Pragmatica lingvistică

Teorii, dezbateri, exemple

ȘTIINȚELE LIMBAJULUI

A

ACADEMICA

Adriana Costăchescu

INSTITUTUL EUROPEAN

Adriana Costăchescu, profesor de lingvistică franceză la Universitatea din Craiova, a făcut cercetări în domeniul semanticii și pragmaticii (semantica formală, interfața semantică-pragmatică, pragmatica spațiului, pragmatica timpului, marcatori discursivi), care au avut în centrul lor mai ales limbile franceză, română și/sau italiană. A publicat numeroase articole și cărți, din care cităm *A Montague Grammar for Romanian and French* (1998), *Cours de pragmatique linguistique* (2007), *La pragmatique linguistique: théories, débats, exemples* (2013). Articolele și studiile au apărut în reviste (ca *Revue Roumaine de Linguistique, Studii și cercetări lingvistice, Analele Universității din Craiova, Zeitschrift für Romanische Philologie, Romanistik in Geschichte und Gegenwart*), on line, sau în volume colective publicate de diferite universități (București, Bergamo, Craiova, Iași, Strasbourg, Torino etc.), la edituri de prestigiu cum ar fi John Benjamins (Amsterdam), Oxford University Press (Oxford), Honoré Champion Éditeur (Paris), W. deGruyter (Berlin), Bulzoni (Roma). A contribuit la redactarea unei antologii de lingvistică dedicată studenților (*Lingvistica modernă în* texte, București, 1981) și a mai multor dicționare, majoritatea de tip poliglot (*Vocabularul fundamental al Limbii române-germană, franceză, italiană, spaniolă* 1994, *Dicționar poliglot* (*română, engleză, franceză, germană, italiană, spaniolă*) 2001, *Dicționar de construcții verbale – română, franceză, italiană, engleză*, 2003 etc.).

INSTITUTUL EUROPEAN
Iași, str. Grigore Ghica Vodă nr. 13, 700469, O.P. 6, C.P. 1309
euroedit@hotmail.com, www. euroinst.ro

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României
COSTĂCHESCU, ADRIANA
Pragmatica lingvistică. Teorii, dezbateri, exemple / Adriana Costăchescu; pref. de Rodica Zafiu. - Iași: Institutul European, 2019
Conține bibliografie
Index
ISBN 978-606-24-0216-7

I. Zafiu, Rodica (pref.)

81

Printed in ROMÂNIA

ADRIANA COSTĂCHESCU

Pragmatica lingvistică

Teorii, dezbateri, exemple

Prefață de Rodica Zafiu

Cuprins

Abrevieri şi simboluri

cf. = confer («consultă şi (lucrarea), conform»)
COND = condiţional (engl. *conditional I simple*)
COND_Cont = condiţional continuu (engl. *conditional I progressive*)
COND_PERF = condiţional perfect (engl. *conditional II simple*)
COND_PERF_Cont = condiţional perfect continuu (engl. *conditional II progressive*)
conj. = conjunctiv
ed. = editor (coordonator al volumului)
eds. = editori (coordonatori ai volumului)
e_n = eveniment (o predicaţie dinamică telică sau non-telică)
EN, engl. = (în limba) engleză
FR, fr. = (în limba) franceză
IMP = imperfect
indic. = indicativ
IT, it = (în limba) italiană
lit. = literal
ME = momentul enunţării (t_0)
MMCP = mai-mult-ca-perfect (engl. *past perfect*)
MMCP_Cont = mai-mult-ca-perfect continuu (engl. *past perfect progressive*)
MR = momentul receptării
n = momentul vorbirii (din engl. *now* «acum») în semantica dinamică (în DRT, Kamp/Reyle 1993)
n. 1, n. 2, ... (în Indice) = nota 1, nota 2, ...
p. = pagina
PC = perfect compus
PERF = perfect (engl. *simple past* sau *past tense*)
PERF_Cont = perfect continuu (engl. *past progressive*)
PR = prezent
PR_Cont = prezent continuu (engl. *present progressive*)
PR_PERF = perfectul prezent (engl. *present perfect*)
PR_PERF_Cont = perfectul prezent continuu (engl. *present perfect progressive*)
$Pred_n$ = (o anumită) predicaţie
s_n = stare (o anumită predicaţie statică)
SP, sp. = (în limba) spaniolă
s.v. = (it.) 'sottovoce' (referitor la un exemplu sau o definiţie citată dintr-un dicţionar, precizează cuvântul unde se găseşte informaţia citată: *semn bun, DEX* s. v. *semn* e un mod de a nota că expresia *semn bun* se găseşte în dicţionarul *DEX* la cuvântul *semn*)

t.a. = traducerea autorului
t_0 = momentul/timpul vorbirii sau timpul codificării lingvistice
t_n = un moment/interval diferit de momentul vorbirii
TC = timpul codificării sau momentul/timpul vorbirii (t_0)
TR = timpul receptării sau momentul receptării
v. = vezi
VIIT = viitor (engl. *simple future*)
VIIT_Cont = viitor continuu (engl. *future progressive*)
VIIT-IN-TRECUT = viitor în trecut (engl. *future in the past*)
vs. = versus («contra, în opoziție cu»)
$\neg$ = *non*, negație (formula $\neg p$ se citește 'non p' sau 'p este fals')
$\wedge$ = *și* ($p \wedge q$ se citește 'p și q)'
& = *și* (p & q se citește 'p și q)'
$\vee$ = *sau* ($p \vee q$ se citește 'p sau q')
$\rightarrow$ = *dacă ... atunci*, implicație, ($p \rightarrow q$ se citește 'p implică q' sau 'dacă p atunci q')
$\forall$ sau (x) = «pentru toți x» (cuantificatorul universal); de exemplu o propoziție ca *toți oamenii dorm* poate fi tradusă cu una din formulele $(\forall x)(Ox \rightarrow Dx)$ sau $(x)(Ox \rightarrow Dx)$ «pentru toate elementele x, dacă x este om, atunci x doarme/are capacitatea de a dormi»
$\exists$ = «pentru cel puțin un x» (cuantificatorul existențial); de exemplu propoziția *unele femei sunt blonde* poate fi tradusă cu formula $(\exists x)(Fx \wedge Bx)$ «există cel puțin o entitate x care să fie femeie și (care să fie) blondă»
$|\!\sim$ = *deci*, în consecință (la inferențele prin predefinire)
$\Vdash$ = afirmat, asertat ($\Vdash p$ se citește «p este afirmat/este adevărat»;
$\Vdash$ = (la Strawson, Levinson) presupune semantic ($A \Vdash B$ = A presupune semantic B)
$\subset$ = este inclus în ($2 \subset 5$, *caniș* $\subset$ *câine*)
$\supset$ = include, face parte din ($5 \supset 2$, *câine* $\supset$ *caniș*)
$e_m \subseteq t_m$= evenimentul/predicația dinamică e_m se manifestă în intervalul t_m
$s_n \subseteq t_n$= starea/predicația statică s_n se manifestă în intervalul t_n
$>$ = mai târziu, ulterior: $t_n > t_m$ înseamnă că intervalul t_m urmează intervalului t_n
$\gg$ = presupune ($p \gg q$ înseamnă «p presupune/declanșează presupoziția q»)
$\preceq$= simbolul mecanismului de actualizare a discursului în semantica dinamică (în DRT, Kamp/Reyle, 1993)
$\cong$ = simultaneitate parțială, cele două intervale au o parte în comun ($t_1 \cong t_2$ se citește 'intervalul t_1 coincide (parțial) cu t_2'
$f(x)$ sau [[x]] = funcție de x (de exemplu dacă $f(x) = x^2$, atunci $f(2) = 4$, $f(6) = 36$ etc. Se poate scrie și [[x]], adică [[2]] = 4, [[6]] = 36 etc.

Prefață

Pragmatica lingvistică, unul dintre cele mai dinamice domenii ale cercetării actuale în sfera științelor comunicării, manifestă o inerentă interdisciplinaritate, preluând date și întrebări ale teoriei textului, analizei discursului, stilisticii și retoricii, sociolingvisticii, semanticii și semioticii, filosofiei limbajului. Analizând limbajul uman în procesul comunicării reale, al interacțiunii comunicative, în strânsă dependență de contextul enunțării, pragmalingvistica și-a dezvoltat propriile teme fundamentale, constitutive, între care un loc important îl ocupă performarea actelor de limbaj, rolul ancorării situaționale, funcționarea presupozițiilor și a implicaturilor. Nimic din aceste teme fundamentale nu lipsește din cartea pe care astăzi Adriana Costăchescu o pune la dispoziția publicului român. O asemenea carte era absolut necesară: de câteva decenii, de când pragmatica se predă în universitățile noastre, de când mulți specialiști și-au focalizat interesul asupra noului câmp de studii, investigând teme particulare și intrând în dialog cu cercetarea internațională, este așteptată o sinteză impecabilă științific și care să devină accesibilă unui public mai larg. *Pragmatica lingvistică. Teorii, dezbateri, exemple* este o carte care nu se mulțumește să treacă în revistă principalele teorii ale domeniului, ci selectează cu pricepere direcțiile și conceptele fundamentale, prezentându-le într-o manieră extrem de clară și convingătoare și integrându-le unei viziuni proprii. Lunga experiență a autoarei, care a adus de-a lungul anilor contribuții importante la dezvoltarea domeniului, se manifestă în depășirea diferențelor dintre diferite școli și direcții ale pragmaticii lingvistice, în echilibrarea raportului bibliografic între tradiția dominantă anglofonă și contribuțiile importante francofone, în ilustrarea bogată și originală a fiecărui fenomen discutat. Experiența didactică universitară a Adrianei Costăchescu se reflectă în găsirea tonului potrivit, care captează interesul cititorului, comunicând o informației densă în cuvinte puține, cu simplitate, dar fără simplificări. Termenul *dezbateri*, din subtitlul cărții, este perfect motivat: discuția teoriilor nu ocolește zonele controversate, interpretările diverse, ambiguitățile inerente, invitând permanent la problematizare și gândire critică.

Orice sinteză teoretică valoroasă transmite o anumită viziune asupra obiectului, argumentând-o explicit sau implicit. Această carte este și o pledoarie implicită pentru ancorarea pragmaticii în tradițiile lingvisticii și pentru exploatarea și interpretarea datelor furnizate de subdomeniile studiului limbii, în primul rând de semantică și de gramatică. Perspectiva strict lingvistică este raportată și la

abordările din logică şi filosofia limbajului. Fenomenul referinţei, deixisul spaţial, temporal şi personal, presupoziţiile etc. sunt descrise riguros, în detaliile lor furnizate de alte discipline lingvistice, urmărindu-se identificarea legăturilor necesare dintre specificul structurii unei limbi date şi categoriile şi procesele pragmatice universale. Cele mai multe dintre capitolele cărţii nu interesează doar pragmatica: clasificările semantice ale verbelor din punctul de vedere al aspectualităţii lor inerente, analiza atentă a valorilor şi a utilizărilor deictice şi anaforice ale timpurilor verbale, influenţa componentei aspectuale a sensului verbelor asupra utilizării lor la anumite timpuri verbale sau în combinaţie cu anumite adverbe temporale, controversele legate de manifestarea unor forme de concordanţă temporală în română sunt contribuţii importante la descrierea din punct de vedere morfosintactic şi semantic a respectivelor categorii lingvistice.

Prima versiune a acestei cărţi, redactată în franceză, urmărea efectele pragmatice ale trăsăturilor specifice limbii franceze şi utiliza cu totul alt material ilustrativ; e impresionant modul în care pentru fiecare dintre versiunile cărţii autoarea a găsit exemplele cele mai potrivite (din literatură, presă, internet). Versiunea de faţă este de fapt o altă carte, gândită pentru cititorul român şi focalizându-se asupra trăsăturilor specifice limbii române, descrise în comparaţie cu ale altor limbi romanice şi non-romanice, şi a rolului acestor trăsături în realizarea fenomenelor pragmatice universale. Exemplele din versiunea românească sunt de o mare varietate: de la cele construite sau preluate şi adaptate din studiile clasice de pragmatică, de la fragmente de conversaţie curentă şi citate din presă şi din internet, până la proza clasică sau contemporană: Caragiale, Creangă, Sadoveanu, Rebreanu, Mircea Eliade, Eugen Ionescu, Marin Preda, Ana Blandiana, Răzvan Petrescu, Matei Vişniec, Dan Lungu etc. Toate exemplele sunt însoţite, aşa cum este firesc într-o analiză pragmatică, de explicaţii detaliate, care raportează permanent enunţul la context şi oferă modele de interpretare.

În această carte cititorul va găsi explicaţii clare şi interpretări nuanţate ale conceptelor de *presupoziţie* şi *implicatură*, va descoperi idei fundamentale de interpretare pragmatică a ironiei, a discursului figurat şi a ficţionalităţii; va urmări constituirea treptată a teoriei actelor de vorbire şi lărgirea discuţiei de la modelul cooperativ al lui Grice la preocupările, tot mai numeroase astăzi, de investigare a dezacordului conversaţional. Din când în când, textul oferă şi deschideri şi sugestii aplicative, argumentând importanţa pragmaticii în traductologie şi în predarea limbilor străine.

Actualitatea abordării pe care o propune Adriana Costăchescu se manifestă şi prin locul important acordat perspectivei cognitiviste. Capitolul final este consacrat integral acestei perspective, prin prezentarea şi evaluarea teoriei relevanţei, dar aproape toate temele luate în discuţie pe parcursul cărţii prilejuiesc explicaţii cognitive: localizarea, cu orientarea în funcţie de reperul subiectivităţii locutoare; anafora, raportată nu doar la referentul precedent, ci şi la procesele

mentale, la memorie şi imaginaţie; utilizarea timpurilor verbale pentru crearea raportului prim-plan-fundal; descrierea presupoziției din punctul de vedere al bazei cognitive şi al procesului de interpretare etc.

Trebuie remarcată şi consecvența manifestată metadiscursiv de această carte, care aplică în comunicarea cu cititorul principiile pragmalingvistice pe care le descrie: adaptarea la public, ancorarea în context, echilibrul între implicit şi explicit. Densitatea ştiinţifică şi claritatea didactică superioară, unitatea de viziune, ancorarea în specificul lingvistic al limbii române şi privilegierea perspectivelor cognitiviste sunt atuuri evidente ale unei cărţi importante, care se va bucura de succes.

Rodica Zafiu

Cuvânt înainte

Această carte se adresează lingviştilor, filozofilor, logicienilor, specialiştilor în ştiinţele comunicării sau în ştiinţe cognitive (studenţi, profesori, cercetători), adică tuturor persoanelor interesate de modul în care funcţionează limbajul comun şi care doresc să studieze şi să aprofundeze fenomenele pe care le studiază pragmatica lingvistică. Cititorii pot găsi aici atât o prezentare explicită a noţiunilor fundamentale, ce figurează întotdeauna în primele secţiuni ale capitolelor, cât şi explicarea dezvoltării lor ulterioare, până la dezbaterile actuale.

Cartea reprezintă o nouă variantă, să zicem „revăzută şi îmbunătăţită", a cărţii publicate în 2013 în limba franceză (*La PragmatiqueLinguistique, théories, débats, exemples*, Muenchen, Lincom Europa), carte în care am reluat şi dezvoltat cursul de pragmatică predat studenţilor secţiei de franceză de la Facultatea de Litere a Universităţii din Craiova în perioada 1999-2012. În acest lung proces de elaborare am ţinut seama de numeroasele dificultăţi întâlnite de studenţii mei şi de frecventele lor greşeli şi confuzii, făcute la seminarii sau la examen, mai ales în lucrările scrise. M-am străduit să clarific aceste aspecte nu numai cu explicaţii teoretice ci şi cu un număr mare de exemple, fiecare comentat individual, metodă care, cel puţin pentru foştii mei studenţi, s-a dovedit foarte folositoare.

Principala cauză a dificultăţilor implicate în înţelegerea conceptelor operative ale pragmaticii provin din faptul că este vorba despre o disciplină complexă, „de frontieră", ce implică noţiuni şi cunoştinţe aparţinând mai multor domenii, cum ar fi filozofia limbajului, semantica (lingvistică şi logică), psihologia, ştiinţele comunicării. Aş putea adăuga că înţelegerea unor exemple vehiculate de studiile de pragmatică înglobează cunoştinţe de istorie, de politică, de structură a instituţiilor, de literatură, etc. Pentru a uşura lectura, am dat astfel de noţiuni în cuprinsul lucrării, pentru a nu-l obliga pe cititorul interesat la căutări ulterioare, în cărţi sau pe internet.

Faţă de varianta precedentă a cărţii, au intervenit numeroase noutăţi. Schimbarea punctului de vedere în prezentarea fenomenelor pragmatice (de la franceză la română) implică evident mult mai mult decât schimbarea limbii exemplelor. Există, desigur, capitole în care diferenţele sunt minime, deoarece fenomenele prezentate sunt translingvistice (poate chiar universale), ca în cazul actelor de limbaj, al teoriei conversaţiei sau al pragmaticii cognitive. Alte fenomene (cum ar fi presupoziţiile, deixisul de persoană, de loc şi de timp, anafora), deşi în linii mari similare, au un grad mai mare sau mai mic de specificitate în

manifestarea lor lingvistică. Am insistat asupra modului în care caracteristicile pragmatice ale limbajului se manifestă în limba română. Cel mai mare grad de specificitate l-am întâlnit în folosirea timpurilor în fraze şi în texte, mai ales în texte cu structură discursivă complexă. Această specificitate nu permite, după părerea mea, să se susţină că în limba română folosirea timpurilor este complet liberă şi lipsită de reguli. De aceea, am dedicat un număr consistent de pagini prezentării fenomenului concordanţei timpurilor în română, dintr-o perspectivă multilingvistică. Ca şi în varianta în limba franceză, am inclus în carte rezultatele unor cercetări personale, făcute de-a lungul anilor, privind, între altele predicaţiile multiple, folosirea principiului cooperării în cadrul conversaţiilor conflictuale, presupoziţiile declanşate de subordonatele temporale etc. Relaţiile spaţiale au fost prezentate într-un cadru teoretic folosit curent în lingvistica anglo-saxonă şi francofonă, dar care nu a fost, după câte ştiu, aplicat până în prezent la limba română.

Cercetările de pragmatică se caracterizează printr-un mare număr de dezbateri şi de controverse, manifestare a unei gândiri colective libere, ce respinge orice dogmă şi orice idee preconcepută. M-am străduit să le prezint în mod cât mai obiectiv, ca cititorul să-şi poată forma o părere personală.

În încheiere le mulţumesc doamnelor Maria Iliescu şi Rodica Zafiu pentru efortul de a citi un manuscris cu multe pagini şi pentru observaţiile pertinente, care m-au ajutat să corectez şi să îmbunătăţesc textul cărţii.

Adriana Costăchescu

Capitolul 1

Introducere

1.1. Definiția domeniului

Pragmatica este ultima disciplină care a apărut în lingvistică, crearea ei fiind legată, după părerea multor cercetători, de lucrările lui Charles S. Peirce, ale lui Ch. Morris şi ale lui Rudof Carnap, în prima jumătate a secolului trecut (Horn/Ward, 2004). După alte păreri, pragmatica a apărut ca o consecință a conferințelor lui John Austin, care a propus, în 1955, întemeierea unei noi discipline filozofice, filozofia limbajului, deci a unei discipline care să fie o ramură a filozofiei şi nu a lingvisticii (Reboul/Mœschler, 1998). Simpla invocare a acestor nume dezvăluie una dintre caracteristicile fundamentale ale pragmaticii: fenomenele caracteristice ale limbajului pe care le studiază au stârnit mai întâi interesul filozofilor şi logicienilor şi numai ulterior au atras atenția lingviştilor.

Comentariu

Cititorul nu trebuie să confunde **pragmatica**, ramură a lingvisticii şi a ştiințelor cognitive, cu **pragmatismul,** doctrină filozofică radical empiristă, creată de Charles S. Peirce, care apare la începutul secolului al XX-lea, în Statele Unite. Alături de Charles S. Peirce (1839-1914), semiolog, logician şi filozof american, această direcție de cercetare are ca reprezentanți importanți pe filozofii William James (1842-1910) şi John Dewey (1859-1952). Pragmatismul filozofic al lui Peirce şi al discipolilor săi se caracterizează prin rolul central ocupat de implicațiile practice ale unei idei sau ale unei teorii, singurele în măsură să le valideze. Adevărul însuşi se dezvăluie puțin câte puțin datorită experienței. În spațiul cultural european, regăsim ecouri ale pragmatismului american în gândirea filozofului francez Henri Bergson (1859-1941) ca şi în constructivismul epistemologic al psihologului şi epistemologului elvețian Jean Piaget (1896-1980).
Pragmatica şi pragmatismul sunt uşor de confundat, între altele, şi pentru că Charles S. Peirce este considerat unul dintre părinții fondatori atât pentru pragmatică, cât şi pentru pragmatism. În plus, numele acestor două discipline derivă de la acelaşi etimon, adjectivul grec *pragmatikos* ce înseamnă «referitor la acțiune, la afaceri» care derivă, la rândul său, din substantivul grec *pragma* «acțiune».

În limba curentă, adjectivul *pragmatic* este antonim cu adjective ca *teoretic* sau *speculativ*, şi semnifică «bazat pe studierea faptelor, care urmăreşte aspectul practic, utilitatea» (cf. *DN*, *MDN*). O acţiune pragmatică este, deci, făcută ţinând seamă de realităţi şi are bune şanse de reuşită. Expresia *o persoană pragmatică* se referă la un om interesat de acţiune şi de succesul ei, dar care, în acelaşi timp, este mai puţin interesat de consideraţii teoretice, morale sau ideologice.

În sens larg, pragmatica lingvistică analizează folosirea limbajului în procesul de comunicate şi în procesul de constituire a cunoştinţelor.

Definiţia 1. Pragmatica

Pragmatica lingvistică este o disciplină care studiază raporturile ce există între enunţuri şi contextul extralingvistic în care enunţul este pronunţat de locutor. Pragmatica se interesează, în primul rând, de elementele din limbaj care nu reuşesc să transmită informaţia completă dacă nu este cunoscut contextul în care sunt folosite. Pragmatica se ocupă, în principal, de studiul deicticelor, al implicaturilor conversaţionale, al presupoziţiilor, al actelor de limbaj, al structurii discursului.

După cum se vede din definiţia de mai sus, pentru pragmatică noţiunea de 'context' este foarte importantă.

Comentariu

Derivat din cuvântul latinesc *contextus*, termenul 'context' desemnează ansamblul împrejurărilor sau circumstanţelor în care se desfăşoară un anumit eveniment; se vorbeşte în acest sens de 'context social', 'context politic', 'context familial', 'context istoric' etc.

În lingvistică, se vorbeşte mai ales de contextul lingvistic (pe care lingviştii francezi îl numesc 'co-text') în care apare o anumită unitate lingvistică. Contextul unei unităţi *A* este constituit din ansamblul de secvenţe care precedă unitatea *A* şi ansamblul secvenţelor care o urmează. Fie *X* o secvenţă care poate apărea înainte de *A*, iar *Y*, o secvenţă care o urmează. În a cest caz se spune că *A* apare în contextul [*X* _ *Y*], ceea ce înseamnă că secvenţa XAY este o secvenţă corectă în limbă. De exemplu, la nivel fonologic, în cuvântul *mal*, fonemul /a/ apare în contextul [m _ l]. fonemul /m/ apare în contextul [# _ a], iar /l/, în contextul [a _ #], unde semnul '#' simbolizează pauza. La nivelul unei sintagme, în *un copil mic*, substantivul *copil* apare în contextul [*un* _ *mic*] etc.

Pentru pragmatică este însă important contextul extralingvistic, sau situaţional, mult mai greu de definit şi, probabil, imposibil de delimitat. Contextul extralingvistic este, de obicei, identificat cu circumstanţele în care un mesaj lingvistic este formulat şi transmis, circumstanţe de natură să influenţeze înţelegerea, adică interpretarea mesajului de către interlocutor(i). Elementele

cele mai importante ale contextului extralingvistic sunt participanții la discurs (locutor – interlocutor(i)), ca și locul și timpul producerii sau recepționării mesajului. Noțiunea este uneori lărgită la tipul de discurs (cotidian, politic, filozofic, științific etc.), sau la particularități ale situației de comunicare: dacă mesajul este adresat unui auditor concret (*in praesentia* sau nu) sau virtual etc., dacă este numai vizual, sau numai auditiv, sau simultan vizual-auditiv etc. (*v.* Schmoll, 1996 pentru o prezentare a noțiunii de 'context extralingvistic').

Contextul extralingvistic este deosebit de important pentru pragmatică și este constituit de ansamblul elementelor din realitatea extralingvistică asociate la producerea unui enunț.

Printre elementele contextuale importante, pragmatica analizează mai ales:

- rolul participanților la comunicare (numărul lor, dacă sunt adulți sau copii, bărbați sau femei, statutul lor social, dacă există spectatori etc.);
- cadrul spațio-temporal al comunicării (momentul enunțării, locul unde se desfășoară etc.).

O bună parte dintre aceste elemente se regăsesc la nivelul unităților lingvistice și al folosirii lor, de exemplu în cazul deicticelor. De pildă, pronumele *tu* desemnează persoana care este interlocutor, dar identitatea (adică referentul) acestui pronume se schimbă ori de câte ori situația de comunicare (contextul extralingvistic) se schimbă. Adverbul *aici* semnifică un spațiu în apropierea locutorului, spațiu care și el se modifică o dată cu contextul, desemnând zone diferite în funcție de locul în care se găsește locutorul.

După cum a remarcat Georgia Green (2004), nu formele lingvistice (cuvinte, morfeme, expresii) transmit informația pragmatică, ci faptul că aceste unități sunt enunțate, făcând, deci, parte dintr-un enunț. Informația pragmatică include **utilizatorul** formelor și **actul** de a le utiliza.

Lingvistica este interesată de dimensiunea pragmatică a limbajului pentru că un anumit număr de fapte fonologice, morfosintactice sau semantice necesită luarea în considerare a unor fapte exterioare limbajului.

1.2. Interpretare semantică *vs.* interpretare pragmatică

Semnificația enunțurilor este studiată de două discipline, semantica și pragmatica. **Semantica** se ocupă de sensul (literal sau figurat) al cuvintelor și de modul în care sensul cuvintelor izolate se combină pentru a forma sensul unităților superioare (sintagmă, propoziție, frază). **Pragmatica** studiază modul în care sensul descris de semantică trebuie să fie îmbogățit sau extins pentru a ajunge la înțelegerea a ceea ce locutorul vrea să spună prin pronunțarea unui anumit enunț.

La nivel semantic, înțelegerea corectă a frazelor necesită două categorii de cunoștințe: lingvistice și/sau enciclopedice. Diferența dintre 'lingvistic' și 'enciclopedic' a fost inspirată de o clasificare a dicționarelor în dicționare de limbă, care

dau informații asupra cuvintelor și folosirii lor (într-o anumită limbă) și dicționare enciclopedice, care oferă informații despre entitățile desemnate de numele proprii (de persoană, de locuri, de opere artistice sau inginerești etc.). Pornind de la această diferență, semanticienii fac distincția între două tipuri de cunoștințe necesare producerii și/sau înțelegerii frazelor din limba comună: cunoștințe lingvistice – cunoștințe enciclopedice:

(1) În restul salonului, în jurul a două mese rotunde de metal încrustat și **intarsiat**, sprijinite pe picioare de **grifon**, se îngrămădeau cu mult prea numeroase fotolii, **bergere** franceze cu tapiserie **Aubusson**. (George Călinescu, *Bietul Ioanide*, vol. I)

[*Pentru a înțelege acest fragment, cititorul romanului trebuie să dispună de un număr de cunoștințe lingvistice: să cunoască, de exemplu, regulile acordului participiului trecut folosit adjectival, să știe că* se îngrămădeau *este forma de indicativ, imperfect, persoana a 3ª plural a verbului* a se îngrămădi, *să fie familiarizat cu regulile folosirii corecte a prepozițiilor și cazurilor (de exemplu, prepoziția compusă* în jurul *trebuie să fie urmată de o sintagmă nominală la genitiv) etc. Totuși fraza nu poate fi pe deplin înțeleasă dacă cunoștințele cititorului se rezumă la genul acesta de informații. Are nevoie și de o serie de cunoștințe enciclopedice: că* a intarsia *înseamnă «a decora un obiect de lemn prin aplicarea la suprafața lui a unor bucăți mici de lemn exotic, de fildeș, de metal» (DEX); că grifonul est un «monstru mitologic, cu trup de leu înaripat și cu cap și gheare de vultur» (DEX), că substantivul* berjeră *desemnează un «fotoliu adânc și larg, având un spătar înalt cu rezemătoare laterale pentru cap» (DEX); în sfârșit o tapiserie Aubusson este o tapiserie originară din orașul francez Aubusson unde ateliere din sec. al XV-lea, devenite manufacturi regale în secolul al XVII-lea, au creat tapiserii celebre în toată lumea, înfățișând scene de vânătoare, mitologice, religioase etc.*]

Diferența dintre nivelul semantic și nivelul pragmatic de interpretare a unei fraze poate să fie ilustrat de exemplul următor:

(2) a. «- Am uitat hârtiile!»
b. «Am uitat hârtiile în Calea Victoriei/din Calea Victoriei.»

[*Semantica ne oferă sensul literal al elementelor* uita *(perfect compus persoana 1ª singular), al substantivului* hârtii, *al articolului hotărât* –le *ca și a relațiilor morfosintactice (acorduri, structura și funcția sintactică a fiecărei sintagme etc.). În acest caz semantica ne oferă sensul general: «locutorul a uitat un obiect specific constituit dintr-un anumit număr de foi de hârtie într-un moment anterior momentului vorbirii într-un loc numit 'Calea Victoriei'». În plus, auditorul trebuie să știe că acest loc, Calea Victoriei, este principala stradă din București; dacă are cunoștințe enciclopedice mai extinse ar putea ști că această stradă în trecut s-a numit Podul Mogoșoaiei și a fost numită așa în onoarea victoriei în Războiul de Independență din 1877.*]

Semnificația pragmatică a enunțurilor din (2) poate varia în funcție de persoane și de contextul lor de folosire. Să presupunem că persoana care vorbește este Maria, o ziaristă, care și-a petrecut seara în locuința ei de pe Calea Victoriei ca să redacteze articole care urmau să apară în ziua următoare în ziarul unde lucrează. Sosită la redacție, Maria constată că a uitat foile pe care scrisese textele acasă. Enervată, dă această informație colegului ei Victor prin intermediul unuia dintre enunțurile din (2). În acest context, propoziția înseamnă mai mult decât sensul literal, și anume că obiectele uitate sunt textele unor articole scrise pe niște foi de hârtie. Victor ar putea să deducă că Maria îi sugerează că are intenția să se întoarcă acasă la ea ca să le ia.

Putem să ne imaginăm alte scenarii. Locutorul ar putea fi Paul, care a ajuns acasă venind de la o bancă ce își are sediul pe Calea Victoriei. Acolo a trebuit să arate tot felul de documente și acum constată că le-a uitat la ghișeu. În acest caz, substantivul *hârtiile* înseamnă «documente oficiale», iar *a uita* continuă să însemne «a lăsa undeva (din distracție, din nebăgare de seamă) ceva care trebuie luat». Paul spune această frază soției sale, Ana care poate da acestei fraze interpretări diferite. Dacă este o femeie geloasă, ar putea crede că soțul ei caută un pretext ca să plece din nou, cu scuza recuperării documentelor de la bancă, dar, de fapt, ca să întâlnească o altă femeie.

Să presupunem că persoana care pronunță una din frazele de la (2) este comisarul Ion Petrescu, care se găsește în cursul unei anchete privind un furt de opere de artă dintr-un apartament de pe Calea Victoria. Se gândește la posibilii vinovați și își dă seama că, la un moment dat, a uitat să ia în considerare mai multe scrisori din apartamentul victimei prin care diverși amatori de artă se ofereau să cumpere lucrări ale proprietarului păgubit. Astfel de scrisori ar putea furniza indicii importante, în ipoteza că furtul a fost organizat de un amator de artă. În acest caz, *hârtiile* desemnează scrisori ce se află în apartamentul din Calea Victoriei, iar *a uita* semnifică «a pierde (momentan) din memorie». Colaboratorii, cu care comisarul vorbește în momentul acela, ar putea deduce că ar urma o examinare amănunțită a scrisorilor și că se va urmări ipoteza unui furt la comandă.

Am putea să ne imaginăm și alte situații în care frazele din (2) să fie pronunțate și să constatăm că de fiecare dată o parte a semnificației se schimbă, ca și ipoteze pe care le poate face sau concluziile pe care le poate trage interlocutorul/interlocutorii. Aceste variații ale semnificațiilor datorate contextului sunt studiate de pragmatică.

1.3. Câteva exemple

Unele elemente și fenomene lingvistice se găsesc în centrul de interes al pragmaticii pentru că descrierea lor, corectă și completă, impune examinarea contextului de folosire. Elementele cele mai citate din acest punct de vedere sunt verbele performative, unii conectori, elementele indiciale (numite și 'deictice'),

adverbele de enunţ, adverbele negative, ca şi o întreagă serie de fenomene implicite (cum ar fi presupoziţiile şi implicaturile conversaţionale).

Să examinăm alte câteva exemple de enunţuri a căror înţelegere impune luarea în considerare a contextului enunţării:

(3) «- Îţi promit că mâine îţi aduc cartea.»

[*Un vorbitor înţelege pe deplin această frază dacă ştie: cine o pronunţă, în ce moment o pronunţă (informaţie necesară pentru a identifica intervalul desemnat de prezentul verbului* a promite *şi de adverbul* mâine*). Interlocutorul trebuie să mai ştie că, prin pronunţarea acestei fraze, vorbitorul realizează o anumită acţiune, şi anume acţiunea de a promite care semnifică că se angajează să îndeplinească în viitor o acţiune care să fie favorabilă interlocutorului. Prin pronunţarea acestei fraze locutorul execută ceea ce Austin numeşte un 'act de limbaj'* (*v.* 10.2, p. 448).]

(4) «- Ion a luat examenul, **dar** să nu spui nimănui.»

[*Conjuncţia adversativă* dar *nu se referă la conţinutul primei fraze* (Ion a luat examenul), *ci la enunţarea ei, deoarece opoziţia dintre P_1 (*Ion a luat examenul*) şi P_2 (*să nu spui nimănui*) se referă la supoziţia că interlocutorul ar putea comunica informaţia altor persoane, situaţie pe care locutorul vrea să o evite.*]

(5) a. «- Nu cred că Maria e bolnavă.»

b. «- Sincer, nu cred că Maria e bolnavă.»

[*Cele două enunţuri transmit aceleaşi informaţii, care sunt adevărate sau false în aceleaşi condiţii. Adjectivul* sincer, *folosit ca adverb de frază, se comportă aici ca un marcator discursiv* (*v.* 8.2, p. 337) *care nu se referă la conţinutul semantic al frazei din (a) ci la actul de enunţate al acestei fraze, la faptul că locutorul garantează adevărul frazei pronunţate.*]

(6) Paul nu are două, ci trei maşini.

[*În acest exemplu, nu se neagă faptul că Paul are două maşini (pentru că faptul de a avea trei maşini implică logic posesiunea a două maşini). Maximele de conversaţie (adică câteva reguli fundamentale ale dialogului) impun locutorului să dea informaţii* ***corecte şi exacte***; *aici informaţiile privesc numărul obiectelor implicate în predicaţie* (*v.* 8.3.4, p. 349.)]

1.4. Etapele constituirii pragmatice

Termenul de 'pragmatică' a fost introdus în 1938 de Charles Morris, în *Foundations of the Theory of Signs* «Fundamentele unei teorii a semnelor» (Morris, 1938). Morris îşi propunea să pună bazele unei teorii generale a sistemelor semiotice, care, în acea epocă, erau identificate cu limbajele logice formale. Studiul acestor limbaje trebuie să fie făcut la trei niveluri: **sintaxa**, care studiază relaţiile formale dintre semne, **semantica**, în care se manifestă relaţiile între semne şi

obiectele la care acestea se referă (referenţi sau designaţii) şi **pragmatica** care se ocupă de relaţiile dintre semnele interpretate semantic şi utilizatorii lor.

În epoca lui Morris, pragmatica ca disciplină ştiinţifică nu exista încă, de aceea definiţia pe care o propune corespunde aproape exclusiv cuvintelor indiciale (pronumele de prima şi a doua persoană, demonstrativele, adverbe de tip *acum*, *aici* etc.). Bar-Hillel (1954) ca şi alţi filozofi şi logicieni (mai ales reprezentanţi ai filozofiei analitice) au studiat acest tip de expresii dintr-o perspectivă vericondiţională.

Comentariu

Filozofia analitică este o direcţie în cercetările de logică din prima parte a secolului al XX-lea, care a dezvoltat tehnici formale riguroase de expunere şi de argumentare, inspirate din algebră. Una dintre direcţii o reprezintă studiul problemelor filozofice şi logice legate de limbajul uman. Aceste studii, care au semnalat şi examinat aspectele ale limbajului comun pe care lingviştii nu le analizaseră până atunci, au avut ulterior o mare influenţă asupra dezvoltării lingvisticii, mai ales în domeniul semanticii şi pragmaticii. Putem aminti, în acest context, contribuţia lui Bertrand Russell, Rudolf Carnap, Peter Strawson, Ludwig Wittgenstein, logicieni şi filozofi ai limbajului bine cunoscuţi pentru contribuţia lor la dezvoltarea pragmaticii.

Ca logicieni, cercetătorii citaţi au avut contribuţii importante la dezvoltarea semanticii vericondiţionale. Semantica vericondiţională (sau denotaţională) este o teorie referenţială dezvoltată de logica simbolică. Studiază raportul dintre expresiile unui limbajul formal şi entităţile pe care acestea le reprezintă, adică denotaţiile lor. Noţiunea de 'valoare de adevăr' ocupă aici o poziţie centrală, deoarece denotaţia unei expresii complexe este adevărul sau falsul expresiei (într-un anumit univers de interpretare). Studiul semnificaţiei se face în termeni de valoare de adevăr, în abordarea propusă de Gottlob Frege şi de Alfred Tarski, în sensul că se verifică dacă o anumită expresie descrie adecvat sau nu situaţia extralingvistică la care se referă. După apariţia gramaticii Montague (1974) se consideră că tehnicile formale dezvoltate de semantica logică sunt pertinente şi pentru analiza semnificaţiei în limbile naturale.[1]

Filozofia limbajului a inaugurat o altă direcţie de dezvoltare a pragmaticii, prin descoperirea actelor de limbaj, constituite din fraze declarative folosite nu pentru a descrie o situaţie ci pentru a executa o acţiune. Teoria actelor de limbaj, propusă de John Austin (1962) şi dezvoltată de John Searle (1969), a lărgit mult aria de studiu a pragmaticii, care trece în felul acesta de la nivelul cuvintelor (deicticele) la cel al frazei.

---

[1] Pentru o iniţiere în semantica vericondiţională, a se vedea, de exemplu, Frege (1881), Tarski (1956), introducerea lui Thomason la culegerea de articole Montague (1974) ca şi articolele respective din diferitele enciclopedii de semantică, ca Beyssade (2009).

O a treia etapă de dezvoltare a pragmaticii este reprezentată mai ales de Paul Grice (1975) şi de teoria sa conversaţională ce porneşte de la ideea că interpretarea unui enunţ trebuie să privească nu numai ceea ce este spus explicit, dar şi ceea ce locutorul a avut intenţia să spună. Grice a propus să se folosească inferenţe non monotone sau ne-demonstrative pe baza unor principii şi reguli care sunt, probabil, universale, deoarece sunt reguli generale ale comunicării (*v.* Capitolul 8).

În cazul conversaţiilor, intenţiile comunicative ale locutorului sunt deduse de interlocutori datorită unor inferenţe pe care aceştia le fac pornind de la enunţurile pronunţate. Inferenţele conversaţionale studiate de Grice nu sunt demonstrative, adică adevărul premiselor nu garantează adevărul concluziilor, din cauza unei serii de motive (de exemplu pentru că interlocutorul poate să nu aibă toate informaţiile preliminare necesare; pentru inferenţele demonstrative şi non demonstrative vezi mai jos secţiunea 1.6.2, p. 13).

Teoria lui Grice se bazează pe ipoteza fundamentală că **participanţii la conversaţie colaborează între ei pentru realizarea schimbului verbal**. Această cooperare se realizează prin respectarea în schimbul verbal (uneori şi prin încălcarea voită) a anumitor prescripţii numite 'reguli' sau 'maxime conversaţionale' (maximele de cantitate, de calitate, de pertinenţă şi de modalitate). Studiile lui Grice au fost continuate şi dezvoltate de Laurence Horn (1985), care a descoperit un nou tip de implicaturi conversaţionale – implicaturile scalare (*v.* Capitolul 8).

Gândirea lui Grice se găseşte la baza unor evoluţii importante în alte sectoare ale pragmaticii, cum ar fi studiul presupoziţiilor (*v.* Capitolul 9) şi al actelor de limbaj, începând cu John Searle şi continuând cu pragmatica cognitivă (*v.* Capitolele 10, respectiv 11).

Este vorba despre o altă direcţie, reprezentată de teoria pertinenţei, propusă de Sperber/Wilson (1986) care, în contextul avântului general al ştiinţelor cognitive, este numită şi **pragmatică cognitivă**. Concepţia lor lingvistică se bazează pe mai multe module:[2] fonologia, sintaxa şi semantica constituie un prim modul ce oferă o analiză iniţială a datelor; rezultatele acestei prime

[2] Teoria modulelor a fost propusă de Jerry Fodor (1983), filozof al limbajului şi psiholog cognitivist, care a dezvoltat ideea existenţei unei arhitecturi funcţionale a creierului uman. Rădăcinile ideilor sale se regăsesc nu numai în mentalismul lui Noam Chomsky (să ne amintim că, alături de Jerrold J. Katz, Jerry Fodor a propus forma pentru semantica interpretativă a modelului generativ standard (Chomsky 1965), în Katz/Fodor, 1963), dar şi de frenologia fondată de Franz Joseph Gall (1758-1828). Deşi frenologia (teorie conform căreia forma craniului unui individ îi reflectă caracterul) a fost considerată o pseudoştiinţă, are meritul de a fi avut ideea necesităţii localizării funcţiilor cerebrale în zone precise ale creierului. Continuând această linie de cercetări, medicul francez Paul Broca a descoperit, în 1861, una dintre zonele cortexului cerebral responsabilă de funcţionarea limbajului (aria lui Broca, zona de producere a cuvintelor, în timp ce cealaltă zonă, aria lui Wernicke, este responsabilă de înţelegerea limbajului). Regăsim acelaşi tip de abordare în neurologia actuală, în general, şi în neurolingvistică, în special, abordare reluată de lingvistica cognitivă, cel puţin în afirmaţiile sale programatice (*v.* Catherine Fuchs, 2004, Bertinetto *et alii*, 2012, vol. 1).

analize, specializate, vor primi o interpretare concretă într-un al doilea modul, ne-specializat, care este pragmatica (*v.* Capitolul 11).

Lucrările lui Grice, Searle, Sperber/Wilson au permis integrarea pragmaticii în lingvistica cognitivă, direcţie de cercetare ce cunoaşte o dezvoltare explozivă în ultimele decenii şi care a găsit aplicaţii mult dincolo de domeniul său de studiu propriu-zis, lingvistica, în muzicologie, în arte plastice, în literatură, în filozofie, în ştiinţe politice, în teologie, în matematică etc. (*v.* Fauconnier, 2004).

1.5. Valoarea explicativă a pragmaticii

Doi dintre cei mai importanţi reprezentanţi ai filozofiei analitice care au studiat elementele indiciale, Rudolf Carnap şi Bertrand Russell, au fost interesaţi să stabilească condiţiile în care enunţurile ce conţin cuvinte deictice (pronume personale, demonstrative, timpuri verbale) sunt adevărate sau false, pentru că studiile lor se desfăşurau în cadrul teoretic al unei semantici logice vericondiţionale. De exemplu, condiţiile în care propoziţii cum ar fi (7) sau (8) pot primi o interpretare semantică corectă sunt diferite.

(7) «-Vlad Petrescu este bolnav.»

[*Pentru a stabili valoarea de adevăr a acestei fraze, trebuie să ştim cine este persoana numită* Vlad Petrescu *şi dacă, în momentul în care emiţătorul pronunţă acest enunţ, această persoană este bolnavă sau nu.*]

Ca să interpretăm această propoziţie putem să ne rezumăm la cunoştinţele semantice, căci este suficient să identificăm corect persoana numită *Vlad Petrescu* despre care vorbeşte locutorul, să cunoaştem sensul predicatului nominal *a fi bolnav* şi să ştim care este situaţia extralingvistică (privind starea de sănătate a lui Vlad Petrescu) pentru a şti dacă fraza descrie corect realitatea. B. Russell (1940) a observat că aceste cunoştinţe semantice nu mai sunt suficiente pentru interpretarea corectă a unor propoziţii cu totul similare, ca cele de la (8):

(8) a. «- Eu sunt bolnav.»
b. «- Tu eşti bolnav.»

[*Pentru a şti dacă informaţiile conţinute în aceste două propoziţii sunt adevărate sau false, trebuie să ştim cine este persoana desemnată de pronumele* eu, *respectiv* tu, *pronume al căror referent poate fi identificat numai dacă este cunoscută identitatea emiţătorului/receptorului mesajului.*]

Diferenţele de interpretare par să derive din statutul semantic diferit al numelor propriu faţă de cel al pronumelor de prima/a doua persoană. Din punct de vedere logic, un nume propriu desemnează aceeaşi persoană în toate circumstanţele imaginabile.[3] Persoana desemnată de un nume propriu ca *Vlad Petrescu*

[3] Saul Kripke (1972) a introdus termenul de 'desigator rigid' (engl. *rigid designator*) pentru a caracteriza această proprietate a numelor proprii. Concepţia lui se opune opiniilor lui Frege,

poate fi identificată, în sensul că se referă la o persoană cu anumite caracteristici: s-a născut la ..., este fiu al ..., are domiciliu în oraşul..., la adresa ... etc.

Statutul pronumelor personale de prima şi a doua persoană se situează, faţă de numele proprii, la polul opus: numele propriu desemnează **aceeaşi persoană în toate situaţiile de comunicare posibile**, în timp ce pronumele desemnează **persoane diferite de la o situaţie de comunicare la alta**.

E o banalitate să spunem că pronumele *eu* desemnează persoana care, într-un anumit context, este emiţător al mesajului, în timp ce pronumele *tu* indică persoana care este receptor al mesajului. Deci, o persoană nu poate da o interpretare semantică adecvată propoziţiilor din (8) dacă nu poate identifica persoana care este emiţător, respectiv receptor în cazul particular de comunicare care conţine enunţurile respective.

O ramură a pragmaticii studiază folosirea acestei categorii de expresii lingvistice, al căror referent se schimbă de la un context la altul. După cum am arătat, pragmatica lui Ch. Morris (1938) se mărgineşte la studiul acestei clase, relativ restrânse, de elemente lingvistice într-o epocă în care domeniul pragmaticii era prea redus pentru a putea constitui o disciplină de sine stătătoare.

Deschiderea cognitivă a pragmaticii a fost posibilă pentru că această disciplină analizează şi principiile de folosire şi de înţelegere a limbajului comun, principii care nu sunt direct legate de structura mesajului lingvistic. De exemplu, Paul Grice (1975) a constatat că locutorii enunţă uneori fraze ce au un conţinut semantic diferit faţă de ceea ce este spus explicit, iar interlocutorii înţeleg, de obicei, diferenţa. Se spune că locutorul L a pronunţat un enunţ E, având conţinutul semantic S_1 cu intenţia de a comunica receptorului său un conţinut semantic diferit, S_2; receptorul înţelege de cele mai multe ori această intenţie a locutorului. Să ne imaginăm dialogul următor:

(9) A. «- Aş mânca de unul singur tot tortul!»
B. «- Oh! Mersi!»

Russell, Wittgenstein şi Searle, care au propus cu toţii o interpretare descriptivistă pentru numele proprii. Kripke, în schimb, consideră că numele propriu îşi conservă referinţa nu datorită conţinutului său descriptiv, ci pe baza unei relaţii cazuale, datorită căreia legătura între un anumit individ şi numele său este stabilită de comunitatea umană unde acesta trăieşte (de cele mai multe ori printr-o ceremonie de tip botez, şi/sau printr-o înscriere într-un registru special al primăriei). Un nume propriu desemnează acelaşi referent în toate circumstanţele posibile (ceea ce în semantica logică se numeşte 'lumi posibile'). Deci o persoană se numeşte Anca Vasilescu pentru că părinţii ei se numesc Vasilescu şi pentru că au decis să-i dea fiicei lor prenumele de Anca. Legătura dintre nume şi persoana căreia îi e atribuit este întărită de ceremonia botezului, de consemnarea numelui în registrul naşterilor, de eliberarea unui certificat de naştere etc. În cealaltă viziune, numele propriu *Anca Vasilescu* poate fi identic cu descripţia definită *femeie care a urcat acum în autobuzul 336*, dar această a doua identitate nu se manifestă în toate lumile posibile, căci este uşor să ne imaginăm circumstanţe care s-o determine pe Anca Vasilescu să nu urce în autobuzul 336 (de exemplu, s-a decis să ia un alt autobuz, a ajuns prea târziu în staţie, a primit un telefon care a obligat-o să se întoarcă acasă etc.)

[*În aparență personajul A face o afirmație, dar răspunsul lui B ne dezvăluie că el a înțeles propoziția pronunțată de A în mod diferit. Pentru a înțelege cu adevărat ce a vrut să spună A trebuie să cunoaștem contextul în care se desfășoară conversația. Dialogul devine perfect normal dacă B este persoana care a preparat sau a cumpărat tortul, din care i-a oferit o felie personajului A. Devine clar că, pronunțând propoziția, A a avut intenția de a-i face lui B un compliment, comunicându-i că tortul este foarte gustos. Ar fi putut spune ceva de tipul* tortul acesta e foarte bun, *dar optează pentru prima propoziție din (9), în care informația că A apreciază tortul este numai implicitată; propoziția* aș mânca de unul singur tot tortul *implică în acest context continuarea* pentru că e foarte bun. *Receptorul, B, înțelege perfect intențiile lui A și mulțumește pentru compliment.*]

În astfel de situații, comunicarea funcționează corect dacă receptorul înțelege ceea ce locutorul a avut intenția să spună, prin intermediul unor procese deductive numite de Paul Grice 'implicaturi conversaționale'.

În viața de fiecare zi, folosim frecvent enunțuri care implică alte enunțuri:

- cineva întreabă *mai avem cafea?* ca să spună *aș bea o cafea*;
- într-un compartiment de tren un călător spune *e foarte cald* ca să spună *deschideți fereastra*;
- privind dvd-ul unui prieten, locutorul spune *mi-ar plăcea mult să văd filmul acesta* pentru a spune *împrumută-mi dvd-ul*.

Pragmatica studiază mecanismul care permite interlocutorilor să se înțeleagă perfect, în ciuda faptului că ceea ce locutorul are intenția să comunice nu corespunde, în sens strict, conținutului cuvintelor pronunțate efectiv.

Am văzut că la nivel semantic interpretarea verifică dacă conținutul propoziției corespunde situației extralingvistice descrise. Propoziții ca *plouă*, *Ion s-a întors în România pe 15 septembrie*, *drumul acesta duce la București*, au proprietatea de a fi adevărate sau false. Fac parte din clasa propozițiilor constatative. Există însă și enunțuri la forma afirmativă care au proprietatea curioasă de a nu fi nici adevărate, nici false. Să reluăm exemplul (3):

(10) «- Îți promit că mâine îți aduc cartea.»

[*Această propoziție nu ne oferă o descriere a unei situații extralingvistice care să fie adevărată sau falsă. Prin pronunțarea ei, vorbitorul îndeplinește o acțiune, numită 'act de limbaj' (engl.* speech act*), în acest exemplu, o promisiune: locutorul anunță că va îndeplini în viitor o anumită acțiune (aducerea unei anumite cărți), acțiune pe care interlocutorul o dorește.*]

Un act de limbaj nu este nici adevărat, nici fals, dar poate fi executat corect sau incorect, cele care anunță o acțiune viitoare pot fi sincere sau nesincere etc. Studiul actelor de limbaj reprezintă un alt capitol important al pragmaticii. Pragmatica mai studiază și presupozițiile, un alt tip de semnificație implicită în enunțuri.

1.6. Modele semantice şi modele pragmatice

Ca să delimităm domeniul de studiu al semanticii de cel al pragmaticii, este esenţial să înţelegem diferenţele dintre fenomenele studiate de semantică şi cele studiate de pragmatică. Distincţia dintre cele două discipline lingvistice se situează, mai ales, la nivelul funcţiei esenţiale a limbajului comun: comunicarea.

Există, fundamental, două modele care explică comunicarea verbală, modele care sunt compatibile şi complementare: modelul codului şi modelul inferenţial (Mœschler/Auchlin, 1997: 155).

1.6.1. Modelul codului

Un **cod** este un sistem de semne folosit pentru transmiterea unui mesaj de la o sursă (un emiţător) către o ţintă (un receptor). Semnul lingvistic este constituit din asocierea convenţională a două 'feţe' (Saussure, 1916): o parte abstractă, noţională, numită 'semnificat', ce exprimă un concept şi o parte materială ('semnificantul' în terminologia lui Saussure, parte numită în teoria codurilor 'semnal'). Semnificantul, alcătuit în cazul limbii dintr-o succesiune de foneme, circulă pe un canal, adică printr-un mediu prin care este transmis mesajul. De exemplu, într-o discuţie între două persoane care stau faţă în faţă, canalul este aerul, care vibrează, propagând astfel sunetele produse de organele fonatorii ale emiţătorului până la urechea receptorului.

Rolul codului este tocmai acela de a da mesajului o anumită formă, care să îl facă transmisibil pe canal: mesajul poate fi sonor, dacă e vorba de o comunicare între persoane care se găsesc în acelaşi loc sau care au la dispoziţie un mijloc tehnic care să asigure transmiterea vocii (telefon, sau diferitele variante oferite de internet – Messenger, Skype etc.), poate fi scris (comunicare scrisă pe hârtie, pe e-mail etc.), poate fi gestual (limbajul surdomuţilor, al mimilor etc.). Această proces prin care se dă o anumită formă materială informaţiilor conform unui anumit cod se numeşte 'codificare', proces care face ca informaţia să poată fi transmisă. În cazul limbajului comun, locutorul (sursa) codifică mesajul (informaţia pe care doreşte să o comunice). Să presupunem că mesajul priveşte situaţia meteorologică, pe care vorbitorul vrea să o transmită prin intermediul limbajului comun. Ca să o facă, locutorul trebuie să-şi transpună gândul în foneme, morfeme, sintagme, propoziţii, fraze şi să le pronunţe. Vorbitorul rosteşte una dintre propoziţiile:

(11) «- Ninge/Acum ninge/Ai văzut? Afară ninge.»

[*Numai vibraţiile aerului produse de vorbitor pot circula pe canalul de transmisie (aerul) şi ajung astfel la urechile receptorului, care va face procesul invers, de decodificare: vibraţiile aerului percepute de auz vor fi transformate în foneme – morfeme – sintagme – fraze ale limbii române. Datorită faptului că emiţătorul şi receptorul folosesc acelaşi cod (cineva care nu cunoaşte limba română are puţine şanse de a înţelege semnificaţia unei fraze pronunţate în această limbă) acesta din urmă înţelege mesajul transmis.*]

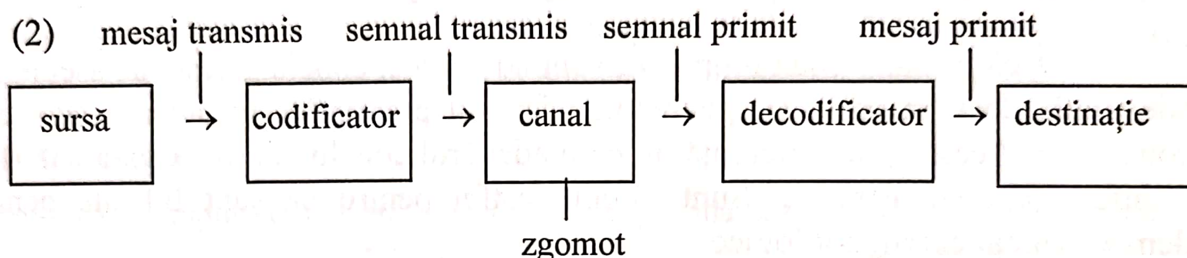
În comunicarea verbală, schema generală, creată iniţial pentru descrierea funcţionării unor aparate, se realizează în felul următor:

(i) sursa şi destinatorul corespund mecanismelor cognitive ale emiţătorului şi receptorului;

(ii) codificarea şi decodificarea se manifestă la nivelul capacităţilor lor lingvistice, a gradului în care interlocutorii stăpânesc codul lingvistic folosit;

(iii) mesajul corespunde gândului, semnalul – elementelor fonetice (semnificantul semnului lingvistic), iar canalul – aerului.

(2)

(după Moeschler/Auchlin, 1997: 155)

Modelul codului se bazează pe trei ipoteze:

- limbile naturale sunt coduri (idee exprimată deja de F. de Saussure); un cod este un sistem de semne folosit pentru comunicare, pentru circulaţia informaţiei;
- codurile fac legătura dintre gânduri şi sunete (adică face asocierea între semnificat şi semnificant pentru a folosi terminologia saussuriană);
- comunicarea verbală implică un mecanism de codificare şi de decodificare (Mœschler/Auchlin, 1997).

Pentru a descrie comunicarea, modelul codului este suficient, pentru că explică modul în care gândirea locutorului ajunge să fie transmisă sub forma mesajului. Din punct de vedere explicativ, acest model este mai puţin satisfăcător, deoarece nu ia în considerare o proprietate fundamentală a comunicării verbale: procesele deductive, numite şi inferenţiale. Pentru comunicarea inter-umană este, desigur, necesar ca interlocutorii să aibă la dispoziţie un cod comun şi un canal folosibil, dar aceste condiţii nu sunt suficiente.

Modelul codului explicitează modul în care se constituie sensul literal, propriu al enunţurilor, dar nu este în măsură să explice modul de constituire al semnificaţiilor non-literale. Din acest motiv, modelul codului (esenţial un model care explicitează legătura dintre morfosintaxă şi semantică) trebuie să fie completat de un model al inferenţelor, de un model pragmatic (Mœschler/Auchlin, 1997).

1.6.2. Modele inferenţiale

Termenul de 'inferenţă' desemnează o operaţie logică datorită căreia se stabileşte adevărul unei propoziţii în virtutea legăturii sale cu alte propoziţii considerate deja adevărate. Cele mai cunoscute sunt inferenţele logice, sau 'demonstrative'.

O inferenţă demonstrativă este o operaţie logică în urma căreia se stabileşte adevărul unei propoziţii pe baza legăturii cu alte propoziţii adevărate, numite premise. Logica clasică studiază acest tip de inferenţă, numită 'silogism', formă de raţionament constituit din trei judecăţi, legate între ele, iar cea de a treia judecată, concluzia, este dedusă din prima, prin intermediul celei de a doua:

(12) - Prima premisă: Toţi elevii din această clasă sunt români.
- A doua premisă: Ion este elev în această clasă.
- Concluzie: Ion este român.

Dacă primele două propoziţii sunt adevărate, concluzia este de asemenea adevărată, deci, în cazul silogismelor, adevărul premiselor garantează adevărul concluziei. Acest tip de inferenţă, în care adevărul concluziilor este garantat, este o inferenţă demonstrativă. Sunt numite astfel pentru că sunt folosite pentru demonstrarea teoremelor logice.

Modelul inferenţial pragmatic seamănă cu inferenţele (sau deducţiile) logice pentru că produce o concluzie pe baza unor premise, în urma unui proces deductiv. Spre deosebire de inferenţele demonstrative din logică, în modelul pragmatic se încearcă să se explice cum ajunge receptorul să formuleze diferite ipoteze interpretative, esenţiale pentru comunicare. Se ajunge la o concluzie pornind de la ipoteze contextuale, adică de la ansamblul condiţiilor în care are loc comunicarea. Contextul extralingvistic permite receptorului să înţeleagă ceea ce emiţătorul a spus pentru că înţelege nu numai ceea ce emiţătorul a spus explicit, dar şi ce a vrut să spună.

(13) a. [*Două persoane se plimbă în parc*]:
A: «- Vai ce frig s-a făcut!»
B. «- Bine, hai să plecăm acasă.»

b. [*Două persoane sunt într-un compartiment de tren. Fereastra compartimentului este deschisă*]:
A. «- Vai ce frig s-a făcut!»
B. «- Bine, închid fereastra!»

[*În cele două situaţii, B se bazează nu numai pe ceea ce spune A, dar şi pe situaţia în care acesta vorbeşte; de aceea, face două inferenţe diferite privind ceea ce A vrea să spună. În situaţia din (a), B deduce că A vrea să plece din parc. O astfel de inferenţă nu poate fi făcută în situaţia din (b) unde B interpretează fraza exclamativă pronunţată de A ca pe o solicitare de a închide fereastra.*]

Spre deosebire de inferenţele logice, în modelul inferenţial pragmatic adevărul concluziei nu este garantat. Acest tip de inferenţă este numit 'non-demonstrativă'.

Definiția 2: Inferența non-demonstrativă

Este numită 'non-demonstrativă' orice inferență care nu garantează adevărul concluziilor pe baza adevărului premiselor (Mœschler/Auchlin, 1997: 157).

Inferențe logice (demonstrative)

După cum am văzut mai sus, inferențele logice au proprietatea de a fi valide, ceea ce înseamnă că adevărul premiselor[4] garantează adevărul concluziei. Una dintre cele mai cunoscute reguli de deducție logică se numește 'modus ponens', care are două variante: 'modus ponendo ponens' și 'modus tollendo ponens'.

(14) *Modus ponendo ponens:*

a. ($p \rightarrow q$) ('*p* implică *q*')	(Premisa majoră (a): implicația 'dacă *p*, atunci *q*' este adevărată)
b. *p*	(Premisa minoră (b): propoziția *p* este adevărată)
c. *deci* q.	(Concluzie: din premisele (a) și (b) rezultă că și propoziția *q* este adevărată)

Această deducție se bazează pe definiția (logică) a implicației materiale:

(15) Implicația a două propoziții (notată '$p \rightarrow q$') este adevărată ddacă[5] propoziția *q* este adevărată.

Să exemplificăm această regulă:

(16) a. Dacă e timp frumos (*p*), Dora se va duce la cumpărături (*q*).
b. E timp frumos (*p*).
c. Deci Dora se va duce la cumpărături (*q*).
[*Raționamentul se face conform schemei următoare: (a) se afirmă că implicația* p → q *este adevărată; (b) se afirmă apoi adevărul antecedentului,* p; *(c) rezultă că și consecventul,* q, *este adevărat.*]

(17) *Modus tollendo ponens*:

I. a. $p \vee q$ ('*p* sau *q*')	(Premisa majoră (a): disjuncția '*p* sau *q*' este adevărată)
b. $\neg p$ ('non *p*')	(Premisa minoră (b): propoziția *p* este falsă)
c. deci *q*.	(Concluzie: din premisele (a) și (b) rezultă că propoziția *q* este adevărată)

---

[4] Se numesc „premise" fiecare dintre cele două propoziții care apar la începutul unui silogism (prima se numește „premisă majoră", cea de a doua, „premisă minoră"). Exemplu:
Premisă majoră: Toți oamenii sunt muritori.
Premisa minoră: Socrate este om.
Concluzie: Deci Socrate este muritor.

[5] Logicienii obișnuiesc să prescurteze formula „dacă și numai dacă" sub forma „ddacă" (după modelul din engleză *iff* și din franceză *sii.*).

II. a. $p \vee q$ (‘p sau q’) (Premisa majoră (a): disjuncția ‘p sau q’ este adevărată)
b. $\neg q$ (‘non p’) (Premisa minoră (b): propoziția q este falsă)
c. deci p. (Concluzie: din premisele (a) și (b) rezultă că propoziția p este adevărată)

Pentru a înțelege această schemă deductivă, trebuie să ne amintim definiția logică a disjuncției:

(18) Disjuncția a două propoziții, $p \vee q$, este adevărată ddacă cel puțin una dintre cele două propoziții este adevărată (sau p, sau q, sau atât p cât și q).

Să luăm un exemplu:

(19) *Modus tollendo ponens*:

I. a. Ion o să plece mâine (p), sau Paul o să plece mâine (q).
b. Ion nu o să plece mâine ($\neg p$).
c. deci Paul o să plece mâine (q).

[*Raționamentul este făcut conform schemei următoare: în (a) se afirmă că disjuncția* p ∨ q *este adevărată; în (b) se afirmă că prima propoziție din disjuncției,* p, *este falsă; având în vedere adevărul disjuncției afirmat în (a), rezultă că a doua propoziție a disjuncției,* q, *este adevărată, constatare explicitată în concluzia (c).*]

II. a. Ion o să plece mâine (p), sau Paul o să plece mâine (q).
b. Paul nu o să plece mâine ($\neg q$).
c. deci Ion o să plece mâine (p).

[*De această dată raționamentul se face după o schemă asemănătoare, dar în care propoziția falsă este* q: *(a) se afirmă că disjuncția* p ∨ q *este adevărată; în (b) se afirmă că a doua propoziție din disjuncției,* q, *este falsă; având în vedere adevărul disjuncției afirmat în (a), rezultă că prima propoziție a disjuncției,* p, *este adevărată, constatare explicitată în (c).*]

După cum am văzut, în toate aceste scheme deductive, propozițiile care apar la (a) și (b) se numesc ipoteze sau premise, iar propoziția din (c) este concluzia. **Inferența constă tocmai din trecerea de la ipotezele (a) și (b) la concluzia (c).**

Definiția 3: Inferența

Inferența este operația logică care permite, plecând de la una sau mai multe ipoteze, să se ajungă la o concluzie.

Inferența logică este o regulă **deductivă**, tocmai pentru că, dacă premisele sunt adevărate, concluzia este **întotdeauna** adevărată.

Cele două reguli de inferență, (14) și (17) se mai numesc 'reguli de eliminare' pentru că reduc o formulă complexă, conținând un conector (implicația, disjuncția) la o formulă simplă, constituită dintr-o singură propoziție elementară (sau atomică).[6]

În logică, există nu numai reguli care simplifică formulele, dar și expresii care permit introducerea unor conectori, deci permit ca, plecând de la formule simple, să se obțină formule complexe. Conjuncția logică are definiția următoare:

(20) Conjuncția a două propoziții, $p \wedge q$, este adevărată ddacă atât propoziția *p* cât și propoziția *q* sunt adevărate.

(21) Regula de introducere a conectorului *și*:

a. *p* (= *p* este adevărată)	(Premisa 1)
b. *q* (= *q* este adevărată)	(Premisa 2)
c. $p \wedge q$ ('*p* și *q*')	(Concluzie: conjuncția '$p \wedge q$' este de asemenea adevărată)

[*Regula ne spune că, dacă* p *este o propoziție adevărată și* q *este de asemenea o propoziție adevărată, conjuncția lor,* p ∧ q, *va fi tot o propoziție adevărată.*]

E ușor să formulăm regula de eliminare a conectorului *și*:

(22)

a. $p \wedge q$ ('*p* și *q*')	(premisă: formula '*p* și *q*' este adevărată).
b. *p*	(*p* este adevărat - concluzie_1)
c. *q*	(*q* este adevărat - concluzie_2)

[*Formula (a) afirmă adevărul conjuncției, ceea ce implică că fiecare dintre propozițiile care o constituie este adevărată. Deci, din ipoteza (a) poate fi dedusă atât concluzia (b), privind adevărul lui* p, *cât și la concluzia (c), care afirmă adevărul lui* q.]

Inferențe non monotone

Modelul logic prezentat mai sus a fost considerat, până prin anii '80 ai secolului trecut, modelul de raționament uman. Este o tradiție ce a început cu filozoful, matematicianul și fizicianul german Gottfried Wilhelm von Leibniz (1646-1716), creator al calculului logic. Dezvoltările ulterioare ale logicii formale (așa numita 'algebră logică' bazată pe sisteme deductive axiomatizate) în sec. al XIX-lea și al XX-lea (Boole, 1847, 1854; De Morgan, 1847; Whitehead/ Russell, 1910-1913) au condus la convingerea că procesele cognitive umane se bazează pe astfel de modele formale, cu caracter abstract.

Plecând de la ideea că funcția fundamentală a proceselor cognitive umane este aceea de a rezolva probleme, cercetările din domeniul inteligenței

---

[6] Carnap (1947) numește 'atomică' orice formulă (ce traduce o propoziție) în care nu avem conectori, deci orice formulă care este constituită numai din predicat și argumentul său/argumentele sale (eventual cuantificate).

artificiale şi al psihologiei au arătat că modelul cognitiv 'clasic', bazat pe logica demonstrativă (sau monotonă), nu descrie decât foarte aproximativ raționamentul uman. Numeroase funcții rămân în afara acestui model, funcții cum ar fi inducția, recunoaşterea formelor, decizia în situații de incertitudine etc. (*v.* Ripoll, 1996).

Evidenta divergență dintre datele empirice şi modelul teoretic a condus la o răsturnare teoretică profundă: în activitatea mentală umană, raționamentele logice demonstrative sunt rare, constituind mai degrabă excepția, în timp ce inferențele non-demonstrative sunt foarte frecvente, constituind, deci, regula.[7]

Există mai multe tipuri de logici non-monotone,[8] dar în pragmatica lingvistică sunt folosite cele 'prin predefinire' (din engl. *by default*, tradus în franceză cu expresia *par défaut*),[9] de tipul celor propuse de Raymond Reitel. Inspirat de informatică, Reitel (1980) a propus o logică 'prin predefinire' care surprinde o caracteristică fundamentală a proceselor cognitive: faptele şi situațiile sunt acceptate ca adevărate datorită lipsei unor dovezi contrarii.

R. Reiter (1980) a constatat că majoritatea cunoştințelor noastre despre lume au forma 'majoritatea *P*-urilor au proprietatea *Q*'. Cum să interpretăm o propoziție privind capacitatea păsărilor de a zbura? Proprietatea de a zbura caracterizează majoritatea păsărilor (vrăbiile, vulturii, rândunicile, privighetorile, ciocârliile, corbii, şoimii, cocorii etc.). Totuşi există şi pinguinii şi struții, care sunt păsări, dar nu zboară. Să luăm în considerare o anumită pasăre, pasărea numită Tweety. Dacă ştim numai că Tweety e o pasăre, putem deduce că Tweety are capacitatea de a zbura.

---

[7] Din acest punct de vedere, studiul comportamentului jucătorilor de şah a dat rezultate concludente: cercetările au constatat că marii jucători de şah raționează puțin, de fapt prelucrează în profunzime numai o parte infimă a deplasărilor pieselor permise de regulile jocului. Au capacitatea de a găsi repede, în memorie, mişcările necesare şi ajung, într-adevăr, cu o viteză incredibilă, să găsească în memorie mişcarea eficientă pentru fiecare situație de joc (Ripoll, 1996).

[8] Cercetătorii vorbesc despre două varietăți de logici non monotone, apărute aproape simultan. O primă categorie, bazată pe abordări de tipul 'punct fix' cuprinde logica de predefinire a lui Raymond Reiter (1980) şi logica auto-epistemică a lui Robert Moore (1985). Abordările numite 'pe bază minimalistă' constituie al doilea tip, ce cuprinde teoria circumscripției a lui John McCarthy (1980) şi teoria modelelor preferințele a lui Dov Gabbay (1985) (cf. Antonelli, 2008).

[9] În informatică, expresia „prin predefinire" desemnează valoarea acordată automat de un program diferiților parametri, în absența unei indicații diferite şi explicite a utilizatorului, numită „setare" (*format de pagină predefinit*, *mărimea caracterului predefinită*, *limbă predefinită*, *claviatură predefinită* etc.). În lingvistică, termenul „prin predefinire" desemnează valoarea semantică fondamentală a unui cuvânt sau a unei categorii gramaticale, valoare ce poate fi schimbată de context. De exemplu, valoarea predefinită a prezentului indicativ e aceea de a exprima simultaneitatea cu momentul vorbirii. În funcție de context această valoare se poate schimba, ca setările de la computer: există un prezent etern (*doi şi cu doi fac patru*), un prezent narativ (de exemplu cel din bancuri şi anecdote: *Ion intră în dormitor*), prezentul indicațiilor scenice (*Maria intră din dreapta*), prezentul cu valoare de viitor (*Ana soseşte mâine*), prezentul iterativ (*în fiecare luni merge la bibliotecă*) etc.

Definiția 4: Inferența prin predefinire (non monotonă)

Dacă x este o pasăre atunci, în lipsa unei informații contrare, putem deduce că x poate zbura[10] (Reiter, 1980: 82).

Într-o logică non-monotonă, este posibil ca rezultatele mai multor inferențe prin predefinire să fie în conflict. Dacă notăm inferența prin predefinire cu simbolul |~ (care se citește „deci, în consecință"), e posibil să avem situații de tipul următor:

(23) a. Tweety e o pasăre |~ (= deci) Tweety poate să zboare.
b. Tweety e un pinguin |~ (= deci) Tweety nu poate să zboare.

Pentru a rezolva acest gen de conflict, când o anumită proprietate și negația ei sunt atribuite simultan aceleiași entități, logica non monotonă a introdus Principiul specificității.

Definiția 5: Principiul specificității

Când o regulă predefinită conduce la concluzii în conflict, se consideră valabilă concluzia regulii mai specifice[11] (Asher/Lascarides, 2003: 190-191).

Proprietatea de a fi un pinguin este mai specifică decât aceea de a fi o pasăre, deci locutorul face numai inferența (23b).

Contradicțiile pot apărea nu numai în cursul proceselor cognitive, dar și în cursul comunicării. Modelul pragmatic de inferență arată modul în care ascultătorul face ipoteze interpretative pe baza informațiilor conținute în frazele enunțate de locutor ca și pe baza altor informații non-lingvistice. Într-un astfel de model, ipotezele contextuale funcționează ca premise, pornind de la care destinatarul face inferențe non-demonstrative, pentru a stabili ceea ce locutorul a vrut să spună (Mœschler/Auchlin, 1997: 162). Ca în exemplul (23), adevărul premisei (*Tweety este o pasăre*) nu garantează adevărul concluziei (*Tweety zboară*). O informație suplimentară (*Tweety este un pinguin*) anulează concluzia precedentă. Un asemenea model este, evident, mai aproape de caracteristicile mecanismului cunoașterii umane în comparație cu logica monotonă, deoarece persoanele au capacitatea de a corectă greșelile și de a integra noile informații, eliminând contradicțiile.

O altă cauză a scurt-circuitelor în comunicare provine din faptul că ipotezele nu sunt date explicit. În acest punct logica non-monotonă este, din nou, mai aproape de comportamentul cognitiv uman decât logicile clasice. După

---

[10] «If x is a bird, then in the absence of any information to the contrary, infer that x can fly».

[11] The Specificity Principle: When conflicting default rules apply, only the consequent of the most specific default rule (...) is inferred.

cum am văzut, în inferenţele logice ipotezele sunt explicite. Să luăm ca exemplu o inferenţă monotonă:

(24) a. [*Ipoteze*]:

Dacă Dora are febră (p), va rămâne acasă (q). Traducere simbolică: $p \rightarrow q$.

Dacă Dora rămâne acasă (q), Paul va duce referatul pentru şedinţă la Dora la serviciu (r) sau Ana va duce referatul pentru şedinţă la Dora la serviciu (s). Traducere simbolică: $q \rightarrow (r \vee s)$.

b. [*Premisa*$_1$]:

Dora are febră. Traducere simbolică: $\Vdash p$ ('p este adevărat').

c. [*Premisa*$_2$]

Ana nu va duce referatul la Dora la serviciu. Traducere simbolică: $\neg s$.

d. *Concluzie*

Daci Paul va duce la Dora la serviciu referatul pentru şedinţă. Traducere simbolică: $\Vdash r$ ('r este adevărat').

[*În acest exemplu toate ipotezele sunt explicite şi valoarea de adevăr este atribuită conform definiţiilor conectorilor.*]

Procesul deductiv descris în (24) poate fi reprezentat în mod simbolic de formulele din (25):

(25)	a. $(p \rightarrow q) \wedge [q \rightarrow (r \vee s)]$	(Ipoteză)
	b. p	(Premisa 1)
	c. $\neg s$	(Premisa 2)
	d. deci r.	(Concluzie)

În comunicarea normală, această explicitare a premiselor nu se face sau se face numai parţial. De obicei, situaţia descrisă în (24) conduce la o comunicare verbală de tipul următor:

(26) DORA: «- Paul, am febră şi nu pot să mă duc la birou. Ana tocmai mi-a telefonat că trebuie să-l ducă pe Ionuţ la pediatru.»

[*Paul, în urma interpretării cuvintele soţiei sale înţelege că Dora îi cere să se ducă la ea la birou să ducă referatul.*]

Pentru a da interpretarea corectă a frazei (26) pronunţată de Dora, Paul trebuie să aibă acces la ipoteze contextuale de tipul următor:

(27) a. Dacă Dora are febră, nu se va duce la serviciu.

b. Dacă Dora nu se duce la serviciu, cineva va trebui să ducă acolo referatul ei: Ana va duce referatul sau Paul va duce referatul.

[*Spre deosebire de (24), aceste premise nu sunt explicitate de Dora, pentru că ştie că Paul are deja toate aceste informaţii: ipoteza din (27a) face parte dintre cunoştinţele obişnuite privind comportamentul unei persoane bolnave; alte informaţii nu sunt prezente în (27b) pentru că Paul cunoaşte situaţia particulară a soţiei sale, de exemplu importanţa referatului pentru desfăşurarea şedinţei de la serviciu, prietenia ei cu Ana etc.*]

Informaţia oferită de ipotezele contextuale din (27), care sunt de natură generală, trebuie să fie completate de enunţurile din (26) în care Dora actualizează situaţia:

(28) a. Ana este ocupată, deci nu va putea duce referatul la serviciul Dorei.

b. Paul poate duce referatul la serviciul Dorei.

c. Deci Dora îi cere lui Paul să-i ducă referatul la birou.

[*Dacă Paul are informaţiile din (26), (27) şi (28a, b), ar trebui să înţeleagă că, spunând enunţul (26), Dora îi cere să-i ducă referatul la serviciu (28c).*]

Alături de faptul că ipotezele contextuale nu sunt explicitate, o a doua caracteristică a inferenţelor pragmatice este caracterul lor anulabil. Inferenţele logice ale logicii demonstrative nu pot fi anulate, ele sunt întotdeauna adevărate. Inferenţele pragmatice, din logica non-demonstrativă, dimpotrivă, pot fi anulate. Este suficient ca locutorul să adauge o informaţie suplimentară:

(29) DORA: « -Paul, am febră şi nu pot să mă duc la birou. Ana tocmai mi-a telefonat că trebuie să-l ducă pe Ionuţ la pediatru. **Mi-a telefonat şi Maria, secretara directorului, vine ea mai târziu să ia raportul.**»

[*Dacă enunţul se prezintă sub această formă, ipoteza lui Paul, conform căreia Dora îi cere să ducă referatul la serviciu, se dovedeşte a fi falsă. A formulat o asemenea ipoteză pe baza premiselor (26), (27) şi (28). Totuşi Dora voia să comunice o informaţie diferită: chiar dacă Ana nu poate să ducă referatul, nici Paul nu trebuie să-l ducă, pentru că această acţiune va fi făcută de Maria.*]

Aceste exemple pun în evidenţă două proprietăţi importante ale inferenţelor pragmatice: (i) interpretarea unui enunţ depinde de contextul în care apare şi (ii) interferenţele non monotone sunt anulabile, în sensul că pot fi adevărate în unele contexte şi false în altele (Mœschler/Auchlin, 1997: 165).

Aspecte vericondiţionale şi non vericondiţionale

Principala diferenţă dintre semantică şi pragmatică consistă în faptul că semantica studiază aspectele vericondiţionale ale enunţului, în timp ce pragmatica se ocupă mai ales de aspectele non vericondiţionale. Să examinăm exemplul următor:

(30) a. Maria are cinci frați.
b. Maria are patru frați
c. Maria are trei frați.
⋮
d. Maria are un frate.

[*Din punctul de vedere al logici demonstrative, enunțul (a) implică enunțurile (b) – (d), deoarece, dacă (a) este adevărat, atunci și enunțurile (b) – (d) sunt adevărate. Semantica se oprește la acest nivel. Totuși, o persoană care pronunță oricare dintre enunțurile (b) – (d) pentru a descrie situația din (a), ar putea fi acuzată că nu a dat informația corectă deoarece afirmația că Maria are cinci frați implică, conform regulilor conversației, că are* ***exact*** *cinci, nici mai mulți nici mai puțini.*]

Vom arăta în Capitolul 8, dedicat teoriei lui Paul Grice, că, dacă un vorbitor pronunță fraza (30a), destinatorul este autorizat să ajungă la concluzia exprimată în (31):

(31) Maria are cinci frați, adică exact cinci (nici mai mulți, nici mai puțini).

[*Această concluzie este acceptată deoarece în normele de conversație există o regulă de cantitate, care obligă pe locutori să ofere interlocutorilor informația cea mai pertinentă. Deci dacă o persoană care știe că Maria are cinci frați afirmă că are trei sau patru, nu respectă această regulă a conversației.*]

Din aceste observații se poate deduce că regulile conversației nu sunt reguli logice sau semantice, că ele nu au o valoare de adevăr (căci, din acest punct de vedere, dacă (30a) este adevărată, atunci (30b) – (30d) sunt, de asemenea, adevărate).

Constatarea că multe fenomene pragmatice nu sunt vericondiționale este valabilă nu numai pentru regulile de conversație. Am văzut deja în secțiunea precedentă diferența dintre enunțurile constatative și enunțurile performative ce formează acte de limbaj:

(32) a. Cartea e pe masă.
b. «- Iți promit să-ți aduc mâine cartea.»

[*Diferența dintre (a) și (b) constă în faptul că fraza (a) are proprietatea de a fi adevărată sau falsă, în timp ce buna funcționare a frazei (b) depinde de alți factori, diferiți de valoarea de adevăr: propoziția (b) funcționează bine dacă conținutul promisiunii (aducerea cărții) constituie un avantaj pentru destinatar, dacă locutorul este sincer, deci are cu adevărat intenția să aducă cartea etc.*]

1.7 Pragmatica: prezent şi viitor

Pragmatica este o disciplină în plină dezvoltare, care îşi extinde domeniul în mai multe direcţii, pe care ne mărginim să le menţionăm numai în această secţiune. Din bibliografia generală apar cu mare pregnanţă două direcţii: analiza discursului şi interfeţele.

1.7.1. Analiza discursului

Tema centrală a studiilor de pragmatică dedicate discursului pare să fie coerenţa: orice discurs este format dintr-un ansamblu de propoziţii, dar nu orice ansamblu de propoziţii constituie un discurs. A spune că un ansamblu de fraze nu constituie un discurs dacă este lipsit de coerenţă este o afirmaţie banală, dar lipsită de putere explicativă. În fond, ce este coerenţa?

Studiile de pragmatică au relevat mai multe fenomene, deoarece un discurs este coerent din diferite motive:

- există o legătură între informaţiile furnizate de discurs şi informaţiile ce precedă discursul; această conexiune se manifestă prin:

(i) unele mijloace sintactice în structurarea 'neobişnuită' a discursului (dislocări la stânga sau la dreapta, cu tendinţa de a deplasa la stânga informaţiile legate de discursul precedent şi o deplasare la dreapta a informaţiei noi pentru receptor), inversarea ordinii argumentelor, elipsa sintagmei verbale (Kennedy, 1997);

(ii) mijloace semantice: structurarea informaţiei în topic *vs.* remă şi topic *vs.* comentariu (Stevenson/Crawley/Kleinman, 1994); empatia, adică faptul că locutorul tinde să adopte, în măsuri diferite, punctul de vedere al unei alte persoane sau un ansamblu de opinii, ceea ce îi permite să prezinte acelaşi conţinut din diferite puncte de vedere; inferenţele făcute de locutori în procesul de interpretare a discursului (Sanders/Spooren/Noordman, 1992);

- coerenţa se manifestă şi prin mijloace lingvistice şi/sau cognitive:

(i) există relaţii de coerenţă care se bazează pe principii cognitive cum ar fi relaţia dintre cauză şi efect, contiguitate şi asemănare (Kehler, 2004);

(ii) anumite elemente lingvistice au rolul de a asigura coerenţa discursului, de exemplu marcatorii de discurs (*ei*, *ba da/nu* etc.) sau conectorii pragmatici (*deoarece, pentru că*, *deci*, *dar* etc.) (Ducrot *et al*., 1980; Roulet *et al*., 1985, Luscher, 2002);

(iii) deicticele, anaforele nominale şi verbale, legarea pronumelor de antecedentul lor constituie o altă manifestare importantă a coerenţei discursului (Kleiber, 1994b; Reboul, 1996).

1.8. Interfeţele pragmaticii

Marea majoritate a fenomenelor pragmatice se manifestă prin intermediul unui suport lingvistic – fonologic, morfologic, semantic, lexical etc. Este

evident că există o întretăiere între codul lingvistic şi folosirea codului lingvistic în comunicare. Studiul legăturilor între mesaj şi contextul enunţării sale, pe de o parte şi baza lor lingvistică, codificată pe de alta, se găseşte în zona de intersecţie între pragmatică şi structuri lingvistice de diferite niveluri, zone numite 'interfeţe'.[12]

Studiul interfeţelor oferă perspective diferite asupra funcţionării complexe a comunicării în general, şi a celei lingvistice în special. Studierea fenomenelor pragmatice a permis să se aprofundeze şi proprietăţile semnificative ale sintaxei, semanticii, lexicului, care se constituie ca unul din elementele interfeţelor. Iată câteva dintre domeniile ce constituie interfeţe ce implică pragmatica:

- interfaţa sintaxă – pragmatică, tratează, între altele, fenomene ca motivarea pragmatică a alegerii unei anumite construcţii sintactice: alegerea unui pasiv este determinată deseori de convingerea locutorului că Agentul predicaţii nu are un rol marcat în contextul comunicării; există o legătură între subordonata temporală şi presupoziţiile pe care le declanşează; diferenţe între structuri argumentale similare (de exemplu, diferenţa care există în engleză între *John gave him the book* «Ion (i)-a dat lui cartea» şi *John gave the book to him* «Ion (i)-a dat cartea lui») etc. (*v.* Green, 2004; Goldberg, 2004);

- interfaţa pragmatică-semantică este cea mai studiată, sintagma ajungând să aibă cel puţin două accepţii:

(i) este numele pe care Asher/Lascarides l-au dat cadrului teoretic numit 'SDRT' (*segmented discourse representation theory*, *v.* Asher/Lascarides 1993, 2003), care îşi propune să modeleze discursul cu mijloacele formale ale semanticii dinamice. Interpretarea unui enunţ făcând parte dintr-un discurs mai lung impune nu numai luarea în considerare a conţinutului său lexical şi compoziţional,[13] dar şi examinarea tuturor elementelor care asigură coerenţa

---

[12] Termenul de 'interfaţă' a fost împrumutat de lingvistică din informatică, unde desemnează un dispozitiv care permite interacţiuni între diferiţi participanţi (interfaţa om-maşină) sau între diferite programe. În lingvistică se numeşte 'interfaţă' studiul fenomenelor care interesează simultan două sau mai multe domenii (semantică, pragmatică, lexic, fonetică etc.). (*v.* Costăchescu, 2012). Se vorbeşte mai ales de interfaţa semantică-pragmatică, teoretizată de Nicholas Asher/Alex Lascarides.
Cum limba este unde un sistem cu toate elementele în interdependenţă (un système «où tout de tient» Saussure 1916), astfel de studii au fost făcute şi înainte, de structuralism, în care domeniile de interferenţă erau numite cu termeni compuşi: morfofonologie (care studiază pertinenţa morfologică a anumitor fenomene fonologice, de exemplu comutare vocalei *i* asilabice cu cea silabică care face diferenţa între forma nearticulată şi cea articulată a substantivelor masculine plural: *fraţi – fraţii*, *băieţi – băieţii* etc.), morfosintaxa (care examinează, între altele, rolurile actanţiale ale substantivelor la diferite cazuri, problema semnificaţiei sintactice a acordului morfologic etc.), morfosemantica etc.

[13] Caracterul compoziţional al constituirii sensului expresiilor complexe este o proprietate semantică fundamentală, ce se află la baza semanticii vericondiţionale. Această proprietate a

discursivă ('rezolvarea' anaforelor, dezambiguizarea cuvintelor, implicaturile conversaţionale), la care se adaugă relaţiile retorice cum ar fi Naraţiunea, Fundalul, Explicaţia etc.;

(ii) într-un sens mai general, interfaţa semantică-pragmatică se ocupă de semnificaţia pragmatică a unor fenomene studiate tradiţional de semantica logică cum ar fi denotaţia, cuantificarea, dezambiguizarea conectorilor etc. Explicarea tuturor acestor fenomene a permis efectuarea unor importanţi paşi înainte dacă luăm în considerare şi principiile bazate pe folosirea lor în comunicare şi care intervin ca elemente predefinite;

- interfaţa pragmatică – lexic arată modul în care locutorul are acces la sensul relevant al lexemelor şi la fenomene pragmatice cum ar fi implicaturile conversaţionale (*v.* Blunter 2004).

Pragmatica şi-a găsit aplicaţii în alte domenii, în afara lingvisticii propriu zise, cum ar fi învăţarea limbii (în engl. *language acquisition*), lingvistica computaţională, fenomene psihologice de tip cognitiv etc.

Toate aceste dezvoltări arată rolul din ce în ce mai important al pragmaticii pentru specialişti în diverse discipline, nu numai lingvişti, ci şi pedagogi, psihologi, informaticieni, logicieni, filozofi.

---

fost formulată pentru prima dată de Frege, sub forma unui principiu care îi poartă numele (*v.* secţiunea 2.1.1, p. 29).

Capitolul 2

Referință, deixis, anaforă

2.1. Referința în limbajul comun

Referința este o relație esențială pentru funcționarea codului lingvistic, deoarece omul reușește să comunice prin intermediul limbii numai datorită existenței unei relații între elementele limbii și elemente ale universului extra-lingvistic despre care locutorul își propune să transmită informații sub forma mesajului lingvistic.

Funcția referențială a limbilor naturale, adică capacitatea lor de a da informații despre universul înconjurător, este considerată o caracteristică fundamentală a limbajului uman. Spre deosebire de 'limbajul' animalelor, limbajul uman are capacitatea de **a vorbi despre** situații care sunt în afara percepției directe a interlocutorilor.

'Deplasarea' referentului (mintal și lingvistic) poate să implice atât entitățile ('obiecte' concrete sau abstracte) cât și timpul și spațiul. În camera mea din România pot să vorbesc despre Tahiti, despre Antarctica sau despre planeta Marte, deci despre locuri care nu numai că nu se găsesc în zona pe care o pot percepe, dar unde nu am fost niciodată. Pot să citesc sau să vorbesc despre Imperiul Roman sau despre viața lui Wilson Churchill, deci să comunic informații legate de realități care au existat într-o epocă care precede (total sau parțial) timpul existenței mele. În acest caz, discursul meu nu este fundamental diferit de o relatare despre spectacolul de teatru pe care l-am văzut ieri, deci despre un eveniment care a avut loc într-o perioadă anterioară, dar despre care am o experiență directă.

Acest gen de mesaje nu există în comunicarea animală, care este exclusiv comportamentală. De exemplu un câine care latră (*ham! ham!*) transmite un mesaj global, care se traduce după context și particularitățile fonetice, de exemplu că un străin a intrat în curte, sau că îl doare urechea stângă, sau că vrea să fie dus la plimbare. În alte situații, lătratul poate transmite informația că a văzut un alt câine, că fugărește o pisică, că vrea să se joace etc.

Dacă o persoană face *au!* pentru a exprima faptul că o doare piciorul, produce un mesaj global, care exprimă o senzație, ca și lătratul de durere al unui câine. Nici lătratul câinelui (*ham! ham!*), nici exclamația de durere a omului (*au!*) nu vorbesc despre durere, sunt, după cum spunea Aristotel, manifestări

naturale, care comunică ceva, dar care nu sunt produse în mod necesar pentru a comunica. În schimb, dacă cineva spune *mă doare piciorul*, informaţia este transmisă prin intermediul codului lingvistic şi enunţul **vorbeşte despre** durerea locutorului.

Proprietatea enunţurilor de a 'vorbi de(spre)' se aplică unui larg evantai de fenomene. Să examinăm propoziţia următoare:

(1) «- La mine la birou lucrurile merg prost.»

[*Prin această frază locutorul transmite o informaţie despre situaţia de la locul său de muncă, unde lucrurile nu merg bine: poate vrea să spună că nu se înţelege bine cu şefii sau cu colegii, că are prea mult de lucru, că rezultatele muncii sale nu îl mulţumesc, că face o muncă care nu îi place etc. Singurul fapt sigur este că locutorul vorbeşte despre locul său de muncă şi că evaluează negativ situaţia de acolo*.]

Din tot acest ansamblu de semnificaţii posibile, trebuie să observăm că fraza se aplică numai elementelor explicit menţionate în mesaj, în cazul nostru locul de muncă al locutorului şi situaţia de acolo.

Fondatorii teoriei referinţei s-au concentrat asupra studiului anumitor clase de expresii, cum ar fi demonstrativele şi deicticele (*aici*, *eu*, *acum*, *acesta* etc.), numele proprii (*Platon*, *Londra*, *Paul Popescu*) sau descripţiile definite (*femeia de la prezidiu*, *autorul „Luceafărului”*), adică au studiat cuvinte şi sintagme care au capacitatea de a desemna o anumită entitate (individ, loc, timp), bine identificată ca referent (Carlson, 2004). Există mai multe definiţii ale referinţei, dar poate că accepţia care de bucură de o largă acceptare (cel puţin în semantica formală) este cea propusă de Laurent Roussarie:

Definiţia 1: Referinţa

«[...] referentul sau denotaţia unei expresii este acel obiect din lume (din universul extralingvistic) pe care expresia îl desemnează; se numeşte referinţă proprietatea expresiei de a avea acest referent.» (Laurent Roussarie, 2006b).[1]

Referinţa este, deci, o corespondenţă dintre o expresie a limbajului şi un fragment din universul extralingvistic,[2] corespondenţă stabilită de codul lingvistic.

---

[1] «[...] le référent d'une expression est cet objet du monde qui désigne l'expression et on appellera référence la propriété de l'expression à posséder ce référent.»

[2] În ultimele decenii, psihologii, neuropsihologii, cognitiviştii au dezbătut mult problema dacă ceea ce considerăm 'univers extralingvistic' este cu adevărat obiectiv, date fiind diferenţele de percepţie între indivizi şi între specii. De exemplu Maturana/Varela (1987) se întreabă cine percepe adevărata culoare: oamenii, porumbeii (care văd pentacromatic) sau albinele (care văd în ultraviolet). În această dezbatere între obiectivişti, constructivişti, subiectivişti etc. se pare că

O asemenea definiţie deschide larg porţile unei reflecţii privind raportul dintre expresiile limbajului şi universul extralingvistic pe care îl descriu.

2.1.1. Referința în filozofie

Logicienii şi filozofii interesaţi de limbaj şi-au pus problema raportului care există între **sensul** unei expresii lingvistice şi **referentul** (sau **denotația**) acestei expresii. Oare sensul coincide cu referentul? Această problemă a fost pusă mai întâi în ceea ce se numeşte 'teoria naivă a referinței', care începe cu lucrările lui John Stuart Mill (1843) şi care a fost continuată de Gottlob Frege. John S. Mill a formulat teoria referinței directe, care afirmă că sensul unei propoziții constă în faptul din lume la care face referință. Ulterior, Frege în celebrul său articol *Ueber Sinn und Bedeutung* (Frege, 1892, considerat unul dintre textele fondatoare al filozofiei analitice şi al filozofiei limbajului), explică diferența dintre **sensul** unei expresii şi **denotația** ei.

Comentariu

Există o lungă dezbatere asupra modului în care trebuie să traducem termenii din limba germană folosiți de Frege. Termenul *Sinn* nu pare să creeze dificultăți, cercetătorii şi traducătorii sunt de acord cu traducerea *sens* (*sense* în engleză şi *sens* în franceză). Termenul german *Bedeutung* este, însă, mai greu de tradus. Traducerea sa curentă este *semnificație*. Totuşi, opoziția *Sinn* vs. *Bedeutung* nu poate fi tradusă în română de *sens* vs. *semnificație*, şi nici în franceză prin *sens* vs. *signification*, deoarece cuvântul *semnificație* (ca şi corespondentul lui din franceză, *signification*) are sensul fundamental «conținut semantic al unui cuvânt, al unei forme gramaticale sau al unei construcții, accepții» (*DEX*), fiind un sinonim aproximativ al cuvântului 'sens'. De aceea, în semantica formală în franceză s-a reținut traducerea *dénotation* (traducerea lui Claude Imbert). Poate fi găsit ca traducere şi termenul *référence*, care este şi el, datorită definiției sale, o propunere de traducere corectă.
Există mai multe traduceri în limba engleză pentru articolul lui Frege, dintre care cea mai cunoscută e datorată lui M. Black (în Greach/Black, 1952); titlul articolului lui Frege a fost tradus *On sense and reference*. Totuşi logicieni ca A. Church sau Richard Montague utilizează în lucrările lor termenul de *denotation*, alții preferă să vorbească de *interpretation* sau de *semantic value* (*v.* Roussarie, 2006c).

---

poziția cu cei mai mulți susținători este cea exprimată de Sperber/Wilson (1986) care vorbesc despre o **ontologie a limbajului**, diferită de **ontologia realului**. Principala caracteristică a acestei ontologii lingvistice este stabilitatea inter-subiectivă, în sensul că nu este supusă unor variații de la persoană la persoană, ceea ce dă oamenilor sentimentul că este vorba de o lume obiectivă. Stabilitatea subiectivă se datorează faptului că toți oamenii sunt dotați cu structuri senzoriale şi mentale similare (*v.* Kleiber, 1999, 2003a).

Sorin Vieru, traducătorul român al articolului lui Frege, a oscilat în traducerea termenului *Bedeutung* între *semnificație* şi *denotație*: l-a tradus cu *semnificație* într-o traducere din 1966, şi cu *denotație* într-o a doua traducere, publicată în 1977. Cea de a doua traducere ni se pare cea corectă, în acord cu traducerile lui Frege în engleză şi franceză.

Pentru mulţi locutori, sensul cuvântului coincide cu referentul acestuia, aşa cum par să sugereze definiţiile ostensive sau gestuale, care au un rol importat în procesul de învăţare al limbii materne sau al unei limbi străine. De exemplu, un copil mic poate să înveţe cuvântul *câine* pentru că mama lui pronunţă acest cuvânt indicându-i cu un gest animalul numit aşa. O asemenea definiţie pare să confirme teoria 'naivă' sau 'directă' a denotaţiei propusă de John Stuart Mill.

Frege formulează obiecţii împotriva acestei concepţii. Dacă sensul ar coincide cu denotaţia, spune Frege, atunci două expresii având acelaşi referent ar trebui să aibă şi acelaşi sens. Echivalenţa a două expresii poate fi stabilită datorită unei reguli formulată de Gottfried Wilhelm von Leibniz (1646-1716), numită 'principiul lui Leibniz' sau 'principiul de extensionalitate':

Definiţia 2: Principiul lui Leibniz

Sunt identice elementele care pot întotdeauna să fie înlocuite unul cu celălalt într-o frază *salva veritate*, adică păstrând valoarea lor de adevăr[3] (Roussarie, 2006c).

Deci, pentru a arăta că două expresii sunt echivalente, trebuie să poată fi substituite una cu cealaltă în acelaşi context şi să se obţină acelaşi rezultat. O astfel de echivalenţă poate fi stabilită între unele nume proprii şi descripţii definite ce se referă la aceeaşi entitate. De exemplu, e posibil ca planeta Venus să fie desemnată nu numai de nume proprii (*Venus* sau *Vesperus*), dar şi de o serie de descripţii definite. Putem spune că expresiile *planeta Venus*, *Luceafărul de dimineaţă*, *Luceafărul de seară*, *Steaua Ciobanului* au acelaşi referent, deoarece desemnează toate acelaşi corp ceresc. Propoziţiile următoare confirma echivalenţa referenţială a expresiilor, deoarece sunt toate adevărate, deci conforme principiului lui Leibniz:

(2) a. Orbita planetei Venus se găseşte între orbita planetei Mercur şi cea a Pământului.
b. Orbita Luceafărului de dimineaţă se găseşte între orbita planetei Mercur şi cea a Pământului.
c. Orbita Luceafărului de seară se găseşte între orbita planetei Mercur şi cea a Pământului.

---

[3] «Sont identiques les éléments qui peuvent toujours être substitués l'un à l'autre dans une phrase *salva veritate* c'est-à-dire en conservant leur valeur de vérité».

d. Orbita Stelei Ciobanului se găsește între orbita planetei Mercur și cea a Pământului.

[*Conform principiului lui Leibniz, dacă propoziția (a) este adevărată, și celelalte propoziții trebuie să fie adevărate, pentru că reprezintă rezultatul înlocuirii unui nume propriu cu descripții definite coreferențiale (adică care au același referent). Propozițiile (a) – (d) sunt toate adevărate, pentru că în sistemul nostru solar ordinea orbitelor planetelor față de soare este Mercur – Venus – Pământ.*]

Conform unei concepții care se găsește la baza semanticii vericondiționale, denotația propozițiilor declarative este constituită de valoarea lor de adevăr, care poate fi adevărul sau falsul. Această valoare de adevăr exprimă conformitatea sau non-conformitatea între ceea ce spune fraza și universul extralingvistic pe care îl descrie. Valoarea de adevăr se constituie pornind de la denotațiile părților constitutive ale propoziției, conform **principiului lui Frege,** numit și **principiul de compoziționalitate**:

Definiția 3. Principiul lui Frege (Principiul de compoziționalitate)
Sensul unei expresii complexe este o funcție (în sensul matematic al termenului) a sensului elementelor (mai) simple care o constituie. Dacă P_0 este o propoziție formată din elementele e_1, e_2, …, e_n, sensul lui P_0 rezultă din combinarea sensului sub-expresiilor e_1, e_2, …, e_n, sub forma funcției $f(e_1, e_2, \ldots, e_n)$.

Comentariu

Amintim că în matematică și logică funcția este o relație care leagă elementele a două mulțimi, făcând să corespundă unui element din prima mulțime (numită 'domeniu') un element din cea de a doua mulțime (ce se numește 'codomeniu'). Astfel, funcția $f(x) = x^2$ face ca numerelor {1, 2, 3, 4, …} (din domeniu) să le corespundă numerele {1, 4, 9, 16, …} (din codomeniu). Simbolul 'x' care desemnează elementele din domeniu se numește 'variabilă', iar numărul ce corespunde lui 'x^2' din codomeniu se numește 'valoarea funcției'.
Primul care și-a dat seama că predicația din limbajul comun este similară unei funcții matematice pare să fie Frege, care a arătat că predicatul acționează ca o funcție, iar argumentele ca variabilele din domeniu; are și un rezultat, care aparține codomeniului. Astfel predicatul *a fi capitala* poate fi considerat o funcție care are ca domeniu substantive proprii nume de țări și drept codomeniu, nume de orașe. De exemplu dacă notăm funcția cu două paranteze drepte, cum se face în logica actuală (unde $f(x)$ se scrie $[\![x]\!]$) pentru predicatul *a fi capitală* avem valorile următoare: [[*România*]] = *București*, [[*Franța*]] = *Paris*, [[*Marea_Britanie*]] = *Londra* etc.

Putem deduce din propoziții ca cele din (2) că sensul coincide **întotdeauna** cu denotația? Răspunsul lui Frege este negativ, din două motive. Mai întâi există expresii lipsite de referent (au referent vid), și totuși sensul lor este clar (deci nu sunt semantic vide):

(3) a. cel mai mare număr natural
b. un cerc pătrat
c. calul înaripat Pegas
d. a cincisprezecea planetă a sistemului nostru solar.

[*Înțelegem perfect toate aceste expresii, dar ele nu desemnează nici o entitate existentă. Numerele naturale fiind numerele pozitive mai mari decât 0, știm că, oricât de mare este un număr, este suficient să adăugăm o unitate pentru a obține un număr și mai mare, operație care poate continua la infinit. Expresia (b) constituie o contradicție, deoarece dacă o figură geometrică este un cerc, ea nu poate fi pătrată, iar dacă este pătrată, nu poate fi un cerc. Înțelegem expresia (c) datorită cunoștințelor noastre enciclopedice: Pegas este un animal fantastic din mitologia greacă, reprezentat ca un cal cu aripi; este calul zeului luminii și artelor, Apollo și simbolizează zborul inspirației poetice. Expresia (d) nu are referent pentru că sistemul nostru solar are numai paisprezece planete, opt planete mari (Mercur, Venus, Pământul, Marte, Jupiter, Saturn, Uranus, Neptun) și cinci planete pitice (Pluton, Eris, Makemake, Haumea și Ceres).*]

G. Frege a găsit un al doilea motiv pentru care refuză identificarea sensului unei expresii cu referința ei: chiar expresiile care au același referent nu pot fi înlocuite unele cu altele în toate contextele fără ca această substituție să nu aibă drept consecință modificări semantice. Păstrând în minte faptul că expresia *Luceafărul de dimineață* desemnează ultimul corp ceresc care dispare în zori de pe bolta cerească, iar *Luceafărul de seara* face referință la primul corp ceresc vizibil seara pe bolta cerească, să examinăm exemplele:

(4) a. Luceafărul de dimineață este identic Luceafărul de dimineață.
b. Luceafărul de dimineață este identic cu Luceafărul de seară.

[*Atât propoziție (a) cât și propoziția (b) sunt adevărate, dat statutul lor logic este diferit. Propoziția (a) este o tautologie, adică o propoziție logic adevărată (deci adevărată în toate stările universului, în toate lumile posibile, fiind echivalentă cu egalitatea a = a). Propoziția (b) este o propoziție contingentă, adică o propoziție care este uneori adevărată și alteori falsă, în funcție de starea universului. Pentru o persoană care privește bolta cerească de pe Pământ, (b) este adevărată, pentru că primul corp ceresc vizibil seara coincide cu ultimul corp ceresc vizibil dimineața, acest corp ceresc fiind planeta Venus. Dacă observatorul s-ar găsi pe o altă planetă, ar putea vedea seara corpul ceresc A ca primul corp vizibil și corpul ceresc B ca ultimul vizibil dimineața.*]

(5) a. Ion știe că autorul volumului *Joc secund* s-a născut la Câmpulung-Muscel, la 18 martie 1895.
b. Ion știe că poetul Ion Barbu s-a născut la Câmpulung-Muscel, la 18 martie 1895.
c. Ion știe că matematicianul Dan Barbilian s-a născut la Câmpulung-Muscel la 18 martie 1895.

[*Amintim că poetul român Ion Barbu (1895-1961), autor al volumul de poezii „Joc secund" și-a publicat opera poetică sub pseudonim, el numindu-se în realitate Dan Barbilian, nume cu care a semnat importante lucrări de matematică. În ciuda relației de coreferențialitate ce există între expresiile* autorul volumului „Joc secund", Ion Barbu *și* Dan Babilian, *propozițiile (a), (b) și (c) au condiții de adevăr diferite, în sensul că este posibil ca Ion să nu știe numele autorului volumului „Joc secund" chiar dacă îi știe anul nașterii; la fel, e posibil să nu știe că numele Ion Barbu este un pseudonim ales de Dan Barbilian, chiar dacă știe anul nașterii poetului și că marele poet a fost și un matematician important. Deci adevărul uneia dintre aceste propoziții nu garantează adevărul celorlalte două.*]

Expresiile *Luceafărul de dimineață* și *Luceafărul de seară* au în lumea constituită de sistemul nostru solar aceeași denotație, dar nu și același sens. Frege spune că sensul unei expresii este reprezentat de modul în care denotația acestei expresii este 'dată', adică arătată sau indicată. Asta înseamnă că sensul unei expresii este reprezentat de ansamblul proprietăților care permit să i se cunoască denotația. Sensul poate fi echivalat cu ansamblul de caracteristici semantice definitorii pentru entitatea denotată. De exemplu, individualizăm denotația unui termen ca *girafă* datorită unor caracteristici ca «animal rumegător, cu gâtul și picioarele anterioare foarte lungi, cu capul mic, cu blana albicioasă cu pete brune», caracteristici cum ar fi «patrulater cu laturi egali și unghiuri drepte» pentru *pătrat* etc. (Roussarie, 2006c). Pentru Frege, sensul unei propoziții este constituit de gândul (*der Gedanke*) pe care îl conține.

O altă distincție importantă făcută de Frege este cea între 'contexte directe' sau 'transparente', pe de o parte, și 'contextele indirecte' sau 'opace' pe de alta. Această distincție a fost studiată și aprofundată atât în cadrul semanticii cât și al pragmaticii, în studiul multor fenomene, cum ar fi atitudinile propoziționale (Russell, 1912; Quine, 1956; Hintikka, 1962), atitudinile dialogice (Guinzburg/Cooper, 2004; Beyssade/Marandin, 2009), universul convingerilor și credințelor (franceză *univers de croyance* – Robert Martin, 1987), cunoștințele comune (engl. *commun ground* – Stalnaker, 1970 și Capitolul 9 din această carte), actele de limbaj (*v.* Capitolul 10).

Într-un **context transparent**, elementele lingvistice constitutive ale discursului au referința lor obișnuită, numită și 'extensiune':

(i) denotația unui nume propriu sau a unei descripții definite este constituită de entitatea individuală numită. Denotația numelui propriu *Venus* este planeta care poartă acest nume, sintagma *autorul volumului „Joc secund"* are ca extensiune persoana numită Ion Barbu sau Dan Barbilian;

(ii) extensiunea unui substantiv comun, a unui adjectiv sau a unui verb intranzitiv este constituită de clasa entităților pe care aceste cuvinte le numesc. De exemplu, extensiunea numelui *girafă* este reprezentată de clasa animalelor numite astfel, denotația ce corespunde adjectivului *galben* este constituită de

clasa entităţilor care sunt galbene, referentul verbului *a dormi* este compus din clasa entităţilor care au capacitatea de a dormi etc.;

(iii) denotaţia verbelor tranzitive, a unor anumite substantive şi a unor adjective este reprezentată de două entităţi care se găsesc într-o anumită relaţie: denotaţia verbului *a vedea* este reprezentată de ansamblul perechilor format din entităţi din care prima o vede pe cea de a doua. De exemplu propoziţia *Ion vede cartea*, exprimă o relaţie dintre *Ion* şi *carte*: *vedea*(*Ion, carte*); aceste două entităţi şi relaţia dintre ele fac parte din denotaţia verbului *a vedea*. Referinţa substantivului *vecin* este formată din perechile de persoane dintre care una este vecina celeilalte; extensiunea adjectivului *mai mare decât* este constituită din ansamblul perechilor de entităţi din care cea dintâi este mai mare decât cea de a doua etc.;

(iv) extensiunea unei propoziţii sau fraze este o valoare de adevăr (adevărul sau falsul).[4]

Într-un **context opac**, ca cel creat de verbul *a şti* în exemplele din (5), o expresie nu are denotaţia (sau extensiunea) obişnuită, aici denotaţia propoziţiei subordonate este constituită de sensul ei, deci de conţinutul ei semantic numit în logică intensiune. Expresii ca *a crede că*, *a gândi că*, *a fi convins că*, *în mod necesar* fac parte dintre contextele opace, în sensul că determină interpretarea semantică a propoziţiilor subordonate ca intensiune.

(6) a. Ion şi-a dat seama că Paul este bolnav.

b. Ion crede că Paul este bolnav.

[*Condiţiile de adevăr ale acestor două propoziţii sunt diferite: fraza (a) este adevărată dacă sunt îndeplinite două condiţii: (i) Paul este bolnav; (ii) Ion a descoperit acest fapt. Deci sintagma verbală* a-şi da seama *este o expresie transparentă pentru că denotaţia frazei unde apare (valoarea ei de adevăr) depinde şi de adevărul completivei. Adevărul completivei contribuie, deci, la stabilirea adevărului întregii fraze. Situaţia este diferită în (b) deoarece valoarea de adevăr a subordonatei* Paul este bolnav *nu influenţează valoarea de adevăr a întregii propoziţii, este suficient ca Ion să creadă* ***cu adevărat*** *că Paul este bolnav, indiferent de starea de sănătate a acestuia. Propoziţia*

[4] Folosim aici teoria clasică despre valorile de adevăr datorată lui Alfred Tarski (1901-1983) teorie care se găseşte la baza aşa numitei 'teorii a modelelor' (engl. *model theory*), principala metodă de tratare formală a semanticii limbilor naturale (gramatica Montague, semantica dinamică a lui Hans Kamp numită DRT (*discourse representation theory*) sau teoria creată de Asher/Lascarides, numită SDRT (*segmented discourse representation theory*). Pentru Tarski (1935, 1944), propoziţia este principalul 'purtător' de valoare de adevăr. Valoarea de adevăr a unei propoziţii, *p*, este dată de faptul că informaţia pe care *p* o conţine este conformă (pentru 'adevărat'), sau non-conformă (pentru 'fals') cu situaţia din universul extralingvistic pe care o descrie. De exemplu propoziţia 'zăpada este albă' este o propoziţie adevărată ddacă în universul extralingvistic pe care propoziţia îl descrie zăpada este **cu adevărat** albă. (*v*. şi Glanzberg, 2014).

principală Ion crede că *constituie deci un context opac, în sensul că denotația (valoarea de adevăr) a subordonatei* Paul este bolnav *nu contribuie la denotația ansamblului frazei (la valoarea sa de adevăr), ci numai la sensul ei, adică la 'gândul' (în termenii lui Frege) sau informația exprimată.*]

Distincția între contextele transparente și contextele opace poate fi legată de distincția medievală *de dicto* vs. *de re*.[5] Contextele *de dicto* corespund, în linii generale, propozițiilor opace sau intensionale, iar interpretările *de re* sunt foarte similare celor transparente. Această distincție este necesară pentru a explica ambiguitatea grupurilor nominale în contexte modale sau epistemice, dar diferența de interpretare privește aici în principal grupul nominal, și numai indirect propoziția în care acesta apare și care este calificată drept 'opacă' sau 'intensională':

(7) a. Ralph crede că Orcutt este spion.
b. Există o persoană numită Orcutt și Ralph crede că această persoană este spion.
c. Ralph crede că persoana pe care el o identifică ca fiind Orcutt este spion. (exemple din Quine, 1960 *apud* Beyssade, 2006a)

[*Propozițiile (b) și (c) sunt parafraze posibile ale lui (a): lectura din (b), este calificată ca fiind* de re, *deoarece ceea ce crede Ralph are în domeniul său numai conținutul propoziției (persoana este spion) și este independentă de modul de prezentare, numele propriu Orcutt, care se găsește în afara sferei de aplicare al verbului* a crede; *ceea ce înseamnă că (b) se verifică chiar dacă Ralph nu știe numele individului pe care îl crede spion. În schimb, conform interpretării (c) credința lui Ralph este dublă și privește atât identificarea persoanei (se numește Orcutt) cât și proprietatea pe care Ralph i-o atribuie (aceea de a fi spion) Acest tip de interpretare se numește* de dicto.]

W. V. Quine (1956) a arătat mai clar importanța aceste distincții, cu ajutorul exemplului următor, unde pronumele nehotărât *cineva* este interpretat *de re* în (b) și *de dicto* în (c):

(8) a. Ralph crede că cineva este spion.
b. Există cineva anume despre care Ralph crede că este un spion.
c. Ralph crede că, în general, există spioni.

[*Ambiguitate pronumelui nehotărât* cineva *provine din faptul că poate fi interpretat: (i) ca denotând o anumită persoană care are proprietatea de a fi spion (interpretare* de re*), ca cea din (b); sau (ii) poate fi interpretat ca vorbind în general*

[5] Gânditorii au începută să facă diferența între o interpretare *de re* și o interpretare *de dicto* în epoca medievală, mai ales în secolele al XII^{lea} – al XIII^{lea}. Expresia *de re* (care semnifică în latină «despre un lucru») a fost introdusă de teologul și filozoful francez Pierre Abélard (1079-1142), în timp ce distincția *de re* vs. *de dicto* (în latină «despre ce e spus») a fost propusă de Sf. Toma de Aquino (1225-1274) (cf. Beyssade, 2006a).

despre proprietate de a fi spion şi despre existenţa unor indivizi ce au această proprietate (interpretarea de dicto *din c). Deci, în lectura* de re *Raph crede despre cineva anume că este spion, în timp ce în lectura* de dicto *convingerea sa se referă la existenţa unei persoane oarecare, neidentificată, care este spion.*]

Un alt verb care permite o dublă interpretare este *a căuta* care a fost calificat drept intensional de Montague (1973). Dacă Agentul caută o persoană bine identificată, lectura este *de re*:

(9) Directorul îşi căuta cu privirea secretara în mulţimea funcţionarilor care ieşeau din clădire.

[*Este evident că directorul despre care vorbeşte fraza vrea să identifice în mulţime o persoană precisă, propria secretară: este vorba despre o lectură* de re.]

Într-un anunţ cu oferte de serviciu, în schimb, lectura este de obicei *de dicto*: angajatorul viitorului salariat, care este autorul enunţului, ştie numai care sunt calităţile şi diplomele cerute, fără ca această persoană să fi individualizată – fapt care face necesară publicarea anunţului:

(10) Laboratorul „Dinamic" caută o **doamnă/domnişoară studentă**, aspect fizic plăcut şi caracter agreabil, cunoştinţe operare PC, engleză fluent (scris, citit, vorbit), carnet conducere B, seriozitate şi discreţie (*Google*, 28.09.2011).

[*În acest exemplu, identitatea secretarei căutată de laboratorul „Dinamic" nu poate fi interpretată decât* de dicto *în sensul că laboratorul caută pe cineva care să aibă calităţile enumerate, fără să ştie care este identitatea acestei persoane.*]

Dacă vorbim despre modalităţile epistemice (ce exprimă opinii, căutări, dorinţe etc.) lectura *de dicto* nu este specifică. De exemplu dacă ne referim la situaţia exprimată de propoziţia *Maria vrea să se mărite cu un miliardar*, este posibil ca Maria să nu fi găsit încă persoana care să corespundă dorinţelor sale. În lectura *de re* opinia, dorinţa sau căutarea au în sfera lor numai situaţii de fapt: există o entitate bine identificată (un anumit bărbat, pe care Maria îl cunoaşte) care are o anumită proprietate – este miliardar (Beyssade, 2006a; Schwitzgebel, 2010).

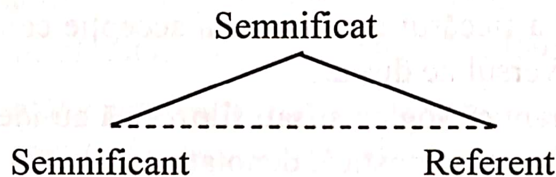
Există mai multe categorii de expresii care declanşează posibilitatea unei duble interpretări a enunţului, o lectură *de re* şi o lectură *de dicto*: verbele de atitudine propoziţională (*a crede*, *a şti*, *a spera*), verbele care au ca argument un complement intensional (*a căuta*, *a-i lipsi*, *a împiedica*, *a avea nevoie de*, *a semăna cu*, *a dori*, *a aştepta să*, *a cere*, *a pretinde să* etc.), expresii modale (*e necesar să*, *e posibil să*), adverbiale de timp (*peste două zile*) etc. Richard Montague (1973) a adăugat acestei liste substantive (*preţ*, *temperatură* în propo-

ziții de tipul *prețul/temperatura crește*),[6] adjective (ca *fost* în *fost director*, *fost profesor*, *fost coleg* etc.). Toate aceste elemente creează contexte în care principiul substituirii expresiilor coreferențiale *salva veritate* nu se verifică. Aceste contexte se numesc 'intensionale', 'opace' sau *de dicto* (Beyssade, 2006a).

2.1.2. Referința în lingvistică

Este imposibil de tras o linie de delimitare clară între prezentarea referinței în lingvistică și în filozofie, cu atât mai mult cu cât examinarea fenomenului a început în Antichitatea greacă, mult înainte ca cele două domenii să fie bine delimitate unul față de celălalt. În al doilea rând, pentru că deliberările și disputele filozofice și logice au influențat fără întrerupere, din Antichitate până în zilele noastre, gândirea lingvistică.

În lingvistica modernă, referința reprezintă legătura dintre semnul lingvistic și obiectul pe care îl desemnează, legătură reprezentată de Stephen Ullmann (1964) în celebrul triunghi care îi poartă numele:

Triunghiul lui Ullmann

Triunghiul reprezintă, pe latura din stânga, cele două 'fețe' ale semnului lingvistic, conform celebrei definiții a lui Ferdinand de Saussure (1916): semnul lingvistic este o entitate cu două laturi, care unește un concept, numit 'semnificat' (fr. *signifié*) de o imagine acustică, numită 'semnificant' (fr. *signifiant*). Semnul lingvistic este legat de un referent, adică de entitatea pe care o desemnează.

(11) *Semn lingvistic*: mecanic

[*(i) Semnificant: înlănțuirea de foneme [mek'anik];*

(ii) Semnificat: «persoană», «care are ca meserie să întrețină sau să repare mașini»;

(iii) Referent: ansamblul persoanelor care exercită meseria de mecanic/care sunt mecanici.]

---

[6] Pentru a explica caracterul intensional al acestor lexeme, Montague a găsit contexte în care aceste cuvinte nu pot fi înlocuite cu expresii echivalente: (a) *orice temperatură se exprimă printr-un număr*; (b) *azi temperatura este de 20 de grade* (c) *temperatura crește*; (d) **numărul 20 crește*. Substantivul *preț* are același comportament în contextul unor predicate ca *a crește*, *a scădea* (Montague, 1973: 267-268; Costăchescu, 1998: 119).

După cum am arătat în secțiunea consacrată contextelor transparente la Frege (2.1.1, p. 29), cuvintele care fac parte din diferite clase morfologice 'cu sens plin' (substantive, verbe, adjective, adverbe) au capacitatea de a desemna, virtual, (i) mulțimi de elemente caracterizate de o proprietate în comun sau (ii) mulțimi de elemente care se găsesc în anumite relații. Aceste mulțimi sunt relativ fixe şi corespund conceptului ce constituie semnificatul cuvântului care le desemnează.

Logica simbolică a stabilit o ierarhie a entităților sau a claselor de entități, desemnate de expresii de diferite tipuri, ierarhie pe care am schițat-o în secțiunea precedentă. Este necesar să precizăm că denotațiile studiate de logicieni şi de filozofi nu sunt examinate în absolut. Definițiile sunt stabilite în raport cu un fragment al universului, şi anume cu acel fragment al universului descris de limbaj (artificial sau, de la Montague (1974) şi limbajul comun). Acest fragment din lumea înconjurătoare descris de limbaj corespunde unei anumite stări a universului (unei anumite 'lumi posibile') şi este numit uneori 'univers de discurs'. De aceea, descrierile din exemplele de mai jos corespund unei singure accepțiuni a fiecărui cuvânt, acea accepție care corespunde entităților şi relațiilor din universul de discurs.

Studiile de semantică logică şi/sau filozofică au identificat următoarele clasele de perechi <expresie lingvistică, denotație>:

- I[a] clasă: elemente care denotă entități individuale – numele proprii şi descripții definite:[7]

(12) ***Nume proprii***: Ion, Ana, Kitty, Grivei.

[*Fiecare dintre aceste nume proprii individualizează ființe ce sunt numite aşa:* Ion *se referă la persoana numită Ion. Faptul că un mare număr de persoane poartă acest prenume nu este relevant în acest context, deoarece de fiecare dată când un locutor foloseşte acest nume, desemnează o anumită persoană, de exemplu persoana numită Ion Vasilescu, născut, la o anumită dată, într-un anumit loc etc. Aceleaşi observații sunt valabile pentru numele* Ana, *care se referă, să zicem, la Ana Munteanu. Numele* Kitty *desenează o anumită pisică, iar* Grivei *se referă individual la un anumit câine.*]

(13) ***Descripțiile definite:*** (i) filozoful născut la Stagira; (ii) învățăcelul lui Platon; (iii) învățătorul lui Alexandru cel Mare; (iv) autorul «Scrisorii pierdute»; (v) cel care a descoperit că orbita planetelor este eliptică; (vi) Luceafărul de dimineață; (vii) Luceafărul de seară.

[7] Descripțiile definite sunt sintagme nominale denotative care se prezintă sub forma '*x*-ul care/cum ar fi φ' unde *x* este un substantiv comun ce se referă la o persoană individuală sau la un obiect unic şi determinat, iar φ este o formulă: *primul om care a zburat în cosmos* (descripție definită pentru Iuri Gagarin), *al 42-lea preşedinte al Statelor Unite* (Bill Clinton) etc.

[*O parte dintre aceste sintagme apar deseori în literatura filozofică ca exemple de descripții definite: sintagmele (i) – (iii) se referă la marele filozof grec Aristotel (384-322 î. Hr.), despre care știm că s-a născut la Stagira, că a fost elevul lui Platon și preceptorul și, apoi, prietenul lui Alexandru cel Mare; descripția definită (iv) se referă la marele scriitor român Ion Luca Caragiale (1852-1912); 'articolul' demonstrativ împreună cu subordonata relativă ce îl determină din (v) fac referință la astronomul german Johannes Kepler (1571-1630); sintagmele nominale din (vi) și (vii) sunt descripții definite ce desemnează, în sistemul nostru solar, planeta Venus.*]

Funcția referențială a descripțiilor definite este în așa măsură similară cu funcția numelor proprii, încât filozoful britanic Bertrand Russell a propus ca numele proprii să fie tratate ca descripții definite prescurtate (Russell, 1905). Reluăm parțial exemplul (5):

(14) a. Autorul volumului „Joc secund" s-a născut la Câmpulung-Muscel în 1895.

b. Ion Barbu s-a născut la Câmpulung-Muscel în 1895.

c. Dan Barbilian s-a născut la Câmpulung-Muscel în 1895.

[*După cum am arătat în comentariul la exemplul (5), Dan Barbilian, autorul volumului de poezii „Joc secund" a publicat sub pseudonimul Ion Barbu. Deci propoziții ca* Ion Barbu este Dan Barbilian, Dan Barbilian este autorul volumului de poezii „Joc secund", Ion Barbu este autorul volumului de poezii „Joc secund" *sunt toate adevărate. Descripția definită* autorul volumului de poezii „Joc secund" *au aceeași valoare semantică cu numele proprii* Ion Barbu *sau* Dan Barbilian, *fapt care explică ipoteza lui Bertrand Russell.*]

- a II[a] clasă: cuvinte care denotă mulțimi de entități; în această categorie intră mai multe clase morfologice de cuvinte 'cu sens plin'.[8]

(15) a. ***Substantive***: (i) mecanic; (ii) girafă; (iii) masă.

[*Fiecare dintre substantivele de mai sus denotă o mulțime de entități care au o anumită proprietate: (i) «clasa persoanelor care exercită meseria de a întreține sau repara mașini»; (ii) «mulțimea constituită de mari mamifere*

---

[8] Cuvintele 'cu sens plin' se numesc în logică 'termeni categorematici' și corespund categoriilor lui Aristotel, adică termenilor care pot fi folosiți ca subiect sau predicat ai unei propoziții logice. Termenii categorematici se opun celor sincategorematici, care se folosesc împreună cu termenii categorematici pentru a forma expresii complexe (elemente ca *și*, *sau*, *toți* etc.). Distincția a apărut pentru prima dată în Antichitate, la gramaticii greci, care numeau 'categorematici' termenii cu sens plin (substantive, adjective etc.) și 'sincategorematici' termenii fără sens propriu, dar care leagă termenii categorematici. Folosiți de logica scolastică, regăsim aceeași terminologie în calculul propozițional, unde constantele și variabilele se numesc 'termeni categorematici', iar conectorii (negația, conjuncția, disjuncția, implicația, echivalența) și cuantificatorii (universal și existențial) se numesc 'sincategorematici'.

erbivore, cu gâtul foarte lung, cu blana albicioasă cu pete maronii»; (iii) «totalitatea mobilelor formate dintr-o suprafață plană orizontală, așezată la o înălțime potrivită, pentru a mânca, a scrie sau pentru a pune deasupra diferite obiecte».]

(16) ***Adjective calificative***: (i) galben; (ii) comercializabil; (iii) perlat.

[*Aceste adjective au ca denotație mulțimi de entități, și anume: (i) «mulțimea obiectelor care prezintă o culoare așezată în spectrul culorilor între verde și oranj, adică mulțimea obiectelor care sunt percepute ca fiind galbene»; (ii) «mulțimea obiectelor care pot fi vândute sau cumpărate»; (iii) «mulțimea obiectelor care strălucesc, care au reflexe sidefate ca perlele».*]

(17) ***Verbe:*** (i) a dormi; (ii) a șchiopăta; (iii) a oscila.

[*Fiecare dintre aceste verbe intranzitive denotă mulțimi de entități caracterizate de o anumită proprietate, și anume: (i) «clasa entităților care au capacitatea de fi în stare de somn»; (ii) «mulțimea entităților care la mers se sprijină mai mult pe un picior decât pe celălalt»; (iii) «mulțimea entităților care au capacitatea de a se mișca alternativ în direcții opuse, de a se balansa, de a pendula».*]

- a III^{a} clasă: cuvinte și expresii care denotă mulțimi formate din două entități care se găsesc în anumite relații.

(18) ***Substantive***: (i) mamă (a); (ii) vecin (al); (iii) profesor (al).

[*Fiecare dintre substantivele de mai sus denotă perechi de entități <x, z>, legate de o anumită relație: (i) «mulțimea perechilor de entități din care prima, x, este mama celei de a doua, y (care este fiul sau fiica primei persoane)»; (ii) «mulțimea constituită din perechi de persoane din care prima are locuința în apropierea locuinței celei de a doua»; (iii) «mulțimea perechilor de persoane din care prima, x, este profesorul celei de a doua, y (care este elev sau student al primei persoane)».*]

(19) ***Adjective calificative la comparativ***: (i) mai tânăr (decât); (ii) mai puțin inteligent (decât); (iii) la fel de mare (ca).

[*Aceste sintagme adjectivale au ca denotație mulțimea perechilor de entități <x, y> care se caracterizează prin cantitatea sau calitatea unei anumite proprietăți, și anume: (i) «totalitatea perechilor formate de două ființe dintre care prima, x, este mai puțin avansată în vârstă decât cea de a doua, y»; (ii) «mulțimea perechilor constituite din două ființe (oameni sau animale) din care cea dintâi, x, are capacitatea de a cunoaște și de a înțelege mai puțin dezvoltată decât cea de a doua, y»; (iii) «clasa formată din perechi de obiecte din care primul, x, are aceleași dimensiuni cu cel de al doilea, y».*]

(20) ***Verbe tranzitive***: (i) a admira; (ii) a vedea; (iii) a murdări.

[*Fiecare dintre aceste verbe tranzitive denotă mulțimi de entități <x, y> între care există o anumită relație, și anume: (i) «clasa de perechi de persoane dintre*

care prima o admiră pe cea de a doua»; (ii) «ansamblul perechilor de elemente din care primul, o ființă, are capacitatea de a îl percepe vizual pe cel de a doilea»; (iii) «totalitatea perechilor de entități din care prima are capacitatea de a o murdări pe cea de a doua».]

Există şi cuvinte care exprimă relații ternare (ca verbul *a da* în construcții de tipul *x dă y lui z*), dar numărul cuvintelor ternare este destul de limitat.

Este important de constatat că, din punctul de vedere al funcției referențiale, cuvintele cu sens plin din limbajul comun au capacitatea de a desemna, virtual, mulțimi de entități mai mult sau mai puțin bine delimitate. Un vast evantai de mijloace morfosintactice, semantice şi/sau pragmatice permit actualizarea acestor sensuri virtuale, în aşa fel ca să fie adecvate intențiilor de comunicare şi situației comunicative.

Ca să vedem cum funcționează în comunicare un semn lingvistic ca *mecanic*, să examinăm exemplul următor:

(21) [***Situație:*** *În fața casei, maşina Mariei a căzut în pană; ea îşi roagă soțul, pe Paul, să meargă la garajul de la colțul străzii. Paul se duce acolo, dar găseşte garajul închis pentru că personalul e în vacanță. Paul se întoarce acasă şi îi spune Mariei*]:

a. **Mecanicul** e plecat în concediu.

b. **Vasile Ionescu** e plecat în concediu.

c. **Garajistul** e plecat în concediu.

d. **Depanatorul** e plecat în concediu.

[*În (a) sintagma nominală* mecanicul *reuşeşte să individualizeze o anumită persoană, importantă în situația de comunicare. După cum am văzut, cuvântul* mecanic *desemnează clasa persoanele care exercită meseria de a repara automobile. Cuvântul nu desemnează specific pe mecanicul care are garajul în colțul străzii unde locuiesc Maria şi Paul. Situația ar fi fost alta dacă Paul ar fi spus numele mecanicului, ca în (b), deoarece un nume propriu desemnează un singur individ, excluzându-i pe toți ceilalți. În (a), articolul hotărât are rolul de a actualiza semnul lingvistic, adică de a-l face să treacă de la semnificația sa virtuală (semnificatul semnului lingvistic* mecanic*) la o situație concretă, adecvată unei anumite situații comunicative. În (a), sintagma nominală* mecanicul *înseamnă un anumit mecanic, cel pe care îl au în minte atât Paul cât şi Maria. Paul ar fi putut folosi un sinonim al cuvântului* mecanic *ca în (c) sau (d) pentru a transmite aceeaşi informație.*]

Referința ce caracterizează semnele lingvistice cu sens 'plin' se realizează prin intermediul semnificației, relativ fixe, a acestor cuvinte, semnificație care permite vorbitorilor să identifice referentul sau să decidă dacă o anumită entitate aparține sau nu unei anumite clase (dacă animalul *x* este sau nu o girafă, dacă obiectul *y* este sau nu o masă etc.).

Acest tip de referinţă e numit de Catherine Kerbrat-Orecchioni (1999) 'absolută' şi se opune referinţei 'relative', care cuprinde şi ea două clase. Cercetătoarea franceză face această clasificare din punct de vedere cognitiv, deoarece se bazează pe capacitatea mentală a locutorilor de a identifica referentul, de a-l interpreta adecvat. Kerbrat-Orecchioni identifică, deci, trei tipuri de referinţă:

- referinţa absolută caracterizează enunţuri pentru a căror înţelegere locutorii nu au nevoie de nici o informaţie specială sau suplimentară în afară de cunoştinţele lingvistice normale; enunţurile (21 a-d) sunt înţelese în virtutea faptului că reprezentarea entităţii *x* ('mecanic', 'garajist', 'depanator') există în memoria locutorilor şi, pentru înţelegerea mesajului, este suficient ca aceste cunoştinţe să fie activate în creierul lor;

- referinţa relativă se manifestă când expresiile nu dispun de un conţinut descriptiv suficient de precis pentru a permite un act de referinţă autonomă; pentru identificarea referentului, locutorii au nevoie de informaţii suplimentare, care pot fi de două tipuri:

(i) referinţa relativă co-textuală[9] desemnează cazurile în care referentul este identificat cu ajutorul unui alt element, prezent în text: în *Ion e inteligent, dar nu munceşte destul*, referentul subiectul verbului *a munci* (subiect subînţeles) este identificat nu numai datorită desinenţei verbului (persoana a III[a] singular) ci mai ales datorită prezenţei în context a numelui propriu *Ion*;[10]

(ii) referinţa relativă la situaţia de comunicare este referinţa deictică; în exemple ca *Petre locuieşte aici* locul unde se găseşte locuinţa lui Petre poate fi identificat numai dacă se ştie locul unde se găseşte locutorul, adverbul demonstrativ *aici* având semnificaţia «loc în apropierea locutorului» (Kerbrat-Orecchioni, 1999: 39-42).

În literatura de specialitate există numeroase clasificări ale modului în care locutorul desemnează entităţi din universul extralingvistic cu ajutorul elementelor lingvistice. Cea mai obişnuită este distincţia dintre (i) expresiile cu sens complet, care oferă o referinţa 'lingvistică', mediată de semnificatul fiecărui semn lingvistic prezent în mesaj (referinţa 'absolută' de mai sus; expresiile de acest fel mai sunt numite 'denotaţionale' sau 'descriptive'); (ii) expresii 'incomplete', care individualizează referentul făcând apel la context, (a) la co-text (contextul lingvistic) – expresii 'anaforice' – sau (b) la contextul extralingvistic al comunicării – expresii 'deictice' (*v.* Kleiber, 1994a, 1994b). În alte

[9] În lingvistica franceză s-a înlocuit termenul de 'context lingvistic' cu cel de 'co-text', termen desemnând, deci, vecinătatea lingvistică imediată, textuală a unui anumit element lingvistic. În felul acesta termenul de 'context' este rezervat pentru ceea ce s-a numit mult timp 'context extralingvistic', adică situaţia extralingvistică a comunicării

[10] Kerbrat-Orecchioni introduce în această categorie şi expresii relaţionale de tipul *sora lui Petre* sau *(locuieşte) la sud de Paris* unde, pentru identificarea referentului substantivului *soră* sau a adverbialului *la sud de* nu poate fi realizată decât în relaţie cu referentul numelui de persoană *Petre*, respectiv al numelui propriu geografic *Paris*.

clasificări, referința absolută și referința anaforică sunt clasificate în aceeași categorie a elementelor cu o referință non-deictică ce se opun expresiilor cu referință deictică (Kleiber, 1989).[11]

2.2. Referința deictică

Să revenim la situația evocată în exemplul (21), la Paul, la Maria și la mașina lor în pană.

(22) [***Situație***. *O oră după constatarea că mașina este în pană, Paul și Maria merg împreună pe stradă și trec pe lângă un tânăr care se numește Victor Marinescu și pe care Maria îl cunoaște. Ea spune*]:

« - **Acesta** e și el mecanic.»

[*Maria desemnează persoana întâlnită fără să recurgă la nici unul din mijloacele lingvistice analizate în secțiunea precedentă. Nu a spus* acest tânăr/bărbatul pe lângă care am trecut *sau* Victor Marinescu. *E foarte probabil că, în timp ce pronunța cuvintele, a făcut și un gest indicativ în direcția tânărului.*]

(23) [***Situație***: *Paul și Maria merg pe stradă și trec prin fața unei clădiri care are la parter un atelier unde se repară mașini. Maria spune*]:

« - **Acesta** e deschis.»

[*Folosind pronumele demonstrative* acesta *Maria nu mai desemnează o persoană ci parterul unei clădiri. Nu a spus* garajul/atelierul e deschis *pentru a-l desemna, dar pronumele demonstrativ, în situația de comunicare, individualizează clar referentul. Și în această situație e posibil ca Maria să fi făcut un gest indicativ.*]

Dacă examinăm aceste două folosiri ale pronumelui demonstrativ *acesta*, constatăm mai multe diferențe față de modul de identificare a referinței examinată în secția 2.1.2. (p. 37): pronumele trimite direct la o entitate prezentă în situația imediată de comunicare. Pronunțând una dintre propozițiile (22) sau (23), locutorul nu spune nimic despre proprietățile intrinseci ale entităților desemnate, dacă lăsăm de o parte informația de natură gramaticală ce ne spune că pronumele înlocuiește un substantiv masculin/neutru singular (din cauza formei gramaticale de masculin singular a pronumelui). Celelalte forme ale

---

[11] În plus unii autori discută despre referința 'întârziată' sau 'indirectă' (engl. *deferred/indirect reference*), unde identificarea denotatului se realizează deseori prin intermediul unor folosiri metonimice (Nunberg, 1978, 1995; Ward, 2004): un chelner îi poate spune unui coleg *omleta cu șuncă vrea să-i duci socoteala* frază în care, evident, sintagma *omleta cu șuncă* se referă la clientul care a comandat acest fel de mâncare. Termenul se aplică deseori ostensiunilor indirecte (*deferred ostensions*) descoperite de Quine (1969) când, de exemplu, locutorul arată cu un gest un fotoliu și spune *fotoliul acesta îmi place* dorind să spună 'îmi plac fotoliile de acest tip', făcând, deci, referință la o clasă de obiecte și nu la un obiect individual (Landragin, 2005).

pronumelui demonstrativ (*aceasta*, *aceştia*, *acestea*) pot oferi informaţii diferite la nivel gramatical, dar aceste informaţii continuă să fie semantic vagi.

Exemplele (22) – (23) ilustrează faptul că locutorul desemnează cu demonstrativul *acesta* o entitate ce se găseşte în acelaşi loc cu el şi în aceeaşi situaţie de comunicare. Acest tip de referinţă se numeşte 'act de referinţă directă' (Kaplan, 1989), pentru că locutorul desemnează referentul direct, fără să mai treacă prin intermediul semnificaţiei intrinsece a unui substantiv sau printr-o descripţie definită.

Termenul 'deictic' derivă din cuvântul grec *deiktikos* „demonstrativ" care, la rândul său, derivă de la substantivul *deixis* «acţiunea, faptul de a indica». Existenţa în limbă a elementelor deictice este o expresie a modului în care limbajul comun codifică trăsături ale situaţiei de comunicare, numită şi 'cadru de referinţă'. Deicticele însoţite de un gest au constituit, probabil, unul dintre primele mijloace de desemnare în primele faze de constituire a limbajului. Deicticele ne amintesc o caracteristică esenţială a limbilor naturale: sunt organizate pentru o comunicare în care locutorii sunt faţă în faţă. Dificultăţile legate de deictice apar tocmai atunci când vorbitorii nu sunt prezenţi în acelaşi loc în momentul comunicării.

Fenomenul deixisului a fost comentat de mai mulţi mari lingvişti şi logicieni ai secolului al XX^lea^, mult înainte de consacrarea termenului. Emile Benveniste (1966, 1974) a folosit termenul de 'indicatori ai subiectivităţii' (fr. *indicateurs de la subjectivité*) pentru a desemna mărcile ce servesc ca puncte de reper ale discursului, care este organizat în jurul locutorului. De exemplu, în categoria pronumelor personale, Benveniste distinge pronumele personale indicatoare (de persoana I^a^ şi a II^a^) de pronumele-substitut (pronumele de persoana a III^a^). Benveniste stabileşte o diferenţă între 'indicatori' (din planul discursului) şi 'substituţi' (din planul povestirii). În literatura lingvistică curentă, sintagma 'elemente/termeni indiciali'[12] este de cele mai multe ori folosită ca sinonim pentru 'deictic'. Pentru aceeaşi categorie, Roman Jakobson propune termenul de 'ambreior' (engl. *shifter*, fr. *embrayeur*, Jakobson, 1956; Kleiber,

---

[12] Unii lingvişti (ca Janssen 1996) folosesc termenul 'indicial' (engl. *indexical*), aplicat, de exemplu, la adjectivele demonstrative, pentru a desemna ansamblul folosirilor, în timp ce termenul 'deictic' este rezervat folosirilor deictice a elementelor indiciale. Jean-Michel Gouvard (1998) face şi el o diferenţă între deixis (ansamblul elementelor care fac referinţă directă la situaţia de comunicare în care sunt angajaţi interlocutorii) şi indicial (elemente care fac referinţă directă la cadrul enunţării). Demonstrativele sunt considerate prototipul deicticelor, în timp ce pronumele personale de persoana I^a^ şi a II^a^, posesivele de persoana I^a^ şi a II^a^, adverbele de timp sau de spaţiu ca *acum* şi *aici* sunt manifestările cele mai importante ale indicialilor. Diferenţa esenţială între aceste două categorii este constituită, după Gouvard, în faptul că sub eticheta de 'deictic' se reunesc elemente exterioare, din punctul de vedere al vorbitorului, în timp ce elementele indiciale conţin elemente relative la punctul de vedere al acestuia (Gouvard 1998: 19-20). Această distincţie este puţin prea subtilă şi destul de puţin clară (de ce să considerăm demonstrativele ca *acesta* deictic, iar adverbul *aici* ca indicial?), de aceea este puţin folosită.

1989), în timp ce Bertrand Russell desemnează aceleaşi elemente cu termenul de 'particule egocentrice' (engl. *egocentric particles*, Russell, 1940).

Elementele cele mai importante pentru categoria deicticelor sunt: adjectivele, pronumele şi adverbele demonstrative, pronumele personale de prima şi a doua persoană (singular şi plural), unele timpuri gramaticale (prezentul, perfectul compus, viitorul), anumite adverbe de timp cum ar fi *azi* sau *acum*, ca şi alte trăsături gramaticale direct legate de împrejurările în care are loc comunicarea.

Ne putem da seama de importanța informației deictice dacă examinăm situațiile în care aceasta lipseşte, fapt care face dificilă comunicare, uneori chiar imposibilă.

(24) [***Situație***: *Pe geamul unui ghişeu este lipit un bilet pe care cineva a scris propoziția următoare*]:

a. Vin imediat/într-o oră.

[*Persoana care citeşte un asemenea afiş are dificultăți să înțeleagă mesajul, tocmai din cauza lipsei unor informații deictice importante. Mai întâi, ar putea avea greutăți să înțeleagă cine este autorul anunțului, implicat în forma la persoana întâi singular, dar poate presupune că e vorba de persoana care lucrează la acel ghişeu. Această informație se poate recupera uneori dacă, de exemplu, deasupra geamului ghişeului este o plăcuță cu inscripția 'informații' sau 'casierie'; în acest caz, cititorul anunțului poate presupune că cel care l-a scris este funcționarul care dă informații sau casierul. Alte dificultăți nu sunt aşa de uşor de ocolit, de exemplu identificarea referentului complementelor de timp* imediat *sau* într-o oră. *În primul rând,* imediat *indică un interval vag şi care ține de o apreciere subiectivă legată de momentul scrierii mesajului, iar pentru a înțelege adverbialul* într-o oră *ar trebui să ştim momentul în care mesajul a fost scris.*]

2.2.1. Deixisul din perspectiva filozofiei limbajului

Prin studierea deicticelor, logicienii şi filozofii au încercat să rezolve două categorii de probleme. Au încercat mai întâi să reducă toate expresiile deictice la o singură expresie fundamentală. Bertrand Russell a tradus expresiile deictice cu demonstrativul *acesta* ca referință la o experiență subiectivă. De exemplu a propus să se traducă pronumele *eu* cu expresia «persoana care face această experiență», toate celelalte elemente deictice fiind parafrazate similar. Acest tip de demers a fost însă abandonat, pentru că duce la dificultăți logice (Russell, 1905).

A doua problemă studiată de logicieni priveşte influența elementelor deictice asupra inferențelor logice. Fie propozițiile următoare:

(25) a. George Vasilescu este blond şi cântăreşte 100 de kilograme.

b. Deci George Vasilescu este blond.

[*Este clar că propoziția (b) poate fi dedusă din propoziția (a). Este vorba de operația de eliminare a conectorului și prezentată în Capitolul 1, exemplul (22). Dacă premisa (a) este adevărată, atunci și concluzia (b) trebuie să fie adevărată.*]

Am văzut că acest tip de demers constituie ceea ce logicienii numesc o **inferență validă**, adevărul concluziei rezultând din adevărul premiselor. Situația se schimbă dacă în această schemă intervine un element deictic. Deducția *eu*$_1$ *sunt blond și cântăresc 100 de kg; deci eu*$_2$ *sunt blond* nu este întotdeauna o inferență validă, pentru că nimic nu garantează identitatea referențială $eu_1 = eu_2$.

(26) a. GEORGE VASILESCU: Eu sunt blond și cântăresc 100 de kg.
Deci eu sunt blond.

b. GEORGE VASILESCU: Eu sunt blond și cântăresc 100 de kg.
MARIAN GEORGESCU: Deci eu sunt blond.

[*Inferența este validă dacă atât premisa cât și concluzia este pronunțată de aceeași persoană, ca în (a). Dacă însă premisa este pronunțată de o persoană și concluzia de alta, ca în (b), enunțarea celor două fraze nu conduce la o inferență validă.*]

Rezultă că în cazul propozițiilor ce conțin elemente deictice, teoria inferenței trebuie să conțină condiții suplimentare: inferența este corectă dacă contextul pragmatic este identic, de exemplu dacă persoana care pronunță premisa și concluzia este aceeași, ca în (26a).

O altă descoperire importantă făcută de filozofi privește distincția dintre două posibile folosiri ale deicticelor: o folosire referențială și o folosire atributivă. Această distincție a fost făcută pentru prima dată de Keith S. Donnellan (1966) care nu se ocupa de deictice ci de descripțiile definite. Donnellan a descoperit că descripțiile definite pot fi folosite pentru a identifica o personală:

(27) [***Situație***: *În cursul unei petreceri, cineva vrea să identifice pe unul dintre invitați, să spunem pe invitatul care se numește lord Godolphin. Interlocutorul lui, care îl cunoaște pe lord, îi spune*]:

«- **Bărbatul care bea șampanie** este lordul Godolphin.»

[*Descripția definită* bărbatul care bea șampanie *are o funcție referențială, adică îi permite interlocutorului să identifice persoana numită 'lord Godolphin'.*]

Donnellan a observat faptul curios că o descripție definită poate fi folosită cu succes pentru identificarea persoanei desemnate chiar dacă informațiile pe care le conține nu sunt în întregime corecte. Pentru exemplul (27), e posibil ca locutorul numai să **creadă** că lordul Godolphin bea în acel moment șampanie, dar persoana desemnată să bea, de fapt, un pahar de oranjadă. În ciuda

faptului că descripția definită *bărbatul care bea șampanie* nu este în întregime exactă: cuvintele *bărbat* și *bea* oferă informații exacte și suficiente pentru a permite interlocutorului să identifice corect referentul.

Descripțiile definite nu sunt întotdeauna referențiale, uneori folosirea lor este atributivă. Această folosire apare când locutorul nu cunoaște referentul descripției definite, dar atribuie acestei persoane o anumită proprietate caracteristică. Donnellan a imaginat circumstanțele următoare:

(28) [***Situație***: *Un polițist care a început ancheta privind asasinarea oribilă a unui bărbat pe nume Smith și care nu cunoaște încă identitatea asasinului spune*]:

« - Asasinul lui Smith/cine l-a omorât pe Smith e nebun. »

[*Locutorul vrea să spună că asasinul este probabil nebun pentru a-l omorî pe Smith în acest mod. Descripțiile definite* asasinul lui Smith/cine l-a omorât pe Smith *nu sunt aici referențiale ci atributive, pentru că în acest moment al anchetei identitatea asasinului nu este (încă) cunoscută. Într-o situație diferită această descripție definită poate fi referențială, de exemplu dacă locutorul cunoaște identitatea asasinului. Deci, dacă facem abstracție de context, acest enunț este ambiguu, deoarece se pretează la două lecturi: o lectură atributivă (când nu se cunoaște identitatea asasinului) sau o lectură referențială (dacă identitatea asasinului este cunoscută).*]

Pentru Donnellan, lucrul important nu este posibila ambiguitate a unor fraze ca (28), ci și faptul că o descripție definită poate fi folosită pentru a identifica un referent (folosire referențială) sau pentru a atribui o proprietate unei entități (folosire atributivă).

Expresiile deictice sunt similare cu descripțiile definite tocmai pentru că și ele pot fi folosite pentru a identifica un referent (folosire referențială) sau pentru a-i atribui o proprietate (folosire atributivă). Un locutor ar putea spune:

(29) [***Situație***. *Un locutor indică cu un gest un bărbat care bea șampanie*]:

« - **Bărbatul acela** este lordul Godolphin. »

[*Fraza continuă să aibă funcția referențială, funcție îndeplinită în acest caz de expresia deictică* bărbatul acela, *completată probabil de un gest indicativ.*]

(30) [***Situație***: *Polițistul indică cadavrul lui Smith*]:

« -**Acest asasin** e nebun.»

[*Fraza continuă să aibă o funcție atributivă, chiar dacă descripția definită a fost înlocuită cu sintagma nominală deictică* acest asasin.]

Cercetările de filozofie și de logică au schițat câteva dintre problemele teoretice legate de folosirea expresiilor deictice. Aceste cercetări au fost continuate și aprofundate de lingviști.

2.2.2. Deixisul în lingvistica descriptivă

Deicticele sunt egocentrice sau, mai bine zis, locutor-centrice, în sensul că au în centru persoana care pronunţă enunţul – vorbitorul. Diferite elemente din discurs care iau ca reper pe locutor pot fi deictice:

(i) persoana care se găseşte la originea procesului de comunicare – locutorul;

(ii) timpul principal: momentul în care locutorul pronunţă enunţul;

(iii) locul principal: poziţia spaţială a locutorului în momentul rostirii enunţului;

(iv) centrul discursului: prezentarea situaţiei în care se găseşte locutorul când emite mesajul;

(v) centrul social: situaţia socială a locutorului faţă de care se defineşte statutul, rangul social al interlocutorului sau al entităţilor despre care se vorbeşte.

Deci cadrul deictic de referinţă este un fel de spaţiu cu trei dimensiuni 'comunicative' fundamentale (persoană, loc, timp) la care se adaugă uneori dimensiunea socială. Locutorul ocupă centrul spaţiului deictic, care se organizează în jurul lui în cercuri concentrice, individualizând diversele zone de proximitate sau distanţă faţă de acest reper. Se adaugă axa temporală, axa discursului şi axa poziţiei sociale, relativă la poziţia socială a locutorului faţă de ceilalţi participanţi la discurs.

Dintre cuvintele fără conţinut semantic specific, dar care reuşesc să identifice referentul, un rol deosebit îl joacă elementele ce îl actualizează, cum ar fi demonstrativele şi articolele hotărâte:

> «O cale importantă de a identifica evenimentele fără să se facă o referinţă explicită la substanţa semantică este referinţa demonstrativă: 'acel ţipăt', 'zgomotul acelor picături ce cad', 'viitorul sunet supersonic'[13] (Davidson, 1967/1980: 173).

Cuvintele sau sintagmele ce exprimă deixisul sunt expresii complexe care nu sunt întotdeauna folosite ca deictice. După cum am arătat, unii lingvişti numesc 'indiciale" toate categoriile de elemente care sunt folosite uneori ca deictice, alteori nu. Vom prezenta în continuare diferitele tipuri de folosiri.

Lingviştii au identificat două tipuri de folosiri deictice: (i) o folosire **gestuală**, numită şi **ostensivă**, în care referatul este desemnat printr-un gest şi (ii) o folosire **simbolică**, când referentul este individualizat de locutori datorită faptului că aceştia cunosc particularităţile referenţiale ale situaţiei comunicative (pe lângă semnificaţia, relativ vagă, a expresiilor deictice).

---

[13] «One important way to identify events without explicit reference to a substance is by demonstrative reference: 'that shriek', 'the dripping sound', 'the next sonic boom'».

Folosiri deictice ostensive

În folosirea **gestuală** sau **ostensivă** (de la termenul de latină medievală *ostensivus* «care este arătat») locutorul desemnează referentul nu numai cu un cuvânt deictic, dar şi cu un gest ce însoțeşte enunțul.

Există, evident, şi gesturi designatoare care identifică un referent sau care exprimă o anumită atitudine, chiar în absența unui mesaj verbal. În textele ficționale găsim descrierea unor asemenea manifestări:

(31) a. [Doctorul Minda, într-o cofetărie] examina cu atenție prăjiturile, cerea unele scurte informații de la cele două vânzătoare, în timp ce **arăta cu degetul o prăjitură sau alta.** (Nicolae Breban, *Îngerul de gips*)

b. «- Prin urmare, vă pun în vedere să aveți grijă ca de ochii din cap de clientul d-voastră, uite, dumnealui!» **Arată pe Puiu cu un gest triumfal.** Internul răspunse jignit: «- Noi aici ne facem datoria în toată conştiință, domnule prefect!» (Liviu Rebreanu, *Ciuleandra*)

[*În fragmentul (a) ni se arată cum Agentul predicației, doctorul Minda, desemnează diferitele prăjituri prin gesturi; identificarea referenților este făcută ostensiv. În acelaşi fel este identificat şi referentul pronumelui* dumnealui *în (b).*]

(32) «- Uite, eu pe Tănase al meu l-am pus la treabă de mic copil, şi slavă lui Dumnezeu, băiatul a ieşit bun, treabă treabă, plimbare plimbare. Acu' să-i găsesc nevastă cumsecade şi m-am liniştit. Anu' ăsta trebuie să-l însor, că mi-e c-oi închide fără să apuc să-mi văd nepoții... Ce zici, coane Dinule?...» Conu Dinu **dete din cap**, parcă ar fi zis că aşa e, dar că nu-i treaba lui. (Duiliu Zamfirescu, *Viața la țară*)

[*Aici, răspunsul evaziv al personajului (care a înțeles că interlocutoarea face aluzie la căsătoria lui Tănase cu fiica lui, Tincuța, dar, nefiind de acord, se face că nu pricepe) constă dintr-o înclinare a capului, care, combinată cu expresia feței, arată că aprobă considerațiile interlocutoarei şi se preface că înțelege numai sensul explicit al afirmațiilor ei.*]

Ne limităm numai să semnalăm aceste posibilități de desemnare, deoarece aceste situații sunt studiate de teoria generală a comunicării, deci sunt oarecum în afara domeniului strict al pragmaticii lingvistice.

O desemnare ostensivă implică contactul vizual între participanții la comunicare, deoarece interlocutorul trebuie să îl vadă pe locutor pentru a percepe gesturile ce îi însoțesc cuvintele:

(33) [***Situație.*** *Un funcționar de bancă examinează două bancnote de 100 de euro*]:

«- Aceasta e bună, dar cealaltă e falsă.»

[*Mişcarea locutorului face să fie identificată clar bancnota despre care vorbeşte, specificare pe care demonstrativele* aceasta *şi* cealaltă *singure nu reuşesc să o realizeze.*]

(34) [***Situație***. *Doi vizitatori, dl. Vasilescu și dl. Ardeleanu intră într-o cameră în care sunt întâmpinați de două doamne; dl. Vasilescu o salută pe prima doamnă (pe care o crede gazda, d-na Ștefan) spunând „Bună ziua, scumpă doamnă și mulțumesc pentru invitație"; dl. Ardeleanu îl corectează*]:

Dl. ARDELEANU: «– Doamna nu e doamna Ștefan, uite dânsa e doamna Ștefan. Această doamnă e sora ei, doamna Marin.»

[*Referenții pronumelui personal* dânsa, *a numelor proprii ca și ai prezentativului* uite *devin clari datorită gesturilor indicative pe care, foarte probabil, dl. Ardeleanu le face, arătând, de fiecare dată, spre una dintre cele două doamne.*]

După cum am văzut, în textele scrise naratorul descrie gesturile fiecărui personaj. Aici referentul este indicat în mod ne-deictic (în stilul indirect, când cel care 'vorbește' este autorul) și în stilul direct (unde e deictic) de personaje.

(35) a. «- După cum vedeți – adăugă **arătând cu un gest larg către Camelia – femeia aceasta** are nevoie de așa ceva [= *să-i vorbească cineva*].» (Ștefan Caraman, *Woman in love*)

b. Cum a venit șeful lor și **a arătat cu degetul către Costel Avăcuței**: «- **Tu** zbori!». A doua zi dimineața i-a desfăcut contractul de muncă pentru grave nereguli în serviciu. (Dan Lungu, *Duminica domnului Chichifoi*)

c. Reveni în cofetărie și, spre mirarea sa proprie, spre amuzamentul său, se opri din nou în fața vitrinei cu prăjituri și, a doua oară, după câteva minute lungi, după ce luă la rând toate etajele, toate sorturile expuse, fu din nou în pericol de a renunța, și atunci, in extremis, **indică cu degetul vânzătoarei o indiană**, apoi, în zâmbetul ei și al lui, mai ceru una. (Nicolae Breban, *Îngerul de gips*)

[*În exemplul (a), referentul sintagmei* femeia aceasta *este identificat ostensiv de către locutor, ca și referentul pronumelui* tu *din exemplul (b). Același tip de desemnare apare în (c), unde prăjitura dorită este identificată tot cu un gest.*]

Stephen Levinson (1983) a arătat că uneori gestul este 'vocal', în sensul că locutorul pronunță cu mai mare forță un constituent al frazei:

(36) «- Nu apăsați pe buton acum, ci ACUM!»

[*Locutorul indică momentul în care interlocutorul trebuie să apese pe buton prin pronunțarea mai apăsată a adverbului* acum.]

Trebuie să mai adăugăm la categoria ostensivelor niște deictice destul de speciale, pe care Karl Bühler (1934) le numește 'Deixis am Phantasma' («deixis în imaginație») în care locutorul își imaginează un loc divers și transferă acolo reperele deictice (Sitta, 1991):

(37) [***Situație***. *Locutorul vrea să-i arate interlocutorului locul în care a lăsat o anumită carte*]:

«- Să zicem că suntem la tine în cameră. Am lăsat cartea **acolo**.» [*Indică cu un gest capătul biroului.*]

[*Prin gestul său, locutorul nu indică capătul biroului care se găseşte în încăperea în care are loc convorbirea, ci biroul din camera interlocutorului, în care s-a transferat mintal.*]

Folosiri deictice simbolice

Folosirea simbolică a deicticelor corespunde funcției lor fundamentale în discurs: capacitatea de a se referi la locutor a pronumelui *eu*, capacitatea demonstrativului *acela* de a desemna un obiect sau o persoană ce se află relativ departe de locutor, tendința adverbului *acum* de a denota un interval temporal conținând momentul în care se vorbeşte etc. Valoarea lor deictică corespunde semnificatului fiecăruia dintre aceste cuvinte, dar pentru identificarea referentului lor este nevoie de cunoaşterea unor parametri fundamentali ai discursului, în special informații privind participanții la conversație şi condițiile spațio-temporale ale comunicării.

(38) «- **Uite** ce frumos e **oraşul acesta!**»

[*Această frază, în folosirea sa deictică, face referință la oraşul în care se găseşte locutorul şi, probabil, şi interlocutorul; pentru identificarea acestui loc este nevoie să se ştie în ce oraş se găseşte locutorul în momentul când vorbeşte.*]

(39) «- **Puteți** să veniți **cu toții** împreună cu **mine** la petrecere.»

[*Pronumele nehotărât* toți *ca şi forma de persoana a doua plural a verbului, care arată că este vorba despre interlocutori, desemnează grupul persoanelor cu care locutorul vorbeşte. Pentru a putea identifica pe membrii acestui grup e nevoie să se ştie cu cine vorbea locutorul în respectiva situație de comunicare.*]

(40) «- **Anul acesta** nu avem bani să plecăm în vacanță.»

[*Un adverbial ca* anul acesta, *dacă este folosit deictic desemnează un interval de timp cu durata de douăsprezece luni, perioadă ce cuprinde momentul în care locutorul pronunță fraza.*]

Putem ilustra cele în două moduri în care apar deicticele, cel ostensiv în exemplele (a) şi cel simbolic în exemplele (b) (Levinson 1983):

(41) a. «- **Tu** şi **tu**, veniți cu mine! **Tu** nu.»

b. «- Acesta e planul viitorului nostru apartament. **Tu** ce spui, îți place?»

[*În (a) locutorul desemnează cu un gest pe cei doi interlocutori care trebuie să vină cu el şi cu un alt gest pe cel care trebuie să rămână pe loc. În (b) pronumele personal* tu *are semnificația sa normală, desemnând pe receptorul mesajului. Locutorul solicită, deci, interlocutorului părerea despre planul unui anumit apartament pe care îşi propune să-l cumpere sau să-l închirieze.*]

(42) a. «- Mă doare **degetul acesta**.»

b. «- Miroase urât în camera **aceasta**.»

[*Referința sintagmei constituită de Substantiv +* acesta *este indicată în (a) ostensiv, cu un gest al locutorului care arată degetul care îl doare. În (b) sintagma este folosită simbolic, indicând încăperea în care se găsește locutorul în momentul în care vorbește.*]

(43) a. «- Nu accelera **acum**, ci **ACUM**.»

b. «- Mai bine am merge **acum** decât mâine.»

[*Propoziția din (a) este un alt exemplu de gest 'vocal', locutorul explicitând prin intensitatea vocii momentul exact când interlocutorul trebuie să accelereze. În (b), adverbul* acum *desemnează un prezent deictic extins; prezentul deictic desemnează intervalul temporal mai scurt sau mai lung ce conține momentul în care locutorul pronunță adverbul 'acum'. În acest exemplu,* acum *desemnează un interval viitor, prezentat ca foarte apropiat de momentul vorbirii, deci folosirea adverbului este conformă unuia dintre sensurile sale fundamentale.*]

(44) a. «- **Asta** e mai bună decât **astălaltă**.»

b. «- Bea **asta**!»

[*În (a) locutorul dă un sfat unui copil, care trebuie să aleagă între două obiecte diferite, să zicem între două jucării, pe care le indică de fiecare dată cu un gest. Propoziția (b) este un caz de folosire simbolică a pronumelui demonstrativ* asta *dacă băutura desemnată se găsește în spațiul în care se găsesc participanții la discurs.*]

(45) a. «- Mutați masa **de aici, acolo**.»

b. «- Alo! Maria e **acolo**?» «–Da, Maria e **aici**, lângă mine.»

[*În aceste două propoziții adverbele* aici – acolo *sunt folosite deictic. În (a) spațiile pe care locutorul îl desemnează prin cele două adverbe sunt identificate cu ajutorul unor gesturi (folosire deictică ostensivă). În (b), adverbul* acolo *identifică o zonă care se găsește departe de locutor, dar aproape de interlocutor, adică de persoana care a răspuns la telefon (folosire deictică simbolică) și pe care persoana ce a răspuns o desemnează cu adverbul deictic* aici, *întărit de sintagma adverbială deictică* lângă mine.]

(46) [***Situație.*** *Locutorul, Ion, îl vede pe fereastră pe vecinul său Paul, care a fost plecat mult timp. Îi spune Mariei, care se găsește în aceeași cameră, arătându-l pe Paul cu un gest*]:

«- Ce surpriză, uite **pe cine** văd!»

[*În această frază complementul direct* pe cine *este folosit ca un deictic ostensiv.*]

Folosirile ostensive permit o desemnare deictică pentru orice element deictic, chiar pentru cele care în mod normal identifică referentul în mod diferit, prin intermediul semnificatului (referință 'absolută') sau prin anaforă:

(47) [***Situație***. *O persoană spune în cursul vizitei la Taj Mahal, faimosul mausoleu indian din Agra construit din marmură albă*]:

«- **A fost (el)** într-adevăr extrem de bogat.» (exemplu din Nunberg, 1993)

[*În acest exemplu propus de Nunberg (1993) subiectul inclus* el *(care în română poate fi exprimat şi numai de verbul la persoana a III-a singular) se referă la împăratul mogul Jahnan, cel care a pus să fie construit monumentul în sec. al XVII-lea, monument împodobit cu pietre preţioase şi semi-preţioase, considerat una dintre cele şapte minuni ale lumii moderne.*]

(48) «- **Ce tablou** minunat!»

[*Referentul substantivului* tablou *este de obicei identificat datorită semnificatului cuvântului; aici este însă identificat deictic, dacă locutorul se găseşte în faţa tabloului pe care îl indică cu un gest.*]

(49) «- Uite, vine **cineva**.»

[*Pronumele nehotărât* cineva *este deictic ostensiv dacă este folosit de un locutor care priveşte prin uşa deschisă persoana care vine şi pe care o desemnează cu un gest interlocutorului.*]

2.3. Referinţa indirectă: folosiri anaforice

În cazul expresiilor 'cu sens plin' cum ar fi sintagmele nominale, adjectivale, verbale sau adverbiale, ca şi în cazul deicticelor, elementele lingvistice au capacitatea de a-şi identifica referentul direct, adică fără ajutorul altor elemente lingvistice, datorită cunoştinţelor locutorilor despre codul lingvistic sau despre împrejurările concrete ale producerii mesajului. În alte situaţii receptorul poate avea acces la denotaţie indirect, prin intermediul altor elemente lingvistice, situaţie în care referinţa este identificată datorită relaţiilor **anaforice**.

Cuvântul 'anaforic' derivă de la substantivul 'anaforă', din cuvântul grec *anaphora* format din prefixul *ana-* însemnând «din nou» şi *phora* «întoarcere». Deci din punct de vedere etimologic, cuvântul 'anaforă' înseamnă «care reia, care repetă».

Definiţia 4. Anafora

Două unităţi lingvistice, A şi B, sunt într-o relaţie anaforică dacă interpretarea unităţii B depinde de interpretarea lui A, în sensul că referentul lui B este dat de referentul lui A. Deci, elementul B este interpretabil în măsura în care reia, total sau parţial, referinţa lui A[14] (după Milner, 1982: 18).

---

[14] O altă definiţie mai puţin tehnică este următoarea: 'Un segment de discours est dit anaphorique lorsqu'il est nécessaire, pour lui donner une interprétation (même simplement littérale), de se rapporter à un autre segment du même discours.' (Ducrot/Todorov, 1972) («Un segment de

(50) Victor a salutat-o pe **Ana** şi **ea** i-a zâmbit.

[*Pronumele* ea *este anaforic, deci receptorul înţelege care îi este referentul datorită substantivului* Ana, *termen prezent în discurs. Spre deosebire de numele propriu* Ana, *care are capacitatea de a desemna direct persoana care poartă acest nume, pronumele personal de persoana a III*[a] *individualizează aceeaşi persoană numai datorită faptului că este coreferenţial (adică are acelaşi referent) cu substantivul* Ana.]

Mulţi cercetători au remarcat caracterul vag al Definiţiei 4, deoarece există expresii care nu sunt anaforice, dar a căror interpretare depinde de interpretarea altor expresii din acelaşi context. Chiar definiţia care nu evocă coreferinţialitatea, ca cea a lui Ducrot/Todorov (1972), este prea largă, deoarece nu permite să se facă diferenţa între anafore şi cuvintele polisemantice (Victorri, 1997; Le Pesant, 2002). Jeffrey King (2005) adaugă şi cuvintele omonime care, ca şi cuvintele polisemantice, nu pot fi interpretate corect în absenţa altor segmente de discurs:

(51) a. S-a aşezat în parc pe o **bancă**.

b. Au fost colegi de **bancă**.

c. Ieri şi-a scos toţi banii de la **bancă**.

[*Pentru înţelegerea corectă a acestor propoziţii, receptorul trebuie să ştie dacă cuvântul* bancă *este interpretat în sensul* bancă$_1$ *(«scaun îngust şi lung pe care pot sta mai multe persoane»),* bancă$_2$ *(«scaun de obicei cu pupitru pe care şed şcolarii în clasă», sens de unde derivă semnificaţia expresiilor* coleg de bancă, de pe băncile şcolii *«din perioada petrecută în şcoală») sau* bancă$_3$ *(«instituţie de credit care efectuează operaţii financiare»). Dacă are aceste cunoştinţe, receptorul înţelege că în exemplul (a) este vorba de* bancă$_1$, *datorită ocurenţei cuvântului într-o propoziţie în care apar cuvintele* parc *şi* a se aşeza*; în (b) sintagma* coleg de bancă *ne spune că este vorba de* bancă$_2$, *iar în contextul* bani *cuvântul* bancă *are sensul* bancă$_3$. *Deci este clar că interpretarea cuvântului* bancă *depinde de interpretarea celorlalte elemente coocurente în propoziţie, cu toate acestea în exemplele (a) – (c) nu se poate vorbi de relaţii anaforice.*]

Această extindere nedorită a conceptului de 'anaforă' poate fi evitată precizând că este vorba de o formă semantic vidă sau incompletă, care substituie un alt segment de discurs: elementul anaforic este, deci, un substitut, un înlocuitor. În acelaşi timp, relaţia anaforică este o instrucţiune (mai mult sau mai puţin explicită) pentru receptor, indicându-i că trebuie să caute în context

discurs este numit anaforic atunci când este necesar, pentru a-i da o interpretare (chiar literală) să ne raportăm la un alt segment din acelaşi discurs.»)

elementul lexical (antecedentul), care să îi permită să reconstituie sintagma înlocuită (Le Pesant, 2002: 39).

Studiul anaforei se găseşte în centrul cercetărilor privind interfaţa dintre sintaxa, semantica şi pragmatica lingvistică. Acest fenomen este studiat şi de filozofia limbajului ca şi de lingvistica cognitivă, pentru că se consideră că analiza lui ar putea ajuta la înţelegerea modului în care omul ajunge să comunice prin intermediul limbajului.

Mai multe teorii din ultimele decenii studiază diferitele tipuri de anaforizare, dintre care vom menţiona numai două. Anafora constituie una din temele principale a gramaticii generative a lui Chomsky în varianta GB (Chomsky, 1981).[15] Problemele anaforizării şi cuantificării sunt tratate formal de semantica dinamică, în varianta DRS a lui Hans Kamp/Uwe Reyle (1993).[16]

Din cauza diferitelor discipline care studiază anafora, semnificaţia acestui termen prezintă accepţii diferite, situaţie favorizată de definiţia destul de neclară citată mai sus, unde termenul de 'interpretare' are un sens vag.

Singura proprietate ce se găseşte în toate folosirile termenului 'anaforă' este proprietatea de **coreferenţialitate**, deseori definită ca o 'reluare' a unui alt fragment de discurs, antecedentul, de către un substantiv, un pronume sau un adverb.

Ne oprim un moment la termenul 'antecedent'. Anafora este elementul **reprezentant**, iar elementul cu care este coreferenţial şi pe care îl înlocuieşte este **sursa** sau **antecedentul**.

(52) a. **Maria** a intrat în cameră. Mama s-a apropiat de **ea** şi a îmbrăţişat-**o**.

[*În această propoziţie, numele propriu* Maria *este elementul sursă (sau antecedentul), iar pronumele* ea *şi* o *sunt anafore sau elemente reprezentante.*]

Este posibil ca ordinea de ocurenţă în frază a elementului reprezentat şi a elementului reprezentant să fie inversată, iar în acest caz se vorbeşte despre 'cataforă':

(53) a. **Unul** dintre **studenţi** a întârziat la examen.

b. Şi-am spus-**o** şi ţi-**o** repet, **faci o mare greşeală**.

---

[15] După cum ne spune şi titlul (*Lectures on Governement and Biding* «Conferinţe despre guvernare şi legare») teoria discută: (i) raporturile dintre elementele regente şi elementele subordonate din punct de vedere sintactic (fenomen numit în engleză *governement*) şi (ii) relaţiile anaforice, prin care un pronume este 'legat' de antecedentul său datorită faptului că sunt coreferenţiale. Mecanismul de 'legarea' (engl. *biding*) este inspirat din logica propoziţiilor unde cuantificatorii leagă variabile, adică precizează domeniul lor de aplicare.

[16] Semantica DRT (*Discourse Representation Theory*) este varianta cea mai cunoscută a semanticii dinamice, numită astfel pentru că include un mecanism de actualizare pentru o anumită reprezentare semantică a informaţiei conţinute în reprezentarea precedentă. În acest fel modelul DRT permite semanticii să depăşească nivelului frazei şi să reprezinte nivelului textului, sens în care Kamp foloseşte termenul de 'discurs'.

[*În aceste exemple, cuvintele coreferenţiale sunt pronumele* unul, *respectiv* o *şi substantivul* studenţi *în (a) sau propoziţia* faci o mare greşeală *în (b). După cum se poate vedea pronumele preced în frază elementul cu sens plin, substantivul sau propoziţia. Pentru aceste situaţii i se dă pronumelui reprezentant numele de 'cataforă' iar elementului reprezentant este numit 'subsecvent'.*]

Cuvântul 'anaforă' este, deci, folosit în două accepţii: (i) într-o folosire restrânsă, acest termen se găseşte în opoziţie cu 'cataforă' şi această diferenţă este fundamental sintactică, referindu-se la ordine de apariţie a celor două elemente (sursa şi reprezentantul) în propoziţie; ordinea sursă – reprezentant corespunde atunci anaforei, ordinea reprezentant – sursă corespunde cataforei; (ii) într-o accepţie mai generală, termenul desemnează fenomenul ca atare, adică ansamblul procedeelor ce permit un acces indirect la denotaţie, prin intermediul unei alte expresii lingvistice care, având un sens plin, trimite direct la referent. În această accepţie termenul de 'anaforă' este folosit fără să se ţină cont de ordinea relativă de ocurenţă a elementelor în enunţ, acoperind, deci, atât construcţiile anaforice, cât şi pe cele cataforice. Aceasta este sensul în care termenul va fi folosit în continuare.

2.3.1. Anafore nominale

Plecând de la ideea că proprietatea fundamentală a anaforei este coreferenţialitatea, unii cercetători consideră că unele substantive pot fi folosite anaforic, în ciuda capacităţii lor de a desemna direct clasa referenţilor. Lucrările de semantică desemnează mai multe tipuri de anafore nominale:

(i) **anafore fidele** *vs.* **anafore infidele** (Kleiber, 1986, 1990). Dacă acelaşi substantiv, desemnând aceeaşi entitate şi formând centrul sintagmei nominale apare de două ori, atunci este vorba despre o anaforă fidelă. Dacă două substantive au aceeaşi denotaţie, dar cel de al doilea este diferit de primul (fiind un sinonim sau un hiperonim[17] al primului), anafora este considerată 'infidelă'. De această dată centrul celor două sintagme nominale este diferit, dar lexemele se găsesc într-o relaţie semantică precisă (sinonimie sau hiperonomie). În funcţie de relaţia semantică, anaforele se numesc 'anafore infidele sinonime' sau 'anafore infidele hiperonime'. În sfârşit, dacă substantivul constituind centrul sin-

[17] Amintim că hiperonimia este o manifestare a relaţiei de implicaţie la nivel lexical. Astfel adjectivele *stacojiu, cărămiziu, arămiu, fucsia, purpuriu, vişiniu, rubiniu* implică *roşu*. Se spune că *x este stacojiu* implică *x este roşu*. Pentru această serie adjectivul *roşu* este **hiperonimul**, în timp ce *stacojiu, cărămiziu, arămiu, fucsia, purpuriu, vişiniu, rubiniu* sunt **hiponimelele** sale. La fel *floare* este hiperonimul cuvintelor *trandafir, garoafă, narcisă, crizantemă* etc. Incluziunea este unilaterală: termenul sub-ordonat (*trandafir*) implică termenul supraordonat (*floare*), dar nu şi invers. Cel puţin o parte a lexicului se prezintă sub forma unor structuri implicative: *caniş* $\supset$ *câine* $\supset$ *carnivor* $\supset$ *mamifer* $\supset$ *animal*.

tagmei nominale care este o anaforă infidelă nu este nici un hiperonim, nici un sinonim al antecedentului său, dar este coreferențial cu antecedentul, se vorbește despre o 'anaforă infidelă atributivă' (Le Pesant, 2002: 39-40). Într-o terminologie ușor diferită, se spune că anaforele fidele se bazează pe o coreferință 'directă', în timp ce anafora infidelă rezultă dintr-o coreferință 'indirectă'.

(54) a. La capătul străzii se vedea **o capelă**. Ghidul ne-a spus că **această capelă** a fost construită în sec. al XVIII[lea].

b. La capătul străzii se vedea **o capelă**. Ghidul ne-a spus că **această bisericuță** a fost construită în sec. al XVIII[lea].

c. La capătul străzii se vedea **o capelă**. Ghidul ne-a spus că **acest lăcaș sfânt** a fost construit în sec. al XVIII[lea].

d. La capătul străzii se vedea **o capelă**. Ghidul ne-a spus că **această frumoasă construcție în stil gotic** a fost construit în sec. al XVIII[lea].

[*În exemplul (a) cuvântul* capelă *apare de două ori, cea de a doua ocurență fiind o anaforă fidelă. Exemplele (b) – (d) ilustrează cele trei cazuri de anafore infidele: în (b) anafora infidelă sinonimică, în (c), anaforă infidelă hiperonimică,*[18] *în (d) anaforă infidelă atributivă, numită așa pentru că sintagma* acest frumos edificiu în stil gotic *atribuie o serie de proprietăți elementului denotat.*]

(ii) **anaforă prin nominalizare**. Această categorie de anafore nominale se manifestă când un verb sau un adjectiv este ulterior reluat de un substantiv, ce le nominalizează:[19]

(55) a. Ana trebuia **să sosească** în Gara de Nord cu trenul de ora 9. Eram deja pe peron la **sosirea** trenului.

b. [...] omul se enervase deodată și începuse **să strige** [...] că e grăbit, că nu e vreme de pierdut, că trenul pleacă peste mai puțin de o oră [...] Dar cum, înainte chiar de a-și termina **strigătul**, ochii îi căzuseră pe arătătoarele de bronz ale pendulei, el înaintă câțiva pași și se lăsă într-un mod abrupt, neașteptat, pe primul scaun. (Ana Blandiana, *Reportaj*)

[*Substantivul* sosire *provine din nominalizarea verbului* a sosi, *care este prezent într-o frază precedentă. În (b) substantivul* strigătul *reia verbul* a striga *din*

---

[18] Cuvântul *capelă* desemnează o «biserică mică (deseori într-un cimitir)». Este clar că acest cuvânt este un hiponim ale cuvântului *biserică* «clădire destinată celebrării unui cult creștin». La rândul său cuvântul *lăcaș de cult* este un hiperonim pentru *biserică, sinagogă, moschee, pagodă* etc. Cuvântul *construcție* are o sferă semantică încă mai largă (*DEX* s.v.)

[19] Nominalizarea este o transformare care modifică, cu mijloace lexicale, categoria morfologică a unui verb sau a unui adjectiv, ce devin substantive. Nominalizarea rezultă din aplicarea mecanismelor derivării: *a mânca → mâncare, a răspunde → răspuns, albastru → albăstreală, ideal → idealism* etc.

propoziţia precedentă, unde acesta introduce în discurs indirect conţinutul propoziţiilor pronunţate de personaj.]

(iii) **anaforă asociativă**. Propusă de Georges Kleiber (2001), este exprimată de o sintagmă nominală cu articol hotărât care introduce un element nou în discurs, element care este legat prin 'asociere' cu un element anterior:

(56) a. Paul a intrat în **cameră**. **Fereastra** era deschisă.

b. Jucătorii au intrat pe **terenul de fotbal,** dar erau foarte nemulţumiţi pentru că **gazonul** era plin de gropi.

[*În aceste fraze apar anafore asociative: o cameră normală are cel puţin o fereastră, deci fereastra este 'asociată' în mintea locutorilor cu camera, ceea ce face inutilă specificarea* fereastra camerei/acestei camere, *care ar transforma anafora asociativă într-o anaforă fidelă. În mod similar, jocul de fotbal se desfăşoară pe un teren cu dimensiuni precise şi acoperit de gazon. Cei mai mulţi locutori ştiu că termenul* gazon *se referă aici la terenul de fotbal.*]

(iv) **anaforă zero**. Dacă termenul sursă lipseşte, dar este subînţeles, se vorbeşte uneori de o anaforă zero:

(57) a. «- Crezi în Dumnezeu, nu-i aşa, domnule Ioanide? Eu cred ∅» mărturisi candid Hagienuş cu zâmbetul lui păgân de Silen. (G. Călinescu, *Bietul Ioanide*, vol. 1)

b. De ce unii oamenii **reuşesc să se descurce cu banii,** iar alţii nu ∅?

[*În (a), la a doua ocurenţă a sintagmei prepoziţionale* în Dumnezeu *lipseşte. Forma completă ar fi fost* eu cred în Dumnezeu. *În (b) lipseşte propoziţia negată, care este evident* alţii nu reuşesc să se descurce cu banii.]

Am discutat până acum anaforele legate de un fragment de text deja menţionat. Alţi lingvişti, ca de exemplu Francis Corblin (1990b), leagă anafora de fenomenul de saturare anaforică.

Comentariu

Termenul de 'saturare (semantică)' prezintă în lingvistică ce puţin două accepţiuni. Semnificaţia cea mai răspândită priveşte structura actanţială a verbelor: unele verbe tranzitive, cu semantism bine specificat, pot fi folosite intranzitiv (de exemplu, în *Paul citeşte mult* verbul *a citi* nu este însoţit de un complement direct) deoarece prezintă o saturaţie semantică.
În cea de a doua accepţie, noţiunea de 'saturaţie' desemnează gradul de autonomie referenţială a unui anumit element lingvistic (Milner, 1982). Expresiile referenţial autonome (de exemplu descripţiile definite) prezintă o puternică saturaţie semantică; pronumele personale de persoana a III[a] , în schimb, nu sunt referenţial autonome, sunt, deci, slab saturate din punct de vedere semantic. Într-o frază ca *au tăiat **părul lui Samson** şi **l-au** ars* (Mœschler/Auchlin, 1997),

descripţia definită *părul lui Samson*, puternic saturată semantică, îşi transferă semnificatul unui element neautonom şi slab saturat semantic, pronumele personal complement *l-*. Milner vorbeşte de un transfer de referinţă virtuală de la anaforizant (descripţia definită) spre anaforizat (pronumele personal complement) şi numeşte 'saturaţie semantică' acest proces care conduce la o coreferinţă, atât virtuală cât şi actuală, a celor două expresii, deoarece părul tăiat este referenţial acelaşi cu părul care a fost ars.

În cazul saturării anaforice identificarea referentului pentru elementul anaforizat poate fi făcută nu numai raportându-ne la text (saturare textuală) dar şi raportându-ne la situaţia de enunţare (saturare situaţională). Aceste două tipuri de anaforă se regăsesc în analiza comportamentului anaforic al 'pronumelui' demonstrativ din limba franceză *celui-ci*, dar şi în comportamentul echivalentelor sale din limba română, *acesta* sau *cel*.

Francis Corblin consideră că pronumele demonstrative sunt sintagme nominale, adică 'adjective fără substantiv', producând ceea ce el numeşte o 'anaforă nominală'. Kleiber (1991) a arătat că o asemenea concepţie nu explică toate folosirile demonstrativului, tocmai pentru că anaforele nominale se pot manifesta dincolo de text, cu referinţă directă la locul extralingvistic de desfăşurare a comunicării. Corblin (1990b) şi Kleiber (1991) compară exemple de tipul următor:

(58) a. [***Situaţie***. *Într-o librărie, un client spune librarului*]:
«- Daţi-mi-o pe **cea roşie**! »
b. Paul a rupt **cartea albastră**, eu am rupt-o pe **cea roşie**. (exemple din Kleiber 1991)
[*În primul caz, contextul situaţional (la care e posibil să se adauge un gest al clientului), determină identificarea referentului, o anumită carte. În (b), antecedentul* cartea (albastră) *este parţial reluat de sintagma anaforică* cea (roşie).]

Cele două operaţii referenţiale, din (58a) şi (58b) sunt diferite, deoarece în (a) se face apel la contextul situaţional, în timp ce în (b) se manifestă o adevărată reluare anaforică a centrului nominal al sintagmei-antecedent. Aceste reluări anaforice se supun unor constrângeri de natură morfologică (*cea roşie* nu poate avea ca antecedent decât un substantiv feminin singular, spre deosebire de *cel roşu* în enunţuri de tipul *dintre aceste două pulovere, îl cumpăr pe* ***cel roşu***). Faţă de alte limbi romanice (franceza, italiana) unde grupul nominal anaforizat are structura articol hotărât + adjectiv (fr. *le/la rouge*, it. *il rosso*, *la rossa*, *i rossi* etc.), în română această nominalizare se realizează prin ocurenţa aşa-zisului 'articol demonstrativ' *cel*, *cea*, *cei*, *cele* înaintea adjectivului (*cel roşu*, *cea roşie*, *cei roşii*, *cele roşii*).

Comentariu

Statutul elementelor *cel*, *cea*, *cei*, *cele* este mult discutat în lingvistica românească. *Gramatica Academiei* (2008) le consideră a fi 'pronume demonstrative semi-independente' având evoluția ***paltonul** verde este al meu* > ***acela** verde este al meu* > ***cel** verde este al meu* (Andra Vasilescu, 2008: 246). Maria Iliescu (2006) a arătat că aceast element ce constituie o inovație caracteristică limbii române trebuie să fie considerat un articol, articolul demonstrativ. Apariția sa este o consecință a faptului că în română articolul hotărât este enclitic, spre deosebire de celelalte limbi romanice unde este proclitic. Articolul post-pus, care ajunge să facă corp comun cu elementul nominal articulat, conduce la o pierdere de expresivitate, pe care româna a recuperat-o prin gramaticalizarea articolului demonstrativ, derivat din demonstrativul 'normal' prin afereză. Astfel româna face diferența între o adevărată nominalizare a adjectivului, cu ajutorul articolului hotărât (*ro**șul** este culoarea mea preferată*) și un articol demonstrativ cu referință deictică sau anaforică (***cel roșu** îmi place mai mult*).
Limbile romanice occidentale nu fac această diferență la nivelul formei morfologice (fr. *le rouge est ma couleur préférée*, *le rouge me plait plus*, it. *il rosso è il mio colore preferito, il rosso mi piace di più*; sp. *mi color preferido es el rojo*, *el rojo me gusta más*).

În unele cazuri, enunțul poate manifesta cele două strategii de identificare referențială (textuală și situațională) simultan:

(59) Dacă ar fi să-mi cumpăr o umbrelă, mi-aș lua-o pe cea pliabilă verde de acolo.

[*În această propoziție obiectul denotat este identificat sau datorită trimiterii la textul anterior (*o umbrelă .... (a)cea pliabilă *care se găsește într-o relație hiponimică) și o situație extralingvistică (*aceea ... de acolo*), probabil asociată cu un gest indicativ.*]

În cazul unor enunțuri ca (59), Georges Kleiber vorbește de o dublă anaforă, o anaforă nominală și o anaforă definită (Kleiber, 1991: 126). Același tip de anaforă se regăsește în cazul unor sintagme nominale fără substantiv-centru ca *acesta*, *acela*. Exemplele (58a, b) pot să aibă și forma din (60), care și ea păstrează cele două tipuri de identificare a referentului:

(60) a. [***Situație**. Într-o librărie, un client spune librarului*]:

« -Dați-mi-o pe **aceea**!»

b. «- Paul a rupt **cartea albastră**, eu am rupt-o pe **aceasta, roșie**.»

c. «- Dacă ar fi să-mi cumpăr o umbrelă, mi-aș lua-o **pe aceea**.»

[*Tipul de anaforă constituit de o sintagmă nominală conținând un adjectiv demonstrativ nu se schimbă prin introducerea unui 'pronume demonstrativ'* acesta, acela: *în (a) identificarea referentului se face datorită trimiterii la situația de enunțare; în (b) avem o anaforă 'clasică', deci textuală, demonstrativul*

trimițând la o sintagmă nominală prezentă într-o secvență anterioară; în (c) se manifestă o dublă identificare anaforică, demonstrativul acela *(probabil însoțit de un gest) face o desemnare situațională, ostensivă, reprezentând în același timp sintagma nominală* o umbrelă.][20]

2.3.2. Legarea anaforelor

Anaforizarea este asimilată fenomenului cuantificării din logică în multe studii de orientări diverse, mai ales în gramatica generativă (Reinhart 1976 reluat de Chomsky 1981) ca și în diferite variante de aplicare a logicii simbolice în lingvistică, ca Montague (1974), Kamp/Reyle (1993), Corblin (2002).

Comentariu

Logica simbolică (numită și 'logică formală' sau 'logică matematică'), creată în cea de a doua jumătate a sec. al XIX-lea, studiază matematica și raționamentul matematic ca limbaj formal. Enunțurile matematice sunt reprezentate de formule utilizate pentru derivări și demonstrații, care modelează raționamentele și care sunt interpretate de semantică (teoria modelelor) care le leagă de universul de referință și le acordă o valoare de adevăr. Logica simbolică se constituie ca limbaj la două niveluri: (i) calculul propozițiilor, care se ocupă în principal de conectori (negație, conjuncție, disjuncție, implicație, echivalență) și (ii) calculul predicatelor, care se ocupă de relațiile dintre predicate și diferitele lor argumente ca și de cuantificare.
Începând cu gramatica Montague (1974), principiile și tehnicile logicii simbolice au fost aplicate la studiul limbilor naturale, direcție de cercetare continuată în principal de teoria generalizată a cuantificării propusă de grupul Galmut (1991), de teoria DRS (Kamp/Reyle, 1993), de teoria SDRT (Asher/ Lascarides, 1993, 2003).

Elementele constitutive ale calculului predicatelor sunt termenii individuali și predicatele: un predicat însoțit de un anumit număr de termeni individuali (argumente) constituie o propoziție, reprezentată de o formulă. Expresiile se pot manifesta sub forma unor constante, care au o semnificație fixă, sau a unor variabile, care nu au semnificație fixă, dar care pot înlocui expresiile de același nivel: există variabile individuale, variabile predicative și variabile propoziționale. Trebuie să adăugăm celelalte categorii de simboluri, conectorii (de tipul *și*, *sau*, *dacă ... atunci*) și cei doi cuantificatori care 'leagă' variabilele, în sensul că determină domeniul lor de aplicație, cuantificatorul universal și cuantificatorul individual.

Din punctul de vedere al corespondențelor ce există între un asemenea limbaj formal și limbajul comun, constantele individuale seamănă cu numele

[20] O analiză aprofundată a comportamentului deictic și anaforic al demonstrativelor *acesta* și *acela* va fi făcută în Capitolul 4, care prezintă deicticele spațiale.

proprii, în sensul că fiecare desemnează întotdeauna (adică în toate lumile posibile) aceeaşi entitate individuală. Variabilele individuale sunt similare pronumelor (mai ales celor personale), în sensul că pot reprezenta orice entitate individuală. Predicatele logice corespund verbelor, substantivelor şi adjectivelor calificative, care pot constitui formule în combinaţie cu una sau mai multe expresii individuale (constante sau variabile), folosite deseori pentru traducerea unor propoziţii din limba comună. Conectorii seamănă mult cu conjuncţiile, în timp ce cuantificatorii îşi găsesc echivalentul aproximativ în articole şi în adjectivele nehotărâte de tipul *toţi*, *fiecare*, *unii*, *nimeni* etc.

(61) a. Ion doarme.
b. D(i)
c. Maria este blondă.
d. B(m)

[*Propoziţia din (a) are o traducere aproximativă în formula (b), unde* D *este o constantă predicativă care simbolizează verbul* a dormi, *în timp ce constanta individuală* i *traduce numele propriu* Ion. *Acelaşi tip de transpoziţie într-o formulă a unui limbaj simbolic apare în (d), unde constantele* B *şi* m *reprezintă, respectiv, predicatul logic* blond *şi numele propriu* Maria.]

(62) a. Cineva doarme/el doarme
b. D(x)
c. Cineva/ea e blond(ă)
d. B(x)[21]

[*Pronumele* cineva *şi* ea *sunt reprezentate, în traducerile simbolice (b) şi (d), de variabila individuală* x. *În această folosire, se spune atât despre pronume cât şi despre variabilă că sunt 'libere' pentru că nu se raportează la o expresie anterioară a discursului şi nici nu ştim sfera lor de aplicare.*]

În calculul logic de primul ordin, variabilele sunt **legate** de un cuantificator, care explicitează dacă proprietatea atribuită de predicat variabilei se verifică pentru toate elementele mulţimii (în acest caz se foloseşte **cuantificatorul universal**, (notat (x) sau ∀x) «pentru toate elementele x ...») sau pentru cel puţin un element al acestei mulţimi, situaţie exprimată de **cuantificatorul existenţial** (notat ∃x «există cel puţin un element x care ... »).

(63) a. Toţi oamenii dorm.
b. $(\forall x)(Ox \rightarrow Dx)$

[21] Astfel de expresii, cu variabile libere, nu sunt considerate formule, ci 'forme propoziţionale', care vor deveni formule numai în momentul în care variabilele sunt legate.

c. Unele femei sunt blonde.

d. (∃x)(Fx ∧ Bx)

[*În formulele (b) și (d) predicatele* O, D *și* B *simbolizează cuvintele* om, dormi, blond. *Formula (b) se citește «pentru toate elementele x, dacă x este un om atunci x doarme/are capacitatea de a dormi». Propoziția (c) poate fi tradusă în formula (d): «există cel puțin o entitate x care să fie femeie și să fie blondă».*]

Este evident că există o puternică similitudine între variabilele din calculul predicatelor și pronumele din limbajul comun:

- cele două categorii pot avea ocurențe libere, ca cele din (62);
- elementele din cele două clase pot fi legate, ca în exemplele din (63). Mulți determinanți nominali cu semnificație cantitativă (*unii*, *câțiva*, *un*, *toți*, *orice*, *doi* etc.) apar deseori în gramatici la capitolul 'cuantificatori', datorită similitudinii de comportament cu cuantificatorii logici (de exemplu în Guțu-Romalo, 2008).

Există o diferență importantă între anaforele nominale, prezentate în secțiunea precedentă, și anaforele rezultate din legare. Pentru anaforele nominale, principala proprietate necesară este coreferințialitatea; dacă două expresii apar în același cadru discursiv și au același referent, cea de a doua este considerată anaforică. Exemplele (54) – (59) ilustrează această primă categorie de anafore.

În cea de a doua accepție (cea ilustrată în principal de Montague, 1973; Chomsky, 1981; Kamp/Reyle, 1993), anafora trebuie să prezinte o proprietate suplimentară: în absența antecedentului, deci folosite 'liber', aceste expresii nu reușesc să-și individualizeze referentul, deci pronumele 'libere' sunt din punct de vedere discursiv opace.[22] Identificarea referentului este făcută indirect, datorită faptului că această entitate a fost deja desemnată în discurs de un alt termen, antecedentul. În paginile următoare ne vom referi la anaforă în această a doua accepție.

Deci locutorul reușește să identifice denotația diferitelor pronume (personale de persoana a III[a], posesive, demonstrative, relative, nehotărâte etc.) numai datorită faptului că sunt coreferențiale cu un alt element ce apare în frază.

(64) a. Și, colac peste pupăză, când a cântat diacul cel nou în biserică, părintele Viron a ținut o predică despre datorințele **fețelor bisericești**, cum mai ales **aceștia** trabă

---

[22] Am aplicat pronumelor un calificativ propus de Claire Beyssade pentru anumite grupuri nominale: «un grup nominal este **transparent discursiv** când poate fi folosit ca antecedent al unui pronume în discurs. În caz contrar, este **discursiv opac**» (Beyssade, 2006c); «„un groupe nominal est **discursivement transparent** quand il peut servir d'antécédent à un pronom dans le discours. Dans le cas contraire, il est **discursivement opaque**".» Deci, în accepția folosită aici, termenul 'opac' nu are semnificația din teoria atitudinilor propoziționale ci se referă la faptul că, în discurs, pronumele nu ajunge să-și identifice referentul. Alți autori (de exemplu Milner 1982) folosesc termenul de 'saturație (semantică)' pentru capacitatea unei expresii lingvistice de a identifica referentul.

să se ferească de crâşmă, căci în fiecare butoi stau zece draci şi umblă să ducă în ispită o faţă bisericească. (Ion Agârbiceanu, *Moş Viron*)

b. «- **Aparatele** noastre sunt asemeni atâtor altora şi mult mai rudimentare decât altele. Pentru noi sunt unice, bineînţeles, dar nu cred că asta ajunge.» Lucia îl aprobă imediat, dar Ionel se îngălbeni de ciudă. Şi vocea îi tremura: «- Mi-am închipuit eu... Crăpaţi de invidie... Las' c-o să vedeţi, o să vedeţi voi. Eu o să-**l** aranjez în vitrină. Numai pe-**al meu**!» (Constantin Chiriţă, *Cireşarii*, vol. 1)

c. După ce am predat reprezentanţa locală a uzinelor „Noel and Noel" şi fusesem angajat pentru desen tehnic la noua societate de canalizare a deltei, am cunoscut de mai aproape pe **Narendra Sen** (**care** de pe atunci încă era foarte cunoscut şi respectat în Calcutta, fiind cel dintâi inginer laureat din Edinburgh), şi viaţa mea a început să se schimbe. (Mircea Eliade, *Maitrey*)

d. Vânători nu sunt numai acei care trag bine cu puşca, – asta e un lucru cu totul secundar; – vânători sunt toţi acei care iubesc libertatea şi natura, fug de furnicarele celorlalţi oameni şi au darul fanteziei. **Fraţilor**, **toţi** cei care scăpaţi vânatul, pentru c-aţi tras prea departe, spuneţi-ne minunatele isprăvi pe care le-aţi săvârşit fără martori şi eu voi fi mulţămit şi fericit să vă ascult. (Mihail Sadoveanu, *Ţara de dincolo de negură*)

[*Cuvintele scoase în evidenţă sunt coreferenţiale în fiecare frază. În toate aceste exemple, pronumele reuşesc să-şi desemneze referentul pentru că sunt anafore: pronumele demonstrativ* aceştia *are ca antecedent sintagma nominală* feţele bisericeşti, *nominalul* aparatele *din (b) este (parţial) reluat de pronumele personal* îl *şi de pronumele posesiv* al meu; *în (c) pronumele relativ* care *reia antecedentul* Narendra Sen, *iar pronumele nehotărât* toţi *din (d) se referă la interlocutori, desemnaţi şi de substantivul la vocativ* fraţilor.]

O întreagă serie de expresii deictice pot fi folosite şi ca anaforice, dacă cadrul de referinţă nu este fixat de contextul imediat de comunicare şi dacă identitatea referentului este determinat de coreferenţialitatea cu o altă expresie din discurs:

(65) a. [***Situaţie***. *Doi prieteni, Petru şi Ion, se găsesc în camera lui Ion*]:
ION (*indicând cu un gest o carte*): «- Dacă vrei, poţi să iei **cartea asta**!»

b. Acum câţiva ani tata mi-a făcut cadou **romanul 'Război şi Pace'** şi, de atunci, am recitit **cartea asta** de mai multe ori.

[*Exemplele (a) şi (b) ilustrează două tipuri de folosiri ale demonstrativului: în (a) folosirea este deictică ostensivă, în (b) sintagma* cartea asta *reia sintagma nominală* romanul 'Război şi Pace', *fiind deci folosită anaforic*.]

(66) a. [...] ştiind ce-am suferit în lipsa Ioanei, fac socoteli cum m-aş putea vindeca. [...] Îmi spun că poate **atunci** eu am fost vinovat, dar **acum** sunt absolvit de toate şi e nedrept să nu fiu cruţat. (Anton Holban, *Ioana*)

b. «- Întâi am să fac rugăciunile cele de cuviinţă la Maica Domnului», zise ea. «După aceea am să ţin post negru douăsprezece vineri în şir. **Pân-atunci**, poate mi se întoarce omul.» (Mihail Sadoveanu, *Baltagul*)

c. «- Un cuvânt explică alt cuvânt şi aşa mai departe» glumi Novac. «Ceea ce arată că filozofia n-a vrut să te părăsească, deşi d-ta ai părăsit-o!». **Atunci** bătrânul întrebă scurt, aspru: «- D-ta ai văzut cum mor oamenii?» (Liviu Rebreanu, *Adam şi Eva*)

[*În frazele (a) şi (b), adverbul* atunci *este folosit deictic, însemnând «nu acum» şi fiind în opoziție cu momentul vorbirii: în (a) intervalul desemnat de adverbul* atunci *este anterior momentului enunțării. În (b) intervalul este ulterior timpului de codificare, încheindu-se la douăsprezece săptămâni după momentul codificării. În exemplul (c) adverbul* atunci *este anaforic, marcând un interval temporal ulterior celui în care personajul Novac a pronunțat cuvintele citate. Adverbul înseamnă «după aceea, după momentul* t_n*» iar acest punct de reper,* t_n*, este un interval diferit de momentul vorbirii (cel din discursul direct), ulterior intervalului de manifestare a verbului* glumi.]

(67) a. «- Ce bine am fi petrecut stând la taifas pe o noapte ca asta, cu un om amuzant ca profesorul, cu o sticlă de coniac alături. În fond de asta vine omul la țară, să se asculta mai bine unul pe altul. La Bucureşti, nu te ascultă nimeni.»«- **Pe ăsta** să-l bei fără grabă, domnule profesor», glumi Egor. (Mircea Eliade, *Domnişoara Cristina*)

b. Ş-apoi o să ne arate iarăşi pendulul şi o să ne spună să-i ascultăm apele (Gaittany tăcu, căci ştia că **asta** era cea mai mare plăcere a lui Ioanide când mergea la Saferian). (George Călinescu, *Bietul Ioanide* vol. I)

[*Forma din limba vorbită familiară a demonstrativului* acesta, asta, *este folosită deictic ostensiv în exemplul (a), unde desemnează paharul cu coniac pe care locutorul îl oferă interlocutorului; în (b) acelaşi pronume demonstrativ este anaforic, reluând un fragment anterior din text, faptul de a asculta sunetul pendulei lui Saferian.*]

(68) a. «- Unchiul Costache?» îndrăzni să deschidă gura tânărul, pe urmă, intimidat, refăcu întrebarea: «**Aici** şade domnul Constantin Giurgiuveanu?» (George Călinescu, *Enigma Otiliei*, vol. I.)

b. Damascul a fost pentru mine cu adevărat 'un drum al Damascului'. Acolo, viața mea se schimbă cu totul. Ai crede că asupra acestui oraş Dumnezeu a cernut praful din cele patru colțuri ale lumii. Ajungând **aici**, crezui că-mi dau sufletul. (Panai Istrati, *Chira Chiralina*.)

c. Uitându-se în vitrină, Nuța exclamă: «- Vai, dragă, ce păcat, paftaua mea nu mai e! A luat-o, totuşi, cineva, prea stătea de multe luni! Ce rău îmi pare, n-ai idee!» şi dădu să plece. **Aici**, neagra providență, reprezentată cinic printr-o vânzătoare tânără, drăguță şi cochetă interveni hotărâtor: «- Vai doamnă, dar nu-i nici o nenorocire. Chiar domnul de lângă dumneavoastră a cumpărat-o.» (Victor Loghin, *Paftaua*)

[*Adverbul de loc* aici *este fundamental deictic, însemnând «în locul în care se găseşte locutorul în momentul enunțării». Exemplul (a) ilustrează o asemenea folosire deictică, desemnând casa la uşa căreia se găsesc cei doi interlocutori. În (b)* aici *este folosit anaforic, desemnând oraşul Damasc. În (c) adverbul* aici

este folosit în sens anaforic temporal, marcând un moment ulterior celui în care personajul a pronunțat cuvintele, fiind sinonim cu atunci.]

Cum se întâmplă deseori în lingvistică, granița dintre folosirile deictice şi folosirile anaforice nu este delimitată strict. Lyons (1977) a observat că acelaşi pronume poate fi folosit simultan deictic şi anaforic în interiorul aceleaşi fraze:

(69) a. «- M-am tăiat la **un deget**, la **acesta**.»

b. «- Pe **Maria**, uite-**o** în grădină.»

[*Pronumele* acesta *reia grupul nominal* un deget, *este deci anaforic, dar degetul este indicat de locutor, gest ce-l transformă într-un deictic ostensiv; acelaşi lucru se poate spune despre pronumele personal în acuzativ* o, *care reia numele propriu* Maria, *dar este şi însoțit de un gest indicativ, deci folosit deictic ostensiv.*]

Un exemplu de acelaşi tip încă mai interesant este cel propus de Levinson (1983):

(70) a. «- M-am născut la Londra şi am locuit întotdeauna aici.»

b. «- M-am născut la Londra şi am locuit întotdeauna acolo.»

[*Adverbele* aici *în (a) şi* acolo *în (b) se referă la acelaşi loc, oraşul Londra (folosire anaforică); în acelaşi timp aceste două adverbe realizează şi o opoziție de tip deictic, deoarece propoziția (a) poate fi pronunțată numai dacă participanții la discurs, sau cel puțin locutorul, se află la Londra. Fraza (b) implică faptul că în orice caz locutorul şi, posibil, ceilalți participanți la discurs, nu se găsesc la Londra. Avem aici o folosire deictică simbolică a fiecăruia dintre cele două adverbe.*]

2.3.3. Deictice temporale

Alături de persoană şi de loc, timpul reprezintă una dintre manifestările fundamentale ale deixisului lingvistic. Caracterul deictic al timpurilor verbale, mai ales al prezentului, este cunoscut de mult timp. Dar există şi timpuri care să nu fie deictice? Faptul că vorbim despre 'timpuri ale trecutului' (sau ale anteriorității) şi 'timpuri ale viitorului' (adică ale posteriorității) nu indică oare faptul că şi acestea ar avea caracter deictic, deoarece desemnează intervale temporale situate înainte, respectiv după momentul vorbirii?

Se pare că deja celebra *Gramatică de la Port Royal* (Arnaud/Lancelot, 1660) a făcut pentru prima oară diferența între timpuri absolute, care se raportează la momentul enunțării, şi timpuri relative, care se referă la intervale temporale identificate în raport cu alte intervale desemnate de alte timpuri din text (*v.* Vetters, 1993).

Prezentul este considerat timpul deictic prin excelență, deoarece exprimă, în sensul său fundamental, simultaneitatea cu momentul pronunțării mesajului. În limbile indo-europene, timpul situațiilor predicative este exprimat

prin două sisteme: sistemul timpurilor verbale şi sistemul adverbelor temporale, care contribuie împreună la stabilirea situării în timp şi la precizare cronologiei situaţiilor predicative. Deoarece este clar că există adverbiale temporale deictice care nu desemnează momentul vorbirii, ci intervale anterioare sau posterioare acestuia, dar care au momentul enunţării ca interval de reper (*acum o oră*, *ieri*, *mâine*, *la anul* etc.), lingviştii şi-au pus problema dacă nu există şi timpuri deictice similare, iar răspunsul a fost pozitiv.

Am văzut că funcţia fundamentală atât pentru elementele deictice, cât şi pentru cele anaforice este cea de identificare a referentului. Pronumele personal *eu* este deictic dacă referentul lui este locutorul. Temporalitatea lingvistică exprimă, de asemenea, o corespondenţă între elementul sau elementele lingvistice şi un interval temporal. Dacă această corespondenţă se manifestă între o predicaţie şi momentul enunţării (numit de obicei t_0 sau 'timpul codificării', TC, de Levinson, 1983: 85), predicaţia este considerată deictică:

(71) a. **Locuiesc** pe strada Mirajului, la numărul nouă. Un bloc vechi, cenuşiu, bine întreţinut. Şobolanii **intră** rar aici. Gândaci însă **există, sunt** roşii şi vin pe ţevi. **Stau** la etajul zece, într-un apartament cu două camere, bucătărie, baie şi debara. Ferestrele **sunt** mari şi **am** o perspectivă frumoasă. **Văd** linia de tramvai, oamenii care **aşteaptă**, podul, parcul cu arbori piperniciţi, locul şi mobilele de pe malul opus, scăldate-n fiecare dimineaţă în lumina răsăritului. Majoritatea colocatarilor mei **se bucură** de această privelişte. **Sunt** oameni linişti, meditativi, cu ocupaţii serioase. **Convieţuim** în bună înţelegere. (Răzvan Petrescu, *Jurnalul unui locatar*)

b. **Ajung** la tipul cu troleibuzul. Mă **străduiesc** zadarnic să roşesc. Tipul îmi **smulge** mâna din umăr, mi-o **pune** la loc şi **pronunţă** câteva sunete pe care nu le **descifrez**. **Zâmbeşte**. De sub fruntea lui, destul de îngustă de altfel, **ghicesc** încordarea aproape disperată de a-şi aminti ceva. Dacă-**i** şi el inginer, **sunt** pierdut. (Aureliu Busuioc, *Unchiul de la Paris*)

[*Toate verbele la prezent exprimă simultaneitatea cu t_0. În (a) timpul codificării este momentul în care locutorul scrie aceste fraze, deci folosirea lor este deictică. Fragmentul conţine mai ales verbe statice, ce prezintă situaţii predicative ce se manifestă în intervale de timp mai mari, dar care includ momentul TC. În (b) apar verbe dinamice, locutorul descriind acţiunile pe măsură ce acestea se desfăşoară, înlănţuirea lor constituind un fragment de naraţiune. Caracterul deictic rezultă din faptul că acţiunile descrise sunt simultane cu momentul relatării lor de autor.*]

Informaţiile temporale exprimă anterioritatea, simultaneitatea sau posterioritatea unei situaţii predicative faţă de un reper. Trebuie să considerăm deictice numai formele simultane cu momentul enunţării? Într-un sens restrâns se spune numai despre prezent că este deictic, şi numai atunci când denotă timpul enunţării. În această concepţie îngustă, un perfect compus sau un viitor

nu ar fi deictice, pentru că aceste timpuri individualizează intervale temporale care precedă, respectiv urmează momentului t_0. O asemenea concepție este în contradicție cu ideea că adverbele *ieri* şi *mâine* sunt deictice, idee pe care nimeni nu pare să o pună la îndoială, în ciuda non-simultaneității intervalului temporal pe care îl desemnează cu momentul vorbirii (Kleiber, 1993). În accepția curentă, o situație predicativă este deictică **dacă intervalul său de manifestare este stabilit luând ca reper timpul enunțării mesajului.**

(72) a. «- Dar nu, la Manigomian nu mai mă duc! Soră-sa **e imposibilă**.» «- **A murit**, domnule, **acum un an**» încercă Gaittany a întrerupe argumentația. (George Călinescu, *Bietul Ioanide*, vol. 1)

b. «- **Sunt** prea sensibilă, vai, **sunt** prea impresionabilă ca să pot rezista la asemenea încercări. Mă **tem** că **am să plâng** ...» (Aureliu Busuioc, *Unchiul de la Paris*)

[*În (a) predicatul* e_imposibilă *exprimă o stare care este valabilă în momentul în care personajul Ioanide vorbeşte; perfectul compus* a_murit *relatează un eveniment anterior momentului vorbirii, informație întărită şi precizată de adverbialul deictic* acum_un_an. *În (b) viitorul* am_să_plâng *exprimă o posibilă acțiune viitoare, care se raportează la prezentul deictic al verbului regent* mă_tem.]

2.3.4. Anafore temporale

Dacă caracterul deictic al temporalității a fost recunoscut de mai multe secole, în schimb ideea existenței unei anafore verbale este mult mai recentă, fiind exprimată de James McCawley (1971) şi apoi reluată şi aprofundată de Barbara Hall Partee, în două articole foarte cunoscute (Partee, 1973, 1984).

Pornind de la ideea existenței unui mare număr de asemănări între sintagma nominală şi sintagma verbală, Barbara Partee ajunge la concluzia că există similitudini între folosirea anumitor timpuri verbale şi folosirea anaforică a pronumelor:

- dacă un timp îşi are propriul punct de referință, ancorat în situația de comunicare, folosirea sa este **deictică**;
- dacă un timp, t_n, are ca reper un alt moment temporal, t_m exprimat deja în text, folosirea este **anaforică**, iar timpul-reper t_m devine astfel un timp-antecedent al timpului anaforic t_n.

Distincția încearcă să expliciteze modul în care vorbitorii ajung să înțeleagă raporturile temporale care există între diferitele predicații. Într-un mic text, ca cel din (73), evenimentele sunt situate într-un timp anteriorul momentului enunțării:

(73) a. Ion s-a ridicat din pat, s-a dus la fereastră şi a deschis obloanele. Soarele strălucea. A închis din nou obloanele şi s-a întors în pat. Nu se simțea în stare să înfrunte ziua. Era prea deprimat.

b. **În dimineața aceea,** Ion s-a ridicat din pat, s-a dus la fereastră și a deschis obloanele. Soarele strălucea. A închis din nou obloanele și s-a întors în pat. Nu se simțea în stare să înfrunte ziua. Era prea deprimat.

c. **În ziua de 26 august 2015, la ora 8 dimineața,** Ion s-a ridicat din pat, s-a dus la fereastră și a deschis obloanele. Soarele strălucea. A închis din nou obloanele și s-a întors în pat. Nu se simțea în stare să înfrunte ziua. Era prea deprimat.

[*Se pune problema relațiilor temporale care există între predicațiile din acest exemplu. Receptorul nu are nici o dificultate să-și dea seama că e vorba de predicații care se succed în timp. Este clar că secvența evenimentelor este* a_se_ridica *(în t_m)* → a_se_duce_la_fereastă *(în t_n)* → a_deschide_obloanele *(în t_o)* → a_se_întoarce_ în_pat *(în t_p). Intervalele temporale în care se desfășoară predicațiile dinamice formează de asemenea o succesiune lineară; $t_m > t_n > t_o > t_p > t_r$ (unde '>' simbolizează relația 'mai târziu, ulterior'). Cele trei predicații statice (*a_străluci, a_nu_se_simți_în_stare, a_fi_deprimat*) se manifestă în intervale de timp mai lungi, care conțin secvența $t_n \rightarrow \ldots \rightarrow t_p$. Pot apărea și informații adverbiale suplimentare, ca cele din (b) și (c), dar prezența lor nu schimbă raporturile temporale ce se manifestă între predicații.*]

După Barbara Partee, într-o secvență de predicații în succesiune ca cea din (73), timpul primei predicații constituie antecedentul, în raport cu care se situează cea de a doua predicație, care servește la rândul ei drept antecedent celei de a treia predicații, și așa mai departe. În acest exemplu, intervalele t_n, t_o, t_p și t_r sunt toate anaforice, fiecare luând ca reper intervalul desemnat de verbul ce îl precedă în secvență.

Există, totuși, mai multe particularități ale anaforei verbale dacă o comparăm cu anafora pronominală sau nominală: atât în cazul anaforei pronominale cât și în cazul anaforei nominale există cu adevărat o relație de coreferențialitate între pronume sau sintagma nominală și antecedentul lor, ambele expresii (nominal – pronume, nominal – nominal) desemnează același obiect din realitate. Nu există exact aceeași situație în cazul anaforelor verbale:

(74) a. **Ion** a sosit la birou la opt și un sfert. (∅) Întârziase și **îi** era frică de ce o să spună șeful.

b. Ion **s-a ridicat, s-a dus** la fereastră și **a deschis** obloanele.

[*După cum se poate vedea, în (a) referentul numelui propriu* Ion, *al subiectului inclus de verbul* întârziase *și al pronumelui* îi *este aceeași persoană, iar numele propriu* Ion *este antecedentul pronumelui anaforic. Situația este diferită în cazul anaforei verbale din (b) căci timpul celei de a doua predicații* s-a dus *(în t_n) nu este identic cu timpul antecedentului* s-a ridicat *(în t_m), ci succesiv ($t_m > t_n$). În plus, o a treia ocurență a unui perfect compus* a_deschis *(în t_o) nu are ca antecedent momentul t_m, ci predicația care îl precedă imediat ($t_n > t_o$).*]

(75) a. (În timp ce) Ion **scria** o scrisoare, Maria **citea** ziarul.

b. (Când) Paul **a intrat** în cameră, Maria **se uita** la televizor.

[*În (a) avem două verbe la imperfect ce exprimă acelaşi tip de acţiune durativă; chiar în absenţa unei locuţiuni conjunctive temporale de tipul* în timp ce, *se înţelege că cele două intervale sunt cel puţin parţial simultane. Verbele din exemplul (b) sunt la timpuri diferite iar tipul semantic al lexemului este de asemenea diferit: verbul* a intra *este dinamic, non durativ, cu limită finală, deci telic; aceste caracteristici sunt întărite de semantismul perfectului compus. Verbul* a se uita *este durativ, fără limită finală, la o formă imperfectivă. Aceste două caracteristici combinate (semantismul lexemului verbal şi semantismul formei morfologice) fac să se înţeleagă că intervalul temporar desemnat de verbul* a intra *este inclus în intervalul mai lung ce corespunde verbului* a se uita.]

Problema identificării intervalului temporal al predicaţiilor e complicată dacă ţinem seama numai de timpurile verbale, deoarece într-o asemenea viziune limitată anumite relaţii de ordine cronologică între situaţiile predicative sunt greu de înţeles:

(76) a. Paul **a căzut**. Ion l-**a ajutat** să se ridice. **Au început să alerge** spre plajă.

b. Paul **a căzut**. Ion l-**a împins**.

c. Ion **a intrat** în cameră. Maria **vorbea** la telefon cu Ana.

d. Ion **a intrat** în cameră. Maria **a vorbit** la telefon cu Ana. (Kleiber, 1993: 137)

[*Verbele la perfectul compus din (a) exprimă o succesiune de evenimente, timpul primului verb constituie antecedentul celui de al doilea (*a_căzut *la* $t_m \rightarrow$ a_ ajutat *la* t_n, *unde* $t_m > t_n$*); la rândul său, intervalul desemnat de* a_ajutat *este antecedentul verbului succesiv (*a_ajutat *la* $t_n \rightarrow$ au_început_să_alerge *la* t_o, *unde* $t_n > t_o$*). Temporalitatea secvenţei verbelor din (a) coincide cu succesiunea lineară* $t_m > t_n > t_o$ *şi cu ordinea de ocurenţă a sintagmelor verbale în text.*

Dacă interpretăm propoziţiile din (b) ca fiind legate de relaţie cauzală (căzătura lui Paul a fost provocată de gestul lui Ion), verbele la perfect compus exprimă o ordine temporală inversă ordinii ocurenţei în text: intervalul desemnat de verbul a_împins *la* t_m *este anterior celui desemnat de* a_căzut *la* t_n, *deci* $t_m > t_n$.

Există de asemenea cazuri în care înlocuirea imperfectului printr-un perfect compus schimbă simultaneitatea parţială într-o succesiune: în (c) intervalul temporal atribuit lui a_intrat *este inclus în intervalul temporal al verbului* vorbea, *în timp ce în (d) cele două predicaţii par să se urmeze: mai întâi Ion a intrat şi apoi Maria a vorbit la telefon cu Ana.*]

Cum se explică complexitatea relaţiei anaforice (dacă este vorba cu adevărat de o relaţie anaforică) în cazul temporalităţii verbelor? Un răspuns ne este oferit de Georges Kleiber (1993). Rolul fundamental al pronumelui este cel de a desemna o entitate referenţial identică cu denotaţia unui alt fragment de discurs anterior (coreferinţialitatea), evitând astfel repetiţii supărătoare şi scurtând mesajul, făcând, deci, ca enunţul să fie mai economic. Spre deosebire de anaforele pronominale sau nominale (care reiau informaţiile semantice ale antecedentului în

totalitate), anafora verbală privește numai **un** element al predicației, și anume timpul. Celelalte informații semantice ale verbului rămânând în afara anaforei:

> « Faptul esențial este acela că timpurile gramaticale sunt folosite, într-adevăr, printre altele, ca să marcheze un moment, nu cu scopul de a face referință la un moment. Rolul lor nu este acela de a identifica un interval temporal care să fie obiectul referinței, așa cum un pronume ne invită să identificăm un individ ce constituie referentul acestui pronume. După cum observă Partee (1984: 256), perioada de timp pe care o determină nu ar putea să fie tratată ca referent al unui pronume, adică ca un argument al unui predicat. Nu ar putea fi luat ca referent în sensul de individ, adică de entitate izolată din universul extralingvistic (sau în lumile posibile). Motivul este că sarcina lor 'referențială', dacă o putem numi astfel, este secundară»[23] (Kleiber, 1993: 147).

Pentru a ne da seama care este adevăratul referent al verbelor, trebuie să luăm în considerație mai multe elemente. Trebuie mai întâi să facem diferența între (i) semnificațiile morfemelor verbale, semnificații care aparțin categoriilor morfologice de timp, aspect, modalitate, alături de număr, de persoană și de diateză; (ii) caracteristicile semantice fundamentale ale lexemului, sau temei verbului, numită *Aktionsart* (sau modul acțiunii) ce exprimă caracteristicile sale semantice inerente.

În comparație cu celelalte categorii verbale, studiul modului acțiunii este relativ recent, termenul fiind preluat de Garey (1957) din studii anterioare, dedicate categoriei aspectului în germană. Garey studiază verbele din limba franceză și face o distincție clară între *Aktionsart* «modul acțiunii» (caracteristicile semantice inerente ale lexemului verbal) și valorile sale aspectuale (perfectiv și imperfectiv). În cadrul modului acțiunii, Garey identifică două mari categorii, verbele telice (de la cuvântul grec *telos* «scop») și verbele atelice. Evenimentele non telice nu au o limită finală, adică nu au o limită 'naturală' (ex. *Ion dormea de o oră*). Predicațiile telice includ în semnificația lor o limită, în sensul că încetează în momentul în care 'scopul' a fost atins, adică predicațiile au ajuns la faza lor finală. De exemplu în *Ion a intrat în cameră*, acțiunea de a intra încetează în momentul în care Ion a depășit pragul camerei.

---

[23] «Le fait essentiel est que s'ils [= les temps grammaticaux] servent bien, entre autre, à marquer un moment, ce n'est pas avec le but de référer à ce moment. Leur rôle ne consiste pas à identifier un intervalle temporel qui serait l'objet de référence, comme un pronom invite à identifier un individu qui constitue alors le référent de ce pronom. Le laps de temps qu'ils déterminent ne saurait, ainsi que le note Partee (1984: 256), être traité à la manière du référent d'un pronom, c'est-à-dire comme l'argument d'un prédicat. Il ne saurait pas non plus être pris comme un référent dans un sens d'individu, c'est-à-dire d'entité isolée du monde extralinguistique (ou dans un monde possible). La raison en est que leur tâche 'référentielle', si on veut l'appeler ainsi, n'est qu'ancillaire.»

totalitate), anafora verbală priveşte numai **un** element al predicaţiei, şi anume timpul. Celelalte informaţii semantice ale verbului rămânând în afara anaforei:

> « Faptul esenţial este acela că timpurile gramaticale sunt folosite, într-adevăr, printre altele, ca să marcheze un moment, nu cu scopul de a face referinţă la un moment. Rolul lor nu este acela de a identifica un interval temporal care să fie obiectul referinţei, aşa cum un pronume ne invită să identificăm un individ ce constituie referentul acestui pronume. După cum observă Partee (1984: 256), perioada de timp pe care o determină nu ar putea să fie tratată ca referent al unui pronume, adică ca un argument al unui predicat. Nu ar putea fi luat ca referent în sensul de individ, adică de entitate izolată din universul extralingvistic (sau în lumile posibile). Motivul este că sarcina lor 'referenţială', dacă o putem numi astfel, este secundară»[23] (Kleiber, 1993: 147).

Pentru a ne da seama care este adevăratul referent al verbelor, trebuie să luăm în consideraţie mai multe elemente. Trebuie mai întâi să facem diferenţa între (i) semnificaţiile morfemelor verbale, semnificaţii care aparţin categoriilor morfologice de timp, aspect, modalitate, alături de număr, de persoană şi de diateză; (ii) caracteristicile semantice fundamentale ale lexemului, sau temei verbului, numită *Aktionsart* (sau modul acţiunii) ce exprimă caracteristicile sale semantice inerente.

În comparaţie cu celelalte categorii verbale, studiul modului acţiunii este relativ recent, termenul fiind preluat de Garey (1957) din studii anterioare, dedicate categoriei aspectului în germană. Garey studiază verbele din limba franceză şi face o distincţie clară între *Aktionsart* «modul acţiunii» (caracteristicile semantice inerente ale lexemului verbal) şi valorile sale aspectuale (perfectiv şi imperfectiv). În cadrul modului acţiunii, Garey identifică două mari categorii, verbele telice (de la cuvântul grec *telos* «scop») şi verbele atelice. Evenimentele non telice nu au o limită finală, adică nu au o limită 'naturală' (ex. *Ion dormea de o oră*). Predicaţiile telice includ în semnificaţia lor o limită, în sensul că încetează în momentul în care 'scopul' a fost atins, adică predicaţiile au ajuns la faza lor finală. De exemplu în *Ion a intrat în cameră*, acţiunea de a intra încetează în momentul în care Ion a depăşit pragul camerei.

---

[23] «Le fait essentiel est que s'ils [= les temps grammaticaux] servent bien, entre autre, à marquer un moment, ce n'est pas avec le but de référer à ce moment. Leur rôle ne consiste pas à identifier un intervalle temporel qui serait l'objet de référence, comme un pronom invite à identifier un individu qui constitue alors le référent de ce pronom. Le laps de temps qu'ils déterminent ne saurait, ainsi que le note Partee (1984: 256), être traité à la manière du référent d'un pronom, c'est-à-dire comme l'argument d'un prédicat. Il ne saurait pas non plus être pris comme un référent dans un sens d'individu, c'est-à-dire d'entité isolée du monde extralinguistique (ou dans un monde possible). La raison en est que leur tâche 'référentielle', si on veut l'appeler ainsi, n'est qu'ancillaire.»

Există un mare număr de clasificări ale modului acțiunii, care continuă, toate, faimoasa clasificare propusă de Vendler (1967), care grupează predicațiile în patru categorii.

Comentariu

Vendler (1967) a propus o clasificare care conține patru categorii de predicații: (i) **stări** (engl. *states*) care au trăsătura [-dinamic] (*locuieşte într-o casă cu două etaje, cartea este groasă* etc.); (ii) predicațiile dinamice care nu sunt telice sunt numite **activități** (engl. *activities*): *doarme de o oră, se plimbă în parc*; predicațiile telice sunt împărțite în (iii) **predicații telice durative** (numite în engleză *accomplishments* «realizări» cum ar fi *a scris scrisoarea, a preparat o salată*) şi (iv) **predicații telice non-durative** sau **instantanee** (numite de Vendler *achievements* «succese, îndepliniri»): *a găsit portofelul, a zărit-o pe Maria în mijlocul mulțimii, a câştigat cursa.*

Distincția dintre predicațiile telice durative și cele instantanee se referă în principal la câteva particularități, multe legate de limba engleză, deoarece: (i) cele două clase de predicate reacționează diferit la adverbiale ca *timp de* X_{timp} (*Ion a scris scrisoarea timp de o oră, *Maria a găsit cheile timp de o ora*); (ii) numai pentru predicațiile telice durative se manifestă o relație de implicație cu formele progresive (*John wrote the letter for an hour* «Ion a scris scrisoarea timp de o oră» implică *John was writing that letter (during an hour)* «Ion a scris/a stat şi a scris scrisoarea (timp de o oră)» – deci acțiunea de a scrie a avut loc în toate sub-intervalele acestei ore; o asemenea implicație nu se manifestă pentru predicațiile telice instantanee, care se realizează numai în faza finală a intervalului, şi ea foarte scurtă (*zăreşti, găseşti, intri, ieşi* într-un interval atât de scurt încât nu are sub-intervale – deci *he found his keys* «el şi-a găsit cheile» nu implică **he was founding his keys* «*el sta/era pe cale de a găsi cheile», construcție, de altfel, semantic imposibilă); (iii) faptul că numai verbele exprimând acțiuni telice durative pot avea ca regent verbe ca *to stop* «a întrerupe, a opri», *to finish* «a termina» etc. (*he stopped writing the letter* «s-a oprit/s-a întrerupt din scris scrisoarea», **he stopped finding his keys* «*s-a oprit/s-a întrerupt din găsit cheile»). Pentru fiecare clasă, Vendler a formulat mai multe teste care să permită clasificarea diferitelor predicații.

Toate verbele telice în faza lor finală instalează o stare nouă, de exemplu creează un obiect nou (Agentul face ca scrisoarea să existe) sau o proprietate nouă (*rufele au fost spălate* implică că în faza finală rufele, înainte murdare, sunt curate, *cheile au fost găsite* implică că înainte cheile erau pierdute sau rătăcite, dar în faza finală ele nu mai sunt aşa). Carlota Smith (1991) a descoperit că există verbe telice punctuale care nu introduc o stare nouă (*a tuşi, a sări coarda, a bate la uşă*). A numit aceste predicații 'semelfactive'.

Aceste distincții şi clasificări au condus la o lungă serie de dezbateri căci, dacă există reprezentanți tipici pentru fiecare clasă, există şi un mare număr de predicate care reacționează diferit la teste şi care sunt, deci, greu de clasificat. (Se pot vedea astfel de dezbateri, de exemplu în Van Voorst, 1992; Verkuyl, 1993)

S-a constatat că distincția dintre predicațiile telice durative (*accomplishments*) şi cele instantanee (*achievements*), ca şi introducerea categoriei semelfactivelor nu au avut rezultate foarte semnificative în studiul categoriilor de timp şi aspect. Nici multele alte clasificări ale modului acțiunii propuse în anii '80 ai secolului trecut nu au permis să se facă mari progrese. Această direcție de cercetări a fost criticată de Hank Verkuyl, care a propus o abordare diferită, compozițională.

Comentariu

> Verkuyl (1993) a discutat diferitele clasificări propuse pentru clasele de verbe (Zeno Vendler, 1967; Jack Hoeksema, 1983; Alex Mourelatos, 1978; David Dowty, 1979; Lauri Carlson, 1981) pentru care face şi un tabel comparativ. Proprietățile semantice (numite de unii autori 'parametri') luate în considerație sunt: tranziția (de la un punct la altul), caracterul limitat al intervalului, dimensiunea intervalului. Prezența sau absența unei anumite caracteristici este notată cu + sau - pentru fiecare clasă.
>
> Verkuyl a criticat acest tip de clasificare, deoarece clasele sunt rigide, iar autorii se ocupă prea puțin de expresia lingvistică a acestor clase, ceea ce dă impresia că este vorba mai degrabă de categorii ontologice decât lingvistice. Verkuyl propune în locul unei asemenea abordări (care exprimă o 'viziune globală' asupra aspectului) o viziune 'compozițională' care conține trăsăturile semantice ce determină aspectul şi care fac parte nu numai din sintagma verbală, dar şi din sintagma nominală. Verkuyl propune luarea în considerare a unor informații semantice noi, cum ar fi proprietatea de aditivitate (care specifică desfăşurarea predicativității în timp – verbe de tip *a cânta, a merge*, *a construi)* şi de cantitate specifică. Cantitatea specifică este semnificativă pentru aspect, existența ei favorizând perfectivul (*Ion a băut o cafea/două cafele*) iar absența ei – imperfectivul (*Ion bea multe cafele*).

Continuând linia de cercetări propusă de Verkuyl (1993), majoritatea studiilor recente despre timp şi aspect au adoptat o clasificare a modului acțiunii (*Aktionsart*) în trei clase. Am adoptat clasificarea tripartită, prezentă în foarte multe studii dedicate temporalității şi aspectului, ca cele publicate în colecția *Chronos* a editurii Rodopi (*v.* de exemplue Carl Vetters/Walter de Mulder, 2000; Anne Carlier, 2002; Patrick Caudal/Carl Vetters/Laurent Roussarie, 2003; Patrick Caudal/Carl Vetters 2005):

- stări, caracterizate de trăsătura [- dinamic], ce cuprind predicații ca *vila se găseşte la poalele colinei*, *Ion o admiră pe Maria*;
- procese, având trăsăturile [+ dinamic], [- telic]: *Ion alerga*, *Maria înoată de un sfert de oră*, *Vasile doarme*;
- finalizări, termen pe care îl propunem pentru predicațiile cu trăsăturile [+ dinamic] şi [+ telic]: *Ion a mâncat un măr*, *Maria a ieşit în grădină*.

În această clasificare, stările şi procesele corespund stărilor (*states*) şi, respectiv, activităţilor (*activities*) din clasificarea lui Vendler (1967). Procesele se suprapun peste categoria [+aditivitate] din Verkuyl (1993). Categoria finalizărilor cuprinde toate predicaţiile telice, renunţându-se la distincţia lui Vedler între predicaţii telice durative (*accomplishments*) şi predicaţii telice punctuale (*achievements*). S-a renunţat şi la categoria semelfactivelor.

Când vorbim despre informaţiile transmise de verb, trebuie să avem în vedere: (i) elementele semantice ale modului acţiunii, adică informaţiile transmise de lexemul verbal; (ii) informaţiile transmise de morfemele verbale. Acestea transmit două categorii de informaţii: informaţii care aşază predicaţiile în timp şi informaţii care exprimă felul de manifestare al modului acţiunii, aşa-numitul 'punct de vedere aspectual'. Aspectul ne spune dacă predicaţia este sau a fost în curs de desfăşurare (*Maria telefona*) sau dacă şi-a atins faza finală (*Maria a ieşit din cameră*). Aceste două categorii de date semantice se combină, îmbinare din care rezultă semnificaţia complexă pe care o transmite fiecare verb. Pentru toate aceste motive Georges Kleiber crede că nu ar trebui să vorbim despre anaforă verbală înainte de a îngloba în acest concept elementele semantice constitutive ale referinţei verbale (Kleiber, 1993: 160).

Acum suntem în măsură să discutăm elementele pe care nu le-am putut explica înainte din exemplele (74b), (75) şi (76). De exemplu, în (76c), diferenţa dintre cele două predicaţii constă în faptul că verbul *a intra* este telic şi punctual, în timp ce sintagma verbală *a vorbi la telefon* exprimă un proces, ce se desfăşoară într-un anumit interval (deschis). Este deci uşor de înţeles că intervalul temporal în interiorul căruia are loc conversaţia telefonică a Mariei este mai lung decât intervalul necesar intrării lui Ion. Perfectul compus asociat cu o predicaţie telică (*a intrat*) accentuează ideea că predicaţia a atins faza finală, fiind, deci, încheiată. O secvenţă de lexeme având structura lexem verbal telic + perfect compus favorizează interpretarea unei înlănţuiri de predicaţii în succesiune, după cum se vede şi în (76a) şi în (76d) care, în cel puţin una dintre interpretările lor, prezintă cele două situaţii predicative ca succedându-se una celeilalte.

Imperfectul exprimă deseori, după cum îi spune şi numele, aspectul imperfectiv, adică faptul că predicaţia se găseşte în faza sa internă, fără să ştim dacă va ajunge sau nu la faza finală. Există, deci, o empatie între modul acţiunii numit proces, lipsit de faza rezultantă, şi imperfect, compatibilitate care se traduce prin înalta frecvenţă a asocierii lor.

Pentru a explica situaţiile de la (76a, b), trebuie să ne referim la relaţiile retorice între fraze, aşa cum au fost ele descrise de cadrul teoretic SDRT al lui Asher/Lascarides.

Comentariu

Teoria SDRT (*Segmented Discourse Representation Theory*) este un model reprezentațional, rezultat al extensiunii teoriei DRT (*Discourse Representation Theory*) creată de Hans Kamp (*v.* Kamp/Reyle 1993). Propusă inițial de Nicholas Asher (1993) și dezvoltată de Asher/Lascarides (1993, 2003), teoria SDRT urmărește extinderea semanticii dinamice în așa fel ca să poată descrie interfața semantică-pragmatică. Principalele relații retorice studiate de SDRT sunt: **Narațiunea** (*Victor a deschis ușa și a intrat în cameră*), **Fundal** (*Victor a deschis ușa. Camera era goală*), **Explicație** (*Victor a scos un strigăt de durere. S-a lovit de fotoliu*), **Rezultat** (*Victor s-a lovit de fotoliu și a scos un strigăt de durere*), **Elaborare** (*Dora a fost ieri foarte cuminte: a ajuns la timp la școală, a urmărit atent explicațiile profesorilor, și-a făcut toate temele și și-a ajutat mama să pregătească masa de seară*).

Deseori receptorul înțelege raporturile temporale care există între predicațiile propozițiilor formând un discurs coerent pentru că înțelege relațiile retorice care există între aceste propoziții: dacă propozițiile constituind un text se găsesc în relația discursivă numită Narațiune, ca în (74b) (76a, d), atunci ordinea de ocurență a sintagmelor verbale coincide cu ordinea temporală a situațiilor predicative. Dacă este vorba de o Explicație, atunci ordinea cronologică este contrară ordinii de ocurență a predicațiilor din text, ca în (76b). Dacă între două propoziții se manifestă relația de Fundal, ilustrată de exemplele (75b), (76c), cea de a doua predicație exprimă o stare sau un proces care se desfășoară într-un interval temporal mai mare și care include, cel puțin parțial, intervalul primei predicații.

Spre deosebire de anafora pronominală, studiul anaforei verbale se găsește încă la început. Pentru moment, cercetările s-au concentrat numai pe anafora temporală, dar timpul reprezintă, așa cum am văzut, numai **un** element din ansamblul informațiilor semantice transmise de verb. Un asemenea demers este, evident, incomplet, deoarece nu explică o întreagă serie de fenomene, motiv pentru care a fost criticat, de exemplu, de către Georges Kleiber (1993), care sugerează să se renunțe la acest concept. Dacă considerăm diferențele care există între anafora pronominală și cea verbală, ne putem întreba dacă este legitim să aplicăm termenul de 'anaforă' acestor fenomene legate de predicație. Devine din ce în ce mai clar că în studiul anaforei verbale (dacă despre anaforă este vorba) trebuie să se țină cont de multe alte elemente, cum ar fi aspectul, modul acțiunii, cuantificarea, relațiile retorice din interiorul textului.

Introducerea anaforei în teoria discursului este cauzată de rolul fundamental pe care îl joacă anaforele (nominale sau verbale) în constituirea coerenței textului, fapt evidențiat de teoriile DRT și SDRT. Acest fapt ne permite să presupunem că noțiunea de anaforă verbală nu va fi abandonată și că lingviștii vor continua să o studieze în întreaga ei specificitate și complexitate.

2.4. Referința non deictică și non anaforică

Stephen Levinson (1983) a vorbit de un alt tip de folosire a elementelor cu capacități referențiale incomplete (pe lângă cele prezentate în secțiunile precedente), și anume folosirile non deictice și non anaforice. Aceste fenomene au fost mai puțin studiate, deși conduc, în general, la o schimbare a situației de enunțare.

(77) a. O tăcere de câteva minute înlesni bătrânului să-și înghită nodul de emoție, ce-l îneca, și să urmeze: «- **Tu ești** singurul băiat din familia noastră. **Să rămâi** aici, pe pământul ăsta, **să nu te miști** și **să nu-l dai** nimănui să **ți**-l îngrijească, **să nu-l arendezi**, că arendașii sunt molii - **m**-ai înțeles?» «- Da, nene.» (Duiliu Zamfirescu, *Viața la țară*)

b. Învață să **te** iubești **pe tine** pentru a-i putea iubi pe alții, dar ai grijă să nu devii narcisist..., așa **te** vei iubi numai **pe tine**... (http://bancuri2014.ro/ai-grija-sa-nu-devii-narcisist/)

c. Dacă **tăceai**, filozof **rămâneai**. (Proverb)

[*Exemplul (a) ilustrează folosirea deictică simbolică a formelor de prima și a doua persoană (pronume și verbe) care se referă la locutor și la interlocutor;*[24] *pronumele* tu, pe tine *și formele de persoana a II*[a] *ale verbului nu se referă la interlocutor, ci la oameni în general atât în (b), care este o maximă cât și în (c), un proverb.*]

(78) a. Ca să nu rămână repetent și **anul acesta**, mam'mare, mamițica și tanti Mița au promis tânărului Goe să-l ducă-n București de 10 mai. (I. L. Caragiale, *D-l Goe*)

b. Că-z eu ce vă spun în toate zilele, măgarilor! Și vă muștruluiesc (*foarte sentimental*) cu **acea dragoste**, cu **acel devotămînt** cu care un adevărat părinte pîntru copiii lui m'rog! Ca să scot și din voi oameni ... și voi (*foarte mâhnit*) n-ascultați! (I. L. Caragiale, *Emulațiune*)

c. Am înțeles din vizita aceea un lucru mult mai important decât părea la prima vedere: am înțeles de ce de când lumea și pământul **acei care n-au** îi vor urî pe-**acei** care au [...] (Ileana Vulpescu, *Arta conversației*)

[*Aceste exemple ilustrează două folosiri ale demonstrativului. În sintagma* anul acesta *din (a) demonstrativul este folosit deictic, intervalul desemnat include*

---

[24] Dacă considerăm ca definitorie pentru anaforă incapacitatea de a identifica singure referentul, atunci pronumele personale *eu, tu, noi, voi* nu pot fi niciodată anaforice, deoarece își păstrează întotdeauna această capacitatea. Dacă avem într-o frază mai multe ocurențe ale unui pronume personal din această serie și cunoștințele privind contextul de enunțare ne permit să identificăm referentul primei ocurențe, celelalte apariții ale respectivului pronume nu își identifică denotația pentru că se raportează la ocurența precedentă, pentru că pot să o facă independent. Dacă cadrul de comunicare este cunoscut, fiecare pronume de persoanele întâi și a doua își identifică referentul fără să recurgă la vreun 'antecedent'. Diferitele ocurențe ale pronumelui *eu, tu, noi, voi* pot fi, deci, coreferențiale, dar nu există folosiri anaforice, cu excepția unor rare ocurențe (discutabile și discutate) în subordonate (*v.* 3.2.1, p. 105).

momentul formulării mesajului, deci acțiunea se petrece în anul în care Caragiale a scris acest text.

Demonstrativele pot avea un sens foarte general, denotând o largă categorie de persoane, dacă este urmat de o propoziție relativă. Sintagmele acea dragoste *și* acel devotament *din (b) se referă la sentimentele pe care marea majoritate a părinților le au față de copiii lor. O asemenea folosire generală nu poate fi deictică, pentru că nu se raportează la cadrul imediat al comunicării. Nu este nici anaforică, pentru că nu are un antecedent. Este deci non deictică și non anaforică.*

Aceleași observații se pot face despre folosirea demonstrativului în exemplul (c) unde sintagma acei care n-au (avere/bunuri) *denotă pe toți oamenii săraci iar* acei care au - *pe toți oamenii bogați.*]

(79) «- Prea-grațioasa mea prietenă, lucrul merge bine; am obținut de la profesor nota dorită; decât **acum,** am nevoie să știu numele protejatului matale.» (I. L. Caragiale, *Lanțul slăbiciunilor*)

b. «- Inginerul se-nvoiește cu planul dumitale?» «- **Acum**, nu! Dar nici banii nu vrea să-i înapoieze.» (Vlad Mușatescu *De-a puia gaia*)

c. «- Ce crezi de arme? Le predăm? [...]» «– **Alta acum**! Știi că am îngropat armele la Domașnea, de vor afla, vor face mult rău!» (Filon Verca, *Parașutiștii*)

[*Aceste propoziții exemplifică două folosiri ale adverbului* acum, *unul dintre elementele fundamentale ale deixisului temporal, deoarece are semnificația «în momentul când se vorbește, în prezent». O asemenea folosire deictică se vede în (a): locutorul are nevoie de o anumită informație în momentul în care vorbește.*

În (b) acum *este un marcator discursiv care, împreună cu negația* nu, *exprimă opoziția față de propoziția precedentă,* acum nu *semnifică «de fapt, nu». Adverbul nu este deictic pentru că nu se referă la momentul vorbirii și nu este nici anaforic, pentru că nu are antecedent. Deci este non deictic și non anaforic.*

Tot opoziția față de conținutul semantic al propoziției anterioare este exprimată de expresia alta acum *care este sinonimă cu* nici vorbă, cătuși de puțin, deloc *etc. Deci adverbul* acum *aici nu este nici deictic nici anaforic, ci parte a unui marcator discursiv ce denotă dezaprobarea, respingerea unei propuneri făcută de interlocutor.*]

(80) a. Un suspin greu și înădușit ce auzii în colțul capelei unde mă aflam mă făcu să-mi întorc iute capul și văzui un om îngenuncheat lângă mine, care părea a fi într-o meditație dureroasă. Curiozitatea mă împinse să fac vro două pasuri spre el; **atunci** tânărul își ridică capul și se uită la mine. (V. Alecsandri, *Buchetiera de la Florența*)

b. O babă vede o coadă mare și întreabă: «- Ce se dă?» «- Au sosit ceasuri din URSS.» «- **Atunci** stau și eu. Pe al meu îl recunosc și dintr-o mie!» (Gheorghe Rafael Ștefănescu, *Amintiri din România socialistă*)

c. «- Dragă Metaforel, expresia 'a face curte' e incompletă. E întreagă şi poate fi discutată **numai atunci când** îi adaugi şi persoana care face curte.» (Ionel Teodoreanu, *La Medeleni*, vol. 2)

[*Adverbul* atunci *face şi el parte din categoria elementelor cu posibile folosiri deictice, deoarece se opune adverbului* acum*: dacă* acum *are trăsătura* [+*prezent*], *adverbul* atunci *are trăsătura* [- *prezent*], *putând desemna atât intervale temporale anterioare momentului vorbirii cât şi intervale posterioare acestuia. În (a)* atunci *este însă anaforic, marcând o succesiune de tip naraţiune: intervalul desemnat este ulterior celui al predicaţiei precedente, marcând cronologia:* (eu) făcui doi paşi → (el) ridică capul → (el) se uită la mine.

În (b) atunci *înseamnă* «în consecinţă. deci», *personajul rămâne la coada pentru că speră să-şi recupereze ceasul furat de soldaţii sovietici în timpul ultimului război mondial.*

În (c) adverbul atunci *are un sens mai general, fiind urmat de o propoziţie relativă. Atât în (b) cât şi în (c) folosirea lui* atunci *este non deictică şi non anaforică.*]

(81) a. ŞTEFĂNIŢĂ: Destul am vorbit. La lucru!... Fiecare cu al lui!... Apucaţi pe cărarea asta... *(arată cărarea din stânga care suie muntele)* până la o colibă de cetini... **Acolo** e locul vostru... (Barbu Şt. Delavrancea, *Viforul*, Actul II, scena IV)

b. «- Ascultă, Pascalopol», izbucni Aglae iritată, «joci, sau nu joci? Văd că te zbenguieşti cu fetele. Simioane», strigă ea, aruncând ochii spre fundul odăii, «tu ce faci **acolo**?» (George Călinescu, *Enigma Otiliei*, vol. 1)

c. Tânărul mergea atent de-a lungul zidurilor, scrutând, **acolo unde** lumina slabă a felinarelor îngăduia, numerele caselor. (George Călinescu, *Enigma Otiliei*, vol. 1)

d. «- Preaînălţate împărate, am auzit că oarecine s-ar fi lăudat către măria-ta că el ar fi ucis pe balaur. Nu e adevărat, măria-ta, eu sunt acela care l-am omorât.» «- Minţi, mojicule», strigă ţiganul îngâmfat, şi poruncea slujitorilor să-l dea afară. [...] Împăratul însă zise: «- Tu, voinicule, va sa zică ne dai să înţelegem că acela a omorât pe balaur care va arăta limbile.» «- **Fugi d-acolo**, împărate», zise ţiganul care tremura ca varga şi se-ngălbenise ca ceara, «nu vezi că calicul asta este un deşuchiat, care a venit aici sa ne amăgească?» «- Cine amăgeşte», răspunse voinicul liniştit, «să-şi ia pedeapsa.» (Petre Ispirescu, *Balaurul cel cu şapte capete*)

[*Adverbul* acolo *se opune, în folosirile deictice adverbului* aici, *marcând un spaţiu relativ depărtat de locutor. În (a) adverbul este deictic ostensiv, în (b) este deictic simbolic.*

În (c) avem sensul anaforic al adverbului, urmat de o propoziţie relativă; secvenţa exprimă o predicaţie iterativă.

În (d) folosirea adverbului este non deictică şi non anaforică, lexemul fiind inclus într-un marcator de discurs prin care se respinge o propunere a interlocutorului.]

Diferitele elemente care au capacitatea de a desemna elementele fundamentale ale cadrului enunţiativ (mai ales locutorii, locul şi timpul comunicării) sunt folosite în această accepţiune, deictică, numai în anumite situaţie. În alte contexte, toate aceste elemente pot fi anaforice sau non deictice şi non anaforice. Putem, deci, rezuma toate aceste posibile folosiri astfel:

1. deictice:	a. gestuale (ostensive)
	b. simbolice
2. non deictice:	c. anaforice
	d. non anaforice.

2.5. Concluzii

Expresiile deictice şi expresiile anaforice au o proprietate în comun: spre deosebire de elementele lingvistice 'cu sens plin' (majoritatea sintagmelor nominale cu centru nominal, a sintagmelor verbale, a celor adjectivale sau adverbiale) care au capacitatea de a-şi identifica singure referentul prin intermediul semnificatului, atât deicticele cât şi anaforicele par 'deficiente' din acest punct de vedere. Aceste expresii au nevoie de 'ajutor' pentru a-şi individualiza referentul, fie prin informaţii privind contextul de comunicare (pentru folosiri deictice), fie prin identităţi referenţiale cu alte segmente din discurs (pentru folosiri anaforice).

În acest capitol am făcut o distincţie netă între referinţa deictică, sau directă, şi cea anaforică, sau indirectă. O asemenea folosire a acestor termeni se regăseşte cvasi unanim în lingvistica anglo-saxonă, care a reluat şi a dezvoltat termenul de 'deictic', preluat dintr-o lungă tradiţie filozofică şi logică.

Folosirea acestor termeni nu este atât de tranşantă în lingvistica franceză, probabil din cauza faptului că Tzvetan Todorov (1970) a propus o lărgire a semnificaţiei cuvântului 'deictic', în aşa fel încât să includă şi relaţiile anaforice. De aceea, unii lingvişti francezi vorbesc de trei tipuri de deixis: deixisul indicial, care indică un referent ce se găseşte în contextul extralingvistic imediat (ceea ce am numit 'deictic ostensiv': *ia asta! nu te atinge de asta!*), deixisul anaforic, care corespunde la ceea ce noi am numit simplu 'anaforă' (*Paul se simte obosit; băiatul/el visează numai să plece în vacanţă*) şi deixisul cu ţintă imaginară, care face referinţă la un obiect care nu se găseşte în vecinătatea extralingvistică perceptibilă (propoziţia *gara e în direcţia aceea* spusă de un locutor care indică direcţia de urmat, dar gara nu este vizibilă şi se poate găsi la o distanţă apreciabilă). (cf. Ducrot/Todorov 1972, Bayon/Fabre, 1978: 56).

În ceea ce priveşte cuvintele 'deixis', 'deictic', sunt termeni consideraţi în general ca sinonimi cu 'ambreior' sau cu 'indicial' (cf. Levinson, 1983, 2004). În ultimul timp, se manifestă tendinţa de a se face o diferenţiere între aceşti doi termeni, pornind de la definiţia pe care Chares S. Peirce a dat-o semnelor indice

(*v.* Peirce, 1955). Geoffrey Nunberg (1993) consideră că deixisul este numai unul dintre cele trei elemente ce constituie un indicial. De exemplu, în analiza indicialului *we* «noi», Nunberg distinge:

(i) un component deictic (pentru pronumele *we* «noi» este 'prima persoană' care identifică pe locutori în fiecare dintre ocurențele sale; din punct de vedere deictic, *noi* este identic, din punct de vedere semantic, cu *eu*, pentru că ambele pronume identifică același indice);

(ii) un component clasificator, legat mai degrabă de lexem decât de indice (pentru *we* este vorba de trăsăturile [+pluralitate] și [+animat]; acest component se referă la trăsătura de gen, de caz și la alte caracteristici flexionare, la conținutul descriptiv al anumitor sintagme ca *that car* «mașina aceea» etc.);

(iii) un component relațional, mai puțin bine definit, care aplică constrângeri asupra relației care există între indice și interpretarea sa, indicele trebuind să fie inclus în interpretarea sa (Nunberg, 1993: 7-9).

Dacă se propune o diferențiere între indicialitate și deixis, există, deci, două viziuni despre raporturile între aceste două concepte: pentru unii cercetători, indicialitatea este inclusă în deixis, pentru alții deixisul este o parte constitutivă a indicialității. Pornind de la sugestiile lui Nunberg (1993), François Recanti (2002) a propus o descriere unitară a mecanismelor deictice și anaforice privind pronumele, considerând că atât deixisul, cât și anafora sunt fenomene constitutive ale indicialității.

Cum se întâmplă deseori în lingvistică, accepțiile diferite date acelorași termeni pot produce confuzii. În legătură cu tema discutată aici, nu trebuie să uităm că este vorba de faptul că în afara referinței directe a cuvintelor cu sens 'plin' (cu referință stabilită prin convențiile codului lingvistic), există două alte tipuri de identificare a denotației în cazul elementelor cu referință 'mobilă'. Un mijloc este acela de a lega denotația de elementele directe ale comunicării (participanți, loc, timp); un alt mijloc este acela de a lega această denotație de alte elemente ale co-textului. Procedeele de primul tip sunt numite 'deictice', 'ambreiori', 'deixis indicial'. Procedeele de tipul al doilea sunt numite 'anaforice' sau 'deixis anaforic'. Nu trebuie să avem idei confuze din cauza acestei ceți terminologice.

Capitolul 3

Deicticele de persoană

Codificarea lingvistică a celor trei persoane ce participă la comunicare (vorbitor(i), interlocutor(i), asistent/asistenţi) este un universal lingvistic (Pottier, 1974: 188). Această clasă de 'substitute' este reprezentată de categoria persoanei, care gramaticalizează rolurile participanţilor la comunicare: sursa enunţării (locutorul), ţinta enunţării (destinatarul/destinatarii) şi participanţii pasivi la comunicare sau subiecte ale comunicării (spectatori, persoane care sunt de faţă, persoane despre care se vorbeşte). Categoria persoanei se manifestă prin morfeme specifice în două clase morfologice: pronumele (personale şi posesive) şi verbele. În acest capitol vom examina manifestarea categoriei persoanei în casa pronumelor.

3.1. Pronumele personale

Din punct de vedere pragmatic, pronumele personale se împart în două grupe: pronumele deictice (*eu*, *tu*, *noi*, *voi*) şi pronumele anaforice (*el*, *ea*, *ei*, *ele*).[1] Pronumele deictice prezintă şi anumite caracteristici denotative, care sunt tipice:

> «Pronumele personale de prima şi a doua persoană denotă, în principiu, exclusiv persoane sau elemente umanizate antropomorfe, ca animalele lui La Fontaine; putem să ne adresăm, folosind a doua persoană unui animal, unui obiect, naturii, ca şi lui Dumnezeu sau unui zeu»[2] (Bernard Bouillon, 2007).

În discuţia despre conţinutul pronumelor personale, dezbaterile au mers mai mult sau mai puţin în paralel cu disputele privind semnificaţia numelor proprii. Conform anumitor concepţii, pronumele personale sunt lipsite de semnificaţie, sunt 'vide' din punct de vedere semantic (Benveniste, 1966: 254) sau 'asemice' (Ricœur, 1975). O asemenea opinie aminteşte de concepţia lui

---

[1] Avem în vedere aici folosirile obişnuite ale acestor pronume, care sunt şi cele mai frecvente. Există, însă, folosiri deictice pentru pronumele de persoana a treia şi, după părerea unor lingvişti, folosiri anaforice pentru pronumele de prima şi a doua persoană.

[2] «Ces pronoms personnels de la 1ère ou de la 2ème personne renvoient en principe exclusivement à des humains ou à des éléments humanisés, anthropomorphes, comme les animaux de La Fontaine; on peut aussi parfois s'adresser en utilisant la 2ème personne à un animal, à un objet, à la nature, ainsi qu'à Dieu ou à un dieu.»

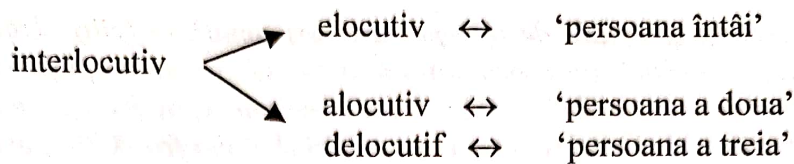
John Stuart Mill (1843), care considera că semnificația unui nume propriu coincide cu purtătorul, deci cu referentul lui. Cercetările de filozofie a limbajului şi de logică au arătat că o asemenea concepție, numită 'non-descriptivistă' conduce la numeroase dificultăți teoretice (*v.* Kripke, 1972). Din punct de vedere lingvistic, e greu, dacă nu imposibil, să consideri pronumele ca fiind semne lingvistice lipsite de semnificat, deoarece o asemenea concepție ar implica o confuzie între 'semnificat' şi 'referent'. Or, am văzut, de exemplu, că există expresii lingvistice fără denotație, dar care au o semnificație (a se vedea exemplele (3) din 2.1.1, p. 32).

Categoria persoanei a fost identificată deja în antichitate de gramaticii greci şi latini. Marea diferență dintre pronumele de persoana întâi şi a doua, pe de o parte, şi pronumele de persoana a treia pe de alta a determinat apariția unui mare număr de clasificări.

John Lyons (1968) a propus o prezentare de tip componențial a pronumelor personale, adică o descriere a semnificatului lor bazată pe trăsături semantice distinctive, adică pe seme, ca în analiza semantică componențială propusă de B. Pottier (1974). Lyons foloseşte două trăsături semantice: prima persoană este marcată de trăsătura [+L], care exprimă includerea locutorului, a celui care vorbeşte; a doua persoană este determinată de includerea interlocutorului [+I], în timp ce persoana a treia este marcată negativ, prin excluderea atât a locutorului, cât şi a interlocutorului, [-L, -I]. Această specificare negativă exprimă faptul că persoana a treia este complet diferită de primele două, pentru că nu exprimă un rol specific de participare în procesul de comunicare (*v.* şi Levinson, 1983: 81).

Bernard Pottier (1974) a introdus mai mulți termeni pentru a caracteriza funcționarea semantică şi pragmatică a pronumelor personale pe care le numeşte 'locutive' (fr. *locutifs*). Propune noi denumiri pentru pronume, şi anume: (i) pronumele *eu* – 'elocutiv' (fr. *élocutif*, adjectiv derivat de la substantivul *élocution*, ce provine la rândul său din latinescul *elocutio* «cuvânt», în sensul de «exprimare verbală a gândirii»); (ii) pronumele *tu* – 'alocutiv' (fr. *allocutif*, derivat din substantivul *allocution* din substantivul latin *allocutio* «faptul de a vorbi cu cineva, de a ține un discurs») şi (iii) pronumele *el* – 'delocutiv' (în fr. *délocutif* din latinul *de-*, prefix privativ şi latinescul *loqui* «a vorbi»). Pronumele *eu* şi *tu* sunt manifestări ale unei relații interpersonale de interlocuțiune (Pottier, 1974: 188-193).

Observațiile şi clasificarea lui Pottier au fost reluate de Denis Creissels (1995), care ține şi el cont de 'rolul enunțător' al pronumelor personale în discurs.

(Creissels, 1995:122)

Pentru ca receptorul să decodifice corect mesajul, trebuie să cunoască nu numai codul lingvistic, dar, în cazul pronumelor personale, trebuie să poată identifica corect pe fiecare participant şi rolul său în comunicare (cadrul de referință). În exemplul următor, extras dintr-o piesă de Eugen Ionesco, unul din personaje (Béranger) nu identifică corect persoana căreia îi este adresată o propoziție, ceea ce conduce la neînțelegeri:

(1) (i) BÉRANGER (*Spre culisa din dreapta*): Domnişoară, o, domnişoară, vreți să vă căsătoriți cu mine?

Exact la sfârşitul ultimei fraze intră, prin dreapta, Dany, blonda secretară a Arhitectului.

(ii) ARHITECTUL (*lui Dany care intră*): A, ai venit, avem de discutat.

(iiia) DANY (*lui Béranger)*: Dați-mi măcar răgazul să reflectez! [...]
(iiib) *(Arhitectului)* Sunt hotărâtă să plec, domnule, am nevoie de concediu. Sunt obosită. [...]

(iv) ARHITECTUL (*lui Dany*): Voi consulta Direcția Generală, pot să-ți obțin o săptămână cu jumătate de salariu.

(v) DANY (*Arhitectului*) Vreau în primul rând să-mi găsesc altă muncă. Nu mai pot îndura situația.
(vi) ARHITECTUL: A, asta-i care va să zică.

(vii) DANY (*Arhitectului*): Da, domnule.

(viii) BÉRANGER (*lui Dany, cu elan*): Ați spus da! O, domnişoară Dany...

(ix) ARHITECTUL *(lui Béranger)*: N-a vorbit cu dumneavoastră, ci cu mine.

(Eugen Ionescu, *Ucigaş fără simbrie* 1958/1968, pp. 201-211)

[*La acest dialog participă trei personaje, contextul spațial şi temporal este acelaşi, iar relația locutor – interlocutor creează trei cadre de referință, pentru că personajele îşi vorbesc două câte două şi subiectele de conversație sunt diferite: (A) cadrul de referință Béranger – Dany (replicile (i), (iiia), (viii); subiectul discuției: o cerere în căsătorie); (B) cadrul de referință Arhitect – Dany (replicile (ii), (iiib) (iv), (v), (vi) şi (vii); subiectul conversației: intenția lui Dany de a-şi părăsi locul de muncă); (C) cadrul de referință Béranger – Arhitect (replica (ix); subiectul conversației: clarificarea unei neînțelegeri). Fără indicațiile scenice ale autorului, dialogul ar fi de neînțeles. Personajul*

Béranger face o greşeală de interpretare, exprimată în (viii), deoarece crede că replica precedentă, (vii), pronunţată de Dany este un răspuns la cererea sa în căsătorie din (i): de fapt în (vii) Dany confirmă şi întăreşte ceea ce spusese în (v) şi Arhitectul a înţeles corect spusele ei. Ultima frază, (ix), pronunţată de Arhitect, lămureşte neînţelegerea.]

Acest fragment ilustrează bine atât capacitatea pronumelor personale de a desemna rolul participanţilor la discurs, cât şi importanţa cadrului referenţial pentru identificarea pronumelor de persoana a II[a] deoarece, dacă locutorul este prezent, pronumele *eu* nu este niciodată ambiguu. În (1) persoana întâi (cu pronume explicite sau subînţelese) identifică pe Béranger, şi apoi pe Dany (replicile (i) şi (iiia), cadru de referinţă A), pe Dany şi pe Arhitect (replicile (iiib), (iv), (v), cadru de referinţă B), sau pe Arhitect în dialog cu Béranger (replica (ix), cadru de referinţă C). Singura ocurenţă a primei persoane plural (pronumele *noi* implicit) din (ii) îi desemnează pe Dany şi pe Arhitect, în cadrul de referinţă (B).

Ambiguităţile privesc, deci, interpretarea pronumelor delocutive. Pronumele de persoana a doua (sub forma de politeţe *dumneavoastră* şi/sau forma de persoana a II[a] plural a verbului) o desemnează pe Dany în replicile (i), (viii), cadrul de referinţă (A) şi pe Béranger, în replica (ix), cadru de referinţă (C). În traducerea în limba română apare şi persoana a doua singular, în cadrul de referinţă (B) desemnând-o pe Dany (replicile (ii), (iv)). Neînţelegerea derivă din interpretarea eronată a destinatarului replicii (vii), pronunţată de Dany: Arhitectul ştie că prin cuvintele *da domnule* Dany îşi confirmă intenţia de a-şi schimba locul de muncă, iar Béranger le interpretează ca pe un răspuns pozitiv la cererea sa în căsătorie (replica (i)).

Este posibil ca receptorul să nu identifice locutorul care se desemnează cu pronumele elocutiv *eu* în puţine situaţii, de exemplu dacă locutorul este invizibil (în sensul că i se aude vocea nu este văzut pentru că este în spatele unui obstacol, în mijlocul unei mulţimi, la mare distanţă) sau este absent (mesajul este înregistrat vocal sau scris):

(2) [***Situaţie***. *O voce pe robotul telefonic*]:

«- **Trebuie** [pro$_{eu}$] neapărat să te văd, **te aştept** [pro$_{eu}$] la birou mâine la prânz.»

[*Este posibil ca proprietarul robotului telefonic să nu recunoască vocea persoanei care i-a lăsat mesajul, deci să nu reuşească să identifice referentul pronumelui* eu, *explicit sau subînţeles. În acest caz nu va şti unde ar trebui să se ducă a doua zi la prânz, deci fraza nu ajunge să transmită semnificaţia mesajului în întregul ei.*]

(3) [***Situaţie***. *La sfârşitul unei adunări electorale dintr-un judeţ preşedintele filialei locale a partidului la putere, Zaharia Trahanache, anunţă numele candidatului pe care partidul lor îl susţine. Şeful opoziţiei, Nae Caţavencu, care sperase ca, în urma unui şantaj cu o scrisoare de dragoste compromiţătoare, să fie el candidatul ales, protestează*]:

TRAHANACHE (*citind foaia între lumânări*) Stimabili! Candidatul pe care-l susţine comitetul nostru, este domnul .... IONESCU: Nae Caţ... TRAHANACHE (*întrerupându-l*) Ai puţintică răbdare ... (*citind*) domnul ...[...] domnul .... Agamiţă Dandanache! (*Mişcate de satisfacţie în fund. În grupul din faţă turburare. Zoe şi Tipătescu ascultă mişcaţi.*) CAŢAVENCU (*sărind în loc şi răcnind*) Trădare! (*gesticulează viu în mijlocul grupului său. În fund aplauze.*) TRAHANACHE (*în picioare*) Daţi-mi voie! (*clopoţind; după un moment de tăcere*): **Cine a pronunţat cuvântul trădare?** (*Toată lumea e în picioare şi în fierbere*) CAŢAVENCU: **Eu**! [...] TRAHANACHE [...] (*către Caţavencu*). **Şi cine este trădător**, stimabile? CAŢAVENCU (*foarte aprins*) Acela care falsifică numele candidatului odată hotărât, acela care uită, care trădează interesele şi onoarea familiei sale ... (*cu un gest colosal*) **Dumneata**! (I. L. Caragiale, *O scrisoare pierdută*, Actul II, scena VII)

[*Preşedintele şedinţei, Trahanache, într-un prim moment nu a identificat persoana care a pronunţat cuvântul* trădare; *într-un al doilea moment, nu ştie cui îi este adresat apelativul de 'trădător'. Cere să i se spună şi află că este vorba chiar de el. Trahanache este o persoană mai în vârstă şi o personalitate importantă a judeţului, de aceea Caţavencu nu îşi permite să îi spună* tu, *pe de altă parte este un adversar politic, pe care tocmai îl insultase, aşa că nu îi spune nici* dumneavoastră. *Alege o formă de politeţe medie* dumneata.]

Dacă locutorul este prezent, incapacitatea de a îl identifica este numai parţială: persoana este văzută şi auzită, dar este posibil ca unul dintre participanţii la conversaţie să nu aibă celelalte informaţii privind identitatea acestei persoane:

(4) În momentul acela, punga de nailon din mâna dreaptă a Sânzienei se sparse-n fund şi pe trotuar fugiră, care-n-cotro, cele cinci vinete lunguieţe, „ultimele de anul ăsta", şi cele două kilograme de mere domneşti, cumpărate mai adineauri din piaţă, de la ţărani. [...] O femeie de vârstă mijlocie, căruntă, îmbrăcată-ntr-un impermeabil verde, îi întinse o pungă de nailon şi se-apucă să-i ajute. Totul fusese recuperat. «-**Vă mulţumesc, doamnă**, şi nu vă supăraţi, dar să vă dau leul pe pungă», zise, trăgându-şi sufletul, Sânziana. Femeia făcu semn cu mâna că nu era nevoie. «- **Nu mă mai cunoaşteţi, doamna doctor! Ce să mă mai cunoaşteţi...** » şi femeia făcu un gest demonstrativ către părul cărunt, către faţa ridată, către corpul ei - piele şi os. **«-Filipescu... Filipescu Angela, salonul 10... 1970»**, spuse rar Sânziana. «- Da, doamna doctor! Mă mir că nu m-aţi uitat. » «- Cum să vă uit! „Filipescu Angela, 36 de ani, muncitoare textilistă."» (Ileana Vulpescu, *Arta Conversaţiei*)

[*Din modul în care medicul Sânziana Hangan mulţumeşte persoanei care a ajutat-o, folosind apelativul* doamnă *aceasta, o fostă pacientă, înţelege că în primul moment nu a recunoscut-o. Doctoriţa o recunoaşte însă ulterior.*]

Această ultimă folosire nu are nimic a face cu caracterul deictic al categoriei persoanei, deoarece problema unei identificări 'complete' apare şi cu unităţi lingvistice care nu sunt deictice:

(5) a. [***Situaţie.*** *Mai multe persoane privesc corpul unui delfin*]:

«- Pare mai mult un mulaj» - auzi deodată **o voce** surprinzător de apropiată. [...] «- Şi pielea este asemănătoare plasticului», preciză cineva pedant şi binecrescut. «- Asemănătoare?» râse **altul** «Este chiar plastic.» (Ana Blandiana, *O rană schematică*)

b. **Cineva** bătu la uşă. în tindă se auzi vorbă, apoi mătuşa Măria. «- Ai oaspeţi, Radu Nicolaevici!» (Aureliu Busuioc, *Singur în faţa dragostei*)

c. «- Spune, domnule! Sau vrei să te ajut eu?... **Cine** a deschis geamurile? **Cine** le-a deschis cu sfoara? **Cine** a intrat sus în camera mea?... Degeaba îţi ascunzi complicele... Nu eşti la tribunal... Aceeaşi pedeapsă o va primi şi **el**, aceeaşi soartă o va avea, cu sau fără martori... Toţi veţi avea aceeaşi soartă!» (Constantin Chiriţă, *Cireşarii*, vol. 4)

d. Iată şi luncile cele mari ale Siretului; şi gârlele cu ape sporite. Şi cu bălţi în toate scobiturile pământului, între zăvoaie. Iată şi cel dintâi cârd de raţe, vâjâind prin văzduh. Nagâţi se ridică din smârcuri şi fâlfâie rar, mieunând prelung. **Cine ştie ce pasere va fi fiind aceasta, care zboară aşa legănat şi pe departe.** Un cârdişor de răţuşti cenuşii săgetează la linia sălciilor şi, rupându-şi brusc zborul, cad către o baltă. (Mihail Sadoveanu, *Ţara de dincolo de negură*)

[*În (a) locutorii nu sunt identificaţi, fiind desemnaţi de sintagma nominală* o voce *şi de pronumele nehotărât* altul*; în (b) referentul lui* cineva *nu este cunoscut în momentul în care fraza este formulată; în (c) locutorul nu cunoaşte identitatea complicelui interlocutorului şi încearcă să o afle, formulând întrebări introduse de pronumele interogativ* cine*, cu care este coreferenţial pronumele* el*, care îl reia anaforic; în (d) vânătorul nu reuşeşte să identifice pasărea pe care o vede zburând în depărtare şi consideră că e aproape imposibil de identificat.*]

Folosirea pronumelor deictice cunoaşte şi cazuri de transpoziţie, în situaţii speciale, cum ar fi aceea a unor copii care se joacă (ex. 6), sau dacă locutorul alege să citeze în stil direct cuvintele unei alte persoane (ex. 7):

(6) Iată şi epilogul războiului ruso-japonez[3] în casa Deleanu: «- Acuma ce mai spui [$\mathbf{pro}_{tu}$]? Ai mâncat bătaie!» o anunţase Dănuţ pe Olguţa, îmbrăcat în uniformă de amiral japonez. «- Nu-i adevărat! Să spuie papa.» «- Dă, Olguţa! Ce să-ţi fac! Ruşii au mâncat bătaie; iacătă jurnalele.» «- Ruşii, nu **eu**.» «- Da' **tu nu eşti Potemkin**?» o sfidase Dănuţ. «- **Eu**? Nici n-am fost, nici nu puteam să fiu.» «- Cum?» «- Fetele nu fac armată. **Eu** îs fată... să spuie papa...» (Ionel Teodoreanu, *La Medeleni*)

[*Dănuţ şi Olguţa, frate şi soră, se joacă de-a războiul ruso-japonez, Dănuţ jucând rolul unui amiral japonez, Kami Mura, iar Olguţa pe cel al amiralului rus Potemkin. Identificarea Olguţei cu armata rusă înfrântă este făcută de Dănuţ*

---

[3] Este vorba despre războiul ruso-japonez din anii 1904-1905, care s-a desfăşurat în Manciuria şi s-a încheiat cu victoria japonezilor.

explicit, lucru negat de Olguța care trece, cu nonșalanță, de la scenariul 'joc' la 'realitatea' din universul narativ al romanului.]

(7) a. TRAHANACHE: [Scrisoarea] am citit-o de zece ori poate: o știu pe din-afară! ascultă: „Scumpa mea Zoe, venerabilul (adică **eu**) merge deseară la întrunire (întrunirea de alaltăieri seara). **Eu** (adică **tu**) trebuie să stau acasă, pentru că aștept depeși de la București, la care trebuie să răspunz pe dată; poate chiar să mă cheme ministrul la telegraf. Nu mă aștepta, prin urmare, și vino **tu** (adică nevastă-mea, Joițica), la cocoșelul tău (adică **tu**) care te adoră, ca totdeauna, și te sărută de o mie de ori, Fănică..." (*privește lung pe Tipătescu, care e în culmea agitației*) (I. L. Caragiale, *O scrioare pierdută*, actul I, scena IV)

b. CHIRIAC: Jupâne, trebuie să facem mandat de arestare pentru Tache pantofarul de la Sf. Lefterie; nu vrea să iasă mâine la izirciț cu nici un preț [...] M-am dus **eu** la el chiar în persoană; zic: pe ce bază [**pro**$_{tu}$] nu vrei să vii mâine la ezirciț, domnule? zice: [**pro**$_{eu}$] sunt bolnav, domnule sergent, zice, de-abia [**pro**$_{eu}$] mă țiu pe picioare, [**pro**$_{eu}$] nu pot să merg nici pân' la prăvălie, zice; zic: [**pro**$_{eu}$] nu cunosc la un așa rezon fără motiv; zice: [**pro**$_{eu}$] aduc martori, domnule sergent, că [**pro**$_{eu}$] am zăcut o lună de zile, zice, [**pro**$_{tu}$] întreabă și pe popa Zăbavă de la Sfântul Lefterie, zice, alaltăieri **m**-a grijit, **m**-a spovedit; zic: n-am **eu** de-a face cu popa Zăbavă, [**pro**$_{eu}$] nu-l am pe listă, zic, **eu** pe **dumneata te** am pe listă; să **te** prezanți mâini la companie. (I. L. Caragiale, *O noapte furtunoasă*, Actul I, scena II)

[*În fragmentul din (a) Trahanche citează din memorie scrisoarea lui Tipătescu, către soția sa Zoe (pe care zice că o crede un fals) și face și transpunerile de pronume: locutorul, Trahanache* (eu) *este în scrisoare 'venerabilul',* tu *este Zoe (căreia îi este adresată scrisoarea),* eu *din scrisoare este* tu *din conversația în desfășurare, adică Tipătescu, autorul scrisorii și interlocutorul lui Trahanache. În (b) toate frazele introduse de verbul* zic *se referă la locutor, la Chiriac; cele introduse de verbul* zice *îi aparțin lui Tache pantofarul pe care Chiriac, în povestirea lui, îl 'citează'*]

3.1.1. Semantica și pragmatica pronumelor persoanelor deictice

Raportul dintre formele de singular și de plural ale pronumelor personale a fost stabilit de Bernard Pottier (1974):

(8) *eu* + x → *noi*

tu + x (cu excepția lui *eu*) → *voi* (Pottier, 1974: 188-189)

Această prezentare i-a permis lui Catherine Kerbrat-Orecchioni (1980) să facă un pas înainte, propunând o prezentare care să dea socoteală de folosirile 'inclusive' ale pronumelor personale

(9) a. (i) *eu* + ∅ = noi_1

(ii) *eu* + *tu* = noi_2 (*noi* deictic inclusiv)

(iii) *eu + el/ea/ei/ele* = *noi*$_3$ (*noi* deictic exclusiv)
(iv) *eu + tu + el/ea/ei/ele* = *noi*$_4$ (deictic + contextual)

b. (i) *tu* + ∅ = *voi*$_1$
(ii) *tu + el/ea/ei/ele* = *voi*$_2$ (deictic + contextual) (după Kerbrat-Orecchioni, 1980: 41)

[*Această schemă pune în valoare semnificațiile formelor de plural ale pronumelor deictice, elementul indispensabil pentru* noi *fiind includerea locutorului, iar pentru* voi, *includerea interlocutorului:*

(a-i) corespunde unui noi *de 'majestate' sau* noi *de 'modestie';*

(a-ii) pune în evidență folosirea pronumelui noi *pentru a-i desemna numai pe participanții la discurs, în timp ce*

(a-iii) și (a-iv) schematizează un noi *inclusiv, deci un* noi *care include pe participanții la discurs, pe cei care asistă și, eventual, persoane care nu sunt prezente, dar pe care locutorul le include într-un grup din care face și el parte;*

(b-i) descrie schematic semnificația pronumelui voi *numit 'de politețe' care în limba română se manifestă numai la formele clitice;*[4]

(b-ii) exemplifică folosirile care includ pe receptori, pe cei ce asistă la discurs și, eventual, persoane care nu sunt prezente, dar care fac parte dintr-un grup în care locutorul îl include pe interlocutor.]

Gramaticile și dicționarele înregistrează pentru pronumele personale un larg evantai de valori semantice și pragmatice.

Eu

Funcția esențială a acestui pronume este aceea de a-l desemna pe locutor, atât în limba scrisă cât și în cea vorbită:

(10) a.. «- Stavrule, stai! [**pro**$_{tu}$] Ai să-**mi** spui adevărul! **Eu** văd în tine doi oameni: care e cel adevărat? cel bun sau cel rău?» Stavru se împotrivea: «- [**pro**$_{eu}$] Nu știu!» Și smulgându-se brutal din mâinile lui Adrian: «- [**pro**$_{tu}$] Lasă-**mă**-n pace!» strigă el supărat. (Panait Istrati, *Chira Chiralina*)

b. Dar d-na Moscu [...] continuă, cu un glas mai scăzut, parcă se pregătea să se predea aceleiași oboseli obișnuite ei: «- A murit [Christina] în locul meu sărăcuța. [**pro**$_{mă}$] **Pe mine m**-au trimis la Caracal, cu fratele meu, iar ea a rămas la moșie. Asta a fost în 1907. Și au omorât-o... » (Mircea Eliade, *Domnișoara Christina*)

c. «- [**pro**$_{eu}$] **Am constatat** că suntem vecini. Nu v-am văzut însă în cartier. E drept, **eu** stau doar de trei ani acolo. Și dumneavoastră v-ați mutat de curând, domnișoara Ela?» «- Nu. [**pro**$_{mie}$] Acolo **m**-am născut. [**pro**$_{eu}$] **Am păstrat** casa pentru că nu au uitat cine a fost tata. Doar atât. **Mie** chiar **mi**-au spus că nu merit să locuiesc în Cartierul Casei Elevate.» (Cosmin Stănoiu, *Când visezi fluturi*)

[4] Este vorba de folosiri de tipul *doamnă, vă place să mergeți la mare?* (v. Andra Vasilescu, 2008: 214).

[*În fiecare dintre aceste exemple prin pronumele de persoana întâi, indiferent de forma morfologică (*eu, mă, mie, pe mine*) locutorul se desemnează pe sine. În momentul în care locutorul se schimbă, se schimbă şi referentul pronumelui* eu*. De exemplu în (a) în primele două propoziţii, referentul pronumelui* eu *este Adrian, iar în următoarele două propoziţii este Stavru.*]

Este pronumele prin care emiţătorul se identifică, mai ales dacă îşi dă seama că interlocutorul/interlocutorii nu ştiu cine este:

(11) În vreme ce Otilia, care dusese pe Simion acasă, se întorcea pe portiţa din fund, auzi în întuneric o şoaptă bine articulată. «- Otilio, Otilio!» «- Cine este?» întrebă ea puţin cam speriată. «- **Eu sunt**!» O umbră se apropia din direcţia chioşcului şi Otilia recunoscu pe Stănică. (George Călinescu, *Enigma Otiliei*, vol. 1)

[*Otilia traversează o curte în întuneric, din care cauză nu poate identifica persoana care îi rosteşte numele. Aceasta se auto-desemnează cu propoziţia* eu sunt*, în timp ce se apropie de interlocutoarea lui, care îl recunoaşte.*]

Puternicul caracter deictic al pronumelui *eu* ca şi rolul fundamental în comunicare al locutorului, pe care acesta îl reprezintă, reduc semnificativ posibilitatea acestui pronume de a desemna alte persoane. Există însă câteva situaţii, chiar dacă majoritatea apar destul de rar. Este vorba de folosiri hipocoristice, unde am putea încadra şi aşa-numitul 'dativ etic'.

Folosirile hipocoristice se întâlnesc des când locutorul vorbeşte, afectiv, în locul unui copil sau al unui animal:

(12) a. [***Situaţie***. *Proprietara unui câine îl vede şchiopătând şi îi spune în timp ce îl mângâie*]:

«- Vai, vai, vai, **mă** doare tare lăbuţa!»

b. [***Situaţie***. *O mamă vorbeşte copilului ei, căruia vrea să-i facă baie*]:

«- **Eu** sunt cuminte şi [**pro**$_{eu}$] nu **plâng** când [**pro**$_{eu}$] **fac** băiţă.

[*În (a) stăpâna vorbeşte în numele şi în locul câinelui; în (b) mama copilului vorbeşte în locul lui, atribuindu-i comportamentul pe care îl doreşte.*]

O folosire foarte apropiată de cea hipocoristică este cea a aşa-numitului 'dativ etic' în care prezenţa pronumelui personal este expletivă, marcând pur şi simplu participarea afectivă a locutorului la evenimentele narate:

(13) a. Atunci Ipate odată **mi ţi**-o şi înşfacă de cozi [pe nevasta lui Ipate], o trânteşte la pământ ş-o ţine bine. Iară Chirică începe a-i număra coastele din stânga, zicând: una, două, trei şi, când la a patra, pune dalta, trânteşte cu ciocanul, o apucă cu cleştele ş-o dă afară. (Ion Creangă, *Povestea lui Stan Păţitul*)

b. Văzând ea că nu dau răspuns de nicăieri, lasă toate în pământ şi se ia după mine la baltă, unde ştia că mă duc; şi, când colo, mă vede tologit, cu pielea goală pe nisip, cât **mi ţi-i** gliganul. (Ion Creangă, *Amintiri din copilărie*)

[*În aceste exemple apar două pronume personale clitice, de obicei de persoana întâi şi a doua în dativ, care nu au referent, marcând numai participarea afectivă a povestitorului la acţiunile narate. Este un exemplu de folosire non deictică şi non anaforică a acestor pronume.*]

În proverbe, maxime, aforisme, adică în propoziţii care exprimă adevăruri generale sau norme de comportament, pronumele *eu* poate avea un sens foarte general:

(14) a. Toate ca toatele, dar când am auzit eu de tata, pe loc mi s-a muiat gura. Apoi încet-încet m-am furişat printre oameni, şi unde-am croit-o la fugă spre Humuleşti, uitându-mă înapoi să văd, nu mă ajunge moşneagul? Căci îmi era acum a scăpare de dânsul, drept să vă spun. Vorba ceea: Lasă-l, măi! **L-aş lăsa eu, dar vezi că nu mă lasă el acum**! Tocmai aşa păţisem şi **eu**; ba eram încă bucuros că am scăpat numai cu-atâta. (Ion Creanga, *Amintiri din copilărie*)

b. **Am** plecat după stăpân, dă Doamne să nu-l găsesc. (Proverb)

c. Tata rus, mama rus, **eu** Ivan moldovan.

[*În toate aceste enunţuri pronumele de persoana întâi desemnează totalitatea persoanelor care se găsesc în situaţia respectivă: în (a), toate persoanele care au început un conflict şi au descoperit că adversarul lor le este superior; în (b) toate persoanele care se prefac că fac o anumită activitate, dar nu vor decât să tragă chiulul; în (c) pe toţi ruşii care au venit să se stabilească în Moldova sovietică (în Basarabia) după anexarea regiunii la URSS (1944) în cadrul unei politici statale de rusificare a provinciei.*]

În cazul unor personificări, în fabule de exemplu, pronumele *eu* se poate referi la un animal sau la un obiect, căruia îi sunt atribuite cuvintele:

(15) a. « -Cât pentru **mine** unul, fieştecine ştie/C-o am de bucurie/Când toată lighioana, măcar şi cea mai proastă,/Câine sadea **îmi** zice, iar nu domnia-voastră.»/Aşa vorbea deunăzi cu un bou oarecare/Samson, dulău de curte, ce lătra foarte tare. (Grigore Alexandrescu, *Câinele şi căţelul*)

b. «- Ba să ne iertaţi, zice fântâna, că de când [**pro**$_{eu}$] **sunt făcută**, mână de om n-a venit să-mi cureţe apele, încât ajunsesem a mă împuţi.» «– Ba că chiar, răspunse şi balaurul, că de când [**pro**$_{eu}$] **sunt osândit** a sta cu gura căscată şi cu ochii sticliţi la stele, nimeni nu **mi**-a dat măcar o bună ziua, şi să-**mi** zică frate. Acest om **ne**-a scăpat de urgia ce era pe noi, şi ne vom căuta de treabă.» (Petre Ispirirescu, *Cele trei rodii aurite*)

[*În fragmentul din fabulă din (a) locutorul este un câine, Samson. Textul din (b) este extras dintr-un basm iar vorbitorii sunt o fântână şi apoi un balaur, forma de persoana întâi a pronumelor sau verbelor referindu-se la aceşti 'locutori'.*]

În limba scrisă, pronumele *eu* apare frecvent în propoziţiile incidente din dialog, pentru a-l identifica pe vorbitor, când e vorba de texte redactate la persoana întâi:

(16) Amicul X... zâmbi de credulitatea mea şi începu să-mi citească: [...] «- Ieri s-a deschis cu multă solemnitate cursurile şcoalei primare române din Sofia, în prezenţa d-lui Mişu, agentul nostru diplomatic pe lângă guvernul bulgar.» «- Bine», zic **eu**. «- Ei?» întreabă X... «- Ei!» zic **eu**. «- Aşa e că pân-acu nu stăm nici bine, nici rău, adică nici aşa, nici aminteri.» «-Aşa e!» răspund **eu**. (I. L. Caragiale, *Cum stăm*)

[*Propoziţiile incidente precizează cine a rostit replica consemnată, iar cele trei ocurenţe ale pronumelui* eu *îl desemnează pe narator.*]

În situaţii speciale, persoana întâi poate fi desemnată de alte forme, de alte pronume sau de substantive, în special apelative. Este vorba de obicei de folosiri hipocoristice:

(17) a. Dacă vede ea şi vede că nu mă dau, zvârr! de vro două-trei ori cu bulgări în mine, dar nu mă chiteşte. Apoi începe a se aburca pe cireş în sus, zicând: «- Stai, măi porcane, că te căptuşeşte **ea**, **Mărioara**, acuş!» (Ion Creangă, *Amintiri din copilărie*)

b. Vocea lui Herr Direktor răsuna categorică, directorală. Dănuţ se pregăti pentru un lung şir de „da". «- Tu ştii, Dănuţ, că moşu' Puiu te iubeşte... ca şi mama, ca şi tata... » «- Da. » « ...şi că-ţi vrea binele şi numai binele.. ». «- Da. [...]» «- Bine, Dănuţ. Să vedem numai, dacă-l iubeşti şi tu pe moşu' Puiu cât te iubeşte **el** pe tine...» (Ionel Teodoreanu, *La Medeleni*, vol. 1)

[*Aceste două exemple ilustrează faptul că locutorul se poate desemna pe sine cu alte pronume decât* eu: *în (a) mătuşa Mărioara se desemnează pe sine cu un pronume de persoana a treia şi cu numele propriu (*ea Mărioara*); în (b) locutorul se desemnează pe sine cu apelativul* moşu' Puiu *şi cu pronumele* el.]

(18) a. «- Papa, zău că nu glumesc... Vra să zică eu sunt sora lui numai fiindcă-s mică...» «- Nu, Olguţa! Eşti sora lui Dănuţ fiindcă amândoi sunteţi copiii noştri.» «- Sigur, papa. Eu ce spun!... Vra să zică eu sunt ca şi mama pentru Dănuţ, numai că eu sunt mică şi mama-i mare... Da şi eu am să fiu mare.» «-Te-ai supărat **pe tata** fiindcă-l trimete pe Dănuţ la Bucureşti?» (Ionel Teodoreanu, *La Medeleni*, vol. 1)

b. Dar mamiţa adaogă: «-Da' pe **mamiţica** n-o pupi? » «- Pe tine nu vreau!» zice Goe cu humor. (I. L. Caragiale, *D-l Goe*)

[*Vorbitorul se poate desemna şi cu ajutorul unor substantive, de obicei nume de rudenie ca şi în exemplul precedent: în (a) tatăl în dialog cu fiica lui se numeşte pe sine cu sintagma* pe tata*; locutorul urmăreşte un efect stilistic:* pe tata *este mai neutru, mai estompat, mai impersonal decât* pe mine, *uşurând, astfel, eventuala recunoaştere a supărării din partea Olguţei; în (b) mama lui Goe, care îl certase cu puţin înainte, doreşte să fie sărutată de 'puişor' (ca şi mama mare şi tanti Miţa) şi formulează această cerere la persoana a treia, care are caracter mai puţin personal (*pe mamiţica *în loc de* pe mine*).*]

Noi

Pronumele *noi* are capacitatea de a desemna un grup de persoane care îl include întotdeauna pe locutor, după cum se vede în (9a). Poate fi folosit în mai multe variante, asociind, de exemplu, pe locutor cu interlocutorul sau interlocutorii săi, după cum se poate vedea în (9a-ii):

(19) a. Trăsăturile lui Cristescu se pleoştiră brusc. Dintr-o dată păru obosit, bătrân, epuizat. «- Ce-are **cu noi** femeia asta, măi băiete?» Locotenentul nu răspunse. (Rodica Ojog-Braşoveanu, *320 pisici negre*)

b. «- Ură tu, măi Chiriece», zic eu lui Goian; «şi **noi**, măi Zaharie, să pufnim din gură ca buhaiul; iar iştialalţi să strige: hăi, hăi!». Şi-odată şi începem. (Ion Creangă, *Amintiri din copilărie*)

c. TRAHANACHE: Ce sunteţi d-voastră, mă rog? Vagabonţi de pe uliţă? nu... Zavragii? nu... Căuzaşi? nu... D-voastră, adică **noi**, suntem cetăţeni, domnule, suntem onorabili... (I. L. Caragiale, *O scrisoare pierdută*, Actul II, scena 1)

[*Exemplele ilustrează diferite variante de denotaţii posibile ale pronumelui* noi*: în (a) maiorul Cristescu desemnează prin pronumele* noi *două persoane, pe sine şi pe locotenentul cu care vorbea; în (b) pronumele de persoana întâi plural se referă la locutor şi la un tovarăş de colindat, Zaharia, căruia îi spune ce să facă; în (c) Trahanache îi desemnează pe cei doi interlocutori, Farfuride şi Brânzovenescu cu pronumele de politeţe* dumneavoastră, *apoi se include şi pe sine în acest grup, folosind pronumele* noi.]

Locutorul poate folosi pronumele *noi* pentru a se desemna pe sine şi un grup de persoane care nu sunt interlocutori, conform formulei (9a-iii) (*noi= eu + el/ea/ei/ele*).

(20) a. Trei colegi de clasă – eu, Cotan şi Mihăiţă – **ne** jucam de-a „căderea Plevnei". Eu fac pe regele Carol, Cotan face pe ţarul Rusiei şi Mihăiţă pe Osman-paşa. (Ion Minulescu, *Corijent la limba română*)

b. [...] asta a fost ceea ce nu am mai uitat: scena acelei stranii în care **noi – tata, mama şi eu** – abia dacă reuşeam să înghiţim rămăşiţele prânzului, devenite reci în aşteptare. (Ana Blandiana, *Reportaj*)

[*În aceste texte, vorbitorii precizează ce persoane sunt desemnate de pronumele* noi *în afara locutorului: pe cei doi colegi în (a), pe părinţi în (b).*]

După cum am văzut în (9a-iv) *noi* poate să fie folosit pentru a se referi la un grup de persoane format din locutor, interlocutor şi asistenţi (*noi = eu + tu + ea/el/ei/ele*):

(21) a. «- Vom lua în rucsac: cuie, ciocane, cherpedine, funii, scoabe...». «- Scânduri, leaturi, pari, bârne», adăugă Dan. «- Nu! îl opri Victor. N-avem nevoie să le luăm **cu noi**. Lemne vom găsi din belşug pe munte...» (Constantin Chiriţă, *Cireşarii*, vol. 1)

b. «- ...nea Marin e mândria cartierului nostru! **Noi** ştim cât a muncit şi ce-a făcut», o luă naşul iar cu vorba, «pentru ca să stea aici, **cu noi**, lângă fata lui, care azi o să-l lase şi o să se ducă la casa ei, Dumnezeu să-i ajute!» (Eugen Barbu, *Groapa*)

[*În (a) pronumele* noi *desemnează pe cei şapte adolescenţi ce constituie grupul Cireşarilor, inclusiv pe Dan, interlocutorul direct al lui Victor, persoana care vorbeşte. În (b) pronumele desemnează pe toţi locuitorii cartierului, din care fac parte, evident, şi interlocutorii vorbitorului.*]

În anumite situaţii discursive *noi* poate să se refere la locutor, fiind un înlocuitor al pronumelui *eu*: este vorba despre pluralul majestăţii (sau autorităţii), despre pluralul modestiei sau despre pluralul solidarităţii.

(22) a. **Noi** comisarul secţiei 55 după reclamaţia părţilor şi anume domnişoara Matilda Popescu de profesiune particulară menajeră împreună cu mama sa d-na Ghioala Popescu idem. (I. L. Caragiale, *Proces Verbal*)

b. «- Care-i acolo?» se răsuci dumneaei spre uşa odăii celei mari, unde deodată se întunecase lumina făcliilor. «- Mila Domnului în această casă! jupîneasă Ilisafta, **noi** sîntem.» «- Sfinţia ta eşti, părinte Dragomir? Vai, ce mă spăriasem! (Mihail Sadoveanu, *Fraţii Jderi*, vol. 1)

c. «- Eu, cu gândul la datorie, ce-mi dă în gând ideea? zic: ia să mai ciupim **noi** ceva de la onorabilul, că nu strică... şi binişor, ca o pisică, mă sui pe uluci şi mă pui s-ascult: auzeam şi vedeam cum v-auz şi m-auziţi, coane Fănică, ştiţi, ca la teatru.» (I. L. Caragiale, *O scrisoare pierdută*, Actul I, scena I)

[*Pluralul* noi *folosit în locul lui* eu *se întâlneşte în formule administrative sau politice consacrate, dar şi în enunţuri ale limbii vorbite: formula* noi comisarul, *din (a), ca şi formule oficiale de tipul* noi Ştefan voievod, prin mila lui D-zeu domn al Moldovei, *exprimă pluralul autorităţii sau majestăţii; în (b) părintele Dragomir, care vorbeşte cu jupâneasa Ilisafta, soţia unui important dregător al lui Ştefan cel Mare, se desemnează pe sine, din modestie, cu pronumele* noi; *textul din (c) ilustrează pluralul solidarităţii: Ghiţă Pristanda acţionează singur, dar ca reprezentant al unui grup (format din prefect, preşedintele secţiei locale a partidului la putere şi membrii acestui partid) care are interes să îi spioneze pe adversarii politici.*]

O variantă a pluralului modestiei este reprezentată de aşa-numitul 'plural al autorului', folosit în conferinţe, articole şi cărţi cu conţinut ştiinţific, autorul vrând să arate că meritul pentru ideile pe care le exprimă nu îi revine în întregime, ci este rezultatul unui şir de cercetări făcut de mulţi specialişti din domeniul respectiv.

(23) a. **Ne**-am întrebat: cum constituim logica? **Ne** întrebăm: cum constituim sintaxa? [...] În felul acesta [**pro**$_{noi}$] am ajuns să reflectăm asupra sintaxei, adică a metalimbajului (MS) (Petre Botezatu, *Semiotică şi negaţie*, p. 117)

b. Câteva consideraţii asupra modelului aristotelic al dialecticii sunt, [**pro**$_{noi}$] credem, necesare. [...] Analiza modelului aristotelic al argumentării **ne** lasă să înţelegem [**pro**$_{noi}$] *natura preponderent descriptivă* a încercării Stagiritului. (Constantin Sălăvărastru, *Teoria şi practica argumentării*, p. 22)

c. Noica recunoaşte scriind în concluzia comentariului la *Lysis:* „Platon se situează, cum am văzut-o în cursul interpretării, între eleatism şi heracliteism, *cu o preferinţă pentru primul* (subl. aut.). Să fie această aşezare – pe care ***noi*** *astăzi am răsturnat-o* (subl. **ns.**, Al. P.) căci [**pro**$_{noi}$] îl preferăm per Heraclit – o simplă preferinţă subiectivă?" (Nicolae Paleologu, *Amicus Plato... sau Despărţirea de Noica*)

[*Exemplele ilustrează modul în care este folosit pluralul autorului sau al modestiei; de fiecare dată autorul se referă la sine, dar nu îşi atribuie, din modestie, meritul exclusiv al afirmaţiilor pe care le face: e posibil ca alţi cercetători să fi avut idei similare, oricum aceste consideraţii sunt rezultatul unor cercetări şi studii care s-au prelungit mult timp, uneori mai multe secole; în (c) este vorba despre un dublu comentariu: al lui Noica care comentează un dialog al lui Platon, şi al lui Alexandru Paleologu, care comentează consideraţiile lui Noica. Cu primele două forme la persoana I*[a] *plural (*noi *şi un pronume inclus) autorul citatului, filozoful Noica, se desemnează pe sine şi foloseşte pluralul modestiei (sau al autorului); al doilea pronume la persoana I*[a] *plural, din formula* subl. ns (= sublinierea noastră) *este tot un plural al modestiei şi îl desemnează pe Alexandru Paleologu, autorul cărţii şi cel care a făcut sublinierea în textul lui Noica.*]

De multe ori pronumele *noi* are ca referent un grup mai mare sau mai mic de persoane, singura condiţie fiind aceea ca locutorul să facă parte din acea categorie:

(24) a. Zisei, pentru a pregăti istorioara mea: «- Dacă vrei să-i faci să lucreze mai repede, nu e decât un mijloc, părinte.» «- Care, fiule?» «- Să înjuri, să înjuri ca un surugiu!» «- A! **noi preoţii** nu putem înjura, e păcat.» (Panait Istrati, *Chira Chiralina*)

b. Când înceta preotul, judecătorul se scula iar si numaidecât se răsti la Ion: «- Va să zică tu eşti spaima satului, câine ticălos!... Bine. Foarte bine. Te dezvăţăm **noi** de nebunii, fii pe pace!... Ai să vii să stai doua săptămâni la răcoare, ca să-ţi treacă pofta de bătăi!...» (Liviu Rebreanu, *Ion*)

c. «- Domnule!», zice impiegatul, «zici că ai venit cu o afacere... Mă rog... **Noi** n-avem timp aici să stăm de vorbă... **Nouă** ne plăteşte statul leafă, să lucrăm.» (I. L. Caragiale, *Petiţiune*)

[*Exemplul (a) conţine cuvintele unui preot care, prin pronumele* noi *desemnează întreaga categorie a oamenilor bisericii. În (b) judecătorul numeşte prin pronumele* noi *întregul sistem judiciar-represiv, adică justiţie, poliţie, sistem penitenciar, sistem din care el face parte. În (c) funcţionarul vorbeşte despre sine şi despre întreaga categorie profesională a funcţionarilor angajaţi la stat prin intermediul pronumelui* noi.]

Acelaşi sens foarte general îl poate avea pronumele în sintagma prepoziţională, foarte frecventă, *la noi*, care, în funcţie de contextul comunicării, desemnează spaţii diferite, dar toate legate de locutor:

(25) a. Fără să fim vecini, casa judecătorului D. tatăl era în apropierea noastră, pe o stradă bolovănoasă, care urca spre coastă, în pădure la stânga. Grădinile noastre însă comunicau una cu alta, şi un pârleaz scurta drumul noaptea vecinilor noştri, când se întorceau **de la noi**, de la cărţi, acasă. (Camil Petrescu, *Patul lui Procust*)

b. «- Iubite căpitane, iartă-mă că te rog un lucru; nu s-ar putea să văz şi eu pe bulgarul...» «- Care bulgar?» «- Bulgarul prins la Valea Largă... care e arestat la dv. la cazarmă în deal?» «- Un bulgar arestat **la noi** la cazarmă?... Poate de acum douăzeci de minute încoace... Acuma viu de acolo...» «- Nu, frate, arestat de aseară... S-a găsit la el două revolvere, două cuţite şi mai multe scrisori de la Sarafoff, de la Dimitroff, de la Trifanoff şi de la Ciciu Penciu...» «- Fugi, monşer! Cine ţi-a spus gogoşile astea?... N-**avem** [**pro**$_{noi}$] nici un bulgar arestat...» (I. L. Caragiale, *Ultima oră*)

c. « - Domnul Ioanide» vorbi atunci rar şi blând Saferian de pe canapeaua lui, «are idei mari, este artist, îl cunosc.» «- Desigur», continuă Dan Bogdan, «Ioanide nu-i un profesionist, el visează lucruri poate imposibile deocamdată **la noi**, care însă sunt normale în altă parte.» (George Călinescu, *Bietul Ioanide*, vol. 1)

[*Sintagma* la noi *se referă: în (a), la casa unde locuia locutorul, doamna T., în timp ce adverbul* acasă *indică locuinţele musafirilor acesteia; în dialogul din (b) căpitanul indică prin formele de persoana întâi plural* (la noi, nu avem) *cazarma unde regimentul său îşi are sediul şi îşi desfăşoară activitatea; în (c) sintagma* la noi *desemnează un spaţiu încă mai mare, care este, evident, România, ţară în care locutorul, Dan Bogdan, şi interlocutorii săi trăiesc.*]

Formele de plural ale pronumelui personal de persoana întâi pot fi şi ele folosite hipocoristic, situaţie în care se referă la un copil sau la un animal de companie:

(26) a. Dar cocoana, luând în braţe pe favorit şi mângâindu-l cu toată duioşia: «- Vai de mine! cum crezi d-ta?... **Noi** suntem băieţi cuminţi şi binecrescuţi... **Noi** nu suntem mojici ca Bismarck... » «- Ha?» zic eu. «- Bismarck al ofiţerului Papadopolinii.» (I. L. Caragiale, *Bubico*)

b. Domnul Deleanu sorbi [cafeaua] din ceaşcă; Olguţa din farfurioară. «- Tare-i frig şi urât, papa! Îţi vine să fii bolnav!» «- Mi se pare că n-ai ce face, Olguţa?» Olguţa îl privi pe sub sprâncene, stăpânindu-şi un căscat din senin venit ca un strănut. «- Am!» oftă ea. «Mă plimb prin casă... da mi-i ciudă că nu-i frumos!» «- Ce să facem **noi** oare?» se întrebă domnul Deleanu c-un ochi la Olguţa şi altul la memoriu. (Ionel Teodoreanu, *La Medeleni*, vol. 1)

[*Aceste două fragmente ilustrează folosirea hipocoristică a pronumelui* noi: *în (a) locutorul vorbeşte în numele unui căţel, calificat drept cuminte şi binecrescut; în (b) locutorul, domnul Deleanu, se referă, evident, la fiica sa Olguţa, care nu are ce face şi-şi întrerupe tatăl, care lucra la redactarea unui memoriu.*]

Tu

După cum am arătat, *tu* este pronumele deictic al interlocutorului:

(27) a. «[…] **tu** stai pe la cozi, răbdător ca un câine, lipsit complet de imaginație, neprețuind deloc timpul etc, ca să cumperi o jumătate de duzină de Biborțeni…» «- Nu pot să beau apa de la chiuvetă!» replică serios Ceea, «și-apoi Biborțeniul e exact ce-mi trebuie. Chiar **tu** mi l-ai recomandat…» «- Eu? » întrebă Minda. «Ești idiot! Ce-s eu, balneolog? **Te**-ai văzut vreodată cărând plasele alea din plastic scorojit, rupte... una mi se pare că e și cusută de soacră-ta cu ceva ață la aceeași nuanță... » (Nicolae Breban, *Îngerul de gips*)

b. «- Eu [Atena] mă iau după Ursu și **tu** [Tiberiu] după Lucia... și ne întâlnim... adică ne așteptăm unul pe altul la fiecare *și jumătate* în holișorul cu flori și draperii verzi de la etajul trei...» (Constantin Chiriță, *Cireșarii*, vol. 4)

c. «- Spune-mi [**pro**$_{tu}$] că nu-i adevărat... **Te** rog, Adina. Fii bună și spune-mi că nu-i adevărat.» […] «- Dănuț, dar ce-i cu **tine**? Ce să nu fie adevărat? Nu mai înțeleg nimic!... Hai, prostuțule! Nu ești **tu** pajul meu rău și cuminte?... » (Ionel Teodoreanu, *La Medeleni*, vol. 2)

[*Aceste trei dialoguri ilustrează folosirea pronumelui de persoana a doua: ambii locutori folosesc acest pronume când se adresează interlocutorului, iar referentul se schimbă în momentul în care se schimbă vorbitorul: Minda sau Ceea în (a), Atena sau Tiberiu în (b), Adela sau Dănuț în (c).*]

Pronumele *tu* se folosește între persoane de aceeași familie, între prieteni și colegi, între persoane de vârstă și poziție socială similare, fiind mai familiar decât pronumele de politețe (*dumneata*, *dumneavoastră*).

(28) a. Ușa se deschise și o femeie tânără intră, închizând-o repede, ca să nu lase muștele înăuntru. «- Sărut mâna, coane Dinule», zise ea, sărutându-i mâna cu adevărat. «- Bună ziua, fetițo», îi răspunse el, dându-i mâna să i-o sărute. «Vino-ncoa [**pro**$_{tu}$], să **te** pup pe obraz.» (Duiliu Zamfirescu, *Viața la țară*)

b. […] după un răstimp de tăcere, s-aude glasul gros: «- Acum poate cânta [cocoșul], că iar a mâncat din cucuruz. Și-am tot spus, **tu** babo, să astupi c-o râză gaura ceea.» «- Bine, omule, dar atunci nu pot veni găinile la ouat!» «- Dacă nu pot, eu ce să le fac?» «- D-apoi eu ce să le fac?» «- **Tu** s-astupi gaura. Și pace!» (Ion Agârbiceanu, *Moș Viron*)

c. « -Nu!... nu e voie să scoți [**pro**$_{tu}$] capul pe fereastră, mititelule!» zice unul dintre tineri lui d-l Goe, și-l trage puțin înapoi. «- Ce treabă ai **tu**, urâtule?» zice mititelul smucindu-se. (I. L. Caragiale, *D-l Goe*)

[*În exemplele de mai sus, pronumele* tu *este folosit de personaje între care există diferite relații sociale: în (a) pronumele este folosit de o persoană cu poziție socială superioară (un moșier dintr-o veche familie aristocratică mai în vârstă) către o tânără de la moșie, care în semn de respect îi spune* coane

Dinule și *îi sărută mâna; în (b) avem un dialog între doi soți bătrâni, care amândoi își spun* tu *împreună cu apelativele familiare* moșule *respectiv* babo; *în (c) 'domnul' Goe îi spune* tu *și insultă un adult care îi dăduse un sfat bun (să nu-și scoată capul pe fereastra vagonului de cale ferată), o nouă dovadă a proastei creșteri care caracterizează personajul.*]

Pronumele *tu* cunoaște și diferite folosiri speciale: vorbitorul se poate desemna pe sine, dacă este într-o dezbatere interioară; tot în cazul unor 'discuții' interioare, locutorul poate să îi spună *tu* unui interlocutor care nu este prezent sau care este imaginar:

(29) a. «- Ce rău e să fii băiat mare», căscă Dănuț răsturnându-se pe divan. [...] Îl ispiti deodată o împăcare pornită de la el... Nu-și dădu voie. «Când [**pro**$_{tu}$] ești băiat mare»... începu el să-și vorbească. (Ionel Teodoreanu, *La Medeleni*, vol. 1)

b. Și, scurtă vorbă, unde erau trei, eu eram al patrulea. Dar când auzeam de legănat copilul, nu știu cum îmi venea; căci tocmai pe mine căzuse păcatul să fiu mai mare între frați. Însă ce era să faci când **te** roagă mama? (Ion Creangă, *Amintiri din copilărie*)

c. De ce să nu ne trecem în revistă gândurile și-amintirile frumoase, când le-avem? [...] De câte ori nu strigam cu capu-n pernă, în adolescență, Daniel, Daniel!, invocându-**te**, nene Dai, iar **tu** habar n-aveai că **te** iubesc? (Ileana Vulpescu, *Arta conversației*)

[*În primele două propoziții locutorul, Dănuț în (a), și Nică în (b), se auto-desemnează cu pronumele* **tu**. *În (c) locutorul, doctorița Sânziana Hangan, îi spune* tu *unui bărbat de care a fost îndrăgostită în adolescență și la care se gândește.*]

Pronumele *tu* este probabil pronumele personal cel mai frecvent folosit cu sens generic:

(30) a. «- ...Pentru că dacă nu era canalie d. Georgescu, eu tot aș mai fi rămas în slujbă; nu demisionam... Dar pentru o mizerabilă leafă de trei sute de lei pe lună, adică, vorba vine, trei sute... în mână iei două sute cinzeci și șase și cinzeci de bani... **[pro$_{tu}$] să rabzi toate șicanele, toate aroganțele și toate lipsele de educațiune ale unui șef...** Mai luăm câte unul?... Băiete! încă două!... » (I. L. Caragiale, *Mici economii*)

b. « [...] nimeni nu e mai selectiv, mai exigent și mai circumspect în relațiile cu oamenii decât țăranul. Nu dă buzna cu prietenia peste nimeni și mai ales peste cine nu-i de-o seamă cu el. Pe țăran nu-l onorezi **tu** cu prietenia, **te** onorează el **pe tine**, după ce **te**-a cântărit pe balanță de bijutier.» (Ileana Vulpescu, *Arta conversației*)

c. Auzisem eu din oameni că, dacă vrei să nu te muște câinii și să te lase în pace, cum îi vezi că sar la **tine**, să **te** tupilezi jos la pământ și să-i lași să **te** latre cât le

place, fără să **te** urneşti din loc; căci ei bat cât bat şi, de la o vreme, **te** părăsesc şi se duc. (Ion Creangă, *Amintiri din copilărie*)

[*În toate aceste exemple pronumele de persoana a doua singular este folosit pentru a desemna o categorie largă: în (a) este vorba despre categoria angajaţilor plătiţi prost şi persecutaţi de şef; în (b)* tu *se referă la toate persoanele care nu sunt ţărani, dar care vor să fie prieteni cu persoane din această clasă socială; în (c)* tu *se referă la orice persoană atacată de câini, autorul formulează nişte reguli generale de comportament.*]

Frecvenţa acestei folosiri generice se regăseşte în proverbe şi aforisme:

(31) a. Daca se vorbeşte de rău **despre tine** şi o fi adevărat, îndreaptă-**te**; daca sunt minciuni, [**pro**$_{tu}$] râzi. (Epictet)

b. Când **te** lupţi cu propria-ti conştiinţa şi [**pro**$_{tu}$] eşti învins, [**pro**$_{tu}$] ai câştigat! (Aforism)

c. Copilul acesta mă exasperează: **tu** îi vorbeşti şi el nici nu **te** ascultă!

[*Aceste trei enunţuri sunt exemple de folosire al lui* tu *generic, care funcţionează ca un cuantificator universal ce îşi ia valori din membrii umanităţii, incluzând pe emiţător – situaţie foarte evidentă în (c). Pronumele ar putea fi substituit cu sintagme sau pronume de tipul* orice persoană, orice om, oricine *etc.*]

Pronumele *tu* face parte dintr-un mare număr de expresii fixe, unde îşi schimbă semnificaţia, parţial sau în totalitate, ajungând până la lipsa de referent (folosiri expletive), pronumele având numai rolul de a face enunţul mai expresiv:

(32) a. «- Ce notă vrei să-i dau pârlitului tău de protejat? » «- 7, dragă Costică!... » «- Apoi, dacă n-o fi ştiind nimic animalul!» «- **Ei, acuma şi tu**! zi că nu ştie; parcă el o să fie cel dintâi şi cel de pe urmă care să treacă fără să ştie... Te rog, dragă Costică!» (I. L. Caragiale, *Lanţul slăbiciunilor*)

b. Vă puteţi închipui ce va să zică a te scălda în Bistriţa, la Broşteni, de două ori pe zi, tocmai în postul cel mare! Şi **nici tu junghi, nici tu friguri**, nici altă boală nu s-a lipit de noi, dar nici de râie n-am scăpat. (Ion Creangă, *Amintiri din copilărie*)

c. **Nici tu car, nici tu căruţă.** (*DEX* s. v. *căruţă*)

[*Pierderea semnificaţiei fundamentale merge progresiv, pronumele primind un sens mai mult sau mai puţin general: în (a) pronumele continuă să îl desemneze pe receptor, dar expresia* ei, acum şi tu! *funcţionează ca marcator al dezacordului locutorului faţă de ce a spus interlocutorul; în (b) pronumele* tu *nu are nici un sens, expresia fixă* nici tu junghi, nici tu friguri *însemnând „nici un fel de boală sau suferinţă"; în (c) sensul expresiei este şi mai general şi înseamnă "nimic"; pronumele* tu *este aici expletiv.*]

Persoana a doua, singular şi plural, este încorporată în pronumele de politeţe, *dumneata* (*domnia* + *ta*), care funcţionează ca un pronume personal ce

subliniază statutul social al interlocutorului. În conversaţie, acest pronume este deictic, ca şi *dumneavoastră*, spre deosebire de ambelele pronume de politeţe de persoana a treia (*dânsul, dânsa, dumnealor*), care sunt de obicei anaforice (Vasilescu, 2008: 215).

(33) a. Îi ziceau de multe ori cunoscuţii, oameni care îndrăzneau orice cu părintele: «-Vezi, **dumneata** ai razim la bătrâneţe, de ce nu **te** duci la vrunul [dintre fii]...» Dar popa le tăia repede vorba «- Ce să mă duc?! Ce să mă razim?! Ei să trăiască, eu nu voi muri de foame!» (Ion Agârbiceanu, *Moş Viron*)

b. Domnul ceva mai târziu tresare din colţul lui de lângă fereastră, închide cartea cu scoarţe roşii in care citise pană atunci şi, privindu-mă pe sub ochelari cu un aer plictisit, continuă interogatoriul început de popă: «- **Dumneata** eşti din Slatina?» «- Ba nu... Eu sunt din Piteşti.» «- Şi ce cauţi la Slatina?» «- Am rude... Mă duc la vie, la mama-mare...» «- Dar mama-mare a **dumitale** cine este?» (Ion Minulescu, *Corigent la limba română*)

c. [Pascalopol] îl privi fără excesivă cordialitate, chiar cu oarecare umbră de ironie îndepărtată, însă cu o politeţe grabnică, respectuoasă: «- Va să zică **dumneata** eşti Felix de care ne-a vorbit atâta domnişoara Otilia!» «- Este băiatul doctorului Sima de la Iaşi», completă în şoaptă bătrânul, frecându-şi mâinile, cu un râs prostesc. (George Călinescu, *Enigma Otiliei*)

[*Ocurenţele pronumelui* dumneata *în aceste exemple sunt în variaţie liberă cu* tu *şi marchează politeţea cu care locutorul se adresează interlocutorului: în (a) pentru că interlocutorul este un preot, iar în (b) şi (c) pentru că este o persoană întâlnită pentru prima dată.*]

Pronumele *dumneata* preia de la *tu* nu numai acordul verbului la persoana a doua singular, dar şi unele folosiri stilistice:

(34) a. «- **Dumneata**, bunioară, **ori eu**, sau un **altul**, n-am fi în stare să ne înfigem în colţul otelului Continental pentru a privi la mişcarea de pe stradă, cu sângele rece al unei persoane absolut lipsite de grija zilei de mâne - în ce momente?... în ajunul lui sf. Dumitru...» (I. L. Caragiale, *Mici economii*)

b. «- Păi, el spune o poezie, domnule Mateescu. Nu se poate să fie in toate!» «- Ei, alta **acuşica, şi dumneata**! Da' al lui Iancu Lumânăraru, de la Sfinţii Voievozi, de ce e şi la cor?» «- Are cea mal frumoasă voce din clasă!» «- Că e tat-su ţârcovnic?! Ei, lasă, că m-oi pricepe şi eu, că doar în branşa noastră cântecul e la rangul întâi!» (Grigore Băjenaru, *Bună dimineaţa băieţi*)

[*Pronumele* dumneata *ar putea fi înlocuit cu* tu *în aceste exemple, preluând de la acest pronume şi utilizările speciale: în (a) autorul îl desemnează prin* dumneata *pe cititor, fiind echivalent cu formula* tu, iubite cititor; *în (b) este vorba despre acel marcator al dezacordului faţă de cuvintele interlocutorului, pe care l-am găsit sub forma* ei, acuma şi tu, *în (32a).*]

Persoana a doua poate fi exprimată şi prin apelative, mai ales în contexte hipocoristice, implicând, după cum am văzut, copii, un animal de companie etc. În plus, vorbitorii uneori înlocuiesc persoana a doua cu un apelativ desemnând categoria socială sau rangul:

(35) a. Cocoana scoate din alt săculeţ o sticlă cu lapte, din care toarnă într-un pahar; apoi: «– Cui îi place lăptic?» Bubico (*lingându-se pe bot*): «- Ham!» «- Să-i dea mamiţica lăptic **băiatului**?» Bubico (*impacient*): «- Ham! Ham!» (I. L. Caragiale, *Bubico*)

b. «- D-apoi nu **te** doboară, **boierule**, namila asta?» întrebă unul din ţărani. «- Pe mine?!» Dănuţ tocmai isprăvise clasele primare. Era licean în vacanţă. «- Mai bine hai de i-om da boierului o mână de-ajutor să-l suie», se amestecă în vorbă celălalt ţăran, apropiindu-se de zmeu. (Ionel Teodoreanu, *La Medeleni*, vol. 1)

c. ŞTEFAN: Bine aţi venit, **boieri d-voastră**! TOŢI: Să trăieşti, **măria**-ta! ŞTEFAN: Cu toţii. (*Dă mâna pârcălabilor şi ei i-o sărută.*) (B. Şt. Delavrancea, *Apus de soare*, Actul I, scena VI)

[*Apelativele din aceste exemple se referă la folosiri hipocoristice sau la folosiri sociale (deixisul social): (a) este un enunţ hipocoristic în care atât emiţătorul, cât şi receptorul sunt 'transferaţi' la persoana a treia (*mamiţica *pentru emiţător,* băiatul*, care este un căţel, pentru receptor); în (b) un ţăran se adresează fiului boierului; în (c), contextul este cel al curţii domneşti de la Suceava în ultimul an de viaţă al lui Ştefan cel Mare (1504): domnitorul salută sfatului domnesc cu formula* boieri d-voastră*, iar boierii îi răspund domnitorului cu o formulă conţinând apelativul* măria-ta.]

Voi

Pronumele de persoana a doua plural, *voi*, are în limba română ca sens fundamental *tu + el/ea/ei/ele* (*v.* 9 b-ii)), desemnând deci un grup de persoane (sau de entităţi asimilate persoanelor) din care face parte neapărat interlocutorul. În cazul unor discursuri, formula semantică a pronumelui *voi* ar trebui să fie $voi = tu_1 + tu_2 + \ldots tu_n$:

(36) a. «- Am vorbit despre Nero şi m-am visat Nero.» «- Ai şi ucis, Galilei?» «- Le ţineam un discurs romanilor, înainte de a da foc Romei. Ei mă ascultau împietriţi. "Mă uit cu scârbă la **voi** ca la nişte şobolani şi mă gândesc cum [**pro**$_{voi}$] veţi arde peste câteva ceasuri, după ce voi incendia Roma. Nu încercaţi să scăpaţi. Am pus străji la marginea cetăţii şi cine va încerca să iasă va fi jupuit de viu. Vreau să **vă** văd pe toţi ca pe nişte miei puşi la frigare. Meritaţi [**pro**$_{voi}$] asta. Şi în zadar încercaţi să **vă** gudurați la picioarele mele. **Vă** cunosc. N-aveţi [**pro**$_{voi}$] curajul nici măcar să **vă** uitaţi în ochii mei de teamă să nu vă citesc gândurile."» (Octavian Paler, *Apărarea lui Galilei*)

b. Era legat, şi omul când se simte legat e supărăcios. Chiar atunci seara Ghiţă îşi bătu sluga, pe ungurul, fără a-şi da seama pentru ce, iar când Ana îl mustră,

fără de voie, pentru aceasta, el îi aruncă vorbele: «- Ei! frate, dă-mi pace! Parcă nu tot **pentru voi** îmi mistuiesc viața!?» Ana tăcu, dar ochii i se umplură de lacrimi, fiindcă vorbele îi păreau grele. (Ioan Slavici, *Moara cu noroc*)

c. Gardianul puse ziarele pe noptieră, se retrase până la ușă și așteptă un moment potrivit ca să întrebe iar: «- Domnul doctor îmi spuse adineauri să aflu ce obișnuiți să luați la cinci și să **vă** aduc ce poftiți...». Puiu se opri în fața lui și răspunse mâhnit. «- De ce nu mă lăsați **voi** în pace, mă băiete?» (Liviu Rebreanu, *Ciuleandra*)

[*Toate aceste enunțuri exemplifică folosirea deictică fundamentală a pronumelui* voi: *exemplul (a) ilustrează situația în care locutorul desemnează cu pronumele* voi *un grup de persoane care (în imaginația lui) îl ascultă, o parte a populației Romei; locutorul propoziției din (b), adresată soției sale, se referă prin pronumele* voi *la familia sa, care îl include pe interlocutor; în (c) locutorul, internat într-un spital pentru bolnavi mentali în urma înfăptuirii unei crime, dorește să fie lăsat în pace de personalul de acolo – medici și gardian, propoziția fiindu-i adresată acestuia din urmă.*]

Ca și sintagmele *la mine, la tine*, folosite frecvent ca să se refere la casa locutorului, respectiv a interlocutorului, există și sintagma *la voi* care desemnează locuința interlocutorului și a familiei sale:

(37) «- Lasă să sufăr eu de spionită și fă tu pe viteazul în saloane, și o să vezi ce e mai deranjant, spionita sau arestuita...» Și râse. «Dar n-am scos un cuvânt», protestai... «- Nu mă refer, în cazul ăsta, la tine, era vorba de Vaintrub. Sunt sigur că nu numai **la voi** și-a exprimat el ideile sale antipartinice.» «-Tu glumești, sau...» «- De!» exclamă iarăși. «Să dea Marx să n-am dreptate.» (Marin Preda, *Cel mai iubit dintre pământeni*, vol. 1)

[*Acest fragment descrie perioada de instaurare prin teroare a comunismului, în care universitarii erau spionați de informatori ai Securității pretutindeni, chiar la ei acasă. Aici este vorba despre un personaj, Vaintrub, care ar fi exprimat păreri critice la adresa regimului în casa interlocutorului (desemnată de sintagma* la voi*), lucru care va conduce la arestarea lui.*]

Deseori pronumele apare în formularea unor ordine și dispoziții din partea unui superior către inferiorii săi:

(38) a. PAPURĂ VODĂ (*se dă după ostași*): Ce v-ați speriat, voinicilor?... [...] Păcală-Tândală, unde sunteți [**pro**$_{voi}$]? PĂCALĂ-TÂNDALĂ (*ieșind dintre ostași*): Prezenți. PAPURĂ: Intrați [**pro**$_{voi}$] în codru și trageți [**pro**$_{voi}$] cu ochiul, nu cumva [**pro**$_{voi}$] îți zări zmei pe după copaci. AMÂNDOI (*uimiți*): Noi? PAPURĂ VODĂ: **Voi**, d-apoi cine?... eu?... Hai, marș... de-ți scăpa [**pro**$_{voi}$] din ghearele lor, voi fi mărinimos **cu voi**, iertându-**vă** păcatele... marș... (Vasile Alecsandri, *Sânziana și Pepelea*, Actul III, scena III)

b. «- Ascultați [**pro**$_{voi}$] comanda la mine! Țațo Catarițo, fino Păunițo, tălică ești mai dibace, al lui Patruzec, nene Romaniță Curentule, tu, n-auzi? Fă, a lui

Colarete, Ioano, cu tine vorbesc, treceți [**pro**$_{voi}$] aici și-l apucați de picioare [**pro**$_{voi}$] pe dânsul. Când strig **la voi**, dați brânci tubului și culcați-l...» (Vlad Mușatescu, *De-a baba oarba*)

[*Papură Vodă dă un ordin lui Păcală și Tândală în (a), li se adresează cu formele de persoana doua plural a verbului; în (b) este vorba de o acțiune la care cooperează mai multe personaje coordonate de locutor.*]

Este posibil ca locutorul să se 'adreseze' unei întregi categorii sociale atunci când vorbește cu persoane considerate ca reprezentative pentru respectiva grupare; alteori poate 'vorbi' nu numai cu animale, ca în (35a), ci și cu obiecte neînsuflețite, care sunt astfel personalizate:

(39) a. «- Până și butoaiele pentru vin, cine se pricepe, le spală cu fiertură din indrișaim. Dar **voi**, **orășenii**, ce să spălați? Sticlele? În care găsești „Murfatlar" tras la Valea Călugărească?» (Vlad Mușatescu, *De-a baba oarba*)

b. Curând intrară sub cortul unde el ședea încungiurat de boierii și căpitanii săi, patru boieri, din care doi mai bătrâni, iar doi juni. Aceștia erau vornicul Moțoc, postelnicul Veveriță, spătarul Spancioc și Stroici.[...] «- Obștia ne-au trimis pre noi să-ți spunem că norodul nu te vrea, nici te iubește și măria ta să te întorci înapoi ca...» «- Dacă **voi nu mă vreți**, eu **vă** vreau», răspunse Lăpușneanul, a căruia ochi scântieră ca un fulger, «și dacă **voi** nu mă iubiți, eu **vă** iubesc **pre voi** și voi merge ori cu voia, ori fără voia voastră. [...] A! Nu mă vrea țara? Nu mă vreți **voi**, cum înțăleg?» (Costache Negruzzi, *Alexandru Lăpușneanu*)

c. Luă un vas din vestibul, se duse-n bucătărie, îl umplu cu apă, se-ntoarse-n cameră și așeză florile cu grijă, preocupată să le îmbine cât mai armonios culorile. «- Dragele mele, iubitele mele, iertați-mă că **v**-am lăsat atâta vreme fără apă, dar a năvălit trecutul peste mine. **Voi** nu știți asta...» (Ileana Vulpescu, *Arta conversației*)

[*Locutorul din (a) se adresează unui orășean, dar afirmațiile sunt adevărate pentru ansamblul orășenilor. Celebra frază din (b) este folosită frecvent pentru a desemna pe un conducător care nu vrea să renunțe la putere în ciuda dorinței contrare a celor guvernați; locutorul dă pronumelui* voi *două interpretări: (i) reia, de la interlocutori, referința la o clasă mai mare, cea a obștii, deci a întregii societăți moldovenești din epocă (interpretare care îi este nefavorabilă) sau (ii) o interpretare restrânsă și care îi convine, conform căreia* voi *se referă numai la cei patru boieri cu care vorbește. În (c) locutoarea își exprimă regretul că a lăsat buchetul de flori multă vreme fără apă sub forma unor 'scuze' adresate florilor.*]

În ceea ce privește sensul din (9b-i), în care pronumele desemnează numai pe interlocutor, folosire numită 'de politețe', în română se regăsește numai cu formele clitice ale pronumelui *voi*, însoțite de formele de plural ale verbului:

(40) a. Cu mâna făcu un ocol pripit al mesei. D-na Moscu îi mulțumi absentă [domnului Nazarie]. «- E o mare cinste să **vă** avem printre noi», începu ea, recăpătându-și

subit un glas mult mai sigur şi mai puternic. «[**pro**$_{dvs}$] **Sunteți** o mândrie a ştiinței româneşti...» (Mircea Eliade, *Domnişoara Cristina*)

b. «- Păi, era vorba să plecați mâine, nu?...» «- Au survenit anumite impedimente, care pot introduce corective în planul inițial. **Vă** rog să transmiteți copilului dumneavoastră acest bilețel, vreau să zic, această misivă...» (Aureliu Busuioc, *Unchiul de la Paris*)

c. AVOCATUL: Mai rămâne să găsim altceva... Te insultă vreodată? TÂNĂRUL: Aplică, domnule, totdeauna aşa vorbe triveale, care nu aş putea pentru ca să **vi** le zic în persoană în prezența mamiții. [...] Şi, pe urmă, să **vă** spun drept... nu-mi mai dă nici mâna pentru ca să țiu o nevastă fără zestre... (I. L. Caragiale, *Articolul 214*)

[*Formele clitice* vă *şi* vi, *însoțite de forma de persoana a doua plural a verbului marchează deferența locutorului față de interlocutor: în (a) este vorba de respectul pe care doamna Moscu o arată interlocutorului, domnul Nazarie, arheolog care predă la Universitate şi care tocmai a venit în vizită; în (b) este vorba despre atitudinea foarte politicoasă a unui tânăr către tatăl prietenului său, o persoană mai în vârstă şi cu o bună poziție socială, avocat şi şef al baroului; în (c) locutorul vorbeşte politicos cu avocatul său, care îi spune însă* tu, *pentru a sublinia distanța socială între clientul tânăr şi un profesionist.*]

Singurul pronume la nominativ care poate apărea în acest context este *dumneavoastră*, iar formele clitice discutate mai sus ar putea fi considerate drept forme de genitiv, dativ sau acuzativ ale acestui pronume. Andra Vasilescu (2008) vorbeşte în acest caz de o 'neutralizare' a diferențelor dintre formele clitice ale pronumelui personal şi formele clitice ale pronumelui de politețe, deşi formele clitice nu figurează în nici unul dintre tabelele în care autoarea prezintă formele de politețe (Vasilescu, 2008: 213-215).

De cele mai multe ori pronumele *dumneavoastră* se referă la un singur interlocutor:

(41) a. Tocmai când atinse clanța cu mâna, auzi vocea lui moş Timofte şi din primele accente cam înțelese ce vrea bătrânul. «- Zi-i pe şleau, moş Timofte. Vrei să intervii în favoarea cuiva...» «- Cum [**pro**$_{dvs}$] vă închipuiți aşa ceva!» se prefăcu bătrânul foarte amărât. «Tocmai **dumneavoastră**! Tocmai la **dumneavoastră**!» «- Lasă, nu te mai necăji», îl linişti profesorul. «Şi când intervii în sprijinul dreptății, tot se cheamă că intervii în favoarea cuiva.» (Constantin Chiriță, *Cireşarii*, vol. 1)

b. [***Situație***: *Un muncitor din echipa care încerca să salveze o insulă de pe Dunăre de inundație exprimă ideea că ar trebui să discute fără martori, deci sugerează ca unul dintre interlocutori (o jurnalistă) să plece*]:

Am crezut că înțeleg şi m-am ridicat. Politețea a fost întotdeauna mai puternică decât mine. Şi culmea, am simțit că roşesc. «- Ştiți, eu ar trebui să vizitez insula», am spus «mai am atâtea de văzut. [...]» Dar cel în haine de vânătoare era un

cavaler. «- Dar nu e vorba de **dumneavoastră**, tovarăşe. **Dumneavoastră** sunteţi aici reprezentanta presei centrale şi aveţi dreptul să cunoaşteţi totul pentru a putea informa pe oamenii muncii despre eforturile depuse fără precupeţire pentru salvarea [insulei].» (Ana Blandiana, *Reportaj*)

[*Dialogul din (a) are loc între un profesor şi paznicul şcolii: profesorul îi spune* tu, *dar, în semn de consideraţie pentru vârsta lui, îi spune* moş Timofte *şi nu* Timofte; *paznicul, în schimb, îi spune profesorului* dumneavoastră, *în semn de respect. În (b) şeful echipei ce făcea lucrări pentru salvarea insulei de inundaţii îi spune* dumneavoastră *ziaristei venite de la Bucureşti ca să scrie un reportaj despre activitatea lor.*]

Pronumele de politeţe poate avea şi sens de plural, dacă locutorul se adresează politicos unui grup de persoane. Uneori există o ambiguitate între referentul unic sau referentul colectiv, în absenţa unui context care să expliciteze:

(42) a. «- Ei, aşa-i cu boierimea noastră; ia bani cu dobândă ca să petreacă la străinătate, şi când la plată, tufă. Noi stăm colea şi ne roadem din unghii, ca să le plătim arenzile, iar creditorii dumnealor le vând averile la mezat.» «- Ia lasă, d-le Tănase, că tot **dumneavoastră** sunteţi creditorii.» (Duiliu Zamfirescu, *Tănase Scatiu*)

b. După aceasta, suindu-se iarăşi în strană, se întumă către boieri şi zise: «- Boieri **dumneavoastră**! De la venirea mea cu a doua domnie şi până astăzi, am arătat asprime către mulţi; m-am arătat cumplit, rău, vărsând sângele multora. Unul Dumnezeu ştie de nu mi-a părut rău şi de nu mă căiesc de aceasta; dar **dumneavoastră** ştiţi că m-a silit numai dorinţa de a vedea contenind gâlcevirile şi vânzările unora şi altora, care ţinteau la răsipa ţării şi la peirea mea.» (Alexandru Negruzzi, *Alexandru Lăpuşneanu*)

c. Autorul este un simplu cititor. Nu v-aţi gândit uneori, **dumneavoastră**, cititorii, să scrieţi câte ceva? (Cosmin Stănoiu, *Un cititor s-a apucat să scrie*)

[*În aceste exemple pronumele personal* dumneavoastră *se referă la o clasă de interlocutori: în enunţul (a)* dumneavoastră *poate avea două interpretări: (i) pronumele desemnează numai pe Tănase Scatiu; (ii) pronumele desemnează întreaga clasă a arendaşilor; enunţul (b) nu este ambiguu, pronumele* dumneavoastră, *ca parte a expresiei* boieri dumneavoastră, *arată clar că Lăpuşneanu se adresează întregului grup de interlocutori; în (c) formula* dumneavoastră cititorii, *ca şi formula din (b), subliniază sensul de plural al pronumelui.*]

Ca şi pronumele *voi*, pronumele de politeţe poate desemna o clasă mai largă de persoane, din care majoritatea să nu facă parte din contextul imediat al comunicării, cu condiţia ca interlocutorul să facă parte din ea:

(43) a. «- Credeţi că noi, poeţii, când scriem o poezie ne gândim la metrica şi prozodia ei... sau dacă folosim dactili, trohei sau iambi? Mie cel puţin, nici nu-mi trece prin cap aşa ceva! O scriu cum îmi vine, cum o simt... cum îmi dictează

spiridușul, și gata! E treaba **dumneavoastră**, a criticilor, să stabiliți ce metrică am folosit!» (Grigore Băjenaru, *Bună dimineața, băieți*)

b. IPINGESCU: [...] Poate că omul o fi șezând prin partea locului, pe Dealul Spirii. Ei! a venit și el la grădină ca și **dumneavoastră**, a stat și el până la isprăvitul comediei, și s-a nemerit să apucați tot pe-un drum ca să vă înturnați la domiciliu. (I. L. Caragiale, *O noapte furtunoasă*, actul I, scena I)

c. «- Nepoată-mea, Geta, lucrează la Casele de creație de la Sinaia-Cumpătu, chiar la cantina artiștilor. Avem și cărți. Destule.» «- Mă bucur că citiți... Pentru **dumneavoastră** scriem!» (Vlad Mușatescu, *De-a baba oarba*)

[*Referința pronumelui* dumneavoastră *în aceste exemple poate fi descrisă astfel: în (a) pronumele se referă nu numai la persoana cu care locutorul vorbește, ci la întreaga categorie a criticilor literari; în (b) Ipingescu desemnează prin pronumele* dumneavoastră *nu numai pe Jupân Dumitrache, cu care vorbește, ci și pe Veta și Zița, cu care Dumitrache fusese la spectacolul de la Iunion; în (c) locutorul, scriitorul Coman, vorbește în numele tuturor scriitorilor iar pronumele* dumneavoastră *cuprinde nu numai pe interlocutoare ci ansamblul cititorilor.*]

Ca și celelalte pronume personale precedate de prepoziția *la*, pronumele de politețe desemnează locuința interlocutorului, păstrând de obicei ambiguitatea dintre singular și plural:

(44) «- Nu țin scaune în odaie, maestre. Nu-mi plac, strică decorul, îmi răpesc din perspectivă.» «- N-aș putea lua loc pe pat? Pe jos, mi-e cam greu. Și-apoi, am mai stat pe dușumea!» «- Vai de mine, maestre, cum să nu! Ca **la dumneavoastră** acasă!» Nu-i mai spun că la mine acasă am un fotoliu în care îmi place să mă lăfăi. Bineînțeles, când nu mi-l confiscă tanti Ralița. (Vlad Mușatescu, *De-a puia gaia*)

[*Sintagma* la dumneavoastră (acasă) *trebuie pusă în seria* la mine/la tine/la noi/la voi (acasă) *adică a expresiilor ce desemnează deictic locuința participantului/participanților la discurs.*]

Pronumele deictice *eu*, *tu*, *dumneata*, *noi*, *voi, dumneavoastră* îi desemnează în folosirile cele mai răspândite pe participanții la discurs. Datorită marii lor frecvențe, au și capacitatea de a exprima multe alte valori, mergând de la deixisul social (*dumneata*, *dumneavoastră* ca expresie a politeții) trecând prin folosiri substantivale (*eul*) până la folosiri foarte generice, ce includ clase foarte mari sau chiar, în proverbe și maxime, întreaga umanitate.

3.1.2. Pronumele personale ca variabile legate

Am arătat că pronumele personale de persoana I^{a} și a II^{a} pe lângă folosirile deictice pot fi folosite și non deictic - non anaforic (*v.* în capitolul prece-

dent secțiunile 2.2.2, p. 48 şi 2.4, p. 76). Vom încerca să răspundem acum la întrebarea dacă pronumele *eu*, *tu*, *noi* şi *voi* pot fi folosite şi anaforic. Dacă considerăm că singurul criteriu pentru a considera un element anaforic este co-referențialitatea cu un alt cuvânt sau cu o altă secvență din discurs, atunci este evident că pronumele deictice pot fi folosite şi anaforic. Această părere apare exprimată în cărți mai vechi de pragmatică, de exemplu în Levinson (1983), unde ni se propun pentru anaforă exemple de tipul următor:

(45) a. Pe uşa cea mare a şcolii pătrunse în sfârşit şi **ultimul dintre ultimii**. Moş Timofte se încruntă rău la **el** şi chiar tuşi de câteva ori înfundat, mai mult ca să-**l** provoace pe întârziat, pentru că [**pro**$_{el}$] arăta într-un hal fără de hal. (Constantin Chiriță, *Cireşarii*, vol. 1)

b. «- **Paul**, vrei să vii aici? Vreau să **îți** arăt ceva.»

[*Aceste fraze conțin cuvinte coreferențiale*: *în (a) sintagma* ultimul dintre ultimii *este reluată de două ori, de pronumele* el *şi de forma de acuzativ* –l, *din* să-l provoace; *în (b)* Paul *şi* îți *au acelaşi referent.*]

Se poate considera că pronumele *el*, *îl* şi *îți* din propozițiile de mai sus reiau anaforic sintagma *ultimul dintre ultimii* [*elevi*] în (45a), sau pe interlocutor în (45b). Există însă o diferență importantă între cele două situații: dacă antecedentul lipseşte, pronumele *el* şi *îl* nu reuşesc să individualizeze referentul, în timp ce rostind propoziția *vreau să-ți arăt ceva*, locutorul îl desemnează pe interlocutor, informație clară chiar în absența propoziției anterioare.

În sintaxa şi semantica formală, pronumele deictice sunt asimilate variabilelor libere din logică, în timp ce elementele anaforice sunt privite ca variabile legate. Ideea că pronumele de persoana întâi şi a doua nu pot fi variabile legate se găseşte în mai multe lucrări, de exemplu în Déchaine/Wiltschko (2002). Deşi această părere corespunde majorității folosirilor pronumelor personale deictice, există, totuşi, ocurențe în propoziții subordonate unde aceste pronume reprezintă variabile legate. Fenomenul a fost semnalat pentru prima oară de Barbara Partee (1989) şi comentat de o întreagă serie de semanticieni, dintre care cităm pe Geoffrey Nunberg (1993), Angelika Kratzer (1998) sau Hotze Rullmann (2004). Este vorba de exemple de felul următor:

(46) a. Profesorul îmi explică lecția, pe care eu o înțeleg bine.

b. $\exists x[x \in EU \rightarrow$ lui x, profesorul îi explică lecția pe care x o înțelege bine]

c. $\forall x, \forall y[(x \in$ elev & $x \in EU$ & $y \in$ profesor$) \rightarrow$ (lui x, y îi explică lecția pe care x o înțelege bine)]

[*Propoziția din (a) prezintă cel puțin o interpretare conform căreia pronumele* eu *din subordonata relativă este legat de un antecedent, şi anume de pronumele* îmi *din principală. Conform acestei lecturi, persoana care pronunță propoziția*

(a) este identică cu persoana care înţelege lecţia explicată. Această a doua ocurenţă a pronumelui de persona întâi nu denotă deictic o persoană, ci îşi identifică referentul prin reluarea anaforică a pronumele îmi *din propoziţia principală. Această interpretare este ilustrată de formula (b). Într-o altă interpretare, formalizată în (c), atât sintagma nominală* profesorul *cât şi pronumele de persoana întâi au sens generic, însemnând, respectiv,* orice profesor *şi* orice elev, *implicând că elevul este inteligent şi profesorul explică bine*: ([dacă sunt un elev inteligent & dacă profesorul ştie să explice] profesorul îmi explică lecţia, pe care (eu) o înţeleg bine)*; în această lectură, caracterul anaforic al pronumelui* eu *din subordonata relativă este şi mai evident.*]

Propoziţia de mai sus poate fi transpusă la persoana a doua cu aceleaşi rezultate ([*dacă* [**pro**$_{tu}$] *eşti un elev inteligent & profesorul ştie să explice*] *profesorul* ***îţi*** *explică lecţia şi* ***tu*** *o înţelegi bine*).

Pronumele personale la plural *noi* şi *voi* sunt şi ele uneori anaforice, tot când sunt reluate într-o propoziţie subordonată:

(47) a. Noi$_1$ ne$_2$ credem irezistibili (= noi$_1$ credem că noi$_2$ suntem irezistibili)

b. $\forall x[x \in NOI \rightarrow x$ crede că NOI suntem irezistibili]

c. $\forall x[x \in NOI \rightarrow x$ crede că x este irezistibil]

[*Formulele (b) şi (c) ilustrează două lecturi ale enunţului din (a), unde NOI este un cuvânt care se referă la o clasă de persoane ce-l include pe locutor: în (b) interpretarea este colectivă, cuantificatorul universal leagă toate elementele din domeniul de referinţă a lui NOI («**noi$_1$** credem ceva; **noi$_2$** suntem irezistibili» unde* noi$_1$= noi$_2$*). Cele două ocurenţe ale lui* noi *sunt deictice. În această interpretare, locutorul consideră irezistibil grupul din care face parte, toţi împreună; în (c) lectura este distributivă: cuantificatorul universal leagă pe* x *(element ce face parte din mulţimea desemnată de* noi*),* x *fiind o entitate despre care locutorul consideră că este irezistibilă. În această a doua interpretare, a doua ocurenţă a pronumelui* noi *funcţionează ca o variabilă individuală legată de cuantificatorul universal, în sensul că* x *face parte din mulţimea entităţilor desemnate de pronumele* noi.]

Sensul distributiv al pronumelui *noi* ca variabilă individuală legată este încă mai clar într-un exemplu ca (48), care permite numai lectura distributivă:

(48) PAUL: «- Ion şi cu mine, noi$_1$ credem (fiecare) că [**pro**$_{noi}$] vom fi aleşi în funcţia de preşedinte al consiliului de administraţie» (unde noi$_1$ = noi$_2$).

[*Deoarece numai o singură persoană poate fi aleasă preşedinte al unui consiliu de administraţie, este clar că propoziţia de mai sus are numai un sens distributiv: proprietatea* a_fi_preşedinte_al_consiliului_de_administraţie *va fi o proprietate numai a unui element al grupului. A doua ocurenţă a lui* noi *(*noi$_2$*) este o anaforă deoarece faptul că Ion face parte din mulţimea desemnată de* noi *este cunoscut numai datorită ocurenţei numelui propriu în propoziţie. Cum se întâmplă de obicei în cazul anaforelor, pronumele moşteneşte trăsăturile de număr, gen şi persoană ale antecedentului.*]

În plus, în folosirile anaforice, pronumele personale de persoana întâi și a doua la plural pot avea mai multe tipuri de antecedenți, după cum am arătat în secțiunea precedentă:

(49) a. I-am spus nevestei mele că [$\mathbf{pro}_{noi}$] suntem în întârziere.

b. [$\mathbf{pro}_{eu}$] ți-am spus că [$\mathbf{pro}_{noi}$] suntem în întârziere.

c. [$\mathbf{pro}_{tu}$] i-ai spus că [$\mathbf{pro}_{voi}$] sunteți în întârziere.

d. Femeia pe care o iubesc vrea ca să **ne** căsătorim.

[*Pronumele* noi *și* voi *în propozițiile de mai sus au mai mulți antecedenți, deoarece proprietatea* a_fi_în_întârziere *privește: în (a) pe locutor și pe soția locutorului; în (b) pe cei doi interlocutori; în (c) pe interlocutor și pe o altă persoană. În (d) acțiunea viitoare de a se căsători privește pe locutor împreună cu femeia pe care o iubește.*]

Exemplele sunt și mai clare în cazul propozițiilor în care cuantificatorul apare explicit:

(50) a. Fiecare femeie pe care o admir vrea [$\mathbf{pro}_{noi}$] să **ne** căsătorim.

b. $\forall x$[[femeie(x) $\wedge$ admira(EU, x)] $\rightarrow$ x vrea x și EU ne căsătorim]

[*În această frază* noi *este o variabilă având denotația constituită din perechi de persoane formate din locutor și fiecare femeie pe care locutorul o admiră. În acest caz,* noi *este parțial legat de expresia cuantificațională universală* fiecare femeie *în sensul că acest cuantificator universal 'alege' pe cel de al doilea membru al perechii, în timp ce primul membru, locutorul, este determinat deictic. Toate aceste informații se găsesc în formula (b).*]

Situația legărilor parțiale conduce la formarea unui fel de 'anaforă infidelă', care nu copiază pur și simplu trăsăturile de persoană, gen și număr ca în (50). Pentru o descriere formală a acestor caracteristici Hotze Rullmann (2004) propune să se considere că fiecare pronume este un indice, după principiile următoare:

(51) Dacă pro este un pronume denotând un indice individual i, atunci pro este la singular și atunci

a. pro este la prima persoană (*eu*) ddacă[5] i = L;

b. pro este la persoana a doua (*tu*) ddacă i = A;

c. pro este un pronume de persoana a treia (*el*, *ea*) și i nu-l desemnează nici pe locutor, nici pe auditor (L $\notin$ i și A $\notin$ i).

(52) Dacă pro este un pronume denotând un ansamblu de indici individuali i, atunci pro este un plural și

---

[5] Reamintim că forma *ddacă* reprezintă o prescurtare a expresiei logice *dacă și numai dacă* și corespunde în engleză prescurtării *iff* și în franceză formei *sii*.

a. pro este la persoana întâi (*noi*) ddacă L ∈ *i*,

b. pro este la persoana a doua (*voi*) ddacă L ∉ *i* şi A ∈ *i*;

c. pro este la persoana a treia (*ei*, *ele*) dacă L ∉ *i* şi A ∉ *i*. (Rullmann, 2004: 166)

3.1.3. Folosiri apelative speciale

S-a constatat că pronumele interlocutive (mai ales cele alocutive) sunt folosite nu numai pentru a desemna o persoană (folosire referenţială) sau pentru ca locutorul să i se adreseze (folosiri apelative[6]).

(53) a. Dănuţ le ajunse din urmă. «- Voi... voi sunteţi nişte fete!» le aruncă el cu glasul înecat de indignare. «- Nu-i adevărat!» bătu din picior Olguţa, răzbită de insultă. «- Nici nu mai încape vorbă. **Tu** eşti băiat», interveni domnul Deleanu. «Singura noastră fetiţă e Monica. Aşa-i, Monica?» (Ionel Teodoreanu, *La Medeleni*, vol. 1)

b. PROFESORUL: Mă! prostovane! **tu ăla ghe colo**... Spune-ne tu doară: ce iaşte fiinţă şi ce iaşte lucru, mă? (= Mă prostule! **tu ăla de colo**… Spune-ne tu deci : ce este fiinţă şi ce este lucru, mă?) (I. L. Caragiale, *Un pedagog de şcoală nouă*)

c. «- Unde sunteţi domnilor? Ieşiţi dracului din găurile alea, n-auziţi că vorbesc cu **voi**?» (Matei Vişniec, *Paparazzi*)

[*În primul exemplu, (a),* tu *este folosit 'normal' ca deictic simbolic. În (b) şi (c) pronumele la singular şi cel la plural sunt folosite ca apelative, locutorul atrage atenţia interlocutorului sau interlocutorilor că mesajul le este adresat*.]

Dacă participanţii la discurs nu sunt faţă în faţă, pot apărea nu numai dificultăţi în identificarea interlocutorului, dar şi modificări în folosirea pronumelor sau în alegerea persoanei verbului. De exemplu în scris, când subiectul propoziţiei este substantivului *subsemnatul*, locutorul poate alege să acorde verbul la prima sau la a treia persoană, deşi în cereri actualmente se manifestă preferinţa pentru acordul verbului la persoana întâi, ceea ce întăreşte tendinţa acestui cuvânt de a se comporta ca un pronume desemnând pe locutor:

(54) a. Dacă-ţi spune **subsemnatul**, te rog să-**l** crezi. (*Sinonime*, apud *DEX online* s. v. *subsemnat*)

b. CERERE: Subsemnatul … domiciliat în … **solicit** un cod ISBN pentru lucrarea… autor …, editată în anul… Acest cod ISBN îl **solicit** în calitate de … **Menţionez** că lucrarea nu va fi realizată cu ajutorul unei edituri.

c. Un scriitor de geniu ar da bir cu fugiţii dacă cineva i-ar pretinde un asemenea efort colosal. Cât despre **subsemnatul**, mediocritatea, insignifianţa şi, poate, conformismul la care nu **sunt dispus să renunţ** cu una cu două, **mă** obligă **să aleg** tăcerea. (A. O. Kenada, *Cele 6 scrisori ale lui Zeppelinus N.*)

---

[6] Deoarece în lingvistica românească termenul 'apelativ' are mai multe sensuri, precizăm că îl folosim în sensul de «formă lingvistică de adresare».

[*În toate aceste exemple locutorul este numit de cuvântul* subsemnatul: *în (a) verbul este acordat la persoana a treia; în (b) şi (c) acordul este la persoana întâi, ceea ce întăreşte statutul pronominal al acestui item.*]

În cazul conversaţiilor telefonice, de multe ori interlocutorul sau apelantul este identificat cu o instituţie, cu o familie etc. Chiar atunci când locutorul foloseşte numele unei persoane, uneori verbul este la persoana a treia, deşi e vorba de interlocutor. Uneori întâlnim şi alte folosiri speciale ale pronumelor deictice:

(55) a. «- Alo? **Casa Marinescu**? Da, la mulţi ani, fireşte... **Miliţia**... Nu, nu-i o glumă, rămâneţi, vă rog, la aparat.» (Rodica Ojog-Braşoveanu, *O bombă pentru revelion*)

b. «- Domn Mitică! Domn Mitică, vino repede! M-am nenorocit! Nevastă-mea! A omorât-o! Nenorocitu' dracu' [...] prinde-l dom-le, că altfel intru în păcat...». Fane revenindu-şi: «- Alo! Stai dom-le o clipă. Cine dracu eşti şi de unde dai telefon? Alo! Alo! Calm, domnule! Fii calm şi spune mai întâi cine eşti ...» «- **Alo! Nu-i dom Mitică**? Mitică Achiţeni?» «- Nu, domnule. **Aici e sergentul major de jandarmi Fane**... ăăă Ştefan Ochiosu, adjunctul şefului de post.» (Cătălin Dan Cârnaru, *Povestiri aproape reale*)

c. «- Alo...» «- Bună seara, Adrian.» [...].«- Bună seara... **Cum te cheamă?**» «- **EU**.» «- Nu-i de-ajuns... [...]» «- Ba da. Deocamdată...» (Rodica Ojog-Braşoveanu, *Telefonul din Bikini*)

[*Regăsim în aceste exemple câteva caracteristici ale convorbirilor telefonice: cel care telefonează se asigură că nu a greşit numărul cu formule interogative de tipul (*acolo e*)* casa/familia Marinescu?, *iar iniţiatorul convorbirii, dacă vorbeşte ca angajat al unei instituţii, numeşte acea instituţie în loc să se prezinte: în (a) (*aici e*)* Miliţia; *exemplul (b) ilustrează acelaşi tip de modificări, chiar dacă este vorba de persoane: vorbitorii se recomandă sau îşi identifică interlocutorul cu forme de persoana a treia cum ar fi* aici e sergentul major de jandarmi Fane *în loc de* sunt sergentul major ....; *în exemplul (c) avem o folosire specială a pronumelui de persoana întâi* eu, *din partea unui locutor care refuză să se identifice, în ciuda solicitării explicite a interlocutorului.*]

În cazul interlocutorului, Levinson (1983) arată că uneori se face o distincţie între vorbitor sau interlocutor şi sursă:

(56) a. [***Situaţie***. *În avion, stewardesa vorbeşte pasagerilor*]:

STEWARDESA: Începem coborârea, vă rog să vă puneţi centurile!

b. [***Situaţie***. *Un credincios în timpul spovedaniei*]:

«- Părinte, iertare, că am păcătuit!»

[*În (a) stewardesa este locutorul, dar ea vorbeşte în numele pilotului comandant de avion; în (b) credinciosul cere iertare preotului, dar el de fapt adresează expresia căinţei sale lui Dumnezeu.*]

Pronumele personale, care sunt printre cuvintele cele mai frecvente ale unei limbi, pot să dobândească în comunicare valori multiple: se pot substitui unele altora, pot avea valori inclusive sau exclusive, deictice sau anaforice etc., pentru a nu vorbi de diferitele folosiri stilistice (ironice, politicoase, nepoliticoase, familiare, hipocoristice etc.).

3.2. Posesivele

După cum se ştie, posesivele (pronume sau adjective) exprimă o relaţie de apartenenţă între două clase de entităţi, posesorul şi obiectul posedat, fiind echivalentul unei sintagme nominale cu structura $SN_{obiect\ possedat}$ + (a) + Substantiv-$Genitiv_{posesor}$ (*Maria are o casă*, ***casa ei***... = *casa Mariei*; *Maria are trei case, o casă **a ei**...* = *o casă a Mariei*).

(57) a. (Maria nu ştie unde a pus cartea, dar) **cartea ei** este în servietă

b. (Tu nu ştii unde ai pus cartea, dar) **cartea ta** este în servietă.

[*Sintagma nominală* cartea ei *poate fi parafrazată cu sintagma* cartea Mariei, *iar* cartea ta *semnifică* 'cartea interlocutorului'.]

Din punct de vedere morfosintactic, posesia se exprimă în limba română printr-un ansamblu de structuri, pe care Vasilescu (2008) le grupează în patru categorii:

(i) posesia 'tare', realizată prin posesive, adjective şi pronume (*satul meu*, *acest stilou al tău*, *cartea sa/lui/ei*, *camerele lor* etc.);

(ii) posesia 'slabă', realizată prin aşa-numitul 'dativ posesiv' (*mi-am pierdut cheile* = 'am pierdut cheile mele') sau 'acuzativ posesiv' (*mă doare capul*) în care cliticul este complement posesiv (Rădulescu-Sala 2008);

(iii) posesia 'deviată', exprimată prin clitice la dativ adnominal (*tot mai citesc frumoasa-**ţi** carte*, Vlahuţă) sau prin pronumele personal accentuat precedat de prepoziţia *la*, în structuri de tip locativ (***la mine** în casă, **la tine** la birou, **la noi** în ţară*);

(iv) posesia 'implicită', care rezultă cumva din context, în urma unui proces de deducţie, în fraze de tipul *felicitări pentru ultima ta publicare, am văzut **cartea*** (= *cartea ta*) *în librărie* (Vasilescu 2008: 233); acest tip de exprimmare a posesiei are un caracter anaforic evident.

Structurile (i)-(iv) sunt (cvasi)-sinonime, vorbitorul având libertatea de a alege una dintre aceste forme: *am văzut cartea ta, ţi-am văzut cartea*, *am văzut cartea-ţi, am văzut cartea*, sau *în camera ta, în camera-ţi, la tine în cameră*, poate mai puţin posesia 'deviantă' care are caracter arhaic şi poetic. Nu toate combinaţiile sunt posibile, de exemplu, de multe ori în cazul posesiei inalienabile, numai construcţia cu dativul posesiv se foloseşte *îmi ţiuie urechile* vs. **ţiuie urechile mele* (Rădulescu Sala, 2008: 467). Propoziţiile ce acceptă construcţiile cu dativ şi

acuzativ posesiv nu pot fi folosite de obicei cu construcţiile de posesie 'deviată' (propoziţia *mi-am găsit cheile* nu este echivalentă cu *am găsit la mine cheile*).

3.2.1. Folosiri deictice

Posesivele de persoana întâi şi a doua sunt de obicei deictice, în sensul că posesorul este un participant direct la discurs:

(58) a. «- Măriile-voastre, am onoare pentru ca să vă recomand familia **mea**: consoarta **mea**, copiii **mei**, amicul **meu**!» (I. L. Caragiale, *35 de minute*)

b. «- Încă mai ai gură să întrebi?! acestea-s faptele **tale**; m-am luat după capul **tău** cel sec şi m-am dus pe coclauri să-ţi aduc copii de suflet. Şi acum, iaca în ce chichion am intrat!» (Ion Creangă, *Povestea porcului*)

c. El păru a se gândi. Apoi adause: «- Mă mir însă că d-l Comăneşteanu caută bani în oraşul **nostru**, mic şi fără capitaluri, când ar putea să găsească aşa de uşor la Bucureşti.» (Duiliu Zamfirescu *Tănase Scatiu*)

d. Voi, băieţi, căutaţi a profita de ştiinţa bunului **vostru** profesore şi nu uitaţi că de la voi aşteaptă mult patria, România, pentru viitor! (I. L. Caragiale, *Un pedagog de şcoală nouă*)

[*În aceste exemple, elementul deictic este reprezentat de posesor: în (a) este vorba despre familia, nevasta, copiii şi prietenul locutorului; în (b) faptele şi gândirea (exprimată metaforică prin* cap*) aparţin interlocutorului; oraşul din (c) este cel în care locuieşte locutorul, iar în (d) inspectorul şcolar se adresează grupului de elevi ai profesorului Rostogan, deci grupului de interlocutori.*]

În limba populară şi familiară, adjectivele posesive pot forma corp comun cu substantivul (posesivul conjunct), mai ales în cazul numelor de rudenie:

(59) a. Pe acest deal, Smarandă, am fugit în vremea zaverei, cu mă-**ta**, cu tine şi cu frate-**tău** Ioan, de frica unei cete de turci, care se bătuse chiar atunci cu volintirii la Secu şi apoi se îndreptară spre Pipirig, după jefuit. Iar pe soră-**ta** Ioana, de grăbit ce-am fost, o uitasem acasă, pe prispă, în albiuţă. (Ion Creangă, *Amintiri din copilărie*)

b. MACHE: «-Cusur, necusur, numaidecât să-mi spui la cine a făcut infamul aluzie?» LACHE: «- Vrei numaidecât să ştii?» MACHE: «-Da!» LACHE: «-La Fănică.» MACHE: «- La bărbatul sorii nevestii-**mi**! la cumnatu-**meu**?» LACHE: «- La Fănică, la cumnatu-**tău**.» (I. L. Caragiale, *Amici*)

[*Caracterul deictic al posesivului se menţine, în (a) locutorul vorbeşte despre mama, fratele şi sora interlocutorului; în (b) este vorba de soţia şi cumnatul lui Mache, desemnate de pronume de persoana întâi când vorbeşte Mache, şi cu cel de persoana a doua când vorbeşte Lache.*]

Posesivele au şi forme corespunzătoare pronumelui de politeţe, care ţin de acelaşi deixis social, atitudinea locutorului faţă de interlocutor fiind determinată de reguli de comportament ale societăţii în care trăieşte:

(60) a. «- Ia ascultă-mă, tânărule», zic eu... «- Ştii cât am ţinut la răposatul **dumitale** tată, bunul meu prieten, ştii cât ţiu la mama **dumitale** şi la dumneata, ascultă-mă...» (I. L. Caragiale, *Greu de azi pe mâine*)

b. «- Mergem? e târziu, ştii?» «- A cui e vina? » «- A mea, fiindcă n-am venit la vreme, şi **a dumitale** fiindcă te-ai gătit prea mult. » (Duiliu Zamfirescu, *Viaţa la ţară*)

c. «- N-am de gând să vă reţin. Este o chestiune care se referă, ca să zic aşa, la condiţia **dumneavoastră** profesională.» (Rodica Ojog-Braşoveanu, *Omul de la capătul firului*)

[*Aceste fraze exemplifică o adresare politicoasă a vorbitorului care desemnează: în (a) pe tatăl şi pe mama interlocutorului; (în b) se referă la vina interlocutorului iar (în c) la condiţia profesională a interlocutorului cu posesivul* dumitale, *respectiv* dumneavoastră.]

Caracterul deictic al posesorului se păstrează şi în cazul celorlalte forme de exprimare a posesiei: putem vedea folosiri deictice ale dativului posesiv în (61), a posesiei 'deviate' în (62) sau a posesiei implicite în (63):

(61) a. «- Ei, domnule, am şi eu un foc la inima mea. Ne-a prins războiul pe meleagurile astea şi n-am apucat barem să-**mi** mai văz ţiganca o dată... Că eram luaţi numai de şase zile când m-a "concintrat".» (George Topîrceanu, *Amintiri din luptele de la Turtucaia*)

b. «- Ce **vă** mai fac copiii, bărbatul? » «- Mulţumesc, doamna doctor, băiatu' ăl mare-a terminat armata, e parchetar pe şantier, ăl mic e la liceul tehnic.» (Ileana Vulpescu, *Arta conversaţiei*)

c. Necazul cel mai mare era că, după cum am spus, nota asta se aduna la media generală de absolvire a seminarului pedagogic universitar, unde **ne** făceam ucenicia de profesori. (Grigorie Băjenaru, *Bună dimineaţa, băieţi*)

[*Pronumele în dativ* îmi *din (a) se referă la nevasta locutorului, cel din (b),* vă, *este o formă de politeţe, prin care vorbitorul se referă la membrii familiei interlocutorului, iar pronumele în dativ* ne *din (c) desemnează ucenicia unui grup de persoane din care face parte şi locutorul.*]

(62) a. «- În decembrie '68, când a fost pus în libertate, l-am primit **la mine** în casă, aici. Era dureros gândul şi totuşi reflectam că un an de penitenciar trebuia să-l fi scuturat puţin.» (Rodica Ojog-Braşoveanu, *Omul de la capătul firului*)

b. «- Ce socrule, mă!» sări Vasile, jumătate glumeţ, jumătate furios. «Eu să-ţi zic ţie «socrule», că văd că nevastă-ta-i mai mult **la mine** decât **la tine**!» (Liviu Rebreanu, *Ion*)

c. «- Ţi-e frică», urmă Ghiţă, trecându-şi cu amândouă mâinile printre peri în sus. «Ţi-e frică şi nu ţi-e ruşine să-ţi chemi oamenii într-ajutor.» «- Se înţelege că nu», răspunse Lică zâmbind. «Mi-ar fi ruşine dac-aş veni fără dânşii **la tine**.» (Ion Slavici, *Moara cu noroc*).

[*Sintagmele* la mine *şi* la tine *desemnează în aceste exemple casa locutorului, respectiv a interlocutorului.*]

(63) a. Şi cum stam eu acum şi mă chiteam în capul meu că şarpe cu pene nu poate să fie, după cum auzisem, din oameni, că se află prin scorburi câteodată şi şerpi, unde nu mă îmbărbătez în sine-mi şi iar **bag mâna** să scot pupăza... (Ion Creangă, *Amintiri din copilărie*)

b. Dacă ar fi să vorbim de o cameră nouă, altfel decât aceasta în care mă aflu acum, şi nu aici, în cameră, ci undeva, într-o pădure, de exemplu, am lua punct de plecare tot camera asta. Am reconstitui-o **în cap** imediat: aceşti patru pereți, acest tavan, aceste podele, aceste uşi şi ferestre, această mobilă. (Aureliu Busuioc, *Singur în fața dragostei*)

[*În sintagmele evidențiate, adjectivul posesiv lipseşte fiind prezent numai obiectul posedat, dar din ansamblul frazei se înțelege că este vorba despre mâna, respectiv despre capul locutorului. Sunt cazuri clare de posesie implicită deictică.*]

Posesivele deictice pot fi întâlnite într-o serie de folosiri speciale, după cum am putut constata din examinarea corpusului:

- posesivul de persoana întâi poate apărea în formule fixe folosite ca apelative ale interlocutorului:

(64) a. «- **Domnul meu**» îl întreb, după ce-i mulțumesc de atâta amabilitate «cum îți explici d-ta obiceiul ăsta de a scrie scrisori anonime?» «- E foarte uşor de explicat...» (I. L. Caragiale, *Antologie*)

b. Generalul îl privi mai atent pe Felix, îl apucă de bărbie şi păru încântat. Lui Felix, apucatul ăsta de bărbie i se făcuse nesuferit. Otilia, Georgeta, bărbați, femei, toți îl luau de bărbie, ca pe un copil mic. «- **Dragul meu**, te felicit», râse generalul, nemaigăsind ce să spună. (George Călinescu, *Enigma Otiliei*, vol. 2)

c. «- **Doamnele mele**», m-am trezit eu spunându-le, «cred că eu am făcut copiii ăştia, şi pe primul şi pe-al doilea, fiindcă nu sunt atât de optimistă şi-atât de echilibrată ca dumneavoastră.» (Ileana Vulpescu, *Arta conversației*)

[*Apelativele însoțite de adjectivul posesiv de persoana întâi pot fi o manifestare de cordialitate, ca în (a), de afecțiune, ca în (b) sau de distanță ironica, ca în (c).*]

Posesivele de persoana a doua, singular sau plural, sunt parte integrantă a anumitor formule apelative, stabilite conform unui protocol ce priveşte capetele încoronate, prinți, şefi de stat, ambasadori, membri ai ierarhiei bisericii etc.:

(65) a. «- Pe ei, copii!» strigă îndreptându-se către lefegii, şi întorcându-se la preoți: «**Sfinţiile-voastre**, urmați-vă datoria!» (Alexandru Odobescu, *Mihnea Vodă cel Rău*)

b. Lăpuşneanul mergea alăturea cu vornicul Bogdan, amândoi călări pe armăsari turceşti şi înarmați din cap până în picioare. «- Ce socoți, Bogdane», zise după puțină tăcere, «izbândi-vom oare?» «- Să nu te îndoieşti, **măria-ta**», răspunse

curtezanul, «ţara geme subt asuprirea Tomşei.» (Costache Negruzzi, *Alexandru Lăpuşneanu*)

c. «- Cât pentru mine unul, cum vreţi... dar mi se pare/Că nu prea sunt puternic, căci pătimesc de tuse.»/Vulpea era aproape: «- Ce-are a face!» răspunse,/ «**Înălţimea ta** eşti/Oricât de slab pofteşti.» (Grigore Alexandrescu, *Dreptatea leului*)

[*Aceste formule, toate deictice, reprezintă moduri ceremonioase de adresare către preoţi în (a), către voievozi în (b), către regi în (c), unde vulpea, unul dintre curteni, vorbeşte cu leul, regele animalelor.*]

- adjectivul posesiv deictic este în unele situaţii folosit cu valori apropiate de cele ale dativului etic, exprimând afecţiunea, sau, dimpotrivă, dezaprobare faţă de o anumită persoană. În textele narative, uneori posesivul are rol de tematizare, de a pune în evidenţă personajul ce se află în centrul povestirii. Cel mai frecvent în această folosire întâlnim pronumele de persoana întâi:

(66) a. Până la Bucureşti, am mai auzit destule. Pe la Chitila, am îndrăznit să-l întreb pe **omul meu** ce e de felul lui. Am aflat... E voiajor... în branşa ilustrate, poştale... (I. L. Caragiale, *Aşa să mor*)

b. «- Aracan de mine, maică, da' tot învaţă? Ce-a mai ieşit şi moda asta cu învăţătura până la adânci bătrâneţe!... Uite, eu pe Tănase **al meu** l-am pus la treabă de mic copil, şi slavă lui Dumnezeu, băiatul a ieşit bun, treaba treabă, plimbarea plimbare.» (Duiliu Zamfirescu, *Viaţa la ţară*)

c. «- Îţi foarte mulţumesc, **dragul meu iubit**, îi răspunse atunci broasca. Cuvântul tău a sfărâmat toate farmecele ce mă ţineau înlănţuită. Tu eşti ursitul inimii mele. Pe tine te voi urma până voi avea viaţă în mine.» (Petre Ispirescu, *Broasca ţestoasă cea fermecată*)

[*În (a) autorul evidenţiază că se referă la persoana aflată în centrul naraţiunii sale. În (b) şi (c) avem a face cu folosiri afective.*]

Şi formele la celelalte persoane pot fi folosite pentru emfatizarea subiectului conversaţiei sau persoanei aflate în centrul ei, sau pentru exprimarea atitudinii locutorului (afecţiune, distanţă ironică etc.) deşi astfel de utilizări se întâlnesc mai rar:

(67) a. «- Voi vorbiţi şi scrieţi numai pentru voi, numai între voi», continuă Eleazar mai aprins. [...] «Ce înţeleg **milioanele de români** care nu vă cunosc personal şi nu vă cumpără cărţile, ce pot înţelege ei din toată flecăreala voastră spirituală?» [...] «- Dragă prietene», începu calm Dragu, «despre Goethe ştiu mult mai puţini oameni decât despre Ramon Novarro; despre un Eddington sau Bergson, infinit mai puţini decât despre Camera. Ce spui tu e cu desăvârşire absurd. Este firesc ca **milioanele tale de români**, sau de englezi, sau de ruşi să nu ne înţeleagă ce vorbim şi ce scriem.» (Mircea Eliade, *Huliganii*)

b. Se-nsera şi lampele vagonului nu se aprinseseră. Atunci trec prin imaginaţia mea toate reminiscenţele romantice, toate istoriile de briganzi în drum de fier... vrea să mă sugrume banditul!... şi n-apucă junele **nostru** să întinză mâna cu batista spre gâtul meu şi sar în picioare şi încep să ţip desperată. (I. L. Caragiale, *În tren accelerat*)

c. ZOE (*plânsă*): Tu nu înţelegi, tu nu simţi! Peste câteva minute se sfârşeşte alegerea şi se proclamă deputat **al vostru** Dandanache (I. L. Caragiale, *O scrisoare pierdută*, Actul IV, scena 1)

[*În (a) adjectivul posesiv* tale *subliniază subiectul discuţiei; la fel şi* nostru *din* omul nostru *(al autorului şi al cititorilor) evidenţiază faptul că este vorba despre acelaşi personaj ce se află în centrul naraţiunii; în schimb Zoe exprimă prin posesivul* al vostru, *emfatizat de dislocarea la stânga (*al vostru Dandanache *în loc de* Dandanache al vostru*) detaşarea şi dezaprobarea pentru candidatura lui Dandanache, susţinut şi de soţul ei şi de amant; ea ar fi preferat să fie candidat Caţavencu.*]

- folosiri generice, şi ele relativ rare:

(68) a. Privea pe fereastră aproape fericit. Nu începuse să plouă; vântul bătea mai slab, văzduhul se încinsese iarăşi, se auzeau tunete încă prea depărtate. Să fii acuma la câmp, să ai toată roata cerului deschisă deasupra capului **tău**, să poţi sorbi... (Mircea Eliade, *Huliganii*)

b. Ţine în secret aurul **tău**, crezul **tău** şi locul spre care te îndrepţi. (Maximă)

c. Dacă îmi place, e **al meu**. Dacă cred că e **al meu**, e **al meu**. (*Legile lui Murphy*)

[*În (a) sintagma* deasupra capului tău *se referă la orice om aflat în condiţiile descrise de enunţ; sfatul din (b) este cu valoare generală,* tu *fiind echivalent cu* oricine, orice om; *enunţul (c) este o prezentare ironică a lăcomiei şi rapacităţii omeneşti, cele două propoziţii se referă la orice membru al societăţii.*]

Ca orice alt element al limbii cu sens plin, şi pronumele de persoana a treia poate fi folosit deictic, dacă desemnează un obiect ce se găseşte în contextul imediat al comunicării şi este indicat cu un gest de locutor (folosire deictică ostensivă):

(69) a. OANA: Ah! Tu dormi, Oană, şi Cătălin plânge! ŞTEFĂNIŢĂ: Luaţi-**o** d-aici! OANA: Viforul care a început va răsturna mândria Moldovei!... (Barbu Ştefănescu Delavrancea, *Viforul*, Actul III, scena VI)

b. La un moment dat, unul îşi aminteşte de Crăcănel şi-ntreabă înciudat: «- Mă, dar ce naiba e cu Crăcănel, de nu mai vine odată?» La care, un glas nasal şi sacadat răspunde din spatele lor, cu o ironie dârză şi răutăcioasă: «-Uite-**l** şi pe Cră-că-nel!» Nu mai este nevoie, cred, să spun că era chiar Crăcănel, care venise tipa-tipa, neauzit de nimeni, şi căruia, fără să vrea, îi ajunsese la urechi întrebarea drăgălaşului său elev. (Grigore Băjenaru, *Cişmigiu*)

[*Pronumele personal în acuzativ* o *se referă la Oana, pe care soldații trebuie să o îndepărteze la ordinul lui Ștefăniță Vodă; în (b) locutorul este profesorul ce a intrat în clasă neobservat și care se desemnează pe sine cu pronumele* îl *însoțit de un gest. Ambele folosiri sunt deictic ostensive.*]

3.2.2. Folosiri anaforice

Folosirile anaforice ale posesivelor sunt frecvente. Adjectivele posesive se caracterizează prin diferențieri de acord: dublu acord în cazul formelor *său*, *sa*, *săi*, *sale* care preiau persoana a treia a posesorului și genul și numărul obiectului posedat, În schimb formele *lui, ei* și *lor*, ce provin din forme ale pronumelui personal, marchează nu numai persoana posesorului, dar și numărul (singular, *lui*, *ei* sau plural *lor*). Formele de singular fac și diferența de gen, *lui* fiind masculin, iar *ei* - feminin.

(70) a. Doamna L. se hotărî să taie scurt nefericita ei experiență domestică reducând balconul la banalele **sale** rosturi și timpul **său** de studiu la intervalele rămase în afara așteptării produselor alimentare. (Ana Blandiana, *Zburătoare de consum*)

b. Am cronometrat până și în visele mele în încercarea de a găsi vreo periodicitate, în zadar, deși era asemenea unui mecanism de ceas, mașina se comporta haotic. Rostul **ei** îmi scăpa cu desăvârșire. (Florin Cojocaru, *Mașina de scris*)

c. «- David al meu are de gând să mă bage de vie în mormânt, cu apucăturile **lui**, cum văd eu. Încă ce rană-i pe dânșii, sărmanii băieți! Cum i-a mâncat râia prin străini, mititeii!» (Ion Creanga, *Amintiri din copilărie*)

[*Adjectivele* său *și* sale *din (a) se referă la rosturile și la timpul de studiu al doamnei L, pe care o reiau anaforic; în (b)* rostul ei *înseamnă rostul mașinii, iar posesivul este din nou anaforic; apucăturile despre care vorbește bunica naratorului, Nastasia, în (c) sunt apucăturile lui David, bunicul povestitorului, reluat în frază de posesivul* lui.]

Și în cazul posesiei anaforice este posibil să întâlnim posesia 'slabă', cu un complement posesiv în dativ:

(71) a. Stănică și Olimpia ajunseră și intraseră în casa lor, și Olimpia **își** aruncase blana de vulpe pe marginea unui scaun și se dezbrăca, obosită. (George Călinescu, *Enigma Otiliei*, vol. 2)

b. Miclescu **își** ciupi bărbia hotărâtă, despicată. Aruncă într-o băltoacă țigara din care nu fumase nici măcar jumătate. (Ojog-Brașoveanu, *Anonima de miercuri*)

c. «- Bună seara, Pavele. Hai intră!» «- Credeam că... m-ai uitat» zise, în timp ce-**și** punea valiza și trenciul pe lădița de pantofi a cuierului din vestibul. O clipă ezitase asupra persoanei la care să folosească verbul. Îi întinse florile. (Ileana Vulpescu, *Arta conversației*)

[*În toate aceste exemple forma pronominală în dativ* își *are valoare posesivă: este vorba despre blana Olimpiei în (a), de bărbia lui Miclescu în (b) sau de valiza și trenciul lui Pavel în (c). Toate sunt anaforice, reluând o parte a informației aduse de antecedent.*]

Construcția posesivă numită 'deviantă' este folosită și cu formele anaforice:

(72) a. Ceva mai târziu, un coleg de clasă mi-a spus că **la el în baie** lumina nu mai funcționează și că de acolo, noaptea cineva fluieră îngrozitor. (Marian Coman, *Ușa de la baie*)

b. «- O să se supere, îi zise el [Gheorghe] sâmbătă pe la prânz, preoteasa pe mine că mi-ai făcut cinstea de a veni la casa mea. Nu-i vorbă, puțin îmi pasă. Supărarea vine și trece, iar noi tot oameni rămânem. Dar tot n-ar fi rău să mergem și pe **la ea**, ce zici? (Ion Slavici, *Mara*)

c. «- Unchiule, [...] voiam să te întreb: fiica ta, care a murit...» «-Luiza, da, Andrei, era copilul lui Filip. Când am intrat **la ei în casă**, atunci după închisoare, mi-a spus tată...» (Aureliu Busuioc, *Unchiul din Paris*)

[*Construcțiile* la + *pronume personal au aici sens locativ și posesiv: în (a)* la el (în baie) *înseamnă 'în baia colegului de clasă',* la ea, *din (b) înseamnă 'la preoteasa acasă', în (c)* la ei (în casă) *înseamnă 'în casa Luizei și a familiei ei'*.]

În condițiile unor structuri speciale ale sintagmei nominale (substantiv cu predeteminant de tipul *această carte a lui Ion*) și întotdeauna cu formele pronominale, exprimarea posesiei implică ocurența așa-numitului 'articol posesiv', *al*, *a*, *ai*, *ale*, care, pentru obiectul posedat, preia informațiile de gen și număr ale antecedentului său:

(73) a. Deși plină de școlari, vasta clădire a Liceului Lazăr din București amuțise. Din ea nu s-auzeau decât zvonurile de-afară: gemătul lung **al tramvaielor**; vociferările ritmice **ale oltenilor** cu zarzavaturi, fructe și cărbuni; și în răstimpuri, prin flacăra albă a verii, corul crud și anarhic **al vrăbiilor** din Cișmigiu. (Ionel Teodoreanu, *La Medeleni*, vol. 2)

b. Cu toate astea, fiindcă sunteți rudă cu d-l Comăneșteanu, socot că pot să vă spun că așa este: avem o poliță **a domniei sale**, iscălită în alb, și suntem autorizați de corespondentul nostru din București s-o negociem pentru 15 mii de lei. (Duiliu Zamfirescu, *Tănase Scatiu*)

c. Dar cum moșneagul avea o memorie precisă a cazurilor și un simț al comparației și previziunii care nu dădea greș, s-a lăsat cu bună știință subjugat de apariția veselă și cuceritoare **a lui Tic**, trecându-l în rândul favoriților. Adică i-a acordat în sinea lui un mare viitor. (Constantin Chiriță, *Cireșarii*, vol. 1)

[*Este evident că cele două ocurențe ale unității* al *din (a) reiau anaforic substantivul* geamăt, *respectiv* cor, *iar* ale – *substantivul* vociferări; *în (b) elementul* a *este coreferențial cu substantivul* poliță, *iar posesorul este*

desemnat printr-un pronume de politeţe; în (c) posesorul este desemnat de un nume propriu, Tic, *iar* a *reia substantivul* apariţia.]

În cazul în care pronumele semi-independent *al, a, ai, ale* introduce un posesiv deictic, atunci respectiva sintagmă nominală are simultan un element deictic (posesorul) şi un element anaforic (obiectul posedat):

(74) a. AVOCATUL (*scoate batista lui neatinsă din buzunarul redingotei şi o dă clientei*): Poftiţi, doamnă... TÂNĂRA (*ia batista, se şterge la guriţă; apoi dându-o înapoi*): Opoponax? AVOCATUL: Da, parfumul meu favorit. TÂNĂRA: **Ş-al meu**. (*roşeşte.*) AVOCATUL (*încântat*): **Ş-al dumitale**!... (*Se apropie mai tare de ea şi o priveşte adânc, punând apăsat batista pe buzele lui.*) (I. L. Caragiale, *Art. 214*)

b. «- Poate-i zice că şi raţele de pe apă sunt **ale voastre**, şi toporul meu din fundul iazului. V-oi învăţa eu pe voi să puneţi stăpânire pe lucrurile din lume, cornoraţilor! » (Ion Creangă, *Dănilă Prepeleac*)

c. Trenul intră în gara Vaslui. Zărindu-l pe domnul Deleanu, doi domni care soseau încercuiţi de tregheri cu bagaje se opriră cu braţele deschise şi figuri beate: «- Tu, Iorgule!» «- Eu, Iancule!» «- Şi noi mergem la Bucureşti, solo! Organizăm o partidă monstră! **Al nostru** eşti! Avem şi un vinaţ!» «- Regret, dragă! Călătoresc cu fiică-mea.» (Ionel Teodoreanu, *La Medeleni*, vol. 2)

[*În (a), unitatea* al *reia anaforic substantivul* parfumul, *în timp ce pronumele posesive* meu *şi* dumitale *desemnează pe locutor, respectiv pe interlocutor; în (b) posesivele* vostru *se referă la interlocutori, iar* ale *reia anaforic substantivul* raţele; *în (c)* al *este coreferenţial cu* SN domnul Deleanu, *iar* nostru *desemnează pe locutor şi pe tovarăşul lui de călătorie.*]

Uneori antecedentul unităţii *al, a, ai, ale* nu este explicit exprimat, însă poate fi uşor dedus din context. Este o variantă a anaforei asociative (Kleiber, 2001):

(75) a. MUŞTERIUL: Frate... o fi târziu?... că pe-**al meu** l-am dat să-l dreagă... NAE: Unu fără un sfert. (I. L. Caragiale, *CFR*)

b. În toamna lui 87 m-am dus la Iaşi să-ncep facultatea, la seralul Iseului, economia industrială, dar n-am rezistat mai mult de două săptămâni la viaţa de cămin, cu colegi parcă transferaţi de la Socola. **Ai mei** m-au înţeles, după ce i-am asigurat că era o formalitate reuşita la zi din anul viitor. (Cătălin Gavriliu, *e-taclale*)

c. TRAHANACHE (*către Caţavencu, care a coborât spre el şi Tipătescu*): Şi aşa zi, ai? **d-ai noştri**, stimabile? bravos! mă bucur. CAŢAVENCU: Venerabile neică Zahario! în împrejurări ca acestea (*mişcat*) micile pasiuni trebuie să dispară. (I. L. Caragiale, *O scrisoare pierdută*, Actul IV, scena XIV)

[*Sintagma* al meu *se referă în (a) la ceasul locutorului, ce se găseşte la reparat; în (b) sintagma* ai mei *se referă la părinţii locutorului; în (c) Trahanache se*

foloseşte de sintagma ai noştri *pentru a-şi desemna grupul politic, căruia i se raliase Caţavencu, care fusese cu puţin timp înainte fruntaşul opoziţiei.*]

Andra Vasilescu (2008) citează o serie de alte sintagme cu structură posesivă fără antecedent, destul de frecvente în limba vorbită: *al meu = soţul meu* (*al meu dă toţi banii din casă*), *ai mei = familia mea* (*ai mei au plecat la mare şi eu am rămas singur acasă*), *ale mele = lucrurile, obiectele mele* (*le-am luat pe ale mele şi am plecat*), *ale tale = treburile tale* (*vezi-ţi de ale tale*) etc. (Vasilescu 2008: 240-241).

3.3. Concluzii

Categoria persoanei, aşa cum se manifestă în clasa pronumelor şi verbelor, este caracterizată de utilizări deictice sau anaforice. Limba română, fiind o limbă pro-drop,[7] pronumele-subiect este deseori inclus, adică exprimat numai prin categoria persoanei verbului. Folosirile deictice privesc în marea majoritate a cazurilor primele două persoane, la singular şi plural, deşi şi celelalte pronume pot fi folosite deictic ostensiv, dacă se referă la un obiect sau o persoană aflate la vecinătatea imediată a locutorului şi sunt individualizate de acesta cu un gest.

Pronumele de persoana a treia sunt de cele mai multe ori anaforice, dar unele cercetări recente au arătat că şi pronumele de persoana întâi şi a doua pot fi folosite anaforic în anumite propoziţii subordonate. În plus, pronumele *noi* şi *voi* nu sunt pur deictice, ele sunt parţial deictice şi parţial anaforice. Astfel în *Ion şi cu mine,* (*noi*) *suntem fraţi buni*, pronumele *noi* (inclus sau nu) se referă deictic la locutor şi anaforic la Ion.

Acelaşi statut dublu (deictic şi anaforic) caracterizează şi posesivele de persoana întâi şi a doua, mai ales în contextul ocurenţei 'pronumelor semi-indepedente' *al, a, ai, ale*. Astfel în *cărţile noastre, ale mele şi ale lui Ion*, posesivul *meu* este deictic, dar cele două ocurenţe ale aşa-zisului 'articolului genitival posesiv' *ale* sunt anaforice, având ca antecedent sintagma nominală *cărţile*.

În plus, pronumele personale şi posesivele pot avea folosiri afective, hipocoristice, ironice, politicoase, de modestie, generale etc., fapt care dovedeşte importanţa cadrului de referinţă al comunicării pentru interpretarea lor corectă.

---

[7] Termenul 'pro-drop' a fost propus de gramatica transformaţională în varianta GB (Chomky, 1981) pentru a face diferenţa între limbi în care exprimarea subiectului este obligatorie, ca engleza sau franceza (limbi non-pro-drop) şi limbi ca italiana, spaniola, româna, în care subiectul poate fi inclus în forma verbului. Limbile pro-drop sunt, deci, caracterizate de parametrul 'subiectului nul'.

Capitolul 4

Deicticele spațiale

Din punct de vedere semantic, informațiile spațiale comunică poziția unui anumit obiect față de unul sau mai multe repere ce constituie pentru enunț cadrul de ancorare spațială. Relația spațială prezintă caracteristicile semantice și pragmatice generale ce se regăsesc atât în localizările deictice, cât și în cele non-deictice.

4.1. Semantica relațiilor spațiale

Informația esențială transmisă de predicația spațială privește zona (Sit localizator) în care se găsește o anumită entitate (Obiectivul localizării).[1]

(1) Alerg **la Iconomeasca**... De acolo, **la Sachelăreasca**... Pe urmă **la Piscupeasca**... În sfârșit, am dat de izvor... Tânărul este nepoțelul lu' madam Piscupescu, băiatul surioarei dumneaei, al lu' madam Dăscălescu: Mitică Dăscălescu. (Ion Luca Caragiale, *Lanțul slăbiciunilor*)

[*În acest exemplu, Obiectivul localizării este vorbitorul, iar adverbialele* la Iconomeasca, la Sachelăresca, la Piscupeasca *sunt Situri, comunicând localizările succesive ale Obiectivului.*]

(2) **Pacienta** (ultima din acea zi) se așeză pe **scaunul** din fața **biroului** său și îi dictă cele câteva date convenționale pe care Minda le trecu în registru. (Nicolae Breban, *Îngerul de gips*)

[*În această frază, avem două predicații spațiale, una în care Obiectivul este reprezentat de nominalul* pacienta, *iar Situl este sintagma nominală* scaunul;

[1] În literatura lingvistică de specialitate există diferiți termeni ce denumesc aceste entități. În engleză, termenii folosiți în psihologie sunt *figure* și *ground*. În terminologia lui Langacker (1986), cuvântul *trajector* desemnează entitatea mobilă, localizată față de o *bornă* sau *punct de reper* (numit în engleză *landmark* cf. Vandeloise, 1986: 44). Am putea adăuga, pentru engleză, termenii *theme* vs. *reference object* (Jackendoff 1983). În franceză, Boons (1987) a propus termenii *correlat de lieu* vs. *lieu*. Totuși termenii ce s-au impus sunt *cible* («țintă, scop») vs. *site* («sit, loc») folosiți de un mare număr de lingviști francezi (Vandelose, 1986; Aurnague/Vieu/Borillo, 1997; Borillo, 1998 etc.). În paginile următoare vom folosi acești termeni scriși cu majusculă (Sit, Obiectiv) pentru a marca folosirea cuvintelor în acest sens tehnic.

*aceeaşi sintagmă nominală (*scaunul*) este Obiectiv în cea de a doua predicaţie spaţială, ce are ca Sit adverbialul* din faţa biroului său.]

Între Obiectiv şi Sit există diferenţe care permit fiecărui element să-şi joace rolul semantic specific.[2] Trebuie să luăm în considerare următoarele elemente:

(i) o diferenţă de dimensiune, de vizibilitate şi/sau de importanţă, Obiectivul fiind, de obicei, mai mic sau mai puţin vizibil:

(3) a. În faţa **bisericii** au pus o **statuie**.

b. Practic, era **o cetate** înconjurată de **un zid format din munţi şi dealuri** abrupte, greu de cucerit de către eventualii agresori. (Alexandru şi Vlad Lepădatu, *Cobai*)

[*În aceste exemple, atât Obiectivele cât şi Siturile sunt entităţi imobile, dar cele dintâi (denotate de substantivele* statuie *şi* cetate*) sunt mai mici decât Siturile care le localizează, desemnate de sintagmele nominale* biserica *şi, respectiv,* un zid format din munţi şi dealuri.]

(ii) o diferenţă de mobilitate, deoarece Obiectivul este deseori în mişcare sau are capacitatea de a se mişca, faţă de Sit, care este mai stabil, poate chiar fix prin natură:

(4) a. **Maşina** e parcată lângă **casa lui Petru.**

b. **Maşina** a trecut pe lângă **casa lui Petru.**

[*În ambele exemple Obiectivul* maşina *este o entitate ce poate fi mobilă; faptul că în (a) Obiectivul nu se mişcă iar în (b) se deplasează nu schimbă raportul spaţial faţă de Sit care este în ambele exemple* casa lui Petru.]

(iii) relativ la forţa de gravitaţie, Situl poate avea rolul de suport ce se opune acţiunii greutăţii:

(5) a. **Paltonul** atârnă în **cuier**.

b. **Lampa** e pe **masă**.

[*În aceste două exemple, Siturile, desemnate de substantivele* cuier *în (a) şi* masă *în (b), au rolul de suport pentru Obiective* – palton *şi* lampă.]

(iv) raportul conţinător – conţinut, pentru că deseori Obiectivul se găseşte în interiorul Sitului:

---

[2] Dintre proprietăţile pe care le prezentăm în continuare, caracteristicile (i) – (iii) au fost identificate de Vandeloise (1986), în timp ce proprietăţile (iv) – (v) au fost adăugate de Andrée Borillo (1998).

(6) a. Când **Mihnea** intră în **odaie**, ochii unchiaşului [...] clipiră ca o candelă ce moare. (Alexandru Odobescu, *Mihnea Vodă cel Rău*)

b. Am găsit prin **cutiile mele cinci napoleoni de aur** pe care îi am de mult. (George Călinescu, *Bietul Ioanide*, vol. II)

[*În aceste exemple, entitățile Obiectiv (*Mihnea, cinci napoleoni*) se găsesc în întregime în interiorul Sitului (desemnate de nominalele* odaie *și, respectiv,* cutii).[3]]

(v) indivizii umani, în ciuda mobilității şi a mărimii lor relativ modeste, pot juca atât rolul de Obiectiv cât şi pe cel de Sit: ***Maria*** (Obiectiv) *e în parc* (Sit), ***bărbatul*** (Sit) *purta o pălărie neagră* (Obiectiv), *maşina* (Obiectiv) *e înaintea* ***noastră*** (Sit) (Borillo, 1998: 13-14).

(7) a. Alături de **noi** locuia o **vecină** greu bolnavă de tuberculoză. (Camil Petrescu, *Patul lui Procust*)

b. **[Vica]** se ținea pas cu pas **în urma lui Condrat**, rugându-l, alergând cu picioarele ei grele pe coama nisipului. (Ştefan Bănulescu, *Iarna bărbaților*)

[*În aceste exemple Situl are trăsătura* [+uman], *fiind constituit de grupul din care face parte locutorul în (a), și de* Condrat *în (b)*.]

Importanța deosebită a individului uman în localizarea spațială ilustrează pur şi simplu antropocentrismul limbajului comun.

Când vorbim despre raporturile ce există între Obiectiv şi Sit, trebuie să ținem seama de o altă proprietate a acestor entități, şi anume de faptul că trebuie să se găsească la niveluri de ierarhizare similare. În studiile dedicate spațiului, această proprietate este numită 'granulație', noțiune ce desemnează faptul că locutorul alege gradul de detaliere al predicației spațiale. Luăm ca exemplu situația în care locutorul vrea să comunice locul în care se găseşte Jim, un cosmonaut din Statele Unite. Să presupunem că locutorul nostru ştie că Jim se găseşte lângă uşa din stânga a Galeriei Panteonului de la *British Museum* din Londra. Ca răspuns la întrebarea *ştii unde este Jim?* locutorul ar putea să spună că Jim se găseşte pe Pământ (şi nu în Cosmos), în Europa (şi nu în Statele Unite), în Marea Britanie (şi nu pe 'Continent') în Anglia (şi nu în Scoția sau Țara Galilor), la *British Museum* (şi nu la *National Gallery*), în Galeria Panteonului (şi nu în atelierul de restaurare al muzeului), lângă uşa in stânga (şi nu în mijlocul sălii) etc. Toate aceste informații sunt corecte, iar ceea ce le diferențiază este nivelul de detaliu al desemnării, adică nivelul de granulație al Sitului. (*v.* Costăchescu, 2007b).

[3] Pentru a nu complica exprimarea, nu vom mai preciza de fiecare dată când descriem proprietățile Obiectivului sau Sitului că ne referim la proprietăți ale entităților extralingvistice ce constituie referentul sintagmelor având rolul de Sit sau de Obiectiv.

Nivelul granulației depinde atât de condițiile pragmatice ale comunicării, cât și de elementele pe care locutorul le consideră semnificative pentru interlocutori: dacă conversația are loc în Statele Unite, răspunsul *Jim e în Europa* est suficient de precisă, ceea ce nu e cazul dacă aceeași conversație are lor în Europa sau în Marea Britanie. La fel *Jim e la Londra* ar putea să nu fie suficientă pentru persoanele care se găsesc în același oraș. *Jim e la British Museum* poate să nu conțină toate informațiile necesare unei persoane care se găsește în aceeași edificiu și, eventual, vrea să vorbească cu el. Granulația informației spațiale ar trebui să fie introdusă printre principiile unei bune conversații, conform regulilor formulate de Paul Grice (*v.* capitolul 8).

Trebuie să existe o anumită armonie între nivelul de granulație al Obiectivelor și al Siturilor. Ca să luăm cazuri extreme, locutorul poate localiza un oraș sau o navă cu ajutorul coordonatelor geografice (latitudine și longitudine), dar nu poate localiza în același fel poziția unui fotoliu într-o cameră, de exemplu.

Relațiile spațiale așa cum sunt exprimate de limbajul comun ilustrează o geometrie cognitivă naivă, individualizată de Andrée Borillo și explicitată prin metodele semanticii formale (Borillo, 1998; Aurnague/Vieu/Borillo, 1997; Costăchescu, 2008). Conform acestei geometrii, limbile naturale identifică poziția obiectelor prin intermediul a două mari categorii de relații spațiale: relații topologice (sau de localizare internă) și relații proiective (numite și de 'localizare externă').[4]

În cazul relațiilor topologice, Obiectivul se găsește într-un loc care are un anumit grad de coincidență cu Situl. Relațiile topologice codifică două tipuri de raporturi între cele două entități: Obiectivul și Situl pot să se găsească în relația obiect purtător (Situl) – obiect purtat (Obiectivul), ca în exemplele (2) și (5b). Al doilea tip de relație topologică se manifestă când Obiectivul se găsește într-o zonă spațială ce coincide, cel puțin parțial, cu Situl. În acest al doilea caz se vorbește de o relație topologică de incluziune:

(8) Femeia se învârtea fără nici un rost și încerca să-mi smulgă din mână dulapul. Îl depusei cu un oftat de ușurare și **mă** așezai pe **prispă**. (Aureliu Busuioc, *Singur în fața dragostei*)

[*Relația topologică se realizează în faza finală a predicației telice,*[5] *ce instalează o nouă stare: Situl (*prispa*) devine un suport pentru Obiectiv (locutorul).*]

---

[4] Aceste două tipuri de relații spațiale se regăsesc în *Gramatica Academiei*, care, fără să folosească termenul de 'Obiectiv' sau 'Sit', precizează că există două tipuri de circumstanțiale de loc, circumstanțialul de localizare ce plasează în spațiu predicația (deci corespunde relațiilor topologice) și circumstanțialul de direcție, ce exprimă orientarea unei predicații dinamice, identificând, deci, în mare relațiile proiective. (Domnița Tomescu, 2008: 521).

[5] Reamintim că predicațiile telice (de la cuvântul grec *telos* «scop») au un sfârșit natural, când predicația își atinge faza finală, dincolo de care nu poate fi prelungită: acțiunea de a ieși din cameră se încheie în momentul în care agentul nu mai este în cameră, deci când a depăși pragul

(9) [...] cu un fâșâit abia auzit, poarta cenușie s-a tras într-o parte și [**pro$_{eu}$**] am pătruns în **interiorul clădirii**. (Alexandru și Vlad Lepădatu, *Cobai*)

[*În aceste exemple, Obiectivul coincide cu locutorul, care, la sfârșitul predicației telice, se găsește în interiorul spațiului constituit de Sit (clădirea).*]

Relațiile proiective prezintă de asemenea două variante, putând fi direcționale sau de distanță. În cazul relațiilor proiective direcționale, poziția Obiectivului este precizată datorită direcției în care acesta se găsește față de Sit, folosit ca reper.

(10) [Conducând mașina] am luat-o pe după **„Hotelul Băilor"** în sus, ocolind în fața **bisericii la dreapta**, apoi pe un drum de care, în marginea unei tarlale de porumb, am ieșit într-o câmpie de la capătul lacului. (Camil Petrescu, *Patul lui Procust*)

[*În această frază sunt exprimate localizări complexe, prin intermediul unei descrieri de traseu,*[6] *Obiectivul fiind mașina în mișcare în care se găsește locutorul. Sintagmele* după „Hotelul Băilor", în fața bisericii, la dreapta [noastră] *exprimă toate localizări proiective direcționale.*]

În exemplul (10) avem a face cu două Situri caracterizate printr-o orientare intrinsecă, amândouă desemnând edificii (*hotelul* și *biserica*), entități ce prezintă o fațadă (latura pe care se găsește intrarea principală, și care dă, în general, spre drumul principal) și un spate (latura opusă fațadei), o aripă stângă și o aripă dreaptă.

(11) a. Sala în care intrară era complet goală. Numai o sobă mare de teracotă și podeaua de scândură mărturiseau că încăperea fusese cândva locuită. Mai erau două camere, **la dreapta și la stânga holului** sau sufrageriei. Cea **din dreapta** era de asemenea goală. În cea din stânga se vedeau o sumedenie de lucruri. Mese, scaune, paturi: toate de fier. (Constantin Chiriță, *Cireșarii*, vol. 4)

b. Iar remarca Polinei, aflată **în stânga mea**, vine să-mi susțină afirmația de mai sus. (Vlad Mușatescu, *De-a baba oarba*)

[*Interiorul clădirii descris în (a) este orientat intrinsec, holul având o parte stângă și o parte dreaptă, orientare ce corespunde orientării privitorului; în (b)*

---

acesteia. În schimb predicațiile non telice se pot prelungi, ca de exemplu în cazul unor verbe ca *a înota*, *a se plimba*, *a dormi* etc. (*v. Aktionsart*, pp. 71-72).

[6] Conceptul de 'descriere de traseu' a fost introdus de Tversky/Taylor/Mainwaring (1997) care au prezentat rezultatul unor teste psiholingvistice, în care li se cerea subiecților să descrie un apartament, având în față planul acestuia. Au constatat că majoritatea descriau apartamentul ca și cum l-ar fi vizitat, localizarea diferitelor încăperi fiind făcută din punctul de vedere al locutorului care 'se plimbă' prin apartament (*se intră în hol; în față este bucătăria, iar la dreapta un coridor conduce la celelalte încăperi; cele două uși la dreapta dau acces la cele două dormitoare, cea din stânga în living.....*)

poziția Obiectivului (personajul cu numele Poliana) este definită în funcție de orientarea intrinsecă a locutorului.]

În ceea ce privește relațiile de distanță, ele se bazează pe spațiul ce separă Obiectivul de Sit, spațiu ce poate fi calculat în măsuri standardizate (în centimetri, metri, kilometri etc.) sau măsuri apreciate subiectiv (*aproape*, *departe*, *lângă*, *în apropiere* etc.).

(12) a. Biserica e **la 500 de metri de** gară.

b. Biserica e **la doi pași de** gară.

c. Biserica e **departe de** gară.

[*Distanța la care se găsește Obiectivul (exprimat de sintagma nominală* biserica*) față de Sit (*gara*) poate fi exprimat precis, ca în (a) (*la 500 de metri*) sau conform unei aprecieri subiective a locutorului (*aproape de, departe de*).*]

(13) a. Până la **cimitir** mai era cam **un kilometru**. (Eugen Barbu, *Groapa*)

b. Când **cabana** se zări **în fața lor**, la mai puțin de **jumătate de kilometru**, Lucia propuse un popas scurt care prevestea emoții. (Ctin Chiriță, *Cireșarii*, vol. I)

[*În aceste două exemple, substantivele nume de măsuri (*kilometru, metru, jumătate de kilometru*) exprimă relația proiectivă de distanță dintre Obiectiv (locul unde se află personajele, în (a), sau* cabana *în (b)) și Sit (*cimitirul *în (a), locul unde se află Lucia și prietenii ei în (b)). În plus în (b) există și o informație de tip proiectiv direcțional, pe axa frontală* (în fața lor).]

Majoritatea exemplelor analizate până aici nu exprimă relații spațiale deictice, excepție făcând numai frazele (6b), (7a) și (11b). Ca toate informațiile lingvistice privind poziția în spațiu a entităților, deicticele de loc se manifestă în acest cadrul general al relațiilor geometrice ce se găsesc la baza exprimării predicației spațiale.

4.2. Cadrul de referință spațială

Geometria cognitivă schițată în secțiunea precedentă modelizează numai relațiile dintre Obiectiv și Sit, dar nu cuprinde și cadrul referențial general, care influențează mult modul în care se face localizarea entităților. Dacă pornim de la proprietățile Sitului, se vorbește de o localizare absolută, mai rară, și de o localizare relativă, mult mai frecventă. Cadrul de referință deictic este o sub-categorie a localizării relative.

După Claude Vandeloise (1986) și Andrée Borillo (1998), cadrul de referință spațială poate fi schematizat după cum urmează:

- cadru de referință absolut (sau extrinsec);
- cadru de referință relativ;

(i) localizare intrinsecă;

(ii) localizare deictică.

Localizarea absolută, sau extrinsecă, este furnizată de punctele cardinale, ca şi de latitudine şi longitudine. Acest gen de localizare este posibilă datorită muncii geografilor şi astronomilor, care au codificat măsurătorile sferice ale globului terestru cu ajutorul meridianelor (cercuri imaginare ale globului terestru care trec prin cei doi poli ce constituie longitudinea) şi paralelelor (cercuri imaginare ale globului terestru care sunt paralele cu planul ecuatorului, formând latitudinea). Putem exprima poziţia oricărui punct al sferei terestre precizând longitudinea şi latitudinea în grade şi decimale ce arată distanţa angulară a unui anumit punct faţă de meridianul de la Greenwich (longitudinea) şi de ecuator (latitudinea):

(14) a. Muzeul se găseşte în nordul oraşului.

b. Oraşul Paris este situat la 48° 50' latitudine nordică şi 20° 20' longitudine estică, iar oraşul Bucureşti la 44° 25' latitudine nordică şi 26° 7' longitudine estică.

[*În aceste propoziţii, localizarea se face în conformitate cu un cadru de referinţă ştiinţific. Punctele cardinale sunt identificate cu instrumente cu ar fi busola, în timp ce latitudinea şi longitudinea sunt stabilite cu ajutorul sextantului.*]

Acest tip de localizare este foarte important pentru anumite domenii ştiinţifice (cum ar fi geografia, astronomia, meteorologia) ca şi pentru anumite activităţi, cum ar fi navigaţia (aeriană, maritimă, spaţială).

Spre deosebire de cadrul absolut, localizarea relativă implică punctul de vedere al unei persoane (care se manifestă adesea printr-o ancorare spaţială deictică, dacă este vorba despre locutor), important fiind şi faptul dacă obiectul de referinţă şi/sau Situl posedă sau nu o orientare intrinsecă.

Un cadru de referinţă este numit „intrinsec" dacă Situl prezintă o orientare inerentă, de exemplu pe axa verticală o parte superioară şi una inferioară, pe axa orizontală – o parte anterioară şi una posterioară, o parte dreaptă şi o parte stângă.

Orientarea verticală este dată de legea gravitaţiei care determină direcţia căderii greutăţii, a firului de plumb; planul orizontal este paralel cu orizontul astronomic şi perpendicular pe direcţia verticală, dată de greutate. În limbajul comun această direcţie este fundamentală şi se manifestă nu numai prin adverbiale (*în sus*, *în jos*) ci şi printr-un număr de verbe specifice, desemnând deplasarea Obiectivului în direcţia unuia dintre polii axei, spre polul pozitiv (*a se ridica, a (se) sui, a (se) urca* etc.) sau spre polul negativ (*a coborî*, *a cădea*, *a (se) scufunda* etc.).

La rândul lui, planul orizontal se manifestă pe două axe (i) o axă frontală, care leagă partea din spate de cea din faţă şi (ii) o axă laterală, reprezentată de direcţia către dreapta şi/sau stânga; axa laterală este perpendiculară pe axa frontală.

Direcţia frontală se defineşte, pentru unele entităţi (cum ar fi omul sau animalele) pe baza unor caracteristici naturale, cum ar fi direcţia canonică a principalelor organe de percepţiei (mai ales a ochilor şi a nasului), direcţia normală de deplasare etc. Acest tip de orientare se regăseşte transferată la multe obiecte fabricate şi/sau folosite de om. Din acest punct de vedere, se vorbeşte de partea din faţă a unui automobil sau al unui avion, de faţada unei clădiri, de partea din faţă a unui dulap, de spatele unui cec, de versoul unui plic, de faţa unei oglinzi etc.

Am arătat că direcţia laterală se defineşte în raport cu o axă perpendiculară pe direcţia frontală care este deseori indicată de linia privirii. Pentru om şi pentru multe animale (mamifere, păsări, multe reptile, mulţi peşti) această linie este o dreaptă ce se găseşte la distanţă egală de cei doi ochi, continuând linia nasului sau ciocului. Datorită liniei privirii, putem individualiza o parte stângă (identificată şi prin poziţia inimii, a mâinii mai puţin abile sau la care purtăm ceasul etc.) şi de o parte dreaptă.

Vorbim de o orientare direcţională intrinsecă dacă orientarea intrinsecă a Sitului ne permite individualizarea poziţiei Obiectivului, ca în (15):

(15) a. **Mingea de tenis** s-a oprit în faţa **camionului.**

b. **Mingea de tenis** s-a oprit în spatele **camionului.**

[*Obiectivul, exprimat de sintagma nominală* mingea de tenis *este lipsit de orientare intrinsecă, dar obiectul ce constituie Situl (*camionul*) este o entitate ce are o orientare frontală intrinsecă care permite să facem diferenţa de localizare a Obiectivului faţă de Sit din (a) şi cea din (b).*]

Vehiculele prezintă o orientare frontală şi o orientare laterală intrinsecă: ambele coincid cu orientarea utilizatorului (în cazul camionului, cu orientarea intrinsecă a şoferului când conduce vehiculul) şi corespund direcţiei normale (numită şi 'canonică') de deplasare a ambilor – vehicul şi utilizator. Direcţia lor laterală coincide de asemenea cu partea stângă sau cu partea dreaptă a utilizatorului. Datorită acestor transferuri, putem vorbi de partea din faţă şi partea din spate a camionului, de aripa sa stângă şi de aripa sa dreaptă, de zona din faţă şi de o altă zonă din spate. Deci, în cazul acestui Sit orientat, predicaţia spaţială identifică poziţia Obiectivului în funcţie de direcţia de mers a vehiculului.

Stephen Levinson (2003) a observat că există mai multe clasificări pentru cadrele de referinţă spaţială, bazate pe opoziţii binare sau ternare: relativ *vs.* absolut, egocentric *vs.* alocentric, deictic *vs.* intrinsec, din punctul de vedere al unui observator *vs.* dintr-un alt punct de vedere *vs.* centrat pe contextul situaţional etc. După cum se poate vedea, există două distincţii ce implică elemente deictice, cu denumiri diferite: egocentric *vs.* alocentric (în psihologia comportamentului şi ştiinţele creierului) şi deictic *vs.* intrinsec (în studiile de tip lingvistic).

Lingviștii au propus un cadru de referință care se bazează pe opoziția deictic *vs.* intrinsec pentru a explica ambiguitatea adverbialelor introduse de prepozițiile compuse *în față*, *în spate*, *la dreapta*, *dintr-o parte* etc. (Leech, 1969; Fillmore, 1972; Clark, 1973 etc.). Enunțurile conținând adverbiale introduse de astfel de prepoziții nu sunt ambigue, daca Situl este orientat:

(16) [*Indicație scenică*]:

Un om pe bicicletă trece **dinspre stânga spre dreapta.** Bolnavul 6 începe să râdă în hohote, se sufocă, horcăie, își reia râsul. (Mihai Vișniec, *Istoria comunismului povestită pentru bolnavii mentali*)

[*Autorul explică deplasările pe care trebuie să le facă actorul aflat pe bicicletă, indicând direcția mișcării pe scena teatrului, care este o entitate cu orientare intrinsecă. Spectatorii fiind față în față cu scena, orientarea laterală este în oglindă, stânga scenei corespunzând dreptei spectatorilor.*][7]

(17) Alămurile sclipeau, oamenii se mișcau încet **în urma camionetei** deschise. (Răzvan Petrescu, *Jurnalul unui locatar*)

[*Camioneta, ca majoritatea vehiculelor, este orientată după direcția canonică de deplasare a persoanei care o conduce.*]

(18) Se strecură prin **spatele fotoliului**, încolăcindu-se așa cum – e sigură de asta – numai ea știe s-o facă. (Bogdan Burileanu, *A treia dimensiune*)

[*Fotoliile, scaunele, canapelele sunt mobile care prezintă față de utilizator o orientare în tandem; evident, expresia* spatele fotoliului *desemnează zona apropiată de spătarul mobilei, numită așa pentru că o persoană așezată își sprijină de ea spatele.*]

Orientarea intrinsecă este deseori de natură funcțională, care creează și cadrul de referință: în exemplele (16)-(18), este clar că deplasarea de la stânga la dreapta se face din punctul de vedere al spectatorului, că partea din spate a camionetei este definită față de direcția de deplasare a vehiculului, iar spatele fotoliului corespunde spătarului.

Dacă Situl nu prezintă o orientare intrinsecă, axele direcționale se situează în funcție de un observator, real sau ipotetic care, fiind o persoană, este întotdeauna orientat:

---

[7] Orientarea în oglindă, discutată de Andrée Borillo (1998), se opune celei în tandem. În cazul unui automobil, șoferul și mașina sunt orientate lateral în același fel, de exemplu stânga șoferul coincide cu partea stânga a vehiculului. O astfel de orientare se numește 'în tandem'. Orientarea în oglindă corespunde unei poziții 'față în față' a Obiectivului și Sitului. Dacă două persoane, Ion și Paul, se găsesc unul în fața celuilalt, orientarea este ca cea a unei persoane care se privește în oglindă, deoarece stânga lui Ion corespunde dreptei lui Paul și invers. Același fel de orientare îl au doi boxeri, doi jucători de tenis, o persoană care deschide ușa unui dulap față de dulap, o persoană în fața unui televizor sau în fața monitorului unui calculator etc.

(19) Văd linia de tramvai, oamenii care aşteaptă, podul, parcul cu arbori pipernicţi, lacul şi imobilele **de pe malul opus**, scăldate-n fiecare dimineaţă în lumina răsăritului. (Răzvan Petrescu, *Jurnalul unui locatar*)

[*În această frază, sintagma* pe malul opus *desemnează marginea lacului aflată vizavi de zona malului în care se găseşte observatorul, care în cazul nostru coincide cu locutorul.*]

(20) Minda trecu printre ei, hotărât, furios, şi atunci, cel cu care vorbise, rezemat acum de **zidul din spatele său**, îl prinse de mâneca pardesiului. (Nicolae Breban, *Îngerul de gips*)

[*Direcţia în care se găseşte Obiectivul, zidul, este stabilită în funcţie de orientarea unuia dintre personaje - Minda (orientare frontală).*]

(21) Apartamentul este frumos şi bine împărţit. De pe palier, se intră într-un hol pătrat, destul de mare; în faţă e camera de zi, cu bucătăria alături. La dreapta se face un coridor care are la dreapta baia, iar la stânga şi în faţă cele două dormitoare. Alături de baie e o debara mare, care are alături instalat şi un dulap în perete.

[*Aceste fraze constituie un alt exemplu de descriere de parcurs, unul dintre modurile cele mai frecvente de prezentare a spaţiului în discurs (Tversky/Taylor/Mainwaring 1997). Dispoziţia camerelor este descrisă ca şi cum locutorul ar vizita apartamentul. Toate indicaţiile direcţionale (în faţă, la stânga, la dreapta) sunt date din punctul de vedere al vizitatorilor, reali sau imaginari.*]

Dacă în localizarea relativă punctul de vedere este cel al locutorului, localizarea este definită drept ‘deictică’.

(22) a. **În stânga fântânii** sunt mai multe ghivece cu muşcate.

b. Am văzut **în stânga fântânii** mai multe ghivece cu muşcate.

c. Paul a remarcat că **în stânga fântânii** sunt mai multe ghivece cu muşcate.

[*Enunţul (a) nu precizează cum a fost stabilită direcţia laterală unde se găsesc ghivecele cu muşcate (Obiectivul) faţă de o entitate lipsită de orientare laterală cum este fântâna (Situl). Aceste lacune pot fi completate de un context mai larg: ghivecele se găsesc în stânga locutorului (localizare deictică) în (b), în timp ce în (c) localizarea nu este deictică, poziţia ghivecelor cu flori fiind identificată faţă de un observator care nu este un participat direct la procesul de comunicare (Paul).*]

Dacă aplicăm simultan diferitele criterii, obţinem clasificarea propusă de St. Levinson (1999) pentru caracterizarea cadrului de referinţă. În exemplele (23a)-(23d), Obiectivul este desemnat de grupul nominal *mingea de tenis*, care desemnează un obiect fără orientare intrinsecă. O orientare frontală sau laterală îi poate fi atribuită numai dacă Situl prezintă o configuraţie polarizată:

(23) a. Mingea de tenis e **în faţa lui Paul.**

b. Mingea de tenis e **în faţa mea.**

c. Mingea de tenis e **în faţa ta.**

d. Mingea de tenis e **în dreapta lămpii, faţă de unde eşti tu.**

[*În (a) Situl este constituit de individul purtând numele propriu Paul, iar locutorul transferă Obiectivului orientare frontală a acestei persoane. Dacă Situl este reprezentat de un pronume personal deictic, cadrul de referinţă este deictic, deoarece unul dintre participanţii la discurs permite identificarea direcţiei în care se găseşte Obiectivul. În (b) locutorul nu numai localizează Obiectivul faţă de sine, dar este simultan Situl şi sursa punctului de vedere. În (c), Situl şi sursa punctului de vedere sunt diferite, deoarece punctul de vedere aparţine locutorului, dar Situl este constituit de interlocutor. În exemplul (d) Situl şi sursa punctului de vedere sunt din nou identice, în persoana interlocutorului care îşi transferă orientarea laterală nu numai mingii, dar şi lămpii.*]

(24) a. Mingea de tenis e **în faţa copacului.**

b. Văd/constat/ştiu că mingea de tenis e **în faţa copacului.**

c. Paul vede/constată/ştie că mingea de tenis e **în faţa copacului.**

[*În exemplul (a) atât Obiectivul (*mingea de tenis*) cât şi Situl (*copacul*) sunt lipsite de orientare intrinsecă pe axele frontală şi laterală. În consecinţă, zona frontală desemnată de adverbialul* în faţa copacului *nu poate fi delimitată decât în raport cu un observator extern. Dacă această persoană este neidentificată, informaţia privind poziţia Obiectivului riscă să fie vagă. Această lipsă de precizie poate fi anulată de contexte mai largi, ca cele din (b) sau (c). În (b), observatorul – sursă pentru cadrul spaţial este locutorul, deci localizarea este deictică, spre deosebire de (c), unde observatorul este un non-participant la discurs, desemnat de numele propriu* Paul, *ceea ce conduce la un cadru de referinţă non-deictic.*]

(25) a. Mingea de tenis este **în faţa unui scaun.**

b. Mingea de tenis este **în faţa scaunului/acestui scaun/scaunului meu.**

[*Fraza (a) este asemănătoare cu exemplele din (23), în sensul că Situl este intrinsec orientat şi îşi transferă orientarea asupra Obiectivului: am văzut că un scaun este un obiect cu orientare frontală, în tandem cu utilizatorul. Adverbialul* în faţa scaunului *identifică o zonă ce se află în direcţia opusă spătarului. În principiu, localizarea nu este deictică, ca în exemple de tipul celui din (a), dar ar putea deveni astfel cel puţin într-o lectură a variantelor din (b), de exemplu dacă sintagmele introduse de prepoziţia compusă* în faţa *desemnează un obiect ce se află în apropierea imediată a locutorilor; adverbialul* în faţa scaunului meu *este deictică în interpretarea «scaunul pe care stă locutorul», ce face din acest participant la discurs atât observator cât şi sursa cadrului referenţial.*]

Chiar în cazul în care Obiectivul şi Situl sunt intrinsec orientate, anumite enunţuri pot fi ambigue între o lectură deictică şi una non deictică:

(26) Marian merge pe partea stângă a drumului.

[*Ambiguitatea acestei propoziţii derivă din dubla interpretare posibilă a sintagmei* partea stângă a drumului*; poate fi vorba de partea stângă faţă de poziţia lui Marian, caz în care localizarea nu este deictică; într-o altă interpretare sintagma poate desemna zona aflată în stânga locutorului-observator, caz în care localizarea este deictică.*]

Stephen Levinson (1999) a propus pentru cadrele de referință o clasificare tripartită:

- intrinsecă (*Paul a rămas câteva minute **în fața casei***);
- relativă (*Paul a rămas câteva minute **în stânga casei***[8]);
- absolută (*Paul a rămas câteva minute **în nordul casei***) (Levinson. 1999: 138-147).

Cuvântul 'deictic' este folosit în lingvistica spațiului cel puțin în trei accepțiuni, deoarece poate desemna (i) o localizare centrată pe locutor *vs.* o localizare non centrată pe locutor (Levelt 1989): (ii) o localizare centrată pe unul dintre participanții la discurs, locutor sau interlocutori (Levinson 1983); (iii) o relație spațială ternară *vs.* o relație spațială binară (Levinson 1983, 1999, Levelt 1984).

4.3. Lexeme deictice spațiale în română

Să examinăm acum mijloacele lingvistice prin care se exprimă deixisul spațial în română. Așa cum am văzut, poziția unei entități poate fi determinată:

(i) în raport cu alte obiecte sau puncte de referință fixe, date de sistemele de măsură; acest punct de ancorare spațială (Situl) poate fi absolut, ca în exemplele din (14). În alte cazuri, Situl este o entitate diferită de locutor și pe care acesta o presupune cunoscută de interlocutor, fapt care să îi permită să identifice poziția Obiectivului:

(27) a. Gara este la 200 de metri de catedrală.

b. Gara se găsește în apropierea catedralei.

[*Locutorul specifică poziția spațială a gării (Obiectivul), poziție probabil necunoscută receptorului, în funcție de locul unui edificiu cunoscut sau relativ ușor de identificat, catedrala (Situl); în (a) locutorul folosește sistemul metric, în (b) - o evaluate subiectivă a distanței în termeni de apropiere* vs. *depărtare*].

(ii) prin specificări de tip deictic, care se raportează la poziția participanților la discurs în momentul enunțării (t_0):

(28) a. Gara este la 200 de metri **de aici**.

b. Gara este aproape **de aici**.

---

[8] Adverbialul *în stânga casei* exprimă o localizare relativă pentru că depinde de poziția unui observator: pentru un observator care are fațada casei în spatele lui, stânga observatorului coincide cu partea din stânga a fațadei clădirii (orientare în tandem); dacă observatorul este cu fața spre fațada casei, orientarea laterală este în oglindă: stânga observatorului se găsește în aceeași direcție cu partea dreaptă a casei.

[*Localizarea este făcută deictic, faţă de locul unde se găsesc participanţii la discurs, loc desemnat de adverbul deictic* aici.]

(29) Oraşul Paris se găseşte la 400 de kilometri vest **de satul acesta.**

[*În cel puţin o lectură, identificarea poziţiei oraşului Paris este făcută faţă de satul unde se găseşte locutorul în momentul în care pronunţă fraza. Situl serveşte de reper simultan pentru distanţă (*400 km*) şi direcţie (*la vest de*). Dacă sintagma* satul acesta *este interpretată ca «satul în care se găsesc interlocutorii în momentul conversaţiei», localizarea Obiectivului (oraşul Paris) este deictică.*]

Deicticele spaţiale se manifestă în interiorul unui sistem de demonstrative ce cuprind adverbe (*aici* vs. *acolo*) şi adjective sau pronume demonstrative (*acesta*, *acela*, *acest obiect* etc.):

(30) Mă distrez foarte bine **aici.**

[*În această frază, care face parte dintr-un mesaj scris într-o scrisoare, pe o carte poştală sau trimis pe e-mail, adverbul* aici *desemnează locul unde se găseşte cel care a scris fraza.*]

4.3.1. Sistemul deictic adverbial

În folosirile deictice, adverbul *aici* poate fi definit ca «zonă spaţială determinată pragmatic care include locul unde se găseşte locutorul în momentul vorbirii (TC, timpul codificării)» (Levinson, 1983: 91).

Deicticele spaţiale sunt deseori însoţite de un gest indicator, situaţie în care sunt folosite ostensiv, circumstanţe în care definiţia adverbului se modifică puţin: *aici* desemnează «spaţiul determinat pragmatic, în apropierea locului unde se găseşte locutorul în momentul TC, care cuprinde locul sau punctul indicat ostensiv (printr-un gest)». (Levinson, 1983: 91)

De obicei adverbele *aici* vs. *acolo* sunt definite ca exprimând un simplu contrast între apropiere *vs*. depărtare faţă de locutor, contrast care se manifestă efectiv în unele cazuri:

(31) a. «- Vino **aici** şi adu-mi cartea de **acolo**.»

b. **Aici** odihneşte robul/roaba lui Dumnezeu [Ion/Ioana] (Mihaela Grancea, *Moartea în comunism*)

[*De obicei, un locutor pronunţă o frază ca (a) dacă atât interlocutorul cât şi cartea desemnată se găsesc relativ departe de el. În (b) adverbul* aici *apare într-o inscripţie funerară, fiind auto-referenţial, în sensul că desemnează locul deasupra căruia este scris mesajul.*]

Ambele adverbe pot fi folosite atât deictic, cât şi anaforic:

(32) a. **Noul magazin** era cu obiecte de artă... mai mult sau mai puţin. [...] **Aici** găseai, mai exact, cadouri, mici atenţii, chiar şi mari atenţii, depinde cât de umflat îţi e buzunarul-portofel. (Radu Ţuculescu, *Degetele lui Marsias*)

b. Tudorel şedea întins **pe patul din cort** (niciodată pe pajişte) şi **acolo** consulta jurnalele foaie cu foaie şi rând cu rând, punându-le apoi sub pătură. (George Călinescu, *Bietul Ioanide*, vol. 1)

[*În aceste două exemple, adverbele* aici *şi* acolo *sunt folosite anaforic,* aici *în (a) reluând grupul nominal* noul magazin, *iar* acolo *în (b) fiind coreferenţial cu sintagma prepoziţională* pe patul din cort.]

În folosirile spaţiale deictice, adverbul *acolo* poate semnifica nu numai «departe de locutor», dar şi «în apropierea interlocutorului»:

(33) a. Am adunat, în decursul timpului, câteva arhive de **note şi fişe**. Iată, **acolo**, în colţ o parte din ele. Şi mai sunt încă foarte multe în birou. (Camil Petrescu, *Interviu* din *România literară*, nr. 51, 1933)

b. [*La telefon*]:

«- Alo! Sunt Ana. Victor e **acolo**?»

[*În (a) Obiectivul este constituit din note şi fişe ce se găsesc la o oarecare depărate de locutori; în (b)* acolo *desemnează nu numai un loc depărat de locutor, dar aproape de interlocutor, adică de persoana care a răspuns la telefon.*]

În alte situaţii adverbele *aici* şi *acolo*, împreună, pot desemna două locuri diferite, fără ca identificarea lor să fie neapărat în legătură cu poziţia locutorului:

(34) a. Am întâlnit-o a doua oară, spunea el, sus, la Vârful cu Dor. Se încurca **şi acolo ca şi aici**, printre schiurile profesioniste. (Nicolae Breban, *Bunavestire*)

b. «- America», a răspuns după câteva clipe bunica, «era o câmpie verde, din care răsăreau, **ici-colo**, pâlcuri de copaci, numite păduri.» (Alexandru Lepădatu, *Cobai*)

c. Restul oraşului era considerat ca mahala, fiindcă n-avea decât străzi pierdute şi trotuare numai **pe ici, pe colo**, pavate cu asfalt sau piatră cubică. (Ion Minulescu, *Corijent la limba română*)

d. Îi plăceau schimbările şi nimic n-o anima mai mult decât să plimbe mobila de **colo-colo**. (Rodica Ojog-Braşoveanu, *Anonima de miercuri*)

[*În exemplul (a),* aici *poate fi parafrazat ca «în locul unde mă găsesc eu, locutorul», fiind deci o expresie deictică, în timp ce* acolo *este anaforic, fiind coreferenţial cu numele propriu geografic* Vârful cu Dor. *Situaţia este diferită în exemplele (b) şi (c), unde sintagmele* ici-acolo (*formă compusă rezultată din simplificarea fonetică a adverbelor* aici *şi* acolo), *respectiv* pe ici, pe colo *însemnând «din loc în loc». Sintagma* de colo-colo *din (d) semnifică «dintr-o parte în alta».*]

Alături de adverbele *aici* şi *acolo*, ce îşi găsesc (cvasi)-echivalentul în numeroase limbi (franceză *là* vs. *là-bas*, italiană *qui* vs. *là*, engleză *here* vs. *there* etc.) limba română mai dispune de câteva adverbe de loc deictice, compuse cu prepoziţii, cum ar fi *încoace*, *încolo*, *dincoace*, *dincolo*.

Adverbul *încoace* semnifică «înspre mine, spre locul unde mă aflu; în direcția mea» (*DEX* s. v. *încoace*);

(35) a. L-a prins o patrulă într-un tren la Medgidia, când venea **încoace**, şi l-a predat la Constanța. (Ştefan Bănulescu, *Iarna bărbaților*)

b. Totuşi sunt încântat că ora mea te inspiră să scrii poezii. Ia dă caietul **încoace** să vedem şi noi cam ce a putut să-ți inspire ora de Psihologie! (Grigore Băjenaru, *Cişmigiu*)

c. «- Fa, Frusino, dă blidul **încoace**... Să-i punem şi sosul cel gros, adunat cu răşchitoarea de lemn...» (Vlad Muşatescu, *De-a baba oarba*)

[*În primul exemplu*, venea încoace *poate fi parafrazat ca «venea înspre locul unde se găsesc locutorii», iar sintagmele* dă caietul încoace *respectiv* dă blidul încoace, *semnifică «dă caietul/blidul locutorului, deplasează caietul/blidul într-o zonă (mai) apropiată de locutor».*]

Adverbul compus *încolo* (*în+ (a)colo*) are semnificația fundamentală «în alt loc decât aici», deci este un fel de *non-aici*:[9]

(36) a. «- Mă duc **încolo d-acilea**!» spuse el supărat şi o luă agale spre căruță (mai întâi la căruță, unde avea flanela cu tutun, şi abia după aceea spre vecini). (Marin Preda, *Moromeţii*, vol. 1)

b. «- O luam pe drumul ăsta, spre dreapta?» «- Ce drum, băiatule? acolo sunt nemții.» «- Şi-**ncolo**?» «- Şi acolo sunt nemții. O luăm la deal în sus, într-acolo-i regimentul.» (Camil Petrescu, *Ultima noapte de dragoste*)

[*În exemplul (a) locutorul face o opoziție deictică clară între* acilea (*formă populară pentru* aici), *ce denotă locul unde se află locutorul în momentul t_0 şi* încolo, *ce denotă un loc diferit, pe care naratorul apoi îl explicitează: lângă căruță în momentul t_n, apoi în apropierea vecinilor în momentul t_{n+1}; în (b) avem din nou opoziția între două spații, de data aceasta două drumuri diferite* încolo *fiind echivalent cu «celălalt drum, în cealaltă direcție».*]

Sintagma relativ frecventă *mai încolo* desemnează de multe ori un spațiu aflat la mică distanță de locul unde se găsesc locutorii în momentul t_0:

---

[9] Semnificația lui *încolo* este similară cu cea a adverbului *ailleurs* din franceză sau a adverbului compus *elsewhere* din engleză, *altrove* din italiană; par însă să fie folosite mai rar ca deictice, deşi astfel de întrebuințări sunt, evident, posibile, mai ales în corelație cu un alt deictic: fr. *ici comme ailleurs*, en. *here as elsewhere*, it. *qui come altrove/in altri posti*.

(37) a. Apa îmi mângâie picioarele desculţe. Timişul. Câţiva pescari stau cu undiţa în apa. «- Aţi prins ceva?» îi întreb. «- Caracude», îmi răspund. «Şi un crap.» Mă duc **mai încolo** spre a nu tulbura apa şi mă întind pe spate în apă. (Daniel Luca, *Acasă*)

b. Sala de aşteptare de „dincolo de frontiera" de la aeroportul Otopeni. Câteva scaune **mai încolo**, Ana Blandiana şi Petre Mihai Băcanu, cu care merg la Los Angeles, la „Romfest", stau de vorbă. (Octavian Paler, *Aventuri solitare*)

[*Fraza (a) ne spune că locutorul se deplasează din locul în care se afla în timp ce vorbea cu pescarii într-un loc diferit, dar nu foarte depărtat, desemnat de sintagma adverbială* mai încolo. *În (b) locutorul precizează distanţa la care se găsesc cele două Obiective, persoanele numite* Ana Blandiana *şi* Petre Mihai Băcanu; câteva scaune mai încolo *desemnează distanţa dintre locutor, care e Situl (deictic) şi cele două Obiective.*]

Adverbele corelative *dincoace* vs. *dincolo* au de asemenea o semnificaţie deictică clară, *DEX*-ul definindu-le în felul următor: *dincoace* = «în partea aceasta, în partea dinspre vorbitor»; *dincolo* = «în partea cealaltă, în partea opusă vorbitorului».

(38) a. Noi vom rămâne adăpostiţi acolo. Se ştie că inamicul are posturile de pază **dincoace**, spre noi, în câmpie. (Camil Petrescu, *Ultima noapte de dragoste*)

b. La Sabasa fuseseră trei. **Dincoace**, peste muntele Stânişoara, la Suha, Nechifor Lipan nu mai era. (Mihai Sadoveanu, *Baltagul*)

[*În (a)* dincoace *desemnează zona în care se găsesc locutorii şi care include topologic Obiectivul, exprimat de sintagma* posturi de pază. *În (b) autorul reproduce la persoana a 3ª (stil indirect liber) gândurile Vitoriei Lipan, în timp ce eroina se găseşte în partea opusă localităţii Sabasa, de unde plecase, de aceeaşi parte cu târguşorul Suha, aşezări despărţite de muntele Stânişoara.*]

Adverbul *dincolo* este mult mai frecvent, desemnând, de cele mai multe ori, o altă încăpere decât cea în care se află locutorii:

(39) a. Moaşa pleacă spre uşă, păşind furioasă. Gulliver Naiba, extrem de politicos, îi deschide uşa, făcându-i loc să treacă. Din păcate, Polina nu frânează la timp şi răzbate în cealaltă odaie. Mult mai rapid decât ar fi trebuit. Un zgomot asurzitor, de scaune răsturnate, vase sparte şi diverse alte obiecte ne informează despre ceea ce se petrece **dincolo**. (Vlad Muşatescu, *De-a baba oarba*)

b. AVOCATUL (*repede către părintele şi către tânăra clientă*): Părinte, doamnă, vă rog, uite, treceţi **dincolo**, în salon, iute, vă rog! e cineva care are o afacere... (I. L. Caragiale, *Articolul 412*)

[*În ambele exemple adverbul* dincolo *desemnează părţi dintr-un imobil: în (a) camera în care pătrunde personajul Polina după ce părăseşte spaţiul în care*

se află locutorul; în (b), locutorul își invită interlocutorii să părăsească biroul, unde se găseau toți trei și să treacă în salon.]

De multe ori cele două adverbe deictice se găsesc în aceeași frază, desemnând locuri în funcție de poziția locutorului:

(40) a. Ce-ar fi să vizităm fiecare orășel din împrejurimi? Să pornim cu schiurile pe lângă șosea, sau fără schiuri, pe jos, și să poposim în fiecare orășel. Sunt chiar șase: două **dincoace** și patru **dincolo** de munți. (Constantin Chiriță, *Cireșarii*, vol. 4)

b. M-a ascultat cu mâna la tâmplă, pe gânduri. Nici eu nu m-am întins la vorbă, știam că are și alte treburi, îl mai așteptau și alții **dincolo**, la o ședință de conducere, și alții **dincoace**, în biroul secretarei, care mă rugase să nu-l țin mult. (Marin Preda, *Cel mai iubit dintre pământeni*, vol. 2)

[*Prezența în același enunț a adverbelor* dincolo *și* dincoace *desemnează spații mai apropiate sau mai depărtate de poziția locutorului care se găsește, în (a) în zona din apropierea muntelui unde se află două dintre orașe; în (b) vorbitorul s-a găsit într-un interval anterior în biroul secretarei.*]

În combinație cu alte prepoziții, care le pot preceda sau urma, adverbele *dincoace* și *dincolo* transformă Situl în reper pentru localizări direcționale și/sau de distanță:

(41) a. [Cae, Ducu și Sandu] ajunseseră curând în fața golfului. Plaja nu era mai mare de opt-zece pași. În jurul plajei, sălciile pletoase formau un brâu frumos, parcă rânduit de mâna omului. De cealaltă parte a plajei se auzeau glasuri. Doi bărbați discutau încet. Cuvintele lor ajungeau neclare **dincoace de golf**. (Ioan Dan, *Cavalerii ordinului Basarab*)

b. Strada, pe care venisem cu taxiul, se prelungea **dincolo de cartierul gării**, într-o șosea ceva mai largă. Și asta fusese modernizată, avea patru benzi de circulație, pe ambele sensuri. (Petre Barbu, *Dumnezeu binecuvântează America*)

c. «- Și-acuma ce facem?» «- Mergem **pe dincolo**.» «- Și intrăm pe poartă», zâmbi Monica. (Ionel Teodoreanu, *La Medeleni*, vol. 1)

[*În exemplul (a) avem a face cu o descriere de parcurs, în care organizarea spațiului se face din punctul de vedere al personajelor ce îl străbat (în cazul nostru personajele Cae, Ducu și Sandu). Sintagma* dincoace de golf *delimitează acea parte a plajei unde personajele citate se găsesc, cei doi bărbați ce discutau aflându-se în partea opusă față de locul receptorului (personajul care percepe neclar cuvintele). Fraza din exemplul (b) este tot o descriere de parcurs, de data aceasta din punctul de vedere al locutorului, deci deictică. Spațiul ocupat de cartierul gării este împărțit într-un* dincoace *(zona unde se găsește locutorul) și un* dincolo *(zona opusă), gara constituind un reper-frontieră de separare a celor două spații; această frontieră este traversată de Obiectiv (*strada pe care ...*). În*

exemplul (c) personajele, două fetițe, își propun mai întâi să ajungă la casă trecând printr-o spărtură în gard. Constată însă că spărtura a fost astupată și se decid să o ia într-o altă direcție (pe dincolo) *și să intre pe poartă.*]

Uneori sintagmele conținând adverbele *dincoace* și *dincolo*, desemnează realități bine codificate istoric și cultural, perfect transparente pentru cititorul contemporan cu perioada producerii textului, dar care pot crea dificultăți generațiilor succesive, care pot să nu aibă prezentă în spirit situația sociopolitică descrisă:

(42) a. Profesorul Spătaru ținu și un discurs, culminând în fraza că Titu trebuie sa fie «veriga de unire între frații **de dincoace** si **de dincolo** de Carpați.» (Liviu Rebreanu, *Ion*)

b. [...] noi, cei din țările aflate **dincoace de** Cortina de Fier, fusesem într-adevăr vânduți la Yalta. (Paul Goma, *Butelii aruncate în mare*)

[*În (a) semnificația sintagmelor* de dincoace *și* de dincolo *este legat de contextul romanului* Ion *a cărui acțiune se desfășoară într-un sat românesc din Transilvania, înainte de Primul război mondial, deci într-o perioadă când acest teritoriu făcea parte din Imperiul Austro-Ungar. În fraza pronunțată de profesorul Spătaru, intelectual român transilvănean, adverbialul* dincolo de Carpați *desemnează Vechiul Regat, adică Regatul României dinainte de Marea Unire din 1918, în timp ce sintagma* dincoace de Carpați *se referă la Transilvania, locul unde se afla locutorul. Exemplul (b) conține metafora* Cortina de Fier, *lansată de Winston Churchill în 1946 pentru a se referi la linia de demarcație dintre cele două sfere de influență în Europa, cea occidentală (sfera de influență USA) și zona estică, aflată sub dominația Uniunii Sovietice staliniste și post staliniste. Paul Goma exprimă, evident, punctul de vedere al unui basarabean refugiat în România, deci expresia* dincoace de Cortina de Fier *se referă, evident, la zona comunistă.*]

Examinarea corpusului ne-a permis să constatăm nu numai frecvența destul de mică a adverbului *dincoace*, dar și tendința de a-l înlocui cu adverbul *aici*, care, în felul acesta, participă la două opoziții deictice legate de poziția locutorului: *aici* vs. *acolo* și *aici* vs. *dincolo*. Opoziția *aici* vs. *acolo* fac o diferență de distanță (aproape *vs.* departe de locutor), adverbele *aici* vs. *dincolo* fac o deosebire între referenți, fiecare desemnând un spațiu (relativ bine) delimitat și diferit de precedentul. Dacă simbolizăm spațiul desemnat de un adverbial de loc cu l_n și *aici* = l_1, iar *dincolo* = l_2, opoziția dintre *aici* și *dincolo* ne spune, pur și simplu, că $l_1 \neq l_2$:

(43) a. «- Uite casa Mariei, pătratul ăsta cu cifra 3. Uite-o și pe a lui Victor. **Aici** stă Ursu, **dincoace** idiotul de Dan, triunghiul ăsta cu litera D...» «- Cercu' ăsta cu I, se repezi Sergiu, e casa lui Ionel...» (Constantin Chiriță, *Cireșarii*, vol. 1)

b. Căruțul lui Cohn-bacsi, bătrânul Cohn, roșcovanul, care emigrase în Israel, și se întoarse, iar la gazeta de perete a Sfatului apăruse un fel de articol, scris de el, în care arăta că e mai bine **aici...** decât **dincolo**. Mai bine **dincoace** decât **dincolo**. (Nicolae Breban, *Bunavestire*)

[*În ambele exemple avem a face cu opoziția* aici *vs.* dincolo. *Este interesant faptul că, în exemplul (b) când locutorul vrea să repete, emfatic, opoziția, o reia sub forma* dincoace *vs.* dincolo.]

Adverbele *încolo* și *încoace* pot apărea și ele însoțite de prepoziții sau de adverbe cantitative, dar numai la comparativ (*mai încolo*, *mai încoace*), introducând nominale-Sit cu același rol de reper pentru distanță, iar, în cazul entităților orientate intrinsec, și pentru direcție:

(44) a. Cea din urmă căruță a șatrei de țigani se oprise în drum, **ceva mai încolo de** poarta ogrăzii boierești. (Ionel Teodoreanu, *La Medeleni*, vol. 1)

b. În parte, drumul spre casă le era comun și trecea prin fața casei doamnei Farfara și implicit **cu câteva curți mai încolo**, pe dinaintea casei pe care o construia Ioanide. (G. Călinescu, *Bietul Ioanide*, vol. 1)

[*În (a) localizarea Obiectivului (*ultima căruță a șatrei țigănești*) se face prin intermediul a două predicații de loc, una topologică de suport (*în drum*) cealaltă de distanță (*ceva mai încolo de*), care ne spune că Obiectivul se găsește la mică distanță de poartă; cum o poartă este o entitate cu orientare frontală intrinsecă, cea de a doua predicație furnizează și o informație de această natură: căruța se găsește nu numai aproape de poartă, dar și în direcția laturii frontal-exterioare a acesteia. În (b), localizarea este de tip parcurs, itinerariul drumului (care este Obiectivul) fiind explicitat prin referire la două Situri cu orientare frontală intrinsecă, două case.*]

Am văzut în (34b) că ocurența în același enunț a adverbelor (*a*)*ici* – (*a*)*colo* poate fi folosită pentru a desemna două spații diferite, fără raport necesar cu locul unde se găsesc locutorii. Și adverbele deictice *încoace* și *încolo* pot fi folosite astfel:

(45) a. Încinși cu șorțuri de piele, ca oricare dintre calfe, tatăl și fiul lucrau, forfoteau **încoace și încolo**, muți, morocănoși, încruntați, în mijlocul unei tăceri triste, în care nu se auzea decât zgomotul uneltelor. (Panait Istrati, *Chira Chiralina*)

b. «- [Dascălul] a stat un an neînsurat, a umblat el **încoace și-ncolo** pe la popi, da' se vede că nu s-a aflat o fată pe plac.» (Ion Agârbiceanu, *Gura Satului*)

[*În ambele exemple sintagma adverbială* încoace și încolo *exprimă deplasarea în direcții neprecizate, dar care sunt diferite, a Obiectivului* – tatăl și fiul *în (a)*, dascălul *în (b).*]

În sintagme prepoziționale, adverbele *aici* și *acolo* au un comportament similar celorlalte adverbe deictice, adică furnizează receptorului ca reper un

b. Căruțul lui Cohn-bacsi, bătrânul Cohn, roşcovanul, care emigrase în Israel, şi se întoarse, iar la gazeta de perete a Sfatului apăruse un fel de articol, scris de el, în care arăta că e mai bine **aici...** decât **dincolo**. Mai bine **dincoace** decât **dincolo**. (Nicolae Breban, *Bunavestire*)

[*În ambele exemple avem a face cu opoziția* aici *vs.* dincolo. *Este interesant faptul că, în exemplul (b) când locutorul vrea să repete, emfatic, opoziția, o reia sub forma* dincoace *vs.* dincolo.]

Adverbele *încolo* şi *încoace* pot apărea şi ele însoțite de prepoziții sau de adverbe cantitative, dar numai la comparativ (*mai încolo*, *mai încoace*), introducând nominale-Sit cu acelaşi rol de reper pentru distanță, iar, în cazul entităților orientate intrinsec, şi pentru direcție:

(44) a. Cea din urmă căruță a şatrei de țigani se oprise în drum, **ceva mai încolo de** poarta ogrăzii boiereşti. (Ionel Teodoreanu, *La Medeleni*, vol. 1)

b. În parte, drumul spre casă le era comun şi trecea prin fața casei doamnei Farfara şi implicit **cu câteva curți mai încolo**, pe dinaintea casei pe care o construia Ioanide. (G. Călinescu, *Bietul Ioanide*, vol. 1)

[*În (a) localizarea Obiectivului (*ultima căruță a şatrei țigăneşti*) se face prin intermediul a două predicații de loc, una topologică de suport (*în drum*) cealaltă de distanță (*ceva mai încolo de*), care ne spune că Obiectivul se găseşte la mică distanță de poartă; cum o poartă este o entitate cu orientare frontală intrinsecă, cea de a doua predicație furnizează şi o informație de această natură: căruța se găseşte nu numai aproape de poartă, dar şi în direcția laturii frontal-exterioare a acesteia. În (b), localizarea este de tip parcurs, itinerariul drumului (care este Obiectivul) fiind explicitat prin referire la două Situri cu orientare frontală intrinsecă, două case.*]

Am văzut în (34b) că ocurența în acelaşi enunț a adverbelor (*a*)*ici* – (*a*)*colo* poate fi folosită pentru a desemna două spații diferite, fără raport necesar cu locul unde se găsesc locutorii. Şi adverbele deictice *încoace* şi *încolo* pot fi folosite astfel:

(45) a. Încinşi cu şorțuri de piele, ca oricare dintre calfe, tatăl şi fiul lucrau, forfoteau **încoace şi încolo**, muți, morocănoşi, încruntați, în mijlocul unei tăceri triste, în care nu se auzea decât zgomotul uneltelor. (Panait Istrati, *Chira Chiralina*)

b. «- [Dascălul] a stat un an neînsurat, a umblat el **încoace şi-ncolo** pe la popi, da' se vede că nu s-a aflat o fată pe plac.» (Ion Agârbiceanu, *Gura Satului*)

[*În ambele exemple sintagma adverbială* încoace şi încolo *exprimă deplasarea în direcții neprecizate, dar care sunt diferite, a Obiectivului* – tatăl şi fiul *în (a),* dascălul *în (b).*]

În sintagme prepoziționale, adverbele *aici* şi *acolo* au un comportament similar celorlalte adverbe deictice, adică furnizează receptorului ca reper un

spaţiu în apropierea vorbitorului, respectiv relativ departe de acesta. Introduse de prepoziţia *pe*, ambele adverbe desenează un spaţiu aproximativ:

(46) a. . «- Era prin treizeci şi trei, măi băieţel. Ţi-o fi spus maică-ta, lucram mecanic, era **pe-aici** un atelier, automobile, motociclete...» (Aureliu Busuioc, *Unchiul de la Paris*)

b. «-Îmi cer scuze pentru neştiinţa mea. Recunosc, am participat o singură dată la un astfel de ceremonial [ceremonial liturgic ortodox], pe când eram copil şi mă aflam cu părinţii în vizită, **pe undeva, pe acolo**… Rusia sau Iugoslavia, nici nu mai ştiu exact.» (Bogdan Burileanu, *A treia dimensiune*)

c. «- Uite ce-i nepoate. Noi pe-aici nu mai ştim ce să credem. Toţi minţesc, numai sufletul din noi nu. Voi, **pe-acolo**, trăbă c-aflaţi mai iute veştile: Au intrat ai noştri în război sau n-au intrat?» (Ion Agârbiceanu, *Darul lui Moş Miron*)

[*Sintagmele* pe aici *şi* pe acolo *desemnează în aceste enunţuri un spaţiu aproximativ, aflat în apropierea locutorului, în (a), sau departe de el, în (b). În (c) adverbialul* pe-acolo *se referă la un loc depărtat de locutor, dar în care interlocutorul se găseşte de obicei.*]

Toate adverbele de loc discutate aici, singure sau însoţite de propoziţii, pot fi folosite anaforic.

(47) a. Nişte petrecăreţi intrară **în cramă**. **Acolo** se servesc mici, fripturi în sânge aduse pe talere de lemn. (Rodica Ojog-Braşoveanu, *Omul de la capătul firului*)

b. Coridorul geme de bobocime, aşa că eu, babac atitrat, aştept soneria de intrare **încolo, departe de uşă, lângă scară**. (Paul Goma, *Bonifacia*)

c. [...] nici el, când biblioteca e normal deschisă, nu salută, nu răspunde la salut, când trece pe **la vestiar**, şi-şi lase trenciul; **de acolo**, se duce direct la cabinet, nu trece pe la fişier, aşa că nu ştiu cum îl cheamă. (Paul Goma, *Astra*)

[*În aceste exemple am marcat cu litere aldine elementele cu care adverbele* aici, acolo, încolo *sunt coreferenţiale: substantivul* cramă *în (a),* departe de uşă, lângă scară *în (b) şi* vestiar *în (c). În (a) şi (c) relaţia este anaforică, în (b) – cataforică.*]

Faptul că unul dintre adverbele pe care le prezentăm este folosit anaforic nu exclude apariţia sa în acelaşi enunţ cu valoare deictică:

(48) «-Uite – zice madam Georgescu – căsuţele alea galbene de lângă băcănie; intri în curte, **casele din fund, la dreapta... Acolo** şade... Eu te aştept **aici**. (I. L. Caragiale, *Bacalaureat*)

[*În această frază,* acolo *este anaforic, reluând sintagma* casele din fund, la dreapta, *dar şi deictic, indicând un loc relativ departe de locutor*; *în schimb* aici *este folosit numai deictic, deoarece desemnează locul unde se găsesc interlocutorii.*]

4.3.2. Demonstrativele

Limba română are mai multe tipuri de pronume demonstrative. Demonstrativele propriu-zise sunt de apropiere (*acest*(*a*) – *această/a*) sau de depărtare (*acel*(*a*) – *acea/aceea*). Din această categorie derivă, din punct de vedere etimologic, alte două forme, demonstrativele de identitate (*același* – *aceeași*) și demonstrativele de diferențiere (*celălalt* - *cealaltă*). Numai demonstrativele propriu-zise pot fi folosite deictic, demonstrativele de identitate și cele de diferențiere fiind folosite numai anaforic.

În limba română, sintagmele nominale conținând un demonstrativ (adjectiv sau pronume) în discursul direct se folosesc de obicei ca deictice, ce indică o entitate aflată în imediata apropiere spațială, temporală,[10] discursivă sau de actualitate cognitivă (Andra Vasilescu, 2008: 241):

(49) a. «- Da' ce cauți prin **aceste locuri**, copilă, și cine ești?» (Ion Creangă, *Fata babei și fata moșneagului*)

b. De când ne bucurăm de binefacerile regimului parlamentar, n-a trecut **această țară** printr-o agitație mai grozavă. (I. L. Caragiale, *Atmosferă încărcată*)

c. DOAMNA TANA: În **acest castel** învechit toate mi se par noi. (Barbu Șt. Delavrancea, *Viforul*, Actul I, scena II)

[*În aceste trei exemple sintagma* acest + N *desemnează locul în care se găsește locutorul: în (a) adverbialul* aceste locuri *se referă generic la spațiul în care se găsesc Sfânta Duminică (locutorul) și fata moșneagului (interlocutorul); în (b) sintagma* această țară *se referă, evident, la România, loc în care se găsește scriitorul (autorul mesajului) și cititorul (receptorul mesajului); în sfârșit, în (c) complementul de loc* în acest castel *se referă la locul în care se găsesc personajele piesei – Castelul Sucevei, reședința din epocă a voievozilor Moldovei.*]

În cazurile în care demonstrativul nu apare în adverbiale cu funcție de complemente de loc ci în sintagme nominale cu alte funcții (de obicei un actant al predicatului – subiect, complement direct, complement indirect), prezența demonstrativului exprimă faptul că entitatea desemnată se găsește prezentă în contextul comunicării:

(50) a. ARBORE: Na, Trotușene, inelul pe care-l țin de la Ștefan cel Sfânt... Na, Isac, cruciulița pe care-am purtat-o de când eram mic... Na, Cățălene, **cartea aceasta** de rugăciuni... Na, Ieremia, iconița... Na, Sima, mătăniile... Na, Condrea, cuțitul... Na, Săcuene, **punga aceasta**... (Barbu Șt. Delavrancea, *Viforul*, Actul III, scena VII)

---

[10] Deicticele temporale exprimate prin sintagme nominale conținând un demonstrativ (tip *în acest moment*, *anul acesta* etc.) vor fi analizate în Capitolul 5.

b. - IVAN M. GAMOROVSKI: Acum, Iuri Petrovski, luați loc. (*Adresându-se asistenței*) Ridic **acest pahar** în cinstea lui Iuri Petrovscki, pentru povestirile sale adevărate, cu adevărat revoluționare, care nu umplu inima de căldură. Hip, hip, hip, ura! (Matei Vişniec, *Istoria comunismului povestită pentru bolnavii mintali*)

c. Bandiţii îl trăgeau de picioare aşa de tare, încât dacă tânărul nu ceda şi nu-l lăsa pe Mihai Bravul din brațe, atunci ori ar fi frânt trupul de bronz a eroului, ori acele fiare sălbatice i-ar fi smuls picioarele din încheieturi. Nu! Nu! **acest guvern** a-nnebunit! (I. L. Caragiale, *Tempora*)

[*În exemplul (a) obiectele desemnate de substantivele* carte *şi* pungă *se găsesc în vecinătatea imediată a locutorului, care le înmânează, unul câte unul, unor interlocutori (fapt exprimat de interjecția* na, *sinonimă cu imperativul* ia!*), în semne de adio (hatmanul Arbore urma să fie executat). În (b) locutorul indică printr-un gest paharul pe care îl bea pentru a-şi însoți toastul (deictic ostensiv). În (c), fragment dintr-un articol de ziar ce descrie comportamentul represiv al poliției față de demonstrațiile antiguvernamentale,* acest guvern *se referă la guvernul aflat la putere în momentul scrierii mesajului.*]

Mai ales în limba vorbită, demonstrativul deictic apare sub formă de pronume:

(51) a. «- Vino-ncoace, să ne ascundem colo în gang. Trece în colț proprietarul meu, căruia nu i-am plătit chiria pe luna asta.» Se aflau pe bulevardul Elisabeta, pe porțiunea dinspre Cotroceni. Felix aruncă ochii şi zări pe moş Costache, care o lua în direcția Căii Plevnei. Întrebă mirat: «- **Acela** e proprietarul? Dar bine, este unchiul meu, Costache Giurgiuveanu.» (George Călinescu, *Enigma Otiliei*, vol. I)

b. «- *Tante* Alice, uite romanițe!» recunoscu Monica florile călcate în picioare prin ograda şcolilor. Romanițele râdeau în soare, şi ele în vacanță. «-**Acelea** ce-s, *tante* Alice? » «- Sânziene!» «- Şi **acelea**?» «- Sângele-voinicului!» «- Şi **acelea**? » «- Condurul-doamnei!» (Ionel Teodoreanu, *La Medeleni*, vol.1)

[*Exemplul (a) ilustrează folosirea adjectivului demonstrativ de depărtare,* acela, *care identifică o persoană aflată relativ departe de vorbitori. În (b) locutorul indică cu un gest flori aflate şi ele la o relativă depărtare de cele două locutoare.*]

Un caz special de folosire a demonstrativelor se întâlneşte în cazul mesajelor scrise şi identificarea spațială deictică priveşte suportul pe care este scris mesajul:

(52) a. Este permisă difuzarea liberă a **acestei** cărți în acest format, în condițiile în care nu se face nici o modificare **acesteia**, şi nu se realizează profit în urma **acestei** difuzări. Orice modificare sau comercializare a acestei versiuni fără acordul prealabil, în scris, al Editurii LiterNet este interzisă. (*Antologia LiterNet*, 2002, vol. 1)

b. Subsemnatul [...] , cetățean român, domiciliat în [...], identificată cu [...], C.N.P [...] dispun prin prezentul testament următoarele: [...] **Acest** testament reprezintă ultima mea voință. (http://legeaz.net/modele/modele-testament-olograf, consultat 21.06.2017)

[*Avem aici două mesaje auto-referențiale: în (a) sintagmele* această carte *şi* această difuzare *au ca denotație cartea difuzată electronic, pe care receptorul o citeşte pe ecranul monitorului, proces care este în curs de desfăşurare; în (b) avem un fragment din formularul pentru redactarea unui testament, iar sintagma* acest testament *se referă la documentul pe care emițătorul (autorul testamentului redactat) este pe cale să îl întocmească.*]

Cealaltă folosire a sintagmelor nominale conținând un demonstrativ este anaforică. Pronumele demonstrativ anaforic reia deseori un nume de persoană, fiind, deci, echivalent cu un pronume personal:

(53) a. Chiar l-a rugat pe Culae să-l cheme pe popa s-o grijească pentru cea din urmă dată. Culae îi spuse **preotului** şi, într-o dimineață, **acesta** veni. (Ion Agârbiceanu, *Sănduța*)

b. Stalinismul lui Dej era acum, după moartea lui **Stalin,** la fel de mare ca pe vremea când **acesta** trăia. (Victor Loghin, *Pastorul Iehovist*)

c. De altfel ea [doamna Herdelea] nu se prea împăca cu **soacra** fiindcă **aceasta,** ori de câte ori se întâmpla vreo ceartă, ținea partea învățătorului, ba-l mai şi îndemna să bea "că doar o viață are omul". (Liviu Rebreanu, *Ion*, vol. I)

[*În aceste trei exemple pronumele demonstrativ este echivalentul unui pronume personal de persoana a 3*[a]*. În cele trei exemple, opțiune autorului pentru* acesta *în loc de* el *respectiv* aceasta *în loc de* ea *este de natură să înlăture ambiguitatea deoarece demonstrativul de apropiere are capacitatea de a selecta antecedentul în sintagma nominală cea mai apropiată. Deci în (a) pronumele* el *din* el veni *ar putea avea ca antecedent atât numele propriu* Culai *cât şi substantivul* preotul*; în forma aleasă* (acesta veni) *antecedentul nu poate fi decât SN* preotul*; similar, în (b)* el trăia *se poate referi atât la Gheorghiu Dej cât şi la Stalin, iar în (c), în propoziția posibilă* ea ținea partea învățătorului *pronumele personal* ea *s-ar putea referi atât la doamna Herdelea cât şi la soacra acesteia.*]

În alte situații opțiunea pentru o anaforă exprimată de un pronume demonstrativ este motivată sintactic, de exemplu dacă pronumele este determinat de o propoziție relativă:

(54) a. ŞTEFĂNIȚĂ: În ea [în Polonia] şi-a găsit culcuşul şi **Petre al Rărescoaei, acela care** pândeşte la scaunul Moldovei, **acela** despre care şi tu mi-ai spus că ar fi os din osul lui Ştefan!... (Barbu Şt. Delavrancea, *Viforul*, Actul I, scena IV)

b. **Ucigaşul** l-a lovit şi i-a smuls banii [...]. Ca să jefuiască pe mort, **acel care** lovise trebuia să ucidă şi câinele. (Mihail Sadoveanu, *Baltagul*)

[*În ambele exemple, pronumele anaforic* acel(a) *este urmat de o propoziție relativă determinativă, situație în care pronumele personal nu poate apărea; în acest context* acel(a) *poate fi înlocuit numai de pronumele demonstrativ semi-independent* cel, cea, cei, cele (care), *ceea ce antrenează mici deosebiri stilistice.*]

Adjectivul demonstrativ poate apărea ca parte constitutivă a unei sintagme nominale anaforice, fidelă sau infidelă. Să examinăm mai întâi câteva anafore fidele:

(55) a. Ani de zile de-a rândul a stat el aici fără ca să fi văzut pe cineva la vreuna din **ferestrele de peste drum**. Şi jos, şi sus, **ferestrele acelea** erau date în alb, ca să nu se vadă prin ele, şi nu se deschideau niciodată. (Ion Slavici, *Mara*)

b. [...] drept să-ţi mărturisesc, am cam început sa mă împac cu ideea că tata n-a agonisit avere, ca să ne lase **moştenire**. Căci **moştenirile acestea** nu sunt totdeauna fără primejdie. (Camil Petrescu, *Ultima noapte de dragoste*)

c. [...] cu excepţia nemişcării, nu se mai întâmpla nimic, dar **acest nimic** era una dintre cele mai plăcute stări pe care le cunoscuse vreodată. (Ana Blandiana, *O rană schematică*)

[*În aceste exemple avem trei anafore fidele, în care nominalul din antecedent apare şi în reluarea anaforică. Adjectivul demonstrativ întăreşte ideea că este vorba despre aceleaşi entităţi, deci* ferestrele acelea *ar putea fi parafrazat ca «ferestrele despre care am vorbit mai înainte»*.]

În cazul anaforelor infidele, în reluare apare deseori un termen semantic supraordonat, deci cu un hiperonim,[11] care în acelaşi timp caracterizează şi precizează nominalul antecedent:

(56) a. «- Ţi-am spus că el iubea **vânatul**. **Această patimă** se dezvălise în inima lui cu atât mai straşnic că eri foarte rău chitaş şi, în urmare, mai toate paserile îi trecea pe la nas.» (Vasile Alecsandri, *Povestea unui galben şi a unei parale*)

b. După o lungă boală plictisitoare, se stinse şi el [doctorul Iosif Sima, tatăl lui Felix], cu satisfacţia că copilul e mare şi cu viitorul oarecum asigurat. În afară de **un oarecare depozit de bani**, doctorul lăsa lui Felix **o casă cam veche, dar solidă şi rentabilă** în strada Lăpuşneanu. Pentru administrarea **acestor bunuri**, fusese indicat ca tutore „unchiul Costache", cumnatu-său. (George Călinescu, *Enigma Otiliei*, vol. I)

---

[11] Amintim că hiperonimia este o relaţie semantică între lexeme bazată pe relaţia de implicaţie: cuvintele *baset*, *buldog*, *caniş* implică cuvântul *câine*. Afirmaţiile *x este un baset*, *x este un buldog*, sau *x e un caniş* implică afirmaţia *x este un câine*. Cuvântul *câine* este hiperonimul cuvântului *caniş*, care este hiponimul său. Seria formată din lexemele *baset*, *buldog*, *caniş* etc. constituie o serie de co-hiponime. Similar *garoafă*, *trandafir*, *crizantemă*, *narcisă* au ca hiperonim *floare*, *clădire* este hiperonimul seriei *casă*, *bloc*, *hotel* etc. O parte a lexicului este structurată de astfel de relaţii implicative: *caniş* ⊃ *câine* ⊃ *mamifer* ⊃ *animal* ⊃ *fiinţă*, după cum *raglan* ⊃ *pardesiu* ⊃ *veşmânt* ⊃ *obiect*, etc. Studiul relaţiilor implicative din lexic interesează nu numai pe lingvişti, ci şi pe psihologi, găsindu-se la baza teoriei prototipului, iniţiată de un psiholog, Elenor Rosch Heider (1973), şi care a cunoscut numeroase dezvoltări în domeniul ştiinţelor cognitive.

[*În aceste două exemple găsim două anafore nominale infidele: în (a),* această patimă *este coreferențial cu sintagma nominală* vânatul *(în sensul de 'vânătoare'); în (b)* aceste bunuri *reia, ca hiperonim, sintagmele nominale* depozit de bani *și* casa (solidă și rentabilă).]

În sfârșit, un caz interesant de reluare anaforică este reprezentat de situațiile în care sintagma nominală constituită dintr-un nominal însoțit de un adjectiv demonstrativ reia și, deseori, caracterizează o porțiune din textul precedent. Am putea numi astfel de anafore 'textuale' sau 'discursive':

(57) a. Într-adevăr, Panait Sufletel nutrea opinia sinceră că **Ioanide este inapt pentru orice operă pozitivă, un epicureu și un contemplativ.** Ioanide nu dezminți prin nimic **această ipoteză**, din contra, se abstrase și mai mult. (George Călinescu, *Bietul Ioanide*, vol. 1)

b. N-am spune însă adevărul întreg, așa cum ne-am propus, dacă n-am adăuga că **erau totuși câteva zile pe an în care moș Timofte nu mai respecta ora exactă.** (O să ne ierte bătrânul **această indiscreție**, mai ales că ea rotunjește adevărul; și până acum n-am întâlnit un al doilea om care să fie în relații atât de cinstite și de fidele cu adevărul ca moș Timofte.) (Constatin Chiriță, *Cireșarii*, vol. 1)

c. «- **Aș vrea să urmez medicina.**» «- **Firește, fiu de doctor, te-nțeleg. Foarte frumos.**» Aglae păru foarte excitată de **acest nevinovat dialog**. (George Călinescu, *Enigma Otiliei*, vol. I)

[*Exemplele de mai sus conțin următoarele anaforele textuale: în (a) sintagma nominală* această ipoteză *este coreferențială cu propoziția ce exprimă opinia lui Panait Sufletel; în (b) este calificată drept indiscreție faptul că moș Timofte nu respecta întotdeauna ora exactă; în sfârșit dialogul (nevinovat) la care se referă naratorul în (c) este reprezentat de cele două fraze, rostite una de Felix, cealaltă de Aglae.*]

Uneori anaforele infidele sunt exprimate de sintagme nominale cu semnificație foarte generală, cum ar fi *acest lucru/aceste lucruri*, *această chestie/aceste chestii*, *acest fapt/aceste fapte* etc.

(58) a. La plecare, domnul Pândele Vasiliu **îl chemase la el în odăi și-l poftise pe un scaun.** Era pentru prima oară când se întâmplase **lucrul acesta**. (Eugen Barbu, *Groapa*)

b. De dimineață, ceartă cu Maitreyi. Ea se simte jicnită pentru toate nimicurile și amenință să nu vorbească cu mine o săptămână. **Azi i-am spus că nu-mi pasă, orice ar face ea. Faptul acesta** m-a calmat și m-a ajutat să lucrez. (Mircea Eliade, *Maitreyi*)

c. «- Nu știu dacă am spus adevărul, mult îmi pasă mie de adevăr! Am spus ce credeam eu și ți-o spun și ție, în față, indiferent dacă... te formalizezi sau nu! Ludmila a fost prietena mea și am crezut de datoria mea să...» «- ... Să o

avertizezi că...» «- Ascultă, ştii ceva: vrei să lăsăm **chestia asta**? Vă priveşte ce faceţi voi doi şi pe ea o priveşte la fel!» (Nicolae Breban, *Îngerul de gips*)

[*În (a)* lucrul acesta *se referă la acţiunile lui Pândele Vasiliu; în (b)* faptul acesta *se referă la vorbele adresate de locutor lui Maitreyi; în (c),* chestia asta *priveşte întregul conţinut al discuţiei precedente, subiect pe care locutorul îşi propune să-l abandoneze.*]

Anaforele de tip textual apar deseori în propoziţii incidente sau echivalente cu acestea, adică în propoziţii ce caracterizează frazele rostite de un anumit personaj.

(59) a. «- **Am cules cele mai frumoase [flori] din câmp, pentru ca să le pun la pălăria ta, dar cea mai scumpă mi-am pus-o eu la gât.**» Şi zicând **aceste**, Zamfira mă arăta pe mine [pe galben] în salbă.» (Vasile Alecsandri, *Povestea unui galben şi a unei parale*)

b. «- **Până mâine dormi aici, este odaia mea. Fii fără grijă. E cam dezordine, dar o să mă ierţi, nu? Noapte bună. Mâine vom sta de vorbă mai mult.**» Otilia spuse **toate acestea** repede, cu un râs graţios, dar cu siguranţă în glas, mai dădu o ochire odăii şi ieşi, făcând lui Felix un salut cu mâna. (George Călinescu, *Enigma Otiliei*, vol. I)

[*În contextul unor* verba dicendi *(în cazul nostru* a zice *şi* a spune*), sintagmele nominale* aceste *sau* toate aceste *reiau anaforic totalitatea frazelor pronunţate mai înainte de personaj.*]

Din studierea corpusului, am putut constata că demonstrativul de depărtare este folosit destul de frecvent pentru a desemna informaţii pe care locutorul presupune că le are şi interlocutorul, făcând, deci, parte din universul lor mental comun, sau, cum spune Robert Stalnaker din 'cunoştinţele comune' (engl, *common ground v.* Stalnaker, 1970, 1973, 1974 şi secţiunea 9.4, p. 420, din această carte):

(60) a. «- Apoi am prins să observ crescând pe faţa lui resemnarea. **Resemnarea aceea** ce ne cuprinde, când am mizat totul pe o carte şi am jucat alta, şi ne dăm seama de acest lucru abia când se împart iar cărţile.» (Aureliu Busuioc, *Singur în faţa dragostei*)

b. Dar bătrânul, după ce-l privi clipind, cu **acea deferenţă** hotărâtă cu care îndemni pe un individ să plece, zise din fundul gâtlejului: „Bună seara!" şi porni iarăşi, în scârţâituri îngrozitoare, pe scară. (George Călinescu, *Enigma Otiliei*, vol. I)

c. «- Că-z eu ce vă spun în toate zilele, măgarilor! Şi vă muştruluiesc (*foarte sentimental*) cu **aceea dragoste**, cu **acel devotament** ca un adevărat părinte pentru copiii lui, m'rog! ca să scot şi din voi, oameni.» (I. L. Caragiale, *Un pedagog de şcoală nouă*)

[*Sintagmele nominale ce conțin un adjectiv demonstrativ de depărtare sunt toate urmate de o propoziție relativă ce le explicitează conținutul, dar se referă la situații obişnuite, deci presupuse a fi cunoscute de cititor: resemnarea unei persoane care a făcut o greşeală la joc (în a), politețea hotărâtă a unei persoane care vrea să ne facă să plecăm (în b), dragostea şi devotamentul unui părinte față de elevii săi, comparate cu devotamentul unui părinte (în c).*]

Acest ultim tip de folosire a demonstrativului ar putea fi caracterizată drept 'cognitivă', deoarece puternica actualizare adusă de demonstrativ desemnează fenomene şi situații cunoscute sau presupus a fi cunoscute tuturor oamenilor.

În afară de demonstrative, informația privind poziția în spațiu a entităților este exprimată în limbă cu ajutorul unor substantive care au ca trăsătură inerentă sau contextuală ideea de loc; substantivele având un sem de tipul [+ loc] sau [+ spațiu] sunt de obicei parte constitutivă a adverbialelor spațiale. Ne gândim la substantive care desemnează:

- spații terestre şi extraterestre, ce îl plasează pe individul uman în Univers şi caracteristici ale acestora: *cosmos*, *stele*, *planete*, *Saturn*, *cer*, *pământ*, *orizont*;
- zone spațiale ale suprafeței terestre, ce pot fi desemnate prin substantive comune sau proprii (*continentul*, *regiunea*, *țara*, *zona*, *Australia*, *Transilvania*, *Țara Bârsei*), forme de relief (*munte*, *podiş*, *câmpie*, *Alpii*, *Munții Urali*), zone cu anumite caracteristici fizice, de exemplu acoperite de ape (*râul*, *lacul*, *Dunărea*, *Oceanul Pacific*) alteori de un anumit tip de vegetație sau caracterizate de lipsa acesteia (*savană*, *pampas*, *junglă*, *deşert*) etc.;
- spații locuite, cu diferite granulații (*oraş*, *cartier*, *sat*, *casă*, *grădină*, *Odobeşti*, *Bucureştii Noi*, *Obor*).

În afara acestor câmpuri semantice ce au semul [+ loc] ca sem inerent, există entități cu alte trăsături, dar care pot fi folosite ca puncte de reper sau a căror suprafață este interpretată ca spațiu:

- organisme vegetale sau animale (*copac*, *asin*, *Ducipal*, *Alexandru*); substantivele, comune sau proprii, ce desemnează oameni ocupă un loc special, fiind întâlnite în corpus cu mare frecvență. Entitățile desemnate pot fi nu numai repere pentru relațiile spațiale proiective, ci şi suport pentru elemente cum ar fi hamuri, şei, clopoței, haine, bijuterii, podoabe etc.;
- obiecte produse de om, care le utilizează în diferite moduri (vehicule, mobile, aparate, instalații etc. – *autobuz*, *fotoliu*, *televizor*, *chiuvetă*).

Oricare dintre aceste substantive poate fi un nume de Sit, care, în funcție de context, poate fi deictic, anaforic, non deictic şi non anaforic (cum se întâmplă într-o text la persoana a 3ª, prezentând un anumit univers narativ, real sau imaginar).

4.4. Verbele deictice *a veni* şi *a se duce*

Într-un articol celebru, Charles Fillmore (1966) a arătat că verbele de mişcare *come* «a veni» şi *go* «a se duce» sunt cuvinte intrinsec deictice. Laura Vanelli (1995) a observat faptul că în italiană verbele *andare* şi *venire* au, fundamental, aceleaşi caracteristic şi în Costăchescu (2000) am arătat că deicticitatea caracterizează atât verbele din limba franceză *s'en aller* şi *venir* ca şi verbele din limba română *a se duce* şi *a veni*. Caracterul deictic al tuturor acestor verbe derivă din faptul că transmit direcţia mişcării în funcţie de poziţia locutorului.

Verbul *a veni* explicitează, deci, faptul că «agentul se deplasează către locul în care se găseşte locutorul în momentul TC»; verbul *a se duce*, dimpotrivă, comunică faptul că «agentul se îndepărtează de locul în care se găseşte locutorul în momentul TC»:

(61) a. Victor face naveta: **se duce** în fiecare zi de la Bucureşti la Videle.

b. Victor face naveta: **vine** în fiecare zi de la Bucureşti la Videle.

[*Cele două propoziţii exprimă aceeaşi informaţie, şi anume că Victor parcurge în fiecare zi un anumit traseu, având ca punct iniţial oraşul Bucureşti şi ca punct final oraşul Videle; diferenţa dintre (a) şi (b) este de natură deictică, deoarece persoana care rosteşte fraza (a) se găseşte la Bucureşti, iar cea care pronunţă fraza (b) – la Videle.*]

Faptul că datele deictice privind locul unde se găseşte locutorul impun alegerea unuia dintre aceste două verbe devine mai clar dacă locutorul este şi el prezent în enunţ:

(62) a. Victor vine aici, la mine acasă, în fiecare zi.

b. *Victor se duce aici, la mine acasă, în fiecare zi.

[*Dacă punctul final al traseului parcurs de agent, Victor, coincide cu locul unde se găseşte locutorul, ocurenţa verbului* a veni *este normală, în timp ce apariţia verbului* a se duce *în acelaşi context conduce la o frază de corectitudine îndoielnică, dacă nu chiar agramaticală.*]

(63) a. Dacă rămâi aici, acasă, mă duc puţin acasă la Marta.

b.?Dacă rămâi aici, acasă, vin puţin acasă la Marta.

[*În această fraza, locul deictic (cel în care se găseşte locutorul) constituie începutul traseului. În aceste condiţii, ocurenţa verbului* a se duce *conduce la formarea unei fraze corecte, în timp ce apariţia verbului* a veni *în acelaşi context produce o frază sintactic şi semantic îndoielnică.*]

Diferenţa este întărită dacă una dintre extremităţile traseului (punctul iniţial pentru *a se duce* şi punctul final pentru *a veni*) nu este menţionat:

(64) Ana se duce în fiecare zi la/până la București.

[*Propoziția implică faptul că locutorul nu se găsește la București*]

(65) Ana vine în fiecare zi la București.

[*Propoziția implică faptul că locutorul se găsește la București*]

4.5. Deicticele spațiale și tipuri de discurs

După cum am văzut, caracterul deictic al informațiilor spațiale rezultă din prezența în frază a unui Sit deictic. Pentru descrierea lor corectă, e necesar să facem o prezentare separată a frazelor în stil direct de cele în stil indirect, deoarece informația spațială (deictică sau non) este, într-o oarecare măsură, diferită.

În stilul direct ancorarea deictică a enunțului se manifestă chiar în absența unui element deictic explicit, având în vedere că elementele lingvistice denotând spațiul primesc automat o interpretare legată de participanții la discurs. Imperativul joacă de obicei un rol determinant în acest tip de interpretare, care poate fi întărită de prezența altor elemente indiciale.

În discursul indirect, ancorarea deictică este declanșată de prezența unui ambreior, de obicei a pronumelor personale de persoana întâi și a doua, la care se adaugă adverbialele *aici* vs. *acolo* etc. Corpusul studiat ne-a oferit exemple de predicații topologice care, dacă lăsăm de o parte tipul de ancorare, nu prezintă proprietăți caracteristice deosebite.

4.5.1. Discursul direct

Pentru exprimarea unei predicații spațiale deictice, uneori este suficient ca enunțul să fie în stil direct, cu puține sau chiar fără element deictice explicite:

(66) «- Poftiți, poftiți, bună ziua! D-apoi v-am așteptat încă de ieri! Da poftiți, treceți! **în casă**-i răcoare, of! Mare năduf!» (Aureliu Busuioc, *Singur în fața dragostei*)

[*Prezența unei forme verbale deictice ca imperativul prezent face ca sintagma adverbială* în casă *să fie interpretată deictic, ca «această casă», «casa unde ați venit», «casa în care locuiesc».*]

(67) a. «- Ia seama, sfinția-ta! râse fostul principe. Acei neisprăviți [hoții] îți vor ieși mereu în cale și îți vor zădărnici planurile când nu le vor fi pe plac. Chiar în clipa de față s-ar putea să fie **prin apropiere**, gata să-ți ghicească cele mai tainice gânduri. Ei lovesc iute și fără greșeală, apoi dispar de parcă îi înghite pământul.» (Ioan Dan, *Cavalerii ordinului Basarab*)

b. «- Mam'mare! de ce nu mai vine [trenul]?... Eu vreau să vie!» «- **Vine, vine** acuma, puișorul mamii!» răspunde cucoana. (I. L. Caragiale, *D-l Goe*)

c. Parcă au venit în camera mea mai mulţi cunoscuţi, iar Ioana, Viky, soţii Axente îmi reproşau: «- Îţi întinde mâna, de ce nu i-o dai?» Eu voiam să-i dau mâna, dar nu-l vedeam. Ceilalţi mi-l arătau surprinşi: «- Cum nu-l vezi lângă tine, acum e **în dreapta**, a trecut **în stânga**, în faţă». Şi eu mă zbăteam inutil: «- **În stânga** e un scaun, nu văd decât un scaun.... şi **în dreapta**, patul... **în faţă**, masa. Văd toate obiectele camerei mele, dar pe el nu-l văd.» (Anton Holban, *Ioana*)

[*Adverbialul* prin apropiere *din (a) este, evident, deictic, însemnând «într-un spaţiu în vecinătatea locutorilor». În (b) spaţiul este desemnat deictic, datorită verbului deictic telic* a veni *ce implică ca punct final al parcursului spaţiul unde se găseşte locutorul, fiind deci echivalent cu «aici», «lângă/la acest peron» etc. În (c) sintagmele prepoziţionale* în stânga, în dreapta, în faţă *indică direcţia în care se găsesc diferite obiecte faţă de un reper caracterizat de o orientare intrinsecă care este locutorul; aceste sintagme pot fi considerate forme prescurtate pentru «în stânga locutorului», «în dreapta locutorului», «în faţa locutorului».*]

În exemplele de mai sus, avem un întreg evantai de relaţii spaţiale între Obiectiv şi Sit. Exemplul (66) ilustrează o relaţie topologică de includere a Obiectivului (musafirii sosiţi) în Sit (casa locutorului) în faza finală a predicaţiei exprimată de verbul *a trece* (*în*). Exemplele din (67) sunt cazuri de relaţii proiective: (67a) şi (67b) exprimă relaţii proiective de distanţă, locuţiunea *prin apropiere* (de locutori) denotând o distanţă relativ mică, ca şi verbul *a veni* care, în (67b), este folosit deictic pentru a exprima relaţia proiectivă de apropiere, Obiectivul (*trenul*) urmând să se găsească în faza finală a predicaţiei lângă peronul pe care se găsesc interlocutorii. În (67c), fragment de text ce redă un vis, avem o bună exemplificare a unei serii de relaţii proiective direcţionale laterale sau frontale, ce sunt definite de orientarea intrinsecă a locutorului.

Pentru axa verticală, există adverbiale specifice (conţinând adverbele *sus*, *jos* sau sinonimele lor) ca şi verbe specifice, de tipul *a coborî*, *a urca*, *a (se) apleca* etc.:

(68) a. Telefonul ţârâi din nou. «- Da, sigur... unde eşti? Perfect. **Urcă**.» Peste câteva minute, în timp ce tineretul se pregătea de plimbare, în sufragerie apăru profesorul Daniel Şerban. (Ileana Vulpescu, *Arta conversaţiei*)

b. «- Ai fost la raze?» «- Da», răspunse Boţoghină vinovat şi-i întinse doctorului sulul negru al radiografiei, pe care acesta îl desfăşură la lumină şi îl cercetă multă vreme. «- **Stai jos.** De ce nu stai jos?» se adresă el bolnavului; la sfârşit, Boţoghină se aşeză pe un scaun rotund şi alb şi începu să urmărească intrigat fiecare mişcare a doctorului. (Marin Preda, *Moromeţii*, vol. I)

c. «- Ştiam că eşti acasă şi că trebuie să ieşi. Aseară am văzut lumină în cameră la tine şi nu m-am mişcat de la poartă! Nu m-aş fi mişcat niciodată înainte de a te vedea, căci mă asigurasem că **eşti sus** şi că trebuie odată şi odată **să cobori**.» (Camil Petrescu, *Patul lui Procust*)

[*În (a) locutorul îl invită la telefon pe interlocutor să vină în apartamentul unde se găseşte, situat la etaj, cu ajutorul imperativului verbului* a urca. *În (b) invitaţia*

de a se aşeza, adresată de doctor pacientului implică o mişcare a acestuia pe axa verticală, care în faza finală conduce la o relaţie topologică de suport: Obiectivul se va găsi în final cu corpul sprijinit de scaun; în (c) avem o predicaţie statică a_fi_sus *şi un verb specializat pentru deplasările pe axa verticală*, a coborî.]

Dacă agentul-Obiectiv se găseşte într-o poziţie diferită de cea standard, toate orientările se schimbă:

(69) Când a căzut ultima bucată din tubul de ciment, am căzut şi eu în groapa de foraj. Nu mai avea cine să mă susţină. Era şi el, tubul, bun la ceva. «- Staraţi liniştiţi!» striga maestrul Poroambă. «Asta-i mişcarea. Că-mi stricaţi tot planul. Acuma, să vină domnişoara Milica, să vază dacă mai trăieşte grasul...» «- Trăiesc, nene Cîşului, n-avea grijă. Numai, **întoarceţi-mă pe dos**, că-mi **urcă sângele la cap**... adică-mi **coboară**!» (Vlad Muşatescu, *De-a baba oarba*)

[*În acest exemplul, locutorul, care este şi Obiectivul predicaţiei spaţiale, a căzut într-o groapă şi se găseşte cu capul în jos; de aceea sângele care îi vine la cap nu urcă, ci coboară.*]

În dialog deseori imperativul joacă un rol determinant în ancorarea deictică a informaţiei despre spaţiu. Adesea persoana căreia îi este adresat ordinul sau îndemnul trebuie să se deplaseze sau să deplaseze Obiectivul în spaţiul în care se desfăşoară conversaţia:

(70) a. Deodată, la o cotitură, o lumină puternică îmi luă vederile. Doi „deschizători de cale", cu pulpele goale şi cu făclii în mâini, trecură in goană, strigând: «**- La o parte!**» Abia am avut timpul să mă feresc din faţa unei caleşti luxoase care trecea, când un bici pocni şi simţii o arsură peste gât şi bărbie. Din vremea bătăilor tatei şi ale fratelui meu nu mai suferisem asemenea durere. (Panait Istrati, *Chira Chiralina*)

b. «- Cât aţi spus că aţi predat?» «- Douăzeci de cocoşei.» Îi predase de bunăvoie, atunci în 47, imediat după stabilizare, când, dacă îi predai, nu-ţi făceau nimic. «- Nu vă supăraţi» i s-a spus, «am numărat de două ori, lipseşte un cocoşel, sunt numai nouăsprezece, mergeţi dumneavoastră **acasă**, căutaţi-l, o fi căzut pe jos, şi **aduceţi-l**.» (Marin Preda, *Cel mai iubit dintre pământeni*, vol. II)

[*În exemplul (a) ordinul* la o parte! *se referă la un spaţiu deictic, interlocutorul trebuie să se deplaseze pe marginea drumului pe care mergea; în (b) adverbul* acasă *este de asemenea deictic, însemnând «locuinţa interlocutorului» iar imperativul* aduceţi-l *implică spaţiul unde se găsesc cei doi interlocutori: interlocutorul trebuie să deplaseze Obiectivul, un cocoşel (adică o monedă de aur pe care este gravat un cocoş), în sediul miliţiei unde se desfăşoară convorbirea.*]

Ancorarea situaţională a spaţiului în dialog este întărită de prezenţa altor elemente deictice (pronume personale deictice, deictice temporale, apelative etc.). Astfel de enunţuri au capacitatea de a exprima întreg ansamblul relaţiilor spaţiale topologice sau proiective, dinamice sau statice, telice sau non telice.

Pentru sintagmele verbale statice şi dinamice atelice, relaţiile topologice constituie un fel de cadru general, în interiorul căruia se manifestă predicaţia.

(71) «- Domnule, totul **e aici**!» – şi arătă cu degetul la tâmplă. «- Înţelegi?» (Petru Cimpoeşu, *Erou fără voie*)

[*În această frază locutorul exprimă deictic, printr-un gest, o relaţie topologică, non dinamică, de incluziune, informaţiile despre care vorbeşte găsindu-se înmagazinate în propriul cap.*]

(72) DAMIAN: Astăzi vine Iorgu de la **Sadagura, unde** l-am trimis **să înveţe carte**. (Vasile Alecsandri, *Iorgu de la Sadagura*)

[*Predicaţia* a învăţa carte *este non telică, exprimând, deci, un Proces, al cărui loc de desfăşurare este inclus topologic în localitatea desemnată de numele propriu Sadagura.*]

În cazul predicaţiilor telice, informaţia spaţială priveşte deseori numai una din fazele predicaţiei, de obicei faza iniţială sau faza finală:

(73) a. «- Lipseşte **dinaintea mea**, Spânule! Doar n-am venit pentru tine, ş-am venit pentru Harap-Alb, căci el este adevăratul nepot al împăratului Verde.» (Ion Creangă, *Harap Alb*)

b. «- Duceţi-vă **încolo**, afară, dacă aveţi chef de vorbă.» (Marin Preda, *Moromeţii*, vol. I)

[*Predicaţiile din aceste două exemple sunt telice, cu polarizare iniţială, în sensul că faza finală este atinsă de îndată ce prima parte a traiectoriei a fost parcursă, atât pentru verbul* a lipsi *(care aici este sinonim cu* a pleca*) cât şi pentru verbului deictic* a se duce.]

Relaţiile proiective păstrează unele diferenţele privind informaţiile spaţiale în cazul diferitelor tipuri de *Aktionsart*. În cazul Stărilor, complementele circumstanţiale de loc identifică spaţiul în care se găseşte Obiectivul, folosind Situl ca reper:

(74) Fără să fim vecini, casa judecătorului D. tatăl era **în apropierea noastră**, pe o stradă bolovănoasă, care **urca spre coastă, în pădure la stânga**. Grădinile noastre comunicau una cu alta, şi un pârleaz scurta drumul noaptea vecinilor noştri, când se întorceau de la noi, de la cărţi, acasă. (Camil Petrescu, *Patul lui Procust*)

[*Obiectivul, locuinţa lui D., este localizat în raport cu casa povestitorului (doamna T), de predicaţii statice în termeni de distanţă* (în apropierea noastră) *şi de*

direcție (la stânga). *Textul ne oferă și informații privind orientarea intrinsecă a traseului (o stradă care 'urcă' adică care este orientată pe axa verticală).*]

Predicațiile dinamice atelice indică de multe ori direcția mișcării Obiectivului, direcție stabilită de cele mai multe ori în funcție de orientarea Sitului:

(75) a. «- Cer iertare, stăpâne, da; noi am mers **numai' drept**, mai ne-am înturnat pe drum, da' eu n-am băgat de seamă că mergem **în cerc**.» (Florin Cojocaru, *Povestea cavalerului de iarbă verde*)

b. «- Și de ce mă sperii, măi tu măi? De ce mă faci **s-alerg după matale**, ca la cursele de cai?» (Vlad Mușatescu, *De-a baba oarba*)

c. «- Trebuie să vă alegeți o țintă.» «- Dacă-i așa, du-mă **spre colinele** cele ce se oglindesc în Bosfor.» (Panait Istrati, *Chira Chiralina*)

[*Procesele din aceste exemple sunt determinate de localizări proiective:* a merge drept, a merge în cerc *implică direcția deplasării Obiectivului; tot orientată direcțional este și predicația din (b),* a alerga după cineva *presupune un Sit (în (b) interlocutorul) cu orientare frontală, în spatele căruia se situează Obiectivul, locutorul. De asemenea, în (c), sintagma* a (con)duce spre coline *indică direcția mișcării interlocutorilor.*]

În cazul predicațiilor telice, de cele mai multe ori informațiile spațiale privesc poziția Obiectivului în faza finală a predicației.[12]

(76) a. Mergeți diseară **la Casa de Cultură**? E conferință cu dans... poate venim și noi. (Nicolae Breban, *Bunavestire*)

b. Apoi [trenul] pleacă **spre munte**, prin gările din zona schelelor și rafinăriilor. (Ștefan Bănulescu, *Iarna bărbaților*)

[*Predicația telică din (a) implică o deplasare direcționată și dacă predicația viitoare se realizează, agentul se va găsi într-o relație topologică cu localizarea finală, Casa de Cultură. În (b) verbul telic cu focalizare pe faza inițială,* a pleca *este însoțit de o informație privind direcția deplasării.*]

---

[12] Situațiile predicative prezintă o structură fazală, constituită dintr-o fază pregătitoare (*când telefonul a sunat, Ion ieșea* (= *era pe punctul de a ieși*)), o fază internă (*la ora cinci Maria înota deja, iar Paul se îndrepta încet spre casă*) și o fază rezultantă, care marchează faptul că limita finală a predicației a fost atinsă (*a terminat de scris scrisoarea, a câștigat cursa, Maria a plecat din București în vacanță*) (v. și Caudal, 2000). În cazul predicațiilor telice, atingerea fazei finale implică instaurarea unei noi situații – Maria se afla în București, dar, după ce a plecat, nu se mai găsește, evident, acolo.

4.5.2. Discursul indirect (liber)

În discursul indirect, ocurenţa unui element deictic este absolut necesară pentru ca predicaţia spaţială să fie ancorată în situaţia de comunicare. Cel mai adesea acest element este reprezentat de un pronume personal deictic.

Relaţii topologice

Primul tip de relaţie tipologică este reprezentat de contactul dintre Obiectiv şi Sit, exprimat de adverbiale introduse de cele mai multe ori de prepoziţii, simple ca *în*, *pe*, *peste* sau de prepoziţii compuse ca *de pe*, *din*, *pe la*:

(77) a. Ea era Dunărea de care-mi fusese întotdeauna teamă, fascinantă şi străină, misterioasă şi devoratoare, duşmănoasă, puternică, vie. O văzuse, oare, tata aşa cum o vedeam eu acum? O privise, oare, de undeva de pe-aproape, poate chiar **de pe acest mal povârnit** şi surpat? O admirase? O urâse. (Ana Blandiana, *Reportaj*)

b. Într-o zi, în metrou, o femeie plinuţă, sociabilă, dificilă, a intrat deodată-n vorbă cu mine **de pe scaunul alăturat** deşi nu o încurajasem prin nimic la aşa ceva. (Răzvan Petrescu, *Blitz*)

[*Caracterul deictic al Siturilor din aceste două exemple este dat de adjectivele* acest *şi* alăturat, *ce se raportează amândouă la poziţia locutorului. Sintagmele adverbiale în care apar aceste adjective (*pe acest mal povârnit, pe scaunul alăturat*) denotă spaţiul care susţine, ca un suport, Obiectivului - tatăl autoarei 'susţinut' de mal în (a), şi femeia care se găseşte aşezată pe un scaun în interiorul metroului în (b).*]

În absenţa unor adjective deictice, localizarea deictică apare în discursul indirect când Situl este constituit de persoana locutorului sau interlocutorului:

(78) a. Patricia m-a găsit palid şi istovit. A deschis fereastra, mi-a tras paltonul **pe umeri**, du-te la aer, drăguţele. (Petre Barbu, *Surâsul cailor*)

b. Îmi ia mâna **de pe umeri** şi mi-o ţine într-a ei. Ochii fosforescenţi i se întorc încet spre mine şi-mi taie respiraţia. (Aureliu Busuioc, *Unchiul de la Paris*)

c. «- Acum nu mai merge modestia fetelor crescute cumsecade. Ştii tu să pui **picior peste picior** şi să te spânzuri de gâtul bărbaţilor?» (George Călinescu, *Enigma Otiliei*)

[*În primele două exemple, substantivul* umeri *desemnează suportul pentru Obiectiv; spaţialitatea este deictică, deoarece se referă la o parte a corpului locutorului, în (a) şi în (b). În (c) unul dintre picioarele interlocutorului constituie suportul pentru celălalt picior, care este aici Obiectivul predicaţiei spaţiale.*]

Este posibil să avem relaţii predicaţii multiple, cu sens reciproc în care Obiectivul şi Situl sunt inter-schimbabili:

(79) Ne aşezăm **spate în spate**, să ne încălzim unul de altul, umerii proptiţi de tulpina arborelui. Astfel numai o mică parte a corpului era în atingere cu apa. Ne lipim mai mult, spate de spate, haină de haină. (Filon Verca, *Paraşutaţi*)

[*Cei doi protagonişti, Nicu şi locutorul, au în faza finală a predicaţiei o poziţie orientată pe axa laterală care este în acelaşi timp de contact; spatele lui Nicu constituie Situl pentru poziţia Obiectivului, locutorul care, la rândul său, este Sit pentru identificarea poziţiei lui Nicu, Obiectivul.*]

Relaţiile topologice de suport apar mai ales în fraze ce cuprind substantive desemnând diferite obiecte pe care o persoană le poartă sau le transportă (haine, arme, unelte, bijuterii etc.). Cu anumite verbe cum ar fi *a lua (ceva)*, *a pune (ceva)*, *a îmbrăca (ceva)*, *a transporta (ceva)*, relaţia topologică nu este exprimată întotdeauna printr-un adverbial, ci poate apărea un alt fel de complement:

(80) a. Dar cui îi displace o reacţie de supunere? Avusese, vorbind la telefon, aceeaşi voce ca în dimineaţa când o întrebasem dacă ea **îmi pusese floarea pe birou** şi înaintea oricărei reflecţii se ridicase în picioare... (Marin Preda, *Cel mai iubit dintre pământeni*, vol. 3)

b. După ce ne-am încălzit şi am ospătat, vorbind puţin, **ne-am luat puştile** şi am ieşit din căsuţă între brazii poienii. (Mihail Sadoveanu, *Ţara de dincolo de negură*)

c. Dimineaţă am plecat relativ devreme. Nu terminasem Transfăgărăşanul, însă începusem partea cea mai uşoară, pantele nemaifiind abrupte. Şi peisajele, deşi sălbatice erau altfel, fiindcă treceam şi **prin pădure**. De reţinut pentru acel început de zi, frigul mă obligă să îmbrac „maximul" **de flanele**. (Mihai Ştirbu, *Periplu pe bicicletă*)

[*În (a), relaţia topologică este exprimată printr-un complement circumstanţial de loc,* pe biroul (meu)*, Sit ce susţine Obiectivul, denotat de sintagma* floarea*; în (b) şi (c), sintagmele ce exprimă Obiectivul sunt complemente directe* (puşti, flanele) *iar Situl este implicat de semantismul verbelor:* a îmbrăca *implică faptul că Agentul va susţine în faza finală Obiectivul, în timp ce* a lua *implică în plus faptul că Agentul nu numai susţine, dar şi deplasează Obiectivul.*]

O categorie specială de localizări spaţiale topologice de suport este reprezentată de informaţiile scrise (inscripţii, anunţuri, etichete etc.):

(81) a. Am scris **aici** cu mâna mea: **str. Sacagiului, cartierul Dămăroaia**, undeva la periferia Bucureştiului. (Rodica Ojog-Braşoveanu, *Minerva se dezlănţuie*)

b. Am impresia că, de data asta, am pornit pe un drum greşit. Şi, cu toate acestea, pe vagonul în care călătoresc **stă scris**, roşu pe alb: Bucureşti - Paris. (Ion Minulescu, *Corigent la limba română*)

c. Într-o zi am scris **în jurnalul meu**: „micuţul soare roşu seamănă cu o pupilă". (Răzvan Petrescu, *Jurnalul unui locatar*)

[*Demonstrativul* aici *desemnează în (a) o pagină din carnetul locutorului, pagină care 'susţine' mesajul* str. Sacagiului, cartierul Dămăroaia; *în (b) este vorba de o inscripţie pe vagonul de cale ferată în care se găseşte locutorul; în (c) jurnalul locutorului serveşte drept suport frazei pe care acesta a scris-o şi care este citată.*]

Un alt tip de Sit destul de frecvent întâlnit în cadrul relaţiilor topologice de suport sunt reprezentate de nominalele ce desemnează mobile sau vehicule:

(82) a. Când s-a întors, profesoara Dorcioaia **îmi ocupase scaunul.** M-am aşezat pe scaunul ei. (Petre Barbu, *Surâsul cailor*)

b. [...] din clipa când tinerii împreună cu tatăl băiatului au părăsit acest birou însoţiţi, **într-o maşină de a noastră,** de un ofiţer de al nostru, noi nu am mai comunicat cu ei. (Rodica Ojog-Braşoveanu, *Violeta din safe*)

c. «- [Nicolae] vine de dimineaţă cu noi **în căruţă,** începe ca un băiat cuminte ce e şi învaţă să secere şi pe urmă, o dată îi trăsneşte că vrea să plece la şcoală.» (Marin Preda, *Moromeţii*)

[*În (a) caracterul deictic ai Sitului este exprimat de dativul posesiv (*îmi ocupase scaunul = stătea pe scaunul meu*). În exemplul (b)* o maşină de a noastră *denotă un vehicul aparţinând miliţiei, iar căruţa din (c) este căruţa vorbitorului, a lui Moromete.*]

Al doilea tip de relaţie topologică exprimă includerea Obiectivului în Sit. Caracterul deictic al Sitului este dat de ocurenţa unui element deictic, demonstrativ sau de persoană. Predicaţiile pot exprima stări (83a), procese (83b) sau predicaţii telice (83c):

(83) a. [...] **la mine-n pivniţă** stau buţile în şir, de ţi-i mai mare dragul să le vezi. (Ion Agârbiceanu, *Melentea*)

b. Domnul Li ne povesteşte că a fost şi Ceauşescu **pe aici** şi că ghida-prezentatoare s-a fâstâcit şi a început să repete un pasaj întreg. (Cristian Tudor Popescu, *Copiii fiarei*)

c. După ce mă invită (**la mine acasă**) să iau loc pe scaun, fotoliul fiind ocupat de personalitatea sa, atât de binecunoscută telespectatorilor noştri, Bugnariu declanşează operaţia de instrumentare: «- Luăm startul de la datele biografice.» (Vlad Muşatescu, *De-a baba oarba*)

[*Spaţiul topologic constituit de pivniţa locutorului conţine Obiectivul (desemnat de sintagma nominală* buţile, bute *fiind un sinonim al cuvântului* butoi*); în (b) adverbialul* pe aici *se referă la zona în care se aflau interlocutorii; sintagma* la mine acasă *identifică casa locutorului, care îi conţine pe toţi: pe locutor, pe Bugnariu şi pe ceilalţi membrii ai echipei de televiziune ce se pregăteau să înregistreze un interviu.*]

De multe ori, în cazul predicațiilor telice, relația topologică de incluziune se manifestă numai în faza lor finală, exprimând noua poziție a Obiectivului, deci noua situație creată de predicație:

(84) a. **M-am întors în odaia mea,** agitat, zeci de sentimente străbătându-mă, chinuit și de bucuria că este a mea, și de orgoliu, de remușcare, de teamă. (Mircea Eliade, *Maitreyi*)

b. **Am ieșit din casă** doar ca să mă duc la cizmar și într-o seară, ultima, am fost la restaurantul Loyd. (Rodica Ojog-Brașoveanu, *Anonima de miercuri*)

[*În exemplul (a) Obiectivul, care coincide cu locutorul, se găsește la sfârșitul predicației în propria cameră, spațiu care îl include topologic; în (b) relația topologică se manifestă în faza pregătitoare a predicației, când locutorul-Obiectiv se găsește încă în interiorul propriei case, pe care ulterior o părăsește.*]

Relații proiective

Multe predicații spațiale deictice exprimă o relație proiectivă între Obiectiv și Sit, adică o localizare în care Situl este luat ca reper pentru comunicarea poziției Obiectivului. După cum am arătat, relațiile proiective (numite și 'de localizare externă') prezente în limbajul comun pot fi clasificate în două mari categorii: relații proiective de distanță și relații proiective orientative. Între relațiile topologice și cele proiective există o legătură exprimată de relația de contact: dacă Obiectivul și Situl se găsesc într-un contact fără suport, relația este simultan topologică și proiectivă, deoarece contactul exprimă nu numai faptul că cele două entități au o zonă în comun, dar și faptul că distanța dintre ele este minimă.

Relații proiective de distanță

O primă manifestare a relației deictice de tip proiectiv de distanță se prezintă mai întâi sub forma opoziției apropiere *vs.* distanță exprimată de adverbialele *aici* vs. *acolo*. Deseori în textele scrise, în care lipsește posibilitatea unei desemnări ostensive sau gestuale, adverbul este reluat de un grup nominal:

(85) a. Uite, cum ar vrea [baba Mâia] să iasă puțin până afară! Numai **aici, înaintea ușii**; când a trece nourul de pe soare, să cadă lumina pe ea! (Ion Agârbiceanu, *Luminița*)

b. ȘCOLARUL IONESCU: Domnule, tata spunea aseară c-a citit la gazetă, că zice că e **acolo la Severin** un profesor mare, l-a decorat regele. (Ion Luca Caragiale, *Emulațiune*)

[*În exemplul (a) autorul descrie în stil indirect liber gândurile personajului, o bătrânică imobilizată de multă vreme la pat, care își dorește să mai iasă din casă; în aceste condiții adverbul* aici *nu aduce suficiente informații, de aceea este reluat de sintagma adverbială* înaintea ușii; *în (b) stilul indirect nu permite*

să se identifice localitatea în care trăieşte profesorul decorat, drept care este reluat de sintagma adverbială ce conţine un toponimic, la Severin.]

Distanţa ce separă Obiectivul de Sit este exprimată uneori în termeni de măsuri, atât tradiţionale (*picior*, *pas*, *deget*, *cot* etc.), cât şi din sistemul metric.

(86) a. [...] stăpânul meu şi duşmanul său se puseră faţă-n faţă **la depărtare de cincisprezece paşi.** (Vasile Alecsandri, *Istoria unui galben*)

b. Am închis ochii-ncercând să păstrez în ei ce văzusem. Când i-am deschis, doctorul stătea-ntr-un genunchi lângă patul meu şi mă privea. S-a ridicat şi din toată înălţimea s-a frânt în două spre mine. Când mai erau **două palme-ntre mine şi el**, i-am pus o-ntrebare din ochi. “E-atâta rutină pe lume şi-atât de puţin adevăr...”, a şoptit el cu ochii-nchişi, mi-a sărutat perna şi-a plecat. (Ileana Vulpescu, *Arta conversaţiei*)

[*În (a) poziţia Obiectivului faţă de Sit este stabilită în funcţie de distanţă dintre cele două entităţi spaţiale; relaţia e reciprocă (fiecare dintre cei doi duşmani fiind Sit pentru celălalt); şi în (b) relaţia dintre Obiectiv şi Sit este reciprocă şi exprimată într-o veche unitate de măsură – palma, echivalentă cu aproximativ 25-28 cm.*]

(87) [*Articolul de ziar relatează rezultatul unui concurs având un premiu de un milion de euro; titlul reproduce cuvintele finalistului*]:

Am fost **la două degete** de milionul de euro. (*Gazeta sporturilor* 22.05.2009)

[*Expresia* la două degete *din titlu pare folosită metaforic, însemnând «foarte aproape»; articolul explică însă că finalistul trebuia să aleagă între 125 de plicuri, 124 prevăzând un câştig de 3 mii de euro şi un singur plic cu milionul de euro. Se relatează că plicul ales se afla foarte aproape de cel cu câştig maxim, deci cititorul reinterpretează expresia din titlu în sensul propriu, cuvântul* deget, *ca unitate de măsură desemnând o distanţă de cca 40 de mm.*]

(88) Ţie, comoara mea, probabil că Blajul ţi-e foarte cunoscut, familiar, aş putea spune, **la cincizeci de kilometri de** oraşul tău natal. (Nicolae Breban, *Bunavestire*)

[*În această frază oraşul Blaj este Obiectivul a cărui poziţie poate fi identificată datorită distanţei la care se află de un spaţiu cunoscut, oraşul natal al interlocutoarei.*]

Relaţii spaţiale orientate

După cum am văzut, relaţiile proiective orientate situează Obiectivul faţă de Sit pe una dintre cele trei axe: verticală, frontală şi/sau laterală. În cazul axei verticale, partea de sus este percepută ca polul pozitiv şi pare să fie favorizată, oricum folosită mai frecvent. Acest tip de localizare apare mai ales cu predicaţiile dinamice:

(89) a. N-am văzut-o când s-a ridicat în aer [ciocârlia], ci am auzit numai cum ciripește ceva mărunt **deasupra mea**. (Ion Agârbiceanu, *Ciocârlia*)

b. Am reușit cu greu să mă întorc cu fața spre insulă, să urc panta clisoasă [...]. **Deasupra** vântul bătea încă mai puternic. (Ana Blandiana, *Reportaj*)

c. Am ieșit de **sub** duș și i-am arătat soțului meu floarea ce-mi răsărise **sub** umărul drept. (Ovidiu Bufnila, *Inelul magic*)

[*În (a) și (b), localizarea pe axa verticală apare în contextul unor predicații dinamice non-telice, în timp ce în (c) sunt două predicații dinamice telice* a_ieși_de_sub_duș *și* a_răsări_sub_umărul_drept, *contextul face inutilă exprimarea explicită a Sitului prepoziția-adverb* deasupra *însemnând aici «deasupra locutorului», respectiv «pe umărul locutorului»*]

De multe ori localizarea pe verticală este exprimată de verbe specifice, ce incorporează semantic această axă. O serie de verbe (*a coborî, a (se) înclina, a (se) încovoia, a (se) îndoi, a cădea, a (se) apleca, a (se) scufunda* etc.) exprimă situarea sau deplasarea spre polul negativ:

(90) a. Descărcăm sacul și femeia. Gospodarul urcă la loc, lângă mine. «-Întoarce.» Abia pot manevra, drumul e foarte îngust. **Coborâm pe propriile urme.** La vreo câțiva metri de șosea mi se ordonă iar să opresc. (Aureliu Busuioc, *Unchiul de la Paris*)

b. Peste câteva clipe aud foșnind crengile și chipul lui. Pătru apare galben și încordat. Nu scoate o vorba. Se apropie de mine **și-mi cade în brațe**, la capăt de forțe. (Filon Verca, *Parașutiștii*)

[*În aceste exemple există două predicații dinamice, una non telică (*a coborî*) cealaltă telică (*a cădea (în brațele cuiva)*) care exprimă deplasarea pe axa verticală a Obiectivului – în (a), locutorii cu mașina lor, în (b) personajul numit Pătru.*]

Există și verbe specializate pentru exprimarea localizării pe axa verticală în direcția contrară, adică de jos în sus (*a (se) urca, a (se) ridica, a se cocoța, a (se) înălța, a escalada* etc.):

(91) a. **Mă urc pe malul celălalt** la vreo jumătate de kilometru mai jos de punctul vizat. Al dracului repede apa! îmi vâjâie urechile și capul, nu înțeleg nimic! (Aureliu Busuioc, *Unchiul de la Paris*)

b. «- Cocoană!» strig eu, **ridicându-mi picioarele**; «eu sunt nevricos, să nu se dea la mine, că...» «- Nu, frate!» zice cocoana, «nu vezi că vrea să se-mprietenească? Așa e el: numaidecât simte pe cine-l iubește...» (Ion Luca Caragiale, *Bubico*)

[*În (a) Obiectivul coincide cu Agentul și este în același timp locutorul iar Situl este identificat deictic, ca fiind malul ce se găsește în partea opusă locului de unde Agentul a început deplasarea. Deplasarea are loc, în plus, pe axa verticală, de*

jos în sus; în (b) locutorul e așezat pe bancheta compartimentului și reacționează la faptul că un cățel, Bubico, se apropie de el; Agentul-Obiectiv-locutor își deplasează corpul în sus.]

De multe ori, cu aceste verbe, Situl nu mai este exprimat, deoarece în cazul unui agent uman deplasarea se face, evident, în raport cu propria axă verticală. De multe ori direcția deplasării Obiectivului este de sus în jos:

(92) a. Batem așa cât e ziua de mare, coborâș, urcuș și iarăși de la capăt, până ce al treilea vârf rămâne pentru totdeauna o grea amintire. Nu ne oprește nici întunericul. Ne duc pașii flămânzi. E singura noastră scăpare. După miezul nopții, **cădem** pe rând, epuizați. Nici hainele nu mai țin. Au devenit atât de grele, că ne împovărează mișcările. (Filon Verca, *Parașutiștii*)

b. Pun pe Bubico binișor jos lângă mamița lui, și cobor geamul, **aplecându-mă** să respir. (Ion Luca Caragiale, *Bubico*)

c. Totuși, din pricina efortului, după vreo cinci kilometri de rotocoale sinistre, începe să fiarbă. Radiatorul! Parchez pe dreapta, semnalizând corect oprirea, și **cobor** să-mi dezmorțesc oasele anchilozate parțial. În care timp, se va răci și motorul. (Vlad Mușatescu, *De-a baba oarba*)

[*În aceste exemple cu predicații telice, orice cititor poate completa informația care lipsește, dar care e implicită în sensul lexical al verbului, privind limita finală a mișcării:* cădem_la_pământ *sau* cădem_în_culcuș *pentru (a) sau* aplecându-mă_peste_fereastra_vagonului *în exemplul (b). În (c) cele două limite ale mișcării (inițială și finală) sunt recuperabile din context, Obiectivul-Agent coborând din mașină pe șosea.*]

Același tip de sens implicat de semnificația verbului poate apărea și pentru predicațiile implicând mișcări pe axa verticală de jos în sus:

(93) a. Ocolesc Dealul Mare, cobor apoi în Valea Mare, spre Chiciora, Râpi. După Râpi, **urc** mereu și, o data cu răsăritul de soare, ajung la coliba din Berbecele. (Filon Verca, *Parașutiștii*)

b. Scot o țigaretă, **mă ridic** și dau să m-apropii de cocoana. (I. L. Caragiale, *Bubico*)

[*În (a) predicația dinamică este non telică, iar în contextul respectiv, verbul* urc *înseamnă «parcurg un drum în pantă ascendentă»; în (b) predicația telică ne spune că Agentul-Obiectiv se ridică de pe bancheta trenului la încheierea predicației fiind în picioare. Sensul mișcării, de jos în sus, contrar forței de gravitație, este descris în funcție de orientarea verticală intrinsecă a Obiectivului, care coincide cu locutorul.*]

Predicațiile pe axa verticală pot privi Obiectivul în întregul său, dar, în cazul entităților cu structură mereologică complexă, pot implica numai părți ale acestuia:

(94) a. Încă nu ştiu ce poate reprezenta obiectul ce-a determinat căderea mea, căci nu se vede nimic în bezna din odaie. Dar ştiu cum poate să arate acum, sub apăsarea kilogramelor mele. Materia nu se poate vedea, dar se aude. Ba chiar mişcă. Face şi "hâc!". **Mi se ridică părul pe cap**, deşi mă port tuns foarte scurt (8 milimetri). (Vlad Muşatescu, *De-a puia gaia*)

b. **Mi-am înălțat uimit fruntea** şi am îndrăznit să-l privesc în ochi. (A. O. Kenada, *Experimentul*)

c. Nu mă mai țin picioarele. Prin opinca subțire, săgeți reci şi ascuțite îmi pătrund călcâiele şi **urcă prin şira spinării până în creştet**. (Filon Verca, *Paraşutiştii*)

[*În (a) şi (b) Obiectivul este constituit de referentul grupurilor nominale* părul *şi, respectiv,* fruntea, *mişcările verticale raportându-se la orientarea verticală a persoanei. În (c) Obiectivul este o senzație ce parcurge măduva spinării, tot de jos în sus.*]

Uneori sensul manifestării predicației este întărit de prezența unui adverb, ce poate părea pleonastic (*a urca în sus, a coborî în jos* etc.), dar care s-a încetățenit prin uz şi care poate fi interpretată ca emfază, sau ca o acțiune incrementală etc.:

(95) a. Văzduhul e limpede ca lacrima. În înălțimi amețitoare plutesc, în cercuri mari, trei cruciulițe negre. Uneori abia se mai zăresc. Se alungă? Se joacă? Sorbite de seninătate, ca de-o apă subțire, nu pot **coborî mai jos**? (Ion Agârbiceanu, *Tâlharul*)

b. Eliminând prealabila consultare oculară reciprocă, mă înhață amândoi de subsuori, de parcă ar fi fost mai dinainte înțeleşi, şi **mă ridică pe sus**, târându-mă în direcția scării. (Vlad Muşatescu, *De-a puia gaia*)

[*În exemplul (a) adverbialul* mai jos *este pleonastic, justificabil prin comparație* («mai jos decât locul unde se afla»); *în (b)* a ridica pe sus *nu mai este pleonastic, pentru că expresia înseamnă că Obiectivul, persoana ridicată, nu mai are nici un punct de contact cu solul.*]

Pe axa frontală, dacă Situl este reprezentat de un cuvânt desemnând un participant la discurs, acest spațiu este cu orientare intrinsecă, deci informațiile direcționale nu sunt rezultatul unui transfer făcut de un observator exterior ci chiar de locutor. În exemplele următoare sunt prezente cele trei tipuri de *Aktionsart* – o stare, în (96), un proces în (97), o predicație telică în (98).

(96) În ziua aceea nu o întâlnii [pe Maitreyi] şi nu o căutai. Seara, la masă, o aveam iarăşi **la dreapta mea**. (Mircea Eliade, *Maitreyi*)

[*Obiectivul, Maitreyi, se găseşte în dreapta Sitului, care este locutorul.*]

(97) Ne-am dus la gară, [mergem] ochi în ochi şi mână-n mână, cu Dorel **în spatele nostru**, gata să ne culeagă în caz că am leşina de fericire. (Cătălin Gavriliu, *Andreea-Paula*)

[*Deşi sintagma* a se duce la gară *este telică, fraza focalizează pe faza internă a deplasării; Obiectivul, personajul Dorel, se găseşte în spatele locutorului (orientare proiectivă).*]

(98) Însoţitorul meu continuă sa urce treptele. Nu mirosea a bine. Continui aşa să urc, până ajung într-un coridor întortocheat. O uşă se deschide şi **în faţa mea** apare o cameră goală, fără ferestre. (Filon Verca, *Paraşutiştii*)

[*Obiectivul predicaţiei spaţiale, camera, se găseşte în faţa locutorului, deci în direcţia deplasării sale. Verbul de percepţie* a apărea *este telic punctual (adică exprimă o acţiune cu durată foarte scurtă).*]

În cazul predicaţiilor deictice orientate vertical, frontal şi/sau lateral, deseori locutorul transferă spaţiului propria sa orientare intrinsecă:

(99) Dealul *Răpidea*, care este în faţa Iaşilor, ne va sluji de punct de pornire în călătoria ce întreprindem. Iată-ne dar pe vârful lui, având **dinaintea ochilor** în depărtate capitalia Moldovii, **în dreapta** şi **în stânga** munţi acoperiţi de vii îmbelşugate şi **sub picioarele noastre** şoseaua ce duce spre Galaţi şi care, şerpuind printre livezi vesele păn-în vale, se întinde ca o pânză albă pe şesul Bahluiului. (Vasile Alecsandri, *Iaşii în 1844*)

[*Locutorul-privitor descrie poziţia diferitelor elemente ale peisajului: oraşul Iaşi se găseşte în faţa lui, munţii se găsesc lateral, la dreapta şi la stânga, iar drumul spre Galaţi se găseşte mai jos, sub picioarele sale.*]

Prezenţa substantivelor *stânga* sau *dreapta* poate conduce la o desemnare ambiguă[13] a Sitului, care poate fi anulată de prezenţa unui adjectiv posesiv:

(100) a. Ofiţer intendent al spitalului era tocmai cel care acum era **în dreapta mea** la masă. (Camil Petrescu, *Patul lui Procust*)

b. Paşii noştri pornesc în direcţia Dâmbu Morii, pe marginea DN-ului. Avem de mers pe marginea şoselei circa 15 – 20 minute până când vom ajunge la podul peste râul Timiş. In acest punct lăsăm **în stânga noastră** Cabana Dâmbu Morii şi ne orientam, înainte, pe marcajul dunga galbena, spre Canionul 7 Scări. (Cristian-Alexandru Cătană, *Canionul şi cascada 7 scări*)

[*Adjectivul posesiv* mea *arată că orientarea laterală se face în funcţie de orientarea intrinsecă a locutorului. Exemplul din (b) este un fragment dintr-un ghid turistic, în care orientarea laterală este dată tot de locutor, care foloseşte*

---

[13] Orientarea laterală este deseori ambiguă între o desemnare laterală directă şi orientarea laterală în oglindă. Ne putem imagina dialogul următor: PAUL: - *Ştii cumva cum pot ajunge la gară?* ION: - *Pentru gară, ia-o pe prima stradă la stânga.* PAUL: - *Stânga mea sau stânga ta?* Ambiguitatea derivă din poziţia relativă a celor doi interlocutori. În dialogul de mai sus, Paul şi Ion se găsesc faţă în faţă (orientare laterală în oglindă), deci partea dreapta a lui Paul corespunde părţii stângi a lui Ion şi invers. De aceea este necesar ca locutorul să dea informaţii suplimentare despre direcţie, ceea ce face deseori printr-un gest indicativ.

pluralul din dorința de a-i include în descrierea itinerariului, stilistic vorbind, pe viitorii excursioniști.]

De multe ori termenii *stânga* și *dreapta* apar amândoi în aceeași frază, situație în care, de obicei, se marchează pur și simplu faptul că este vorba de axa laterală:

(101) a. Dar dacă **în stânga** și **în dreapta**, dacă înaintea mea chiar, la zece metri, nu mai vedeam nimic, îndelungata obicinuință cu mașina ținea treze reflexele și deprinderile strict necesare. (Camil Petrescu, *Patul lui Procust*)

b. Ciudat, dar mâna stângă mă durea ca altădată, de greutatea servietei doldora de cărți și caiete; **în dreapta** încă mergea Ionaș Moscu; **în stânga**, Mircea Balaban, iar pe partea cealaltă a străzii, Dorobanțu, care avea superstiția că n-o să-l asculte la nimic, in ziua aceea, dacă merge **pe dreapta**! (Grigore Băjenaru, *Bună dimineața băieți*)

[*Exemplul (a) descrie situația unei persoane care conduce mașina în ceață și care nu are vizibilitate nici pe axa laterală, nici pe cea frontală. În (b) locutorul își amintește drumul său spre școală, în tovărășia unor colegi dintre care doi mergeau pe același trotuar cu el, iar celălalt, din superstiție, mergea pe trotuarul opus.*]

Expresiile având forma Prepoziție + *stânga* + *și* + Prepoziție + *dreapta* desemnează axa laterală, cu neutralizarea polarității direcționale:

(102) a. Deodată aud voci de dincolo de podeț, voci care se apropiau din ce în ce mai mult. Angajasem primii pași pe punte, când, ca izbit de o lovitură, încerc să fac calea întoarsă. Însă era prea târziu. În spate, Ica și tatăl ei, **în stânga și în dreapta**, apa lină. La celălalt capăt al punții, aud voci, la numai câțiva pași de mine, ascunse de frunziș. (Filon Verca, *Parașutiștii*)

b. Dacă aruncai privirea **împrejur, la dreapta și la stânga**, vedeai drumul de țară șerpuind spre culme, iară la vale, de-a lungul râulețului, cât străbate ochiul, până la câmpia nesfârșită, afară de câțiva arini ce stăteau grămadă din jos pe podul de piatră, nu zăreai decât iarbă și mărăcini. (Ion Slavici, *Moara cu noroc*)

[*Expresiile* în stânga și în dreapta *ca și* la dreapta și la stânga *arată că Obiectivul se găsește pe axa laterală, indiferent de polarizare, putând fi substituite cu adverbul* lateral.]

Axa laterală poate fi exprimată și de adverbul *lateral*, dar mai ales de adverbul compus *alături de*, de verbul *a (se) alătura*, toate cuvinte din familia lexicală a cuvântului *latură* și care exprimă Situri orientate, dar fără să precizeze polarizarea:

(103) a. [Doctorul Vladimirescu] m-a luat pe după umeri și-a mers **alături de mine** (Ileana Vulpescu, *Arta conversației*)

b. După o scurtă perioadă, o doamnă în vârstă de 74 de ani **ni s-a alăturat** pe scaunul din dreapta şoferului, până la Făgăraş. (Teodora Neagu, *Padina Fest 2011: frig noaptea, frumos ziua!*)

[*Adverbialul deictic* alături de mine *semnifică în sensul propriu că Obiectivul se găseşte în partea laterală a Sitului, care este locutorul; aceeaşi semnificaţie o are şi verbul* a (se) alătura: *în sens propriu acest verb ne spune că, în faza finală, Obiectivul este situat în partea laterală a Sitului, exprimat aici de grupul de persoane din care face parte şi locutorul.*]

Există şi alte expresii adverbiale care desemnează partea laterală a Sitului, fără polarizare direcţională, din care unele sunt de uz curent (*pe o coastă, într-o latură, într-o rână, într-o parte*) iar altele, aproape ieşite din uz, au supravieţuit în conştiinţa lingvistică naţională probabil datorită geniului lui Ion Luca Caragiale (de ex. *într-un peş*[14]):

(104) a. Şi totuşi, **într-o rână**, am reuşit să dorm cu alternanţă, când **pe o parte**, când **pe alta**. (Filon Verca, *Paraşutiştii*)

b. Obosit de atâtea emoţii, ochii încep să se închidă, în timp ce capul se pleacă **într-o parte**, gata şi el să cedeze. Mă priveau toţi, parca să-mi sară într-ajutor. (Filon Verca, *Paraşutaţi*)

c. [...] deodată zării o caleaşca cu şese cai şi întovărăşită de un călăreţ care venea în partea mea. Abie avui vreme a mă da **în lături**, şi echipajul şi omul cel călare trecură ca un fulger pe lângă mine. (Vasile Alecsandri, *Balta Albă*)

[*Toate expresiile scoase în evidenţă exprimă relaţii spaţiale situate pe axa laterală, predicaţiile* a_dormi_într-o_rână, a_dormi_pe_o_parte, a_dormi_pe_altă_parte *exprimă un proces, iar* a_pleca_capul_într-o_parte, *din (b) şi* a_se_da_în_lături *din (c) sunt predicaţii telice; toate adverbialele precizează direcţia mişcării.*]

Relaţii spaţiale complexe

Există enunţuri care exprimă simultan mai multe relaţii spaţiale între Obiectiv şi Sit, datorită prezenţei mai multor adverbiale, fiecare denotând un alt tip de raport. Unele adverbiale care au capacitatea de a permite mai multe lecturi, pot indica două sau mai multe relaţii spaţiale. De exemplu, adverbialul *alături de* în *Maria s-a aşezat alături de mine* este interpretat ca o relaţie proiectivă pe axa laterală, dar şi ca o relaţie proiectivă de distanţă, marcând

[14] Este vorba de un pasaj din actul întâi al comediei *O noapte furtunoasă* în care Jupân Dumitrache spune: *Mă pomenesc că* [*bagabontul*] *vine şi se pune la altă masă alături, cu faţa spre masa noastră şi cu spatele la comedie. Şade rezemat* ***într-un peş****, şade, şade, şade, şi se uită lung şi galiş la cocoane, se uită, se ...* Expresia *într-un peş* înseamnă «(sprijinit/aplecat) lateral, pe o coastă».

apropierea Obiectivului de Sit. De asemenea, adverbialul *în jurul*, într-o expresie de tipul *satele din jurul Bucureştiului* semnifică nu numai o poziție aproximativ circulară a Obiectivului față de Sit, dar şi apropierea dintre ele şi apropierea de Sit (oraşul Bucureşti).

(105) a. Multe dintre ființele încovrigate **în jurul meu** pe puntea lunguiață a şlepului adormiseră din nou, într-un fel hotărât, ca şi cum somnul ar fi avut capacitatea de a le apăra de ploaia care continua să cadă, aproape nevăzută. (Ana Blandiana, *Reportaj*)

b. «- Canalie!» aud ultimele zvârcoliri ale nepoatei mele. Grigore, **alături de mine**, pleacă fruntea. (Filon Verca, *Paraşutiştii*)

[*Cele două adverbiale evidențiate exprimă distanța mică la care Obiectivul se găseşte față de Sit, în (a) Obiectivele multiple fiind în poziție circulară; în (b) Obiectivul este într-o poziție laterale față de Sit.*]

Uneori, locutorul simte nevoia să identifice poziția unui Obiectiv în raport cu mai multe Situri, pentru a-i uşura interlocutorului sarcina de a-l identifica. De multe ori în aceste cazuri avem a face cu o prezentare a spațiului ca itinerariu:

(106) Grobei ieşi după ce i se explicase unde era stația de autobuz. «- Cum ieşiți, **imediat, pe stânga, lângă** stâlpul de-afişaj, **vis-à-vis de** Fischer... a... ha-ha, pardon, **vis-à-vis de** veche primărie, clădirea aceea verde cu un turn... da-da, **chiar în colț, nu pe partea chioşcului** ci.... da-da, o zăriți imediat, nu se poate să...». (Nicolae Breban, *Bunavestire*)

[*În acest pasaj locutorul furnizează multe informații interlocutorului pentru a-l ajuta să găsească stația de autobuz; indicația deictică (*imediat pe stânga*), ce ține seama de orientarea intrinsecă laterală a interlocutorului este completată de alte repere fixe: stâlpul de afişaj, orientarea frontală în oglindă față de magazinul Fischer, primăria veche, trotuarul opus chioşcului, vecinătatea colțului străzii.*]

(107) [Doamna T.] era la o masă **aproape vecină cu noi**, tot **în marginea dinspre fațada** de *châlet* a hotelului. (Camil Petrescu, *Patul lui Procust*)

[*Poziția Obiectivului, masa la care stătea doamna T., este identificată prin două categorii de informații: o informație deictică de distanță (vecinătatea față de masa grupului din care face parte locutorul) şi informații non deictice, cum ar fi orientarea frontală (raportată la fațada hotelului) şi incluziunea topologică (în marginea spațiului ocupat de restaurant).*]

(108) Dacă aruncai privirea **împrejur, la dreapta şi la stânga**, vedeai drumul de țară şerpuind spre culme, iară la vale, de-a lungul râulețului, cât străbate ochiul, până la câmpia nesfârşită; afară de câtiva arini ce stăteau grămadă din jos pe podul de piatră, nu zăreai decât iarbă şi mărăcini. (Ion Slavici, *Moara cu noroc*)

[*În această frază un singur Sit, reprezentat ceea ce vede un privitor generic, a cărui orientare frontală şi laterală, serveşte la identificarea poziţiei mai multor Obiective: drumul, câmpia, podul de piatră, grupul de arini, iarba şi mărăcinile.*]

4.6. Concluzii

Deixisul spaţial este o parte importantă a complexei predicaţii spaţiale, deci a informaţiei care permite participanţilor la discurs să repereze poziţia unei entităţi (Obiectivul) în spaţiu (Situl).

Elementul principal care permite să calificăm un anumit deixis drept „spaţial" este Situl: se face astfel diferenţa între *în faţa lui Constantin*, care nu este deictic şi *în faţa mea/ta/noastră/voastră* care sunt deictice (Levinson 1999 şi exemplele (23b-c)). Dacă un alt element al frazei este deictic (*eu* ***sunt*** *în faţa casei*, ***acum*** *Constantin este în faţa casei*), fraza este deictică, dar este vorba de un deixis de persoană şi de timp (reprezentate de prezentul la persoana întâi a verbului *a fi* şi de adverbul deictic *acum*). Cele două exemple sunt deictice, dar nu în ceea ce priveşte informaţia spaţială.

Sistemul deicticelor spaţiale se realizează prin intermediul a două subsisteme, cel al adverbelor deictice (având în centru adverbul *aici*) şi al sintagmelor nominale sau prepoziţionale ce conţin un element deictic (pronume personale, demonstrative, posesive etc.).

Spaţialitatea deictică reia din spaţialitatea generală toate relaţiile geometrice ce pot exista între Obiectiv şi Sit, topologice sau proiective. Uneori, dacă locutorul consideră că poziţia Obiectivului este greu de reperat, acesta furnizează un întreg evantai de informaţii spaţiale, indicaţiile deictice fiind completate de indicaţii non deictice, 'obiective', elemente perceptibile în zona descrisă. În acest caz limbajul comun codifică un întreg ansamblu de relaţii spaţiale, de mare complexitate.

Capitolul 5

Adverbialele temporale (valori deictice şi anaforice)

5.1. Prezentare generală

Timpul, ca şi spaţiul, este un element obiectiv fundamental al universului în care trăim şi este, în acelaşi timp, un element fundamental al experienţei noastre subiective. Aceste două aspecte, existenţa obiectivă şi percepţia subiectivă a fenomenului, se manifestă şi în limbajul comun.

Cuvântul 'timp' are mai multe accepţiuni, pe care Benveniste (1974: 70) le-a grupat astfel:

(i) **timpul fizic** sau **obiectiv**, care este uniform, linear şi segmentabil fără restricţii;

(ii) **timpul trăit**, sau **timpul interior**, care este imaginea psihologică a timpului obiectiv; fiecare persoană are experienţa unui anumit interval de timp care pare mai lung sau mai scurt faţă de durata sa obiectivă (zece minute pe peronul unei gări înainte de a se despărţi de o fiinţă dragă par mai scurte decât aceleaşi zece minute petrecute la coada pentru a cumpăra bilete la un spectacol). Timpul mental nu este strict ordonat, deoarece fiecare persoană poate parcurge în gând trecutul sau viitorul. Putem aminti opere literare ce au în centru trăiri psihologice ale timpului cum ar fi operele lui Fiodor Dostoievski, Marcel Proust sau Virginia Woolf, ca să nu cităm decât câteva cazuri celebre;

(iii) **timpul cronologic** care se prezintă sub forma unei continuităţi în cursul căruia se manifestă evenimente ordonate de faptul că se succed, unul altuia. În această accepţie, timpul cronologic are la bază repetiţia unor fenomene naturale ciclice, cum ar fi alternanţa între zi şi noapte, şirul fazelor lunii, succesiunea anotimpurilor etc.

Probabil că sistemul cel mai răspândit printre oameni în privinţa timpului este calendarul, sistem de măsurare al timpului care, tot după Émile Benveniste, are trei caracteristici:

- existenţa unui **reper**, adică a unui eveniment care funcţionează, pentru timp, ca o ancoră sau ca o baliză, adică serveşte drept indiciu pentru calcularea timpului; un astfel de eveniment este pentru o bună parte din omenire naşterea lui Isus Cristos;

- existenţa unei **direcţii**, care permite să se definească un 'înainte' şi un 'după' faţă de perioada ce constituie un reper (*un secol înainte de Cristos*, *un mileniu după Cristos* etc.);

- existenţa unei **măsurabilităţi**, ce se concretizează în existenţa unui inventar de unităţi ce fac parte integrantă din calendar (*lună*, *săptămână*, *semestru* etc.).

Unele dintre aceste unităţi corespund unor fenomene cosmice (ziua, unitate bazată pe apariţia şi dispariţia soarelui la orizont ce are drept consecinţă succesiunea perioadelor de lumină şi a celor de întuneric; luna, care desemnează intervalul între două conjuncţii ale lunii; anul, definit ca perioada unei revoluţii complete a pământului în jurul soarelui). Aceste unităţi 'cosmice' constituie baza pentru definirea unităţilor 'derivate', care rezultă din gruparea unităţilor fundamentale (săptămână, chenzină, semestru, trimestru, deceniu, secol) sau din divizarea lor (oră, minut, secundă).

Timpul cronologic, important pentru toate societăţile umane, permite ca evenimentele să fie ordonate faţă de evenimente-reper (mai înainte sau după), datorită condiţiei direcţionale. Fiecare unitate se aşază într-o succesiune infinită de intervale fixe şi constante, fapt care traduce caracterul lor obiectiv, trăsătură care nu are legătură cu schimburile de mesaje între indivizi.

> „Calendarul este exterior timpului. Nu se scurge cu el. Înregistrează serii de unităţi constante, numite zile, care se grupează în unităţi superioare (luni, ani). Or, cum o zi este identică cu o alta, nimeni nu ne poate spune că o anumită zi din calendar, luată ca atare, reprezintă trecutul, prezentul sau viitorul"[1] (Benveniste, 1965: 73).

(iv) timpul **lingvistic** e diferit de timpul fizic şi de cel cronologic, pentru că este legat direct de comunicare: are drept caracteristică fundamentală faptul că ordonează intervalele în funcţie de momentul vorbirii, deci în funcţie de prezentul deictic (Benveniste 1965, Vetters 1996).

În codificarea lingvistică, deicticele temporale se manifestă ca unităţi de mare complexitate, iar coordonatele deictice se întretaie, interferează cu elemente non deictice ale timpului, interdependenţă care se manifestă, după cum am văzut, şi la deicticele spaţiale.

În limbajul comun, denotaţia temporală (adică informaţiile ce permit situarea cronologică a momentului sau intervalului în care se manifestă o

[1] «Le calendrier est extérieur au temps. Il ne s'écoule pas avec lui. Il enregistre des séries d'unités constantes, dites jours, qui se groupent en unités supérieures (mois, ans). Or, comme un jour est identique à un autre jour, rien ne dit d'un tel jour du calendrier, pris en lui-même, s'il est passé, présent ou futur.»

situaţie predicativă[2]) se manifestă prin intermediul a două mari sisteme: (i) un sistem format din expresii temporale autonome (Milner 1982, Mœschler 1993) care se bazează fundamental pe **calendare** şi (ii) un ansamblu de expresii temporale numite de Jean-Claude Milner 'neautonome', deoarece, pentru a le calcula referinţa, locutorii au nevoie de informaţii suplimentare.

Comentariu

Calendarele sunt sisteme ştiinţifice bazate pe observaţii astronomice ce privesc timpul, datorită cărora evenimentele pot fi ordonate cronologic în raport cu o origine absolută (punctul de reper). Ziua sau anul care constituie această origine absolută a unui anumit calendar sunt stabilite prin convenţie şi sunt legate de un eveniment istoric, mitologic sau religios considerat ca deosebit de important. De exemplu, sintagma *anul 2018* se referă la al 2018-lea an care urmează anului în care, conform tradiţie, s-a născut Isus Hristos. În spaţiul nostru cultural, datele istorice sunt ordonate înainte sau după acest punct de reper. În cazul anului 2018 acest calcul se face conform calendarului gregorian. Conform acestui calendar, Aristotel a trăit între anii 384-322 î. Hr.

Calendarul pe care îl folosim este numit 'gregorian' pentru că este rezultatul reformei făcute de papa Grigore al XIII-lea în 1582. Există ţări în care unele instituţii nu au acceptat (încă?) calendarul gregorian. De exemplu, biserica rusă continuă să respecte calendarul iulian, realizat de astronomul Sosigene din Alexandria şi introdus în primul secol înainte de Hristos. Din acest motiv, Crăciunul, care este sărbătorit pe 25 decembrie conform calendarului gregorian, este sărbătorit în Rusia pe 7 ianuarie, calendarul gregorian fiind cu 13 zile înaintea calendarului iulian.

Alte civilizaţii au calendare diferite, în sensul că atât punctul de reper, cât şi subîmpărţirile lor sunt diferite.

În Roma Antică, timpul era calculat începând cu anul fondării oraşului, conform legendei (an care corespunde anului 753 î. Hr.).

Calendarul mahomedan are ca punct de referinţă anul hegirei (fuga lui Mahomed din oraşul Mecca în oraşul Medina, unde a fost recunoscut ca profet), an care corespunde anului 622 al erei creştine.

---

[2] Am arătat deja că lingviştii au simţit nevoia de a avea un termen care să desemneze caracteristici ale informaţiei semantice pe care o exprimă lexemele verbale, independent de morfemele gramaticale ce le însoţesc. Termenul pe cale de a deveni tradiţional este *Aktionsart* sau 'modul acţiunii' (*v.* definiţia şi descrierea conceptului la 2.3.4, pp. 71-74). Verbele sunt clasificate, din punct de vedere semantic, în verbe statice (exprimând predicaţii lipsite de mobilitate) şi în verbe dinamice. A fost greu de găsit cuvinte pentru a desemna aceste două categorii, pentru că termeni cum ar fi 'eveniment', 'acţiune' sau 'proces' exclud predicaţiile statice. Emmon Bach (1986) a propus termenul de 'eventualităţi' pentru a desemna atât predicaţiile statice, cât şi pe cele dinamice, dar cuvântul are nuanţe modale ('eventual' fiind un cvasi sinonim al lui 'posibil'), fapt ce ar putea conduce la confuzii. Carlota Smith (1991) a propus termenul de 'situaţie predicativă' pentru a desemna ansamblul predicaţiilor, termen ce ni se pare pe cale de a se impune.

În timpul Revoluției Franceze, Convenția Națională a impus în 1793 un calendar diferit de calendarul gregorian în uz, calendarul republican. Creat de Charles Gilbert Romme și folosit în Franța între 1793-1806, acest calendar calculează anii pornind de la anul I al Republicii Franceze (Convenția Națională a abolit monarhia constituțională în ședința din 21 septembrie 1972) și dă un alt nume lunilor anului (nume inventate de Fabre d'Églantine – brumar, floreal, germinal etc.). Fiecare lună era împărțită în trei decade și numai ultima zi a fiecărei decade era zi liberă. Pentru evenimentele importante ale epocii, istoricii obișnuiesc să precizeze datele conform celor două calendare, a celui republican, folosit în documentele epocii, și a celui gregorian. De aceea se spune că Robespierre a căzut de la putere la 9 termidor, anul II (ceea ce corespunde datei de 27 iulie 1794) sau că Napoleon Bonaparte a dat o lovitură de stat pe 17 brumar, an VIII (9 noiembrie 1799) etc.

Expresiile temporale autonome se numesc așa deoarece, dacă o persoană cunoaște calendarul conform căruia locutorul indică o anumită dată, înțelege referința temporală fără să aibă nevoie de informații suplimentare:

(1) Napoleon Bonaparte a guvernat Franța începând cu **anul 1799** când devine Prim Consul (de la **10 noiembrie 1799** până la **18 mai 1804**), apoi Împărat al Francezilor de la **18 mai 1804** până la **11 aprilie 1814**, ulterior de la **20 martie** la **22 iunie 1815**.

[*Toate informațiile temporale din această frază sunt autonome, în sensul că reperul temporal nu depinde de condițiile de transmitere a mesajului, ci sunt conforme calendarului gregorian a cărui cronologie începe cu anul nașterii lui Isus Cristos (Anno Domini).*]

Data-reper, începând de la care o anumită societate stabilește cronologia intervalelor temporale, este convențională, și multe din subdiviziunile calendarului sunt de asemenea convenționale.

În ceea ce privește ansamblul de expresii temporale numite de Jean-Claude Milner 'neautonome', termenul a fost ales deoarece, pentru a le calcula referința, locutorii au nevoie de informații suplimentare. Există două categorii de expresii neautonome: (a) expresii temporale **deictice**, a căror referință temporală se raportează la momentul vorbirii și (b) expresii temporale **anaforice** care au nevoie de o altă expresie temporală pentru individualizarea propriei referinței temporale.

(2) a. În **dimineața zilei de 19 martie 1993**, Paul s-a trezit devreme. Se hotărâse să-și termine în cursul **acelei zile** articolul despre referința temporală.

b. În **dimineața zilei de 19 martie 1993**, Paul s-a trezit devreme. **La ora opt** și-a luat micul dejun, **apoi** a făcut duș și s-a ras. **După ce a terminat pregătirile**, s-a așezat la birou și a început să lucreze. (după Mœschler 1993: 45)

[*Ancorarea temporală a acestor fraze e făcută o dată conform calendarului, de adverbialul* 19 martie 1993; *celelalte adverbiale sunt anaforice: în (a) adverbialul* în_cursul_acelei_zile *desemnează acelaşi interval temporal ca şi antecedentul său; în (b) toate adverbialele (*la_ora_opt, apoi, după_ce_a_terminat_pregătirile*) situează în sub-intervale ale intervalului delimitat iniţial predicaţiile* a_se_trezi > a-şi_ lua_micul_dejun > a_face_duş > a_se_rade > a_termina_pregătirile > a_se _aşeza _la _birou > a_începe_să_ lucreze, *unde simbolul '>' notează relaţia 'mai târziu decât'. Dacă notăm cu t_i intervalul de referinţă şi cu t_j intervalul ce corespunde circumstanţialului* la ora opt, *atunci $t_j \subset t_i$. Dacă notăm în mod similar celelalte intervale temporale* a_se_trezi *la t_i* > a_şi_ lua_micul_dejun *la t_j* > a_face_duş *la t_k* > a_se_rade *la t_l* > a_se _aşeza _la _birou *la t_m* > a_începe_să_lucreze *la t_n, avem deci $t_i > t_j > t_k > t_l > t_m > t_n$.*]

Unele adverbiale exprimă o referinţă temporală dependentă, care, în funcţie de context, poate fi deictică sau anaforică. O astfel de expresie este adverbialul *peste X timp* (*peste o oră, peste trei zile, peste o lună* etc.). Astfel, expresia *peste trei zile* se referă la o zi, *x*, calculată pornind de la o altă zi, *y*. Dacă ziua *y* este ziua în care locutorul vorbeşte, expresia este deictică; dacă ziua *y* este o perioadă menţionată anterior, referinţa temporală este de tip anaforic.

(3) Ion va termina lucrarea **peste trei zile**

[*Identificarea zilei în care lucrarea lui Ion va fi terminată se face începând cu ziua în care locutorul pronunţă fraza. Dacă, să spunem, fraza e pronunţată lunii, 14 mai, lucrarea va fi terminată miercuri 16 mai sau cel mai târziu joi 17 mai (dacă locutorul nu pune la socoteală ziua în care a pronunţat fraza pentru cele trei zile).*]

(4) În acea dimineaţă, în timpul micului dejun, Marian Vasilescu a primit o telegramă de la fiul lui care îşi anunţa sosirea **peste trei zile.**

[*Calcularea intervalului de trei zile trebuie făcut nu în raport cu momentul vorbirii ci faţă de dimineaţa menţionată în text. De data aceasta adverbialul* peste trei zile *este anaforic, desemnând o durată temporală ulterioară cu trei zile faţă de reperul furnizat de adverbialul* în acea dimineaţă.]

Alte adverbiale temporale sunt de cele mai multe ori deictice, fiecare cu un corespondent anaforic: *săptămâna trecută*, adverbial deictic (identificând săptămâna *x*, anterioară faţă de săptămâna *y* în care locutorul pronunţă fraza) are drept corespondent *săptămâna precedentă*; *anul viitor* este un adverbial deictic, care denotă un an, *x*, identificat faţă de anul în care locutorul vorbeşte, spre deosebire de *anul următor* care este anaforic.

(5) (Azi Paul i-a spus lui Victor că) Maria a sosit **săptămâna trecută/precedentă.**

[*Reperul este constituit de săptămâna care conţine momentul vorbirii. Deci, dacă locutorul pronunţă fraza într-un moment situat în săptămâna de la 8 la 14 iunie, sosirea Mariei a avut loc în săptămâna de la 1 la 7 iunie.*]

(6) (În acea zi Paul îi spusese lui Victor că) Maria sosise/a sosit **săptămâna precedentă/trecută.**

[*Adverbialele* săptămâna precedentă *și* săptămâna trecută *sunt anaforice, pentru că desemnează săptămâna anterioară celei în cursul căreia Paul i-a comunicat această informație lui Victor. Acest interval nu se raportează la momentul enunțării.*]

(7) (Mama lui Paul speră că) **anul viitor/următor/la anul** Paul o să termine facultatea.

[*Sintagmele* anul viitor, anul următor *sau* la anul *sunt adverbiale care desemnează intervalul de 365 de zile care se situează după anul care conține momentul vorbirii: dacă locutorul își pronunță fraza în 2017, Paul va avea licența, probabil, în 2018.*]

(8) (Când Paul nu avea încă 30 de ani, mama lui a sperat în van că) **anul următor/viitor/la anul** Paul o să absolve facultatea.

[*Adverbialele* anul următor, anul viitor *sau* la anul *desemnează un interval temporal situat în interiorul intervalului denotat de subordonata temporală* când Paul nu avea încă 30 de ani, *fără legătură cu momentul pronunțării propoziției.*]

În texte narative, găsim uneori informații privind timpul care nu sunt nici deictice nici anaforice. Iată trei incipit ale unei povestiri și a două romane:

(9) a. **A fost ce-a fost, a fost odată** o văduvă care avea o fată, Lia, și văduva era săracă de nu mai știa cum să-și înnoade zdrențele, iar Lia, fata ei, se făcuse harnică de creșteau flori pe unde-i călca piciorul și da muguri lemnul uscat când ea punea mâna pe el. (Ioan Slavici, *Limir Împărat*)

b. **Când Gaittany aminti lui Ioanide că** a doua zi urmau să se-ntâlnească la cinci, la ceaiul oferit de Saferian Manigomian, Ionide **protestă** cu o vehemență crescândă. (George Călinescu, *Bietul Ioanide*, vol. I)

c. În câmpia Dunării, **cu câțiva ani înaintea celui de-al Doilea Război Mondial**, se pare că timpul avea cu oamenii o nesfârșită răbdare; viața se scurgea aici fără conflicte mari. Era începutul verii. Familia Moromete se întorsese mai devreme de la câmp. (Marin Preda, *Moromeții*, vol. I)

[*În (a) avem a face cu un timp mitic, invocat printr-o formulă ce reia, inexact, dar recognoscibil, formula inițială a basmelor românești* a fost odată ca niciodată, că dacă n-ar fi nu s-ar povesti. *În (b) ancorarea narațiunii este făcută în interiorul textului, printr-o subordonată temporală și prin folosirea verbelor la perfectului simplu; în (c) avem o ancorare temporală, care este constituită de un eveniment care a avut loc în lumea reală, cel de la doilea război mondial, dar referința este destul de vagă, deoarece cuantificarea este nehotărâtă* - câțiva ani.]

Jacques Mœschler a propus termenul de 'referință indeterminată' (Mœschler, 1993: 46) pentru aceste folosiri, non deictice și non anaforice ale

expresiilor temporale. Aceste informaţii nu pot să fie recuperate conform convenţiilor discursului obişnuit, de exemplu, din cauza dimensiunii fantastice şi mitice a basmelor. În cazul textelor ficţionale ce 'imită' realitatea, ca (9b) şi (9c), ancorarea temporală este *grosso modo* recuperabilă, pentru că romanul lui Călinescu prezintă în cursul său diferite evenimente istorice (aluziile la Mişcarea Legionară, la Hitler şi la Mussolini), care plasează acţiunea în anii imediat premergători izbucnirii celui de al Doilea Război Mondial şi imediat după aceea (1938-1941); în aceeaşi perioadă se situează şi romanul lui Marin Preda, ancorare făcută explicit de autor încă din *incipit*.

Am văzut că anul pornind de la care se situează cronologic evenimentele are un rol foarte important în temporalitatea autonomă a calendarelor. Intervalul-reper rămâne un element esenţial şi pentru temporalitatea non autonomă, făcând diferenţa dintre temporalitatea deictică şi cea non-deictică. Pentru categoria lingvistică a timpului, momentul fundamental de ancorare temporală este momentul vorbirii materializat, explicit sau implicit, de prezentul deictic.

Deicticele temporale se referă la localizarea timpului discursului şi, deseori, plasează temporal evenimentele despre care se vorbeşte în discurs în funcţie de momentul în care vorbeşte locutorul.

Pentru deicticele temporale este important să se facă diferenţa între momentul producerii mesajului şi momentul în care mesajul este primit de receptor. Momentul în care locutorul vorbeşte este numit de Fillmore (1975) **timpul codificării** (TC), pe care Dana Manea (2008a) preferă să-l denumească 'momentul enunţării', notat ME sau t_0 (Manea, 2008a: 394) Este intervalul temporal în care locutorul produce mesajul – îl pronunţă, îl scrie, îl înregistrează etc. Momentul în care receptorul primeşte mesajul e numit de Fillmore (1975), Levinson (1983) **timpul receptării** (TR), pe care, pentru simetrie, îl vom nota MR (= momentul receptării). Cele două intervale, ME şi MR, pot fi (cvasi) simultane sau nu:

(a) în situaţia canonică de comunicare, adică în comunicarea faţă în faţă, ME coincide, practic, din punct de vedere temporal cu MR. John Lyons (1975) numeşte această situaţie **simultaneitate deictică**;

(b) dificultăţile apar în momentul în care ne depărtăm de această schemă canonică: Fillmore a arătat că trebuie să stabilim dacă centrul deictic rămâne locutorul şi momentul ME, ca în (10), sau dacă centrul este proiectat pe momentul receptării MR, ca în (11):

(10) a. Acest program este înregistrat azi, vineri, 10 aprilie ca să fie transmis joia viitoare.
b. În timp ce scriu această scrisoare, ascult uvertura 'Visul unei nopţi de vară' de Mendelssohn Bartholdy.

[*Aceste enunţuri au în centru timpuri de codificare (ME sau t_0), deci forme temporale deictice. În cazul mesajelor scrise sau înregistrate, cele două*

timpuri, ME şi MR, sunt diferite: se ştie că momentul în care o emisiune de radio sau de TV este înregistrată poate fi diferit de momentul în care emisiunea va fi recepţionată de spectatori, moment de obicei fixat dinainte. În cazul scrisorilor, momentul receptării, MR, este mai greu de prevăzut, din cauza a două necunoscute – rapiditatea cu care poşta reuşeşte să transporte scrisoare şi momentul în care destinatarul vrea sau poate să o deschidă şi să o citească. Observaţia privind necunoaşterea momentului în care receptorul citeşte mesajul este valabilă şi pentru e-mail-uri.]

(11) a. Acest program a fost înregistrat miercurea trecută, 10 aprilie, şi este transmis pe post azi.

b. În timp ce scriam scrisoarea, ascultam uvertura 'Visul unei nopţi de vară' de Mendelssohn Bartholdy.

[*În (a), ancorarea temporală este deictică, pentru că momentul ME se raportează la un reper deictic* (miercurea **trecută**, *deci ziua de miercuri care precedă ziua în care locutorul vorbeşte), completată de o informaţie non deictică, conform calendarului (*10 aprilie*); în enunţul (b) timpul nu este deictic, pentru că se situează într-un trecut care nu este legat de momentul vorbirii.*]

În ceea ce priveşte mijloacele morfosintactice, temporalitatea se manifestă în limbajul comun prin două sisteme complementare: sistemul adverbelor de timp, sistem universal, ce există în toate limbile, şi categoriile temporale care se manifestă prin morfemele specifice ale paradigmei verbale.[3] Mijloacele lingvistice prototipice pentru deixisul temporal sunt considerate prezentul (pentru sistemul timpurilor lingvistice) şi adverbul *acum* pentru sistemul adverbialelor. Acest capitol se ocupă numai de sistemul adverbial, pragmatica timpurilor verbale fiind tratată în Capitolul 6.

5.2. Adverbele temporale deictice

Pentru temporalitate, este important ca interlocutorul să identifice momentul de care locutorul formulează mesajul. Codul lingvistic dispune, după cum am văzut, de două sisteme pentru identificarea timpului: adverbe temporale şi timpul verbului. Aşa cum există timpuri deictice, există şi adverbe deictice cum ar fi *acum*, *imediat*, *recent* etc.

Adverbele temporale sunt grupate, de cele mai multe ori, în trei clase. Francis Renaud (1996) vorbeşte despre adverbiale **cu reperaj deictic, cu reperaj anaforic** şi **cu reperaj deschis**, acestea din urmă fiind adverbiale care nu exprimă o relaţie cu un alt interval-reper. Arme Klum (1961) clasifică adverbialele în:

[3] Sistemul temporalităţii ce se manifestă prin morfeme ale verbului nu este universal, deoarece limbile izolante (cum ar fi chineza) sunt lipsite de morfologie, deci verbele lor nu exprimă nici persoana, nici numărul, nici timpul. Pentru aceste limbi sistemul adverbialelor este unicul mijloc pentru a exprima temporalitatea enunţurilor (Comrie, 1985).

(i) adverbe **orcentrice**, care individualizează intervalul în raport cu momentul vorbirii (de exemplu *azi*, *ieri*, *mâine*, *acum o lună*, deci adverbe numite în ultimele decenii 'deictice');

(ii) adverbele **alocentrice**, care se raportează la un alt moment decât cel al vorbirii (cum ar fi *în ajun*, *a doua zi*, *în ziua aceea*, deci adverbe numite actual 'anaforice');

(iii) adverbe **neutre**, care nu se raportează la moment ancorării lingvistice şi care sunt reprezentate de adverbiale implicând calendarul, pe care în prezent le numim non deictice şi non anaforice (*1 septembrie*, *5 iulie 2017*, *în octombrie*)[4] (*v.* şi Kleiber, 1993).

O altă clasificare a adverbelor a fost propusă de Carlota Smith (1980), pe baza dependenţei referinţei temporale. Conform acestei taxinomii, adverbele sunt:

(i) **deictice** (*acum*, *de azi în trei zile*);

(ii) **dependente** (*mai devreme*, *mai târziu*, *în x următor/trecut*, ...);

(iii) cu ancorare temporală **flexibilă** (*miercuri*, *după plecarea lui Ion*) care pot fi atât deictice (*Maria va veni miercuri*) cât şi dependente (*a spus (atunci) că are să vină miercuri*).

Carlota Smith nu a luat în considerare referenţialitatea temporală conform calendarului, lipsită de dependenţă lingvistică, contextuală, deci oarecum externă codului lingvistic.

În multe gramatici dedicate unor limbi romanice sau germanice, e drept mai puţin în cele româneşti, se fac liste de adverbiale deictice, opuse celor anaforice, mai ales când e vorba despre trecerea de la stilul direct la cel indirect:

(12) a. Paul ne-a spus: «- **Ieri**, când **ne-aţi telefonat**, eram la concert .»

b. Paul ne spusese **în ajun** că, atunci când le-am telefonat, ei erau la concert.

[*Propoziţia din (a) ce reproduce cuvintele lui Paul este în stil direct, perfectul compus exprimând o anterioritate faţă de* t_0. *De aceea, ziua precedentă este desemnată de adverbul deictic* ieri. *În (b) aceeaşi informaţie este exprimată în stil indirect, ziua precedentă desemnând un interval din trecut, fără raport cu* t_0*; din acest motiv, intervalul este indicat de adverbul anaforic* în ajun.]

Propunem o listă a principalelor adverbiale ce fac parte din cele două serii (deictice sau anaforice), subliniind că este vorba numai de folosirile cele mai frecvente:

---

[4] Observaţia că localizarea temporală conform calendarului nu are un punct de referinţă, pune în evidenţă absenţa de referinţă **lingvistică** în cazul datelor. Această constatare nu se referă la un an zero al calendarului care este, după cum am văzut, anul faţă de care o anumită societate calculează timpul. Se vorbeşte despre o absenţă a referinţei în cazul datelor din calendar pentru a sublinia faptul că, spre deosebire de adverbiale deictice sau anaforice, în cazul calendarelor acest reper este fix.

deictic	anaforic	deictic	anaforic
acum în acest moment	→ atunci → în acel moment	acum opt zile	→ 8 zile mai devreme
azi, astăzi	→ în acea zi	vara aceasta	→ vara aceea
ieri	→ în ajun	săptămâna aceasta	→ săptămâna aceea
alaltăieri	→ în ziua precedentă	în seara aceasta diseară	→ în acea seară
mâine	→ a doua zi	săptămâna trecută	→ săptămâna precedentă
poimâine	→ peste două zile	anul trecut	→ anul precedent
peste o lună	→ o lună mai târziu	adineaori	→ mai înainte
luna viitoare	→ luna următoare	peste două zile	→ două zile mai târziu

Tabelul 1

5.2.1. Adverbul *acum*

Adverbul *acum* este considerat ca unul dintre elementele fundamentale ale deixisului, al axei deictice numită '*eu – aici – acum*'. Acest adverb desemnează, în folosirea sa fundamentală, «intervalul de timp determinat pragmatic, care conține momentul enunțării ME» (Levinson, 1983).

(13) a. «- Aici e convocat comitetul macedo-andrinopolitan... trebuie să-i prindem pe toți... Dacă dăm **acum** alarma, stricăm tot! trebuie s-avem răbdare!» (I. L Caragiale, *Boris Sarafoff*)

b. KATIA: Trebuie să vă arăt poemele mele **acum**. IURI: **Acum, la ora trei dimineața**? KATIA: Măcar unul singur, Iuri Petrovski. (Matei Vişniec, *Istoria comunismului povestită pentru bolnavii mintali*)

[*În aceste două fragmente de text* acum *înseamnă «cvasi în momentul în care vorbesc», intervalul desemnat fiind relativ scurt. În (b) adverbul este însoțit de o informație temporală ne-deictică suplimentară* la ora trei dimineața, *ora la care se desfăşoară convorbirea.*]

Alături de această folosire deictică simbolică, adverbul cunoaşte şi folosiri deictice ostensive:

(14) a. Petru se şterse cu mâneca cămăşii de sudori. Îşi încordă toate puterile şi se ridică încă o dată în picioare. «- Loveşte **acuma** Vâlva cu frâul peste bot!» zise Murgul. Petru făcu precum îi zise. (Ion Slavici, *Zâna Zorilor*)

b. «- Monica, uită-te la mine... Te rog să nu fii Melizandă!... **Acuma** uită-te-n oglindă. Uită-te, că nu-i ruşine!» bătu ea din picior. (Ionel Teodoreanu, *La Medeleni*, vol. II-III)

[*Aici adverbul* acum *este parte a unui 'gest vocal', intensitatea vocii comunicând receptorului care este momentul desemnat de locutor pentru acțiunea de a lovi, sau în care să se privească în oglindă, şi anume momentul în care este pronunțat cuvântul* acum.]

Cu excepţia situaţiilor în care adverbul desemnează o perioadă relativ scurtă, care coincide în mare cu momentul vorbirii, ca în (13) şi (14), adverbul *acum* are capacitatea de a exprima o perioadă mult mai lungă, cu condiţia ca momentul vorbirii să fie inclus în această perioadă:

(15) **Acum** lucrez la teza mea de doctorat.

[*Elaborarea unei teze de doctorat durează de obicei mai mulţi ani, deci adverbul* acum *desemnează în această propoziţie o astfel de perioadă.*]

După cum a arătat Frédéric Nef, uneori adverbul *acum* (deictic sau anaforic) exprimă o opoziţie între două intervale: într-un prim interval, predicaţia nu este încă realizată, realizarea ei are loc într-un al doilea interval (Nef, 1979: 147; Jouve, 1992).

(16) Camera era aproape goală şi Melania se interesă cu nevinovăţie: «- Renovezi, draga mea?» «- Poţi să-i spui cum îţi place. După proces, mi-au confiscat tot. **Acum** încerc să mă dreg.» «- Şi sunt încredinţată că vei izbuti, draga mea. Eşti o persoană atât de energică!» (Rodica Ojog-Braşoveanu, *Anonima de miercuri*)

[*În acest fragment* acum + *prezentul verbului sunt deictice, pentru că fac referinţă la o perioadă caracterizată prin eforturile vorbitoarei de a se reface şi care include momentul vorbirii, t_0. Această perioadă este pusă în contrast cu perioada anterioară, aceea în care i s-au confiscat bunurile.*]

(17) RICĂ: Când am aflat că şezi pe aci, te-am căutat la nemurire şi m-am informat prin băiatul de la cherestegeria lui cumnatu-tău cum stai cu familia ta. Am aflat că **acum** eşti liberă, ţi-am scris prima mea epistolă într-un moment de inspiraţiune, ai primit-o, mi-ai răspuns să viu, şi am venit. (I. L. Caragiale, *O noapte furtunoasă*, Actul II, scena II).

[*Adverbul* acum, *folosit deictic, subliniază diferenţa dintre situaţia actuală, care cuprinde şi momentul vorbirii, când Ziţa este o femeie divorţată, cu situaţia precedentă, când Ziţa era căsătorită cu Ghiţă Ţircădău.*]

Ca şi formele de prezent ale verbelor, adverbul *acum* poate să se refere la o perioadă din viitor, prezentată ca foarte apropiată de momentul vorbirii:

(18) a. «- Aş zice că-i timpul să plec. Mâine mă-ntorc şi discutăm...» «- Stai, fratele meu, c-**acum vine** actul cinci, cu întoarcerea. Când au dat grănicerii români peste Ilie şi Fili.» (Vlad Muşatescu, *De-a baba oarba*)

b. «- Mă duc», spuse Cristina, ridicându-se, «mă duc acum...» «- Nu pleca», i-am spus ridicându-mă ca o stavilă în faţa ei, cu toate că ar fi trebuit să mă ridic în faţa mea, «nu pleca!» «- Ba plec! **acuma** plec.» (Corneliu Leu, *Insulele*)

c. «- Am vorbit cu el. Şi mi-a promis că te va ajuta întotdeauna. Pentru că eu, **de-acum înainte**, am alte treburi.» Şi a închis ochii şi s-a dus. (Olimpian Ungherea, *Clubul cocoşaţilor*, vol. I)

[*Fragmentul (a) relatează o lectură a unei piese de teatru făcută de locutorul-autor, care anunță că urmează să citească actul cinci. Adverbul* acum *desemnează aici intervalul viitor de timp în care va face această lectură. În (b), cu un verb perfectiv ca* a pleca *adverbul* acum *desemnează faza pregătitoare a acțiunii, deci un moment imediat anterior plecării propriu-zise. Sintagma din (c),* de acum înainte, *subliniază faptul că perioada de referință începe în momentul vorbirii și continuă în viitor.*]

Cu verbe la viitor sau la imperativ, *acum* își păstrează caracterul deictic, făcând referință la un timp care începe în t_0 și continuă în viitor:

(19) a. Minerva îl măsură din creștet până în tălpi și respiră adânc: «- Și **acum**, înainte de a trece în baie, nu mai tremura Dobrescule, ți-o spun eu și pe asta, **am să-ți povestesc** cum am dedus că Pintilie a părăsit locuința de maximum jumătate de oră.» (Rodica Ojog-Brașoveanu, *Minerva se dezlănțuie*)

b. «- Profira... Ascultă bine... **Adă-mi chiar acuma** un foarfece, un creion și o bucățică de hârtie!» gesticulă Olguța cu degetul arătător, întovărășind substantivele cu câte o ciocăneală în masă. (Ionel Teodoreanu, *La Medeleni*, vol. I)

c. «- Dumneata ce faci aici?» «- Am avut ceva treabă; dar **acum merg la hotel**, vă conduc...» (Corneliu Leu, *Insulele*)

[*Este evident că, în (a), locutorul, Minerva, își anunță povestirea ce va ocupa un interval temporal viitor care va începe în momentul vorbirii, marcat de adverbul* acum. *Exemplul (b) ilustrează situația în care* acum *însoțește un imperativ ce exprimă un ordin, un îndemn, o rugăminte adresată interlocutorului/interlocutorilor care pot realiza acțiunea în discuție numai într-un timp viitor. În (c) locutorul anunță o acțiune viitoare (*a merge la hotel*) care va începe în momentul vorbirii.*]

Ca și prezentul deictic al verbelor, adverbul *acum* are capacitatea de a desemna un interval anterior momentului vorbirii, descris ca foarte apropiat de acesta. Folosirea adverbului pentru a exprima un trecut deictic este mult mai frecventă în limba română decât folosirea pentru un viitor deictic.

(20) a. ȘTEFAN: Dormii, ș-am să dorm, ș-am să dorm... Doamna? OANA: **Acum** ieși. Nu crez să-și fi scos haina... (Barbu Ștefănescu Delavrancea, *Apus de soare*, Actul IV, scena II)

b. Ba, odată, la sfârșitul orei, când să iasă din clasa a IV-a, unul dintr-a VIII-a l-a întrebat, crezând că este elev: «- Bă, n-auzi, a ieșit profesorul?» Iar Camil i-a răspuns amuzat: «- Chiar **acum** a ieșit!» (Grigore Băjenaru, *Bună dimineața băieți*)

c. «- Tu știi că sunt o zvăpăiată și că am un talent grozav de a călca în străchini, de a intra în tot soiul de belele și încurcături idioate. Dar, repet: asta sunt! Iar tu m-ai înțeles și m-ai ajutat întotdeauna, **până acum**.» (Olimpian Ungherea, *Clubul cocoșaților*, vol. I)

[*Cele două ocurențe ale verbului* a ieși, *însoțind în (a) un verb la perfectul simplu și în (b) unul la perfectul compus, se referă la o acțiune perfectivă, încheiată cu foarte puțin timp înainte de momentul vorbirii. În (c) adverbialul* până acum *subliniază că perioada desemnată, în care vorbitoarea a fost ajutată, a început cândva, în trecut, și s-a prelungit până în momentul vorbirii.*]

De multe ori adverbul *acum* apare însoțit de o specificare de interval temporal (*an*, *lună*, *săptămână*, *zi*, *oră*, *minut* etc.), precizându-se în felul acesta care este răstimpul ce separă predicația de momentul vorbirii:

(21) a. «- Cum trec toate, nu-i așa?...» zise ea [Tincuța] tremurând. «Mă gândesc la drumul dumitale [al lui Mihai] pe lac... **de-acum cinci ani**.» (Duiliu Zamfirescu, *Tănase Scatiu*)

b. Pupăza protestează, evident contrariată: «-Păi bine, Mamarițo, nu ți-am scris **acum o săptămână**?...» Madam Nachtigal se face că plouă. Ciudat. De cine se ascunde? (Vlad Mușatescu, *De-a puia gaia*)

c. «- Ai mai spus ziariștilor povestea asta a dumitale? […] Cui ai spus-o ultima dată?» «- Ultima dată?...» se gândi puțin și-și aminti de-a dreptul vesel. «Ultima dată, da: unei doamne blonde cu o echipă de televiziune.» «- Unei doamne blonde?» «- Da», răspunse el candid, neavând a bănui cât mă tulburase. «- Demult, demult, demult s-a întâmplat asta?» Oare să-și fi dat seama de ce mă bâlbâiam? «- Păi, **acum vreo zece zile**.» (Corneliu Leu, *Insulele*)

[*Cele trei adverbiale (*acum cinci ani, acum o săptămână, acum vreo zece zile*) sunt toate deictice, raportându-se la momentul vorbirii.*]

Această capacitate a adverbului *acum* de a servi drept reper pentru individualizarea deictică a unui interval anterior, sau a unui interval posterior momentului vorbirii, se manifestă uneori prin intermediul unor adverbiale complexe, unde este însoțit de prepoziții sau adverbe; alteori asemenea adverbiale complexe sunt folosite pentru a emfatiza (cvasi) simultaneitatea cu t_0:

(22) a. RICĂ: Am scăpat **până acum**! Sfinte Andrei, scapă-mă și **de acu încolo**: sunt încă june! (I. L. Caragiale, *O noapte furtunoasă*, Actul II, scena VIII)

b. Călătoria pe care o întreprinzi acum îți va da gustul să faci mâine altele mai lungi, din ce în ce mai lungi; și dacă tu nu poți să-mi spui ce fericire îți pregătește acest viitor, eu pot să te asigur **de pe acum** că vom avea să plângem amândoi într-o zi – să-mi fie vorba într-o doară! (Panait Istrati, *Chira Chiralina*)

c. «- Știi, tortul acela de fructe... Ți-a reușit foarte bine. Eu n-am făcut anul ăsta și lui Răzvan îi place grozav. Dacă ți-a rămas vreo felioară...» «- Cu plăcere. Uite îl scot **chiar acum** din frigider și-ți tai o bucată.» (Viorica Ojog Brașoveanu, *O bombă de revelion*)

[*În exemplele de mai sus, adverbialele* până acum, de pe acum *și* de acu încolo *desemnează intervale din trecut (*până acum*) sau din viitor (*de pe acum *și* de acu încolo*); aceste trei adverbiale au drept caracteristica comună faptul că sunt limitate de t_0, care este momentul final pentru* până acum *și momentul*

inițial pentru de pe acum *și* de acu încolo. *Ultimul adverbial (*chiar acum*) subliniază simultaneitatea intervalului desemnat cu t_0.*]

Adverbul *acum* apare şi în contexte non deictice, având un rol important în clarificarea cronologiei evenimentelor pentru că desemnează o perioadă ulterioară față de predicația precedentă (folosire anaforică):

(23) a. [Liceanul] se numea Felix Sima şi sosise cu o oră mai înainte în Bucureşti, venind din Iaşi, unde fusese elev în clasa a VIII[a] a Liceului Internat. Sfârşise liceul, trecând examenul de capacitate, şi **acum** venea în Bucureşti la tutorele său, Costache Giurgiuveanu. (George Călinescu, *Enigma Otiliei*, vol. I)

b. Nu era ziuă în care atât popa, cât şi preoteasa să nu fi mers măcar de zece ori la straturi, pentru ca să vadă dacă nu erau răsărite semințele. Mare a fost bucuria **într-o zi**. Popa s-a sculat mai de dimineață. «- Muiere, scoală!» «- Ce-i?» «- Au răsărit!» [...] «- Auzi tu, preoteasă», grăi **acum** popa. «Oare n-ar fi bine să sămănăm păpuşoi pe lângă gard şi împrejurul straturilor?» «- Ba bine, zău aşa! Mie-mi place păpuşoiul verde!» «- Şi mie, mai ales copt pe jăratic!» (Ion Slavici, *Popa Tanda*)

c. Şi, sărmanul urs, în loc să scoată peşte, rămâne făr' de coadă! Începe el **acum** a mornăi cumplit ş-a sări în sus de durere; şi-nciudat pe vulpe că l-a amăgit, se duce s-o ucidă în bătaie. (Ion Creangă, *Ursul păcălit de vulpe*)

[*Rolul adverbului anaforic* acum *în aceste fragmente de text este acela de a situa în timp predicația pe care o însoțeşte: sosirea în Bucureşti a personajului, în (a) (într-o succesiune constituită din absolvirea Liceului Internat, trecerea examenului de capacitate, plecarea cu trenul din Iaşi şi sosirea în capitală); antecedentul este timpul desemnat de predicatul nominal* fusese_elev. *În (b) adverbul stabileşte ordinea episoadelor: după povestea semințelor de legume răsărite, urmează secvența discuției despre semănarea porumbului. Antecedentul este timpul desemnat de adverbialul* într-o zi. *În (c)* acum *se referă la momentul succesiv pierderii cozii.*]

Deseori adverbul *acum* anaforic exprimă un contrast între două situații predicative diferite, de cele mai multe ori statice:

(24) a. Tinerii, cum auziră, hotărâră să aleagă [în sfatul țării, în locul boierului Gheorghieş Pară] cu orice preț pe Gheorghe Neagu, feciorul bătrânului. [...] Alergară la dânsul. Tânărul Neagu nu se gândise niciodată la o aşa cinste; **acum**, dacă întâmplarea i-o aducea, adică la ce n-ar fi primit? (Emil Gârleanu, *Boierul Iorgu Buhtea*)

b. Rămase pe gânduri. Îşi aprinsese țigara şi se aşeză pe scaun în fața profesorului. Tăcură amândoi. «- Splendidă noapte!» spuse târziu d-l Nazarie, ridicând fruntea spre balcon. Din întunerec se desprindeau **acum** contururi mari, încă nesigure, de arbori. (Mircea Eliade, *Domnişoara Cristina*)

[*Adverbul* acum, *care în aceste exemple este anaforic, stabileşte un contrast: în (a) între perioada în care tânărul Neagu nu se gândise să candideze şi momentul*

în care, în urma propunerilor făcute de un grup de tineri, decide să încerce; în (b) între perioada în care arborii nu se vedeau ca nişte contururi şi perioada în care se văd aşa.]

Şi în cazul în care este folosit anaforic, adverbul *acum* îşi păstrează capacitatea de a desemna un interval anterior, care însă nu se mai raportează la momentul vorbirii, ci la momentul ancorării temporale a textului:

(25) «- Ta-taa, zise, mergem la cişmar [= cizmar, cuvânt pronunţat greşit de un copil mic]?» [...] «- Mergem, tată», zisei. «- Bine că mi-ai adus aminte!» Asta [declaraţia Silviei că doreşte să meargă la cizmar] se întâmplase **acum câteva zile**, dar nu observasem, că i-ar fi plăcut mica dugheană a „cişmarului". (Marin Preda, *Cel mai iubit dintre pământeni*, vol. II)

b. Neferura se minună de bogăţiile ce le văzu acolo, dar şi mai mult de primirea ce i-o făcu Isit. Parc-ar fi fost două surori, aşa o îmbrăţişă şi o cinsti. Era drăgălaşă ca şi **acum şase ani**, dar în ochii albaştri plângea o taină chinuitoare. (Liviu Rebreanu, *Adam şi Eva*)

[*Adverbialele* acum câteva zile *şi* acum şase ani *desemnează intervale temporale anterioare momentului de ancorare temporală: vizita anterioară a tatălui, când fetiţa şi-a exprimat dorinţa de a merge la cizmar, precedă cu şase zile momentul întâlnirii între tată şi fiică pe care naratorul o relatează; în (b) între Neferura şi Isit au avut loc două întâlniri, prima cu şase ani înainte celei pe care autorul o relatează în acest fragment.*]

Adverbul *acum* este uneori folosit non-deictic şi non-anaforic, în diferite expresii fixe sau ca marcator discursiv:[5]

(26) a. «- Ei, zâmbi cu plăcere brutarul, când îl văzu, mai trecuşi pe la mine?» «- Da», răspunse pungaşul cu cea mai cinstită gură ce se putea închipui, «mă şi sfiesc să-ţi spun, mi-ar trebui vreo patru jimble, şi nu ştiu cum naiba se face că iarăşi nu mai am nici un ban la mine... că mai făcui câteva târguieli.» «- Asta-i **acuma**!» zise brutarul. «Ţine colea jimblele, neiculiţă, şi du-te sănătos! Cum mi-ai adus dumneata ăi cinci bani, ai să-mi aduci şi banii pe jimble, că doar se vede că eşti om de cuvânt.» (Grigore Băjenaru, *Cişmigiu*)

b. Mai făcuserăm vreo două repetiţii în clasă, când Todor Avram ne anunţă că viitoarea repetiţie va avea loc la Cancelaria profesorilor, în recreaţia mare dintre ora a doua şi a treia, pentru că voiau să-şi dea seama toţi de interpretarea noastră şi să ne facă eventuale observaţii. «- Alta **acum**!» comentam noi, nu

[5] Marcatorii discursivi, numiţi şi 'marcatori pragmatici' sunt elemente lingvistice care exprimă intenţiile comunicative ale locutorilor faţă de discurs (*v.* Fraser, 2009: 295). De exemplu în ***vezi****, uite aşa nu mă lasă niciodată să vorbesc* imperativul *vezi* este un marcator discursiv care introduce o explicaţie legată de context (Andersen 2007: 13). În propoziţia ***gata****, să mai vorbim şi despre altceva* adverbul *gata* exprimă intenţia locutorului de a schimba subiectul discuţiei (*v.* Costăchescu, 2014a).

fără puțină emoție. «Ce le-a venit să ne ducă-n Cancelarie? Atâția balauri cu ochelari la un loc, mamă, mamă... să nu ne-ncurcăm cumva!» (Grigore Băjenaru, *Cișmigiu*)

c. «- Nu se zice mecet, ci catihet, tată», răspunse Ioan rușinat. «-Na, na, na, măria-ta! parcă **astă grijă am eu acum**!... vorba ceea: Nu-i Tanda, și-i Manda; nu-i tei-belei, ci-i belei-tei... de curmei.» (Ion Creangă, *Amintiri din copilărie*)

d. «- Cum-cum, bine c-ai terminat-o! **Și acum**, pe viitor, te rog, Noica Dan, când mai ai de spus ceva, să ridici mâna frumos!» (Grigore Băjenaru, *Bună dimineața, băieți*)

[*În aceste trei fragmente adverbul* acum *face parte din expresii fixe: în (a)* asta-i acuma *este sinonimă cu 'e un lucru fără importanță', 'nu contează';* alta acum *din (b) exprimă exasperarea în fața unei situații noi, neașteptate și percepută ca inutilă și negativă; expresia din (c)* astă/altă grijă am eu acum *înseamnă 'nu îmi pasă', 'nu mă interesează'. În (d) expresia* și acum *semnalizează faptul că locutorul schimbă subiectul discuției.*]

(27) a. Măria-Ta! Eu, Vasile Todoran, de douăzeci și cinci de ani preoțesc tot acolo unde m-a pus măria-ta. Pasămite așa e voia Celui-de-Sus. **Acum**, eu am avut un fecior, pe care l-am purtat cinci ani la școală. Dar ăla a murit. Dac-a murit, s-a hodini, Măria-ta. Dumnezeu să-l ierte! **Acum**, măria ta, vei ști c-a fost mare secetă în anul acesta, și am trei vițișoare și nici un car de fân. (Ion Agârbiceanu, *Popa Vasile*)

b. Atunci cucoșul înghite cu lăcomie toți banii și lasă toate lăzile pustii. Apoi iesă și de-acolo, el știe cum și pe unde, se duce la fereastra boierului și iar începe: «- Cucurigu! boieri mari, Dați punguța cu doi bani!» **Acum**, după toate cele întâmplate, boierul, văzând că n-are ce-i mai face, i-azvârle punguța. (Ion Creangă, *Punguța cu doi bani*)

c. «- Starăți liniștiți!» striga maestrul Poroambă. «Asta-i mișcarea. Că-mi stricați tot planul. **Acuma**, să vină domnișoara Milica, să vază dacă mai trăiește grasul...» (Vlad Mușatescu, *De-a baba oarba*)

[*Aceste fragmente de text ilustrează câteva dintre folosirile lui* acum *ca marcator discursiv. Textul din (a) este un fragment de scrisoare, în care cel ce scrie semnalează prin folosirea lui* acum *schimbarea temei discursului; în (b) adverbul introduce o consecință, fiind echivalentul lui 'prin urmare' 'în consecință', 'deci'; în (c),* acum *urmat de o pauză (semnalată în scris prin virgulă) este folosit pentru că locutorul și-a luat un timp de gândire pentru formularea mesajului ce urmează.*]

5.2.2. Adverbul *atunci*

Adverbul *acum* este folosit și pentru definirea unui alt adverb temporal, *atunci* al cărui sens fundamental este «nu acum» sau «în acel moment»; *atunci* se poate referi atât la un timp trecut cât și la un timp viitor.

În opoziție cu *acum* care denotă simultaneitate cu momentul vorbirii, *atunci* se referă la un interval anterior/posterior față de t_0.

(28) a. Cât de ușor se puteau citi acestea toate pe fața lui! **Acum** le reconstitui din fragmente, se-nțelege! Dar cât aș fi dat să știu **atunci** că voi avea nevoie de fiece amănunt, de fiece nuanță în acea gamă de expresii ce se succedau pe fața lui ca imaginile pe un ecran! (Aureliu Busuioc, *Singur în fața dragostei*)

b. «- Soțul dumitale nu e membru de partid!» «- Nu.» «- De ce?» «- A vrut să fie», am mințit eu imediat, «dar **tocmai atunci**, știți, s-au închis porțile și au început verificările.» (Marin Preda, *Cel mai iubit dintre pământeni*, vol. II)

c. «- Să știi că formalitățile [de recunoaștere a paternității] sunt foarte simple: o declarație din partea mea la notariatul din sectorul tău și-atâta tot. M-am interesat.» «- De ce-ți trebuie actul ăsta?» «- Vreau să mă lași s-o iau în vacanță la Cluj, s-o vadă și mama, să se joace cu băieții. Să știe toată lumea că-i a noastră. Iar **pân-atunci**, te rog... să nu te superi, dar trebuie să-ți dau pensie pentru ea.» (Ileana Vulpescu, *Arta conversației*)

[*Fragmentele din (a) și (b) ilustrează folosirea lui* atunci *deictic marcând anterioritatea, în (c) - posterioritatea: în (a) avem opoziția între* acum *deictic și* atunci, *ce se referă la o perioadă ce o precedă timpul ancorării deictice,* t_0; *în (b) adverbul* acum *nu apare, dar contextul (verbele la perfectul compus care exprimă anterioritate față de momentul vorbirii) arată că este vorba despre un interval anterior momentului în care vorbesc cele două personaje. În (c) intervalul desemnat se situează în viitor, față de momentul dialogului dintre Sabina și Pavel, pensia alimentară oferită urmând a fi plătită dacă și după ce Sabina o acceptă.*]

În sintagmele adverbiale temporale ce îl conțin, adverbul *atunci* poate relua anaforic un deictic ce se situează în trecut sau în viitor față de momentul vorbirii:

(29) a. «- Știi», suspina mama, «e fratele meu mai mare, are șaptezeci și doi de ani, adică nu, stai, e cu șaptesprezece ani mai în vârstă, vasăzică are șaptezeci și unu de ani, în septembrie...». Plânge. «Da, în septembrie... A plecat în treizeci și șase...». Plânge.«S-a supărat și a plecat... și **de atunci** nu ne-am mai văzut...» (Aureliu Busuoic, *Unchiul din Paris*)

b. «- Las-o pe Ioana», am bravat eu, «ce-i cu Ceaușescu?» «-Sst, crapă nemernicul, nu mai are mult, pe 29 noiembrie e gata!» «- Ce vorbești? Pe 29 noiembrie? Păi, nici trei săptămâni nu sunt **până atunci**!» (Radu Sergiu Ruba, *Trompa*)

c. În septembrie 1999 [Anda Moculescu] vizitează Parisul și muzeele lui. Se întoarce la literatură după o pauză de șapte ani **atunci când** internetul îi dezvăluie o lume în care distanțele geografice nu mai contează. (*Prezentare scriitoarei Anda Moculescu*, în *Antologia LiterNet*, 2002, vol. 4)

[*Sintagma* de atunci *marchează punctul de reper începând cu care se calculează un anumit interval, deci momentul său inițial; de exemplu în (a) locutoarea*

spune că nu şi-a mai văzut fratele începând cu anul 1936; adverbialul până atunci *în (b) desemnează limita finală a unui interval, momentul final al unui interval care începe în momentul vorbirii şi se va termina peste trei săptămâni; un alt adverbial frecvent folosit este* atunci când *ce introduce o subordonată temporală: în (c) subordonata temporală* când internetul ... *este simultană cu sfârşitul intervalului de şapte ani.*]

De cele mai multe ori *atunci* este anaforic faţă de un interval de referinţă non deictic, desemnând un interval simultan sau succesiv (anterior sau posterior) faţă de antecedent:

(30) a. «- Tată, mie să-mi iei o puşcă! Să-mi iei un tambur-major! Cumpără-mi o cutie cu soldaţi...». Şi **peste trei zile**, jucăriile ajungeau ferfeliţă: de puşcă rămânea numai ţeava, tamburul ajungea fără căciulă, soldaţii fără nasuri. **Atunci** începea devastarea geamurilor vecine, tinichelele de coada lui Samurache.... (Anton Bacalbaşa, *Cine e Moş Teacă?*)

b. Vara, curg apele de pe mine, de parcă aş fi un izvor termal; iarna, nici **atunci** nu-i mai bine. Bat cuie (şi bat şi la maşină, bineînţeles) înfofolit în câte trei, patru pleduri. (Vlad Muşatescu, *De-a puia gaia*)

c. Dar aceasta sau mă rog, acesta [dl. Grobei] e, se pare, unica ei salvare! Acum, cât mai repede, fără, bineînţeles, să se dea impresia panicii, a naufragiului! Cu calm, iată, nu-i aşa, anul acesta, spre sfârşitul anului, **la toamnă logodna**, când fierbe mustul [...] şi-apoi, încetişor, **spre iarnă, la Crăciun, după Anul nou imediat**, încetişor, fără prea mare vâlvă, omul era foarte bine ales! Nu l-a ales chiar ea?! De ce-i revolta asta, ce-i răsfăţul ăsta, cum spusese şi mămica?! Evident, dacă **până atunci** apare altceva, nu-i aşa, dacă până atunci... dar ce, ce să mai apară, pentru Dumnezeu Sfântul?! De unde să mai apară?! (Nicolae Breban, *Bunavestire*)

[*Exemplele (a) şi (b) ilustrează simultaneitatea: perioada desemnată de* atunci *reia anaforic adverbialul* peste trei zile *(în a), sau* iarna *în (b). În (c) adverbul desemnează un interval posterior, un moment ce implică o succesiune de intervale în care vor avea loc logodna (*la toamnă*) şi apoi căsătoria (*spre iarnă, la Crăciun, după Anul nou imediat*).*]

Uneori adverbul *atunci* apare înaintea adverbialului cu care este coreferenţial, fiind, deci, cataforic:

(31) a. «- Ş-ai mai făcut rând de un pachet?» «- Măi, că încă am două găini care ouă. Ştii, ceea galbenă, cu creastă de cocoş, şi cea pestriţă, care ne-a stricat **atunci, la Paşti,** o fereastră.» (Ion Agârbiceanu, *Cula Mereuţ*)

b. - Stalinismul lui Dej era **acum, după moartea lui Stalin**, la fel de mare ca pe vremea când acesta trăia. (Victor Loghin, *Pastorul Iehovist*)

[*În frazele de mai sus, adverbul* atunci *apare înaintea adverbialului cu care este coreferenţial*, la Paşti *sau* moartea lui Stalin (1953).]

Adverbul *atunci* poate exprima, deci, relații temporale complexe, de simultaneitate sau non simultaneitate cu momentul-reper, fiind, deci, sinonim cu sintagme de tipul *în acest/acel moment*, *în acest/acel timp* etc.

(32) a. Cea dintâi urdă, primăvara, și cel dintâi caș Mereuț trăbă să le facă; el trăbă să potrivească laptele din fiert, să arate cât cheag trăbă pus ca brânza să iese potrivită pe întreg anul. Ceilalți păcurari stau **atunci** pe de lături și privesc țintă la toate apucăturile bătrânului. (Ion Agârbiceanu, *Cula Mereuț*)

b. De altfel, în tot cursul liceului, nu mi s-a spus niciodată și Popescu, decât în catalog; atât profesorii, cât și colegii, îmi spuneau scurt: Băjenaru. Totuși, mai târziu, asta nu m-a scăpat de o faimoasă ascultare la Matematici, când profesorul, plictisit de atâtea omonime, a strigat în cele din urmă: «- Ia să poftească toți Popeștii la lecție!» Și **atunci**, din diferite părți ale clasei începură să se ridice o sumedenie de băieți, toți deodată, de n-ai fi zis că ies la lecție, ci că a sunat și vor să iasă în recreație! (Grigore Băjenaru, *Cișmigiu*)

c. Felix se ridică să plece, și **atunci** își aduse aminte de romanul lui Stendhal, pe care-l lăsase în colțul mesei. I-l întinse lui Titi, întrebându-l dacă l-a citit. Acesta negă cu capul, luând cartea ca pe un album de preț și răsfoind-o atent cu degetele ușor apropiate de muchia filelor. Privea mai cu seamă desenele. (George Călinescu, *Enigma Otiliei*, vol. I)

[*Aceste exemple pun în evidență două folosiri anaforice ale lui* atunci*: în (a) adverbul desemnează simultaneitatea acțiunii de a privi a păcurarilor cu succesiunea de evenimente* a_potrivi_laptele *și* a_pune_cheag, *acțiuni făcute de personajul Cula Mereuț; este vorba de un proces simultan cu o succesiune de predicații telice; în (b)* atunci *este implicat tot într-o succesiune: mai întâi profesorul invită la lecție pe toți elevii cu numele Popescu, apoi acest grup de persoane iese la lecție. Frazele din (c) constituie o succesiune narativă:* a_se_ridica → a-și_aduce_aminte → a_întinde_romanul → a_întreba → a_nega → a_lua_cartea → a_răsfoi. *Adverbul* atunci *determină a doua predicație a secvenței.*]

Echivalența dintre *atunci* și *în acel moment* nu este posibilă dacă ideea de consecință nu este însoțită de ideea de succesiune temporală. Există și situația inversă: dacă semnificația lui *atunci* este exclusiv temporală, este incompatibil cu conjuncțiile consecutive, simple sau compuse (*deci*, *în consecință*, *prin urmare* etc.):

(33) a. LACHE: Uite, vezi, ăsta e cusurul tău - ești indiscret. Înțelege românește că nu ți-l spui. Eu am toate defectele câte poftești; da trebuie să mărturisiți toți că am și eu o calitate – eu sunt discret... nu-mi place să umblu cu plosca. MACHE: **Atunci /deci/în consecință/*în acel moment** dă-mi voie să-ți spun că nu-mi ești amic cum te credeam. (după I. L. Caragiale, *Amici*)

b. Conu Dinu veni la dânsa [la coana Diamandula], vesel, și o întrebă tare, ca să-l audă: «- Ești mulțumită?» «- Tare mulțumită, mamă.» «- Ei, **atunci/deci/în consecință/*în acel moment** fă-te bine și scoală-te, să ieși la plimbare cu el [cu fiul ei, Matei]». (după Duiliu Zamfirescu, *Viața la țară*)

c. Gerul apăsa. Aglaia aprindea focul într-o sobă de tuci, înnegrită de funingine, şi bordeiul lor se încălzea. **Atunci/în acel moment/*deci/*în consecinţă** îi plăcea bărbatului să-şi aprindă o lulea îndesată cu tutun negru, iute şi să deschidă gura. (după Eugen Barbu, *Groapa*)

[*Aceste exemple arată că sensul consecutiv şi cel temporal al adverbului* atunci *se exclud, după cum se vede din (a) şi (b) unde* atunci *are sens consecutiv (echivalent cu* deci *şi* în consecinţă, *dar excluzând* în acel moment*) spre deosebire de (c), unde sensul temporal îl exclude pe cel consecutiv (*în timp ce *poate apărea, dar* deci, în consecinţă *sunt excluse).*]

În română, adverbul *atunci* funcţionează deseori ca anaforă discursivă, adică preia informaţia precedentă, conţinută într-o frază sau într-un fragment de text anterior. Are un sens concluziv ce ar putea fi parafrazat ca 'în această situaţie', 'dacă aceasta este situaţia' sau 'deoarece aceasta este situaţia' etc.:

(34) a. «- [...] te afli aici sub observaţie şi în stare de arest preventiv [...]» «- Nu ştiam asta... Mi se spusese că... A, va să zică arestat totuşi?... În sfârşit, credeam că... **Atunci** gardianul care se află în camera mea?...» «- Da, e agent poliţienesc» aprobă medicul dând şi din cap. (Liviu Rebreanu, *Ciuleandra*)

b. «- Mă Niculae!» strigă Moromete deznădăjduit, «tu crezi că eu nu vreau?! Mâine, domnule, mă duc la sfat şi îi trec şi casa şi locul pe numele ei inclusiv! Dar crezi tu că asta e? » «- Asta e!» afirmă Niculae fără înconjur. «Fă tu chestia asta şi ai să vezi că asta e.» «- Păi **atunci**», zise Moromete oprindu-se şi dându-şi pălăria pe ceafă, «ce mai căutăm acolo, hai încoace spre sfat să facem actul.» (Marin Preda, *Moromeţii*)

c. «- Aş vrea să stau de vorbă cu tovarăşul Dihalică...» «- De ce?» se arată interesat bondocul. «- În privinţa anunţului din „România Liberă"!» «- Aha! **Atunci**, eu mi-s Dihalică, şi Bizeţ.» (Vlad Muşatescu, *De-a baba oarba*)

[*În a ceste exemple* atunci *are un sens concluziv: în (a) Puiu Faranga îşi dă seama că persoana care stătea permanent în anticamera salonului său de spital nu era un infirmier ci un agent de poliţie, a cărui prezenţă se explică prin faptul că era arestat; în (b), dorinţa de întocmire a unui act de proprietate pe numele soţiei lui Moromete este determinată de convingerea că acest fapt ar duce la stingerea conflictul din familie; în (c) locutorul spune cum se numeşte fiindcă a aflat de ce este căutat de interlocutor.*]

În afara folosirilor anaforice, adverbul *atunci* este folosit şi enunţiativ, ca marcator discursiv, exprimând acordul, cererea permisiunii de a face ceva, păstrând de obicei o nuanţă consecutiv-concluzivă. În aceste situaţii, adverbul *atunci* nu este nici deictic, nici anaforic.

(35) a. «- Ia mai dă-o dracului de *Ciuleandră*!» zise Puiu apărând în pervazul uşii într-un halat cafeniu cu şireturi; faţa îi era obosită, blândă şi surâzătoare. Leahu se sculă îndată bucuros: «- Prea bine ziceţi, boierule. **Atunci** eu m-aş duce să vedem de masă până una-alta?» (Liviu Rebreanu, *Ciuleandra*)

b. «- Iată, fată dragă, filozofia, explicată, atât cât s-a putut, ca s-o înţeleagă şi o proastă mică, aşa ca tine...» S-a întărâtat ca o pisică în culcuşul de olandă albă. «- Iar începi?» «- Ei, **atunci**, poftim, retractez: o proastă mare.» (Camil Petrescu, *Ultima noapte de dragoste*)

c. «- Tu trebuie să ţii cu mine.» «- De ce? » «- Fiindcă tu eşti prietena mea.» «- Sigur...» «- **Atunci**, mi-ai făgăduit?» «- Da, Olguţa», oftă Monica. (Ionel Teodoreanu, *La Medeleni*, vol. I)

[*În (a) prin* atunci *locutorul cere acordul interlocutorului privind intenţia lui de a aduce pacientului internat mâncarea; în (b)* atunci *exprimă un acord ironic cu vorbele interlocutorului, fiind sinonim cu 'bine', 'de acord'; în (c) adverbul este folosit pentru dezambiguizare: Olguţa vrea să ştie dacă acel* sigur *pronunţat de Monica este o promisiune de a fi de partea Olguţei în 'conflictele' cu fratele ei, Dănuţ.*]

Adverbul *atunci* poate juca un alt rol discursiv, de multe ori locutorul îl foloseşte pentru a-şi invită interlocutorul să continue discursul:

(36) a. «- Disconto-Gesellschaft! Ai auzit dumneata de Disconto-Gesellschaft?» «-Nu! tot american e?» «- Nu» zic eu «e neamţ.» «- Ei şi, ce treabă are neamţul să se amestece?» «- Ştiu eu? » «- **Şi atunci**? «- Atunci americanul a înţeles cum merge şiretenia, şi, se zice, a propus neamţului... să-l ia tovarăş la parte...» (I. L. Caragiale, *Politică înaltă*)

b. «- De unde ştii tu?» întrebă Maria. «L-ai urmărit în permanenţă? Dacă a mai intrat fără să-l vezi? sau dacă a intrat celălalt paznic?» «- Dacă vă spun eu! Nu i-am scăpat nici o clipă din ochi.» «- **Atunci**?» se înfioră Ioana. «- La un moment dat a intrat directorul în muzeu», continuă Tic. «- A intrat pe uşa de la ieşire şi a ieşit tot pe acolo.» (Constantin Chiriţă, *Cireşarii*, vol. III)

c. «- Domnule doctor, vă admir profesional atât de mult... că până la urmă cred c-aş fi făcut ca majoritatea femeilor: m-aş îndrăgosti de şeful meu direct.» «- **Şi atunci**?». În glasul lui Staicu era o nerăbdare plină de speranţă. «**Şi atunci**, de ce nu?» «- Fiindcă vă e prea dragă puterea.» (Ileana Vulpescu, *Arta conversaţiei*)

[*În exemplele (a) şi (b)* atunci, *precedat sau nu de conjuncţia* şi *exprimă interesul locutorului pentru tema discuţiei şi dorinţa ca interlocutorul să continue să-i dea alte informaţii; în (c) există două ocurenţe ale sintagmei* şi atunci, *prima de tip discursiv, cea de a doua de tip deductiv.*]

În asocierea cu adverbiale ca *acum*, *astăzi*, *în prezent*, *în ziua de azi*, adverbul *atunci* exprimă o opoziţie între situaţii sau acţiuni ce s-au manifestat în intervale temporale diferite:

(37) a. Antractele erau lungi, şi lumea se vizita din lojă-n lojă, îşi întorcea vizitele, cornetele cu bomboane şi tăvile cu îngheţate apăreau, şi gurile mâncând lucruri dulci îşi spuneau poate vorbe amare cu cel mai graţios surâs. Aşa mergea lumea **pe atunci** la teatru, nu ca **astăzi**. (Dimitrie Anghel, *De vorbă cu un afiş*)

b. «- Stănică», declară solemn Olimpia, «nu-şi poate lua sarcina unei familii fără să aibă capital, ceva, cât de cât.» «- Ce e al vostru e pus deoparte», făgădui Aglae. Olimpia strâmbă din nas: «- **Până atunci** trebuie să trăim, avem greutăţi. Stănică aleargă toată ziua, săracul, azi nu prea merge avocatura. I-a promis cineva o slujbă, dar **până acum**...» (George Călinescu, *Enigma Otiliei*, vol. I)

[*În (a) autorul pune în opoziţie modul în care se mergea la teatru în trecut şi în prezent (în perioada în care scrie textul); în (b) Olimpia se referă cu adverbialul* până atunci *la momentul în care va primi moştenirea ce i se cuvine de la părinţi; adverbialul* până acum *desemnează deictic un interval care a început în trecut, anterior formulării mesajului, când cineva a făcut promisiunea de a obţine pentru Stănică o slujbă.*]

Având în vedere natura fundamental anaforică a adverbului *atunci*, s-a considerat mult timp că nu poate fi folosit deictic. Există puţine excepţii, ca exemplul dat de Nunberg (1978) care a propus un exemplu de folosire deictică ostensivă:

(38) [*Locutorul spune, în timp ce arată cu un gest un automobil Chevrolet din 1962*]:

«- Eram foarte tânăr, pe atunci.»

[*Adverbul* atunci *poate fi considerat anaforic pentru că înseamnă 'în 1962', când maşina a fost fabricată, dar această sintagmă nu apare explicit; în acelaşi timp locutorul indică obiectul denotat de* atunci, *maşina şi anul ei de fabricaţie, cu un gest, ceea ce pare a fi o folosire deictică ostensivă.*]

Caracterul deictic al exemplului lui Nunberg este destul de complex şi chiar discutabil, deoarece locutorul indică cu gestul său nu un interval temporal ci un obiect legat de perioada despre care se vorbeşte. Am putea accepta caracterul deictic al acestei propoziţie numai dacă am introduce, urmându-l pe Georges Kleiber (2001), alături de anafora asociativă şi categoria deicticelor asociative.

5.2.3. Adverbiale deictice de măsurare a timpului

Pentru anumite expresii adverbiale, se constată o interacţiune a deicticelor temporale cu expresiile de măsurare a timpului, de exemplu adverbe ca *astăzi, ieri, mâine.* Aceşti termeni implică o împărţire a timpului în intervale diurne, o împărţire care există în toate calendarele deoarece corespunde alternării naturale a întunericului şi luminii în cursul a 24 de ore. Aceste adverbe au definiţiile următoare:

- *astăzi* (*azi*) = «intervalul diurn care include t_0, momentul enunţării»;
- *ieri* = «intervalul diurn care precedă intervalul diurn ce include momentul enunţării t_0»;
- *mâine* = «intervalul diurn care urmează intervalului diurn ce include momentul enunţării t_0» (Levinson, 1983: 86).

Charles Fillmore (1975) a arătat că aceste adverbe au două tipuri de referenţi: pot să se refere la întregul interval temporal, ca în (39a), sau la o parte a acestui interval (un sub-interval), ca în (39b):

(39) a. **Astăzi** este miercuri

b. **Ieri** Victor a întâlnit-o pe Ana pe stradă.

[*Aceste propoziţii ilustrează sensul deictic fundamental al celor două adverbe:* astăzi *desemnează intervalul de 24 de ore ce conţine momentul vorbirii, iar adverbul* ieri *din (b) indică cele 24 de ore ce precedă ziua când locutorul vorbeşte. Diferenţa constă în faptul că proprietatea de a fi miercuri din (a) ocupă întregul interval de 24 de ore individualizat de adverb, în timp ce predicaţia telică* a_o_întâlni_pe_Ana *ocupă numai un sub-interval al zilei desemnate de adverbul* ieri.]

De obicei, adverbul *astăzi* desemnează ziua în care mesajul este pronunţat, perioadă considerată în întregime sau parţial, dar poate indica şi o perioadă mult mai lungă, având semnificaţie 'actual(mente)', 'în prezent':

(40) a. «- Dumnezeu v-a dăruit cu minte, ca să ne povăţuiţi şi pe noi, prostimea...» «- Ba nu, oameni buni; s-a trecut vremea aceea, pe când numai boierii făceau totul în ţara aceasta ş-o storceau după plac. **Astăzi** toţi, de la vlădică până la opincă, trebuie să luăm parte la nevoile şi la fericirea ţării. Muncă şi câştig, datorii şi drepturi, pentru toţi deopotrivă.» (Ion Creangă, *Moş Ion Roată şi Unirea*)

b. «- Cavoul tuşei e foarte frumos, punem o inscripţie frumoasă. Nimeni nu mai bagă **azi** bani în zădărnicii de astea. Se vinde via lui Ionescu de lângă noi, crâmpeiul de la deal. Zi şi dumneata, nu-i mai bună viţa-de-vie decât mormântul?» (George Călinescu, *Bietul Ioanide*, vol. I)

c. «- Sunt şi alte lucruri esenţiale pentru un tânăr», continuă Alexandru. «Sunt lucruri care îl privesc mai direct decât dragostea. Majoritatea oamenilor **de astăzi** sunt umiliţi de societate, sunt anihilaţi de evenimente.» (Mircea Eliade, *Huliganii*)

[*În aceste exemple, adverbul* astăzi/azi *desemnează epoca contemporană locutorului, fiind sinonim cu 'în prezent', 'în perioada actuală' 'în această epocă'.*]

Adverbele *ieri* şi *mâine* se folosesc în mod similar, referind la intervalul diurn care precedă, respectiv urmează ziua în care locutorul vorbeşte:

(41) a. «- A venit **ieri** pe la mine [Tănase Scatiu]», urmă conu Dinu; «a fost de o îndrăzneală rară, şi eu, Dinu Murguleţ, care am văzut pe tată-său slugă la noi, bătut cu opritorile la scară, n-am putut nici cel puţin să-l dau afară!» (Duiliu Zamfirescu, *Viaţa la ţară*)

b. Azi e marţi. Marţi seara. Şi nici **ieri**, toată ziua, nu l-a văzut nimeni. Nici la Senat, nici la partid. (Olimpian Ungherea, *Clubul cocoşaţilor*, vol. I)

c. Atunci am început să mă tem să mai ies. Nici asta nu m-a ajutat. In fiecare seară venea acasă la mine un îmblânzitor. Suna la uşă, iar când deschideam se uita ironic la mine şi-mi spunea doar atât: «- **Mâine** va fi timp frumos». (Octavian Paler, *Viaţa pe un peron*)

[*Adverbul evidenţiat în (a) desemnează un subinterval al zilei ce precedă* t_0*; în exemplele (b) şi (c) - intervale de 24 de ore care precedă, respectiv urmează zilei ce include* t_0*.*]

Limba română are posibilitatea de a desemna deictic alte două intervale diurne, situate la 48 de ore de ziua în care locutorul îşi formulează mesajul – *alaltăieri* şi *poimâine*, care şi ele sunt folosite frecvent deictic:

(42) a. «- Dacă doctorul s-a crezut obligat să vie la înmormântare, înseamnă că şi-a dat seama cu cine are de-a face...» «- Probabil», murmură Puiu cu o tresărire. «- Şi totuşi te văd parcă mai trist ca **alaltăieri**», insistă bătrânul. «Ai vreo nemulţumire specială? Îţi lipseşte ceva?» (Liviu Rebreanu, *Ciuleandra*)

b. «- Părerea mea e să insişti. Am convingerea că până la urmă vei reuşi să găseşti ceva.» Cristescu clătină sceptic din cap. «- Mă voi duce şi mâine, şi **poimâine,** dacă vreţi să mă însoţiţi sunteţi invitatul meu, deşi nu văd raţiunea pentru care ne-am sparge amândoi capetele când bucuria asta pot s-o am numai eu.» (Rodica Ojog-Braşoveanu, *320 pisici negre*)

[*În aceste exemple adverbele* alaltăieri *în (a) şi* poimâine *în (b) sunt folosite deictic pentru a desemna intervale de timp ce precedă cu două zile sau urmează după două zile ziua ce include momentul vorbirii.*]

Ca în cazul lui *astăzi*, adverbele *ieri, alaltăieri, mâine* şi *poimâine* pot desemna perioade mai lungi de timp, situate în trecut sau în viitor, dar prezentate ca apropiate de momentul vorbirii:

(43) a. Bine trebuie să-l fi picnit de ţi-a dat mâna! De unde până **ieri-alaltăieri** te stingea în amenzi, astăzi stă la taclale cu d-ta şi-ţi strânge mâna! (Liviu Rebreanu, *Ocrotitorul*)

b. «- La ce te gândeşti, Alice?» «- La nimic... Îmbătrânim... Copiii cresc mari...» «- Da...» «- Ca **mâine-poimâine** casa rămâne goală... noi mai bătrâni...» (Ionel Teodoreanu, *La Medeleni*, vol. I)

c. Tânărul se uita la unchiu-său nedumerit. «- Tu poate nu mă-nţelegi.» Matei mişcă din umeri. Bătrânul păru a se gândi un moment. «- E mai bine să-ţi spui. Eu sunt bătrân şi poate **mâine** mor. Tu rămâi părintele fetei mele. Eu am luat bani cu dobândă de la Scatiu. Îi sunt dator trei mii de galbeni, pe care nu i-am putut plăti la timp.» (Duiliu Zamfirescu, *Viaţa la ţară*)

[*În (a) adverbul compus* ieri-alaltăieri *se referă la un trecut recent, iar* mâine (-poimâine) *în (b) şi (c) la un viitor apropiat de* t_0*.*]

O serie de adverbe ce pot fi folosit şi ca substantive (*dimineaţa, amiaza, după-amiaza, seara, noaptea*) desemnează sub-intervale ale zilei, singure sau în combinaţie cu adverbele *azi, ieri, mâine, poimâine* etc.:

(44) a. **După-amiază** însă, s-au întors şi ofiţerii, pe rând: unul era teafăr, iar celalt a căzut numaidecât într-o criză de nervi, în care i se părea că-şi vede camaradul omorât. (George Topîrceanu, *Focurile*)

b. «- Şi totul e în regulă. **Mâine dimineaţă**, în zori, pornim spre casă, la Bucureşti.» (Vlad Muşatescu, *De-a baba oarba*)

c. [...] băiatul era silitor şi cuminte. De gazda n-avea nevoie. Copilul putea merge la şcoală în fiecare **dimineaţă**, să-şi ducă merinde pentru **amiazi**, iar **seara** să se întoarcă acasă; din Pripas până în Armadia e o plimbare de o jumătate de ceas. (Liviu Rebreanu, *Ion*, vol. I)

[*În (a) şi (b) adverbialele* după-amiază *şi* mâine dimineaţa *sunt deictice, identificând părţi ale zilei în cursul cărora locutorul vorbeşte sau ale zilei următoare. În (c) adverbele nu sunt deictice ci elemente ale unei predicaţii multiple-habituale, modalizată ca posibilă.*]

În stilul indirect, adverbele deictice trebuie să fie înlocuite cu adverbe non deictice (vezi Tabelul 1):

(45) a_1. Pe afiş se putea citi: şedinţa de **azi** va avea loc la ora 11

a_2. Pe afiş se putea citi că şedinţa din **acea zi** va avea loc la ora 11.

b_1. Maria i-a promis: «- Vin să te vizitez **mâine**».

b_2. Maria i-a promis că va veni să o viziteze **a doua zi/în ziua următoare.**

c_1. Ne-a confirmat la telefon: «- V-am expediat pachetul **ieri**».

c_2. Ne-a confirmat la telefon că ne-a trimis pachetul **în ajun**.

[*În trecerea de la stilul direct (a_1 - c_1) la stilul indirect (a_2 – c_2), trebuie să schimbăm adverbialul: adverbele deictice* azi, ieri, mâine *trebuie înlocuite cu adverbiale non-deictice corespunzătoare:* în acea zi, a doua zi/în ziua următoare, în ajun.]

5.3. Adverbiale temporale

Pe lângă adverbe, informaţiile temporale pot fi exprimate de sintagme, nominale sau prepoziţionale, având în centru un substantiv care se referă la timp. Trebuie să examinăm mai întâi caracteristicile centrului semantic al acestor sintagme, substantivul, pentru a vedea apoi informaţiile suplimentare care apar în urma integrării lor în sintagme complexe. Fillmore (1975) a observat că sintagmele adverbiale desemnează timpul în mod diferit, în funcţie de natura substantivului centru: pe de o parte substantivele ca *zi*, *săptămână*, *lună*, *an* sunt numite de Fillmore 'substantive (temporale) comune', pe de altă parte substantive ce desemnează zilelor săptămânii (*luni*, ..., *duminică*) şi lunilor anului (*ianuarie*, ..., *decembrie*), considerate 'substantive (temporale) proprii'.

5.3.1. Conectorii adverbialelor temporale

Un interval temporal anterior sau posterior faţă de reper este exprimat de adverbiale având forma *acum* + SN_{timp}, SN_{timp}+ *în urmă cu* (pentru trecut)

sau *peste/după* + SN_{timp} (pentru viitor). Dacă reperul este momentul vorbirii, adverbialele sunt deictice. Acest tip de adverbiale desemnează timpul în mod foarte flexibil, deoarece pot indica intervale de mărimi foarte diferite (mergând de la milenii la fracţiuni de secundă) şi în cantităţi diferite, datorită posibilei prezenţe a unui numeral cardinal sau ordinal. În plus prezenţa unui adjectiv nehotărât ca *vreo*, *cam* etc. pot introduce ideea de durată aproximativă.

(46) a. OMUL CARE STĂ LA TELEVIZOR ŞI SCHIMBĂ CANALELE: **Acum vreo doi ani**, tot dumneavoastră mi-aţi şterpelit şi o linguriţă de argint? OMUL CARE TRĂIEŞTE PE TROTUAR ŞI ASCULTĂ MUZICĂ CLASICĂ: Da, domnule, eu sunt acela. Eram într-un moment de disperare... (Matei Vişniec, *Paparazzi*)

b. «- I-am lăsat cartea mea de vizita, spunându-i ca voi trece peste câteva zile să întreb de sănătatea doamnei. Dar n-am putut să mai trec pe acolo decât **o săptămâna în urmă**.» (Mircea Eliade, *Secretul dr. Honigberger*)

c. Horea n-are mormânt, dar îmi imaginez azi, pe zăpezile Transilvaniei, vinul picurând pentru sufletul lui, roşu asemenea sângelui de pe Dealul Furcilor în troienele de **acum două sute de ani**, şi simt că mai mult decât o aducere aminte a suferinţei de atunci, mai răscolitor decât comemorarea morţii şi a devenirii sale este gândul – ascuţit – că Horea a existat. (Ana Blandiana, *Autoportret cu palimpsest*)

[*În aceste exemple sintagmele evidenţiate se referă la intervale anterioare deictice, pentru că identificate în raport cu momentul vorbirii.*]

(47) a. «-Eu sunt patriot român, însă în numele ţărănimii şi al proletariatului, alături de orice bun român care nu exploatează. [...]» «- Poate ai dreptate», zise Felix, «logic vorbind. Dar sufletul meu nu poate depăşi datele experienţei imediate. E tot una cum mi-ai spune că e zadarnic să iubesc o fată, fiindcă **peste atâţia ani** va fi bătrână şi va muri. Eu iubesc pe cea de acum, singura care există pentru mine, iraţional.» (George Călinescu, *Enigma Otiliei*, vol. II)

b. Nouă ceasuri şi nouă minute... **Peste şase minute** pleacă trenul. Un minut încă şi se-nchide casa. Repede-mi iau biletul, ies pe peron, alerg la tren, sunt în vagon. (I. L. Caragiale, *Bubico*)

[*Intervalele viitoare desemnate de sintagmele* peste + *SN se raportează la momentul vorbirii,* t_0*; sunt, deci, deictice.*]

Dacă un interval este trecut sau prezent faţă de un alt moment decât t_0, temporalitatea este anaforică:

(48) a. Ideea asta i se înfipse în minte [lui Stănică]. Georgeta măritată şi apoi văduvă era o perlă. [...] Când **peste câtăva vreme** Felix se duse din nou la Georgeta, află lucruri neaşteptate. (George Călinescu, *Enigma Otiliei*)

b. Grigore ieşi în tindă şi se aplecă la maşina de gătit să-şi aprindă ţigara. Era o maşină ingenioasă, pe care o scosese din combinat **acum şase ani** piesă cu piesă, o improvizaţie mai bună decât plita cea veche. (Bogdan Suceavă, *Istorie duminicală*)

[*Ambele fragmente fac parte dintr-o naraţiune situată în trecut, referinţă temporală fiind de fiecare dată momentul la care a ajuns povestirea; în (a) vizita lui Felix la Georgeta este plasată după perioada în care Stănică, şi-a făcut planul de a o căsători cu un general bătrân, ca ea să rămână apoi văduvă; în (b) personajul Grigore a montat maşina de gătit cu şase ani înainte de momentul aprinderii ţigării.*]

5.3.2. Substantivele temporale şi conversiunea lor

Substantivele ce desemnează intervale temporale au anumite proprietăţi semantice în comun cu adverbele temporale. După Levinson (1983), atât adverbele *astăzi*, *ieri*, *mâine*, cât şi numele zilelor săptămânii (*luni*, ..., *duminică*) în folosirea lor deictică presupun o 'golire'[6] preliminară a referinţei temporale după calendar.

(49) «- Ne întâlnim **joi**.»

[*Dacă locutorul pronunţă această propoziţie într-o zi de joi, propoziţia va indica ziua de joi a săptămânii următoare, fiindcă altfel ar fi zis* azi. *Pronunţată într-o miercuri, fraza ar putea desemna tot ziua de joi a săptămânii următoare, altfel ar fi zis* mâine. *Condiţiile deictice 'golesc' deci adverbialul de referinţa sa şi îl 'adaptează' la circumstanţele deictice ale comunicării.*]

O caracteristică importantă a substantivelor cu sens temporal din limba română este capacitatea lor de a-şi schimba categoria gramaticală, de a trece din clasa substantivelor în cea a adverbelor. Această conversiune este considerată pe bună dreptate 'neîncheiată', limitele între cele două întrebuinţări nefiind (încă?) foarte nete. Cuvintele cu sens temporal rezultate din adverbializare constituie singure o sintagmă adverbială (*ziua*, *primăvara*, *dimineaţa*, ...), spre deosebire de ocurenţele în sintagme prepoziţionale cu funcţie de complement circumstanţial de timp, unde îşi păstrează statutul de substantive (*în timpul zilei*, *în ziua aceea*, *în acea primăvară*, *în fiecare dimineaţă*, ...).

Ca adverbe, aceste lexeme se manifestă morfologic prin forma articulată sau nearticulată (*ajunge (de) dimineaţă* vs. *ajunge dimineaţa*), prin pierderea categoriei cazului, prin imposibilitatea înlocuirii cu un pronume personal, ca şi prin posibilitatea înlocuirii cu un adverb cantitativ de tipul *mult*, *îndelung* etc. (Camelia Stan, 2008: 131, Domniţa Tomescu 2008: 70-71)

---

[6] Prin 'golire preliminară' se înţelege o pierdere a referinţei obişnuite, ceea ce face ca elementul lingvistic să fie disponibil pentru alte folosiri. De exemplu, referentul cuvântului *miercuri* din *miercuri 16 octombrie 2016* (care identifică un interval temporal unic) trebuie să fie suspendat pentru a putea folosi cuvântul în sintagme ca *miercurea aceasta* sau *miercurea trecută/viitoare*, sintagme în care desemnează intervale temporale diferite. Această 'golire' pare să fie o caracteristică a cuvintelor deictice, proprietate ce le permite să desemneze entităţi diferite (persoane, locuri, intervale temporale) (Levinson, 1983: 87).

După *Gramatica Academiei* (Guţu Romalo, 2008) prezenţa sau absenţa articolului hotărât conduce la diferenţe semantice: sintagma *pleacă dimineaţă* este interpretat ca «în dimineaţa următoare», în timp ce *pleacă dimineaţa* este interpretată de obicei iterativ, «totdeauna în cursul dimineţii» (Stan, 2008: 131). O rapidă examinare a corpusului ne arată că, în folosire, distincţia nu este atât de netă. Am găsit multe exemple care confirmă afirmaţia Cameliei Stan:

(50) a. Ochii lui Maier, care nu-şi părăsea bârlogul nici măcar în vacanţe, sticleau într-un mod deosebit **lunea**, când aştepta comunicatul meu, cum aşteaptă un soldat scrisori de acasă. (Aureliu Busuioc, *Singur în faţa dragostei*)

b. Domnul Camil Petrescu, aici de faţă, care este directorul acestei importante instituţii de artă [Teatrul Naţional], întâlnindu-mă deunăzi pe stradă, m-a oprit şi mi-a spus aşa, tam-nisam: «- M-ai îndatora foarte mult, iubite domnule Arghezi, dacă ai accepta sa-mi ţii o conferinţă la matineul literar de la Naţional de **duminica viitoare**!» «- Păi, bine, iubite domnule Camile», i-am dat eu replica, «**astăzi**, dacă nu mă înşel, este **luni**... când mai am timp să mă gândesc la ea, s-o şi confecţionez până **duminică**?» (Grigore Băjenaru, *Bună dimineaţa, băieţi*)

c. Dacă [tanti Raliţa] ar veni numai **sâmbetele**!... Dar se înfiinţează şi **lunea**, la „Revista literar-artistică TV", vine şi **marţea**, că-i teatru, şi **miercurea**, la „Telecinematecă", şi uite-aşa, că nu-i zi lăsată de bunul Dumnezeu fără ca tanti Raliţa să nu-şi ocupe, autoritară, fotoliul (singurul din casă), şi să nu ceară cu glas prefăcut şi dogit: «- Al, iubiţelule, oferă-mi şi mie un pahar cu apă rece, dar vezi să nu fie de vişine, că balonează!» (Vlad Muşatescu, *De-a puia gaia*)

[*Adverbul* lunea *din (a) are sens iterativ, însemnând «în fiecare (zi de) luni». Adverbele* luni *şi* duminică *din (b) nu au forma 'articulată' deoarece este vorba despre o anumită zi de luni, respectiv de duminică din săptămâna în care locutorul vorbeşte, deci sunt adverbe deictice; în schimb în (c) formele 'articulate' ale numelor zilelor săptămânii (*sâmbetele, lunea, marţea, miercurea*) ilustrează sensul repetitiv* «în fiecare zi de sâmbătă/luni/marţi/ miercuri».]

Pe de altă parte, este posibil să avem forme 'nearticulate' pentru desemnarea unor predicaţii multiple (iterative) sau forme 'articulate' pentru a face referinţă la un interval unic, mai ales dacă cuvântul cu sens temporal este însoţit de un determinant (adjectiv, integrat într-o sintagmă prepoziţională etc.):

(51) a. O diligenţă făcea o dată pe zi cursa de poştă între cele două oraşe; astfel, scriai din Capitală o scrisoare **luni după-prânz**; o aducea **marţi seara** diligenţa, şi o primea adresantul în Ploieşti **miercuri la amiază**. (I. L. Caragiale, *Dintr-un catastif vechi*)

b. Mă aflam în toiul conflictului româno-bulgar, în parcul de la Sinaia. Vreme splendidă, deşi prea călduroasă, şi o mişcare neobicinuită: pe de o parte afluenţa trenurilor de plăcere, ale căror bilete, fiindcă **lunea** cădea între două sărbători, erau valabile până miercuri dimineaţa; astfel, se-ngrămădea lumea

pentru bâlciul de a doua zi marți, sf. Maria, când e și hramul mănăstirii; pe de altă parte, era hotărâtă pentru după amiazi plecarea suveranilor noștri spre străinătate. (I. L. Caragiale, *Ultima oră*)

c. **Dimineața**, cum se sculă zmeoaica, se duse într-un suflet la fiul său și văzu florile veștede. (Petre Ispirescu, *Ileana Sînziana*)

[*În ciuda sensului iterativ-habitual al predicațiilor din (a), adverbele (*luni, marți, miercuri*) nu sunt 'articulate'; în schimb este 'articulat' adverbul din (b)* lunea *deși este vorba despre o singură zi, bine individualizată; la fel adverbul* dimineața *din (c) este 'articulat', deși este vorba de o singură dimineață.*]

Situația se complică și mai mult dacă luăm în considerație faptul că unii termeni desemnând sub-intervale ale zilei sau ale anului (*noapte, seară, vara, iarna* etc.) par să prezinte, ca adverbe, numai forma 'articulată':

(52) a. Și chiar odată **seara** am zărit-o într-o postură impresionantă, pe un scaun, în grădina mică din fața hotelului, privea copacii dusă pe gânduri. (Anton Holban, *Ioana*)

b. După un timp (doi-trei ani), Anghel îmi intră în casă târziu, **noaptea**, cu pistolul pe umăr, mi se uită pe sub pat, întreabă pentru a suta oară dacă citisem toate cărțile pe care le aveam… (Paul Goma, *Bonifacia*)

c. Uneori **vara,** pierdea nopți în șir pe mare împreună cu Lubomir încercând să prindă în cârligele lor de oțel ceva câini de mare. (Ovidiu Bufnilă, *Orașul vrăjit*)

[*În aceste contexte nu este posibil să avem formele* seară, noapte *sau* vară, *aceste lexeme având ca adverbe numai forme 'articulate'.*]

În plus, pentru substantive care prezintă două forme adverbializate, forma 'articulată' uneori pare să fie în variație liberă cu forma 'nearticulată':

(53) a. Chira sorbi cu un nesaț vorbele mele și se zăpăci într-atât, încât – în dorința ei de a se plimba mai repede pe Dunăre într-o luxoasă luntre cu pânze – nu putu închide ochii toată noaptea. **A doua zi dimineața** își pierdu vremea cu găteala ei și a mea. Către amiază ne scoborârăm pe țărmul apei. (Panait Istrati, *Chira Chiralina*)

b. **A doua zi dimineață** – cea din urmă zi a noastră pe pământ românesc – Chira plângea amar: tata trăia încă și unchiul Cosma nu se gândea să-i pună capăt zilelor. (Panait Istrati, *Chira Chiralina*)

[*Pe parcursul câtorva pagini autorul a ales o dată forma articulată, altă dată pe cea 'nearticulată', în exact același tip de sintagmă.*]

Informațiile temporale conform calendarului nu influențează deicticele, datele rămân, oarecum, izolate de cadrul enunțării:

(54) a. Ion a sosit joi, 5 mai și a plecat azi.

b. Ion a sosit joi, 5 mai, și pleacă mâine.

c. Ion a sosit joi, 5 mai și a plecat ieri.

[*Prima parte a acestor propoziții stabilește o referință temporală conform calendarului pentru a fixa momentul sosirii lui Ion; această referință nu influențează referința deictică privind momentul plecării lui Ion (ziua în care locutorul vorbește pentru* azi, *ziua ce precedă ziua ce include momentul* t_0 *pentru* ieri, *sau cea ce urmează zilei în care locutorul vorbește în cazul adverbului* mâine.]

În alte situații, informațiile după calendar se suprapun și explicitează informațiile deictice sau sunt reluate de alte adverbiale, formând astfel antecedentul unei relații anaforice.

5.3.3. Sintagme temporale complexe

Interacțiunea dintre identificarea după calendar și deicticele temporale se manifestă și în sintagmele complexe, cu rol de complemente circumstanțiale de timp. Aceste adverbiale includ determinanți deictici (cum ar fi *trecut*, *precedent*, *care s-a scurs*, *viitor*, *următor*, *acest(a)*, etc.) și un substantiv, deci un element non deictic, care indică un interval temporal. Este vorba de sintagme ca *lunea trecută, anul viitor/următor, dimineața aceasta.*

Interpretarea acestor sintagme depinde fundamental de doi factori: (i) modul de identificare a timpului (deictică, anaforică sau după calendar) și (ii) diferența de comportament între substantive temporale 'comune' (*săptămână*, *lună*, *an*, ...) și substantive temporale 'proprii' adică numele zilelor săptămânii (*luni*, ..., *duminică*) și al lunilor anului (*ianuarie*, ..., *decembrie*). Această distincție, făcută, după cum am arătat, de Charles Fillmore (1975), corespunde constatării că cele două clase de substantive prezintă diferențe în modul de desemnare al timpului.

Substantivele 'comune'

Principala caracteristică a sintagmelor conținând un substantiv temporal 'comun' este aceea de a permite două lecturi: pot fi interpretate după calendar sau ca unitate de măsură, atât în folosirile deictice cât și în cele non-deictice.

(55) «- Cu eroi care mănâncă **trei săptămâni** cinci măsline, care fumează **cinci ani** o țigară, cu cârciuma din târgușorul de munte și gospodăria cu trei cotețe a dascălului din Moldova, nu se poate face roman și nici măcar literatură.» (Camil Petrescu, «Interviu din *Viața literari*», 4 iunie 1927)

[*În această frază, substantivele* săptămână *și* an *sunt folosite ca unități de măsură: de 21 de zile* (trei săptămâni), *respectiv de 60 de luni* (cinci ani).]

Vom examina acum sintagmele având ca centru semantic un substantiv temporal însoțit de alte elemente deictice, de exemplu structura Demonstrativ + $Nume_{timp}$ (unde $Nume_{timp}$ semnifică că substantivul desemnează un interval

temporal, ca *zi*, *săptămână*, *lună*, *an*). În prezenţa unui determinant deictic (adjective demonstrative, adjective calificative de tipul *trecut* sau *viitor*, adverbe de loc deictice ca *aici*, persoana întâi sau a doua a pronumelui personal sau posesiv) aceste substantive fac referinţă la un interval temporal X care include momentul vorbirii t_0. Să luăm ca exemplu substantivul *an*:

(56) a. «- **În doi ani de când sunt aici**, numai tu nu te-ai dat pe brazdă, aşa?» «- Păi, cocoane, am casă grea...» (I. L. Caragiale, *Arendaşul român*)

b. «- Dar Emilia nu există decât de doi ani în viaţa ta?» «- Dar în **aceşti doi ani** a istovit toate posibilităţile mele sufleteşti. Totul e stors sau sfărâmat în mine. Dacă n-ar fi credinţa în artă...» (Camil Petrescu, *Patul lui Procust*)

c. A venit momentul să declar: nu mă mai consider candidat la alegerile prezidenţiale din România **acestui an** 1996. Nu am nici o şansă, iar menţinerea candidaturii ar perturba (nu cu mult, recunosc) opoziţia. (Paul Goma, *Către compatrioţi*)

[*În aceste trei fraze substantivul* an *este folosit deictic: în (a) datorită contextului (stil direct, persoana întâi, timpul prezent, adverbul* aici*), în (b) şi (c) datorită prezenţei demonstrativului deictic* acest, aceşti. *În (a) şi (b) substantivul* an *este folosit ca unitate de măsură (aproximativ 365 de zile pentru fiecare unitate). În (c) substantivul este folosit după calendar, sens clarificat de prezenţa numelui anului (1996).*]

Şi alte substantive 'comune' sunt folosite în acelaşi fel:

(57) a. FARFURIDE: Să voteze cu noi, e uşor; are procesul cu epitropia bisericii, **săptămâna viitoare**... dar să voteze cu noi? Adică cum să voteze cu noi?... (I. L. Caragiale, *O scrisoare pierdută,* Actul II, scena I)

b. Televiziunea îşi face o datorie de onoare, înfăţişându-vă, în premieră pe ţară, ca să zicem aşa, personalitatea enigmaticului Al Conan Doi, autorul romanului ce urmează să iasă de sub tipar **zilele acestea**. (Vlad Muşatescu, *De-a baba oarba*)

c. **Ieri săptămâna**, când s-a întors de la grădină cu cocoanele, m-a găsit deştept: «- Bravos, musiu Spiridoane!» zice, «nu te-ai culcat pân-acuma; mâine dimineaţă jupânul săracul să deschiză prăvălia; ai stat pân-acuma să bei la tutun, 'ai?» (I. L. Caragiale, *O noapte furtunoasă*, Actul I, scena V)

[*Sintagmele puse în evidenţă sunt deictice:* săptămâna viitoare *din (a) desemnează, după calendar, săptămâna ce urmează celei în care locutorul vorbeşte (folosirea ca unitate de măsură a cuvântului* săptămână *pentru un interval viitor este echivalentă semantic cu «peste o săptămână»); sintagma* zilele acestea *desemnează, destul de vag, un interval situat în viitor şi prezentat ca (relativ) apropiat de momentul vorbirii; sintagma* ieri săptămână *identifică un interval de o şapte zile calculat începând cu ziua anterioară celei în care*

locutorul vorbeşte, substantivul săptămână *fiind folosit aici ca unitate de măsură.*]

Charles Fillmore (1975), reluat de Stephen Levinson (1983), susţine că în limba engleză prezenţa demonstrativelor deictice este suficientă pentru a conferi acestor adverbiale un caracter deictic (în sintagme de tipul *this* X). Nu putem să ne pronunţăm asupra proprietăţilor acestor sintagme în engleză, dar această observaţie nu pare să se aplice limbii române şi nici altor limbi romanice (franceză, italiană), unde, pentru folosirea deictică, adverbialul temporal din care face parte demonstrativul trebuie să fie însoţită de alte elemente deictice (un timp deictic, o pronume personal deictic, un adverbial de loc deictic etc.). Dacă aceste condiţii nu sunt îndeplinite, enunţurile sunt non deictice, în ciuda prezenţei demonstrativului:

(58) a. Titu dădu o mâna de ajutor vizitiului să deshame caii. Deoarece ei n-aveau şură sau şopron, îl sfătui sa acopere brişca cu o pătura, iar caii să-i bage în grajd unde se mai găseşte puţin fân; dacă va mai trebui, vor cere de la vecini, că **anul acesta** este nutreţ din belşug. (Liviu Rebreanu, *Ion*)

b. Niculae mâncă puţin din ciorba de pasăre şi din friptura care se puse pe farfurii, bău însă de câteva ori din ţuică, câteva ceşti mărişoare, şi de la un timp stătea şi se uita alături la masa preoţilor şi parcă aştepta ceva. Chipul lui îşi pierduse **în aceste şase săptămâni** de când murise cumnatu-său liniştea senină a trăsăturilor şi ochii îi rătăceau străini peste oameni. (Marin Preda, *Moromeţii*, vol. II)

c. Când ieşea cineva dinăuntru, toţi se ridicau în picioare, dar şeful de cabinet făcea semn numai celui indicat. Un domn gras, cu cioc, a stat înăuntru, fără să se sinchisească de cei de afară, **peste o oră**. **În timpul acesta**, ceilalţi duceau nervoşi mâinile prin păr, schimbau locul pe scaun, unii întrebau câte ceva pe şeful de cabinet, citeau vreo hartă sau vreunul din numeroasele avizuri. (Camil Petrescu, *Ultima noapte de dragoste*)

[*În (a), în ciuda prezenţei a două timpuri deictice (viitor şi prezent), sintagma* anul acesta *nu este deictică, deoarece contextul mai larg (persoana a treia a pronumelor şi verbelor aflate la perfect simplu sau la imperfect) arată că este vorba despre un interval situat în trecut ce include 'momentul' în care a ajuns naraţiunea; formele temporale de prezent şi viitor se datorează folosirii stilului indirect liber; în (b), adverbialul* în aceste şase săptămâni *este cataforic, coreferenţial cu* de când murise cumnatul său; *în (c),* în timpul aceste *este anaforic, reluând sintagma adverbială* peste o oră *ce se referă, din nou, la un moment ce priveşte situaţia descrisă de autor şi situată în trecut.*]

Sintagmele cu sens temporal conţinând demonstrativul de depărtare *acel* sunt de cele mai multe ori anaforice:

(59) a. Trebuia găsit un alt loc, mai sigur, ori cel puţin o ascunzătoare vremelnică [pentru manifeste]. Era misiunea mea. Sarcină de partid. **În octombrie nouă**

sute treizeci şi şase trebuia să devin membru al partidului comunist! [...] Locuiam **pe vremea aceea** chiar în centrul oraşului la o rudă depărtată, un fel de mătuşă mult mai tânără ca mine, fiica unor proprietari de pământ foarte înstăriţi. (Aurel Busuioc, *Unchiul de la Paris*)

b. Cel puţin ea [Matilda] râdea, şi la început n-o înţelesesem, până într-o zi **când mă întorsei** şi eu acasă în prada unei mari veselii. Mă încrucişasem în **dimineaţa aceea** pe culoarele facultăţii cu dentistul la care mă duceam de obicei când aveam vreo carie, doctorul Vaintrub, un om simpatic, cordial, cunoscut în oraş. (Marin Preda, *Cel mai iubit dintre pământeni*, vol. I)

c. «- Domnule», zic eu, «nu-ţi poţi închipui câtă plăcere îmi face să călătoresc cu un om aşa de umblat ca dumneata! [...]» Tânărul mi-a mulţumit de compliment, şi **din momentul acela** am fost buni prieteni. (Ion Luca Caragiale, *Aşa să mor*)

[*Sintagma* pe vremea aceea *din (a) se referă la perioada din toamna lui 1936, pe care o reia anaforic. În (b) sintagma* dimineaţa aceea *este un sub-interval al zilei în care naratorul ne povesteşte că s-a întors acasă foarte vesel. Adverbialul* din momentul acela *din (c) are ca reper momentul în care locutorul a terminat să vorbească şi desemnează un interval care începe atunci.*]

Aceste exemple pun în valoare caracteristica fundamentală a anaforei temporale, pe care o vom discuta în capitolul dedicat timpurilor verbale: spre deosebire de anafora nominală, unde avem a face cu o adevărată coreferenţialitate (antecedentul şi anafora desemnează aceeaşi entitate), anafora temporală este mai degrabă o chestiune de reper, de ancorare temporală, cu care timpul anaforei (adverbial sau timp al verbului) poate coincide sau nu. În (59a) adverbialul anaforic *în vremea aceea* desemnează un interval temporal mai larg decât antecedentul-reper (*octombrie 1936*) pe care îl include: mătuşa mai tânără locuia în casa din centru şi înainte de timpul-reper, şi după acest timp. În (59b) timpul desemnat de sintagma *dimineaţa aceea* se referă la un subinterval al antecedentului (*într-o zi*); este deci o reluare anaforică parţială. În sfârşi, în (59c) reperul (momentul în care tânărul mulţumeşte) este folosit pentru a face referinţă la un interval ulterior, ce începe din acel moment.

Pentru ca locutorul să poată vorbi despre un interval viitor, limba română dispune de expresii ca $\text{Nume}_{\text{temp}}$ + *următor/viitor*, expresii care sunt de multe ori deictice. Dacă numele este unul 'comun', adverbialul indică o unitate (temporală) X care urmează după o unitate de acelaşi nivel ce include momentul enunţării t_0. De exemplu, folosită deictic, sintagma *săptămâna viitoare/următoare* indică săptămâna ce urmează săptămâna în care locutorul vorbeşte; similar, *luna viitoare/următoare* indică luna ce urmează celei ce include momentul enunţării, iar situaţia se regăseşte pentru toate substantivele de acest tip (*clipă*, *oră*, *an* etc.).

(60) a. [Vlad] s-a însurat, are o fetiţă, îşi face casă acum, n-o duce rău! E la fel ca în şcoală, sfios, timid, nu bea deloc zău, mai mult bea nevastă-sa! Copii minunaţi!

îi vizitez regulat când trec prin oraş, **anul viitor** ne-am propus să facem împreună concediul la Sovata! (Nicolae Breban, *Îngerul de gips*)

b. Ne apropiem de bordura terasei. Se deschide portiera. **În clipa următoare**, simt că-mi vine să leşin. Şoferul sau conducătorul auto, cum se spune în zilele noastre, îmbrăcat sportiv, cu blugi şi geacă, care coboară atent, nu-i altcineva, Dumnezeule!, decât tanti Raliţa. (Vlad Muşatescu, *De-a puia gaia*)

c. Totuşi reprezentantul se simte dator să-i anunţe că va telegrafia la vamă să se oprească transportul. **Ziua următoare** abia îl poate prinde pe Nae Gheorghidiu la telefon, acasă, în timpul prânzului. Deputatul e indignat până la cutremurare. (Camil Petrescu, *Ultima noapte de dragoste*)

[*În exemplul (a) sintagma* anul viitor *se referă la anul ce urmează anului în care locutorul vorbeşte; adverbialul* în clipa următoare *din (b) indică intervalul de timp foarte scurt ce urmează momentului în care portiera este deschisă; în (c)* ziua următoare *indică ziua succesivă celei în care locutorul vorbeşte.*]

Este evidentă că dacă sunt folosite în contexte non deictice, aceste adverbiale devin anaforice:

(61) a. **În vara lui 1965**, au fost eliberaţi amândoi fraţii. Chiar în **primăvara anului următor**, Zighi şi-a cumpărat o casă în proprietate personală. (Vlad Muşatescu, *De-a puia gaia*)

b. **Luni**, mergând spre troleibuz, mi-a atras atenţia cerşetorul de la colţul străzii [de la care locutorul cumpără nişte fotografii]. **În ziua următoare** m-am dus la un prieten care e fotograf profesionist, i-am arătat pozele şi, spre surprinderea mea, nu s-a mirat, explicându-mi să nu-mi fac griji, e ceva cu corpul astral, yoga, şi le-a mărit. (Răzvan Petrescu, *Blitz*)

c. Ea [Mara] s-a culcat dar liniştită, **dimineaţa zilei următoare** liniştită s-a sculat şi a ieşit în treburile ei, ba nu şi-a pierdut liniştea nici **seara**, când n-a găsit pe Persida acasă. (Ion Slavici, *Mara*)

[*În toate aceste exemple intervalul ulterior desemnat se raportează la calendar sau la timpul non deictic al naraţiunii: în (a) primăvara anului ulterior lui 1965, deci primăvara lui 1966; în (b) este vorba despre o zi de marţi, ce urmează zilei de luni despre care vorbeşte naratorul; adverbialul din (c) este folosit pentru ordonarea cronologică a predicaţiilor, care se raportează la momentul la care autorul a ajuns cu povestirea.*]

Cuvântul *trecut*, sau sintagma *în urmă (cu)* şi sinonimele lor pot fi folosite ca determinant în sintagme având în centru un substantiv temporal 'comun', situaţie în care, în funcţie de context, pot fi deictice (exemplele 62) sau anaforice (ex. 63):

(62) a. Când am venit eu cu tata şi cu fraţii mei, Petrea şi Vasile şi Nică, din Ardeal în Pipirig, **acum şasezeci de ani trecuţi**, unde se pomeneau şcoli ca a lui Baloş în Moldova? (Ion Creangă, *Amintiri din copilărie*)

b. Maiorul [Minerva] Tutovan, cu sprâncenele încruntate, își consultă ceasul, apoi luă borcanul în mână. «- Au trecut zece minute [de când am pus borcanul sub robinetul care picură]», declară ea. «Apa colectată atinge înălțimea de un centimetru. Nivelul inițial avea, cu aproximație, 14 centimetri. 14 ori 10 fac 140. Una sută patruzeci de minute. Rezultă că borcanul a fost pus sub robinet **în urmă cu două ore și douăzeci de minute**, adică», își consultă ceasul, «**la 22**». (Rodica Ojog Brașoveanu, *Omul de la capătul firului*)

c. «O bună recompensă!... S-a pierdut ieri vineri, 23 decembre, **înainte de amiazi**, între stradele Popa Tatu, Știrbei-vodă și Calea Victoriei, o pietricică de briliant în valoare de 3-400 de lei. Cel ce o va găsi să o aducă la d. Stasache Panaiotopolu, strada... numărul... unde va primi o recompensă de 20 de lei.» (I. L. Caragiale, *Cadou*)

[*În aceste propoziții cu temporalitate deictică, se pot vedea trei modalități de a desemna un interval anterior timpului vorbirii: în (a)* acum $+X_{timp}$ (*în această sintagmă,* trecuți *exprimă aproximarea: e vorba de mai mult de 60 de ani*); *în (b)* în urmă cu $+ X_{timp}$; *în (c)* înainte de $+ X_{timp}$.]

(63) a. **Serile**, Mara, de cele mai multe ori, mănâncă ea singură, deoarece copiii, obosiți, adorm, în vreme ce ea gătește mâncarea. Mănâncă însă mama și pentru ea, și pentru copii. Păcat ar fi să rămâie ceva **pe mâine**. Apoi, după ce a mai băut și o ulcică de apă bună, ea scoate săculețul, ca să facă socoteala. Niciodată însă ea n-o face numai pentru **ziua trecută**, ci pentru toată viața. (Ion Slavici, *Mara*)

b. Inginerul Pascu își aprinse cu degete tremurânde o țigară de la chiștocul celeilalte. Asculta vocea aceea sinuoasă și dulce, de o dulceață care-i făcea greață și știa că cele ce vor urma vor fi mai cumplite, mai odioase. «- Bine, dar ăsta-i șantaj!» «- Exact! Deși nu-mi plac definițiile brutale.» **Trecură câteva clipe**. În oglinda știrbă, agățată oblic deasupra divanului, Pascu își văzu obrazul livid. (Rodica Ojog Brașoveanu, *Omul de la capătul firului*)

c. Își strânseră mâinile și Adrian se așeză alături. Stavru, negustor ambulant – numit „limonagiul" din cauza mărfii ce vindea prin bâlciuri – era văr de-al doilea, după mamă, cu Adrian, și o figură foarte cunoscută altădată in cercurile băieților zurbagii din mahala. El era acum uitat, îngropat sub disprețul unui scandal pe care firea sa îl pricinuise cu **treizeci de ani in urmă**. (Panait Istrati, *Chira Chiralina*)

[*Exemplul (a) ilustrează folosirea anaforică a tuturor adverbialelor temporale: adverbialul* serile *arată că este vorba despre un șir de predicații iterative, deci multiple, ce se repetă cu regularitate; de aceea* ziua trecută, *ca și* mâine *se raportează la fiecare zi în care Mara făcea, seara, socotelile; în (b), în mod similar* trecură câteva clipe *desemnează un interval temporal scurt ce se raportează la prima convorbire telefonică în care este șantajat inginerul Pascu, eveniment ce a avut loc într-un trecut narativ neprecizat; în ceea ce privește perioada de treizeci de ani despre care este vorba în (c),* treizeci de ani în urmă *se raportează la momentul întâlnirii lui Adrian cu Stavru, întâlnire plasată într-un spațiu temporal ficțional ce nu se raportează la prezent.*]

Şi alte cuvinte caracterizate de semul [+timp] pot să ordoneze predicaţiile pe axa temporală. Acelaşi rol pot să îl joace şi sintagmele ce se referă la anumite acţiuni repetitive care, în diferitele societăţi umane, au loc aproximativ la aceeaşi oră (mesele, orele de serviciu, perioada de concediu etc.):

(64) a. «- Vă rog să poftiţi la ora voastră acum, iar **pe viitor** să nu se mai repete. Vă mulţumesc pentru aprecieri, dar vom găsi o altă soluţie, dacă doriţi să participaţi la orele clasei noastre: iată, am să fac o oră suplimentară pe săptămâna, după-amiaza, când vă invit şi pe voi, şi totul se va rezolva bine.» (Grigore Băjenaru, *Bună dimineaţa, băieţi*)

b. Una dintre pricinile pentru care comunitatea noastră geografică, lingvistică are un comportament curat-mioritic (social, nu poeticescul blagian) este lipsa de memorie. Individul incapabil să distingă **trecutul** de **viitor**, el trăind într-un perpetuu **prezent** nu poate deveni om; comunitatea astfel alcătuită rămâne un întâmplător plural, nu are cum să succeadă la stadiul de popor. (Paul Goma, *A fi sau a nu fi amnezic*)

c. Aflarăm că **înainte de masă**, la tripou, Paşadia, care-l juca pe Pîrgu cu duşmănie, îl scuturase, într-o întâlnire uriaşă, de toate paralele. Pîrgu pierduse douăzeci şi cinci de poli şi mai rămăsese dator încă atât. (Matei Caragiale, *Craii de Curtea Veche*)

[*În (a) adverbialul* pe viitor *desemnează deictic un interval posterior momentului vorbirii; în (b) substantivele* trecut, prezent, viitor *sunt de asemenea deictice, desemnând generic epoci istorice diferite, anterioare, simultane sau posterioare momentului în care autorul scrie; sintagma* înainte de masă *din (c) se referă la un interval ce a avut loc înaintea mesei de seară din birtul din Covaci pe care autorul l-a descris la începutul cărţii.*]

Substantivele 'proprii'

După cu am arătat, în sintagme având forma *acest* + $\text{Nume}_{\text{timp}}$, comportamentul substantivelor 'proprii' (numele zilelor săptămânii şi al lunilor anului) este diferită într-o oarecare măsură de comportamentul substantivelor 'comune'. Am văzut că sintagmele *săptămâna aceasta*, *ziua aceasta*, *anul acesta* indică într-un context deictic ziua, săptămâna, respectiv anul ce conţine momentul vorbirii. Dacă $\text{Nume}_{\text{timp}}$ este un nume 'propriu', semnificaţia se poate schimba, *duminica aceasta, lunea aceasta*[7] etc. ca şi adverbele corespunzătoare (*duminică/duminica, luni/lunea*) nu se referă la ziua când locutorul vorbeşte ci la duminica făcând parte din săptămâna ce conţine momentul enunţării t_0.

[7] Sintagme de tipul *lunea aceasta, marţea aceasta* etc. ilustrează caracterul incomplet al adverbializării numelor temporale: ca şi alte adverbe, lexemul nu apare într-o sintagmă prepoziţională (ca *iese în grabă, scrie cu atenţie, citeşte cu voce tare*); pe de altă parte, sintagmele conţin un predeterminat adjectival, ce însoţeşte normal un substantiv. Substantivele îşi păstrează statutul atunci când apar în sintagme prepoziţionale cu rol de adverbial temporal, tip *în această luni, în acel moment, în această zi de duminică* etc.

(65) a. **Miercurea aceasta** avem onoarea să îl audiem pe prof. dr. Mircea Flonta despre „Câteva reflecţii asupra relativismului". (http://twitter.com/#!/UNIBUC/statuses/179455736 177373184)

b. Siria. Cel puţin 14 persoane ucise **vinerea aceasta,** în timpul protestelor faţă de regim. (http://www.antena3.ro /externe/siria-...-135585.html)

c. «- Dar duminică, la meci, [Sergiu] trebuie să vină...» «- Ha, ha!» îi râse Sergiu în nas. «**Duminică** avem serbare de sfârşit de an...» «-Atunci **cealaltă duminică**...» (Constantin Chiriţă, *Cireşarii*, vol. I)

[*Exemplele de mai sus ilustrează folosiri deictice ale numelor zilelor săptămânii: în cele două exemple de pe internet, (a) şi (b),* miercurea aceasta *sau* vinerea aceasta *desemnează ziua cu acel nume din săptămâna în care mesajul a fost postat. În (c) adverbul* duminică *se referă, evident, la ziua de duminică a săptămânii în care locutorii vorbesc, iar* cealaltă duminică *la duminica din săptămâna succesivă.*]

Caracterul deictic al numelor zilelor săptămânii este atât de puternic încât în contexte specifice, cum ar fi articolele de presă, reuşesc să identifice intervale temporale raportate la momentul formulării mesajului în absenţa oricărei alte informaţii temporale:

(66) a. **Duminică** va avea loc un meci foarte important de handbal masculin, cel dintre „U" Cluj şi CSM Satu Mare, programat în etapa a 17-a din Liga Naţională. Partida se va disputa la sala „Horea Demian" din Cluj Napoca, de la ora 12:00, iar ambele echipe au neapărată nevoie de puncte pentru a păstra şanse reale de supravieţuire. (http:// www. gazetanord-vest.ro/2012/03/02/)

b. Băiatul din Iaşi grav rănit săptămâna trecută în explozia unui proiectil a fost supus, **marţi,** unei noi intervenţii chirurgicale, tot la mâna stângă. (www.cancan.ro> Actualitate>Intern)

c. Băiatul din Iaşi grav rănit săptămâna trecută în explozia unui proiectil va fi supus, **marţi,** unei noi intervenţii chirurgicale, tot la mâna stângă.

[*În toate aceste propoziţii, numele unei zile identifică un interval din cadrul săptămânii în curs, al săptămânii în care mesajul a fost postat pe internet. Forma timpului verbului nu afectează această informaţie, ci se raportează numai la momentul postării mesajului (t_0): în ziua de duminică ce urmează t_0 în (a) după ziua de marţi ce precedă t_0 în (b), în ziua de marţi ce urmează t_0 în (c).*]

Spre deosebire de numele zilelor săptămânii, numele lunilor anului nu pot fi adverbializate, de aceea sunt complemente circumstanţiale de timp numai ca parte a unor sintagme prepoziţionale:

(67) a. **În octombrie** aveam concediu o lună. Dar puteam veni la Calcutta şi **pe la mijlocul lui august**, dacă predam raportul şi încheiam inspecţia şi reparaţia acelor puncte diferite din apropierea Sadyiei. (Mircea Eliade, *Maitreyi*)

b. MARTA UŞURELU: **Din acest decembrie** revista „Biz" se găseşte oficial şi la bordul Airfrance, KLM, Czech Airlines şi Alitalia. (http://twitter.com/#!/MartaUsurelu/status/)

c. Manifestaţii împotriva ratificării tratatului anti-piraterie informatică ACTA sunt prevăzute **în acest 11 februarie** în 54 de oraşe germane, dar şi în Franţa, Italia, Ungaria, România sau Bulgaria. (http://www.presseurop.eu/ro/content/todays-front-pages/1497401-prima-pagina)

[*În aceste fraze numele 'proprii' ale lunilor anului sunt folosite deictic: sintagmele din (a)* în octombrie *şi* pe la mijlocul lui august *desemnează situaţii multiple, care se repetau periodic, în fiecare an, în perioada în care locutorul a lucrat în India, interval care conţine momentul formulării propoziţiilor; în (b) şi (c) numele* decembrie *şi* februarie *se referă la lunile respective din anul postării mesajelor.*]

Observăm, deci, că în română, din punct de vedere morfosintactic, substantivele 'proprii' nume al zilelor săptămânii şi al lunilor anului au un comportament diferit, în sensul că numai numele zilelor săptămânii pot fi adverbializate, în timp ce numele lunilor îşi păstrează statutul de substantive cu rol de adverbiale numai ca parte a unor sintagme prepoziţionale. Această includerea într-o sintagmă prepoziţională, caracterizează nu numai numele lunilor anului ci multe substantive temporale 'comune', cum ar fi *an*, *lună*, *săptămână*, *zi*, *dimineaţă*, *seară* etc.

În ciuda aceste diferenţe morfologice, din punct de vedere semantic cele două categorii de substantive 'proprii' au acelaşi comportament; în contexte deictice nu desemnează intervalul de nivel respectiv ce conţine momentul vorbirii (o anumită zi, respectiv o anumită lună de zile), ci un interval de nivel superior, săptămâna, respectiv anul ce conţine momentul enunţării t_0. Diferenţe între cele două categorii de substantive apar şi atunci când sunt folosite împreună cu adjective calificative de tipul *următor*, *trecut* etc.

Adjective temporale

Atunci când fac parte din sintagme temporale deictice, adjectivele *trecut*, *următor* şi sinonimele lor sunt de asemenea deictice, desemnând intervale anterioare, respectiv posterioare ce au ca reper momentul vorbirii:

(68) a. Tocmai la nişte alegeri, o persoană de-naltă influenţă, aflând despre vrajba celor doi cumnaţi, a stăruit de i-a împăcat, promiţând serios că şi **anul viitor** va fi o zi solemnă pentru oraşelul Z... şi atunci trenul domnesc o să se oprească acolo un ceas... şi douăzeci şi cinci de minute. (I. L. Caragiale, *25 de minute*)

b. Domnilor, un orator al dumneavoastră a declarat **săptămâna trecută** aci că dacă ar avea doisprezece copii, pe toţi i-ar trimite să lupte pentru ţară. (Camil Petrescu, *Ultima noapte de dragoste*)

c. «- Sub pseudonimul Al Conan, mai cunoscut în lumea literară ca „Al Conan Doi - detectivul de şoc", se ascunde un reputat ziarist, reporter apreciat pentru acuitatea investigaţiilor sale, călător neobosit pe meleagurile patriei noastre. **În clipele următoare**, veţi avea prilejul să-l cunoaşteţi pe maestrul Al Conan Doi în carne şi oase... » (Vlad Muşatescu, *De-a baba oarba*)

[*În aceste contexte deictice,* anul viitor *din (a) desemnează anul ce urmează anului ce include momentului enunţării* t_0, săptămâna trecută *din (b) se referă la intervalul de şapte zile ce precedă intervalul de şapte zile în care se vorbeşte; în (c) este vorba de fraze ce constituie partea introductivă a unui interviu televizat,* în clipele următoare *desemnând momentul în care va începe interviul propriu-zis.*]

Sigur că în contexte non-deictice, adverbialele temporale conţinând adjectivele *viitor*, *următor*, *precedent*, *trecut* vor identifica timpul datorită unei relaţii anaforice:

(69) a. Un prieten de când lumea, aşa-mi păruse [Pantazi], deşi **înainte de anul acela** - 1910 - nici nu-i bănuisem măcar fiinţa pe lume. Se ivise în Bucureşti cam o dată cu întâile frunze. De atunci îl întâlnisem mereu şi pretutindeni. (Matei Caragiale, *Craii de Curtea Veche*)

b. În sfârşit [Matilda] a înţeles... nu putea să strice acel „colţ roşu" din cabinetul lui [al lui Mircea], unde stătea pe o măsuţă specială fotografia fostei soţii, care murise de cancer cu mulţi ani în urmă. «- Bun », i-a zis, «şi dacă aduce şi ea fotografia fostului ei soţ care a murit, cel de-al doilea... Îi convine să facă din casa lor un fel de mausoleu?» (Marin Preda, *Cel mai iubit dintre pământeni*, vol. III)

c. Când **în toamna anului viitor** se întoarse Mihai definitiv, ea [Tincuţa] îl aştepta la ţară, cu toţi ceilalţi, liniştită, dusă pe gânduri în zarea în care călătoreau cocorii. (Duiliu Zamfirescu, *Viaţa la ţară*)

[*În aceste trei exemple extrase din texte literare narative, sintagmele evidenţiate identifică timpul anaforic, reperele fiind constituite de elemente ale textului; în (a) reperul este dat după calendar, anul 1910, dar o asemenea informaţie nu este absolut necesară,* anul acela *raportând-se la anul în care autorul a ajuns cu povestirea; în (b) este vorba despre o lungă discuţie pe care locutorul o are cu fosta sa soţie, care îi explică de ce a divorţat din nou; convorbirea are loc spre sfârşitul vacanţei de vară din anul naraţiunii; în (c) este vorba despre toamna anului ce urmase plecării unui personaj (Mihai) în străinătate.*]

Adjectivele calificative ce determină substantive temporale sunt deictice în condiţii precise, identificate de Berthonneau (2002). Substantivele temporale fac parte dintr-o ordine secvenţială: înlănţuirea pe axa timpului a anilor, anotimpurilor, ca şi a lunilor anilor, a săptămânilor şi a zilelor ce o compun. Sunt intervale temporale ce se succed la infinit şi care sunt incluse într-o unitate superioară – deceniile în secole, anii în decenii, anotimpurile şi lunile în an, zilele în săptămâni, orele în zi, minutele în ore etc.

În plus, numele temporale 'proprii' numesc intervale ce ocupă un loc relativ într-o secvenţă cunoscută: se ştie că luna martie se situează între

februarie şi aprilie, că ziua de joi urmează după miercuri şi este înainte de vineri. Pentru ca această ordonare să fie făcută de substantive temporale 'comune' este necesar să fie determinată de un substantiv şi Berthonneau (2002) citează sintagme de tipul *anul viitor/trecut/precedent, luna următoare/viitoare, lunea viitoare/trecută, vara viitoare/trecută* etc.

(70) a. Însuşi dl. revizor şcolar Lazăr Ionescu-Lion a vizitat şcoala, constatând lipsa noastră de căldură şi a înaintat o adresă încă **din anul trecut 15 decembrie** cu No. 4599, către dl. primar local, dar şi aceasta a rămas tot literă moartă, căci şcoala se află în aceeaşi mizerie, încât nu se mai poate zice că aceasta este o umanitate, lăsând astfel să sufere elevele. (I. L. Caragiale, *Urgent*)

b. 17 februarie 2012. Mâine, când vor avea loc funeraliile lui Whitney Houston, ucisă de o supradoză de antidepresive **sâmbăta trecută**. Singurul care nu va fi primit în biserica Hope, din oraşul american Newark, va fi cântăreţul Bobby Brown, cu care diva a fost căsătorită 15 ani. (www.libertatea.ro)

c. 10 Decembrie 2007, 23:04. Pentru că e ultimul spectacol din anul 2007, *Comedy.Show* joacă **următoarea duminică** fără bilete. (forum.softpedia.com... Life & Entertainment)

[*Toate aceste exemple ilustrează folosirea deictică a adverbialelor temporale:* anul trecut 15 decembrie *se referă la anul care precedă scrierea telegramei şi la luna decembrie a acelui an; în (b), fiind vorba despre un articol de presă, ancorarea temporală după calendar este specificată (*17 februarie*) deci* sâmbăta trecută *înseamnă ziua de sâmbătă din săptămâna care precedă această dată; data de 17 februarie fiind inclusă în săptămâna 13-19 februarie, adverbialul* sâmbăta trecută *identifică sâmbăta din săptămâna 6-12 februarie, adică ziua de 11 februarie; în (c), adverbialul* următoarea duminică *se raportează şi el la ancorarea după calendar oferită de anunţul postat pe internet, deci la ziua de 16 decembrie 2007, care a fost o zi de duminică.*]

În multe limbi, exprimarea temporalităţii rezultă din asocierea sistemului complex constituit de sistemul adverbialelor temporale (adverbe, complemente circumstanţiale de timp, propoziţii subordonate de timp), pe de o parte, cu sistemul timpurilor verbului, pe de altă parte.

5.4. Concluzii

După cum am văzut, temporalitatea lingvistică se realizează prin intermediul a două categorii morfosintactice: adverbialele (mijloc lingvistic care se regăseşte în toate limbile) şi timpurile verbului, ce se manifestă prin morfeme specifice – mijloc de expresie de care dispun numai anumite limbi (Comrie 1985). Adverbialele temporale sunt exprimate de adverbe, sintagme nominale, sintagme prepoziţionale, sau subordonate temporale.

Informaţiile temporale sunt de mai multe tipuri. Avem pe de o parte calendarul şi plasarea în timp a situaţiilor în acest mod obiectiv şi autonom. Pe

de altă parte, există informaţiile ce identifică un interval temporal în funcţie de timpul comunicării (identificare deictică) sau în funcţie de informaţiile despre timp prezente deja în discurs (identificare anaforică).

Alături de adverbe, organizate în jurul axei *acum* vs. *atunci*, foarte importante sunt substantivele ce denumesc diferite intervale temporale, dintre care cele mai mici sunt incluse în intervale mai mari (secundă – minut – oră – zi – săptămână, …). Dintre aceste substantive, cele calificate drept 'proprii' (*luni*, …, *duminică*, *ianuarie*, …., *decembrie*) au un comportament discursiv special, caracterizat printr-o 'golire' semantică în contexte deictice. În enunţ, locutorul armonizează cele două sisteme, conexiunea între adverbiale şi timpul verbului fiind unul din elementele importante ale coeziunii mesajului.

Capitolul 6

Timpurile verbului (valori deictice, aspectuale, anaforice şi modale)

După cum am văzut, timpul verbului este un element important pentru deixisul temporal. În multe limbi, morfemele temporale exprimând timpul gramatical asigură ancorarea, deictică sau anaforică, a fiecărei fraze ce constituie mesajul. Ancorarea este deictică dacă leagă fraza de timpul enunţării, de t_0, şi este anaforică, dacă se raportează la o altă informaţie temporală din context.

Paradigma verbală este unul dintre elementele constitutive ale accepţiunilor cuvântului 'timp', accepţiuni discutate la începutul Capitolului 5. Ca şi celelalte limbi romanice literare, limba română nu dispune de un cuvânt specific pentru timpul verbal, spre deosebire de engleză, care face distincţia între *tense*, timpul gramatical, şi *time*, cuvânt ce care desemnează timpul în celelalte accepţii (cronologică, psihologică etc.).[1]

Discutând valoarea semantică a morfemelor verbale, gramaticile tradiţionale au făcut confuzie între folosirea unui anumit morfem al verbului pentru a face referinţă la un **interval temporal** şi folosirile sale **a-temporale** fiindcă gramaticile continuă să vorbească de valorile temporale ale prezentului pentru fraze de tipul următor:

(1) (a) Cinci fără trei fac doi.

(b) Ochii care nu se văd se uită.

(c) Soarele răsare la est.

(d) Oxigenul este un element metaloid, un gaz invizibil şi inodor care constituie aproximativ 1/5 din aerul atmosferei.

[*Prezentul verbelor din aceste fraze nu se referă la un interval temporal, ci exprimă relaţii (aritmetice) universal adevărate în (a), sau situaţii considerate întotdeauna adevărate, ca în proverbul din (b); prezentul mai este folosit de*

---

[1] În alte limbi, lingviştii au încercat să elimine această ambiguitate. În gramatica franceză, urmând o sugestie din Damourette/Pinchon (1911-1940), diferitele serii de morfeme ce caracterizează conjugarea verbelor sunt numite *tiroirs verbaux*. În italiana, Bertinetto (1991) a propus să se scrie cuvântul cu majusculă (*Tempo*) atunci când se referă la formele morfologice ale verbului, şi fără majusculă (*tempo*) pentru toate celelalte sensuri. Gramaticienii români nu au simţit nevoie unei astfel de distincţii, deci cuvântul *timp* îşi păstrează întreaga ambiguitate.

asemenea pentru a exprima fenomene ce se repetă cu regularitate de multe milioane de ani, ca în (c) sau pentru definiții ca în (d).]

Deşi la nivel morfologic aceste verbe au desinențele prezentului, din punct de vedere semantic şi pragmatic este o greşeală să se vorbească de temporalitate în cazul enunțurilor din (1): nu putem aplica la aceste enunțuri noțiunile de 'timp' sau de 'prezent', tocmai pentru că nu exprimă nici simultaneitatea, nici anterioritatea, nici posterioritatea nici față de t_0, nici față de vreun alt interval temporal. Frazele ilustrează aşa-zisul 'prezent etern', 'gnomic' sau 'omnitemporal'.[2]

6.1. Timpuri absolute şi timpuri relative, timpuri deictice şi timpuri anaforice

Se pare că distincția dintre timpurile absolute şi timpurile relative a fost introdusă de celebra *Gramatică de la Port Royal* (*Grammaire de Port Royal*), publicată de Arnauld şi Lancelot în 1660 (cf. Vetters 1993). Conform acestei distincții, sunt stabilite două serii de forme temporale: timpurile absolute, care se raportează la momentul vorbirii, şi timpuri relative, care sunt legate de un alt timp. De exemplu, prezentul este un timp absolut în vreme ce mai-mult-ca-perfectul (care desemnează un interval trecut anterior față de un alt interval trecut) este un timp relativ. În viziunea pragmatică actuală, timpurile absolute corespund, în mare, timpurilor deictice, în vreme ce timpurile relative sunt asimilate formelor verbale anaforice.

Folosirea deictică a timpurilor verbale este similară folosirilor deictice a altor elemente lingvistice. Theo Janssen (1996), de exemplu, a remarcat similitudini între funcționarea deictică a timpurilor verbale şi cea a demonstrativelor (adjective, pronume, adverbe). Cele două folosiri sunt definite astfel:

Definiția 1. Folosirea deictică a unui element indicial

Un element indicial este folosit ca deictic dacă este, din punct de vedere referențial, legat de informația care poate fi identificată datorită cadrului

---

[2] Spre deosebire de gramaticile limbii engleze sau franceze, unde termenul de 'prezent omnitemporal' este sinonim cu 'prezent etern', (sintagma se referă la o situație predicativă ce se manifestă permanent), constatăm că gramaticile româneşti au tendința să dea acestui termen o semnificație diferită: 'prezentul omnitemporal' desemnează capacitatea prezentului de a desemna intervale simultane cu t_0, anterioare sau posterioare acestuia, în funcție de expresiile ce asigură ancorarea temporală (Bidu-Vrânceanu *et al.*, 2001; Dana Manea, 2008a). De exemplu Dana Manea (2008a) introduce în categoria valorilor prezentului omnitemporal exemple ca: *acum ies să mă plimb*, *ieri ies să mă plimb pe la şase când...*, *mâine ies să mă plimb pe la şase*, sau ca *ieri ies din bloc, şi ce să vezi? mă întâlnesc cu Andrei la uşă* (Dana Manea, 2008a: 407). În paginile ce urmează, prezentul din *acum ies să mă plimb* va fi numit 'deictic', în timp ce toate celelalte forme ale exemplului ilustrează un prezent narativ. Termenul 'omnitemporal' sau 'gnomic' va fi rezervat pentru situații ca cele din exemplul (1).

asemenea pentru a exprima fenomene ce se repetă cu regularitate de multe milioane de ani, ca în (c) sau pentru definiţii ca în (d).]

Deşi la nivel morfologic aceste verbe au desinenţele prezentului, din punct de vedere semantic şi pragmatic este o greşeală să se vorbească de temporalitate în cazul enunţurilor din (1): nu putem aplica la aceste enunţuri noţiunile de 'timp' sau de 'prezent', tocmai pentru că nu exprimă nici simultaneitatea, nici anterioritatea, nici posterioritatea nici faţă de t_0, nici faţă de vreun alt interval temporal. Frazele ilustrează aşa-zisul 'prezent etern', 'gnomic' sau 'omnitemporal'.[2]

6.1. Timpuri absolute şi timpuri relative, timpuri deictice şi timpuri anaforice

Se pare că distincţia dintre timpurile absolute şi timpurile relative a fost introdusă de celebra *Gramatică de la Port Royal* (*Grammaire de Port Royal*), publicată de Arnauld şi Lancelot în 1660 (cf. Vetters 1993). Conform acestei distincţii, sunt stabilite două serii de forme temporale: timpurile absolute, care se raportează la momentul vorbirii, şi timpuri relative, care sunt legate de un alt timp. De exemplu, prezentul este un timp absolut în vreme ce mai-mult-ca-perfectul (care desemnează un interval trecut anterior faţă de un alt interval trecut) este un timp relativ. În viziunea pragmatică actuală, timpurile absolute corespund, în mare, timpurilor deictice, în vreme ce timpurile relative sunt asimilate formelor verbale anaforice.

Folosirea deictică a timpurilor verbale este similară folosirilor deictice a altor elemente lingvistice. Theo Janssen (1996), de exemplu, a remarcat similitudini între funcţionarea deictică a timpurilor verbale şi cea a demonstrativelor (adjective, pronume, adverbe). Cele două folosiri sunt definite astfel:

Definiţia 1. Folosirea deictică a unui element indicial

Un element indicial este folosit ca deictic dacă este, din punct de vedere referenţial, legat de informaţia care poate fi identificată datorită cadrului

[2] Spre deosebire de gramaticile limbii engleze sau franceze, unde termenul de 'prezent omnitemporal' este sinonim cu 'prezent etern', (sintagma se referă la o situaţie predicativă ce se manifestă permanent), constatăm că gramaticile româneşti au tendinţa să dea acestui termen o semnificaţie diferită: 'prezentul omnitemporal' desemnează capacitatea prezentului de a desemna intervale simultane cu t_0, anterioare sau posterioare acestuia, în funcţie de expresiile ce asigură ancorarea temporală (Bidu-Vrânceanu *et al.*, 2001; Dana Manea, 2008a). De exemplu Dana Manea (2008a) introduce în categoria valorilor prezentului omnitemporal exemple ca: *acum ies să mă plimb, ieri ies să mă plimb pe la şase când…, mâine ies să mă plimb pe la şase,* sau ca *ieri ies din bloc, şi ce să vezi? mă întâlnesc cu Andrei la uşă* (Dana Manea, 2008a: 407). În paginile ce urmează, prezentul din *acum ies să mă plimb* va fi numit 'deictic', în timp ce toate celelalte forme ale exemplului ilustrează un prezent narativ. Termenul 'omnitemporal' sau 'gnomic' va fi rezervat pentru situaţii ca cele din exemplul (1).

actual de referinţă al situaţiei, cadru cognitiv accesibil unui grup constituit de locutor(i) şi interlocutor(i).

Definiţia 2. Folosirea anaforică a unui element indicial

Un element indicial este folosit anaforic dacă este legat din punct de vedere referenţial de o informaţie care poate fi identificată datorită cadrului referenţial al textului, cadru cognitiv accesibil unui grup constituit de locutor/locutori şi interlocutor/interlocutori (Janssen, 1996: 80-81).[3]

Diferenţa dintre folosirile deictice şi folosirile anaforice ale elementelor indiciale este uneori complicată de numeroşi factori: pentru folosirea deictică, cadrul general de comunicare este constituit deseori de ceea ce locutorul a spus (cu puţin) înainte, de locul unde a spus, de momentul când a spus; pentru folosirea anaforică, referinţa la elemente lingvistice anterior prezente în text poate fi decisivă, dacă simpla informaţia verbală este insuficientă pentru identificarea referentului.

Pentru a pune din nou în paralel similitudinile dintre anafora temporală şi anafora pronominală, vom face un mic exerciţiu de transpunere a unui fragment dintr-un roman de Rodica Ojog-Braşoveanu. În textul originar, folosirea deictică a timpurilor verbului cât şi a categoriei persoanei este foarte clară:

(2) Dragă Olguţa, [**eu**] ştiu că nu **te** **poţi** **întoarce** acasă, **mi**-a spus avocatul că procesul **tău** a fost fixat **peste două săptămâni. Eu** totuşi **îţi** scriu, sperând în imposibil. **Mă** reped până la Piteşti să-**mi** încasez pensia. **Azi** e marţi, **pe duminică** socotesc să fiu înapoi.... Pe curând. Sile. (Rodica Ojog-Braşoveanu, *320 de pisici negre*)

[*Frazele din exemplu conţin toate mărcile deictice: autorul scrisorii, Sile, se desemnează cu formele de persoana întâi iar situaţia descrisă are loc în ziua formulării mesajului,* t_0, *identificată cu adverbul deictic* azi; *scrisoarea se referă la persoana căreia îi este adresată, Olguţa, cu forme de persoana a doua. Ziua formulării mesajului este desemnată de un adverb temporal deictic (*azi*) şi cu un nume 'propriu',* marţi, *care serveşte drept reper pentru desemnarea zilei în care Sile se va întoarce, zi desemnată cu un alt nume propriu* duminica, *adică peste cinci zile.*]

Dacă lăsăm temporalitatea aşa cum apare în textul romanului, dar facem transpunerea pronumelor deictice la persoana a treia, sau din stilul direct în cel indirect, putem vedea modul de funcţionare al anaforelor pronominale:

[3] *Deictic use of an indexical element:* An indexical element is used deictically if it is referentially related to information derivable from the current situation frame of reference which is cognitively accessible to a basically constant set of speaker(s) and addressee(s).
Anaphoric use of an indexical element: An indexical element is used anaphorically if it is referentially related to information derivable from the current text-based frame of reference which is cognitively accessible to a basically constant set of speaker(s) and addressee(s).

(3) Sile i-a scris Olguței că **[el]** știe că **ea** nu se poate în întoarce acasă și că avocatul **ei** i-a spus că procesul **ei** a fost fixat **peste două săptămâni. [El]** totuși **îi** scrie, sperând în imposibil. **I**-a mai scris și că **se** repede până la Pitești să-**și** încaseze pensia. **În acea zi** era marți, **pe duminică** urma să sosească înapoi.....

[*Cuvintele evidențiate sunt anaforice:* el *reia numele propriu* Sile *iar* ea *pe al Olguței. Posesivele sunt de asemenea cuvinte coreferente cu unul dintre cei doi protagoniști. Există și o anaforă de tip temporal, prezentă și în textul originar, adverbialul* peste două săptămâni *raportându-se la ziua scrierii scrisorii.*]

Dacă transpunem frazele la trecut, ne vom putea da seama mai bine cum funcționează anafora temporală:

(4) **Am știut** că tu nu te **puteai întoarce** acasă, avocatul tău îmi **spusese** că procesul tău **fusese fixat peste două săptămâni.** Eu totuși ți-**am scris,** sperând în imposibil. **Urma/aveam să mă reped** până la Pitești să-mi încasez pensia. **În acea zi era** marți, pe **duminică socoteam** să fiu înapoi.

[*Primul verb la perfectul compus oferă ancorarea temporală a textului într-un trecut nedefinit. Verbele la imperfect și la perfectul compus (*puteai întoarce, am scris*) sunt simultane cu intervalul de referință; verbele la mai-mult-ca-perfect* (spusese, fusese fixat) *ca și 'viitorul în trecut'* urma/aveam să mă reped *se raportează la acest trecut nedefinit, desemnând o perioadă anterioară, respectiv una posterioară acestuia.*]

Theo Janssen vorbește despre o «dilemă definițională» pentru cazurile în care elemente deictice sunt coreferente cu alte elemente deictice care le precedă în text. Dar, având în vedere diferențele dintre frazele care conțin elemente deictice, ca cele din exemplele (2) și (4), și textele conținând elemente clar anaforice, ca cele din (3), Janssen pare înclinat să nu considere că aceste elemente deictice care se repetă ar fi anaforice.

După cum am arătat în Capitolele doi și trei, mulți lingviști nu consideră că simpla coreferențialitate este suficientă pentru a defini o anaforă, trebuie să adăugăm și faptul că elementele anaforice trebuie să fie 'legate' cuatificațional de antecedent. Pentru elementele indiciale pronominale, legarea poate interveni numai în condiții destul de speciale, în subordonate relative (*v.* 3.1.2, p. 105). Dacă acceptăm această definiție a anaforei, pronumele personale și formele de prezent nu sunt anaforice, chiar dacă apar de mai multe ori în același text și identifică același referent.

6.2. Timpurile verbului: folosiri deictice *vs.* folosiri anaforice

Toate elemente indiciale pot fi folosite și anaforic, iar timpurile verbale prezintă și ele această caracteristică. Vom limita observațiile noastre la timpurile indicativului, care exprimă o temporalitate 'pură', fără 'complicațiile' suplimentare aduse de valorile modale (pentru condițional și imperativ), de controlul subiectului (pentru conjunctiv sau pentru modurile impersonale) etc.

Fiecare timp verbal al indicativului prezintă un larg evantai de semnificaţii şi de valori. Lingviştii şi-au pus problema dacă este posibil să se propună un tratament unitar pentru fiecare timp, iar cadrul oferit de pragmatica cognitivă a lui Sperber/Wilson (1986) permite o asemenea descriere: se consideră că fiecare formă din paradigma verbului are mai întâi de toate o valoare fundamentală, numită 'sub-determinată', 'predefinită', 'implicită' sau '*by default*' (*v.* 1.6.2, p. 18). Această semnificaţie fundamentală este îmbogăţită cu valorile suplimentare, specifice, ce se manifestă pentru o anumită formă într-o anumită frază; aceste nuanţe suplimentare sunt 'adăugate' de vorbitori datorită unor operaţii mentale complexe: locutorii iau în consideraţie nu numai fraza, ci şi contextul ei de apariţie. Termenii 'sub-determinat' şi 'contextualizarea' sunt cuvintele cheie ale acestei abordări cognitive.

Înainte de a discuta folosirile deictice şi anaforice ale timpurilor indicativului, este necesar să introducem câteva noţiuni. Orice formă a verbului constituie un ansamblu semantic şi pragmatic complex, având în vedere că pentru a-l analiza trebuie să examinăm semantica morfemului lexical al verbului (deci a lexemului), semantica morfemului său gramatical (gramatemul) şi argumentele verbului (în principal subiect, complement direct, complement indirect).

Pentru a stabili valoarea semantico-pragmatică a unui verb în propoziţia în care apare, trebuie deci să ţinem cont (a) de semantica lexemului verbal, numită *Aktionsart*, adică 'modul acţiunii', (b) de semnificaţiile morfemului gramatical - persoană + număr + timp + mod + aspect şi (c) de rolul semantic al sintagmelor nominale-argumente care îl însoţesc.

Modul acţiunii (*Aktionsart*) descrie deci semnificaţia temei lexicale a verbului, semnificaţie independentă de morfemul gramatical care o însoţeşte. După lungi dezbateri, care încep cu Vendler (1967), majoritatea lingviştilor vorbesc despre trei clase de verbe, definite cu ajutorul a două trăsături semantice: [± dinamic] şi [± telic], această ultimă trăsătură derivând de la cuvântul grec 'telos' ce semnifică «ţintă, scop».[4]

Trăsătura [-dinamic] caracterizează predicaţiile statice, numite Stări (*Maria îl cunoaşte pe George, cabana se găseşte la poalele colinei, săgeata de pe panou indică nordul* etc.), deci o situaţie predicativă lipsită de controlul unui agent şi având o structură fără evoluţie internă.

---

[4] Urmând un studiu mai vechi al lui Ivan Evseev (1974), ce propune o clasificare tripartită (verbe de stare, verbe de proces, verbe de acţiune) mulţi lingvişti români iau în considerare alte trăsături: pe lângă [± dinamic], verbele sunt clasificate în funcţie de trăsăturile [± agentivitate] şi [± schimbare] (Bidu-Vrânceeanu *et alii* (2001) s.v., Pană Dindelegan 2008: 326-327). După cum a arătat Verkuyl (1993), agentivitatea nu este o trăsătură importantă pentru categoria aspectului, iar schimbarea este, după cum vom vedea, o sub-clasă a verbelor caracterizate de trăsătura [+ telic], care exprimă, între altele, o stare rezultativă modificată faţă de fazele precedente ale predicaţiei.

Situaţiile predicative dinamice, evenimentele, au drept caracteristică prezenţa unui agent şi prezenţa unui element în mişcare. Dacă acest dinamism nu are o limită finală (deci nu are un sfârşit 'natural'), se vorbeşte despre Procese, situaţii predicative având trăsăturile [+dinamic], [-telic] (*Ion doarme, Maria se plimbă în parc, Ana şi Paul dansează*).

În sfârşit, situaţiile predicative caracterizate de trăsăturile [+ dinamic], [+ telic] încetează în mod natural în momentul în care limita finală a situaţiei predicative a fost atinsă şi s-a instaurat o stare nouă: în *Ion a intrat în cameră*, acţiunea exprimată de verbul *a intra* încetează firesc în momentul în care Ion a depăşit pragul camerei; această situaţie instaurează a stare nouă, pentru că la sfârşitul predicaţiei Ion, care se găsea în afara camerei, se găseşte într-un alt loc, şi anume în interiorul camerei. În mod similar, în *Maria a scris o scrisoare* evenimentul scrierii scrisorii încetează în momentul în care Maria a terminat de scris scrisoarea; în ceea ce priveşte noua stare, o entitate care nu exista (scrisoarea) la sfârşitul predicaţiei există. Vom numit acest mod al acţiunii 'Finalizare' sau 'Terminaţie'.[5]

În limbile romanice categoria aspectului nu are morfeme specifice. Morfemele verbale (numite impropriu 'morfeme temporale') exprimă simultan valori temporale şi valori aspectuale. Pentru timp, semnificaţiile codificate lingvistic sunt cele de simultaneitate, anterioritate sau posterioritate faţă de un reper; valorile aspectuale gramaticalizează modul de prezentare al situaţiei predicative (exprimată de verb + actanţi[6]) în întregul ei, deci global (aspectul perfectiv) sau parţial, în una din fazele de desfăşurare (aspectul imperfectiv) (*v.* Carlota Smith, 1991; Hank Verkuyl, 1993):

(5) a. Victor citea scrisoarea (când a început să sune telefonul).

b. Victor a citit scrisoarea.

[*În aceste două exemple aceeaşi situaţie predicativă telică* (a_citi_scrisoarea) *exprimă două valori aspectuale diferite, imperfectiv în (a) şi perfectiv în (b). Enunţul (a) ne informează că lectura scrisorii era în curs de desfăşurare. Nu*

[5] În clasificarea lui Zeno Vendler (1967), predicaţiile telice sunt formate din două clase: predicaţii telice durative şi graduale, numite *accomplishments* (*a picta un tablou, a dansa un menuet*) şi predicaţiile telice instantanee, *achievements*, a căror fază finală se manifestă brusc (*a găsi cheile, a recunoaşte pe Maria, a observa o greşeală*). Distincţia, legată de posibilitatea folosirii în engleză a formelor progresive şi a anumitor adverbiale, pare mai puţin semnificativă pentru alte limbi. Pentru limbile romanice, se preferă o clasificare tripartită, dar există ezitări în alegerea unui termen care să denumească predicaţiile telice. Caudal (2000) a propus termenul *terminations* (care se opune lui *terminaisons*, cuvânt ce desemnează terminaţiile verbului, deci morfemele gramaticale), dar termenul nu s-a impus.

[6] De obicei, când se vorbeşte despre elementele implicate în constituirea valorii aspectuale, se menţionează verbul şi complementele sale, continuându-se astfel tradiţia vendleriană (Vendler 1967). Verkuyl (1993) a arătat că valorile cantitative ale tuturor actanţilor, inclusiv subiectul, influenţează valoarea aspectuală.

ştim dacă ea a fost sau nu dusă până la capăt. În (b) aspectul perfectiv ne spune că Victor a terminat de citit scrisoarea. Limita finală a predicației a fost atinsă într-un moment anterior lui t_0.]

Carlota Smith (1991) consideră că, în cazul aspectului, este vorba mai degrabă de un 'punct de vedere' pe care locutorul decide să-l aleagă pentru prezentarea situației predicative, punct de vedere comparat cu cel al unui cameraman care decide cum să filmeze un peisaj: poate să ofere o imagina globală, întreagă, completă sau, făcând o panoramă în jurul unei axe, poate oferi o imagine sau un şir de imagini parțiale, fragmentare, sectoriale. Nu se pot discuta valorile pragmatice ale timpurilor verbale fără să se ia în considerarea valorile lor aspectuale în nici o limbă romanică, deci nici în română.

Rolul sintactic şi semantic al sintagmelor nominale ce însoțesc verbul (actanți ce corespund unor valențele) furnizează informații asupra rolului participanților la situația predicativă. De exemplu, în *Ana a deschis uşa cu cheia* verbul *a deschide* se găseşte în centrul unei constelații nominale constituită dintr-un Agent, care creează şi controlează situația predicativă (*Ana*), un Obiect sau Temă, de obicei un element neanimat care suferă acțiunea Agentului (*uşa*) şi Instrumentul, o forță neanimată care este mijlocul realizării acțiunii sau stării exprimate de verb (*cheia*). Literatura mai identifică rolul de Pacient, o ființă care suferă acțiunea Agentului (*Portofelul* (Obiect) *lui Ion* (Pacient) *a fost furat de un necunoscut* (Agent)), Loc (*Ion* (Agent) *a ieşit din cameră* (Loc)), Mod (*Paul* (Agent) *a ieşit din cameră* (Loc) *în fugă* (Mod)) etc. (*v.* şi Pană Dindelegan, 2008: 327-329).

O altă remarcă preliminară priveşte 'numărul' predicațiilor. Barbara Hall Partee (1973, 1984) a susținut ideea că opoziția între singular şi plural priveşte nu numai denotațiile grupurilor nominale ci şi denotațiile sintagmelor verbale. O sintagmă nominală ca *o carte* are ca referent o singură entitate (făcând parte din ansamblul entităților care au proprietatea de a fi cărți), în timp ce *nişte cărți, mai multe cărți* sunt sintagme ce denotată mai multe entități din acelaşi ansamblu. Barbara Partee a exprimat opinia că o sintagmă verbală poate să facă referință, de asemenea, la o singură situație predicativă sau la un ansamblu de situații predicative. În *la ora 8 Ion intră în cameră* predicația este la singular, în timp ce *în fiecare dimineață Ion intră în cameră* sau *la ora opt Ion şi Maria intră în cameră* denotă mai multe predicații, mai multe acțiuni de a intra.

Am propus în Costăchescu (2003) termenul de 'predicație multiplă' sau 'complexă' pentru desemnarea acestor predicații 'la plural', care fac, deci, referință la un ansamblu de eventualități.[7] De exemplu, o frază ca *luni şi marți Petru*

[7] Reamintim că termenul de 'eventualitate' (engl. *eventuality*) propus de Emmon Bach (1986), ca şi cel de 'situație predicativă' propus de Carlota Smith (1991) desemnează toate predicațiile, atât pe cele statice (Stări) cât şi pe cele dinamice (evenimente formate din Procese şi Finalizări).

a băut o cană de cafea înainte de pleca de acasă exprimă o predicație multiplă, *E*, formată din două eventualități, $e_1 \cup e_2$: în intervalul de timp t_1, constituit de o parte a zilei de luni, *Petre a băut o_cană_de_cafea₁* (= e_1) iar în intervalul t_2, ce face parte din ziua de marți, *Petre a băut o_cană_de_cafea₂* (= e_2). Interpretarea verbului *a bea* ca expresie a unei predicații multiple este declanșată, aici, de adverbialul complex *luni* și *marți*. Propozițiile iterative sunt numai una dintre variantele predicației multiple (*v.* Costăchescu, 2003, 2007a).

6.2.1. Prezentul

Prezentul este, după Émile Benveniste, forma fundamentală a sistemului verbal, centrul generator al temporalității lingvistice:

> «O caracteristică specială a timpului lingvistic este legătura sa organică cu activitatea vorbirii, faptul că se definește și se ordonează în funcție de discurs. Timpul ce se găsește în centrul temporalității lingvistice – un centru generator și, simultan, axial – este constituit de *prezentul* producerii vorbirii. De câte ori locutorul folosește forma gramaticală a 'prezentului' (sau un echivalent), el situează evenimentul ca fiind contemporan cu producerea discursului care îl conține. [...] Prezentul lingvistic constituie baza opozițiilor temporale din limbă» (Benveniste, 1965: 73-74).[8]

Timpul prezent este forma verbului cea mai frecvent folosită, mai ales în comunicarea orală. Ca toate elementele paradigmei verbale, morfemele prezentului aduc două informații esențiale despre situația predicativă: o informație de natură temporală (de obicei simultaneitatea cu t_0) și o informație de natură aspectuală (de cele mai multe ori imperfectivul).

În consecință, prezentul este considerat timpul deictic arhetipal sau prototipic, care denotă cu precădere un eveniment în desfășurare în momentul vorbirii:

(6) [***Situație.*** *O partidă de fotbal comentată în direct*]:
În minutul 90, Chiricheș **este** faultat in careu de Albuț. Arbitrul Balaj nu **dă** penalti. În clipa asta **este** înconjurat de 5-6 steliști furioși. (după *Ziare*.com)
[*În transmiterea unui meci în direct la radio, remarcile comentatorului descriu și analizează jocul ce se desfășoară sub ochii lui. La televiziune, aceste comentarii însoțesc imaginile transmise. Pentru ascultătorii sau telespectatorii care urmăresc transmisia în direct, se manifestă un caz de simultaneitate*

---

[8] «Ce que le temps linguistique a de singulier est qu'il est organiquement lié à l'exercice de la parole, qu'il se définit et s'ordonne comme fonction du discours. Ce temps a son centre – un centre générateur et axial ensemble – dans le *présent* de l'instance de parole. Chaque fois qu'un locuteur emploie la forme grammaticale du 'présent' (ou son équivalent), il situe l'événement comme contemporain de l'instance de discours qui le mentionne. [...] Le présent linguistique est le fondement des oppositions temporelles de la langue.»

deictică: timpul evenimentelor descrise coincide cu timpul frazelor care le descriu. În plus, timpul codificării lingvistice (TC sau t_0) coincide cu timpul receptării (TR).]

(7) a. «- Acum te **rog** să faci liniște! **Vorbesc** la telefon.»

b. «- Ce **face** Maria?» «- **Se uită** la/**privește** un film la televizor.»

c. «- Vă **felicit** cu ocazia onomasticii.»

[*În toate aceste enunțuri, prezentul verbelor exprimă simultaneitate cu momentul vorbirii. Frazele sunt, deci, expresia simultaneității deictice, care se manifestă de cele mai multe ori în comunicarea față în față, receptorul identificând timpul evenimentelor datorită faptului că este identic cu timpul de emisie-recepție. Exemplul (c) ilustrează o folosire tipică a unui verb performativ, care exprimă un act de limbaj (v.* Capitolul 10).]

În acest caz Dana Manea (2008a) vorbește despre un prezent de actualitate sau instantaneu, precizând că este o formă care apare în reportaje transmise în direct, în experimente făcute în fața unui 'public', care asistă în direct la fenomenele descrise, în enunțuri performative. Este deseori asociat cu adverbiale deictice de tipul (*abia*) *acum*, *în clipa asta*, *în acest moment* etc. (Manea, 2008a: 407- 408).

În cazul unei narațiuni, prezentul are capacitatea de a exprima o succesiune de situații printr-un mecanism de actualizare, propriu acestei relații discursive. Dacă este o relatare făcută de un martor ocular în timpul desfășurării situațiilor, întreaga secvență este deictică:

(8) ȘTEFAN: Săracul Petru... Să-l privim când pleacă... (*Se duc la fereastra din dreapta.*)
DOAMNA MARIA: Să-l privim...
ȘTEFAN: Da, **a luat** pe Dereș... **Pune** șeaua... **Strânge** chinga să crape calul... [Se urcă] sus [pe cal]... (*S-aude un tropot de cal.*) [...] [**a luat**-o] pe după deal... [**a ajuns**] la vale... [**e**] ca o mogâldeață... Abia **se** mai **vede**... Nu **se** mai **vede**!... (B. Șt. Delavrancea, *Apus de soare*, Actul III, scena IV)

[*În această scenă Ștefan cel Mare și Doamna Maria privesc pe fereastră plecarea lui Petru Rareș, iar Ștefan descrie ceea ce vede. După un prim verb la perfectul compus* (a luat) *care exprimă un prezent prefectiv, urmează o succesiune de predicații la prezentul deictic ce descrie acțiunile lui Rareș; sunt șase predicații dinamice (*a_lua (e_1 *la* t_1) → a_pune_șeaua (e_2 *la* t_2) → a_strânge (e_3 *la* t_3) → se_se_urcă (e_4 *la* t_4) → a_o_lua (e_5 *la* t_5) → a_ajunge (e_6 *la* t_6)*) urmate de trei predicații statice, exprimând Stări în succesiune:* a_fi_o_mogâldeață (s_1 *la* t_7) → a_se_vedea (s_2 *la* t_8) → a_nu_se_vedea (s_3 la t_9)*. Este evident că intervalele temporale se succed* $t_1 > t_2 > t_3 > t_4 > t_5 > t_6 > t_7 > t_8 > t_9$.]

Relațiile temporale între predicațiile de mai sus pot fi explicitate în cadrul formal al semanticii dinamice. Trebuie să luăm în considerare intervalele

temporale (t_1, ..., t_n) şi predicaţiile, împărţite în predicaţii statice (s_0, ..., s_n) şi în predicţii dinamice, numite 'evenimente' (e_1, ..., e_n).

Formulele $e_m \subseteq t_m$ sau $s_n \subseteq t_n$ exprimă faptul că evenimentul e_m, respectiv starea s_n se manifestă în intervalul t_m, respectiv t_n. Notaţia $t_1 > t_2$ exprimă faptul că intervalul t_1 este anterior intervalului t_2, în timp ce simbolul '$\preceq$' notează mecanismul de actualizare a timpului textului. Simbolul n (de la cuvântul englezesc *now* «acum») desemnează momentul vorbirii. Textul din (8) poate fi reprezentat sub forma unui DRS (*Discourse representation structure* = structură de reprezentare a discursului) reprezentare făcută în sistemul propus de Kamp/Reyle (1993).

(9)

$e_1, e_2, e_3, e_4, e_5, e_6, e_7, s_1, s_2, s_3, t_1, t_2, t_3, t_4, t_5, t_6, t_7, t_8, t_9, n$, u
nume(u, *Petru_Rareş*)
$t_1 = n$
$e_1 \subseteq t_1$,
$e_2 \subseteq t_2$, $t_1 \preceq t_2$
$e_3 \subseteq t_3$, $t_2 \preceq t_3$
⋮
$e_6 \subseteq t_6$, $t_6 \preceq t_5$
$s_1 \subseteq t_7$, $t_7 \preceq t_6$
⋮
$s_3 \subseteq t_9$, $t_9 \preceq t_8$
e_1 = lua_Dareş(u)
e_2 = pune_şeaua(u)
e_3 = strânge_şeaua(u)
e_4 = se_urca_pe_cal(u)
e_5 = o_lua_după_deal(u)
e_6 = ajunge_la_vale(u)
s_1 = fi_mogâldeaţă(u)
s_2 = se_vedea(u)
s_3 = ¬(se_vedea(u))

Diagrama de mai sus ne arată în primul rând că ancorarea temporală a textului este deictică ($t_1 = n$, deci t_1 este simultan cu *now* «acum»); datorită mecanismului de actualizare, ştim că acţiunile lui Rareş, de a pune şeaua este

anterioară acţiunii de a se urca pe cal etc. Succesiunea evenimentelor este exprimată de funcţia de actualizare, care ne dă, în final, secvenţa dinamică $e_1 \preceq e_2 \preceq e_3 \preceq e_4 \preceq e_5 \preceq e_6$, ca şi succesiunea temporală ce corespunde unor stări ce se succed (modul în care Rareş, ce se depărtează este perceput de la fereastra palatului domnesc din Suceava) care corespunde succesiunii temporale $t_1 > t_2 > t_3 > t_4 > t_5 > t_6 > t_7 > t_8 > t_9$. (pentru detalii *v.* Kamp/Reyle 1993, Corblin 2002, Costăchescu 2004).

Este adevărat că valoarea fundamentală a prezentului este aceea de a face referinţă la momentul vorbirii, dar o formă lingvistică atât de frecventă a dezvoltat multe alte valori semantice şi pragmatice. Am vorbit deja despre valoarea a-temporală a prezentului, numită şi 'omnitemporală' sau 'pancronică' sau 'gnomică', valoare prezentă în exemplele (10 a-b), în fraze ce exprimă adevăruri ştiinţifice (10 c-e), în proverbe, în cugetări şi maxime (10 f).

(10) a. Ursa Mare este o constelaţie formată din şapte stele, a căror poziţie relativă seamănă cu un car cu oişte. Mai este numită şi Carul Mare.

b. Carbonul este un metaloid tetravalent care se găseşte în natură sub formă de grafit, în cărbunele de pământ. Face parte din tabelul periodic al lui Mendeleev, are simbolul chimic C şi numărul atomic 6.

c. Cinci ori cinci fac douăzeci şi cinci.

d. Pământul, care mai este numit şi Terra sau „Planeta albastră", este una dintre planetele interioare ale centurii de asteroizi. Este a treia planetă ca distanţă faţă de Soare şi a cincea ca mărime.

e. Apa este un lichid inodor, insipid şi incolor, având formula chimică H_2O.

f. Poate că prietenia nu este decât aceasta: o prezenţă care se întregeşte cu altă prezenţă. Prietenii de obicei se caută, iar când s-au găsit, adeseori tac. (Cezar Petrescu)

[*Toate aceste exemple conţin verbe la prezentul a-temporal, deoarece: (a) este descrie o constelaţie, (b) precizează poziţia unui element într-o taxinomie chimică (tabelul lui Mendeleev), (c) exprimă un adevăr matematic iar (d) furnizează informaţii despre planeta Terra, (e) defineşte chimic apa, (f) este o cugetare, deci o constatare cu valoare generală despre comportamentul prietenilor.*]

După cum am arătat la începutul capitolului, acest tip de prezent (numit şi 'permanent') este lipsit de o valoare temporală, în sensul că nu indică un raport de anterioritate, simultaneitate sau posterioritate între un punct de referinţă temporală (momentul de ancorare) şi situaţia predicativă relatată de verbul la prezent.

Pe lângă simultaneitatea cu t_0, două alte valori ale prezentului sunt deictice: capacitatea de a exprima un viitor apropiat sau un trecut recent, situaţii în care este însoţit, de obicei, de un adverbial temporal. Această caracteristică derivă din faptul că raportul temporal este exprimat luând ca reper momentul

vorbirii. Riegel/Pellat/Rioul (1994) propun pentru această valoare semantică a prezentului, valoare ce există şi în limba franceză, termenul de 'prezent extins':

(11) a. «- **Mâine** te **duci** la Vasilescu?» «- Trebuie» «- Şi de ce mă rog trebuie?» «- Pentru că i-am promis.» «- Şi de ce i-ai promis?» «- Aşa.» (Victor Loghin, *Conversaţie*)

b. «- Crăciunul **cade luni**; **trebuie să apărem** cel mai târziu **joi la 21 de dimineaţă**... Un număr de lux, îngrijit, nu rasolit ca numerele cotidiane; bine aranjat, tipărit frumos şi nu ciuruit de greşeli...» (I. L. Caragiale, *O cronică de Crăciun*)

[*În aceste două exemple, prezentul desemnează un interval posterior momentului vorbirii: în (a) acţiunea interlocutorului de a se duce la Vasilescu va avea loc în ziua următoare celei în care are loc conversaţia; în (b) atât ziua de luni cât şi cea de joi sunt posterioare momentului în care ziariştii programează apariţia numărului festiv.*]

(12) a. **Vineri 13 aprilie [2012]**. **Ieri** a fost o zi neagră pentru România. [...] Cei 22 de ani trecuţi de la Revoluţie nu au schimbat aproape nimic, au fost un intermezzo. Şi să dovedim. Bogdan Drăgoi, Ministrul Finanţelor Publice, **refuză** să plătească integral cele 16 miliarde de Euro pe care Statul Român le datorează celor cărora le-a luat bunurile. (http://romaniadeieri.blogspot.com/)

b. «- Bătrâna vorbeşte singură.» «- O făcea şi înainte.» «- **Acum** însă **trăncăneşte toată ziua** cu motanul, îi **povesteşte** întâmplări din trecut, mai ales dacă **are impresia** că nu **e auzită**.» (Rodica Ojog-Braşoveanu, *320 pisici negre*)

[*În aceste fragmente, verbele, în ciuda formei de prezent, se referă la momente anterioare momentului vorbirii: în (a), ancorarea temporală este dată conform calendarului, un tip de ancorare obişnuit în presă şi folosit în acest blog. Folosirea prezentului verbului* a refuza *sugerează faptul că Bogdan Drăgoi nu şi-a schimbat declaraţiile sau intenţiile din momentul postării comentariului. În (b) este descris, evident, un comportament anterior formulării mesajului, dar care se repetă în perioada delimitată de adverbialul* acum *şi care include momentul enunţării.*]

Termenul de 'prezent extins' este folosit de Dana Manea cu o accepţie uşor diferită, pentru desemnarea situaţiilor în care prezentul se referă la intervale temporale deschise, având ca limită (iniţială sau finală) momentul enunţării (Manea, 2008a: 408-409). Ilustrăm mai jos acest sens al termenului 'prezent extins':

(13) a. Pregătirile pentru deseară **sunt** gata **de ieri**. Îi voi arăta că am fost o fată cuminte în săptămâna care a trecut, mi-am luat doctoria, leafa, dulciurile, vinul de rigoare... (Cătălin Gavriliu, *Licitaţia*)

b. Şi **de două săptămâni**, de când nu mai are ce să vândă, **umblă** ca un bezmetic. (Constantin Chiriţă, *Cireşarii*, vol. 3)

c. «- Nu te grăbi să pleci de lângă mine», spuse Sanda, «n-am nevoie de nici un doctor… **În câteva ceasuri îmi revin** și mâine ne plimbăm prin parc.» (Mircea Eliade, *Domnișoara Cristina)*

[*Informațiile temporale evidențiate din fragmentele de mai sus desemnează intervale care au ca limită finală momentul vorbirii în (a) și (b), intervale care au punctul inițial în ziua precedentă în (a) și cu două săptămâni în urmă, în (b); în (c)* t_0 *marchează limita inițială, a unui interval care va dura câteva ore și în cursul căruia se va manifesta modificarea stării de sănătate a vorbitorului.*]

În cazul situațiilor statice, prezentul deictic se folosește deseori pentru a desemna situații non dinamice care, deși instaurate în trecut, continuă să se manifeste în t_0:

(14) a. «- Mi-ai spus că unul dintre amicii cu cari erai aseară nu **mă poate suferi**, și că tu ai susținut că eu **sunt deștept**.» (I. L. Caragiale, *Amici*)

b. De câte ori venea taică-său și-ntreba unde e Sînziana, Maria-i răspundea invariabil: «- Cu vreun gagic la cinema», folosind neologismul foarte *en vogue* cu intenția de a-și enerva tatăl. «- Unde-ai învățat să vorbești așa?», o-ntreba acesta. «- În societate, și dacă nu-ți **place**, regret. Ce vrei, **sunt** un copil semiorfan.» (Ileana Vulpescu, *Arta conversației*)

[*Verbele la prezent se referă la stări ce au început în trecut, dar care continuă în momentul vorbirii* t_0 *și care se vor prelungi și în viitor.*]

Prezentul extins poate fi folosit și pentru a desemna un interval temporal posterior momentului vorbirii, dar care începe la t_0:

(15) a. Astfel, de la dânsul am aflat... […] că Alexandru Davila **deschide** la toamnă un teatru nou național în București. (I. L. Caragiale, *Așa să mor*!)

b. «- Matei nu mai vine... Eu mă duc, Dinule.» «- Doamne, cum vorbești dumneata!...» « Mă duc... Dacă mai **întârziază** două zile, nu **mă** mai **vede**. I-ai telegrafisit?» întrebă ea, uitându-se în ochii lui. (Duiliu Zamfirescu, *Viața la țară*)

c. Când am luat, în sfârșit, o hotărâre unanim acceptată, trecuse de miezul-nopții. Mâine **plecăm** la Posada, să dezgropăm "Bombița". Mă **transportă** la fața locului tanti Ralița. Cu Trabantul. Plecarea în zori, ca până seara să fim înapoi, la București. După care pornesc la Poiana, să-l caut pe Ilie Dihalică Bezeț. (Vlad Mușatescu, *De-a baba oarba*)

[*Formele de prezent ale verbelor din exemplele de mai sus desemnează intervale temporale ulterioare momentului vorbirii, lectură asigurată de prezența unor adverbe de timp,* la toamnă *în (a)* două zile, *în (b),* mâine *în (c). Aceste forme sunt substituibile cu forme de viitor (*va deschide, va întârzia, vom pleca, mă va transporta, voi porni etc.).]

Alte forme ale prezentului nu sunt însă deictice, referindu-se la intervale temporale din trecut sau din viitor, fără raportare la momentul vorbirii.

În cazul în care referinţa este la trecut, Dana Manea vorbeşte despre un 'prezent retrospectiv', citând cazul referirilor la lucrări ştiinţifice, la limbajul criticii literare, la tabelele cronologice (D. Manea, 2008a: 410):

(16) a. Toate personajele acestea [Fred Vasilescu, doamna T., Ladima] **sunt făcute** în *Patul lui Procust*, spre deosebire de *Ultima noapte...*, exclusiv cu incidente de viaţă, nu autentice, că autenticitatea are după mine alt sens, ci strict adevărate; adică, propriu-zis, nu **este** nici un incident în toată lumea aceasta care să nu fie luat dintr-o întâmplare din viaţă, însă distribuţia acestor incidente **este** făcută după legile de organicitate ale personajelor. (Camil Petrescu. *Conferinţă* ţinută la Ateneul Român în 15 mai 1943)

b. 1908. Familia mutându-se la Bucureşti, micul George [Călinescu] **se înscrie** la Gimnaziul „Gh. Şincai". (*Tabel Cronologic* din George Călinescu, *Bietul Ioanide)*

[*Verbele la prezent din (a) se referă la universul ficţional al romanelor lui Camil Petrescu; dat fiind faptul că operele literare sunt (cvasi) eterne, oricum prezintă un gen special de perenitate, putem să le considerăm variante ale prezentului omnitemporal; în (b) prezentul este folosit într-un tabel cronologic, exprimând o simultaneitate cu anul precizat, 1908.*]

Am putea adăuga folosirea prezentului la indicaţiile scenice la textele dramatice sau la textele care le imită:

(17) a. În stânga, o aripă a castelului din Suceava, cu ferestre cu gratii de fier, sfârşindu-se cu o terasă pusă pe tălpi de piatră. O uşă **dă** pe terasă. Mai departe **se vede** turnul castelului. [...] **E** o zi de toamnă. Vântul **suflă**. Frunzele **cad.** (Barbu Ştefănescu Delavrancea, *Apus de soare*)

b. Un birou de avocat. Ora 9 dimineaţa. Avocatul, un licenţiat începător, **stă** la biroul său, studiind nişte hârtii. O cocoană **intră** urmată de un tânăr. (I. L. Caragiale, *Articolul 215*)

[*În aceste două fragmente avem a face cu două părţi iniţiale ale textului (incipit), în (a) al unui text dramatic, autorul indicând cum trebuie să arate scena. Fraza din (b) este începutul unui 'moment' de Caragiale care foloseşte aici o tehnică caracteristică pentru textele dramatice. Observăm că toate verbele sunt la prezent (se presupune că scena se prezintă aşa sub ochii spectatorului/cititorului). Remarcăm numărul mare de propoziţii eliptice, din care lipsesc verbele de existenţă* (a se găsi, a fi, a se afla, a exista *etc.*).]

Acest tip de folosire a prezentului este foarte apropiat de aşa-numitul 'prezent narativ' sau 'istoric', care îşi propune efectul stilistic de a prezenta fapte din trecut ca şi cum s-ar desfăşura sub ochii noştri:

(18) a. **Stau** în calidorul [= coridorul] casei din Mana. Şi **văd**. Îl **văd** pe tata cum **dă** încă-numai-o-raită şi încă-numai; o **văd** pe mama cum **scoate** din casă în curte

valize, baloturi, pachete, lucruri neîmpachetate, neînvalizate, neîn' nimic. În curte, îl **văd** pe Moş Iacob cum o **ajută** în felul lui la coborâtul, de pe calidor în curte, a bagajelor. (Paul Goma, *Din calidor*)

b. Am ajuns la liceu la ora 8 fără un sfert. [...] **Intru** în clasă şi mă **aşez** într-o bancă la întâmplare, lângă un băiat voinic. Nici un cunoscut. Vorbe, pe şoptite. Băncile, aproape pline. De câte ori **se deschide** uşa, toate capetele, dar absolut toate, ca la o comandă, se-**ndreaptă** spre ea, să vadă cine mai **vine**. În sfârşit, uşa **se deschide** larg şi **intră** un domn înalt şi slab, cu mustaţă mică, neagră, cu părul despărţit în cărare la dreapta şi bine pieptănat, cu nasul coroiat şi ochii mici, negri şi plini de răutate. (Grigore Băjenaru, *Cişmigiu*)

[*Acţiunea fragmentului scris e Paul Goma se referă la evenimente din 28 iunie 1940, când Basarabia a fost cedată URSS-ului şi o parte a populaţiei româneşti s-a refugiat în România. Autorul 'vede' cu ochii minţii pregătirile pentru refugiu făcute de părinţii lui. În (b) Grigore Băjenaru povesteşte prima sa zi de şcoală la Liceul Lazăr. Seria narativă începe cu un verbe telic la perfect compus (*am ajuns la liceu*); urmează o secvenţă ordonată de predicaţii dinamice exprimată de verbe la prezent (*intru_în_clasă → mă_aşez_într-o bancă); *o dată prezentul instaurat, secvenţa continuă cu alte predicaţii ordonate, la acelaşi timp* (uşa_se_deschide → capetele_se îndreaptă_spre_ uşă (*predicaţie multiplă*) → uşa_se_deschide → intră _un _domn _înalt).]

Cele două exemple de mai sus arată modul în care, într-un context non-deictic, prezentul apare în secvenţe de predicaţii ordonate temporal.

Dacă contextul nu este deictic, ceea ce se întâmplă des în cazul unei naraţiuni, prezentul poate avea valoare de viitor, de predicaţie multiplă, de simultaneitate sau posterioritate faţă de momentul ancorării non-deictice. Folosirea sa corespunde unor valori stilistice, specifice până la un anumit punct diferiţilor autori.[9]

Din punct de vedere lingvistic, prezentul indicativ este în limba română o formă sub-determinată, caracteristică mai accentuată în această limbă, în comparaţie cu alte limbi romanice literare şi care are numeroase consecinţe. În primul rând în română prezentul are capacitatea să desemneze toate relaţiile temporale, deci nu numai simultaneitatea, pe axa deictică şi pe cea anaforică, dar şi anterioritatea şi posterioritatea pe ambele axe.

În cadrul opoziţiei simultaneitate *vs.* non simultaneitate şi, în domeniul acesteia din urmă, în opoziţia anterioritate *vs.* posterioritatea, morfemele verbale ale prezentului sunt, în limba română, arhimorfeme temporale, termeni non marcaţi care apar în poziţia de neutralizare. Această caracteristică a prezentului se regăseşte parţial în celelalte limbi romanice, dar, dacă ne referim la marile

[9] Pentru folosiri discursive ale prezentului legate de concordanţa timpurilor (prezentul 'stilistic', prezetul 'anaforic' şi prezentul 'de contaminare') vezi secţiunile respective din capitolul următor, mai ales 7.4.3, p. 302.

limbi romanice literare (franceză, spaniolă, italiană), apariția prezentului ca element non marcat al opoziției în aceste limbi este mai restrânsă în forma scrisă, dominată de regulile concordanței timpurilor, fenomen ce ține de o lungă tradiție culturală. În schimb, prezentul este forma verbului cea mai frecventă în limba vorbită, mai puțin 'încorsetată' de reguli normative. Ocurențele prezentului indicativ în română în propoziții subordonate, mai ales în completive directe, face parte dintre acele particularități ce vor fi descrise în capitolul următor (*v.* secțiunile 7.4.1, p. 278 și 7.4.3, p. 302).

Prezentul indicativ este sub-determinat din punct de vedere semantic și pragmatic și este foarte economic din punct de vedere cognitiv, deoarece implică un efort minim de producere (prezență proeminentă în memorie) și de articulare (are un corp fonetic relativ scurt). Datorită acestei sub-determinări, folosirile discursive ale prezentului oscilează între o folosire descriptivă și o folosire interpretativă.[10] Există, deci, semnificația propoziției, descrisă de semantică, pe de o parte, și efectele discursive și pragmatice ale contextului, pe de altă parte (Neil Smith, 1993: 35).

În folosirile descriptive, semnificația propozițiilor rezultă dintr-o relație semantică complexă: (i) la un prim nivel, sensul elementului ce exprimă predicativitatea (cel mai adesea un verb) se comportă ca o funcție, în sensul matematic al termenului,[11] care combină informația conținută în semantica lexemului verbal (modul acțiunii sau *Aktionsart*) + semantica morfemului verbal; (ii) semnificația predicatului rezultată din informațiile din (i) care se combină apoi cu informația

---

[10] Științele cognitive și studiile lingvistice ce se inspiră din această abordare preferă termenul de sens 'procedural'; se vorbește chiar despre o 'pragmatică procedurală'. Este vorba despre un demers care încearcă să expliciteze interpretarea semantică și pragmatică printr-un 'calcul' (sau raționament) mental, care pornește de la instrucțiunile pe care le prezintă expresii speciale, numite 'procedurale' (Blakemore, 1987; Mœschler, 2002b; Saussure, 2003, 2005). De exemplu, adverbul *încă* într-o propoziție ca *nu mi-a răspuns încă* declanșează o semnificație procedurală conform căreia locutorul se aștepta ca răspuns să fie dat mai repede.

[11] Am arătat în 2.1.1, p. 29, că, în matematică, o funcție este o operație care creează o corespondență între elementele a două mulțimi A și B, A constituind domeniul, iar B – codomeniul funcției, adică mulțimea de valori pentru funcția respectivă. De exemplu dacă $f(x \times 2)$, atât domeniul, cât și codomeniul funcției este constituit din numere naturale: dacă A este constituit din numerele {1, 2, 3, 4}, atunci B va fi format din numerele {1, 4, 6, 8}, deoarece $f(1) = 1, f(2) = 4$, ….. Semnul funcției '*f*' se mai poate scrie și sub forma a unor paranteze drepte duble ([[ ]], de exemplu [[1]] = 1, [[2]] etc.). În linia propunerilor lui Frege, în propoziții ca *Ion o iubește pe Maria*, *Paula îl iubește pe Nicolae* verbul *a iubi* se o comportă în mod similar unei funcții în care mulțimea A este constituită (pentru universul de discurs) din mulțimea persoanelor care iubesc iar B – din mulțimea persoanelor care sunt iubite, astfel că [[*iubi* (*Ion*)]] = *Maria*, [[*iubi*(*Paula*)]] = *Nicolae* etc. Așa se explică faptul că traducerea unei asemenea propoziții într-un limbaj logic este făcută de formule de tipul *iubi(i, m)*, *iubi*(*p*, *n*) care subliniază că verbul este considerat o funcție cu un anumit număr de argumente. Genul acesta de traducere formală este folosit în DRS, după cum se poate vedea în exemplul (9).

furnizată de alte sintagme, cel mai adesea nominale, care joacă diferite roluri tematice, conform principiul lui Frege (vezi 2.1.1, p. 31).

(19) Maria traversează înot Helespontul.

[*Propoziția se constituie în jurul predicației telice* a_traversa_Helespontul *la prezent, însoțită de două alte sintagme, una cu rol de Agent* (Maria) *și cealaltă de* Manieră *(*înot*)*.]

Prezentul fiind o formă lingvistică sub-determinată, interpretarea corectă şi completă a enunţului poate fii făcut de receptor numai datorită contextualizării:

(20) a. [***Situație***. *La telefon*]:
PAUL: «- Alo, sunt Paul. Aş dori să vorbesc cu Maria.»
ION: «- Acum nu se poate. **Maria traversează înot Helespontul.**»

b. În această poveste, **Maria traversează înot Helespontul.**

c. (*Titlu de ziar*): **Maria traversează înot Helespontul.**

d. În fiecare vară, **Maria traversează înot Helespontul.**

e. PAUL: «- Ce apreciezi cel mai mult la Maria?»
ION: «- Este o mare sportivă. **Traversează înot Helespontul.**»

[*Datorită contextualizării, receptorul poate da o interpretare exactă a propoziției din (19), care își păstrează în toate contextele elementele semantice evidențiate mai sus. Diferitele contexte, precizate în (20) aduc însă informații suplimentare. Este clar că în (a) propoziția exprimă o situație deictică, de simultaneitate cu t_0; în (b) propoziția constituie un fel de rezumat al textului informativ care urmează; prezentul din (c) este istoric, titlul făcând referință la un eveniment care a avut deja loc. Într-un context ca cel din (d) prezentul exprimă o predicație multiplă iterativă, explicitată de adverbialul frecventativ* în fiecare vară. *În răspunsul lui Ion din (e), faptul de a traversa înot Helespontul este afirmat în legătură cu Maria independent de trecut sau de viitor, ca o proprietate care o caracterizează și care suscită admirația lui Ion. Este vorba, deci, despre un prezent gnomic.*]

Pentru a întări ideea că timpurile verbale sunt sub-determinate şi interpretabile numai în context, Neil Smith (1993) enumeră alte ocurenţe caracteristice pentru prezent:

(21) a. (*Anecdotă*): Paddy intră într-un bar…
b. (*Indicație scenică*): Persefona şterge praful.
c. (*Prezentare științifică*): Saussure arată că ….
d. (*Previziune*): Trenul pleacă la ora şapte. (Smith, 1993: 35)

[*Prezentul din anecdote şi bancuri face parte dintr-o naraţiune, descriind o situaţie mai mult sau mai puţin fictivă. Indicaţiile scenice sunt instrucţiuni pe care autorul dramatic le dă actorilor, pentru a clarifica comportamentul lor scenic, fiind, după Sperber/Wilson (1986), un fel de imperativ. O prezentare a unei teorii ştiinţifice constituie un rezumat al uneia sau mai multor articole sau cărţi. Previziunile se referă de obicei la evenimente planificate, care se vor produce cu o anumită probabilitate într-un viitor mai apropiat sau mai depărtat de* t_0.]

Toate aceste consideraţii nu vor să susţină că prezentului îi lipsesc total folosirile descriptive, dar acestea sunt de un tip destul de special, deoarece sunt legate de verbele performative şi de prezentul deictic al unor mesaje cum ar fi comentariul în direct al unui meci, folosiri deja menţionate la începutul acestei secţiuni (exemplele (6), (7c)). Iată exemplele propuse de Smith (1993):

(22) a. (*Act de limbaj*)
«- Promit să mă las de fumat.»

b. (*Ziaristul sportiv comentează în direct un meci*):
«- Mutu primeşte balonul, şutează şi ratează.»

[*În (a), prezentul verbului performativ* a promite *face parte dintr-un act de limbaj exprimând un angajament pe care locutorul îl ia privind o acţiune viitoare. Fraza (b) descrie acţiuni care se desfăşoară sub privirile comentatorului şi spectatorilor şi posibil (dacă meciul este transmis de televiziune) şi sub privirile telespectatorilor.*]

Tratarea timpurilor verbului în acest cadru teoretic situează folosirea lor în interfaţa dintre semantică şi pragmatică, deoarece semnificaţia frazei la nivelul semantic (sintetizată de valoarea ei de adevăr) este explicitată pe baza principiului compoziţionalităţii, dar este completată cu elemente pragmatice. În cazul predicativităţii, principiul lui Frege se manifestă în felul următor:

- dacă predicativitatea este exprimată de un verb, semnificaţia sa provine din valorile semantice ale lexemului verbal (modul acţiunii sau *Aktionsart*), combinate cu sensul morfemelor verbale care adaugă informaţii de tip persoană, număr, timp, aspect, modalitate;
- predicatul este interpretat ca o funcţie ce ia ca argumente alte sintagme ale propoziţiei, sintagme care aduc alte informaţii, conform rolul semantic al fiecărui actant;
- din combinaţia elementelor descrise mai sus (valorile funcţiei-predicat pentru nominalele-argumente), rezultă semnificaţia propoziţiei care, în cazul afirmaţiilor, este constituită de obicei dintr-o informaţie complexă privind un fragment al universului extralingvistic. Dacă această informaţie descrie corect situaţia extralingvistică, propoziţia va primi valoarea ‘adevărat'; dacă nu, va avea valoarea ‘fals'. Acesta este motivul pentru care se consideră că semnificaţia unei propoziţii

este sintetizată de valoare ei de adevăr ('adevărat' sau 'fals'), care ne spune dacă propoziția descrie în mod adecvat, sau nu, situații din universul (extralingvistic) despre care transmite informații.

Cele trei etape descrise mai sus țin de interpretarea semantică a propoziției. Însă sensul complet al unei astfel de construcții nu poate să rezulte numai din raportarea informațiilor semantice la co(n)textul de ocurență. Co(n)textul îi permite receptorului să înțeleagă propoziția datorită unor operații mentale complexe, cum ar fi inferențele, care implică și cunoștințele lingvistice și extralingvistice (enciclopedice) pe care locutorii le posedă. Contextualizarea reprezintă, deci, operația prin care pragmatica (mai ales cea cognitivă) aprofundează și completează informațiile aduse de semantică.

6.2.2. Perfectul compus

Ca și celelalte timpuri verbale ale indicativului, perfectul compus prezintă două valori esențiale, una aspectuală, cealaltă temporală. Din punct de vedere aspectual, această formă este corespondentul perfectiv al prezentului, exprimând o predicație telică, deci faptul că acțiunea a ajuns la faza sa finală, starea rezultativă instaurându-se în prezent.

(23) a. «- Vino să mănânci, **am pregătit** o salată bună.»

b. «- Vino să mănânci, **pregătesc** o salată bună.»

c. AMICUL: «- Câte ceasuri ai?» NIȚĂ: «- Ce-ți pasă?» AMICUL: «- Vorba e, vreau să știu unde e Mița acuma.» NIȚĂ *(plictisit):* «- Trei și jumătate trecute.» AMICUL: «- [Trenul] **a plecat din Pitești**...» (I. L. Caragiale, *CFR*)

d. E ora trei și jumătate. **Trenul pleacă din Pitești** (și se îndreaptă spre Slatina/dar se oprește brusc, cu o smucitură).

[*Cele două predicații telice (*a_pregăti_o_salată *și* a_pleca*) sunt perfective în (a) și (c) și imperfective în (b) și (d). Propoziția (b) se pretează la două lecturi: vorbitorul este în curs de a prepara salata în momentul t_0 sau își anunță intenția de a o pregăti într-un viitor foarte apropiat. Exemplul (d) ne spune că trenul, în mișcare, ieșea din gară, dar se găsește încă acolo. Dovadă că enunțul este compatibil atât cu o continuare a acțiunii cât și cu întreruperea ei.*[12] *Este evident că perfectul compus din (a) și (c) exprimă perfectivul, adică faptul că predicația a atins faza finală: salata este pregătită, trenul nu mai este în gară.*]

[12] Folosirea imperfectivă (la prezent sau la imperfect) a unui verb telic punctual, ca *a pleca*, *a ieși*, *a intra*, pune o problemă interesantă: la imperfectiv aceste verbe ne spun că predicația se găsește în faza pregătitoare (trenul se pregătea să plece din gară, Ion se pregătea să intre sau să iasă) dar acțiunea de a pleca, de a ieși sau de a intra nu a fost realizată.

Din punct de vedere temporal, perfectul compus exprimă frecvent o anterioritate faţă de un prezent. Dacă acest prezent este deictic, perfectul compus va fi deictic şi el:[13]

(24) a. Nu ştiu cum venise vorba de oameni deştepţi, şi zic eu: «- Uite, Mache e băiat deştept... că ştii că eu te-**am considerat** întotdeauna ca foarte deştept, nu că mi-**eşti** amic, fiindcă mai la urmă, dă-mi dai voie să-ţi spun, n-**am** nici un interes să-şi fac curte...» (I. L. Caragiale, *Amicii*)

b. CHIRIAC: [...] pe nea Ghiţă Ţircădău nu l-a putut găsi gornistul deloc. **A fost** la el şi ieri şi astăzi cu biletul; cică n-a dat pe-acasă de trei zile! (Ion Luca Caragiale, *O noapte furtunoasă*, Actul I, scena II)

c. «- Bă, n-auzi, **a ieşit** profesorul? » Iar Camil [Petrescu] i-a răspuns amuzat: «- **Chiar acum a ieşit**!» (Grigore Băjenaru, *Bună dimineaţa, băieţi*)

[*În toate aceste exemple perfectul compus se raportează la prezentul deictic: în (a) este vorba despre un verbe de stare (*a considera*) care exprimă o situaţie ce s-a instaurat în trecut şi care continuă şi în prezent; în (b) verbul telic (*a fi la cineva *cu sensul de 'a merge la cineva acasă') se referă la o situaţie care s-a manifestat de două ori în intervale ce precedă momentul vorbirii, explicitate de adverbele* şi ieri şi astăzi*; predicaţia telică non durativă* a ieşi *se referă la o acţiune ce a avut loc într-un moment anterior momentului t_0.*]

Din punct de vedere aspectual, perfectul compus exprimă mai ales valoarea unei stări rezultate, care se instaurează datorită unui eveniment anterior care a produs-o (Desclés/Guentchéva, 2003):

(25) a. Călugării muncesc mult: **au secat** balta.

b. Balta **a secat/s-a uscat** | Balta **este secată/uscată**. (după Desclés/Guentchéva, 2003: 50)

[*Predicaţiile din aceste exemple subliniază instaurare unor stări rezultative: procesul de secare a bălţii conduce, în faza finală, la starea rezultativă din (b): în locul unde fusese balta, în momentul t_0 terenul este uscat.*]

Această capacitate a perfectului compus de a exprima, în faza finală a predicaţiei, instaurarea unei stări noi, rezultat al predicaţiei, caracterizează mai ales verbele care exprimă evenimente tranziţionale (*a seca (un lac, un râu), a lumina, a stinge (lumina, un foc), a acoperi, a zugrăvi (o cameră), a spăla (farfuria, rufele)* etc.).

[13] În noua ediţie a *Gramaticii Academiei*, se propune termenul de 'perfect recent' (Manea, 2008a: 418) pentru situaţiile în care perfectul compus este însoţit de adverbiale temporale deictice de tipul *de curând, recent, de-abia, tocmai* etc. Trăsătura 'recent' pare însă să fie mai degrabă o trăsătură a adverbialului decât a perfectului compus.

De multe ori, în corelație cu prezentul, perfectul compus se referă la o predicație ce s-a desfășurat în trecut, dar ale cărei consecințe (starea rezultată) se manifestă în prezent:

(26) a. **LACHE:** «-Bonsoar, Mache.» **MACHE:** «- Bonsoar, Lache.» **L.:** «-**Ai venit** de mult?» **M.:** «-Nu... De vreo zece minute... Iei o bere?» (I. L. Caragiale, *Amici*)

b. [Moara] e părăsită de când **a cumpărat**-o Naiba, **acum vreo cincisprezece ani**, dacă nu și mai mult. Noi așa îi spunem, „moara din dud", fiindc-**a fost înjghebată** numai din bârne de dud. (Vlad Mușatescu, *De-a baba oarba*)

c. Exorbitantele mele dalii nu mai **sunt** decât gheme de zdrențe, murdare și umede, încâlcite jalnic și suspendate milog; fragezii mei trandafiri **atârnă** bătrâni dintre frunzele putrede; cârciumăresele **s-au uscat** deodată, biete vreascuri pierzându-și până și amintirea culorii; frunzele pomilor s-**au mototolit** pe crengi, lipsite până și de demnitatea căderii. În două, trei zile, totul va intra în putrefacție. (Ana Blandiana, *Coridoare de oglinzi*)

[*În dialogul din (a) în momentul vorbirii Lache se găsește în berărie, consecință a faptului că a ajuns acolo în urmă cu zece minute. În (b) vorbitorul insistă asupra consecințelor acțiunilor de a cumpăra și de a construi moara din scânduri de dud: moara se înalță încă și este încă proprietatea unuia din personaje, Naiba, drept consecință a faptului că acesta a cumpărat-o. În exemplul (c) în momentul t_0 cârciumăresele sunt ofilite și frunzele pomilor sunt mototolite. Perfectul compus focalizează asupra atingerii acestei faze finale.*]

Perfectul compus deictic este deseori însoți de adverbiale deictice, care îl situează de cele mai multe ori în trecut, cum ar fi *ieri*, *de curând*, *tocmai* etc. Dana Manea susține că perfectul compus deictic este incompatibil cu adverbe ce desemnează prezentul sau viitorul, citând exemplele, evident, incorecte **mâine am vorbit cu tine* sau **acum*[14] *(când discutăm) am vorbit cu tine* (Manea, 2008a: 416). Trebuie să remarcăm că această observație este valabilă numai pentru verbele care exprimă procese non telice, dar nu se aplică întotdeauna la verbe care semantic exprimă alt tip de predicații:

(27) a. Pot să jur că nu cunoști groapa noastră de gunoi. Și ce groapă de gunoi! E cam de vreo douăzeci de ori mai lungă sau mai lată decât casa lui Vrăbete, aia mare. Pe vremuri era acolo o baltă cu pește. **Acum a secat**. (Nicuță Tănase, *M-am făcut băiat mare*)

b. [...] după câteva săptămâni, cum s-a întors în oraș, s-a arătat iar la tribunal ca să-și facă obiceiul. **Acum a intrat** la o moșie, păzește vitele la baltă și, de câte

[14] Dana Manea (2008b) remarcă faptul că singura posibilitate de ocurență a adverbului *acum* cu verbe la perfectul compus este legată de semnificația «cu puțin timp în urmă» ca în *acum a ieșit*.

ori vine prin oraş, dă câte-o raită la tribunal, şi, după ce trage câte-o huiduială tribunalului, se întoarce înapoi cuminte la treaba lui. (Jean Bart, *O protestare postumă*)

c. Oricum **de mâine s-a terminat** cu distracţia pentru elevi, începe şcoala, începe trezitul dimineaţa, gata cu ieşirile în oraş [...] (http://mogaflorin.com/?tag=invatamant)

[*În (a) perfectul compus deictic insistă asupra stării rezultate, stare care se manifestă în prezent, de unde compatibilitatea sa cu adverbul* acum; *în (b) adverbul* acum *desemnează un interval mai larg ce include* t_0*, iar perfectul compus subliniază că starea desemnată (de angajat la o moşie) s-a instaurat în trecut, un trecut nu neapărat recent şi continuă să se manifeste în* t_0*; în (c) este vorba despre o predicaţie telică, ce focalizează pe atingerea fazei finale, care instituie o situaţie ce se va manifesta în viitor, de unde compatibilitatea cu un adverbial ca* de mâine *care plasează întreaga predicaţia în viitor.*]

Exemplele de mai sus dovedesc că perfectul compus este compatibil cu adverbiale care situează predicaţia în prezent sau în viitor, dacă este vorba despre verbe de stare sau de verbe telice. Adverbialele pot exprima intervale semi-deschise, care îşi au una din limite în prezent, dar au început în trecut (*până acum/azi, de* x *zile/ani* etc.), sau încep în prezent şi continuă în viitor (*de acum (înainte), de mâine, în x timp* etc.).

(28) a. «- Nu ştiu cum ţi s-a părut că **până acum nu ţi-am spus** cine sunt, dar, te rog, iartă-mă; nu **a fost** într-adins.» (Matei Caragiale, *Craii de curtea veche*)

b. Dar ce căutaţi la noi cu atâtea bagaje? Nu cumva mergeţi la ruine? **De vreo trei ani** n-a mai **fost** nimeni **pe-acolo**. (Constantin Chiriţă, *Cireşarii*, vol. 2)

c. La început trăgeam non-stop din ea [din ţigara electronică]. Acum dacă mai trag de doua trei ori pe zi. Cred că **într-o luna am terminat** şi cu asta. Deci atunci mă voi fi lăsat de fumat. (http://ionuttudorica.blogspot. com/2011/05/cum-te-lasi-de-fumat-cu-tigara.html)

[*În exemplele (a) şi (b), stările denotate de forma negativă a verbului* a spune *respectiv de predicatul nominal* a_fi_la_ruine *au început în trecut şi vor înceta la* t_0*; în (c) viitoarea stare va fi instaurată la o lună după* t_0*, în contextul respectiv este posibilă folosirea prezentului sau viitorului (*într-o lună termin/voi termina*), dar perfectul compus accentuează caracterul perfectiv al acţiunii.*]

În calitate de corespondent perfectiv al prezentului, perfectul compus poate exprima toate valorile speciale ale acestui timp. Ca şi prezentul, perfectul compus poate desemna un eveniment ulterior, mai ales dacă vorbitorul are intenţia de a-l înfăţişa ca apărând într-un interval foarte apropiat de momentul vorbirii. Alegerea perfectului compus indicând dorinţa de a sublinia caracterul perfectiv al predicaţiei:

(29) a. «- Aşteaptă-mă, **am terminat.**»

b. «- Aşteaptă-mă, în cinci minute **am terminat.**»

[*În aceste exemple, perfectul compus este deictic: în (a) această formă exprimă simultaneitatea perfectivă cu momentul vorbirii, în (b) este corespondentul unui prezent perfectiv 'extins', desemnând o acţiune care va fi încheiată într-un moment ulterior.*]

Ca şi prezentul, perfectul compus poate exprima de asemenea valori omnitemporale perfective:

(30) a. Ce n-**a învăţat** Ionică, învaţă Ion. (proverb)

b. Alţii **au sădit** ceea ce eu mănânc, eu plantez ceea ce alţii vor mânca. (proverb)

[*În aceste două proverbe, verbele la perfectul compus emfatizează stare rezultativă: rezultatul faptului de a nu învăţa când eşti tânăr, este că mai târziu nu ai cunoştinţele necesare şi trebuie să înveţi atunci; rezultatul sădirii unor plante comestibile (posibilă metaforă pentru orice realizare materială sau spirituală importantă) este acela că acestea pot ulterior să servească drept 'hrană', de la o generaţie la alta.*]

De multe ori, perfectul compus exprimă o predicaţie situată în întregime în trecut, faţă de un prezent deictic sau faţă de un alt reper temporal:

(31) a. «- Unde mi-**ai fost**?» răsună de-afară glasul cucoanei Catinca. «- **Am vorbit** oleacă cu duduia matale», răspunse Olguţa cu o moldovenească ad-hoc. (Ionel Teodoreanu, *La Medeleni*, vol. II)

b. «- **A fost** odată un fecior de cioban», începu repede Simina, fără să-i mai lase timp s-o întrerupă. «Şi când **s-a născut** el, ursitoarele **i-au spus**: „Să iubeşti o împărăteasă moartă!" Mama lui **a auzit** şi **a început** să plângă. Cealaltă ursitoare, căci erau trei, **s-a milostivit** de jalea ei şi **a adăugat**: „Şi te va iubi şi împărăteasa pe tine!"» (Mircea Eliade, *Domnişoara Cristina*)

[*Textul din (a) ilustrează situaţia în care cele două verbe la perfectul compus exprimă acţiuni situate într-un trecut ce se raportează la momentul vorbirii. În (b) aceeaşi formă morfologică exprimă acţiuni sau stări ce se situează complet în trecut, fără nici o referire la prezent; este vorba de un trecut narativ nedeterminat.*]

Dacă este folosit non-deictic iar intervalul de referinţă este situat în trecut, perfectul compus intră în concurenţă cu perfectul simplu, mai ales în limba scrisă.

Uneori adverbiale deictice ce desemnează intervale posterioare momentului t_0 apar cu verbe la perfect compus pentru a exprima acţiuni planificate, care încep în prezent şi vor continua în viitor:

(32) a. Comisia de Disciplina a FRF **a rămas** în pronunţare **pana joi** in cazul echipei Rapid. (http://sport.hotnews.ro/stiri-fotbal-21187621-comisia-disciplina-frf-ramas-pronuntare-pana-joi-cazul-echipei-rapid.htm, 25.06.2017)

b. Premierul V. P. **a anunțat** joi seară, la întoarcerea de la Bruxelles, că **a stabilit pentru săptămâna viitoare** o întâlnire cu președintele T. B. în care să discute teme de politică externă, pentru consultarea asupra unui punct de vedere unitar în reprezentarea României. (www.Realitatea.net, 10 mai 2012)

[*În (a) comunicatul de presă este postat miercuri 27 iunie 2016; starea instaurată se prelungește, hotărârea comisiei urmând să fie comunicată joi, 28 iulie 2016; în (b) adverbialul* săptămâna viitoare *desemnează intervalul în interiorul căruia va avea loc întâlnirea; verbul* a stabilit *se referă la un moment anteriorul serii de joi, 10 mai 2012.*]

Este posibil ca perfectul compus să apară atât în stilul direct, cât și în cel indirect, ca «voce a naratorului», în primul caz desemnând intervale temporale deictice, în cel de al doilea – perioade din trecut:

(33) Cu vreo săptămână înainte de teză, profesorul ne citește "Cetatea Neamțului" de Dimitrie Bolintineanu și întreabă: «- Ei, cine crede că poate s-o citească așa cum **AM CITIT-o** eu?» Știam să citesc binișor și cu intonație. M-**am ridicat** în picioare, cu cele două degete ale mâinii drepte întinse: «- Eu, domnule profesor!» «- Poftim, te rog!» **Am citit** bucata în întregime. «- Mulțumesc! **AI CITIT** mai bine decât mă așteptam. Cum te numești?» I-**am spus** numele. M-**a căutat** în catalog. «- Ți-**AM PUS** nota 9! » M-**am îmbujorat** de fericire. Nu mai avea nimeni din clasă 9 la Română. (Grigore Băjenaru, *Cișmigiu*)

[*În acest text, formele scrise cu litere maiuscule sunt deictice și perfective, referindu-se la acțiuni ce au avut loc cu puțin înainte de t_0* (am_citit-o, ai_citit, ți-am_pus_nota_9)*; celelalte forme de perfect compus se referă la acțiuni perfective situate în trecut, în perioada în care naratorul era elev de liceu. Predicațiile non deictice formează un lanț narativ:* a_se_ridica_în_picioare → a_citi_bucata → a_spune_numele → a_căuta_în_catalog → a_se_îmbujora.]

Din punctul de vedere al pragmaticii cognitive, perfectul compus reușește să exprime o mare varietate de relații temporale, datorită inferențelor făcute de către locutori, în procesul cognitiv-pragmatic de atribuire a referinței. Ca și în cazul prezentului, dacă mai multe verbe la perfect compus apar în succesiune în text, forma de perfect compus poate denota situații predicative simultane, situații predicative în succesiune sau situații predicative în care ordinea apariției în text nu corespunde ordinii lor cronologice.

(34) Mai târziu, **a venit** în orășelul nostru, întors din Germania, un tânăr inginer, cu care după câteva luni m-**am măritat**. Aveam optsprezece ani și D. nouăsprezece. Când **a auzit** că s-a hotărât logodna mea, **a venit** și mi-a spus întâia oară ceea ce știam de la sora lui, că mă iubește și că are să se omoare. **Am fost** mirată când **am aflat** câtă poezie făcusem până atunci fără să știu, m-**a mișcat** durerea lui, **am plâns** amândoi, dar m-**am măritat** cu celălalt, care, după cum îmi explica mama, avea o frumoasă carieră. (Camil Petrescu, *Patul lui Procust*)

[*În această secvenţă, ordinea de ocurenţă a verbelor la perfectul compus corespunde ordinii de succesiune cronologică a evenimentelor. Este deci vorba despre o secvenţă narativă.*]

(35) a. Ion **şi-a rupt** piciorul.

b_1. **A schiat** pe o pârtie periculoasă.

b_2. **A avut** un accident de maşină. (după Smith, 1993: 31)

[*Spre deosebire de exemplul precedent, în ciuda faptului că toate verbele sunt la perfectul compus, ordinea de ocurenţă în text poate fi diferită de ordinea cronologică: dacă textul constă din succesiune (a) - (b_1), este clar că Ion mai întâi a schiat şi ulterior şi-a rupt piciorul. În schimb, în cazul secvenţei (a) – (b_2), cele două evenimente* (a-şi_rupe_piciorul_în_t_1 *şi* a_avea_un_accident_în_t_2) *sunt cvasi simultane, în sensul că t_1 este inclus în t_2.*]

Această interpretare este asigurată de mai multe elemente: receptorul presupune că informaţiile pe care le primeşte sunt pertinente pentru tema discutată, deci presupune că există un anumit tip de legătură între diferitele propoziţii din text. Această legătură implică raporturi cronologice şi logice, bazate nu numai pe cunoştinţe lingvistice, dar şi pe cunoştinţe enciclopedice, privind situaţii din universul extralingvistic. Pe baza acestor elemente, receptorul înţelege că acţiunile relatate în (34) sunt în succesiune cronologică, în timp ce evenimentele din (35 a– b_1) s-au desfăşurat în ordinea inversă ocurenţei în enunţ, iar evenimentele din secvenţa (35 a – b_2) denotă predicaţii simultane. Faptele relatate în (35b_1) şi (35b_2) constituie cauza evenimentului din (35a), cel puţin în una dintre interpretările posibile. Interpretarea corectă are, deci, o explicaţie cognitivă, deoarece orice receptor ştie că întotdeauna cauzele precedă efectele.

Cunoştinţele enciclopedice permit receptorului să interpreteze corect enunţurile în care se manifestă o 'dezordine temporală', adică enunţurile în care ordinea de ocurenţă a predicatelor în mesaj este contrară ordinii lor cronologice:

(36) Fred **s-a căsătorit** cu o ziaristă. **S-au logodit** la mare. **S-au cunoscut** în Bucureşti, la o petrecere în casa unor prieteni comuni. (după Smith, 1993: 32)

[*Cunoştinţele enciclopedice ne permit să stabilim ordinea cronologică corectă: ştim că logodna are loc înainte de căsătorie şi că, pentru a te logodi, trebuie să-ţi cunoşti logodnicul sau logodnica înainte. Ordinea cronologică este, evident* a_se_cunoaşte _la_o_petrecere → a_se_logodi → a_se_căsători.]

Uneori cronologia predicaţiilor nu poate fi stabilită, pentru că locutorul nu dă informaţii specifice, probabil pentru că nu consideră ordinea predicaţiilor importantă pentru tema conversaţiei:

(37) Anul trecut **au avut loc** multe schimbări în viaţa prietenilor noştri: Paul şi Ana **s-au căsătorit,** Ştefan **s-a mutat** în Italia iar Narcisa **a publicat** un roman poliţist care a avut mare succes.

[*Predicaţiile care ilustrează schimbările intervenite în viaţa persoanelor despre care se vorbeşte nu sunt ordonate din punct de vedere cronologic: nu ştim dacă căsătoria lui Paul şi Ana a avut loc înainte sau după mutarea lui Ştefan în Italia, nici dacă publicarea romanului poliţist a avut loc înainte de căsătorie sau de mutare.*]

Această descriere a mecanismelor de exprimare a raporturilor cronologice arată că teoria pertinenţei, propusă de Sperber/Wilson (1986) poate fi folosită pentru înţelegerea şi descrierea modului în care timpurile verbale funcţionează în discurs (Smith, 1993).

În mod cu totul excepţional, în general sub presiunea contextului, perfectul compus este folosit pentru predicaţii care sunt întrerupte, deci care nu îşi ating, cel puţin momentan, faza finală:

(38) Am constatat atunci pe figurile redactorilor o mare satisfacţie pentru succesul cronicelor teatrale, succes a cărui confirmare deplină era pasul de umilire ce eu făceam. **Am salutat** şi **AM PLECAT**. **Când să ies**, iată că intră pe uşe, cine? vechea mea cunoştinţă, d. Nicu Ionescu. [...] M-**am oprit** să schimb câteva vorbe cu dânsul. (I. L. Caragiale, *Autoritate*)

[*În acest fragment avem o secvenţă de verbe la perfectul compus ce redă o înlănţuire de acţiuni telice: în mod normal forma* am plecat *implică atingerea fazei finale, deci faptul că locutorul a părăsit zona în care se găsea la un moment dat. Vedem însă că acţiunea a fost întreruptă înaintea atingerii fazei finale, locutorul având dorinţa de* a ieşi *(faza finală a acţiunii desemnate de* a pleca), *dar schimbându-şi intenţiile din cauza intrării şi apoi a convorbirii cu Nicu Ionescu.*]

6.2.3. Imperfectul

Mulţi lingvişti consideră imperfectul ca timpul anaforic prin excelenţă pentru că este un timp la care se manifestă dependenţa referenţială. Este un timp ce denotă un proces situat în afara actualităţii prezente a locutorului (Riegel/Pellat/Rioul, 1994: 305). Imperfectul are ca valoare specifică «exprimarea unei acţiuni trecute durative care se află într-un raport de simultaneitate cu altă acţiune trecută» (Mioara Avram, 1986: 175). Semantica imperfectului se constituie în jurul a trei categorii gramaticale: timpul, care situează predicaţie în trecut, aspectul imperfectiv şi valoarea modală, care îl situează în câmpul ipoteticului.

Din punct de vedere aspectual, imperfectul exprimă, deci, imperfectivul, o predicaţie ale cărei limite nu sunt exprimate.[15] Focalizează asupra fazei interne a

[15] În lingvistica franceză se foloseşte ca sinonim pentru 'imperfectiv' termenul de 'aspect secant', metaforă ce are la bază faptul că o (dreaptă) secantă taie o altă dreaptă, o curbă sau un cerc. Termenul a fost propus de Gustave Guillaume, care a formulat opoziţia între 'aspectul secant', lipsit de limite şi 'aspectul global' (perfectiv), în care cele două limite ale predicaţiei sunt exprimate explicit sau implicit (Guillaume, 1965: 61-62). Opoziţia se regăseşte în numeroase studii dedicate sau cuprinzând capitole consacrate timpurilor verbului în limba franceză

predicaţiei, caracteristică care i-a făcut pe lingvişti să vorbească despre o prezentare a situaţiei predicative din interior, situaţie parţial realizată şi parţial de continuat:

(39) a. «- Să vezi ce s-a-ntâmplat unui negustor, un prieten al meu!... **Venea** cu doi inşi de la Roman în clasa-ntâi... I-a luat vreo opt mii de lei... Ştii cum? Unul i-a tot dat să bea nişte vin dulce cu dresuri, şi altul i-a dat să fumeze o ţigară, cu afion, cu dracu ştie ce... A adormit omul buştean... Când s-a trezit la Bucureşti cu capul buimac, **era** singur în vagon, şi tot, blană, geamantan, bani, ceas, tot îi luaseră.» (I. L. Caragiale, *Accelerat no. 17*)

b. La mijlocul scării, am întâlnit un elev care **cobora**. S-a inclinat respectuos şi mi-a spus: «- Bună dimineaţa, domnule profesor!» (Grigore Băjenaru, *Bună dimineaţa băieţi*)

[*În aceste exemple verbele* a veni, a fi *şi* a coborî *la imperfect prezintă fazele interne ale predicaţiilor: verbele dinamice, arată că deplasarea era în curs de desfăşurare:* venea (cu trenul) *ne spune că voiajul de la Roman la Bucureşti era în curs de executare, ca şi* cobora (scara)*; în cazul predicaţiei statice* era (în vagon) *este desemnată o stare de durată, instaurată anterior.*]

Temporal, imperfectul are ca valoare *esenţială* simultaneitatea cu evenimente din trecut, valoare ce se regăseşte şi în celelalte limbi romanice.[16]

(40) a. [Dl. Nazarie] **vorbi** câteva minute în şir, pe nerăsuflate, parcă i-ar fi fost teamă să se oprească, să nu-l înghită cumva tăcerea. **Vorbi** despre săpături, despre sărăcia de la Muzeul de Antichităţi, despre frumuseţea acestor câmpii dunărene. Egor **privea** câteodată, pe furiş, spre d-na Moscu. **Asculta** ca vrăjită, dar pictorul îşi **dădea** prea bine seama că nu aude un cuvânt. (Mircea Eliade, *Domnişoara Cristina*)

b. O semilună palǎ, brodată pe un steag, **lucea** şi atunci pe înaltul unui catarg, şi tu desigur, cu faţa întoarsă peste umăr, ai trebuit să priveşti tristă pe largul întinselor valuri ce te **despărţeau** de ţara ta... (Dimitrie Anghel, *Mama*)

[*Toate verbele la imperfect din aceste exemple exprimă predicaţii simultane non deictice, localizate în trecut: în (a) simultaneitatea verbelor la imperfect* a privi, a asculta, a-şi da seama *se raportează la cele două ocurenţe ale verbului* a vorbi *la perfectul simplu care le preced; în (b) localizarea pe axa trecutului*

(Wilmet, 1970; Riegel/ Pellat/Rioul, 1994/2009, Anne Carlier, 2002; Berthonneau/Kleiber, 2006 etc.).

[16] Imperfectul pare să prezinte folosiri analoge în limbile romanice literare, unde este un element important al 'concordanţei timpurilor', exprimând simultaneitatea pe axa trecutului: franceză *quand **j'étais** petite, je **passais** des heures et des heures à jouer avec mes amies* italiană *quando **ero** bambina, **passavo** delle ore intere a giocare con le mie amiche*; spaniolă *cuando **era** niña, **pasaba** horas y horas jugando con mis amigas*; română *când **eram** mică, mă **jucam** ore întregi cu prietenele mele* (v. pentru alte amănunte Capitolul 7).

se face cu ajutorul unui adverb temporal (atunci) *şi a unui verb la perfectul compus (*ai trebuit*); faţă de aceste repere, imperfectul verbelor* a luci *şi* a despărţi *exprimă simultaneitatea.*]

Imperfectul, fiindcă nu desemnează limitele predicaţiei, este compatibil mai ales cu adverbiale care indică limita iniţială a predicaţiei sau intervalul temporal din interiorul acesteia, fiind incompatibil cu adverbialele marcând limita finală:

(41) a. Atunci, conu Dinu, care îi **privea de un sfert de ceas** cum îşi dau arama pe faţă, **pofti** pe câteşipatru preoţi să înceapă slujba, că şade ruşine, fiecăruia fiindu-i păstrată plata ce i se cuvine. (Duiliu Zamfirescu, *Viaţa la ţară*)

b. **Într-o noapte**, Grigore **auzea** lunecarea tăcută a gunoaielor. Pe acoperişul bordeiului **se topea** zăpada. Bătrânul **simţea** cum tot pământul acela sterp **se trăgea** mai spre fund, aşezându-se strat peste strat. (Eugen Barbu, *Groapa*)

c. **Era ora şase seara**. **Zi de lucru**. Aleile grădinii **erau** aproape pustii înspre porţile principale, şi soarele, apunând, aurea nisipul, în vreme ce boscheţii de liliac **se scufundau** in umbra serii. (Panait Istrati, *Chira Chiralina*)

[*În (a) adverbialul* de un sfert de ceas *desemnează începutul intervalului în care are loc procesul marcat de verbul* a privi*; în (b) şi (c), este desemnat intervalul în interiorul căruia au loc predicaţiile imperfective:* într-o noapte *în (b) şi* ora şase seara, zi de lucru *în (c).*]

În ceea ce priveşte modul specific de desemnare a timpului, Liliane Tasmowski-De Ryck (1985) a arătat că imperfectul are drept caracteristică esenţială dependenţa referenţiala, în sensul că un enunţ la imperfect trebuie să fie legat de un antecedent temporal. Această caracteristică a fost evidenţiată de un număr important de lingvişti, între alţii de Riegel/Pellat/Rioul (1994):

> «Imperfectul nu poate să introducă singur un reper temporal nou, ci se sprijină în general pe un reper temporal dat de un verb anterior sau de o indicaţie temporală (în acest sens, imperfectul funcţionează ca un timp ‘anaforic’)»[17] (Riegel/Pellat/Rioul, 1994: 306).

Observaţia de mai sus, făcută în legătură cu modul de funcţionare al imperfectului în limba franceză, este valabilă şi pentru imperfectul românesc, considerat şi el un timp anaforic (Dana Manea, 2008a: 401). Relaţia anaforică exprimată de imperfect este mai ales cea de simultaneitate, deci de coreferinţă temporală. Momentul de ancorare temporală la care se raportează imperfectul poate fi constituit din: (i) un eveniment din trecut menţionat într-o propoziţie

[17] «L’imparfait ne peut guère introduire à lui seul un repère temporel nouveau, mais il s’appuie généralement sur un repère temporel installé par un verbe antérieur ou une indication temporelle (en ce sens, il fonctionne comme un temps ‘anaphorique’).»

anterioară (*Victor a deschis/deschise uşa şi a văzut/ văzu că Dora* **citea** *o carte*); (ii) o subordonată temporală (*Când Victor a deschis/deschise uşa, a văzut/văzu că Dora* **citea** *o carte*); (iii) un adverbial temporal, deseori la început de propoziţie (*voiam să revăd acest tablou magnific; o săptămână mai târziu* **eram** *la Florenţa*) (Kleiber/Berthonneau, 1993).

După cum se poate vedea din exemple, antecedentul imperfectului este deseori un eveniment menţionat înainte de un verb la o formă personală perfectivă, de obicei la perfectul simplu sau la perfectul compus. Din punctul de vedere al relaţiilor discursive, propoziţia la imperfect constituie un Fundal (*Background* în terminologia lui Asher/Lascarides, 2003) al evenimentului exprimat de verbul perfectiv:

(42) La 6 seara, Paul **a intrat/intră** în cameră. Aşezată în fotoliul ei preferat, Maria **citea** ziarul.

[*Forma perfectivă a predicaţiei* a_intra_în_cameră *($e_1 \subseteq t_1$) oferă ancorarea temporală pentru cel de al doilea eveniment (*a_citi_ziarul*): cele două evenimente au avut loc într-un moment anterior timpului codificării ($t_1 > t_0$), interval identificat mai bine de adverbialul* la şase seara. *Referinţa temporală a imperfectului verbului* a citi *($e_2 \subseteq t_2$) depinde de ancorarea temporală introdusă mai înainte, deoarece imperfectul situează predicaţie într-un interval pe care îl raportează la t_1 şi care îl conţine: $t_1 \subseteq t_2$.*]

Relaţia anaforică se poate manifesta şi în raport cu o situaţie non explicitată. Acest tip de anaforă este similar cu anafora nominală asociativă, discutată de Kleiber (2001). Molendijk (1996) propune exemplul următor, inspirat de Tasmowski-De Ryck (1985: 70):

(43) [***Situaţie***. *Două persoane aud un zgomot*]:
A: «- Ce-o mai fi şi **asta**?!?» B: «- Oh, nimic, Petre care **închidea** uşa.»

[*În acest dialog, imperfectul explică originea zgomotului pe care locutorii l-au auzit şi care este desemnat foarte vag de demonstrativul* asta*; închiderea uşii fiind cauza zgomotului, scârţâitul uşii şi sunetul produs de contactul dintre uşă şi toc sunt (cvasi) simultane cu închiderea; intervalul denotat de imperfectul* închidea *este, deci, coreferenţial cu scârţâitul şi lovirea uşii de toc care nu sunt explicitate în dialog*.]

Molendijk (1996: 307) a arătat că imperfectul se poate referi şi la situaţii temporal presupuse sau implicite:

(44) a. Ion a fost dat afară. Nimeni nu s-a mirat. Nu-şi **îndeplinea** bine îndatoririle.

b. Ion porni din nou. Drumul era foarte alunecos. **Înainta** cu precauţie.

c. Maria era deja în întârziere când taxiul a ajung în fața blocului. Ajunsă la gară, a căzut și și-a scrântit glezna. **Alerga** pe peron să prindă trenul.

[*În (a) antecedentul temporal al propoziției la imperfect nu este un fapt exprimat lingvistic mai înainte ci o situație ne-explicitată: Ion avea un loc de muncă, circumstanță presupusă de verbul* a da afară, *aici cu sensul «a concedia». În (b), propoziția la imperfect* (înainta cu precauție) *exprimă continuarea unei acțiuni* a_merge, *informație care nu este formulată în fraza precedentă, ci numai implicată de verbul* a porni. *Exemplul (c) arată că formele la perfectul compus care precedă imperfectul îi furnizează numai indirect intervalul temporal de referință: propoziția ce conține verbul* alerga *la imperfect constituie explicația pentru predicațiile* a_cădea *și* a-și_scrânti_glezna. *Receptorul poate, deci, deduce că intervalul predicației la imperfect precedă cele două predicații la perfectul compus, pentru că orice cauză precedă efectul.*]

Concepția despre valoarea coreferențială a imperfectului se lovește de un număr de dificultăți, puse în evidență de Kleiber/Berthonneau (1993). Simultaneitatea despre care se vorbește este o simultaneitate **globală**, în sensul că această formă a verbului desemnează un interval nelimitat care înglobează de multe ori temporalitatea antecedentului. Această considerație este valabilă mai ales dacă antecedentul este constituit de o predicație dinamică și telică: în (42) intervalul în care are loc intrarea lui este inclus în intervalul mai larg în care Maria citea.

Simultaneitatea globală este mai puțin clară în cazul anaforelor indirecte, ca cele din (44c), unde intervalul exprimat de imperfectul verbului *a alerga* precedă intervalul denotat de verbele la perfectul compus *a cădea* și *a-și scrânti glezna*. Pentru a rezolva aceste probleme, Kleiber/Berthonneau (1993) au propus două modificări la nivel teoretic: anafora exprimată de imperfect trebuie considerată ca o reluare **a situației anterioare**, nu numai a temporalității; deci imperfectul reia și elemente semantice ale lexemului verbal. Această reluare anaforică este parțială, ceea ce explică termenul de 'timp anaforic meronimic'[18] propus de cei doi autori pentru imperfect. Astfel, predicația la imperfect din (44c), *alega* este o parte consistentă a situațiilor predicative descrise de verbele la perfectul compus ce formează o secvență în succesiune (*a căzut → și-a scrântit glezna*): Maria alerga în momentul în care a căzut și și-a scrântit glezna. Observații similare pot fi făcute despre relația dintre verbele la imperfect din (44a) și (44b) (*îndeplinea* și *înainta*) și ansamblul situației extralingvistice prezentate.

În ceea ce privește relația dintre cele două proprietăți ale imperfectului (aceea de a fi anaforic și de a exprima imperfectivul) lingviștii au dezbătut problema dacă valoarea imperfectivă este cauza folosirii anaforice sau dacă, dimpotrivă, anafora temporală ar trebui considerată ca producătoare a aspectului

---

[18] Amintim că raportul meronimic este relația între un întreg și părțile sale . De exemplu, cuvântul *fotoliu* se găsește într-o relație meronimică cu lexemele *spătar*, *brațe*, *picioare* etc.

imperfectiv. Conform primului punct de vedere (Bres, 1998; parţial Gosselin, 1996, 1999), caracterul anaforic al imperfectului derivă din valoarea sa aspectuală, deoarece îi lipseşte atât o limită iniţială cât, mai ales, o limită finală. Din cauza acestei caracteristici, locutorul poate identifica intervalul de manifestare al predicaţiei numai datorită identificării unui element temporal din context.

După Laurent Gosselin (1999), formele perfective (perfectul compus şi perfectul simplu) îşi localizează intervalul datorită caracterului delimitat al predicaţiei denotate. Există o diferenţă între perfectul simplu şi perfectul compus, primul fiind mai puţin autonom decât cel de al doilea. Autonomia perfectului compus derivă din posibila sa valoare deictică, caracteristică care lipseşte perfectului simplu. Vom prezenta analiza pe care o propune Laurent Gosselin pentru exemplele următoare, pentru a explicita diferenţele în folosire dintre perfectul simplu şi imperfect:

(45) a. Plouă.[19]
b. În acea zi plouă.
c. Tunetul răsună. Plouă.
d. A plouat.

[*După Gosselin, în enunţul (a) perfectul simplu nu reuşeşte să individualizeze intervalul de referinţă. Din această cauză, are nevoie de un adverbial de timp, ca* în acea zi *din (b), sau de intervalul temporal denotat de un alt predicat, ca în (c) care ne permite să deducem că ploaia a fost posterioară producerii tunetului. În schimb pentru enunţul cu verbul la perfectul compus din (d)* a plouat, *care se raportează la t_0, localizarea temporală nu are nevoie de informaţii suplimentare*.]

(46) a. Marţi, ploua.
b. Marţi, Petre s-a plimbat. Ploua. (Gosselin 1999: 25).

[*În (a), imperfectul este interpretat anaforic, fenomenul ploii manifestându-se în ziua de marţi. Locutorul ne spune că a plouat toată ziua, sau oricum în timpul unei (mari) părţi a acestui interval. Anafora poate să reia timpul unui alt eveniment (ca în b). În acest al doilea caz, ploaia priveşte numai perioada plimbării lui Petre.*]

Comparând aceste două analize, Georges Kleiber (2003b) a constat că, dacă acceptăm rezultatul analizei lui Gosselin, rezultă că perfectul simplu este de două ori anaforic, deoarece are nevoie atât de un interval de referinţă (45b), cât şi de o localizare temporală (45c). În acelaşi cadru de analiză, se constată că imperfectul este anaforic numai faţă de un interval de referinţă care poate fi

---

[19] Când perfectul simplu este omograf cu prezentul (pentru unele verbe de conjugarea I^{a}), am indicat prin subliniere vocala care este accentuată pentru a face diferenţa între cele două forme: *plouă* (prezent) vs. *plouă* (perfect simplu), *anunţă* (prezent) vs. *anunţă*, (perfect simplu) etc.

exprimat direct, de un adverb temporal, ca în (46a), sau indirect, printr-o altă predicaţie ca în (46b). Deci imperfectul ar fi mai puţin anaforic decât perfectul simplu, concluzie cel puţin surprinzătoare (Kleiber 2003b: 10).

Punctul de vedere opus, care consideră că aspectul imperfectiv al imperfectului derivă din anaforicitatea lui, pleacă de la ideea că intervalul de referinţă este un soi de variabilă care trebuie să fie legată de un antecedent pentru a avea o localizare. Din cauza legării, intervalul determinat nu poate fi închis, deoarece numai un interval deschis poate fi saturat de un alt interval. În consecinţă, lipsa de autonomie temporală a imperfectului ar fi caracteristica care implică absenţa limitelor pentru predicaţiile exprimate de verbe, deci caracterul lor imperfectiv. Legătura între anaforă şi imperfectivitate a fost stabilită de Houwerling (1986). Această teză nu explică însă cum e posibil ca mai-mult-ca-perfectul care este, după cum vom arăta în continuare, un timp perfectiv să fie în acelaşi timp un timp anaforic (vezi secţiunea 6.2.5, p. 255).

Aceste două abordări, conform cărora, în prima viziune, anaforicitatea produce valoarea imperfectivă sau, în a doua viziune, aspectul imperfectiv produce caracterul anaforic, conduc, fiecare, la complicaţii teoretice, deci este greu să se tranşeze în favoarea uneia sau alteia.

În cazul imperfectului anaforic, simultaneitatea nu se manifestă întotdeauna, există 'alunecări' dacă imperfectul apare în fraze cu semnificaţie consecutivă sau cauzală:

(47) Focul **se stinse**, acum **era** întuneric în cameră.

[*Deşi* a_fi_întuneric *se raportează anaforic la perfectul simplu precedent (*se stinse*), este clar că cele două predicaţii nu sunt simultane, ci succesive.*]

Această observaţie pare să mineze cele două concepţii discutate mai sus, conform cărora atât caracterul imperfectiv cât şi anaforicitatea se bazează pe simultaneitate. Georges Kleiber (2003b) şi-a manifestat dezacordul cu interpretarea lui Oswald Ducrot (1979), a lui Marc Wilmet (1996) şi a lui Laurent Gosselin (1999): pentru Kleiber, diferenţa între imperfect, pe de o parte, şi perfectul simplu/perfectul compus pe de alta constă în faza predicaţiei denotate, diferenţa fiind, deci, deosebirea dintre o formă verbală imperfectivă şi o formă verbală perfectivă, ambele situate în trecut.

Conform unei idei din Moens/Steedman (1988), dezvoltată de Caudal (2000) şi Caudal/Vetters (2005), un eveniment prezintă o fază preliminară, o fază internă şi o fază finală, fapt ce dă socoteală de diferenţele între perfectiv şi imperfectiv: un timp perfectiv denotă o acţiune ajunsă în faza finală, în timp ce o formă imperfectivă prezintă numai faza internă a predicaţiei, fără să facă referinţă la faza finală şi, de cele mai multe ori, nici la faza iniţială.

Faptul că imperfectul denotă numai desfăşurarea fazei centrale a predicaţiei explică de ce această formă este compatibilă cu cele două variante posibile de continuare a succesiunii narative:

(48) a. Ion **mergea** la şcoală când l-a întâlnit pe Paul, care i-a povestit ce a făcut în excursia la mare.

b_1. În clasă, profesorul l-a cercetat pentru că a ajuns cu întârziere.

b_2. Au decis apoi să chiulească şi s-au dus să se joace în parc.

[*Imperfectul verbului* a merge *exprimă numai faza internă a predicatului* a merge_la_şcoală, *spre deosebire de propoziţii ca* Ion a mers/merse la şcoală *care spun explicit că faza finală a predicaţiei a fost atinsă, adică că Ion a ajuns la şcoală. Această informaţie nu există în (a), care ne spune numai că deplasarea lui Ion către şcoală era în curs de desfăşurare. Dacă povestirea continuă cu varianta (b_1), receptorul deduce că, după întâlnirea cu Paul, Ion a ajuns la şcoală, în timp ce din varianta (b_2) se poate deduce că Ion nu a ajuns la şcoală, în ciuda intenţiei sale anterioare. Pentru predicaţiile telice, imperfectul este compatibil atât cu atingerea, ulterioară, a fazei finale ca şi cu neatingerea ei.*]

Am văzut că, în interpretarea exemplului (46), imperfectul este anaforic faţă de un adverbial temporal care apare în frază. Spre deosebire de Gosselin (1999), Kleiber (2003b) este de părere că imperfectul nu este anaforic faţă de complementele circumstanţiale temporale care apar în aceeaşi frază din două motive: (i) un predicat nu poate fi anaforic faţă de elemente ale cadrului spaţio-temporal al frazei (complemente directe, complemente circumstanţiale de loc, complemente circumstanţiale de timp), chiar dacă aceste elemente saturează sau specifică predicatul în chestiune; (ii) imperfectul este considerat uneori ca anaforic faţă de un adverbial temporal, alteori ca anaforic faţă de un alt predicat chiar în absenţa unui complement circumstanţial de timp (ca în exemplul 45 a, b, d). Explicaţia că predicaţiile prezintă un grad de relevanţă (semantică şi pragmatică) mai mare decât adverbialele temporale (Gosselin, 1999) nu îi pare convingătoare, deoarece o asemenea interpretare ar transforma toate timpurile verbale în timpuri anaforice:

(49) a_1. Ieri, la prânz, ploua.

a_2. Ieri, la prânz, a plouat/plouă/plouase.

b. Paul a sosit ieri la prânz. Cânta. (Kleiber 2003b: 17)

[*După Gosselin, în (a_1) imperfectul* ploua *reia anaforic complementul de timp* ieri, la prânz *deoarece verbul şi complementul desemnează acelaşi interval temporal. O asemenea interpretare transformă în anaforice alte timpuri verbale, cum ar fi perfectul compus, perfectul simplu sau mai-mult-ca-perfectul care sunt, şi ele, coreferenţiale cu adverbialul* ieri la prânz *în (a_2). Pe de altă parte în exemplul (b), conform aceleiaşi analize a lui Gosselin, imperfectul*

verbului a cânta *este anaforic față de predicația precedentă* (a sosit) *și nu față de complementul circumstanțial de timp.*]

Kleiber (2003b) consideră că relația de anaforă verbală există numai în folosirea imperfectului din (49b) și că timpurile verbale sunt anaforice numai față de alte predicații, idee care ni se pare pertinentă. Caracterul anaforic al imperfectului se pare că derivă, deci, din faptul că are nevoie de un context adecvat care nu se reduce la temporalitate: imperfectul se raportează la o situație deja prezentă în text, deci și în memoria imediată a receptorului. Indică «o continuitate față de o situație relevantă (semantic și pragmatic)» (Kleiber, 2003b: 18).

În limba română imperfectul poate fi și deictic, situație în care exprimă anterioritatea față de momentul vorbirii. În aceste situații, imperfectul apare cu verbe de stare sau non telice:

(50) a. **În noaptea trecută**, pe la un ceas după douăsprezece, am fost trezit din somnul dulce ce **gustam**, prin un zinghet metalic care m-a mirat foarte mult, nefiind obișnuit a auzi asemene armonie la ceasuri atât de târzii. (Vasile Alecsandri, *Istoria unui galben*)

b. LACHE: «- Înțelege românește că nu ți-l spui [pe amicul care te vorbea de rău]. Eu am toate defectele câte poftești; da' trebuie să mărturisiți toți că am și eu o calitate – eu sunt discret... nu-mi place să umblu cu plosca.» MACHE: «- Atunci dă-mi voie să-ți spun că nu-mi ești amic cum te **credeam**.» (I. L. Caragiale, *Amici*)

[*În (a) caracterul deictic este dat de adverbial,* noaptea trecută *desemnând noaptea ce precedă momentul t_0 al formulării mesajului; expresia* a gusta (un) somn dulce *este un sinonim al verbului* a dormi, *exprimând, deci, un Proces non telic. În (b) verbul de stare* a crede, *la imperfect, face referință la o stare cu puțin anterioară momentului vorbirii, dar care în t_0 a încetat.*]

Imperfectul cunoaște numeroase alte folosiri, în mare parte similare valorilor speciale ale celeilalte forme imperfective importante ale indicativului, și anume prezentul: se vorbește despre un imperfect descriptiv (de obicei în corelație cu un perfect simplu sau un perfect compus) ca în exemplul (51), de un imperfect iterativ ca în (52), de un imperfect de ruptură (Tasmowski, 1985) ce are valoarea unei acțiuni posterioare ca în exemplul (53):

(51) Sticla [de țuică] **trecu** din mână în mână. În jur **se răspândi** mireasma de prună veche, dulce-amăruie. Cel mai bătrân [dintre gunoieri] **sorbi** de-a-n picioarele, ștergându-și barba cu mâna lată și păroasă. Muierea **se uita** la el, așteptându-și rândul. Le **puse** dinainte blide de tablă în care **aburea** o fiertură. (Eugen Barbu, *Groapa*)

[*Kleiber (2003b) consideră că relația de anaforă verbală există numai în folosirea imperfectului. În acest fragment, verbele la imperfect exprimă o relație de Fundal față de o secvență narativă. Înlănțuirea narativă este exprimată de*

verbe la perfectul simplu: trecu → se_ răspândi → sorbi → puse. *Faţă de această secvenţă, verbele la imperfect exprimă procese durative, simultane cu unul sau mai multe verbe la perfectul simplu (*se uita *este simultan cu secvenţa* trecu → se_ răspândi → sorbi, *iar* aburea *cu* puse*).*]

(52) Zilele **treceau** repede. Seara, Lina **aprindea** lămpile. Stere cumpărase vreo trei. Fitilul lor lat şi înalt **dădea** o lumină blândă. (Eugen Barbu, *Groapa*)

[*Fraza exprimă acţiuni multiple. Pentru prima propoziţie, această interpretare este declanşată de pluralul subiectului (*zilele*), Este o predicaţie multiplă distributivă (fiecare zi este implicată în procesul de scurgere a timpului exprimat de verbul* treceau*).*[20] *Celelalte predicate sunt multiple iterative, interpretare declanşată de adverbul cuantificat* seara *semnificând aici «în fiecare seară», iar pentru predicaţia telică* a_aprinde_lămpile, *de forma de plural a complementului direct, ceea ce duce din nou la o interpretare multiplă distributivă (fiecare lampă este aprinsă, una după alta). În ceea ce priveşte verbul non-telic* a_da_lumină, *predicaţia cuantificată derivă din adjectivul posesiv la plural* lor *din sintagma nominală* fitilul lor; *este o altă predicaţie distributivă: fitilul fiecărei lămpi dădea lumina blândă despre care vorbeşte textul.*]

(53) L-am găsit [pe Eminescu] făcând corecturi. Era palid şi foarte obosit la faţă. «- Uf, nu mai pot, nu mai pot, aş vrea să mă duc undeva la ţară, să mă odihnesc vreo două săptămâni...» Asta era pe la sfârşitul lui Maiŭ. **După o săptămână** gazetele **anunţau** că Eminescu a înnebunit. (Alexandru Vlahuţă, *Amintiri despre Eminescu*)

[*Imperfectul 'de ruptură'* anunţau *exprimă aici o posterioritate faţă de perfectul compus* am găsit. *De multe ori imperfectul exprimă simultaneitatea cu un interval din trecut; ca şi în cazul prezentului, intervalul desemnat poate fi 'extins' pentru a desemna un interval posterior, referinţă explicitată de obicei de un adverbial specific, în acest exemplu* peste o săptămână.]

Când desemnează situaţii predicative din trecut, de cele mai multe ori verbele la imperfect exprimă stări sau procese ce se manifestă într-un interval, fără să fie întotdeauna ordonate cronologic.

(54) Cireşarii **sufereau** cumplit din cauza căldurii, a moleşelii, a inactivităţii şi mai ales din cauza unor despărţiri neprevăzute. Victor plecase pentru câteva săptămâni undeva în străinătate, într-o tabără tinerească, iar Ionel îşi **petrecea** o parte din

---

[20] În Costăchescu (2003) am făcut distincţia între predicaţii colective (ce acceptă adverbialul *împreună*) şi cele distributive (compatibile cu adverbiale de tipul *separat*, *fiecare*). Astfel propoziţia *Ion şi Paul au ridicat bolnavul (împreună)* denotă o singură predicaţie, o singură ridicare, executată de Ion şi Paul în colaborare. În schimb, *Ion şi Paul au băut fiecare câte o cafea* denotă două acţiuni, una făcută de Ion şi cealaltă de Paul. Cu predicaţiile multiple distributive, prezenţa unor adverbiale de tipul *împreună* desemnează numai faptul că acţiunile denotate se desfăşoară în acelaşi timp şi în acelaşi spaţiu (*Ion şi Paul au băut împreună câte o cafea.*)

vacanță, departe, împreună cu familia. Ursu **lua parte** la tot felul de concursuri sportive, **se pregătea** mai ales pentru un meci amical de box cu campionul național de juniori, iar ceilalți, Maria, Dan, Lucia își **petreceau** timpul citind, scriind, visând. (Constantin Chiriță, *Cireșarii*, vol. 2)

[*Toate predicațiile la imperfect exprimă stări sau procese durative cvasi simultane, situate în timpul vacanței de vară a personajelor, care sunt elevi.*]

În opoziție cu aceste folosiri, relativ frecvente, se găsește imperfectului narativ,[21] utilizare care este diferită nu numai de întrebuințările ilustrate în exemplul (54), dar, în plus, pare să contrasteze cu valoarea sa aspectuală, deoarece poate fi folosit cu predicate telice tranziționale și poate fi înlocuit cu un perfect (simplu sau compus).

În unele texte, imperfectul este folosit pentru a prezenta stări și situații complexe, formând de obicei un Fundal în care avem succesiuni de situații:

(55) a. [Popa Tanda] luă un om, îl puse la șovar, pipirig, papură și trestie. Sâmbătă **era plin** împrejurul casei, tot snopi legați cu nuiele de răchită; iar în cealaltă sâmbătă acoperișul **era cârpit** și tivit pe vârf cu snopi de trestie, peste care erau întinse două prăjini legate cu furci. (Ion Slavici, *Popa Tanda*)

b. [Preotul] **citea** din Evanghelii, **desfăcea** foile cu degetul cel mic, **închidea** pe rând cărțile cu îmbrăcăminte grea de aramă și copci de argint, **spunea** rugăciunile pe dinafară, **aștepta** răspunsurile dascălilor ascunși în umbra stranelor și **arunca** lanțul cădelniței spre mulțime. Fierul **suna** limpede ca niște clopote mici, totul **era** numai un fum parfumat. O voce de bărbat **cânta** alături, **se auzea** tusea seacă a lui Grigore. (Eugen Barbu, *Groapa*)

c. Pe vremea aceea, singurul bulevard al orașului **pornea** din piața gării, **străbătea** grădina publică drept in două și **se sfârșea** in fața primăriei. (Ion Minulescu, *Corigent la limba română*)

[*În (a) verbele la imperfect, diateza activă sau pasivă, exprimă o succesiune de stări, rezultatul unor acțiuni, și ele în succesiune (strângerea plantelor, făcutul snopilor și repararea acoperișului). În (b) sunt descrise acțiuni în succesiune, chiar dacă cronologia lor nu este strictă, manifestându-se și suprapuneri parțiale* (spune_ rugăciuni → aștepta_răspunsul → arunca lanțul cădelniței). *În (c) efectele semantice derivă din faptul că este o descriere a spațiului ca itinerar* (Tversky/Taylor/Mainwaring 1997) *adică spațiul (în cazul nostru bulevardul orașului) este prezentat din punctul de vedere al unei persoane care îl parcurge.*]

După Caudal/Vetters/Rousserie (2003), în cazul imperfectului narativ receptorul înțelege că este vorba despre o succesiune de situații predicative din deducție logică și nu datorită informațiilor lingvistice: receptorul este în posesia

[21] În studiile de lingvistică, acest tip de imperfect este desemnat cu diferiți termeni: imperfect pitoresc, perspectiv, jurnalistic, dar se pare că termenul de 'imperfect narativ' este cel mai frecvent.

unor cunoştinţe despre lume conform cărora o persoană întâi strânge materialul de care are nevoie şi apoi repară acoperişul (exemplul 55a), un preot întâi închide cartea, apoi spune rugăciunea pe dinafară şi după asta aşteaptă răspunsul dascălilor (exemplul 55b), o persoană care abia a sosit în Piteşti ca să parcurgă bulevardul trebuie să pornească din faţa gării, apoi să străbată grădina publică şi abia la urmă să ajungă în faţa primăriei. Deci nu poate decât să ajungă la concluzia că predicaţiile în chestiune s-au desfăşurat în succesiune.

Caracterul perfectiv al predicaţiilor exprimate de imperfectul narativ poate fi demonstrat indirect cu ajutorul traducerilor. Imperfectul narativ există nu numai în română, dar şi în alte limbi romanice (franceză, italiană, spaniolă) şi dacă dorim să traducem propoziţii conţinând această formă într-o limbă germanică, vom constata că este imposibil să folosim forme imperfective. Caudal/Vetters (2005), examinând o frază conţinând o succesiune de verbe la imperfectul narativ dintr-un roman de Georges Simenon, constată mai întâi că este imposibil să le înlocuieşti cu perifraze imperfective durative de tipul *a fi în curs de*. Apoi au prezentat traducerea frazei în câteva limbi germanice (neerlandeză, germană, engleză), slave (poloneză, rusă) şi în chineză constatând că numai ocurenţa unor forme perfective conduce la fraze corecte în toate aceste limbi (Caudal/Vetters, 2005: 51).

Dacă în limba română imperfectul narativ cu predicaţii 'la singular' este relativ rar, el este mult mai frecvent în cazul predicaţiilor multiple:

(56) a. Am revenit in casa din strada S. peste câteva zile, şi de atunci **petreceam** cel puţin **trei după-amiezi pe săptămâna** în bibliotecă. [...] Dna Zerlendi mă **întâmpina** uneori chiar în salon. **De obicei**, însă, ne **întâlneam** în bibliotecă, unde **intra** mult timp după ce eu mă aşezasem la lucru, păşind cu aceeaşi graţie discretă până aproape de biroul meu şi întinzându-mi aceeaşi mână neobişnuit de palidă, ieşind dintr-o mânecă de mătase neagra. Îndată după ea **venea** jupâneasa bătrână cu tablaua cu dulceaţă şi cafele. Dna Zerlendi nu **lipsea** niciodată când mi se **servea** cafeaua. (Mircea Eliade, *Secretul dr. Honigberger*)

b. **Când şi când**, uşa vreunei clase **se deschidea** cu o încetineală leşinată şi **se închidea** patetic, izgonind pe coridor un mic Oedip în uniformă, prins cu fiţuica în caiet, cu cartea pe genunchi sau aplecat famelic pe caietul vecinului. (Ionel Teodoreanu, *La Medeleni*, vol. 2-3)

c. A mai privit încă o dată la **elevii** care, imperturbabili, îşi vedeau de lucrare înainte: **deschideau** nişte cărţi ce le aveau pe masă, **se uitau** în ele pe îndelete, apoi **scriau** în caietele de teză. (Grigore Băjenaru, *Cişmigiu*)

[*Aceste propoziţii ilustrează folosirea imperfectului pentru predicaţii multiple, care implică şiruri de predicaţii în succesiune: (a)* a_întâmpina → a_întâlni → a_intra → a_veni → a_nu_lipsi (= a fi prezent)*, în (b)* a_se_deschide → a_se_închide*; în (c)* a_deschide → a_se_uita → a_scrie*; aceste înlănţuiri de predicaţii sunt cuantificate, adică se repetă la anumit intervale, şi această*

*succesiune discontinuă de perioade de timp corespunde caracterului durativ și lipsit de limite al imperfectului. Lectura multiplă este asigurată de adverbiale specifice (*trei după-amiezi pe săptămână, de obicei, când și când*) sau de pluralul subiectului (*elevii*), în cazul predicațiilor multiple distributive.*]

Uneori mai multe valori ale imperfectului se manifestă în același fragment de text:

(57) [Grigore] **privea** mahalaua adormită și cerul limpezit. Stelele **călătoreau** peste Cuțarida. Dinspre groapă **adia** vântul de martie. Își **aprindea** luleaua și **aștepta** ivirea zorilor. Dulăii **se așezau** pe labe și **moțăiau**. Spre dimineață **răsunau** strigătele ascuțite. ale cocoșilor. **Se chemau** de departe peste câmpul sur. Urechile lui bătrâne **auzeau** umbletul furiș al unor oameni. Către fundul gropii **se mișcau** umbre aplecate. Câinii **tresăreau** în somn, **ridicau** capetele, dar nu **lătrau. Se întorceau** hoții. (Eugen Barbu, *Groapa*)

[*În acest fragment unele verbe la imperfect exprimă predicații simultane (*a_privi *la* t_1, a_călători *la* t_2, a_adia *la* t_3, *unde* $t_1 = t_2 = t_3$; a_răsuna *la* t_4, a_se_chema *la* t_5 , $(t_4 = t_5)$; a_auzi *la* t_6, a_se_mișca *la* t_7, a_se_întoarce *la* t_8 $(t_6 = t_7 = t_8)$; *alte predicații sunt în succesiune (*a_aprinde → a_aștepta*;* a_se_așeza→ a_moțăi*;* a_tresări → a_ridica→ a_nu_lătra*). Observăm că unele dintre aceste predicații sunt din categoria imperfectului descriptiv (*călătoreau, admirau, răsunau, se chemau*), altele sunt multiple distributive (*se așezau, moțăiau, răsunau, se chemau, auzeau, se mișcau, tresăreau, ridicau*). Observăm alternanța de predicații simultane cu predicații în succesiune, ca și modul de trecere de la o secvență narativă la alta, toate manifestări ale artei autorului.*]

O folosire particulară a imperfectului este constituită de imperfectul hipocoristic, cuvântul 'hipocoristic' însemnând «care exprimă sentimente de afecțiune» (*DEX* s. v. *hipocoristic*). Limbajul hipocoristic este folosit pentru a vorbi afectuos unui copil sau unui animal. Imperfectul este în variație liberă cu prezentul, cu excepția situațiilor când predicația este din punct de vedere cronologic plasată în trecut. Această folosire a imperfectului este deictică:

(58) a. [*O mamă își alintă și laudă copilul, care este prea mic ca să vorbească*]

«- Ce cuminţel **era/e** Ionuț, cum **mânca/mănâncă** el papa bună, bună, bună!»

b. [*Stăpâna îi spune pisicii care șchiopătează în timp ce o mângâie*]:

«- Oare pe cine îl **durea/doare** lăbuța? Pe Botic? Păi nu?»

[*În aceste propoziții locutorul vorbește în numele interlocutorului, atribuindu-i cuvinte și sentimente pentru că interlocutorul nu are capacitatea de a se exprima prin cuvinte: stăpâna vorbește în locul pisicii, atribuindu-i afirmația „mă doare lăbuța", mama își laudă copilul pentru că a fost cuminte și a mâncat, încurajându-l să se comporte la fel și în viitor. Imperfectul este ales dacă situația predicativă se referă la trecut, de exemplu dacă Botic nu mai șchioapătă, deci nu îl mai doare lăbuța.*]

Imperfectul apare des în stilul indirect și în stilul indirect liber. În stilul indirect, imperfectul transpune de multe ori prezentul din stilul direct, mai ales dacă situația predicativă se manifestă strict în trecut:

(59) a. Maria m-a anunțat: «- Ion te așteaptă în grădină».

b. Maria m-a anunțat că Ion mă **aștepta**/mă **așteaptă** în grădină.

c. Ți-am spus că [Mihai] **avea** darul de a număra printre numeroasele sale cunoștințe și oameni de bine, de înaltă valoare... n-am să înțeleg niciodată ce-i **atrăgea**, la el... poate cultura, poate... (Nicolae Breban, *Bunavestire*)

[*Propoziția din (b) reprezintă transpunerea în stil indirect a propoziției (a). În (b) locutorul va alege prezentul dacă așteptarea lui Ion se prelungește până în momentul vorbirii; dacă însă așteptarea a avut loc numai în trecut, atunci va alege imperfectul. În (c) imperfectul este singura alegere posibilă, deoarece personajul despre care se vorbește, Mihai, nu mai e în viață în momentul formulării mesajului. A doua ocurență a imperfectului, pentru verbul* a_atrage, *exprimă simultaneitatea cu o situație care s-a manifestat în trecut.*]

Imperfectul prezintă și o serie de valori modale apropiate de cele ale condiționalului, cu care este de multe ori în variație liberă:

(60) a. «- Dacă ai fi dat nițel din coate, **ajungeai** șefă de promoție. In anul trei ai lăsat-o pe proasta aia de Țeculeasca să ți-o ia înainte.» (Viorica Ojog-Brașovenu, *320 pisici negre*)

b. «- [...] e unchiu-său, tovarășe veterinar... Om mare, neamuri la Ierusalim și la Cîmpina... Că, **dacă nu era** el să ungă osiile, nu mai **ajungea** Polina moașă, în vecii vecilor amin!...» (Vlad Mușatescu, *De-a baba oarba*)

[*După cum se poate vedea, în contextul unei fraze conținând o subordonată condițională imperfectul poate înlocui condiționalul trecut atât în principală, ca în (a), cât și în principală și în subordonata condițională, ca în (b). În toate aceste cazuri imperfectul exprimă irealul, ca și condiționalul trecut, cu care poate fi înlocuit:* ai fi ajuns *în (a),* nu ar fi fost *și* nu ar fi ajuns *în (b).*]

Copiii folosesc imperfectul în jocurile lor (așa numitul 'imperfect infantil'), pentru a marca faptul că este vorba despre o situație ireală.

(61) [*Două fetițe care se joacă, prima îi spune celei de a doua*]:

«- Eu **eram** doctorul și tu **erai** bolnavă și eu îți **făceam** o injecție.»

[*Imperfectul aici exprimă faptul că este vorba despre o situație fictivă. Spre deosebire de cazul precedent, imperfectul nu poate fi înlocuit cu forme ale condiționalului.*]

Gramaticile vorbesc și despre imperfectul 'iminenței contracarate'. ca în exemplul (62a) și despre imperfectul contrafactual din (62b). Aceste două valori exprimă faptul că predicația a fost întreruptă înainte de a-și atinge faza finală:

(62) a. Încă un minut, şi trenul **deraia**.

b. Două kilograme mai puţin, şi **încăpeam** în rochie. (Berthonneau/Kleiber, 2006)

[*Propoziţia (a) exprimă faptul că trenul nu a deraiat, dar a existat acest pericol. În mod similar, locutoarea din (b) nu a reuşit să încapă în rochie. Diferenţa dintre (a) şi (b) constă în faptul că imperfectul din (a) exprimă o iminenţă contracarată, în timp ce propoziţia (b) se referă la o situaţie care nu există, deci este un imperfect contrafactual.*[22] *Diferenţa se poate face analizând complementul ce apare la începutul textului şi care este un complement circumstanţial de timp în cazul iminenţei contracarate* (încă un minut), *şi un complement de natură cantitativă în cazul propoziţiilor contrafactuale* (două kilograme mai puţin). (Berthonneau/Kleiber, 2006).]

Se consideră că şi aceste valori sunt modale, pentru că sunt semantic echivalente cu un condiţional trecut (*trenul ar fi putut deraia, aş fi intrat în rochie dacă aveam/aş fi avut două kilograme mai puţin*).

Din punctul de vedere al funcţionării în discurs, imperfectul este considerat timpul tipic al Fundalului naraţiunii, fiind, deci, folosit pentru a exprima stări sau procese care însoţesc predicaţiile telice, care fac să înainteze naraţiunea. Să examinăm următorul exemplu:

(63) a. Ion a intrat/intră în biroul directului. **Era** foarte cald şi ferestrele **erau** deschise. Directorul l-a salutat/îl salută şi l-a invitat/îl invită să ia loc.

b. Ion a intrat/intră în biroul directului care **dicta** o scrisoare secretarei. Directorul l-a salutat/îl salută şi l-a invitat/îl invită să ia loc.

[*Propoziţiile cu verbul la imperfect exprimă stări în (a), situaţii care precedă şi, probabil, continuă şi după secvenţa narativă* a_intra → a_saluta → a_invita. *În (b) imperfectul sintagmei* a_dictat_o_scrisoare *exprimă un proces ce a început înaintea intrării lui Ion şi care a fost întrerupt.*]

Vom prezenta mai amănunţit rolul pragmatic şi discursiv al imperfectului ca şi funcţia sa în concordanţa timpurilor în capitolul dedicat acestei teme (în Capitolul 7).

---

22 În filozofie şi logică se numesc 'contrafactuale' propoziţiile care se referă la evenimente sau situaţii care nu s-au realizat, dar care ar fi putut să se realizeze în anumite condiţii. Acest concept este legat de teoria 'lumilor posibile', ce provine din gândirea asupra statutului modal al propoziţiilor. De exemplu o propoziţie ca *dacă veneai, l-ai fi întâlnit pe Paul* este contrafactuală, interlocutorul nu a venit şi, deci, nu l-a întâlnit pe Paul.

6.2.4. Perfectul simplu

În limba română, perfectul simplu este folosit în două moduri. În limba vorbită este foarte frecvent în anumite zone ale ţării, mai ales în Oltenia. Acest perfect simplu este deictic, desemnând o acţiune perfectivă ce a avut loc într-un trecut apropiat, nu mai mare de douăzeci şi patru de ore:

(64) a. Când ţăranul îşi mai vine puţin în fire, subprefectul îl întreabă: «- Ei, ia spune, cum a fost...» «- Păi dumneata nu **văzuşi**?» «- Lasă asta, ailaltă.» «- Ailaltă întocmai ca şi asta.» (I. L. Caragiale, *Arendaşul român*)

b. «- **Venişi** cu oile, mă? Du-te repede şi prinde-o pe Bisisica... Viu şi eu acum să le mulgem... Să torn mămăliga...» (Marin Preda, *Moromeţii*, vol. 1)

c. «- Când **picai** azi... dimineaţă...» «- La ce oră?» «- La opt jumate, că întâi **spălai** scările. Vasileştii de la doi **avură** bairam azi-noapte. [...] Cum vă **zisei**, găsesc uşa deschisă. Înăuntru, nimeni. M-am mirat al naibii. Domnişoara, care se ferecă şi ţine totul sub lăcată...» (Rodica Ojog-Braşoveanu, *Omul de la capătul firului*)

[*Toate aceste folosiri ale perfectului simplu în limba vorbită sunt atribuite de autori unor persoane cu un grad de instrucţie destul de redus, ţărani în (a) şi (b) sau o femeie de serviciu în (c). Verbul* a vedea *din (a) se referă la pumnii pe care bietul ţăran tocmai îi încasase din partea arendaşului; în (b) perfectul simplu al verbului* a veni *corespunde constatării că interlocutorul a sosit de (foarte) puţin timp; în exemplul (c) verbele la perfectul simplu denotă mai multe predicaţii dinamice, toate plasate în ultimele 24 de ore: petrecerea dată în seara precedentă* (avură bairam azi-noapte), *sosirea vorbitorului la muncă* (picai azi dimineaţă ... la opt jumătate, spălai scările) *urmată de o predicaţie care a avut loc cu foarte puţin timp în urmă* (cum vă zisei).]

Perfectul simplu din limba vorbită aparţine, deci, unui stil familiar, al unor persoane mai puţin cultivate, cel puţin în folosirile ilustrate de autorii de mai sus. În anumite zone geografice (de exemplu în Oltenia) folosirea formei este generalizată, indiferent de nivelul cultural al vorbitorului, Într-un stil mai îngrijit, perfectul simplu este de obicei înlocuit cu perfectul compus.

(65) «- Lucrurile ţi le-**am aşezat** în şifonieră... Uite: rafturile de sus sunt ale tale...» «- *Tante* Alice», **se cutremură** Monica, «n-**ai găsit** o păpuşă în geamandan?» «- Ba da! **zâmbi** doamna Deleanu. **Am culcat**-o, uite... » (Ionel Teodoreanu, *La Medeleni*, vol. 1)

[*Textul conţine verbe, unele la perfectul compus altele la perfectul simplu. E uşor de observat că 'vocea naratorului' conţine numai verbe la perfectul simplu, în timp ce partea din text care reproduce vorbirea personajelor conţine verbe la perfectul compus, semn al unei limbi vorbite îngrijite.*]

Perfectul simplu al stilului literar are multe din caracteristicile acestui timp în alte limbi romanice, cum ar fi franceza sau italiana.[23] Ca şi în aceste limbi, este o formă verbală non-deictică, zona temporală a trecutului fiind prezentată fără legătură cu momentul enunţării.

Perfectul simplu 'literar' apare deseori în opoziţie cu imperfectul, deoarece prezintă predicaţia în globalitatea ei (aspect perfectiv) chiar dacă limitele situaţiei predicative nu sunt exprimate în mod necesar. Din acest punct de vedere, este foarte aproape de perfectul compus şi în concurenţă cu acesta, prozatorii din ultimele decenii prezentând tendinţa de a folosi mai degrabă perfectul compus decât perfectul simplu atât ca timp al naraţiunii, cât şi al 'vocii naratorului'.

În textele ce precedă sfârşitul secolului trecut, perfectul simplu este folosit deseori în propoziţii care evocă acţiuni din trecut fără legătură cu prezentul, cum ar fi evenimentele istorice sau relatarea unor întâmplări din trecut:

(66) a. Când **pe la sfârşitul veacului al şaselea înainte de Hristos,** Dariu, regele perşilor, **veni** în fruntea unei spăimântătoare oşti, să pedepsească pe sciţi, pentru năvălirile ce mereu le făceau în bogatele ţinuturi ale Asiei, aceştia, dând foc fânaţurilor şi astupând fântânile, **se traseră** cu tot cuprinsul lor în desimea păturilor depărtate. (Alexandru Vlahuţă, *Din trecutul nostru*)

b. **Până să se oprească leşii**, înfierbântaţi ca de biruinţă, s-**aruncară** valurile lui Bogdan chiuind şi-i **izbiră**. Luca Arbore îi ia pe la spate, iar din coaste îi **fulgeră** ai domnului [Ştefan cel Mare]. **Prinşi** de toate părţile, **azvârliră** armele jos. Şi **curse** sânge până la ţurloaiele cailor. (Barbu Ştefănescu Delavrancea, *Apus de soare*)

[*În aceste exemple, intervalele temporale de referinţă sunt izolate de prezentul comunicării. Identificarea denotaţiei poate fi făcută după calendar, de adverbiale ca* la sfârşitul veacului al şaselea după Hristos *în (a), sau de un alt adverbial cum ar fi* până să se oprească leşii *în (b). Observăm că predicaţiile se succed cronologic:* veni → se traseră *(în a) şi* s-aruncară → izbiră → fulgeră → prinşi → azvârliră *(în b).*]

Perfectul simplu 'literar' este un timp non-deictic, deoarece predicaţiile la această formă nu sunt legate de momentul vorbirii. Deci, când apare la începutul textului, această formă oferă momentul de ancorare temporală în trecut, fără să se raporteze la t_0. Este forma întâlnită cel mai des pentru a exprima înaintarea în timp a unei naraţiuni: prima formă la perfect simplu asigură ancorarea temporală, cele care urmează fiind legate anaforic de acest

[23] Şi în italiană există un perfect simplu al limbii vorbite care are caracter regional, fiind o formă mult folosită în unele dialecte meridionale, cum ar fi cel napolitan. Celălalt perfect simplu, cel al limbii literare, prezintă multe dintre trăsăturile perfectului simplu din limba română sau din limba franceză. Şi în franceza veche sunt înregistrate folosiri ale perfectului simplu pentru exprimarea unui trecut recent, exact ca în româna actuală. (Caudal/Vetters, 2005)

prim moment, prin relaţia de actualizare '⪯'. Textul din (63) e uşor de a transpus la perfectul simplu:

(67) a. Ion **intră** în biroul directului. [Era foarte cald şi ferestrele erau deschise]. Directorul îl **salută** şi îl **invită** să ia loc.

[*Perfectul simplu al verbului* a intra *desemnează un interval de referinţă (*a intra *la* t_l*), ce asigură ancorarea temporală; celelalte predicaţii dinamice se ordonează în funcţie de acest reper: deci* a_saluta *la* t_m *şi* a_invita *la* t_n*, unde* $t_l > t_m > t_n$.]

(68) a. Ne **pomenirăm** cu patru inşi c-un ştergar alb în vârful suliţei. Luca Arbore le **deschise** drum până la el. Aci **descălecară**. **Scoaseră** căciulile încondurate, îi **sărutară** mâinile [lui Ştefan cel Mare] şi-i **dădură** o carte ca din partea î.p.s. cardinalului... Şi **văzurăm** pe domn ca pământul, că pământul nu l-ar fi încăput... (Barbu Ştefănescu Delavrancea, *Apus de soare*)

[*Locutorul povesteşte un episod dintr-o bătălie dintre Ştefan cel Mare şi leşi la care a asistat cu puţin timp înainte: ancorarea temporală este dată de primul perfect simplu, semnalizând apariţia neaşteptată a solilor (*a_se_pomeni_cu $\subset t_1$*); celelalte predicaţii urmează, una după alta (*a_deschide_drum *la* t_2, a_descăleca *la* t_3, a_da_cartea *la* t_4, a_vedea_*la* t_5*), iar aceste intervale temporale se ordinează astfel:* $t_1 > t_2 > t_3 > t_4 > t_5$.]

Neil Smith (1993) a propus numele de 'trecut narativ' pentru aceste folosiri ale perfectului simplu şi ale perfectului compus.

Ca şi prezentul şi imperfectul, perfectul simplu poate exprima predicaţii iterative, în prezenţa unui adverbial adecvat.

(69) a. Hangiul simţind că se frânge de la mijloc, voi să dea drumul murindului şi să se ridice în picioare ca să răsufle şi să-şi recapete puterile. [...] **Se opinti încă o dată** cu supremă energie, **ridică** de la pământ pe nenorocit. (Ion Luca Caragiale, *În vreme de război*)

b. Dar când, după o săptămână, [Petrică] **trecu iar** pe la cuib, cuibul era gol. Zburaseră puii cu presura. Şi spre seară, când presurile **începură** să cânte, trei chiar, de pe spinul cu cuibul, nu mai **cunoscu** care-s puii şi care-i presura. (Ion Agârbiceanu, *Presura*)

c. [Doctorului Minda] **i se dădu din nou** legătura şi la început nici nu înţelese bine cine era la telefon. Când **întrebă a doua oară**, mereu politicos, un fel de politeţe scrâşnită, cu cine are onoarea, i se răspunse (era o femeie) că e o „voce blondă"... (Nicolae Breban, *Îngerul de gips*)

[*În aceste exemple, am evidenţiat verbele la perfectul simplu care exprimă repetiţia unei acţiuni: hangiul se opinteşte a doua oară în (a), Petrică trece din nou pe lângă cuibul presurii, în (b), iar în (c) legătura telefonică este făcută încă o dată, iar doctorul Minda întreabă din nou cu cine vorbeşte.*]

Este interesant de observat că, spre deosebire de prezent sau de imperfect, perfectul simplu apare rar în serii narative iterative, acţiunile multiple sunt

exprimate de obicei de predicații izolate: în (69a), din șirul de acțiuni îndeplinite de cei doi bărbați, numai opintirea hangiului se repetă; din șirul narativ din (69b) (*a trece* → *a începe să cânte* → *a nu mai cunoaște*), numai prima, *trecu*, este iterativă, predicație care, împreună cu adverbialul *după o săptămână* oferă fragmentului ancorarea temporală. O scurta secvență iterativă avem în (69c), dar este poate semnificativ faptul că fiecare dintre verbele la perfectul simplu este însoțită de un adverbial ce exprimă repetiția (*din nou* și *a doua oară*).

Perfectul simplu poate exprima și raporturi de simultaneitate, ca în (70a) și (70b), și poate desemna mai multe evenimente care au avut loc în interiorul unei anumite perioade, fără a se preciza neapărat ordinea, ca în (70c):

(70) a. Tânărul **se trezi**, în vreme ce o adiere parfumată de trandafiri și garoafe îl **învălui**. (Panait Istrati, *Chira Chiralina*)

b. A doua zi, Gaittany lămuri societății că Ioanide nu poate veni „luna asta", fiindcă îl supără apusul soarelui. **Răsunară** felurite râsete și chiote, numai Saferian, întins pe sofa, **zâmbi** cu împăciuirea din buzele lui groase, clătinând din cap neîncrezător. (George Călinescu, *Bietul Ioanide*)

c. Începea o noapte liniștită. Câinii se **ogorâră** lângă gunoieri, **îngenuncheară** pe labele dinainte, **mișcară** cozile groase si **hămăiră** scurt, stins. Încet, își **lăsară** capetele lungi și mândre pe gheare și **mormăiră** cu ochii deschiși. (Eugen Barbu, *Groapa*)

[*În (a), trezirea din somn a personajului este simultană cu manifestarea parfumului de flori; în (b), râsetele si chicotelile invitaților sunt simultane cu zâmbetul lui Saferian; în (c), verbele la perfectul simplu exprimă predicații care au loc în același interval, într-o ordine oarecare, nu neapărat cea a ocurenței în text.*]

Din cauza sensului perfectiv și al localizării în trecut, semnificația perfectului simplu este apropiată de cea a perfectului compus, cu care uneori alternează. Perfectul simplu 'literar' este o formă a indicativului relativ puțin folosită, apare foarte rar la persoana întâi, singular sau plural, situația în care este deseori înlocuit cu perfectul compus. Gramaticienii vorbesc despre un declin al perfectului simplu, cu excepția unor zone relativ restrânse din România, situație care se regăsește și în alte limbi romanice (franceza și italiana, în primul rând). Continuă să fie folosit în scris, în povestiri de ficțiune și, mai rar, în ziare.

Opoziția imperfect vs. *perfect simplu*

Opoziția dintre imperfect și perfect simplu prezintă mai multe caracteristici interesante. Nu avem intenția să insistăm asupra multiplicității abordărilor teoretice: opoziția a fost prezentată ca fiind aspectuală, de referențialitate, de textualitate etc. (a se vedea Bres, 1997 pentru o sinteză). Dorim numai să subli-

niem că, în textele narative, această opoziţie corespunde de multe ori diferenţei dintre progresie *vs.* non progresie a situaţiilor predicative în timp. Perfectul simplu face naraţiunea să avanseze, prezentând modul în care predicaţiile se succed, în timp ce imperfectul prezintă stări şi acţiuni simultane cu evenimentele povestite:

(71) **Urcară** amândoi pe scara pârâitoare şi **se găsiră** într-un soi de antreu pe care tânărul nu **avu** răgaz să-l examineze, rămânând totuşi cu sentimentul că mobilele **erau** toate acoperite cu nişte cămăşi de materie fumurie. (George Călinescu, *Enigma Otiliei*)

[*Şirul predicaţiilor dinamice în succesiune* (e_1 (urcară) $\rightarrow$ e_2 (se găsiră în = «ajunseră») *este întreruptă de o predicaţie statică* (s_1 = mobilele erau acoperite). *Din punct de vedere temporal, predicaţia statică precedă şi urmează celor două predicaţii dinamice. Imperfectul exprimă aici un Fundal, parte a cadrului de desfăşurare a acţiunii.*]

(72) a. Controlorul îl **strigă** pe tânărul care **cobora** din tren.

b. Controlorul îl **strigă** pe tânărul care **coborî** din tren.

[*Alternanţa imperfectului din (a) cu perfectul simplu din (b) corespunde unei ordini diferite a evenimentelor: în (a) acţiunea de a coborî se desfăşoară simultan cu strigătul controlorului, în sensul că acţiunea de a coborî era în desfăşurare în momentul în care controlorul l-a strigat pe tânăr; în (b) cele două predicaţii sunt în succesiune, tânărul coboară după ce a fost strigat de controlor.*]

Cu un adverbial adecvat, perfectul simplu poate fi folosit cu verbe ce exprimă un mod al acţiunii durativ. Este adevărat că această valoare apare de cele mai multe ori în prezenţa unui imperfect:

(73) a. În acea seară, Victor **scrise** o scrisoare iar Ana **citi** un roman istoric.

b. În acea seară, în timp pe ploaia **bătea** în geam, Victor **scrise** o scrisoare, iar Ana **citi** un roman istoric.

[*Predicaţiile* a_scrie_o_scrisoare *şi* a_citi_un_roman_istoric *sunt nu numai durative, dar, în această frază, sunt şi simultane. Este un caz în care perfectul simplu prezintă, deci, două caracteristici considerate proprii imperfectului.*]

Lingviştii atribuie perfectului simplu o semnificaţie obiectivă, spre deosebire de imperfect, considerat ca subiectiv sau, cel puţin, ca deschis spre subiectivitate. Nølke/Olsen (2003) au găsit situaţii în care şi perfectul simplu este subiectiv, în sensul că autorul/locutorul se foloseşte uneori de această formă pentru a exprima un gând sau o percepţie, deci propria subiectivitate sau atribuie această subiectivitate unuia dintre personajele sale. Prezenţa în imediata vecinătate a unui alt verb la perfectul simplu pare să favorizeze această folosire:

(74) a. [Egor] **observă** că profesorul nu-i răspunde şi **se trase** încet în cameră. **VĂZU** în aceea clipă cât e de frumoasă Dunărea, cât e ea de sigură, de bărbătească. Ar fi vrut să fie departe, pe puntea unui yacht care să suie încet apele fluviului, întins pe un *chaise-longue*, ascultând radio sau înconjurat de oameni tineri. (Mircea Eliade, *Domnişoara Cristina*)

b. Când [profesorul Caranfil] **ajunse** acasă, la părintele Chiprian, la care îşi avea locuinţa, **GÂNDI** cu plăcere la aşternutul moale unde avea să se odihnească de oboselile zilei. (D. D. Pătrăşcanu, *Învingătorul lui Napoleon*)

c. Cristescu o **chemă** pe Olga Tudor la vorbitor, dar nu **izbuti** să scoată nimic. **Declara** hotărât, şi maiorul o **CREZU**, că nu o cunoscuse pe Melania Lupu înainte de arestare. (Rodica Ojog-Braşoveanu, *320 pisici negre*)

[*În exemplele de mai sus verbele la perfectul simplu evidenţiate sunt verbe a căror semantică exprimă o experienţa personală a subiectului sintactic care are rolul semantic de Experimentator.*[24] *Trebuie să remarcăm însă că verbele manifestărilor subiective (verbe de percepţie, de vorbire. de gândire) la perfectul simplu se găsesc în contextul altor verbe la perfectul simplu exprimând predicaţii în succesiune (*a_observa → a_se_trage → a_vedea, *în (a), respectiv* a_chema → a_nu_izbuti → a_crede *în (c)), sau simultaneitate în (b) (*a_ajunge = a_gândi*). Imperfectul ce apare în (c), pentru verbul* a declara *se explică prin faptul că este vorba de o predicaţie multiplă, iterativă, personajul, anchetat de poliţie, a făcut de mai multe ori această declaraţie*.]

Este clar, din aceste exemple, că verbele psihologice nu sunt incompatibile cu perfectul simplu. Dar este aproape imposibil de spus dacă această subiectivitate derivă din semnificaţia lexemului verbal (*Aktionsart*), sau din semnificatul morfemele verbale ale perfectului simplu.

În ciuda acestor folosiri particulare, alternanţa perfect simplu – imperfect corespunde cel mai des unei înlănţuiri de predicaţii care, din punct de vedere cronologic, sunt în succesiune (perfectul simplu) sau simultane (predicaţia la imperfect simultană cu cel puţin una dintre predicaţiile la perfectul simplu), ca în exemplele (71), (72a) sau (73). Am văzut de asemenea că predicaţiile la imperfect constituie de obicei, din punct de vedere discursiv, un Fundal, faţă de care perfectul simplu, folosit pentru a relata de cele mai mult ori o Naraţiune, ocupă primul plan al 'scenei' narative.

[24] În gramatica cazurilor propusă de Charles Fillmore, subiectul verbelor psihologice şi de percepţie este definit ca Experimentator, cuvânt care aici nu semnifică „persoană care face experimente", ci „persoană care experimentează" starea psihologică (iubire, ură, durere, fericire, furie etc.) sau care percepe (percepţie vizuală, auditivă etc.).

6.2.5. Mai-mult-ca-perfectul

Mai-mult-ca-perfectul este o formă temporală anaforică plasând, cel mai adesea, cronologia evenimentului în raport cu un alt reper din trecut, explicit sau implicit. Această formă exprimă perfectivul, care se manifestă în folosirile temporale şi se menţine în folosirile modale.

(75) După un sfert de ceas **ajungeau** la gară. Tot norodul acesta **se revărsă** în unica săliţă de aşteptare ce se găsea, râzând şi sărind, spre marea mirare a ţăranilor cărăuşi. [...] Numai Saşa **lipsea**: ea **RĂMĂSESE** la Ciulniţa, să ţie de urât coanei Diamandula. (Duiliu Zamfirescu, *Viaţa la ţară*)

[*Reperul temporal al fragmentului este dat de verbele la trecut, unul la imperfect (o predicaţie multiplă distributivă)* ajungeau, *celălalt la perfectul simplu* se revărsă, *al treilea tot la imperfect (o predicaţie ce exprimă o stare)* - lipsea. *Faţă de sosirea familiei şi prietenilor la gară şi intrarea lor în sala de aşteptare, situaţia lui Saşa, care se găseşte acasă, s-a instaurat într-un interval precedent şi care se prelungeşte, incluzând timpul tuturor celorlalte predicaţii ale fragmentului.*]

Fundamental, mai-mult-ca-perfectul este un timp non-deictic, ce desemnează un timp anterior unui alt timp trecut care este reperul său în trecut. Timpurile care pot servi drept punct de ancorare sunt imperfectul, perfectul simplu, perfectul compus sau chiar un alt mai-mult-ca-perfect, dacă adverbiale sau cunoştinţele enciclopedice permit ordonarea lor pe axa timpului.

(76) a. D. Lefter, până adineaori, habar n-**avea** că **SE TRĂSESERĂ** ieri amândouă loteriile. (I. L. Caragiale, *Două loturi*)

b. Felix mai **dădu** câteva ocoluri odăii, ascultând exerciţiile Otiliei, care le intona şi vocal acum, cu un glas subţirel şi tremurat. În sfârşit se **hotărî** să crape uşa, fiindcă **AUZISE** nişte bocănituri pe alături. (George Călinescu, *Enigma Otiliei*)

c. Deşi îmi **SPUSESE** că **DEJUNASE** cu câteva minute mai-nainte pe drum, l-**am invitat** să guste ceva împreună cu mine şi nu m-**a refuzat**. (I. L. Caragiale, *Autoritate*)

[*În aceste exemple, verbele la mai-mult-ca-perfect exprimă o anterioritate, în (a) faţă de un imperfect* (se_trăseseră_ieri > habar_n-avea), *în (b) faţă de un perfect simplu* (auzise_nişte_bocănituri > se hotărî_să_crape_uşa), *în (c) faţă de un alt mai-mult-ca-perfect şi, amândouă, anterioare faţă de un perfect compus* (dejunase_mai-nainte > îmi spusese > l-am invitat > nu_m-a_refuzat).]

Un verb la mai-mult-ca-perfect poate exprima şi o simultaneitate faţă de un alt verb la mai-mult-ca-perfect:

(77) Toţi erau veseli fiindcă Dănuţ spusese da. Dănuţ ar fi putut să spună da sau nu... **ŞEZUSE** pe un scaun din sofragerie, înalt, ciudat de înalt – ca toate scaunele

clipelor solemne – şi toţi **AŞTEPTASERĂ** să hotărască el... (Ionel Teodoreanu, *La Medeleni*, vol. 1)

[*Cele două verbe la mai-mult-ca-perfect evidenţiate exprimă două predicaţii non telice, durative şi simultane: una se referă la Dănuţ, care sta pe scaun, cealaltă – la membrii familiei care aşteptau răspunsul băiatului (dacă vrea sau nu să îşi continue studiile la Bucureşti).*]

Simultaneitatea mai-mult-ca-perfectului se poate manifesta şi faţă de un imperfect, mai ales pentru predicaţii statice ce se referă la un interval (relativ) lung, sau prezentat ca atare:

(78) **TRECUSERĂ** peste două ore de încordare monotonă de când Felix **FUSESE UITAT** acolo şi nimeni nu **se mişca** de la masă. (George Călinescu, *Enigma Otiliei*)

[*Predicaţia telică şi perfectivă la pasiv mai-mult-ca-perfect* (fusese uitat) *este simultană cu imperfectul verbului* a (nu) se mişca, *non telic şi imperfectiv, ce se referă la faptul că un grup de personaje continuă, de mai mult de două ore, să joace cărţi.*]

Mai multe predicaţii la mai-mult-ca-perfect ce apar una după alta pe axa sintagmatică pot exprima acţiuni în succesiune:

(79) a. [Ocnaşul] **UMBLASE** prin codri nemâncat; **TRECUSE** prăpăstii; haina şi nădragii îi **erau** numai zdrenţe; opincile sfâşiate; palmele şi tălpile picioarelor şi gleznele pline de sânge. Dar, în sfârşit, **AJUNSESE** la frate-său. (I. L. Caragiale, *În vreme de război*)

b. În vreme ce Aglae împărţea cărţile celor patru jucători (ea, Aurica, Costache şi Pascalopol), Pascalopol **SCOSESE** o ţigare şi o **ÎNFIPSESE** cu un capăt într-un ţigaret de chihlimbar gros. (George Călinescu, *Enigma Otiliei*)

c. De când îi **DUSESEM** geamantanul, în prima zi, nu mai **SCHIMBASEM** cu ea decât vreo zece cuvinte, lipsite de însemnătate. (Aureliu Busuioc, *Singur în faţa dragostei*)

[*În (a) predicaţiile la mai-mult-ca-perfect sunt în succesiune (*umblase → trecuse → ajunsese*); în (b), cele două acţiuni ale lui Pascalopol, simultane cu împărţitul cărţilor de joc, sunt predicaţii telice ce se succed: personajul întâi scoate ţigara, apoi o pune în portţigaret, o aprinde şi o fumează. În (c) acţiunea naratorului de a-i duce geamantanul unei noi colege, Viorica Mircevna, este urmată de o perioadă în care cei doi şi-au vorbit foarte puţin.*]

În discursul indirect, mai-mult-ca-perfectul poate înlocui un perfect compus care, în discursul direct, apare într-o propoziţie independentă. Verbul la mai-mult-ca-perfect face parte astfel din subordonata unei principale cu un verb la trecut, faţă de care exprimă o acţiune anterioară:

(80) a. Ana mi-a zis: «- Paul a sosit de o oră».

b. Ana mi-a zis că Paul **sosise** de o oră.

c. Vecinii au declarat: «- Ioana și-a luat lucrurile și a plecat».

d. Vecinii au declarat că Ioana își **luase** lucrurile și **plecase**.

[*Exemplele (b) și (d) sunt rezultatul transpunerii în stil indirect a propozițiilor (a), respectiv (c). În prezența unui verb al propoziției principale la trecut (*a zis, a declarat*) perfectul compus din stilul direct este înlocuit cu un mai-mult-ca-perfect. În limba română, această substituție este facultativă, deoarece într-un stil mai apropiat de limba vorbită perfectul compus poate să rămână (*Ana mi-a zis că Paul a sosit de o oră, vecinii au declarat că Ioana și-a luat lucrurile și a plecat*).*]

Uneori mai-mult-ca-perfectul exprimă o anterioritate față de momentul enunțării, pentru a sublinia caracterul perfectiv al evenimentului și relativa sa depărtare în trecut:

(81) Când **aud** că mi se va servi un breakfast, mă **trezesc** de-a binelea. Ceea ce nu s-ar întâmpla, dacă ar fi vorba de amnezie. **E** Penke, bulgăroaica de nevastă-mea. **Acum** îmi **amintesc**, brusc, totul. Tot ea mă **ÎNTÂMPINASE** și la sosirea în București, pe Calea Moșilor, la domiciliul pe care-l **PĂRĂSISEM** în mare grabă, plecând în marea aventură a căutării unei oaze de liniște, unde să-mi termin mult visatul roman. (Vlad Mușatescu, *De-a baba oarba*)

[*În acest fragment, mai-mult-ca-perfectul se raportează la prezent, fiind vorba de amintirile naratorului: trezit din somn de o voce care îl cheamă să vină să mănânce micul dejun, naratorul reușește să identifice pe posesorul vocii și își amintește ce a făcut în trecut, când a plecat să caute un loc liniștit pentru a scrie un roman, apoi s-a întors acasă, la București. Cele două verbe la mai-mult-ca-perfect evidențiate cu majuscule apar în text în ordinea inversă cronologiei lor (*părăsisem > întâmpinase*), restabilită datorită cunoștințelor despre universul extralingvistic al vorbitorilor.*]

Ca și imperfectul sau perfectul compus, mai-mult-ca-perfectul are capacitatea de a exprima predicații multiple iterative sau distributive:

(82) a. Si ea [nevasta mea], care nu urma decât franceza și română, care avea oroare de matematici – **fusese** de doua ori **corigentă** din cauza lor – numai ca să fim împreuna, mă însoțea și asculta acum, o ora pe săptămâna, serioasa și cuminte ca un cățeluș, principiile generale ale calculului diferențial. (Camil Petrescu, *Ultima noapte de dragoste*)

b. Zurgălăii sunau încet și, cum o melancolie fără de voie ne **cuprinsese** pe amândoi, nu mai spuneam un cuvânt. (Dimitrie Anghel, *Vasul fantomă*)

[*Exemplul (a) ilustrează o predicație multiplă de tip iterativ: este vorba de o predicație statică, ce exprimă o situație care s-a manifestat de două ori; în (b) este vorba despre o predicație telică, cu stare rezultativă, de melancolie, ce*

caracterizează atât pe narator cât și pe prietenul împreună cu care se găsea în sanie.]

În afara acestor folosiri temporale, în marea majoritate anaforice, mai-mult-ca-perfectul exprimă, în anumite contexte, valori modale. Poate fi contrafactual, în subordonatele comparative ireale, în care este în variație liberă cu un condițional-optativul trecut:

(83) a. Nu-mi aminteam încă de unde-l știu, nici cu cine seamănă. Avea aerul jignit, **ca și cum nesocotisem** un drept pe care îl avea asupra mea, dar de care nu putea totuși să uzeze nelimitat. (Ana Blandiana, *Reportaj*)

b. I-am smuls plicul, și până la liceu am zburat! N-am întârziat, dar chiar dacă aș fi întârziat, eram atât de liniștit, atât de ușurat, **de parcă mi se luase** o piatră de moară de pe suflet! (Grigore Băjenaru, *Cișmigiu*)

c. Am salutat scurt din cap și **ca și când** misiunea mea pe lângă ei **fusese** aceea de mesager al destinului, am plecat înnorată de presimțirea că le prevestisem adevărul. (Ileana Vulpescu, *Arta conversației*)

[*În toate aceste exemple, mai-mult-ca-perfectul exprimă predicații ireale, putând fi înlocuite cu un condițional trecut: în (a)* ca și cum aș fi nesocotit, *în (b)* de parcă mi s-ar fi luat, *în (c),* ca și când misiunea mea ar fi fost. *Sensul ireal este întărit de conjuncțiile compuse* ca și când, ca și cum *sau de adverbul modal* parcă.]

În cadrul valorilor modale, pe lângă ireal, mai-mult-ca-perfectul poate exprima valori ca 'posibil' sau 'probabil', declanșate de obicei de prezența unui lexem cu sens modal:

(84) Când ajunse în geamlâcul de sus, care privea înspre grădină, văzu pe Otilia stând la o fereastră deschisă. Conversația de jos și incidentul cu pianul o **indispusese probabil**, și acum se refugiase aici, fără să iasă din raza lui Pascalopol. (George Călinescu, *Enigma Otiliei*)

b. Mă trezesc catapultat... pe dușumea. Îmi fricționez teritoriile afectate. În odaie, întuneric beznă. **Pesemne** că **închisese** cineva obloanele, în vreme ce dormeam. (Vlad Mușatescu, *De-a puia gaia*)

[*În amândouă exemplele, mai-mult-ca-perfectul exprimă o posibilitate, subliniată de cuvântul modal* probabil *sau de construcția impersonală modală* pesemne că.]

Mai-mult-ca-perfectul prezintă, deci, atât folosiri temporale, cât și folosiri modale. În general, exprimă temporalitatea în mod anaforic, dar folosirile deictice, care să se raporteze la t_0, sunt de asemenea posibile. De obicei situează situația predicativă într-o epocă care precedă momentul ancorării temporale, dar, în contexte specifice, poate exprima și simultaneitatea, de cele mai multe ori față de o altă predicație la mai-mult-ca-perfect.

6.2.6. Viitorul şi viitorul anterior

Ca celelalte forme temporale ale indicativului, viitorul poate exprima o serie de valori temporale şi câteva valori modale. După cum se ştie, viitorul în limba română prezintă, din punct de vedere morfologic, mai multe forme, toate analitice:

(i) un 'element mobil' variabil, derivat de la verbul *a voi* sub forma *voi/vei/va/vom/veţi/vor* + infinitivul scurt (*voi lucra, voi veni* etc.), ce prezintă şi o variantă regională şi familiară *oi/ăi (ei, îi, oi)/o (a)/ om/ăţi (eţi, îţi, oţi)/or* + infinitiv (*oi lucra, oi veni etc.*);

(ii) cea de a doua formă are ca auxiliar prezentul verbului *a avea*: *am/ai/are/avem/aveţi/au* + conjunctiv prezent (*am să lucrez, am să vin* etc.); verbul *a avea* poate fi şi la imperfect (*aveam să lucrez, aveam să vin*), în cazurile în care se exprimă 'viitorul în trecut', adică o acţiune posterioară faţă de un reper situat în trecut (*îmi spusese că* ***avea să vină*** *a doua zi*);

(iii) o formă numită impropriu 'viitor popular', având structura *o* + conjunctiv prezent, unde *o* este un element mobil invariabil (*o să lucrez, o să vin* etc.) (Dana Manea, 2008a: 440).

Din punct de vedere al referinţei temporale şi al valorilor aspectuale, aceste forme sunt perfect echivalente, diferenţele dintre ele fiind numai de natură stilistică. Formele cu *a voi*, (i), sunt folosite cu precădere în limba scrisă, într-un stil îngrijit. Formele (ii) şi (iii) sunt cele mai des întâlnite, fiind aproape singurele care se întâlnesc în limba vorbită.

Viitorul simplu este fundamental o formă deictică, făcând referinţă la o perioadă ulterioară momentului vorbirii, t_0. Din simplul fapt că denotă o predicaţie care nu s-a realizat încă, viitorul prezintă din punct de vedere semantic o valoare semantică ipotetică.

(85) a. **Voi pleca/o să plec/am să plec** mâine.

b. Maria **se va întoarce** într-o oră.

[*Caracterul deictic al acestor două exemple este întărit de prezenţa unor adverbiale deictice ce fac referinţă la intervale ulterioare momentului vorbirii* mâine *şi* într-o oră. *Trebuie observat însă că formele de viitor îşi păstrează caracterul deictic chiar în absenţa unor adverbiale deictice: în mod normal, enunţurile* voi pleca *sau* Maria se va întoarce *sunt interpretate ca deictice, desemnând predicaţii care vor avea loc într-un moment ulterior timpului de codificare t_0. Există, desigur, contexte speciale care pot anula această interpretare.*]

Uneori viitorul are valoare incoativă, focalizând deci pe faza preliminară a predicaţiei:

(86) Mi-e foame, am să mănânc/o să mănânc ceva.

[*În acest context viitorul deictic al verbului* a mânca *se referă la un interval temporal viitor, al cărui început este prezentat ca foarte apropiat de momentul vorbirii.*]

Viitorul apare, total sau parţial, în formularea unor acte de limbaj, mai ales a acelora care anunţă o acţiune viitoare, cum ar fi promisiunea, ameninţarea, avertismentul, jurământ etc. (*v.* Capitolul 10)

(87) a. «- **O să luaţi**, stimată doamnă, câte cincizeci de picături la sculare şi cincizeci la culcare.» (Ionel Teodoreanu, *La Medeleni*)

b. «- Las, că te-nvăţ eu! **Am să-ţi scot eu** cafeaua cu lapte din burtă! Să marş la-nchisoare!» (Anton Bacalbaşa, *Bacalaureaţii*)

c. DIDINA: Mască, **am să te rog** ceva: aşteaptă-mă un minut aici... Mă-ntorc îndată... (I. L. Caragiale, *De-ale carnavalului*, Actul II, scena IV)

d. «- Omule, nu te supăra, nu mai bea în halul ăsta, c-**o să-ţi facă** rău!», mă consiliază Iermolai Bîc. (Vlad Muşatescu, *De-a baba oarba*)

[*În aceste exemple, locutorii folosesc viitorul în formularea unor acte de limbaj: în (a) este vorba despre o injoncţiune, din partea unui medic, privind modul în care pacienta trebuie să ia un anumit medicament; în (b) actul de limbaj este o ameninţare; în (c) verbul la viitor specifică actul de limbaj, (o rugăminte), al cărui conţinut este exprimat de un verb la imperativ (*aşteaptă-mă*) care se referă şi el la un eveniment viitor. În (d) verbul la viitor este parte a unui sfat, prezentând probabilele consecinţe neplăcute ale acţiunilor interlocutorului.*]

În cazul promisiunilor indirecte, unii lingvişti vorbesc despre un 'viitor de promisiune', prin care locutorul se angajează să efectueze o acţiune viitoare, favorabilă interlocutorului:

(88) a. «- **Voi fi acolo** mâine, la ora cinci.»

b. «- Îţi promit că **voi fi acolo** mâine, la ora cinci.»

[*Propoziţia (a), cel puţin în una dintre interpretările sale, este o formă prescurtată a enunţului din (b); după John Austin, propoziţia (a) reprezintă un enunţ performativ implicit (vezi 10.2.3, p. 473). În (b), viitorul exprimă o promisiune fără ambiguitate, este un enunţ performativ explicit.*]

Uneori, locutorul poate să înlănţuie, unul după altul, mai multe acte de limbaj, toate anunţând predicaţii a căror realizare este proiectată într-o perioadă ulterioară:

(89) a. «- Ştii ce? Las' pe mine; **am să-ţi găsesc eu** ce-ţi trebuie dumitale; eu **am să te căpătuiesc**, şi o să vezi că **am să-ţi nemeresc** întocmai după pofta inimii.» (I. L. Caragiale, *Abu Hassan*)

b. ZOE: [...] după alegere, **o să fie** manifestaţie publică,... d-ta **ai s-o conduci**. [...] D-ta **o să prezidezi** banchetul popular din grădina primăriei... [...] **O să chefuieşti** cu poporul... [...] Şi **o să vii aici** cu toţii, să saluţi, în numele alegătorilor, pe deputatul ales şi pe prefect... (I. L. Caragiale, *O scrisoare pierdută*, Actul IV, scena IX)

[*În fraza din (a) locutorul face un şir de promisiuni, deci anunţă că va executa o serie de acte viitoare, toate în favoarea interlocutorului. În (b) sunt prezentate, sub formă politicoasă, un şir de ordine, pe care Zoe i le dă lui Caţavencu, pe care îl 'are la mână' cu un document falsificat ce dovedeşte că a făcut o afacere necurată.*]

Uneori viitorul identifică perioade începute în momentul vorbirii sau în trecut şi care se prelungesc în viitor:

(90) Lecţiile propriu-zise încă n-au început. **Facem** „practică de producţie", **de ieri.** Mai pe scurt, strângem strugurii la vie. **O să dureze** vreo lună. (Aureliu Busuioc, *Singur în faţa dragostei*)

[*Perioada de 'practică în producţie',*[25] *care va dura circa o lună, a început în ziua anterioară momentului enunţării, ieri, şi se va prelungi în viitor.*]

Multe din folosirile speciale ale prezentului se regăsesc şi în folosirea viitorului, dar cu proiectare pe o axă a intervalelor posterioare momentului t_0. Ca şi prezentul, viitorul poate exprima situaţii predicative omnitemporale:

(91) a. Mama însă era în stare să toarcă-n furcă, şi să învăţ mai departe. Şi tot cihăia mama pe tata să mă mai dea undeva la şcoală, căci auzise ea spunând la biserică, în Parimei,[26] că **omul învăţat înţelept va fi şi pe cel neînvăţat slugă-l va avea.** (Ion Creangă, *Amintiri din copilărie*)

b. Şi apoi, ce preţ are viaţa faţă cu atâta strălucire şi ce poate moartea contra celui ce a învins-o. Steaua spre care şi-a ridicat harfa lui Wolfram **va răsări totdeauna,** şi cine **va şti** s-o cânte poate să-şi închidă ochii liniştit. (Dimitrie Anghel, *Oscar Wilde*)

[*Propoziţiile evidenţiate exprimă adevăruri considerate universale: în (a) privind superioritatea intelectuală şi socială a persoanelor care au studiat faţă de cele care nu au studiat. Viitorul este folosit pentru că este vorba despre consecinţe: înţelepciunea este dobândită în urma învăţăturii, fapt care ar conduce la o poziţie socială şi economică superioară faţă de cel care nu a studiat; în (b) este vorba despre faptul că talentul poetic se va manifesta întotdeauna, talent evocat de metafora „harfa lui Wolfram" aluzie la poetul-cavaler medieval Wolfram vom Eschenbach (cca. 1170- cca. 1220).*]

---

[25] Este vorba de o realitate a perioadei comuniste, ce s-a manifestat atât în URSS (în exemplul nostru în Basarabia) ca şi în alte 'ţări socialiste', inclusiv în România. Toamna, înainte de începerea cursurilor elevii şi studenţii (cărora li se alăturau uneori şi militarii în termen) strângeau recolta de pe câmpurile fermelor socialiste, cărora le lipsea mâna de lucru. Era, de fapt, o procedură prin care elevii şi studenţii erau obligaţi să muncească gratis.

[26] Maximă, zicătoare. *DEX* menţionează forma *parimie, parimii*; există şi termenul *parimiar*, numele unei cărţi bisericeşti ce cuprinde proverbele lui Solomon şi alte învăţături din Vechiul Testament.

Folosind viitorul, locutorul dă de multe ori informații privind cursul evenimentelor care urmează să aibă loc, înlănțuire de acțiuni de care este absolut sigur. De multe ori aceste evenimente formează o secvență narativă, similară cu cele descrise pentru prezent, perfect compus sau perfect simplu:

(92) [Unchiul] cel mai in vârstă ne spuse: «- Noi **o să ieşim** în ogradă şi-**o să ne ascundem** în pivniță. **Vom rămâne acolo,** atât cât va fi nevoie, chiar până mâine dimineață.» (Panait Istrati, *Chira Chiralina*)

[*Locutorul propune întregului grup o serie de acțiuni pe care să le facă una după alta:* a ieşi → a se ascunde → a rămâne acolo.]

De multe ori viitorul exprimă o opinie a locutorului, căreia îi acordă un grad mai mic sau mai mare de probabilitate:

(93) a. Şi Moş Teacă ia pe soldat la pumni. «- Acuma spune tu, ăla de colo, bălțatele, câte fac de şase ori şase? Şase ori şase, treizeci şi şase, nu-i aşa? De ce nu ştii, mă? De ce nu ştii? Că aşa **o să te-ntrebe** gheneralu!» (Anton Bacalbaşa, *Moş Teacă înainte de inspecție*)

b. Spânu e un dobitoc. E de multă vreme directorul acestei şcoli, eu, cel puțin, acum doi ani, când am picat aici, l-am găsit director, şi acum, când **o să plec**, tot director **o să-l las**. (Aureliu Busuioc, *Singur în fața dragostei*)

c. «- Credeți că **am să mă fac bine**, că **am să mai văd** New Yorkul şi Parisul? **Am să mai fiu** iarăşi **zdravăn**?» (Mircea Eliade, *Maitreyi*)

[*Locutorul din (a) este absolut sigur de întrebarea pe care generalul o va pune soldaților în timpul inspecțiilor; cel din (b) pare aproape sigur că Spânu va rămâne director şi după ce el nu va mai preda la acea şcoală; în (c) gradul de probabilitate este încă mai scăzut, deşi locutorul speră să se însănătoşească.*]

Viitorul apare destul de des în fraze conținând propoziții subordonate condiționale, atât în protază (subordonata condițională), cât şi în apodoză (propoziția principală). În astfel de contexte, legătura logică între cele două predicații este sub semnul posibilității: dacă predicația din subordonată se realizează, urmează să se realizeze şi predicația din propoziția principală:

(94) a. «- Hai! ia-ți porcul de-aici şi ieşi afară! Şi dacă **până mâine** dimineață n-a fi podul gata, moşnege, **are să-ți stea** capul unde-ți stau tălpile. Înțelesu-m-ai?» (Ion Creangă, *Povestea porcului*)

b. «Dac-**o să fii deştept, o s-ajungi bine**!» a mai spus. (Eugen Barbu, *Groapa*)

[*În amândouă frazele, verbele la viitor din principală exprimă o consecință a realizării, tot într-o epocă ulterioară, a unei predicații ce constituie o condiție: construcția podului în (a) şi inteligența, spiritul practic al interlocutorului în (b).*]

Viitorul poate exprima o ipoteză sau o probabilitate chiar dacă nu este legat de o subordonată condiţională. Un astfel de viitor este numit 'viitor de conjunctură' sau 'de supoziţie'.

(95) a. A înflorit [salcâmul] a doua oară! Ia te uită! **O să fie** o toamnă lungă şi caldă. (Aureliu Busuioc, *Singur în faţa dragostei*)

b. «- Nu sunt criminal, fetiţo.» «- Numai ticălos.» «- Ţi-aş sugera să te controlezi, nervii mei au o limită. Explozia se **va produce** după ora închiderii. Şi vorbeşte, te rog, mai încet.» (Rodica Ojog-Braşoveanu, *O bombă de revelion*)

[*În (a) locutorul face o previziune privind toamna care tocmai a început: din a doua înflorire a salcâmului deduce că va fi lungă şi caldă; în (b) locutorul a pus o bombă cu ceas într-un magazin ca să ascundă nereguli în gestiune şi a reglat ceasul în aşa fel ca bomba să explodeze după închiderea magazinului.*]

Când înlocuieşte un imperativ, se vorbeşte despre un viitor 'injonctiv', 'de atenuare' sau 'de politeţe':

(96) a. ŞTEFĂNIŢĂ: Pârcălabul Condrea, postelnicul Şearpe şi vistiernicul Ieremia **o să faceţi** la dreapta, pe cărarea asta, şi înainte, până dincolo de cele trei stahii, la paltinul cu izvorul... (Barbu Ştefănescu Delavrancea, *Viforul*, Actul II, scena IV)

b. «- Urât mi-a fost mie de când lumea, frate Avrame, sfântul care umblă cu şiretlicuri la ţintar. Când văz aşa ceva, m-apucă un fel de scârbă la inimă şi-mi vine să mă las păgubaş. **Vei face** dar **bunătatea**, sfinţia-ta, **să duci** la locul său acest bob de fasole.» (George Topîrceanu, *Minunile sfântului Sisoe*)

[*În (a) Ştefăniţă Vodă, aflat la vânătoare, dă un ordin curtenilor privind traseul pe care să îl parcurgă sub forma unui verb la viitor. Locutorul din (b), Sfântul Sisoe, protestează împotriva faptului că partenerul său de ţintar încearcă să-l înşele şi, în locul unui imperativ, foloseşte o formulă politicoasă, cu verbul la viitor.*]

Ca şi prezentul, viitorul poate fi folosit hipocoristic, de obicei în dialogul dintre părinţi şi copiii:

(97) «- Mami, **o sa mă fac eu mare** si-**o sa mă joc singur** şi **o să-l las** pe Doru să vorbească cu voi. Şi-**o sa crească** şi el băiat mare şi **o sa mă joc** cu el şi voi **o sa staţi** sa vorbiţi cu Doru...» (http://forum.desprecopii.com/forum/topic.asp?TOPIC_ID=118224&nm=PERLE-DE-COPII-CUMINTI, 29.06.2017).

[*În aceste propoziţii locutorul, un copil, exprimă afectuos o serie de dorinţe-previziuni privind epoca în care atât el cât şi fratele său mai mic, Doru, vor fi mai mari.*]

Întâlnim viitorul şi în propoziţii ironice sau glumeţe, în care locutorul vrea să obţină un anumit efect semantic şi discursiv:

(98) a. PETRU RAREŞ: Iartă-mă, doamne, iubesc! ŞTEFAN: A! ha! Ba vezi c-**o să mă îndrăgostesc** eu! (Barbu Ştefănescu Delavrancea, *Apus de soare*, Actul III, scena VII)

b. Olguţa se înclină adânc în faţa Monicăi, ţinându-şi şorţul în mână. «- Măria-ta, în faţa posterităţii, adică în istoria scrisă a Medelenilor, **voi fi plecată** damă de onoare a măriei-tale. Dar până atunci rog pe măria-ta să-mi încheie şorţul, să toarne ceaiul şi să-mi spună ce-avem la istorie.» (Ionel Teodoreanu, *La Medeleni*, vol. 2-3)

[*În (a) bătrânul Ştefan cel Mare vrea să-i spună fiului său Rareş că este normal ca un tânăr ca el să fie îndrăgostit; în (b) Olguţa o tratează glumeţ pe prietena ei Monica ca pe o prinţesă, a cărei doamnă de onoare devotată promite să fie.*]

În folosirile non-deictice, viitorul se referă la un interval posterior reperului, situat de obicei în trecut. După cum am arătat, în română există o formă de 'viitor în trecut', cea formată de imperfectul verbului *a avea* urmat de conjunctivul prezent al verbului de conjugat:

(99) a. N-am dormit toată noaptea. M-am gândit la tatăl lui Cotan, care era prefect, apoi la tata, pe care nu-l cunoscusem, dar care ştiam bine că nu fusese ministru şi, în fine, la tata-mare, pe care **n-aveam să-l mai văd niciodată.** (Ion Minulescu, *Corijent la limba română*)

b. La unele din întrebările pe care mi le puneam, nedumerit şi melancolic, răsfoindu-i cărţile, acolo, la anticarul de pe chei, **aveam să primesc răspuns** mult mai târziu. Un răspuns, de altfel, împletit el însuşi în neaşteptate taine. (Mircea Eliade, *Secretul dr. Honigberger*)

[*În exemplul (a) ancorarea predicativă se referă la ziua în care naratorul a aflat despre moartea bunicului său iar predicaţia evidenţiată identifică o perioadă care începe din momentul ancorării şi se prelungeşte în viitor; în textul lui Mircea Eliade, momentul de referinţă este* într-o dimineaţă din toamna anului 1934, *adverbial ce apare la începutul textului narativ. Răspunsul la întrebări îl va descoperi mult mai târziu faţă de acest moment.*]

Această formă de 'viitor în trecut' este relativ rar folosită în texte scrise şi este aproape total absentă din stilul colocvial. Un interval posterior faţă de un moment din trecut se exprimă în română de cele mai multe ori cu un viitor simplu, care este plasat în trecut datorită contextului; în aceste folosiri, viitorul este anaforic:

(100) a. D-l Nazarie **se scuzase** că nu **va veni** decât seara la masă. Pornise înspre sat, să cerceteze câteva movile. (Mircea Eliade, *Domnişoara Cristina*)

b. **Spunea** mereu că într-o zi **o să câştige** o sumă mare de bani şi **o să răscumpere** casele pierdute. (Eugen Barbu, *Groapa*)

c. Zăpăceala lui Felix era dar explicabilă. Numărul casei îl cunoştea infailibil, iar în casă locuiau „unchiul Costache" şi „verişoara Otilia". **Rămăsese** hotărât [...] că, îndată ce **va termina** liceul, **va veni** la Bucureşti, în vederea conti-

nuării studiilor, urmând să locuiască la unchiul-tutor în strada Antim. (George Călinescu, *Enigma Otiliei*, vol. 1)

[*În aceste exemple, formele de viitor desemnează intervale temporale ulterioare faţă de acţiuni sau situaţii din trecut, exprimate de verbe la mai-mult-ca-perfect în (a) şi (c), sau la imperfect, în (b).*]

Există un alt tip de viitor anaforic, numit 'viitor de anticipaţie' sau 'de perspectivă', în care, în ipoteza realizării unui anumit eveniment, predicaţia prezintă consecinţele, reale, posibile sau probabile. Este un tip de viitor des întâlnit în textele istorice, dar poate fi găsită şi în cărţile de ficţiune literară:

(101) a. Într-o zi îl scoaseră [pe Mihai] din puşcărie legat şi îl porniră la locul osândei. Mulţimea poporului urmărea pe osândit, tristă, jalnică şi tăcută, văzând că cea din urmă nădejde de mântuire i **se va curma** cu capul acelui june bărbat eroic. (Nicolae Bălcescu, *Românii sub Mihai Vodă Viteazul*)

b. În anul 1389 Sultanul Murat, care, biruitor, îşi strămutase capitala de la Brusa la Adrianopol, pleacă în Asia ca să potolească o răscoală. În lipsa lui creştinii îngenuncheaţi încearcă să-şi recapete neatârnarea. Mircea vine şi el cu oaste în ajutorul lor. Dar Murat află, se întoarce din cale, şi în ziua de 15 iulie se dă acea sângeroasă bătălie din câmpul Mierlei (Cosova) în care **avea să se hotărască** soarta peninsulei Balcanice. Chiar în zorii acelei zile de groază, în freamătul pregătirilor, Murat e ucis în cortul lui de sârbul Miloş Obilici, pe care turcii, furioşi, îl rup în bucăţi. (Alexandru Vlahuţă, *Din trecutul nostru*)

c. După câteva minute coborî poteca spre şosea. Haina de călugăr ascundea silueta viguroasă cu umeri de atlet. Se opri in faţa stâlpului consultând îndelung tăbliţele indicatoare. Îşi potrivi desaga pe umeri şi căutând marginea drumului se îndepărtă cu paşi mari. **Va ajunge** abia spre seară la Peştera Sihastrului. In mâneca anteriului, în loc de mătănii ascundea un stilet lung. (Rodica Ojog-Braşoveanu, *Minerva se dezlănţuie*)

[*În (a) verbul la viitor exprimă sentimentele şi convingerile persoanelor care asistau la tentativa de executare a banului Mihai, viitorul voievod Mihai Viteazu (1598-1601); în (b) se fac consideraţii despre importanţa bătăliei de la Câmpia Mierlei (Kosovo Polje) din 1389, între o coaliţie de prinţi creştini din Balcani (sârbi, bosniaci, albanezi, cu contingente de români, maghiari, croaţi) sub conducerea cneazului sârb Lazăr şi armata otomană a sultanului Murat. În (c) într-un stil indirect liber, sunt redate consideraţiile personajului îmbrăcat în haine călugăreşti care prevede că va ajunge la Peştera Sihastrului în acea seară.*]

Limba română mai dispune de încă o formă de viitorului, viitorul II sau viitorul anterior, care, spre deosebire de viitorul 'simplu', are o singură formă morfologică *voi/vei/va /...* + *fi* + participiul trecut (*voi fi plecat, voi fi visat, voi fi venit* etc.). Este o formă perfectivă care, din punct de vedere temporal, exprimă

o predicație posterioară față de o altă predicație posterioară momentului vorbirii: $t_0 \rightarrow t_{viitor} \rightarrow t_{viitor_anterior}$.

(102) a. ZOE (*încet către Tipătescu, care stă cufundat în gânduri pe fotoliu*): Şi înțelegi că atunci, când, luptând cu tine, **voi căpăta** scrisoarea,... tot,... tot,... Fănică, **va fi isprăvit** între noi. (I. L. Caragiale, *O scrisoare pierdută*, Actul II, scena X)

b. Pe cât putem prevedea ele [radiațiile soarelui] **vor continua să activeze** până când frigul **va fi ucis** viața pe pământ afară dacă vreo ciocnire sau vreun cataclism nu vor interveni şi nu vor distruge viața mai curând printr-o moarte mult mai rapidă. (Camil Petrescu, *Patul lui Procust*)

[*În textul dramatic din (a), Zoe ordonează acțiunile din discurs față de momentul în care îi spune aceste cuvinte lui Tipătescu (t_0), în felul următor: în viitor, întâi va căpăta scrisoarea (t_1), apoi va întrerupe legătura amoroasă cu prefectul (t_2): $t_0 > t_1 > t_2$. În (b) locutorul ne spune că o perioadă din viitor radiațiile solare vor continua, tot mai slabe iar, la sfârşitul acestui proces, viața pe pământ va dispărea. Predicația la viitorul anterior este posterioară predicației la viitor.*]

În contextul unor verbe la viitor, verbele la viitorul anterior pot exprima simultaneitatea sau chiar anterioritatea față de acestea, valoarea aspectuală de perfectiv fiind în acest caz predominantă:

(103) a. Ia caută-mi tu mai bine nițel în cap şi, când **vei auzi** urletul să mă scoli de **voi fi adormit**; dară nu care cumva să umbli în tolba mea cu săgețile. (Petre Ispirescu, *Copiii văduvului*)

b. Deci la cinci şi un sfert, **va citi** după plimbarea de seară, după ce **va fi ascultat** radio-jurnalul. (Nicolae Breban, *Bunavestire*)

c. «- Şi **am să te chinui**, Simino, **n-am să** te **omor** aşa repede», şuieră el. «**Am să** te **sugrum** numai după ce-ți **voi fi scos ochii** şi îți **voi fi smuls** dinții unul câte unul... Cu fierul roşu **am să** te **chinui**.» (Mircea Eliade, *Domnişoara Cristina*)

[*În toate aceste exemple, viitorul anterior exprimă o predicație ce precedă predicația exprimată de viitorul simplu: în (a) locutorul mai întâi va adormi, apoi interlocutorul îl va trezi, în (b) personajul întâi va asculta radio jurnalul şi apoi va citi, în (c) locutorul întâi va scoate ochii şi smulge dinții victimei, apoi o va sugruma. În aceste contexte viitorul anterior ar putea fi înlocuit cu un viitor simplu, (*va dormi *în (a),* va asculta până la capăt radio-jurnalul *în (b),* va scoate ambii ochi şi fiecare dinte *în (c)), dar în acest caz se pierde informația aspectuală perfectivă, de atingere a fazei finale a predicației).*]

Lăsând la o parte omonimia între viitorul anterior şi prezumtivul perfect, această formă poate fi folosită şi non-deictic, ca expresie a unei posteriorități față de un reper temporal situat în trecut (viitor anterior anaforic):

(104) a. Tatăl fetei, împăratul, carele ştia că umblă nişte zmei să-i răpească copila, nu mai putu de bucurie când îi văzu măcelăriţi. Şi cu socoteală că de aci înainte fata îi **va fi scăpată**, puse să se strige prin toate răspântiile cetăţilor din lume că cine va fi acel viteaz care a răpus pe zmei, să se înfăţişeze ca să-i dea fata după dânsul, şi jumătate împărăţia. (Petre Ispirescu, *Poveste ţărănească*)

b. [...] iar când turcii calcă hotarul Moldovei, la 1420, şi Alexandru-Vodă mână trei ştafele după ajutor la craiul leşilor, acesta nu-şi clinteşte un ostaş pentru apărarea celui mai cinstit şi mai credincios prieten. Poate că tocmai amintirea aceasta amară **va fi tulburat** mai târziu sufletul drept al bătrânului voievod şi-l **va fi ademenit** să-şi întoarcă oastea alături cu Svidrigel, ducele Litvaniei, împotriva acestuia, căruia treizeci de ani i-a păstrat cea mai curată credinţă. (Alexandru Vlahuţă, *Din trecutul nostru*)

c. Chiar acum însă Mara nu putea să-l ducă la şcoală. **Era hotărâtă** să-l ducă la Arad, fie mâine, fie poimâine, cât mai curând, îndată ce-şi **va fi făcut** vreun rost pentru creiţarii de pod. Deocamdată treceau oameni şi care, fiindcă era târg la Lipova: n-avea Mara timp nici măcar să se gândească. (Ion Slavici, *Mara*)

[*Din aceste exemple, se poate vedea că viitorul anterior se poate raporta la un trecut, faţă de care desemnează un interval ulterior. În (a) valoarea aspectuală a viitorului anterior este foarte importantă: starea de siguranţă pentru fata de împărat se instalează pe deplin imediat după omorârea zmeilor; un viitor simplu (*de aci înainte fata va scăpa*) nu are această importantă nuanţă semantică; în (b) se manifestă un fel de 'viitor istoric': adverbialul* mai târziu *şi cele două verbe la viitor anterior* (va fi tulburat, va fi ademenit) *desemnează un interval ulterior anului 1420. Cele două verbe prezintă şi o nuanţă modală, de prezumţie, sentimentele descrise fiind atribuite voievodului de către autorul-istoric. În (c), viitorul anterior* (îşi va fi făcut un rost) *se referă la un interval ulterior momentului în care Mara a hotărât să nu-şi ducă fiul la şcoală.*]

Din punctul de vedere al relaţiilor discursive studiate de pragmatica cognitivă, viitorul are capacitatea de a exprima diferite relaţii cronologice, a căror semnificaţie este clară atât datorită capacităţilor logice ale locutorilor de a face inferenţe, cât şi datorită cunoştinţelor lor lingvistice şi enciclopedice. Neil Smith (1993) a ilustrat această capacitate făcând un rezumat al finalului celebrei tragedii shakespeariene *Romeo şi Julieta*:

(105) (i) În această tragedie, eroul **va muri** otrăvit şi eroina se **va înjunghia** cu un pumnal. (ii) O **va găsi adormită**, de o băutură din ierburi, o **va crede** moartă şi, de disperare, **va bea** otrava. (iii) Ea îl **va găsi** mort şi **va lua** pumnalul (Smith, 1993: 32).[27]

[27] (i) Dans cette tragédie, le héros **mourra** empoisonné et l'héroïne **se poignardera**. (ii) Il la **trouvera** droguée et, de désespoir, **boira** le poison. (iii) Elle le **trouvera** mort et **se saisira** de sa dague.

[*Acest text ilustrează relația discursivă numită de Asher/Lascarides (1993, 2003) 'Elaborare': locutorul enunță un fapt (i) și apoi explică modul în care situația s-a realizat. Secvențele de propoziții (ii) – (iii) denotă o narațiune, ordinea de apariție a propozițiilor în text corespunde ordinii lor cronologice.*]

6.3. Concluzii

Examinarea timpurilor indicativului pune în evidență faptul că timpurile deictice prin excelență sunt prezentul, perfectul compus și viitorul pentru că aceste forme denotă, de cele mai multe ori, un interval temporal care se raportează la momentul enunțării (t_0). În schimb imperfectul, perfectul simplu și mai-mult-ca-perfectul sunt forme mai ales anaforice, intervalul la care se raportează fiind, de obicei, situat în trecut.

Din perspectiva folosirii timpurilor în propozițiile subordonate, aici ne mărginim numai să semnalăm existența unei folosiri anaforice pentru timpuri fundamental deictice (prezentul și viitorul) care apar și în varianta literară și îngrijită a limbii. Folosiri anaforice pentru prezent, cel puțin, există și în alte limbi romanice, de exemplu în franceză, dar preponderent în limba vorbită (*v.* Costăchescu, 2015a, 2015c).

Folosirea anaforică în subordonate a unor forme deictice este o consecință a faptului că limba română, codificată normativ abia în sec. al XIX[lea], nu a preluat din latină și nu a 'imitat' regulile de concordanță a timpurilor din celelalte limbi romanice literare. Faptul că cel puțin folosirea prezentului în subordonate este similară folosirii acestei forme în franceza vorbită ne indică faptul că în română timpurile sunt folosit în mod spontan în absența unor constrângeri normative. Este interesant să remarcăm, după cum vom arăta amănunțit în Capitolul 7, că această spontaneitate, această absență de constrângeri normative nu are consecințe negative asupra comunicării: locutorii români nu au nici o dificultate în identificarea intervalelor ce servesc drept denotație predicațiilor exprimate de aceste forme.

O ultimă observație privește importanța luării în considerație a modului acțiunii (*Aktionsart*) atunci când analizăm funcționarea gramatemelor ce corespund diferitelor timpuri ale verbului. De exemplu, observația privind incompatibilitatea perfectului compus cu anumite adverbiale deictice ca *ieri*, *de curând*, *tocmai* (Manea 2008a: 416) este numai parțial exactă: este corectă pentru predicații non telice (**acum (când discutăm) am vorbit cu tine*), dar este incorectă pentru predicațiile telice (*balta acum a secat*, *Ion acum a fost angajat și are un serviciu bun* etc.), după cum dovedesc exemplele (27).

Corelația dintre modul acțiunii și morfemele aspectual-temporale ale verbului permite să se exprime semnificații speciale pentru anumite clase de predicații. De exemplu, verbele telice punctuale folosite la o formă verbală imperfectivă exprimă faptul că Agentul avea numai intenția de a efectua acțiunea, care

a fost întreruptă (cu posibilitatea ca să fie reluată sau nu). Deci pentru aceste verbe imperfectivul nu face referinţă la faza internă a predicaţiei, ci la faza preliminară. O frază ca *ieşeam pe uşă când a sunat telefonul; m-am întors să răspund/eram în întârziere, aşa că mi-am văzut de drum* ne arată că Agentul-locutor încă nu părăsise zona când a intervenit apelul telefonic care a întrerupt acţiunea. Propoziţia este compatibilă atât cu întreruperea definitivă, cât şi cu continuarea ulterioară a acţiunii.

Pragmatica folosirii timpurilor indicativului se ocupă şi de relaţiile retorice pe care le pot exprima (Fundal, Naraţiune, Explicaţie, Rezultat etc.) ca şi de situaţiile în care morfemul verbal funcţionează ca element procedural, ce indică receptorului modul în care enunţul trebuie să fie interpretat, cu luarea în consideraţie a cunoştinţelor enciclopedice şi a co(n)textului discursiv. Multe din observaţiile unor cercetători ca Sperber/Wilson (1986), Blakemore (1987), Neil Smith (1993), Kleiber/Berthonneau (1993), Mœschler (2002a), Kleiber (2003a), Berthonneau/Kleiber (2006), Louis de Saussure (2003, 2005) se regăsesc şi în română, fapt ce dovedeşte, încă o dată, caracterul translingvistic al multor fenomene pragmatice.

Capitolul 7

Timpurile verbului între semantică şi pragmatică

În acest capitol, ne propunem să tratăm mai întâi câteva probleme privind folosiri particulare şi caracteristice ale timpurilor indicativului în română, caracteristici care au fost numai menţionate în capitolul precedent. Asemenea probleme nu pot fi dezbătute într-un studiu care descrie separat fiecare timp şi sunt legate de concordanţa timpurilor, de folosirile lor discursive sau de abordarea timpurilor dintr-o perspectivă filozofică şi logică.

A doua parte (7.5.) se ocupă de opoziţia sens conceptual *vs.* sens procedural în folosirea timpurilor verbale, opoziţie care priveşte în primul rând mecanismele de înţelegere a relaţiilor cronologice. Această distincţie, de tip cognitiv, a fost propusă de aşa-numita Şcoala de la Geneva (N. Smith, 1993; Mœschler, 1993; A. Reboul, 2000) şi a fost preluată şi discutată de alţi cercetători (Kleiber, 1994a; Vetters/de Mulder, 2000; Saussure/Stihoul, 2002).

Vom prezenta în încheiere (7.6.) câteva caracteristici ale modului în care temporalitatea lingvistică este tratată în logică şi filozofie, prin prezentarea sistemului lui Hans Reinchenbach (1947), care se găseşte la baza 'logicii temporale', variantă a logicii modale preluată ulterior de semantica reprezentaţională (Kamp/Reyle, 1993; Asher/Lascarides, 2003).

7.1. Concordanţa timpurilor şi limba română

Concordanţa timpurilor se manifestă în limba română oarecum diferit, dacă facem o comparaţie cu alte limbi romanice sau germanice (franceză, italiană, spaniolă, engleză etc.). Regulile privind folosirea timpurilor în limbile europene occidentale (romanice şi germanice) s-a făcut în perioada Renaşterii, perioadă în care latina (limbă în care funcţionau regulile concordanţei timpurilor, numită *consecutio temporum*) era considerată un model de imitat din punct de vedere cultural şi lingvistic. Mai mult, în ţările care foloseau aceste limbi, s-a trecut la exprimarea scrisă (pentru opere literate, dar şi pentru administraţie, justiţie etc.) în limba naţională după mai multe secole de exprimare scrisă în latină.

Reguli gramaticale de concordanţă a timpurilor (numite şi reguli de 'corespondenţă' sau 'consecuţie' a timpurilor) descriu modul în care fiecare

limba a codificat exprimarea relaţiilor cronologie dintre predicaţii (acţiuni şi/sau stări), adică modul în care codul lingvistic arată dacă între predicaţii există raporturi de simultaneitate, sau de anterioritate sau de posterioritate. Aceste reguli se manifestă mai ales în limba scrisă şi există atât în gramaticile limbilor romanice literare (franceză, italiană, spaniolă, portugheză), cât şi a celor germanice (engleză, germană, suedeză etc.). De-a lungul secolelor, atât scriitorii cât şi gramaticile au preluat şi adaptat la propria limbă regulile concordanţei timpurilor din latină, mai ales pentru desemnarea raporturilor cronologice dintre predicaţia propoziţiei principalei şi predicaţiile din subordonate. Deşi concordanţa se referă în primul rând la aceste raporturi cronologice, există şi o accepţie mai largă a termenului, care are în vedere şi raporturile cronologice între diferitele propoziţii principale (în coordonare copulativă, disjunctivă, adversativă etc.) sau între fraze complexe şi propoziţii independente.

Exprimarea raporturilor cronologice nu creează probleme de înţelegere pe axa deictică, adică atunci când timpul de referinţă (de ancorare temporală) este momentul în care locutorul îşi exprimă mesajul (moment numit TC (= timp de codificare) sau t_0) pentru că sistemul timpurilor verbale se raportează fundamental la momentul vorbirii: ne referim la o ancorare deictică când vorbim (i) despre 'timpurile trecutului' (de exemplu un perfect compus sau un imperfect) ce exprimă anterioritatea faţă de t_0; (ii) despre prezent pentru relaţia de simultaneitate faţă de t_0; sau (iii) despre 'timpurile viitorului' (cel mai des viitorul simplu) ce desemnează un interval posterior faţă de t_0.

Când vorbesc despre 'timpurile trecutului' sau despre 'timpurile viitorului', gramaticile au implicit în minte o asemenea organizare a semanticii timpurilor verbale, organizare fundamental deictică. Această descriere oglindeşte faptul incontestabil că în comunicarea lingvistică schimbul de informaţii dintre participanţii prezenţi, care se găsesc faţă în faţă, este fundamental. Marea majoritate a mesajelor, mai ales în limba vorbită, sunt deictice din punctul de vedere al ancorării temporale, spaţiale, sau a rolului de vorbitor/ascultător, şi toate celelalte tipuri de comunicare derivă din acesta.

Probleme privind înţelegerea raporturilor cronologice între predicaţii se pune atunci când timpurile verbului au valoare anaforică, adică atunci când identificarea intervalelor temporale denotate se face numai în raport cu un timp de ancorare diferit de t_0, de cele mai multe ori un timp al trecutului. Acest timp de referinţă, sau de ancorare, se găseşte de obicei în propoziţia regentă.[1]

---

[1] Ancorarea temporală este dată de timpul din regentă când fraza prezintă ordinea Propoziţie principală + Propoziţie subordonată. Dacă subordonata precede principala, de multe ori ancorarea temporale este dată de propoziţia dependentă. De exemplu, dacă fraza începe cu o subordonată temporală, propoziţia circumstanţială se comportă ca un adverbial 'de încadrare' şi furnizează ancorarea temporală pentru întreaga frază. În *după ce a intrat la universitate, Maria l-a cunoscut pe Paul cu care s-a căsătorit după examenul de licenţă*, ancorarea temporală este

Folosirea timpurilor pe axa trecutului nu a fost reglementată de normele gramaticale ale limbii române, lucru datorat, probabil, faptului că tradiţia limbii scrise este relativ târzie (se scrie masiv româneşte de la sfârşitul sec. al XVIII-lea, dar mai ales de la începutul sec. al XIX-lea). Gramaticile, descriptive sau normative, nu au dat o normă pentru alegerea timpului propoziţiilor ce se raportează la o formă verbală reper ce denotă un interval trecut, faţă de care exprimă o anumită relaţie temporală (simultaneitate, anterioritate sau posterioritate).

Concordanţa timpurilor nu este, practic, studiată în lingvistica românească, de exemplu ultima ediţie a *Gramaticii Academiei* (Guţu-Romalo, 2008) nu tratează subiectul, descrierea cea mai amănunţită a concordanţei timpurilor în română rămâne cea făcută de Laura Vasiliu (1966), în precedenta ediţie a *Gramaticii Academiei* (Graur/Avram/Vasiliu, 1966).

În ultimul timp, concordanţa nu a fost studiată în limba română pentru că există impresia generală că în română nu există o concordanţă a timpurilor, folosirea timpurilor fiind absolut 'liberă', adică în întregime la libera alegere a vorbitorilor. Faptul că folosirea timpurilor pe axa trecutului nu a fost 'reglementată' de gramatica normativă a limbii române se datorează foarte probabil faptului că folosirea masivă a limbii scrise este relativ recentă, dintr-o epocă în care principalul tipar cultural şi lingvistic al Renaşterii, latina, îşi pierduse de mult statutul de „model" de imitat.

7.2. Remarci despre concordanţa timpurilor în engleză, franceză şi italiană

Pentru a vedea în ce constă problema concordanţei în română, îmi propun să examinez în linii generale cum se manifestă o concordanţă a timpurilor 'clasică' sau 'normală' în două limbi romanice, franceză şi italiană, şi într-o limbă germanică - engleza, luată ca termen de comparaţie.

Vom vorbi despre un singur caz de manifestare al concordanţei, cea între o principală şi o subordonată completivă directă, deoarece pentru aceste trei limbi situaţia este în linii mari identică şi pentru celelalte tipuri de subordonate ca şi pentru folosirea timpurilor pentru exprimarea raporturilor cronologice dintre propoziţii principale şi/sau independente. Dau mai jos un număr de exemple ce ilustrează folosirea regulilor ce figurează în gramaticile celor trei limbi. Exemplele care se găsesc sub (a) ilustrează exprimarea raporturilor cronologice în cazul unei ancorări deictice, în timp ce propoziţiile sub (b) arată modul în care se formulează aceleaşi raporturi faţă de un reper în trecut, deci în cazul folosirilor anaforice. Cele trei raporturi cronologice posibile

---

dată de subordonata temporală (*după ce a intrat la universitate*), iar conjuncţia compusă care introduce subordonata ne ajută să stabilim ordinea cronologică a predicaţiilor *a intra* > a *cunoaşte* > *a se căsători*.

sunt de simultaneitate (în 1), de anterioritate (în 2) sau de posterioritatea în (3) a predicației din subordonată față predicația din principală, care exprimă intervalul de ancorare temporală:

(1) a EN. I say [$Pred_1$, t_1: PR] that Mary **is** [$Pred_2$, t_2: PR] sick/that I **oppose** [$Pred_3$, t_3: PR] this proposal.

FR. Je dis [$Pred_1$, t_1: PR] que Marie **est** [$Pred_2$, t_2: PR] malade/que je **m'oppose** [$Pred_3$, t_3: PR] à cette proposition.

IT. Dico [$Pred_1$, t_1: PR] che Maria **è** [$Pred_2$, t_2: PR] malata/che **sono** [$Pred_3$, t_3: PR] contraria a questa proposta.

«Spun că Maria **e** bolnavă/că mă **opun** acestei propuneri.»

[*În aceste exemple, prezentul din principală este deictic ($t_1 = t_0$) iar subordonata exprimă un raport de simultaneitate cu acesta; în toate limbile examinate avem un prezent în subordonată, care preia prezentul din principală, dat fiind ca este vorba despre două intervale temporale simultane sau care se suprapun cel puțin parțial. În aceste exemple, intervalul desemnat de subordonată fiind static, include intervalul în care se desfășoară predicația din principală; asta înseamnă că referentul Experimentatorului din subordonată, Maria, a fost bolnavă înainte ca locutorul să vorbească și această stare continuă în prezent și, probabil, și în viitor ($t_1 \subset t_2$); cele două intervale desemnate de cele două predicații sunt simultane în cazul unor predicații telice, cum e actul de limbaj exprimat de* a se opune *($(t_1 = t_0)$ & $(t_1 = t_3)$); din nou, simultaneitatea cu prezentul din principală este redată de un prezent în subordonată.*]

b. EN. I **said** [$Pred_1$, t_1: PERF] that Mary **was** [$Pred_2$, t_2: PERF] sick/that I **opposed** [$Pred_3$, t_3: PERF] this proposal.

FR. **J'ai dit** [$Pred_1$, t_1: PC] que Marie **était** [$Pred_2$, t_2: IMP] malade/que je **m'opposais** [$Pred_3$, t_3: IMP] à cette proposition.

IT. **Ho detto** [$Pred_1$, t_1: PC] che Maria **era** [$Pred_2$, t_2: IMP] malata/che mi **opponevo** [$Pred_3$, t_3: IMP] a questa proposta.

«Am spus că Maria era/este bolnavă // că m-am opus/mă opun acestei propuneri.»

[*Raportul cronologic între cele două predicații este același, de simultaneitate, dar de data aceasta punctul de ancorare este în trecut ($t_1 > t_0$); raportul de simultaneitate, totală sau parțială ($t_1 \subset t_2$, respectiv $t_1 = t_3$) este exprimat de o formă de trecut: de perfect în engleză (*Simple Past *sau* Past Tense*), și de imperfect în cele două limbi romanice, imperfectul având printre valorile sale fundamentale pe aceea de a exprima o simultaneitate cu un moment din trecut.*]

(2) a. EN. I **understand** [$Pred_1$, t_1: PR] that I **made** [$Pred_2$, t_2: PERF] a mistake.

FR. Je **comprends** [$Pred_1$, t_1: PR] que **j'ai fait** [$Pred_2$, t_2: PC] une erreur.

IT. **Capisco** [$Pred_1$, t_1: PR] che **ho fatto** [$Pred_2$, t_2: PC] uno sbaglio.

«Înţeleg (PR) că am făcut (PC) o greşeală.»

[*În aceste propoziţii predicaţia din subordonată este anterioară celei din principală: fraza ne spune că locutorul întâi a făcut o anumită acţiune şi ulterior a realizat că această acţiune este o greşeală. În cazul unei ancorări deictice ($t_1 = t_0$), ca în exemplele de mai sus, anterioritatea predicaţiei din subordonată ($t_2 > t_1$) este redată de o formă a trecutului: perfect în engleză (*Simple Past*) şi de perfectul compus în franceză sau italiană; nu este singura formă de trecut posibilă – la un nivel de limbă 'mai înalt' atât franceza cât şi italiana pot folosi perfectul simplu sau chiar mai-mult-ca-perfectul; dacă subordonata exprimă o predicaţie nu numai anterioară, dar şi multiplă, intervine imperfectul (*FR: je faisais (parfois) des erreurs, IT: facevo (a volte) errori «făceam (uneori) greşeli/greşeam uneori»*). Partea importantă constă în faptul că, în varianta normată a acestor limbi, prezentul nu poate apărea în subordonată.*]

b. EN. I **understood** [$Pred_1$, t_1: PERF] that I **had made** [$Pred_2$, t_2: MMCP] a mistake.

FR. J'**ai compris** [$Pred_1$, t_1: PC] que j'**avais fait** [$Pred_2$, t_2: MMCP] une erreur.

IT. **Ho capito** [$Pred_1$, t_1: PC] che **avevo fatto** [$Pred_2$, t_2: MMCP] un errore.

«Am înţeles (PC) că făcusem (MMCP)/am făcut (PC) o greşeală.»

[*Anterioritate predicaţiei din subordonată faţă de intervalul din trecut desemnat de propoziţia principală ($t_1 > t_0$) se exprimă cam în acelaşi fel în cele trei limbi, adică cu forma de mai-mult-ca-perfect. O asemenea folosire corespunde definiţiei semantice a mai-mult-ca-perfectului în fiecare dintre aceste trei limbi.*]

(3) a. EN. She **says** [$Pred_1$, t_1: PR] that she **will come** [$Pred_2$, t_2: VIIT] at the party.

FR. Elle **dit** [$Pred_1$, t_1: PR] qu'elle **viendra** [$Pred_2$, t_2: VIIT] à la fête.

IT. **Dice** [$Pred_2$, t_2: PR] che **verrà** [$Pred_2$, t_2: VIIT] alla festa.

«Spune (PR) că va veni (VIIT) la petrecere.»

[*În cazul unei predicaţii ce se va manifesta într-un interval temporal ulterior faţă de intervalul de referinţă deictic ($t_0 > t_2$), forma verbală în cele trei limbi este viitorul.*]

b. EN. She **said** [$Pred_1$, t_1: PERF][2] that she **would come** [$Pred_2$, t_2: VIIT-ÎN-TRECUT] at the party.

---

[2] În continuare, vom da numele timpurilor din engleză în limba română, cu următoarele echivalenţe: PR = engl. *Simple Present*; PR_Cont = engl. *Present Progressive;* PERF = engl. *Simple past*; PERF_Cont = engl. *Past Progressive*; PR_PERF = engl. *Present Perfect Simple*; PR_PERF_Cont = engl. *Present Perfect Progressive*; MMCP = engl. *Past Perfect*; MMCP_Cont = engl. *Past Perfect Progressive*; VIIT = engl. *Future I simple*; VIIT_Cont =

FR. Elle **a dit** [$Pred_1$, t_1: PC] qu'elle **viendrait** [$Pred_2$, t_2:VIIT-ÎN-TRECUT] à la fête.

IT. **Ha detto** [$Pred_1$, t_1: PC] che **sarebbe venuta** [$Pred_2$, t_2: VIIT-ÎN-TRECUT] alla festa.

«A spus (PC) că avea să vină (VIIT-ÎN-TRECUT)/va veni (VIITOR) la petrecere.»

[*Dacă intervalul ce serveşte drept reper se găseşte în trecut* ($t_1 > t_0$) *iar subordonata anunţă o acţiune care urmează să se desfăşoare într-o perioadă ulterioare* ($t_1 > t_2$), *engleza, franceza şi italiana au dezvoltat un aşa numit 'viitor faţă de trecut'. În engleză şi franceză această formă este omonimă cu condiţionalul prezent (în exemplele noastre* would come, *respectiv* viendrait) *în timp ce în italiană forma este omonimă cu cea de condiţional trecut* (sarebbe venuta).]

Exemple (1) - (3) ilustrează schemele generale de 'concordanţă a timpurilor', aşa cum se găsesc ele în gramaticile limbii engleze, franceze sau italiene. Dacă se studiază pe un corpus modul în care sunt aplicate, se constată că folosirea lor este mult mai nuanţată şi că depinde de o serie de alţi factori. Interesaţi de o descrierea cât mai exactă a fenomenului, unii autori au propus înlocuirea termenului de 'concordanţă', care pare să sugereze o anumită rigiditate scolastică. În zona limbii franceze, Patrick Charaudeau (1992) a propus termenul de 'corelaţie a timpurilor', Marc Wilmet de o 'convergenţă a timpurilor' (Wilmet/Rosier 2003); în sfârşit, Christine Bracquenier (2013) a sugerat termenul de 'acordanţă a timpurilor' pentru analiza pe care o propune pentru descrierea folosirii timpurilor în limba rusă care, ca toate limbile slave, este considerată ca fiind lipsită de concordanţă.

Dar faptul că rusa nu are reguli ca cele ilustrate în exemplele (1) - (3), din engleză, franceză sau italiană, nu înseamnă câtuşi de puţin că folosirea timpurilor verbale în această limbă este liberă, ci numai că întrebuinţarea timpurilor este influenţată de alţi parametri. De exemplu, modul acţiunii verbului (*Aktionsart*) şi aspectul par să fie în rusă mai importante decât timpul verbului. De asemenea, are o mare însemnătate structura sintactică (tipul de subordonată, contextele la stânga şi/sau la dreapta), ca şi caracteristicile discursive ale textului (naraţiune fără legătură cu t_0, discurs indirect liber etc.) (*v.* Bracquenier, 2013: 92). Aceste constatări sunt sugestive şi pentru limba română, deoarece atunci când evocă 'lipsa de concordanţă' din română, unii autori compară situaţia din româna cu cea din limbile slave.

engl. *Future I Progressive*; COND = engl. *Conditional I Simple*; COND_Cont = engl. *Conditional I Progressive*; COND_PERF = engl. *Conditional II Simple*; COND_PERF_Cont = engl. *Conditional II Progressive*.

7.3. Concordanța timpurilor în gramatica limbii române

Tema concordanței timpurilor pare să intereseze destul de puțin pe lingviștii români, care se mărginesc de cele mai multe ori la observații privind modul în care este folosit fiecare timp, ideea implicită fiind că româna se caracterizează printr-o folosire a timpurilor 'liberă', fără reguli și fără restricții.

Ipoteza că româna este o limbă lipsită de concordanță este ilustrată de ultima ediție a *Gramaticii Academiei* (Guțu-Romalo, 2008) unde nu găsim nici un capitol în care să fie descris fenomenul.[3] Rodica Zafiu (2013: 63-64) dedică subiectului o pagină și jumătate, în care autoarea reia și dezvoltă constatări ale Luciei Uricaru (2003), abordând chestiunea concordanței prin generalizarea (după părerea noastră eronată) folosirii timpurilor într-un singur tip de subordonată – completiva directă și pentru un singur tip de relație cronologică – simultaneitatea.

Este într-o oarecare măsură ciudat să constatăm, pe de o parte, că descrierea cea mai detaliată a concordanței timpurilor în română rămâne cea făcută de Laura Vasiliu, în precedenta variată a *Gramaticii Academiei* (Vasiliu, 1966). Pe de altă parte, mai multe studii care se ocupă de concordanța timpurilor în română, într-o viziune contrastivă sau nu, au titluri la forma interogativă, de exemplu Arjoca-Ieremia (2011) sau Timoc-Bardy (2013), o confirmare suplimentară a faptului că existența însăși a fenomenului este pusă la îndoială.

Este interesant că lipsa unor reguli normative nu a avut efecte negative asupra capacității limbii române de a exprima de cele mai multe ori fără ambiguitate cronologia a predicațiilor, atât în trecut cât și în viitor.

7.4. Româna, o limbă fără concordanța timpurilor?

În română, folosirea anaforică a timpurilor s-a dezvoltat spontan, în afara oricărei intervenții normative a gramaticienilor. Foarte probabil, această caracteristică se află la originea ideii că nu există o concordanță a timpurilor. Formularea cea mai categorică a acestei idei se regăsește în Zafiu (2013):

> «Folosirea **liberă** (s. n.) a timpurilor în propoziția subordonată diferențiază româna de norma altor limbi romanice. Același fenomen există în limbile slave, ca și în greacă» (Zafiu, 2013: 64).[4]

---

[3] Nu ne referim la observațiile parțiale privind trecerea de la discursul direct la discursul indirect (Vântu 2008), care acordă, de altfel, puțin spațiu folosirii timpurilor, ocupându-se mai mult de transpunerea pronumelor.

[4] «The free use of tenses in the subordinate clause, with no strict correspondence, distinguishes Romanian from (the norm in) other Romance languages. The same phenomenon exists in Slavic and in Greek.»

Studierea unui corpus constituit din opere narative ficționale scrise în limba română ne-a arătat că această observaţie e mult prea categorică, aplicabilă la un număr limitat de construcţii sintactice şi la o singură relaţie cronologică între predicaţii.

Considerăm că apariţia unor afirmaţii de acest tip, ca şi semnul întrebării la sfârşitul unor titluri de articole descriind caracteristici ale folosirii timpurilor (Arjoca-Ieremia, 2011; Timoc-Bardy, 2013), sunt cauzate de două fenomene caracteristice românei: (i) ocurenţa (în situaţii sintactice şi semantice specifice) unui prezent non-deictic, anaforic (Uricaru, 2003; Zafiu, 2014); şi (ii) posterioritatea în limba scrisă se exprimă de obicei ca în limba vorbită.

7.4.1. Folosirea timpurilor în română – privire generală

Principalul argument în favoarea folosirii 'libere' a timpurilor în română este modul în care timpul este folosit în completiva directă. Chiar dacă verbul principalei este la un timp trecut, constatăm ocurenţa prezentului în subordonată:

(4) a. […] vestea era prea tare pentru experienţa sufletească a lui Felix. El **înţelese** doar atât, că ceva foarte neobişnuit **SE PETRECE** în casă, şi lăsă capul în jos. (George Călinescu, *Enigma Otiliei*)

b. Egor **se întrebă** cine **ARE** grija tuturor acestor rosturi gospodăreşti, cine **SUPRAVEGHEAZĂ** şi **PLĂTEŞTE** slugile, cine **VINDE** recoltele. (Mircea Eliade, *Domnişoara Cristina*)

[*Deşi exemplele de mai sus sunt luate din lucrări ale unor autori cu un stil foarte 'îngrijit', relativ depărtat de limba vorbită, în completiva directă apare prezentul; în ambele fraze acest prezent din subordonată exprimă, din punct de vedere cronologic, simultaneitate cu prefectul simplu din principală; în aceste exemple prezentul este în variaţie liberă cu imperfectul* (înţelese ce se petrecea, se întrebă cine avea grijă…).]

Exemple de acest tip ocupă un loc central în toate studiile apărute în ultimul timp şi în care se discută folosirea timpurilor în română. Completivele directe sunt printre subordonatele cu mare frecvenţă şi apariţia uzuală a prezentului, pentru a denota predicaţii situate în trecut, este izbitoare. Pentru a lămuri locul şi rolul acestui fenomen în folosirea timpurilor în limba română considerăm instructiv un scurt examen trans-lingvistic, înainte de a prezenta situaţia din română aşa cum rezultă din examinarea unui corpus. Am luat ca termen de comparaţie cele trei limbi deja invocate în 7.2, p. 273, pentru studierea fenomenului – engleza, franceza şi italiana.

Concordanța timpurilor – privire trans-lingvistică

Discutăm mai întâi o formă specifică a limbii engleze, *Present Perfect* – o formă a verbului care exprimă o predicaţie ce începe în trecut, dar care ocupă un interval ce include sau atinge, într-un fel sau altul, prezentul deictic:

(5) a. She **has lived** (*Present Perfect*) in London for three years/since 2012.

«Locuieşte la Londra de 3 ani/din 2012» (şi încă locuieşte în acest oraş).

b. She **lived** (*Simple Past*) in London for three years.

«A locuit la Londra (timp de) trei ani» (iar în prezent locuieşte în altă parte).

[*Cu un verb de stare, ca* to live *«a locui» forma de* Present Perfect *exprimă faptul că situația, instaurată în trecut, s-a prelungit până în prezentul deictic şi e posibil să continue şi în viitor. Semnificația este întărită de adverbiale, dintre care cel de al doilea, introdus de prepoziția* since *«de, din», este specific pentru adverbialele asociate cu forma de* Present Perfect. *Dacă vorbitorul doreşte să transmită informația că situația descrisă a început şi s-a încheiat în trecut, trebuie să folosească forma din (b), cu* Perfectul (Simple Past).]

(6) A: «- Where is John?» B: «- He **has gone** (*Present Perfect*) to the shop.»

«A: - Unde e Ion?» B: «- S-a dus la magazin» (şi se găseşte în momentul t_0, când B vorbeşte, la magazin sau, în orice caz, în afara locului unde se găsesc cei doi interlocutori, A şi B).

[*În cazul unei sintagme verbale dinamice şi telice ca* to go to the shop *«a merge la magazin» partea dinamică a predicației (deplasarea la magazin) s-a desfăşurat în trecut, dar noua situație instaurată în urma deplasării, prezența Agentului la magazin sau în apropierea lui, este prezentată ca menținându-se la t_0.*]

Forma de *Present Perfect* este considerată deictică:

> «Timpul *Present Perfect* desemnează un interval temporal care este contiguu cu timpul de codificare (t_0). Având în vedere sistemul deictic căruia îi aparţine, forma de *Present Perfect* descrie axa retrospectivă a timpului; forma este în plus marcată de trăsătura semantică ce exprimă relația «(mai) înainte». Deci timpul *Present Perfect* este marcat atât deictic, cât şi semantic»[5] (Rauh, 1983: 236).

Din această definiție dorim să accentuăm faptul că simpla contiguitate temporală a unui timp cu t_0 este suficientă pentru a califica forma drept

---

[5] «The Present Perfect designates a time interval which is contiguous with the coding time. Since the deictic system to which the Present Perfect belongs describes the retrospective time axis it is, in addition, semantically marked by a feature expressing the relation "before". Thus the Present Perfect is marked deictically as well as semantically.»

'deictică' deoarece, chiar dacă numai o (mică) parte a intervalului predicației este simultan cu t_0, intervalul de ancorare este cel care include timpul codificării, t_0.

Forma gramaticală din engleză care codifică intervalul care precedă imediat t_0 şi, uneori, îl include (*Present Perfect*) are drept corespondent în limbile romanice sau prezentul (pentru predicațiile imperfective), sau un perfect compus (pentru predicațiile perfective).

(7) EN. I **have been here** since 9 a.m.
I **have known** Julie for years.

FR. Je **suis** ici depuis 9 heures du matin.
Je **connais** Julie depuis des années.

IT. **Sono** qui dalle 9 del mattino.
Conosco Giulia da anni.

RO. **Sunt** aici de la 9 dimineața.
O **cunosc** pe Iulia de ani de zile.

[*Propozițiile exprimă o stare durativă care include momentul t_0 şi se prelungeşte (foarte probabil) în viitor. In engleză verbul este la* Present Perfect *(*have been, have known*), iar în cele trei limbi romanice – la prezent.*]

(8) EN. I can't get in the house. I **have lost** my keys.
You **have broken** my watch.

FR. Je ne peux entrer dans la maison. J'**ai perdu** mes clefs.
Tu **as cassé** ma montre.

IT. Non posso entrare nella casa. **Ho perso** le chiavi.
Hai rotto il mio orologio da polso.

RO. Nu pot intra în casă. (Mi)-**am pierdut** cheile.
Mi-**ai stricat** ceasul.

[*Cele două propoziții conțin predicații telice perfective; legătura lor cu prezentul priveşte consecințele atingerii fazei finale a predicației, care se prelungeşte până în prezent: in momentul t_0 cheile nu au fost găsite şi ceasul continuă să fie stricat.*]

După cum se vede, formei de *Present Perfect* din engleză îi corespunde în franceză, italiană sau română un prezent, dacă este vorba despre predicații statice durative sau un perfect compus, dacă predicațiile sunt dinamice şi telice. Aceste forme ale verbului sunt deictice în toate exemplele.

Am prezentat cazul formei de *Present Perfect*, timp specific al indicativului din limba engleză, pentru că prezintă asemănări izbitoare cu unele folosiri ale prezentului, numit 'anaforic' din limba română: am dorit să evidențiem faptul

că un timp al verbului care implică, fie și marginal, momentul vorbirii, t_0, este deictic, chiar dacă denotă un interval temporal mai lung.

Prezentul din subordonată și modul acțiunii

Revenind la limba română și la prezentul din subordonatele completive (lăsăm pentru studii ulterioare examenul semanticii predicatelor din propoziția regentă), trebuie să remarcăm că semantica verbelor din subordonată influențează interpretarea deictică sau non-deictică a prezentului din subordonată:

(9) a. Îmi **spusese** [$Pred_1$, t_1: MMCP]/mi-**a spus** [$Pred_2$, t_2: PC] că **LOCUIEȘTE** [$Pred_2$, t_2: PR] în București.

b. Când l-**am sunat** [$Pred_1$, t_1: PC], mi-**a spus** [$Pred_2$, t_2: PC] că (tocmai) își **BEA** [$Pred_3$, t_3: PR] cafeaua de dimineață.

[*Dacă verbul din subordonată este static și durativ, ca* a locui, *prezentul este interpretat de cele mai mult ori ca exprimând o stare care se întinde până în t_0 și e posibil să se prelungească: persoana despre care se vorbește, locuia în București în intervalul desemnat de t_1 sau t_2 ($t_1 \cong t_2$) și continuă să locuiască acolo în t_0 și după acest moment. Este interesant de văzut că prezentul continuă să fie deictic chiar cu un mai-mult-ca-perfect în principală. În (b) predicația subordonatei (t_3,* a bea o cafea*) este telică și imperfectivă: acțiunea se găsea în faza internă când a intervenit conversația cu locutorul:* [$t_1 > (t_2 \cong t_3)$]

Exemplele din (9) ilustrează cele două situații posibile pentru cronologia situațiilor predicative la prezent din completivele directe: predicația statică din (a) este deictică, în timp ce predicația dinamică din (b) nu este deictică, ci raportată la perfectul compus din principală (t_1). Și în cazul predicațiilor dinamice există situații în care prezentul din subordonată oscilează între două interpretări: o posibilă interpretare deictică și o posibilă interpretare anaforică:

(10) a. Mi-**a spus** [$Pred_1$, t_1: PC] că Maria **înoată** [$Pred_2$, t_2: PR] mult.

b. Mi-**a spus** [$Pred_1$, t_1: PC] că Maria **mănâncă** [$Pred_2$, t_2: PR] un măr.

c. Mi-**a spus** [$Pred_1$, t_1: PC] că Maria **mănâncă** [$Pred_2$, t_2: PR] (multe) mere.

[*Procesul din (a), sau predicația telică multiplă, din (c), au valoarea fundamentală de iterativ habitual, având sensul «X obișnuiește să înoate/să mănânce mere». Intervalul de manifestare al acestor predicații începe în trecut, continuă în prezent și se prelungește, probabil, în viitor ($t_0 \subset t_1$). Prezentul din (a) și (c) este deictic. Numai în (b) prezentul oscilează între o interpretare non deictică și una deictică: (i) acțiunea de a mânca a Mariei este simultană cu momentul din trecut în care locutorul a pronunțat fraza, deci ($t_1 = t_2$) sau (ii) o interpretare deictică, conform căreia Maria continuă să mănânce mărul la t_0, deci: ($t_0 \subset t_2$).*]

După cum se vede, interpretarea non-deictică a prezentului este posibilă într-un număr redus de situații predicative, în cazul unor predicații statice și a unor predicații dinamice telice la singular. În plus, prezentul în subordonata completivă este exclus dacă, din punct de vedere cronologic, intervalul predicației din subordonată este **în întregime** anterior intervalului predicației, la trecut, din principală:

(11) **Am aflat** [$Pred_1$, t_1: PC] că Maria **a sosit** [$Pred_2$, t_2: PC] acum două zile/*că Maria **sosește** [$Pred_3$, t_3: PR] acum două zile.

[*Propoziția complexă de mai sus conține un element deictic, adverbialul* acum două zile. *Cele două verbe la perfectul compus (*am aflat, a sosit*) sunt deictice și perfective. În ciuda acestui fapt, informația că predicația subordonatei este localizată într-un interval aflat* **în întregime** *în trecut face imposibilă folosirea prezentului pentru* $Pred_3$.]

Deci prezența unui adverbial deictic (ca *acum două zile*) nu este suficientă pentru apariția unui prezent în subordonata completivă directă în condițiile din (11). Fraza cu o subordonată la prezent continuă să fie incorectă și cu un adverbial non deictic (**că Maria sosește de mult* vs. *că Maria a sosit de mult*).

Alte subordonate, folosite mai puțin frecvent decât completiva, au același comportament în privința folosirii timpurilor și a ocurenței prezentului non-deictic: completivele indirecte, subordonatele subiective, subordonatele predicative (Laura Vasiliu, 1966).

7.4.2. Concordanța timpurilor în traduceri

Există o altă caracteristică importantă a exprimării raporturilor cronologice pe axa trecutului în limba română: este adevărat că există întrebuințări ale timpurilor față de un reper din trecut care nu se deosebesc de cele ce se raportează la prezent (faimoasa 'lipsă de concordanță a timpurilor'), dar ele reprezintă numai una dintre posibilitățile aflate la dispoziția locutorilor.

Pentru a obține mai multe informații privind acest aspect, am examinat un corpus trilingv, englez-francez-român, constituit din traduceri publicate, pentru a vedea cum folosesc traducătorii români timpurile verbale în limba scrisă în situația în care au sub ochi fraze cu concordanță, adică atunci când traduc în limba română texte din literatura franceză sau engleză (Costăchescu, 2013b).

În folosirile deictice, de pe 'axa discursului', secvența timpurilor este *grosso modo* identică în cele trei limbi. Diferențele pot apărea când e vorba de folosiri non-deictice, ancorate în trecut ('axa povestirii'), deci în folosirile anaforice. În această situație, traducătorii români au ales uneori să transpună cu exactitate secvența timpurilor din textul englez sau francez, deoarece nu este vorba despre o **incapacitate** a românei de a exprima concordanța, ci de o diferență de uz.

Traducerea identică sau divergentă a timpurilor este determinată de un ansamblu de factori: relaţiile retorice între predicaţii, semantica lexemului verbal (modul acţiunii sau *Aktionsart*), constrângeri culturale (traducătorii au tendinţa să respecte mai mult concordanţa când e vorba de texte din sec. al XIX[lea] sau din secolele precedentei şi în mai mică măsură dacă este vorba de texte din sec. al XX[lea] sau al XXI[lea]), tradiţia limbii române literare, libera alegere a traducătorului.

Secvenţă (cvasi) identică

Corpusul examinat ne-a oferit numeroase cazuri de secvenţe temporale identice în textul francez (uneori şi englez) şi în traducerea sa în limba română:

(i) alternanţa imperfect - perfect simplu

(a) imperfectul, fiind o formă care nu există în limba engleză, alternanţa imperfect-perfect simplu priveşte numai traducerea textelor din limba franceză. În această limbă, în textele narative, opoziţia între aceste două timpuri exprimă de cele mai multe ori diferenţa dintre cadrul naraţiunii şi progresia narativă. În limbile romanice literare, perfectul simplu face să înainteze povestirea, prezentând predicaţii dinamice în succesiune; imperfectul desemnează stări sau acţiuni simultane situaţiilor predicative dinamice relatate. În engleză, limbă caracterizată de un alt tip de organizare a timpurilor verbului, distincţia se face prin alte mijloace, pe care le vom schiţa în continuare.

Funcţia discursivă a perechii perfect simplu *vs*. imperfect este cunoscută de mult timp, fiind descoperită de Harald Weinrich deja în 1973 (Weinrich, 1973). Într-un cadru semantic şi pragmatic mai general, de studiu formal al relaţiilor discursive ce se instaurează între propoziţii sau grupări de propoziţii, acest tip de relaţie retorică a fost numită de Asher/Lascarides (2003) Fundal *vs*. Naraţiune (*în timp ce se* ***întuneca*** (Fundal), ***ajunseră*** *în sat* (Naraţiune)).

În română, alternanţa perfect simplu – imperfect nu este singurul mod de a exprima raportul Naraţiune *vs*. Fundal, după cum vom arăta în secţiunea următoare, (7.4.3, p. 302), dar, deoarece această posibilitate există, traducătorii o folosesc:

(12) **FR**. Lorsque d'Artagnan **arriva** [$Pred_1$, t_1: PS] en vue du petit terrain vague qui s'étendait au pied de ce monastère, Athos **attendait** [$Pred_2$, t_2: IMP] depuis cinq minutes seulement, et midi **sonnait** [$Pred_3$, t_3: IMP]. (Alexandre Dumas, *Les trois mousquetaires*)

EN. As d'Artagnan **come** [$Pred_1$, t_1: PERF] in sight of the small open space in front of the convent, it **struck** [$Pred_2$, t_2: PERF] the hour of noon and Athos **had** already **been** [$Pred_3$, t_3: MMCP] about five minutes **on the ground**.

RO. Când d'Artagnan **ajunse** [$Pred_1$, t_1: PS] în faţa micului loc viran, de la poalele mânăstirii, Athos **aştepta** [$Pred_2$, t_2: IMP] doar de cinci minute, iar orologiul **vestea** [$Pred_3$, t_3: IMP] miezul zilei.

[*Textul exprimă alternanța Narațiune (t_1, t_3)– Fundal (t_2), cu următoarele relații cronologice: situația descrisă de Fundal s-a instaurat anterior și încetează în momentul în care se manifestă predicația dinamică ($t_2 > t_1$); intervalul t_1 este simultan cu intervalul ultimei predicații din fragment ($t_1 = t_3$). În cele două limbi romanice trecerea de la o relație retorică la alta este redată de alternanța perfect simplu – imperfect, iar caracterul durativ al ultimei predicații este subliniat de ocurența unui alt imperfect, pentru intervalul t_3. În engleză, traducătorul a trebuit să aleagă o altă soluție: deoarece predicația statică din Fundal (t_2) precedă cronologic prima predicația dinamică din Narațiune (t_1), a făcut apel la un mai-mult-ca-perfect (*Past perfect*); caracterul durativ, al imperfectului din textul francez, este recuperat prin folosirea sintagmei verbale statice* to_be_on_the_grround *«a fi (prezent) pe teren».*]

(13) **EN**. It **was** [Pred$_1$, t$_1$: PERF] a tall soldierly old man who **appeared** [Pred$_2$, t$_2$: PERF] at the exit from the platform. His grey hair **was clipped** [Pred$_3$, t$_3$: PERF] close and he **had** [Pred$_4$, t$_4$: PERF] a neatly trimmed white moustache. (Agatha Christie, *And Then There Were None*)

FR. Un vieil homme, grand et d'allure militaire, **apparut** [Pred$_1$, t$_1$: PS] à la sortie. Ses cheveux gris **étaient coupés** [Pred$_2$, t$_2$: IMP] ras et sa moustache blanche **[était] taillée** [Pred$_3$, t$_3$: IMP] avec soin.

RO. La ieșirea de pe peron își **făcu apariția** [Pred$_1$, t$_1$: PS] un bătrân înalt, cu înfățișare de militar. Părul cărunt îl **avea** [Pred$_2$, t$_2$: IMP] tuns scurt, iar mustața albă **[era] potrivită** [Pred$_3$, t$_3$: IMP] cu grijă.

[*În acest fragmente se manifestă din nou trecerea de la Narațiune la Fundal; Narațiunea este reprezentată de perfectul verbului* to appear, *un verb telic punctual, important pentru starea rezultativă pe care o instaurează: dacă o persoană apare, această persoană devine vizibilă, iar predicațiile statice ce constituie Fundalul (t_2, t_3, t_4) descriu aspectul acestei persoane; toate verbele se găsesc la același timp (*Simple Past*), formă ce situează predicațiile în trecut iar relația discursivă Narațiune* vs. *Fundal este redată de alternanța predicație dinamică* vs. *predicații statice. În franceză și română această trecere de la o relație retorică la alta este mai reliefată decât în engleză, pentru că opozițiile legate de modul acțiunii (*Aktionsart*) (telic și dinamic* vs. *non telic și static) este întărită de alternanța perfect simplu* vs. *imperfect, deci de o opoziție aspectuală (perfectiv* vs. *imperfectiv).*]

Ni se pare semnificativ faptul că, aflați în situația de a traduce din engleză o secvență formată din verbe statice și dinamice, toate la *Simple Past*, atât traducătorul român cât și cel francez au optat spontan pentru alternanța imperfect *vs.* perfect simplu: verbul dinamic este la perfect simplu, iar cele două verbe statice la imperfect. Acest fapt confirmă ideea că româna se conformează și ea folosirii alternanței imperfect *vs.* perfect simplu pentru exprimarea relației discursive Fundal *vs.* Narațiune, utilizare caracteristică pentru textelor narative ficționale din limbile romanice literare.

(b) dintre valorile particulare ale imperfectului, care există în franceză şi în română şi pe care traducătorii le conservă, vrem să punem în evidentă aşa-numitul 'imperfect de ruptură' (Tasmowski, 1985, *v.* şi 6.2.3, p. 234). Acest imperfect prezintă două caracteristici: (i) este introdus de un adverbial de tipul '*după* X timp', sau 'X timp *mai târziu*' care explicitează 'golul' sau 'ruptura' temporală ce apare în desfăşurarea succesiunii cronologice a predicaţiilor; (ii) imperfectul exprimă o stare rezultativă, instaurată ca o consecinţa a unui eveniment telic precedent. Atât în franceză cât şi în română, imperfectul 'de ruptură' se manifestă de obicei după un verb la perfectul simplu:

(14) **FR**. D'Artagnan **continua** [Pred$_1$, t$_1$: PS] son chemin. **Cinq minutes après, il ETAIT** [Pred$_2$, t$_2$: IMP] dans la rue des Fossoyeurs. (Alexandre Dumas *Les trois mousquetaires*)

EN. D'Artagnan **proceeded** [Pred$_1$, t$_1$: PERF] on his way. **In five minutes** he **WAS** [Pred$_2$, t$_2$: PR] in Rue des Fossoyeurs.

RO. D'Artagnan îşi **cătă** [Pred$_1$, t$_1$: PS] de drum. **Cinci minute mai târziu, ERA** [Pred$_2$, t$_2$: IMP] pe strada Groparilor.

[*Propoziţia cu predicaţie statică la imperfect* (t$_2$) *exprimă o starea rezultativă, încheierea traseului pe care Agentul l-a parcurs într-un interval temporal anterior şi care a fost descris în propoziţia precedentă. Relaţia cronologică este $t_1 > t_2$, dar, deşi cele două predicaţii se succed, ca într-o naraţiune, numai prima predicaţie este dinamică, cea de a doua fiind statică. Efectul stilistic de racursi este realizat în franceză şi în română de imperfectul 'de ruptură'. Deosebit de interesantă ni se pare soluţia găsită de traducătorul englez: foloseşte un verb de stare, dar adverbialul care îl însoţeşte* in five minutes *«în cinci minute» este tipic pentru verbele dinamice şi telice*[6] *fapt ce asigură un 'efect' similar cu cel al imperfectului 'de ruptură'.*]

(15) **EN**. He [Oliver Wood] **pulled** [Pred$_1$, t$_1$: PERF] a bag of ordinary golf balls out of his pocket and a few minutes later, he and Harry **WERE UP** [Pred$_2$, t$_2$: PERF] in the air, Wood **throwing** [Pred$_3$, t$_3$: GER] the golf balls as hard as he could in every direction for Harry **to catch** [Pred$_4$, t$_4$: INF]. (J. K. Rowling *Harry Potter and the sorcerer's stone*)

FR Il [Olivier Dubois] **sortit** [Pred$_1$, t$_1$: PS] de sa poche un sac de balles de golf ordinaires et quelques minutes plus tard, Harry et lui **VOLAIENT** [Pred$_2$, t$_2$: IMP] sur leurs balais, Dubois **jetant** [Pred$_3$, t$_3$: GER] de toutes ses forces les

[6] În limba engleză, unul dintre testele de telicitate constă în verificarea comportamentului verbelor sau sintagmele verbale dinamice în prezenţa anumitor adverbiale: dacă verbul poate fi construit cu sintagma *in X* Time «în X timp», verbul este telic (propoziţia *he wrote the letter in 10 minutes* «a scris scrisoarea în 10 minute» este o propoziţie corectă, deci predicaţia este telică); dacă adverbialul normal este *for X* Time «timp de X (ore, minute, ...)» predicaţia este non telică (*he walked for an hour/*in an hour* «s-a plimbat (timp de) o oră/*într-o oră») (cf. Zeno Vendler 1967, David Dowty 1979, Carlota Smith 1991).

balles de golf dans tous les sens pour que Harry les **attrape** [$Pred_4$, t_4: PR_CONJ].

RO. [Oliver Baston] **scoase** [$Pred_1$, t_1: PS] dintr-o geantă câteva mingi obişnuite de golf şi în curând cei doi [Oliver şi Harry] **ERAU** [$Pred_2$, t_2: IMP] sus, în aer, Baston, **aruncând** [$Pred_3$ t_3: GER] mingile de golf cât putea de tare, în toate direcţiile, Harry, **încercând să** le **prindă** [$Pred_4$, t_4: GER+CONJ] pe toate.

[*În acest exemplu, traducerile cu un imperfect 'de ruptură' transpun un text care în limba engleză exprimă o succesiune de predicaţii, ambele la* Simple Past, *prima dinamică telică (*pulled_the_bag*), cea de a doua statică, o stare rezutativă (*were_up_in_the _air*); relaţiile cronologice pot fi exprimate prin formula* [$t_1 > (t_2 = t_3)$]. *Traducătorii în cele două limbi romanice au ales să echivaleze prima predicaţie printr-un verb telic la perfectul simplu, deci cu valoare perfectivă (FR.* sortit, *RO.* scoase*), iar pe cel de a doilea printr-un imperfect 'de ruptură', în franceză al unui verb non telic dinamic (*volaient*), în română al unui verb static (*erau sus în aer*).*]

(ii) **o succesiune de mai multe verbe la imperfect** denotă, în cele două limbi, două categorii de relaţii:

(a) simultaneitatea mai multor predicaţii non telice (Stări sau Procese); de obicei relaţia retorică între propoziţii este cea de Fundal :

(16) **FR.** À l'époque où cette histoire commence, les internes **étaient** [$Pred_1$, t_1: IMP] au nombre de sept. Le premier étage **contenait** [$Pred_2$, t_2: IMP] les deux meilleurs appartements de la maison. Madame Vauquer **habitait** [$Pred_3$, t_3: IMP] le moins considérable, et l'autre **appartenait** [$Pred_4$, t_4: IMP] à madame Couture, veuve d'un Commissaire-Ordonnateur de la République française. Elle **avait** [$Pred_5$, t_5: IMP] avec elle une très jeune personne, nommée Victorine Taillefer, à qui elle **servait** [$Pred_6$, t_6: IMP] de mère. (H. de Balzac, *Père Goriot*)

EN. At the time when this story begins, the lodging-house **contained** [$Pred_1$, t_1: PERF] seven inmates. The best rooms in the house **were** [$Pred_2$, t_2: PERF] on the first story, Mme. Vauquer herself **occupying** [$Pred_3$, t_3: GER] the least important, while the rest **were let** [$Pred_4$, t_4: PERF] to a Mme. Couture, the widow of a commissary-general in the service of the Republic. With her **lived** [$Pred_5$, t_5: PERF] Victorine Taillefer, a schoolgirl, to whom she **filled** [$Pred_6$, t_6: PERF] the place of mother.

RO. La data când începe această istorisire, internii **erau** [$Pred_1$, t_1: IMP] în număr de şapte. La etajul întâi **se aflau** [$Pred_2$, t_2: IMP] două apartamente, cele mai bune din toată casa. Doamna Vauquer **stătea** [$Pred_3$, t_3: IMP] în cel mai modest, celălalt **fiind închiriat** [$Pred_4$, t_4: GER] doamnei Couture, văduva unui comisar-ordonator de pe vremea Republicii. Doamna Couture **locuia** [$Pred_5$, t_5: IMP] împreună cu o fată tânără, care se numea Victorine Taillefer şi căreia îi **ţinea** [$Pred_6$, t_6: IMP] loc de mamă.

[*Fragmentul de text face parte din primul capitol al romanului lui Balzac "Moş Goriot", care oferă toate detaliile semnificative ale locului (ficţional) unde se va desfăşura acţiunea romanului – pensiunea Vauquer, la Paris. Propoziţiile, în franceză cu verbe toate la imperfect, constituie un Fundal şi sunt simultane* ($t_1 = t_2 = t_3 = t_4 = t_5 = t_6$). *În engleză această simultaneitate în trecut este redată de verbe la* Simple Past. *Toate verbele sunt statice (*to contain «a conţine», to be «a fi», to live «a locui», to fill the place «a juca rolul de»*); unicul verb telic, care înlocuieşte verbul static* appartenir *«a aparţine» din textul francez* (to let *«a închiria»*) *este la diateza pasivă, formă ce focalizează pe starea rezultativă (doamna Couture ocupa acel apartament datorită faptului că, într-un moment anterior, îi fusese închiriat). Traducătorul în limba română a conservat forma de imperfect a verbelor statice din textul originar, şi procedează similar cu traducătorul în engleza în înlocuirea unui verb de stare cu verbul telic* a închiria, *la gerunziu pasiv.*]

(17) **EN**. Mr. Bennet **was** [$Pred_1$, t_1: PERF] so odd a mixture of quick parts, sarcastic humour, reserve, and caprice, that the experience of three-and-twenty years **had been** [$Pred_2$, t_2: MMCP] insufficient to make his wife understand his character. HER mind **was** [$Pred_3$, t_3: PERF] less difficult to develop. She **was** [$Pred_4$, t_4: PERF] a woman of mean understanding, little information, and uncertain temper. When she **was** [$Pred_5$, t_5: PERF] discontented, she **fancied** [$Pred_6$, t_6: PERF] herself nervous. The business of her life **was** [$Pred_7$, t_7: PERF] to get her daughters married; its solace **was** [$Pred_8$, t_8: PERF] visiting and news. (Jane Austen, *Pride and Prejudice*)

FR. Mr. Bennet **était** [$Pred_1$, t_1: IMP] un si curieux mélange de vivacité, d'humeur sarcastique, de fantaisie et de réserve qu'une expérience de vingt-trois années **n'avait** pas **suffi** [$Pred_2$, t_2: MMCP] à sa femme pour lui faire comprendre son caractère. Mrs. Bennet elle-même **avait** [$Pred_3$, t_3: IMP] une nature moins compliquée: [elle **était** [$Pred_4$, t_4: IMP]] d'intelligence médiocre, peu cultivée et de caractère inégal, chaque fois qu'elle **était** [$Pred_5$, t_5: IMP] de mauvaise humeur elle **s'imaginait** [$Pred_6$, t_6: IMP] éprouver des malaises nerveux. Son grand souci dans l'existence **était** [$Pred_7$, t_7: IMP] de marier ses filles et sa distraction la plus chère, [**étaient** [$Pred_8$, t_8: IMP]] les visites et les potins.

RO. Domnul Bennet **era** [$Pred_1$, t_1: IMP] un amestec atât de ciudat de agerime, sarcasm, rezervă şi capriciu, încât douăzeci şi trei de ani de viaţă conjugală **au fost** [$Pred_2$, t_2: PC] prea puţini pentru soţia sa ca să-i înţeleagă firea. Firea *ei* nu **era** [$Pred_3$, t_3: IMP] atât de greu de descifrat. **Era** [$Pred_4$, t_4: IMP] o femeie cu o inteligenţă redusă, prea puţine cunoştinţe şi o dispoziţie instabilă. Când **era** [$Pred_5$, t_5: IMP] nemulţumită, îşi **închipuia** [$Pred_6$, t_6: IMP] că **este** [$Pred_7$, t_7: PR] nervoasă. Scopul vieţii sale **era** [$Pred_8$, t_8: IMP] să-şi mărite fetele; plăcerea vieţii sale - vizitele şi noutăţile.

[*Fragmentul prezintă cititorului caracteristicile psihologice şi de comportament a două personaje. În engleză toate verbele sunt la* Simple Past, *cu o singură excepţie, predicaţia* t_2, *care descrie o stare instaurată anterior cu ajutorul unui*

mai-mult-ca-perfect (Past Perfect), *deci în conformitate cu regulile concordanței timpurilor. Situația este similară în franceză, unde toate predicațiile statice și durative sunt exprimate de verbe la imperfect; apare și un mai-mult-ca-perfect (predicația t_2) ca în engleză, pentru a exprima, conform regulilor, o situație instaurată într-un moment anterior: $t_2 > (t_1 = t_3 = t_4 = t_5 = t_6)$. Româna se comportă într-un mod similar și imperfectul este forma verbală care domină descrierea; există două excepții: t_2, predicația anterioară față de celelalte, este exprimată de un perfect compus în loc de un mai-mult-ca-perfect și constatăm apariția în completivă a unui prezent anaforic, pentru predicația t_7.*]

(b) verbele la imperfect exprimă o succesiune de predicații dinamice, de multe ori multiple (multiple-iterative sau multiple-distributive):

(18) **FR**. I. Quand le docteur **entra** [$Pred_1$, t_1: PS] chez lui, la garde **était** [$Pred_2$, t_2: IMP] déjà là. Rieux **vit** [$Pred_3$, t_3: PS] sa femme debout, en tailleur, avec les couleurs du fard. Il lui **sourit** [$Pred_4$, t_4: PS] […]

II. Un moment après, à la gare, il **l'installait** [$Pred_5$, t_5: IMP] dans le wagon-lit. Elle **regardait** [$Pred_6$, t_6: IMP] le compartiment […] Un moment après, elle lui **tournait** [$Pred_7$, t_7: IMP] le dos et **regardait** [$Pred_8$, t_8: IMP] à travers la vitre. Sur le quai, les gens se **PRESSAIENT** [$Pred_9$, t_9: IMP] et **SE HEURTAIENT** [$Pred_{10}$, t_{10}: IMP]. Le chuintement de la locomotive **arrivait** [$Pred_{11}$, t_{11}: IMP] jusqu'à eux. (Albert Camus, *La Peste*)

EN. I. When the doctor **entered** [$Pred_1$, t_1: PERF] his apartment, he **found** [$Pred_2$, t_2: PERF] the nurse already there. He **looked** [$Pred_3$, t_3: PERF] at his wife. She **was** [$Pred_4$, t_4: PERF] in a tailor-made suit, and he **noticed** [$Pred_5$, t_5: PERF] that she had used rouge. He **smiled** [$Pred_6$, t_6: PERF] to her. […]

II. A few minutes later he **was seeing** [$Pred_7$, t_7: PERF_Cont] her into the sleeping-car. She **glanced** [$Pred_8$, t_8: PERF] round the compartment. […] But then she **turned** [$Pred_9$, t_9: PERF] her head and **seemed to be gazing** [$Pred_{10}$, t_{10}: PERF+INF] through the car window at the people on the platform, **jostling** [$Pred_{11}$, t_{11}: GER] one another in their haste. The hissing of the locomotive **reached** [$Pred_{12}$, t_{12}: PERF] their ears.

RO. I. Când Rieux **se întoarse** [$Pred_1$, t_1: PS] acasă, sora **era** [$Pred_2$, t_2: IMP] acolo. Doctorul își **văzu** [$Pred_3$, t_3: IMP] nevasta în picioare, în taior, cu chipul strălucind de fard. I-**a zâmbit**. [$Pred_4$, t_4: PC] [...]

II. Câteva clipe mai târziu, la gară, o **instala** [$Pred_5$, t_5: IMP] în vagonul de dormit. Ea **privea** [$Pred_6$, t_6: IMP] compartimentul. […] O clipă mai târziu, ea îi **întorcea** [$Pred_7$, t_7: IMP] spatele și se **uita** [$Pred_8$, t_8: IMP] pe geam. Pe peron, oamenii **SE GRĂBEAU** [$Pred_9$, t_9: IMP] și **SE IZBEAU** [$Pred_{10}$, t_{10}: IMP] unii de alții. Șuieratul locomotivei **se auzea** [$Pred_{11}$, t_{11}: IMP] până la ei.

[*Fragmentul conține două episoade, unul descriind situația din casa doctorului Rieux, venit să își conducă soția bolnavă la tren ($Pred_1 – Pred_4$), un altul ce narează ceea*

ce au făcut cele două personaje la gară (Pred$_5$-Pred$_{11}$). În primul fragment, în franceză, timpul verbelor este folosit conform regulilor generale: verbele dinamice, care fac să înainteze narațiunea, sunt la perfectului simplu (Pred$_1$, Pred$_3$, Pred$_4$), Fundalul este exprimat de un verb static la imperfect (Pred$_2$).

*Al doilea episod conține o interesantă varietate de verbe la imperfect dintre care două forme de imperfect 'de ruptură' (Pred$_5$-*installait *«instala», Pred$_7$-*tournait *«se întorcea»), urmate de alte patru ce redau succesiuni narative, două câte două ($t_5 \geq t_6$ & $t_7 > t_8$;, celelalte verbe la imperfect exprimă predicații multiple, quasi simultane, făcând parte din Fundal [($t_9 = t_{10}$) $\cong t_{11}$]. În română, traducătorul a ales să traducă cu formele corespunzătoare, (imperfect cu imperfect și perfect simplu cu perfect simplu); există o singură excepție,* il lui sourit *a fost tradus cu un perfect compus (*i-a zâmbit*), probabil din motive stilistice. Imperfectul 'de ruptură' este echivalat în engleză cu un* Past Perfect Progressive*; formele de imperfect 'narativ' sunt traduse cu verbe la* Simple Past*; pentru traducerea formelor de imperfect ce descriau Fundalul, soluția adaptată este diferită, predicațiile apar la o formă imperfectivă (cum e și imperfectul) și anume* Continuous Infinitive *subordonate unui verb de percepție durativ (*to be gazing*).*]

Atunci când limba de plecare este engleza, traducătorii în franceză pot adapta soluții (parțial) diferite față de traducătorii în română, dar imperfectul narativ apare de obicei dacă textul conține acțiuni iterative în succesiune, indiferent de forma verbelor din textul originar:

(19) **EN**. […] whenever any of the cottagers **were disposed** [Pred$_1$, t_1: PERF] to be quarrelsome, discontented, or too poor, she [Lady Catherine de Bourgh] **sallied forth** [Pred$_2$, t_2: PERF] into the village **to settle** [Pred$_3$, t_3: INF] their differences, **silence** [Pred$_4$, t_4: INF] their complaints, and **scold** [Pred$_5$, t_5: INF] them into harmony and plenty. (Jane Austen, *Pride and Prejudice*)

FR. Chaque fois que des villageois **se montraient** [Pred$_1$, t_1: IMP] querelleurs, mécontents ou disposés à se plaindre de leur pauvreté, vite elle [Lady Catherine de Bourgh] **accourait** [Pred$_2$, t_2: IMP] dans le pays, **réglait** [Pred$_3$, t_3: IMP] les différends, **faisait** taire [Pred$_4$, t_4: IMP] les plaintes et ses admonestations **avaient** bientôt **rétabli** [Pred$_5$, t_5: MMCP] l'harmonie, le contentement et la prospérité.

RO. […] ori de câte ori localnicii **aveau** [Pred$_1$, t_1: IMP] poftă de ceartă, **erau** [Pred$_2$, t_2: IMP] nemulțumiți sau prea săraci, dânsa [Lady Catherine de Bourgh] **se deplasa** [Pred$_3$, t_3: IMP] imediat în sat ca **să** le **aranjeze** [Pred$_4$, t_4: PR_CONJ] neînțelegerile, **să-i oblige** [Pred$_5$, t_5: PR_CONJ] să-și înghită nemulțumirile și **să-i mustre** [Pred$_6$, t_6: PR_CONJ] până ce-i **făcea** [Pred$_7$, t_7: IMP] să se simtă împăcați și îmbelșugați.

[*Secvența de tip iterativ-habitual este constituită de relația Fundal (verb de stare) – Narațiune (verb telic) care în engleză este exprimată de verbe la* Simple Past*; verbul telic are în subordonare verbe la infinitiv care continuă secvența*

narativă, predicațiile succedându-se pe axa timpului. Traducătorul în limba franceză a tradus toată secvența cu verbe la imperfect, dar alege forma de mai-mult-ca-perfect pentru ultimul verb al secvenței (Pred₅ avait rétabli*), corespondentul perfectiv al imperfectului care, aici, focalizează asupra fazei rezultative; în română, verbele la* Simple Past *au fost traduse cu imperfectul, și cele la infinitiv cu forme de conjunctiv prezent. (EN:* were carried > sallied > to settle ≅ (to) silence; *FR:* étaient aportés > accourait > réglait ≅ faisait_taire; *RO:* erau aduse > se deplasa > să aranjeze ≅ să oblige ≅ să mustre*)*]

Mai-mult-ca-perfectul apare cam în aceleași condiții în cele trei limbi, ceea ce considerăm o nouă dovadă că româna are posibilitatea să 'transpună' exact secvența timpurilor din franceză sau engleză:

(20) **FR**. Qu'**avait été** [$Pred_1$, t_1: MMCP] monsieur Vauquer? Elle ne **s'expliquait** [$Pred_2$, t_2: IMP] jamais sur le défunt. Comment **avait**-il **perdu** [$Pred_3$, t_3: MMCP] sa fortune? Dans les malheurs, **répondait**-elle [$Pred_4$, t_4: IMP]. Il **s'était** mal **conduit** [$Pred_5$, t_5: MMCP] envers elle, ne lui **avait laissé** [$Pred_6$, t_6: MMCP] que les yeux pour pleurer, cette maison pour vivre, et le droit de ne compatir à aucune infortune, parce que, **disait**-elle [$Pred_7$, t_7: IMP], elle **avait souffert** [$Pred_8$, t_8: MMCP] tout ce qu'il **est possible** [$Pred_9$, t_9: PR] de souffrir. (H. de Balzac, *Père Goriot*, p. 18)

EN. What **had** M. Vauquer **been** [$Pred_1$, t_1: MMCP]? The lady **was** [$Pred_2$, t_2: PERF] never very explicit on this head. How **had** she **lost** [$Pred_3$, t_3: MMCP] her money? "Through trouble," **was** [$Pred_4$, t_4: PERF] her answer. He **had treated** [$Pred_5$, t_5: MMCP] her badly, **had left** [$Pred_6$, t_6: MMCP] her nothing but her eyes to cry over his cruelty, the house she **lived** [$Pred_7$, t_7: PERF] in, and the privilege of pitying nobody, because, so she **was wont** [$Pred_8$, t_8: MMCP] to say, she herself **had been** [$Pred_9$, t_9: MMCP] through every possible misfortune.

RO. Ce **va fi fost** [$Pred_1$, t_1: PR_PREZUMT] pe vremea domnului Vauquer? Ea nu **vorbea** [$Pred_2$, t_2: IMP] niciodată despre răposatul. Cum își **pierduse** [$Pred_3$, t_3: MMCP] averea? „Cu necazurile!" **răspundea** [$Pred_4$, t_4: IMP] ea. Față de dânsa **se purtase** [$Pred_5$, t_5: MMCP] rău: nu-i **lăsase** [$Pred_6$, t_6: MMCP] decât ochii, ca să plângă, casa aceasta, ca să aibă din ce trăi, și dreptul de a nu lua parte la suferințele semenilor săi, pentru că, după cum singură **spunea** [$Pred_7$, t_7: IMP], **îndurase** [$Pred_8$, t_8: MMCP] ea însăși toate suferințele de pe lume.

[*Textul prezintă două episoade, ambele precedente prezentului deictic t_0. Primul se referă la 'actualitatea' narațiunii, citând în stil indirect liber cuvintele unuia dintre personaje, doamna Vauquer. În cele două limbi romanice, toate verbele ce fac referință la acest interval sunt la imperfect (t_2: IMP, t_4: IMP, t_7: IMP); al doilea interval prezintă o situația anterioară când soțul doamnei Vauquer trăia: verbele care descriu acest interval sunt la mai-mult-ca-perfect în franceză (t_1: MMCP, t_3: MMCP, t_5: MMCP, t_6: MMCP, t_8: MMCP) și la majoritatea verbelor din română. Față de textul originar din franceză, avem o*

singură diferență, folosirea prezumtivului în locul mai-mult-ca-perfectului pentru t_1. In engleză avem alternanța Simple Past *(în locul imperfectului)* - Past Perfect, *care este echivalent în această limbă al mai mult-ca-perfectului.*]

(21) **EN**. He [Mr. Justice Wargrave] **glanced** [$Pred_1$, t_1: PERF] at his watch – another two hours to go. He **went over** [$Pred_2$, t_2: PERF] in his mind all that **had appeared** [$Pred_3$, t_3: MMCP] in the papers about Indian Island. (Agatha Christie, *And Then There Were None*)

FR. Il [le juge Wargrave] **jeta** [$Pred_1$, t_1: PS] un coup d'œil à sa montre: encore deux heures de voyage. Mentalement, il **passa** [$Pred_2$, t_2: PS] en revue tout ce qui **avait paru** [$Pred_3$, t_3: MMCP] dans la presse au sujet de l'île du Nègre.

RO. [Judecătorul Wargrave] se **uită** [$Pred_1$, t_1: PS] la ceas - încă două ore de mers. **Revăzu** [$Pred_2$, t_2: PS] în minte tot ce **citise** [$Pred_3$, t_3: MMCP] în ziare despre Insula Negrului.

[*În cele trei limbi anterioritatea față de un interval temporal din trecut (t_2), exprimat de un verb la* Simple Past *în engleză şi de verbe la perfect simplu în franceză şi română, este formulată de un mai-mult-ca-perfect (t_3).*]

Concordanța suspendată

Chiar şi în limbile franceză sau engleză concordanța nu e respectată întotdeauna din motive diverse, de obicei de natură semantică sau pragmatică. Traductorii români au transpus fidel toate cazurile de 'suspendare' a concordanței, fenomen pe care l-am găsit în corpusul nostru în situațiile următoare:

(i) **discursul polifonic**, care se produce, între altele, prin introducerea în text a 'vocii autorului' ce se adresează, explicit sau implicit, cititorului. Într-un text cu toate verbele la trecut, autorul foloseşte pentru dialogul direct cu cititorul prezentul, indicativ sau imperativ:

(22) **FR**. Un jeune homme... – **traçons** [$Pred_1$, t_1: PR-IMPER] son portrait d'un seul trait de plume: **figurez-vous** [$Pred_2$, t_2: PR-IMPER] don Quichotte à dix-huit ans, don Quichotte décorcelé, sans haubert et sans cuissard, don Quichotte revêtu d'un pourpoint de laine dont la couleur bleue **s'était transformée** [$Pred_3$, t_3: MMCP] en une nuance insaisissable de lie-de-vin et d'azur céleste. (Alexandre Dumas, *Les trois mousquetaires*)

EN. A young man – But **let us trace** [$Pred_1$, t_1: PR-IMPER] his portrait with one stroke of the pen. **Fancy** [$Pred_2$, t_2: PR-IMPER] to yourself Don Quixote at eighteen – Don Quixote peeled, without his coat of mail or greaves – Don Quixote clothed in a woollen doublet, whose blue colour **was changed** [$Pred_3$, t_3: PERF] to an undyeable shade, a shade between the lees of wine and a cerulean blue.

RO. Un tânăr... **să-i schițăm** [$Pred_1$, t_1: PR-IMPER] portretul dintr-o singură trăsătură de condei: **închipuiți-vă** [$Pred_2$, t_2: PR-IMPER] pe Don Quijote la

optsprezece ani; Don Quijote fără armură, nici pe piept, nici pe coapse, un Don Quijote îmbrăcat într-o haină scurtă de lână, a cărei culoare albastră se **schimbase** [Pred$_3$, t$_3$: MMCP] cu vremea, bătând nedesluşit când în vişiniu, când într-un azuriu ca cerul.

[*Discursul este polifonic deoarece autorul 'iese' din universul ficţional şi 'vorbeşte' direct cu cititorul, ca şi cum i-ar descrie o scenă ce se desfăşoară sub ochii lui; un astfel de dialog nu poate fi decât deictic, existând un t_0 al formulării mesajului (ME momentul în care autorul scrie textul) şi un t_0 al receptării (MR momentul în care cititorul parcurge textul); verbele ce aparţin dialogului autor-cititor (*să schiţăm, închipuiţi-vă*) sunt deictice, în timp ce predicaţia ce se referă la situaţiile din universul ficţional sunt denotate de verbe la trecut (FR.* s'était transformé *RO:* se schimbase) *la mai-mult-ca-perfect. Numai în engleză timpul este diferit, dar tot din sfera trecutului (perfectul pasiv al verbului* to change «a se schimba»), *care focalizează asupra stării rezultative, actuala culoare a veşmântului.*]

(23) **EN**. John T. Unger **came** [Pred$_1$, t$_1$: PERF] from a family that **had been** well **known** [Pred$_2$, t$_2$: MMCP] in Hades, a small town on the Mississippi River. [...]. Now, in Hades, – as you **know** [Pred$_3$, t$_3$: PR] if you ever **have been** [Pred$_4$, t$_4$: PR_PERF] there - the name of the more fashionable preparatory schools and colleges **mean** [Pred$_5$, t$_5$: PR] very little. (Scott Fitzgerald, *The Diamond as big as the Ritz*)

FR. La famille de John Unger **était** [Pred$_1$, t$_1$: IMP] très connue à Hadès, petit ville sur le Mississippi, depuis plusieurs générations. [...] En fait, à Hadès, comme vous le **savez** [Pred$_2$, t$_2$: PR] si vous y **êtes allé** [Pred$_3$, t$_3$: PC], le nom des écoles privées et des collèges les plus en vogue n'**a** [Pred$_4$, t$_4$: PR] pas grande signification.

RO. John Unger **era** [Pred$_1$, t$_1$: IMP] descendentul unei familii bine cunoscute din Hades, un orăşel de pe malul fluviului Mississippi. [...] Problema **este** [Pred$_2$, t$_2$: PR] că în Hades – după cum **ştiţi** [Pred$_3$, t$_3$: PR], în caz că **aţi trecut** [Pred$_4$, t$_4$: PC] pe acolo – numele celor mai râvnite şcoli gimnaziale şi licee nu le **spune** [Pred$_5$, t$_5$: PR] mare lucru.

[*Şi în engleză este posibil ca autorul să se adreseze direct cititorului folosind prezentul deictic, caracter asigurat de deicticitatea actului lecturii. Cele două ocurenţe ale prezentului (t_3: PR şi t_5: PR în textul englez) au valori diferite: t_3 e deictic, se face supoziţia că cititorul cunoaşte situaţia în momentul în care citeşte textul; faţă de acest punct de ancorare temporală, anterioritatea din t_4 (deci $t_4 > t_3$) este exprimată de alte forme deictice,* Present Perfect *în engleză, perfect compus în franceză şi în română. Cel de al doilea prezent, t_5: PR, este un prezent extins şi durativ, exprimând o Stare ce caracterizează pentru o lungă perioadă de timp situaţia din Hades, orăşel american din Illinois.*]

(ii) un prezent general, omnitemporal, exprimând o predicaţie atemporală anulează întotdeauna concordanţa:

(24) **FR.** M. de Tréville **était** [$Pred_1$, t_1: IMP] pour le moment de fort méchante humeur; néanmoins il **salua** [$Pred_2$, t_2: PS] poliment le jeune homme, qui **s'inclina** [$Pred_3$, t_3: PS] jusqu'à terre, et il **sourit** [$Pred_4$, t_4: PS] en recevant son compliment, dont l'accent béarnais lui **rappela** [$Pred_5$, t_5: PS] à la fois sa jeunesse et son pays, double souvenir qui **FAIT** [$Pred_6$, t_6: PR] sourire l'homme à tous les âges. (Alexandre Dumas, *Les trois mousquetaires*)

EN. M. de Treville **was** [$Pred_1$, t_1: PERF] in a very bad humour; nevertheless, as the young man **bowed** [$Pred_2$, t_2: PERF] to the ground, he politely **saluted** [$Pred_3$, t_3: PERF] him, and **smiled** [$Pred_4$, t_4: PERF] on receiving his complements, which in their accent, **recalled** [$Pred_5$, t_5: PERF] both his youth and his country at the same time – a double recollection, which **MAKES** [$Pred_6$, t_6: PR] a man smile at every period of his life.

RO. Domnul de Tréville nu **era** [$Pred_1$, t_1: IMP] tocmai în apele lui: totuși **răspunse** [$Pred_2$, t_2: PS] politicos tânărului care se **înclinase** [$Pred_3$, t_3: MMCP] până la pământ și **zâmbi** [$Pred_4$, t_4: PS] ascultând cuvântul de salut, rostit cu accentul bearnez, care-i **amintea** [$Pred_5$, t_5: IMP] tinerețea și pământul lui de baștină, două aduceri aminte ce **FAC** [$Pred_6$, t_6: PR] pe un om să zâmbească la orice vârstă.

[*Textul prezintă o alternanță Fundal (t_1: IMP:) – Narațiune [t_2: PS > t_3: PS > (t_4: PS = t_5: PS)] prin alternanța imperfect- perfect simplu, în franceză și română, și alternanța verbe statice – verbe dinamice la* Simple Past *în engleză. În română, apariția mai-mult-ca-perfectului ($Pred_3$) schimbă ușor ordinea cronologică a predicațiilor, ($t_3 > t_2$) față de ordinea din franceză sau din engleză ($t_2 > t_3$). În cele trei limbi, prezentul (t_6: PR) este gnomic, ca cel din proverbe, autorul exprimând părerea că întotdeauna, un mod de a vorbi caracteristic meleagurilor natale îi produce unei persoane o reacție pozitivă.*]

(25) **EN.** Persuaded as Miss Bingley **was** [$Pred_1$, t_1: PERF] that Darcy **admired** [$Pred_2$, t_2: PERF] Elizabeth, this **was** [$Pred_3$, t_3: PERF] not the best method of recommending herself; but angry people **ARE** [$Pred_4$, t_4: PR] not always wise; and in seeing him at last look somewhat nettled, she **had** [$Pred_5$, t_5: PERF] all the success she **expected** [$Pred_6$, t_6: PERF]. (Jane Austen *Pride and Prejudice*)

FR. Convaincue comme elle l'**était** [$Pred_1$, t_1: IMP] de l'admiration de Darcy pour Elizabeth, miss Bingley s'y **prenait** [$Pred_2$, t_2: IMP] vraiment bien mal pour lui plaire; mais la colère **EST** [$Pred_3$, t_3: PR] souvent mauvaise conseillère, et tout le succès qu'elle **obtint** [$Pred_4$, t_4: PS] – et qu'elle **méritait** [$Pred_5$, t_5: IMP] – **fut** [$Pred_6$, t_6: PS] d'avoir blessé Darcy.

RO. Cum domnișoara Bingley **era** [$Pred_1$, t_1: IMP] atât de convinsă că Darcy o **admira** [$Pred_2$, t_2: IMP] pe Elizabeth, nu aceasta **era** [$Pred_3$, t_3: IMP] metoda cea mai bună pentru a se impune atenției lui; dar oamenii mânioși nu **SUNT** [$Pred_4$, t_4: PR] totdeauna înțelepți; și, văzându-l în cele din urmă oarecum iritat, **consideră** [$Pred_5$, t_5: PS] că **obținuse** [$Pred_6$, t_6: MMCP] succesul la care se **așteptase** [$Pred_7$, t_7: MMCP].

[*Afirmaţia că oamenii mânioşi se comportă deseori într-un mod lipsit de inteligenţă este prezentată ca un adevăr general, deci verbul este la prezent în engleză (Pred$_4$, t_4: PR) şi este tradus cu aceeaşi formă în franceză (t_3: PR) şi română (t_4: PR).*]

(iii) în stilul indirect liber, când autorul citează parţial cuvintele relatate:

(26) **FR.** Il [d'Artagnan] lui **défendit** [Pred$_1$, t_1: PS] de quitter son service sans sa permission; car, **ajouta-t-il** [Pred$_2$, t_2: PS], l'avenir ne **PEUT** [Pred$_3$, t_3: PR] me faire défaut; **J'ATTENDS** [Pred$_4$, t_4: PR] inévitablement des temps meilleurs. (Alexandre Dumas, *Les trois mousquetaires*)

EN. D'Artagnan **forbade** [Pred$_1$, t_1: PERF] him to quit his service without permission. 'For' **said** [Pred$_2$, t_2: PERF] he, 'the future **CANNOT** [Pred$_3$, t_3: PR] be unfavourable to me, I **HAVE** [Pred$_4$, t_4: PR] an infaillible expectation on better times, and your fortune **is** therefore **made** [Pred$_5$, t_5: PR] if you **remain** [Pred$_6$, t_6: PR] with me'.

RO. [D'Artagnan] îl **opri** [Pred$_1$, t_1: PS] să-şi părăsească slujba fără învoirea stăpânului căci, **adăugă** [Pred$_2$, t_2: PS] d'Artagnan, nu **SE POATE** [Pred$_3$, t_3: PR] ca ziua de mâine să nu-mi surâdă; **AŞTEPT** [Pred$_4$, t_4: PR] iute-iute vremuri mai bune.

[*În franceză şi în română avem o alternanţă de predicaţii la perfectul simplu în stilul indirect (PS/t_1 şi PS/t_2) şi de predicaţii la prezent în stilul indirect liber (t_3: PR şi t_4: PR) în cadrul aceleiaşi fraze. Traducătorul în engleză preferă să treacă partea în stil indirect liber în stil direct, în felul acesta poate respecta regulile concordanţei.*]

(27) **EN.** 'Miss Bingley **told** [Pred$_1$, t_1: PERF] me,' said Jane, 'that he never **SPEAKS** [Pred$_2$, t_2: PR] much, unless among his intimate acquaintances. With THEM he **IS** [Pred$_3$, t_3: PR] remarkably agreeable.' (Jane Austen *Pride and Prejudice*)

FR. «– Miss Bingley **dit** [Pred$_1$, t_1: PS/PR] qu'il **N'EST** [Pred$_2$, t_2: PR] jamais loquace avec les étrangers, mais que dans l'intimité **C'EST** [Pred$_3$, t_3: PR] le plus aimable causeur.»

RO. «- Domnişoara Bingley mi-**a spus** [Pred$_1$, t_1: PC]», interveni Jane, «că niciodată nu **VORBEŞTE** [Pred$_2$, t_2: PR] mult, afară doar când **E** [Pred$_3$, t_3: PR] cu vechile sale cunoştinţe. Cu acestea **ESTE** [Pred$_4$, t_4: PR] deosebit de drăguţ.»

[*Acest exemplu arată că o 'suspendare' a concordanţei în stilul indirect liber e posibilă şi în engleză, după cum arată prezentul verbelor* to speak *«a vorbi» (t_2: PR) şi* to be *«a fi» (t_3: PR). După cum era de aşteptat, româna traduce forma de* Simple Past *cu perfectul compus, iar* Simple Present *e tradus cu un prezent. Traducerea în limba franceza pare să profite de omonimia formei* dit, *care poate fi interpretată ca un perfect simplu (*«spuse»*), sau ca un prezent (*«spune»*). Absenţa propoziţiei incidente (în engleză* said Jane, *în română* interveni Jane*) pare să întărească interpretarea formei verbului* dire *«a spune» ca fiind un prezent, deci traducătorul a transpus textul în stil direct.*]

(iv) în cazul verbelor modale, care par mai puţin sensibile la distincţiile temporale, prezentul este deseori folosit în asociere cu discursul polifonic sau cu afirmaţii 'etern' valabile:

(28) **FR**. Et M. Bonacieux, que d'Artagnan **avait poussé** [$Pred_1$, t_1: MMCP] dans les mains des sbires en le reniant bien haut et à qui il **avait promis** [$Pred_2$, t_2: MMCP] tout bas de le sauver? Nous **DEVONS** [$Pred_3$, t_3: PR] avouer à nos lecteurs que d'Artagnan n'y **songeait** [$Pred_4$, t_4: IMP] en aucune façon, ou que, s'il y **songeait** [$Pred_5$, t_5: IMP], **c'était** [$Pred_6$, t_6: IMP] pour se dire qu'il **était** [$Pred_7$, t_7: IMP] bien où il **était** [$Pred_8$, t_8: IMP], quelque part qu'il fût. L'amour **est** [$Pred_9$, t_9: PR] la plus égoïste de toutes les passions. (Alexandre Dumas, *Les Trois Mousquetaires*)

EN. But what about M. Bonacieux, whom d'Artagnan **had given** [$Pred_1$, t_1: MMCP] over to the keeping of the officers, disowning him aloud, whilst in a whisper, he **assured** [$Pred_2$, t_2: PERF] him of his care? We **MUST** [$Pred_3$, t_3: PR] confess to our reader, that d'Artagnan **had** never **thought** [$Pred_4$, t_4: MMCP] of him at all, or, if he **did** [$Pred_5$, t_5: PERF] think of him, it **was** [$Pred_6$, t_6: PERF] merely to congratulate himself, that he **was** [$Pred_7$, t_7: PERF] very well where he **was** [$Pred_8$, t_8: PERF], wherever that might be. Love **is** [$Pred_9$, t_9: PR] the most selfish of all our passions.

RO. Dar cum **rămâne** [$Pred_1$, t_1: PR] cu domnul Bonacieux pe care d'Artagnan îl **împinsese** [$Pred_2$, t_2: MMCP] în ghearele zbirilor, lepădându-se de el în gura mare, dar făgăduindu-i în şoaptă că-l va scăpa? **TREBUIE** [$Pred_3$, t_3: PR] să mărturisim cititorilor noştri că d'Artagnan nu **se gândea** [$Pred_4$, t_4: IMP] în nici un fel la Bonacieux sau chiar dacă se **gândea** [$Pred_5$, t_5: IMP], **era** [$Pred_6$, t_6: IMP] pentru a-şi spune că negustorul **e** [$Pred_7$, t_7: PR] foarte bine acolo unde e, oriunde ar fi fost. Dragostea **este** [$Pred_8$, t_8: PR] cea mai egoistă dintre toate patimile.

[*Acest segment de text prezintă trei episoade, fiecare situat într-un alt interval temporal: planul naraţiunii, situat în trecut (exprimat o alternanţă de verbe la mai-mult-ca-perfect - imperfect în franceză şi română şi de* Simple Past – Past Perfect *în engleză); al doilea plan este deictic, un 'dialog' între autor şi cititor, ($Pred_3$ - t_3); aici apare verbul modal, la un prezent deictic; în sfârşit, planul unor afirmaţii general valabile, pentru care se foloseşte prezentul gnomic, prezent în ultima propoziţie, constatarea privind caracterul egoist al dragostei. Traducerea în română conţine şi un prezent anaforic, ce apare în completiva directă a unui verb la infinitiv ($Pred_7$).*]

După cum se poate vedea, uneori mai multe 'motive' intervin în acelaşi fragment de discurs, ca în exemplul (28) care ilustrează principalele motive de 'suspendare' a regulilor concordanţei ce figurează în corpusul nostru: o observaţie generală (*dragostea este cea mai egoistă dintre toate patimile*), discursul polifonic, prin adresare directă la cititor (*mărturisim cititorilor noştri*), verbul modal (*a trebui*).

Probabil că nu am identificat toate cazurile de suspendare a concordanței timpurilor, dar cazurile prezentate mai sus sunt sigur cele mai frecvente.

Secvențe temporale diferite în română față de franceză și/sau engleză

În alte situații, traducătorul român nu preia timpurile din textul originar, de multe ori ca să se apropie de modul în care timpurile sunt folosite în limba română literară. Corpusul studiat arată că limba română favorizează într-o oarecare măsură folosirea prezentului și în codul scris, în timp ce franceza pare să prefere folosirea preponderentă a prezentului numai în codul vorbit. Bineînțeles că anumite caracteristici ale folosirii timpurilor în română se regăsesc și în traduceri, de exemplu prezentul non-deictic sau anaforic (mai ales în completive), prezentul 'de contaminare' etc. (*v.* 7.4.3, p. 302).

Am găsit în corpusul multilingvistic situațiile următoare:

(i) înlocuirea în traducere a perfectului simplu din textul francez, respectiv a formei de perfect din engleză cu prezentul:

(a) dacă ancorarea temporală în trecut este clară, traducătorul român uneori formulează secvența narativă la prezent în loc să folosească perfectul simplu (și el perfect posibil), deseori ca efect al 'propagării' prezentului din textul ce precedă secvența:

(29) **FR.** I. Le concierge ne **pouvait** [$Pred_1$, t_1: IMP] pas dire, bien entendu, que ça **n'allait** [$Pred_2$, t_2: IMP] pas. À son avis, **c'était** [$Pred_4$, t_4: IMP] le moral qui **travaillait** [$Pred_5$, t_5: IMP]. Ces rats lui **avaient donné** [$Pred_6$, t_6: MMCP] un coup et tout **irait** [$Pred_7$, t: COND_PR] beaucoup mieux quand ils auraient disparu.

II. Mais le lendemain matin, 18 avril, le docteur qui **ramenait** [$Pred_1$, t_1: IMP] sa mère de la gare **TROUVA** [$Pred_2$, t_2: PS] M. Michel avec une mine encore plus creusée: de la cave au grenier, une dizaine de rats **jonchaient** [$Pred_3$, t_3: IMP] les escaliers. Les poubelles des maisons voisines en **étaient** [$Pred_4$, t_4: IMP] pleines. La mère du docteur **apprit** [$Pred_5$, t_5: PS] la nouvelle sans s'étonner. «– Ce **sont** [$Pred_6$, t_6: PR] des choses qui **arrivent** [$Pred_7$, t_7: PR]». (Albert Camus, *La Peste*)

EN. I. The concierge **wouldn't** [$Pred_1$, t_1: PERF] go so far as to say he **was feeling** [$Pred_2$, t_2: PERF_Cont] ill. Still he **wasn't** [$Pred_3$, t_3: PERF] quite up to the mark. In his opinion it **was** [$Pred_4$, t_4: PERF] just due to worry; these damned rats **had given** [$Pred_5$, t_5: MMCP] him "a shock, like". It **would be** [$Pred_6$, t_6: PR_COND] a relief when they **stopped** [$Pred_7$, t_7: PERF] coming out and dying all over the place.]

II. Next morning, it **was** [$Pred_1$, t_1: PERF] April 18, when the doctor **was bringing back** [$Pred_2$, t_2: PERF_Cont] his mother from the station, he **FOUND** [$Pred_3$, t_3: PERF] M. Michel looking still more out of sorts. The stairway from the cellar to the attics **was** [$Pred_4$, t_4: PERF] strewn with dead rats, ten or a dozen of them. The garbage cans of all the houses in the street **were** [$Pred_5$, t_5:

PERF] full of rats. The doctor's mother **took** [Pred$_6$, t$_6$: PERF] it quite calmly. "It's [Pred$_7$, t$_7$: PR] like that sometimes", she **said** [Pred$_8$, t$_8$: PERF] vaguely.

RO. I. Portarul nu **putea** [Pred$_1$, t$_1$: IMP], bineînţeles, să spună că **se simte** [Pred$_2$, t$_2$: PR] rău. Numai că nu prea **era** [Pred$_3$, t$_3$: IMP] în apele lui. După părerea lui, moralul i se cam **tulbura** [Pred$_4$, t$_4$: IMP]. Şobolanii aceştia îl **năuciseră** [Pred$_5$, t$_5$: MMCP], dar totul **avea să meargă** [Pred$_6$, t$_6$: VIIT-ÎN-TRECUT] foarte bine după ce vor fi dispărut.

II. Dar în dimineaţa următoare, 18 aprilie, doctorul, care îşi **aducea** [Pred$_1$, t$_1$: IMP] mama de la gară, îl **GĂSEŞTE** [Pred$_2$, t$_2$: PR] pe domnul Michel şi mai tras la faţă decât ieri: din pivniţă până în pod, vreo zece şobolani **zăceau** [Pred$_3$, t$_3$: IMP] pe scări. **Umpleau** [Pred$_4$, t$_4$: IMP] şi lăzile de gunoi ale caselor vecine. Mama doctorului **află** [Pred$_5$, t$_5$: PR/PS] ştirea fără să se mire. «– **Sunt** [Pred$_6$, t$_6$: PR] lucruri care se întâmplă!»

[*Primul paragraf al textului este dominat de timpuri ale trecutului (cu o singură excepţie, în textul românesc unde apare prezentului verbului* se simte, *care, însă, este evident aici un prezent non-deictic). În traducerea românească a celui de al doilea paragraf, ne-au atras atenţia două secvenţe: (i) faptul că relaţia Fundal - Naraţiune (t_1: IMP: – t_2: IMP) care în franceză este redată de alternanţa IMP – PS (*ramenait - trouva*) este transpusă cu alternanţa IMP – PR (*aducea – găseşte*). Restul propoziţiilor ce exprimă Fundalul sunt tot la imperfect (*zăceau, umpleau*) iar următoarea predicaţie dinamică, care face să avanseze povestirea, 'beneficiază' de omonimia PR-PS pentru anumite verbe (*<u>a</u>flă, afl<u>ă</u>*). Ultima predicaţie în stil direct, care exprimă, în plus, un adevăr general, este firesc la prezent* (sunt lucruri care se întâmplă), *ca şi în franceză (*ce **sont** des choses qui **arrivent***) sau engleză (*it's like that sometimes*).*]

(b) în contextul unei povestiri la trecut, prezentul intervine în una dintre subordonate, de obicei o completivă directă, iar timpul principalei se 'proiectează' asupra prezentului propoziţiei dependente (prezent anaforic):

(30) **FR**. L'événement qui **venait d'arriver** [Pred$_1$, t$_1$: TRECUT_Recent] lui **avait** quelque peu **fait** [Pred$_2$, t$_2$: MMCP] perdre le fil de ses idées. Il [= M. de Tréville] **S'INFORMA** [Pred$_3$, t$_3$: PS] de ce que lui **voulait** [Pred$_4$, t$_4$: IMP] l'obstiné solliciteur. D'Artagnan alors **se nomma** [Pred$_5$, t$_5$: PS], et M. de Tréville, se rappelant d'un seul coup tous ses souvenirs du présent et du passé, **se trouva** [Pred$_6$, t$_6$: PS] au courant de sa situation. (Alexandre Dumas, *Les trois mousquetaires*)

EN. The event which **had** just **taken place** [Pred$_1$, t$_1$: MMCP] **had** in some measure **disarranged** [Pred$_2$, t$_2$: MMCP] the previous train of his ideas; and he therefore now **inquired** [Pred$_3$, t$_3$: PERF] what this persevering visitor **REQUIRED** [Pred$_4$, t$_4$: PERF]. D'Artagnan **repeated** [Pred$_5$, t$_5$: PERF] his name. And M. de Treville, recalling the past and present, instantly **became** [Pred$_6$, t$_6$: PERF] aware of the situation.

RO. Cele întâmplate îl **făcuseră** [Pred$_1$, t$_1$: MMCP] să-şi cam piardă firul gândirii. [Domnul de Tréville] îl **întrebă** [Pred$_2$, t$_2$: PS] deci pe încăpăţânatul solicitator

ce **DOREŞTE** [Pred$_3$, t_3: PR] de la el. D'Artagnan îşi **spuse** [Pred$_4$, t_4: PS] iarăşi numele şi domnul de Tréville, aducându-şi aminte dintr-o dată ce se **petrecea** [Pred$_5$, t_5: IMP] atunci şi ce se **petrecuse** [Pred$_6$, t_6: MMCP] înainte, îşi **dete** [Pred$_7$, t_7: Ps] seama de împrejurări.

[*Prezentul care nu respectă concordanţa se găseşte numai în română, într-o completivă directă (t_3 –* doreşte*); dat fiind că toate celelalte verbe din vecinătatea imediată sunt la trecut (mai-mult-ca-perfect, perfect simplu, imperfect) predicaţia poate fi interpretată numai ca simultană cu timpul verbului din regentă ($t_2 \cong t_3$) fiind deci un prezent anaforic.*]

(31) **EN.** Mrs. Potter **was** [Pred$_1$, t_1: PERF] Mrs. Dursley's sister, but they **hadn't met** [Pred$_2$, t_2: MMCP] for several years; in fact, Mrs. Dursley **pretended** [Pred$_3$, t_3: PERF] she **DIDN'T HAVE** [Pred$_4$, t_4: PERF] a sister, because her sister and her good-for-nothing husband **were** [Pred$_5$, t_5: PERF] as unDursleyish as it **was** [Pred$_6$, t_6: PERF] possible to be. (J. K. Rowling *Harry Potter and the sorcerer's stone*)

FR. Mrs Potter **était** [Pred$_1$, t_1: IMP] la sœur de Mrs Dursley, mais toutes deux ne **s'étaient** plus **revues** [Pred$_2$, t_2: MMCP] depuis des années. En fait, Mrs Dursley **faisait** [Pred$_3$, t_3: IMP] comme si elle **ETAIT** [Pred$_4$, t_4: IMP] fille unique, car sa sœur et son bon à rien de mari **étaient** aussi **éloignés** [Pred$_5$, t_5: MMCP] que possible de tout ce qui **faisait** [Pred$_6$, t_6: IMP] un Dursley.

RO. Doamna Potter **era** [Pred$_1$, t_1: IMP] sora doamnei Dursley, dar nu se mai **văzuseră** [Pred$_2$, t_2: MMCP] de câţiva ani buni. De fapt, doamna Dursley **pretindea** [Pred$_3$, t_3: IMP] chiar că nu **ARE** [Pred$_4$, t_4: PR] nici o soră, deoarece doamna Potter şi dragul ei soţ bun-de-nimic **erau** [Pred$_5$, t_5: IMP] complet opuşi felului ei de a fi.

[*Şi în acest caz, prezentul apare numai în română şi tot într-o completivă directă* (**pretindea** că nu **are** nici o soră). *Din nou cele două predicaţii, cea din principală şi cea din subordonată, sunt simultane ($t_3 \cong t_4$).*]

Acest prezent al completivelor se regăseşte şi în folosirile deictice care fac şi ele referinţă la momentul formulării mesajului în 'actualitatea' din ficţiune:

(32) **FR.** «- Or ma femme **est venue** [Pred$_1$, t_1: PC] il y a quatre jours, monsieur. [...] Ma femme **est** donc **venue** [Pred$_2$, t_2: PC], et m'**a confié** [Pred$_3$, t_3: PC] que la reine, **EN CE MOMENT-CI, AVAIT** [Pred$_4$, t_4: IMP] de grandes craintes.» (Alexandre Dumas, *Les trois mousquetaires*)

EN. «- Now, sir, my wife **came** [Pred$_1$, t_1: PERF] home four days ago. [...] Well, sir, she **came** [Pred$_2$, t_2: PERF] to inform me, in confidence, that the queen **IS** [Pred$_3$, t_3: PR] **AT THE PRESENT** in great alarm.»

RO. «-Nevastă-mea **a venit** [Pred$_1$, t_1: PC] acasă acum patru zile, domnule [...] şi **zic** [Pred$_2$, t_2: PR] nevastă-mea **a venit** [Pred$_3$, t_3: PC] şi **mi-a spus** [Pred$_4$, t_4: PC] mie că regina **TRECE** [Pred$_3$, t_3: PR] **ACUM** prin mare spaimă.»

[*În textul originar, din franceză, apare o contradicție între adverbialul deictic* en ce moment-ci «în acest moment» *(tradus, corect, în engleză cu* at the present *şi în română cu* acum) *în discurs direct, ce desemnează o situație statică instaurată în trecut, care se prelungeşte până în prezent; fraza conține verbe la un trecut deictic (anterioritate față de t_0), exprimate de un perfect compus; faptul că autorul francez a ales pentru t_4 imperfectul, în ciudat celor trei elemente cu care se găseşte în conflict, arată cât de puternică este concordanța în conştiința unui scriitor din sec. al XIX*[lea]*. Probabil este un caz de hipercorectitudine. Nu numai româna, dar şi engleza rezolvă problema traducând cu prezentul* (RO: regina **trece** prin mare spaimă; EN. the queen **is** in great alarm).]

De multe ori aceste completive, în română cu verbul la prezent, sunt interogative indirecte:

(33) **FR**. Près de la sortie, sur le quai de la gare, Rieux **heurta** [$Pred_1$, t_1: PS] M. Othon, le juge d'instruction, qui **tenait** [Pre_2, t_2: IMP] son petit garçon par la main. Le docteur lui **demanda** [$Pred_3$, t_3: PS] s'il **PARTAIT** [$Pred_4$, t_4: IMP] en voyage. (Albert Camus, *La Peste*)

EN. As he **was leaving** [$Pred_1$, t_1: PERF-Cont] the platform, near the exit he **met** [$Pred_2$, t_2: PERF] M. Othon, the police magistrate, holding his small boy by the hand. The doctor **asked** [$Pred_3$, t_3: PERF] him if he **WAS GOING** [$Pred_4$, t_4: PERF-Cont] away.

RO. Aproape de ieşire, pe peronul gării, Rieux s-**a izbit** [$Pred_1$, t_1: PC] de domnul Othon, judecătorul de instrucție, care îşi **ținea** [$Pred_2$, t_2: IMP] băiatul de mână. Doctorul îl **întrebă** [$Pred_3$, t_3: PS] dacă **PLEACĂ** [$Pred_4$, t_4: PR] în călătorie.

[*În acest exemplu prezentul apare în limba română într-o interogativă indirectă, având ca verb regent un verb tipic pentru această categorie, verbul* a întreba; *predicația din subordonată se referă la o acțiune în desfăşurare (ceea ce explică forma progresivă a verbului din engleză, la* Past Continuous – (he) was going), *predicația ce afirmă că acțiunea de face o călătorie cu trenul se găseşte în faza pregătitoare*.]

(34) **EN**. [...] he **seemed** [$Pred_1$, t_1: PERF] quite struck with Jane as she **was going** [$Pred_2$, t_2: PERF-Cont] down the dance. So he **inquired** [$Pred_3$, t_3: PERF] who she **WAS** [$Pred_4$, t_4: PERF], and **got introduced** [$Pred_5$, t_5: PERF] and **asked** [$Pred_6$, t_6: PERF] her for the two next. (Jane Austen, *Pride and Prejudice*)

FR. [...] en voyant danser Jane, il y **a eu** [$Pred_1$, t_1: PC] l'air charmé, **a demandé** [$Pred_2$, t_2: PC] qui elle **ETAIT** [$Pred_3$, t_3: IMP] et, s'étant fait présenter, l'**a invitée** [$Pred_4$, t_4: PC] pour les deux danses suivantes.

RO. [...] **a părut** [$Pred_1$, t_1: PC] înnebunit de Jane când **a văzut**-o [$Pred_2$, t_2: PC] dansând. Aşa că **a întrebat** [$Pred_3$, t_3: PC] cine **E** [$Pred_4$, t_4: PR], **a rugat** [$Pred_5$, t_5: PC] să-i fie prezentat şi **a cerut** [$Pred_6$, t_6: PC] următoarele două dansuri.

[*Prezentul verbului* a fi *apare într-o interogativă indirectă (Pred₄ introdusă de* cine e*), ce determină verbul* a întreba; *e uşor de observat că numai în română apare această formă, engleza şi franceza respectând concordanţa pentru relaţia de simultaneitate: verb la* Simple Past *în regentă (*he asked*) – verb la* Simple Past *în subordonată (*who she was*), respectiv perfect compus pentru un verb telic perfectiv în principală (*a demandé*) şi imperfect (*qui elle était*) pentru o predicaţie statică imperfectivă şi simultană în subordonată.*]

În română, cu cât subordonata este mai jos în 'arborele' sintactic, cu atât mai mare este probabilitatea apariţiei unui prezent:

(35) **EN**. Harry **sat** [$Pred_1$, t_1: PERF] and **thought** [$Pred_2$, t_2: PERF] about this while Hagrid **read** [$Pred_3$, t_3: PERF] his newspaper, the *Daily Prophet*. Harry **had learned** [$Pred_4$, t_4: MMCP] from Uncle Vernon that people **LIKED** [$Pred_5$, t_5: PERF] to be left alone while they **DID** [$Pred_6$, t_6: PERF] this, but it **was** [$Pred_7$, t_7: PERF] very difficult, he'**d** never **had** [$Pred_8$, t_8: MMCP] so many questions in his life. (J. K. Rowling, *Harry Potter and the sorcerer's stone*)

FR. Harry **resta** [$Pred_1$, t_1: PS] assis en silence pendant que Hagrid **lisait** [$Pred_2$, t_2: IMP] son journal, «La Gazette du Sorcier». Harry **avait appris** [$Pred_3$, t_3: MMCP] au contact de l'oncle Vernon qu'il ne **FALLAIT** [$Pred_4$, t_4: IMP] jamais déranger quelqu'un qui **LIT** [$Pred_5$, t_5: PR] son journal, mais il **avait** [$Pred_6$, t_6: IMP] tant de questions à poser qu'il **était** [$Pred_7$, t_7: IMP] très difficile de résister.

RO. Harry **se gândea** [$Pred_1$, t_1: IMP] în linişte la toate astea, în timp ce Hagrid îşi **citea** [$Pred_2$, t_2: IMP] ziarul, „Profetul zilei". Harry **învăţase** [$Pred_3$, t_3: MMCP] de la Unchiul Vernon că oamenii **TREBUIESC** [$Pred_4$, t_4: PR] lăsaţi în voia lor, când **CITESC** [$Pred_5$, t_5: PR] ziarul, dar îi **venea** [$Pred_6$, t_6: IMP] foarte greu să facă lucrul acesta, deoarece **avea** [$Pred_7$, t_7: IMP] o mulţime de întrebări de pus.

[*Prezentul intervine în română în completiva verbului* a învăţa *iar completiva, la rândul ei, este determinată de o circumstanţială temporală care exprimă un adevăr general. Prezentul în completivă apare numai în română, dar în circumstanţiala temporală această formă apare nu numai în română (*citesc*), ci şi în franceză ((*il*)* lit*), deoarece temporala este parte a unei afirmaţii cu valabilitate generală, subordonată unui verb modal. Doi alţi factori contribuie la apariţia acestui prezent: faptul că propoziţia ce îl conţine determină o subordonată (temporală) ce determină o altă subordonată (completivă directă); în plus, această completivă directă regentă a temporalei are, în română, verbul la prezent.*]

Pentru celelalte tipuri de subordonate (concesive, temporale, de scop, relative etc.), ocurenţa unui prezent simultan cu forma de trecut din principală sau din contextul imediat este posibilă, dar cercetarea corpusului ne-a arătat că astfel de situaţii sunt rare iar folosirea prezentului este justificată de factori semantici şi/sau pragmatici suplimentari.

(36) **FR** Les deux jeunes gens **se saluèrent** [$Pred_1$, t_1: PS], puis Aramis **s'éloigna** [$Pred_2$, t_2: PS] en remontant la rue qui **REMONTAIT** [$Pred_3$, t_3: IMP] au Luxembourg, tandis que d'Artagnan, voyant que l'heure **avançait** [$Pred_4$, t_4: IMP], **prenait** [$Pred_5$, t_5: IMP] le chemin des Carmes Deschaux. (Alexandre Dumas, *Les trois mousquetaires*)

EN. The two young men then **bowed** [$Pred_1$, t_1: PERF] to each other, and **parted** [$Pred_2$, t_2: PERF]. Aramis **proceeded** [$Pred_3$, t_3: PERF] towards the Luxemburg; whilst d'Artagnan, finding that the time **approached** [$Pred_4$, t_4: PERF], **took** [$Pred_5$, t_5: PERF] the road to the Carmes Deschaux.

RO. Cei doi tineri **se salutară** [$Pred_1$, t_1: PS], apoi Aramis **se depărtă** [$Pred_2$, t_2: PS], apucând în sus pe strada care **DUCE** [$Pred_3$, t_3: PR] la Luxemburg, în vreme ce d'Artagnan, văzând că **E** [$Pred_4$, t_4: PR] destul de târziu, **se îndreptă** [$Pred_5$, t_5: PS] spre Carmes-Deschaux.

[*În acest fragment, se manifestă o alternanță de Narațiune (la perfectul simplu/imperfect în franceză,* Simple Past *în engleză) și Fundalul exprimat de o predicație la imperfect în franceză (t_3). Pentru Fundal traducătorul în engleză adoptă o altă strategie: informația fiind redată de prepoziția* towards «spre» (proceeded **towards** Luxembourg «continuă către Luxemburg»*) în locul verbului (*la rue **remontait** à Luxembourg «strada ducea (în sus) la/spre Luxemburg»*). În română relațiile retorice sunt exprimate de o alternanță perfect simplu (pentru Narațiune) – prezent (pentru Fundal). Prezentul apare într-o subordonată relativă (*strada care **duce** ...*) și într-o completivă (*văzând că **e** destul de târziu*).*]

(37) **EN**. It **was** [$Pred_1$, t_1: PERF] a bit late to repair the damage, but Harry **swore** [$Pred_2$, t_2: PERF] to himself not to meddle in things that **WEREN'T** [$Pred_3$, t_3: PERF] his business from now on. (J. K. Rowling *Harry Potter and the sorcerer's stone*)

FR. Il **était** [$Pred_1$, t_1: IMP] un peu tard pour réparer les dégâts, mais Harry **se jura** [$Pred_2$, t_2: PS] désormais de ne plus se mêler de ce qui ne le **REGARDAIT** [$Pred_3$, t_3: IMP] pas.

RO. **Era** [$Pred_1$, t_1: IMP] cam târziu pentru astfel de angajamente, dar Harry **se jură** [$Pred_2$, t_2: PS] să nu se mai bage în lucruri care nu-l **PRIVESC** [$Pred_3$, t_3: PR].

[*În acest exemplu prezentul apare numai în limba română într-o relativă, care determină o altă subordonată, o completivă cu verbul la conjunctiv prezent.*]

În exprimarea raporturilor cronologice dintre predicația din principală și cea din subordonată pe axa povestirii, constatăm că divergențele dintre franceză sau engleză, limbi cu o concordanță a timpurilor bine gramaticalizată, pe de o parte și limba română pe de alta se manifestă în următoarele situații:

(i) pentru situațiile de simultaneitate, în completive apare des prezentul, care 'preia' intervalul temporal al verbului din principală (prezentul anaforic); pentru

celelalte subordonate, prezentul apare foarte rar, de obicei când apare într-o propoziție subordonată a unei alte subordonate;

(ii) pentru posterioritate, deşi româna dispune de un 'viitor în trecut' (ca *aveam să plec*) această formă apare foarte rar; traducătorii preferă să folosească una din formele obişnuite de viitor, cele care apar în folosirile deictice (ex. *voi pleca*, *o să plec*, *am să plec*);

(iii) pentru exprimarea anteriorității, este posibil să întâlnim în subordonată un perfect compus în locul unui mai-mult-ca-perfect, dar această situație se întâlneşte mai rar în traduceri.

Trebuie subliniat faptul că aceste forme divergente reprezintă numai **una dintre** posibilitățile de exprimare a raporturilor cronologice, traducătorii ar fi putut alege forme ale trecutului: imperfect pentru simultaneitate, mai-mult-ca-perfect pentru anterioritate şi 'viitor în trecut' pentru posterioritate. Cu excepția acestei ultime forme, imperfectul şi mai-mult-ca-perfectul sunt frecvente, traducătorii alegând instinctiv timpuri pe cât posibil similare celor din textul original.

7.4.3. Caracteristici ale concordanței timpurilor în română

În paginile următoare mă voi limita să prezint numai raporturile cronologice care există între propoziții regente şi subordonatele lor la indicativ, din mai multe motive:

- indicativul este modul cel mai bogat în forme temporale, spre deosebire de celelalte moduri personale (conjunctiv, condițional-optativ) care prezintă în română numai două forme, prezentul şi perfectul;

- din punct de vedere semantic, formele temporale ale indicativului denotă fundamental cronologia, nuanțele modale fiind relativ modeste,[7] spre deosebire de conjunctiv şi de condițional, unde conținutul modal este valoarea semantică principală;

- remarcile noastre privind folosirea timpurilor în limba română îşi propun să ajute pe profesorii care predau ca şi pe cei ce învață limbi străine, care au evidente dificultăți legate de concordanța timpurilor, atât români (caz în care româna este limbă-sursă), cât şi pentru vorbitorii unei alte limbi care doresc să învețe limba română (româna – limbă țintă).

[7] Nu luăm aici în considerație nuanțele modale ale anumitor forme, cum ar fi 'imperfectul de atenuare' (***doream** să-ți spun* ...), prezentul 'imperativ' (***intri** și îți **ceri** imediat scuze!*) etc. Aceste folosiri sunt 'efecte contextuale' destul de marginale, care apar mai ales în dialoguri. Asemenea întrebuințări sunt oarecum în afara valorilor (semantice) cronologice ale timpurilor, chestiune examinată aici.

Relaţia de posterioritate

Una dintre particularităţile folosirii timpurilor în limba română priveşte modul în care este redată relaţia de posterioritate, care poate fi exprimată: de un prezent, de una din cele trei forme ale viitorului sau, dacă principala este la trecut, de viitorul în trecut.

(38) a. Paul **spune** (PR) că trenul **pleacă** (PR)/**va pleca** (VIIT)/**o să plece** (VIIT)/**are să plece** (VIIT) în cinci minute.

b. Paul **spunea** (IMP)/**a spus** (PC)/**spusese** (MMCP) că trenul **pleacă** (PR)/**va pleca** (VIIT)/**o să plece** (VIIT)/**are să plece** (VIIT)/**avea să plece** (VIIT-ÎN-TRECUT) în cinci minute.

Am văzut că aceasta este situaţia şi pentru exprimarea posteriorităţii în traduceri, deci folosirea prezentului sau, mai des, a uneia dintre formele viitorului în contextul unei principale la trecut este foarte frecventă în stilul scris din limba română. Exemplele din (38) ar putea servi drept argument pentru cei ce susţin că româna este o limbă romanică fără concordanţă. Ne limităm să observăm că:

- prezentul (mai ales dacă este însoţit de un adverbial adecvat) exprimă deseori posterioritatea în limbile romanice, nu numai în română (fr. *Marie arrive demain*, it. *Maria arriva domani*, esp. *Maria llega mañana*, rom. *Maria vine mâine*); această 'capacitate' a prezentului în română se regăseşte nu numai în principale, dar şi în subordonate;
- dacă comparăm exemplele (38a) cu cele de la (38b), vedem că româna nu face diferenţe între cele două axe, axa enunţării (care are ca punct de ancorare momentul vorbirii, t_0) şi axa povestirii (care are ca reper un moment din trecut, t_n, unde $t_n > t_0$). Fenomenul neutralizării opoziţiei dintre axa deictică şi axa anaforică există şi în alte limbi romanice, de exemplu în franceză,[8] dar un asemenea fenomen nu a condus la convingerea că nu există concordanţa timpurilor. În plus, viitorul-în-trecut este, din cauza formei morfologice, destul

[8] Neutralizarea opoziţie între cele două axe s-a manifestat într-o limbă puternic normată cum este franceza. Până în sec. al XX[lea] conjunctivul imperfect şi mai-mult-ca-perfect erau folosite pe axa povestirii pentru a exprima simultaneitatea-posterioritatea (*je n'espérais* (IMP-indic.) *pas qu'il vînt* (IMP-conj) «nu speram să vină/că va veni»), respectiv anterioritatea (*je regrettais* (IMP-indic) *qu'il fût venu* (MMCP-conj) «regretam că a venit/că venise»). La sfârşitul sec. al XIX[lea] - începutul sec. al XX[lea] formele de pe axa povestirii au căzut în desuetudine. Această situaţie a condus la folosirea pe cele două axe a conjunctivului prezent pentru simultaneitate şi posterioritate (*je **n'espère*** (PR-indic.) *plus/je **n'espérais*** (IMP-indic.) *plus qu'il **vienne*** (PR-conj,) «nu mai sper/nu mai speram să vină/că va veni») şi conjunctivul perfect pentru anterioritate (*je **regrette*** (PR—indic.)/*je **regrettais*** (IMP-indic.) ***qu'il soit venu*** (PERF-conj.) «regret/regretam că a venit/venise»).

de lung (imperfectul lui *a avea* + conjunctivul prezent), deci implică un efort de articulare mai mare, fapt care explică probabil frecvenţa sa scăzută.

În ceea ce priveşte relaţiile cronologice de simultaneitate şi de anterioritate, folosirea timpurilor în subordonate se face în conformitate cu două modele prototipice: 'tipul' completivă directă şi 'tipul' subordonată relativă (Laura Vasiliu, 1966).

Tipul 'completivă'

Am văzut deja că în traduceri, chiar în contextul unei propoziţii regente la trecut, în subordonata completivă poate apărea prezentul. Acest fapt este frapant şi a condus, în parte, la ideea că limba română nu are concordanţă. Dorim să examinăm situaţia mai detaliat.

Mulţi cercetători au analizat exemple cum ar fi:

(39) Mi-**a spus** [$Pred_1$, t_1: PC] că **e** [$Pred_2$, t_2: PR] supărat. (ex. din Zafiu, 2013: 63)

[*Timpul 'normal' în subordonata completivă este prezentul, în ciuda faptului că predicatul completivei denotă un interval simultan cu cel al principalei, a faptului că ancorarea temporală a frazei în ansamblul ei este în trecut.*]

Acest tip de folosire este calificată drept 'non-marcată' (Zafiu 2013). Din punct de vedere temporal, intervalul denotat de subordonată ($Pred_2$, t_2) este cel puţin parţial simultan cu predicaţia principalei ($Pred_1$, t_1): $[(t_1 \cong t_2) < t_0]$.[9] În (39), trecutul din principală pare să se 'proiecteze' asupra timpului subordonatei, 'trăgându-l' spre trecut. În această situaţie, Lucia Uricaru (2003) a vorbit despre o 'folosire anaforică' a prezentului, şi această idee a fost preluată de Rodica Zafiu (2013). Anaforicitatea prezentului în subordonată implică faptul că aceste forme oarecum 'se golesc' semantic, îşi pierd valoarea deictică (un interval temporal care include t_0) şi 'preiau' intervalul din trecut desemnat de timpul principalei (Uricaru, 2003: 182-185).[10]

Caracterul pur anaforic al prezentului din completive este, totuşi, discutabil pentru multe din exemplele furnizate de gramatici. Revenind la exemplul (39) există argumente contra interpretării prezentului ca fiind anaforic. Un prim argument contra este furnizat chiar de cele două autoare citate. Ideea că alegerea non-marcată este cea a unei forme fundamental deictice care pierde această caracteristică devenind anaforică este în contradicţie cu observaţia succesivă, privind diferenţa între forma non-marcată din (39) şi forma marcată, din (40):

---

[9] Semnul '$\cong$' înseamnă 'simultaneitate aproximativă' sau 'parţială' (cele două intervale temporale se suprapun parţial, au cel puţin o parte în comun); după cum am văzut, notaţia '$t_1 < t_2$' se citeşte 't_1 este anterior lui t_2'.

[10] O asemenea golire semantică se întâlneşte şi în cazul adverbialelor temporale ce conţin 'substantive proprii' (numele zilelor săptămânii sau a lunilor anului). Vezi 5.2.3, p. 188.

(40) Mi-**a spus** [$Pred_1$, t_1: PC] că **era** [$Pred_2$, t_2: IMP] supărat (ex. din Zafiu, 2013: 63).

[*Observăm că în acest caz, româna se comportă la fel cu celelalte limbi romanice: simultaneitatea, chiar parţială, a timpului subordonatei cu cel din principală este exprimată de imperfect, exact ca în franceză sau italiană (v. exemple ca (12), (13), (14), (15), (16)).*]

Rodica Zafiu afirmă că diferenţa între (39) şi (40) constă în faptul că, în cazul imperfectului din (40), Starea exprimată de completivă este limitată la trecut: Experimentatorul era supărat în momentul anterior pronunţării frazei, dar, foarte probabil, nu mai e aşa în prezentul deictic: $[(t_1 = t_2) > t_0]$. Acest fapt nu înseamnă oare că prezentul din (39) poate avea şi o interpretare deictică, în sensul că situaţia statică, ce a început să se manifeste în trecut, continuă până la t_0, cu posibilitatea de a se prelungi în viitor? Un argument în favoarea interpretării deictice îl constituie faptul că fraza poate avea o continuare care să întărească această interpretare:

(41) Mi-**a spus** [$Pred_1$, t_1: PC] că **e** [$Pred_2$, t_2: PR] supărat pe Maria şi că nu o **va ierta** [$Pred_3$, t_3: VIITOR] niciodată.

[*Ordinea cronologică a predicaţiilor poate fi sintetizată de formula* $[[(t_2 < t_0) \& (t_1 \subset t_2) \& (t_0 \subset t_2)] \& [(t_0 < t_3)]$, *ceea ce semnifică că intervalul* t_2, *exprimat de prezent, este parţial simultan cu intervalul din trecut* t_1, *pe care temporal îl include, dar include şi momentul enunţării,* t_0, *ceea ce face ca prezentul să fie deictic.*]

Prezentul din (41) denotă un interval mai larg, care include intervalul trecut denotat de principală (t_1), dar şi timpul de codificare (t_0), argument în favoarea faptului că t_2 este deictic; mai mult, sensul verbului *a (nu) ierta*, aflat la viitor, $(t_0 < t_3)$, permite receptorului să impliciteze că situaţia exprimată de completivă va continua în viitor, cel puţin conform părerii actuale a Experimentatorului $(t_2 \cong t_3)$.

În lucrările care pun sub semnul întrebării existenţa concordanţei timpurilor în română, întâlnim exemple ca cel din (39), conţinând un verb declarativ în principală şi o predicaţie statică în subordonată.

Dacă examinăm atent frazele despre care se spune că ar conţin un prezent anaforic, ca (39), vedem că uneori contextul favorizează interpretarea deictică:

(42) a. Mi-**a spus** [$Pred_1$, t_1: PC] că **e** [$Pred_2$, t_2: PR] bolnav.

b. Mi-**a spus** [$Pred_1$, t_1: PC] că **e** [$Pred_2$, t_2: PR] bolnav, ??dar acum **e** [$Pred_3$, t_3: PR] bine.

[*Dacă prezentul din subordonată ar fi cu adevărat anaforic, deci ar desemna un interval coreferenţial* ***în întregime*** *cu intervalul desemnat de principală* $(t_1 = t_2)$, *atunci predicaţia* a_fi_bolnav *ar face referinţă la un interval situat în*

întregime în trecut. Dacă aceasta ar fi situația, nu se explică de ce (b) este semantic anormală. Anormalitatea semantică derivă dintr-o afirmație contradictorie: starea de boală este afirmată în completivă și negată în principala adversativă care o urmează. Este deci evident că prezentul din completivă poate fi interpretat ca fiind deictic.]

(43) a. Mi-**a spus** [$Pred_1$, t_1: PC] că **a fost** [$Pred_2$, t_2: PC] bolnav.

b. Mi-**a spus** [$Pred_1$, t_1: PC] că **a fost** [$Pred_2$, t_2: PC] bolnav, dar acum **e** [$Pred_3$, t_3: PR] bine.

[*În situația în care timpul subordonatei este clar situat în trecut, ca în exemplele de mai sus, este posibilă continuarea frazei cu o formă deictica ca în (b)* ($t_0 \subset t_3$), *caz în care ordinea cronologică este* $t_2 < t_1 < t_3$.]

Prezentul din (42a) se pretează la o dublă interpretare: un prezent anaforic $[(t_1 = t_2) < t_0]$ sau un prezent deictic 'lărgit', $[(t_1 \subset t_2)$ & $(t_0 \subset t_2]$. Interpretarea anaforică este numai **una** dintre lecturile posibile, situație pusă în evidență de incompatibilitatea unei continuări ca cea din (42b), ce relevă faptul că o lectură considerată anaforică intră în conflict cu o continuare deictică.

De altfel, după cum am văzut în capitolul precedent (secțiunea 6.2.1, p. 216), în română ca și în alte limbi romanice, prezentul are capacitatea de a se 'întinde' atât spre trecut cât și spre viitor, iar această caracteristică se manifestă nu numai în propoziții subordonate, ci și în propoziții principale sau independente.

Se pune acum problema dacă prezentul cu interpretare numai anaforică există în limba română. Răspunsul este afirmativ, după cum am văzut nu numai în traduceri, dar și în exemplele de la (4). Putem cita și alte exemple, numeroase în corpusul studiat:

(44) a. Frigul ud mă **pătrundea** [$Pred_1$, t_1: IMP]; **simțeam** [$Pred_2$, t_2: IMP] că-mi **ÎNGHEAȚĂ** [$Pred_3$, t_3: PR] pulpele și brațele. (I. L. Caragiale, *La hanul lui Mânjoală*)

b. El [Grobei] **insistă** [$Pred_1$, t_1: PS], după aproape o oră de „vitrine" pe bulevard, în chestia cu prăjitura, dar ea [Lelia] **răspunse** [$Pred_2$, t_2: PS] distrată, că **VREA** [$Pred_3$, t_3: PR] să intre la Consignație. (Nicolae Breban, *Bunavestire*)

c. O **salutai** [$Pred_1$, t_1: PS] cu multă sobrietate, **făcui** [$Pred_2$, t_2: PS] din ochi Saftei și mă **îndreptai** [$Pred_3$, t_3: PS] spre poartă. **Simțeam** [$Pred_4$, t_4: IMP] că mă **URMĂRESC** [$Pred_5$, t_5: PR] amândouă din prag. Pe punte **lunecai** [$Pred_6$, t_6: PS], pe puțin să-mi rup gâtul, **ieșii** [$Pred_7$, t_7: PS] în drum și abia acolo **mă întorsei** [$Pred_8$ t_8: PS]. (Aureliu Busuioc, *Singur în fața dragostei*)

[*Verbele puse în evidență în aceste trei exemple sunt cazuri de prezent anaforic, adică de predicații situate* **în întregime** *într-un timp simultan cu intervalul din trecut denotat de principală. În exemplul (a) prezentul anaforic al unui verb de tranziție incremental (*a îngheța*) este simultan cu verbul din regentă,* (a pătrunde), *la imperfect* ($t_2 = t_3$). *În exemplul (b), există două predicații în*

*succesiune cronologică la perfect simplu ce constituie o Narațiune (*insistă > răspunse*), iar prezentul anaforic* (vrea) *este simultan cu verbul său regent ($t_2 = t_3$). În ultimul exemplu Narațiunea constituită de verbe la perfect simplu este mai lungă (*salutai > făcui > mă îndreptai > lunecai > ieșii > mă întorsei*), întreruptă de o frază de Fundal, în care prezentul anaforic (*urmăresc*) este simultan cu imperfectul din propria regentă ($t_4 = t_5$).*]

Trebuie să remarcăm că toate formele de prezent anaforic pot fi înlocuite cu forme de trecut care, ca și prezentul, să exprime valoarea aspectuală de imperfectiv, de exemplu imperfectul. Situația de simultaneitate cu un trecut din (44) poate să rămână în sfera trecutului și la nivelul formei, ca în celelalte limbi romanice literare: (a) ***simțeam** că-mi **ÎNGHEȚAU** pulpele și brațele*; (b) *ea **răspunse** distrată, că **VOIA** să intre la Consignație*; (c) ***simțeam** că mă **URMĂREAU** amândouă din prag*.

Tipul 'relativă'

Al doilea mod de exprimare al relațiilor temporale între principală și subordonata/subordonatele sale este întâlnit la mai multe propoziții subordonate, dintre care cele mai importante sunt relativele (Laura Vasiliu 1966). În comparație cu tipul 'completivă', constatăm că aici **nu apare prezentul anaforic**. Dacă principala este la trecut, prezentul poate apărea în subordonată numai dacă este gnomic sau lărgit, deci dacă intervalul temporal se prelungește până la t_0 sau îl include:

(45) a. L-**am cunoscut** [$Pred_1$, t_1: PC] pe Petre, care **este** [$Pred_2$, t_2: PR]/**a fost** [$Pred_3$, t_3: PC]/**era** [$Pred_4$, t_4: IMP] director administrativ.

b. L-**am cunoscut** [$Pred_1$, t_1: PC] pe Petre care **este** [$Pred_2$, t_2: PR]/**a fost** [$Pred_3$, t_3: PC] fratele Mariei.

[*Prezentul din (a) semnifică că Petre continuă să aibă funcția de director administrativ și la t_0 ($t_0 \subset t_1$), spre deosebire de variantele cu perfectul compus sau cu imperfectul ([$(t_3 \subset t_1) > t_0$]; [$(t_4 \subset t_1) > t_0$]), care declanșează implicația că Petre nu mai îndeplinește această funcție în momentul în care locutorul pronunță fraza. În ceea ce privește propoziția (b) varianta cu prezentul este cea normală, iar prezentul este din nou deictic ($t_0 \subset t_1$); trecutul poate apărea numai dacă Petre, sau Maria sau amândoi nu mai sunt în viață [$(t_3 \subset t_1) > t_0$].*]

După cum se vede, alternanța prezent-trecut produce efecte contextuale și declanșează sensuri implicite privind extensiunea în timp a predicației din subordonată. Dacă predicația propoziției relative face referință la un interval aflat în întregime în trecut, prezentul nu este posibil:

(46) a. În 1869, când era student la Viena, Eminescu **stătea** (IMP) în gazdă împreună cu un alt român, care **avea** (IMP) părinți destul de bogați./*care **are** (PR) părinți destul de bogați.

b. În 1869, când era student la Viena, Eminescu **stătea** (IMP) în gazdă împreună cu un alt român, care **primea** (IMP) lunar de la părinți bani./*care **primește** (PR) lunar de la părinți bani.

[*Fraza comunicând fapte localizate în trecut, prezentul nu poate apărea în subordonata relativă. Acest fapt nu pare să fie influențat de modul acțiunii, deoarece în exemplul (a) avem o predicație statică, iar în (b) – o predicație dinamică, telică și multiplă.*]

Este evident că româna se comportă aici într-un mod cu totul asemănător celorlalte limbi romanice literare. Dacă privim modul în care sunt exprimate relațiile cronologice între predicațiile trecutului, constatăm că în raport cu predicația-reper din principală, imperfectul exprimă simultaneitate cu un alt imperfect (ex. 47), cu un perfect simplu (ex. 48), cu un perfect compus (ex. 49), sau cu un mai-mult-ca-perfect (ex. 50):

(47) Neamțul îl **urmărea** [Pred$_1$, t$_1$: IMP] zâmbind cu ochii lui albaștri, care **păreau** [Pred$_2$, t$_2$: IMP] solzi de cicori pe obrazu-i ars de soarele verii. (Mihail Sadoveanu, *Frații Jderi*, vol. I)

[*Cele două predicații (*urmărea, păreau*) sunt amândouă imperfective, prima exprimând un proces, a doua – o stare*]

(48) Felix **începu** [Pred$_1$, t$_1$: PS] **să mănânce** încet sub ochii Otiliei, care **aștepta** [Pred$_2$, t$_2$: IMP]. (G. Călinescu, *Enigma Otiliei*)

[*Predicatul compus din principală* (începu să mănânce) *exprimă un Proces și focalizează pe faza inițială a predicației, care, apoi, continuă; cele două intervale sunt simultane:* $t_1 = t_2$. *Prezentul anaforic nu poate apărea (**Otilia care așteaptă*).*]

(49) Într-o zi, la aritmetică, l-**am scos** [Pred$_1$, t$_1$: PC] la tablă pe Codrea, care mi **se părea** [Pred$_2$, t$_2$ IMP] ceva mai docil decât Pavel. (Grigore Băjenaru, *Bună dimineața, băieți*)

[*Este evident că intervalul temporal ce corespunde subordonatei statice,* t_2, *include predicația telică din principală* ($t_1 \subset t_2$)]

(50) [...] **pătrunsese** [Pred$_1$, t$_1$: MMCP] într-o zonă de semiîntuneric, în care **începea** [Pred$_2$, t$_2$: IMP] **să se distingă** contururile. (Mircea Eliade, *La Țigănci*)

[*Din nou* t_2, *intervalul de manifestare al predicației din subordonată (predicatul complex* începea să se distingă, *ce exprimă un Proces incremental), include intervalul mai scurt al predicației telice din principală:* $t_2 \subset t_1$. *Din punct de vedere discursiv, avem o alternanță Narațiune (principala) – Fundal (subordonata relativă).*]

Simultaneitatea sau succesiunea cronologică a predicațiilor mai pot fi redate și de reluarea aceluiași timp al verbului:

(51) a. Aceşti tovarăşi care **vorbeau** [$Pred_1$, t_1: IMP] despre toate **se aflau** [$Pred_2$, t_2: IMP] într-un fund de pridvor, la chilia căpitanului. (Mihail Sadoveanu, *Fraţii Jderi*)

b. Aducându-şi aminte de obrajii ei de altădată, netezi ca porţelanul, Ioanide **simţi** [$Pred_1$ t_1: PS] un fior moral, pe care **căută** [$Pred_2$, t_2: PS] să şi-l anuleze învârtind linguriţa în ceaşcă. (George Călinescu, *Bietul Ioanide*)

c. **A visat** [$Pred_1$, t_1: PC] cineva, vreodată, cu mirosuri?! Probabil. El **scâncea** [$Pred_2$, t_2: IMP], nu **era** [$Pred_3$, t_3: IMP] decât căţeluşul ei, cu valijoară. Iar ea **mergea** [$Pred_4$, t_4: IMP], **urca** [$Pred_5$, t_5: IMP], **înainta** [$Pred_6$, t_6: IMP], cu mişcarea aceea de cap arogantă, a ei, pe care o **cunoştea** [$Pred_7$, t_7: IMP] tot oraşul, cu meşa ce **zbura** [$Pred_8$, t_8: IMP] la fiecare pas, de parcă ar fi trecut, săgeată, pe corsoul din Alba. (Nicolae Breban, *Bunavestire*)

[*Fraza (a) exprimă simultaneitatea dintre două predicaţii, una exprimând un Proces (*vorbeau*), cealaltă o Stare (*se aflau*). Ambele predicaţii sunt exprimate de verbe la imperfect. Exemplul (b) conţine două verbe la perfectul simplu, unul în regentă şi celălalt în subordonata relativă care din punct de vedere cronologic denotă două intervale temporale ce se succed ($t_1 > t_2$). În (c) găsim ambele relaţii cronologice: simultaneitate ($t_2 = t_3$, $t_6 = t_7 = t_8$) sau succesiune ($t_4 > t_5 > t_6$). Alegerea imperfectului are o uşoară valoare modală, de irealitate (naratorul relatează un vis) iar diferenţa între cele două relaţii cronologice (care corespunde diferenţei dintre Fundal şi Naraţiune) este asigurată de modul acţiunii: verbe statice* vs. *verbe dinamice.*[11]]

Observăm că prezentul anaforic nu poate apărea în subordonata relativă. Nu poate apărea nici în alte tipuri de subordonate din această a doua categorie, de exemplu în circumstanţialele de timp (52), de cauză (53), concesivă (54) etc.:

(52) Experienţa didactică mi-**a folosit** [$Pred_1$, t_1: PC] foarte mult în cariera mea de mai târziu, când **AM PREDAT** [$Pred_2$, t_2: PC]/***predau** [$Pred_2$, t_2: IMP] la Liceul Sfântul Sava timp de 4 ani. (după Grigore Băjenaru, *Bună dimineaţa băieţi*)

[*Verbul* a preda *din subordonata circumstanţială de timp nu poate fi decât la o formă a trecutului*]

(53) **Am îndemnat**-o [$Pred_1$, t_1: PC] atunci să scrie, şi cum, întâmplător, **AVEAM** [$Pred_2$, t_2: IMP]/***am** [$Pred_2$, t_2: PR] posibilitatea, m-**am oferit** [$Pred_3$, t_3: PC], gata să înlesnesc apariţia oricărei încercări pe care ar fi făcut-o. (după Camil Petrescu, *Patul lui Procust*)

---

[11] În cazul exemplului (51c), este interesat de observat că diferenţa dintre verbele la imperfect în relaţia cronologică de simultaneitate şi cele în succesiune pe axa cronologică se bazează numai pe semantica lexemului verbal: verbe statice *vs*. verbe dinamice. Situaţia este similară cu modul în care relaţia Naraţiune *vs*. Fundal este exprimată în engleză de verbe care sunt, toate, la acelaşi mod şi timp, cel mai adesea la *Simple Past*. (*v*. de exemplu propoziţiile în engleză din ex. 12, 13, 18, 19, 24, 29, 34).

[*Aceste propoziții ne oferă alte exemple în care numai imperfectul poate apărea în subordonată, pentru a exprima simultaneitatea cu o predicație la perfectul compus ($t_1 = t_2$)*]

(54) Vraja, cum se zice, **se spulberase** [$Pred_1$, t_1: MMCP], deşi noi **ÎNCERCARĂM** [$Pred_2$, t_2: PS]/***încercăm** [$Pred_2$, t_2: PR] la început s-o reînviem. (după Marin Preda, *Cel mai iubit dintre pământeni*, vol. 1)

[*Nici în această frază verbul din propoziția subordonată, aici o concesivă, nu poate fi la prezent, cele două predicații, ambele telice, sunt parțial simultane.*]

Relația de anterioritate

Dacă din punct de vedere cronologic predicația din subordonată este anterioară predicației din principală, în română putem avea un mai-mult-ca-perfect, ca în toate limbile romanice literare şi nu numai (situația este aceeaşi în engleză, în germană).

(55) M-**am sculat** [$Pred_1$, t_1: PC] iute din pat pentru ca să cunosc pricina zuruitului pomenit, **am luat** [$Pred_2$, t_2: PC] în mână acea cutie unde **PUSESEM** [$Pred_3$, t_3: MMCP] dimineața un galben olandez şi o para mare turcească, **am deschis**-o [$Pred_4$, t_4: PC] cu luare-aminte […] (Vasile Alecsandri, *Povestea unui galbăn*)

[*Subordonata relativă face parte dintr-o secvență narativă, de predicații în succesiune (*m-am sculat > am luat > am deschis, *unde $t_1 > t_2 > t_4$) şi exprimă o acțiune telică care a avut loc înaintea celei din propria principală ($t_3 > t_2$).*]

Este adevărat că anterioritatea față de un trecut se exprimă frecvent printr-un perfect compus, probabil din cauza 'costului' cognitiv înalt al mai-mult-ca-perfectului în română, caracteristică care se manifestă pe două planuri. Pe planul memoriei, impune un efort mai mare deoarece este un timp simplu, construit pe baza perfectului simplu, formă ce prezintă în română multe neregularități. Prezintă un 'cost' destul de mare şi pentru locutor, pentru că este o formă destul de lungă, din cauza adăugării un sufix invariabil: *cântarăm*, perfect simplu are trei silabe iar *cântaserăm*, mai-mult-ca-perfect, are patru silabe. Se constată de asemenea că vorbitori nativi de română cu mai puțină şcoală fac greşeli când este vorba despre mai-mult-ca-perfect, de exemplu auzim forme cum ar fi *scufundaseu*, *difuzaseu* în locul formelor corecte, *scufundaseră*, *difuzaseră*. Observăm că formele 'greşite' din punctul de vedere al normei sunt mai scurte (în exemplele noastre patru silabe în loc de cinci)[12] şi formate pe baza imperfectului, formă cu puține neregularități în română.

[12] Dana Manea (2008a) remarcă o altă tendință a limbi române în privința mai-mult-ca-perfectului, care se situează tot pe linia micşorării 'costului' de folosire: existența unor forme fără elementul desinențial – *ră* –: (*voi*) *coborâseți*, (*noi*) *plânsesem* – forme ale limbii vechi, alături de formele românei moderne (*voi*) *coborâserăți*, (*noi*) *plânseserăm*. Autoarea consideră ambele forme ca

Toate aceste observaţii ne arată că folosirea mai-mult-ca-perfectului nu este economică fiindcă impune atât un efort de memorie (forme neregulate), cât şi un efort de articulare (forme lungi). În limbile romanice occidentale literare situaţia este diferită deoarece mai-mult-ca-perfectul este o formă compusă, deci mai economică (efort de memorie minimal), chiar dacă relativ lungă (de multe ori patru – şase silabe (fr. *j'avais chanté* (4 silabe), it. *avevo cantato* (6 silabe)) faţă de perfectul compus care are trei-patru (fr. *j'ai chanté* 3 silabe, it. *ho cantato* – 4 silabe). Calitate de a fi economic o are şi perfectul compus românesc, formă compusă şi, în plus, relativ scurtă. Pe lângă aceste proprietăţi, perfectul compus recuperează o parte din ideea de anterioritate a mai-mult-ca-perfectului datorită valorii sale aspectuale (exprimă perfectivul), care implică faptul că predicaţia şi-a atins faza finală.

(56) a. AVOCATUL*:* Bine c-**aţi venit** [Pred$_1$, t$_1$: PC]! vă **aşteptam** [Pred$_2$, t$_2$: IMP]; chiar acu **am pomenit** [Pred$_3$, t$_3$: PC] de dv. (I. L. Caragiale, *Articolul 214*)

b. «- **Am auzit** [Pred$_1$, t$_1$: PC] dragă», **zice** [Pred$_2$, t$_2$: PC] doamnei nevasta directorului, «că **aţi fostără** [Pred$_3$, t$_3$: PC] cam bolnăvioară! Mi-**a părut** [Pred$_4$, t$_4$: PC] grozav de rău...» (I. L. Caragiale, *25 de minute*)

[*În aceste două fragmente din Caragiale, autor, celebru pentru capacitatea sa de a transpune în texte limba vorbită, unele ocurenţe ale perfectului compus înlocuiesc un mai-mult-ca-perfect. În (a) intervalul t_3 (*am pomenit*) precedă celelalte timpuri din frază, exprimate printr-un alt perfect compus (*aţi venit*) şi printr-un imperfect* (aşteptam): $t_3 > t_2 > t_1$. *În (b) propoziţiile în stil direct au verbele la perfectul compus, iar cunoştinţele enciclopedice îl ajută pe receptor să le ordoneze:* am auzit > aţi fost bolnavă > mi-a părut rău, *deci* $t_3 > t_1 > t_4$.]

Prezentul 'de contaminare' şi prezentul 'stilistic'

Un studiu de corpus literar scris relevă posibilitatea apariţiei în română a unui alt tip de prezent, pe care celelalte limbi romanice literare nu îl au, forma pe care am numit-o 'prezent de contaminare'. Este o valoare a prezentului care apare acolo unde ar fi trebuit să apară forme ale trecutului în următoarele cazuri: (i) după un fragment la prezent (de obicei în stilul direct) autorul continuă să folosească prezentul şi când trece la stilul indirect; (ii) apariţia unui perfect simplu omograf cu prezentul poate conduce la o continuare a frazei cu verbe la prezent, deşi este vorba de predicaţii situate cronologic în trecut.

Dăm mai jos un fragment care ilustrează primul tip de prezent 'de contaminare':

---

fiind corecte, chiar dacă numai forma cu desinenţă e conformă 'normei academice' pentru că formele mai scurte au pătruns în limba scrisă literară, fiind folosite de scriitori în texte ficţionale (Dana Manea, 2008a: 434).

(57) I. Când **ajunse** [$Pred_1$, t_1: PS] pe malul Prutului, [Moş Teacă] **comandă** [$Pred_2$, t_2: PS] oprirea şi **ţinu** [$Pred_3$, t_3: PS] companiei un discurs foarte interesant şi foarte solemn:

II. «- Ofiţeri, subofiţeri, caporali şi soldaţi! Comenduirea pieţei **a dat** [$Pred_1$, t_1: PC] ordin pă cum ca să venim să apărăm tara împotriva vrăşmaşului nostru comun, epizootia. Epizootia **este** [$Pred_2$, t_2: PR] foarte primejdioasă şi **se arată** [$Pred_3$, t_3: PR] mai cu samă la dobitoace. [....]» «- Trăiţi, don căpitan, da' dac-**o fi** [$Pred_4$, t_4: PREZUM_PR] o vită sănătoasă?» «- Atunci îi **dai** [$Pred_5$, t_5: PR] drumu'.» «- După ce o **cunosc** [$Pred_6$, t_6: PR]?» «- Pă ce?! Dobitocule, nu ţi-**am spus** [$Pred_7$, t_7: PR]?! O **cunoşti** [$Pred_8$, t_8: PR] pă aia că **ştie** [$Pred_9$, t_9: PR] sicretu', parola şi răspunsu'. Că dacă n-**ar fi** [$Pred_{10}$, t_{10}: PR_COND] sănătoasă, dă unde l-**ar şti** [$Pred_{11}$, t_{11}: PR_COND]?»

III. Şi Moş Teacă **DĂ** [$Pred_1$, t_1: PR] **drumul** companiei, după ce îi mai **EXPLICĂ** [$Pred_2$, t_2: PR] înc-o dată şi îi **ATRAGE** [$Pred_3$, t_3: PR] atenţia că epizootia **ARE** [$Pred_4$, t_4: PR] obicei de se furişează printre santinele mai ales noaptea, când n-o **VEDE** [$Pred_5$, t_5: PR] nimeni, şi că, prin urmare, soldatul **e** [$Pred_6$, t_6: PR] dator să ceară epizootiei să umble cu felinarele aprinse. (Anton Bacalbaşa, *Epizootia*)

[*Exemplul este constituit din trei episoade, dintre care cele notate cu cifrele romane I şi III sunt în stilul indirect, iar cel marcat cu II în stilul direct. Primul episod este o Naraţiune cu predicaţii telice la perfectul simplu. Episodul II, ce constă dintr-un dialog între Moş Teacă şi soldaţii săi, este dominat de predicaţii la prezent (indicativ sau condiţional) şi, pentru două acţiuni anterioare (*$Pred_1$ *şi* $Pred_7$*), la perfectul compus. Episodul al III-lea este în stil indirect şi ar fi trebuit să fie dominat de verbe la perfectul simplu, după modelul primului episod. Bacalbaşa, probabil influenţat de multele verbe la prezent din episodul al II-lea recurge însă la prezentul 'narativ' în alternanţă cu verbe la prezent în stilul direct liber.*]

Un alt factor care favorizează uneori ocurenţa unui prezent prin contaminare este constituit de omonimia dintre formele de perfect simplu şi de prezent pentru anumite verbe, de exemplu pentru verbele de conjugarea întâi (*el explică* (PR) – *el explică* (PS), *el cântă* (PR) – *el cântă* (PS) etc.) care se diferenţiază numai prin accentul tonic. Deci, aceste forme nu sunt omofone (se pronunţă diferit), dar sunt omografe (se scriu la fel). Acest tip de diferenţă nu este sesizabilă în limba scrisă, ceea ce explică contaminarea:

(58) Bătrânul **a dormit** [$Pred_1$, t_1: PC] rău: bătăile inimii l-**au deşteptat** [$Pred_2$, t_2: PC] prea de multe ori... **SE RIDICĂ** [$Pred_3$, t_3: PR/PS] năbuşit din pat; îi **trebuie** [$Pred_4$, t_4: PR] aer: **MERGE** [$Pred_5$, t_5: PR] să deschiză fereastra, **DĂ** [$Pred_6$, t_6: PR] perdeluţa într-o parte, şi i **SE NĂZĂREŞTE** [$Pred_7$, t_7: PR] că **vede** [$Pred_8$, t_8: PR] în pragul din faţă două umbre albe ce **vor** [$Pred_9$, t_9: PR] parcă să se topească una-ntr-alta... **SE ŞTERGE** [$Pred_{10}$, t_{10}: PR] la ochi şi **SE UITĂ** [$Pred_{11}$,

t_{11}: PR] mai bine... Da!... **IA** [$Pred_{12}$, t_{12}: PR] puşca din cui şi **IESE** [$Pred_{13}$, t_{13}: PR] în prag. (I. L. Caragiale, *Păcat*)

[*Forma care favorizează trecerea de la o secvenţă la trecut la una la prezent este Pred_t_3* (ridică) *care poate fi interpretat ca un perfect simplu* (ridică) *sau ca un prezent* (ridică)*; deşi părţi importante din textul precedent al nuvelei sunt la perfectul simplu, autorul exprimă restul secvenţei narative la prezent.*]

Uneori omonimia prezent-perfect simplu este numai unul dintre factorii care explică exprimarea unei secvenţe situată cronologic în trecut cu verbe la prezent:

(59) [...] boierul **se sculă** [$Pred_1$, t_1: PS], şi **trase** [$Pred_2$, t_2: PS] cu violenţă de cordonul împletit care-**atârna** [$Pred_3$, t_3: IMP] deasupra patului. Servitoarea **INTRĂ** [$Pred_4$, t_4: PR/PS] speriată. «- Ia **cheamă** [$Pred_5$, t_5: PR-IMPER] pe Costachi.» Boierul cu mâinile în buzunar **se PLIMBĂ** [$Pred_6$, t_6: PR/PS] mânios de colo colo, Ion, cu ochii în jos, îşi **învârteşte** [$Pred_7$, t_7: PR] căciula şi-şi **adună** [$Pred_8$, t_8: PR] în gând munca făcută, banii primiţi. ... **E** [$Pred_9$ t_9 PR] o tăcere grea, apăsătoare, încărcată de nelinişte. (Al. Vlahuţă, *Socoteala*)

[*După o secvenţă narativă la perfect simplu* (se sculă > trase), *însoţită de o informaţie de fundal la imperfect* (atârna) *urmează un verb 'ambiguu'* (intră - intră) *un scurt dialog în stil direct la imperativ prezent (*$Pred_5$*) şi un alt verb 'ambiguu'* (se plimbă – se plimbă)*; în aceste condiţii autorul optează pentru continuarea naraţiunii la prezent* (se plimbă > învârteşte_căciula > adună_banii_primiţi), *cu o încheiere caracterizantă de Fundal, tot la prezent:* **e** o tăcere grea.)]

Apariţia unei secvenţe la prezentul 'extins', care include şi momentul deictic t_0, poate determina schimbarea timpului în secvenţele predicative succesive:

(60) Da, viziunea aceasta **era** [$Pred_1$, t_1: IMP] adevărată în vremea copilăriei mele. [...] [Copoul] **era** [$Pred_2$, t_2: IMP] ostrovul binecuvântat, în care **se aciuiase** [$Pred_3$, t_3: MMCP] boierii noştri mari, ultimii păstrători ai unei lumi ce nu mai **este** [$Pred_4$, t_4: PR]. **Cobor** [$Pred_5$, t_5: PR] la vale trist, sub teii cari **au îmbătrânit** [$Pred_6$, t_6: PC] şi **murmură** [$Pred_7$, t_7: PR], mişcându-şi umbrele. (Dimitrie Anghel, *Fantome*)

[*Textul conţine o secvenţă cu referire la aspectul celebrului parc Copou, din Iaşi, în vremea copilăriei naratorului* [($t_1 \cong t_3$) >_t_2] *confruntată cu prezentul deictic al scriiturii.*]

Toate aceste fragmente, care reprezintă numai o mică parte a exemplelor de acest tip găsite în corpus, arată că, în română, prezentul este o formă sub-determinată, fapt ce îi permite să desemneze practic orice interval pe cele două axe (deictică şi anaforică).

Folosiri discursive ale timpurilor în română (texte ficționale)

În contexte non-deictice, în română prezentul are capacitatea de a exprima, după cum am arătat, un evantai larg de valori temporale – simultaneitate, anterioritate, posterioritate față de momentul de referință (situat în prezent sau în trecut), la care se adaugă predicațiile multiple.

Am văzut că în franceză alternanța imperfect *vs.* perfect simplu corespunde deseori distincție Fundal *vs.* Narațiune și că traducătorii nu au avut dificultăți să transpună exact secvența în limba română (*v.* exemplele (12), (18), (32)). Această alternanță se regăsește destul de frecvent și în texte din limba română care nu sunt traduceri:

(61) Acum vreo câțiva ani, compania lui Moș Teacă **a fost detașată** [$Pred_1$, t_1: PC] pe frontieră, ca să păzească împotriva boalelor de vite. Ideea asta-i **convenea** [$Pred_2$, t_2: IMP] grozav, pentru că pe frontieră **e** [$Pred_3$, t_3: PR] mai puțină disciplină din partea ofițerilor și viața **e** [$Pred_4$, t_4: PR] mai regulată. [...] Prin urmare, Moș Teacă **se puse** [$Pred_5$, t_5: PS] de dimineață în fruntea companiei și **porni** [$Pred_6$, t_6: PS] la drum. [...] Când **ajunse** [$Pred_7$, t_7: PS] pe malul Prutului, **comandă** [$Pred_8$, t_8: PS] oprirea și **ținu** [$Pred_9$, t_9: PS] companiei un discurs foarte interesant și foarte solemn. (Anton Bacalbașa, *Epizootia*)

[*După o primă propoziție, care plasează cronologic povestirea în trecut față de momentul deictic t_0 ($Pred_1$) conținând un adverbial deictic (*acum câțiva ani*) și un verb la perfectul compus pasiv, autorul folosește imperfectul ($Pred_2$) în alternanță cu prezentul gnomic (t_3, t_4) pentru constituirea Fundalului. Narațiunea este exprimată printr-o succesiune de verbe telice la perfectul simplu:* se puse > porni > ajunse > comandă > ținu_un_discurs.]

Ecuația imperfect *vs.* perfect simplu = Fundal *vs.* Narațiune reprezintă însă numai una dintre posibilitățile existente în română, unde această relație retorică poate fi exprimată și de cuplul prezent – trecut (realizat sub forma unui perfect simplu, perfect compus sau imperfect). Autorii români au folosit ambele posibilități: trecutul pentru Fundal și prezentul pentru Narațiune, sau dimpotrivă, verbe la prezent pentru succesiunea de predicații constituind Narațiunea și verbe la trecut (de cele mai multe ori la imperfect) pentru Fundal.

(62) Cum **ridici** [$Pred_1$, t_1: PR] priporul Ciulniței, în pragul dealului, **dai** [$Pred_2$, t_2: PR] de casele boierului Dinu Murguleț, case bătrânești și sănătoase, cum nu se mai **întâlnesc** [$Pred_3$, t_3: PR] astăzi pe la moșiile boierești. De sus, de pe culme, ele **văd** [$Pred_4$, t_4: PR] roată împrejur până cine știe unde, la dreapta, spre valea Ialomiței, la stânga, pe desișul pădurii de Aramă, iar în față pe cotiturile ulițelor strâmbe ale satului. [...] Într-o zi de vară, pe la vremea odihnei, conu Dinu **fu sculat** [$Pred_5$, t_5: PS] din somn de sunetul clopotelor unor poștalioni ce **intra** [$Pred_6$, t_6: IMP] în curte cu strigăte și saltanat. Atât el cât și nevastă-sa Sofița

săriră [$Pred_7$, t_7: PS] din paturile lor şi **se uitară** [$Pred_8$, t_8: PS] pe fereastră. (Duiliu Zamfirescu, *Viaţa la tara*)

[*Acest 'incipit' al romanului lui Duiliu Zamfirescu începe cu descrierea locului unde se găsesc casele boierului Dinu Murguleţ; din punct de vedere retoric, această prezentare constituie un Fundal, iar descrierea este făcută în itinerar (Tversky/Taylor/Mainwaring 1997): locurile unde se va desfăşura viitoare naraţiune sunt descrise ca şi cum un observator ar ajunge acolo şi ar parcurge un anumit traseu. Pentru Fundal, autorul foloseşte un prezent 'extins' cu valoare de cuantificare universală, întărită de folosirea formei de persoana a doua cu valoare generală:* cum ridici ... dai ...= *«oricine urcă coasta dealului Ciulniţei ajunge în apropierea caselor ...». Naraţiunea începe cu* $Pred_5$ *şi constă într-o alternanţă de verbe la perfect simplu ce descrie succesiunea de acţiuni făcute de cele două personaje (*fu sculat > săriră > se uitară*) acţiuni simultane cu sosirea musafirilor în trăsură, exprimată de un verb telic la imperfect (*intra*).*]

(63) Cică **era** [$Pred_1$, t_1: IMP] odată într-un sat un om grozav de leneş; de leneş ce **era** [$Pred_2$, t_2: IMP], nici îmbucătura din gură nu şi-o mesteca. Şi satul, văzând că acest om nu se dă la muncă nici în ruptul capului, **hotărî** [$Pred_3$, t_3: PS] să-l spânzure, pentru a nu mai da pildă de lenevire şi altora. Şi aşa, **se aleg** [$Pred_4$, t_4: PR] vreo doi oameni din sat şi **se duc** [$Pred_5$, t_5: PR] la casa leneşului, îl **umflă** [$Pred_6$, t_6: PR] pe sus, **îl pun** [$Pred_7$, t_7: PR] într-un car cu boi, ca pe un butuc nesimţitor, şi hai cu dânsul la locul de spânzurătoare! Aşa **era** [$Pred_8$, t_8: IMP] pe vremea aceea. Pe drum **se întâlnesc** [$Pred_9$, t_9: PR] ei cu o trăsură în care **era** [$Pred_{10}$, t_{10}: IMP] o cucoană. (Ion Creangă, *Povestea unui om leneş*)

[*Acest exemplu este tot un incipit, de data aceasta al unei celebre povestiri de Ion Creangă unde găsim aceeaşi alternanţă Fundal – Naraţiune. Fundalul este prezentat de propoziţii cu verbe la trecut: imperfect pentru predicaţiile statice (t_1, t_2, t_8) şi perfect simplu pentru predicaţia telică (t_3). Naraţiunea în schimb este formată din verbe telice la prezent (*aleg > umflă > pun > întâlnesc*), un exemplu de '*prezent narativ*'.]

Uneori folosirea prezentului face mai mult decât să diferenţieze Fundalul de Naraţiune, întrebuinţarea lui urmăreşte efecte stilistice, deoarece această formă poate da impresia că acţiunea se desfăşoară sub ochii cititorului, prin analogie cu prezentul transmisiunilor sportive:

(64) Bairamul **s-a terminat** [$Pred_1$, t_1: PC] noaptea târziu, după ora unu. Doctorul B. **câştigase** [$Pred_2$, t_2: MMCP], dar şi **băuse** [$Pred_3$, t_3: MMCP], şi în loc să se ducă să se culce şi să amâne operaţia pentru a treia zi, **PUNE** [$Pred_4$, t_4: PR] **mâna** pe instrumente (se ştie cât curaj **dă** [$Pred_5$, t_5: PR] alcoolul, deşi el nu **avea** [$Pred_6$, t_6: IMP] nevoie de curaj, ci de prudenţă) şi **OPEREAZĂ** [$Pred_7$, t_7: PR] pe fată, care **FACE** [$Pred_8$, t_8: PR] imediat o hemoragie mare şi **INTRĂ** [$Pred_9$, t_9: PR] în comă. (Marin Preda, *Cel mai iubit dintre pământeni*, vol. 1)

[*În acest pasaj, un Fundal la perfectul compus și la mai-mult-ca-perfect este brusc continuată de verbe la prezent, care par să accelereze acțiunea și să o transfere în actualitate*: pune_mâna_pe_instrumente > operează > face_o_hemoragie_mare > intră_în_comă.].

În alte cazuri autorul poate alterna un episod format din propoziții cu verbe la trecut cu un episod cu propoziții la prezent chiar în cadrul aceleiași relații retorice dacă dorește să reliefeze episodul printr-o 'ruptură temporală'. Avem un asemenea caz în exemplul următor, unde relația retorică dintre propoziții este Narațiunea:

(65) **Am constatat** [$Pred_1$, t_1: PC] atunci pe figurile redactorilor o mare satisfacție pentru succesul cronicelor teatrale, succes a cărui confirmare deplină **era** [$Pred_2$, t_2: IMP] pasul de umilire ce eu făceam. **Am salutat** [$Pred_3$, t_3: PC] și **am plecat** [$Pred_4$, t_4: PC]. Când **să ies** [$Pred_5$, t_5: PR-CONJ], iată că **INTRĂ** [$Pred_6$, t_6: PR] pe ușe, cine? vechea mea cunoștință, d. Nicu Ionescu. Toți **ÎNCEP** [$Pred_7$, t_7: PR] să râză. Unul **ZICE** [$Pred_8$, t_8: PR]: când **VORBEȘTI** [$Pred_8$, t_8: PR] de lup, Nicu la ușe! nu **înțelegeam** [$Pred_9$, t_9: IMP]... **Am simțit** [$Pred_{10}$, t_{10}: PC] însă numaidecât că d. Nicu Ionescu **era** [$Pred_{11}$, t_{11}: IMP] aci ca la dânsul acasă, în cei mai intimi termeni cu „confrații". **M-am oprit** [$Pred_{12}$, t_{12}: PC] să schimb câteva vorbe cu dânsul. **Era** [$Pred_{13}$, t_{13}: IMP] redactor acolo, însărcinat mai ales cu partea literară și artistică... (I. L. Caragiale, *Autoritate*)

[*Acest fragment începe cu verbe telice la perfectul compus, cu cele două valori semantice fundamentale: situează predicația în trecut (valoare temporală) și precizează că predicațiile au ajuns la limita finală, instaurând o nouă stare (aspect perfectiv). Această secvență la trecut are ca protagonist (Agent sau Experimentator) pe narator. Autorul 'rupe' monotonia textului și concentrează atenția asupra apariției unui nou personaj, foarte important pentru povestire (Nicu Ionescu) și a reacției membrilor redacției față de întâlnirea întâmplătoare dintre acesta și narator* (intră > încep_să_râză > zice), *completată de un prezent gnomic al unui proverb* (când vorbești de lup, lupul la ușă) *adaptat la situație. În secvența următoare reapare naratorul ca Agent sau ca Experimentator, deci reapar și formele de trecut (perfect compus sau imperfect).*]

Este deci evident că în limba română, pentru relația Narațiune – Fundal, este suficient să existe două secvențe temporale bine diferențiate. O primă posibilitate este oferită de alternanța imperfect (Fundal) *vs.* perfect simplu (Narațiune), ca în ex. (61). Acest mod de exprimare a relației discursive este cel obișnuit în limbile romanice, ceea ce explică faptul că traducătorii români din franceză au putut traduce *tale quale* formele verbale (vezi secția 7.4.2, p. 282). Este important să vedem că această alegere este posibilă nu numai sub influența unui text dintr-o altă limbă, ci și ca opțiune spontană a unor autori români. Exemplele (62) și (63) ne arată însă că alte alegeri sunt posibile: prezent (Fundal) *vs.*

perfect simplu (Narațiune), ex. (62), sau imperfect (Fundal) *vs.* prezent (Narațiune), ca în (63). Alegerea formelor de prezent pentru secvența Narativă poate avea în plus o motivare stilistică, de a imita prezentul deictic al 'transmisiunilor sportive', adică de a-i da cititorului impresia că acțiunea se desfășoară 'sub ochii lui' ('prezentul narativ'), ca în exemplul (65).

Alternanța dialogului (dominat de prezent, pentru că este o imitație, în planul ficțiunii, a limbii vorbite) cu fraze reprezentând 'vocea autorului' determină de multe ori în română efectul numit al 'oilor lui Panurge'[13] (Wilmet/Rosier, 2003), ceea ce noi am numit 'contaminare', cu apariția prezentului pentru propozițiile regente ale 'vocii autorului', ca în exemplul (57).

În condițiile unei folosiri a timpurilor mai puțin normate, ca în română, este important ca (i) toate predicațiile aparținând aceleiași relații discursive să fie la același timp sau la timpuri din aceeași zonă cronologică, lucru foarte vizibil la formele trecutului care pot alterna (imperfect – perfect simplu – perfect compus – mai-mult-ca-perfect), în funcție de informațiile cronologice și/sau aspectuale ce trebuie transmise; (ii) predicațiile formând o altă relație discursivă trebuie să fie la timpuri diferite. Fac excepție situațiile când, din motive stilistice, scriitorul dorește să evidențieze un pasaj cu protagoniști diferiți: schimbarea protagoniștilor poate fi însoțită de o schimbare a secvenței temporale, după cum arată exemplul (65).

Caracteristici fundamentale ale concordanței timpurilor în română

Considerațiile de mai sus ne conduc la câteva concluzii privind așa-zisa 'lipsă de concordanță' a timpurilor în limba română. Această idee își are explicația în trei caracteristici ale folosirii timpurilor pe axa trecutului în această limbă:

- existența în subordonate a 'prezentului anaforic' (singura interpretare posibilă pentru exemplele (44) și, în una dintre lecturile posibile în exemplele (39) și (42a)); această formă se caracterizează printr-o folosire limitată, atât din punct de vedere sintactic (numai câteva subordonate, între care cele mai importante ca frecvență sunt completivele directe) cât și semantic (o singură relație cronologică – simultaneitate cu predicația principalei);
- relația de posterioritate nu face diferență între 'axa enunțului', care are ca moment de referință t_0, și 'axa povestirii', care are ca punct de ancorare temporală un interval diferit de prezentul deictic, de obicei în trecut (*v.* ex. (38)); relația de posterioritate este exprimată de cele mai multe ori de forme omonime cu cele

[13] Aluzie la un episod din *Gargantua și Pantagruel* de François Rablais: istețul Panurge, în cursul unei călătorii pe mare, are un conflict cu un negustor de oi, care își transporta turma pe aceeași corabie; ca să se răzbune, Panurge cumpără de la negustor un berbec, pe care îl aruncă în mare; toate oile din turmă îl urmează, se aruncă și ele în mare și se îneacă. Efectul 'oilor lui Panurge' despre care vorbește Marc Wilmet se manifestă când apariția unei forme a verbului determină preluarea ei de către verbele care urmează.

ale viitorului deictic, deşi româna are şi ea un 'viitor în trecut' (se preferă forma *mi-a spus că va veni/are să vină/o să vină* faţă de *mi-a spus că avea să vină*); am putea vorbi în acest caz de un 'viitor anaforic'; este un caz de neutralizare a opoziţiei între cele două axe, ce se regăseşte în evoluţia în timp a sistemelor verbale şi în alte limbi romanice;

- pentru relaţia de anterioritate faţă de un trecut, folosirea mai-mult-ca-perfectului în subordonate este în variaţie liberă cu perfectul compus (*v.* ex. (56)).

Pe de altă parte, o serie de folosiri ale verbelor în subordonate sunt similare, dacă nu identice cu utilizări din celelalte limbi romanice literare:

- folosirea imperfectului pentru a exprima simultaneitatea pe axa trecutului după cum se poate vedea din exemplele (47) - (50);
- folosirea aceluiaşi timp (de obicei perfect compus sau perfect simplu) pentru a denota predicaţii în succesiune, atât în propoziţii principale, cât şi în subordonate (*a fost la gară şi a întâlnit-o pe Maria, mi-a spus că a fost la gară şi că a întâlnit-o pe Maria*).

Dorim să subliniem că cele trei principale folosiri 'divergente' precizate mai sus sunt numai **una** dintre alegerile posibile. De asemenea ele prezintă o pondere şi o frecvenţă diferită:

- viitorul anaforic este aproape generalizat, forma de 'viitor în trecut' fiind rară;
- prezentul anaforic, deşi foarte frapant, este mult mai rar decât se crede; mai întâi, fiind limitat, după cum am arătat, la un singur tip de subordonate (tipul 'completivă') şi la o singură relaţie cronologică, simultaneitatea. Dacă prezentul din completivă este 'pur' anaforic, ca în exemplele (4) sau (44), el se găseşte în variaţie liberă cu imperfectul. În multe cazuri, prezentul dintr-o completivă cu regentă la trecut este deictic, cu semnificaţia că predicaţia, începută în trecut, se prelungeşte până la t_0 (*v.* interpretarea deictică a exemplelor (39) sau (42a)).

7.5. Timpurile verbale: sens conceptul şi sens procedural

Ca o consecinţă a dezvoltării cognitivismului, lingviştii au relevat existenţa a două tipuri de informaţii semantice: alături de sensul conceptual, care corespunde mai mult sau mai puţin semnificatului lui Saussure, se vorbeşte şi despre un sens 'procedural' sau 'instrucţional'.

Sensul conceptual este descriptiv şi vericondiţional, adică fixează intervalul în care se manifestă predicaţia, iar această situare pe axa cronologică poate face ca informaţia transmisă să fie adevărată sau falsă. Sensul procedural conţine informaţii care sunt instrucţiuni privind modul în care enunţul trebuie să fie interpretat. Sensul procedural îl ajută pe receptor să construiască contextul necesar interpretării enunţurilor, oferind indicii pentru luarea în consideraţie a elementelor pertinente. Un asemenea mod de abordare conduce la un model inferenţial al interpretării expresiilor şi unităţilor lexicale. Fraza în ansamblul ei dă instrucţiu-

nile determinante pentru acest context, deoarece fraza este cea care permite selectarea din context a elementelor pertinente pentru interpretare (Kleiber, 1994a: 18). Vom urmări în continuare distincţia conceptual *vs.* instrucţional aplicat la pragmatica timpurilor verbale mai ales în studii dedicate limbii franceze, preluând acele observaţii care sunt valabile şi pentru limba română şi, probabil, pentru alte limbi romanice.

Georges Kleiber ilustrează sensul instrucţional cu un exemplu din D. Wilson (1989), care face posibila diferenţă de interpretare a enunţurilor (66b) şi (66c):

(66) a. Maria fuma în bucătărie. Fumul urca spre tavan.
b. Am trecut din baie în bucătărie. Avea tavanul foarte înalt.
c. Am trecut din baie în bucătărie. Avea tavanul prea înalt.

[*În (a) contextul furnizează un singur candidat asociativ pentru substantivul* tavan, *care poate fi interpretat numai ca fiind tavanul bucătăriei. În propoziţiile de la (b) şi (c) există însă doi candidaţi, poate fi vorba despre tavanul băii sau de tavanul bucătăriei. În (b) şi (c), contextul lingvistic este acelaşi, şi anume propoziţia precedentă. Totuşi, cel puţin într-o interpretare, receptorul identifică elementele pertinente în mod diferit: în (b)* tavanul *este interpretat ca fiind al bucătăriei, în timp ce în (c), aceeaşi sintagmă nominală,* tavanul, *se referă mai degrabă la tavanul băii. Adverbele* foarte *şi* prea *dau instrucţiunile pentru alegerea antecedentului pertinent. Explicaţia priveşte accesibilitatea, adecvarea şi pertinenţa: pentru (b) interpretarea 'tavanul bucătăriei' dă socoteală de percepţia pe care o are locutorul intrând în bucătărie; aici adverbul* foarte *este descriptiv. În (c) însă substantivul* baie *este mai accesibil ca antecedent al substantivului* tavan *pentru că adverbul* prea *antrenează mai degrabă o interpretare cauzală decât descriptivă (locutorul a ieşit din baie (şi) pentru că aceasta avea tavanul prea înalt).* (Kleiber, 1994a: 18).]

Caracterul deductiv al sensului procedural derivă din faptul că interlocutorul trebuie facă o inferenţă privind intenţiile locutorului, intenţii pe care trebuie să le recunoască (Mœschler, 2002b).[14] Deci în exemplele de mai sus, receptorul trebuie să-şi dea seama că în (66b) locutorul vorbeşte despre tavanul bucătăriei, iar în (66c) acesta vrea să desemneze tavanul băii.

Încă de la început semnificaţia procedurală a fost ilustrată de analiza timpurilor verbale, văzute ca instrucţiuni de interpretare. O primă propunere, datorată Şcolii de la Geneva (N. Smith, 1993; Mœschler, 1993; Reboul, 2000), atribuie lexemelor verbale sensul conceptual, în timp ce sensul procedural ar fi exprimat de morfemele gramaticale ale verbului. Această proprietate a gramate-

[14] După cum vom arăta în capitolele următoare, recunoaşterea intenţiei comunicative a locutorului ocupă un loc important în interpretarea enunţurilor, rol relevat pentru prima oară de Paul Grice (vezi capitolul 8) şi reluate de John Searle şi de pragmatica cognitivă (vezi capitolele 10 şi 11).

melor verbului şi a adverbialelor temporale este ilustrată de capacitatea acestor unităţi de a situa predicaţia în timp.

Dezvoltând o idee a lui Jean-Claude Milner (1982), Jacques Mœschler (1993) a remarcat că expresia lingvistică a denotaţiilor temporale prezintă două tipuri de referinţă: o referinţă virtuală şi o referinţă actuală. Referinţa virtuală este constituită de semnificaţia lor, deci de un grup de condiţii care determină ansamblul posibilelor lor folosiri. Referinţa actuală se identifică cu intervalul temporal denotat de ocurenţa acestor elemente într-un anumit context. De exemplu, un adverb ca *ieri* cunoaşte folosiri (actuale), deictice sau anaforice, folosiri autorizate de semnificaţia sa virtuală:

(67) a. «- E o poveste oarecum veche – câteva luni, poate… Vreau să spun că atunci a început. Eu am aflat abia **ieri** şi pentru că vă priveşte direct pe amândoi, m-am grăbit să vă aduc la cunoştinţă. Ăăă… Nu ştiu exact cu ce să încep… Domnilor!» făcu Igor pe un ton solemn. «E un caz de plagiat!» (Marian Coman, *Nopţi albe, zile negre*)

b. Ghiţă nu se mai îndoia că acei doi au fost Săilă şi Buză-Ruptă, care plecaseră **ieri** seară spre Ineu; însă el nu putea vorbi. (Ion Slavici, *Moara cu noroc*)

[*Sensul virtual al cuvântului* ieri *constă în desemnare unui interval de 24 de ore anterior reperului. În (a) reperul este momentul enunţării* (t_0)*, deci* ieri *are o semnificaţie deictică; în (b) folosirea lui* ieri *este anaforică, desemnând o perioadă trecută de 24 de ore, faţă de momentul la care a ajuns naraţiunea; acest lucru este întărit de asocierea lui cu un verb la mai-mult-ca-perfect* (plecaseră).]

Semnificaţia procedurală a timpurilor verbale ne oferă instrucţiuni privind modul de interpretare al cronologiei predicaţiilor, mai ales pentru formele anaforice, care nu se raportează la t_0:

(68) a. Ion a intrat. Maria vorbea la telefon.

b. Ion a intrat. Maria a vorbit la telefon. (Kleiber, 1994a: 18)

[*Diferenţa dintre (a) şi (b) constă în localizarea evenimentelor pe axa timpului. În (a), acţiunea de a vorbi la telefon precedă şi, poate, continuă după momentul intrării lui Ion, în timp ce în (b) Maria va vorbi la telefon după intrarea lui Ion, cele două predicaţii fiind în succesiune.*]

Locutorii dau interpretări diferite frazelor (68a - b) pentru că, pe de o parte, sensul procedural al imperfectului le impune să caute o stare sau un proces anterior care să înglobeze timpul evenimentului exprimat de un perfect compus, căruia imperfectul să-i servească drept Fundal. Pe de altă parte, perfectul compus dă instrucţiunea de a interpreta două verbe la o formă perfectivă şi care se succed în frază, cum se întâmplă în (68b), ca denotând evenimente în succesiune, dacă nu apare o indicaţie explicită care să impună o interpretare diferită.

Pentru Mœschler (1993), timpurile verbului au numai o referinţă virtuală, care are capacitatea de a se actualiza într-un întreg evantai de folosiri, convergente sau divergente faţă de semnificaţia fundamentală. În caz de divergenţă, semnificaţia actuală este diferită de sensul conceptual. De exemplu, în unele contexte imperfectul poate exprima evenimente în succesiune (mai ales în cazul predicaţiilor multiple) sau o stare care precedă sau urmează unui eveniment, contrar sensului anaforic care constituie partea esenţială a semnificaţiei sale:

(69) a. **Intra** cu pasul ei de nălucă, **se pleca** pe faţa străvezie a oglinzilor, **cerca** cu degetul ei uscat cea mai mică pată şi **era de ajuns să i se pară** ceva, ca să **hotărască**: „Azi scoatem din salon!” sau: „Mâini afară cu odaia albastră”!... (Dimitrie Anghel, *Sunt lacrimae rerum*)

b. **Bău** o înghiţitură. Burduful **dădea** vinului un gust uşor de răşină.

c. O **găsi** pe fetiţă câteva momente mai târziu. Se **ascundea** în spatele unui fotoliu.

[*În (a) avem a face cu un imperfect narativ multiplu, de tip iterativ; este evident că ordinea cronologică a acţiunilor este* intra > se pleca > cerca > se părea > se hotăra, *deci ordinea cronologică coincide cu ordinea ocurenţei în text; în (b) proprietatea vinului de a avea gust de răşină include (deci precedă şi urmează) momentul în care personajul bea o înghiţitură; în (c) faptul de a se ascunde precedă acţiunea găsirii fetiţei.*]

Deşi semnificaţia fundamentală a unui şir de verbe la perfectul simplu sau la perfectul compus este cea de a exprima înaintarea acţiunii în timp, această formă poate exprima simultaneitatea sau un ansamblu de evenimente care nu sunt ordonate cronologic:

(70) a. Ion **plecă/a plecat** spre şcoală. Sora lui **merse/a mers** cu el.

b. În timpul vacanţei la mare, Paul nu **s-a plictisit** deloc. **A înotat, a citit** poveşti, **a făcut** castele de nisip şi **s-a jucat** cu copii de vârsta lui pe plajă.

[*În (a) cele două predicaţii sunt simultane; în (b) evenimentele nu sunt ordonate cronologic, unele sunt succesive, altele simultane, altele alternative.*]

Uneori ordinea cronologică a evenimentelor este inversă faţă de ordinea ocurenţei în frază, dar este corect înţeleasă datorită cunoştinţelor enciclopedice ale vorbitorilor:

(71) a. În acea toamnă, Ana **mă părăsi/m-a părăsit. Se îndrăgosti/s-a îndrăgostit** de un alt bărbat.

b. În acea toamnă, Ana **mă părăsi/m-a părăsit** pentru că **se îndrăgosti/s-a îndrăgostit/se îndrăgostise** de un alt bărbat.

c. În acea toamnă, Ana **mă părăsi/m-a părăsit**, apoi **se îndrăgosti/s-a îndrăgostit** de un alt bărbat.

[*Cronologia predicaţiilor din (a) poate fi interpretată diferit: faptul de a se îndrăgosti poate preceda momentul în care Ana l-a părăsit pe locutor (interpretare explicitată în (b)), sau poate fi ulterioară acestui eveniment, fapt explicitat în (c).*]

Cele două interpretări din (71) sunt posibile datorită cunoştinţelor enciclopedice ale locutorilor care ştiu că faptul că unul dintre parteneri se îndrăgosteşte de o altă persoană este numai una dintre cauzele posibile ale întreruperii unei relaţii sentimentale.

Există lingvişti care nu acceptă ideea că timpurile verbale se reduc la un conţinut procedural referitor la temporalitate, având în vedere că morfemele verbale exprimă nu numai timpul, ci şi aspectul. Putem adăuga modalitatea. De exemplu Kleiber (1993, 1997) şi Vetters/de Mulder (2000) exprimă ideea că timpurile verbale sunt unităţi lingvistice eterogene, deoarece sensul conceptul este dublat de sensul procedural. În plus, din cauza complexităţii semantice şi pragmatice a actualizării elementelor lingvistice, este destul de greu să faci o distincţie netă între sensul conceptual şi cel instrucţional. Este evident că partea temporală domină sensul procedural. În schimb aspectul şi modalitatea aparţin sensului conceptual. Această interpretare pare să fie actualmente acceptată de Jacques Mœschler, deoarece spune că o expresie poate amesteca în proporţii diferite conţinutul conceptual şi conţinutul procedural, observaţie sigur adevărată (Moeschler, 2001, 2002b; vezi şi Saussure/Stihoul, 2002).

Analiza timpurilor verbale în pragmatica cognitivă se bazează, deci, pe descoperirea faptului că partea de conţinut conceptual (care ţine de semantică) este completată de conţinutul procedural, pragmatic şi cognitiv, implicând procese mentale, care dirijează decodificarea şi interpretarea enunţurilor.

7.6. Timpurile gramaticale într-o abordare logică

Logicienii Hans Reichenbach (1947) şi, apoi, Arthur N. Prior (1968) au dezvoltat un tip de logică matematică modală care să poată da informaţii asupra timpului (actualele 'logici temporale (lineare)'). În această logică valoarea de adevăr a unei formule logice depinde de timp, în sensul că o anumită propoziţie poate fi falsă în intervalul t_n şi poate deveni adevărată în momentul t_{n+1}. De exemplu, o anumită formulă, γ, poate deveni adevărată numai dacă o altă propoziţie, exprimată de formula δ, se realizează. Deci propoziţia exprimată de γ poate fi falsă în momentul t_n (când δ încă nu s-a manifestat) şi deveni adevărată într-un moment ulterior (t_{n+1}), după ce δ s-a produs. Logică temporală a furnizat lingviştilor câteva concepte esenţiale pentru analiza la nivel conceptual a timpului lingvistic.

Pentru Reichenbach, aşezarea pe axa temporală a unei predicaţii exprimând un eveniment E, '(point of) event', trebuie să se facă în raport cu două coordonate diferite: momentul enunţării, t_0, notat cu S ('(point of) speech')

şi un interval de referinţă, R ('(point of) reference'). Aceste două coordonate permit să se facă distincţia între timpurile deictice şi cele non-deictice: dacă temporalitatea este deictică, atunci R va fi simultan cu S. Dacă nu este deictică, este folositor să se facă diferenţa dintre reperul temporal oferit frazei, R (care poate fi anterior sau posterior momentului vorbirii, S) şi timpul predicaţiei E. (Reichenbach 1947: 287-298).

S, timpul enunţării (notat ulterior cu t_0), este o coordonată temporală fundamentală, care permite nu numai să se facă distincţia dintre deictic şi non-deictic. Referinţa la S, intervalul în care locutorul vorbeşte, este o proprietate a oricărei forme temporale, motiv pentru care Reichenbach consideră S un element fundamental al temporalităţii lingvistice.

R, timpul ancorării temporale, situează predicaţia non deictică în trecut (dacă R este anterior lui S) sau în viitor (dacă R este posterior lui S); dacă 'R = S', predicaţia este deictică. R poate fi exprimat de un morfem al verbului, însoţit sau nu de un adverb. În notaţia lui Reinchenbach, se scrie 'R – S' dacă R este anterior lui t_0, 'R= S',[15] dacă R este simultan cu t_0, şi 'S – R' dacă R este posterior lui t_0.

Timpul evenimentului, E, se situează cronologic în funcţie de R, timpul ancorării temporale. În sistemul lui Reichenbach, punctul S se găseşte la originea reperului, faţă de care se situează R. Diferitele configuraţii (<E – (S = R)>, <R - S - E>, <S – (R = E)> etc.) sunt folosite pentru definirea fiecărui timp din sistemul verbal al limbii engleze. De exemplu, prezentul simplu din engleză este definit de configuraţia <S = R = E>. Această definiţie spune că într-o frază ca *John sees Bill* «John îl vede pe Bill» prezentul exprimă o simultaneitate între momentul enunţării, timpul de referinţă şi timpul evenimentului. În acelaşi sistem, viitorului simplu din engleză îi corespunde configuraţia <S – E = R>, ca în *John will leave London* «John va pleca din Londra» unde viitorul exprimă o predicaţie ulterioară momentului enunţării, iar în acest interval ulterior, timpul de referinţă este simultan cu timpul evenimentului.

Să luăm un exemplu pentru a vedea cum se folosesc cele trei coordonate pentru a caracteriza timpurile verbale:

(72) a. Paul a spus alaltăieri (R) că va ajunge în Bucureşti ieri (E).

b. R E S (= prezent - *azi*, *acum*)

____________|___________|_____________|________

Paul_spune Paul_ajunge_în_Bucureşti

[*Pornind de la S, celelalte coordonate ale trecutului se situează cronologic. Reperul temporal de ancorare, R, este furnizat de perfectul compus al verbului*

[15] În notaţia lui Reichenbach, se separă prin virgulă coordonatele temporale simultane, deci <S, R> înseamnă că cele două intervale sunt simultane. Am preferat să înlocuim virgula cu semnul egalităţii, pentru că în felul acesta notaţia devine mai clară.

a spune *şi de adverbul* alaltăieri*; evenimentul relatat (E) este sosirea lui Paul la Bucureşti într-un interval temporal desemnat de adverbul deictic* ieri*, care situează predicaţia într-un timp situat după acţiunea de a spune. Să presupunem deci că eu, locutorul, spun azi, duminică 15 iulie (timp S) că Paul a spus vineri, 13 iulie (timp R) că el, Paul, va ajunge în Bucureşti sâmbătă, 14 iulie (timp E). Ordinea predicaţiilor este, deci, R – E – S.*]

(73) a. Paul a spus alaltăieri (R) că va ajunge în Bucureşti azi (E).

b. R ——— E = S (= prezent)

Paul_spune ——— Paul_ajunge_în_Bucureşti

[*În această frază E continuă să fie anterior lui S. Localizarea cronologică se schimbă pentru timpul evenimentul (E), care coincide cu timpul enunţării, informaţie întărită de adverbul deictic* azi. *Fraza exprimă un alt raport între S şi E: eu, locutor, pronunţ această frază duminică, 15 iulie (timp S), comunicând mesajul că Paul a afirmat vineri, 13 iulie (timp R) că va ajunge la Bucureşti azi, duminică 15 iulie (timp E). Deci ordinea cronologică este de această dată R - (S = E).*]

(74) a. Paul a spus alaltăieri (R) că va ajunge în Bucureşti mâine (E).

b. R ——— S (= prezent) ——— E

Paul_spune ——— Paul_ajunge_în_Bucureşti

[*Şi în această frază R este anterior lui S. Timpul evenimentului, E, este, de această dată, ulterior timpului enunţării (S). Adverbul deictic* mâine *întăreşte ideea de posterioritate inclusă în viitorul verbului* a ajunge. *Dacă locutorul îşi pronunţă mesajul tot duminică, 15 iulie (S), el spune că Paul a anunţat vineri, 13 iulie (R), că va ajunge mâine, luni, 16 iulie. În această frază timpul evenimentului este posterior nu numai faţă de timpul de referinţă, dar şi faţă de timpul enunţării (R – S - E).*]

Descrierea sistemului temporal al verbelor făcută de Reichenbach a avut o mare influenţă asupra studiilor din domeniul semanticii temporale, mai ales după 1970 (Vetters, 1996: 27). Se consideră că introducerea parametrului *n* (engl. *now* «acum») în sistemul de reprezentare al discursului propus de Hans Kamp a fost inspirată de coordonata S a lui Reichenbach. Parametrul *n* este prezent în sistemele formale ale semanticii reprezentaţionale, nu numai în semantica dinamică a lui Hans Kamp, dar şi în reprezentarea situată în interfaţa semantică – pragmatică a lui Asher/Lascaries (Kamp/Reyle, 1993; Asher/Lascarides, 2003).

În afară de similitudini (introducerea parametrului *n* sau importanţa acordată cronologiei), există totuşi diferenţe importante între teoria lui Reichenbach şi teoriile semantice reprezentaţionale actuale. În acest nou tip de

semantică, timpurile verbale sunt descrise nu numai prin relevarea valorii lor temporale, dar şi a altor categorii morfologice şi/sau semantice de care Reichenbach nu a ținut seama, în primul rând aspectul. În plus, timpul de referință este considerat în semantica discursului un indice fundamental, la care receptorul se raportează pentru a determina ordinea temporală a predicațiilor în discurs. Deseori R este confundat cu E (deoarece evenimentul E_1 serveşte ca reper evenimentului succesiv, E_2 dacă cele două predicații sunt în succesiune). Pentru Reichenbach, după cum am văzut, R reprezintă o valoare stabilită într-un al doilea moment, numai prin raportare la S.

Sistemul lui Reichenbach a fost criticat de lingvişti din mai multe motive. În acest sistem fiecare timp verbal este definit de o anumită configurație a coordonatelor S, R şi E. O prezentare a timpurilor pe baza exclusivă a configurației celor trei coordonate constituie o descriere destul de rigidă a sensului cronologic, o parte importantă a sensului conceptual fundamental al timpurilor verbale, dar nu singura. Este evident că este uşor să se găsească contra-exemple pentru o asemenea descrieri, deoarece, după cum am văzut în secțiunile precedente, într-un anumit context, semnificația actuală a unui timp verbal poate fi într-o oarecare măsură diferită sau chiar divergentă față de sensul său conceptual fundamental.

O altă critică adusă sistemului lui Reichenbach derivă din faptul că nu sunt luate în considerație ideea de durată şi ideea de limită (de telicitate) a predicațiilor, concepte esențiale nu numai pentru descrierea categoriei aspectului, dar importante şi pentru că se găsesc la originea unor semnificații contextuale. Aceste divergențe au apărut cu mare claritate când s-a încercat aplicarea sistemului lui Reichenbach la limbile romanice, deoarece s-a constatat că este greu să se găsească deferențe între definiția imperfectului şi cea a perfectului simplu recurgând numai la parametrii S, E şi R.

Dacă tipul de conceptualizare propus de Reichenbach s-ar realiza ca atare în limbile lumii, atunci toate limbile naturale ar avea acelaşi sistem temporal, ceea ce, evident, nu este cazul. În plus, am văzut că morfemele gramaticale ale verbului exprimă, în multe limbi de tip sintetic, nu numai timpul, ci şi aspectul.

Pentru a da socoteală de aceste diferențe şi pentru a recupera oarecum sistemul de logică temporală pentru descrierea limbilor naturale, Lyons (1977) a propus să se facă o distincție între categoria teoretică, pur conceptuală, a timpului lingvistic, pe de o parte, şi a morfemelor temporale dintr-o limbă sau alta. Lyons a numit 'timpuri metalingvistice' sau **'timpuri-M'** informația teoretică temporală, iar morfemele temporale ale unei anumite limbi sunt numite 'timpuri ale limbii' sau **'timpuri-L'**. În descrierea unui timp-M, deictic sau nu, se iau în considerație numai informațiile strict temporale. În schimb, descrierea unui timp-L trebuie să conțină ansamblul semnificațiilor (temporale, aspectuale, discursive) ce caracterizează folosirea respectivei forme într-o anumită limbă.

Distincţie dintre timpurile–M şi timpurile-L permite, de exemplu, să se rezolve problema aşa numitului 'prezent etern' sau 'prezent omnitemporal'. Să reluăm câteva exemple din capitolul precedent:

(75) a. Doi şi cu doi fac patru.

b. Soarele răsare la est.

c. Drumul urmăreşte linia văii, apoi pătrunde printre coline.

d. Ion este o persoană foarte abilă.

[*În toate aceste fraze, verbul prezintă două morfeme: un morfem lexical şi un morfem gramatical. În aceste exemple morfemul gramatical este cel al prezentului. Se pune problema dacă acest morfem exprimă (sau nu) o valoare temporală, adică o relaţie de anterioritate, simultaneitate sau posterioritate faţă de un reper. La o asemenea întrebare, răspunsul este negativ. În (a) şi (b) verbul exprimă situaţii universale, pe care gramaticii le numesc 'omnitemporale'. Predicaţiile din (c) şi (d) nu se aplică la perioade temporale atât de vaste, dar aceste intervale au o durată considerabilă: traiectoria unui drum rămâne aceeaşi timp de cel puţin câteva decenii (uneori mai multe secole sau chiar milenii), amabilitatea va fi o caracteristică a lui Ion probabil pe parcursul întregii sale vieţi. Formele de prezent din exemplele (c) şi (d) sunt numite de Riegel/Pellat/Rioul (1994) 'prezent extins'.*]

Deci, în ciuda prezenţei morfemelor unui timp-L, şi anume a morfemelor de prezent, enunţurile din (75) nu exprimă o relaţie temporală, sunt, deci, timpuri-L cărora le lipseşte un timp-M drept corespondent.

Într-un metalimbaj conţinând noţiunea de 'timpuri-M', este uşor de specificat *trecutul* (evenimente realizata înainte de t_0), *prezentul* (evenimente care se găsesc într-un timp ce include t_0) şi *viitorul* (evenimentele posterioare momentului t_0). De cele mai multe ori este posibil să se stabilească ordinea cronologică a predicaţiilor care au ca reper un moment diferit de t_0, mai ales datorită fenomenului de anaforă temporală. Uneori se face diferenţa între *puncte* şi *intervale*, pentru a deosebi predicaţiile punctuale (care se manifestă într-un interval scurt) de cele durative, deşi această deosebire are de multe ori un caracter subiectiv.

Logicienii şi-au pus problema valorii de adevăr a enunţurilor care se situează cronologic în trecut. O asemenea frază este adevărată dacă există un timp de referinţă (un adverbial sau un alt eveniment) care precedă momentul t_0 şi pentru care această predicţie este adevărată.

(76) a. (*Ion spune la t_0*): Paul a vorbit cu Ana despre examen (la t_1).

b. (*Ion spune la t_0*): Paul vorbeşte cu Ana despre examen (la t_2).

[*Ne putem pune problema în ce condiţii propoziţia (a) este adevărată. Este adevărată dacă la un anumit moment propoziţia (b) este adevărată. În (a) t_1 >*

t_0, iar în (b) timpul când are loc discuția este simultan cu prezentul deictic ($t_2 = t_0$). Să presupunem că discuția dintre Paul şi Ana a avut loc luni, 5 septembrie, la ora 8. Dacă locutorul pronunță propoziția (a) luni, 5 septembrie, la prânz, relatează un fapt adevărat, care a avut loc cu patru ore în urmă ($t_1 > t_0$). Propoziția (b) este adevărată dacă este pronunțată luni, 5 septembrie, în jurul orei 8, în orice caz într-un interval simultan cu cel al convorbirii.]

În cazul unei referințe temporale complexe, ca, de exemplu, cea a mai-mult-ca-perfectului, această operație se aplică de două ori:

(77) Maria nu-şi amintea subiectul cărții (la t_1) pentru că o citise demult (la t_2).

[*Dacă avem o predicație la imperfect legată de o predicație la mai-mult-ca-perfect, una dintre predicații (cea la mai-mult-ca-perfect) o precedă pe cealaltă: $t_2 > t_1$. La rândul său, imperfectul desemnează un interval ce precedă momentul vorbirii ($t_1 > t_0$). Deci adevărul predicației la mai-mult-ca-perfect se stabileşte în doi paşi, nu numai față de t_0, dar şi față de t_1: ($t_2 > t_1$) & ($t_1 > t_0$).*]

Timpurile-M nu sunt într-o corespondență biunivocă cu timpurile-L, deoarece acestea din urmă codifică şi trăsăturile *modale* şi *aspectuale*. De exemplu, toate formele de viitor-L conțin de obicei un element modal, şi anume posibilitatea, în timp ce formele de viitor-M indică numai posterioritatea. Trecutul, ca timp-M, poate fi exprimat în română de imperfect, de perfectul compus şi, mai rar, de perfectul simplu, dacă ne raportăm la t_0 şi de mai-mult-ca-perfect dacă intervalul desemnat este identificat cu ajutorul unui alt interval din trecut (timpuri-L). Diferența dintre aceste timpuri nu este numai de natură temporală, după cum s-a putut vedea din secțiunile precedente:

(78) a. Ion a citit acest articol (ieri).

b. Ion citi acest articol (în acea dimineață. Apoi îi telefonă lui Paul).

c. Ion citea acest articol (când Paul a intrat în cameră).

d. Ion terminase de citit articolul când a sosit/sosi acasă Maria.

[*Diferențele dintre aceste patru enunțuri nu sunt numai de natură temporală, deoarece toate indică un eveniment (citirea articolului) care a avut loc anterior (înainte de t_0 sau, într-o narațiune, înainte de un alt eveniment). Diferența între (a) şi (b), pe de o parte şi (c) pe de alta este de natură aspectuală: (a) şi (b) indică faptul că acțiunea a fost dusă până la capăt (aspect perfectiv), în timp ce (c) indică o acțiune care era în curs de desfăşurare în trecut (aspect imperfectiv). În ce priveşte diferența dintre (a) şi (b), aceasta se situează la nivelul reperelor, deoarece (a) se raportează la t_0, iar (b) are ca reper un interval nedefinit din trecut, poate legat anaforic de temporalitatea din discursul anterior. În cazul (d) valorile cronologice (principala denotă predicații anterioare subordonatei temporale) sunt dublate*

de valori aspectuale: atât verbele din principală cât şi cele din subordonată exprimă perfectivul.]

7.7. Concluzii

Acest capitol cuprinde trei secţiuni, ce au în comun faptul că se ocupă de caracteristici ale temporalităţii specifice limbii română secţiune (7.4, p. 277) sau mai generale (secţiunile 7.5, p. 318 şi 7.6, p. 322).

Prima parte se ocupă de folosirea timpurilor în limba română, dezbătând pe larg problema existenţei sau inexistenţei unei concordanţe a timpurilor. Am arătat că dubiile privind existenţa unor reguli de folosire a timpurilor (pentru că gramaticile limbii române nu le-au explicitat) sunt produse de trei fenomene:

(i) existenţa unui prezent anaforic în subordonate; am arătat că, deşi uneori interpretarea anaforică este singura posibilă, ca în exemplul (44), de multe ori acest prezent din subordonate este cronologic imprecis, în sensul că se pretează nu numai la o interpretare anaforică (de desemnare a unui interval situat în întregime în trecut şi simultan cu timpul din principală) ci şi la o interpretare deictică (de interval ce situează predicaţia în trecut, dar care se prelungeşte până în momentul vorbirii, t_0, şi, uneori, continuă în viitor);

(ii) posterioritatea faţă de un reper în trecut este exprimată de obicei de una din formele de viitor 'deictic'; deşi există un 'viitor în trecut' (tip *avea să vină* cum se poate vedea în (3b) sau în traducerile în română din (29)), acesta e rareori folosit. Deci, pentru posterioritate, româna nu face de cele mai multe ori diferenţa între axa deictică (ce se raportează la t_0) şi axa anaforică (ce are ca reper un timp al trecutului sau, mult mai rar, al viitorului);

(iii) pentru relaţia de anterioritate faţă de un reper situat în trecut, mai-mult-ca-perfectul (care are un 'cost' cognitiv relativ înalt) este deseori înlocuit de o altă formă perfectivă, dar cognitiv mai 'economică' – perfectul compus (*v.* ex. (56)).

Corpusul examinat, format în parte din texte ficţionale scrise de autori români din sec. al XIX^lea^ – al XX^lea^ şi în parte din traduceri în română a unor texte ficţionale scrise de autori anglo-saxoni sau francezi (două limbi în care concordanţa timpurilor a fost explicit gramaticalizată), ne-a sugerat următoarele răspunsuri la obiecţiile privind existenţa concordanţei ce se bazează pe caracteristicile (i)-(iii) de mai sus:

(i) ocurenţa prezentului anaforic este relativ limitată de condiţii sintactice (apare numai în subordonate pe care Laura Vasiliu (1963) le-a numit 'de tip completivă') şi semantice (exprimă numai relaţia de simultaneitate); în subordonate 'de tip relativă' prezentul anaforic nu poate apărea (*v.* ex. (46) – (50)); în plus, prezentul anaforic este numai una dintre alegerile posibile (*v.* ex. (4), (39), (40)), fiind în variaţie liberă cu forme aspectual adecvate ale trecutului (imperfect, perfect compus, perfect simplu);

(ii) faptul că pentru exprimarea posteriorității româna a neutralizat opoziția dintre cele două axe ale timpurilor nu poate fi folosită ca argument în favoarea folosirii 'libere' a timpurilor; şi în alte limbi evoluția sistemului verbal a condus la neutralizarea opoziției între axa timpurilor deictice şi axa timpurilor anaforice, şi am citat cazul formelor de conjunctiv din franceză unde timpurile anaforice (conjunctivul imperfect şi mai-mult-ca-perfect) au dispărut din uz, locul lor fiind preluat de formele deictice (conjunctivul prezent şi conjunctivul perfect) pe ambele axe;

(iii) restrângerea folosirii mai-mult-ca-perfectului corespunde tendinței generale a limbilor europene de simplificare şi de apropiere a limbii scrise de limba vorbită; această tendință favorizează formele economice din punct de vedere cognitiv, iar perfectul compus folosit în locul mai-mult-ca-perfectului ilustrează această direcție de evoluție.

Ceea ce ne-am propus să arătăm este faptul că în română, ca şi în alte limbi reputate a fi 'fără concordanță' ca limba rusă (*v.* Bracquenier, 2013), folosirea timpurilor este departe de a fi 'liberă'. Uzajul din română se supune unor reguli semantice, sintactice, discursive complexe, pe care studiile lingvistice încep, timid, să le evidențieze. Putem numi acest fenomen 'concordanța timpurilor', sau altfel ('corelație a timpurilor' după Charaudeau 1992, 'convergență a timpurilor' după Wilmet/Rosier, 2003, 'acordanța timpurilor' după Bracquenier, 2013) sau putem alege un alt cuvânt, lucrul are mai puțină importanță.

Româna se manifestă din nou ca o limbă extrem de flexibilă, o limbă 'de compromis' pentru a prelua un termen propus de Maria Iliescu (2004): timpurile se pot folosi în mod mai apropiat de limba vorbită, ca în cazurile discutate mai sus, dar pot fi folosite şi ca în limbile romanice occidentale, unde imperfectul exprimă simultaneitate cu un trecut (*v.* exemplele (47)-50)), mai-mult-ca-perfectul - anterioritate față de un trecut (ex. (55)), iar viitorul în trecut - posterioritate (ex. (38)).

Celelalte două secțiuni ale capitolului discută distincția între sensul conceptual şi sensul procedural al formelor verbului (secțiunea 7.5.) ca şi de viziunea logică şi filozofică asupra timpurilor lingvistice şi a modului în care această viziune a fost preluată în semantica reprezentațională (secțiunea 7.6.).

Capitolul 8

Implicaturile conversaționale

8.1. Introducere

Filozoful britanic Paul Grice (1913-1988),[1] ale cărui lucrări se situează mai ales în domeniul filozofiei limbajului, este autorul unei teorii care a influențat nu numai pragmatica şi filozofia limbajului, dar şi cognitivismul în general şi studiile dedicate inteligenței artificiale. Contribuțiile sale cele mai importante au fost formulate într-o serie de conferințe, 'William James Lectures', prezentate la Universitatea Harvard în 1967, idei pe care le-a dezvoltat şi publicat ulterior (Grice, 1989: 117-137).

Filozoful britanic este printre primii gânditori care au făcut distincția între propoziție (frază) şi enunț, **enunțul** fiind rezultatul faptului că locutorul **pronunță** sau **enunță** o anumită propoziție. O propoziție *p* este constituită dintr-o înşiruire de unități lingvistice aflate în conexiune din punct de vedere morfologi, sintactic şi semantic. O propoziție are întotdeauna acelaşi sens. Enunțul, însă (adică faptul că un locutor L pronunță propoziția *p* în anumite condiții) primeşte, de la situație la situație, semnificații noi.

(1) Este ora 8 fără cinci.

[*Din punct de vedere semantic, propoziția aduce o informație privind ora, conform ceasului. Acest sens este fix şi propoziția furnizează o informație care poate fi adevărată sau falsă.*]

Pronunțată în anumite împrejurări, această propoziție poate câştiga semnificații noi:

(i) spusă de un profesor unor elevi care continuă să se joace în curtea şcolii, propoziția înseamnă «intrați în clasă (pentru că orele încep în 5 minute)»;

---

[1] Născut în Marea Britanie, la Birmingham, Paul Grice a predat la Oxford şi, după 1967, la Universitatea Berkley, din California. În filozofie, a avut contribuții importante în domeniul metafizicii şi eticii. A studiat de asemenea opera lui Aristotel şi lucrările lui Immanuel Kant. Celebritatea i-a fost însă adusă de lucrările din domeniul filozofiei limbajului.

(ii) spusă de o vânzătoare care se adresează clienţilor care aşteaptă în faţa uşii deschiderea magazinului, propoziţia vrea să le spună «trebuie să mai aşteptaţi încă 5 minute»;

(iii) dacă cel care vorbeşte este un controlor de la calea ferată care vorbeşte cu pasagerii de pe peron, lângă trenul care va pleca la ora 8.00, propoziţia vrea să spună «urcaţi în vagoane (pentru că trenul va pleca peste 5 minute)».

În funcţie de situaţii, propoziţia poate avea o infinitate de alte semnificaţii: «ai întârziat» (dacă întâlnirea era fixată pentru ora 7 şi jumătate), «doctorul te va consulta în 5 minute» (conform programării, propoziţie spusă de asistenta medicală unui pacient), «spectacolul va începe repede» (dacă este vorba de conversaţia dintre două persoane în foaierul unui teatru) etc.

Locutorul s-ar putea hotărî să comunice direct ceea ce vrea să spună, totuşi poate formula ceea ce vrea să spună în mod indirect, interlocutorii putând deduce sensul veritabil din circumstanţele enunţării:

(2) a. [*Profesorul vorbind cu doi elevi care se joacă în curtea şcolii*]:

(i) Intraţi în clasă!

(ii) Este ora 8 fără cinci.

b. [*O vânzătoare clienţilor care aşteaptă deschiderea magazinului*]:

(i) Vă rog să mai aveţi răbdare încă 5 minute!

(ii) Este ora 8 fără cinci.

c. [*Controlorul de bilete de la calea ferată pasagerilor care sunt încă pe peron*]:

(i) Doamnelor şi domnilor, poftiţi în vagoane!

(ii) Este ora 8 fără cinci.

[*În propoziţiile din (i), locutorul spune direct ceea ce vrea să comunice. În (ii), intenţiile sale de comunicare sunt exprimate indirect, ceea ce îi obligă pe interlocutori să facă deducţii pentru a stabili, pe baza sensului frazei şi al circumstanţelor extralingvistice, ceea ce locutorul a vrut să spună.*]

Este, deci, clar că sensul propoziţiilor rămâne acelaşi, dar el este îmbogăţit de semnificaţii noi, în funcţie de circumstanţele în care este enunţat. Dacă studiul sensului propoziţiei sau frazei aparţine domeniului semanticii, examinarea semnificaţiilor enunţurilor (deci variaţiile de sens ale frazei din context în context, ca în exemplele (2)) aparţine domeniului pragmaticii. Paul Grice a propus un cadru teoretic pentru acest tip de semnificaţii, în scopul de a examina nu numai ceea ce este spus explicit, dar şi ceea ce este implicitat, sugerat, ca şi modul în care receptori recuperează acest tip de conţinut.

Teoria lui Grice are ca punct de plecare câteva observaţii simple. Prima rezidă din constatarea că schimburile verbale dintre locutori nu sunt constituite de enunţuri ne-conectate, deci un receptor caută automat legătura, conexiunea dintre

enunțuri. A doua observație privește faptul că participanții la o conversație fac un efort de tip cooperativ, pentru ca scopul dialogului să fie atins, după ce interlocutorii au stabilit și acceptat tema și direcția schimburilor verbale.

Cea de a treia observație privește faptul că multe enunțuri par să se depărteze de aceste reguli implicite, de cooperare și de coerență, cel puțin în sensul lor literal, cum am văzut în cazul exemplelor de la (2ii). Și totuși aceste abateri nu par să dezechilibreze conversația, tocmai datorită faptului că interlocutorii își dau seama că există o diferența între ceea ce a fost spus explicit de enunț și ceea ce locutorul a vrut de fapt să comunice. Interlocutorii reușesc să restabilească adevăratele intenții de comunicare ale locutorului datorită unor procese deductive pe care Grice le numește 'implicaturi conversaționale' (unde termenul 'implicatură' este propus pentru a distinge fenomenele discutate de relația de implicație, care are în logică o definiție foarte precisă, *v.* 1.6.2., p. 13). Această introducere a unor procese deductive în descrierea și explicarea conversației între indivizi a fost reluată de toate teoriile și de toate domeniile de cercetare influențate de gândirea lui Grice.

În următoarele exemple, A și B desemnează două persoane care își vorbesc:

(3) a_1. A. «- Cât e ceasul?»
B. «- Tocmai a trecut lăptarul.»

b_1. A. «- Vii diseară la petrecerea lui Filip?»
B. «- Mâine am un examen greu.»

[*Ne putem pune problema dacă propoziția pronunțată de B reprezintă sau nu un răspuns la întrebarea pusă de A. Este clar că răspunsul așteptat ar fi, pentru a_1* e ora 8 *(dacă aceasta este ora la care locutorul vorbește) sau* da/nu, *pentru b_1.*]

Acest tip de conservație se întâlnește foarte des în viața cotidiană și nu miră pe nimeni, deși, în sens propriu, răspunsurile personajului B nu par să răspundă întrebărilor locutorului A. Paul Grice și-a propus să găsească o explicație pentru acest tip de schimburi verbale, explicitând mecanismul mintal care permite interlocutorului să considere răspunsurile lui B ca fiind conforme regulilor conversației.

La nivel semantic, care examinează sensul propriu al enunțurilor, propozițiile din (3) pot fi parafrazate în felul următor:

(4) a_2. Locutorul vrea să știe dacă interlocutorul său este în măsură să îi spună ora indicată de ceas; B îl informează pe A că lăptarul a trecut pe acolo într-un momentul care precedă momentul enunțării.

b_2. Locutorul se informează privind intenția interlocutorului de a veni la o petrecere, dată de Filip în seara zilei în care pune întrebarea. B spune că în ziua ce urmează trebuie să se prezinte la un examen dificil.

[*În (4) este prezentat nivelul semantic, explicit, al enunțurilor din (3) și, la acest nivel, propoziția pronunțată de B nu pare să aibă legătură cu întrebarea lui A. Deci, în sens literal, răspunsul lui B nu pare cooperativ, în sensul că cele două propoziții ale dialogului nu par să fie legate una de cealaltă.*]

La nivel pragmatic, însă, se poate considera că B a răspuns la întrebarea lui A, dacă A face o deducție, explicitată mai jos:

(5) a_1. A: Mă întreb dacă ai informațiile care să îți permită să îmi spui ora convențională (conform ceasului) în acest moment, și dacă da, te rog să îmi spui.

B. Nu știu în acest moment ora exactă, dar pot să îți dau o informație din care poți deduce ora aproximativă, și anume că lăptarul tocmai a trecut pe aici. Deoarece știm că lăptarul livrează laptele în jurul orei 7.30, poți deduce că aceasta este ora aproximativă în acest moment.

b_1. A. Vrei să îmi spui dacă accepți invitația făcută de Filip, de a participa la petrecerea pe care o dă în seara zilei ce cuprinde momentul când vorbim?

B. Te informez că mă prezint în ziua ce urmează zilei în care vorbim la un examen greu și că, de obicei, un student nu participă la petreceri în ajunul unui examen ci învață. Din această regulă generală poți deduce că nu voi veni la petrecerea lui Filip.

[*Grice explică modul în care răspunsurile din dialogurile prezente sub (3) pot fi considerate cooperative prin deducțiile pe care A le poate face: pe baza unui ansamblu de cunoștințe comune celor doi interlocutori, A poate să deducă care este răspunsul lui B.*]

'Implicatură' este termenul tehnic folosit de Grice pentru a desemna procesul deductiv datorită căruia interlocutorii ajung să înțeleagă ceea ce locutorul a vrut de fapt să spună, în cazurile în care enunțul pronunțat nu înseamnă literal ceea ce acesta a dorit să spună. Deci, în exemplele de mai sus, B l-a obligat pe A să facă implicaturi, deci să deducă 'este aproximativ ora 7.30' în (a_1) sau 'B nu vine la petrecerea lui Filip', în (b_1).

8.1.1. Clasificarea implicaturilor

Paul Grice consideră, deci, că implicatura permite să se ajungă la ceea ce locutorul **afirmă** implicit, informație suplimentară față de ceea ce locutorul **spune** efectiv. Implicaturile nu sunt elemente vericondiționale ale sensului, Grice fiind primul teoretician care s-a concentrat asupra acestui tip de elemente constitutive ale semnificației. Filozoful britanic a stabilit că există două mari categorii de implicaturi: implicaturi convenționale (numite și 'lexicale' sau 'generalizate') și implicaturi conversaționale (sau 'particulare').

Grice a constatat că o implicatură (i) poate să se raporteze la sensul unui cuvânt sau al unei sintagme din propoziție sau (ii) poate depinde în întregime de

contextul conversației. În primul caz, implicatura este convențională, în cel de al doilea – conversațională (sau non-convențională). Toate implicaturile din exemplele (1) – (3) sunt conversaționale, pentru că nu constituie o parte a sensului convențional al cuvintelor ce formează propozițiile. De exemplu, în (2) îndemnurile *intrați în clasă* sau *urcați în vagoane* nu sunt o parte a sensului propoziției *este ora 8 fără cinci*. Aceste implicaturi (conversaționale) depind în întregime de contextul în care a fost pronunțat enunțul.

Există de asemenea implicaturi convenționale, care sunt declanșate de semnificația convențională a unui anumit element din propoziție.

Comentariu

Principalele exemple de implicaturi convenționale în limba engleză citate de Grice sau de continuatorii lui menționează conjuncții sau adverbe de tipul *but* «dar», *therefore* «deci, așadar», *still* «încă», *even* «chiar/până și», în exemple de tipul *Thora is a baby,* ***but*** *she is quiet* «Thora e un bebeluș, dar nu plânge» (implicatură convențională: 'bebelușii de obicei plâng'), *Isak is still swimming* «Isak înoată încă» (implicatură convențională: 'Isak a înotat mai devreme'), *even Bart pass the test* «chiar și/până și Bart a trecut testul» (implicatură convențională: «Bart face parte dintre persoanele cel mai puțin susceptibile să treacă testul»). (*v.* Potts, 2007: 667)

Iată echivalentele în română ale exemplelor lui Grice:

(6) a. John este englez, este, deci, curajos.[2]
b. A fi englez implică a fi curajos.

[*Propoziția (a) implicitează propoziția (b); totuși, ceea ce este spus în (a) este, într-o oarecare măsură, diferit de ceea ce se spune în (b), deoarece implicatura din (b) este declanșată de prezența conjuncției* deci, *al cărui sens convențional este cel de a introduce consecința. Este vorba despre o implicatură pe care Grice o numește 'convențională', pentru că depinde de sensul convențional al unui anumit item care apare în propoziție.*]

Cum se întâmplă de multe ori când este vorba despre fenomene lingvistice, există implicaturi care sunt clar conversaționale, altele care sunt sigur convenționale, și altele care sunt greu de clasificat. Din acest motiv, în domeniul implicaturilor convenționale Davis (2005) face distincția între (i) implicaturile convenționale în sens strict, care sunt exclusiv semantice, cum e implicatura din (6) și (ii) implicaturile convenționale în sens larg, care pot avea o semnificație

[2] Exemplul lui Grice este următorul: *he is an Englishman; he is, therefore, brave.* (Grice, 1975: 44).

semantică sau pragmatică. Grice a numit această ultimă categorie de implicaturi 'generalizate':[3]

> «O implicatură convențională în sens strict este, pentru Grice, o parte a sensului convențional al propoziției întrebuințate. În consecință este un fenomen mai degrabă semantic decât pragmatic. O implicatură convențională, într-un sens mai larg, este ceva implicat de obicei, și care, deci, poate fi semantic sau pragmatic. Grice numește implicaturile conversaționale convenționale implicaturi 'generalizate'»[4] (Wayne Davis, 2005).

Un exemplu de implicatură generalizată sunt propozițiile care conțin adjectivul nehotărât *unii*. Spre deosebire de implicatura din (6), care nu poate fi anulată, aceste implicaturi sunt anulabile: se spune că o implicatură este anulabilă dacă, prin negarea ei, nu se ajunge la o propoziție contradictorie.

(7) a. Unii filozofi sunt înțelepți.
b. Nu toți filozofii sunt înțelepți.
c. Unii filozofi sunt înțelepți. De fapt, toți sunt așa.

[*Apariția adjectivului nehotărât* unii *în (a) implicitează (b). Totuși, această implicatură este anulabilă, în sensul că locutorul a sugerat că există filozofi care nu sunt înțelepți, dar această informație nu este o parte constitutivă a sensului propoziției (a). Deci locutorul poate să-și 'corecteze' propoziția continuând cu* [...] de fapt toți sunt așa, *ca în (c) fără a crea o contradicție.*]

Diferențierea implicaturilor generalizate de cele particulare este problematică. Această dihotomie de găsește, de altfel, în centrul unei lungi dezbateri, fiind apărată de unii și atacată de alții. Laurence Horn îi citează pe Hirschberg și Carston printre sceptici și pe Levinson printre adepții ei (Horn, 2004: 4).

Poziția cea mai tranșantă împotriva implicaturilor convenționale este cea a lui Kent Bach, care a vorbit despre 'mitul implicaturilor conversaționale' (Bach, 1999), negând, deci, existența lor. Bach aduce o întreagă serie de obiecții contra 'implicaturilor convenționale', pe care le supune la o serie de teste. Cel mai important este testul trecerii în discursul indirect, deoarece, susține Kent

---

[3] Mœschler/Auchlin (1997) folosesc termenul de 'convențional' numai pentru implicaturile semantice (implicaturile convenționale în sens strict, în terminologia lui Davis). În schimb ei despart implicaturile conversaționale în două clase, implicaturile conversaționale generalizate (implicaturile convenționale în sens larg ale lui Davis) și implicaturile conversaționale particulare (implicaturi conversaționale, în terminologia lui Davis).

[4] «A conventional implicature in Grice's narrow sense is part of the conventional meaning of the sentence used. Consequently it is a semantic rather than pragmatic phenomenon. A conventional implicature in the more general sense is something that is customarily implicated, and thus may be semantic or pragmatic. Grice called conventional conversational implicatures "generalized" implicatures.»

Bach, dacă o implicatură convențională este o parte constitutivă a sensului unei expresii, atunci această implicatură ar trebui să se conserve în urma trecerii din discursul direct în cel indirect. Implicatura convențională a anumitor expresii se menține în discursul indirect:

(8) a. Paul este foarte corpolent, **dar** este sprinten.

b. Paul este foarte corpolent **și** foarte sprinten.[5]

c. Ana a spus că Paul este foarte corpolent, **dar** că este sprinten (Bach, 1999).

[*Propoziția (a) spune ceva mai mult decât propoziția (b): nu numai că Paul are un corp mai mare decât media bărbaților și că este sprinten, dar și că cele două caracteristici sunt oarecum contradictorii: de obicei, o persoană corpolentă nu este sprintenă. Această implicatură convențională se menține în (c), deci în discursul indirect.*]

Examinând însă alte expresii care, în diferite lucrări, sunt considerate ca activatori de implicaturi convenționale, Kent Bach (1999) a stabilit o listă de 14 expresii care ratează testul discursului indirect și care nu sunt, după părerea sa, activatori de implicaturi convențională, ci simpli determinanți ai enunțului. Vom da un singur exemplu:

(9) a. «- **În secret/Confidențial** soția lui Al are un amant.»

b.?Bill a spus că **în secret/confidențial** soția lui Al are un amant.

c. Bill a spus **în secret/(strict) confidențial** că soția lui Al are un amant.[6]

[*Propoziția (b) nu transmite informația că Bill și-a caracterizat dezvăluirea ca fiind confidențială, informație prezentă în (a). Cele două adverbiale ratează, deci, testul discursului indirect. Pentru a comunica această informație, propoziția ar trebui să aibă forma din (c).*]

După cum vom arăta în continuare, mulți alți cercetători acceptă distincția dintre implicaturile convenționale și cele convenționale, deci disputa este departe de a fi tranșată.

8.2. Implicaturile convenționale (implicitări lexicale)

Conform definiția lui Grice,[7] o implicatură convențională este produsă de sensul stabilit de uzaj (deci, de sensul convențional) pentru un anumit

---

[5] Exemplele originare sunt *Shaq is huge* ***but*** *he is agile* și *Shaq is huge and he is agile* (Kent, 1999: 367).

[6] Exemplul în engleză este ***Confidentially****, All's wife is having an affair* (Kent, 1999).

[7] Kent Bach a arătat că ideea existenței unor implicaturi convenționale apare pentru prima oară la Frege (1892, 1918). Frege analizase deja cuvinte ca *încă* sau *dar*, care 'subînțeleg' semnificații

element lingvistic, de cele mai multe ori un cuvânt, care impliciteazǎ o semnificație suplimentară.

Grice a arătat că există implicaturi conversaționale generalizate, legate de forma lingvistică şi care nu au nevoie de un context particular. O asemenea inplicatură este declanşată de cuvântul *deci*, în exemplul (6).

Implicaturile convenționale au două proprietăți importante:

(i) spre deosebire de implicaturile conversaționale, implicaturile convenționale **nu sunt anulabile**, în sensul că negarea implicaturii conduce la contradicții;

(ii) implicaturile convenționale sunt **detaşabile**, ceea ce înseamnă că o informație supusă aceloraşi condiții de adevăr poate fi exprimată de un enunț similar, dar care nu declanşează implicatura. Se spune că, pentru acest al doilea enunț, implicatura este desființată sau detaşată.

Exemplul următor va ilustra aceste proprietăți:

(10) a. Până şi/chiar şi Paul a promovat examenul.

b. Din grupul de persoane care s-au prezentat la examen, Paul era considerat persoana cea mai puțin susceptibilă de a-l promova.

c.?Până şi Paul a promovat examenul, dar promovarea lui nu e surprinzătoare.

d. Paul a promovat examenul (şi el/printre alții).

[*Inferențele declanşate de un adverbial ca* până şi/chiar şi, *explicitate în (b), nu sunt determinante pentru condițiile de adevăr ale propoziției. Implicatura nu este anulabilă, deoarece negarea ei conduce la o contradicție ce apare în (c). Implicatura este detaşabilă, pentru că există enunțul (d), care transmite un conținut având aceleaşi condiții de adevăr ca (a) dar care nu declanşează implicatura (b).*]

Un alt exemplu discutat de Grice se referă la implicaturile convenționale activate uneori de sintagma *un* + Substantiv: în general, propoziția (11a) implică propoziția (11b):

(11) a. Am intrat într-**o casă**.

b. Casa nu e casa mea/nu e casa (locuința) locutorului.

c. Am intrat la mine (în casă)/am intrat în casa mea.

[*Prezența articolului nehotărât în sintagma* o casă *implică că nu există o legătură strânsă între locutor şi casă. Din acest motiv, interlocutorul poate deduce (b). Dacă ar fi fost vorba despre domiciliul locutorului, ar fi spus, probabil, o propoziție ca (c).*]

---

care nu intră în sfera valorii de adevăr. De exemplu propoziția *Alfred nu a sosit încă* subînțelege că Alfred este aşteptat şi că locutorul prevăzuse ca Alfred să ajungă mai devreme (Bach, 1999).

element lingvistic, de cele mai multe ori un cuvânt, care impliciteză o semnificație suplimentară.

Grice a arătat că există implicaturi conversaționale generalizate, legate de forma lingvistică și care nu au nevoie de un context particular. O asemenea inplicatură este declanșată de cuvântul *deci*, în exemplul (6).

Implicaturile convenționale au două proprietăți importante:

(i) spre deosebire de implicaturile conversaționale, implicaturile convenționale **nu sunt anulabile**, în sensul că negarea implicaturii conduce la contradicții;

(ii) implicaturile convenționale sunt **detașabile**, ceea ce înseamnă că o informație supusă acelorași condiții de adevăr poate fi exprimată de un enunț similar, dar care nu declanșează implicatura. Se spune că, pentru acest al doilea enunț, implicatura este desființată sau detașată.

Exemplul următor va ilustra aceste proprietăți:

(10) a. Până și/chiar și Paul a promovat examenul.

b. Din grupul de persoane care s-au prezentat la examen, Paul era considerat persoana cea mai puțin susceptibilă de a-l promova.

c.?Până și Paul a promovat examenul, dar promovarea lui nu e surprinzătoare.

d. Paul a promovat examenul (și el/printre alții).

[*Inferențele declanșate de un adverbial ca* până și/chiar și, *explicitate în (b), nu sunt determinante pentru condițiile de adevăr ale propoziției. Implicatura nu este anulabilă, deoarece negarea ei conduce la o contradicție ce apare în (c). Implicatura este detașabilă, pentru că există enunțul (d), care transmite un conținut având aceleași condiții de adevăr ca (a) dar care nu declanșează implicatura (b).*]

Un alt exemplu discutat de Grice se referă la implicaturile convenționale activate uneori de sintagma *un* + Substantiv: în general, propoziția (11a) implică propoziția (11b):

(11) a. Am intrat într-**o casă**.

b. Casa nu e casa mea/nu e casa (locuința) locutorului.

c. Am intrat la mine (în casă)/am intrat în casa mea.

[*Prezența articolului nehotărât în sintagma* o casă *implică că nu există o legătură strânsă între locutor și casă. Din acest motiv, interlocutorul poate deduce (b). Dacă ar fi fost vorba despre domiciliul locutorului, ar fi spus, probabil, o propoziție ca (c).*]

---

care nu intră în sfera valorii de adevăr. De exemplu propoziția *Alfred nu a sosit încă* subînțelege că Alfred este așteptat și că locutorul prevăzuse ca Alfred să ajungă mai devreme (Bach, 1999).

Se pare, deci, că există o implicatură generalizată a expresiei *un* N cu ipoteza că referentul substantivului nu are o legătură foarte strânsă cu locutorul. Această implicatură generalizată legată de articolul nehotărât este anulabilă:

(12) Azi dimineață l-am văzut pe Paul urcându-se într-o mașină. Presupun că-i mașina lui.

[*Cea de a doua propoziție anulează presupoziția sintagmei nominale nehotărâte* un/o + *Substantiv, conform căreia locutorul exprimă și faptul că (în relația posesivă) între posesor și obiectul posedat nu există un raport imediat.*]

Implicaturile apar ca urmare a unui raționament făcut de destinatar care pleacă, după Grice, de la două premise: (i) presupune că locutorul a spus un lucru pe care îl crede adevărat; (ii) locutorul a dat întreaga informație pertinentă de care dispune.

(13) a. Radu l-a întâlnit pe Petru sau pe Paul.

b. Radu nu i-a întâlnit simultan pe Petru și pe Paul

c. Radu i-a întâlnit pe Petru și pe Paul.

[*Dacă aplică premisele lui Grice la exemplele de mai sus, destinatarul află că, după spusele locutorului, Radu a întâlnit două persoane, și anume pe Petru și pe Paul. Conform celei de a doua premise, dacă locutorul s-ar fi gândit că Radu i-a întâlnit pe Petru și pe Paul, ar fi spus-o, ar fi pronunțat propoziția (c). Dacă nu a spus-o, înseamnă că locutorul nu crede că Radu a întâlnit atât pe Petru cât și pe Paul. Destinatarul poate ajunge la concluzia că, după câte spune locutorul, Radu l-a întâlnit pe Petru sau l-a întâlnit pe Paul, dar nu pe amândoi sau, oricum, nu pe amândoi în același timp.*]

(14) a. Pentru examen, Paul a citit câteva din cărțile din bibliografie.

b. Pentru examen, Paul nu a citit toate cărțile din bibliografie.

[*Pronumele nehotărât* câțiva/câteva *implică* nu toți/nu toate, *deci propoziția (a) impliciteză propoziția (b). Implicatura nu este anulabilă (*?Pentru examen, Paul a citit câteva cărți din bibliografie, de fapt le-a citit pe toate*).*]

În aceeași perioadă cu Grice, o parte din aceste elemente (numite în prezent 'marcatori de discurs') au fost analizate independent de lingvistul francez Oswald Ducrot.

Comentariu

Sintagma 'marcatori de discurs/discursiv' (engl. *discourse markers*, franceză *marqueurs discursifs*, italiană *segnali discorsivi*) este termenul cel mai des folosit (Shiffrin, 1987; Jucker/Ziv, 1998; Fraser, 1996; Dostie, 2004; Andersen, 2007). Există însă și alți termeni, care ilustrează într-o oarecare măsură perspective teoretice diferite, ca 'particule discursive' (engl. *discourse markers*, fr. *particule énonciative* – Schourup, 1985; Fernandez, 1994; Mosegaard Hansen, 1998),

'particulă pragmatică' (engl. *pragmatic particle*, Beeching, 2002), 'operator discursiv' (fr. *opérateur discursif*, Redeker, 1990), 'conector discursiv' (engl. *discourse connective*, Blakemore, 1987) etc.
Există mai multe definiţii pentru marcatorii discursivi, dar în general ei sunt în prezent caracterizaţi ca fiind cuvintele sau sintagmele relativ independente sintactic, care nu schimbă semnificaţia sau condiţiile de adevăr ale propoziţiei în care apar dar care oferă interlocutorului informaţii suplimentare privind modul în care trebuie să interpreteze enunţul. Sunt incluse aici unităţi ca *oh!*, *ei bine*, *atunci*, *mă rog*, *ştii…*, *ascultă*, *uite* etc. ca şi anumiţi conectori sintactici, ca *dar*, *sau, deci* etc. (Fernandez, 1994; Dostie, 2004).
Să luăm ca exemplu un dialog: A. «- Îmi împrumuţi cartea asta?». B. «- Ia-o, dar să mi-o aduci înapoi săptămâna viitoare»/«- **Mă rog**, ia-o, dar să mi-o aduci înapoi săptămâna viitoare». Cele două răspunsuri transmit aceeaşi informaţie, dar enunţul ce conţine marcatorul discursiv *mă rog* transmite în plus mesajul că B nu este foarte mulţumit de faptul că îşi împrumută cartea, dar cedează totuşi solicitării lui A.

Rezultatele obţinute de Oswald Ducrot sunt similare cu cele ale lui Grice, dar nu în întregime identice. Un exemplu este adverbul *même* care la nivel discursiv se comportă similar cu adverbialele româneşti *chiar şi*, *până şi* (Ducrot, 1972b: 139). Analiza lui Ducrot îmbogăţeşte analiza lui Grice prezentată mai sus (ex. 10):

(15) a. Până şi/chiar şi Paul a venit.
b. Venirea lui Paul nu era aşteptată.
c. Paul a veni.
d. În afară de Paul au mai venit şi alte persoane.[8]

[*Propoziţiile (a) - (d) sunt adevărate sau false în aceleaşi condiţii, deoarece, din punct de vedere semantic, transmit aceeaşi informaţie. Diferenţa constă în faptul că propoziţia (a) impliciteazä semnificaţii suplimentare, declanşate de prezenţa adverbialului* până şi/chiar şi, *semnificaţii explicitate la (b) - (d).*]

De fiecare dată când adverbialul *până şi/chiar şi* apare într-o frază, impliciteazä semnificaţii similare. Pentru Grice, (15a) implică prin convenţie (15b) şi aceste implicaturi nu sunt anulabile căci, dacă sunt eliminate, se crează contradicţii:

(15) e. Paul a venit, dar nu a mai venit nimeni.
f.?Până şi/chiar şi Paul a venit, dar nu a mai venit nimeni.

[*Propoziţia (15c) nu impliciteazä semnificaţia «în afară de Paul, au mai venit şi alte persoane», ceea ce dovedeşte caracterul normal al propoziţiei (15e);*

---

[8] Exemplul exact al lui Ducrot este: a. *Même Jacques est venu.* b. *On ne s'attendait pas à la venue de Jacques.* c. *Jacques est venu.* d. *D'autres que Jacques sont venus* (Ducrot, 1972b: 139).

această sens implicit există, în schimb, pentru (15a), deoarece dacă se neagă această implicatură, se ajunge la o propoziție contradictorie ca (15f).]

Vom relua câteva alte exemple de implicaturi convenţionale, declanşate de sensul (convenţional) al elementului pus în evidenţă:

(16) a. **Unii** elevi fumează.
b. Olaf este suedez, este **deci** blond.
c. E în vârstă, **dar** plin de energie.

[*Cuvintele evidenţiate declanşează implicaturi convenţionale: (a) implicitează că există elevi care nu fumează, (b) – că toţi suedezii sunt blonzi, şi (c) - că locutorul, având în vedere premisa (vârsta înaintată a persoanei despre care vorbeşte) prezintă ca surprinzătoare informaţia conţinută de cea de a doua propoziţie a frazei, că această persoană e plină de energie.*]

De fiecare dată când sunt folosite, cuvintele *unii*, *deci*, *dar* declanşează acele implicaturi care sunt parte constitutivă a semnificaţiei lor. Adjectivul nehotărât *unii/unele* semnifică «nu toţi/toate»; conjuncția *deci* exprimă o consecință şi are proprietăţi clasificatorii şi discursive deosebite, contribuind la coerența discursului; conjuncția *dar* are sens adversativ, punând în opoziție cele două propoziții pe care le leagă. Aceste semnificații sunt prezente întotdeauna când termenii apar într-o propoziție, iar negarea implicaturii conduce la propoziții contradictorii.

8.3. Grice şi implicaturile conversaţionale

Teoria legată de numele lui Paul Grice (Grice, 1975) se ocupă mai ales de cea de a doua categorie de implicaturi, adică de implicaturile conversaționale. Cadrul teoretic a fost formulat sub forma unor 'maxime conversaționale' şi se bazează pe trei principii:

(i) **principiul cooperării**: într-o conversație, fiecare participant trebuie să-şi aducă contribuţia la schimbul replici în conformitate cu scopul dialogului în chestiune, scop acceptat de interlocutori; trebuie, deci, să participe la conversație în mod eficient, coerent şi cooperativ;

(ii) **principiul semnificaţiei non naturale**: pe baza principiului (i), în cazul în care semnificaţia literală a unui enunţ este divergentă de ceea ce locutorul vrea să spună, destinatarul înțelege enunțul dacă reuşeşte să deducă ceea ce locutorul a intenționat să-i comunice;

(iii) **briciul lui Grice** (briciul lui Ockham modificat): plecând de la faimosul principiu logic şi filozofic numit 'briciul al lui Ockham', Grice a formulat în mod analog un principiu de simplificare pentru implicaturi (vezi 8.3.3, p. 348).

8.3.1. Semnificația non naturală

Încă din 1957, Paul Grice a făcut distincţia între 'semnificația naturală' şi 'semnificația non naturală' (engl. *natural meaning* vs. *nonnatural meaning*), distincție care se găseşte la baza teoriei pe care a fondat-o; ideea semnificației non-naturale explică particularități semantice ale enunțurilor dintr-un dialog pe baza intențiile comunicative ale locutorului (Grice, 1957, 1968, 1969). Semnificația enunțurilor este explicată în termeni de intenție a locutorului de a determina o stare psihologică interlocutorilor sau de a-i induce să facă o anumită acțiune.

Principala distincție între semnificația naturală (semnificația$_N$) şi semnificația non-naturală (semnificația$_{NN}$, numită şi 'comunicativă') constă tocmai în coincidența, respectiv absența acestei coincidențe între sensul literal al enunțului şi intenția comunicativă a locutorului.

(17) a. Aceste pete roşii (ne) arată/ne spun că pacientul are rujeolă.

b. Acest cer acoperit de nori negri arată/ne spune că se apropie furtuna.

c. Cele trei lovituri de clopoțel ale controlorului indică/ne spun că autobuzul e plin.

[*După Grice, enunțurile (a) şi (b) au o semnificație naturală: petele roşii de pe piele sau norii negri amenințători nu au intenția de a comunica prezența rujeolei, respectiv sosirea furtunii. Informația pe care o oferă este cea din subordonata completivă directă: în (a) 'e bolnav de rujeolă', în (b) 'soseşte furtuna'. Gestul descris în (c) este diferit. În Marea Britanie a epocii, controlorul anunța cu trei lovituri de clopot că autobuzul aflat în stație este plin, deci că nu mai poate primi alți pasageri. În acest fel, controlorul îşi manifestă intenția de a comunica persoanelor din stația de autobuz că trebuie să aştepte autobuzul următor. Adevărul informației poate fi contestat, căci propoziția (c) ar putea continua:* 'dar greşeşte, mai sunt două locuri libere în față'. [9]]

---

[9] Semnele non lingvistice folosite în aceste exemple ale lui Grice pot fi puse în relație cu celebra clasificare a semnelor (lingvistice şi non-lingvistice) a lui Charles S. Peirce (1839-1914). Peirce a făcut o clasificare a semnelor bazată pe criterii foarte complexe, dar principalele categorii de semne sunt rezumate de comentatori ca fiind formate din semne iconice (semne bazate pe o similitudine de configurație de obicei vizuală, ca în cazul unei persoane şi a portretului sau fotografiei sale), semnele indiciu, unde între formă şi sens există un anumit tip de relație, de exemplu o relație cauzală (fumul ca semn al focului) şi semnele simbol care, în terminologia lui Peirce, se bazează pe o relație convențională (de exemplu verdele semaforului ca semn al permisiunii de a traversa strada) (*v.* Atkin, 2010). Este evident că petele care sunt simptomele rujeolei, sau norii negrii care anunță o furtună sunt semne de tip indice (care mai sunt numite şi 'semne simptom'). În schimb, cele trei lovituri de clopoțel ale controlorului de autobuz, ca şi clopoțelul sau soneria de la şcoală care anunță începutul şi sfârşitul lecțiilor sunt, în terminologia lui Peirce, semne simbol bazate pe o convenție socială.

Semnificația non naturală nu se referă numai la enunțuri, dar și la gesturi care, prin convenție, au un anumit conținut pe care emițătorul are intenția să-l comunice interlocutorului său. Observăm că verbul *a semnifica* nu are exact aceeași semnificație pentru cele două accepții, însemnând «a implica» pentru semnificația$_{N}$ și «a transmite informații» pentru semnificația$_{NN}$.

Din punct de vedere lingvistic și logic, Grice a constatat existența a două diferențe importante între semnificația$_{N}$ și semnificația$_{NN}$, diferențe care pot servi ca test:

(i) în cazul semnificației$_{N}$ din (17 a, b), propoziția [(x semnifică că p) implică p]; pentru enunțurile având o semnificație non naturală (semnificație$_{NN}$), ca (17c), [(x semnifică că p) nu implică p];

(ii) o altă diferență între cele două semnificații se manifestă în trecerea în stilul direct, posibilă numai pentru enunțurile având o semnificație$_{NN}$:[10]

(18) a. *Aceste pete roșii semnifică (= sunt produse cu intenția să spună): «are rujeolă».

b. *Acest cer acoperit de nori semnifică (= e produs cu intenția să spună): «vine furtuna».

c. Aceste trei lovituri de clopoțel ale controlorului semnifică (=sunt produse cu intenția să spună): «autobuzul este plin».

[*În exemplele (a) și (b) e greu să ne imaginăm o intenție de comunicare din partea petelor de pe piele; nici cerului nu-i putem atribui dorința de a transmite un mesaj, dacă considerăm cuvintele în sens propriu. Controlorul dimpotrivă când sună clopoțelul are, evident, intenția de a comunica un anumit mesaj potențialilor pasageri.*]

Semnificația$_{NN}$ mai prezintă două caracteristici, una care se raportează la emițător, cealaltă la receptor:

(i) în cazul semnificației$_{NN}$, pentru locutor nu este suficient să pronunțe enunțul *E*, trebuie să pronunțe acest enunț cu o anumită intenție, în scopul de a obține un anumit efect;

(ii) la celălalt pol al comunicării, pentru ca semnificația$_{NN}$ să funcționeze pentru interlocutor este necesar ca acesta să înțeleagă intenția care se găsește 'în spatele' enunțului, deci ideea locutorului care justifică pronunțarea propoziției.

Pornind de la conceptul de 'semnificație$_{NN}$', Grice a construit o teorie care dă socoteală atât de existența intenției care îl determină pe locutor să pronunțe o anumite frază, cât și de modul în care destinatarul ajunge să 'recupereze', deci să identifice această intenție. Această 'reconstrucție' este necesară

---

[10] Este greu de tradus în română exemplele lui Grice, deoarece filozoful britanică se 'joacă' cu cele două accepții ale verbului *to signify*: «a fi semn al/pentru» (pentru semnificația naturală) și «a avea sensul» (pentru semnificația non naturală). Aceste accepțiuni nu sunt întotdeauna clare pentru verbul român *a semnifica*, motiv pentru care am propus sinonime.

pentru că un enunț, deci o propoziție pronunțată, nu conține și intenția vorbitorului: locutorul *L*, când pronunță enunțul *E*, comunică auditorului o anumită informație conținută în propoziția *p*, dar pronunță propoziția cu intenția de a spune uneori ceva în plus față de sensul literal al frazei. În plus, destinatarul trebuie să deducă ceea ce locutorul a dorit să spună, informație care nu este explicit conținută în *p*:

Definiția 1. Ce vrea să spună locutorul

> Atunci când un locutor (*L*) pronunțând propoziția *p* vrea să ofere indicații suplimentare față de sensul literal al lui *p* (deci *p* are o semnificație$_{NN}$), *L* transmite ascultătorului (*A*) o anumită informație cu intenția de a produce asupra lui *A* un anumit efect; acest efect se produce datorită faptului că *A* recunoaşte această intenție (Grice, 1957: 385; Moescheler/Auchlin, 1997: 165).

Conform teoriei lui Grice, ascultătorul reușește să recunoască intenția locutorului datorită principiului de cooperare și maximelor conversaționale. Inspirat de Immanuel Kant, Grice a formulat regulile conversaționale sub forma unor maxime imperative, pentru că a dorit să sublinieze aspectul etic al comunicării, aspect subiacent schimburilor verbale dintre persoane. Deci enunțurile au semnificații nu numai în virtutea convențiilor lingvistice, ci și datorită unui ansamblu de mecanisme semantice și pragmatice legate de context.

Trebuie să insistăm asupra faptului că nu propoziția este cea care are o semnificație$_{NN}$, ci enunțarea ei. Deşi o propoziție are un anumit conținut semantic, ceea ce locutorul impliciteaza depinde, însă, de ceea ce el are intenția să comunice și această intenție poate avea numai o legătură indirectă cu ceea ce se spune efectiv. Pentru a clarifica distincția dintre conținutul semantic și intenția de comunicare, distincție fondamentală pentru gândirea lui Grice, Kent Bach (2005) a arătat că o anumită propoziție poate implica adevărul și implicita falsul:

(19) A. «- Am rămas în pană de benzină.»
B. «- Benzinăria e după colț.»

[*Răspunsul lui B este adevărat dacă benzinăria se găsește într-adevăr în locul indicat. Aceeaşi propoziție impliciteaza în plus că A ar putea cumpăra benzină de la respectiva stație de alimentare, lucru care nu ar fi posibil dacă benzinăria ar fi închisă, dacă personalul ar fi în grevă, dacă au vândut toată benzina pe care o aveau etc. Deci adevărul informației exprimate nu exclude caracterul fals al implicaturilor: B îl îndrumă pe A să meargă la benzinărie ca să umple rezervorul maşinii, dar A poate face această acțiune numai dacă implicaturile se realizează (benzinăria e deschisă, are benzină, personalul nu e în grevă etc.).*]

Este evident că informaţia ce constituie conţinutul semantic al propoziţiei limitează şi orientează implicaturile pe care aceasta le poate avea când fraza este enunţată în diferite circumstanţe, dar acest fapt nu face ca implicaturile să devină o parte a conţinutului semantic al frazei.

8.3.2. Principiul de cooperare şi maximele conversaţionale

Pentru a explica modul în care locutorii înţeleg implicaturile, Paul Grice (1975: 45-46) a postulat un principiu fundamental pentru comunicare, 'principiul de cooperare' şi patru 'maxime (conversaţionale)' care specifică în ce constă o atitudine cooperativă a interlocutorilor în conversaţie.

Acest ansamblu de principii şi reguli ilustrează faptul că în comunicarea umană, în general, şi în conversaţie, în particular, locutorii adoptă comportamente verbale cooperative, în sensul că ei colaborează pentru reuşita conversaţiei. Este un comportament raţional, deoarece asigură eficacitatea comunicării. Inferenţele destinatarului privind intenţiile locutorului se bazează pe această prezumţie privind atitudinea de cooperare.[11]

Grice postulează, deci, pentru orice conversaţie, manifestarea principiului de cooperare – baza oricărei comunicări, principiu fundamental, căruia i se adaugă maximele conversaţionale.

Definiţia 2. Principiul cooperării

> Contribuţia dumneavoastră trebuie să fie, în momentul în care intervine, făcută în felul cerut de obiectivul sau direcţia acceptată a schimbului verbal în care sunteţi angajat (intervenţia dumneavoastră trebuie făcută în momentul oportun, în scopul şi în direcţia discursului în care sunteţi implicat) (Grice, 1975: 45).

Principiul cooperării se manifestă nu numai în comunicare. O întreagă serie de activităţi umane sunt posibile tocmai pentru că un grup, mai mare sau mai mic de persoane, colaborează pentru realizarea unei anumite activităţi, în vederea atingerii unui anumit scop. Ne-am putea gândi la un grup de muncitori, tehnicieni, ingineri şi arhitecţi care participă, fiecare în funcţie de competenţe şi de sarcinile specifice de muncă, la construirea unei clădiri, la persoanele care lucrează într-o fabrică pentru a realiza un anumit produs (automobile, haine, alimente etc.), la o echipă de sportivi care participă la un meci contra unei alte

[11] În circumstanţe particulare, unul sau mai mulţi participanţi pot refuza să coopereze; deci refuză să comunice. De exemplu A pune o întrebare şi B tace, refuză să răspundă sau este nepoliticos. B îşi poate explica refuzul, spunând propoziţii de tipul *nu vreau să vorbesc cu tine*, *nu vreau/nu pot să vorbesc despre asta*, sau, şi mai rău, *lasă-mă în pace, ţine-ţi gura, du-te la naiba/la dracu* etc. În acest caz B nu respectă principiul cooperării şi, ca urmare, conversaţia nu are loc.

echipe, la actori în timpul repetițiilor sau al spectacolelor, la un chirurg și la echipa sa în cursul unei operații etc. În toate aceste cazuri, ca și în cel al comunicării, respectarea Principiului de Cooperare este dovada adoptării unui comportament rațional și eficient.

Pentru formularea maximelor, Grice face referință explicită la Immanuel Kant (*Critica rațiunii pure*) și la categoriile kantiene, cantitate, calitate, relație și modalitate (sau manieră). Sunt numite 'maxime conversaționale', dar, după cum am văzut, au o valoare mult mai generală, fiind aplicabile nu numai comunicării în general dar și oricărei activități umane implicând colaborarea între două sau mai multe persoane (*v.* Auchlin/Moescher, 1997; Paveau/Sarfati, 2003; Bracops, 2006). Acestea sunt maximele lui Grice:

Maxima de cantitate

1. contribuția dumneavoastră trebuie să conțină cantitatea de informație necesară (informativitate);
2. contribuția dumneavoastră nu trebuie să conțină o cantitate de informație mai mare decât e necesar (exhaustivitate).

Maxima de calitate (de veridicitate sau de sinceritate)

Contribuția dumneavoastră să fie veridică:

1. nu afirmați lucruri pe care le considerați false;
2. nu afirmați lucruri pentru care nu aveți dovezi.

Maxima de relație (de pertinență)

Vorbiți în temă, fiți pertinenți.

Maxima de manieră (de inteligibilitate)

Fiți clar și mai ales

1. evitați să vă exprimați încâlcit;
2. evitați să fiți ambiguu;
3. fiți concis;
4. fiți ordinat (adică prezentați lucrurile în ordine).

Pentru a vedea cum funcționează principiul de cooperare, să examinăm dialogul următor:

(20) A: «- Unde e Mihai?»

B: «- Am văzut o Dacie albastră în fața casei Mariei.»

[*Într-o primă interpretare, răspunsul lui B poate fi considerat drept ne-cooperativ. Este posibil ca B să nu vrea să vorbească despre Mihai; în acest caz, prin răspunsul dat nu respectă maxima de relație și schimbă deliberat direcția conversației, modificând subiectul discuției (de exemplu, B vede că A este neliniștit și încearcă să-i schimbe cursul gândurilor). Într-o altă interpretare,*

răspunsul lui B poate fi considerat de A că este cooperativ, deci trebuie să se gândească ce legătură ar putea exista între locul unde se găsește Mihai și locul în care se găsește mașina albastră. Dacă A știe că Mihai are o Dacie albastră, atunci poate deduce că B îi sugerează că Mihai se găsește acasă la Maria.]

Deci, dacă A consideră răspunsul lui B cooperativ, trebuie să se gândească că B a implicitat că Mihai are o Dacie albastră și/sau că Mihai se găsește acasă la Maria. Observăm că personajul A a trebuit să ajungă la concluzia privind ce a vrut să-i transmită B, din conținutul propoziției și din împrejurările enunțării ei. Aceste procese deductive nu sunt inferențe logice din două motive: ascultătorul poate **să greșească** închipuindu-și că locutorul a implicitat ceva prin propoziția sa (caracteristică care face ca implicaturile să fie anulabile) sau, invers, locutorul poate implicita ceva de care interlocutorul nu își dă seama (Bach, 2005).

Am arătat că Grice a subliniat caracterul general al maximelor conversaționale, deoarece acestea se pot regăsi în alte activități, nelingvistice, în care mai multe persoane colaborează. Martine Bracops (2006: 80) ilustrează această idee cu exemplul a două persoane (să zicem Radu și Mihai) care asamblează împreună o mobilă. Radu montează mobila iar Mihai îl ajută. Putem regăsi în această activitate echivalentul maximelor lui Grice:

- maxima de cantitate: dacă într-o anumită fază a montajului Radu are nevoie de șase șuruburi, se așteaptă ca Mihai să îi dea șase șuruburi, și nu trei sau zece;
- maxima de calitate: dacă Radu are nevoie de șuruburi, speră ca Mihai să-i dea șuruburi și nu cuie;
- maxima de pertinență: dacă într-o anumită fază a activității Radu trebuie să fixeze un șurub, se așteaptă ca Mihai să îi dea o șurubelniță și nu un ciocan sau un cleşte;
- maxima de manieră: în fiecare fază a activității, Radu se așteaptă ca Mihai să se comporte într-un anumit fel. Va trebui să aleagă de fiecare dată unealta adecvată și nu să dea toată trusa (deci acțiunile trebuie să fie clare și fără ambiguitate); trebuie să așeze fiecare unealtă de care Radu are nevoie lângă Radu, și nu în capătul celălalt al încăperii (deci Mihai trebuie să aibă un comportament care să conducă la o economie de timp, similar cu conciziunea); trebuie să dea uneltele într-o anumită ordine, care să corespundă operațiilor pe care Radu trebuie să le săvârșească (deci Mihai trebuie să fie ordonat).

Arătând că metodele folosite la studiul limbajului comun pot fi aplicate și altor activități umane, Grice devine precursorul pragmaticii cognitive a lui Sperber și Wilson, care studiază comunicarea umană în întregul ei și nu numai comunicarea lingvistică (*v.* Capitolul 11).

8.3.3. 'Briciul lui Grice'

'Briciul lui Grice' reprezintă o variantă a unui faimos principiu filozofic numit 'briciul lui Ockham'. Numele acestei norme provine de la călugărul franciscan englez William Ockham (aprox. 1285-1349). Este vorba despre un principiu care orientează modul de construire al unei teorii, normă cunoscută şi sub numele de 'principiul economiei' sau 'principiul parcimoniei'.

Comentariu

Scriitor şi teolog, William Ockham a fost una dintre gloriile filozofiei scolastice, apărător al nominalismului şi precursor al empirismului. A rămas celebru prin formularea principiului cunoscut în logică ca 'principiu al lui Ockham'.

Acest principiu ni s-a transmis în două variante: *entia non sunt multiplicanda praeter necessitatem* «entităţile nu trebuie să fie multiplicate fără necesitate» sau *pluralitas non est ponenda sine necessitate* «multiplii nu trebuie să fie folosiţi fără necesitate». Acest principiu, care se regăseşte în forme uşor diferite deja la Aristotel, Toma de Aquino şi Duns Sccott, a fost reformulat în epoca modernă. Am putea cita formularea lui Wittgenstein («Dacă un semn nu are întrebuinţare, atunci nu are nici semnificaţie. Acesta este sensul devizei lui Ockham» *Tractatus logico philosophicus,* 3.328) şi pe cea a lui Albert Einstein («Totul trebuie făcut în modul cel mai simplu posibil, ceea ce nu înseamnă într-un mod simplist»).

Aplicat în lingvistica modernă, briciul lui Ockham a reprezentat o reacţie la tendinţa semanticii structurale de a multiplica semnificaţia elementelor lingvistice (cuvinte, sintagme, enunţuri) pentru a explica diferitele lor accepţii în diferite contexte. De exemplu, verbul *a bate* descrie acţiuni destul de diferite în *a bate un animal* (= «a lovi repetat un animal»), *a bate un adversar în alegeri* (= «a obţine mai multe voturi, a câştiga nişte alegeri»), *a bate drumurile* (= «a umbla fără rost, a hoinări»), *a bate toba* (= «a răspândi zvonuri, a nu păstra un secret»), *a bate palma* (= «a ajunge la o înţelegere, la un acord»), *a bate la ochi* (= «a atrage atenţia, a fi suspect») etc. Pentru a explicita acest gen de fenomene, semantica structurală, ca şi semantica care s-a dezvoltat în cadrul gramaticilor generative în anii '70, au stipulat existenţa mai multor verbe *a bate*: $a\ bate_1$, $a\ bate_2$, $a\ bate_3$, …, $a\ bate_n$.

O asemenea descriere multiplică, evident 'sensurile', deoarece fiecare cuvânt al limbii are accepţii diferite. Am putea atunci vorbi despre un număr foarte mare de 'cuvinte' din limbă, fiecare accepţie a unui cuvânt fiind considerată un cuvânt nou. În plus, este dificil să se stabilească numărul exact de sensuri pentru un anumit cuvânt şi este evident că deseori limitele dintre semnificaţii sunt stabilite subiectiv. Este suficient să comparăm numărul de sensuri stabilite de diferite dicţionare pentru acelaşi cuvânt pentru a vedea diferenţe, uneori mari.

Prin 'briciul' său, Grice a redus multitudinea de sensuri ale cuvintelor sau enunţurilor la elementele semantice pe care unitatea lingvistică în chestiune le prezintă întotdeauna, celelalte semnificaţii (care sunt, practic, infinite) fiind numai efecte contextuale.

Definiţia 3. Briciul lui Grice

Dacă nu există o altă motivaţie, este preferabil să se postuleze implicaturi mai degrabă decât sensuri (sau chiar implicaturi semantice sau presupoziţii semantice), deoarece implicaturile conversaţionale pot fi motivate de principii psihosociale independente[12] (Grice, 1978: 47).

Principiul briciului lui Grice derivă din convingerea că infinita variaţie a sensului expresiilor lingvistice derivă din folosirea lor, şi nu din codul lingvistic. Aplicarea acestui principiu a condus la descrieri semantice minimale, într-o abordare numită **teorii ale univocităţii** care se opun **teoriilor ambiguităţii** din semantica deceniilor precedente. În teoriile univocităţii se atribuie expresiilor lingvistice semnificaţii minimale, în timp ce semnificaţia ce derivă dintr-o folosire particulară este dedusă pragmatic datorită maximelor conversaţionale (Horn, 1985; Mœschler, 1992; Mœschler/Auchlin, 1997: 167).

8.3.4. Implicaturile conversaţionale

Implicaturile conversaţionale rezultă din aplicarea maximelor conversaţionale pornind de la premisa că interlocutorii respectă principiul de cooperare. Este partea centrală a teoriei lui Grice, reprezentând marea ei noutate: pentru ca să poată interpreta (adică pentru ca să înţeleagă) un enunţ locutorii trebuie să facă deducţii, care se prezintă sub forma unor inferenţe non demonstrative.[13]

Identificarea implicaturilor conversaţionale

Implicaturile convenţionale nu creează probleme de identificare, deoarece fac parte integrantă din sensul anumitor expresii lingvistice. Însă în cazul implicaturilor conversaţionale, care nu ţin de codul lingvistic ci de **folosirea** acestui cod, ne putem pune întrebarea în ce mod locutorii ajung să le descopere. Să examinăm exemplul următor:

(21) A: «- Maşina mea e în pană.»
B: «- La colţul străzii e un atelier de reparaţii.»

---

[12] «Other things equal, it is preferable to postulate conversational implicatures rather than senses, conventional semantic implicatures, or semantic presuppositions because conversational implicatures can be derived from independently motivated psycho-social principles.»

[13] Amintim că în cazul inferenţelor (deducţiilor) non demonstrative, adevărul premiselor nu garantează adevărul concluziei. Din această cauză, inferenţele non demonstrative sunt anulabile (*v*. secţiunea 1.5, p. 9).

[*Dacă A presupune că B respectă Principiul de Cooperare, A deduce ideea că informaţia oferită de B este pertinentă pentru situaţia în care se află şi pe care tocmai a comunicat-o; deci A va deduce că atelierul este deschis şi că va găsi acolo un mecanic capabil să-i repare maşina.*]

Dacă locutorul, bazându-se pe o maximă sau alta, deduce o idee oarecare, se va spune că a derivat o **implicatură conversaţională**, care decurge, deci, dintr-un proces cerebral, ce se desfăşoară în mintea locutorului.

Definiţia 4. Implicatura conversaţională

Locutorul *L* spune *p*, dar implicitează *q* ddacă:

(i) se presupune că *L* respectă Maximele Conversaţionale sau cel puţin Principiul de Cooperare (ipoteza cooperativă);

(ii) ipoteza conform căreia «prin enunţarea lui *p*, *L* gândeşte de fapt *q*» este necesară pentru ca exprimarea lui *L* să fie consistentă cu (i); deci auditorul (*A*) deduce din *p* ceea ce *L* gândeşte şi, deci, implicitează informaţia *q*;

(iii) *L* crede (sau ştie) că *A* este capabil să determine faptul că ipoteza din (ii) este adevărată (cunoştinţe comune). Deci, pronunţând *p*, *L* a implicitat *q*. (Grice, 1978: 31; Davis, 2005).[14]

Dacă aplicăm această definiţie exemplului (20) (cel în care A întreabă unde se găseşte Mihai iar B îl informează că o Dacie albastră se găseşte în faţa casei Mariei) implicatura enunţului este dată de presupunerea că răspunsul lui B respectă două reguli de bun simţ: (i) contribuie la conversaţie conform Principiului de Cooperare, (ii) respectă direcţia conversaţiei imprimată de A, şi anume un schimb de informaţii despre locul unde se găseşte Mihai. Prin răspunsul său, B se aşteaptă ca primul vorbitor (A) să-şi dea seama că el, B, crede că Mihai se găseşte în casă Mariei; deoarece informaţia ar putea fi interpretată ca o indiscreţie, B nu afirmă, ci numai sugerează acest răspuns.

Grice consideră nu numai că implicaturile conversaţionale se constituie datorită relaţiei cu Principiul de Cooperare, dar şi că ele pot fi calculate pe baza acestui principiu:

---

[14] "He has said that *p*; there is no reason to suppose that he is not observing the maxims, or at least the Cooperative Principle; he could not be doing this unless he thought that *q*; he knows (and knows that I know that he knows) that I can see that the supposition that he thinks that *q* IS required; he has done nothing to stop me thinking that *q*; he intends me to think or is at least willing to allow me to think, that *q*; and so he has implicated that *q*" (Grice, 1978: 47).
«El (locutorul) a spus *p*; nu există nici un motiv să se presupună că locutorul nu respectă maximele, sau cel puţin Principiul Cooperării; nu putea să spună *p* dacă nu gândea *q*; locutorul ştie (şi ştie că eu ştiu că el ştie) că îmi dau seama că supoziţia că el, locutorul, gândeşte *q* ESTE necesară; şi nu a făcut nimic ca eu, auditorul, să nu gândesc *q*; locutorul intenţionează ca eu să gândesc *q* sau cel puţin îmi permite să gândesc *q*; în acest fel el implicitează *q*.»

Definiţia 5. Ipoteza de calculabilitate

Implicaturile conversaţionale trebuie să poată fi calculate. Să calculezi o implicatură înseamnă să o deduci, în mod specific, plecând de la Principiul de Cooperare, folosind datele furnizate de sensul propoziţiei şi de contextul de enunţare[15] (Davis, 2005).

Rezultă că recuperarea unei implicaturi conversaţionale este rezultatul unei deducţii, sau inferenţe non demonstrative dirijată de reguli. Dat fiind că o inferenţă non demonstrativă nu garantează adevărul concluziilor pe baza adevărului premiselor, această caracteristică a implicaturilor a fost numită 'proprietatea **anti-contextualistă**' şi este considerată ca un punct de originalitate al teoriei lui Grice (Mœscheler/Auchlin, 1997: 168).

Dacă interlocutorul refuză să participe la schimbul lingvistic, Principiul Cooperării nu este respectat şi conversaţia nu are loc, sau cel puţin ea nu se va desfăşura în direcţia propusă de primul locutor.

(22) A: «- Unde e Mihai?»

B: «- Nu pot/nu vreau să-ţi spun/Nu-ţi spun!»

[*Personajul B refuză să participe la schimbul de informaţii privind locul unde se găseşte Mihai fără să dea explicaţii. Conversaţia nu are loc pentru că B respinge propunerea lui A (cea a schimbului de informaţii privind locul unde este Mihai). În această situaţie, conversaţia nu are loc pentru că B nu se conformează Principiului de Cooperare.*]

(23) a. [*Pe stradă, un militant ecologist se adresează unui trecător*]:

A. «- Vreţi să semnaţi o petiţie contra construirii unei noi centrale nucleare în România?»

B: «- Nu, mulţumesc.»

b. [*Un copil, Ion, se adresează surorii lui mai mici, Maria*]:

ION: «- De ce plângi?»

MARIA: «- Lasă-mă în pace! Pleacă de-aici!»

[*În (a), B refuză să colaboreze, deci comunicarea se întrerupe. În (b) Maria refuză să comunice fratelui ei motivele pentru care plânge. Schimbul verbal se opreşte aici.*]

Dacă interlocutorul acceptă să participe la schimbul verbal propus de primul locutor, conversaţia are loc datorită punerii în aplicare a Principiului de Cooperare. O trăsătură originală a teoriei lui Grice derivă din faptul că se creează un cadru conceptul care funcţionează nu numai când locutorii respectă

---

[15] «**Calculability Assumption**: Conversational implicatures must be capable of being worked out. To "work out" an implicature is to infer it in a specific way from the Cooperative Principle using particular facts about the meaning of the sentence uttered and the context of utterance».

maximele (situaţie pe care Grice o numeşte 'utilizarea maximelor') dar şi în cazurile în care locutorul deliberat încalcă maximele, sau o parte din ele (Grice vorbeşte în acest caz despre o 'exploatare a maximelor'). Această caracteristică derivă din faptul că maximele conversaţionale nu sunt reguli normative, ci principii generale care uşurează interpretarea enunţurilor.

Utilizarea maximelor conversaţionale

Dacă locutorul respectă una sau mai multe maxime, se vorbeşte despre **implicaturi standard** sau de **utilizarea** lor.

Respectarea maximei cantităţii poate fi ilustrată cu exemple de felul următor:

(24) a. Drapelul este alb.

b. Drapelul este în întregime alb.

[*Maxima de cantitate este respectată dacă locutorul, pronunţând propoziţia (a) vrea să transmită informaţia (b), deoarece, dacă drapelul ar fi avut o parte care să fie, să zicem, neagră, locutorul ar fi trebuit să o spună, pentru a da cantitatea de informaţii adecvată.*]

(25) a. Drapelul este alb şi negru.

b. Drapelul este parţial alb.

c. Drapelul este parţial negru.

[*Enunţând propoziţia (a), locutorul spune că drapelul nu are nici o culoare în plus faţă de cele menţionate, implicând deci atât (b) cât şi (c).*]

(26) a. Maria are trei apartamente.

b. Trenul pleacă la ora 8 şi 32 de minute.

[*Aceste propoziţii respectă maxima de cantitate dacă Maria este proprietara a exact trei apartamente (şi nu a patru sau două, de exemplu) şi dacă ora programată pentru plecarea trenului este ora 8 şi 32 de minute, şi nu 8 şi 25 de minute sau 8 şi 45 de minute.*]

Respectarea maximelor de veridicitate şi de pertinenţă poate fi verificată numai dacă comparăm enunţurile cu realitatea pe care o descriu:

(27) A: «- Ştii la ce adresă locuieşte Maria?»

B: «- Da, locuieşte în Bucureşti, pe strada Eminescu nr. 24, la etajul 3, apartamentul 12.»

[*Răspunsul lui B respectă maxima de pertinenţă, fiind un răspuns direct la întrebarea lui A, deci un răspuns pentru interpretarea căruia nu sunt necesare procese deductive (implicaturi); dacă Maria locuieşte cu adevărat la această adresă, este respectată şi maxima de calitate (de veridicitate). În plus, răspunsul este ordonat: localizarea locuinţei pleacă de la mare la mic – oraş, stradă, număr, etaj, apartament, aşa cum prezentăm informaţia când scriem adresa pe un plic.*]

Uneori locutorul nu este sigur de adevărul informațiilor pe care le transmite. În acest caz, dacă vrea să respecte maxima de manieră, trebuie să își ia măsuri de precauție prin modalizarea răspunsului, pentru nu a putea fi acuzat că dă informații inexacte sau că deliberat minte:

(28) a. A: «- Maria a plecat în vacanță?»
B: «- **După câte știu eu,** nu a plecat încă.»

b. **Poate că greșesc,** dar cred că am văzut o verighetă pe degetul lui Victor.

c. Domnule, **îmi închipui că** lucrați la poliție.

d. **Aș spune** că Ioana s-a supărat.

[*În (a), personajul B exprimă faptul că nu a aflat că Maria ar fi plecat deja în vacanță, dar nu știe dacă această informație este exactă. Partea evidențiată în (b) exprimă rezerva locutorului privind ceea ce crede că a văzut, verigheta la degetul lui Victor, deci semnul că s-a căsătorit. Persoana care pronunță propoziția (c) nu este sigură de locul unde lucrează interlocutorul său, are însă motive să facă supoziția că este angajat în poliție. În (d) locutorul își exprimă rezerva față de afirmația pe care o face folosind condiționalul-optativ, a avut impresia că Ioana s-a supărat, dar e posibil (și o spune explicit) să se fi înșelat.*]

Exprimând prin diferite mijloace lingvistice îndoieli asupra ceea ce afirmă, locutorii respectă maxima de manieră, atrăgând atenția interlocutorilor asupra faptului că ceea ce a spus e probabil/posibil să fie adevărat, dar nu garantează adevărul acestor afirmații cu 100%. Categoria semantică a modalității exprimă de multe ori acest tip de rezerve ale locutorului privind valoare de adevăr a frazei enunțate.

Maxima de manieră se manifestă atunci când locutorul face eforturi să aibă un discurs clar și economic, adică fără neclarități sau ambiguități, fără lungimi excesive sau exagerat de scurt.

(29) Uite o zebră! Vreau să spun un pasaj pietonal, putem traversa pe acolo.

[*Locutorul își dă seama că, din cauza cuvântului* zebră *care este polisemantic, propoziția sa poate fi ambiguă. Pentru a elimina ambiguitatea, adaugă explicații: nu este vorba de o zebră în sensul de «cal sălbatic african, vărgat cu dungi negre sau brune» ci de locul pe unde este permis pietonilor să traverseze strada, marcat de dungi albe sau galbene, ce amintesc de blana vărgată a zebrei.*]

Anumite expresii, mai ales conjuncțiile simple sau compuse, impun o anumită ordine care trebuie să fie respectată, ordine ce ne face să ne gândim la maxima de manieră («fiți ordonați»). De exemplu, conjuncția *și* poate avea același sens cu conjuncția logică corespunzătoare, în sensul că expresia complexă rezultată din legarea prin *și* a două propoziții (mai) simple va fi adevărată dacă

ambele propoziţii simple constitutive sunt adevărate. În acest caz, ordinea de apariţie a propoziţiilor nu are importanţă, expresia (p & q) semnificând acelaşi lucru cu expresia (q & p). În alte situaţii, conjuncţia *şi* înseamnă *după aceea*, *apoi*, situaţie în care ordinea de ocurenţă a propoziţiilor este pertinentă, ca şi pentru *deci*, *în consecinţă*, *ca urmare* etc.

(30) a_1. Londra este capitala Marii Britanii şi Parisul este capitala Franţei.
a_2. Parisul este capitala Franţei şi Londra este capitala Marii Britanii.
b_1. Ion s-a urcat în maşină şi s-a îndreptat spre teatru.
b_2.?Ion s-a îndreptat spre teatru şi s-a urcat în maşină.
c_1. Paul l-a împins pe Ion şi Ion a căzut
c_2.?Ion a căzut şi Paul l-a împins.
d_1. Socrate a băut cucută şi a murit.
d_2. *Socrate a murit şi a băut cucută.
e_1. Am refuzat, şi e inutil să insişti.
e_2.?E inutil să insişti, şi am refuzat.

[*Cele două fraze din (a) sunt adevărate dacă cele două propoziţii care le formează sunt adevărate, adică dacă Londra este cu adevărat capitala Marii Britanii şi Parisul cu adevărat capitala Franţei. Ordinea nu este importantă, în sensul că nu influenţează valoarea de adevăr a întregului: (a_2) este adevărată în exact aceleaşi condiţii cu (a_1), conjuncţia fiind în logică un conector comutativ; (a_1) şi (a_2) transmit aceeaşi informaţie. În (b), (c) şi (d) conjuncţia* şi *are o semnificaţie diferită. În (b)* şi *înseamnă* (şi) apoi*; deci, chiar dacă (b_2) ar fi considerată sintactic corectă, ea nu este echivalentă cu (b_1). În (c) conjuncţia are un sens cauzal, căderea lui Ion fiind provocată de faptul că a fost împins de Paul. Dacă Paul l-a împins pe Ion după ce acesta căzuse, (c_2) este acceptabilă, dar transmite o informaţie diferită de cea din (c_1). În (d), conjuncţia* şi *introduce o propoziţie care exprimă o consecinţă directă, moartea fiind urmarea directă a înghiţirii otrăvii. Ordinea inversă este, în acest caz, imposibilă, deoarece este imposibil să exprimi cu conjuncţia* şi *mai întâi consecinţa şi apoi faptul care o determină.*[16] *Pentru acest motiv (e_2) este o propoziţie incorectă.*]

Exemplele (30b-e) ilustrează modul în care maxima conversaţională «fiţi ordonaţi» trebuie să fie aplicată. Maxima îl obligă pe locutor să prezinte frazele care descriu o secvenţă de evenimente în ordinea în care aceste evenimente se produc, ca în ($30b_1$). Dacă este vorba de raporturi între propoziţii de tip cauzal, (30c-d), sau logic, (30e), e normal ca locutorul să formuleze mai întâi cauzele şi apoi efectele, mai întâi faptele şi apoi consecinţele. Aceste

---

[16] Există conectori sintactici care impun o ordine inversă de ocurenţă: *Socrate a murit pentru că/deoarece a băut cucută.* Această situaţie nu anulează maxima de manieră, căci această ordine inversă este obligatorie, făcând parte din semnificaţia conectorului: **Socrate a băut cucută pentru că a murit.*

exemple ilustrează importanţa ordinii de apariţie a elementelor în discurs, şi deci însemnătatea maximei de manieră.

Exploatarea maximelor conversaţionale

Exploatarea (sau violarea)[17] maximelor conversaţionale nu anulează Principiul Cooperării, pentru că deducţiile numite implicaturi derivă tocmai din convingerea participanţilor la conversaţie că locutorul a dat un răspuns cooperativ.

În conversaţie pot fi întâlnite mai multe situaţii de exploatare a unei sau a mai multor maxime conversaţionale.

Contradicţii între două sau mai multe maxime

Locutorul se găseşte uneori în imposibilitatea de a respecta simultan două sau mai multe maxime. Conflictul priveşte cel mai des maxima de cantitate şi maxima de calitate (de veridicitate). De exemplu, cineva poate cere informaţii pe care locutorul nu le cunoaşte decât parţial. În acest caz locutorul se găseşte în situaţia de a alege între două posibilităţi. Poate da informaţiile pe care le are, dar care sunt incomplete. Respectă deci maxima de calitate, dar nu respectă maxima de cantitate. Sau, dacă dă cantitatea de informaţii care i se cere, ar trebui să spună lucruri pe care nu le cunoaşte sau de adevărul cărora nu este sigur. Respectă deci maxima de cantitate, dar încalcă maxima de calitate. De cele mai multe ori, locutorul alege comportamentul în favoarea maximei de calitate, deci spune puţinele lucruri pe care le cunoaşte, dar de al căror adevăr este sigur.

(31) a. A: «- Unde locuieşte George?»
B: «- Într-un sat mic, pe lângă Turda.»

b. A: «- Ştiţi unde pot găsi o alimentară?»
B: «- Mi se pare că este una pe strada paralelă.»

[*Este evident că în aceste două exemple, răspunsurile lui B nu respectă maxima de cantitate, pentru că nu conţin toate informaţiile cerute, şi anume, pentru (a) adresa exactă a lui George (localitate, stradă, număr etc.), pentru (b) indicaţii mai precise privind locul unde se găseşte cea mai apropiată alimentară. Totuşi, pe baza Principiului Cooperării, A trebuie să presupună că B a exprimat toate informaţiile de care dispune. În acest caz, dacă B ar încerca să dea mai multe informaţii, pentru a satisface maxima de cantitate, ar risca să*

[17] Martine Bracops (2006: 87-91) face o diferenţă între violarea şi exploatarea maximelor. Aplică termenul de 'violare' pentru cazurile de conflict între maxime şi pentru încălcări ale regulilor făcute involuntar. Violările voluntare privesc numai refuzarea Principiul Cooperării. Termenul de 'exploatare' este rezervat cazurile de transgresiune voluntară, când locutorul vrea să obţină un anumit efect stilistic. Această diferenţiere nu apare în scrierile lui Grice şi deseori este greu să-ţi dai seama dacă o anumită încălcare este voluntară sau nu. Din acest motiv, în paginile care urmează termenii de 'violare' şi 'exploatare' sunt sinonimi.

violeze cea de a doua maximă, de calitate, care interzice locutorului să dea informații de adevărul cărora nu e sigur.]

Exploatarea maximei de cantitate

Există şi alte tipuri de violări ale maximei de cantitate. De exemplu, 'cantitatea de informaţie cerută' implică şi faptul că predicatul logic al enunţului trebuie să aducă o informaţie nouă, faţă de subiectul logic, pe baza unui principiu foarte general conform căruia un enunţ trebuie să furnizeze interlocutorilor o informaţie nouă:

(32) Ion a intrat în clasă.

[*Din punctul de vedere al informaţiei cerute, putem separa acest enunţ în două părţi: informaţia cunoscută tuturor participanţilor la discurs este reprezentată de subiectul cunoscut nu numai din punct de vedere gramatical dar şi din punct de vedere referenţial (cine este persoana desemnată de numele propriu* Ion*). Informaţia nouă priveşte ceea ce Ion a făcut, şi anume că a intrat în clasă.*]

Există o categorie specială de enunţuri, numite 'tautologii' (din cuvântul grec *tautologos* «faptul de a spune din nou acelaşi lucru») care nu au această proprietate. În accepţiunea obişnuită, cuvântul 'tautologie' este sinonim cu 'truism', 'pleonasm' sau 'lapalisadă'.[18] Astfel de enunţuri constituie o violare (involuntară sau nu) a maximei de cantitate.

În logică, cuvântul 'tautologie' desemnează o propoziţie întotdeauna adevărată. Această proprietate derivă dintr-o anumită folosire a conectorilor şi a negaţiei:

(33) a. Mihai va veni sau nu va veni.
b. Dacă a făcut-o, a făcut-o.

[*Aceste enunţuri sunt adevărate în toate împrejurările posibile (logicienii spun 'în toate lumile posibile', adică în toate situaţiile posibile sau imaginabile). Propoziţia din (a) este o disjuncţie dintre o propoziţie şi negaţia ei* ($p \vee \neg p$ *«p sau non p»). Propoziţia (b) este o implicaţie: pentru orice* p, p *implică* p ($p \rightarrow p$)*: dacă* p *este o propoziţie adevărată, implicaţia este adevărată (căci o expresie*

[18] Este vorba despre greşeli de stil, care toate violează maxima de cantitate: un truism este un adevăr atât de evident că nu merită spus, tip *dacă nu a plecat înseamnă că a rămas* (Grand Robert). Pleonasmul este o expresie care repetă inutil ceea ce a fost deja spus, tip *o viaţă vie, coboară în jos* etc. Expresia *adevăr à la Palisse* sau cuvântul *lapalisadă* fac aluzie la un cântec popular francez despre Jacques de Chabannes, senior de La Palissee (1470-1525) care a murit în cursul bătăliei de la Pavia, în perioada domniei regelui Francisc I: *Monsieur de la Palisse est mort/Mort devant Pavie/Un quart d'heure avant sa mort/Il était encore en vie.* «Domnul de la Palisse a murit/A murit sub zidurile oraşului Pavia/Un sfert de oră înainte de a muri/Era încă (cât se poate de) viu.» Autorul cântecului popular avea, desigur, intenţia să spună că Jacques de la Palisse, mareşal al Franţei, era bine şi a luptat cu mult curaj înainte de a fi făcut prizonier şi ucis, dar rezultatul a fost o afirmaţie prostească, care stârneşte râsul.

adevărată implică o expresie adevărată), iar dacă p *este falsă, implicația este de asemenea adevărată (căci o expresie falsă implică o expresie falsă). Pentru ca o propoziție să transmită o cantitate suficientă de informație, trebuie ca ea să poată fi uneori adevărată și alteori falsă. Tautologiile nu respectă, deci, maxima de cantitate.*]

Comentariu

Conform definiției conectorilor din logică, o disjuncție este falsă ddacă cel puțin una dintre cele două propoziții pe care le leagă este adevărată; o implicație este falsă numai dacă antecedentul este adevărat și consecventul fals. Am putea explicita valoarea de adevăr a propoziției (33) cu ajutorul tabelelor de adevăr (procedeu inventat de Wittgenstein), unde A prescurtează valoarea 'adevărat', iar F 'fals':

p	p	$p \rightarrow p$
A	A	A
F	F	A

p	$\neg p$	$p \vee \neg p$
A	F	A
F	A	A

Se vede că, oricare ar fi valoarea de adevăr a lui *p*, expresia este întotdeauna adevărată. O expresie de acest fel este numită de Carnap 'expresie logic adevărată'.

Există o altă categorie de enunțuri tautologice, care sunt întotdeauna adevărate pentru că subiectul și predicatul lor sunt identice:

(34) a. Băieții (sunt) tot băieți.
b. La război ca la război.

[*(a) și (b) sunt enunțuri care violează maxima de cantitate din cauza identității dintre subiect și predicat: (a)* ∀x(băiat(x) → băiat(x) *(«pentru orice* x*, dacă* x *este un băiat atunci* x *este un băiat»), (b)* ∀x[(fi_la_război(x)) = (fi_la_război(x))] *(«pentru orice* x *dacă* x *este la război atunci* x *este la război»). Această formalizare face să apară și mai evident caracterul non-informativ al enunțurilor.*]

Un locutor poate face involuntar un pleonasm, comițând, deci, o greșeală de stil, uneori ironizată de interlocutori:

(35) A: «- Datorită metodelor noastre, resursele dumneavoastră vor fi optimizate mai bine.»

B: «- Bine! N-aș vrea să fie optimizate mai rău!»

[*Personajul A face un pleonasm, deoarece verbul* a optimiza *implică tocmai o folosire mai adecvată sau un randament mai bun. B a sesizat greșeala lui A și răspunsul său este ironic, conținând o contradicție voluntară: dacă* a optimiza mai bine *este un pleonasm,* a optimiza mai rău *este o contradicție.*]

Când nu face greşeli, locutorul foloseşte propoziţii tautologice pentru a obţine un anumit efect, pentru a transmite un anumit conţinut, deci încalcă maxima de cantitate intenţionat. Uneori efectul este numai de natură semantică, cum este cazul pleonasmelor foarte uzuale tip *am văzut cu ochii mei/am auzit cu urechile mele*, cu valoare emfatică, prin care locutorul garantează adevărul informaţiilor văzute, respectiv auzite.

În alte cazuri, efectele sunt de natură pragmatică în sensul că locutorul, respectând Principiul Cooperării, exploatează maxima de cantitate pentru a induce o semnificaţie non-naturală, adică o implicatură:

(36) [*Într-o cameră de la parter al cărei geam tocmai a fost spart de o minge de fotbal. A se uită pe fereastră*]:

A: «- Uite-i pe Radu şi Ionuţ care fug. Ei sunt autorii.»

B: «- Băieţii (sunt) tot băieţi!»

[*B pronunţă o propoziţie prin care arată o oarecare indulgenţă faţă de ce au făcut cei doi băieţi: băieţilor le place să se joace cu mingea, deci este oarecum normal ca, din când în când, să spargă geamuri şi apoi să fugă, ca să nu fie pedepsiţi.*]

(37) a. [*Mai multe persoane sunt la un picnic pe malul unui lac*]:

A: «- Am uitat paharele acasă Va trebui să bem din sticlă sau să nu bem de loc.»

B: «- La război, ca la război!»

b. A: «- Pentru protecţia video a Parisului, prefectul a pus să se instaleze încă 1.226 de camere de supraveghere. Speră să ajute astfel pe poliţişti să-i identifice pe răufăcători.»

B: «- La război, ca la război!»

[*Aceste exemple ilustrează două dintre principalele folosiri ale expresiei tautologice* la război ca la război*: în (a), B vrea să spună «trebuie să ne adaptăm situaţiilor, chiar neplăcute», vrând deci să spună că este dispus să bea din sticlă; în (b), aceeaşi expresie înseamnă «în perioade dificile, toate mijloacele sunt bune pentru a combate un fenomen negativ». Este, deci, de acord cu întărirea supravegherii video la Paris. Aceste exemple arată cum se schimbă cu contextul semnificaţia non-naturală.*]

Maxima de cantitate este exploatată dacă locutorul dă prea puţine informaţii, sau dimpotrivă, dă o informaţie prea abundentă:

(38) a. A: «- Eşti mulţumit de noul tău contabil?»

B: «- Surâde foarte frumos.»

b. [*Fragment din cronica muzicală a unui spectacol cu opera «Aida» de Verdi*]:

În rolul lui Radames, tânărul tenor X, purtând o frumoasă perucă neagră și îmbrăcat cu o armură aurită, a scos, așezat în fața scenei, sunete de lungime, înălțime, intensitate și durată diferite.

[*În aceste două exemple, locutorul încalcă maxima de cantitate și pe cea a pertinenței: în (a), locutorul B nu spune nimic despre calitățile profesionale ale noului contabil, face o simplă remarcă despre surâsul lui. În funcție de mimică și de intonație vorbitorul poate implicita faptul că noului contabil îi lipsesc calitățile profesionale. În (b) implicatura negativă este evidentă: autorul cronicii dă tot felul de detalii asupra interpretului rolului lui Radames (prea multe detalii), dar nu spune nimic despre modul în care a cântat, evident pentru că vrea să impliciteze că sunetele produse de tânărul tenor nu au fost muzică.*]

Exploatarea maximei de calitate

O altă maximă frecvent exploatată este maxima de calitate, conform căreia locutorul trebuie să dea informații adevărate. Totuși locutorul poate pronunța enunțuri care, în sens propriu, sunt false, comunicând 'adevărata' informație printr-o metaforă sau o implicatură conversațională. Alteori maxima este încălcată pentru că locutorul afirmă fără să aibă dovezi sau spune intenționat falsul. În numele unor principii etice, ce au inspirat maxima de calitate, locutorul poate fi acuzat, pe drept sau pe nedrept, de minciună:

(39) a. [Olga] pusese mâna pe șaua de piele [a motocicletei]. «- Ia-mă cu tine, George. «- Doi oameni care trec frontiera clandestin au mai puține șanse decât unul singur. **Te chem imediat ce se liniștesc lucrurile.**» «- **Minți**, George!» Începuse să râdă. «- Nu fi bleagă! Ești singura femeie care a contat vreodată pentru mine. Dovadă, ți-am încredințat Madona. Ai grijă de ea.» (Rodica Ojog-Brașoveanu, *320 pisici negre*)

b. [...] frecându-și mâinile, bătrânul [Costache Giurgiuveanu] o luă mărunt pe scară în jos. «- Ți-a cerut bani?» întrebă, supărată, Otilia pe Felix. «- **Nu! minți acesta.**» «- **Ba ți-a cerut!**» întări fata cu o intonație care n-admite replică. «Papa este un om bun», urmă Otilia după oarecare trecere de timp, luând pe Felix de braț, «însă are ciudățeniile lui. Trebuie să fii îngăduitor cu el.» (George Călinescu, *Enigma Otiliei*, vol. I)

[*Personajele din (a) își propun să fugă din România comunistă. Olga se teme că, dacă nu trec granița împreună, va rămâne abandonată în România și îl acuză pe George că o minte când îi promite că o va chema la el, în străinătate, mai târziu. Dacă George minte cu adevărat, a încălcat maxima de calitate. Pe de altă parte, prin acuzația de minciună și Olga încalcă aceeași maximă, făcând o afirmație pentru care nu are dovezi și pe care George încearcă să o combată cu noi argumente. În (b) este vorba despre ceea ce se cheamă o 'minciună nobilă' 'diplomatică' sau 'albă': Felix o minte pe Otilia , încălcând maxima de veridicitate, nu din dorința de a o înșela pentru a obține un avantaj, ci pentru a nu-l pune într-o situație jenantă pe bătrânul Costache Giurgiuveanu care, fiind avar, îi ceruse bani 'cu împrumut'*.]

(40) Doamna Popescu a fost uimită să afle că “prâslea” a spus o minciună. Luându-l deoparte pentru o discuţie de la inimă la inimă, ea s-a apucat să-i explice plastic despre gravitatea trăirii în neadevăr: «- **Toţi copiii care mint sunt luaţi de un om negru, cu coarne roşii şi cu coadă lungă. Sunt duşi pe planeta Marte şi-i pune la munci chinuitoare în întuneric pentru cincizeci de ani.** Ce zici, **mai spui minciuni**?» «- Nu, mamă», a răspuns copilul gânditor, «**tu le spui mult mai frumos**.» (http://revistaimpuls.wordpress.com/2008/10/07/adevarul-despre-minciuna/)

[*Acest text ilustrează ceea ce am putea numi o 'minciună pedagogică': din dorinţa de a-şi convinge fiul să aibă cu comportament corect, mama îi spune o poveste exagerată despre felul în care sunt pedepsiţi copiii mincinoşi. În acest caz 'pedagogia' nu funcţionează pentru că băiatul îşi dă seama că povestirea mamei nu poate fi adevărată.*]

(41) «- Ivan, unde mergi? Merg la Minsk.» «- Minţi Ivan. Îmi spui că mergi la Minsk pentru ca să cred eu că tu mergi la Moscova, dar de fapt tu mergi la Minsk. Minţi Ivan.» (http://www.logosquotes.org/words/ correzioni/frasi_RO.html)

[*Acest mic dialog glumeţ se bazează pe două premise: (i) Ivan obişnuieşte să mintă; (ii) el se duce sau la Moscova, sau la Minsk. Pe baza primei premise, când Ivan spune ceva, interlocutorii au tendinţa să considere că minte, deci că ceea ce spune este fals. Rezultă că Ivan minte… când spune adevărul.*]

Comentariu

Un exemplu ca (41) ne face să ne gândim la paradoxul mincinosului, numit şi 'paradoxul cretanilor' sau 'paradoxul lui Epimenide, cretanul' (personaj cvasi mitic din sec. al VII^{lea} - al VI^{lea} î. Hr.). Paradoxul derivă din faptul că propoziţiile ce îl constituie par să se situeze în afara principiului contradicţiei, conform căruia o propoziţie nu poate fi simultan adevărată şi falsă.

Paradoxul ni s-a transmis în mai multe variante, printre care următoarea: „Eu, care sunt din Creta, spun că **toţi cretanii sunt mincinoşi**”; adică „Eu sunt cretan, deci mint”. Dacă o afirmaţie este o minciună, atunci este falsă. Deci afirmaţia „toţi cretanii sunt mincinoşi” e falsă; rezultă că nu toţi cretanii mint. Atunci afirmaţia cretanului este adevărată. Dacă spune adevărul, atunci este adevărat că „toţi cretanii mint”. Deci …. Într-o altă variantă, Epimenide spune «acum mint». Dacă considerăm valoarea de adevăr a acestei propoziţii, ajungem la acelaşi rezultat circular: dacă propoziţia este adevărată, atunci e falsă, şi dacă e falsă, atunci e adevărată.

Unii comentatori semnalează ca posibilă sursă a acestui paradox *Epistola* lui Paul din Tars către împăratul Titu. Alţi comentatori, printre care Diogene Laertius, atribuie paternitatea acestui paradox logicianului Eubulide din Milet (cca. 350 î. Hr.).

Căutarea unei soluţii pentru acest paradox a interesat pe mulţi filozofi, logicieni şi matematicieni din sec. al XX^{lea}, între care putem cita pe Russell, Gödel, Church, Bach.

Pentru Grice, procedurile retorice (nu numai figurile retorice, dar şi procedee ca ironia, exagerarea, analogia, atenuarea) implică exploatarea maximei de calitate.

(42) A: «- Aş vrea să te văd pe tine în locul meu!»

B: «- Eşti foarte amabil!»

[*Dacă A se găseşte într-o situație grea, răspunsul lui B este ironic, pentru că subliniază faptul că a-i dori cuiva răul constituie o dovadă de răutate şi nu de amabilitate. Maxima de calitate este încălcată, deoarece propoziția* eşti amabil *înseamnă aici contrariul («îmi vrei răul»).*]

(43) După ce învățătoarea l-a certat, Petre **a plecat cu coada între picioare.**

[*Expresia* cu coada între picioare *este rezultatul unui transfer metaforic de la comportamentul câinelui la comportamentul omului, având ca sens figurat adjectival, «înjosit, umilit».*]

(44) a. Ceasornicul bate ora şapte. Prietenii sunt **cam obosiți**, plătesc, iau între ei pe Petru Ştiucă şi pleacă spre casă. Aerul rece de afară îi înviorează. Funcționarul se mai trezeşte. (Emil Gârleanu, *Demisia*)

b. Apoi, cu o oarecare şovăire, fu lăsat să intre, şi Minda păşi în uriaşa cameră-atelier a lui Nestorescu, cu masa sa de lucru pe care se găseau risipite **mii de şuruburi, piulițe, contacte, lămpi-radio**, câteva difuzoare şi aparate în lucru. (Nicolae Breban, *Îngerul de gips*)

[*Maxima de calitate este exploatată deoarece realitatea este prezentată atenuat în (a) şi, dimpotrivă, exagerat în (b). În (a) expresia este de tip litotă, adjectivul* obosit *fiind deseori folosit în română pentru a desemna situația unor persoane care au băut o cantitate exagerată de alcool. În (b) avem o hiperbolă,* mii de *fiind aici sinonim cu 'multe', 'o mare cantitate de'.*]

Aceeaşi propoziție poate să conțină simultan mai multe procedee retorice. Martine Bracops citează, de exemplu, cazul unor hiperbole însoțite de metafore sau de litote dublate de ironie:

(45) a. Se găseşte întotdeauna câte o Casandră să anunțe nenorociri.

b. Vino, microbule! (Bracops, 2006: 88)

[*În (a) adverbul* întotdeauna *este hiperbolic, iar numele propriu* Casandra *este o antonomază, adică un nume propriu tratat ca un substantiv comun sau ca un adjectiv. Numele face aluzie la un personaj din mitologia greacă, fiică a regelui Priam, căreia zeul Apollo i-a dat darul profeției şi apoi, ca să o pedepsească, a blestemat-o ca nimeni să nu îi creadă profețiile. Casandra a prezis războiul cu grecii şi distrugerea Troiei, dar nimeni nu a crezut-o. Numele ei a devenit metaforă pentru o persoană care prezice (de multe ori inutil) nenorociri. În (b) locutorul numeşte* microb *o persoană mică de statură*

sau lipsită de importanță, combinând astfel litota cu o metaforă. În plus, propoziția este pronunțată foarte probabil pe un ton ironic.]

O altă situație în care maxima de calitate este violată este legată de distincția dintre implicaturile conversaționale **generalizate** și implicaturile conversaționale **particularizate**. După cum am văzut, implicaturile conversaționale **generalizate** se constituie fără să fie necesare contexte particulare; este nevoie însă de contexte speciale pentru implicaturile conversaționale **particularizate**. Toate implicaturile conversaționale discutate mai sus au o caracteristică precisă: nu sunt legate de o expresie lingvistică (cum e cazul implicaturilor convenționale) ci de un context. Sunt, deci, **implicaturi conversaționale particularizate**. Exemple de implicaturi generalizate ar fi propozițiile care conțin metafore.

(46) a. Paul e un **sloi de gheață**.

b. Angelina Jolie e **foc și pară** pe soacra ei.

[*Prima propoziție exprimă metaforic faptul că Paul este un om flegmatic, nepăsător, insensibil; expresia* a fi/a se face foc și pară *înseamnă «a fi furios», «a se înfuria»*.]

Grice consideră că tropii (metafora, metonimia, litota, hiperbola, ironia etc.) sunt rezultatul exploatării maximei de calitate: locutorii pot să identifice adevărata semnificație a enunțurilor (deci să ajungă de la sensul propriu la sensul figurat) numai dacă fac deducții, deci numai datorită implicaturilor conversaționale.

Exploatarea maximei de relație (de pertinență)

Maxima de relație este exploatată când răspunsul pare să schimbe subiectul conversației. Dacă acest răspuns pare ne-cooperativ, receptorii trebuie să deducă, din împrejurările particulare ale conversației și/sau din cunoștințele lor enciclopedice, modul în care răspunsul este legat de întrebare.

(47) A: «- Uită-te la doamna Vasilescu. Ai văzut în viața ta o rochie mai urâtă?»

B: «- Da, așa e, petrecerea e foarte reușită.»

[*Ceea ce spune B nu pare să constituie un răspuns la întrebarea lui A, pentru că întrebarea se referă la rochia doamnei Vasilescu și nu la petrecere. Dacă B respectă Principiul Cooperării, răspunsul său poate însemna altceva. De exemplu, dacă soțul doamnei Vasilescu se găsește în acel moment în apropierea lor și ar putea auzi criticile la adresa soției sale, prin răspunsul lui, B ar putea implicita «Atenție, domnul Vasilescu ne poate auzi, să ne prefacem că vorbim despre altceva»*.]

(48) A: «- Cobor până la poștă, scrisoarea asta e foarte urgentă! O trimit recomandată.»

B: «- Te-ai uitat la ceas? E ora 19.30.»

[*Dacă A şi B ştiu că poşta se închide la ora 19, propoziția lui B impliciteză «te duci degeaba, poşta este închisă».*]

(49) A: «Trebuie să anunţ urgent pompierii că la benzinărie e pericol de explozie!»

B: «- Ia mobilul meu.»

[*Prin această propoziție B îi oferă lui A telefonul său mobil pentru a-l ajuta să dea alarma.*]

(50) A: «- Trebuie să fiu la gară într-o jumătate de oră!»

B: «- Stația de taxiuri e după colț.»

[*B impliciteză că A ar trebui să ia un taxi pentru a ajunge la timp la gară.*]

În toate aceste situații, A (şi eventul alți participanți la conversație) trebuie să facă anumite operații mentale de tip deductiv (implicaturi conversaționale) pentru a interpreta propoziția pronunțată de B ca fiind coerentă cu restul conversației. Din diferite motive, B nu vrea să facă afirmații categorice, tranşante, care ar implica o responsabilitate mai mare din partea sa. Nu spune deci «nu o critica pe doamna Vasilescu când eşti lângă soțul ei», «nu te du la poştă când e închisă», «telefonează de pe mobilul meu ca să dai alarma la pompieri», «ia un taxi», el impliciteză numai aceste sfaturi.

Exploatarea maximei de manieră (de mod)

Există situații în care locutorul poate hotărî să exploateze maxima de manieră din diferite motive. De exemplu, poate formula o propoziție neclară dacă doreşte să țină secretă o informație față de o parte a persoanelor care îl ascultă:

(51) [*Doi soți vorbesc într-un autobuz, unde pot fi auziți de persoane necunoscute*]:

MARIA: «- Ai pus cheile casei la locul lor?»

ION: «- Da, sunt ascunse la locul lor obişnuit.»

[*Răspunsul lui Ion este neclar pentru toată lumea, cu excepția Mariei, deoarece locul unde cineva ține ascunse cheile trebuie să fie secret pentru străini. Ion încalcă, deci, maxima de manieră din motive de siguranță a locuinței.*]

Ambiguitatea este uneori exploatată pentru a face jocuri de cuvinte, pentru a te exprima în mod distractiv, pentru a crea interlocutorului o surpriză amuzantă:

(52) [*Comentariu la un meci de fotbal transmis în direct*]:

«- Portarul citeşte ziarul.» (http://www.istoriafotbalului.com/portarul-citeste-ziarul/)

[*Ambiguitatea priveşte substantivul* portarul *care aici se referă la jucătorul din echipa de fotbal care este ultimul apărător, în fața 'porții'. Propoziția*

implicitează că echipa portarului își domină autoritar adversarul, că meciul 'se joacă la o singură poartă'. Expresia face aluzie la un episod întâmplat în Mexic, în anii '60 când, în timpul unui meci, portarul Gomez Munguia, iritat de galeria adversă care îl injuria, a împrumutat o revistă de la un spectator, s-a așezat la baza barei porții și a început să o citească, pentru a arăta că jucătorii echipei adverse nici măcar nu se apropiau de poarta sa. Momentul a fost imortalizat de un fotograf.]

(53) A. (un englez): «- Napoleon a spus că de la sublim până la ridicol nu este decât un pas.»

B. (un francez): «- Da, Pasul Calais.»

[*Personajul B face un joc de cuvinte pe baza ambiguității cuvântului* pas *care poate semnifica «distanța mică care separă picioarele în timpul mersului» (sensul prezent în propoziția folosită de A) sau «strâmtoare, braț de mare care separă două țărmuri». Dat fiind că strâmtoarea Pasul Calais desparte Franța de Anglia, B implicitează că Franța este o țară sublimă, în timp ce Anglia ar fi cea ... a ridicolului.*]

În secolul al XX-lea, maxima de modalitate a fost exploatată în textele teatrului absurdului, unde cuvântul 'absurd' este folosit pentru a desemna situații contrarii logicii și rațiunii. Este un teatru care neagă puterea de comunicare a limbajului, reducând personajele la niște marionete rătăcite într-o lume de neînțeles. Încălcarea maximei modalității este folosită de autori ca Eugen Ionesco sau Samuel Beckett pentru a transmite aceste mesaj de disperare, provocată de condiția umană într-o lume dominată de deznădejde, printr-o demontare a discursului:

(54) DOMNUL SMITH: Un medic conștiincios trebuie să moară o dată cu bolnavul, dacă nu se pot vindeca împreună.

DOAMNA SMITH: Nu se poate compara un bolnav cu o navă.

DOMNUL SMITH: De ce nu? Și nava are bolile ei. Și de altfel medicul tău e tot atât de teafăr ca și o corabie; iată un motiv în plus pentru care ar fi trebuit să piară o dată cu bolnavul, ca și căpitanul și vasul său.

DOAMNA SMITH: Ah! Iată ceva la care nu m-am gândit... Poate că ai dreptate, ... și atunci, la ce concluzie ajungi?

DOMNUL SMITH: Că toți medicii nu sunt decât niște șarlatani. Și toți bolnavii, de asemenea. Numai marina e onestă în Anglia.

DOAMNA SMITH: Dar nu și marinarii.

DOMNUL SMITH: Firește. (Eugen Ionescu, *Cântăreața cheală*, Actul I, Scena I)

[*Acest fragment conține un dialog care violează atât maxima de pertinență ca și pe cea de modalitate. Dl. Smith trece brusc de la considerațiile despre medici la cele despre căpitanii de nave. Justificarea trecerii este constituită de o analogie greșită, urmată de o concluzie greșită: un bolnav este ca un vapor*

pentru că și vaporul are bolile lui. Deci un medic ar fi ca un căpitan de navă. Dacă un vapor se scufundă, căpitanul se scufundă cu vaporul (ceea ce nu e chiar exact). Deci dacă un bolnav moare, doctorul trebuie să moară și el. Dacă medicul supraviețuiește bolnavului, atunci atât medicul, cât și bolnavul sunt niște șarlatani. Domnul Smith încalcă logica și în alte puncte. De exemplu, chiar dacă acceptăm teza că medicii sunt niște șarlatani, de aici nu se poate deduce că și bolnavii sunt tot șarlatani, dar că marina e cinstită. Maxima de modalitate este, evident, încălcată, pentru că discursul este lung, nu este ordonat și este lipsit de claritate.]

8.4. Implicaturile lui Grice, câteva concluzii

După cum am arătat, toate implicaturile enunțurilor au ca proprietate comună faptul că nu figurează explicit în enunț: implicatura unui enunț numai **sugerează** o anumită semnificație care este, deci, implicită conform modului de exprimare ales de locutor, deci implicitată. Așa cum am arătat, Grice distinge două categorii de implicaturi, implicaturile convenționale și implicaturile conversaționale.

Aceste două categorii de implicaturi se deosebesc prin mai multe proprietăți. Am văzut că implicaturile convenționale sunt detașabile, ca în exemplul (6), în timp ce implicaturile conversaționale nu sunt detașabile. În schimb, numai implicaturile conversaționale sunt anulabile.

Cele două categorii de implicaturi se deosebesc și față de proprietatea de **calculabilitate**. Nu este necesar să calculăm implicaturile convenționale, ele fiind o parte implicită a semnificației lingvistice a anumitor cuvinte sau expresii. Implicaturile conversaționale, nefiind convenționale, depind de situația de comunicare, deci trebuie să fie calculate, adică obținute printr-un proces de deducție.

Caracterul neconvențional al implicaturilor conversaționale are drept consecință dependența lor de **contextul lor de enunțare**. Implicaturile convenționale, dimpotrivă, sunt independente de enunțare, tocmai datorită caracterului lor convențional.

Cele două categorii de implicații sunt diferite și din punctul de vedere al gradului lor de precizie, implicaturile conversaționale fiind, în funcție de situații și de auditori, mai mult sau mai puțin determinate. De exemplu, semnificația unei metafore lexicalizate este mai bine determinată decât cea a unei metafore nou create, pe care fiecare receptor o interpretează în mod personal. Implicaturile convenționale sunt mai precise, fiind o parte constitutivă a semnificației lingvistice a lexemelor sau a construcțiilor.

Tabelul următor pune în evidență diferențele dintre cele două tipuri de implicaturi:

IMPLICATURI CONVERSAŢIONALE	IMPLICATURI CONVENŢIONALE
calculabile	non calculabile
anulabile	non anulabile
non detaşabile	detaşabile
non convenţionale	convenţionale
dependente de enunţare	independente de enunţare
nedeterminate	determinate

(Moeschler/Auchlin, 1997: 171)

8.5. Dezvoltări după Grice

Teoria lui Grice a constituit punctul iniţial al unor lungi discuţii privind modul de constituire şi de transmitere a semnificaţiei sub influenţa contextului de comunicare (semnificaţia pragmatică). Principalele descoperiri făcute în cadrul teoretic al lui Grice au fost integrate în alte domenii ale pragmaticii, în principal în teoria presupoziţiilor (capitolul 9), în teoria actelor de limbaj a lui Searle (1969, 1979b) şi în pragmatica cognitivă a lui Sperber şi Wilson (1986, 1993, 2006 şi capitolele 10-11).

Pe terenul strict al teoriei conversaţiei şi implicaturilor, asistăm la o discuţie privind statutul implicaturilor convenţionale (Kent Bach, 1999, secţiunea 8.1.1, p. 334). Tot în legătură cu implicaturile convenţionale, Laurence Horn (1984, 2004) a propus o revizuire a maximelor.

Horn a constatat că cele patru maxime ale lui Grice nu au toate aceeaşi importanţă în constituirea implicaturilor. Maxima de manieră îl priveşte mai ales pe ascultătorul potenţial, Maxima de veridicitate nu produce implicaturi, cu excepţia enunţurilor ironice. Rezultă, deci, că implicaturile sunt produse mai ales de Maxima de cantitate şi de Maxima de pertinenţă.

Maxima de cantitate şi Maxima de pertinenţă nu constituie principii separate şi independente, deoarece, pentru a respecta Maxima de cantitate, trebuie să ştim care este cantitate de informaţie adecvată şi pertinentă, pentru a nu da nici prea multe, nici prea puţine informaţii. Dacă locutorul dă prea multe informaţii, este clar că unele dintre aceste informaţii nu sunt pertinente. Dimpotrivă, dacă locutorul dă prea puţine informaţii, o anumită cantitate de date pertinente nu sunt oferite interlocutorului. Rezultă că cele două Maxime (cantitate şi pertinenţă) sunt interdependente.

8.5.1. Implicaturile scalare

În afara acestei ierarhizări a maximelor conversaţionale, Laurence Horn a studiat un nou tip de implicaturi, pe care le-a numit 'implicaturi scalare'

(pentru că se situează pe o 'scară'). Aceste implicaturi sunt produse de faptul că interlocutorul respectă Maxima de cantitate, deci de faptul că a dat toate informaţiile pertinente de care dispune.

Definiţia 6. Implicaturile scalare

Implicaturile scalare sunt o clasă de implicaturi conversaţionale care au proprietăţile următoare:
(a) derivă din maxima de cantitate a lui Grice şi
(b) sunt declanşate de un termen care face parte dintr-o scară de intensitate progresivă (Spector 2006).

Iată câteva exemple de enunţuri care produc implicaturi scalare:

(55) a. Ştefan a discutat cu Petru sau cu Paul.
Implicatură: Ştefan nu a discutat în acelaşi timp cu Petru şi cu Paul.

b. Radu a citit câteva dintre cărţile programei de examen.
Implicatură: Radu nu a citit toate cărţile din programa de examen.

c. Compozitorul acesta are (destul de mult) talent.
Implicatură: Compozitorul acesta nu este un geniu.

d. Paul nu a citit toate articolele lui Grice.
Implicatură: Paul a citit câteva/o parte din articolele lui Grice.

e. Este posibil ca Maria să vină.
Implicatură: Nu este sigur că Maria o să vină.

f. Nu este sigur că Maria o să vină.
Implicatură: Este posibil ca Maria să vină.

[*Dacă în momentul în care pronunţă aceste propoziţii locutorul respectă maximele lui Grice, el a comunicat toate informaţiile de care dispune. Dacă locutorul ar fi ştiut că Ştefan a discutat în acelaşi timp cu Petru şi cu Paul, ar fi spus-o* (Ştefan a discutat cu Petru **şi** cu Paul *sau* Ştefan a discutat **în acelaşi timp** cu Petru **şi** cu Paul etc.). *Dacă a ales să spună propoziţia din (a), interlocutorul poate deduce că Ştefan a discutat cu numai una dintre cele două persoane menţionate. La fel, adjectivul cantitativ nehotărât* câteva *din (b) implicitează* nu toate. *În (c) implicatura e produsă de faptul că, într-o ierarhie a calităţilor naturale cu care este cineva înzestrat, talentul se situează mult mai jos decât geniul, deci dacă se afirmă că* X are talent *se impliciteează că nu este genial.* X nu citit toate Y, *din (d) implică că a citit totuşi câteva Y, şi aşa mai departe* (Spector, 2006).]

Pentru a ilustra mecanismul de declanşare al implicaturii scalare, reluăm exemplul (55a). Cadrul teoretic al lui Grice atribuie destinatarului acestei fraze un **raţionament** în trei etape:

1. Conform Maximei calităţii, locutorul îi spune interlocutorului un lucru pe care îl crede adevărat. Deci, conform cunoştinţelor locutorului, Ştefan a discutat cu Paul sau cu Petru.

2. Conform Maximei de cantitate, locutorul a transmis interlocutorului toate informaţiile de care dispune. Deci, dacă ar fi ştiut că Ştefan a discutat cu Petru **şi** cu Paul, ar fi spus-o. În consecinţă, locutorul nu crede că Ştefan a discutat cu Paul şi cu Petru în acelaşi timp.

3. Concluzie: după cunoştinţele locutorului, Ştefan a discutat cu Petru sau cu Paul, dar **nu** a discutat **în acelaşi timp** cu Petru **şi** cu Paul.

Mecanismul de implicitare este similar pentru exemplele (55b-f) şi trebuie să subliniem rolul deosebit al Maximei de cantitate în declanşarea sensului implicitat.

În cazul implicaturilor scalare, fraza pronunţată de locutor trebuie să fie pusă în legătură nu cu toate propoziţiile congruent posibile, ci numai cu cele care sunt concurentele sale naturale, deci cu o clasă de termeni care pot fi ordonaţi pe o scară, ţinând seama de 'forţa logică' pe care o au.[19] Iată câţiva termeni care constituie scări în ordine crescătoare (elementul din dreapta are o forţă logică mai mare decât elementul din stânga): *sau* > *şi*, *câţiva* > *mulţi* > *toţi*, *bun* > *superior* > *excelent*, *dexteritate* > *talent* > *geniu* etc. La orice întrebare se pot obţine răspunsuri diferite, care, fiecare, constituie un concurent natural pentru celelalte, conform unei scări:

(56) a. Întrebare: Ce rezultate au avut studenţii la examenul oral?

b. *Răspunsuri posibile*:

1. Majoritatea studenţilor au promovat.

Implicatură: O parte a studenţilor au fost respinşi (nu au fost promovaţi toţi).

2. Câţiva studenţi au fost promovaţi.

Implicatura 1: O parte a studenţilor au fost respinşi (nu au fost toţi promovaţi).

Implicatura 2: Majoritatea studenţilor nu au fost promovaţi/au fost respinşi.

3. Numai doi sau trei s-au prezentat bine.

Implicatură: Numai doi sau trei studenţi s-au prezentat bine (şi nu mai mulţi).

[*Este evident că predicatele (*a fi promovat *pentru (1) şi (2) şi* a se prezenta bine *pentru (3)) sunt satisfăcute de clase de entităţi ce devine tot mai mici trecând de la (1) la (3): cantitativul* majoritatea *desemnează o clasă mai largă decât*

[19] Implicaturile scalare pot fi puse în legătură cu adjectivele graduale, care au capacitatea de a indica intensităţi sau cantităţi diferite, de la un minimum la un maximum (de exemplu, pentru desemnarea temperaturii avem o 'scară' de adjective: *îngheţat* → *rece* → *răcoros* → (*normal*) → *călduţ* → *cald* → *fierbinte*). Când se face o afirmaţie, aceasta poate fi puternică, implicând **toate** entităţile ce se găsesc în sfera referenţială a substantivului sau numai câteva dintre aceste entităţi: (**slab**) *câţiva* → *majoritatea* → *toţi* (**tare**).

câțiva *care, la rândul lui, se referă la o clasă care este mai mare decât cea izolată de determinativul* doi sau trei. *Cele trei cuvinte cantitative fac, deci, parte dintr-o scară de la clasa mai largă la clasa cea mai mică*: toți > majoritatea > o parte/câțiva > doi sau trei.]

Această scară relativă a forței informaționale a expresiilor poate fi definită și în termeni de implicații:

(57) a. Toți studenții au fost promovați la examen.

implică

b. Majoritatea studenților au fost promovați la examen.

implică

c. Câțiva studenți au fost promovați la examen.

[*Scara despre care vorbește Horn pleacă de la principiul că o cantitate mai mare implică cantitatea mai mică. De exemplu, dacă cineva este proprietarul a trei apartamente, este și proprietarul a două apartamente deoarece a avea trei apartamente implică a avea două apartamente, 2 fiind inclus în 3.*]

În sens contrar, de la mai mic la mai mare, implicațiile nu funcționează:

(58) a. Câțiva studenți au fost promovați la examen.

nu implică

b. Majoritatea studenților au fost promovați la examen.

nu implică

c. Toți studenții au fost promovați la examen.

[*Spre deosebire de situația din (57), o cantitate mai* ***mică*** *nu include o cantitate mai* ***mare****: faptul că* ***majoritatea*** *studenților au promovat examenul nu implică că* ***toți*** *l-au promovat, așa cum faptul că cineva este proprietarul a trei apartamente nu implică că ar avea patru. Implicaturile scalare funcționează, deci, într-o singură direcție, de la mare la mic.*]

O altă categorie de implicaturi scalare este de tipul 'nu mai mult decât se afirmă'.

(59) A luat o notă de trecere la examen.

Implicatură: a luat nota minimă pentru promovare.

[*Această implicatura se bazează pe o posibilă scară:* notă proastă (număr insuficient de puncte pentru promovare) < notă minimă (pentru promovare) < notă modestă < notă bună < notă foarte bună/notă maximă. *Într-un sistem cu note de la 1 la 10, 4 este o notă proastă, 5 nota minimă, 6-7* note *modeste, 8 o notă bună, 9 o notă foarte bun și 10 nota maximă.*]

(60) Azi e destul de rece.

Implicatură: azi nu e cald

[*Scara implicată în acest exemplu priveşte adjectivele graduale ce se referă la temperatură:* canicular > cald > răcoros > rece > friguros > geros.]

Implicaturile scalare, la fel cu implicaturile conversaţionale sunt, de multe ori, anulabile:

(61) a. Ştefan a discutat cu Petru sau cu Paul. De fapt a discutat cu amândoi.

b. Radu a citit câteva dintre cărţile din bibliografia pentru examen. Le-a citit chiar pe toate.

c. Compozitorul acesta are mult talent. Mai bine zis, e genial.

d. Maria are trei băieţi. De fapt are patru (dar unul s-a căsătorit şi s-a mutat într-un alt oraş).

[*Cea de a doua propoziţie a fiecăruia dintre aceste exemple anulează informaţia prezentă în prima, fără să creeze o adevărată contradicţie, pentru că informaţiile conform cărora Ştefan nu a discutat atât cu Petre cât şi cu Paul (în a), că Radu nu a citit toate cărţile din bibliografie (în b) sau că acel compozitor nu are geniu ci numai talent (din c) nu sunt* ***afirmate*** *ci numai* ***implicitate****. În (d) cea de a doua propoziţie anulează o implicatură scalară generalizată (propoziţia* Maria are trei copiii *implicitează în mod normal că Maria are* ***exact*** *trei copii, nici mai mulţi, nici mai puţini).*]

O altă proprietate interesantă a implicaturilor scalare, discutată de Giles Fauconnier (1975, 1976) şi de Laurence Horn (1989), este cea a 'răsturnării scărilor' în anumite contexte numite '(monoton) descrescătoare'. Aceste situaţii intervin dacă expresiile cu semnificaţie scalară sunt integrate în subordonate subiective introduse de *este imposibil ca* sau de condiţionalele ireale. Am arătat că cele două conjuncţii analizate (*sau* şi *şi*) formează o scară, în care *sau* are o forţă logică mai slabă decât *şi*:

(62) a. Ştefan a discutat cu Petru sau Paul.

b. a. Ştefan a discutat cu Petru şi cu Paul.

c. a. Ştefan a discutat cu Petru şi Paul.

[*Aceste trei propoziţii au o forţă informaţională diferită: (c) este cea mai informativă dintre toate, pentru că spune explicit că discuţia a avut loc cu Petru şi Paul împreună. Este, deci, mai 'puternică' decât (b), care implică că discuţia a avut loc cu Petru şi cu Paul (posibil împreună, posibil separat); în sfârşit (a) este cea mai 'slabă' conţinând informaţia (posibilă) că discuţia a avut loc numai cu unul dintre cei doi (sau numai cu Petru, sau numai cu Paul). Deci* sau < cu … şi cu < şi*).*]

Această ordine este inversată în contextele descrescătoare:

(63) a_1. Este imposibil ca tu să fi discutat cu Petru sau Paul.

a_2. Este imposibil ca tu să fi discutat cu Petru şi Paul.

b_1. Dacă ar fi discutat cu Petru sau Paul mi-ar fi spus.

b_2. Dacă ar fi discutat cu Petru şi Paul mi-ar fi spus

[*În aceste contexte implicarea merge în sens contrar:* a discuta cu Petru sau Paul *implică logic să discuţi cu Petru şi cu Paul. De această dată propoziţia care îl conţine pe* sau *are o implicatură mai 'tare' decât cea care conţine conectorul* şi, *ceea ce reprezintă o răsturnare a scării (Spector 2006).*]

Aceeaşi răsturnare a scării intervine pentru cantitativele *câţiva* < *mulţi*:

(64) a. Este imposibil ca Paul să fi citit multe cărţi de Grice.

b. Este imposibil ca Paul să fi citit câteva cărţi de Grice.

[*Din nou, fraza (b) antrenează fraza (a), fiind mai informativă. În acest context,* câţiva *se găseşte mai sus pe scară faţă de* mult *(Spector 2006).*]

8.5.2. Revizuirea maximelor

Aşa cum am menţionat, Laurence Horn (1984) a revăzut o altă parte a teoriei lui Grice, şi anume a redus cele patru maxime ale conversaţiei la două. Punctul său de plecare a fost ideea că limbajul uman este rezultatul unei tensiuni ce există între cost şi beneficii, adică între economie şi randament. Marele lingvist francez André Martinet a arătat deja că orice cod lingvistic funcţionează potrivit principiului efortului minim. Conform acestui principiu, locutorii încearcă să transmită maximum de informaţii cu ajutorul unui minim de elemente lingvistice, deoarece articularea unui număr mai mic de elemente implică un efort fizic mai mic. Acest fenomen explică de ce toate cuvintele frecvente din limbă sunt scurte; mai mult, dacă un cuvânt sau o expresie devin frecvente, vor deveni mai scurte[20] (*v.* Martinet, 1960).

L. Horn a observat că Maxima de calitate este legată de această tendinţă spre economie, deci spre efortul minimal – tendinţă caracteristică nu numai codurilor, ci întregii activităţi umane, deci şi comunicării. Conform acestui

---

[20] Un exemplu foarte clar este, în franceză, denumirea mijlocului de transport ce se prezintă ca un tren electric, în general subteran, şi care circulă în marile aglomerări urbane. La început, când acest vehicul era mai puţin folosit pentru că reţeaua nu era foarte extinsă (deci se vorbea despre el relativ puţin), se numea *chemin de fer métropolitain* «cale ferată metropolitană». Pe măsură ce reţeaua a fost extinsă, denumirea a fost restrânsă la *le métropolitain*, în sfârşit la *métro*, cuvânt pe care l-a împrumutat şi l-a adoptat şi limba română, sub forma *metrou*. Acelaşi fenomen se regăseşte în cuvinte abreviate (*cinema* de la *cinematograf*, *tele* pentru *televiziune* etc.) sau sigle (CFR pentru *căile ferate române*, ÎCCJ în loc de *înalta curte de casaţie şi justiţie*, ONU, numirea *organizaţiei naţiunilor unite* etc.). Un alt exemplu ar fi cel al abrevierilor specifice limbajelor de specialitate (medicină, justiţie, politică, administraţie etc.). Foarte interesante sunt prescurtările specifice limbajului elevilor (*prof*, *mate*, *bac* etc.). În viaţa adultă mulţi din aceşti foşti elevi renunţă la folosirea acestor forme, pentru că le folosesc foarte rar, oricum mai rar decât în timpul şcolii.

principiu fundamental, orice comunicare trebuie să fie economică şi să aibă un randament bun.

Prima clauză a principiului economiei şi bunului randament îi stabileşte limita inferioară ('cantitatea voastră de informaţii trebuie să conţină **atâtea informaţii** cât e necesar'), cea de a doua, limita superioară ('cantitatea voastră de informaţii **nu trebuie să conţină mai multe informaţii** decât e necesar'). Dacă prima clauză nu este respectată şi locutorul transmite mai puţine date decât e necesar, comunicarea este economică (efortul pentru a o transmite este mic), dar nu este eficace (auditorul nu ajunge în posesia tuturor datelor necesare). Dacă nu se respectă cea de a doua clauză, în sensul că locutorul oferă o abundenţă de informaţii, mesajul este eficace, dar efortul necesar formulării sale este mai mare decât ar fi necesar, ceea ce înseamnă un randament prost.

Horn reformulează maximele lui Grice: nu a mai formulat Maxima de calitate deoarece o consideră o regulă de fundal, deci o regulă implicită a comunicării. A reformulat celelalte trei maxime sub forma a două principii, redactate într-un mod mai puţin restrictiv: Principiul-Q (de la 'cantitate') şi Principiul-P (de 'pertinenţă').

Principiul-Q

Cantitatea de informaţii pe care o furnizaţi trebuie să fie SUFICIENTĂ.
Spuneţi toate informaţiile pe care le puteţi da!

Principiul-P

Informaţiile transmise trebuie să fie NECESARE.
Nu spuneţi mai mult decât trebuie (ţinând seamă de principiul Q).

Principiul-Q înglobează prima clauză a Maximei de cantitate ('contribuţia dumneavoastră trebuie să conţină atâta cantitate de informaţie cât e necesar') şi primele două clauze ale Maximei de manieră ('evitaţi să vă exprimaţi încâlcit', 'evitaţi să fiţi ambiguu'). Principiul-P regrupează Maxima de relaţie ('spuneţi lucruri ce ţin de temă, fiţi pertinenţi'), cea de a doua clauză a Maximei de cantitate ('contribuţia dumneavoastră nu trebuie să conţină o cantitate de informaţie mai mare decât e necesar'), ca şi primele două clauze ale Maximei de manieră ('fiţi concis', 'fiţi ordinat (adică prezentaţi lucrurile în ordine)', *v.* Kearns, 2000: 262-263).

Fiecare dintre aceste două principii declanşează implicaturi specifice.

Implicaturile-Q

Dacă consideră că Principiul-Q este respectat, interlocutorul socoteşte că locutorul a formulat cel mai mare număr de propoziţii esenţiale, oferind informaţiile necesare în circumstanţele specifice ale conversaţiei. Fiind un

principiu foarte apropiat de Maxima de cantitate, implicaturile scalare sunt un exemplu de Implicaturi-Q:

(65) Este posibil să fie ales.

Implicatură: Nu este sigură că va fi ales.

(66) Ion are aceeaşi vârstă cu Petru.

Implicatură: Ion nu este mai în vârstă/nu este mai tânăr decât Petru.

Implicaturi-P

Principiul-P cere ca locutorul să nu spună mai mult decât este necesar. Dacă se presupune că Principiul-P a fost respectat, se produc implicaturi, adică mecanisme prin intermediul cărora locutorul sugerează anumite informații:

(67) Ion nu este prea inteligent.

Implicatură: Ion are o inteligență destul de limitată.

[*Spunând că o persoană nu este* ***prea*** *inteligentă, locutorul îşi exprimă aprecierea negativă în mod atenuat. Expresii echivalente, ca* Ion este prost *sau* Ion este idiot *sau* Ion este tembel *pot fi considerate insulte, ceea ce nu este adevărat pentru prima afirmație. Datorită implicaturii, locutorul reuşeşte să-şi exprime părerea fără să insulte.*]

(68) Victor trebuie să se ducă undeva.

Implicatură: Victor trebuie să se ducă la closet.

[*În anumite contexte cuvântul* undeva, *pronunțat cu o intonație anumită înseamnă 'closet', cuvânt uneori evitat din pudoare.*]

(69) Filmul nu-i rău deloc.

Implicatură: Filmul e (foarte) bun.

[*O negație puternică echivalează cu o afirmație contrară;* nu e de loc prost *înseamnă că este foarte inteligent,* nu e foarte aproape *semnifică că este destul de departe.*]

În legătură cu expresii de tipul celor din exemplele de mai sus, Horn a stabilit o serie de echivalențe:

(70) deloc rău ≅ foarte bun
nu e rău ≅ e destul de bun
nu e prea rău ≅ e bun
nu e prea bun ≅ e destul de rău
nu e bun ≅ e rău

O categorie importantă de Implicaturi-P este reprezentată de aplicarea unei reguli pe care gramaticile generative o numesc 'ridicarea negației', adică deplasarea negației din subordonată în principală:

(71) a_1. Cred că Ion nu a plecat la mare.
b_1. Nu cred că Ion a plecat la mare.
a_2. Îmi închipui că preţul apartamentului nu o să scadă.
b_2. Nu îmi închipui că preţul apartamentului o să scadă.
a_3. Mă aştept să nu îl întâlnesc mâine.
b_3. Nu mă aştept să îl întâlnesc mâine.

[*Propoziţiile din (b) sunt rezultatul unei transformări aplicate enunţurilor de la (a), şi anume transformarea de 'ridicare a negaţiei': negaţia, care se găsea iniţial în subordonată este 'ridicată' în principală. Semantic vorbind, negaţia nu ar fi trebuit să însoţească verbul din principale, căci nu este vorba despre predicaţiile* a_nu_crede, a_nu-şi_închipui, a_nu_se_aştepta. *De exemplu, propoziţia (b_2) nu exprimă ideea că locutorul este lipsit de imaginaţie, pentru că opinia 'preţul apartamentului o să scadă' pare incompatibilă cu o asemenea supoziţie despre preţuri. În realitate, aceste propoziţii sunt interpretabile numai ca negaţii ale subordonatelor, ceea ce explică faptul că propoziţiile de la (a) au aceeaşi interpretare cu propoziţiile corespunzătoare de la (b). De aceea, în gramatica generativă tip* Aspects '65 *propoziţiile de la (b) sunt rezultatul transformării propoziţiilor de la (a), transformări care nu aduc modificări semantice.*]

Horn a observat că, similar cu implicaturile scalare, şi propoziţiile rezultate din ridicarea negaţiei sunt mai puternice decât cele în care negaţia se găseşte în subordonată:

(72) a. Nu cred că Ion a plecat la mare.
b. Cred că Ion nu a plecat la mare.

[*Este posibil să dăm două interpretări acestor fraze. Interpretarea propoziţiei cu negaţia în principală ar fi „am gândul: «Ion nu a plecat la mare»", frază semantic mai puternică, deoarece implică propoziţia (b), cu negaţia în subordonată. Inversul nu se aplică pentru că absenţa gândului că Ion a plecat la mare nu implică faptul că locutorul ar avea gândul că Ion nu a plecat la mare. Este foarte posibil ca locutorul să nu aibă nici un fel de gând în legătură cu această situaţie.*]

(73) a. Nu-mi închipui că preţul cărţii o să scadă.
b. Îmi închipui că preţul cărţii nu o să scadă.

[*Exemplul (a) poate fi parafrazat astfel: „îmi închipui o situaţie viitoare, şi anume că «preţul cărţii nu o să scadă»", ceea ce implică (b).*]

(74) a. Nu mă aştept să-l întâlnesc mâine.
b. Mă aştept să nu-l întâlnesc mâine.

[*Propoziţia de la (a) are o formă logică cu semnificaţie mai generală decât varianta (b), care este implicată de (a)*].

Pentru L. Horn, sensul literal al acestor propoziţii constă din faptul că interpretarea negaţiei din subordonată este făcută conform ordinii cuvintelor în propoziţii. Interpretarea propoziţiei cu negaţia ridicată în principală este o implicatură-P, ce întăreşte ceea ce s-a spus.

În concluzie, sistemul lui Laurence Horn se bazează pe două principii, apropiate de două dintre clauzele Maximei de Cantitate a lui Grice. Cele două principii, Principiul-Q şi Principiul-P, tind să producă efecte opuse. Respectarea Principiului-Q garantează faptul că locutorul dă o cantitate suficientă de informaţii. Dacă interlocutorul presupune că Principiul-Q este respectat, face apoi implicatura „nu mai mult decât ce s-a zis". Respectarea Principiului-P garantează faptul că locutorul nu dă amănunte inutile, nici informaţii evidente sau uşor recuperabile. Interlocutorul care presupune că Principiul-P a fost respectat este înclinat să deducă că implicatura „cel puţin atât cât s-a spus şi nu mai puţin" a fost de asemenea respectată.

8.6. Conversaţie şi dezacord

Paul Grice a construit o teorie conversaţională a armoniei şi acordului între toţi participanţii la conversaţie. Acest cadru teoretic poate fi completat de alte reguli, de tip social, cum ar fi cele propuse de Kerbrat-Orecchioni (1990), dintre care cea mai importantă pare să fie «legea politeţii»: protejaţi, pe cât posibil, demnitatea interlocutorului, care nu trebuie să fie insultat sau atacat verbal.

După cum bine se ştie, între indivizi relaţiile deseori sunt conflictuale, mergând de la simplul dezacord până divergenţe profunde, fenomene ce nu pot fi descrise prin simpla exploatare a maximelor. Cum bine se ştie, există o serie de conversaţii ne-cooperative, cum ar fi interogatoriul de poliţie, în cursul căruia anchetatorul şi suspectul urmăresc scopuri contrare, dialogul polemic, de tip argumentativ sau în contradictoriu, cum ar fi dialogul dintre politicieni care aparţin arcului guvernamental şi celor aparţinând opoziţiei, mai ales în timpul campaniilor electorale. Dezbaterile parlamentare sunt un alt exemplu de manifestări discursive conflictuale (v. Ionescu-Ruxăndoiu, 1995; Ionescu-Ruxăndoiu/Robu 2012)

Dezacordul este deseori exprimat prin intermediul unor marcatori de discurs specializaţi, care uneori sunt legaţi de exploatarea maximelor lui Grice, În Costăchescu (2014a) am prezentat rezultatele unui studiu de corpus, examinat din punctul de vedere al teoriei 'clasice' a lui Grice, care ne-a relevat următoarele cazuri de folosire a marcatorilor discursivi de dezacord:

- locutorul protestează împotriva scopului sau direcţiei pe care a luat-o conversaţia;
- locutorul protestează contra violării maximelor conversaţionale;
- locutorul respinge tema discuţiei propusă de interlocutor(i);
- locutorul refuză să respecte maximele conversaţionale, uneori încalcă până şi regulile de politeţe.

Deci, în ciuda formulării date de Grice principiului cooperării, locutorul nu acceptă întotdeauna direcţia schimbului de replici propus de ceilalţi participanţi la conversaţie. Prin exprimarea dezacordului locutorul îşi manifestă sau hotărârea de a întrerupe conversaţia, sau intenţia de a participa la o conversaţie cu o temă diferită sau care să continue într-o altă direcţie.

Dezacordul faţă de o anumită conversaţiei poate lua forma unei întreruperi a convorbirii, care în română poate fi făcută cu ajutorul mai multor marcatori discursivi, ce provin cel mai des de la adverbe sau verbe; aceşti marcatori sunt în parte gramaticalizaţi, în parte sunt liberi:

(75) «- Boieri d-voastră», zise giudecătoriul, «de vreme ce ne-am pus pe povestit, am să vă spun şi eu o anecdotă giudecătorească foarte curioasă: Logofeţia Dreptăţii în pricina căminariului... » «- **Destul, destul!**» strigarăm cu toţii şi lumânarea se stinse în ciuda giudecătorului. (Vasile Alecsandri, *O intrigă de bal masche*)

[*Acest fragment face parte dintr-o povestire ce ne relatează faptul că seara, la un han, un judecător doreşte să povestească o anecdotă, dar interlocutorii vor să doarmă, deci nu sunt cooperativi şi îl întrerup. Este folosit adverbul* destul, *care aici are rolul de marcator discursiv specializat pentru întreruperea unui discurs.*]

(76) «- [...] să ştii tu, cei bogaţi se mânie mai iute. Noi de ce să ne mâniem?! Iacă, tu de pildă, de ce te mânii?» «- Acum, **lasă**-mă, Melenteo, vezi-ţi de lucru, ori culcă-te, da; **lasă-mă**, că mi-i **destul** pe ziua de azi», zicea femeia. (Ion Agârbiceanu, *Melentea*)

[*În acest dialog, între doi soţi, nevasta este mult prea obosită pentru a continua conversaţia cu bărbatul ei, Melinte, pe care îl sfătuieşte sau să-şi continue lucrul în tăcere, sau să se ducă să se culce; imperativul verbului* a lăsa (lasă-mă) *funcţionează aici ca marcator discursiv.*]

(77) «- Las' că-ţi spun eu cine eşti! O imbecilă! [...] De unde vii?» «- **În condiţiile acestea nu sunt dispusă să discut**. Pot şi eu să insult.» (Rodica Ojog-Braşoveanu, *Violeta din seif*)

[*În acest dialog se manifestă o situaţie conflictuală între un tată şi fiica lui, care s-a întors acasă foarte târziu. Tânăra nu numai că refuză să răspundă la întrebări, dar refuză discuţia - deci principiul de cooperare este încălcat. Refuzul de a coopera este justificat de faptul că tânăra fusese insultată de interlocutor; după părerea ei, conversaţia ar putea continua numai cu un schimb de insulte reciproce, ceea ce o face inutilă. Refuzul de a continua conversaţia nu este exprimat de un marcator discursiv, ci printr-o propoziţie explicită.*]

În alte situaţii principiul de cooperare este respectat, adică locutorul acceptă să continue convorbirea, dar nu acceptă tema sau direcţia în care se dezvoltă.

(78)) «- Nu ştiu dacă am spus adevărul, mult îmi pasă mie de adevăr! Am spus ce credeam eu şi ţi-o spun şi ţie, în faţă, indiferent dacă te formalizezi sau nu! Ludmila a fost prietena mea şi am crezut de datoria mea să...» «- Să o avertizezi că...» «- Ascultă, ştii ceva: vrei să **lăsăm chestia asta**? Vă priveşte ce faceţi voi doi şi pe ea o priveşte la fel!» (Nicolae Breban, *Îngerul de gips*)

[*Pronunţând propoziţia* să lăsăm chestia asta *locutorul cere cu hotărâre să se schimbe tema conversaţiei, aducând, cu propoziţia următoare, un argument în favoarea cererii sale – chestiunea discutată îi priveşte pe cei doi soţi dar nu îl priveşte pe el.*]

(79) «- Acestea sunt noţiuni pe care le auzi din primul an de facultate. Când este vorba însă de copilul tău, ele se golesc de conţinut, devin simple sloganuri.» «- Un punct de vedere extrem de … limitat, ca să nu zic egoist, dar cel puţin apreciez sinceritatea.» «- **Să lăsăm teoriile**! Practic, ce facem?» (Rodica Ojog-Braşoveanu, *Violeta din seif*)

[*În acest exemplu substantivul* teorii *desemnează diferitele păreri privind educaţia copiilor. Cu propunerea de abandonare a discuţiei teoretice, locutorul propune o altă orientare a dezbaterii, către soluţii practice.*]

În alte cazuri, motivarea întreruperii este mai subtilă, trimiţând sau la inter-textualitate sau la cunoştinţele enciclopedice ale vorbitorilor. Să examinăm un exemplu luat dintr-o piesă de teatru a dramaturgului român Matei Vişniec intitulată *Istoria comunismului povestită bolnavilor mentali.* Acţiunea se desfăşoară într-un spital psihiatric în care personalul prezintă bolnavilor mentali diferite momente din istoria comunismului. Bolnavii sunt trataţi destul de rău, o caracteristică de comportament ce se întâlnea des în perioada comunismului la o serie de persoane care ar fi trebuit să fie politicoase (vânzătorii din magazine, funcţionarii de la ghişee, infirmierele, poliţiştii etc.).

(80) BOLNAVUL 1: **Nu trageţi, tovarăşi!** KATIA: **Tacă-ţi fleanca**, Piotr. BOLNAVUL 1: **Nu trageţi, tovarăşi!** KATIA: **Gura**, Piotr. (Matei Vişniec, *Istoria comunismului*)

[*Un român care a ajuns la vârsta adultă în perioada comunistă înţelege de ce infirmiera, Katia, este atât de enervată de propoziţia Bolnavului Nr. 1. E vorba despre o anecdotă despre marele poet rus Vladimir Maiakovski, care s-a sinucis la Moscova în 1930, împuşcându-se cu un revolver. Sinuciderea poetului a fost comunicată de autorităţi. Fiindcă acest trist eveniment a avut loc în perioada terorii staliniste şi la puţin timp după ce poetului i s-a interzis să călătorească în străinătate (semn că era în dizgraţie), mulţi sovietici şi est-europeni au pus sub semnul îndoielii comunicatul autorităţilor sub forma următoarei anecdote: Întrebare: «-Care au fost ultimele cuvinte ale lui Maiakovski înainte de a se sinucide?» Răspuns: «-Nu trageţi, tovarăşi». O asemenea aluzie nu-i place infirmierei, care reprezintă în textul lui Vişniec autorităţile comuniste, de aceea ea ordonă bolnavului să tacă, într-un mod foarte nepoliticos.*]

În cazul maximelor conversaţionale, protestele vorbitorilor sunt uneori provocate de conflictul dintre maxime, cum ar fi nepotrivirea ce apare între

maxima de cantitate şi cea de calitate, despre care am vorbit mai sus (vezi sub 8.3.4. secţiunea *Exploatarea maximelor conversaţionale*, p. 356). Protestele interlocutorului pot fi provocate de explicaţiile prea detaliate, care încalcă maxima de cantitate, chiar dacă preceptul că locutorul trebuie să furnizeze toate informaţiile adevărate de care dispune face parte din această maximă:

(81) «- Am prins un taxi în Piaţa Unirii şi am coborât la Piaţa Romană. Am luat-o pe Ana Ipătescu....» «- **Ce-i asta? Harta Bucureştiului**?» «- Iubito», râse Dan, «**vreau să înţelegi exact**.» «- **Las'că** înţeleg...» «- Ei bine, cam cu vreo douăzeci de metri înaintea mea, l-am văzut deodată pe tipul din restaurant.» (Rodica Ojog-Braşoveanu, *Violeta din seif*)

[*În acest exemplu, primul locutor, Dan, dă prea multe amănunte privind itinerariul pe care l-a parcurs, violând în felul acesta maxima de cantitate. Interlocutoarea, Adriana, protestează cu ironie împotriva acestei direcţii a conversaţiei şi Dan se corectează, după ce explică dorinţa sa de a fi cât mai explicit; dă imediat după aceea informaţia nouă pe care voia să i-o spună, privind prezenţa bărbatului observat la restaurant pe bulevardul Ana Ipătescu din Bucureşti.*]

În încheierea acestei părţi, vom prezenta pe scurt modul în care folosirea unui sigur marcator discursiv de divergenţă, *destul*, ilustrează felul în care conversaţiile curente se depărtează de cadrul exclusiv cooperativ al lui Grice:

- dezacordul faţă de tema conversaţiei:

(82) JUDECĂTOR: Bine, toate bune, dar de ce vii beat la judecătorie? PREVENIT: (*obidit*) Dacă nu am aminteri coraj, domn' judecător! JUDECĂTOR: **Destul**! (I. L. Caragiale, *Justiţie*)

[*Judecătorul, cu autoritatea conferită de poziţia sa în cursul unui proces, îl întrerupe pe acuzat, care s-a prezentat beat la proces şi încearcă să se justifice.*]

- dezacordul faţă de încălcarea unor reguli sociale sau de conversaţie:

(83) «- Oh! nenorocitul de mine!» strigă Moţoc smulgându-şi barba, căci de pe vorbele tiranului înţelege că nu mai este scăpare pentru el. «-Încai [...] lăsaţi-mă să mă spovedesc!» Şi plângea şi ţipa şi suspina. «- **Destul**» strigă Lăpuşneanul, «**nu te mai boci ca o muiere**! fii român verde.» (Costache Negruzzi, *Alexandru Lăpuşneanu*)

[*Vornicul Moţoc, condamnat de Lăpuşneanu la o moarte groaznică (să fie sfâşiat de o mulţime furioasă) încalcă o regulă de comportament, azi percepută ca sexistă, conform căreia bărbaţii trebuie să arate mult curaj şi demnitate în toate împrejurările. Moţoc nu se comportă aşa, plânge şi imploră, motiv pentru care Lăpuşneanu îl întrerupe cu dispreţ.*]

(84) Titu, deşi rugat în mai multe rânduri să-şi spună părerea, tăcea ca un filozof. Pe la miezul nopţii însă, văzând că dezbaterea nu s-ar mai isprăvi niciodată, interveni cu o amânare: «- **Destul acuma**!... Haidem la culcare! **V-aţi certat destul**, mai lăsaţi şi pe mâine.» (Liviu Rebreanu, *Ion*)

[*În acest exemplu, unul dintre personaje, Titu Herdelea, întrerupe o ceartă între membrii propriei familii. Își justifică întreruperea cu durata lungă a discuției în contradictoriu.*]

În alte situații, adverbul *destul* este folosit nu pentru a exprima dezacordul, ci pentru că locutorul consideră că tema este epuizată, că toate informațiile pertinente au fost deja exprimate. Într-un fel, întreruperea este justificată aici de maxima cantității.

(85) « - […] la urma urmei cine poate fi așa de mărginit să judece lumea ca pe o mașină de băuturi răcoritoare? Ei bine, uite că-s destul de mulți», mai spuse ca pentru sine înțeleptul. «– Dar **destulă vorbă**, acum e vremea să apuci pe adevăratul tău drum.» (Florin Cojocaru, *Povestea*)

[*Propoziția* destulă vorbă *exprimă faptul că tema discuției a fost epuizată; declanșează sensul implicit că este necesară trecerea la acțiune.*]

(86) Concurenții, în număr de vreo treizeci, au fost introduși într-o sală mare; aici, în fața comisiunii […] li s-a dictat de către unul dintre aceștia cu glas tare timp de cincișase minute. Apoi d. președinte a zis «- **Destul**! Acum fiecare să-și iscălească proba.» (I. L. Caragiale, *Triumful talentului*)

[*Autorul descrie un concurs de caligrafie, pentru un post de copist, probă în care concurenții scriu după dictare. Când consideră că proba a durat suficient pentru ca examinatorii să-și poată face o părere, președintele pune capăt dictării spunând* destul!.]

Toate aceste considerații ne conduc la concluzia că formularea pe care Grice a dat-o principiului cooperării este prea 'tare', prea restrictivă. Formulării date de Grice (*v.* 8.3.2, p. 345) ar trebui să i se aducă câteva corective; am propune forma următoare:

Definiția 2. Principiul cooperării (revizuit)

Contribuția dumneavoastră, în momentul în care intervine, **poate** să fie făcută în felul cerut de obiectivul sau direcția acceptată a schimbului verbal în care sunteți angajat (intervenția dumneavoastră **ar trebui** făcută în momentul oportun, în scopul și în direcția discursului în care sunteți implicat). **Dacă nu sunteți de acord cu obiectivul sau cu direcția propusă pentru schimbul verbal, exprimați-vă dezacordul (eventual justificându-l și/sau propuneți un alt obiectiv sau o altă direcție).**

8.7. Observații finale

Cadrul teoretic creat de Paul Grice, dezvoltările și completările aduse de continuatorii săi (în special Gazdar, 1979; Horn, 1984, 2004; Levinson, 1983, 2000) ca și elaborarea maximelor conversaționale se bazează pe Principiul de Cooperare, expresie ce se referă la comportamentul rațional al indivizilor în

general şi mai ales atitudinea lor în cazul comunicării, lingvistice sau non-lingvistice sau în orice altă activitate implicând colaborarea între mai multe persoane. Teoria a cunoscut dezvoltări de două tipuri, unul legat de reformularea maximelor, altul legată de spinoasa chestiune a proiectării implicaturilor.

Noutatea esenţială adusă de Paul Grice constă în locul acordat proceselor deductive, inferenţiale, care permit să se calculeze informaţiile implicitate de contextul extralingvistic. Aici Grice acordă un loc important aspectelor non-convenţionale din folosirea limbajului, sub forma semnificaţiei non-naturale, care constituie pentru el partea cea mai interesantă a schimburilor de informaţii în conversaţie. Atenţia acordată implicitului din comunicare se găseşte la baza teoriei actelor de limbaj indirecte dezvoltată de Searle (*v.* Capitolul 10).[21]

Locul important acordat deducţiilor şi stărilor mentale care influenţează interpretarea enunţurilor leagă teoria implicaturilor nu numai de pragmatica cognitivă a lui Sperber şi Wilson (1986), dar şi dezvoltarea cognitivismului în general în ştiinţele actuale. Teoria lui Grice a jucat un rol fundamental şi în elaborarea modelelor dinamice ale contextului, ca şi în lucrările privind învăţarea limbii sau schimbările lexicale (Horn, 2004: 25). Se poate deci constata că gândirea lui Grice a influenţat profund cercetările asupra proceselor de comunicare umană la sfârşitul secolului trecut şi la începutul secolului al XXI[lea].

[21] Kent Bach, care a criticat conceptul de implicaturi convenţionale, propune să trateze sensurile implicitate de anumite lexeme sau sintagme ca o formă de performative tacite, deci ca acte de limbaj de gradul doi (Bach, 1999).

Capitolul 9

Presupoziția

Presupoziția este un alt tip de inferență pragmatică dar care este mai strâns legată de structura lingvistică a propozițiilor decât implicaturile conversaționale. Fenomenul a fost descoperit şi descris pentru prima data de marele matematician şi logician german Gottlob Frege (1848-1925). A doua etapă în studiul acestui fenomen pragmatic este reprezentat de faimosul articol al lui Peter Strawson, 'On Referring' (Strawson, 1950) în care se arată că presupozițiile sunt legate de buna funcționare semantică a enunțurilor: presupoziția trebuie să fie satisfăcute pentru ca un enunț să aibă o valoare de adevăr.

În prezent, asistăm la o lungă dezbatere privind natura şi locul presupozițiilor în semantica şi pragmatica enunțurilor, discuție care se găseşte în centrul unui mare număr de studii de filozofie a limbajului. Presupoziția este considerată un exemplu de manifestare a interfeței semantică – pragmatică.

9.1. Observații preliminare

Presupoziția se manifestă deseori în folosirea zilnică a limbajului, fiind un fenomen obişnuit, apropiat de sensul cuvântului care îl desemnează: pre + supoziție, deci «supoziție preliminară». Orice locutor îşi dă seama că există o anumită relație între diversele forme ale enunțului (afirmativ, negativ, interogativ, emfatic, modalizat etc.) şi informația implicită care poate fi dedusă din fiecare formă.

Să analizăm următoarele fraze:

(1) a. George a întârziat.
b. George nu a întârziat.
c. George a întârziat?
d. George e persoana care a întârziat.
e. George ar putea întârzia.

[*Fiecare dintre aceste enunțuri implică existența unei anumite persoane, George, pe care locutorul consideră că toți interlocutorii îl pot identifica. Acest sens implicit este independent de forma enunțului.*]

Propozițiile de la (1) transmit, deci, o informație implicită privind existența lui George, informație ce este o presupoziție comună pentru toate aceste propoziții. Intuitiv presupozițiile sunt formate din acest gen de informații implicite, considerate de locutor ca fiind fapte acceptate, notorii și incontestabile, datorită cărora vorbitorul poate exprima ceea ce spune explicit.

În consecință, informațiile oferite de un enunț se manifestă la două niveluri, a ceea ce este spus și a ceea ce este pres(u)pus, partea pres(u)pusă făcând parte integrantă din sensul literal al enunțurilor (Beyssade, 2008). Pentru a face mai clară diferența între exprimat și pres(u)pus, vom cita un exemplu din Labelle (2002):

(2) [*Detectivul particular Jack Travis încearcă să-l demaște pe răufăcător punându-i următoarea întrebare*]:

«- Când ai intrat în cameră, cadavrul era pe pat sau pe podea?»

[*Detectivul speră să-l facă pe răfăcător să recunoască că a intrat în camera unde fusese comisă crima. Pentru a-și ascunde intenția, pune o întrebare privind poziția cadavrului. În mod normal, răspunsul ar trebui să fie* corpul era pe pat *sau* corpul era pe podea. *Dacă presupusul criminal dă unul dintre aceste răspunsuri, recunoaște că a intrat în cameră deoarece, conform uneia dintre presupozițiile verbului* a vedea, *pentru a percepe poziția entităților într-un spațiu închis, cu pereți netransparenți. cum este o cameră, trebuie să te fi aflat acolo.*]

Putem spune că propoziția (2) implică două niveluri. Vorbitorul de fapt spune:

- amândoi fiind de acord că **ai intrat în camera crimei la un moment dat** (nivelul pres(u)pusului)
- te întreb dacă corpul era pe pat sau pe podea (nivelul spusului).

Când pronunță enunțul (2), locutorul este conștient de existența presupoziției, ba mai mult, folosește această presupoziție pentru a întinde o capcană persoanei anchetate.

În alte situații, locutorul poate să nu fie conștient de presupoziții și să facă, astfel, greșeli grave de comunicare. Un exemplu de acest fel este comentat de Herbert Clark (1975): președintele SUA Richard Nixon, în toiul scandalului Watergate,[1] a încercat să se apere pronunțând următoarea propoziție în cursul unei conferințe de presă:

[1] Richard Nixon (1913-1972), al 37[lea] președinte al Statelor Unite, reprezentant al Partidului Republican, a fost ales pentru două mandate, în 1968 și în 1972. În cursul celei de-a doua campanii prezidențiale, comitetul său electoral a spionat cu aparate de ascultare sediul Partidului Democrat, situat într-un complex de edificii din Washington numit Watergate. Ca urmare a informațiilor obținute în felul acesta, Nixon a fost reales cu mai mult de 60% din voturi. Persoanele care puneau microfoane au fost surprinse, iar cercetările poliției au fost urmate de revelațiile ziarului *Washington Post*. A urmat o anchetă a Senatului american, care a

(3) I am not a crook «Nu sunt un delicvent/un infractor».

[*Nixon a încercat să-și convingă auditorii că nu a încălcat regulile democratice ale țării sale. Dar nu și-a dat seama că, pronunțând această frază, a acceptat tacit ideea că un anumit număr dintre cetățenii americani considerau că nu a respectat regulile constituționale, comportându-se ca un delicvent, ca o persoană care obține avantaje (în acest caz politice) prin mijloace necinstite.*]

Se consideră că fenomenul presupoziției a fost observat pentru prima dată de G. Frege, care a discutat, încă din 1892, presupozițiile declanșate de numele proprii:

(4) a. Președintele francez Emmanuel Macron e în vizită la Londra.
b. Președintele francez Emmanuel Macron nu e în vizită la Londra.

[*Persoana care pronunță una dintre aceste fraze implică existența unei persoane, numite 'Emmanuel Macron', care exercită funcția de președinte al Franței și că există un loc numit 'Londra'.*]

Observăm că aceste informații neexprimate nu sunt sensibile la forma propoziției, rămân aceleași atât pentru forma afirmativă cât și pentru cea negativă. În (4), nivelul spusului este reprezentat de informația privind prezența sau absența președintelui Macron la Londra, iar nivelul pres(u)pusului este constituit de presupunerea exitenței unei persoane (președintele Macron) și a unui oraș (Londra).

Definiția 1. Presupoziția semantică

Presupoziția semantică este o informație implicită transmisă de un enunț, deci o informație care poate fi dedusă, dar nu este explicit formulată. Spre deosebire de implicaturi, spunem că enunțul A presupune informația B dacă a afirma A, a nega A, a se întreba dacă A antrenează automat adevărul lui B.

Frege a constatat că informația implicită conținută în presupoziție rămâne valabilă atât pentru enunțul la forma afirmativă cât și pentru enunțul negativ corespunzător. Ulterior lingviștii au constatat că presupozițiile se mențin și pentru formele interogative sau emfatizate. Putem lua ca exemplu o presupunere existențială:

(5) a. Președintele Statelor Unite face parte din Partidul Democrat.
b. Președintele Statelor Unite nu face parte din Partidul Democrat.

---

constatat acțiuni ilegale pe scară largă ale administrației prezidențiale. Camera reprezentanților a lansat o procedură de destituire contra președintelui Nixon care, amenințat cu demiterea (*impeachement*), a preferat să demisioneze (august 1979). Este singurul președinte din istoria Statelor Unite care a trebuit să demisioneze pentru a evita umilința demiterii.

c. Preşedintele Statelor Unite face parte din Partidul Democrat?

d. Partidul democrat este partidul preşedintele Statelor Unite.

e. Preşedintele Statelor Unite există.

[*Propoziția afirmativă (a), negația sa (b), forma sa interogativă (c) sau cea cu emfază (d) – toate implică existența unei persoane care este preşedinte al Statelor Unite, fapt exprimat de (e). Spunem că (e) este presupoziția enunțurilor (a), (b), (c) și (d).*]

Presupoziția trebuie să fie cunoscută şi asumată atât de locutor cât şi de interlocutor. În general este asociată unui anumit cuvânt sau unei anumite construcții gramaticale, numită 'declanşator' sau 'activator' de presupoziție. În (5), presupoziția de existență este declanşată de descripția definită *preşedintele Statelor Unite*.

Principalul test al presupoziției este negația, deoarece comportamentul sub negație o diferențiază clar de celelalte informații implicite ale enunțului.

(6) a. Fratele meu s-a lăsat de fumat.

b. Fratele meu nu s-a lăsat de fumat.

c. Am un frate

d. Fratele meu înainte fuma.

[*Propozițiile (c) și (d) sunt presupoziții ale enunțurilor (a) și (b); (c) este declanşată de descrierea definită* fratele meu *iar (d) de verbul* a se lăsa (de) *cu sensul de «a abandona», «a renunța (la)».*]

(7) a. Comisarul şef a fost asasinat.

b. Comisarul şef nu a fost asasinat.

c. Comisarul şef este mort.

d. Există o persoană care este comisar şef.

[*Enunțul (a) implică enunțul (c), deoarece sensul verbului* a asasina *implică faptul că Pacientul predicației este mort. În schimb, folosirea verbului* a asasina *la forma negativă nu sugerează o asemenea informație; (c) comunică, deci, o informație implicită, dar care nu este o presupoziție. În schimb informația privind existența unui comisar şef, din (d), este o presupoziție.*]

9.2. Teorii despre presupoziție

Studiul presupoziției a traversat mai multe faze şi acest fenomen a continuat să fie examinat şi integrat de noile cadre teoretice, cum ar fi, de exemplu, semantica dinamică.

Sandrine Deloor, în excelenta sa prezentare panoramică, (Deloor, 2012), a arătat că presupoziția a cunoscut de-a lugul timpului patru tipuri de abordări. Aceste diferite cadre teoretice coexistă, deoarece problemele pe care

fiecare teorie își propune să le rezolve nu pot fi (ușor) transpuse dintr-o teoretie în alta, iar soluțiile nu pot fi înlocuite unele cu altele (Deloor, 2012: 4). Cele patru perspective teoretice pot fi rezumate în felul următor:

(i) teorii legate de negație și de eșecul referențial, care au condus la celebra controversă logico-filozofică dintre Frege (1892) – Russell (1905) – Strawson (1950); se încearcă să se răspundă la întrebarea privind valoarea de adevăr a unui enunț care conține un nume propriu sau o descripție definită lipsite de denotație;

(ii) studierea presupoziției într-un cadru pragmatic, care ia în considerație actele de limbaj și condițiilor lor de reușită ca și convingerile de Fundal ale interlocutorilor (Fillmore, 1971; Stalnaker, 1974; Ducrot, 1972b; Lewis, 1979; Anscombre 1990); informația presupusă este un element de Fundal, este comună interlocutorilor și nu constituie tema schimbului de informații;

(iii) abordările calificate drept 'reducționiste', care neagă utilitatea diferențierii presupusului de celelalte inferențe pragmatice, dat fiind faptul că toate aceste informații implicite și deductibile au o serie de proprietăți comune. Cadrul comun propus pentru studiul general al acestor fenomene este constituit de principii generale, cum ar fi maximele lui Grice, condițiile de reușită ale actelor de limbaj sau de principiul de pertinență formulat de Sperber/Wilson.[2] Deloor a preluat terminologia lui Simons (2006), care a distins două tipuri de reducționism, un 'reducționism fenomenologic' și un 'reducționism explicativ' (Deloor, 2012: 10-12).

Dintre autorii care cer abolirea studiului presupoziției ca fenomen particular, cităm în primul rând pe Karttunen/Peters (1977), reprezentanți ai 'reducționismului fenomenologic', care consideră că fenomenele definite drept 'presupoziționale' sunt foarte eterogene și nu pot constitui obiectul unui studiu unitar.

Al doilea tip de reducționism, cel 'explicativ', pune în centrul cercetărilor anulabilitatea presupozițiilor, ceea ce apropie presupozițiile de implicaturile conversaționale. Numeroase studii (dintre care cităm Atlas, 1977; Kempson, 1975; Wilson, 1975; Sperber/Wilson, 1979; Atlas/Levinson, 1981; Grice, 1981; Simons, 2001), deși exprimă teorii și ipoteze diferire, au în comun câteva principii de bază: (a) informația presupusă a propozițiilor afirmative sunt simple implicații; (b) aceste implicații apar ca elemente de fundal datorită regulilor conversației; (c) tot datorită regulilor convesației aceste implcații par să se conserve sub negație și interogație (Deloor, 2012: 11-12);

(iv) studiul proiectării 'presupusului' unei propoziții simple într-o frază complexă, adică constatarea că acest presupus se conservă (sau nu) când propoziția simplă ajunge să facă parte dintr-o frază complexă. (Kartunnen 1973, Gazdar 1979). Acest studiu a condus la folosirea a două modele de semantică dinamică

---

[2] Pentru condițiile de reușită ale actelor de limbaj vezi în continuare capitolul 10 (secțiune 10.2.2., p. 451), iar pentru principiul de pertinență capitolul 11, în special secțiunile 11.2 (p. 515) și 11.3 (p. 518).

pentru studierea presupoziţiei, (a) teoria satisfacţiei, ce se bazează pe semantica de schimbate a contextului (Heim, 1983, 1990, 1992) deoarece în structurile sintactice complexe, contextul este 'actualizat' local pentru fiecare constituent; (b) teoria DRT (*Discourse representation theory*) a lui Hans Kamp (Kamp, 1981; Kamp/Reyle, 1993) folosită de R. van der Sandt (1992), pentru a sublinia similitudinile dintre anaforă şi informaţia presupusă, în sensul că ambele trebuie să fie 'rezolvate', adică locutorii trebuie să le găsească antecedentul.

9.2.1. Privire generală asupra presupoziţiei

Într-o primă etapă, ideea existenţei unei informaţii implicite a apărut în dezbaterea legată de expresiile referenţiale şi valoarea lor de adevăr, în primul rând în lucrările lui Frege, mai ales în Frege (1892): propoziţiile funcţionează corect dacă conţin expresii ce se referă la entităţi care există, ceea ce asigură capacitatea lor de a avea referinţă, adică, în viziunea logică a lui Frege continuată de semantica vericondiţională, o valoare de adevăr (adevărul sau falsul). Frege şi-a concentrat mai întâi atenţia asupra numelor proprii şi descripţiilor definite:

(8) **Cel care a descoperit că orbita planetelor este eliptică** a murit în mizerie.

[*Această frază are ca referenţă adevărul pentru că, între altele, descripţia definită* cel care a descoperit că orbita planetelor este eliptică *îl denotă pe astronomul german Johannes Kepler (1571-1630); Kepler a formulat cele trei legi astronomice ce îi poartă numele şi a descris mişcarea planetelor în jurul Soarelui. Prima dintre aceste legi enunţă faptul că planetele descriu traiectorii eliptice, având Soarele în unul dintre focare. În plus, Kepler în ultimii ani ai vieţii a trăit în sărăcie.*]

G. Frege ajunge la concluzia că descripţiile definite, ca şi numele proprii, implică existenţa entităţii ce îi serveşte drept referent. Această proprietate permite propoziţiilor care conţin astfel de expresii să aibă o valoare de adevăr. Să presupunem că viaţa lui Kepler ar fi avut un curs diferit, că era bogat când a murit. În acest caz, propoziţia (8) ar fi fost falsă, ceea ce confirmă ideea lui Frege, şi anume că existenţa lui Kepler dă propoziţiilor care îi conţin numele sau descripţii definite coreferenţiale cu acesta o valoare de adevăr. În schimb, fraze cum ar fi *preşedintele Marii Britanii a murit bogat/în mizerie* sunt lipsite de valoare de adevăr, pentru că descripţia definită *preşedintele Marii Britanii* nu are referent, nu există un preşedinte al Marii Britanii pentru că această ţară este un regat. Propoziţiile care conţin această expresie nu sunt nici adevărate, nici false, pentru că despre ceva ce nu există, se poate spune orice. O propoziţie adevărată sau falsă presupune, deci, existenţa entităţilor despre care se vorbeşte. Această concepţie este numită 'concepţia referenţială' despre presupoziţie (Van der Sandt, 1992).

Peter Strawson (1952) a reluat noţiunea de presupoziţie de la Frege, propunând însă două explicaţii diferite. Şi pentru Strawson presupoziţiile sunt

expresii referențiale, care sunt implicate de alte propoziții, după formula ($p_1 \geqslant p_2$), notație ce înseamnă ‘p_1 presupune p_2’. Dacă presupoziția (p_2) este adevărată, atunci p_1 poate avea o valoare de adevăr. În plus, spre deosebire de alte proprietăți implicate, presupoziția se păstrează și pentru propoziția negativă ($\neg p_1$): ($p_1 \geqslant p_2$) și ($\neg p_1 \geqslant p_2$). Deci, pentru (8), atât propoziția afirmată (*cel care a descoperit că orbita planetelor este eliptică/Kepler a murit în mizere*), cât și negația ei (*cel care a descoperit că orbita planetelor este eliptică/Kepler nu a murit în mizere*) presupun existența lui Kepler. Strawson consideră această caracteristică o proprietate fundamentală și definește presupoziția ca pe un tip particular de inferență, și anume inferența care se menține sub negație. Această concepție este numită ‘concepția inferențială’ despre presupoziție (Van der Sandt, 1992).

Atât în teoria referențială a lui Frege, cât și în teoria inferențială a lui Strawson, presupozițiile sunt considerate fenomene semantice, parte a semnificației enunțurilor.

Cele două concepții s-au izbit de mari dificultăți teoretice, mai ales în ceea ce privește prezicerea corectă a proiectării presupozițiilor, adică a descrierii modului în care presupozițiile expresiilor simple se mențin când aceste expresii sunt integrate în construcții sintactic complexe (*v.* 9.5, p. 429). Greutățile teoretice au dus la abandonarea ideii că presupozițiile sunt fenomene exclusiv semantice și au avut drept consecință studierea lor ca fenomene pragmatice. Această schimbare s-a putut face datorită lucrărilor lui Paul Grice și John Austin, cercetări care au permis studierea presupoziției într-un cadru teoretic diferit.

În timpul examinării implicaturilor conversaționale (vezi Capitolul 8) Paul Grice a arătat că în situațiile în care discursul prezintă implicaturi incoerente sau contradictorii, locutorii le anulează sau le modifică.

În plus, Grice (1981) face o diferență clară între implicaturi conversaționale, de tipul celor discutate în capitolul precedent, și presupoziții, le definește oarecum diferit. De obicei se consideră că enunțarea unei fraze care prezintă presupoziția *p* semnifică că locutorul acționează ca și cum *p* ar fi considerat adevărat de participanții la conversație. Grice nu consideră că principala caracteristică a presupozițiilor este faptul că exprimă informații cunoscute în precedență de interlocutori pentru că, vorbind despre un concert, de exemplu, locutorul poate spune că verișoara mătușii sale a asistat acest spectacol fără ca interlocutorii să știe neapărat că locutorul are o mătușă care, la rândul ei, are o verișoară. Pentru Grice principala caracteristică a presupoziției este aceea de a declanșea ideea că informația pe care o implică este indiscutabilă (deci existența verișoarei mătușii nu poate fi pusă la îndoială),[3] indiferent dacă interlocutorii o știau deja sau nu.

[3] “For instance, it is quite natural to say to somebody, when we are discussing some concert, *My aunt's cousin went to that concert*, when one knows perfectly well that the person one is talking

Pentru depăşirea impasului teoretic legat de statutul semantic al presupoziţiilor, Jay Atlas (1977) a adoptat cadrul teoretic al conversaţiei propus de Grice. Această direcţie îşi propune să explice presupoziţiile ca inferenţe conversaţionale, punct de vedere numit 'neo-gricean' (Simons, 2010). Acest punct de vedere nu este însă acceptat de toţi cercetătorii, unii adepţi ai demersului neogricean cred că ar trebui să se renunţe complet la noţiunea de 'presupoziţie' în favoarea implicaturilor conversaţionale (de exemplu, Boër/Lycan, 1976).

Unele elemente din teoria actelor de limbaj au contribuit de asemenea la înfăptuirea unor progrese în studiul pragmatic al presupoziţiilor. John Austin (1962), fondatorul acestei teorii, a arătat că realizarea actelor lingvistice se supune la o întreagă serie de condiţii. Acestea, numite 'condiţii de reuşită' (engl. *felicity conditions*), sunt formate dintr-un complex de circumstanţe care înglobează multe elemente ale situaţiei extralingvistice: convingerile şi dorinţele interlocutorilor (de exemplu în cazul promisiunilor sau ameninţărilor), poziţia socială sau funcţia pe care o îndeplineşte în cadrul societăţii (pentru ordine, sentinţe judecătoreşti, botezuri) etc. Aceste condiţii au fost reluate şi aprofundate de Searle (1969), sub numele de 'condiţii pregătitoare' (engl. *preparatory conditions*). (*v.* Capitolul 10)

Unele dintre condiţiile preliminare (sau pregătitoare) au consecinţe foarte asemănătoare cu presupoziţiile, deoarece, dacă nu sunt satisfăcute, enunţul nu reuşeşte să-şi îndeplinească funcţia. Să presupunem că, în cursul unei reprezentanţe teatrale, Maria (care interpretează rolul personajului Narcisa) îi spune lui Paul (care e în rolul personajului Anton): *îţi promit să-ţi arăt documentul*. Pronunţând această propoziţie, Maria nu a făcut o promisiune (deci verbul *a promite* nu îşi îndeplineşte funcţia enunţiativă) pentru că fraza nu a fost pronunţată 'serios', este numai o replică dintr-un text teatral (*v.* Capitolul 10).

Această situaţie este foarte similară cu cea a incapacităţii de a avea un referent şi de a constitui o aserţiune, deci de a fi un enunţ cu valoare de adevăr, dacă conţine un nome propriu sau o descriere definită fără referent (enunţuri ca *preşedintele Marii Britanii*, *actualul rege al Franţei*, *persoana care a descoperit cel mai mare număr natural* etc.) (Simons, 2010).

---

to is very likely not even to know that one had an aunt, let alone know that one's aunt had a cousin. […] So the supposition must be not that it is common knowledge but rathet that [it] is noncontroversial, in the sense that it is something that you would expect the hearer to take from you (if he does not already know)" (Grice, 1981: 190). «De exemplu e foarte normal să spunem cuiva, cu care discutăm desspre un concert, *Verişoara mătuşii mele a fost la acest concert* chiar dacă ştie foarte bine că e foarte probabil ca persoana cu care vorbim să nu ştie că avem o mătuşă, ca să nu mai vorbim de verişoara mătuşii. […] Deci supoziţia (= presupoziţia) ar trebui considerată ca fiind nu o informaţie comună a vorbitorilor ci o informaţie indiscutabilă, în sensul că eu, locutorul, mă aştept ca interlocutorii să o preia de la mine (chiar dacă nu o ştiu dinainte).» Pentru comentariu *v.* Abbott (2000).

Tratarea presupoziției ca fenomen pur pragmatic este legată de numele lui Robert Stalnaker, care a dezvoltat o teorie a 'cunoștințelor comune' (engl. *common ground*) într-o serie de lucrări, începând cu Stalnaker (1970).

Stalnaker și-a dat seama că dificultățile care apar când se trece de la presupoziția unei propoziții simple la presupoziția unei propoziții complexe ce o include pe cea dintâi (problema 'proiectării presupozițiilor'). Pentru a o rezolva, Stalnaker a propus o tratare pragmatică a presupozițiilor bazată pe teoria 'cunoștințelor comune' (engl. *commom ground theory*). Acest tip de interpretare a presupozițiilor se bazează pe părerea că fenomenul comunicării în general și mai ales cel al comunicării verbale este posibil numai pentru că există fapte și informații pe care interlocutorii le consideră, cu toții, adevărate și, deci, care nu mai au nevoie să fie explicitate. Aceste presupoziții ce țin de 'cunoștințele comune' sunt numite 'presupoziții pragmatice'. Ele sunt definite în termeni de credințe-convingeri ce constituie fundalul situațiilor în care se face o afirmație.

În versiunea pragmatică, presupozițiile sunt interpretate ca niște condiții de acces (engl. *admittance conditions*), în sensul că ele permit interlocutorilor să ajungă la informațiile implicite acceptate de toți participanții (Heim 1990).

Un alt răspuns la problema proiectării este oferit de observația că presupozițiile ca deducții nu pot fi tratate cu succes într-o logică binară clasică, monotonă. Faptul că presupozițiile pot fi anulate arată că inferențele presupoziționale se comportă non-monoton și că, deci, trebuie să fie tratate într-o logică non-monotonă sau defezabilă[4] (Mercer, 1992; van der Sandt, 1992, *v.* și 1.6.2, p. 13).

Ultimul cadru teoretic pentru presupoziții este oferit de integrarea lor în semantica dinamică, integrare care prezintă două variante. Un prim demers, numit 'demers cognitiv' a fost propus de Irene Heim (1990, 1992), care dezvoltă cadrul teoretic al lui Robert Stalnaker și Lauri Kartunen. Conform acestei teorii, presupoziția unui enunț este o condiție prealabilă pentru ca o propoziție să poată fi admisă într-un anumit context; este definită în relație cu o serie de cunoștințe ale locutorului, deci cu starea sa cognitivă.

Cel de-al doilea demers al acestei direcții de cercetare este cel propus de Kamp (Kamp, 1981; Kamp/Reyle, 1993), ce se regăsește în lucrările lui Van der Sandt (1992) și Bert Geurts (1999). În această concepție, presupozițiile sunt considerate anafore, pentru că preiau informații deja prezente în discurs. Această teză permite să se introducă presupoziția în sistemul formal ce constituie semantica dinamică a lui Hans Kamp (Kamp/Reyle 1993).

[4] Logica non-monotonă furnizează cadrul formal pentru tratarea inferenței defezabile, adică acel tip de inferență, des întâlnit în viața cotidiană, în care concluziile sunt provizorii, autorul deducției rezervându-și dreptul de a le retrage dacă intervin alte informații. De exemplu, din premizele (i) păsările zboară și (ii) Tweety este o pasăre, se poate ajunge la concluzia că Tweety zboară. Această concluzie poate fi anulată dacă intervine un anume tip de informație nouă, de exemplu că Tweety este un pinguin (Antonelli, 2008).

9.3. Presupoziţia, fenomen semantic

Frege a descoperit presupoziţiile pornind de la constatarea că, atunci când un locutor face o aserţiune care conţine nume proprii sau descripţii definite, există ipoteza că aceste expresii desemnează o anumită persoană care există sau a existat, că expresiile au, deci, un referent (Frege, 1892). A observat că această implicaţie de existenţă este valabilă atât pentru propoziţii la forma afirmativă, cât şi pentru corespondentul lor negativ.

Frege a identificat două categorii de elemente lingvistice care implică presupoziţii:

(i) un nume propriu sau o descripţie definită ce presupun, după cum am văzut, existenţa persoanei desemnate:

(9) a. **Socrate** a fost condamnat la moarte; călăul i-a dat să bea fiertură de cucută.

b. **Învăţătorul lui Platon** a fost condamnat la moarte; călăul i-a dat să bea fiertură de cucută.

[*Propoziţia (a) presupune o desemnare, deci referinţa la o persoană care a existat, o persoană numită Socrate (470- 399 î. Hr.), unul dintre cel mai mari filozofi ai antichităţii greceşti, care a avut printre discipolii săi pe Alcibiade, Platon, Xenofon* etc. *Această observaţie se aplică şi descripţiei definite cu referent unic din (b): pronunţarea acestei fraze implică existenţa unei persoane pe care Platon a avut-o ca maestru.*]

(ii) o frază care conţine o subordonată temporală presupune adevărul informaţiei conţinută în această subordonată:

(10) a. Un an **după ce s-a proclamat împărat**, Napoleon i-a învins pe austrieci şi pe ruşi la Austerlitz, în decembrie 1805.

b. **Înainte să intru**, m-am uitat atent la casă.

[*Subordonata temporală evidenţiată în (a) declanşează presupoziţia că Napoleon s-a proclamat împărat. În mod similar (b) implică faptul că locutorul a intrat într-o anumită clădire.*]

Expresiile de la punctele (i) şi (ii) formează din punct de vedere logic o afirmaţie (adică o expresie ce comunică o informaţie adevărată sau falsă) în momentul în care propoziţiile care o constituie au un referent.

Expresiile care conţin un nume propriu, o descripţie definită sau un adverbial temporal prezintă două proprietăţi privind informaţiile pe care le implicitează:

(i) negaţia nu modifică presupoziţia:

(11) a. Petru a venit.

b. Petru nu a venit.

[*Propoziția (a) și negația sa, (b) au în comun presupoziția privind existența unei persoane numită Petru, identificată de toți participanții la discuție.*]

(ii) pentru ca o aserțiune, ca cea despre Socrate sau Napoleon, să fie adevărată sau falsă, trebuie ca presupoziția existenței lor să fie adevărată, adică satisfăcută.

Teoria lui Frege, pur semantică și vericondițională, a fost criticată indirect de Bertrand Russell (1872-1970), filozof și logician britanic. Russell a avut una dintre cele mai importante contribuții la dezvoltarea logicii în sec. al XX[lea], fiind unul dintre creatorii axiomatizării logicii. De asemenea, este considerat ca unul dintre părinții filozofiei analitice, având contribuții importante la filozofia matematicii și la filozofia limbajului. În acest ultim domeniu, contribuția sa cea mai importantă privește teoria descripțiilor definite.

Comentariu

După cum am arătat în secțiunea 2.1.1, p. 29, în tradiția logică și filozofică fiecărei clase de expresii îi corespunde un anumit tip de denotații, care constituie extensiunea lor:
- numele proprii (*Maria, Victor, Rex, Ceahlău*) ca și descripțiile definite (*autorul 'Luceafărului', învățătorul lui Alexandru cel Mare* etc.) care au ca referent entități individuale;
- spre deosebire de numele proprii, cuvintele descriptive (*mov, zgârie-nori, furios, a dormi*) sunt numite în logică 'predicate' și denotația lor este constituită din mulțimea entităților care au proprietatea desemnată de cuvânt (mulțimea obiectelor de culoare mov, mulțimea zgârie-norilor, mulțimea persoanelor furioase, mulțimea ființelor care au proprietatea de a dormi);
- unele substantive, adjective și marea majoritate a verbelor tranzitive (cum ar fi *vecin, mai mare decât, a vedea, a da*) sunt tot predicate, dar exprimă nu proprietăți, ci relații între două sau mai multe entități (*x, y, z, …*): *x este vecinul lui y, x este mai mare decât y, x vede (pe) y, x dă y lui z*;
- propozițiile declarative, care sunt propoziții folosite pentru a face aserțiuni (adică enunțuri pe care locutorul le prezintă ca adevărate) au ca denotație o valoare de adevăr (adevărat sau fals). Fie propoziția *Grivei doarme*. Pentru a-i stabili denotația (deci valoarea de adevăr) trebuie să studiem raportul dintre această propoziție și universul extralingvistic descris. Dacă în situația actuală, care corespunde momentului vorbirii, câinele numit Grivei doarme cu adevărat, propoziția este adevărată. Pentru a ști dacă o propoziție este adevărată sau falsă, trebuie mai întâi să știm ce înseamnă, pentru a putea identifica apoi dacă ceea ce afirmă corespunde sau nu situației dintr-un fragment din realitate. În cazul nostru trebuie să-l identificăm pe câinelel numit Grivei și să vedem ce face.

Când este aplicată la studiul limbajului comun, semantica vericondițională studiază modul în care diferitele tipuri de expresii influențează valoarea de adevăr a propozițiilor declarative în care apar.

Russell a studiat denotațiile a două categorii de descripții: descripțiile definite, de forma SN + Art. hotărât + X (*discipolul lui Platon, învățătorul lui Alexandru cel Mare,* două descripții definite care îl desemnează pe Aristotel) și descripții nedefinite, de forma *un* SN + X (*un bărbat întâlnit în tren*).

Descripțiile definite au creat dificultăți în ceea ce privește denotația lor într-o perioadă în care referentul nu era distins de semnificație.[5] Aceste dificultăți au fost identificate deja de Parmenide (sec. al V-lea-al VI-lea î. Hr.): unele nume proprii și unele descripții definite nu au referent, dar pot fi folosite în fraze cu semnificație. De exemplu, se știe că numele propriu *Pegas* desemnează un animal fantastic din mitologia greacă care are forma unui cal alb cu aripi. Este, deci, un nume propriu lipsit de denotație. Totuși propoziții ca *Pegas nu există* sau *Maria crede că l-a zărit pe Pegas, sau, oricum, un cal cu aripi* sunt propoziții cu sens (Ludlow, 2007).

Russell (1905) nu se interesa de problema presupoziției, ci de rezolvarea unei probleme de logică, și anume problema formei logice a propozițiilor ce conțin nume proprii cu denotație. A propus o traducere logică a nominalelor într-o formulă logică ce conține cuantificatori:

(12) a. Un elev este în clasă.

b. ∃x[**elev**(x) & fi_în_clasă(x)]

«**Există cel puțin un x care să fie elev** și care să fie în clasă»

[*Formula (b) reprezintă forma logică a propoziției (a). Cuantificatorul existențial, ∃, se citește «există cel puțin un x care satisface proprietatea P»; cuantificatorul existențial traduce caracterul nedefinit al sintagmei nominale* un elev, *caracteristică exprimată de partea evidențiată cu litere aldine.*]

În această formulă, substantivul *elev* (care face parte dintr-o descripție nedefinită pentru că este însoțit de un articol nehotărât) este introdus într-o formulă logică destul de asemănătoare cu traducerea logică a unei sintagme cu cuantificare clară, cum ar fi *toți elevii* sau *fiecare elev*:

(13) a. Fiecare elev e în clasă

b. ∀x[elev(x) & fi_în_clasă(x)]

«Pentru fiecare *x*, dacă *x* este elev atunci *x* este în clasă»

[*Formula (b), care este o traducere simbolică a propoziției (a), conține cuantificatorul universal, ∀, «pentru toate entitățile x (din domeniu)», o formulă ca ∀x(Px) semnificând «pentru toți x sunt/pentru orice x (din domeniu), x este satisfăcută de proprietatea P, adică fiecare x are proprietatea P.»*]

---

[5] Pentru distincția dintre semnificație și denotație vezi 2.1.2, p. 37.

Russell a dat și traducerea logică a sintagmelor nominale în care substantivul este însoțit de articolul hotărât, care sunt descripții nefinite cu referent unic:

(14) a. **Elevul** este în clasă.

b. ∃x[**elev**(x) & ∀y[**elev**(y) → y = x] & fi_în_clasă(x)]

«**Există un x și numai unul** care este elev și care este în clasă»

[*Diferența esențială dintre (12) și (14) constă în faptul că formula din (14b) precizează interpretarea conform căreia propoziția se referă la un singur elev. Această informație este conținută în partea evidențiată în aldine.*]

Pentru Bertrand Russell descripțiile ce conțin un nominal cu forma *x-ul* denotă ființe unice: *președintele Statelor Unite* este o astfel de expresie, deoarece individualizează persoana unică care exercită, într-o anumită perioadă, funcția de președinte al Statelor Unite.

În contextul discutării statutului logic al diferitelor tipuri de descripții, logicianul britanic și-a mai pus problema valorii de adevăr a unei propoziții conținând o descripție definită care nu are referent (Russell, 1905):

(15) a. Actualul rege al Franței este înțelept.

b. ∃x[actual_rege_al_Franței (x)&∀y[rege_al_Franței(y) → y = x] & înțelept(x)]

«Există un *x* și numai unul care este actualul rege al Franței și care este înțelept».

[*Russell a formulat această propoziție în 1905, când Franța era o republică (a Treia Republică, 1870 – 1940), deci într-unn regim politic în care nu există rege. În consecință, descripția definită* actualul rege al Franței *era, în 1905, ca și azi, fără referent.*]

Conform interpretării lui Russell, propoziția (15) conține simultan trei aserțiuni: o afirmație de existență ('există un x astfel că acest x este rege al Franței'), o afirmație de unicitate ('nu există nici o altă entitate în afară de x care să fie rege al Franței') și o afirmație ce conține predicația propriu-zisă, ce îi atribuie lui x o proprietate, și anume aceea de a fi înțelept. Descripția definită propriu-zisă (*actualul rege al Franței*) exprimă două dintre proprietățile atribuite lui *x*, iar predicatul nominal (*este înțelept*) o conține pe cea de a treia. Dacă entitatea desemnată de x nu există, Russell spune că propoziția în ansamblul ei este falsă.

Am văzut că pentru Frege, fraze similare celei din (15) au un sens (deoarece înțelegem ce spun) dar nu au denotație fiindcă aserțiunile făcute despre entități care nu există nu sunt nici adevărate, nici false. Russell (1905) nu este de acord cu această concepție: o descripție definită cu sens dar fără referent, cum ar fi *actualul rege al Franței*, denotă clasa vidă, iar o aserțiune care conține o expresie cu denotație vidă este pur și simplu falsă.

Pentru Russell, această teorie are avantajul nu numai de a permite traducerea prin formule logice a diferitelor tipuri de descripţii, dar şi de a da socoteală de sfera diferită de aplicare a altor elemente, de exemplu a unui conector cum ar fi negaţia:

(16) a. Actualul rege al Franţei nu este înţelept.

b. Actualul rege al Franţei nu este înţelept, pentru că nu există o asemenea persoană/este fals că există un şi numai un rege al Franţei şi că el este înţelept.

[*Propoziţia (a) este ambiguă, poate avea două interpretări: putem interpreta propoziţia ca spunând (i) că există un rege al Franţei şi această persoană nu este înţeleaptă; (ii) că nu există un rege al Franţei. Această a doua interpretare este exprimată mai precis în (b).*]

Analiza lui Russell nu a fost contestată până în anii '50, când filozoful britanic Peter Strawson (1919-2006) a propus o interpretare diferită, care reia şi dezvoltă concepţia lui Frege.

La baza noii explicaţii a modul de funcţionare al sintagmelor nominale cu referent vid se găseşte distincţia dintre frază şi folosirea frazei, distincţie pe care Strawson o face sub influenţa lui Wittgenstein. Frazele exprimă proprietăţi sau relaţii între entităţi şi sunt folosite pentru a face aserţiuni: avansarea unei aserţiuni echivalează cu prezentarea conţinutului acesteia ca fiind adevărat (Wright, 1992: 34). Pentru a dezambiguiza cuvântul 'propoziţie', este probabil preferabil să folosim termenul de 'formă propoziţională'.

Comentariu

Noţiunea de 'formă propoziţională' a fost preluată de logicieni din matematică. În matematică o formă propoziţională este o expresie ce conţine una sau mai multe variabile. În funcţie de valorile atribuite variabilelor, expresia este adevărată sau falsă. De exemplu, egalitatea

$$(4 \times x) + 1 = 9$$

este o formă propoziţională care exprimă o relaţie între numerele naturale; această egalitate nu este nici adevărată, nici falsă. Expresia de mai sus se transformă în propoziţie în momentul în care lui x i se acordă o valoare. Evident, propoziţia va fi adevărată dacă $x = 2$ şi va fi falsă pentru orice altă valoare.

În logică, expresia

$$Ox$$

poate fi traducerea simbolică a formei propoziţionale '*x* este (un) om'. O formă propoziţională devine propoziţie:

- dacă variabilele sunt înlocuite de constante, de exemplu variabila individuală *x* poate fi înlocuită cu o constantă cum ar fi *p* (traducerea simbolică a numelui propriu *Petru*), *r* (pentru *Rex*), sau *s* (pentru *Socrate*). Forma propoziţională *Ox* poate produce, prin substituire, propoziţii ca *Op* («Petru este om»), *Or* («Rex

este om»), *Os* («Socrate este om»). Într-un univers de discurs în care *Petru* și *Socrate* sunt nume de persoane, iar *Rex* numele unui câine, propozițiile *Op* și *Os* sunt adevărate, iar *Or* este falsă;

- dacă variabilele sunt cuantificate, în logică folosindu-se în mod obișnuit doi cuantificatori: '$\forall$' (cuantificatorul universal «pentru orice *x*»), sau '$\exists$' (cuantificatorul existențial «există cel puțin un *x* care....»). O expresie care conține variabile cuantificate este o propoziție, de exemplu:

$$\forall x(Ox \rightarrow Mx)$$

«pentru orice *x*, dacă *x* este om, atunci *x* este muritor», adică traducerea simbolică a unei propoziții ca *toți oamenii sunt muritori*.

Un enunț formulat în limbajul comun explicitează deseori relații între entitățile ce sunt denotații ale expresiilor lingvistice, ceea ce corespunde informațiilor furnizate de o 'formă logică' care, în sine, e lipsită de valoare de adevăr. Să luăm ca exemplu relațiile între cuvintele *<Paul, vedea, Maria>*. Dacă aceste lexeme sunt structurate de locutor într-o frază cum ar fi *Paul o vede pe Maria* sau *Maria îl vede pe Paul*, relațiile semantice între cele trei cuvinte și entitățile pe care le desemnează constituie primul plan al informației lingvistice. Pentru ca propozițiile să fie adevărate sau false, e necesar să fie îndeplinite alte condiții: existența persoanelor identificabile univoc de interlocutori (persoana numită *Paul* și persoana numită *Maria*), identificarea timpului predicației (în cazul nostru prezentul deictic), cele două entități trebuie să se găsească în același spațiu și suficient de aproape pentru a fi vizibile una pentru cealaltă etc. Toate aceste elemente de fundal sunt necesare pentru ca propozițiile să aibă o valoare de adevăr și e ușor de văzut că presupozițiile, alături de alte elemente enunțiative, se numără printre ele.

Formele propoziționale nu sunt, deci, nici adevărate nici false, această proprietate aparține numai asertiunilor, deci numai propozițiilor afirmate. Pentru Strawson exemplul (15) nu este o propoziție, ci numai o forma propozițională, ce exprimă faptul că o persoană, rege al Franței în prezent, posedă o anumită calitate, și anume aceea de a fi înțelept. Această formă propozițională devine o propoziție dacă sunt îndeplinite celelalte condiții ale enunțării (participanții la discurs identifică denotația descripției definite *regele Franței*, stabilesc care este intervalul temporal desemnat de adjectivul *actual* și de prezentul verbului *a fi* etc.). Formele propoziționale constituie o bază semantică pentru propozițiile folosite de locutori pentru a face aserțiuni.

Dacă nu se face deosebirea dintre relațiile semantice exprimate de o frază, pe de o parte, și folosirea acesteia, așa cum a făcut Russell, se ajunge la ideea că fraza despre regele Franței trebuie să fie adevărată sau falsă pentru că are un sens. Totuși o asemenea frază, spune Strawson, nu este nici adevărată nici falsă, deoarece nu constituie o aserțiune. Rezultă că aserțiunea conținută în propoziția (15) a putut fi adevărată în 1670 (în timpul domniei lui Ludovic al XIV-lea) și falsă în 1770 (când tronul Franței era ocupat de Ludovic al XV-lea),

dar în 1950 (când a scris Strawson articolul), ca şi în 1905 (când a publicat Russell articolul) ca şi în prezent propoziţia nu este nici adevărată nici falsă, pentru că Franţa este o republică, fără întreruperi, din 1870.[6] Din cauză că nu exista un rege al Franţei nici în 1905, nici în 1950, după cum nu există nici în prezent, problema adevărului sau falsităţii exemplului (15) nici măcar nu se pune.

Din acest punct de vedere, Strawson, reluând o idee a lui Frege, susţine că există un tip special de relaţie între (15) şi (17):

(17) Există un rege actual al Franţei.

[*Pentru Strawson, această propoziţie este o pre-condiţie pentru ca fraza (15) să poată avea o valoare de adevăr, deci pentru a putea fi judecată ca adevărată sau falsă.*]

Strawson a numit enunţul (17) 'presupoziţie': o aserţiune A presupune o aserţiune B dacă şi numai dacă B este o pre-condiţie a adevărului sau falsităţii lui A.

Comentariu

La sfârşitul acestei prezentări a controversei Russell *vs.* Frege – Strawson am dori să vedem ce răspuns se poate da întrebării: cine are dreptate? Considerăm util să reluăm aici observaţiile din Ducrot (1972b), Kleiber (1981) şi Deloor (2012).

Cele două abordări sunt greu de pus în paralel deoarece

(i) pornesc de la postulate diferite în ceea ce priveşte conceptul de adevăr al unui enunţ:

- pentru Russell, un enunţ poate fi sau adevărat sau fals (idee ce domină logica încă de la Aristotel sub forma 'principiului terţului exclus'); pentru Frege –

---

[6] Prima Republică Franceză a fost proclamată în 1792 (după punerea sub acuzaţie a regelui Ludovic al XVI-lea, condamnat apoi la moarte şi decapitat, în 1793) şi a durat până la 28 mai 1804, când generalul Napoleon Bonaparte s-a proclamat împărat, sub numele de Napoleon I. Căderea imperiului (în 1814 şi apoi în 1815) a dus la restaurarea monarhiei (au domnit Ludovic al XVIII-lea, Carol al X-lea şi, după revoluţia din iunie 1830, Ludovic Filip de Orleans). În urma revoluţiei de la 1848 şi a căderii lui Ludovic Filip este proclamată a doua republică, la 25 februarie 1848. Şi, ca rezultat al alegerilor, Ludovic Napoleon Bonaparte, un nepot al lui Napoleon I, devine preşedinte al Franţei (10 decembrie 1848). Ludovic Napoleon Bonaparte dă o lovitură de stat în 1851 şi se proclamă împărat, cu numele de Napoleon al III-lea. În 1870, în urma înfrângerii în războiul franco-prusac şi a prăbuşirii celui de al doilea imperiu, este proclamată a III-a Republică (1870-1940), care nu a rezistat ocupării Franţei de către trupele Germaniei naziste în cel de al Doilea Război Mondial.

După victoria aliată contra Germaniei, în iunie 1944 apare a IV-a Republică. Câţiva ani mai târziu, în 1958, la iniţiativa generalului De Gaulle este adoptată o nouă constituţie, instaurându-se astfel a V-a Republică, care este actuala formă de guvernare a Franţei.

Deci, Franţa nu mai are rege din 1848, iar regimul republican există fără întrerupere în această ţară din 1870.

Strawson e posibil ca un enunț să nu fie nici adevărat, nici fals, adică să nu poată fi evaluat din acest punct de vedere;
- Russell consideră că toate enunțurile ce prezintă un eșec referențial sau predicativ sunt false, pentru Frege-Strawson numai eșecul predicativ face ca un enunț să fie fals;

(ii) au scopuri diferite: Russell își propune să transpună enunțuri din limbajul obișnuit într-un limbaj logic, formalizat; Frege – Strawson sunt interesați mai ales de descrierea limbajului natural.

În plus enunțul (16a) nu este adecvat din punct de vedere lingvistic, deoarece propoziția *actualul rege al Franței nu e înțelept* nu indică în nici un fel că nu există un actual rege al Franței, decât dacă face parte dintr-o frază mai largă, ca cea din (16b) (*actualul rege al Franței nu este înțelept pentru că nu există un rege al Franței*). Russell, arată Ducrot, pune pe același plan existența regelui și înțelepciunea lui, ceea ce nu corespunde semnificației enunțului. (Ducrot, 1972b: 32)

Înainte de a atrage atenția lingviștilor, filozofia limbajului a identificat un ansamblu de fenomene de tip presupozițional legate de clase de expresii ale limbajului comun:

(a) termenii singulari, adică expresiile care au ca referent câte o entitate individuală (numele proprii și descripțiile definite);

(b) sintagmele nominale cuantificate (de exemplu sintagma *toți copiii lui George* presupune că George are copii);

(c) adverbiale de timp (propoziții sau complemente), ca în exemplul (10);

(d) verbe care indică schimbări de situație: de exemplu *George s-a lăsat de fumat* înseamnă că într-o perioadă precedentă George fuma (Levinson, 1983: 182).

La începutul anilor '70 ai secolului trecut, lingviștii au început să se intereseze de acest fenomen, adăugând la inventarul relațiilor semantice cunoscute o nouă relație, presupoziția semantică. Presupoziția în sensul lui Strawson (așa numita 'presupoziție inferențială') poate fi definită astfel:

Definiția 2. Presupoziția semantică inferențială

O aserțiune A presupune semantic o altă propoziție B dacă:

(a) în toate situațiile în care A este adevărată, B este adevărată ($A \Vdash B$);

(b) în toate situațiile în care A este falsă, B este adevărată ($\neg A \Vdash B$).[7] (Levinson, 1983)

Lingviștii au modificat într-o oarecare măsură definiția lui Strawson, pentru că în lingvistică presupoziția nu este văzută ca o relație între aserțiuni (adică propoziții folosite pentru a face afirmații), ci ca o relație între fraze.

[7] Precizăm că simbolul '$\Vdash$' se citește aici 'presupune semantic', iar '$\neg$' este simbolul negației.

9.3.1. Identificarea presupozițiilor semantice

Testul inițial pentru identificarea presupozițiilor derivă din teza lui Frege/Strawson, conform căreia presupozițiile rămân invariabile pentru aserțiuni atât la forma pozitivă, cât și la cea negativă. Este suficient să luăm o propoziție afirmativă, să o trecem la forma negativă și să vedem care sunt inferențele comune celor două forme.

(18) a. George a reușit să se oprească la timp.

b. George nu a reușit să se oprească la timp.

c. George s-a oprit la timp.

d. George nu s-a oprit la timp.

e. George a încercat să se oprească la timp.

[*Din propoziția (a) se poate deduce propoziția (c), dar nu și (d); din forma negativă, (b), (c) nu poate fi dedus, dar putem deduce (d). Deci atât (c) cât și (d) sunt sensuri implicite dar nu sunt presupoziții În schimb (e) este implicitat atât de (a) cât și de (b), este, deci, presupoziția lor.*]

Este evident că negația modifică sensuri implicite obișnuite, de exemplu (18a) nu implică (18d), iar (18b) nu implică (18c), dar la forma negativă nu se modifică presupoziția, adică propoziția (18e).

Presupoziția enunțurilor (18a) și (18b) este activată, evident, de verbul *a reuși*. Dacă înlocuim verbul cu un (cvasi) sinonim (*George a făcut/efectuat/ îndeplinit/executat acțiunea de a se opri la timp*), propozițiile obținute nu prezintă presupoziția (18e). Am văzut că elementele lingvistice care generează presupoziții se numesc 'declanșatori' sau 'activatori' de presupoziții. Este vorba despre elemente lingvistice destul de eterogene, dar care prezintă o oarecare unitate intuitivă, și anume aceea de a prezenta presupuneri de fundal, datorită cărora locutorii pot stabili valoarea de adevăr a enunțurilor (Levinson, 1983).

9.3.2. Declanșatori de presupoziții

Mulți autori (de exemplu Karttunen, 1971, 1973, 1974; Levinson, 1983; Beyssade, 2008) au făcut lista elementelor presupozițipnale, inventariind circa treizeci de declanșatori. Le vom prezenta pe cele mai importante, semnul '⋗' specificând că propoziția este o presupoziție:

- **Descripții definite** (Strawson, 1950, 1952)

După cum am arătat, descripțiile definite sunt sintagme nominale care, ca și numele proprii, au ca referent o entitate individuală.

(19) George l-a întâlnit/nu l-a întâlnit **pe șeful de cabinet al ministrului.**

⋗ există un șef de cabinet al ministrului/ministrul are un șef de cabinet.

[*Frege şi Strawson au arătat că, pentru ca o propoziţie ce conţine un nume propriu sau o descripţie definită să aibă o valoare de adevăr, interlocutorii trebuie să ştie că aceste elemente lingvistice au un referent.*]

Presupoziţiile declanşate de descripţiile definite se întâlnesc frecvent, simpla ocurenţă a unei sintagme nominale conţinând un adjectiv posesiv declanşând o asemenea presupoziţie:

(20) a. Ion a vorbit/nu a vorbit **cu fratele lui.**

⋙ Ion are un frate.

- Verbe factive (Kiparsky/Kiparsky 1971)

Se numesc 'verbe factive' (de la *fapt*) verbe ca *a regreta*, *a-şi da seama*, *a şti*, *a realiza* care au toate o subordonată completivă ce exprimă un fapt, adică un eveniment adevărat, care s-a produs sau se va produce.

(21) Ion **ştie/nu ştie** că Maria a plecat.

⋙Maria a plecat

(22) Marta **regretă/nu regretă** că a mâncat tortul făcut de Maria.

⋙ Marta a mâncat tortul făcut de Maria.

(23) Victor **era/nu era pe deplin conştient** că extraterestrul era acolo.

⋙ Extraterestrul era acolo.

(24) George **şi-a dat seama/nu şi-a dat seama** că a comis o greşeală.

⋙ George a comis o greşeală.

(25) **Era ciudat/nu era ciudat** că Paul se comporta foarte arogant.

⋙ Paul se comporta foarte arogant.

Lista verbelor factive conţin şi alte elemente, simple sau complexe, cum ar fi *a fi mândru de*, *a fi mulţumit de faptul că*, *a fi trist pentru că*, *a fi conştient că*, *a realiza că* etc.

- Verbe implicative (Karttunen 1971)

Din punct de vedere semantic, verbele implicative (*a reuşi să*, *a ajunge să*, *a rata să*, ...) au o relaţie specială cu subordonata lor completivă, relaţie numită 'implicaţie tare': dacă propoziţia principală exprimă o predicaţie adevărată, subordonata exprimă o predicaţie de asemenea adevărată, dar dacă subordonata este falsă, acest fapt nu implică că principala e neapărat falsă. Dacă notăm cu p_1 propoziţia principală şi cu p_2 subordonata, atunci cele două proprietăţi ale implicaţiei tari pot fi exprimate astfel:

(i) $(p_1$ să $p_2) \rightarrow p_2$

(ii) $\neg((p_1$ să $p_2) \rightarrow p_2$.

Există două categorii de verbe implicative, verbele implicative pozitive şi verbele implicative negative.

În cazul verbelor implicative pozitive, implicaţia poate fi exprimată de formula $(p_1$ *să* $p_2) \rightarrow p_1$. De exemplu propoziţia *fotbalistul a reuşit să marcheze un gol* implică că golul a fost marcat. A doua proprietate are forma $\neg(p_1$ *să* $p_2) \rightarrow \neg p_2$. Propoziţia *fotbalistul nu a reuşit să marcheze golul* este contrafactuală, în sensul că golul în chestiune nu a fost marcat.

La verbele implicative pozitive, presupoziţia priveşte tentativa Agentului de a duce la bun sfârşit o anumită acţiune.

(26) George a reuşit/nu a reuşit să deschidă uşa.

⋙ George a încercat să deschidă uşa.

[*Verbul* a reuşi *aparţine categoriei implicativelor tari sau pozitive deoarece* George a reuşit să deschidă uşa *semnifică că, la sfârşitul predicaţiei, uşa va fi deschisă (deci se confirmă prima caracteristică*: $(p_1$ să $p_2) \rightarrow p_1$*); dacă George nu a reuşit să deschidă uşa, atunci uşa va rămâne ne-deschisă, deci închisă (ceea ce ilustrează cea de a doua proprietate:* $\neg(\neg p_2 \rightarrow \neg p_1)$*)*]

Pentru verbele implicative negative (*a evita*, *a împiedica*, *a uita*), cele două proprietăţi ale implicaţiei se prezintă sub forma următoare:

(i) $(p_1$ *să* $p_2) \rightarrow \neg p_2$ şi

(ii) $\neg(p_1$ să $p_2) \rightarrow p_2$

Sensul implicitat al acestor verbe priveşte intenţiile Agentului de a duce la bun sfârşit o anumită acţiune:

(27) George a uitat/nu a uitat să încuie uşa.

⋙ George ar fi trebuit/a avut intenţia de a încuia uşa.

[*Dacă George a uitat să încuie uşa, atunci uşa a rămas ne-încuiată cu cheia:* $(p_1$ să $p_2) \rightarrow \neg p_2$*; dacă nu a uitat s-o facă, atunci uşa este încuiată:* $\neg(\neg p_1$ să $p_2 \rightarrow \neg p_1)$.]

Acestea sunt alte predicate implicative citate în literatura de specialitate cu presupoziţiile lor: *i s-a întâmplat lui X să V ⋙ X nu avea intenţia/X nu a plănuit să V*; *X a evitată să V ⋙ era de aşteptat că X V/X ar si trebuit să V.*

- **Verbe ale schimbării de stare/verbe aspectuale** (Sellers, 1954; Karttunen, 1973)

Verbele din această categorie focalizează pe fazele predicaţiei. Se ştie că o predicaţie dinamică se caracterizează prin trei faze: o fază pregătitoare (*Ion*

se pregătea să iasă/era gata să iasă), o fază internă (*Ion se plimba în parc când* ...) și o fază finală care, la predicațiile telice, implică deseori o schimbare de stare. O propoziție ca *Ion a ieșit din cameră* implică, în faza finală, o schimbare de stare: Ion, care în momentul t_1 se găsea în cameră, într-un moment ulterior, t_2, nu se mai găsește acolo.

Verbele schimbării de stare sunt de obicei verbe telice, ce exprimă trecerea de la o situație inițială, caracterizată de o anumită proprietate, la o situație nouă. Un asemenea verb focalizează deseori pe starea finală, instaurată la sfârșitul predicației, ca în cazul verbului *a ieși.*

Celălalt grup de verbe, cele aspectuale, focalizează și ele pe diferite faze ale predicației: pe faza inițială, în cazul predicațiilor *a începe să, a se apuca să* și a sinonimelor lor, pe faza internă, în cazul verbului *a continua* și a sinonimelor sale, sau pe faza finală, pentru verbe de tipul *a termina să.*

Ceea ce unește din punct de vedere pragmatic toate aceste verbe este faptul că presupoziția lor privește manifestarea predicației într-un interval de timp precedent:

(28) George **s-a lăsat/nu s-a lăsat** de fumat.

⋙ George fuma (mai înainte)/era un fumător.

(29) Ana **a început/nu a început** să se certe cu soacra.

⋙ Ana nu se certa cu soacra (înainte).

(30) Sofia **a continuat/nu a mai continuat** să vorbească.

⋙ Sofia vorbea (mai înainte).

Printre verbele din această categorie putem cita, pentru faza inițială *a începe*, *a iniția*, *a se porni* (*să*/*pe*), pentru faza finală *a isprăvi*, *a sfârși*, *a încheia*, iar pentru faza internă - *a (pre)lungi*, *a duce mai departe*, *a merge înainte* etc.

Verbele aspectuale ca *a (se) opri*, *a începe*, *a înceta*, *a continua* presupun și ele o schimbare de stare (multe verbe aparțin ambelor categorii) dar asociată unei valori aspectuale. Este evident că verbele de schimbare care focalizează pe faza finală, favorizează aspectul perfectiv, iar cele care evidențiază faza internă sunt asociate de obicei cu aspectul imperfectiv.

Verbele aspectuale presupun de asemenea adevărul sau falsitatea propoziției subordonatei în intervale temporale ce preced sau urmează timpului de referință (Heim, 1990: 3):

(31) Ploaia s-a oprit (la ora 5).

⋙ Ploua (înainte de ora 5).

- Construcții iterative (Karttunen, 1973; Levinson, 1983)

Iterativele, care exprimă faptul că o anumită predicație se manifestă de mai multe ori, au mai multe tipuri de realizări lingvistice: adverbe de frecvență

(*întotdeauna*, *des(eori)*, *uneori*, *rar*, *din nou*, *încă o dată*, *de două/trei/... mai multe ori*, *de obicei* etc.), verbe, deseori formate cu prefixul *re-* (*a relua*, *a reveni*, *a repeta* etc.), un tip special de negaţie (*a nu mai* + V: *a nu mai mânca*, *a nu mai veni* etc.). În general presupoziţia declanşată de aceste expresii priveşte faptul că acţiunea sau starea s-a manifestat anterior:

(32) Farfuria zburătoare (OZN-ul) a apărut **din nou**/nu a **mai** apărut.

⋙ Farfuria zburătoare a apărut anterior.

(33) **Nu mai** găsesc să cumpăr fructe zaharisite.

⋙ În trecut găseam fructe zaharisite de cumpărat.

(34) George Bush **a revenit/nu a mai revenit** la putere.

⋙ George Bush a fost în trecut la putere.

Construcţiile iterative au presupoziţii asemănătoarele cu presupoziţiile declanşate de verbele aspectuale (Heim, 1990), în sensul că implică adevărul unei situaţii predicative într-un interval temporal diferit:

(35) Ion va veni din nou/nu va mai veni la ora 8.

⋙ Ion a venit (în trecut) la ora 8.

- **Verbe de judecată** (Fillmore, 1971)

Într-un articol celebru (Fillmore, 1971), Charles Fillmore a propus o sinteză a studiilor de semantică şi pragmatică din mai multe domenii (gramatică generativă, acte de limbaj, presupoziţii) aplicată la studiul unor verbe de tipul *a acuza*, *a blama*, *a justifica*, *a critica*, *a ierta*, verbe numite 'verbe de judecată'.

Fillmore pleacă de la observaţia că, în vorbirea cotidiană, locutorii folosesc constant două nivele de comunicare: unul implicit, sau presupoziţional, şi celălalt explicit sau ilocuţionar. Nivelul ilocuţionar este descris conform schemei lui John Austin (1962) (*v.* Capitolul 10). Vom prezenta aici numai analiza lui Fillmore pentru nivelul presupoziţional.

Verbele de judecată, atunci când sunt folosite în condiţii adecvate (la prezentul deictic, la persoana I) pot constitui acte de limbaj, forţa lor ilocuţionară manifestându-se în partea explicită a enunţului. Fillmore a observat că anumite 'condiţii de reuşită' ale actelor de limbaj[8] sunt de fapt presupoziţii.

---

[8] 'Condiţiile favorabile' (engl. *happiness conditions*) numite şi 'condiţii de succes' (engl. *felicity conditions*) sunt cele care asigură, după Austin (1962), funcţionarea normală a actelor de limbaj şi manifestarea forţei lor ilocuţionare. Aceste condiţii se referă (i) la existenţa unei proceduri ce are un efect stabilit prin convenţie (proceduri cum ar fi 'a face promisiuni', 'a profera ameninţări', 'a da ordine', 'a face un pariu' etc.); (ii) circumstanţele şi persoanele trebuie să fie cele specificate de procedură; (iii) procedura trebuie să fie executată corect şi complet (*v.* Capitolul 10). În ceea ce priveşte forţa ilocuţionară, acest concept se referă în esenţă la intenţiile

În analiza lui Austin (1962), o propoziție imperativă ca *închide ușa, te rog* este folosită corect dacă anumite condiții sunt îndeplinite: (i) interlocutorii se găsesc într-o relație care să permită locutorului să adreseze această frază interlocutorului; (ii) interlocutorul se găsește într-o situație care îi permite să închidă ușa; (iii) locutorul are în minte o anumită uță și consideră că interlocutorul o poate identifica fără informații suplimentare; (iv) ușa despre care e vorba este deschisă în momentul pronunțării propoziției și (v) locutorul vrea ca ușa să fie închisă.

Fillmore (1971) observă că o parte dintre aceste condiții sunt legate de forma lingvistică a enunțului (verbul la imperativ, prezența articolului hotărât etc.), fapte pe care filozofia limbajului, care este interesată de folosirea limbajului (studiul conversației, al presupozițiilor, al actelor le limbaj), nu le ia în considerare.

În plus, o parte din condițiile enumerate de Austin par să fie mai degrabă condiții prealabile pentru folosirea enunțului decât informații legate de forța sa ilocuționară efectivă. De exemplu, propoziția *nu închide ușa, te rog* 'moștenește' o parte din condițiile lui Austin: ușa trebuie să fie identificabilă, ușa trebuie să fie deschisă iar relațiile dintre interlocutori trebuie să fie aceleași. Singura condiție care se schimbă este cea legată de dorința locutorului privind situația ușii: închisă, pentru forma afirmativă și deschisă pentru forma negativă.

Fillmore consideră că lingvistica trebuie să descrie și să analizeze simultan nivelul explicit (sau ilocuționar) și nivelul implicit (sau presupozițional) și ilustrează un asemenea demers prin descrierea semanticii și pragmaticii verbelor de judecată. Fillmore propune, mai întâi, un număr de 'roluri' sau 'cazuri', folosite pentru a caracteriza tipul de implicație în predicație pentru fiecare argument al predicației. Este vorba de o variantă a inventarului de cazuri pe care Fillmore l-a propus în 'gramatica cazurilor'[9] pe care a creat-o (Fillmore 1968).[10]

Fillmore a caracterizat participanții la predicație (subiectul sintactic, obiectul sintactic etc.) în funcție de rolurile semantice pe care le îndeplinesc. Pentru clasa verbelor de judecată, propune patru roluri semantice: Situația

---

cu care locutorul acționează prin intermediul unui anumit act de limbaj: *promit* anunță un act viitor în favoarea interlocutorui, *declar/jur* garantează adevărul afirmației din completivă, *numesc* conduce la o nouă situație, în care o anumită persoană va ocupa o anumită funcție etc. (*v.* Capitolul 10)

[9] Gramatica generativă a cazurilor există în două variante: gramatica lui Fillmore (1968), care se mai numește și 'non-localistă', pentru a o deosebi de gramatica cazurilor 'localistă' a lui John Anderson (1971).

[10] Gramatica lui Fillmore a influențat lingvistica contemporană în mai multe domenii, de exemplu în domeniul lexicului generativ al lui James Pustejovsky (1995), al semanticii cognitiviste și al inteligenței artificiale. Varianta gramaticii chomskyiene cunoscută sub numele de *GB theory* (*Government and Binding Theory*, «teoria guvernării și legării», Chomsky, 1981) a incorporat rolurile semantice (cazurile) din gramatica lui Fillmore sub forma 'rolurilor teta' (= roluri tematice).

(termen cu care Fillmore defineşte o stare de lucruri sau o acţiune), Pacientul (persoana care este influenţată nefavorabil sau favorabil de Situaţie), Învinuitul/Judecatul (individul în legătură cu care se pune problema dacă este răspunzător sau nu pentru Situaţie) şi, în sfârşit, Judecătorul (persoana care exprimă o judecată morală asupra Învinuitului/Judecatului sau asupra Situaţiei).

(36) Ion l-a criticat pe Victor pentru că a scris această scrisoare Mariei.

[*În această frază Situaţia este constituită de faptul că scrisoarea a fost scrisă,* Ion *este Judecătorul,* Victor – *Învinuitul, iar* Maria *este persoana ce are de suferit în urma situaţiei, deci Pacientul.*]

Iată câteva exemple de verbe de judecată analizate de Fillmore:

(37) a. A ACUZA(Judecător, Învinuit, Situaţie)
Sens: A SPUNE(Judecător, X, Interlocutor)
X: RESPONSABIL(Situaţie, Învinuit)
Presupoziţie: DEFAVORABILĂ(Situaţia)

b. Marian Petrescu l-a acuzat/nu l-a acuzat pe ministrul de interne pentru creşterea criminalităţii.

c. Îl acuz/nu-l acuz pe ministrul de interne pentru creşterea criminalităţii.

[*Verbul* a acuza *declanşează o presupoziţia privind Situaţia, care, după Judecător, este defavorabilă. Dacă propoziţia este la forma afirmativă, Judecătorul face aprecieri explicite asupra responsabilităţii Învinuitului şi o evaluare implicită asupra situaţiei care, după părerea lui, este proastă. Dacă propoziţia este negativă, aprecierea că Situaţia este tot proastă, dar Judecătorul nu îl declară pe Învinuit responsabil pentru producerea ei. În (b), Judecătorul este o persoană numită Marian Petrescu, Situaţia este constituită de creşterea criminalităţii, Învinuitul este ministrul de interne. Dacă verbul* a acuza *apare într-un context deictic, ca în (c), Judecătorul coincide cu locutorul. Folosit într-un asemenea context, un enunţ ca (c) constituie un act de limbaj.*]

(38) Agata l-**a acuzat/nu** l-**a acuzat** pe Ion de plagiat.

⋗ (Agata consideră că) plagiatul este un act condamnabil.

[*În această frază Agata este Judecătorul, Ion este Învinuitul, iar plagiatul constituie Situaţia. Presupoziţia priveşte faptul că Situaţia este proastă, în sensul că persoana responsabilă de crearea ei este condamnabilă din punct de vedere moral şi, poate, şi din punct de vedere legal.*]

Spre deosebire de verbul *a acuza* care numai implicitează evaluarea Judecătorului despre Situaţie, verbul *a critica* afirmă explicit caracterul blamabil al Situaţiei; acest verb declanşează două presupoziţii, că Învinuitul este responsabil de Situaţie şi că Situaţia este reală:

(39) a. CRITICA(Judecător, Învinuit, Situație)
Sens: SPUNE(Judecător, «X», Interlocutor)
X: PROASTĂ(Situație)
Presupoziție: RESPONSABIL(Situație, Învinuit)
Presupoziție: REALĂ(Situația)

b. Ion l-a criticat pe Ștefan pentru că a scris acea scrisoare.

[*În (b) Situația, adică scrierea scrisorii, este exprimată în propoziția subordonată verbului* a critica *și este afirmat că Situația este proastă. La nivel presupozițional, locutorul impliciteazā ideea că Ștefan, Învinuitul, este responsabil de Situație care, în plus, este reală.*]

(40) Ion a criticat-o/nu a criticat-o pe Agata pentru că a mințit.
⋗ (Ion consideră că) Agata a mințit.

[*În acest exemplu, verbul* a critica *își menține cele două presupoziții: prima privește responsabilitatea Învinuitului, Agata, în producerea Situației care este blamabilă, a doua – faptul că Situația este reală.*]

Aprecierea asupra situației este diferită pentru verbul *a lăuda*:

(41) a. LĂUDA(Judecător, Judecat, Situație)
Sens: SPUNE(Judecător «X », Interlocutor)
X: BUNĂ(Situația)
Presupoziție: RESPONSABIL(Judecat, Situație)

b. Giuliano de Medicis este lăudat de biograful său pentru talentul poetic.

[*Cineva este lăudat într-o situație favorabilă, deci biograful (care este Judecătorul) își exprimă părerea favorabilă despre Judecat (Giuliano de Medici, fratele mai mic al lui Lorenzo de Medici, cu care a condus Republica Florentină între anii 1453-1478).*]

Fillmore a mai studiat și alte verbe de judecată, cum ar fi *a condamna*, *a scuza*, *a achita*, *a justifica*, *a ierta*.

- **Adverbiale temporal** (Frege, 1892; Heinämäki, 1972)

Deja Frege a observat că, în frazele ce conțin o propoziție regentă și o subordonată temporală, forma pozitivă sau negativă a verbului din principală nu influențează adevărul subordonatei temporale care constituie astfel presupoziția frazei în ansamblu:

(42) Hagi a făcut/nu a făcut un al doilea dribling **înainte ca balonul să fie pasat unui alt coechipier**.
⋗ Balonul a fost pasat unui alt coechipier.

(43) **În timp ce erați la New York**, la noi situația economică s-a schimbat/nu s-a schimbat.
⋗ Ați fost la New York.

(44) **După ce Petru şi Ion au sosit**, Maria şi-a dat seama că erau/că nu erau foarte supăraţi.

⪢ Petru şi Ion au sosit.

Multe dintre aceste conjuncţii, simple sau compuse (*înaintea* + $SN_{temporal}$, *în timpul* + $SN_{temporal}$, *de* + $SN_{temporal}$ etc.) introduc sintagme nominale.[11] Substantivul centru al acestor sintagme desemnează de obicei un nume de interval temporal (*de două ore*) sau rezultatul unei nominalizări (*înainte de plecare*, *în timpul odihnei/călătoriei*):

(45) După moartea tatălui, Victor a cumpărat/nu a cumpărat o altă casă.

⪢ Tatăl lui Victor a murit.

(46) Victor a vorbit/nu a vorbit la telefon în timpul plimbării.

⪢ Victor s-a plimbat.

(47) După 300 de zile de exil în Insula Elba, Napoleon a debarcat/nu a debarcat în Franţa.

⪢ Napoleon a fost exilat în Insula Elba.

Orvakki Heinämäki (1972) a arătat că în engleză există folosiri contrafactuale ale conjuncţiei *before* «înainte», deci întrebuinţări care nu prezintă presupoziţia că faptele exprimate de adverbiale sunt adevărate. Această folosire se regăseşte atât în română, cât şi în alte limbi romanice (franceză, italiană etc.; *v.* Costăchescu, 2013a).

(48) a. Maria a avut un cârcel **înainte să se înece.**

b. Maria a fost salvată **înainte să se înece.**

c. Ion a căzut **înainte să şuteze.**

[*În (a) adverbialul* înainte să se înece *declanşează presupoziţia că Maria s-a înecat, în timp ce în (b) acelaşi adverbial implică că nu s-a înecat. Propoziţia (c) are numai lectura contrafactuală: Ion a avut intenţia să şuteze dar nu a făcut-o pentru că a căzut.*]

O. Heinämäki (1972) arată că prima folosire a conjuncţiei *before* «înainte (să/de)» este un activator de presupoziţie 'factuală', în timp ce al doilea tip de întrebuinţare, care nu produce presupoziţii, o numeşte 'contrafactuală'. Întrebuinţarea contrafactuală a fost explicată în două feluri: pentru unii cercetători (Kaufmann, 2005; Ippolito, 2006) este vorba de un efect modal, caracteristic enunţurilor care se referă la acţiuni sau situaţii viitoare; pentru alţii, ca Douglas

[11] Construcţie cu subordonate temporale, tip *când* + $P_{temporală}$, fac excepţie.

Wulf, este vorba de un efect discursiv, datorat faptului că locutorul își 'corectează' afirmațiile pe care tocmai le-a făcut (Wulf, 2001).

Un studiu de corpus ne-a arătat că, în limba franceză, majoritatea subordonatelor temporale declanșează presupoziția identificată de Frege și că folosirile contrafactuale apar destul de rar (Costăchescu, 2013a). Acestă situație se regăsește și în română, probabil și în alte limbi romanice.

În folosirile cu semnificație temporală, care sunt de altfel cele mai frecvente, lexemele *înainte* și *după* impun o lectură evenimențială, care stabilește ordinea cronologică a predicațiilor. Acest tip de folosire, pe care l-am numit 'conceptuală', este prezentă când aceste prepoziții–adverbe sunt încorporate în conjuncțiile compuse ce introduc verbe la conjunctiv sau la infinitiv (*înainte să/de a*, *după ce a* etc.), subordonate temporale (*înainte să*, *după ce*), sau substantive, cele mai multe provenind din verbe nominalizate (*înainte de venirea*, *după plecarea* etc.):

(49) a. **Înainte să-l vadă**, [Mircea] auzise/nu auzise explozia pintenilor. Căci Tonel, după cum îi anunțase pe băieți în ziua plecării lor la Medeleni, renunțase la cariera intelectuală, alegând cariera armelor, deocamdată a pintenilor. (după Ionel Teodoreanu *La Medeleni*)

b. **Înainte de a-i păși pragul** [camerei], Felix crezu/nu crezu de cuviință să zică „Bună seara". (după George Călinescu, *Enigma Otiliei*)

c. **După citirea** fiecărei lucrări seminariale, Negulescu întreba/nu întreba: «Ce părere are dl. Camil Petrescu?» (după Camil Petrescu, *Curriculum vitae*, în *Patul lui Procust*)

[*În toate aceste exemple,* înainte *sau* după *introduc fiecare un reper temporal ce permite să se stabilească cronologia predicațiilor: (a) ne spune că întâi s-a auzit zgomotul pintenilor, apoi Mircea l-a văzut pe Tonel, în (b) – că Felix a salutat (sau nu), apoi a ieșit din cameră, în (c) că lucrările de seminar sunt citite, apoi profesorul spune ceva. Conectivul* după *în toate variantele sale, exprimă o ordine lineară a predicațiilor, ordine ce coincide cu ordinea lineară a textului:* p_1 *după* p_2 = p_1 *și apoi* p_2*;* înainte, *în toate variantele, stabilește o ordinea cronologică inversă: (înainte de* p_1, p_2*) = (*p_2 *și apoi* p_1*). În plus, toate adverbialele temporale din aceste exemple produc presupoziții. Subordonata temporală din (a), declanșează presupoziția că Mircea l-a văzut pe Tonel, subordonata la infinit din (b) – că Felix a intrat în cameră, iar complementul circumstanțial din (c) – că lucrările de seminar erau citite.*]

Dacă lăsăm de o parte folosirea conjuncțiilor–adverbe *înainte – după* cu substantive desemnând intervale temporale (situație în care presupozițiile nu se activează), ocurența lor cu alte tipuri de substantive declanșează folosiri procedurale, ce impun substantivelor, comune sau proprii, o lectură evenimențială. Lectura evenimențială este determinată de 'frame'-ul sau 'scenariul' ce îi este caracteristic nominalului.

Comentariu

> Conceptele de 'script' şi 'frame', care ar putea fi traduse ca «scenariu» şi, respectiv «cadru», au multe caracteristici comune, deşi au fost propuse independent în anii '70 ai secolului trecut ('scripts' de către Schank/Abelson, 1977; 'frames' de Minsky, 1975). Inspirate de psihologia cognitivă, aceste concepte se bazează pe ideea că percepţiile, reprezentările sau cunoştinţele noastre sunt organizate în jurul unor conţinuturi prototipice pe care le asociem cu acestea. De exemplu 'frame'-ul sau 'script'-ul asociat cu un spectacol în care se proiectează un film includ elemente cum ar fi titlul filmului, numele realizatorilor, actorii ce formează distribuţia (pe de o parte), numele şi adresa cinematografului unde este proiectat, ora la care începe proiecţia, costul biletului etc. (Saint-Dizier, 2006).

Este clar că ocurenţele prepoziţiilor *înainte/după* conduc la o interpretare predicativă a substantivului, conform 'frame'-ului său semantic:

(50) a. «Având nevoie de bani, **după *Ultima noapte*...** m-am gândit să scriu un roman nou.» (Camil Petrescu, *Conferinţa ţinută la Ateneul Român* în 15 mai 1943)

b. Cu-o zi **înaintea ieşirii** mele din spital, Alexandru plecase cu-o delegaţie-n Polonia, da, în Polonia. (Ileana Vulpescu, *Arta Conversaţiei*)

c. Spânu a adunat elevii **înaintea vacanţei** şi i-a prevenit: îi prinde cu sorcova sau cu pluguşorul, îi dă afară!... (Aureliu Busuioc, *Singur în faţa dragostei*)

[*Conform scenariului fiecărui substantiv, exemplele de mai sus impun o lectură predicativă, şi anume: în (a)* după „Ultima noapte…" *semnifică* după ce am tipărit romanul „Ultima noapte de dragoste, întâia noapte de război", *roman publicat de Camil Petrescu în 1930; în (b),* înaintea ieşirii mele din spital *are sensul* înainte de a ieşi/să ies din spital (după naştere) *şi se referă la momentul în care s-a născut fiica cea mare a personajului-narator (doctoriţa Sînziana Hanganu), eveniment care avusese loc înaintea 'prezentului' ficţional al naraţiunii; în (c)* înaintea vacanţei *are sensul* înainte ca elevii să ia vacanţă *şi, dat fiind că este vorba despre mers cu sorcova sau cu pluguşorul, este clar că textul se referă la vacanţa de iarnă, deci profesorul a exprimat interdicţia spre sfârşitul lunii decembrie.*]

Ca parte constitutivă a unor adverbiale temporale, aceste două lexeme prezintă, alături de sensul conceptual (conform căruia aceste adverbiale temporale dau o ancorare temporală frazei), o semnificaţie suplimentară, procedurală sau instrucţională: adverbialele constituie un context care oferă receptorului instrucţiuni sau indicaţii privind modul în care enunţul trebuie să fie interpretat (*v.* Kleiber, 1994a şi secţiunea 6.2.1, p. 216 a prezentei cărţi).

Este interesant de constatat că adverbialele de tip nominal introduse de *înainte/după* declanşează presupoziţii ce implicitează adevărul faptului relatat. Adverbialele din exemplele (50) (*după 'Ultima noapte...', înaintea ieşirii din*

spital, înaintea vacanței) sunt, practic, pragmatic echivalente cu *după ce am publicat romanul 'Ultima noapte ...', înainte ca locutoarea să iasă din spital, înainte ca elevii să intre în vacanța de iarnă* şi declanşează aceleaşi presupoziții.

Asemănările între subordonatele temporale şi adverbialele corespunzătoare ce au în centru un substantiv deverbal introdus de *înainte* sau *după* sunt încă mai mari deoarece, pentru adverbialele introduse de *înainte*, exprimarea unei situații contrafactuale anulează presupoziția:

(51) a. Motociclistul a frânat/nu a frânat **înainte de producerea accidentului.**

b Motociclistul a reuşit/nu a reuşit să frâneze **înainte de producerea accidentului.**

[*În exemplul (a) sintagma* înainte de producerea accidentului *este factuală, declanşând presupoziția* accidentul s-a produs. *Exemplul (b) este parțial contrafactual şi nu activează o presupoziție: dacă verbul principalei este la forma afirmativă* (a reuşit să frâneze) *propoziția ne spune, cel puțin în una din lecturile posibile, că accidentul a fost evitat, în timp ce dacă acelaşi verb este la forma negativă* (nu a reuşit să frâneze), *propoziția ne spune că accidentul s-a produs.*]

(52) a. Unul dintre proprietarii imobilului unde au avut loc cele două explozii de la Sighet susține că a făcut sesizare la firma de gaze cu câteva săptămâni **înainte de explozie.** (http://www.antena3.ro/romania/scurgerea-de-gaze-de-la-sighet-sesizata-inainte-de-explozie-responsabilii-au-dat-vina-pe-vopseaua-de-pe-pereti-156306.html)

b. Unul dintre proprietarii imobilului a făcut/nu a făcut o sesizare la firma de gaze **înainte de explozie** (care a fost/nu a fost evitată).

[*Sintagma* înainte de explozie *este factuală în (a), faptul că explozia a avut loc este explicitat de relativă* (unde au avut loc cele două explozii); *în (b) există mai multe posibilități, adverbialul* înainte de explozie *este factual sau contrafactual, fiind compatibil cu continuări care să explicitze producerea sau neproducerea accidentului.*]

(53) [*Titluri de articole de presă*]:

a. Firmele *Relad* au ascuns/nu au ascuns sute de milioane de euro **înainte de faliment** (după *Curentul* 13.12.2011)

b. Grecia a primit/nu a primit ultimul avertisment **înainte de faliment** (după http://www.money.ro/grecia--ultimul-avertisment-inainte-faliment_1096186.html, money.ro, 19.09. 2011)

[*Aceste două titluri de articole ilustrează cele două folosiri ale sintagmelor prepoziționale având structura* înainte de + *Subst*$_{denominal}$. *În (a) propoziția este factuală, impliciteaza că firma* Relad *a dat faliment, indiferent dacă faptul de a ascunde mari sume de bani este afirmat sau nu* (a ascuns/nu a ascuns). *Acest sens implicit este, deci, o presupoziție. În schimb posibilul faliment al Greciei nu a intervenit; oricum, în momentul formulării titlului, autorii nu ştiau dacă acest faliment va interveni sau nu, deci acest sens implicitat nu este o presupoziție.*]

- **Propoziții relative scindate sau semi-scindate** (Halvorsen, 1978; Chomsky, 1972)

Construcțiile scindate rezultă dintr-o ‘extragere’ (Riegel/Pellat/Rioul, 2009: 25), dintr-o focalizare (Adriana Gorăscu, 2008), dintr-o reorganizare a enunțului (Mihaela Gheorghe, 2008: 210) care face diferența dintre *Paul o iubeşte pe Maria* şi *pe Maria o iubeşte Paul*, sau, cu o relativă *Maria este cea pe care/ femeia pe care o iubeşte Paul.*[12] Partea extrasă este ceea afirmată, spusă explicit, secvența care îi urmează constituie informația presupusă.

(54) **Tu eşti cel care/nu eşti tu cel care** a cumpărat cartea.

⋗ Cineva a cumpărat cartea.

(55) **George e cel de care/nu e George cel de care** e îndrăgostită Maria.

⋗ Maria e îndrăgostită de cineva.

Alături de construcțiile scindate, în gramatici se vorbeşte şi de construcții ‘pseudo scindate’ sau ‘semi-scindate’; în română, în aceste construcții intervine pronumele demonstrativ semi-independent *cel, cea, cei, cele* + pronume relativ + propoziție, ce constituie partea dislocată (*cel care m-a căutat este Ion, ceea ce mă bucură este că am terminat lucrarea la timp*, exemple din Mihaela Gheorghe, 2008: 210). Avem a face cu o ‘relativă perifrastică’ (Riegel/Pellat/Rioul, 2009: 728-730, 814), urmată de principală. Presupoziția este reprezentată de partea dislocată:

(56) Celui care a descoperit penicilina i s-a acordat/nu i s-a acordat premiul Nobel pentru medicină.

⋗ Cineva a descoperit penicilina.

(57) Ceea ce l-a supărat pe Gheorghe au fost/nu au fost minciunile spuse.

⋗ Ceva l-a supărat pe Gheorghe.

Uneori emfatizarea se face numai prin intonație, prin intensitatea cu care locutorul pronunță unul dintre constituenți, dar presupoziția rămâne:

(58) a. Paul e cel/nu e Paul cel care a inventat această povestea .

b. PAUL a inventat/nu a inventat această povestea.

⋗ Cineva a inventat această poveste.

(59) a. Olimpiada este/nu Olimpiada este competiția sportivă la care a participat George.

b. George a participat/nu a participat la OLIMPIADĂ.

⋗ George a participat la o competiție sportivă.

---

[12] Acest tip de construcție se regăseşte în multe limbi europene: în gramatica limbii engleze se numesc ‘cleft sentences’ (*what I want is something to eat*), în gramatica franceză ‘propositions clivées’ (*c'est Marie qui aime le chocolat*), în gramatica italiană, ‘frassi scisse’ (*è lui che ha portato il libro*). Sensul implicit presupozițional se regăseşte în construcțiile din toate aceste limbi.

Numele propriu *Paul* în (58) şi sintagma nominală *Olimpiada* din (59) sunt emfatizate în propoziţiile (a) şi (b), iar presupoziţia rămâne aceeaşi.

- Propoziţii comparative şi divergente (Lakoff, 1970)

Comparaţiile şi divergenţele pot fi exprimate prin mai multe procedee lingvistice: un accent, un contur intonator sau conectori de tipul *ca*, *în calitate de*, *la rândul său*, *la fel ca*, *tot atât de*, etc. (Levinson, 1983):

(60) **Ca lingvistă,** Carla este/nu este mai bună decât Barbara.

⋙ Barbara este lingvistă.

(61) Radu este/nu este **la fel de inteligent** ca Paul.

⋙ Paul este inteligent.

- Propoziţii relative nonrestrictive (Lakoff, 1970)

Din punct de vedere semantic, există două tipuri de subordonate relative: (i) relative restrictive (determinative), care restrâng sfera de referință a sintagmei nominale pe care o determină (în *numai cetățenii români* ***care au peste 18 ani*** *pot vota* relativa delimitează din mulțimea cetățenilor români o subclasă, a celor care au mai mult de 18 ani), sau (ii) relative nonrestrictive (explicative), care oferă informații suplimentare despre grupul nominal (*Edmund Hillary,* ***care a escaladat Everestul în 1953****, este considerat cel mai mare explorator al sec. al XX*[lea]).

Semnificația unei relative nonrestrictive poate fi diferită de cea a unei relative determinative. Să comparăm două fraze: *elevii, care nu ascultau, n-au înțeles explicațiile profesorului* (relativă nonrestrictivă) și *elevii care nu ascultau n-au înțeles explicațiile profesorului* (relativă determinativă). În varianta cu relativa nonrestrictivă, predicația (*n-au înțeles*) se aplică la totalitatea elevilor, relativa având o nuanță cauzală, fiind echivalentă cu *elevii nu au înțeles explicațiile profesorului pentru că nu ascultau*. În cazul relativei determinative, predicația se aplică numai unei părți a elevilor, acelor elevi care nu ascultau explicațiile. Fraza poate fi echivalată cu *acei elevi care nu ascultau explicațiile profesorului nu au înțeles nimic.*

Relativele nonrestrictive nu sunt afectate de forma afirmativă sau negativă a verbului din principală, deci conținutul lor semantic constituie o presupoziție:

(62) Asirienii, **a căror civilizație a ajuns la apogeu în sec. al VII**[lea] **î. H.**, au fost/ nu au fost mari constructori de temple.

⋙ Civilizația asirienilor a ajuns la apogeu în sec. al VII[lea] î. H.

(63) Paul, care mi-a telefonat ieri, va veni/nu va veni diseară.

⋙ Paul mi-a telefonat ieri.

- Fraze ipotetice contrafactuale

În filozofie, frazele ipotetice contrafactuale sunt o variantă a propozițiilor ipotetice (care au forma «dacă *p*, atunci *q*») în care, pornind de la o

ipoteză care nu este adevărată, se deduc consecințele posibile. Din punct de vedere lingvistic, corespund frazelor condiționale ireale.

Să reluăm un exemplu inspirat de istorie, propus de Levinson (1983).

Comentariu

Exemplul (64), propus de Levinson, se referă la generalul cartaginez Hannibal (247-183 î.Hr.) care a reprezentat o mare amenințare pentru Roma. Cetatea Cartagina, în conflict cu Roma, o atacă în Italia cu o armată terestră comandată de Hannibal, care avea și elefanți de luptă. După o campanie în cursul căreia cartaginezii i-au înfrânt pe romani în mai multe bătălii, dintre care cea de la Cana e cea mai cunoscută, la Roma se instalează panica (*Hannibal ante portas* «Hannibal e în fața porților noastre» strigau locuitorii orașului). Totuși Hannibal nu a avut forțe suficiente pentru a continua războiul în Italia, fiind obligat să se reîntoarcă în Africa, pentru a apăra Cartagina atacată de romani. Cartaginezii au fost înfrânți de generalul roman Scipio Africanul, în 202 î. Hr., în bătălia de la Zama.

În fraza de mai jos, Levinson își imaginează consecințele unei victorii finale a lui Hannibal împotriva romanilor: probabil ar fi cucerit și distrus Roma și, deci, în secolele următoare republica romană nu s-ar fi putut extinde, Imperiul Roman n-ar fi existat. După cum se știe, limba latină s-a difuzat în tot bazinul Mediteranei datorită Imperiului Roman iar limbile romanice, sau neo-latine, s-au dezvoltat în partea europeană a acestui imperiu numai pentru că respectivele teritorii au fost colonizate de romani.

(64) **Dacă Hannibal ar fi avut 12 elefanți în plus**, în prezent limbile romanice n-ar fi existat.

⋗ Hannibal nu a avut 12 elefanți în plus.

Propozițiile condiționale ireale sunt exemple de enunțuri contrafactuale:

(65) **Dacă aș fi bogat**, mi-aș cumpăra/nu mi-aș cumpăra un Ferrari.

⋗ Nu sunt bogat.

- **Fraze interogative** (Katz, 1972; Lyons, 1977; Levinson, 1983)

Frazele interogative au unele presupoziții în comun cu frazele corespunzătoare la forma afirmativă, dar introduc și presupoziții noi. Diferitele categorii de interogative prezintă diferite tipuri de presupoziții.

Pentru propozițiile interogative totale (cele la care răspunsul este *da/nu*), presupoziția este reprezentată de cele două posibile răspunsuri, care sunt alternative:

(66) La Facultatea de Litere, există un masterat în limbi orientale?

⋗ La Facultatea de Litere sau există sau nu există un masterat în limbi orientale.

Presupoziția este oarecum vidă, deoarece locutorul formulează întrebarea tocmai ca să afle care dintre cele două alternative se verifică în realitate.

O a doua clasă de fraze interogative este reprezentată de interogativele parțiale, adică de interogativele la care se răspunde printr-un constituent de propoziție. Într-un exemplu ca A: «- *Unde e Maria?*» B: «- *La bibliotecă.*», răspunsul este constituit de un adverrbial, complement circumstanțial de loc. Presupoziția este formată de întrebările alternative implicând, și ele, disjuncția răspunsurilor. Dar în cazul întrebărilor alternative presupozițiile nu sunt vide:

(67) Odessa este în Rusia **sau** în Ucraina?

⋗ Odessa este sau în Rusia sau în Ucraina.

Mai multe propoziții interogative parțiale, conținând un pronume sau un adjectiv interogativ (numite în gramatica engleză *wh-questions* și în cea franceză *demandes-Q*) introduc o presupoziție ce se obține înlocuind elementul interogativ printr-un cuvânt adecvat (se înlocuiește *cine* cu *cineva*, *când* cu *cândva*, *cum* cu *cumva* etc.):

(68) **Cine** sună la ușă?

⋗ Cineva sună la ușă.

Am prezentat cei mai importanți activatori de presupoziții, ce se regăsesc în majoritatea studiilor dedicate acestui fenomen. Există și alți declanșatori, mai puțin importanți, descriși numai de anumiți autori. Putem cita, de exemplu, un substantiv masculine sau feminin care desemnează persoane (*studentă: Ion a întâlnit o studentă ⋗ Ion a întâlnit o femeie*), cuantificatorii (*toți oamenii sunt bipezi ⋗ există oameni*), adverbe de mod (*Ion a scris repede scrisoarea ⋗ Ion a scris scrisoarea*) etc. (*v.* Claire Beyssade, 2008; Beaver/Geurts, 2011)

Mulțimi de presupoziții

Un enunț cu structură sintactică complexă poate prezenta mai multe presupoziții, pentru că poate să conțină mai mulți activatori. O frază ca (69a) declanșează mai multe sensuri implicite:

(69) a. Ana, care este verișoara mea, regretă/nu regretă că a renunțat la munca de cercetător după ce și-a dat demisia de la Universitate.

b. ⋗ Există o persoană, Ana, identificată univoc de toți interlocutorii.

c. ⋗ Ana este verișoara locutorului.

d. ⋗ Ana a renunțat să facă cercetări după ce și-a dat demisia de la Universitate.

e. ⋗ Ana lucra ca cercetăror înainte de a părăsi Universitatea.

f. ⋗ Ana nu mai lucrează la Universitatea.

[*O frază complexă ca cea din (a) permite să se deducă mai multe informații, ca cele din (b-e) care se mențin și sub negație, fiind, deci, presupoziții.*]

Dacă privim atent inferenţele (69 b-f), constatăm că fiecare este legată de un cuvânt sau de o construcţie, ceea ce este una dintre caracteristicile fundamentale ale presupoziţiilor semantice:

- (69b) este legată de numele propriu *Ana*;
- (69c) este declanşată de propoziţia relativă nonrestrictivă, al cărei conţinut nu e afectat de forma pozitivă sau negativă a verbului principalei;
- inferenţa (69d) este activată de completiva verbului factiv *a regreta*: e lipsit de sens să spui că *x regretă că* p_1 sau *x nu regretă că* p_1 dacă p_1 este o propoziţie falsă. Deci adevărul subordonatei p_1 este presupus de propoziţia (afirmativă sau negativă) ce conţine verbul factiv *a regreta*;
- verbul de schimbare de situaţie *a renunţa* (*să*/*la*) produce inferenţa (69e), deoarece dacă locutorul afirmă că *x a renunţat să* p_1 impliciteazǎ că *x făcea* p_1 (mai înainte);
- subordonata temporală factuală introdusă de *după ce* declanşează inferenţa (69f).

Din punct de vedere strict lingvistic, sursele presupoziţiilor sunt destul de eterogene: substantive, sintagme nominale (pentru descripţiile definite), anumite clase de verbe (factive, de schimbare, de judecată, iterative), diferite tipuri de subordonate (temporale, relative, condiţionale ipotetice), de construcţii (scindate sau semi-scindate), prepoziţii, conjuncţii (*înainte de*, *după ce*) etc.

Ceea ce este explicit spus (de cele mai multe ori informaţii despre proprietăţi sau relaţii dintre entităţile ce constituie conţinutul semantic al propoziţiilor) constituie partea esenţială al enunţului, în timp ce presupoziţiile constituie un fel de fundal. Această caracteristică devine încă mai clară dacă examinăm propoziţiile interogative ce corespun frazei afirmative din (69a):

(70) Ana, care este verişoara mea, oare regretă/oare nu regretă că a renunţat la munca de cercetător după ce şi-a dat demisia de la Universitate?

Această cerere de informaţii, care, evident, nu este o aserţiune are aceleaşi presupoziţii cu (69a), adică (69b-f).

Relaţiile semantice exprimate de forma propoziţională a unui enunţ se pot prezenta sub forma unei afirmaţii, a unei negaţii, sau a unei cereri de informaţii, deoarece formele propoziţionale pot varia între anumite limite în momentul în care devin enunţuri. Toate aceste observaţii confirmă intuiţiile lui Frege şi Strawson (Levinson, 1983: 186).

9.3.3. Proprietăţile caracteristice ale presupoziţiilor semantice

Pe lângă capacitatea de a se menţine în diferite contexte (negaţie, interogaţii, propoziţii scindate), presupoziţiile semantice au două proprietăţi: (i)

sunt anulabile în anumite contexte;[13] (ii) pun o problemă de proiectivitate, adică în contextele sintactic complexe uneori se mențin, alteori nu. În continuare vom discuta câteva cazuri de anulare a presupozițiilor semantice, problema proiectării fiind discutată ulterior (*v.* 9.5, p. 429).

Dacă presupozițiile sunt o parte a semnificației enunțurilor, atunci, conform principiului compoziționalității formulat de Frege, presupozițile construcțiilor (mai) simple ar trebui să se păstreze în construcțiile complexe. Am văzut deja o situație în care presupoziția este anulată, la subordonatele temporale discutate de Heinämäki (1972). Este vorba de anumite adverbiale introduse de *înainte* (*să/de*) :

(71) a. Arbitrul a fluierat **înainte ca Ion să poată să trimită balonul în poartă.**

b. Mozart a murit **înainte să-şi termine *Requiemul*.**

[*Cele două adverbiale scrise cu aldine sunt folosite în propoziții contrafactuale, deoarece este clar că Ion nu a trimis mingea în poartă, deşi a avut intenția să o facă, şi că Mozart nu a terminat* Requiemul.]

Un alt caz de anulare priveşte verbele factive: în mod normal un asemenea verb declanşează o presupoziție care garantează adevărul informației din completivă:

(72) Paul ştie/nu ştie că Maria a sosit.

⋙ Maria a sosit.

Se pare că, cel puțin pentru o parte dintre aceste verbe, folosirea la forma negativă, prima persoană anulează presupoziția, deoarece enunțul neagă faptul că locutorul avea informațiile conținute în completivă.

(73) a.?Nu ştiu că Maria a sosit.

b. Nu ştiu ca Maria să fi sosit.

c. Nu ştiam că Maria a sosit/sosise.

[*Exemplul (a) este ciudat dacă verbul* a şti *este folosit deictic: propoziția nu neagă informația din completivă (*Maria a sosit*) ci numai cunoaşterea acestui fapt de către locutor; propoziția (b) exprimă îndoiala locutorului, deci e posibil ca Maria să nu fi sosit; propoziția (c) poate semnifica că o informație pe care locutorul nu o cunoştea în momentul t_n i-a devenit cunoscută în momentul t_0, când pronunță propoziția ($t_n < t_0$).*]

Stephen Levinson (1983) a constatat o anumită sensibilitate a presupozițiilor la ipotezele privind realitatea, în sensul că anularea presupozițiilor

---

[13] Şi implicaturile conversaționale pot fi anulate, lucru relatat de Grice (vezi Capitolul 8).

intervine când contextul (lingvistic sau extralingvistic) propune o interpretare diferită a situației. Exemple cum ar fi (73) ilustrează faptul că presupozițiile declanșate de verbe factive pot fi anulate de un context implicând (posibila) falsitate a informației din completivă.

Similar, un verb ca *a regreta (că)* presupune de obicei adevărul completivei. Totuși, în anumite contexte, verbul *a regreta* își pierde proprietatea de a activa această presupoziție.

(74) [*Participanții la discuție comentează faptul că George a obținut un loc de muncă bun pentru că și-a făcut doctoratul. Unul dintre interlocutori spune*]:

«- Cel puțin George nu trebuie să regrete că a scris o teză de doctorat.»

[*În acest context, verbul* a regreta *declanșează presupoziția normală: George a scris o teză de doctorat. Fraza ne spune în plus că George, poate spre deosebire de alte persoane, a avut avantaje de pe urma acestui doctorat.*]

(75) [*Participanții la discuție comentează faptul că George nu a reușit la examenul de admitere la doctorat și că doctoratul nu garantează (întotdeauna) un loc de muncă bun. Unul dintre vorbitori spune*]:

«- Cel puțin George nu trebuie să regrete că a scris o teză de doctorat.»

[*Dacă interlocutorii știu că George nu a reușit la examenul de admitere la doctorat, fraza are un conținut diferit față de (74): faptul de nu reuși la această admitere prezintă cel puțin un avantaj, acela de a nu face timp de câțiva ani cercetările necesare pentru a scrie teza de doctorat. Într-o asemenea situație, presupoziția verbului* a regreta *(privind realitatea scrierii tezei de doctorat) nu se declanșează, este deci anulată.*]

În legătură cu acest verb, Lauri Karttunen (1973) a descoperit un alt caz de anulare al presupoziției, provocată nu numai de cunoștințele interlocutorilor privind situația reală, dar și de relația de anaforizare:

(76) a. Dacă președintele Mexicului invită la cină pe președintele partidului *Noua dreptă*, va regreta că a invitat la masă un adept al feminismului.

b. Dacă președintele Mexicului invită la cină pe președintele organizației *Simone de Beauvoir*,[14] va regreta că a invitat la masă un adept al feminismului.

c. Președintele Mexicului a invitat la masă un adept al feminismului.

[*Dacă sintagmele nominale* președintele partidului *Noua dreaptă și* un adept al feminismului *desemnează două persoane diferite, (a) pare să presupună (c) deci verbul* a regreta *își declanșează presupoziția 'normală', adică (c). Totuși*

[14] Simone de Beauvoir (1908-1986), scriitoare franceză, este celebră pentru romanele, piesele de teatru și memoriile sale. În eseul *Al doilea sex* (*Le deuxième sexe*) a prezentat principiile fundamentale ale feminismului.

(a) nu pare să presupună (c) pentru că interlocutorii știu că partidele de dreapta apără mai degrabă valorile tradiționale, patriarhale, din care feminismul nu face parte. Este deci puțin probabil ca președintele unei astfel de organizații să aibă convingeri feministe. Lucrurile sunt diferite pentru exemplul (b): Simone de Beauvoir a fost o celebră feministă, deci membrii unei organizații care îi poartă numele au probabil aceleași convingeri. Vorbitorii vor avea tendința să interpreteze sintagma nominală adept al feminismului *ca fiind anaforic legată de Simone de Beauvoir și de președinta organizației cu acest nume. Antecedentul anaforei (descripțiile definite* președintele partidului 'Noua dreaptă'/organizației 'Simone de Beauvoir'*) apare într-un context ipotetic, ceea ce semnifică că locutorul nu știe dacă președintele a invitat sau nu pe președintele partidului de dreapta/pe președintele organizației feministe, ceea ce elimină presupoziția (c).*]

Este clar că presupoziția (76c) este sensibilă la cunoștințele noastre enciclopedice: știm că președintele partidului *Noua dreaptă* nu este un adept al feminismului, deci (76a) presupune (76c), dar dacă știm că organizația „Simone de Beauvoir" apără valorile feminismului, presupoziția (76c) este suspendată, din cauza sensului ipotetic al subordonatei condiționale din (76b).

Un context mai larg poate anula presupozițiile și pentru alți activatori. Verbele implicative (*a reuși să*, *a ajunge să*, *a îndrăzni să*) declanșează presupoziții de tipul *a încerca*, *a avea intenția să* etc., dar o asemenea presupoziție poate fi explicit anulată de ansamblul frazei:

(77) Ion nu a reușit la examen, sau, mai bine zis, nici măcar nu s-a prezentat.

[*În mod normal, verbul* a reuși *declanșează o presupoziție conform căreia Agentul predicației (în exemplul nostru Ion) a încercat mai întâi să realizeze o anumită acțiune. A doua propoziție din exemplu anulează însă această presupoziție.*]

O altă proprietate importantă a presupozițiilor, caracterul lor proiectiv, va fi discutată în secțiunea 9.5, p. 429.

Specialiștii în filozofia limbajului au constatat astfel că teoria semantică a presupozițiilor nu este în măsură să explice faptul că, în anumite contexte, presupozițiile sunt anulate.

9.3.4. Presupozițiile semantice: concluzii

Din punct de vedere istoric, presupoziția semantică a fost identificată de Gottlob Frege, care a tratat-o ca fiind o expresie referențială. Frege s-a ocupat de presupozițiile declanșate de numele proprii, de descripțiile definite, de subordonatele temporale: pentru ca enunțurile conținând nume proprii sau descripții definite să aibă o valoare de adevăr, e necesar să existe un referent pentru aceste expresii. Această pre-condiție de existență se manifestă atât în propozițiile

afirmative cât şi în corespondentul lor negativ: atât propoziţia *Kepler a murit în mizerie*, cât şi negaţia ei, *Kepler nu a murit în mizerie* implică existenţa unei persoane cu numele de 'Kepler'.

Bertrand Russell (1905) a contestat indirect această opinie: pentru el, o frază conţinând o expresie nominală lipsită de referent este pur şi simplu falsă: este cazul propoziţiei *actualul rege al Franţei este înţelept* care este falsă pentru că în 1905 Franţa era o republică, deci nu mai avea un rege (Russell, 1905).

Ideile lui Frege au fost reluate în anii '50 ai secolului trecut de Peter Strawson, care are în plus meritul de a fi introdus termenul de 'presupoziţie'. Şi pentru Strawson presupoziţiile sunt expresii referenţiale, fiind, fiecare, o condiţie preliminară, a cărei satisfacere acordă expresiilor capacitatea de a avea o valoare de adevăr. Cea de a doua explicaţie consideră menţinerea presupoziţiei sub negaţie ca fiind caracteristica lor definitorie: presupoziţiile sunt acele inferenţe care există atât pentru forma afirmativă a unui enunţ, cât şi pentru negaţia sa.[15]

După cum se poate constata, există mai multe puncte în care concepţia lui Russell diferă de cea a lui Frege-Strawson. Efectele negaţiei sunt interpretate diferit: enunţul *actualul rege al Franţei nu este înţelept* poate avea două interpretări, după Russell, în funcţie de constituentul aflat în sfera negaţiei, cuantificatorul ('există un *x*') sau predicatul ('este înţelept'). Dacă negaţia se aplică cuantificatorului, avem interpretarea 'este fals că există o persoană care să fie actualul rege al Franţei şi care să fie înţeleaptă'; dacă negaţia se aplică predicatului, interpretarea va fi 'există o persoană care este actualul rege al Franţei şi care nu este înţeleaptă'. Pentru Frege-Strawson, propoziţia *actualul rege al Franţei nu e înţelept* nu poate fi interpretată decât în sensul negării predicatului.

Nu există convergenţă nici în privinţa interpretării eşecului referenţial: în cazul în care nu există un rege al Franţei propoziţia *actualul rege al Franţei e înţelept* e considerată falsă de Russell şi nici adevărată nici falsă de Frege-Strawson. Cea de a treia diferenţă constă în faptul că Russell nu acordă nici un statut informaţiei presupuse, spre deosebire de Frege-Strawson, care introduc şi definesc noţiunea (Deloor, 2012: 4).

Cercetări ulterioare au aprofundat studiul presupoziţiilor ca fenomen semantic. În viziunea unor cercetători (de exemplu Karttunen/Peters, 1977, Gazdar 1979), presupoziţia este o caracteristică convenţională transmisă de enunţ alături de alte informaţii, cum ar fi conţinutul semantic şi implicaturile conversaţionale (Heim, 1990).

Presupoziţiile au fost studiate în cadrul a două teorii semantice:

---

[15] După van der Standt (1992), limitele presupoziţiei ca inferenţă derivă din faptul că Strawson foloseşte cadrul teoretic al logicii clasice, standard. În realitate inferenţele presupoziţionale se comportă în mod non-monoton, iar fenomenul anulării nu este decât o manifestare a acestei caracteristici (Van der Stands, 1992.) Pentru logicile non-monotone v. 1.6.2, p. 17.

(i) semantica inspirată de logică, deci semantica vericondițională, bazată pe principiul compoziționalității lui Frege şi pe valorile de adevăr ale expresiilor;

(ii) semantica atomică, tip teoria lui Bernard Pottier, bazată pe ideea că fenomenele semantice pot fi descrise printr-o traducere a semnificației în concepte atomice, numite 'trăsături semantice' sau 'seme'.

Tentativele de a trata presupozițiile într-un cadru semantic au condus la rezultate nu tocmai satisfăcătoare (Levinson, 1983: 206). În cadrul teoretic vericondițional, presupoziția este tratată ca un tip special de implicitare, deci ca un tip specific de consecință logică, care nu este sensibilă la negație. Este necesar ca această consecință să fie adevărată pentru a putea atribui enunțului o valoare de adevăr.

Studierea presupoziției într-un asemenea cadru produce dificultăți ce derivă din faptul că ar fi necesară o reorganizare profundă a semanticii vericondiționale, care să cuprindă nu numai partea exprimată explicit, ci şi informațiile implicite. Un asemenea proiect nu este realizabil din cauza a două proprietăți prezentate mai sus: presupozițiile sunt anulate în anumite contexte şi pun probleme atunci când este aplicat principiul lui Frege (problema proiectării) (Levinson, 1983).

Acest aspect este mult mai grav decât pare, deoarece este în contradicție cu principiul semantic al presupoziției (secția 9.3): dacă o propoziție *p* presupune semantic o altă propoziție, *q*, atunci *p* ar trebui să presupună *q* întotdeauna, oricare ar fi circumstanțele extralingvistice. Rezultă că acest cadru teoretic ar impune ca relația semantică să nu fie anulabilă şi să nu pună probleme de proiectare, ceea ce nu este adevărat pentru presupoziție.

Diferitele tentative de a 'salva' presupoziția semantică (de exemplu cele făcute de Karttunen, 1971, 1973 sau de Gazdar, 1979) s-au bazat pe ideea luării în considerare a unei ambiguități a negației. S-a propus de asemenea o modificare a definiției presupoziției semantice, prin introducerea unui operator modal, ca cel al posibilității. Aceste tentative nu au reuşit.[16]

În ceea ce priveşte semantica 'atomică', există propunerile de descriere făcute de Katz/Langendoen (1976), care totuşi nu rezolvă problema proiectării (Gazdar, 1978). Un obstacol suplementar pentru acest cadru teoretic ne-formal derivă din existența unei serii de dificultăți, cum ar fi dificultatea separării clare a cunoştințelor semantice de cunoştințele privind contextul extralingvistic, imposibilitatea de a stabili un inventar complet al conceptelor atomice, problema de a şti dacă o semantică ce descrie semnificanții stabile, independente de context, este adecvată pentru a descrie inferențe care nu sunt nici stabile, nici invariabile etc. (Levinson, 1983: 210).

---

[16] Pentru o discuție detaliată a criticilor aduse acestor demersuri se poate consulta Levinson, 1983: 208-209.

Pentru toate aceste motive, cercetările consacrate presupoziției au abordat fenomenul dintr-un alt punct de vedere, punctul de vedere pragmatic.

9.4. Presupoziția ca fenomen pragmatic

Teoriile pragmatice ale presupoziției au fost propuse din cauza a două proprietăți fundamentale, descrise mai sus, pe care cadrul teoretic al semanticii nu îl poate explica: (i) presupozițiile sunt anulabile şi (ii) presupozițiile construcțiilor sintactic complexe nu corespund întotdeauna sumei presupozițiilor declanşate normal de propozițiile simple incluse. Deci ipoteza lui Langendoen/Savin (1971), care au propus o adoptare a principiului lui Frege în domeniul presupoziției, nu se confirmă.

Teoriile pragmatice ale presupozițiilor sunt legate mai ales de subiectivitatea locutorului (de credințele, convingerile, previziunile, ipotezele sale). Impulsul inițial pentru această direcție de cercetare a fost dat de Paul Grice (1957), care a arătat că există aspecte ale semnificației pentru care analizele semantice şi logice tradiționale nu sunt suficiente.

Este, deci, necesar să se adauge şi dimensiunea pragmatică a analizei, introducând elemente ce au în vedere scopul, interesele şi intențiile locutorului. Acest cadru teoretic se bazează pe celebra analiză a lui Paul Grice între ceea ce locutorul spune **explicit** (conținutul propozițional al propoziției) şi ceea ce locutorul spune **implicit** în momentul în care pronunță propoziția, conținut implicit care rezultă nu numai din faptul că schimburile de replici sunt cooperative, dar şi din contextul fiecărei conversații (*v.* capitolul 8 şi Delogu, 2007)

Noțiunea pragmatică de presupoziție a fost propusă de Robert Stalnaker (1970, 1973, 1974), autor al teoriei cunoştințelor comune (engl. *common ground*): comunicarea verbală este posibilă numai datorită faptului că interlocutorii consideră că un anumit număr de situații sau de propoziții sunt adevărate, situații şi propoziții ce constituie baza 'cunoştințelor comune', necesare schimbului verbal. Cunoştințele comune descriu un ansamblu de situații contextuale ('lumi posibile') care sunt stări de lucruri în care propozițiile exprimând aceste cunoştințe comune sunt adevărate (von Fintel 2000). În acest demers pragmatic, Salnaker descrie astfel presupozițiile:

> «[...] ceva ce se găseşte în convingerile de fundal ale locutorului – propoziții pe care le consideră de la sine înțelese, sau care par a fi considerate ca de la sine înțelese pentru a face o anumită afirmație.» (Stalnaker, 1974: 472).[17]

---

[17] «[...] something like the background beliefs of the speaker – propositions whose truth he takes for granted, or seems to take for granted in making his statement.»

În momentul în care o anumită afirmație a fost făcută, informația pe care o conține devine un fapt cunoscut tuturor interlocutorilor, deci o cunoștință comună. Drept consecință, contextul este actualizat prin suprimarea 'lumilor posibile' (numite și 'descripții de stare', adică descrieri ale situațiilor sau stărilor posibile) în care propoziția afirmată este falsă și prin păstrarea situațiilor în care propoziția este adevărată. Începând cu acel moment, enunțul pronunțat devine, deci, o parte a cunoștințelor comune (von Fintel, 2000).

Definiția 3. Presupoziția pragmatică

Un locutor presupune pragmatic o propoziție *p* într-un context dat, dacă locutorul *consideră că p* sau *crede că p* și apreciază sau crede de asemenea că interlocutorul său este conștient că el, locutorul, are aceste convingeri sau aceste credințe[18] (Stalnaker, 1974: 473).

Presupozițiile, aceste cunoștințe comune implicite, pot deveni explicite în cursul conversației (Delogu, 2007).

În viziunea pragmatică, presupozițiile reprezintă condiții preliminare ale bunei funcționări a enunțurilor într-un anumit context (engl. *admittance conditions*): propozițiile pe care un enunț le presupune sunt cele implicate de cunoștințele comune ale locutorilor, propozițiile pe care le consideră ca fiind de la sine înțelese (Heim, 1990). Aceste cunoștințe comune pot aparține ansamblului de cunoștințe pe care le au în comun membrii unei anumite comunități umane și/sau cunoștințe apărute în timpul conversației în curs.

Anumite fraze pot impune condiții obligatorii asupra contextului, deci pot avea presupoziții pragmatice (von Fintel 2000).

(78) Margareta e cea care a spart tastatura calculatorului.

[*Această propoziție presupune că cineva a spart tastatura calculatorului. Este deci necesar ca printre cunoștințele comune să se găsească și această informație. Contextul acceptă numai lumile posibile în care cineva a spart tastatura. Un locutor care face afirmația de mai sus consideră această informație ca de la sine înțeleasă și acceptată de toți, faptul nu poate fi supus unor discuții ulterioare.*]

Este evident că o asemenea definiție face ca presupoziția să devină independentă de forma lingvistică. Din acest punct de vedere, există demersuri mai puțin radicale, ca cele ale lui Karttunen (1974), care continuă să mențină ideea că expresiile lingvistice joacă un rol esențial în activarea presupozițiilor.

---

[18] «A speaker pragmatically presupposes a proposition *P* in a given context just in case the speaker assumes or believes that *P*, assumes or believes that his addressee assumes or believes that *P*, and assumes or believes that his addressee recognizes that he is making these assumptions, or has these beliefs.»

În această concepție, presupozițiile sunt văzute ca fiind condiții adecvate ale contextului, necesare pentru ca enunțarea să fie reușită. Pentru Karttunen, contextul este constituit de un ansamblu de supoziții pe care locutorul consideră că le are în comun cu interlocutorii săi. Dacă contextul conține presupozițiile unei propoziții, atunci trebuie să existe un context adecvat pentru enunțarea propoziției (Karttunen, 1974: 40).

Definițiile pragmatice pentru presupoziție se bazează, deci, pe două noțiuni fundamentale: cunoștințele comune (numite și 'bază comună' sau 'ipoteză comună') și adecvarea (numită și 'conformitate' sau 'bună reușită') (Levinson, 1983).

9.4.1. Presupoziții semantice *vs.* presupoziții pragmatice

Este evident că există două concepții diferite privind presupoziția: (i) concepția semantică, conform căreia presupoziția este o propoziție convențională, parte constitutivă a semnificației enunțului și (ii) concepția pragmatică, conform căreia presupoziția este o propoziție implicată de contextul enunțării și de cunoștințele comune ale interlocutorilor declanșate de enunț. Se pune problema de a ști dacă cele două concepții privind presupozițiile se exclud sau coexistă.

Problema a fost examinată de Armin von Stechow (1981) și Scott Soames (1989), care au constatat că anumite enunțuri implică presupoziții convenționale (semantice), altele implică informații ce aparțin cunoștințelor comune (presupuneri pragmatice). Iată diferența de conținut dintre cele două tipuri de presupoziții (Heim, 1990):

(79) a. A: «- Ion mi-a spus că excursia i-a plăcut mult.»

B: «- Paul a participat și el la excursie.»

b. A: «- Excursia a durat mai multe zile.»

B: «- Paul a participat și el la excursie.»

c. O persoană diferită de Ion a participat la excursie.

[*În dialogurile (a) și (b) propoziția pronunțată de personajul B transmite aceleași informații: o informație explicită (participarea lui Paul la excursie) și o informație implicită, presupusă, explicitată de (c), conform căreia cel puțin încă o persoană, diferită de Paul, a participat la această excursie. În primul dialog, cunoștințele comune instaurate de propoziția pronunțată de A conțin deja informația că Ion a participat la această excursie, informație pe care toți participanții la conversație o știu după ce au auzit propoziția pronunțată de A în dialogul (a). Această informație este absentă din propoziția pronunțată de A în dialogul (b).*]

Enunțurile din exemplul (79) transmit o informație privind participarea unei alte persoane decât Paul la excursie. În cele două cazuri, această informație este adusă de sensul convențional al adverbului *și*. Conform teoriei accesului, locutorii verifică mai întâi dacă cunoștințele comune implică informația că cineva, care nu e Paul, a participat la excursie, cu două variante posibile:

- în varianta din dialogul (79a), această informaţie face parte mai întâi din cunoştinţele comune, contextuale, instaurate de fraza pronunţată de personajul A, care identifică un prim participant la excursie, Ion. Presupoziţia (79c), declanşată de adverbul *şi* din acest prim dialog este, oarecum, redundantă, dar, nefiind în contradicţie cu alte presupoziţii, contextuale sau convenţionale, acest fapt nu deranjează;
- şi în dialogul din (79b), interlocutorii verifică dacă propoziţia presupusă, (79c), există în context şi constată că nu există. Drept consecinţă, presupoziţia declanşată de *şi* este, oarecum, surprinzătoare deoarece lipseşte informaţia privind participarea la excursie a altor persoane. Locutorii ar trebui să fie blocaţi, conversaţia nu ar putea continua din cauza lacunei din cunoştinţele comune. Situaţia ar putea fi deblocată dacă unul dintre interlocutori ar formula o întrebare de tipul *de ce ai spus „şi”?* sau *cine a mai fost în excursie?*, oferind astfel locutorului B ocazia de a reveni şi de a completa informaţia ce lipseşte.

Efectele presupoziţiilor semantice convenţionale şi cele ale presupoziţiilor pragmatice sunt cu totul similare: conversaţia are un nou context, care implică tot ce implica contextul precedent, plus o informaţie nouă (în (79), informaţia că Paul a participat la excursie).

Problema pusă de aceste observaţii priveşte faptul că, în multe cazuri, lipsa unor informaţii contextuale nu blochează conversaţia:

(80) Nu pot să vin, câinele meu s-a îmbolnăvit şi trebuie să îl duc la veterinar.

[*Descripţia definită* câinele meu *activează presupoziţia că locutorul are un câine.*]

Chiar dacă contextul nu oferă nici o informaţie despre câinele locutorul, absenţa unei asemenea informaţii nu blochează conversaţia: normal interlocutorul nu va spune *care câine?*, *nu ne-ai spus că ai un câine* etc.

9.4.2. Presupoziţiile informative: context şi informaţie

Concepţia pragmatică despre presupoziţie evită o parte importantă a dificultăţilor ce caracterizează teoria semantică, de exemplu problema introducerii implicitului în semantica vericondiţională sau problema proiectivităţii. Totuşi, cadrul pragmatic propus de Robert Stalnaker a condus la alte complicaţii teoretice, derivate din ideea că presupoziţia reprezintă o informaţie sau mai multe informaţii pe care participanţii la conversaţie le au în comun.

Nu e greu să se constante că această condiţie (a cunoştinţelor reciproce) este prea tare: locutorul poate pronunţa o propoziţie ca (81a) chiar dacă interlocutorul nu cunoştea anterior presupoziţia (81b):

(81) a. Scuzaţi-mă că am întârziat, maşina mea a avut o pană.

b. Locutorul are o maşină.

[*Sintagma* mașina mea *din (a) declanșează presupoziția (b), dar este foarte posibil ca interlocutorul să nu fi știut mai înainte că locutorul are o mașină.*]

(82) a. Nu pot veni mâine, trebuie să-mi conduc nepotul la gară.

b. Locutorul are un nepot.

[*Propoziția presupune că locutorul are un nepot și e foarte posibil că această să considere că interlocutorii au informații despre existența nepotului. Cunoștințele comune privindu-l pe nepot pentru locutor și pentru interlocutori pot fi identice sau nu, presupoziția este declanșată.*]

(83) a. A: «- Ion mi-a spus că excursia i-a plăcut mult.»

B: «- Paul a luat și el parte la excursie.»

b. A: «- Excursia a durat mai multe zile.»

B: «- Paul a luat și el parte la excursie.»

A: «- De ce spui *și el*? Cine a mai fost în excursie?»

[*După cum am arătat deja, în dialogul (a) enunțul pronunțat de personajul B implică informația că, alături de Ion, printre alți participanți la excursie se găsea și Paul; această presupoziție are o origine dublă: (i) în informația contextuală produsă de propoziția pronunțată de A; (ii) presupoziția convențională declanșată de adverbul* și. *În dialogul din (b), contextul nu permite folosirea lui* și *(nu există informația că alte persoane au participat la excursie), motiv pentru care interlocutorul cere informații suplimentare.*]

Pentru a explica cum funcționează presupozițiile pragmatice, David Lewis (1979) a propus noțiunea de 'adaptare' (engl. *accommodation*), noțiune reluată ulterior și de Robert Stalnaker (de exemplu în Stalnaker 2002).

Definiția 4. Adaptarea

Dacă în momentul *t* locutorul spune un enunț care, pentru a fi acceptabil, presupune *P* și dacă *P* nu a fost presupusă înainte de *t*, atunci – *ceteris paribus*[19] și între anumite limite – presupoziția *P* este declanșată. (Lewis, 1979: 340).[20]

---

[19] Locuțiunea latină *ceterris paribus* (în forma sa completă *ceteris paribus sic stantibus*) se traduce «toate celelalte lucruri rămânând neschimbate»· Este o expresie folosită în multe domenii (filozofie analitică, filozofie a limbajului, științe economice), atunci când autorul vrea să spună că examinează efectele unui singur element, excluzând toți ceilalți factori care ar putea să influențeze situația. De exemplu, printr-o propoziție ca «o scădere a prețului cărnii face să crească vânzările *ceteris paribus*», autorul vrea să spună că examinează numai influența scăderii prețului asupra vânzării fără să ia în considerație alți factori posibili, (cum ar fi o boală gravă a animalelor, care ar putea descuraja consumul de carne).

[20] *Rule of accomodation for presupposition*: If at time *t* something is said that requires presupposition *P* to be acceptable, and if *P* is not presupposed just before *t*, then – *ceteris paribus* and within certain limits – presupposition *P* comes into existence at *t*.

Deci adaptarea este un proces în cursul căruia locutorii adaugă spontan informații contextului, pentru a face să funcționeze enunțul și presupozițiile sale, ca în exemplele (81)-(83a). În anumite cazuri, contextul nu permite să se activeze presupoziția (exemplul 83b). O asemenea împrejurare poate bloca conversația, situație în care interlocutorii pot încerca să o deblocheze prin întrebări suplimentare. Pentru ca presupoziția convențională legată de adverbul *și* să se declanșeze, este necesar ca o anumită informație să facă parte din cunoștințele comune ale interlocutorilor. Propoziția pronunțată de B în exemplul (83) cere un context implicând că una sau mai multe persoane importante pentru conversație, persoane diferite de Paul, au participat la această excursie. Pentru a fi adecvat enunțării acestei propoziții, contextul trebuie să conțină o afirmație nu generală, ci singulară.[21] În schimb, activarea redundantă a unei presupoziții nu pare să deranjeze comunicarea (exemplul 79b).

Examinarea unor adverbiale ca *și*, *de asemenea* și a dublei interpretări posibile pe care le implică (convențională și contextuală) a condus la o discuție privind comportamentul pragmatic al altor elemente cărora, prin tradiție, li se atribuie presupoziții existențiale. Exemple discutate de Saul Kripke și reluate de Scott Soames (1989) și de Irene Heim (1990) par să indice că propozițiile implicite sunt mai degrabă contextuale decât convenționale.

(84) a. Se va servi un tort de ciocolată la masa festivă de ziua lui Ion. Ar fi bine să nu îl servim **din nou** la masa festivă de ziua Mariei.

b. Se va servi un tort de ciocolată la masa festivă de ziua lui Ion. Ar fi bine să nu îl servim la masa festivă de ziua Mariei.

[*Fraza pare să implice că sărbătorirea zilei de naștere a lui Ion va avea loc înainte de sărbătorirea zilei Mariei. Acest sens implicit pare să fie legat de prezența adverbialului* din nou, *pentru că această presupoziție pare să lipsească din (b).*]

Irene Heim a observat că, dacă eliminăm adverbialul *din nou* din frază, ca în (84b), se poate imagina o ordine diferită a celor două sărbătoriri. Acest fapt sugerează că adverbialul *din nou* este activatorul unei presupoziții privind ordinea cronologică a predicațiilor.

Să examinăm analiza 'obișnuită' a adverbialului *din nou*:

---

[21] Irene Heim (1990) a arătat că, pentru folosirea într-un context adecvat al propoziției *și John a studiat la Universitatea din Harvard*, nu este suficient să știi că mii de persoane au absolvit această universitate. Este necesară o informație mai specifică: printre cunoștințele comune ale participanților la dialog trebuie să se găsească faptul că o anumită persoană sau un grup de persoane bine individualizat și semnificativ pentru dialogul în curs a(u) absolvit Universitatea din Harvard.

(85) a. Vom mânca din nou tort cu ciocolată la masa festivă de ziua Mariei.

b. Am mâncat tort cu ciocolată înainte de masa festivă de ziua Mariei.

[*Propoziția din (a) presupune că locutorii au mâncat tort cu ciocolată într-un moment anterior mesei festive a Mariei, presupoziție explicitată în (b).*]

Presupoziția propoziției (85a), formulată în (85b), poate fi declanșată de cunoștințele comune dacă, de exemplu, participanții la conversație știu că locutorului îi place tortul de ciocolată și că este un desert pe care îl mănâncă des. Se pare că nu sunt necesare alte adaptări. Irene Heim consideră că ipoteza privind natura contextuală a presupozițiilor nu reușește să explice presupoziția declanșată de (84).

E posibil ca informațiile conținute în propoziție să facă parte din cunoștințele comune pentru ca presupoziția din (84) să fie declanșată. Pentru acest exemplu, contextul ar trebui să conțină o propoziție care să spună că un anumit moment, *t*, este semnificativ pentru discuție, cunoștințele comune implică că locutorii au mâncat tort cu ciocolată în momentul *t* și că acest moment *t* este anterior mesei festive a Mariei.

Un alt element care trebuie analizat este verbul *a se opri* (Heim, 1990: 8):

(86) Acum Ion gătește. Se va opri mâine, când începe meciul de fotbal.

[*Acest enunț declanșează inferența spontană că Ion a început acțiune de a găti înainte de momentul vorbirii și că va continua să o facă de-a lungul nopții și al dimineții de a doua zi, până la începutul meciului.*]

Se pune problema de a ști de ce o asemenea propoziție pare atât de puțin plauzibilă. Analiza convențională a elementelor exprimând schimbarea de stare (*a se opri, a înceta să, a bloca, a se întrerupe din* etc.) ne spune că o altă predicația are loc într-un interval care precedă și care se termină în momentul în care începe evenimentul denotat de complementul direct al verbului de schimbare – în (86) începutul meciului de fotbal.

Enunțată în afara contextului, propoziția *Ion se va opri din gătit mâine, când va începe meciul de fotbal* nu implică că acțiunea de pregătire a mâncării trebuie să fie realizată fără întrerupere. Pentru Irene Heim (1990) această nouă implicație apare datorită unei adaptări la context ce privește crearea unui context pragmatic adecvat pentru verbul *a se opri*: o propoziție ca *Ion s-a oprit din cântat în* t_n implică că acțiunea de a cânta s-a manifestat până în momentul t_{n-1}, care precedă imediat momentul t_n. Deci verbul *a se opri* implică ideea că precedenta predicație s-a desfășurat fără întrerupere până la momentul t_n: în exemplul (86) acțiunea proeminentă este cea de a găti, care ar trebui să se prelungească până la t_n, momentul începerii meciului. Irene Heim (1990) ajunge

la concluzia că multe elemente activatoare de presupoziții impun asupra contextului implicații care nu sunt normal conținute în analiza clasică a presupozițiilor. În plus, după Scott Soames (1989) şi Irene Heim (1990), fapte de acest tip sugerează că ideea de presupoziție contextuală şi de adaptare a contextului la presupoziție au o bază empirică în limbă.

Noțiunea de adaptare încearcă, deci, să rezolve posibilul conflict între definiția pragmatică a presupozițiilor şi faptul că anumite presupoziții nu fac parte din cunoştințele comune ale participanților la discurs, sau cel puțin nu a tuturor participanților. De exemplu, în (82), locutorul prezintă existența propriului nepot ca un fapt cunoscut de interlocutori, care pot să îl accepte ca atare (deci ca pe un element adăugat cunoştințelor comune), 'adaptându-şi' informațiile la această nouă situație. După Mariana Sbisà, presupozițiile nu trebuie să fie cunoştințe care **sunt** comune, ci cunoştințe care **ar trebui** sau **ar putea** să fie comune (Sbisà, 1999: 501; Delogu, 2007).

9.4.3. Anularea presupozițiilor

Problema anulării sau suspendării presupozițiile (deci posibilitatea ca o presupoziție să fie suspendată, să nu fie declanşată în anumite contexte) a fost dezbătută atât în cadrul teoretic al semanticii, cât şi în cadrul teoretic al pragmaticii. Semnificația termenului de 'anulare' (engl. *cancellation*) depinde de categoria de presupoziții discutate (convenționale sau contextuale) şi de condițiile lor de acces.

Pentru presupozițiile convenționale, suprimarea semnifică că enunțul *e*, care în mod normal declanşează presupoziția *p*, în anumite condiții nu transmite informația *că p*.

Am văzut deja că pentru verbele factive ca *a regreta*, contextul extralingvistic, ca în (75), sau contextul lingvistic, cum ar fi prezența unei anafore, ca în (76), poate anula presupoziția privind adevărul subordonatei (Levinson 1983). Contextul poate anula şi presupoziția de existență a descripțiilor definite:

(87) a. George nu regretă că a scris o teză de doctorat inutilă **pentru că, de fapt, nici nu a scris-o.**

b. Contele de Paris pretinde că este actualul rege al Franței, **dar, desigur, în prezent nu există un rege al Franței.**

[*Verbul* a regreta *presupune normal adevărul completivei (în (a) subordonata* că a scris o teză de doctorat inutilă*), dar această eventualitate este explicit negată de partea frazei evidențiată cu litere aldine. Similar, descripția definită* actualul rege al Franței *din (b) presupune existența unei persoane care să aibă titlul şi care să îndeplinească funcția de rege al Franței, dar această*

presupoziție este anulată explicit de propoziția introdusă de dar, *și întărită de adverbul* desigur, *care trimite la cunoștințele comune.*]

După părerea 'suspensioniștilor', presupoziția verbului *a regreta* sau a descripției definite *actualul rege al Franței* nu mai apare. Sunt puse în aceeași categorie.

(88) a. Toți băieții lui Victor au chelie.

b. Victor este tatăl unor băieți

c. Dacă Victor este tatăl unor băieți, atunci toți băieții lui Victor au chelie.

[*Este evident că propoziția (a) declanșează presupoziția (b). Dacă includem propoziția (a) într-un context ipotetic, ca cel din (c), presupoziția nu se proiectează, deoarece fraza din (c) prezintă existența fiilor lui Victor ca pe o simplă ipoteză și nu ca pe un fapt real, situație în care presupoziția (b) nu se activează.*]

Poziția teoretică conform căreia presupozițiile activate normal sunt uneori suspendate poate conduce la contradicții. Să revenim la presupozițiile existențiale declanșate de descrieri definite ca *actualul rege al Franței.* Am văzut în că în (87b) această presupoziție pare anulată, fapt ce ar putea fi legat de prezența verbului *a pretinde (că)*, care implică faptul că propoziția completivă este falsă sau, cel puțin, îndoielnică. Anularea presupoziției existențiale nu este întotdeauna atât de evidentă (Heim, 1990):

(89) Nu am discutat cu actualul rege al Franței.

[*Chiar într-un context, lingvistic sau extralingvistic, care afirmă că în prezent nu există un rege al Franței, fraza nu pare contradictorie, deoarece acceptă și interpretarea «locutorul nu a discutat cu o persoană care să fie rege al Franței». Din cauza formei negative a verbului* a discuta *presupoziția existențială pentru descripția definită nu se activează.*]

(90) Am discutat cu actualul rege al Franței.

[*Într-un context care conține la cunoștințele comune informația că Franța este o republică, deci că nu există un rege al Franței, este greu de spus că presupoziția este pur și simplu anulată. Propoziția trebuie să fie considerată contradictorie, în dezacord cu cunoștințele împărtășite de interlocutori.*]

Situații similare se regăsesc pentru toate elementele care declanșează presupoziții (*v.* 9.3.1, p. 398): nu putem să ne întrebăm dacă Maria a încetat să vândă droguri dacă, din context, rezultă că nu a făcut niciodată așa ceva, că a reușit să promoveze un examen dacă nu s-a prezentat, că a intrat din nou în parc dacă nu a intrat anterior etc.

După Gazdar (1979), fraze ca cele din exemplele (89) – (90) presupun că există un actual rege al Franței, exact unul. Dacă o asemenea sintagmă este

folosită în contradicție cu presupoziția sa existențială, folosirea este incorectă, ceea ce anulează presupoziția. După părerea lui Gazdar, presupozițiile în conflict cu cunoștințele comune sunt anulate.

Alți cercetători ce cred în caracterul convențional al presupoziției, cum ar fi Grice (1989) sau Karttunen/Peters (1977), nu acceptă ideea că presupozițiile sunt anulabile: după ei, imposibilitatea de a le anula face diferența dintre presupozițiile (ne-anulabile) și implicaturi (anulabile). O asemenea concepție explică bine situația propozițiilor afirmative simple, dar creează probleme dacă este confruntată cu propoziții ca cele de la (89) – (90).

Karttunen/Peters (1977) au încercat să ocolească dificultatea prin afirmația că există două tipuri de negație. Un prim tip, negația 'normală', lasă presupoziția invariabilă. În această lectură, este imposibil să afirmi (89) și să fii de acord că nu există un actual rege al Franței. Există o a doua lectură a negației (numită 'metalingvistică')[22] care ar fi lipsită de presupoziții. Conform acestei interpretări, enunțul (89) nu mai este asociat cu presupoziția privind existența unui rege actual al Franței.

Este interesant de discutat relația care există între adaptare și acces, căci cele două mecanisme nu trebuie să fie confundate. Adaptările discutate până în prezent, adaugă o presupoziție care lipsește. Acest fapt fragilizează conceptul de 'cunoștințe comune' și mai mulți cercetători și-au pus întrebarea dacă nu ar fi preferabil să se renunțe la mecanismul adaptării. În timp ce Stalnaker (1973) și Karttunen (1974) optează pentru păstrarea mecanismului, Soames (1989) pare să încline spre eliminarea lui (Heim 1990).

9.5. Proiectarea presupozițiilor

Una dintre principalele contribuții ale lui G. Frege în semantică privește caracterul compozițional al sensului expresiilor complexe ('principiul lui Frege'). Vom relua definiția deja prezentată în Capitolul 2.

Definiția 5. Principiul de compoziționalitate (principiul lui Frege)
Sensul unei expresii complexe este o funcție (în sensul matematic al termenului) a sensului părților sale. Dacă q_0 este o expresie complexă formată din elementelor $q_1, q_2, \ldots, q_n$, atunci sensul lui q_0 rezultă din combinarea sensului sub-expresiilor $f(q_0) = f(q_1, q_2, \ldots, q_n)$, unde f este

[22] Ducrot (1972b) și ulterior Horn (1985) au făcut distincția dintre negația descriptivă (care neagă partea numită *dictum*, adică ceea ce este asertat, ca în *Ion nu este fericit*) și negația metalingvistică. care este auto-referențială și privește diferite proprietăți pragmatice sau semantice: *Ion nu s-a lăsat de fumat. Nu a fumat niciodată* (este negată presupoziția verbului *a se lăsa de*), *regele Franței un este înțelept pentru că un există un rege al Franței* (negarea presupoziției existențiale), *Maria nu are trei copiii, ci patru* (negarea cuantificatorului), *Marta nu este inteligentă, este genială* (rectificare a intensității termenului folosit) etc.

funcţia care are ca argumente expresiile $q_1, \ldots, q_n$.[23] (*v.* şi 2.1.1, Definiţia 3, p. 31).

S-a pus problema dacă acelaşi principiu se aplică şi presupoziţiilor, adică dacă presupoziţiile expresiilor mai mici, $q_1, q_2, \ldots, q_n$ se regăsesc (deci 'se proiectează') în presupoziţiile expresiei complexe q_0, a cărei semnificaţie rezultă din aplicarea funcţiei semantice: $[[q_0]] = [[q_1, q_2, \ldots, q_n]]$.

Proiectarea presupoziţiilor consistă, deci, din menţinerea şi încorporarea presupoziţiilor construcţiilor relativ simple în presupoziţiile construcţiilor sintactice (mai) complexe. Această teorie se numeşte 'ipoteza cumulativă'. Cercetările au dovedit repede că această ipoteză este prea puternică: în unele cazuri presupoziţiile sunt conservate (sau 'proiectate'), dar în alte cazuri presupoziţiile sunt anulate (Heim 1990).

După punerea în paralel a propoziţiilor cu presupoziţiile pe care le declanşează, studiile au arătat că: (i) pe de o parte, presupoziţiile continuă să existe în contexte lingvistice unde alte sensuri implicite nu se menţin (negaţie, contexte modale, ipotetice sau disjunctive); (ii) pe de altă parte, presupoziţiile dispar din contexte în care implicaţiile rezistă (Levinson, 1983: 199).

În studiul proiectării presupoziţiilor, Irene Heim (1990) a distins două tipuri de demersuri, unul propus pentru prima dată de Karttunen (1973) şi continuat în Karttunen/Peters (1977), numit 'teoria PHF'.[24] Celălalt demers, în marginea 'ipotezei cumulative', este datorată lui Langendoen/Savin (1971) şi obiecţiilor făcute de Gazdar (1979) contra teoriei lui Karttunen.

9.5.1. Demersul PHF

Studiind problema proiecţiei, Kartunnen (1973) şi-a dat seama că ipoteza conform căreia frazele complexe 'moştenesc' presupoziţiile propoziţiilor (mai) simple pe care le încorporează (prima variantă a 'ipotezei cumulative' din Langendoen/Savin, 1971) nu se verifică în toate cazurile. A

---

[23] Fie expresia *Ion o vede pe Maria*. Interpretarea ei semantică vericondiţională constă din a verifica dacă persoanele numite <*Ion, Maria*> se găsesc în relaţia *a vedea*, deci dacă formula *vedea(Ion, Maria)* este adevărată în universul de discurs, adică în acel fragment din realitate descris de propoziţia interpretată. Procesul semantic trebuie să parcurgă următoarele etape:

- o funcţie identifică persoana numită *Ion*, fapt notat de formula *f(Ion)* sau [[Ion]]; o altă funcţie identifică persoana numită *Maria: f(Maria)* sau [[Maria]];

- o altă funcţie stabileşte denotaţia verbului *a vedea*, adică mulţimea perechilor de entităţi din care prima entitate o vede pe cea de a doua: *f(a_vedea)* sau [[a_vedea]];

- în sfârşit, o a treia funcţie verifică dacă perechea <*Ion, Maria*> se găseşte în mulţimea perechilor ce constituie denotaţia verbului *a vedea*: dacă se găseşte, propoziţia este adevărată (valoare notată cu 1), dacă nu, propoziţia va fi falsă (valoare notată cu 0): [[a_vedea([[Ion]], [[Maria]])]] = 1 sau [[a_vedea([[Ion]], [[Maria]])]] = 0.

[24] Iniţialele semnifică *Plugs, Holes and Filters* «dopuri, goluri şi filtre» (Heim, 1990: 11).

propus o tipologie a predicatelor în funcție de comportamentul lor față de presupoziții, distingând trei categorii:

- 'dopurile' (*plugs*), adică predicatele care blochează întotdeauna proiectarea presupoziției. Din această categorie fac parte verbe cum ar fi *a promite*, *a preveni*, *a acuza*. De exemplul în enunțul *Harry i-a promis lui Bill să-l prezinte actualului rege al Franței* presupoziția 'regele (actual) Franței există' nu se menține;
- 'golurile' (*holes*) sunt predicatele care permit ca presupozițiile să se proiecteze întotdeauna, le permite, deci, să 'treacă' de la propoziția simplă la fraza complexă care o incorporează. Astfel fraza *Maria știe că Ana e surprinsă de faptul că Fred s-a lăsat de fumat* presupune că 'Fred înainte fuma' ca și propoziția mai simplă *Fred s-a lăsat de fumat*;
- 'filtrele' (*filters*) sunt iteme care brochează uneori presupoziția. Este vorba de mai multe tipuri de conjuncții: conjuncții condiționale (*dacă ... atunci*), conjuncții coordonatoare copulative (*și*) sau disjuctive (*sau ... sau*). De exemplu, în *dacă e trecut de miezul nopții, nevasta lui Paul e probabil foarte supărată de întârzierea lui* declanșează presupoziția că 'Paul are o nevastă'; în schimb fraza *dacă Paul este căsătorit, (atunci) nevasta lui e blondă* nu presupune existența nevestei lui Paul. Vedem deci că subordonata condițională filtrează presupoziția principalei, lăsând-o uneori să 'treacă', alteori blocând-o.

Teoria a fost dezvoltată și îmbogățită cu exemple în Karttunen/Peters (1977). A fost aprofundat, de exemplu, comportamentul operatorului condițional:

(91) a. Regele are un fiu

b. Fiul regelui e chel.

c. Dacă regele are un fiu, atunci fiul regelui e chel.

[*Fraza (c) ar trebui să conțină presupoziția că există un fiu al regelui,, presupoziție declanșată de cele două părți constitutive, (a) și (b); totuși fraza (c) nu declanșează presupoziția că regele are un fiu, deși constituentul din dreapta* (fiul regelui este chel) *activează această presupoziție*.]

Analiza propusă de Karttunen/Peters (1977) pornește de la constatarea că gramatica furnizează trei categorii de informații, una pentru fiecare lexem ce constituie expresiile:

(i) o primă categorie de informații aparține semanticii fiecărui element. De exemplu *dacă* exprimă condițiile de adevăr ale implicației materiale.[25] Acest tip de informație semantică se numește 'valoare de conținut';

---

[25] Reamintim că implicația materială, notată ($p \rightarrow q$), este falsă dacă și numai dacă antecedentul (p) este adevărat și consecventul (q) este fals, și este adevărată în toate celelalte cazuri (p adevărat – q adevărat, p fals – q adevărat, p fals – q fals).

(ii) a doua categorie de informaţii este constituită de presupoziţiile declanşate de diferite lexeme ('valoare presupoziţională'). Conjuncţia *dacă* nu este un activator de presupoziţie, dar articolul hotărât (*-ul*, *-a*, *-i*, *-le*) are un asemenea conţinut, şi anume că referinţa nominalului care îl precedă nu este vidă;

(iii) în sfârşit, a treia categorie de informaţii priveşte lexemele care joacă rolul de functor, opus celui de argument ('valoare moştenită').[26]

Problema proiectării presupoziţiei în cazul functorului *dacă… (atunci)*, care uneşte două propoziţii, constă în răspunsul la întrebarea următoare: dacă propoziţia simplă A prezintă conţinutul semantic *p* şi presupoziţia *p*', iar B are conţinutul *q* şi declanşează presupoziţia *q*', care este presupoziţia frazei «*dacă* A, (*atunci*) B»?

Analiza exemplului (91) i-a condus pe Karttunen/Peters (1977) la definiţia valorii moştenite a conectorului implicaţiei, pe care Heim (1990)[27] o rezumă astfel:

Definiţia 6. Valoarea moştenită a functorului *dacă … (atunci)*

Dacă enunţul A se caracterizează prin conţinutul (semantic) *p* având presupoziţia *p*' şi dacă propoziţia B prezintă conţinutul *q* şi presupoziţia *q*', atunci expresia «*dacă A* (*atunci*) *B*» prezintă presupoziţia $p' \ \& \ (p \rightarrow q')$[28] (Heim 1990: 12).

Definiţia 6 ne spune că *p*', care este presupoziţia propoziţiei simple *p*, se menţine (este, deci, moştenită) atunci când propoziţia *p* este integrată ca subordonată condiţională (adică ca antecedent al construcţiei condiţionale) într-o structură sintactică de tip condiţional (***dacă p*** *atunci q*, sau $p \rightarrow q$). După cum am văzut, propoziţia (91a) (care va servi ca antecedent) presupune că există un rege, propoziţia (91b) (care va constitui consecventul) presupune că există un rege şi un fiu de rege, iar fraza complexă (91c), formată din propoziţiile simple (91a) şi (91b), presupune numai că există un rege, adică moşteneşte presupoziţia propoziţiei (91a), devenită antecedent.

---

[26] În logică, o formulă ca *p & q* («p şi q», unde *p* şi *q* reprezintă propoziţii) conjuncţioa '&' este un functor având ca argumente propoziţiile *p* şi *q*. În acelaşi fel este tratată o propoziţie ca *Ion doarme şi Maria citeşte o carte* unde conjuncţia *şi* este functorul iar cele două propoziţii (*Ion doarme, Maria citeşte o carte*) sunt argumentele sale. Expresiile lingvistice considerate functori sunt nu numai conjuncţii (*şi, dacă, sau, dar* etc.) dar şi expresii cuantificaţionale (*toţi, câţiva* etc.), verbe, care au ca argumente grupuri nominale (*citi* (*Maria, cartea*)) etc.

[27] Articolul lui Karttunen/Peters (1977) foloseşte cadrul formalizat complex al gramaticii Montague, in varianta PTQ. De aceea Heim (1990) a simţit cumva nevoia să 'traducă' definiţiile lor într-o formă accesibilă şi celor mai puţin familiarizaţi cu acest tip de gramatică.

[28] If *A* has p as its content and p' as its presupposition, and *B* has content q and presupposition q', then the presupposition of *If A, B* is the presuppsition $p' \ \& \ (p \rightarrow q')$

Această teorie a fost criticată de Gazdar (1979), care a susținut că teoria PHF prezintă numai fenomenul proiectării presupozițiilor fără să-l explice. Cele trei componente lexicale (valoare de conținut, valoare presupozițională, valoare moștenită) sunt stipulate independent, Karttunen/Peters (1977) neprecizând care conținut semantic derivă dintr-un alt conținut semantic. De exemplu, Gazdar (1979) se întreabă dacă valoarea de conținut provine din valoarea presupozițională, sau dimpotrivă.[29] Principalul reproș care este adus acestei teorii privește deci puterea sa explicativă redusă.

9.5.2. Ipoteza cumulativă

Gazdar (1979) a propus o soluție diferită față de teoria PHF, reluând o idee din Langendoen/Savin (1971) numită 'ipoteza cumulativă', ipoteză conform căreia orice enunț, oricare ar fi complexitatea sa, conservă toți activatorii presupozițiilor pe care le conține (*v.* 9.5.1, p. 430).

Ipoteza cumulativă pornește de la observația că presupozițiile se mențin în contexte în care implicaturile nu se mențin. Să examinaă exemplul următor:

(92) a. Șeful poliției a arestat trei bărbați.
b. Șeful poliției nu a arestat trei bărbați.
c. Este posibil ca șeful poliției să fi arestat trei bărbați.
d. Șeful poliției ar fi trebuit să aresteze trei bărbați.
e. Există un șef al poliției. (presupoziție)
f. Șeful poliției a arestat doi bărbați. (implicație logică)[30]

[*Este clar că presupoziția (e) rămâne valabilă nu numai pentru propoziția (a) și negația ei, (b), dar și pentru contexte modale ca (c)- (d). În schimb, implicația logică (f) se menține numai pentru (a).*]

---

[29] Diferiți autori au prezentat contra-exemple, la rândul lor contestate: contra-exemplele legate de implicația materială ale lui Gazdar au fost contestate de Soames (1982). Același autor a contestat exemplele lui Karttunen/Peters (1977), și anume exemplele ilustrând presupozițiile contradictorii, condiționalele în care presupoziția antecedentului nu este moștenită de întreaga frază, sau de operatori modali ca *posibil* (*v.* Heim, 1990 pentru detalii).

[30] Reamintim că, din punct de vedere logic, ceea ce este adevărat pentru o cantitate mai mare este adevărat și pentru o cantitate mai mică. Deci, dacă Maria este proprietare a trei apartamente, ea este proprietară și a două apartamente, dacă Paul are cinci fii, are și patru sau trei fii. Această implicație logică se găsește în contradicție cu Maximele de cantitate și de calitate ale lui Grice, care cer din partea locutorului informații nu numai adevărate, dar și exacte. Dacă locutorul afirmă *Maria are trei apartamente* sau *Paul are cinci fii*, el respectă Maximele dacă Maria are **exact** trei apartamente, iar Paul **exact** cinci fii (*v.* 8.3.4, p. 349). Implicațiile discutate în cadrul ipotezei cumulative sunt însă implicații logice, deci *a aresta trei hoți* implică *a aresta doi hoți*.

Aceeaşi proprietate, menţinerea presupoziţiei şi pierderea implicaţiei logice, caracterizează frazele ipotetice sau cele disjunctive (Levinson, 1983: 200):

(93) a. Cei doi hoţi au fost arestaţi din nou aseară.

b. Cei doi hoţi au mai fost arestaţi într-o perioadă precedentă. (presupoziţie)

c. Un hoţ a fost arestat aseară. (implicaţie logică)

d. Dacă cei doi hoţi au fost arestaţi din nou aseară, sergentul Marin Rădulescu va fi decorat.

e. Sau a arestat pe cei doi hoţi din nou aseară, sau sergentul Marin Rădulescu va fi concediat.

[*Exemplul (a) declanşează presupoziţia (b) şi implicaţia logică (c). Dacă propoziţia este inclusă într-un context ipotetic ca (d), presupoziţia (b) se păstrează, dar nu şi implicaţia logică (c). Aceeaşi situaţie se manifestă şi în cazul disjuncţiilor: dacă integrăm propoziţia (a) într-un context disjunctiv, ca (e), constatăm că presupoziţia (b) se conservă, dar implicaţia logică (c) nu mai este valabilă pentru (e).*]

Am prezentat mai sus câteva contra-exemple la ipoteza cumulativă, în sensul că există construcţii sintactice în care sunt incluşi mai mulţi activatori de presupoziţii (subordonate ipotetice introduse de *dacă*, contexte modale etc.) în care cel puţin o parte a presupoziţiilor nu se menţine. Gerald Gazdar recunoaşte că presupoziţiile sunt anulate în anumite contexte, dar explică că această anulare intervine pentru a se evita contradicţiile între cunoştinţele comune şi presupoziţii.

De exemplu, dacă informaţia că în prezent Franţa este o republică face parte dintre cunoştinţele comune ale unui grup de interlocutori, acest fapt anulează presupoziţia exemplului (89) (*nu am discutat cu actualul rege al Franţei*), şi anume că în prezent există un rege al Franţei, pentru a evita contradicţia dintre ceea ce este presupus (presupoziţia declanşată de descripţia definită *actualul rege al Franţei*) şi cunoştinţele comune (Franţa este în prezent o republică).

Anularea intervine şi atunci când presupoziţia intră în conflict cu implicaturile conversaţionale. Când sunt discutate Maximele lui Grice, mai ales Maxima de veridicitate, se acceptă în general ideea că subordonata condiţională implică, din punctul de vedere al regulilor conversaţiei, că locutorul nu cunoaşte încă valoarea de adevăr a informaţiei conţinute de enunţ:

(94) Dacă preşedintele Statelor Unite ştie că războiul s-a sfârşit, atunci războiul (chiar) s-a sfârşit.

[*Problema apare în subordonata condiţională: verbul factiv* a şti *presupune adevărul completivei, în cazul nostru adevărul faptului că războiul s-a sfârşit. Această presupoziţie intră în conflict cu implicatura conversaţională conform căreia subordonata condiţională nu are valoare de adevăr.*]

Gazdar porneşte de la supoziţia că pentru participanţii la conversaţia în cursul căreia cineva a pronunţat fraza (94), cunoştinţele comune legate de sfârşitul războiului sunt neutre. Ipoteza cumulativă şi teoria PHF prevăd că (94), datorită prezenţei verbului factiv *a şti*, conţine presupoziţia că războiul s-a sfârşit. Această presupoziţie este în contradicţie cu implicatura conversaţională a propoziţiei condiţionale, conform căreia subordonata spune că războiul ar putea să nu se fi sfârşit. Una dintre cele două informaţii implicite (implicatura sau presupoziţia) trebuie să fie anulată, iar intuiţia pare să indice că este suprimată presupoziţia.

Gerald Gazdar şi Scott Soames au încercat să vadă dacă anularea proiectării presupoziţiilor nu este parte a unui fenomen mai general. Lucrând separat, au ajuns la concluzii diferite. Pe de o parte, Gazdar (1979) consideră că ipoteza cumulativă ar trebui menţinută pentru a explica fenomenul proiectării, dar recunoaşte că anularea este un fenomen general. Pe de altă parte Soames (1979) ajunge la concluzia că, acceptând ideea că fenomenul suspendării există, explicarea proiectării ar trebui să fie făcută prin formularea unor reguli de moştenire, ca cele din PHF.

După Irene Heim (1990), faptele ar da dreptate lui Scott Soames, deoarece cadrul teoretic propus de Gazdar nu poate explica fenomene simple, ca (91c), pe care îl reluăm aici:

(95) Dacă regele are un fiu, atunci acest fiu de rege e chel.

> [*Conform ipotezei cumulative, această frază ar trebui să presupună existenţa atât a regelui cât şi a fiului regelui. Acest lucru nu este adevărat, deoarece în frazele ipotetice principala nu moşteneşte presupoziţia antecedentului (*regele are un fiu*), care ar implica şi existenţa fiului de rege.*]

Gazdar (1979) explică suprimarea uneia dintre presupoziţiile existenţiale prin intrarea acesteia în conflict cu o implicatură conversaţională. Conform principiilor lui Grice, locutorul induce în eroare dacă enunţă o condiţională al cărei antecedent a fost mai înainte prezentat ca adevărat. Pronunţând (95), locutorul indică tocmai faptul că regele ar putea să nu aibă un fiu. Deci nu ne putem imagina că interlocutorii acceptă ideea că locutorul ar afirma, în acelaşi timp, că acest fiu de rege există. Presupoziţia este anulată pentru rezolvarea acestui conflict.

Scott Soames (1979, 1982, 1989) a observat că aceste explicaţii nu pot fi extinse la exemple similare:

(96) Dacă regele are un fiu de peste 30 de ani, acest fiu de rege e chel.

> [*Această frază nu exprimă explicit convingerea locutorului privind existenţa fiului de rege, dar de data aceasta implicatura conversaţională importantă este informaţia că fiul de rege ar putea avea mai mult de 30 de ani. Această implicatură nu este în contradicţie cu presupoziţia privind existenţa fiului de rege.*]

Pentru exemple de acest tip, anularea presupoziţiei privind existenţa fiului de rege nu mai poate fi explicată prin contradicţia dintre presupoziţie şi implicatura conversaţională a antecedentului unei construcţii condiţionale. Observaţiile lui Gazdar sunt valabile numai pentru condiţionalele având o structură semantică particulară, şi anume pentru condiţionalele pentru care aceeaşi presupoziţie este valabilă atât pentru subordonată cât şi pentru principală, deci pentru antecedent şi pentru consecvent.

Scott Soames a ajuns la concluzia că teoria suspendării presupoziţiilor ar trebui să fie completată de un sistem de reguli de proiectare, similare cu cel conceput de Karttunen/Peters (1977).

9.6. Presupoziţii hibride

Observaţiile lui Robert Stalnaker despre caracterul dinamic al schimbărilor contextuale au permis să se facă legătura între presupoziţii şi semantica dinamică a lui Kamp/Reyle (1993), pornind de la mecanismul de actualizare al anaforelor (nominale şi temporale) în textele narative (*v.* secţia 6.2.1, p. 216), mecanism care se găseşte în centrul acestui demers teoretic. În felul acesta apare încă o direcţie de cercetare privind presupoziţia: alături de demersul 'cognitiv' al lui Irene Heim (1992), care se situează în cadrul clasic al presupoziţiilor pragmatice (Stalnaker, Karttunen), se înregistrează studiile lui Van der Sandt (1992) şi Geurts (1999), care propun un cadru teoretic 'anaforic', de tip Kamp/Reyle (cf. Delogu, 2007).

9.6.1. Demersul cognitivist

În demersul 'cognitivist', presupoziţiile unei propoziţii sunt considerate drept condiţii preliminare pe care contextul trebuie să le satisfacă pentru ca **această** propoziţie să poată fi folosită în **acest** context. Presupoziţiile pragmatice fiind definite în legătură cu ceea ce locutorii ştiu datorită contextului frazei, noţiunea de presupoziţie are evident o conotaţie cognitivă (Delogu, 2007).

Discuţia priveşte tot problema proiectării presupoziţiilor, deci studiul cazurilor în care modificarea parţială a contextului conduce la anularea presupoziţiilor în trecerea de la o construcţie sintactic simplă la o construcţie sintactic complexă. Heim (1992) examinează cazul verbelor de atitudine propoziţională şi a 'sensibilităţii' lor la context:[31]

---

[31] Cuvintele calificate ca exprimând atitudini propoziţionale sunt lexeme (mai ales verbe sau adverbe modale) care exprimă atitudinea locutorului faţă de conţinutul enunţului pe care îl pronunţă. Acelaşi conţinut propoziţional exprimat de o aserţiune (*maşina lui e în pană*) poate fi prezentat ca o certitudine (*ştiu sigur că maşina lui e în pană*), ca pe o părere personală (*cred că maşina lui e în pană*), o posibilitate (*poate că maşina lui e în pană*) (Guerry/Catelain/Caron, 1993: 202). Aceiaşi autori înregistrează 16 verbe de atitudine propoziţională din franceză,

(97) Maria vrea să-şi vândă violoncelul.

[*În această propoziţie, nominalul* violoncelul (propriu) *declanşează presupoziţia că Maria este proprietara unui violoncel.*]

(98) Maria crede, eronat, că are un violoncel şi vrea să-şi vândă violoncelul.

[*În acest context, nominalul* violoncelul (propriu) *nu declanşează presupoziţia că Maria are un violoncel. Pentru Karttunen, presupoziţia este că* Maria crede (ceva) eronat, *şi anume că are un violoncel.*]

După părerea lui Karttunen (1974), alături de verbul *to believe* «a crede», multe alte verbe de atitudine propoziţională din limba engleză se comportă în acelaşi fel, de exemplu *to think* «a gândi», *to expect* «a se aştepta (să)», *to fear* «a se teme că», *to suspect* «a bănui (că)», *to hope* «a spera (că)» etc. În schimb, acest comportament pragmatic nu caracterizează nici verbele factive de atitudine propoziţională (*to know* «a şti», *to regret* «a regreta» etc.) nici *verba dicendi* (*to say* «a spune» şi sinonimele sale).

Plecând de la concepţia despre presupoziţiile pragmatice a lui Stalnaker, Irene Heim a dezvoltat o concepţie pur referenţială, despre un context lărgit: contextul care conţine presupoziţia este identic cu starea de lucruri care există în universul extralingvistic descris de enunţuri, situaţie care se modifică în permanenţă.

În tradiţia logică şi filozofică, diferitele stări ale universului extralingvistic sunt numite 'lumi posibile' notate cu *w* (de la cuvântul englez *world* «lume»). Dacă în contextul *w* (unde $w = \{w_1, w_2, ..., w_n ...\}$) un locutor face o afirmaţie, sub forma unei propoziţii simple, cum ar fi *plouă*, se obţine un nou context, o submulţime din *w* constituită din lumile în care plouă. Deci enunţarea propoziţiei *plouă* constituie o instrucţiune, o indicaţie care adaugă contextului curent, oricare ar fi acesta, informaţia despre ploaie. Notaţia '$c + \phi$' desemnează rezultatul aplicaţiei instrucţiunii privind o (posibilă) schimbare de context (*c*) drept consecinţă a apariţiei unei informaţii noi, exprimată de fraza ϕ:

(99) Pentru orice context *c*, c + *plouă* = {w ∈ *c* : plouă în *w*} (Irene Heim 1992: 185).

În cazul unor propoziţii conţinând activatori de presupoziţii, lumea *w* trebuie să conţină presupoziţia activată:

(100) *c* + *pisicii Mariei îi e foame* este definit dacă şi numai dacă

c ⊆ {w : Maria are o singură pisică în *w*};

contextul este definit atunci când *c* + *pisicii Mariei îi e foame*

= {w ∈ *c* : Maria are o pisică înfometată în w} (Heim, 1992: 186).

---

verbele româneşti corespunzătoare având acelaşi statut: *penser* «a gândi», *croire* «a crede», *trouver* «a găsi (că)», *supposer* «a presupune», *considérer* «a considera», *présumer* «a intui», *savoir* «a şti», *estimer* «a aprecia (că)», *admettre* «a recunoaşte (că)» *soupçonner* «a bănui», *affirmer* «a afirma», *prétendre* «a pretinde», *juger* «a judeca (că)», *imaginer* «a-şi închipui (că)», *reconnaître* «a recunoaşte», *se douter* «a suspecta» (Guerry/Catelain/Caron, 1993: 206).

Instrucţiunile de schimbare a contextului pentru frazele complexe vor fi determinate în mod compoziţional, pe baza instrucţiunilor de schimbare a contextului pentru părţile sale. De exemplu, pentru o frază ca *Ion crede că plouă* trebuie determinată interacţiunea regulii de modificare a structurii generale α *crede că* ϕ cu regula completivei, *plouă*. Irene Heim a propus un mecanism formal pentru determinarea acestei noi reguli (*v.* Heim, 1992: 187-189), mecanism care generalizează observaţia lui Karttunen: dacă propoziţia ϕ presupune *p*, atunci purtătorul acestei atitudini propoziţionale, de exemplu Ion, crede *p*; altfel spus, dacă propoziţia ϕ presupune *p*, atunci o propoziţie complexă ca α *crede că* ϕ presupune că α crede în adevărul subordonatei ϕ (Heim 1992: 189).

9.6.2. Demersul anaforic

Necesitatea de a rezolva problema legăturilor anaforice (ca pentru faimoasele *donkey sentences*), a numelor ficţionale şi a fluxului informaţional legat de desfăşurarea discursului a condus la apariţia semanticii dinamice creată de Hans Kamp, teoria DRT (engl. *discourse representation theory*, Kamp/Reyle 1993).[32] Dezvoltarea acestui tip de semantică l-a făcut pe Rob van der Sandt să-şi pună problema dacă presupoziţiile nu ar putea fi tratate ca anafore. A propus, în cadrul DRT un mecanism care să furnizeze simultan soluţionarea anaforelor ca şi a presupoziţiilor. Pentru a-şi susţine ideea, van der Sandt a arătat atât similitudinile, cât şi diferenţele care există între cele două fenomene.

Există două mari diferenţe între anaforele pronominale şi presupoziţii: (i) spre deosebire de pronumele anaforice, presupoziţiile posedă un conţinut descriptiv care le permite să adapteze un antecedent, dacă discursul nu îi furnizează unul, şi (ii) presupoziţiile au o structură sintactică şi semantică internă.

Există, evident, o serie întreagă de paralelisme. Sintagmele nominale definite pot fi reluate de alte nominale sau de pronume, dar acest fapt nu schimbă presupoziţiile enunţului. Reluăm exemplul (88):

(101) Dacă Victor este tatăl unor băieţi, atunci toţi băieţii lui Victor au chelie.

[*Fraza nu moşteneşte presupoziţia privind existenţa băieţilor lui Victor.*]

Presupoziţia că Victor are băieţi are un antecedent în subordonata condiţională. Conţinutul ei semantic este legat de antecedent şi interlocutorii ajung la interpretarea următoare:

(102) Dacă Victor este tatăl unor băieţi, atunci **ei** au chelie.

[*Legătura anaforică este evidentă şi construcţia are aceeaşi caracteristică, aceea de a nu implica existenţa băieţilor lui Victor ca pe un fapt real.*]

---

[32] Există un al doilea tip de semantică dinamică, semantica teoriei jocurilor (*Game-Theoretical Semantics*) a lui J. Hintikka (*v.* Hintikka/Sandu, 1997)

Van der Standt arată cum, spre deosebire de pronume, o presupoziție lipsită de antecedent poate să-l creeze, datorită structurii sale complexe:

(103) Dacă calviția este ereditară, atunci toți băieții lui Victor sunt cheli.

[*În această frază, presupoziția că Victor are fii nu are antecedent. Datorită structurii sale complexe, presupoziția își poate crea propriul antecedent, fraza fiind interpretată ca* Victor are fii și, dacă calviția este ereditară, **ei** sunt chei.]

Teoria lui Van der Standt nu este nici în întregime semantică, nici în întregime pragmatică: acceptă ideea că presupozițiile fac parte din conținutul semantic al propoziției, dar procesul prin care locutorii interpretează presupozițiile este determinat pragmatic.

Unii cercetători, ca David Beaver (1999), au exprimat îndoieli privind adecvarea empirică a teoriei lui Van der Sandt, discutând cazurile în care această teorie nu face predicții juste, de exemplu în cazul subordonatelor condiționale care nu declanșează presupoziții în principală:

(104) Dacă Ioana face baie, Paul se va supăra că nu mai e apă caldă.

[*Expresia verbală factivă* a fi supărat *activează presupoziția că nu mai e apă caldă. Această presupoziție, fără antecedent, este prezisă de modelul anaforic al lui Van der Sandt.*]

David Beaver arată că presupoziția privind lipsa apei calde este prea tare, în sensul că propoziția (104) nu presupune că nu va mai fi apă caldă, ci numai că nu va mai fi apă caldă dacă Ioana face baie. Demersul cognitiv, în schimb, prezice corect această lectură, prin mecanismul actualizării contextuale.[33]

Cercetătorii au explicat această incapacitate parțială a modelului de a face predicții corecte cu două motive. Demersul lui Van der Sandt nu prevede nici un mecanism pentru cunoștințele extralingvistice, deoarece, în cazul lui (104), interpretarea este legată de cunoștințele locutorilor privind tehnologia apei calde în locuințe.

Bos/Buitellar/Minuer (1995) au propus un mecanism complex de includere a informațiilor extralingvistice în semantica dinamică.[34] Un astfel de model

---

[33] Regulile de actualizare a contextului pentru frazele condiționale de forma $p \rightarrow q(r)$, (unde r este o presupoziție ce nu are un raport de implicație cu antecedentul) asigură intrarea lui r în contextul c, al frazei condiționale ($p \rightarrow r$) (*v.* Beaver, 1999; Delogu, 2007).

[34] Bos/Buitelar/Minuer (1995) au făcut apel la modelul lexical al lui James Pustejovsky (1995), care descrie, între altele, relațiile lexicale complexe pe care le stabilește un cuvânt cu celelalte elemente ale limbii, cu ajutorul regulilor de reprezentare și de compoziție. De exemplu, într-o parte numită *qualia structure*, cuvântul *ușă* este descris ca denotând un obiect material artificial, care are forma unei deschideri cu funcția de a permite trecerea. Această structură reprezentațională determină capacitățile combinatorii ale lexemului, rețelele sale de referenți: verbe ca *a deschide*, *a închide*, *a trece*, *a intra*, *a ieși*, substantive cum ar fi *cheie*, *canat*, *prag*, *clanță* etc.

teoretic permite să se dea socoteală de modul în care funcţionează presupoziţiile fără antecedent.

(105) a. De câte ori intru într-un bar, barmanul mă dă afară.

b.?De câte ori intru într-un birou, barmanul mă dă afară.

[*Sintagma nominală* barmanul *este fără antecedent atât în (a) cât şi în (b), dar cele două fraze nu sunt acceptabile în aceeaşi măsură. Fraza (a) pare perfect normală, spre deosebire de (b), pentru care auditorul încearcă inutil să lege sintagma nominală* barmanul *de celelalte informaţii disponibile.*]

Teoria lui Van der Sandt nu reuşeşte să explice aceste diferenţe de statut între diversele sintagme nominale fără antecedent. Explicaţia pentru gradul diferit de acceptabilitate a celor două fraze din exemplul de mai sus derivă din faptul că lexemul *bar* în (a) pare să ofere suficiente informaţii pentru a face acceptabilă ocurenţa lui *barman* (pentru că lexemul *barman* face parte din *qualia structure* a cuvântului *bar*), ceea ce nu este adevărat pentru lexemul *birou.*

Bos/Buitelar/Minuer (1995) propun un mecanism pentru a lega explicit noul referent din discurs (în cazul nostru cuvântul *barman*) de reţeaua de referenţi stabilită pentru schimbul verbal.[35] Astfel, informaţia anaforică poate fi corect interpretată nu numai prin asociere cu un antecedent disponibil în discurs (procesul de legare) dar şi, în lipsa unui asemenea antecedent, de adaptare sau de pod. În cazul din (105), 'podul' (engl. *bridging*) se realizează prin două DRS-uri,[36] aflate în relaţie de implicaţie. Reprezentarea antecedentului conţine nu numai predicaţia privind intrarea locutorului într-un bar, dar şi existenţa barmanului:

(106) a. bar(x) & eu_intra_în(x) & barman(z) & al(z, x)

Această reprezentare permite sintagmei nominale *barmanul* ce apare în propoziţia principală (consecventul frazei ipotetice) să aibă un antecedent:

(106) b. bar(x) & eu_intra_în(x) & barman(z) & avea(z, x) →
→ [barman(y) & (y = z) & întotdeauna_mă_dă_afară(y)]

[35] Herbert Clark (1975) a numit *bridge* «pod» inferenţa făcută de auditori pentru a lega informaţia nouă de informaţiile precedente. Exemplele lui Clarke coincid deseori cu presupoziţiile, deoarece ca psiholog el explică că locutorul face un pod între informaţia explicită a propoziţie *Maria e cea care a plecat* şi informaţia implicită *cineva (x) a plecat*. Partea explicită nu face altceva decât să identifice acest *x*, şi anume *x* = *Maria*. Bos/Buitelar/Minuer (1995) au arătat similitudinile între acest mecanism şi 'coerciţia', constrângerea lui Pustejovsky (1995), ceea ce le permite să integreze informaţiile din *qualia* într-o semantică dinamică anaforică ca cea a lui Kamp.

[36] Reamintim că un DRS, ce înseamnă *discourse representation structure* este acea 'cutie' prin intermediul căreia enunţurile sunt reprezentate în semantica dinamică a lui Hans Kamp (*v.* de exemplu Kamp/Reyle 1993). Am prezentat un DRS în 6.2.1, p. 218.

Această reprezentare prezice, corect, că în enunț nu este vorba despre un barman oarecare care îl dă afară pe locutor, ci de barmanul fiecărui bar în care locutorul intră (Bos/Buitelar/Minuer, 1995: 10).

9.7. Presupoziția ca element de conținut și presupoziția ca inferență

Oarecum în afara acestor lungi dezbateri, Georges Kleiber (2012) face o propunere interesantă pentru rezolvarea multor dificultăți teoretice ce se întâlnesc în descrierea presupoziției. La originea acestor dificultăți, spune Kleiber, se găsește faptul că există două concepții privind presupoziția care nu au fost coordonate: o concepție 'internă' (Russell, 1905; Ducrot 1972b), conform căreia presupoziție este un element al conținutului semantic al propoziției *p*, ce conține activatorul. Există, pe de altă parte, o concepție 'externă', sau 'condiționalistă', care consideră că presupoziția este propoziția ce poate fi dedusă din *p* și care constituie condiția de 'reușită' referențială a lui *p*, adică condiția ca *p* să aibă o valoare de adevăr (Frege, 1892; Strawson, 1950; van Frassen, 1968; Keenan, 1971).

După Kleiber, cele două fenomene sunt inter-conectate și orice prezentare a unui singur nivel al presupoziției conduce la multe dificultăți.

Tratarea presupoziției ca element al conținutului semantic, conduce, *grosso modo*, la analiza lui Russell (1905) prezentată la (15) – (16), p. 393, conform căreia propoziția *actualul rege al Franței e înțelept* exprimă trei propoziții dintre care două (cea privind unicitatea entității *actualul rege al Franței* și cea privind calitatea de a fi înțelept) se găsesc la același nivel. Acestă analiză nu pare să corespundă structurii semantice a frazei și nici nu explică comportamentul ei special sub negație (fraza acceptă numai o negație predicativă deci care neagă predicatul *este înțelept*).

Pe de altă parte, dacă presupoziția este exterioară propoziției, atunci nu se vede cum o presupoziție falsă conduce la falsitatea propoziției ce o activează. Această situație a condus la ieșirea din logica bivalentă, postulându-se că o astfel de propoziție nu e 'nici adevărată, nici falsă'. În plus, ar trebui explicat cum o propoziție 'exterioară' ajunge să influențeze valoarea de adevăr a unei propoziții din care nu face parte.

Kleiber propune să se disocieze partea semantică de partea inferențială a presupoziției. Iată câteva exemple:

(107) Petre și-a scos paltonul.

[*Presupunerea-inferență este* Petre era îmbrăcat cu un palton, *iar presupoziția-semantică privește sensul verbului* a scoate (un obiect de îmbrăcăminte) *care*

prezintă restricția selectivă[37] obiectul de îmbrăcăminte trebuie să se găsească asupra peroanei care este agentul verbului.]

(108) Petre s-a lăsat de fumat.

[*Presupoziție-inferență*: Petre înainte fuma; *Presupoziție-conținut*: *sintagma verbală* a se lăsa de *presupune că înainte situația era diferită*.] (Kleiber, 2012: 27-28)

Această abordare prezintă şi ea dificultăţi, deoarece prezenţa concomitentă a celor două tipuri de presupoziţii nu se verifică întotdeauna, dar sunt amănunte asupra cărora nu vom insista (*v.* Kleiber, 2012). Aşteptăm să vedem dacă această direcţie de cercetare a presupoziţiei, schiţată numai de Kleiber, va fi dezvoltată de cercetări ulterioare.

9.8. Concluzii

Această panoramă a studiilor având în centrul lor fenomenul presupoziției arată importanța cercetărilor privind ceea ce este implicit în limbă. Părerile asupra acestui tip particular de informație cunosc în permanență schimbări, trecând de la logica clasică la logica non-monotonă.

Concepțiile despre presupoziție pot fi grupate în două categorii: teorii semantice şi teorii pragmatice. Trebuie să subliniem că manifestările lingvistice studiate de cele două demersuri sunt, într-o oarecare măsură, diferite, fapt subliniat şi de terminologie. Studiile semantice s-au concentrat asupra presupozițiilor declanşate de anumite expresii lingvistice, mergând de la cuvinte (prepoziții, conjuncții, adverbe, verbe) şi terminând cu fraze. Aceste presupoziții se numesc 'inerente', 'semantice' sau 'lexicale'. Presupozițiilee pragmatice sunt numite 'presupoziții ale locutorului' (engl. *speaker presuppositions*), element constitutiv al aşa-numitului *Common Ground* («cunoştințele comune»).

Cele două categorii de presupoziții nu se exclud: o presupoziție semantică face întotdeauna parte din presupozițiile locutorului, dar contrariul nu e întotdeauna adevărat, deoarece există presupoziții pragmatice care nu sunt legate neapărat de o anumită expresie lingvistică.

Importanța presupozițiilor pentru semantica şi pragmatica limbajului comun ca şi pentru interfața semantică-pragmatică este indicată de bogăția demersurilor teoretice propuse pentru a descrie, explicita sau prezice comportamentul

---

[37] Termenul de 'restricție selectivă' a fost introdus de gramatica generativă 'clasică' (Chomsky, 1965) şi se referă la informații semantice incluse în Lexiconul gramaticii, informații de natură să asigure producerea unor enunțuri semantic corecte. Restricțiile selective ne spun ce trăsături semantice trebuie să prezinte un anumit cuvânt pentru a se putea combina cu anumite verbe, adjective, prepoziții etc. Astfel un verb ca *a bea* prezintă două restricții selective pentru grupurile nominale ce îl însoțesc, semul [+ animat] pentru subiect şi semul [+ lichid (comestibil)] pentru complementul direct.

presupoziţiilor. Pentru presupoziţiile semantice, în accest capitol am discutat despre presupoziţiile referenţiale ale lui Frege şi despre presupoziţiile implicative ale lui Strawson. Am prezentat de asemenea principalii declanşatori de presupoziţii. Presupoziţiile pragmatice au fost descrise pentru prima oară de R. Stalnaker. Ambele categorii de presupoziţii pun probleme complexe, cum ar fi cea a anulării şi cea a proiectării.

Schimbările teoretice continue se explică prin tentativele de a rezolva dificultăţi care apar mereu, ca şi prin eterogeneitatea şi întinderea fenomenului: ceea ce cercetătorii au descoperit în legătură cu informaţiile implicite ale unei anumite clase de construcţii sau de situaţii de comunicare nu rămâne valabil pentru alte construcţii sau pentru alte situaţii. Pentru cadrul teoretic, cercetările din ultimul timp au inclus logica non-monotonă, semantica dinamică, anaforizarea, lexicul generativ (al lui Pustejovsky) şi integrarea în modelul teoretic a informaţiilor extralingvistice.

Toate aceste demersuri au permis să se clarifice şi să se aprofundeze modul de funcţionare nu numai al implicitărilor (semantice şi pragmatice), dar şi al comunicării lingvistice în general.

Capitolul 10

Acte de limbaj

Teoria actelor de limbaj a constituit, din punct de vedere istoric, creuzetul în care s-a dezvoltat pragmatica. Această teorie se bazează pe ideea că funcția limbajului nu este numai cea de a descrie lumea, dar și cea de a realiza acțiuni, cum ar fi a da ordine, a face promisiuni, a oficia botezuri sau căsătorii etc. Dezvoltarea teoriei actelor de limbaj a influențat profund progresul și interesul pentru pragmatica lingvistică. Constituirea relativ recentă a pragmaticii cognitive a redus importanța actelor de limbaj și a simplificat în mare măsură teoria care poate să le descrie și să le explice (Mœschler/Auchlin, 1997: 135). În același timp, asistăm la tentative de aplicare a teoriei actelor de limbaj la didactica limbii materne și a limbilor străine, ca parte a dezvoltării capacităților de comunicare, din care actele de limbaj sunt o parte importantă.

10.1. Prezentare istorică

În prima jumătate a secolului trecut, până la cel de al Doilea Război Mondial, filozofia limbajului a fost dominată de semantică referențială, vericondițională, având în centrul ei limbajului asertiv, direcție de reflecție prezentă în logică și filozofie încă din antichitatea grecească. La începutul sec. al XX-lea, s-au făcut în acest domeniu progrese excepționale: Bertrand Russell și Alfred North Whitehead au elaborat sintaxa limbajelor simbolice (Whitehead/Russell, 1910-1913), în timp ce Alfred Tarski, în articole publicate între 1923-1938 (republicate în Tarski, 1956) a propus teoria modelelor pentru interpretarea semantică a expresiilor produse de sintaxa logică, constituită din calculul predicatelor și din calculul propozițiilor.

Deși limbajul comun nu se găsea în centrul acestor cercetări, toate aceste studii filozofice pornesc de la ideea că funcția esențială a limbajului este aceea de a transmite informații despre universul extralingvistic, iar filozofia și logica verifică dacă aceste informații sunt corecte. De exemplu propoziția *acum plouă* descrie o realitate extralingvistică și denotația ei este adevărul sau falsul: enunțul este adevărat dacă descrie corect o stare a universului, adică dacă în momentul în care locutorul pronunță fraza, plouă; în caz contrar, enunțul e fals.

Comentariu

În trecut, logicienii au avut o atitudine critică faţă de limbajul comun care, după ei, nu este suficient de riguros în modul de organizare şi în enunţurile pe care le conţine. De exemplu, pentru Alfred Tarski metodele semanticii logice nu pot fi aplicate limbilor naturale din trei motive:

(a) structura sintactică a limbilor naturale nu este la fel de bine definită ca cea a limbajelor formalizate, create de logica simbolică; spre deosebire de limbajele logice, limbile naturale nu sunt un fenomen finit, închis, sau clar delimitat;

(b) limbile naturale sunt mult mai complexe decât limbajele artificiale: tot ce poate fi spus într-un limbaj artificial poate fi spus şi într-o limbă naturală, dar inversul nu este adevărat. Puterea semantică a limbilor naturale are drept consecinţă imposibilitatea de a găsi un metalimbaj încă mai puternic, în care să le fie formulată semantica;

(c) limbile naturale conţin expresii ambigue sau lipsite de precizie, spre deosebire de limbajele formale în care fiecare simbol are o singură valoare, mereu aceeaşi, în toate contextele.

Nici lingviştii nu erau favorabili unei aplicări a logicii simbolice la studiul limbajului comun, mai ales în semantica lingvistică: pentru mulţi cercetători ai lingvisticii nu era important ca să se ştie dacă un enunţ este adevărat sau nu, important era numai dacă enunţul este corect, adică dacă se conformează sau nu regulilor codului lingvistic din punct de vedere sintactic şi semantic.

Obiecţiile lui Tarski, ca şi obiecţiile lingviştilor (tradiţionalişti sau nu) au fost depăşite în mare măsură de progresele făcute atât de sintaxa şi semantica lingvistică, cât şi de logică şi de filozofia limbajului.

Prima remarcă a lui Tarski, privind lipsa de rigoare în descrierea structurii sintactice a limbilor naturale, a fost respinsă de Chomsky care, în *Syntactic Structures* (Chomsky, 1957) a susţinut că regulile sintactice pot produce şiruri de elemente lingvistice independent de orice consideraţie semantică – proces explicitat de regulile de generare de către sintaxă a acestor înlănţuiri ce vor primi, după aceea, o interpretare semantică (Fodor/Katz, 1964; Chomsky, 1965). Gramaticile generative (de tip chomskyan sau nu) au reuşit să ofere o descriere formalizată şi riguroasă a limbilor naturale, mai ales a sintaxei. Este o direcţie de cercetare care a ajutat mult la dezvoltarea lingvisticii informatice.

Observaţia lui Tarski privind diferenţele structurale fundamentale dintre limbile naturale şi limbajele simbolice artificiale a fost respinsă de Richard Montague (Montague, 1974), care a propus o gramatică bazată pe similitudinile structurale între cele două sisteme. Montague şi continuatorii săi au dovedit că putem studia fragmente importante dintr-o limbă naturală cu metodele logicii simbolice, creând o gramatică generativă pentru sintaxă şi aplicând teoria modelelor pentru interpretarea semantică; fragmentele de limbaj au fost lărgite treptat, pe măsură ce progresau cercetările. Dezvoltarea gramaticilor Montague a condus la formularea teoriei generalizate a cuantificării (GQT *generalized quantification theory*, v. Galmut, 1991) şi la apariţia semanticii dinamice propusă de Hans Kamp (Kamp/Reyle, 1993).

În ceea ce priveşte caracterul ambiguu al multor enunţuri din limbile naturale, Jerrold Katz şi Jerry Fodor (Katz/Fodor, 1963) au propus o metodă pentru a preciza diferitele sensuri posibile ale unui cuvânt şi pentru stabilirea unor criterii formale pentru alegerea unui anumit sens, dintre semnificațiile posibile. Diferite mijloace de înlăturare a ambiguității unui enunț pot fi găsite în semantica generativă a lui George Lakoff (1970), în gramatica Montague (1974), în teoria reprezentării discursului (DRT), a lui Hans Kamp (Kamp/Reyle, 1993), în lexicul generativ al lui Pustejovsky (1995) etc.

Studiul actelor de limbaj a fost posibil datorită interesului care se manifestă în prima jumătate a sec. al XX[lea] pentru rolul activ al locutorului, de exemplu în teoria despre limbaj a psihologului şi lingvistului Karl Bühler (1934), care a afirmat că acțiunea de a vorbi constituie un act (a folosit chiar termenul *Sprachakt*). Teoria enunțării propusă de Émile Benveniste (1966, 1974) a jucat de asemenea un rol important.

Trebuie să remarcăm că John Austin (1911-1960), împreună cu Peter Strawson (1919-2006) şi John Searle (n. în 1932) sunt reprezentanții cei mai importanți ai unei noi filozofii analitice anglo-saxone, numită 'filozofia limbajului comun'. Bazele teoretice ale demersurilor lor se găsesc în lucrările lui Gottlob Frege (1848-1925) şi ale lui Ludwig Wittgenstein (1889-1951).

Austin a descoperit că prin pronunțarea anumitor enunțuri (*te botez 'Regina Elisabeta' şi îţi doresc drum bun*,[1] enunț spus în cadrul unei ceremonii de lansare la apă a unei nave, sau *vă declar soț și soție*, propoziție pronunțată de primar la sfârşitul unei ceremonii de căsătorie, *vă confer ordinul Steaua României în grad de cavaler*, propoziție rostită la o ceremonie de acordare a unei decorații etc.), locutorul face mai mult decât să spună ceva, el îndeplineşte un anumit act, cel de a boteza o navă, de a căsători două persoane, de a decora pe cineva. Acest act are consecințe – vaporul va purta un nume, două persoane vor fi căsătorite, cu toate consecințele personale şi legale implicate de un asemenea statut, meritele unei persoane vor fi recunoscute şi va avea anumite privilegii ca o consecință a primirii decorației etc. Deci anumite fraze, pronunțate de anumite persoane în anumite circumstanțe constituie o acțiune sau, în terminologia lui Austin, **un act de limbaj**.

În acest context, observația lui Austin este revoluționară, căci pune în centrul reflecției filozofice limbajul comun şi folosirea lui, continuând astfel lucrările unui alt filozof al limbajului vizionar, Ludwig Wittgenstein. Austin inaugurează astfel o linie de cercetări ce va cunoaşte o dezvoltare explozivă începând cu a doua jumătate a sec. al XX[lea], şi anume teoria comunicării.

---

[1] În limba română există o oarecare libertate în alegerea formulelor la botezul unei nave care rămân, într-o oarecare măsură, la alegerea 'naşului' sau 'naşei'. O cercetare pe Google ne-a arătat mai multe fraze folosite în România la lansarea la apă a unor nave, cum ar fi *te botez ....! Fie ca Dumnezeu să te binecuvânteze pe tine şi pe echipajul tău!*, sau *te numesc .... şi îți urez mult noroc oriunde vei merge*!

Mulți cercetători consideră că pragmatica s-a născut în 1955, la celebra universitate americană Harvard, unde filozoful britanic John Austin a prezentat o serie de douăsprezece conferințe. După decesul autorului, notele conferințelor sale au fost publicate sub titlul *How to do things with words* (Austin, 1962, traducere în limba română de Sorana Corneanu cu titlul *Cum să faci lucruri cu vorbe*). Așa se explică, pe de o parte, o anumită lipsă de unitate în prezentarea diferitelor elemente ale teoriei ca și un număr de inconsecvențe, datorate faptului că autorul nu a apucat să-și revizuiască textul. Pe de altă parte, textul păstrează stilul oral și curgător al conferințelor, ceea ce face lectura ușoară și plăcută.

Austin propune o viziune operațională a limbajului comun, căci a descoperit că acesta este folosit nu numai pentru transmiterea de informații, dar și pentru acțiune, pentru îndeplinirea a ceea ce se numește 'acte de limbaj' (engl. *speech acts*). Filozoful britanic își bazează noua teorie pe o clasă specială de enunțuri, de obicei la prima persoană, indicativ prezent, diateza activă. Aceste enunțuri prezintă particularitatea de a fi lipsite de valoare descriptivă, deci de valoare de adevăr (nu sunt nici adevărate, nici false).

10.2. Austin și actele de limbaj

10.2.1. Performativ *vs.* constatativ

Austin și-a început prima conferință prin relevarea mai multor caracteristici ale propozițiilor asertive care servesc la descrierea universului extralingvistic,[2] propoziții care înfățișează realitatea și au proprietatea de a fi adevărate sau false:

(1) a. Pisica stă pe covoraș.
b. Băiatul Mariei a ajuns la patinoar.
c. Livada de vișini e în floare.
d. Ion desenează.

[*Toate aceste propoziții sunt adevărate în condiții specifice: (a) este adevărată dacă pisica se găsește cu adevărat pe covoraș, (b) dacă fiul Mariei, care se găsea în altă parte, s-a deplasat pe un itinerariu care a avut ca limită finală patinoarul, propoziția (c) dacă copacii livezii sunt efectiv în floare, (d) dacă Ion este în cursul executării unui desen.*[3]]

---

[2] Roman Jakobson (1960) a numit această funcție 'funcție referențială'. Din Antichitate, logica și filozofia limbajului au studiat mai ales acest aspect al limbajului, parte a regulilor care asigură corectitudinea unui raționament.

[3] Conform formulării consacrate de Tarski, (1a) este adevărată dacă animalul numit 'pisică' se găsește pe obiectul numit 'covoraș' în cursul unui interval temporal care include momentul enunțării frazei. Se pot da definiții similare pentru (1b-1d).

Deci propoziţiile din (1) sunt adevărate în condiţii specifice ce se manifestă în realitate. Austin numeşte acest tip de enunţuri **constatative**. Existenţa lor este indubitabilă, totuşi filozoful britanic consideră că reducerea limbajului la enunţuri având numai funcţia de a oferi informaţii despre realitatea înconjurătoare (cum a făcut până atunci filozofia limbajului) reprezintă o iluzie descriptivă.

Atenţia lui Austin s-a îndreptat spre enunţuri care nu descriu realitatea, de tipul următor:

(2) a. «- Îţi promit că mâine mergem la teatru.»
b. «- Botez această navă «Regina Elisabeta».
c. «- Declar război Zanzibarului.»
d. «- Scuzaţi-mă pentru întârziere.»
e. «- Vă numesc director al liceului.»
f. «- Tribunalul vă condamnă la 10 ani de detenţie.»
g. «- Las moştenire biblioteca fratelui meu.»
h. «- Îţi dau cuvântul meu de onoare.»
i. «- Te previn că orice contravenţie va fi pedepsită.»
j. «- Pariez pe 100 de euro că echipa României va câştiga meciul.»

[*Aceste fraze sunt folosite pentru a îndeplini nişte acte 'instituţionale', adică conform unei proceduri care există în societate (procedurile conform cărora într-o anumită societate locutorul poate face o promisiune, un botez de navă, o declaraţie de război, o numire, o condamnare, lasă ceva moştenire, îşi dă cuvântul de onoare, îşi avertizează interlocutorul, face un pariu).*]

Exemplele din (2) nu sunt nişte descrieri ale lumii, ci mijlocul de executare al unor acţiuni. De ce Austin spune că o frază având structura sintactică *îţi promit că/să* P (*îţi promit să vizităm această splendidă catedrală/că vom vizita această splendidă catedrală*) este un act instituţional? Pentru că, atunci când o pronunţă, locutorul se angajează faţă de interlocutor să facă în viitor o acţiune şi această acţiune trebuie să fie dorită de interlocutor, să fie în favoarea lui. Articulând un enunţ având structura sintactică *îţi promit că/să* + P locutorul execută actul instituţional al promisiunii.

Multe acte de limbaj sunt organizate conform unor reguli implicite, de comportament social pe care le cunosc toţi membrii comunităţii lingvistice. Cuvintele pronunţate, deci actul de limbaj, sunt o parte constitutivă a promisiunii, a avertismentului, a ameninţării etc.

Pentru anumite acte de limbaj, caracterul instituţional este şi mai evident, căci sunt organizate conform unor reguli explicite, de natură religioasă, legislativă (naţională sau internaţională), regulamentară etc.: botezul (unui copil

sau al unei nave), acordarea unui grad sau numirea într-o funcţie, condamnarea sau achitarea unui inculpat, atribuirea unui bun printr-un act juridic (contract, dispoziţie testamentară, donaţie etc.), căsătoria, divorţul etc.

Enunţuri ca (2a-j) sunt numite de Austin **performative** (engl. *performative*[4]). Propoziţiile performative conţin de obicei un verb de tip special, numit, în aceeaşi terminologie, verb performativ, adică un verb al căror sens corespunde executării unui act (*a boteza, a jura, a căsători, a promite etc.*). Într-un enunţ performativ standard, verbul performativ trebuie să fie la persoana întâi singular, indicativ prezent. Regăsim aceste caracteristici în enunţurile (2a-j).

Această ultimă observaţie, care priveşte forma morfosintactică a propoziţiilor performative, are caracter relativ, din trei motive:

(i) există propoziţii care au forma 'canonică' relevată de Austin şi care nu sunt acte de limbaj.

(3) «- De o lună, în fiecare dimineaţă **pariez cu tine că** va ploua în cursul zilei.»

[*Fraza este constatativă, descriind un eveniment iterativ.*]

(4) «- La pagina 22, **protestez împotriva** acestei hotărâri nedrepte.»

[*Fraza nu constituie un protest, ci furnizează pur şi simplu informaţii asupra locului în care se găseşte contestaţia descrisă de locutor.*] (Sadock 2004: 57)

(ii) există enunţuri performative care au o formă morfosintactică diferită:

(5) «- Şedinţa este deschisă/este închisă.»

[*O asemenea formulă este pronunţată de persoana care conduce o şedinţă la începutul, respectiv la sfârşitul ei.*]

(6) «- Şah şi mat.»

[*Propoziţie prevăzută în regulamentul jocului de şah şi care este pronunţată de jucătorul care a câştigat partida.*]

(7) «- Adjudecat!»

[*Cuvânt – frază pronunţat de comisarul de licitaţie în momentul în care atribuie obiectul aflat în vânzare persoanei care a oferit cel mai mare preţ, încheind astfel procesul de vânzare a respectivului obiect.*]

(8) «- Sunteţi concediat.»

[*Propoziţie prin care o persoană este anunţată că a fost dată afară de la locul de muncă unde a lucrat până atunci.*]

---

[4] Pentru a înţelege termenul lui Austin trebuie să ne gândim nu la cuvântul românesc *performanţă* (cu sensul de «rezultat (deosebit de bun) obţinut de cineva într-o întrecere sportivă; *prin extensie* realizare deosebită într-un domeniu de activitate» (*DEX*), ci la cuvântul din limba engleză *to perform*, verb care semnifică «a executa, a trece la executarea unui act, a unei sarcini».

(9) «- Tribunalul vă condamnă şi la plata cheltuielilor de judecată.»

[*Fraza constituie un act de limbaj când face parte dintr-o sentinţă, pronunţată de judecător la sfârşitul unui proces*.]

(iii) există formule având efectul unui act de limbaj care nu sunt pronunţate, ci scrise.

(10) Sunteţi autorizat prin prezenta să ocupaţi imobilul situat în strada Arieş, nr. 2.

[*Propoziţie scrisă pe un document oficial eliberat de primărie sau de un tribunal.*]

(11) Intrarea strict interzisă în timpul spectacolului.

[*Frază scrisă pe un afiş în apropierea uşii de intrare într-o sala de spectacol.*]

(12) Fumatul interzis.

[*Cuvinte scrise pe o pancartă afişată într-un loc în care fumatul nu este permis*.]

Actele performative orale sunt deseori însoţite de anumite gesturi 'rituale': comisarul de licitaţii, în momentul în care zice *adjudecat* trebuie să lovească masa cu un ciocan, marcând faptul că alte oferte de preţ nu mai pot fi făcute; în cursul unui proces, martorul ţine mâna pe Biblie sau pe cruce când rosteşte jurământul (*Jur că voi spune adevărul şi că nu voi ascunde nimic din ceea ce ştiu. Aşa să-mi ajute Dumnezeu*); persoana desemnată să fie 'naşa' unei nave în timpul ceremoniei când spune *te botez* ..., iar nava alunecă din cala uscată în apă, trebuie să spargă o sticlă de şampanie de coca navei; în biserica ortodoxă, în timpul botezului preotul îl scufundă pe copil de trei ori în cristelniţa cu apă sfinţită în timp ce rosteşte formulele rituale (*se botează robul lui Dzeu Vasile* ...); în Europa când două persoane se salută, cuvintele sunt adesea însoţite de un gest din cap, de strângerea mâinii etc.

10.2.2. Succesul sau eşecul unui act performativ

Actele performative sunt deseori realizate conform unor convenţii sociale. Dacă este executat aşa cum prevede procedura, actul este reuşit şi, în această situaţie, Austin vorbeşte despre un **succes**. Dacă executarea actului nu respectă, total sau parţial, procedura, Austin îl califică drept un **eşec**.[5] Am văzut că valorile de adevăr ale enunţurilor constatative depind de condiţiile de adevăr care le sunt ataşate; similar, succesul unui enunţ performativ depinde de 'condiţiile de succes' (engl. *felicity conditions*).

Un enunţ performativ descrie o anumită acţiune, deseori asemănătoare unei ceremonii. Să presupunem că o persoană pronunţă fraza:

[5] În terminologia originală a lui Austin, actele reuşite sunt calificate ca fiind *felicious* sau *happy*, iar actele eşuate drept *infelicious* sau *unhappy*.

(13) «- Botez această navă «Regina Elisabeta».

[*O astfel de frază este pronunțată spre sfârșitul ceremoniei în cursul căreia o navă primește un nume în timp ce e lăsată să alunece din cala seacă, de construcție, în apă.*]

Prima condiție prevăzută de Austin este îndeplinită, ceremonia de botezare a unei nave există. Dar actul nu este reușit dacă proprietarii navei au ales un alt nume, dacă la ceremonie nu asistă mai multe persoane, dacă sticla de șampanie lipsește, dacă nava nu se găsește într-o cală uscată etc. Pentru buna reușită a botezului unei nave este necesar ca anumite condiții instituționale să fie îndeplinite, iar situația în care se desfășoară ceremonia să corespundă acestor condiții, altminteri acțiunea este inutilă.

Pe baza funcționării «corecte și fără poticniri» a unui performativ, Austin a elaborat o tipologie a condițiilor pe care performativele trebuie să le satisfacă pentru a fi considerate «reușite»:

(14) A. 1. Este necesar să existe o procedură, recunoscută prin convenție, dotată prin convenție cu un anumit efect și cuprinzând pronunțarea anumitor cuvinte de către anumite persoane în anumite circumstanțe.

A. 2. Este necesar ca, în fiecare caz, persoanele și împrejurările particulare să fie cele adecvate pentru a se putea invoca procedura în chestiune.

B. Procedura trebuie să fie executată de toți participanții, atât

1. corect, cât și

2. integral.

Γ. (Deseori) Dacă procedura presupune anumite gânduri sau anumite sentimente ale participanților sau dacă trebuie să producă în continuare un anumit comportament:

1. persoanele trebuie să aibă gândurile, sentimentele și intențiile implicate de procedură și

2. e necesar ca participanții să aibă intenția de a avea în continuare comportamentul implicat și, ulterior, să se poarte așa.

Toate aceste prevederi sunt importante și le vom examina pe rând. Să începem cu clauza (A) care afirmă necesitatea existenței unei proceduri, cu caracter convențional, care să aibă, pentru participanții la actul de limbaj, anumite consecințe. Iată câteva exemple care ilustrează efectele acestei prime dispoziții:

(15) [*Doi prieteni în fața unui bar. Unul spune*]:

«- Te invit la o cafea!»

[*Procedura de a face o invitație există printr-o convenție, conform căreia persoana care face invitația se angajează să îndeplinească, în tovărășia*

interlocutorului său, un act favorabil acestuia. În exemplul nostru locutorul se angajează să bea într-un bar o cafea în tovărăşia interlocutorului şi să plătească nu numai cafeaua pe care o va bea el, dar şi cafeaua băută de interlocutorul său.]

(16) [*Procedura căsătoriei este stabilită printr-o lege care prevede o întreagă serie de dispoziţii. O asemenea prevedere cere ca viitorii soţi să răspundă explicit la întrebarea ofiţerului stării civile privind dorinţa lor de a contracta căsătoria*]:

OFIŢERUL STĂRII CIVILE: «- Cetăţene/cetăţeană X, de bună voie şi nesilit(ă) de nimeni iei în căsătorie pe cetăţeana/cetăţeanul Y?»

MIRE/MIREASĂ: «- Da.»

[*În urma ducerii la bun sfârşit a tuturor prevederilor legale, starea civilă a celor două persoane implicate se modifică, fapt ce antrenează consecinţe complexe de natură personală şi legală.*]

Să examinăm acum condiţiile de la (A2). Această clauză exprimă faptul că, pentru actele de limbaj, procedurile prevăd, explicit sau implicit, care sunt persoanele şi condiţiile necesare pentru desfăşurarea procedurii.

Câteva exemple vor clarifica importanţa participanţilor şi a condiţiilor în realizarea corectă a unui act de limbaj:

(17) [*La tribunal, în momentul pronunţării sentinţei*]:

JUDECĂTORUL: «- Vă declar divorţaţi.»

[*O sentinţă (de divorţ, de condamnare, de achitare etc.) poate fi pronunţată numai de un judecător, la tribunal şi la sfârşitul unui proces. Sentinţa poate privi numai persoanele aflate în procedura judiciară în chestiune.*]

(18) [*La sfârşitul unei ceremonii de căsătorie*]:

OFIŢERUL STĂRII CIVILE: «- Vă declar soţ şi soţie.»

[*Numai primarul sau ofiţerul stării civile poate oficia într-o primărie o căsătorie. Cei care se căsătoresc trebuie să fie persoane (şi nu o pereche de maimuţe sau de cai, de exemplu), trebuie să fie prezenţi, nu trebuie să aibă un alt soţ/o altă soţie (adică trebuie să fie sau celibatari, sau divorţaţi, sau văduvi), dosarul cu actele necesare căsătoriei trebuie să fie complet etc.*]

(19) [*Un copil pronunţă următoarea frază*]:

«- Îţi promit că de mâine nu mai lipsesc de la şcoală.»

[*Spunând această frază, copilul face o promisiune. Dar rostirea acestei fraze nu constituie o promisiune dacă, de exemplu, mama nu este prezentă când copilul o pronunţă, dacă ziua în care o pronunţă ca şi zilele următoare sunt zile de vacanţă etc.*]

Urmărim acum condiţiile prezentate la punctul B din (14), care detaliază modul în care actul de limbaj trebuie să fie executat: corect şi integral. Exemplele următoare evidenţiază importanţa acestei norme.

(20) [*În cursul unei ceremonii de căsătorie, mirii trebuie să răspundă la întrebarea ofițerului stării civile privind libera lor voință de a se căsători*]:

OFIȚERUL STĂRII CIVILE: «- Cetățene X, de bună voie și nesilit de nimeni iei în căsătorie pe cetățeana Y?»

MIRE: «- De acord/De bunăvoie/Așa m-am gândit/Chiar vreau să mă însor cu Mimi.»

[*Într-o ceremonie cum e căsătoria, întrebările și răspunsurile trebuie să fie conforme procedurii, deci mirele ar fi trebuit să răspundă cu un simplu* «- Da». *Nici un alt răspuns din partea mirilor nu poate fi acceptat. De asemenea, mirii trebuie să fie prezenți de-a lungul întregii proceduri, dacă ceremonia este întreruptă mirii nu devin soți, deci nu sunt căsătoriți.*]

(21) «- Îți ordon!»

[*Dacă locutorul nu își continuă fraza, nu a dat un ordin.*[6]]

(22) «- Îți ordon să pleci!»

[*Ordinul nu este dat dacă locutorul pronunță propoziția când persoana care ar trebui să plece nu este prezentă și/sau nu îl poate auzi.*]

Prevederile de la punctul *Γ* sunt de natură etică, privesc sinceritatea intențiilor interlocutorilor. Câteva exemple vor ilustra importanța acestui grup de reguli. Căsătoria presupune anumite sentimente și intenții din partea mirilor: trebuie să se iubească, să aibă intenția să se ajute, să fie fideli etc. Promisiunea, ca și amenințarea, ca să fie reușite implică anumite intenții ale locutorului privind o acțiune viitoare:

(23) [*Ion, fratele mai mic al lui Paul, plânge și urlă ca să i se dea un cuțit cu care vrea să se joace*]:

PAUL: «- Dacă nu te potolești, îți dau una!»

[*Pentru ca amenințarea să fie convingătoare, Paul trebuie să aibă intenția de a o duce la capăt (în cazul nostru, de a-l lovi pe Ion dacă acesta continuă să plângă și să urle), iar Ion trebuie să fie conștient de această situație.*]

Să reluăm regulile funcționării «corecte și fără poticniri» a unui performativ și să vedem alte situații în care, dacă aceste reguli nu sunt satisfăcute, procedura este anulată.

(24) [*Un cetățean britanic, sau francez, sau român spune într-o zi soției sale*]:

«- Cu aceste cuvinte, divorțez de tine.»

---

[6] Propoziția citată ar putea funcționa ca un ordin normal, dacă sensul complet ar rezulta din context, de exemplu dacă locutorul ar fi spus «- *Pleacă! Îți ordon*!».

[*Desigur, acest cetăţean european nu obţine divorţul în acest fel, pentru că nu există o procedură de acest tip (regula A1), conform căreia prin pronunţarea frazei (24) se poate obţine divorţul. În schimb în cultura musulmană o astfel de procedură există: pronunţând o frază ca (24) de trei ori la rând, un soţ musulman divorţează legal* (Levinson, 1983: 236).[7]]

Pentru a vedea mai bine importanţa condiţiei (A2) ne putem gândi la situaţia unui preot care botează, din greşeală, un alt copil sau îi dă un alt nume decât cel ales de părinţi. Este posibil ca un şef de stat să salute în semn de bun-venit garda de corp în locul şefului de stat pe care îl primeşte etc.

Conform condiţiilor de la (B1), cuvintele pronunţate trebuie să fie cele stabilite prin convenţie. De exemplu, codul de procedură penală din România prevede ca martorul, cu mâna pe Biblie sau pe cruce, să rostească înainte de a depune mărturie la proces următoarea formulă: «- *Jur că voi spune adevărul şi că nu voi ascunde nimic din ceea ce ştiu. Aşa să-mi ajute Dumnezeu*!». Cu mici variaţii (pentru cazurile în care martorii sunt de o altă religie sau sunt atei), acestea sunt cuvintele ce trebuie să fie pronunţate pentru ca mărturia care urmează să fie acceptată de instanţă.[8]

---

[7] 'Divorţul instantaneu' sau 'triplul talaq' (de la cuvântul *talaq* 'divorţez' pe care soţul trebuie să îl spună soţiei de trei ori la rând) a fost abolit în multe ţări musulmane (de exemplu în Pakistan), dar mai este încă practicat în unele comunităţi musulmane, în India. Problema a ajuns în atenţia presei internaţionale atunci când postul de radio britanic BBC a publicat pe site-ul său ştirea că mai multe grupuri de femei şi de militanţi pentru apărarea drepturilor omului au cerut Curţii Constituţionale indiene să se pronunţe dacă o asemenea lege este constituţională sau nu. (http://www.bbc.com/news/ world-asia-india-39880273 consultat 5.05.2016).

[8] Legat de consecinţele unui jurământ în instanţă, un site internet prezintă un dialog care s-ar fi desfăşurat într-o instanţă franceză (persoana care l-a postat ne asigură că este autentic), şi pe care îl dăm în traducere în continuare. Precizăm că în Franţa, formula pentru jurământ a martorilor este *je jure devant Dieu que le témoignage que je vais apporter sera la vérité et rien que la vérité* «jur în faţa lui Dumnezeu că mărturia pe care o voi aduce va fi adevărul şi numai adevărul»
GREFIER: «- Repetaţi după mine vă rog: „Jur în faţa lui Dumnezeu…"» MARTOR: «- „Jur în faţa lui Dumnezeu…"» GREFIER: «- „Că mărturia pe care o voi aduce…"» MARTOR: «- Da.» GREFIER: «- Repetaţi.» MARTOR: «- Repetaţi.» GREFIER: «- Nu. Repetaţi ce am zis.» MARTOR: «- Ce aţi spus când?» GREFIER: «- „Că mărturia pe care o voi aduce…."» MARTOR: «- „Că mărturia pe care o voi aduce"» GREFIER: «- „Va fi adevărul şi …"» MARTOR: «- Ah! Da! Şi numai adevărul!» GREFIER: «- Vă rog, mărginiţi-vă să repetaţi după mine: Va fi adevărul şi …"» MARTOR: «- Nu am făcut multă şcoală.» GREFIER: «- Am putut să o constatăm. Repetaţi după mine: „Va fi adevărul şi …"» MARTOR: «- „Va fi adevărul şi …"» GREFIER: «- „Şi nimic…."» MARTOR: «- Bine.» (*Martorul tace.*) GREFIER: «- Nu spuneţi „nimic". Spuneţi „Şi nimic altceva decât adevărul"». MARTOR: «- Da.» GREFIER: «- Puteţi spune „Şi nimic altceva decât adevărul"?» MARTOR:«- Da.» «- Atunci spuneţi aşa.» MARTOR: «- Dvs. mă încurcaţi.» GREFIER: «- Spuneţi simplu: „Şi nimic altceva decât adevărul"» MARTOR: «- Atât?» GREFIER: «- Da.» MARTOR: «- Bine. Am înţeles.» GREFIER: «- Atunci spuneţi» MARTOR: «- Ce?» GREFIER: «- „Şi nimic altceva decât adevărul"» MARTOR: «- Dar am să spun numai adevărul.» GREFIER: «- Vă rog mult spuneţi aceste cinci cuvinte: „Şi" „Nimic" „Altceva" „Decât" „Adevărul" » MARTOR:

Mai mult, procedura trebuie să fie completă. De exemplu, dacă pariez 10 euro că echipa mea favorită de fotbal va câştiga următorul meci, este necesar, pentru ca pariul să intre în vigoare, ca interlocutorul să-şi exprime acordul, spunând o frază de tipul *accept pariul* sau o formulă analogă. Dacă procedura nu a fost completată de acceptarea explicită a interlocutorului, pariul nu există.

Violarea condiţiilor de la Γ priveşte lipsa de sinceritate: de exemplu, un locutor poate sfătui pe cineva să facă ceva ştiind că această acţiune nu va avantaja persoana sfătuită, ci dimpotrivă, îi va aduce dezavantaje. Un judecător care pronunţă o sentinţă de condamnare ştiind că acuzatul este nevinovat reprezintă o altă violare a condiţiei $\Gamma 1$. Dacă facem o promisiune fără să avem nici o intenţie de a face acţiunea anunţată prin promisiune, am violat condiţia ($\Gamma 2$).[9]

Diferitele tipuri de violări nu sunt de gravitate egală: violarea clauzelor A şi B este foarte gravă, pentru că produce insuccese (acte pretinse, dar vide, în sensul că sunt neavenite). În următorul fragment Austin (1962) ilustrează o înlănţuire de violări:

> «Să presupunem, de exemplu, că văd navă într-o cală de construcţie, că mă apropii, sparg sticla legată de cocă şi proclam „Botez acest vapor Iosif Stalin", şi că, pe deasupra, cu o lovitură de picior fac să sară legăturile. Necazul este că nu eu eram persoana desemnată să boteze nava (nu mai contează că Iosif Stalin nu este numele prevăzut, ar fi o complicaţie în plus [...]) Admitem fără nici o dificultate:
> 1) că, în urma acţiunilor mele, nava nu a primit un nume;
> 2) că este vorba despre un incident extrem de regretabil.
> Se poate spune că am „îndeplinit anumite formalităţi" ce fac parte din procedura botezării unei nave, dar acţiunea mea este „nulă şi neavenită" sau „fără efect", pentru că nu eram persoana adecvată, nu eram investit cu „puterea" de a o realiza. S-ar putea zice de asemenea [...] că, atunci când nu există nici pretenţii şi nici măcar umbra unui drept de a fi investit cu „puteri", nu există nici o procedură convenţională recunoscută: este o imitaţie comică, cum ar fi ceremonia căsătoririi a două maimuţe.» (Austin, 1962: 23-24).

Uneori există divergenţe între interpretarea pragmatică şi interpretarea juridică: din punctul de vedere al funcţionării limbii, principiile formulate la (Γ) sunt mai puţin însemnate, în timp ce din punct de vedere juridic aceste condiţii pot fi extrem de importante. În această privinţă, Martin Bracops ne oferă un exemplu interesant, citând hotărârea Consiliului de Stat al Franţei în cazul unei căsătorii celebrată în oraşelul Montrouge in anii cincizeci ai secolului trecut:

«- Cum? Vreţi să spun chiar aşa?» GREFIER: «- Da vă rog, chiar aşa. Spuneţi aceste cinci cuvinte.» MARTOR: «„Şi" „Nimic" „Altceva" „Decât" „Adevărul"» GREFIER: «- Vă mulţumesc.» (http://www. yvettedefrance. com/betisier/ justice.htm)

[9] Searle (1969) propune o altă analiză a promisiunii care nu conţine condiţia de sinceritate (v. 10.3.2, p. 474).

> «Primarul din Montrouge era absent când doi miri aşteptau să fie căsătoriţi; atunci portarul, foarte serviabil, îl înlocuieşte şi oficiază ceremonia. Mirii au aflat acest fapt mai târziu. Câţiva ani după aceea apar neînţelegeri între soţi iar soţul doreşte desfacerea căsătoriei pentru viciu de procedură. Consiliul de Stat declară însă căsătoria valabilă căci, în momentul ceremoniei, viitorii soţi aveau „intenţia sinceră" să se căsătorească. Există aici o divergenţă între concluziile juridice şi concluziile pragmatice: în faţa legii, căsătoria era valabilă deşi pentru Austin ar fi un eşec performativ din cauza folosirii neadecvate a procedurii» (Bracops, 2006: 34).

Pentru Austin, dacă folosirea performativului nu respectă una dintre condiţiile de la (14 A- *Γ*), această folosire echivalează cu un eşec. Propune şi o tipologie a eşecurilor, în funcţie de condiţia care nu este respectată:

A + B insuccese (engl. *misfires*) (actul nu este realizat conform condiţiilor A şi B, deci este vid):

A. respingeri (engl. *misinvocations*); categoria insucceselor cuprinde o singură clasă:

A1?[10]

A2. utilizări greşite (engl. *misapplications*): procedura nu există sau nu există sub forma invocată, actele sunt lipsite de fundament; convenţia nu există sub forma evocată în conversaţie de unul dintre participanţi (de exemplu, în cursul unei ceremonii de căsătorie, la întrebarea primarului privind intenţia de a se căsători 'de bună voie şi nesilită de nimeni', mireasa, în loc, în loc să răspundă *da*, spune *vreau să divorţez*);

B. executări ratate (engl. *misexecutions*): actul este viciat prin modul în care este executată procedura (avem o asemenea situaţie dacă unul dintre miri are deja un soţ/o soţie); Austin identifică două categorii de executări ratate:

B1. defectuozităţi (engl. *flows*): procedura nu este executată de participanţi conform regulilor prevăzute (de exemplu la întrebarea primarului: *Domnule X, de bunăvoie şi nesilit de nimeni luaţi în căsătorie pe doamna Y aici prezentă?* domnul X răspunde: *Da*, dar la întrebarea *Doamnă Y, de bunăvoie şi nesilită de nimeni luaţi în căsătorie pe domnul X aici prezent?* doamna Y răspunde: *Nu*);

B2. carenţe (engl. *hitches*): procedura nu este îndeplinită integral (preotul leşină în cursul ceremoniei de botez, mireasa fuge din biserică înainte de a-şi exprima consimţământul etc.).

Un alt grup de situaţii conduc la eşecul unor act de limbaj (pe care Austin le notează cu *Γ*, pentru ca să sublinieze diferenţa dintre proceduri şi executarea lor,

[10] În clasificarea originară a lui Austin, unele categorii de încălcări sunt menţionate fără să li se dea un nume, probabil pentru că nu a găsit o expresie satisfăcătoare pentru desemnarea lor.

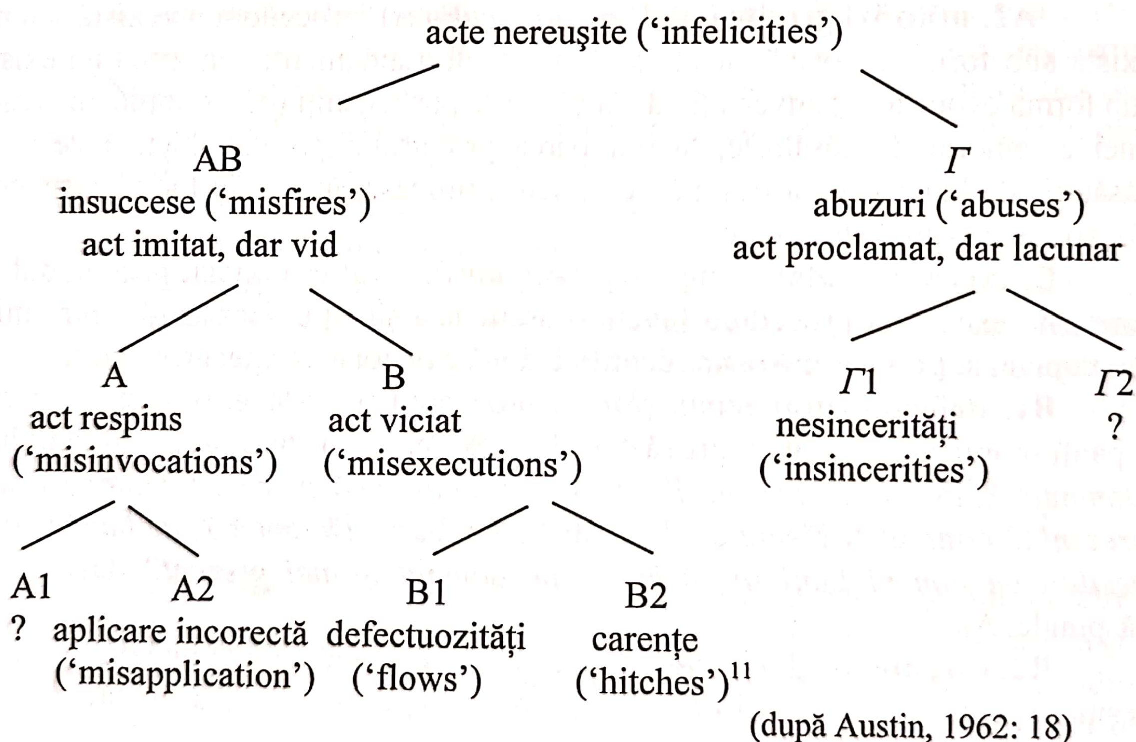
notate cu litere ale alfabetului latin, A, B, şi abuzul de procedură, notat cu litera grecească *Γ*):

***Γ* abuzuri** (engl. *abuses*), sunt surse de eşec pentru acele acte de limbaj care presupun, din partea vorbitorului, anumite intenţii, gânduri sau sentimente. Dacă vorbitorul pronunţă enunţul constituind un asemenea act de limbaj fără să aibă intenţiile, gândurile sau sentimentele implicate, acesta invocă procedura cu rea intenţie (engl. *in bad faith* Austin 1962: 11). Austin identifică două categorii de abuzuri:

***Γ*1. nesincerităţi** (engl. *insincerities*): persoana care realizează actul de limbaj nu are intenţia să adopte comportamentul implicat de actul său (de exemplu, o promisiune nesinceră);

***Γ*2.**? enunţarea a fost făcută sincer, dar comportamentul ulterior al emiţătorului nu corespunde actului viitor anunţat (vorbitorul a făcut o promisiune sinceră dar împrejurările l-au împiedicat să o îndeplinească sau s-a răzgândit).

Austin schematizează astfel tipurile de încălcări ale procedurilor care pot duce la nereuşita unui act de limbaj

(după Austin, 1962: 18)

Propunem câteva alte exemple:

[11] După cum remarcă J. O. Urmson, editorul cărţii lui Austin (Austin, 1962), filozoful britanic a ezitat în alegerea unui nume pentru diferitele tipuri de acte de limbaj nereuşite; în manuscris pot fi întâlnite următoarele propuneri alternative: A1– *non-plays*; A2 – *misplays*; B. *miscarriges*; B1 – *misexecutions*; B2 – *non-executions*; *Γ* – *disrespects*; *Γ*1 – *dissimulations*; *Γ*2 – *non-fulfilments*, *disloyalties*, *indisciplines*, *breasches* (Austin, 1962: 18, nota 1).

(25) a. **Insuccese – Procedură inexistentă.** Constituția României ca şi Constituția Franței nu prevăd pentru preşedintele republicii posibilitatea de a acorda titlul de 'senator pe viață'. În Italia, în schimb, există senatori pe viață, numiți de preşedintele Republicii italiene, de obicei persoane de mare prestigiu care devin membrii ai senatului Republicii italiene, au drept de vot dar nu participă la alegeri. Invocarea în România sau în Franța a unei asemenea proceduri este un apel ratat (*misfires*), deoarece procedura nu există, constituția acestor două țări nu o prevede.

b. **Utilizare incorectă** (a procedurii). Dacă o persoană căsătorită contractează o a doua căsătorie, devenind vinovată de bigamie, este vinovată de folosirea incorectă a procedurii căsătoriei.

c. **Defectuozități.** La sfârşitul unei competiții sportive, persoanele care ar trebui să-i premieze pe câştigători nu au nici medalii, nici cupe, nici diplome.

d. **Abuzuri.** O persoană care datorează bani promite creditorului să-i înapoieze banii a doua zi fără intenția de a o face.

Austin observă că unele dintre aceste condiții sunt caracteristice unui anumit act de limbaj, deoarece există diferențe între o promisiune şi un botez, de exemplu. Există însă şi condiții generale care asigură succesul unui act de limbaj, reguli legate de condițiile generale ale comunicării, cum ar fi:

(i) locutorul trebuie să se adreseze cuiva;

(ii) interlocutorul trebuie să înțeleagă ce s-a spus în enunțul ce constituie actul de limbaj.

10.2.3. Performative explicite şi performative implicite

Austin s-a lovit de dificultăți în definirea şi clasificarea performativelor, cele mai mari provenind de la introducerea noțiunii de 'performativ implicit'.

În prima sa conferință, filozoful britanic şi-a întemeiat teoria pe baza diferențierii propozițiilor de enunțurile performative. Propozițiile sunt descriptive şi dau informații despre situații ale universului, putând, deci, fi adevărate sau false (exemplele (1)). Enunțurile sunt, fundamental, propoziții pronunțate în anumite împrejurări. În cazul enunțului performativ, faptul că un locutor îl rosteşte constituie un act care poate fi un succes sau un eşec (exemplele (2)).

Cu toate acestea, enunțul (1a) (adică *pisica stă pe covoraş*) poate fi interpretată ca o afirmație enunțată de un locutor, deci ca o formă prescurtată a propoziției (1a_1):

(26) a_1. «- Afirm/declar/constat că pisica stă pe covoraş.»

[*Enunțul este performativ, deoarece faptul că locutorul afirmă, declară, constată etc. constituie un act de limbaj.*]

Dacă o frază ca (1a) poate fi considerată ca o formă prescurtată a exemplului (26 a_1), rezultă că, alături de enunțuri ca (2a), care sunt performative

explicite, există şi performative implicite, ca cele din (1), în interpretarea explicitată în (26 a_1).

O asemenea concepţie se găseşte în contrast cu viziunea oferită de Austin în prima sa conferinţă, conform căreia limbajul este constituit de multe fraze constatative, vericondiţionale, şi de un număr mult mai restrâns de enunţuri performative, legate, de obicei, în folosirea anumitor verbe, la prima persoană indicativ prezent, locutorul fiind, deci, identic (din punct de vedere referenţial) cu subiectul verbului performativ.

Definirea actelor de limbaj implică dificultăţi, cum ar fi cele discutate pentru exemplele (3) – (4), care conţin enunţuri ce prezintă forma canonică a enunţurilor performative fără să facă parte din această clasă. Am putea adăuga faptul că distincţia dintre propoziţiile constatative şi enunţurile performative nu este chiar aşa de netă şi că succesul sau eşecul enunţării unei expresii nu se manifestă numai în cazul enunţurilor performative. Iată principalele probleme:

(i) verbele performative pot fi folosite ca ne-performative, în enunţuri similare cu cele constatative:

(27) a. «- Mi-ai promis că vei cumpăra bilete la teatru.»

b. Paul m-a invitat la petrecere.

c. Colonelul i-a ordonat sergentului să ducă imediat documentul generalului.

[*În toate aceste enunţuri interlocutorul este informat despre un act de limbaj executat mai înainte. Enunţurile spun în (a) că interlocutorul a făcut o promisiune, pe care locutorul i-o aminteşte; în (b) că locutorul constată că, în trecut, Paul a formulat o invitaţie; în sfârşit în (c) că niciunul dintre participanţii la dialog nu este implicat, enunţul este constatativ şi relatează un act de limbaj executat de colonel.*]

(ii) unele fraze acceptă atât o interpretare constatativă, cât şi una performativă:

(28) «- Şedinţa Camerei deputaţilor este deschisă.»

[*Această propoziţie este performativă dacă este pronunţată de preşedintele de şedinţă, în care caz semnalizează începerea lucrărilor, dar este constatativă dacă este pronunţată de o altă persoană, de exemplu de reporterul care comentează în direct şedinţa Camerei deputaţilor la un post de radio sau de televiziune.*]

(29) [*În faţa uşii sălii de clasă, după începutul orei, un elev spune unui coleg*]:

« - Intru şi mă scuz pentru întârziere.»

[*În această frază constatativă locutorul descrie interlocutorului o acţiune viitoare care nu e un act de limbaj. Actul de limbaj va fi executat în momentul în care elevul va exprima profesorului scuzele pentru întârziere.*]

(30) [*Un elev în sala de clasă după începerea cursului spune*]:

a. «- Vă rog să mă scuzaţi pentru întârziere!»

b. «- I-am spus/îi voi spune profesorului că mă scuz pentru întârziere.»

[*În condiţiile indicate, enunţul din (a) este performativ. Dar un enunţ similar poate fi constatativ dacă descrie o acţiune viitoare sau trecută, o intenţie, dacă face parte din relatarea unei situaţii, sau dacă face parte dintr-o structură sintactică mai mare, ca în (b).*]

(iii) posibilitatea unui eşec există nu numai pentru performative, ci şi pentru unele fraze constatative. Ne amintim descoperirea lui Frege, reluată de Strawson, conform căreia o frază care conţine un nume propriu sau o descripţie definită fără referent nu reuşeşte să aibă o valoare de adevăr. Să revedem câteva exemple din capitolul 9:

(31) a. Actualul rege al Franţei este înţelept.

b. Omul care a descoperit cel mai mare număr natural locuia în Alexandria.

c. Sirena înota spre stâncă.

[*Aceste propoziţii, în ciuda formei lor constatative, nu sunt nici adevărate nici false: propoziţia (a) este lipsită de valoare de adevăr dacă nu există o persoană care să fie rege al Franţei. Aceeaşi observaţie este valabilă şi pentru (b), deoarece sintagma* cel mai mare număr natural *este o expresie care are sens, dar nu are referent (adică nu există un număr natural care să fie cel mai mare), drept consecinţă descripţia definită* omul care a descoperit cel mai mare număr natural *este şi ea lipsită de referent, deoarece nimeni nu poate descoperi ceva ce nu există; dacă referentul descripţiei definite nu există, afirmaţia despre oraşul în care locuieşte nu este nici adevărată nici falsă. În ceea ce priveşte propoziţia (c), dacă cuvântul* sirenă *desemnează făptura fabuloasă a mitologiei greceşti, jumătate femeie jumătate peşte, expresia nu are referent, deci propoziţia care conţine această sintagmă nominală nu are valoare de adevăr.*]

În concluzie, trebuie să acceptăm ideea că şi enunţurile constatative pot fi evaluate în termeni de succes sau de eşec, 'eşec' în acest caz fiind incapacitatea unora dintre ele de a avea o valoare de adevăr.

(iv) enunţurile performative implicite sunt ambigue, putând oscila între o interpretare constatativă şi una performativă, în funcţie de context:

(32) a. «- Scuzaţi-mă că v-am făcut să aşteptaţi!»

b. «- Îmi pare rău că v-am făcut să aşteptaţi.»

c. «- Trenul a întârziat o oră. Îmi pare rău că v-am făcut să aşteptaţi.»

[*Cele două predicate care exprimă regretul* (a se scuza *şi* a-i părea rău) *pot fi interpretate ca performative dacă locutorul vrea să-şi prezinte scuzele, ca în (a) (act de limbaj explicit) sau, ca în (b), dacă îşi descrie sentimentele şi se scuză, chiar dacă nu numeşte explicit actul de limbaj (act de limbaj implicit); enunţul (c) nu este, performativ. locutorul explică că nu este vinovat de întârziere, deci nu se scuză, ci îşi exprimă numai regretul că i-a cauzat interlocutorului un inconvenient.*]

Dacă orice enunţ constatativ poate fi interpretat ca un performativ implicit, Austin consideră că opoziţia între aceste două categorii de enunţuri nu se justifică, răsturnând astfel principiul fundamental al concepţiei sale iniţiale, bazat tocmai pe această distincţie (*v.* şi Martine Bracops, 2006: 40-41).

O asemenea răsturnare teoretică conduce în mod fatal la dificultăţi pe care Austin a încercat să le rezolve, făcând mai întâi diferenţa între enunţări[12] care nu conţin un verb performativ, ca (33a), şi enunţuri unde un asemenea verb apare, ca (33b):

(33) a. «- Voi veni acolo.»
b. «- Îţi promit că voi veni acolo.»

Austin numeşte pronunţarea unei propoziţii ca (33a) o 'enunţare primitivă', în timp pe pronunţarea enunţului (33b) reprezintă un act performativ explicit, o 'enunţare performativă' (Austin 1962: 33). S-ar pune problema dacă enunţarea propoziţiei (33a) este sau nu un act de limbaj. Austin răspunde că da, dar numai în anumite circumstanţe. Rezultă că enunţul (33a) este ambiguu, în sens că se pretează la interpretări diferite. Dacă, în contextul comunicării, semnificaţia frazei nu este clară, interlocutorul poate cere informaţii suplimentare. Ne putem imagina dialogul dintre două persoane, Max şi Dora, care să includă exemplele lui Austin (Austin 1962: 69). Răspunsurile (33d - f) sunt alternative:

(33) MAX: a. «- Voi veni acolo.»
DORA: c. «- Promiţi?»
MAX: d. «- Da, îţi promit.»
e. «- Nu, dar îmi propun să vin acolo.»
f. «- Nu, dar cred că, foarte probabil, voi veni acolo.»

[*Enunţarea (a) poate fi înţeleasă diferit: constituie un act de limbaj numai în una din interpretările sale, şi anume când implică răspunsul (d).*]

Deci, spre deosebire de (33b), care exprimă fără ambiguitate un **act de limbaj explicit** (datorită prezenţei verbului performativ *a promite*), propoziţia (33a) permite mai multe interpretări, dintre care numai conform uneia este un act de limbaj (implicit). Pentru interpretarea unui performativ implicit, sunt importante împrejurările în care fraza este pronunţată, deoarece aceste circumstanţe pot determina variaţii de sens, după cum putem vedea din exemplele următoare:

(34) «- Nu mă voi întoarce târziu.»

---

[12] Reamintim că prin 'enunţare' Austin desemnează faptul că o frază a fost pronunţată de un locutor cu anumite intenţii, în anumite condiţii de comunicare, bine precizate.

Dacă orice enunţ constatativ poate fi interpretat ca un performativ implicit, Austin consideră că opoziţia între aceste două categorii de enunţuri nu se justifică, răsturnând astfel principiul fundamental al concepţiei sale iniţiale, bazat tocmai pe această distincţie (*v.* şi Martine Bracops, 2006: 40-41).

O asemenea răsturnare teoretică conduce în mod fatal la dificultăţi pe care Austin a încercat să le rezolve, făcând mai întâi diferenţa între enunţări[12] care nu conţin un verb performativ, ca (33a), şi enunţuri unde un asemenea verb apare, ca (33b):

(33) a. «- Voi veni acolo.»
b. «- Îţi promit că voi veni acolo.»

Austin numeşte pronunţarea unei propoziţii ca (33a) o 'enunţare primitivă', în timp pe pronunţarea enunţului (33b) reprezintă un act performativ explicit, o 'enunţare performativă' (Austin 1962: 33). S-ar pune problema dacă enunţarea propoziţiei (33a) este sau nu un act de limbaj. Austin răspunde că da, dar numai în anumite circumstanţe. Rezultă că enunţul (33a) este ambiguu, în sens că se pretează la interpretări diferite. Dacă, în contextul comunicării, semnificaţia frazei nu este clară, interlocutorul poate cere informaţii suplimentare. Ne putem imagina dialogul dintre două persoane, Max şi Dora, care să includă exemplele lui Austin (Austin 1962: 69). Răspunsurile (33d - f) sunt alternative:

(33) MAX: a. «- Voi veni acolo.»
DORA: c. «- Promiţi?»
MAX: d. «- Da, îţi promit.»
e. «- Nu, dar îmi propun să vin acolo.»
f. «- Nu, dar cred că, foarte probabil, voi veni acolo.»

[*Enunţarea (a) poate fi înţeleasă diferit: constituie un act de limbaj numai în una din interpretările sale, şi anume când implică răspunsul (d).*]

Deci, spre deosebire de (33b), care exprimă fără ambiguitate un **act de limbaj explicit** (datorită prezenţei verbului performativ *a promite*), propoziţia (33a) permite mai multe interpretări, dintre care numai conform uneia este un act de limbaj (implicit). Pentru interpretarea unui performativ implicit, sunt importante împrejurările în care fraza este pronunţată, deoarece aceste circumstanţe pot determina variaţii de sens, după cum putem vedea din exemplele următoare:

(34) «- Nu mă voi întoarce târziu.»

[12] Reamintim că prin 'enunţare' Austin desemnează faptul că o frază a fost pronunţată de un locutor cu anumite intenţii, în anumite condiţii de comunicare, bine precizate.

[*În funcție de context această propoziție poate fi interpretă ca fiind (i) o promisiune, (ii) o amenințare, (iii) o previziune, (iv) o dorință etc. Enunțarea acestei fraze constituie un act de limbaj (implicit) numai în interpretările (i) și (ii).*]

(35) «- Nu mai bea!»

[*În funcție de situație, această propoziție poate fi interpretată ca (i) un ordin, (ii) un sfat, (iii) o sugestie etc. Enunțarea ei constituie un act de limbaj (implicit) numai în interpretările (i) și (ii).*]

(36) «- Du-te și ia-ți ceva de mâncare de la bufet!»

[*Pronunțată în diferite împrejurări, această frază poate constitui (i) o invitație (ii) un ordin (iii) o permisiune, (iv) o încurajare. În interpretările (i) – (iii) constituie acte de limbaj implicite.*]

Enunțurile care sunt performative explicite nu sunt ambigue, deoarece prezența verbului performativ (*îți/vă promit*, *îți/vă ordon*, *te/vă previn*, *te/vă sfătuiesc*, *te/vă anunț*, *mă/ne scuzați* etc.) exprimă clar forța ilocuționară[13] a actului de limbaj.

Introducerea noțiunii de 'performativ implicit' conduce la dificultăți în ceea ce privește opoziția fundamentală pentru teoria lui Austin, distincția dintre constatativ *vs*. performativ. Alți cercetători au argumentat în favoarea eliminării conceptului de 'performativ implicit', deci în favoarea menținerii opoziției dintre constatativ și performativ.

10.2.4. Menținerea distincției constatativ *vs.* performativ

Trei pragmaticieni au adus argumente în favoarea păstrării distincției dintre enunțuri constatative și enunțuri performative, toți trei ajungând la concluzia că termenul de 'performativ' ar trebui aplicat numai performativelor explicite.

Geoffrey Warnock (1973) pleacă de la constatarea că Austin a dat două definiții diferite ale performativului. La început, a definit performativul ca pe o frază ce îndeplinește un act instituțional (frazele prin intermediul cărora se efectuează un botez, o căsătorie, o numire, un jurământ etc.). Această definiție corespunde numai performativelor explicite.

Ulterior Austin a introdus un alt criteriu pentru performative, acela de a constitui un act de limbaj. Spre deosebire de prima accepție, un act de limbaj poate fi pur lingvistic, fără legătura cu vreun act instituțional, de exemplu o simplă asertiune (*afirm că* p).

După Warnock, acest al doilea criteriu e prea larg, deoarece scopul oricărei fraze pronunțate de un locutor este acela de **a spune** ceva. Îi reproșează

[13] Pentru noțiunea de 'forță/act ilocuționar' *v*. secțiunea 10.2.5, p. 465.

lui Austin că a confundat anumite acte instituţionale cu actele de limbaj. Warnock propune, în consecinţă, păstrarea distincţiei între enunţurile constatative şi enunţurile performative şi folosirea termenului de 'performativ' numai pentru performativele explicite, singurele ce se diferenţiază clar de frazele constatative.

Oswald Ducrot (1972b) şi François Recanti (1981) susţin şi ei necesitatea păstrării diferenţei dintre enunţurile constatative şi cele performative. Performativele sunt enunţuri care acţionează asupra realităţii, deci care au drept consecinţă faptul că realitatea trebuie să se adecveze limbajului. Constatativele, dimpotrivă, trebuie să fie descrieri corecte ale unui fragment din universul extralingvistic, în cazul lor limbajul e cel ce trebuie să se adecveze realităţii.

Ducrot (1972b) propune în plus un test pentru identificarea performativelor, prin trecerea frazei în discurs indirect. Dacă enunţul este performativ, transpunerea sa în discurs indirect echivalează cu fraza 'a făcut acţiunea de a ...', ceea ce înseamnă că s-a realizat un act instituţional:

(37) a. «- Îţi promit o carte bună.»

b. Mi-a spus 'îţi promit o carte bună' = Mi-a promis o carte bună.

[*Enunţul (a) este un act de limbaj pentru că poate fi parafrazat cu (b):* 'a spus promit' *ceea ce echivalează cu acţiunea de a promite.*]

Testul lui Ducrot constă, deci, într-o transpunere în stilul indirect a enunţului din (37a) care atestă că pronunţarea propoziţiei care conţine performativul echivalează cu o acţiune. Pentru frazele care nu conţin un verb performativ în propoziţia regentă o asemenea transpunere are un rezultat diferit:

(38) a. «- Îţi aduc o carte.»

b. Mi-a spus 'îţi aduc o carte' ≠ Mi-a adus o carte.

[*Verbul* a aduce *nu este performativ; transpunerea propoziţiei (a) în stil indirect este posibilă, după cum se poate vedea în (b), dar faptul că cineva spune că va aduce un anumit obiect nu echivalează cu realizarea acelei acţiuni.*]

După cum se poate vedea clar din exemplele (37) şi (38), enunţarea unei fraze având structura *îţi promit* + SN/*să* p constituie o promisiune, deci verbul *a promite* este performativ. Pe de altă parte faptul de a spune o frază de forma *îţi aduc* + SN nu echivalează cu acţiunea de a aduce unei anumite persoane obiectul desemnat de sintagma nominală. Testul lui Ducrot nu dă rezultate pozitive decât cu performativele explicite.

În legătură cu abolirea distincţiei dintre constatativ şi performativ, Recanati (1978, 1981) aprofundează consecinţele faptului că orice enunţ constatativ poate fi parafrazat cu 'spun că', folosind următorul exemplu:

(39) «- Nu suport fumul de ţigară, în caz că nu ştii.»[14]

[*Locuţiunea* în caz că *nu se aplică regentei* (nu suport fumul de ţigară) *ci unui verb subînţeles* îţi spun (în caz că nu ştii), *deci unui performativ implicit.*]

Récanati precizează că acest exemplu arată încă mai clar decât exemplele (38) că nu se mai poate face diferenţa între enunţurile care constituie un act (care sunt performative) şi enunţurile care afirmă, descriu sau relatează un fapt (deci care sunt constatative) pentru că «a afirma ceva este un act, în aceeaşi măsură cu a promite».[15] O asemenea interpretare conduce la dezagregarea ideii însăşi de 'act de limbaj' şi, deci, a proiectului filozofic propus de Austin (Laugier, 2004).

Ducrot (1972b), Warnock (1973) şi Recanti (1978, 1981) au adus argumente diferite în favoarea unei singure propuneri: distincţia dintre performative şi constatative trebuie să fie menţinută; ca urmare, termenul 'performativ' trebuie să fie rezervat numai performativelor explicite, care corespund unor acte instituţionale (botezarea, condamnarea (la tribunal), căsătoria, divorţul etc.) sau sociale (promisiunea, ameninţarea, sfatul, avertizarea etc.).

10.2.5. Acte locuţionare, ilocuţionare şi perlocuţionare

Austin şi-a dat seama că introducerea performativelor implicite conduce la dispariţia distincţiei dintre enunţurile performative şi enunţurile constatative. În loc să păstreze această opoziţie iniţială, a considerat preferabil să diferenţieze diversele acte ce se înfăptuiesc datorită limbajului şi înlocuieşte dicotomia iniţială (constatativ *vs.* performativ) cu o opoziţie ternară, cea între actele locuţionare, ilocuţionare şi perlocuţionare:

- **actele locuţionare** sunt realizate în momentul în care **locutorul spune ceva** (pronunţarea secvenţei lingvistice, adică producerea anumitor sunete, rostirea anumitor cuvinte şi folosirea lor conform regulilor sintactice şi convenţiilor semantice şi referenţiale ale unei anumite limbi);
- **actele ilocuţionare** sunt realizate de locutor datorită **semnificaţiei a ceea ce se spune**; actele ilocuţionare reprezintă principala inovaţie a teoriei lui Austin, căci implică folosirea enunţurilor performative (enunţuri pronunţate pentru a se înfăptui un botez, o căsătorie, o promisiune, o deschidere/închidere de şedinţă etc.). Austin observă că actul de a face o aserţiune, care pot fi considerat ca ilocuţionar, este caracteristic pentru folosirea canonică a constatativelor şi că astfel de enunţuri nu sunt performative. În plus, actul de a solicita se realizează mai ales prin

[14] *Je ne supporte pas la fumée, au cas où tu ne le saurais pas* (Recanati, 1978: 112). Pentru comentariu poate fi consultat şi Laugier (2004).

[15] «[...] on ne peut plus opposer les énoncés qui sont des actes (promesse, ordre...) et les énoncés qui affirment, décrivent ou rapportent des faits, parce qu'affirmer quelque chose est un acte, au même titre que promettre» (Recanati, 1978: 112).

propoziţii imperative şi actul de a pune întrebări prin propoziţii interogative, tipuri de propoziţie ce constituie exemple îndoielnice de enunţuri performative;

- **actele perlocuţionare** constau din **consecinţele a ceea ce s-a spus**, consecinţe voluntare sau involuntare (e vorba cel mai des de efecte asupra sentimentelor, gândurilor, acţiunile interlocutorului). Putem cita ca efecte perlocuţionare faptul că, în urma unui anumit act de limbaj, un copil va purta un anumit nume, două persoane vor fi căsătorite, un vinovat va fi obligat să ispăşească o anumită pedeapsă, interlocutorul se aşteaptă ca o acţiune viitoare promisă să fie realizată etc. (*v.* Sadock, 2004).

(40) «- Îţi promit că vom merge mâine la cinema.»

[***Act locuţionar***. *Locutorul a spus (adică a pronunţat sunetele, morfemele, sintagmele ce formează fraza):* Îţi promit că vom merge mâine la cinema.

Act ilocuţionar. *Locutorul a promis să meargă la cinema a doua zi; deci locutorul a efectuat un anumit act de limbaj, o promisiune, prin folosirea performativă a sintagmei* îţi promit că/să….

Act perlocuţionar. *Interlocutorul se gândeşte că locutorul l-a asigurat că a doua zi vor merge la cinema – deci drept consecinţă a actului de limbaj, interlocutorul este îndreptăţit să se aştepte ca acţiunea viitoare, promisă, să fie realizată, în cazul nostru să meargă cu locutorul la cinema în ziua succesivă zilei în care promisiunea a fost făcută.*]

(41) «- Intră în cameră!»

[***Act locuţionar***. *Locutorul a spus (adică a pronunţat sunetele, morfemele, sintagmele ce constituie fraza)* Intră în cameră.

Act ilocuţionar. *Locutorul îi solicită interlocutorului (îl sfătuieşte, îi ordonă, îi permite etc.) să intre în cameră; deci locutorul execută un anumit act de limbaj prin pronunţarea propoziţiei (41), act de limbaj care poate fi interpretat ca un ordin, un sfat, un îndemn etc. în funcţie de context şi de intonaţie.*

Act perlocuţionar. *Interlocutorul gândeşte:*

A. Locutorul vrea să intru în cameră/a reuşit să mă convingă să intru în cameră (în cazul în care receptorul s-a lăsat convins să execute acţiunea propusă de locutor).

B. Locutorul a încercat fără succes să mă facă să intru în cameră (în cazul în care locutorul nu a reuşit în tentativa de a-l face pe interlocutor să intre în cameră).]

(42) «- Nu poţi face aşa ceva!»

[***Act locuţionar***. *Locutorul spune (pronunţă sunetele, morfemele, sintagmele ce formează propoziţia)*: Nu poţi face aşa ceva.

Act ilocuţionar. *Locutorul protestează contra unei acţiuni a interlocutorului său (deci locutorul execută un anumit act de limbaj prin enunţarea propoziţiei (42), act de limbaj care poate fi interpretat ca un protest contra unui anumit comportament al interlocutorului*);

***Act perlocuționar**. Interlocutorul gândește:*

A1. Locutorul încearcă să mă convingă să nu fac ceva, încearcă să mă rețină.

A2. Locutorul încearcă să mă oprească, să mă facă să mă răzgândesc. (A1 și A2 privesc situația în care receptorul se lasă convins de îndemnul, sau sfatul locutorului).

B. Locutorul mă deranjează, mă enervează, se amestecă în lucruri care nu îl privesc (consecința B se manifestă în situațiile în care receptorul nu s-a lăsat convins de locutor).]

Actul locuționar este, din punct de vedere intuitiv, simplu și de obicei nu necesită explicații suplimentare. Simplul fapt de a pronunța o frază, chiar în lipsa unui interlocutor, este suficient pentru realizarea lui.

Dubii apar în legătură cu statutul 'prefixului performativ' (verbe sau sintagme de tipul *îți promit*, *botez această navă*, *vă cer scuze*, *vă condamn* etc.) în fraze ca ***îți promit** că vom merge mâine la cinema*, ***botez** această navă 'Queen Elizabeth'*, ***vă cer scuze** pentru întârziere*, ***vă condamn** la plata unei amenzi de 100 de euro*. Se pune problema dacă acest 'prefix' trebuie să fie inclus sau nu în actul locuționar. Dacă prefixul performativ este inclus în actul locuționar (constituit de toate elementele lingvistice pronunțate de locutor) ar trebui să îl interpretăm ca afirmația că locutorul pur și simplu promite ceva? Deoarece Austin a făcut o diferență între sensul unei expresii pronunțate de un locutor și forța acelei expresii, am putea spune că partea locuționară constă din **sensul** expresiei, în timp ce **forța** acesteia ar fi exprimată de partea sa ilocuționară (*v.* Sadock, 2004: 56).

Actul ilocuționar este constituit din actul de limbaj pe care îl realizează locutorul, care poate fi un succes sau un eșec: dacă locutorul a spus *îți promit că* ... a făcut o promisiune, dacă pronunță o propoziție la forma imperativă a dat un ordin, a formulat un sfat sau a exprimat un îndemn. Enunțarea unei propoziții ca (42) echivalează ca o tentativă de a-l convinge pe interlocutor să nu acționeze într-un anumit mod (disuasiune).

În sfârșit, prin enunțarea uneia dintre frazele (40-42), locutorul obține un efect perlocuționar numai dacă înțelegerea semnificației frazei de către un destinatar are drept consecință: (a) pentru promisiune, o schimbare a stării sale mentale, deoarece are informația suplimentară privind o acțiune viitoare pe care locutorul se angajează să o facă; sau (b) pentru ordine sau proteste, o schimbare sau o întărire a unui anumit comportament, pentru că va face sau nu va face o anumită acțiune.

Actul perlocuționar este constituit din efectele pe care îl are actul de limbaj (actul ilocuționar) asupra interlocutorilor. Aceste efecte pot merge în direcția dorită de locutor, sau într-o direcție contrară. De exemplu, efectele unei fraze ca (42) pot consta (i) în reușita acțiunii de convingere a interlocutorului să nu acționeze cum intenționează (efectele sunt cele de la A1 sau A2) sau să nu reușească și să aibă drept consecință iritarea interlocutorului (efectele B).

Actele perlocuţionare sunt de multe ori mai puţin codificate, reacţiile interlocutorului fiind fenomene complexe, psihologice, logice, sociale etc. Pentru anumite acte instituţionale însă, forţa perlocuţionară este bine stabilită, fiind o parte constitutivă a actului de limbaj:

(43) a. «- Se botează robul lui Dumnezeu Petre în numele Tatălui şi al Fiului şi al Sfântului Duh, acum şi pururi şi în vecii vecilor. Amin.»

b. «- În numele legii, te arestez! »

c. «- În urma consimţământului dumneavoastră liber exprimat, vă declar căsătoriţi.»

[*Actul ilocuţionar din (a) este botezul, care are cel puţin două consecinţe sociale: (i) copilul botezat devine creştin; (ii) copilul primeşte un nume, în exemplul nostru Petre, pe care îl va purta, foarte probabil, toată viaţa. Dacă propoziţia (b) este pronunţată de un poliţist în exerciţiul funcţiunii, actul ilocuţionar anunţă că locutorul execută o arestare, deci actul perlocuţionar constă în ducerea în arest a interlocutorului care este obligat de lege să accepte privarea de libertate în aşteptarea unei decizii a unui judecător. În sfârşit, pentru actul de limbaj din (c), care face parte dintr-o ceremonie matrimonială, forţa perlocuţionară constă în faptul că cele două persoane implicate, mirii, nu mai sunt celibatari şi vor avea drepturile şi obligaţiile prevăzute de lege pentru persoanele căsătorite.*]

Austin şi-a dat seama că este dificil să se facă distincţia între actele ilocuţionare şi actele locuţionare, pe de o parte, ca şi între actele ilocuţionare şi actele perlocuţionare, pe de alta. Cele mai mari dificultăţi apar în cazul actelor perlocuţionare. Pentru a face mai clară diferenţa dintre actele ilocuţionare şi actele perlocuţionare, Austin subliniază faptul că actul ilocuţionar este **convenţional**, în sensul că există cel puţin un verb sau o sintagmă predicativă performativă care să îl facă explicit. Deci, în cazul performativelor explicite, caracterul ilocuţionar este o consecinţă a folosirii lor convenţionale. Forţa ilocuţionară a unui performativ implicit este asigurată de posibilitatea de a-l înlocui cu un enunţ performativ explicit. De exemplu, conţinutul ilocuţionar al unor enunţuri ca (41a) sau (42a) pot deveni explicite dacă le înlocuim cu enunţuri ca:

(41) b. «- Îţi ordon/te rog/de invit să intri în cameră.»

(42) b. «- Îţi interzic să faci aşa ceva.»

c. «- Te sfătuiesc din toată inima să nu faci aşa ceva.»

Comentariu

Adesea criteriul convenţional se poate folosi pentru identificarea actului ilocuţionar. Există totuşi limite, care par că se datorează mai degrabă unor motive sintactice decât semantice sau pragmatice. De exemplu, forţa ilocuţio-

nară a unui act de limbaj cum ar fi avertizarea nu poate fi exprimat în engleză de verbul *to warn* (*that*) «a avertiza, a preveni (că)», deoarece e greu să înlocuieşti o frază ca *the bull is about to charge* «taurul se pregăteşte să atace» cu *I warn you that the bull is about to charge* «te previn că taurul se pregăteşte să atace», frază care pare acceptabilă în română. Aceeaşi observaţie este valabilă pentru ameninţare: de exemplu în cursul unui examen un profesor nu-i poate spune unui student pe care îl examinează *I threaten you with a failing grade* «te ameninţ cu o notă proastă/că îţi dau o notă proastă», frază greu de acceptat şi în română (*v.* Sadock, 2004: 56).

Pentru Austin, principalul act de limbaj este actul ilocuţionar, care este un act convenţional, aşa cum sunt convenţionale actele instituţionale recunoscute social (botezul, condamnarea, căsătoria etc.)

Unii comentatori au rezumat definiţiile acestor trei tipuri de acte de limbaj în felul următor:

1. Actul locuţionar se realizează prin faptul **de a spune** ceva.
2. Actul ilocuţionar se realizează **spunând** ceva.
3. Actul perlocuţionar se realizează **ca urmare a faptului** de a spune ceva. (Mœschler/Auchlin, 1997: 145)

10.2.6. Taxinomia actelor ilocuţionare după Austin

În această a doua fază a constituirii teoriei sale, Austin consideră că orice enunţare a unei fraze gramaticale complete în condiţii normale corespunde unui act ilocuţionar. Poate avea valori diferite, în funcţie de tipul de act îndeplinit. Austin identifică cinci mari categorii de acte ilocuţionare:

(i) clasa **verdictivelor** (engl. *verdicatives* de la *verdict* «verdict») exprimă o apreciere, o judecată, un verdict şi se manifestă deseori într-un cadru juridic: *a achita, a condamna, a decreta, a diagnostica, a estima, a aprecia* etc.;

(ii) clasa **exercitivelor** (engl. *executives*, de la *to exercise* «a exercita») conţine actele pe care o persoană le poate exercita pe baza drepturilor, puterilor, competenţelor pe care le are: *a aproba, a avertiza, a comanda, a ordona, a ierta, a lăsa moştenire* etc.;

(iii) clasa **promisivelor** (engl. *commisives* de la *to commit* «a se angaja» şi *commitment* «angajament») conţine expresii ale unei obligaţii pe care şi-o ia locutorul privind o acţiune viitoare: *a promite, a garanta, a paria, a jura* etc.

(iv) clasa **comportativelor** (engl. *behabitives*, de la *to behave* «a se comporta») implică manifestarea unei atitudini sau a unei reacţii faţă de situaţia sau comportamentul unei alte persoane: *a (se) scuza, a mulţumi, a compătimi, a critica, a face un toast, a prezenta condoleanţe, a protesta, a omagia* etc.;

(v) clasa **expozitivelor** (engl. *expositives* de la *to expose* «a expune, a dezvălui») indică sensul în care frazele sunt folosite: *a afirma, a nega, a postula, a remarca, a cita, a ilustra* etc.

I s-a reproşat acestei clasificări lipsa de rigoare, deoarece un performativ poate să facă parte din mai multe categorii (de exemplu, *a aproba* poate fi caracterizat ca fiind un expozitiv, dar poate fi interpretat şi ca un comportativ).

10.2.7. Concluzii la teoria lui Austin

Teoria lui Austin a reprezentat o revoluţie care, continuând concepţia lui Wittgenstein, are în centru modul concret în care persoanele comunică. A reprezentat una dintre teoriile ce au constituit fundamentul pragmaticii lingvistice şi a determinat o înflorire a studiilor privind comunicarea (lingvistică şi nu numai).

Întreaga comunitate ştiinţifică a recunoscut existenţa actelor de limbaj, dar anumite puncte ale teoriei lui Austin au fost criticate, de exemplu descrierea comportamentului gramatical al performativelor, prea puţin convingătoare, şi taxinomia actelor ilocuţionare. Dar critica esenţială priveşte lărgirea exagerată a noţiunii de 'act performativ', ce a rezultat din abandonarea opoziţiei cu rol constitutiv pentru teorie, opoziţia dintre propoziţiile constatative şi enunţurile performative. Conform lui Ducrot (1972b), Warnock (1973) şi Recanti (1981) această distincţie trebuie să fie păstrată.

Ca urmate a faptului că prelegerile lui Austin au provocat dezbateri, teoria actelor de limbaj s-a dezvoltat mult şi ocupă un loc central în pragmatica contemporană. Aceste evoluţii au condus la dezvoltări importante nu numai în filozofia limbajului,[16] dar şi a cercetărilor în domenii diferite, cum ar fi lingvistica, logica, sociolingvistica, psiholingvistica, psihologia cognitivă, inteligenţa artificială.

10.3. Searle şi actele de limbaj

10.3.1. Seale şi principiul de exprimabilitate

John Searle, filozof, profesor la Universitatea Berkley din Statele Unite (născut în 1932), a dezvoltat teoria actelor de limbaj în două direcţii: a aprofundat condiţiile de reuşită şi a propus o nouă clasificare a actelor de limbaj. În plus, a integrat în cadrul său teoretic ideile lui Paul Grice privind importanţa intenţiilor de comunicare ale locutorului şi însemnătatea stărilor sale mentale. Astfel, Searle pleacă de la idea că orice teorie privind limbajul trebuie să fie o teorie privind acţiunea şi adaugă teoriei lui Austin un principiu puternic, principiul de exprimabilitate, conform căruia tot ce locutorul vrea să spună poate fi spus:

[16] Pentru o prezentare a teoriei actelor de limbaj în contextul general al operei filozofice a lui Austin, vezi şi Laugier (2004).

Definiția 1. Principiul exprimabilității

Putem exprima acest principiul spunând că pentru orice semnificație *X* și orice vorbitor *V*, de câte ori vorbitorul *V* vrea să spună (intenționează să transmită, dorește să comunice într-un enunț etc.) *X*, este posibil să existe o expresie *E* care să fie expresia sau formularea exactă a lui *X*. Scris cu simboluri: $(V)(X)(= V$ vrea să spună $X) \rightarrow P(\exists E)$ (E este expresia exactă a lui X) (Searle, 1969: 20).[17]

Deci pentru exprimarea intențiilor locutorului,[18] a stărilor sale mentale, poate exista un mijloc convențional, de exemplu o frază. De fapt Searle reia aici ideea lui Austin, conform căreia orice frază este echivalentă cu un performativ care poate fi explicitat:

(44) a. «- Vișinii din livadă sunt în floare.»
b. «- Afirm că vișinii din livadă sunt în floare.»

[*Pentru Searle, ca și pentru Austin, propoziția (a) poate fi parafrazată prin (b).*]

Principiul de exprimabilitate îmbogățește interpretarea actelor de limbaj care se bazează nu numai pe convenție, cum a arătat Austin, dar și pe intenție: locutorul spune ceva interlocutorului său pentru că are intenția să-i comunice un anumit conținut semantic asociat convențional cu expresiile lingvistice pe care le enunță.

Searle a modificat distincțiile făcute de Austin între locuționar, ilocuționar și perlocuționar. Și-a exprimat dubiile privind existența actelor perlocuționare și a considerat că, prin enunțarea unei fraze, locutorul realizează simultan două acte: un act locuționar care, după Searle, prezintă un interes modest, și un act ilocuționar, realizat prin rostirea unui enunț performativ, prin intermediul căruia se efectuează acțiuni cum ar fi cea de a promite, de a ordina, de a sfătui, de a amenința etc.

Promisiunea reprezintă actul de limbaj preferat al lui Searle, act care se găsește la baza aproape a tuturor analizelor pe care le face. Într-o frază care începe cu *îți promit să*, Searle distinge două părți: (i) un conținut propozițional, care constituie **actul propozițional** și (ii) **actul ilocuționar**, realizat prin prezența în frază a unui element performativ (de obicei un verb).

---

[17] „The principle of expressibility. We might express this principle by saying that for any meaning *X* and any speaker *S* whenever *S* means (intends to convey, wishes to communicate in an utterance, etc.) *X* then it is possible that there is some expression *E* such that *E* is an exact expression of or formulation of *X*. Symbolically: $(S)(X)(S$ means $X \rightarrow P(\exists E)$ (E is an exact expression of X))". Menționăm că în formulă simbolul *P* semnifică operatorul modal 'posibil'. Pentru comentariu a se vedea și Mœschler/Auchlin (1997: 138), Doerge (2004: 259-260).

[18] În accepția lui Searle, când se referă la locutor, cuvântul 'intenție' desemnează un gând, o judecată, o convingere, o dorință etc., deci o stare mentală a locutorului.

(45) a. «- Îți promit că voi veni mâine.»

b. «- Voi veni mâine.»

[*Act propozițional*: '(eu)_a_veni_mâine'
Act ilocuționar: '(eu)_a_promite']

Actul propozițional prezintă două componente: un **act de referință** (în care locutorul alege sau identifică un anumit obiect, pe care îl desemnează cu ajutorul unei sintagme nominale definite, în exemplul nostru subiectul (inclus) ce corespunde pronumelui *eu*) și un **act de predicație**, care afirmă sau neagă proprietățile sau relațiile dintre entitățile desemnate de actul de referință, în (45) predicația *a_veni_mâine*.

Diferența dintre conținutul propozițional (act propozițional) și actul ilocuționar este folositoare între altele pentru a da socoteală de mai multe fenomene, legate de negație și de obiectivele ilocuționare. Pentru performativele explicite, această diferență permite să se explice unele efecte ale negației, și anume diferența dintre o negație propozițională, (46a), și o negație ilocuționară (46b):

(46) a. «- Îți promit că nu vin mâine.»

b. «- Nu îți promit că voi veni mâine.»

[*În propoziția (a) negația este propozițională deoarece se neagă conținutul propozițional, și anume predicația* a_veni_mâine*: enunțul exprimă, deci, faptul că locutorul își ia angajamentul să nu vină. Enunțul (b) exprimă o negație ilocuționară, deoarece neagă actul de a promite: locutorul nu își ia nici un angajament față de interlocutor în legătură cu viitoarea sa venire (posibilă).*]

Aceeași distincție permite să se explice modul în care același conținut propozițional poate exprima intenții ilocuționare diferite. Rostirea unei fraze având conținutul propozițional *Maria_a_înota_în_lac* poate să figureze în enunțuri exprimând intenții comunicaționale diferite, conform necesităților schimbului verbal și/sau intențiilor locutorului (să transmită informații, să ceară informații, să-și exercite influența asupra interlocutorului, să-și exprime sentimentele etc.):

(47) a. Maria înoată/a înotat/va înota în lac // Maria nu înoată/nu a înotat/nu va înota în lac.
[*aserțiune*]

b. Oare Maria a înotat în lac?
[*întrebare*]

c. Maria, înoată în lac!
[*ordin/sfat/rugăminte*]

d. Dacă Maria ar putea înota în lac!
[*dorință/regret*]

E posibil să se manifeste şi fenomenul contrar: acelaşi act de limbaj se poate exprima în legătură cu conţinuturi propoziţionale diferite: în toate exemplele (48) locutorul face promisiuni, dar promisiunile sunt diferite:

(48) a. «- Îţi promit să mergem împreună la spectacol.»
b. «- Îţi promit că îi voi explica situaţia lui Marcel.»
c. «- Îţi promit că n-o să-i spun nimic.»
d. «- Îţi promit să păstrez secretul.»

La nivel sintactic Searle distinge doi părţi, un **marcator al conţinutului propoziţional** şi un **marcator al forţei ilocuţionare**. În cazul performativelor explicite, ambele părţi sunt prezente, ca în exemplul (49):

(49) a. «- Îţi promit că mâine mergem la cinema.»

Marcatorul de conţinut propoziţional este reprezentat de subordonata verbului performativ, deci de completivă (*mâine mergem la cinema*), iar verbul performativ (*îţi promit că*) marchează forţa ilocuţionară. Dacă simbolizăm conţinutul propoziţional cu p şi forţa propoziţională cu F, cei doi marcatori pot fi reprezentaţi de formula următoare:

(50) $F(p)$

Este evident că numai enunţurile performative explicite pot fi analizate astfel, adică enunţurile care au o propoziţie principală ce exprimă forţa ilocuţionară, datorită prezenţei unui verb performativ şi a unei completive. În cazul enunţurilor performative implicite, Searle consideră că **forma frazei** joacă rolul de marcator al forţei ilocuţionare (frază afirmativă, interogativă, imperativă etc.). Filozoful american consideră că posibilitatea de a explicita marcatorul forţei ilocuţionare este un argument în favoarea analizei pe care o propune:

(51) a. «- Voi veni mâine.»
b. → Îţi promit/te asigur că voi veni mâine [*promisiune*]
c. → Te previn/te avertizez că voi veni mâine. [*avertisment*]
d. → Te anunţ/te informez că voi veni mâine. [*anunţ*]

(52) a. «- Deschide cutia!»
b. → Îţi ordon să deschizi cutia! [*ordin/îndemn*]
c. → Te rog/îţi cer să deschizi cutia. [*solicitare*]
d. → Te sfătuiesc să deschizi cutia! [*sugestie/sfat*]

Observăm că Searle propune două perechi de concepte necesare pentru o analiză corectă a actelor de limbaj: pe de o parte actul propozițional și actul ilocuționar, pe de alta marcatorul de conținut propozițional și marcatorul de forță ilocuționară. Primele două concepte se situează la nivel semantic și pragmatic și privesc atât executarea unui act de limbaj cât și semnificația lui, care trebuie să fie recunoscută de interlocutor. Celelalte două noțiuni corespund codificării lingvistice, se referă deci la convenția care permite exprimarea unui act de limbaj prin folosirea regulilor codului lingvistic. Conceptele de «act propozițional» și de «act ilocuționar» sunt strâns legate de forma lingvistică: actul ilocuționar corespunde unei fraze complete, în timp ce actele propoziționale corespund enunțării unui grup nominal (care de obicei identifică referenții enunțului) și o sintagmă predicativă, expresie a predicației semantice. Datorită acestor reguli convenționale, locutorii reușesc să interpreteze frazele performative, ele constituie baza regulilor constitutive ale actelor ilocuționare, fapt ce reprezintă o contribuție importantă a filozofului american la dezvoltarea teoriei actelor de limbaj.

10.3.2. Regulile constitutive ale unui act de limbaj

Searle analizează structura internă a actelor ilocuționare pornind de la distincția care există între regulile normative și regulile constitutive.

Comentariu

Regulile normative au rolul de a reglementa comportamente, situații sau acțiuni care au o existență independentă de aceste reguli. Putem lua ca exemplu codul rutier. Persoanele și vehiculele au circulat pe căile de comunicare (cărări, străzi, șosele) cu mult înainte de instituirea codului rutier modern. Acest cod are, deci, un rol normativ, de reglementare a deplasărilor pe drumurile publice.
Putem introduce în aceeași categorie codul de politețe, care guvernează legăturile dintre persoane. Diferitele tipuri de relații între persoane caracterizează umanitatea din preistorie, constituind bazele oricărei societăți umane. Codul de politețe a cunoscut și cunoaște o evoluție istorică continuă și prezintă diferențe de la o societate la alta. De exemplu codul de politețe japonez e mult mai complex și mult mai riguros decât codul de politețe respectat în Europa.
Am putea adăuga diferite clase de reguli juridice, în vigoare într-un anumit stat, ce formează diferitele coduri (codul civil, codul penal, codul comercial, codul vamal etc.). De obicei, regulile normative au formă imperativă.
Regulile constitutive creează un anumit tip de activitate care nu poate exista în afara acestor norme specifice. Jocurile (sportive, de îndemânare, de noroc) sunt exemple de activități stabilite prin reguli constitutive. De exemplu, loteria nu poate exista în afara unor reguli comune: cumpărarea biletului, care trebuie completat într-un anumit fel, extragerea numerelor câștigătoare, atribuirea

sumelor câştigate etc. Acelaşi tip de observaţii se pot aplica unui mare număr de jocuri sportive (fotbal, volei etc.), de jocuri de îndemânare (biliard, popice etc.), de jocuri de noroc (pocher, ruletă etc.).

Din această perspectivă, limbajul comun în general şi actele ilocuţionare în particular sunt guvernate de reguli constitutive: actele ilocuţionare corespund enunţării unei fraze, conform regulilor constitutive ale unui anumit act de limbaj. Convenţiile sunt specifice limbilor particulare, dar regulile constitutive ale fiecărui act de limbaj sunt foarte generale, unele chiar universale. Convenţiile fixează semnificaţia frazelor, regulile constitutive permit realizarea unui anumit act ilocuţionar (Searle 1969).

Problema relaţiilor dintre actele ilocuţionare şi convenţie poate fi redusă la raportul dintre semnificaţia cuvintelor folosite de locutor şi ceea ce locutorul are intenţia să spună. Acest demers l-a condus pe Searle la problema semnificaţiei non naturale, aşa cum a fost definită de Paul Grice (Mœschler/Reboul, 1997).

La baza programului lui Searle se află ideea că «[…] a vorbi o limbă este echivalent cu realizarea unor acte conform unor reguli».[19] Deci, producerea unui act ilocuţionar constă din producerea unei fraze conform unor reguli constitutive legate prin convenţie de fiecare act (Sadock, 2004: 60).

Pentru actele ilocuţionare, Searle vorbeşte despre două categorii de reguli: reguli constitutive şi reguli semantice, care derivă din regulile constitutive (Searle, 1969: 33-42).

Reguli constitutive

Regula generală 1 (regulă pregătitoare)

Regula pregătitoare este foarte generală, se referă la condiţiile obişnuite ale comunicării şi în special la capacitatea materială a interlocutorilor de a se înţelege.

Exemple. Interlocutorii sunt în măsură să folosească aceeaşi limbă. Nu suferă de nici o infirmitate (cum ar fi surzenia, afonia, o maladie mentală etc.) care să-i împiedice să se înţeleagă. Interlocutorii îşi vorbesc 'serios', deci nu este vorba despre un pariu, o promisiune, o căsătorie făcute de actori într-un film sau în cursul unui spectacol de teatru, locutorii nu sunt copii care se joacă etc.

Regula generală 2 (regulă a conţinutului propoziţional)

Această regulă separă conţinutul propoziţional de actul ilocuţionar propriu-zis. Deseori acest conţinut propoziţional anunţă o acţiune viitoare (pentru promisiuni sau ordine), situaţii viitoare (în cazul unui nou-născut care va purta un anumit nume după botez, de acţiunea viitoare anunţată de o promisiune sau o ameninţare etc.) sau situaţii trecute (pentru scuze).

[19] «[…] speaking a language is performing acts according to the rules.» (Searle, 1969, 36-37).

Exemple: *îţi promit* [act ilocuţionar] // *că mâine o să fiu la gară înainte de ora 12* [conţinut propoziţional]; *îţi ordon* [act ilocuţionar] // *să duci imediat documentele astea la Statul Major* [conţinut propoziţional]; *vă condamn* [act ilocuţionar] // *la plata unei amenzi de 1000 de euro* [conţinut propoziţional]; *scuzaţi-mă* [act ilocuţionar] *că nu am venit să vă întâmpin la aeroport* [conţinut propoziţional].

Regula generală 3 (regula esenţială)

Searle indică în această regulă conţinutul actului ilocuţionar, precizând tipul de obligaţie asumat de unul dintre interlocutori sau starea care există sau va fi instaurată.

Exemple: locutorul care promite îşi ia obligaţia de a realiza în viitor acţiunea anunţată de conţinutul propoziţional (rostind fraza *îţi promit că mâine o să fiu la gară înainte de ora 12* locutorul îşi ia obligaţia de a se găsi la gară la momentul deictic precizat de contextul pragmatic); vorbitorul care face o afirmaţie garantează adevărul conţinutului propoziţional, conform cunoştinţelor sale sau conform universului său de credinţe (cu propoziţia *afirm că l-am văzut pe acuzat la locul crimei* locutorul certifică faptul că, în conformitate cu percepţiile şi cunoştinţele sale, acuzatul a fost prezent la locul precizat de context); un locutor care dă un ordin vrea să-l determine pe interlocutorul său să execute acţiunea precizată de conţinutul propoziţional (pronunţând formula *îţi ordon să duci documentele la Cartierul General*, locutorul vrea ca documentele să fie duse la Cartierul General de către interlocutorul său).

Regula generală 4 (regulă preliminară)

Pentru ca un act de limbaj să aibă efectul dorit, trebuie ca interlocutorii să aibă în comun un anumit număr de convingeri, credinţe şi/sau cunoştinţe comune, pe care Searle le numeşte 'de background' (= de fundal);[20] de asemenea, anumite condiţii trebuie să fi fost îndeplinite mai înainte pentru ca actul de limbaj să fie un succes.

Exemple. Pentru a promite, locutorul trebuie să creadă că acţiunea viitoare anunţată de conţinutul propoziţional este în favoarea interlocutorului; de asemenea, interlocutorul nu trebuie să creadă că vorbitorul va îndeplini acţiunea viitoare independent de promisiune (din acest motiv, o frază ca *îţi promit să*

[20] Reamintim că prin sintagma 'cunoştinţe de background' este desemnat ansamblul de cunoştinţe pe cate interlocutorii îl au în comun. Luăm ca exemplu dialogul următor: A: «- Ştii unde e Paul?» B: «- Da, azi e la Bucureşti, are programată o întrevedere cu ministrul.» Un asemenea dialog nu se desfăşoară normal dacă interlocutorii nu au în comun un anumit număr de cunoştinţe. De exemplu, trebuie să ştie cine sunt referenţii nominalelor *Paul* şi *ministrul*, iar aceştia referenţi trebuie să fie aceeaşi pentru A şi pentru B. Acest tip de cunoştinţe sunt desemnate şi de sintagma 'cunoştinţe enciclopedice'. În terminologia lui Stalnaker corespund sintagmei 'common ground' (vezi 9.4, p. 420).

respir din zece în zece secunde nu este, în mod normal, o promisiune). Locutorul dă un ordin dacă pentru el nu este evident că interlocutorul va executa oricum acțiunea viitoare (nu va spune *vino aici!* unei persoane care se îndreaptă spre el, nu va spune *urcă în vagon* unei persoane care tocmai se urcă etc.). De asemenea, în cazul ordinului, locutorul trebuie să se găsească într-o situație (dată de vârstă, de poziția socială, de ierarhie) care să îi permită să dea directive imperative interlocutorului.

Actele ilocuționare pot fi deosebite nu numai dacă ținem cont de scopul lor ilocuționar, dar și de intensitatea cu care locutorul dorește ca acest scop să fie atins: propozițiile *te rog să închizi fereastra* și *îți ordon să închizi fereastra* au același scop ilocuționar (vorbitorul vrea să-l determine pe interlocutor să închidă fereastra), dar intensitatea dorinței locutorului este diferită ca și atitudinea (mai politicoasă sau mai puțin politicoasă) față de interlocutor. Aceeași diferență de intensitate există și între *te anunț că faci o greșeală* și *te previn că faci o greșeală*.

Regula generală 5 (regula de sinceritate)

Sinceritatea, principiu prezent atât în teoria lui Austin cât și în cea a lui Grice, privește starea mentală a locutorului: afirmându-și intenția de a face o acțiune viitoare sau exprimând aprecieri asupra unei situații, vorbitorul trebuie să fie sincer.

Exemple. Atunci când exprimă o promisiune sau o amenințare, locutorul trebuie să aibă cu adevărat intenția de a duce la îndeplinire acțiunea viitoare pe care o anunță; când face o declarație sub jurământ, garantează adevărul unei anumite situații sau al unei anumite acțiuni descrise de conținutul propozițional; când face o aserțiune, afirmă adevărul conținutului propozițional. În toate aceste situații locutorul este conștient de faptul că și-a luat un angajament (la promisiuni sau amenințări) sau că a garantat adevărul unui anumit conținut propozițional (la afirmații). Mai știe, de asemenea, că este responsabil de executarea acțiunii anunțate sau de adevărul aserțiunii.

Regula generală 6 (regula de intenție)

Regula 6 privește necesitatea ca locutorul să știe și să aibă dorința să facă cunoscută interlocutorului intenția cuprinsă în actul ilocuționar (promisiune, amenințare, afirmație, jurământ etc.), obiectiv realizat prin fraza pronunțată. Această regulă reprezintă varianta lui Searle pentru semnificația non-naturală a lui Grice.

Regula generală 7 (regulă privind convenția)

Acest ultim grup de reguli constitutive se referă la ansamblul mijloacelor lingvistice, deci convenționale, care se găsesc la dispoziția locutorului pentru exprimarea actului ilocuționar.

Exemple. Conform regulilor limbii române, un vorbitor care vrea să formuleze o promisiune poate spune *îți promit că/să ..., mă angajez să...., te asigur că ...*; dacă vrea să formuleze un ordin, poate spune *îți ordon să ..., îți comand să ..., te somez să ...*; dacă vrea să exprime o interzicere poate să aleagă între fraze de tipul *îți interzic să..., te opresc să ..., nu îți permit să ..., nu îți dau voie să...* etc. Vorbitorul poate alege şi alte expresii, cu condiția ca, în conformitate cu regulilor semantice ale limbii române, aceste expresii să fie echivalentele unei promisiuni, unui ordin sau unei interziceri.

Searle revine apoi asupra condiţiei de sinceritate şi analizează promisiunile nesincere. Lipsa de sinceritate nu anulează un act ilocuţionar ca promisiunea. Este adevărat că locutorul exprimă o promisiune fără a avea intenția să îndeplinească actul promis, dar are în orice caz o intenție: aceea de a-l face pe interlocutor să creadă că are intenția de a îndeplini actul anunţat. Aşadar, pentru Searle, a face o promisiune nu constă neapărat în intenția de a realiza o acțiune viitoare, e suficient ca locutorul să exprime o asemenea intenție. Promisiunea implică deci faptul că o intenție, sinceră sau nu, a fost exprimată.

Tabloul următor ilustrează regulile constitutive ale lui Searle pentru trei acte de limbaj: acțiunea de a afirma, acțiunea de a mulțumi şi acțiunea de a avertiza.

	a afirma	*a mulțumi (pentru)*	*a avertiza*
Conținut propozițional	orice propoziție *p*	o faptă trecută (*F*) făcută de *I*	eveniment sau situ-ație viitoare *E*
Regula pregătitoare	1. *L* are dovezi că *p* este adevărată; 2. Nu este evident nici pentru *L* nici pentru *I* că *I* ştie că *p*.	*F* este în favoarea lui *L* şi *L* crede că *F* îi este favorabilă.	*L* are motive să creadă că *E* va avea loc şi că *E* nu îi este favorabil lui *I*.
Regula de sinceritate	*L* crede (de bună credință) că *p* este adevărată	*L* apreciază (de bună credință) fapta *F*, *L* simte (sincer) recunoştință pentru *F*.	*L* crede (de bună credință) că *E* nu este favorabil lui *I*.
Regula esențială	actul este considerat ca recunoaştere a faptului că *p* denotă o situație reală	actul este considerat o expresia a recunoştinței sau a aprecierii	actul este considerat o recunoaştere a faptul că *E* nu este favorabil pentru *I*

Regulile constitutive ale actelor ilocuţionare după Searle
(*L* = locutorul, *I* = interlocutorul, *F* = fapta, *E* = eveniment) (după Sadock, 2004: 61)

Comentariu

Tabelul de mai sus ne oferă informaţiile următoare:

- ***a afirma*** **(*că*)**. Actul ilocuţionar de a face o afirmaţie se face conform următoarelor reguli:

a. conţinutul propoziţional este exprimat în subordonata verbului *a afirma* în construcţia *a afirma că* p. De exemplu propoziţia *afirm că Maria nu este vinovată de producerea accidentului*, *p* este constitui de propoziţia *Maria nu este vinovată de producerea accidentului*;

b. există două reguli pregătitoare: locutorul ştie că subordonata verbului *a afirma* exprimă o situaţie reală şi vrea să se asigure că interlocutorul său are această informaţie. Dacă propoziţia citată (*afirm că Maria nu este vinovată de producerea accidentului*) este folosită de locutor pentru a face o declaraţie, ştie că Maria a fost implicată într-un accident de producerea căruia nu este responsabilă şi vrea să facă cunoscut acest fapt;

c. regula de sinceritate se referă la convingerea sinceră a locutorului privind adevărul lui *p* (că *Maria nu este vinovată de producerea accidentului*);

d. regula esenţială exprimă efectul pe care îl are afirmaţia ca act de limbaj, şi anume faptul că *p* (*Maria nu este vinovată de producerea accidentului*) este o propoziţie adevărată;

- ***a mulţumi*** **(*pentru/că*)**. Este un act ilocuţionar caracterizat de Searle cu ajutorul regulilor următoare:

a. conţinutul propoziţional priveşte o acţiune sau o situaţie din trecut, de care este responsabil interlocutorul; de exemplu în cazul frazei *vă mulţumesc că mi-aţi împrumutat cartea*, întâmplare din trecut este constituită de împrumutarea cărţii (de către interlocutor locutorului);

b. regula pregătitoare caracterizează acţiunea trecută: împrumutul a fost o acţiune în favoarea locutorului;

c. regula de sinceritate este respectată dacă locutorul simte cu adevărat recunoştinţă pentru acţiunea interlocutorului său, în cazul nostru pentru că i-a împrumutat cartea;

d. regula esenţială se referă la faptul că, din punct de vedere social, actul de a mulţumi este considerat ca expresia recunoştinţei locutorului către interlocutorul său;

- ***a avertiza*** **(*că*)**. Actul ilocuţionar de a avertiza este caracterizat de regulile următoare:

a. conţinutul propoziţional constă într-un eveniment viitor, *E*; în propoziţia *te avertizez că în curând se va dezlănţui o furtună violentă*, evenimentul ulterior priveşte viitoarea furtună;

b. regula pregătitoarea priveşte tot viitorul eveniment *E* (furtuna violentă): acest eveniment va avea loc şi nu va fi favorabil interlocutorului;

c. regula de sinceritate priveşte posibilul efect negativ al evenimentului viitor pentru interlocutor care, când locutorul pronunţă fraza, are probabil intenţia să plece;

d. regula esenţială se referă la faptul că, prin executarea actului de limbaj de a avertiza, locutorul recunoaşte că evenimentul *E* (furtuna violentă) va fi defavorabil pentru interlocutor.

Reguli semantice

Regulile semantice sunt reguli de folosire a marcatorilor forţei ilocuţionare. Aceste reguli sunt extrase din ansamblul normelor prezentate în secţiunile precedente. În interiorul acestor reguli, Searle foloseşte simbolurile următoare: *Pr* (= marcatorul de forţă ilocuţionară 'promite'). *A* (= ascultătorul), *T* (= fraza sau fragmentul de discurs în care apare marcatorul forţei ilocuţionare *Pr*), *C* (= o acţiune viitoare), *L* (= locutorul). Acestea sunt regulile semantice care guvernează marcatorul de forţă ilocuţionară pentru promisiune:

Regula semantică 1 («a conţinutului propoziţional») (această regulă este derivată din Regula generală 2): *Pr* se foloseşte numai în contextul *T*; enunţarea marcatorului ilocuţionar *Pr* permite să se prevadă o acţiune viitoare *C*, pe care o va realiza locutorul *L*.

Regula semantică 2 (regulă specifică promisiunii): *L* foloseşte marcatorul *Pr* numai dacă consideră că ascultătorul *A*, între realizarea sau ne-realizarea acţiunii *C*, preferă ca acţiunea să fie realizată.

Regula semantică 3 («preliminară») (derivă din Regula generală 4): marcatorul *Pr* este folosit numai dacă nu este clar, nici pentru *L* nici pentru *A*, că *L* va efectua oricum acţiunea *C*.

Regula semantică 4 («de sinceritate») (această regulă derivă din Regula generală 5): marcatorul *Pr* este folosit numai dacă *L* are intenţia de a realiza acţiunea *C*.

Regula semantică 5 («esenţială») (derivată din Regula general 3, caracteristică promisiunii): enunţarea marcatorului *Pr* este echivalentă cu contractarea obligaţiei de a efectua *C*. (Searle, 1969: 42-50)

Regulile sunt ordonate în acest fel deoarece aplicarea lor este condiţionată de realizarea regulii 1. Executarea regulii 5 este condiţionată de regulile 2 şi 3. Regulile semantice 1-4 sunt imperative, având forma «nu folosiţi *Pr* decât dacă X», formă care ne arată că aceste reguli sunt normative, spre deosebire de regula 5 care are forma «folosirea marcatorului *Pr* este echivalentă cu Y», fiind, deci, o regulă constitutivă.

10.3.3. Taxinomia actelor de limbaj după Searle

Ca şi Austin, Searle a propus o clasificare a actelor de limbaj. Pentru a evita imperfecţiunile precedentei clasificări (suprapunerea categoriilor, clasificarea nu a actelor ilocuţionare ci a verbelor performative etc.), taxinomia lui Searle se bazează pe distincţia dintre **verbe** ilocuţionare şi **acte** ilocuţionare: **verbele ilocuţionare** prezintă caracteristici lingvistice proprii limbii din care fac parte (română, engleză, rusă etc.), în timp ce **actele ilocuţionare** sunt translingvistice.

Clasificarea lui Searle privește, deci, actele ilocuționare, pe baza unor criterii cum ar fi: scopul actului ilocuțioar, direcția de adecvare dintre cuvinte și universul extralingvistic (de exemplu, în cazul afirmației, propoziția afirmativă se „adecvează" lumii, dar în cazul promisiunii, universul e cel care se „adecvează" cuvintelor), stările psihologice exprimate, statutul respectiv al locutorului și interlocutorului și influența lor asupra forței ilocuționare a enunțului, relațiile enunțului cu interesele locutorului și/sau interlocutorului etc.

Folosind aceste criterii, destul de heteroclite, Searle distinge cinci clase principale de acte de limbaj:

(i) **reprezentativele**, numite și **asertive** (Searle, 1976, 1979c) (engl. *representatives*, *assertives*): în cazul actelor ilocuționare, locutorul garantează valoarea de adevăr a conținutului propozițional, care poate fi adevărat sau fals. Numele derivă din faptul că frazele susceptibile de a avea o valoare de adevăr sunt 'reprezentări' ale situațiilor alternative posibile din universul extralingvistic:

(53) a. Afirm/declar/certific că Paul Ionescu a verificat personal contabilitatea firmei.

b. Paul Ionescu a verificat personal contabilitatea firmei.

[*Conținutul propozițional al aserțiunii (b) descrie o stare, o situație a universului. Într-o logică bivalentă, situațiile alternative posibile privesc acțiunea de verificare a contabilității realizate, sau nu, de către Paul Ionescu; locutorul își angajează răspunderea privind conformitatea afirmației sale cu realitatea (starea universului): propoziția* Paul Ionescu a verificat personal contabilitatea firmei *este adevărată, locutorul certifică că în intervalul temporal codificat Paul Ionescu a făcut respectivele verificările contabile.*]

(ii) **directivele** (engl. *directives*), ce cuprind ordine, cereri, solicitări, sfaturi etc., exprimă intenția locutorului de a-l influența pe interlocutor să facă o anumită acțiune:

(54) a. «- Îți ordin/te rog să închizi ușa.»

b. «- Închide ușa!»

Cuvântul 'directiv' semnifică aici 'care poate provoca o acțiune sau o reacție a auditorului, către care este orientată comunicarea' (*MDN* 2000).

(iii) **promisivele** (engl. *commissives*), ce includ promisiunile, ofertele, invitațiile, exprimă faptul că locutorul își ia obligația să îndeplinească o acțiune viitoare, sau, în cazul invitației, îl îndeamnă pe interlocutor să participe la această acțiune viitoare.

(55) a. «- Îți promit că mâine voi ajunge la timp.»

b. «- Mâine voi ajunge la timp.»

(56) a. «- Te invit să bem o cafea împreună.»

b. «- Vom bea o cafea împreună.»

(iv) **expresivele** (engl. *expressives*), ce pot fie exemplificate cu felicitările, mulţumirile, regretele etc., sunt acte ilocuţionare ce constau în faptul că autorul îşi exprimă starea psihologică provocată de conţinutul propoziţional:

(57) a. «- Vă felicit pentru premiul obţinut!»
b. «- Regret că am pierdut o asemenea ocazie.»
c. «- Vă mulţumesc că mi-aţi expediat coletul.»

(v) **declarativele** (engl. *declarations*), care se referă la botezuri, numiri, declaraţii de război etc., corespund verbelor performative din teoria lui Austin, adică verbelor a căror prezenţă în enunţ este o parte constitutivă a unui act instituţional. Realizarea reuşită a unui asemenea act garantează conformitate conţinutului propoziţional cu realitatea (dacă locutorul, inspector şcolar, îl numeşte pe unul dintre interlocutori director de şcoală, acesta devine director de şcoală, dacă locutorul, şef de partid politic, îl propune din partea conducerii partidului pe unul dintre interlocutori candidat la alegeri şi această propunere este votată de membrii forului de decizie ale partidului, acesta devine candidat etc.).

(58) a. «- Declar şedinţa deschisă/închisă.»
b. Şedinţa este deschisă/închisă.

(59) a. «- Vă numesc director al Şcolii elementare nr. 4.»
b. Aţi devenit director al Şcolii elementare nr. 4.

Searle consideră că această clasificare corespunde celor cinci moduri posibile de a folosi limbajul comun: locutorul îi poate comunica interlocutorului o anumită situaţie extralingvistică (actele de limbaj reprezentative sau asertive), poate încerca să-l facă pe interlocutor să facă anumite acţiuni (actele de limbaj directive), se poate angaja să facă în viitor anumite acţiuni (actele de limbaj promisive), îşi explică sentimentele sau atitudinile (actele de limbaj expresive) sau face modificări în starea lucrurilor prin enunţările sale (acte de limbaj declarative) (Searle, 1976, 1979c). Constată, în plus, că acelaşi enunţ poate să facă parte din mai multe categorii.

(60) «- Domnule, mă călcaţi pe picior.»

[*Această propoziţie aparţine categoriei asertivelor, dar, prin pronunţarea ei, locutorul indirect protestează şi face o cerere, dă indirect un ordin interlocutorului (act directiv), şi anume să-şi retragă piciorul.*]

10.3.4. Acte de limbaj indirecte

Filozoful american propune în plus o nouă interpretare a actelor de limbaj indirecte, văzute ca parte a unui vast fenomen comportamental pentru

descrierea căruia integrează în propria teorie, după cum am arătat, o întreagă serie de elemente din gândirea lui Grice (Searle, 1979c: 60).

Comentariile lui Searle pleacă de la observația că sensul acțiunii de enunțare a locutorului și sensul frazelor pot fi divergente, de exemplu în cazul aluziilor, insinuărilor, metaforelor. În alte cazuri, locutorul, prin enunțarea unei fraze, vrea să spună nu numai ceea ce spune efectiv, dar și ceva în plus. Să presupunem că un locutor pronunță propoziția:

(61) «- Vreau să o faci!»

[*Această propoziție se prezintă sub forma unei exclamații cu verbul la imperativ (lucru ce ne-ar putea face să ne gândim la un ordin), dar semnificația sa e cea a unei solicitări.*]

(62) «- Poți să-mi dai solnița?»

[*Propoziția are formă interogativă; cu toate astea, propoziția este înțeleasă ca pe o cerere exprimată de locutor, care dorește ca interlocutorul să îi dea solnița.*]

Aceste exemple arată clar că locutorul poate realiza un act de limbaj, ca de exemplu o solicitare, în mod indirect, prin folosirea unui alt act de limbaj (în exemplele noastre, o exclamație sau o întrebare).

Definiția 2. Act de limbaj indirect

Un act de limbaj ilocuționar este îndeplinit indirect prin îndeplinirea unui alt act de limbaj (Searle, 1979c: 60).[21]

Ca și în cazul semnificației non-naturale discutată de Grice, problema pe care o pun actele de limbaj indirecte este cea a înțelegerii modului în care e posibil ca locutorul să spună ceva și să vrea să spună ceva (într-o oarecare măsură) diferit. Searle dezvoltă teoria lui Grice adăugând elemente suplimentare sub forma unei ipoteze:

> «**Ipoteză**: În cazul actelor de limbaj indirecte locutorul comunică interlocutorului mai mult decât spune efectiv, sprijinindu-se pe informația de fundal (de 'background', atât lingvistică, cât și non-lingvistică) pe care interlocutorii o au în comun, ca și pe capacitățile generale de raționalitate și de deducție ale interlocutorului». (Searle, 1979b: 32).[22]

Un model explicativ al actelor de limbaj indirecte ar trebui să țină seama atât de teoria generală a actelor de limbaj, de principiile generale ale

[21] "[…] one illocutionary act is performed indirectly by way of performing another."
[22] "In indirect speech, the speaker communicates to the hearer more than he actually says by way of relying on their mutually shared background information, both linguistic and nonlinguistic, together with the general powers of rationality and inference on the part of the hearer."

conversaţiilor cooperative (ce fac parte integrantă din teoria lui Grice), cât şi de ansamblul informaţiilor pe care participanţii la conversaţie le au în comun (informaţiile constituind 'background-ul' de informaţii şi de cunoştinţe culturale comune). Capacitatea deductivă a interlocutorului a fost luată în consideraţie şi de Grice, sub forma implicaturilor conversaţionale (*v.* Capitolul 8), dar Searle le adaugă capacităţile deductive şi informaţiile de backgound de tip lingvistic şi cultural.[23]

Mulţi cercetători includ acte de limbaj indirecte în teoria implicaturii conversaţionale a lui Grice, pentru a explica tipul special de efecte perlocuţionare al acestor fraze. Searle (1979c) descrie *à la Grice* efectele perlocuţionare (deci procesele mentale ale interlocutorului) declanşate de exemplului (62), care îl conduc la formularea unor reguli de felul următor :

(63) a. Locutorul se interesează dacă am capacitatea de a face o anumită acţiune.

b. Este evident că am această capacitate.

c. Deci, dacă locutorul respectă principiul de cooperare, trebuie să fi avut intenţia să mă întrebe ceva în plus faţă de simpla solicitare de informaţii privind capacităţile mele.

d. Capacitatea de a ajunge la solniţa este o condiţie preliminară pentru acţiunea de a da solniţa interlocutorului meu.

e. În acest moment noi (cel puţin eu şi interlocutorul) suntem la masă şi mâncăm.

f. De multe ori oamenilor le place să adauge sare în mâncare.

g. Locutorul nu poate să adauge sare în propria mâncare dacă nu ajunge la solniţă.

h. Văd că în acest moment nu poate ajunge să ia solniţa.

i. În concluzie, pronunţând propoziţia (62) locutorul îmi cere să îi dau sarea. (Sadock 2004: 70, care reia în formă simplificată formularea din Searle, 1979c: 73-74).[24]

Un act ilocuţionar indirect este derivat dintr-un act ilocuţionar primar pornind de la un enunţ în sensul său literal. Pentru a arăta procesul, Searle dă ca exemplu dialogul următor:

---

[23] "[...] the means of understanding an indirect speech act include: a theory of speech acts, principles of co-operative conversation and mutually shared factual background information of the speaker and hearer, together with an ability on the part of the hearer to make inferences" (Searle, 1979b: 32).

[24] "a. The speaker has asked about a certain ability of mine. b. It is clear that I have that ability. c. Therefore, if the speaker is being cooperative, she must have intended something beyond a mere question concerning my abilities. d. My being able to pass the salt is a prerequisite (a preparatory condition) to actually passing it. e. We are at the moment eating at the dinner table. f. People often like to add salt to their food. g. The speaker cannot add salt to her food unless she can reach it. h. I see she cannot reach the salt at the moment. i. Therefore, by uttering *Can you pass the salt?* she is requesting that I pass the salt to her."

(64) STUDENTUL X: «- Hai să mergem să vedem un film diseară.»
STUDENTUL Y: a. « - Diseară trebuie să învăţ pentru examen.»
b. « - Diseară trebuie să mănânc pop-corn»
c. « - Diseară trebuie să-mi leg şireturile.»

[*Dacă studentul Y rosteşte propoziţia (a), face o afirmaţie, deci descrie o situaţie, dar propoziţia poate fi interpretată in acelaşi timp ca un refuz al propunerii făcute de studentul X. Interpretarea acestei propoziţii ca un refuz nu se datorează nici formei, nici sensului ei, pentru că propoziţii având o formă şi un sens similar, ca (b) şi (c), nu sunt interpretate ca un răspuns negativ la propoziţia pronunţată de studentul X.*]

Dintre posibilele răspunsuri alternative la propunerea studentului X, numai răspunsul din (64a) are o dublă valoare ilocuţionară (o afirmaţie şi un refuz), în timp ce propoziţiile (64b-c) au un singur scop ilocuţionar, fiind simple afirmaţii ce descriu situaţii. Înseamnă că numai (64a) a parcurs, în intenţia locutorului şi în mintea interlocutorului, un anume număr de etape, care au ca rezultat atribuirea unui al doilea scop ilocuţionar.[25] În exemplul următor, litera X îl simbolizează pe studentul X iar litera Y - pe studentul Y din dialogul (64a):

Derivarea unui act ilocuţionar indirect:

Etapa 1: Locutorul X îi face lui Y o propunere; Y răspunde că ar trebui să înveţe pentru un examen (informaţii din conversaţie).

Etapa 2: X presupune că Y este cooperativ în dialog, deci că răspunsul lui este pertinent pentru conversaţie (principiul cooperării conversaţionale).

Etapa 3: Datorită competenţei lingvistice şi competenţei pragmatice a celor doi participanţi, ei ştiu că un răspuns pertinent al lui Y ar putea să fie o acceptare, un refuz, o continuare a conversaţiei etc. (teoria actelor de limbaj).

Etapa 4. Interpretarea literală a răspunsului (64a) nu corespunde nici uneia dintre exigenţele enumerate mai sus, deci nu constituie un răspuns pertinent (inferenţă din etapele 1 şi 2).

Etapa 5. Probabil că Y vrea să spună mai mult decât spune efectiv. Dacă se presupune că răspunsul său este pertinent, atunci scopul ilocuţionar primar trebuie să fie diferit de scopul ilocuţionar literal (inferenţă din etapele 2 şi 4).

Etapa 6. Locutorii ştiu că pregătirea unui examen necesită de obicei mult timp, în general un interval temporal mult mai lung decât cel necesar pentru vizionarea unui film (informaţie factuală de background).

---

[25] Scopul unui act ilocuţionar este reprezentat de regula esenţială a actului, care este diferită de la act la act : scopul unui ordin constă în încercarea de a-l pune pe interlocutor să facă ceva, scopul descrierii unui obiect sau situaţii este acela de a oferi interlocutorului o reprezentare a acestora, scopul unei promisiuni este faptul că locutorul a contractat obligaţia de a face ceva într-un moment ulterior etc. (Searle, 1979c).

Etapa 7. Foarte probabil că Y nu poate să învețe pentru examen și să meargă la cinematograf (informație factuală de background).

Etapa 8. Una dintre condițiile pregătitoare ale acceptării unei propuneri sau a unui alt act promisiv constă în capacitatea de a executa realmente acțiunea efectivă anunțată de conținutul propozițional (teoria actelor de limbaj).

Etapa 9. X știe, deci, că Y a spus ceva implicând că nu acceptă propunerea lui X (inferență din etapele 1, 7 și 8).

Etapa 10. Scopul ilocuționar primar al lui Y este, probabil, să nu accepte propunerea lui X (inferență din etapele 5 și 9) (Searle 1979c: 63).

În această descriere amănunțită, Searle consideră că etapa 5 este de o importanță capitală, deoarece conține informațiile esențiale despre strategia inferențială a interlocutorului: nici un act de limbaj indirect nu ar fi posibil dacă auditorul nu și-ar da seama că scopul ilocuționar fundamental al emițătorului este diferit de scopul ilocuționar literal al enunțului. Pornind de la faptul că este conștient de această divergență, auditorul reușește printr-un proces deductiv (etapele 7-10) să identifice scopul ilocuționar fundamental (primar, neliteral) al frazei. Față de teoria lui Austin, trebuie să subliniem prezența, în această categorie importantă de actele de limbaj, a unor factori noi: informațiile comune de background, o teorie a actelor de limbaj ('directe') și anumite principii generale ale conversației ca, de exemplu, principiul cooperării.

În studiul actelor ilocuționare indirecte, Searle acordă o importanță deosebită directivelor (prin care locutorul exprimă solicitări, propuneri sau ordine), care sunt, după el, cele mai interesante. Searle clasifică aceste acte în cinci grupe, în funcție de tema directivului. Dacă notăm cu A auditorul, cu L locutorul și cu Q actul sau acțiunea implicată în actul ilocuționar în chestiune; Searle identifică categoriile următoare:

- **Grupul 1.** Fraze care privesc capacitatea lui A de a realiza Q:

(65) «- **Ați putea** să nu mai faceți atâta gălăgie?» [26]

(66) «- **Puteți** să luați cartea care e pe etajera de sus?»

- **Grupul 2.** Fraze privind dorința sau voința lui L ca A să facă Q:

(67) «- **Aș dori** ca acum să pleci.»

(68) «- **Aș fi foarte mulțumit** dacă ai face asta pentru mine.»

- **Grupul 3.** Fraze privind executarea lui Q de către A.

(69) «- De acum înainte **ofițerii vor purta** obligatoriu cravată la masele de prânz și seară.»

[26] În exemplele care urmează, am scris cu litere aldine partea din frază care enunță actul de limbaj indirect (interpretat ca directiv), restul frazei exprimând conținutul propozițional.

(70) «- **Ați putea** să nu mă mai călcați pe picior?»

- **Grupul 4.** Fraze privind dorința lui L ca A să îndeplinească Q sau acordul lui L în legătură cu Q.

(71) «- **Ați fi de acord** să scrieți pentru mine o scrisoare de recomandare?»

(72) «- **Vrei** să-mi dai ciocanul care e pe masă?»

Grupul 5. Fraze ce privesc motivele pentru executarea acțiunii Q.

(73) «- **Ar trebui** să fii mai politicos cu mama ta.»

(74) «- Lucrurile s-ar putea să se aranjeze **dacă taci.**»

Grupul 6. Fraze care incorporează mai multe dintre elementele de mai sus.

(75) «- Vă deranjează că **vă întreb** dacă ați putea să-mi scrieți o scrisoare de recomandare?»

(76) «- Dacă ați putea să faceți mai puțină gălăgie, **mi-ați face mare plăcere.**» (Searle, 1979c: 64-67)

Această ultimă categorie este un amalgam din clasele precedente, fiindcă majoritatea membrilor săi sunt obținuți din permutarea unor elemente făcând parte din celelalte clase. În acest fel Searle sugerează ideea că tipologia propusă nu este formată din categorii rigide și clar delimitate, precizând că exemplu (75), de pildă, poate fi clasificată nu numai în grupul 6, ci și în grupul 2. În felul acesta Searle încearcă să depășească obiecțiile aduse împotriva clasificării verbelor performative propusă de Austin.

Continuând reflecțiile lui Searle, o serie de cercetători au studiat actele de limbaj indirecte. Diferitele propuneri au fost sintetizate de Morgan (1978) care face distincția între convențiile semantice și convențiile de utilizare, actele indirecte de limbaj aparținând celei de a doua categorii. Folosirile au un caracter convențional mai marcat sau mai puțin marcat, fapt care permite interlocutorului să facă sau să nu facă inferențele adecvate (Sadock, 2004: 70-71).

O altă direcție de cercetare își propune să explice motivele pentru care locutorii folosesc acte de limbaj indirecte. În cazul propozițiilor interogative folosite de locutor pentru a formula solicitări, motivul a fost identificat în regulile de politețe: o cerere directă seamănă cu un ordin dat de locutor care ar trebui să fie îndeplinit obligatoriu de interlocutor. Dar una dintre regulile de politețe ne spune: *don't impose!* «nu-ți obliga/nu-ți constrânge interlocutorul/interlocutorii!» (Robin Lakoff, 1977). În acest sens, o întrebare privind o capacitate sau posibilitate a interlocutorului de a executa o anumită acțiune, ca în actele de limbaj indirecte din Grupul 1 al clasificării lui Searle, este simțită ca fiind mai politicoasă, deoarece îi dă interlocutorului posibilitatea să refuze solicitarea locutorului, deci îi permite să-și salveze demnitatea și aparențele. O

expresie ca *poţi ajunge la solniţă? ai putea/ai vrea să-mi dai solniţa?* sunt considerate mai politicoase decât *dă-mi solniţa!*[27]

10.3.5. Metafora şi ironia

Searle porneşte de la constatarea că metaforele pun o întreagă serie de probleme teoriei generale a limbajului şi teoriei comunicării. Când cineva vorbeşte folosind metafore constatăm, din nou, o divergenţă între ceea ce locutorul spune efectiv şi ceea ce intenţionează să comunice.

(77) «- E inutil să te ascunzi după deget.»

[*Cu acest enunţ locutorul îi spune interlocutorului că este inutil să ascundă o vină evidentă, o situaţie de care este responsabil şi pe care multă lume o cunoaşte.*]

(78) «- Ion e un adevărat măgar.»

[*Locutorul face consideraţii asupra comportamentului nepoliticos, poate chiar grosolan al lui Ion.*]

În cazul metaforelor, deci, ceea ce locutorul vrea să spună este diferit de ceea ce cuvintele enunţului spun în sens 'propriu'; totuşi, ceea ce locutorul vrea să spună este legat într-o oarecare măsură de sensul literal al fraza rostite. De aceea Searle face diferenţa între (i) ceea ce semnifică un cuvânt sau o expresie (numeşte acest aspect *word or sentence meaning* «sens al cuvântului sau al propoziţiei») şi (ii) ceea ce locutorul vrea să spună prin enunţarea frazei sau expresie (semnificaţie pe care Searle o desemnează cu termenul *speaker's utterance meaning* «sensul a ceea ce locutorul enunţă»). Sensul enunţării este deseori sensul metaforic (în cazul enunţurilor metaforice) sau sensul ironic, dacă enunţarea este ironică.

Deoarece în cazul folosirii metaforice sau ironice a unui enunţ, locutorul îşi manifestă intenţia ilocuţionară în mod indirect (spune ceva dar vrea să spună altceva), rezultă că metafora şi ironia sunt **acte de limbaj indirecte**.

Există, deci, două categorii de enunţuri: (i) cele în care intenţia comunicativă a locutorului **coincide** cu sensul literal sau (ii) cele în care această intenţie **e divergentă** faţă de sensul literal.

(79) a. «- Aici atmosfera începe să se încingă.»

b. În spaţiul determinat deictic de prezenţa locutorului (*aici*), temperatura creşte din ce în ce.

---

[27] Uneori interlocutorul profită de această situaţie, luând sensul literal şi ignorând forţa ilocuţionară principală a actului de limbaj indirect. O colegă mi-a relatat următoarea situaţie, care a avut loc în timpul unei lecţii la şcoală. Profesorul de matematică a vrut ca fiica colegei mele să vină la tablă să rezolve un exerciţiu. Profesorul a spus: «- Domnişoara X, vrei să vii la tablă?» Fiica colegei mele s-a ridicat în picioare şi a răspuns foarte politicos: «- Nu, mulţumesc».

[*Dacă intenţiile comunicative ale locutorului în momentul în care pronunţă enunţul (a) sunt parafrazabile prin (b), intenţia comunicativă a persoanei care pronunţă enunţul (a) coincide cu sensul literal al acesteia.*]

Exemplul (79a), în interpretarea (79b) este un act de limbaj direct, o aserţiune, care corespunde sensului literal al propoziţiei şi se supune regulilor de adevăr (propoziţia este adevărată dacă situaţia extralingvistică corespunde informaţiei pe care o conţine).

În enunţarea metaforică, sensul a ceea ce spune locutorul este divergent faţă de semnificaţia pe care vrea să o transmită. Dacă enunţul (79a) este folosit metaforic, noile semnificaţii vor fi parafrazate diferit:

(79) a. «- Aici atmosfera începe să se încingă.»

c. [*La o petrecere*] „Participanţii încep să glumească, să danseze, să cânte."

d. [*La o şedinţă unde se discută în contradictoriu*]. „Participanţii încep să vorbească tot mai tare, poate chiar să folosească invective (insulte, injurii) la adresa persoanelor care au o opinie diferită de propria părere".

[*Dacă locutorul, rostind enunţul (a) vrea să spună (c) sau (d), semnificaţia literală a frazei nu mai coincide cu informaţiile pe care vorbitorul vrea să le transmită. În acest caz (79a) are un sens metaforic.*]

Searle observă că parafrazele enunţurilor metaforice provoacă un sentiment de insatisfacţie. În plus, după cum se poate vedea din (79c-d), un enunţ metaforic poate avea mai multe sensuri. Să examinăm o altă metaforă:

(80) «- Julieta-i soare.»

[*În celebra tragedie a lui Shakespeare, Romeo pronunţând această frază*[28] *vrea să exprime mai multe lucruri legate de sentimentele sale pentru Julieta, mult mai multe decât spune propoziţia: «Julieta este centrul universului meu», «Julieta îmi dă căldură şi lumină», «Julieta este atât de frumoasă că, atunci când o privesc, mă simt orbit ca de razele de soare» etc. Am putea continua cu posibilele parafraze ale metaforei shakespeariene, dar este evident că fiecare dintre ele descrie numai* ***una*** *dintre semnificaţiile sale posibile.*]

În plus, pentru a înţelege un enunţ metaforic, auditorul are nevoie, desigur, de cunoaşterea limbii în care enunţul e formulat, de cunoaşterea condiţiilor în care s-a făcut enunţarea şi de un ansamblu de cunoştinţe de background, dar acest ansamblu de cunoştinţe nu este suficient:

---

[28] Contextul în care apare enunţul metaforic este următorul: Romeo, care se găseşte ascuns în grădina familiei Capulet, o vede pe Juleta apărând în balcon: *Ce străluceşte-acolo oare? Sunt zorile, şi* ***Julieta-i soare*** (William Shakespeare, *Romeo şi Julieta*, actul II, scena 2, traducere de Ştefan Octavian Iosif, *Wikisource*).

> Problema metaforei se identifică cu faptul că «enunţarea unei expresii având un sens literal şi o mulţime corespunzătoare de condiţii de adevăr poate, în diferite feluri specifice metaforei, să evoce un alt sens cu mulţimea lui corespunzătoare de condiţii de adevăr»[29] (Searle, 1979b: 85).

După cum am arătat, Searle consideră necesar să facă distincţia între sensul frazei (sensul literal, care nu este niciodată metaforic) şi sensul locutorului sau enunţării care, în anumite condiţii, poate fi metaforic. Deoarece în cazul metaforelor sensul literal al frazei şi sensul enunţării sunt divergente, o problemă fundamentală pentru semantică şi pragmatică este aceea de a explica diferenţele care există între cele două sensuri care, totuşi, sunt legate unul de celălalt.

Mulţi teoreticieni au susţinut că enunţurile metaforice exprimă o asemănare, o analogie între doi termeni, termenul 'propriu' şi termenul 'metaforic', care se găseşte la baza acestei figuri retorice.

(81) De-acum, Vasile este un leu în iarnă.

[*Locutorul vrea să spună că Vasile continuă să fie inteligent şi autoritar, dar a îmbătrânit. Dacă în cunoştinţele de background se găseşte şi informaţia privind o piesă a lui James Goldman „Lion in Winter", ce a inspirat două filme, la primul sens se poate adăuga şi ideea unui bărbat în vârstă ce are relaţii conflictuale cu întreaga familie (soţie, fii) precum regele Henric al II-lea Plantagenet, eroul piesei.*]

Searle acceptă ideea existenţei unei asemănări între entitatea desemnată de sensul propriu al termenului şi entitatea desemnată de sensul figurat (în exemplu nostru între Vasile şi leu), dar susţine că această asemănare este asociată cu înţelegerea metaforei şi nu cu sensul literar al cuvintelor, deoarece o sintagmă ca *leu în iarnă* are a face cu Vasile şi nu cu vreun leu. Expresia transmite un anumit conţinut semantic diferit de sensul propriu.

Pentru a restrânge domeniul de studiu, Searle analizează numai enunţurile metaforice având structura «*S* este *P*», care se regăseşte în exemple ca *Ion e (un) măgar*, *Julieta e soare*, *Vasile e un leu*, unde *Ion*, *Julieta* sau *Vasile* sunt subiecte ale predicaţiei, simbolizate cu *S*, iar (*a fi*) *măgar*, (*a fi*) *soare*, (*a fi*) *leu* sunt predicate (logice), notate cu *P*, adică expresii care exprimă o proprietate, afirmată sau negată, despre subiect. După Searle, predicatele sunt expresiile care declanşează interpretările metaforice ale enunţărilor. Ele constau în faptul că locutorul spune «*S* este *P*» cu intenţia de a spune «*S* este *R*».

Ca să identifice sensul metaforic, interlocutorul parcurge trei etape: (i) decide dacă trebuie să caute o interpretare metaforică pentru propoziţia enunţată;

---

[29] «[...] the utterance of an expression with its literal meaning and corresponding set of truth conditions can, in various ways that are specific to metaphor, call to mind another meaning and corresponding set of truth conditions.»

dacă, de exemplu, enunţarea nu se potriveşte sau se potriveşte relativ puţin situaţiei, poate să se hotărască să caute un asemenea sens; (ii) dacă ascultătorul decide să caute un sens metaforic, trebuie să poată calcula valorile posibile ale predicatului *P*; (iii) trebuie să aibă capacitatea de a limita domeniul lui *P*, pentru a decide care sunt predicatele pe care locutorul le-a exprimat cu cea mai mare probabilitate despre subiectul *S*. Această ultimă observaţie priveşte faptul că sensul metaforic nu reţine toate elementele denotative ale predicatului.

(82) Puneţi-vă un tigru în rezervor!

[*Este traducerea unei metafore folosite în publicitatea benzinei Esso* (put a tiger into your tank), *care transferă benzinei Esso numai o parte a proprietăţilor legate de tigru, de exemplu forţa şi rapiditatea, lăsând la o parte blana galben-roşcată cu dungi negre, cruzimea sau violenţa ce îi sunt atribuite tigrului în mentalul colectiv.*]

Toate aceste consideraţii îl conduc pe Searle la concluzia că metaforele şi actele de limbaj indirecte prezintă mai multe trăsături comune.

În cazul ironiei, Searle constată că sensul literal şi sensul enunţării sunt discordante, de multe ori chiar opuse. De exemplu, cineva care vede o persoană care tocmai a spart din greşeală un vas chinezesc de valoare inestimabilă poate spune:

(83) «- Bravo! ai reuşit!»

[*Rostind această propoziţie, locutorul nu vrea să spună că este mulţumit de ceea ce s-a întâmplat; dimpotrivă, vrea să spună ceva de tipul* ce ghinion! ce greşeală! ce pierdere! *cu un uşor reproş* (ai fi putut să fii mai atent!).]

Mecanismul care guvernează ironia seamănă cu cel al metaforei, dar numai în sensul că în ambele situaţii sensul literal al propoziţiei enunţate este evident inadecvat situaţiei, ceea ce îl obligă pe interlocutor să reinterpreteze propoziţia, ca să devină adecvată. În cazul ironiei, interpretarea cea mai obişnuită este atribuirea unui sens **contrar** celui sugerat de sensul literal.

Actele de limbaj indirecte, metafora şi ironia au, toate trei, o caracteristică comună (divergenţa dintre sensul literal al enunţului şi ceea ce locutorul vrea să spună), dar prezintă fiecare mai multe trăsături caracteristice.

În primul rând exisă deosebiri între actele de limbaj 'obişnuite' şi cele ce constituie figuri retorice (ca metafora şi ironia). De exemplu, un act de limbaj indirect ca enunţarea lui (84a) este interpretată în mod normal ca (84b), ca urmare a unei deducţii pe care auditorul o face privind ceea ce vrea să spună emiţătorul:

(84) a. «- Poţi să ajungi la solniţă?»

b. «- Dă-mi te rog solniţa!»

[*Interlocutorul a înţeles corect ceea ce locutorul a vrut să spună pentru că şi-a dat seama că spunând (a), locutorul a vrut să spună (b).*]

Am văzut că acest tip de inferenţă este numit de Grice 'implicatură conversaţională' (*v.* Capitolul 8). Spre deosebire de metafore şi de enunţurile ironice, în actele de limbaj indirecte emiţătorul vrea să transmită atât ceea ce spune (sensul literal), cât şi ceva în plus. În acest caz, sensul literal al propoziţiei este o parte constitutivă a sensului enunţării. Capacitatea de a ajunge până la solniţă, care este sensul literal al lui (84a), este o condiţie preliminară pentru solicitarea ce constituie partea esenţială a sensului enunţiativ din (84b).

În cazul enunţurilor metaforice, deşi este posibil să se găsească o parafrază care să prezinte aceleaşi condiţii de adevăr (principiul de exprimabilitate), deseori folosirea lor este motivată tocmai de faptul că nu există nici o expresie al cărei sens literal să exprime cu exactitate semnificaţia pe care locutorul vrea să o transmită. Conţinutul enunţurilor metaforice nu se reduce la valoarea de adevăr; totuşi enunţarea metaforică prezintă caracteristica de a avea condiţiile de adevăr ale unui alt conţinut semantic. În ceea ce priveşte enunţarea ironică, s-a văzut că sensul enunţiativ este de obicei contrar sensului său literal.

10.3.6. Comentarii la teoria lui Searle

Mai multe aspecte ale teoriei lui Searle au suscitat multe discuţii: clasificarea actelor ilocuţionare, principiul exprimabilităţii, regulile de intenţie şi regulile convenţionale, regula de sinceritate, analiza discursului ficţional sau a discursului mincinos, interpretarea actelor de limbaj indirecte (Bracops, 2006: 53).

Taxinomia actelor ilocuţionare

Taxinomia propusă de Searle a fost criticată pentru că, asemeni clasificării lui Austin, implică dificultăţi concrete de distribuire a unui act de limbaj într-o anumită clasă, ca şi suprapuneri. O sursă a acestor dificultăţi se datorează polisemiei elementelor lingvistice. Un verb performativ ca *a promite* nu înseamnă numai «a-şi lua obligaţia de a face ceva» (*promit să te ajut*) dar şi «a arăta cu anticipare» (*recolta de grâu promite să fie foarte bună*), «a prezice» (*îţi promit că mâine vremea va fi frumoasă*), sau chiar o avertizare (*dacă nu termini, îţi promit că îi spun totul mamei*). În plus, în comentariile la clasificarea lui Austin, Searle i-a reproşat că este, de fapt, o clasificare a verbelor performative. Dar exemplele ce ilustrează propria clasificare conţin în mod necesar verbe de acelaşi tip.

Chestiunea dacă actele de limbaj au caracter universal sau nu a fost de asemenea dezbătută, pentru că diferitele societăţi umane au concepţii diferite legate de ele. Martine Bracops citează cazul unor societăţi aborigene din Australia care nu au noţiunea de avantaj acordat, deci nu mulţumesc, sau celor a limbii wobe din Coasta de Fildeş unde prefixul *se-*, care ar putea corespunde mulţumirilor exprimă, de fapt, un sentiment de empatie cu interlocutorul. Or,

empatia nu este identică cu acţiunea de a mulţumi (Bracops, 2006: 54). Trebuie însă să recunoaştem din exemplele furnizate că societăţile în care lipseşte noţiunea de avantaj atribuit, şi deci şi actele de limbaj de tip 'a mulţumi', sunt rare şi deci că acest act de limbaj este cvasi-universal.

Este evident că orice tentativă de a face o taxinomie riguroasă a actelor ilocuţionare este sortită eşecului, din cauza polivalenţei limbajului uman: un enunţ poate fi interpretat în mai multe feluri, deci poate fi clasificat în două sau mai multe categorii.

Regulile de intenţie şi principiul exprimabilităţii

Teoria actelor de limbaj a lui Searle face clar distincţia între actul propoziţional (constituit de conţinutul propoziţiei sau frazei) şi actul ilocuţionar, realizat prin enunţarea propoziţiei. Actul propoziţional constă din informaţiile pe care o propoziţie le transmite datorită unui ansamblu de reguli ale limbajului, reguli convenţionale ce corespund codificării lingvistice realizate de orice limbă naturală.[30]

Searle separă convenţiile, specifice unei limbi, de reguli de comportament mai generale.

> «Faptul că în limba franceză se poate face o promisiune spunând „je promets" şi în engleză se poate face acelaşi lucru spunând „I promise" este o chestiune de convenţie. Dar faptul că rostirea unei promisiuni (în condiţii adecvate) contează ca o contractare a unei obligaţii este o chestiune de reguli şi nu de convenţii ale limbii franceze sau engleze»[31] (Searle, 1969: 39).

Comportamentul lingvistic are ca scop să formuleze şi să realizeze intenţiile locutorului. Din acest motiv limbajul uman este întotdeauna explicit. Totuşi, mesajele nu sunt întotdeauna clare, locutorul nu spune întotdeauna explicit ceea ce vrea să spună. Searle explică acest fenomen prin intervenţia unor factori lingvistici ca şi a unor factori extralingvistici.

(85) A: «- Vă duceţi la teatru deseară?»

B: a. «- Da.»

b. «- Da, deseară mă duc la teatru.»

---

[30] «[...] speaking a language is a matter of performing speech acts according to systems of constitutive rules» (Searle 1969: 38) „a vorbi o limbă este o chestiune de îndeplinire a unor acte de limbaj în conformitate cu un sistem de reguli constitutive."

[31] «The fact that in French one can make a promise by saying „je promets" and in English one can make it by saying „I promise" is a matter of convention. But the fact that an utterance of a promising device (under appropriate conditions) counts as the undertaking of an obligation is a matter of rules and not a matter of conventions of French or English.»

c. «- Da, e foarte frumos afară.»

d. «- Da, ce ție nu-ți place altuia nu-i face.»

[*La întrebarea lui A, interlocutorul, B, poate răspunde simplu, cu (a), răspuns care, datorită contextului, este înțeles ca având sensul din (b), dar nu poate răspunde cu enunțuri ca (c) sau (d).*]

O altă motivare a faptului că locutorul nu își formulează gândul în integralitatea lui poate deriva din faptul că se exprimă într-o limbă străină, pe care o cunoaște mai bine sau mai puțin bine. Se mai adaugă regulile de politețe, folosirea unei expresii metaforice (pentru că limba respectivă nu dispune de o expresie literală sau pentru a capta atenția interlocutorilor prin expresii neobișnuite) etc. Dar ceea ce este important pentru Searle este faptul că locutorul, deși se poate găsi în situația de a nu exprima exact ceea ce vrea să spună, poate depăși aceste dificultăți. **Un locutor are posibilitatea de a spune explicit ceea ce vrea să exprime** și această capacitatea este numită de Searle, după cum am arătat, **principiul de exprimabilitate.**

Regula sincerității

Regula sincerității pare să nu țină seama de faptul că o persoană poate spune, cu bună credință, o frază falsă din cauza caracterului relativ al cunoștințelor umane. Dacă aplicăm regula sincerității, ar trebui să acceptăm că anumite fraze sunt echivalente:

(86) a. Cred că volumul pe care îl cauți e pe masă.

b. Volumul pe care îl cauți e pe masă.

(87) a. Mă gândesc că Maria va veni mâine.

b. Maria va veni mâine.

(88) a. Afirm că l-am întâlnit miercuri.

b. L-am întâlnit miercuri.

[*Dacă regula de sinceritate este respectată, propozițiile de la (a) sunt echivalente cu cele de la (b). Totuși gradul de certitudine al locutorului în cazul frazelor (a) este diferit, cea mai mică e cea exprimată de verbul* a crede *(86a), cea mai mare în cazul verbului* a afirma *(87a).*]

De mai multe secole logicienii au stabilit principiul conform căruia două sau mai multe fraze sunt semantic echivalente, și anume dacă au aceeași valoare de adevăr. Propozițiile (a) și (b) din exemplele (86) – (88) nu sunt adevărate sau false în aceleași condiții. Gottlob Frege pare să fi observat primul comportamentul diferit al unor verbe ca *a ști că*, *a vedea că*, pe de o parte, și a

unor verbe ca *a afirma, a crede, a gândi*[32] pe de alta. Diferenţa priveşte tocmai valoarea de adevăr a propoziţiilor având structura sintactică Verb + *că* + $P_{subord.}$ Există propoziţii cu această structură pentru care valoarea de adevăr a completivei influenţează valoarea de adevăr a întregii fraze.

(89) a. Văd că Maria e în cameră.

b. Maria e în cameră.

[*Propoziţia (a) este adevărată dacă şi numai dacă locutorul percepe vizual ceva (în momentul codificat de propoziţie) şi ceea ce vede este Maria, care se găseşte în cameră. Deci (a) este adevărată dacă locutorul spune cu adevărat ceea ce vede, deci dacă (b) este adevărată.*]

Verbele tranzitive care au acest tip de comportament semantic sunt numite de Frege 'verbe extensionale' sau 'transparente'. Alte verbe au proprietăţi semantice diferite.

(90) a. Cred/presupun că Maria e în cameră.

b. Maria e în cameră.

[*Valoarea de adevăr a propoziţiei (a) este independentă de valoarea de adevăr a completivei, (b), deoarece locutorul poate avea convingerea sinceră că Maria se găseşte în cameră chiar dacă în realitate, Maria în altă parte, de exemplu la prietena ei Roza, fapt pe care locutorul nu îl ştie.*]

Deci, din punct de vedere logic, pentru ca (90a) să fie adevărată e suficient ca locutorul să creadă sau să presupună **cu adevărat** că Maria este în cameră, oricare ar fi locul în care Maria se găseşte cu adevărat (în cameră sau în orice alt loc). Să examinăm o frază de tipul următor:

(91) a. Afirm că Soare se învârte în jurul Pământului.

b. Soarele se învârte în jurul Pământului.

[*Dacă locutorul pronunţă această afirmaţie, propoziţia (a) este adevărată chiar dacă conţinutul semantic al completive este, evident, fals.*]

Aceste verbe au fost numite de Frege 'verbe intensionale' sau 'opace'.

Propoziţiile (90a), (91a) creează dificultăţi dacă se pune problema să le aplicăm principiul compoziţionalităţii (principiul lui Frege). Acest tip de dificultăţi logice şi semantice au 'compromis' o altă teorie lingvistică, semantica generativă, care formulase ipoteza performativă. Această ipoteză a fost formulată de lingvistul american John Ross, în anii '70 ai secolului trecut (*v.* 10.4.1, p. 504).

---

[32] Această a doua clasă de verbe a beneficiat de un mare interes din partea logicienilor şi filozofilor interesaţi de limbaj; se găseşte, de exemplu, în central operei filozofului finlandez J. Hintikka (*v.* Hintikka, 1962).

Ficțiunea și minciuna

Searle a discutat statutul discursului ficțional și al discursului mincinos din punctul de vedere al teoriei actelor de limbaj. Aceste tipuri de discurs par să nu respecte regulile constitutive ale actelor de limbaj.

Ficțiunea caracterizează marea majoritate a operelor literare, dar cele două domenii nu se suprapun exact: există opere literare care nu sunt ficționale (memoriile, (auto)biografiile, cronicile, textele epistolare considerate literare etc.) și există forme de expresie scrisă (cum ar fi benzile desenate) sau manifestări orale (cum ar fi anecdotele) care sunt ficționale dar care nu fac parte din literatură.

După examinarea mai multor tipuri de enunțuri, Searle a ajuns la concluzia că discursul serios și discursul non-serios, sau de ficțiune, au multe lucruri în comun, de exemplu cele două forme de discurs folosesc exact același limbaj comun, adică cele două tipuri de expuneri au aceeași morfosintaxă și aceeași semantică. Altminteri discursul ficțional ar fi de neînțeles.

Ficțiunile se prezintă, de obicei, sub forma unei înlănțuiri de propoziții asertive. Aserțiunile sunt acte ilocuționare care se supun unor reguli semantice și pragmatice specifice:

(92) a. «1. Regula esențială: autorul unei aserțiuni este considerat responsabil (*commits himself to*) de adevărul exprimat de propoziție.

2. Regula pregătitoare: locutorul trebuie să fie în situația de a putea aduce dovezi sau motive în sprijinul adevărului propoziției exprimate.

3. Adevărul propoziției exprimate trebuie să nu pară evident nici pentru locutor, nici pentru interlocutor în contextul enunțării.

4. Regula de sinceritate: locutorul își angajează răspunderea în ceea ce privește adevărul propoziției exprimate»[33] (Searle, 1979a: 322).

Desigur că în cazul discursului ficțional aceste convenții se modifică, iar Searle nu spune exact cum, probabil pentru că aceste schimbare se produce în mai multe moduri. Barry Smith (2003) propune o formulare plauzibilă, *à la* Searle, a modului în care regulile pentru aserțiune se suspendă în cazul discursului ficțional:

(92) b. «1. Regula de existență, care spune că o referință reușită necesită să existe entitățile la care se face referință;

---

[33] «1. The essential rule: the maker of an assertion commits himself to the truth of the expressed proposition. 2. The preparatory rule: the speaker must be in a position to provide evidence or reasons for the truth of the expressed proposition. 3. The expressed proposition must not be obviously true to both the speaker and hearer in the context of the utterance. 4. The sincerity rule: the speaker commits himself to a belief in the truth of the expressed proposition.»

2. Regula prin care locutorul garantează adevărul propoziției exprimate;
3. [Într-o piesă de teatru] angajamentele pe care le iau actorii (în urma unei ceremonii de căsătorie din piesă actorii nu sunt căsătoriți);
4. [Într-o piesă de teatru] declarațiile care se fac (de exemplu, nu se declanşează războaie, persoane nu sunt excomunicate);
5. Regula de a scrie în conformitate cu legile naturii (astfel că, de exemplu, persoane pot zbura singure, ca în filmele *Crouching Tiger*, *Hidden Dragon* „Tigru şi dragon").
6. Şi aşa mai departe»[34] (Smith, 2003: 37).

Să examinăm funcționarea acestor reguli în două tipuri de texte, două non-ficționale (93) şi alte două ficționale (94).

(93) a. [*Un utilizator vrea să ştie cum poate seta pagina Google Chrome ca pagină de pornire; la adresa* (http://www.google.com/intl/ro/homepage/#instructions-nonie) *găseşte următoarele instrucțiuni*]:

Pasul 1: deschideți fila Settings (Setări). Dați clic pe pictograma Setări în colțul din dreapta sus şi selectați Setări. Se va deschide o filă nouă. **Pasul 2:** alegeți Google ca pagină de pornire. În secțiunea Aspect, dați clic pe butonul de lângă Afişați (butonul Pagină de pornire), apoi dați clic pe linkul albastru Modificați. Ştergeți textul din casetă, care este about: blank sau alt site web. Apoi, introduceți www.google.com în casetă. Dați clic pe OK pentru a salva modificările. **Pasul 3:** sincronizați setările Pentru a sincroniza filele, marcajele, aplicațiile, temele şi multe altele pe toate gadgeturile, dați clic pe butonul Conectați-vă la Chrome din partea de sus a paginii Setări. Conectați-vă utilizând Contul Google, apoi dați clic pe OK, sincronizați tot sau dați clic pe linkul Avansat pentru a personaliza setările de sincronizare.

b. «**Associated Press, despre decizia CC din R. Moldova: Moldovenii vorbesc acum limba română.** În Moldova se vorbeşte oficial limba română, în urma deciziei în acest sens luată joi de Curtea Constituțională din această țară, iar evenimentul a intrat în atenția presei internaționale. Astfel, limba oficială [sic! în loc de *numele limbii oficiale*] a Republicii Moldova ar trebui sa fie schimbată în «română», din «moldovenească», informează agenția *Associated Press*, titrând «Moldovenii vorbesc acum oficial limba română». Aceeaşi ştire este preluată şi de *FOX News* şi *Washington Post*. Locuitorii celor două țări au aceeaşi limbă, cu

[34] «1. the axiom of existence that says that successful reference requires the existence of what is referred to; 2. the rule that commits the speaker to the truth of the expressed proposition; 3. [in a play] the commitments the actors make (so the marriage ceremony on stage doesn't really marry the actors); 4. [in a play] the declarations made (so the wars are not started and people are not excommunicated); 5. the rule about writing in accordance with the laws of nature (so that, e.g., people can fly around on their own, as they do in the movie *Crouching Tiger*, *Hidden Dragon*); 6. and so on.»

mici variaţii, datorita influenţelor istorice diferite. Limba a fost redenumită moldovenească, sub dominaţia sovietica, pentru a despărţi Republica Moldova de România, iar în prezent aminteşte de trecutul comunist al ţării. Comuniştii de azi ai Republicii Moldova s-au opus schimbării, în timp ce oficialii din România au salutat decizia, preşedintele Traian Băsescu denumind-o „un act de dreptate".» (după *ziare.ro*, vineri 06 Decembrie 2013, ora 22.53)

[*În aceste două texte care nu sunt ficţionale, afirmaţiile trebuie să respecte toate regulile pentru aserţiune de la (92a). Primul text este de tipul „instrucţiuni de folosire" sau „reţetă de bucătărie"; fiecare dintre instrucţiuni trebuie să fie aplicată de către utilizator şi, în felul acesta, verificată. Cel de al doilea text este un articol de presă care îşi propune să informeze cititorii privind reacţiile presei internaţionale la ştirea că limba română a fost declarată limbă oficială a Republicii Moldova, în virtutea faptului că limba „moldovenească" este o variantă a limbii române.*]

(94) a. «Termometrul spune la umbră 33° Celsius... Subt arşiţa soarelui, se opreşte o birje, în strada Pacienţei, la numărul 11 bis, către orele trei după-amiază. Un domn se dă jos din trăsură şi cu pas moleşit se apropie de uşa marchizei, unde pune degetul pe butonul soneriei. Sună o dată... nimic; de două, de trei... iar nimic; se razimă în buton cu degetul, pe care nu-l mai ridică... În sfârşit, un fecior vine să deschidă.» (I. L. Caragiale, *Căldură mare*)

b. Foarte de dimineaţă, într-o mahala depărtată, bat la uşa amicului meu Pricupescu, profesor de cursul secundar – predă istoria în clasele inferioare la un liceu. (I. L. Caragiale, *Dascăl prost*)

[*Textele sunt ficţionale, deci autorul, deşi exprimă o serie de propoziţii asertive, se bucură de toate libertăţile oferite de prevederile de la (92b), situaţie de care cititorul este pe deplin conştient.*]

Un site cu instrucțiuni pe Internet sau un articol de ziar trebuie să respecte regulile formulate la (92a): dacă una dintre aceste reguli nu este respectată, utilizatorii site-ului se pot plânge, iar *Google Chrome* nu îşi atinge scopul de a fi activat de cât mai mulţi utilizatori. În cazul articolului, dacă conține informații inexacte autorul ar putea fi acuzat (i) că a publicat informaţii false sau incorecte, (ii) că a susţinut că e adevărat ceva fals, şi/sau (iii) că a făcut afirmaţii pe care nu le crede sau pentru care nu are dovezi. Textul furnizează informaţii despre situația 'limbii' moldoveneşti, despre hotărârea Curţii constituționale a Moldovei, ca şi opinii despre această hotărâre, nefavorabile (sunt citaţi comuniştii din Moldova) sau favorabile (ale autorităților române, fiind citate cuvintele preşedintelui României). Frazele afirmative din aceste texte sunt, deci, adevărate aserţiuni, supuse regulilor specifice acestui act ilocuţionar.

Situaţia este cu totul diferită de cele două fragmente din Caragiale, din (94). Frazele afirmative pe care le conţine nu îl obligă pe autor să răspundă de adevărul lor, adică de temperatura şi de acţiunile personajului venit cu trăsura în

strada Pacienței, nici de prezența locutorului în fața ușii locuinței profesorului Pricupescu. Deoarece autorul nu răspunde de adevărul acestor aserțiuni, nu trebuie să furnizeze nici un fel de dovezi.

Pentru Searle, un autor de texte ficționale nu îndeplinește niște acte ilocuționare, ci numai **se preface** că le îndeplinește. Face, deci, o pseudo-îndeplinire, aceste acte fictive nu sunt de natură să înșele, pentru că receptorul (cititor sau auditor) știe că este vorba de acte 'mimate'. Regulile care fac posibilă ficțiunea nu sunt reguli semantice, ci reguli convenționale de tip social, care suspendă conexiunea între cuvinte și universul extra-lingvstic (mai ales regulile care leagă actele ilocuționare de lumea actuală), 'deplasându-l' pe receptor într-o altă lume posibilă, lumea ficțională creată de autor.

Ca să facă diferența dintre ficțiune și minciună, Searle pleacă de la ideea că, în cazul actelor simulate, o persoană se poate preface că îndeplinește o acțiune complexă realizând, în realitate, o acțiune mai puțin complexă. Acest tip de comportament se regăsește și în actele non-lingvistice. De exemplu, o persoană poate face mișcări cu brațul și cu pumnul care să imite gestul de lovi pe cineva: lovitura de pumn e simulată, dar mișcarea brațului și a pumnului sunt reale. Comportamentul scriitorului de ficțiune este similar: se preface că execută acte ilocuționare, dar formulează și transmite **cu adevărat** niște fraze coerente constituind un text.

> «În terminologia actelor de limbaj, actul ilocuționar este simulat, dar actul de enunțare este adevărat»[35] (Searle, 1979a: 327).

În textele ficționale din (94), Caragiale nu se limitează să se prefacă că execută acte ilocuționare, în (94b) de exemplu se preface a fi prietenul unui profesor sever și incoruptibil căruia încearcă să-i 'pună o pilă'. În narațiunile ficționale la persoana întâi, autorul se preface că e altcineva, o persoană care face aserțiuni (Searle, 1979a: 327-328). Trebuie să remarcăm că deseori discursul ficțional conține elemente din realitate: orașul București există, ca și străzile Sapienței și Pacienței, pomenite de Caragiale în 'momentul' *Căldură mare*, al cărui incipit figurează la (94a).

Întâlnim același tip de situație în celebrul ciclu de romane *În căutarea timpului pierdut* în care Marcel Proust descrie, între altele, societatea franceză și Parisul de la începutul secolului trecut. Această prezentare este atât de exactă, încât se recunosc nu numai locuri celebre, cum ar fi grădinile Tuileries, dar comentatorii au reușit să identifice cafenelele și restaurantele epocii în ciuda numelor schimbate cu care apar în roman. Criticii au recunoscut de asemenea persoanele reale care au servit drept model autorului. Personajele sunt mai mult

---

[35] «In the terminology of Speech Acts, the illocutionary act is pretended, but the utterance act is real.»

sau mai puţin ficţionale, dar afacerea Dreyfus despre care discută personajele a tulburat profund societatea franceză a epocii. Pentru literatura română, în romanele lui George Călinescu, *Bietul Ioanide* şi *Scrinul negru*, unele personaje au trăsături împrumutate de la personalităţi ale culturii române a epocii (colecţionarul Zambaccian, lingviştii Iorgu Iordan şi Alexandru Rosetti etc.). Prezenţa în procente foarte diferite a reprezentării unor fapte reale într-o operă literară este unul dintre elementele care fac diferenţa dintre romane realiste, pe de o parte, şi basme, povestiri ştiinţifico-fantastice (SF), povestiri supra-realiste.

Unica regulă care trebuie să fie respectată in textele ficţionale priveşte coeziunea: enunţurile trebuie să fie logic consistente unele cu altele şi să nu se contrazică. De exemplu, celebrul scriitor britanic Conan Doyle nu poate să spună despre cel mai cunoscut personaj al său, Sherlock Holmes, că este celibatar şi să vorbească în următoarea frază de soţia lui fără să introducă între cele două una sau mai multe fraze despre căsătoria lui Sherlock Holmes.

Propunerile lui Searle, privind absenţa de forţă ilocuţionară a enunţărilor care nu sunt conforme regulilor din (92a) conduc la dificultăţi dacă încercăm să aplicăm consideraţiile despre ficţiune la minciună. Ca în cazul ficţiunii, frazele afirmative mincinoase nu respectă niciuna dintre regulile de la (92a). Ar trebui, deci, să fie lipsite de forţă ilocuţionară. Dar este cu adevărat aşa?

Principala diferenţă dintre ficţiune şi minciună constă din faptul că, în cazul ficţiunii, locutorul, autorul, nu îşi propune să-l înşele pe interlocutor, deoarece îl anunţă prin diferite mijloace codificate că e vorba de un text ficţional şi, deci, de imitaţii de acte ilocuţionare.[36] Situaţia este radical diferită în cazul minciunii: locutorul o spune nu numai ascunzând interlocutorului faptul că frazele nu sunt adevărate, dar făcând tot posibilul ca să-l convingă că ceea ce spune este adevărat. Rezultă că persoana care spune o minciună are o intenţie dublă: se

[36] Dacă un autor îşi califică textul ca 'roman' sau 'povestire', indică cititorului că e vorba de un text ficţional, în timp ce o specificare de tip 'reportaj' semnalează de obicei un text non-ficţional. E adevărat că tentativa poate să nu aibă succes dacă cititorul nu este familiarizat cu acest cod: putem cita faptul că timp de decenii, un mare număr de scrisori i-au fost trimise lui Sherlock Holmes, scrisori prin care i se cerea ajutorul pentru rezolvarea unor crime; aceste scrisori au fost expediate la adresa indicată în romane (Baker Street, Londra). Precum copiii care îi scriu lui Moş Crăciun, unii cititori ai romanelor lui Conan Doyle nu şi-au dat seama că scriu scrisori unui personaj ficţional. E adevărat că industria turismului încurajează astfel de 'confuzii': la Londra se poate vizita 'casa lui Sherlock Holmes', la nr. 211b din Baker Street. La Mantova există 'casa lui Rigoletto', eroul operei cu acelaşi titlu de Verdi, deşi se ştie că personajul este rezultatul unei transpuneri (din motive de cenzură) a unei alte persoane, bufonului regelui Francisc I al Franţei, Tribulet. La Verona se poate vedea nu numai casa şi balconul Julietei (aici e vorba cel puţin de casa familiei Capulet, însă faimosul balcon datează de la o 'restaurare' fantezistă din 1936), dar şi mormântul ei (despre care nu se ştie nimic), în mânăstirea călugărilor capucini. Ca şi balconul, mormântul este o reconstrucţie fantezistă inspirată, se pare, dintr-o transpunere a piesei shakespeariene într-un film american al epocii. Iată câteva cazuri în care realitatea imită literalmente ficţiunea.

preface că execută un act de limbaj, aserţiunea, conform regulilor de la (92a), pentru că vrea să-l facă pe interlocutor să creadă că a executat o aserţiune autentică.

O asemenea situaţie este contradictorie faţă de: (i) principiul exprimabilităţii, care prevede că trebuie să i se spună interlocutorului ceea ce se intenţionează să se comunice; (ii) regula de intenţie, care afirmă că locutorul trebuie să-l facă pe interlocutor să recunoască intenţia cuprinsă în actul ilocuţionar realizat de propoziţia enunţată; (iii) regula de convenţie, care prevede existenţa unei codificări lingvistice explicite a intenţiilor locutorului.

Un comportamentul lingvistic care încalcă un număr atât de important de reguli constitutive nu poate fi un act ilocuţionar, deci minciuna nu este un asemenea act. Totuşi, minciuna pare să fie un act perlocuţionar, deoarece poate fi evaluată în termeni de succes sau eşec, în funcţie de reacţia interlocutorului: (i) dacă interlocutorul crede că actul locutorului este un autentic act ilocuţionar de aserţiune, minciuna este un act reuşit; (ii) dacă interlocutorul nu se lasă înşelat şi dacă consideră că actul nu este o aserţiune (pentru că nu respectă regulile constitutive şi mai ales deoarece conţinutul propoziţional nu este conform realităţii) atunci minciuna e un eşec.

Aceste două constatări conduc la un paradox: locutorul nu poate fi sigur că minciuna sa a reuşit decât dacă s-a exprimat printr-o aserţiune autentică, deci conformă tuturor regulilor constitutive, inclusiv a regulii sincerităţii; dar, dacă o propoziţie pronunţată se conformează acestor reguli, nu poate fi o minciună (Bracops, 2006: 60). Într-o teorie, dacă o anumită consideraţie conduce la contradicţii, atunci această consideraţie trebuie să fie eliminată: rezultă că minciuna nu este nici măcar un act perlocuţionar.

Totuşi, fără nici o îndoială, prin rostirea unei minciuni locutorul vrea să obţină de la interlocutor anumite avantaje: un copil care a spart o farfurie şi îi spune mamei că a spart-o pisica sau fratele mai mic vrea, bineînţeles, să evite posibilele pedepse, iar un asemenea efect este, sigur, perlocuţionar. Totuşi acest tip de comportament lingvistic nu poate fi incorporat în teoria lui Searle care, în forma sa actuală, nu îl poate descrie şi nici explica în mod adecvat.

Interpretarea actelor de limbaj indirecte

Am arătat în 10.3.4, p. 482, modul în care Searle a definit actele de limbaj indirecte, definiţie care include elemente esenţiale ale teoriei conversaţionale propusă de Grice. Conform definiţiei lui Searle, actul de limbaj indirect caracterizează o propoziţie enunţată pentru care forţa ilocuţionară exprimată de un marcator explicit se deosebeşte, cel puţin parţial, de scopul ilocuţionar. Se ştie că forţa ilocuţionară a unei propoziţii interogative este aceea de a-l pune pe interlocutor în situaţia de a da un răspuns, iar forţa ilocuţionară a unui îndemn sau a unei solicitări este aceea de a-l face pe interlocutor să execute anumite acţiuni. Dacă o frază interogativă este folosită nu pentru a solicita un

răspuns, ci pentru a-l incita pe interlocutor să facă o anumită acțiune, este clar că forța ilocuționară a întrebării este divergentă față de scopul ilocuționar.

(95) «- Vrei/poți să închizi fereastra?»

[*Dacă această propoziție este folosită pentru a-i cere cuiva să închidă fereastra, forța ilocuționară a întrebării (solicitarea unui răspuns) este, cel puțin în parte, diferită de adevăratul scop ilocuționar al enunțului.*]

William Lycan (1984) a propus o clasificare a actelor de limbaj indirecte, plecând de la acte al căror caracter indirect este foarte slab (acte posibil indirecte) până la acte având o specificare indirectă foarte puternică (acte manifest indirecte). Lycan vorbește de acte posibil indirecte dacă este vorba de propoziții care pot fi folosite atât ca acte ilocuționare directe, cât și ca acte ilocuționare indirecte:

(96) «- Ce cald e aici!»

[*Această exclamație poate să exprime o constatare privind temperatura (act direct), sau o solicitare (de tipul* deschide fereastra!*) – act indirect.*]

(97) «- Vreți să luați loc?»

[*Și această frază are capacitatea de a exprima un act direct sau indirect. Dacă, în metrou sau în autobuz, această frază este adresată de un tânăr care stă pe un scaun unei doamne în vârstă care stă în picioare, poate fi o întrebare (doamna poate avea diferite motive să nu vrea să se așeze, de exemplu vehiculul se poate găsi în apropierea stației unde coboară), deci un act direct. Fraza poate fi interpretată și ca o invitație* («Vă ofer locul meu (ca să vă așezați)»), *deci un act de limbaj indirect. Pronunțată într-un alt context, caracterul indirect al acestei propoziții poate să fie mai puternic, de exemplu dacă este pronunțată de un profesor ce se adresează unui student care a intrat în sala de examen, situație în care propoziția este interpretată ca un invitație, deci ca un act indirect* (= «-Așezați-vă/luați loc!»)]

Interpretarea unui enunț ca act indirect nu exclude, totuși, folosirile directe. De exemplu, agenții poliției trebuie să fie politicoși cu cetățenii, deci dacă un polițist vrea să vadă dacă o persoană are documentele care să ateste că poate să conducă un autovehicul, pronunță o propoziție ca:

(98) «- Vreți să-mi dați/vrei să-mi dai permisul de conducere?»

[*Pronunțată de un agent de poliție, propoziția echivalează cu un ordin, deci constituie un act indirect (*«- Arătați-mi permisul de conducere»*). Totuși ne putem imagina contexte în care enunțul este o adevărată întrebare, de exemplu în cazul unui medic care încearcă să ajute un pacient aflat în stare confuzională, o mamă care vrea să se laude prietenilor cu faptul că fiul ei a trecut cu succes examenele de condus și a obținut permisul etc.*]

(99) «- Poţi să închizi uşa?»

[*Acest enunţ exprimă de obicei o cerere* («Închide uşa!»)*, situaţie în care este un act de limbaj indirect. Există însă şi situaţii în care enunţul este o adevărată întrebare (deci un act de limbaj direct), dacă locutorul doreşte să aibă informaţii despre capacităţile interlocutorului, de exemplu în cazul unui bolnav sau al unui copil mic.*]

Al treilea tip de act indirect este constituit de actele manifest indirecte, care privesc propoziţiile folosite întotdeauna în mod indirect. Iată câteva exemple:

(100) a. «- Te rog, poţi închide fereastra?»

b. «- Veniţi mâine seara cu mine la concert? Am un bilet în plus.»

c. «- Nu vreau să te cicălesc, dar nu vrei să te aşezi? »

[*Aceste scurte propoziţii, în ciuda formei interogative, exprimă toate solicitări sau invitaţii.*]

În funcţie de frecvenţa folosirilor indirecte, se vorbeşte despre un **act de limbaj indirect convenţional**, în cazul unei posibile semnificaţii probabile sau manifeste (exemplele 100a - c); dacă însă caracterul indirect este numai posibil, se vorbeşte de un **act indirect neconvenţional**, ca în exemplul (96).

Se pare că existenţa actelor de limbaj indirecte pune probleme cadrului teoretic al lui Searle. De exemplu, într-o propoziţie interogativă formulată de locutor pentru a exprima o solicitare, semnificaţia convenţională a propoziţiei (cerere de informaţii) este în contrast cu intenţia locutorului (care, de fapt, îi cere interlocutorului să se aşeze, să închidă uşa, să arate actele etc.). Searle depăşeşte această dificultate postulând că în frază (100a) se compune din două acte de limbaj: cererea (care corespunde intenţiei locutorului) este un **act primar** realizat prin intermediul unui **act secundar** (întrebarea). Intenţia ilocuţionară, în cazul nostru o solicitare, priveşte numai actul de limbaj primar.

Această analiză pune mai multe probleme. Mai întâi faptul că locutorul exprimă o solicitare prin intermediul unei întrebări este în contradicţie cu principiul exprimabilităţii, cu regulile privind intenţia şi existenţa convenţiei. Conform acestor reguli, o solicitare ar trebui formulată de o frază injonctivă, folosirea frazelor interogative nu se justifică. Actele indirecte neconvenţionale sunt şi mai greu de reprezentat în teoria lui Searle. În concluzie, filozoful american propune o analiză a actelor de limbaj indirecte, dar nu reuşeşte să explice de ce locutorul, în contrast cu principiul de exprimabilitate, recurge la un act indirect, deşi nimic nu îl împiedică să se exprime folosind un act direct, conform nu numai principiului exprimabilităţii, dar şi conform regulilor de intenţie şi de convenţie.

10.3.7. Concluzii la teoria lui Searle

Teoria lui John Searle reprezintă un mare progres în studiul actelor de limbaj. Searle a îmbunătăţit mult taxinomia actelor de limbaj a lui Austin, pe baza distincţiei dintre verbe ilocuţionare şi acte ilocuţionare: fiecare limbă conţine un anumit număr de verbe ilocuţionare, care reprezintă una dintre caracteristicile sale, în timp ce actele ilocuţionare sunt trans-lingvistice. Formularea clară a regulilor constitutive pentru actele de limbaj arată convingerea că actele de limbaj au caracter convenţional, se conformează unui cod.

Searle a integrat în teoria actelor de limbaj implicaturile conversaţionale, propunând pentru un mare număr enunţuri care exploatează maximele conversaţionale o interpretare suplimentară, ca expresie a unor acte de limbaj indirecte.

Această concepţie marchează şi limitele cadrului teoretic propus: actele de limbaj indirecte nu pot fi analizate dacă nu se iau în consideraţie elemente care nu ţin de cod, elemente extralingvistice cum ar fi situaţia de comunicare, cunoştinţele de background etc.

Toată lumea pare să recunoască că Searle a oferit o descriere exactă şi pertinentă a discursului ficţional şi a actelor de limbaj indirecte. Dar i se reproşează că, deşi a arătat în mod pertinent felul în care aceste feluri de exprimare îşi îndeplinesc rolul, nu a reuşit să explice **de ce** locutorul decide uneori să contrazică principiul de exprimabilitate prin folosirea actelor de limbaj indirecte (Bracops, 2006: 66-67).

10.4. Dezvoltări ulterioare ale teoriilor lui Austin şi Searle

Teoria actelor de limbaj a suscitat interesul unui mare număr de cercetători, care au încercat să o dezvolte şi să o perfecţioneze. A existat, mai întâi, tentativa de a introduce actele de limbaj într-o variantă a gramaticii generative, numită 'semantică generativă'. Acest demers a condus la teoria performadoxului, cuvânt valiză rezultat din contopirea termenilor 'performativ' + 'paradox'. Alte cercetări privesc statutul actelor de limbaj indirecte (Alston, 1964, 1994) sau rolul Supoziţiei comunicative în producerea actelor ilocuţionare.

10.4.1. Performadoxul

Prezentarea performadoxului reprezintă o critică a aşa-numite 'ipoteze performative', formulată de John Robert Ross, lingvist american, profesor la North Texas University (n. 1938) care, în anii '70 ai secolului trecut, era unul dintre reprezentanţii importaţi ai curentului semanticii generative.

Comentariu

Gramatica generativă 'clasică'. În varianta standard, propusă în Chomsky (1965), gramatica generativ-transformaţională propunea două tipuri de

mecanisme, unul generativ, celălalt interpretativ: sintaxa este componenta generativă, având rolul de a genera propoziţii, în timp ce fonologia şi semantica sunt cele două componente interpretative. Sintaxa este organizată la două niveluri. Un anumit număr de reguli, numite 'reguli de constituenţi', generează structura de adâncime şi o altă categorie de reguli, regulile de transformare, convertesc structura de adâncime în structură de suprafaţă.[37] Regulile de transformare asigură, de exemplu, producerea propoziţiilor pasive (structura de adâncime conţine numai structuri cu verbe la diateza activă; unui enunţ ca *studentul citeşte cursul* i se aplică transformarea pasivă şi se obţine structura de suprafaţă *cartea este citită de (către) student*), nominalizarea (structură de adâncime: *Ion pleacă* → structură de suprafaţă: *plecarea lui Ion*), transformarea relativă (structură de adâncime: *cartea este interesantă; studentul citeşte cartea* → *cartea pe care o citeşte studentul este interesantă*) etc.

Semantica generativă s-a dezvoltat în anii '70 ai secolului trecut. Reprezentanţii săi (dintre care cei mai cunoscuţi sunt George Lakoff, James McCawley şi John Ross) au contestat rolul pur interpretativ al semanticii în gramatica generativă şi au propus ca semantica să constituie punctul de plecare al procesului generativ. În acest fel semantica nu mai este interpretativă, devine generativă. Acest demers are meritul că a apropiat semantica lingvistică de semantica logică şi că a încercat să integreze în mecanismul gramatical elemente ale pragmaticii (disciplină ce se afla atunci în proces de constituire), cum ar fi presupoziţiile şi actele de limbaj.

Ipoteza performativă constă în tratarea performativelor implicite, cum ar fi cele de la (101a) sau (102a), ca echivalente ale performativelor explicite, din (101b) sau (102b):

(101) a. Pisica doarme pe covoraş.

b. Afirm că pisica doarme pe covoraş.

(102) a. Mâine vom merge la cinematograf împreună.

b. Îţi primit că mâine vom merge la cinematograf împreună.

John Ross (1970) pleacă de la supoziţia că (101a) şi (102a) sunt structuri de suprafaţă, care provin din structuri de adâncime ca cele din (101b) sau (102b), după aplicarea unei transformări facultative de 'ştergere' sau suprimare a unor constituenţi. Este evident că şi structurile (101b) şi (102b) pot deveni structuri de suprafaţă, cu un minimum de modificări, dacă locutorul decide să nu aplice enunţului pe care se pregăteşte să-l rostească transformarea facultativă. În acest

[37] Ne-am exprimat în acest fel pentru a simplifica lucrurile deoarece, tehnic vorbind, structura de adâncime chomskyană este constituită nu din fraze ci dintr-o înlănţuire de simboluri. Evident că este uşor să-ţi dai seama cărei fraze îi corespunde fiecare şir de simboluri. Numai structura de suprafaţă, după interpretarea morfo-fonologică, produce enunţuri ca acelea folosite de vorbitori.

caz, (101a) şi (101b) pe de o parte şi (102a) şi (102b) pe de alta ar avea aceeaşi structură subiacentă.[38]

Ipoteza lui Ross constă, deci, din ideea că orice enunţ conţine în structura subiacentă un verb performativ (de tipul *afirm că, promit că, ordon să* etc.), indiferent dacă aceste performative sunt sau nu sunt exprimate explicit în structura de suprafaţă. Această ipoteză întăreşte distincţia făcută de Searle între marcatorul de forţă ilocuţionară (de cele mai multe ori un verb performativ) şi marcatorul conţinutului propoziţional. După Searle, ipoteza lui Ross ar consta în ideea că marcatorii forţei ilocuţionare sunt întotdeauna prezenţi în structura iniţială (subiacentă) a enunţurilor, chiar atunci când structura de suprafaţă e formată numai din conţinutul propoziţional.

Această ipoteză s-a lovit de o obiecţie de fond, aceea că duce la un paradox pe care William Lycan (1984) l-a numit 'performadox', deci paradoxul performativului (*v.* şi Levinson, 1983; Moeschler/Auchlin, 1997: 140; Sadock, 2004: 66-68; Martine Bracops, 2006: 56)

Comentariu

Paradoxul, în logică, este o contradicţie care apare, uneori, la sfârşitul unui raţionament. Paradoxurile au fost descoperite de filozofii Greciei antice. Unul dintre cele mai cunoscute este paradoxul mincinosului. Un mincinos spune: *acum spun o minciună*. Dacă spune un adevăr, ceea ce spune este fals, deci este fals că spune e o minciună. Dacă spune adevărul, atunci ceea ce spune este neadevărat,…. şi aşa mai departe la infinit (*v.* şi 8.3.4, p. 360).

Am văzut că în semantica generativă structura subiacentă a unei fraze coincide cu forma sa logică, motiv pentru care se prezintă într-o formă care seamănă mult cu formulele logice. Valoarea semantică a unei formule logice este o valoare de adevăr (adevărul sau falsul) şi nu este permis ca această valoare de adevăr să se schimbe în urma transformărilor sintactice, adică în procesul de trecere de la structura subiacentă la structura de suprafaţă.

Conform ipotezei performative, (101a) şi (101b), respectiv (102a) şi (102b) ar trebui să aibă aceeaşi structură subiacentă, deci enunţurile de la (a) şi de la (b) ar trebui să fie adevărate sau false în aceleaşi condiţii. Paradoxul constă în faptul că enunţul de la (101a) nu este adevărată sau falsă în aceleaşi condiţii cu (101b), şi aceeaşi observaţie este valabile şi pentru (102a) şi (102b).

---

[38] În semantica generativă, structura profundă de la care porneşte procesul generativ are o organizare diferită de structura similară din modelul Chomsky (1965); de aceea, pentru a o deosebi de 'structura de adâncime' (engl. *deep structure*) din modelul chomsyan, noua formă a structurii profunde este numită 'structură subiacentă' (engl. *undelying structure*), termen care a fost preluat şi de alte domenii ale cercetării lingvistice (psiholingvistică, lingvistică cognitivă, lingvistică computaţională etc.).

Propozițiile (101a) și (102a) sunt adevărate dacă descriu corect o stare a universului, și anume dacă și numai dacă pisica doarme pe covoraș sau dacă locutorul va merge cu interlocutorul la cinematograf în intervalul deictic determinat de adverbul *mâine*. Condițiile de adevăr pentru (101b) și (102b) sunt diferite, și anume sunt adevărate dacă locutorul afirmă *p*, respectiv promite *p*, **indiferent de valoarea de adevăr a propoziției completive** simbolizate de *p*, deci **independent de valoarea de adevăr a conținutului semantic al afirmației sau promisiunii.**

Este evident că verbele performative studiat de John Ross au un comportament semantic similar verbelor pe care Frege le-a numit 'intensionale' sau 'opace'. Din cauza acestui paradox, descoperit de William Lycan (1984), ipoteza performativă a trebuit să fie abandonată.

10.4.2. Acte ilocuționare potențiale

William Alston (1964, 1994) a aprofundat constatarea lui Austin și a lui Searle conform căreia propozițiile declarative pot fi folosite și pentru realizarea unui act ilocuționar. O propoziție ca (103a) poate realiza o serie de acte ilocuționare, care pot fi explicitate prin ocurența unor verbe performative explicite (103b-c):

(103) a. Acest câine mușcă.

b. (**Afirm că**) acest câine mușcă.

c. (**Te previn că**) acest câine mușcă.

d. (**Recunosc că**) acest câine mușcă.

Pronunțată în împrejurări potrivite și cu intonația potrivită, fiecare enunț din (103) poate fi considerat ca un act ilocuționar diferit, realizat prin rostirea unor enunțuri cu același conținut propozițional.

Două soluții sunt posibile pentru tratamentul teoretic al acestui fenomen: (i) să considerăm că propoziția (103a) este ambiguă, în ceea ce privește forța ilocuționară; (ii) să postulăm mai multe forțe ilocuționare *F* din formula propusă de Searle, *F(p)*, fiecare corespunzând unei forțe ilocuționare specifice (*v.* secția 10.3.1, p. 470).

W. Alson a propus să luăm în considerație faptul că, în conformitate cu convențiile limbajului comun, o propoziție declarativă este adecvată pentru exprimarea unei anumite clase de acte ilocuționare, dar nu și pentru altele. De exemplu, o propoziție ca (103a) exprimă cel mai des un avertisment. Dar, în circumstanțe speciale, poate exprima o constatare, o amenințare sau o mărturisire. Nu înseamnă că această propoziție poate exprima orice act ilocuționar, de exemplu nu poate exprima o promisiune.

Aceste observații l-au condus pe Alson la concluzia că o anumită propoziție afirmativă are capacitatea de a exprima o anumită clasă de acte ilocuționare,

excluzând alte clase de acte. Actul ilocuţionar precis exprimat de frază este determinat de un complex de circumstanţe. Conform regulilor limbajului comun, o frază are, de obicei, capacitatea virtuală de a exprima un anumit act ilocuţionar. Alson numeşte acest act ipotetic **act ilocuţionar potenţial**.

10.4.3. Actele de limbaj şi prezumţia comunicativă

Kent Bach şi Robert Harnish au încercat să facă o sinteză între teoria actelor de limbaj folosind atât principalele idei ale lui Strawson, cât şi ale lui Grice (Bach/Harnish 1979). Strawson (1964) a acordat o importanţă deosebită intenţiei locutorului în comunicare. Această importanţă se manifestă diferit in cele două categorii de acte de limbaj pe care Strawson le identifică ca fiind (i) acte ceremoniale (căsătorii, botezuri etc.) care au o forţă ilocuţionară derivată din semnificaţia lor convenţional şi (ii) acte ne-ceremoniale sau **comunicative** (afirmaţia, interogaţia, promisiunea etc.), unde intenţia de comunicare a locutorului este foarte importantă pentru actualizarea forţei ilocuţionare.

Ca să analizeze această a doua categorie de acte ilocuţionare, Bach/Harnish (1979) îşi propun (i) să formuleze o schemă generală a actelor de limbaj, numită SAS (engl. *speech act schema*); (ii) să arate rolul jucat în comunicare de inferenţele care se bazează pe păreri contextuale comune, MCB (engl. *mutual contextual beliefs*) şi (iii) să introducă implicaturile conversaţionale ale lui Grice în teoria actelor de limbaj.

Particularităţile actelor ilocuţionare comunicative sunt descrise de Bach/Harnish (1979) cu ajutorul unui nou concept, cel al 'prezumţiei comunicative':

Definiţia 3. Prezumţia comunicativă

În comunitatea lingvistică (C_L) există convingerea reciprocă că, dacă unul dintre membrii săi, *V* (vorbitorul), spune ceva folosind *L* (limba lor comună) unui alt membru, *I* (interlocutorul), vorbitorul face această acţiune cu o anumită intenţie ilocuţionară identificabilă. (Bach/Harnish, 1979: 7).[39]

Bach şi Harnish au în vedere în primul rând modul în care interlocutorul identifică ceea ce locutorul a spus, pe baza decodării sensului convenţional al propoziţiei pronunţate, la care se adaugă informaţiile deductibile din context care îi permit să identifice intenţiile locutorului. Schema generală a actelor de limbaj (SAS) propusă de Bach şi Harnish are următoarea formă:

[39] «Communicative Presumption. The mutual belief in the linguistic community C_L to the effect that whenever a member *S* says something in *L* to another member *H*, he is doing so with some recognizable illocutionary intent.»

(104) a. *L* pronunță enunțul *e*.

b. *L*, prin *e*, vrea să comunice *X*.

c. *L* vrea să spună *Y*.

d. *L* vrea să facă *Z*.

[*Fiecare etapă a schemei derivă din faza precedentă. Faza (a) este premisa, ce decurge din faptul că cineva îl aude pe locutor rostind enunțul* e*; faza (a) plus cunoștințele interlocutorului despre limba în care a fost formulat acest enunț conduce la faza (b), în care interlocutorul înțelege ceea ce comunică enunțul* e*; faza (c) rezultă din faza (b) suplimentată de presupunerea că L vorbește în sens literal plus faptul că există anumite convingeri comune (MCB, 'mutual contextual beliefs') în contextul în care* e *a fost pronunțat; ultima faza, (d), implică concluziile precedente, alte elemente din MCB, ca și prezumția comunicativă.*]

După opinia lui Bach și Harnish, examinarea forței ilocuționare a unui enunț trebuie să pornească de la o tipologie a propozițiilor limbajului, la nivel locuționar. Cunoașterea unei limbi naturale implică informații privind folosirile ilocuționare, inclusiv compatibilitatea anumitor clase de enunțuri cu exprimarea anumitor acte ilocuționare (sentimente, informații, convingeri etc. implicate de fiecare act ilocuționar). De exemplu, enunțarea unui act ilocuționar declarativ prin intermediul propoziției *p* este compatibilă numai cu anumite convingeri ale locutorului *L*, deci locutorul poate afirma că *p*, susține că *p*, garanta că *p*, argumenta că *p* etc. (*v*. Sadock, 2004: 63-64; Korta/Perry, 2006).

10.5. Concluzii

Marele succes pe care l-au avut studiile privind actele de limbaj în anii '60 și '70 ai secolului trecut a avut un rol determinant în constituirea pragmaticii lingvistice ca disciplină autonomă.

Teoria actelor de limbaj este o consecință a înțelegerii rolului activ al locutorului în comunicare, rol anunțat deja de conceptul de *Sprachakt*, datorat psihologului german Karl Bühler (1934) și de teoria enunțării, în cadrul căreia Émile Benveniste a examinat raporturile care există între sistemul lingvistic și utilizatorii săi (Benveniste, 1966, 1974).

Austin a inaugurat o nouă direcție în filozofia limbajului, numită 'filozofia limbajului comun' (engl. *ordinary language philosophy*). Reflecțiile și descoperirile sale au marcat o cotitură în gândirea filozofică și în lingvistică, deoarece au îmbogățit și completat concepția potrivit căreia limbajul este fundamental o 'oglindă' a realității extralingvistice (relația de referențialitatea) cu o nouă dimensiune, aceea a limbajului ca acțiune, ca unealtă pe care locutorul o folosește ca să influențeze pe interlocutor(i) sau ca să modifice realitatea.

Contribuția lui John Searle este importantă mai întâi pentru aportul său la studiul actelor de limbaj (îmbunătățirea taxinomiei actelor de limbaj, distincția între verbe ilocuţionare şi acte ilocuţionare, formularea exactă a regulilor constitutive, contribuția la studiul minciunii, ironiei şi metaforei). Această contribuție poate fi inclusă într-un cadru mai larg, cel al teoriei generale a comunicării, datorită principiului exprimabilității. După părerea noastră meritul cel mai mare al lui Searle constă în dimensiunea integratoare a teoriei sale privind actele de limbaj, deoarece a reuşit să incorporeze în cadrul ei conceptual gândirea lui Grice, căreia îi adaugă dimensiunea cognitivă, ilustrată de locul important ocupat de intențiile comunicative ale locutorului.

Această direcție teoretică de integrare a fost continuată de Kent Bach/ Robert Harnish (1979), care au adăugat conceptelor datorate lui Grice elemente din gândirea lui Strawson. Actele de limbaj se găsesc în centrul unei alte teorii lingvistice, pragmatica cognitivă, care va fi prezentată în capitolul următor.

Capitolul 11

Pragmatica cognitivă şi actele de limbaj

Concepţia 'clasică' privind actele de limbaj a fost integrată într-un cadru teoretic mai larg, numit 'pragmatică cognitivă' sau 'inferenţială', care include atât teoria comunicării verbale cât şi pe cea a comunicării non verbale.[1] Scopul pragmaticii inferenţiale este acela de a explica modul în care ascultătorul deduce ceea ce vorbitorul vrea să spună (*the speaker's meaning*) pe baza dovezilor care îi sunt oferite.

Pragmatica cognitivă a fost creată de un antropolog francez, Dan Sperber, şi o lingvistă britanică, Deirdre Wilson, care au scris o întreagă serie de studii, începând cu cartea *Relevance Communication and Cognition*, publicată în 1986 (Sperber/Wilson, 1986), studiu tradus în franceză în 1989, cu titlul *La pertinence. Communication et cognition* (Sperber/Wilson, 1989).[2]

Pragmatica cognitivă se bazează, deci, pe studiul calităţii fundamentale a comunicării, verbale şi non verbale, care, fiecare, are capacitatea de a fi adecvată în raport cu mai mulţi parametri, cum ar fi situaţia de comunicare, aşteptările interlocutorului, capacităţile deductive ale interlocutorului etc. Sperber şi Wilson numesc această calitate fundamentală a oricărei comunicări **principiul pertinenţei**, pentru ei cuvântul 'pertinenţă' se referă la gradul de eficacitate a informaţiei în procesul de comunicare.

Teoria pragmatică propusă de Sperber şi Wilson se numeşte 'cognitivă' pentru că ia în consideraţie capacitatea locutorului de a avea stări mintale şi de a provoca stări mintale interlocutorului, sau cel puţin de a încerca să o facă. Au înscris astfel pragmatica în sfera ştiinţelor cognitive, în general, şi a lingvisticii

---

[1] Cuvântul 'cognitiv' desemnează, în filozofie şi în psihologie toate elementele ce privesc mijloacele şi mecanismele mintale de dobândire a cunoştinţelor noi. Lingvistica cognitivă, care a început să se dezvolte în anii '80 ai secolului trecut, se referă la studiile care tratează limbajul ca rezultat al proceselor mintale. O asemenea concepţie continuă o tradiţie care a început cu gramaticile speculative din Evul Mediu, tradiţie care se regăseşte în toate disciplinele lingvistice care studiază sensul (retorica clasică, semantica, lexicologia etc.). În epoca contemporană, teoria prototipului, semantica cognitivă sau studiul spaţiilor mintale sunt direcţii de cercetare importante făcute în acest cadru teoretic.

[2] Cuvântul francez *pertinence* (traducerea cuvântului englez *relevance*) ca şi corespondentul său *pertinenţă* desemnează calitate a ceea ce e semnificativ, dar şi a ceea ce este adecvat pentru discurs, având ca sinonime cuvintele *adecvare, potrivire, relevanţă*.

cognitive în special. La nivelul creierului, expresiile lingvistice traduc expresii ale limbajului mintal, care se manifestă în interiorul emisferelor cerebrale.

Ideea existenței unui limbaj mintal este implicită într-un pasaj al lui Platon (în dialogul *Theaitetos* 189), pentru care gândirea este un limbaj interior, un discurs pe care sufletul și-l ține sieși (Fortis, 1996: 77). Limbajul mintal, conceput ca mijlocul prin intermediul căruia informațiile circulă la nivelul creierului, a fost menționat pentru prima oară de Aristotel (*Categoriile* 4b34, *Analitica secundă* 76b24) și, ulterior de Boethius (aprox. 475- aprox. 524 d. Hr.) în comentariile sale la Aristotel (comentarii la *Peri Hermeneias* «Despre interpretare»).

Există încă o sursă în Antichitate pentru limbajul mintal, reprezentată de Sfântul Augustin (*De Trinitate*, XV, X, 19-20), conform căreia omul își vorbește sieși într-un limbaj independent de limbile particulare și care constituie știința însăși (Fortis, 1997, 2004).

Ideea limbajului mintal a fost dezvoltată în Evul Mediu de filozoful nominalist William Ockham, sau Occam (aprox. 1287-1347). Spre deosebire de predecesorii săi, care numai l-au menționat, Ockham a încercat să dezvolte noțiunea de 'limbaj mintal' în cadrul vericondițional al logicii sale în care analizează, între altele, condițiile de adevăr ale expresiilor (în *Summa totuis logicae* «Suma întregii logici» publicată în 1323). A reluat de la predecesori distincția dintre limbaj scris, limbaj vorbit și *lingua mentis* «limbaj mintal, al gândirii», care există în spirit. Aceste forme de limbaj sunt interdependente, deoarece limbajul scris depinde de cel vorbit care, la rândul lui, este subordonat limbajului mintal.

Teoria semantică a lui Ockham are la bază ideea că gândirea se manifestă în limbajul mintal, care are un anumit număr de caracteristici în comun cu limbajul comun:[3] limbajul mintal ar conține termeni simpli ('conceptele') care, precum cuvintele, s-ar combina în propoziții 'mintale', structurate sintactic, care formează gânduri complexe. Termenii limbajului mintal ar fi și ei polisemantici iar sensul unei expresii mintale ar fi compozițional, deoarece un sens complex (asociat cu o expresie mintală 'sintactic' complexă) ar rezulta din sensul expresiilor mintale mai simple care îl compun. Dar, spre deosebire de cuvintele limbajului comun, termenii limbajului mintal ar desemna obiecte naturale și nu denumiri convenționale (Chalmers, 1999; Spade/Panaccio, 2016). Interpretarea acestei ultime teze, destul de neclare, a stârnit lungi dezbateri.[4]

---

[3] Termenul de 'limbaj comun' este folosit în filozofie pentru a desemna limbajul obișnuit, folosit de om pentru a-și comunica gândirea, indiferent de codul lingvistic pe care îl folosește (limba franceză, engleză, chineză etc.)

[4] Ockham a diferențiat cuvintele limbajului (care sunt convenționale și care, prin consens, pot fi schimbate de locutori) de concepte, care ar fi 'naturale'. De exemplu, un anumit animal domestic este numit, prin convenție, *dog* în engleză, *chien* în franceză și *câine* în română. Situația ar fi diferită pentru un concept natural, care ar avea o semnificație stabilită în mod

În epoca contemporană, Jerry Fodor (1983) a formulat o ipoteză privind limbajul mintal conform căreia cogniţia (adică procesul prin care un individ dobândeşte cunoştinţe) constă dintr-un proces deductiv pornind de la reprezentări mintale. Acest limbaj, pe care l-am putea traduce ca *mintaleză* (engl. *mentalese*. fr. *mentalais*) ar permite construcţia gândurilor complexe, pornind de la gânduri mai simple. După Fortis (2004), ideile contemporane privind limbajul mintal, care continuă cadrul vericondiţional trasat deja de Ockham, prezintă trei tipuri de justificări: (i) ipoteza că există un tip de reprezentări purtătoare de sens; (ii) supoziţia că gândirea are o structură compoziţională şi sistematică; (iii) paralelismul între proprietăţile vericondiţionale ale enunţurilor exprimând convingeri şi aceste convingeri (Fortis, 2004: 7-8).

Alţi filozofi, continuând ideile lui Ludwig Wittgenstein, consideră că limbajul comun este folosit şi ca limbaj mintal: conform acestei concepţii, o persoană care se exprimă în limba română **gândeşte** în română. Împotriva acestui punct de vedere se iau ca exemplu animalele sau copiii foarte mici care încă nu vorbesc o limbă naturală dar care au, evident, capacitatea de a gândi. Existenţa capacităţii de a gândi la copiii foarte mici care încă nu vorbesc pare să sugereze că o formă de mintaleză trebuie să fie la om înnăscută.

Stările mintale ale interlocutorilor se manifestă nu numai în comunicarea verbală, dar şi în comunicarea non-verbală: cele două tipuri de schimburi de informaţii pun în funcţie aceleaşi procese, deci trebuie să fie analizate în mod similar. În plus, studiul schimburilor de 'mesaje' trebuie să ţină seama nu numai de conţinuturile semantice exprimate explicit, dar şi de conţinuturile semantice implicite.

Spre deosebire de teoriile propuse de Austin, de Grice sau de Searle, pragmatica cognitivă este o teorie vericondiţională, care consideră că funcţia fundamentală a sistemului cognitiv (capacităţile perceptuale + facultăţile intelectuale ale omului sau animalului) constă în construirea unui sistem de reprezentare a lumii. Teoria Pertinenţei pune din nou în centrul limbajului şi comunicării funcţia referenţială: enunţul lingvistic prezintă informaţii despre realitatea extralingvistică, informaţii care, transmise prin procesul de comunicare, permit indivizilor să-şi mărească cunoştinţele.

---

natural. Conceptele ar fi, deci, 'semne naturale': conceptul meu de 'câine' ar semnifica ideea de 'câine' **în mod natural**, conform unei caracteristici inerente a gândirii. Această analiză nu e foarte clară dar, după Spade/Panaccio (2016), pare să se bazeze pe două fapte: (i) conceptele simple sunt produse de regulă în spiritul meu de obiectele ce le corespund (conceptul meu de 'câine' este rezultatul perceperii precedente a acestui animal) şi (ii) conceptele sunt, cumva, 'similare prin natură' cu obiectele lor.

11.1. Teoria pertinenței

Punctul de plecare al teoriei lui Sperber și Wilson este constituit de o idee esențială a concepției lui Grice privind comunicarea, și anume că trăsătura caracteristică fundamentală a comunicării umane este aceea de a exprima și recunoaște intențiile locutorilor. Interlocutorul reușește să identifice intențiile locutorului datorită unui șir de deducții, numite 'implicaturi conversaționale' (*v.* Capitolul 8). Desigur, un enunț reprezintă manifestarea unei codificări lingvistice, deci, pentru a fi înțeles, trebuie să fie decodificat. Conținutul lingvistic descifrat reprezintă, însă, numai **una** dintre semnificațiile constituind inputul sau punctul de plecare al inferențelor non-demonstrative pe care le face interlocutorul. Grice a pus bazele unei pragmatici deductive, care își propune să explice modul în care auditorul deduce sensul pe care locutorul vrea să îl transmită pe baza elementelor furnizate de enunț.

Teoria Pertinenței aprofundează o altă idee centrală a concepției comunicaționale a lui Grice: producerea unui enunț suscită automat la interlocutor o așteptare care conduce la sensul ce corespunde intențiilor locutorului. Aceste așteptări sunt exprimate prin intermediul Principiului de Cooperare și al celor patru maxime – de Calitate (pentru veridicitate), de Cantitate (pentru conținutul informațional), de Relație (pentru pertinență) și de Manieră (pentru claritate), principii cărora locutorul trebuie să se conformeze. Sperber și Wilson își propun să explice în termeni cognitivi care sunt aceste așteptări și care este contribuția lor la înțelegerea enunțului (Wilson/Sperber, 2004: 607).

Noțiunea de 'pertinență' nu poate fi definită decât în raport cu un context constituit de ansamblul de propoziții sau, cel puțin, de ipoteze care au o valoare de adevăr. Veridicitatea ipotezelor se situează pe o scară conținând două extreme (adevărat *vs.* fals) și o întreagă serie de grade intermediare, numite 'forța propozițiilor': (sigur) adevărat, probabil adevărat, mai degrabă adevărat, mai degrabă fals, probabil fals, (sigur) fals. Aceste grade variază în cursul desfășurării procesului de comunicare, căci, de fiecare dată când comunicantul pronunță un enunț nou, informația conținută în această ultimă propoziție este confruntată cu informațiile precedente. Noua informație poate constitui premisa unei noi deducții. Acest proces este numit **contextualizare**, deoarece cele două surse (informațiile precedente și noua informație) produc **efecte contextuale**.

Efectele contextuale sunt multiple și complexe, deoarece pot aduce modificări modului în care informația este prelucrată și în care noile cunoștințe sunt obținute. Dacă un indiciu nou elimină presupunerile precedente, le modifică forța, conduce la concluzii inedite, se spune că noua informație a avut **efecte contextuale**. Dacă noua informație confirmă numai informațiile precedente, se consideră că de această contextualizarea a avut numai efectul de a adăuga o informație nouă, fără să producă efecte contextuale (Landragin, 2003).

Efectele contextuale au un statut cognitiv, pentru că sunt produse de procese mintale, fapt care atestă rolul central al cognitivităţii în această teorie. Aceste procese mintale necesită un anumit efort numit 'efort de prelucrare', care corespunde energiei indispensabile pentru activarea proceselor mintale necesare înţelegerii cunoştinţelor noi. Efortul de prelucrare depinde de o întreagă serie de factori, cum ar fi lungimea enunţului, gradul de accesibilitate al cunoştinţelor enciclopedice, numărul de reguli logice implicate etc.

Aceste două noţiuni ('efect contextual' şi 'efort de prelucrare') le permit autorilor să definească pertinenţa printr-o evaluare de tip cantitativ: informaţia adusă de o propoziţie este cu atât mai pertinentă într-un context dat (i) cu cât efectele contextuale sunt mai mari, (ii) cu cât efortul necesar pentru prelucrare este mai mic. Deci, în evaluarea pertinenţei există un raport invers proporţional între efecte şi efort: efectele contextuale trebuie să fie cele mai importante posibil, efortul trebuie să fie cât mai mic posibil. Orice efect nou implică un efort suplimentar, dar acest supliment de efort din partea locutorilor nu trebuie să fie atât de mare (de costisitor) încât să anuleze aportul efectelor asupra pertinenţei.

11.2. Pertinenţă şi cogniţie

Pertinenţa este o proprietate care caracterizează nu numai enunţurile, dar şi gândurile, amintirile, concluziile deducţiilor, deoarece orice element ce constituie premisa unui proces cognitiv (un sunet, o imagine, o amintire) poate fi pertinent pentru interlocutor. Conform Teoriei Pertinenţei, un asemenea element, dacă declanşează un proces cognitiv, are **un efect cognitiv pozitiv.**

(1) Ion gândeşte: «- Aud vocea Mariei care vorbeşte la telefon, deci Maria este la ea în birou.»

[*Gândul lui Ion este rezultatul unui proces deductiv declanşat de sunetul vocii Mariei.*]

Gândul lui Ion din exemplul (1), care poate fi, eventual, verbalizat, are un efect cognitiv pozitiv deoarece, fiind o deducţie corectă, conduce la o reprezentare corectă a situaţiei din lumea înconjurătoare, în timp ce o concluzie falsă nu are un asemenea efect.

Sperber şi Wilson consideră că efectul cognitiv cel mai important este **implicatura contextuală**, declanşată de informaţiile de input şi de context. De exemplu, un individ care se găseşte pe peronul unei gări şi care vede că trenul lui nu soseşte, poate deduce, după ce îşi priveşte ceasul şi se uită la tabelul unde este afişat orarul trenurilor, că acest tren este în întârziere. Această informaţie pertinentă poate să constituie punctul iniţial al unei serii de deducţii succesive, privind consecinţele acestui fapt asupra desfăşurării ulterioare a călătoriei sale.

Celelalte efecte cognitive pot implica achiziţionarea unei noi informaţii; în cazul convingerilor sau ipotezelor, inferenţa poate conduce la întărirea, la

schimbarea sau la abandonarea ipotezelor, convingerilor sau credinţelor precedente. De exemplu, un tren care ajunge cu întârziere poate avea asupra fiecărui pasager mai multe efecte: această întârziere îi poate întări convingerea că societatea de căi ferate funcţionează din ce în ce mai prost, îşi face griji dacă mai prinde trenul de legătură, îl poate face să-şi schimbe intenţia de a face cumpărături după sosire, pentru că va ajunge prea târziu la destinaţie etc. În pragmatica cognitivă, o informaţie este considerată **relevantă** dacă şi numai dacă produce efecte cognitive pozitive.

Pertinenţa prezintă diferite grade, pentru că persoana se găseşte în prezenţa mai multor informaţii, fiecare putând declanşa un proces deductiv. De exemplu, sosirea la timp a trenului în gară e mult mai puţin pertinentă decât sosirea cu o jumătate de oră de întârziere, deoarece această ultimă informaţie («trenul va pleca din gară cu o întârziere de o jumătate de oră») impune o schimbare în programul pasagerilor, deci procese inferenţiale noi.

Efectele cognitive obţinute prin alegerea informaţiei pertinente trebuie să fie echilibrate de eforturile necesare producerii şi achiziţionării acesteia. În orice proces de comunicare, ca şi în economie, trebuie ca randamentul să fie bun:[5] cu cât este mai mic efortul de producere (de către locutor) şi de interpretare (de către ascultător) a enunţului, cu cât sunt mai mari efectele produse de enunţ, cu atât enunţul prezintă un grad mai mare de pertinenţă. Deci, în general, pentru ca un enunţ să fie pertinent, eforturile şi efectele trebuie să fie invers proporţionale: un efort de producere a mesajului mic ar trebui să conducă la efecte importante de înţelegere şi interpretare.

Complexitatea comunicării asociată cu complexitatea intenţiilor persoanelor care comunică fac să devină variabile raporturile dintre efort şi efect. De exemplu, în cazul publicităţii, pertinenţa maximală este obţinută dacă înţelegerea mesajului (destinat să-l convingă pe eventualul consumator) necesită din partea receptorului un efort intelectual minimal.

Acest principiu, de producere a mesajelor necesitând un efort minimal de înţelegere, este uneori ignorat în mod intenţionat. Este vorba de mesaje specifice, cum ar fi ghicitorile, şaradele, rebusurile etc., care necesită din partea receptorului un efort important de înţelegere, autorul formulând mesajul în felul acesta intenţionat. La fel, în cazul unor propoziţii umoristice, în jocurile de

---

[5] Problema randamentului funcţional al codului lingvistic a fost pusă anterior de lingvistul francez André Martinet (1908-1999). Reprezentant de frunte al funcţionalismului lingvistic, Martinet a discutat problema economiei lingvistice, noţiune ce se regăseşte în titlul uneia dintre cărţile sale (Martinet, 1955) şi pe care a reluat-o ulterior, în Martinet (1960). Economia în funcţionarea codului lingvistic constă în tendinţa limbajului de a găsi un echilibru între efortul făcut de locutor (fizic, de memorie etc.) şi cantitatea de informaţie transmisă. Randamentul este bun dacă unui anumit efort de producere a mesajului (relativ mic) îi corespunde o anumită cantitate de informaţie (relativ mare). Randamentul se îmbunătăţeşte când efortul cel mai mic posibil are drept consecinţă obţinerea unei mari cantităţi de informaţie, cea mai mare posibil.

cuvinte, în «loviturile de teatru», se cere din partea receptorului un efort considerabil, deci nu este respectat un element important din principiul de pertinenţă: efortul minimal (Bracops, 2006).

Definiţia 1. Pertinenţa unei informaţii pentru o persoană

a. În condiţii egale („caeteris paribus"), cu cât efectele pozitive obţinute ca urmare a unei inferenţe ce are ca punct de plecare o anumită informaţie sunt mai mari, cu atât mai mare este pertinenţa ei pentru o anumită persoană într-o anumită situaţie.

b. În condiţii egale („caeteris paribus"), cu cât efortul pentru înţelegerea unei anumite informaţii este mai mare, cu atât mai mică este pertinenţa ei într-o anumită situaţie.[6] (Wilson/Sperber, 2004: 252-253)

Este clar că gradul de pertinenţă al unui enunţ variază de la persoană la persoană şi de la situaţie la situaţie. Pertinenţa informaţiilor alternative este diferită şi ea, şi poate fi comparată:

(2) [*Mariei nu-i place să mănânce carne, dar uneori mănâncă carne de pasăre; în plus, este alergică la carnea de porc. Îi telefonează lui Ion care a invitat-o la masă*]:

MARIA: «- Ce ai pregătit pentru noi de mâncare?»

ION: a. «- Am pregătit o friptură la cuptor.»

b. «- Am pregătit o friptură de porc la cuptor.»

c. «- Am pregătit o friptură de porc la cuptor sau Bucureştiul nu este capitala României. »

[*Conform definiţiei 1, toate variantele de răspuns ale lui Ion sunt pertinente pentru Maria, dar (b) este mai pertinentă decât (a) sau (c) datorită efortului cognitiv: informaţia din (b) este inclusă în cea din (a), deci (2a) conduce la implicaţii derivabile şi din (b), datorită raportului de hiponimie dintre termeni (friptură (din* carne) de porc, *ca şi* friptură de viţel/de pasăre/de oaie etc. *au toate ca hiperonim cuvântul* friptură*). În schimb (c) este mai puţin pertinentă decât (b) din cauza efortului suplimentar de prelucrare pe care îl necesită: propoziţia (b) este logic echivalentă cu (c), (b) şi (c) produc aceleaşi efecte cognitive, dar aceste efecte sunt mai uşor de dedus din (b) decât din (c).*]

Când inferenţele necesită un anumit efort, pertinenţa mai mare este produsă de importanţa efortului/efectelor produs(e). Să comparăm (2a) cu (2b):

[6] «Relevance of an input to an individual: a. Other things being equal, the greater the positive cognitive effects achieved by processing an input, the greater the relevance of the input to the individual at that time. b. Other things being equal, the greater the processing effort expended, the lower the relevance of the input to the individual at that time.»

dacă efectele inferenţelor sunt identice, pertinenţa mai mare provine din efectul de prelucrare mai mic; deci dacă comparăm (2b) cu (2c),vedem că au efecte egale, dar (2c) cere un efort de prelucrare mai mare. (Wilson/Sperber, 2004: 608-610).

Discutând raportul dintre eforturi şi efecte, ca şi consecinţa lui asupra evaluării pertinenţei, Sperber şi Wilson au constatat că acest raport poate fi cantitativ sau calitativ. Anumite aspecte ale efortului sunt cantitative, în sensul că pot fi măsurate (durata procesului inferenţial, numărul de implicaţii contextuale etc.), în timp ce elemente constitutive cum ar fi forţa implicaţiilor sau nivelul de atenţie nu pot fi exprimate în termen de cantităţi calculabile.

Din punct de vedere psihologic, eforturile, efectele şi funcţia care rezultă, pertinenţa, se manifestă mai ales în dimensiunea **non reprezentaţională** a proceselor mintale, care există şi joacă un rol în cogniţie. Prezintă uneori şi o valoare mintală reprezentaţională, care se manifestă mai ales sub forma judecăţilor comparative intuitive.

Tendinţa de a mări pertinenţa informaţiilor corespunde năzuinţei de a face mai eficiente procesele inferenţiale. Pragmatica cognitivă susţine că omul are o tendinţă automată spre pertinenţa maximală, nu ca urmare a unei alegeri făcute, ci pentru că procesele cognitive au evoluat aşa.

Definiţia 2. Principiul Cognitiv al Pertinenţei

Procesele cognitive umane tind spre maximalizarea pertinenţei[7] (Wilson/Sperber, 2004: 255).

11.3. Pertinenţa şi comunicarea

Principiul universal al cogniţiei exprimat de Definiţia 2 permite locutorului, în plus, să manipuleze stările mintale ale altor fiinţe (oameni sau animale).

Dacă o persoană cunoaşte tendinţa vorbitorilor de a alege informaţiile cele mai sugestive şi de a le folosi pentru a le maximiza pertinenţa, poate să ofere stimuli care să atragă atenţia unei alte persoane şi să activeze ansamblul adecvat de supoziţii contextuale în aşa fel ca persoana vizată să ajungă la concluzia dorită. Să luăm un exemplu:

(3) a. [*La masă, unul dintre invitaţi şi-a lăsat farfuria goală sub ochii gazdei şi priveşte cu interes spre platoul cu mâncare (componentă ostensivă). Datorită cunoştinţelor privind comportamentul normal în timpul mesei, gazda trebuie să deducă că acest invitat doreşte să fie servit cu mâncare.*]

b. [*La masă, unul dintre invitaţi, fără să spună nimic, îşi deplasează farfuria spre platoul cu mâncare, pe care îl priveşte cu interes (componentă ostensivă).*

---

[7] «Cognitive Principle of Relevance. Human cognition tends to be geared to the maximization of relevance.»

Datorită gestului şi cunoştinţelor privind comportamentul normal în timpul mesei, gazda trebuie să deducă că acest invitat doreşte să fie servit cu acel fel de mâncare.]

c. [*La masă, unul dintre invitaţi spune, în timp ce îşi deplasează farfuria spre platoul cu salată*]:

«- Ce bună e salata!»

[*Datorită cuvintelor, gestului şi cunoştinţelor privind comportamentul normal în timpul mesei, gazda trebuie să deducă că acest invitat doreşte să fie servit din nou cu salată.*]

Se observă mai întâi că, pentru a comunica o informaţie care să declanşeze un proces deductiv, limbajul nu este absolut necesar, după cum se poate vedea din (3a, b). Există acte sociale care pot fi realizate cu ajutorul cuvintelor (putem saluta pe cineva spunând *Bună ziua*!) sau printr-un simplu gest (salutăm pe cineva care se găseşte relativ departe de noi cu un gest al mâinii). Putem lua ca exemplu şi cazul copiilor mici, care încă nu vorbesc, dar care reuşesc să se facă înţeleşi prin gesturi, interjecţii, plâns demonstrativ (dacă cineva îi ia o jucărie din mână, un copil care doreşte să o păstreze începe să plângă) etc. Deseori gesturile noastre sunt însoţite de cuvinte, ca în (3c), ceea ce face ca semnificaţia mişcărilor să devină şi mai clară.

Este evident că gesturile sunt mai ambigue decât cuvintele şi pot conduce la neînţelegeri. Martine Bracops citează o veche glumă, feroce şi cinică, care arată că un stimul ostensiv-inferenţial poate fi interpretat incorect, mai ales când persoanele aparţin unor culturi diferite:

(4) Un european, în timpul unei călătorii în China, intră într-un restaurant cu câinele în lesă. Se aşază la o masă şi, pentru ca să li se dea de mâncare şi lui şi câinelui, arată cu degetul câinele, apoi arată cu degetul spre sine, după care duce mâna ca gură, ca şi cum ar mânca. Chelnerul ia câine de lesă, pleacă cu el ca să-l aducă înapoi sub formă de mâncare. (Martine Bracops, 2006: 102)

Indiferent dacă sunt interpretate corect sau incorect, gesturile constituie stimuli ostensivi care declanşează în mintea interlocutorilor procese inferenţiale.

Pragmatica cognitivă studiază, deci, comunicarea inferenţială, care se poate manifesta non lingvistic sau lingvistic, sau combinând cele două tipuri. Pentru a sublinia această combinaţie între gest şi cuvânt pragmatica cognitivă numeşte comunicarea inferenţială **comunicare ostensiv-inferenţială**.[8]

---

[8] Amintim că adjectivul 'ostensiv' (ce provine din latină, *ostendere* «a arăta») semnifică «care arată, care este făcut pentru a arăta». Termenul este folosit în logică şi lingvistică, unde sintagma 'definiţie ostensivă' se referă la o definiţie pe care vorbitorul o dă indicând cu un gest entitatea desemnată. Când un copil învaţă să vorbească sau când o persoană (copil sau adult)

Definiția 3. Comunicarea ostensiv-inferențială

a. Intenția informativă

Intenţia de a-şi informa auditoriul despre ceva.

b. Intenția comunicativă

Intenţia de a-şi informa auditoriul despre intenţia informativă[9] (Wilson/Sperber, 2004: 255).

Ce face o persoană ca să declanşeze un proces inferenţial în mintea persoanelor cu care comunică? Trebuie să facă un anumit gest. Un copil care nu ajunge să-şi ia ursulețul de pluş pus sus pe etajera cu jucării poate să indice jucăria dorită cu un gest mamei, după ce i-a atras atenția (atingându-i brațul, cu un strigăt etc.), sau poate spune «- *Martinică*!», cuvânt de obicei însoțit de un gest.

În anumite împrejurări este interzis să vorbeşti, situație în care gesturile sunt codificate. De exemplu, într-o clasă, în timpul lecției, elevii nu trebuie să vorbească dacă profesorul nu le cere explicit să o facă (de exemplu, să răspundă la o întrebare); elevii pot să-i ceară profesorului permisiunea de a vorbi, de obicei ridicând mâna: acest gest (care trebuie făcut în linişte) poate să însemne «vreau să spun ceva, vă cer voie să o fac», sau «cunosc răspunsul şi vreau să răspund» (ca reacție la o frază a profesorului de tipul «ştie cineva răspunsul corect?», gest ce poate fi, la rândul lui, o reacție la un răspuns incorect dat de un alt elev etc.). Putem adăuga aplauzele de la sfârşitul unui spectacol sau al unui discurs, anumite gesturi făcute în cursul unei slujbe religioase (să-ți faci semnul crucii, să îngenunchezi etc.).

Comunicarea ostensiv-referențială implică, deci, folosirea unui **stimul ostensiv**, destinat să atragă atenția celor prezenți şi să îi facă să se concentreze pe ceea ce locutorul vrea să transmită. Un stimul ostensiv poate fi un gest, o expresie a feței, o frază sau o combinație a tuturor acestor elemente, cum am văzut în exemplele de la (3).

Conform Teoriei Pertinenței, folosirea unui stimul ostensiv creează aşteptări precise şi previzibile privind pertinența pe care alte informații nu le oferă. Această caracteristică derivă din Principiul Cognitiv al Pertinenței (Definiția 2). Din cauza tendinței cognitive de a acorda o valoare cât mai mare pertinenței, atenția auditoriului este deşteptată numai de o informație care pare suficient de importantă pentru a merita efortul prelucrării. Prin producerea unui stimul ostensiv, persoana îşi încurajează deci auditorii să presupună că

învață o limbă străină, de multe ori părinții sau profesorii indică printr-un gest obiectul la care se referă un anumit cuvânt. Un manual dă acelaşi tip de informație cu ajutorul imaginilor.

[9] "**Ostensive-inferential communication.** a. **The informative intention**: The intention to inform an audience of something. b. **The communicative intention**: The intention to inform the audience of one's informative intention."

informația este pertinentă. Această proprietate este exprimată sub forma unui al doilea principiu, Principiul Comunicativ al Pertinenței:

Definiția 4. Principiul Comunicativ al Pertinenței

Orice stimul ostensiv transmite prezumția unei proprii pertinențe optimale[10] (Wilson/Sperber, 2004: 256).

Prezumția de pertinență optimală oferă auditorului indicația că actul de comunicare ostensiv este adecvat în ceea ce privește efortul și efectul:

Definiția 5. Prezumția pertinenței optimale

Un stimul ostensiv prezintă o pertinență optimală pentru ascultători dacă și numai dacă:

a. Este suficient de pertinent pentru a merita efortul de prelucrare din partea auditoriului.

b. Este stimulul cel mai pertinent posibil, conform capacității și preferințelor persoanei care comunică[11] (Wilson/Sperber, 2004: 257).

Definiția 5 așază, într-o oarecare măsură, diferiții stimuli ostensivi pe o scară a pertinenței, stimulii produși intenționat de comunicant fiind unii mai pertinenți sau mai puțin pertinenți decât alții. De exemplu, dacă gazda vede că unul dintre invitați are farfuria goală, poate gândi că invitatul ei ar **putea** dori să mai mănânce; în schimb, dacă invitatul își întinde propria farfurie goală către gazdă, aceasta are puține îndoieli în privința dorințelor invitatului ei.

Clauza (b) a Definiției 5 exprimă faptul că orice comunicant vrea să se facă înțeles: are deci interesul să facă în așa fel ca stimulul ostensiv să fie manifest, pentru ca ascultătorii să-l interpreteze fără dificultate, nu numai pentru scopurile sale comunicative imediate, ci și pentru obiective viitoare. Să luăm un exemplu:

(5) [*O persoană vrea să comunice ascultătorului că a început deja să lucreze la un articol spunând*]:

«- Am scris o treime din articol.»

[*Această propoziție poate avea mai multe semnificații: (i) procesul de scriere al articolului este avansat; (ii) locutorul a redactat numai o treime din articol deoarece, dacă ar fi scris mai mult, ar fi spus-o. Aceste două semnificații*

[10] «**Communicative Principle of Relevance.** Every ostensive stimulus conveys the presumption of its own optimal relevance.»

[11] «**Optimal relevance.** An ostensive stimulus is optimally relevant to an audience iff: a. It is relevant enough to worth the audience's processing effort; b. It is the most relevant one compatible with communicator's abilities and preferences.»

posibile sunt pertinente atât pentru o evaluare pozitivă cât şi pentru o evaluare negativă a situaţie (în funcţie de situaţie şi de părerea auditorilor).]

Pentru a nu se lovi de dificultăţile teoriei lui Searle, Sperber şi Wilson precizează faptul că persoanele care comunică nu trebuie să fie omnisciente: e posibil să existe un stimul ostensiv mai economic sau mai clar pentru exprimarea intenţiilor comunicantului, dar acesta sau nu vrea să le folosească, sau nu s-a gândit la acea posibilitate. Din acest motiv, clauza (b) din Definiţia 5, despre pertinenţa maximală, subliniază că stimulul ostensiv cel mai pertinent este cel pe care comunicantul **vrea** şi **poate** (în sensul că **e în măsură**) să-l producă.

Datorită prezumţiei de pertinenţă maximală, pragmatica inferenţială explică unele comportamente, ostensive sau nu, pe care teoria lui Grice nu le-a putut lămuri. Într-o anumită situaţie, persoana A pune o întrebare dar persoana B tace. Dacă din atitudinea lui B rezultă clar că ar fi vrut să răspundă, dar nu vorbeşte, tăcerea lui este interpretată ca semn al unei incapacităţi de a răspunde. În schimb, dacă este clar că B ar putea răspunde la întrebare şi totuşi tace, devine evident că nu vrea să răspundă. Rezultă că se poate comunica chiar dacă principiul de cooperare al lui Grice nu este respectat – tăcerea sau un alt gest (un semn negativ făcut cu mâna sau cu capul) poate transmite refuzul de a comunica.

Procesul inferenţial necesar pentru înţelegerea semnificaţiei ce se află în centrul atenţiei locutorului prezintă mai multe implicaţii pragmatice, care pot fi împărţite în mai multe sub-sarcini. Auditorul poate să se găsească în situaţia să rezolve ambiguităţi, să interpreteze elipse, metafore, ironii, să identifice implicaturi sau ipoteze contextuale etc. Auditorul trebuie să ajungă la un sens lingvistic decodat şi interpretarea lui trebuie să corespundă aşteptărilor privind pertinenţa; în plus, trebuie să ajungă la un asemenea rezultat făcând cel mai mic efort posibil. Procesul de înţelegere poate privi atât partea explicită a enunţului cât şi conţinutul implicit al acestuia:

Definiţia 6. Procedura de înţelegere pertinentă

a. Parcurgeţi calea efortului minimal în calcularea efectelor cognitive. Testaţi ipotezele interpretative (dezambiguizare, identificări referenţiale, implicaturi etc.) în ordinea lor de accesibilitate.

b. Opriţi-vă când aşteptările de pertinenţă au fost satisfăcute[12] (Wilson/Sperber, 2004: 260).

[12] «**Relevance-theoretic comprehension procedure.** a. Follow the path of least effort in computing cognitive effects; test interpretative hypotheses (disambiguations, reference resolutions, implicatures etc.) in order of accessibility. b. Stop when your expectations of relevance are satisfied.»

Parcursul efortului minimal din Definiţia (6b) este rezultatul faptului că, în comunicare, ascultătorul se aşteaptă din partea locutorului la un enunţ cât mai uşor de înţeles posibil (în limitele voinţei şi abilităţii vorbitorului de a comunica).

Pentru a ilustra dificultăţile pe care receptorul trebuie să le depăşească ca să ajungă la înţelegerea enunţului, să luăm câteva exemple.

Primul nivel de dificultate este reprezentat de existenţa cuvintelor omonime şi a celor polisemantice, o caracteristică a marii majorităţi a cuvintelor. De cele mai multe ori contextul în care apare permite să se dea cuvântului sau expresiei o interpretare corectă. De exemplu în sintagma *a călca (ceva/pe cineva) în picioare* verbul *a călca* înseamnă «a păşi peste ceva» (în sensul propriu) sau «a dispreţui, a umili» în sens figurat; în alte expresii verbul are cu totul alte semnificaţii: *a călca în străchini* = «a fi neatent, stângaci», *a călca strâmb* = «a fi necinstit», *a-şi călca pe inimă* «a face ceva împotriva propriilor sentimente» etc. În alte situaţii ambiguitatea se menţine şi receptorul se găseşte în situaţia de a alege între mai multe interpretări posibile:

(6) **Dezambiguizare lexicală**

a. Am cheltuit toţi banii din casă.

[*Ambiguitatea enunţului derivă din ambiguitatea cuvântului* casă *care este folosit în mai multe accepţii, dintre care aici s-ar potrivi: (i) «clădire, locuinţă» sau (ii) «dulap de fier în care se ţin bani, documente, bijuterii etc.». Receptorii trebuie să decidă dacă locutorul intenţionează să le spună că a cheltuit banii pe care îi avea în locuinţa identificată deictic sau că a cheltuit întreaga sumă pe care o avea în casa de bani, şi ea identificată tot deictic.*]

b. Paul a examinat atent broasca.

[*Cuvântul* broască *desemnează în română (i) un animal din clasa batracienilor; (ii) un mecanism care serveşte la încuiatul unei uşi, unui sertar, unei cutii etc. cu ajutorul unei chei. Ascultătorul trebuie să aleagă între informaţia că Paul priveşte cu atenţie un animal sau un mecanism.*]

Multe expresii au dezvoltat un sens figurat, uneori păstrând şi sensul propriu. Comunicantul poate profita de acest fapt pentru a obţine anumite efecte retorice.

(7) *Titlu unui articol dintr-un ziar:* Viaţă de câine la Casa Albă.

[*1. În sensul folosit curentă expresia* viaţă de câine *semnifică «viaţă grea, mizerabilă». Când vede acest titlu, cititorul se aşteaptă să citească un articol despre viaţa mizerabilă a unor persoane care lucrează la Casa Albă.*

2. E suficient să citească prima propoziţie din articol pentru ca să-şi dea seama că s-a înşelat: De pe vremea lui George Washington (1789-1797) aproape toţi preşedinţii americani au avut animale de companie. Toată America aşteaptă să vadă ce va alege cel de-al 44^{lea} preşedinte.

Articolul prezintă mai mulţi câini ai preşedinţilor Statelor Unite, expresia viaţă de câine *fiind, deci, folosită în sensul său propriu. Mai mult, dacă un câine trăieşte la Casa Albă şi îl are ca stăpân pe preşedinte, viaţa lui este deosebit de plăcută, deci, titlul are un semnificaţie opusă sensului figurat al expresiei. Noua informaţie îl ajută pe cititor să-şi corecteze prima interpretare, care s-a dovedit că nu este pertinentă în acest context. Autorul articolului s-a 'jucat' cu cele două sensuri ale expresiei şi a 'trădat' aşteptările cititorului care se gândea probabil că sensul în care expresia este folosită să fie sensul figurat, care este cel mai frecvent, folosind-o în sensul propriu.*]

Unele construcţii pot primi mai multe interpretări în ceea ce priveşte funcţiile sintactice ale propriilor constituenţi. Amintim cazul faimos al ambiguităţii genitivului[13] în sintagme ca *frica duşmanilor, criticile preşedintelui* etc. Chomsky (1965) a explicat aceste diferenţe prin existenţa a două structuri de adâncime şi a două procese transformaţionale diferite: primul sens derivă dintr-o structură de adâncime de tipul *duşmanilor le este frică (de cineva)* sau *preşedintele critică (pe cineva/ceva)*, iar cea de a doua accepţie rezultă din structuri de adâncime cum ar fi *cuiva îi este frică de duşmani, cineva îl critică pe preşedinte*. Iată câteva exemple:

(8) **Dezambiguizare sintactică**

a. Văd un copil trecând pe stradă.

[*Gerunziul, care în gramatica generativă 'clasică' apare în urma unei transformări, poate proveni din mai multe structuri sintactice, fiecare cu o interpretare semantică proprie:* (i) văd un copil care trece pe stradă (ii) văd că trece un copil pe stradă; (iii) văd un copil când/în timp ce eu trec pe stradă.]

b. navă scufundată

[*Participiul trecut este şi el rezultatul unei transformări, ca şi gerunziu poate proveni din mai multe structuri de adâncime:* (i) cineva (duşmanii, piraţii) au scufundat nava; (ii) nava s-a scufundat (*valoare ergativă*)] (*v.* Roman 2011)

c. Admiră florile **din balcon.**

[1. din balcon = *atribut substantival prepoziţional, propoziţia spune că florile se găsesc pe balcon*;

2. din balcon = *adverbial cu funcţie de circumstanţial de loc, propoziţia exprimă ideea că persoana care se găseşte pe balcon admiră florile care se găsesc în altă parte, poate în grădina din faţa balconului. Diferenţa este clară în engleză, unde nu există ambiguitate pentru că există două construcţii diferite:* he is admiring the flowers on the balcony/from the balcony.]

---

[13] Aceste exemple corespund distincţiei dintre genitivul obiectiv şi genitivul subiectiv, descoperită în latină unde sintagma *metus hostium* „teama duşmanilor/teama de duşmani' poate însemna, după context, «teama pe care o simt duşmanii» (genitiv subiectiv), sau «teama pe care o provoacă duşmanii» (genitiv obiectiv).

În alte cazuri ambiguitatea se rezolvă prin folosirea unor elemente pragmatice:

(9) **Dezambiguizare pragmatica**

Titlu dintr-un ziar: Viespe într-o sticlă de Coca Cola: moare înecată

[*În acest exemplu avem a face cu o ambiguitate referenţială: subiectul inclus al predicatului* moare înecată *poate fi viespea sau persoana care a băut respectiva sticlă de Coca Cola. Cunoştinţele pragmatice îl ajută pe cititor să aleagă cea de a doua interpretare deoarece moartea unei insecte nu este o temă care să constituie titlul unui articol de ziar, spre deosebire de moartea unei persoane, mai ales dacă această moarte survine într-un mod neobişnuit* (Bracops, 2006: 111)].

De multe ori dezambiguizarea este complexă, implicând toţi factorii de mai sus (ambiguitate lexicală, sintactică, pragmatică):

(10) **Dezambiguizare complexă**

BARACK OBAMA *(preşedinte al Statelor Unite, răspunzând la o întrebare despre câinele pe care vrea să-l adopte)*: Am prefera să luăm un câine abandonat. Dar, evident, majoritatea câinilor din refugii sunt bastarzi, ca mine. (după *Le Monde* ediţie electronică, 20.01.09)

[***Premise lexicale****: cuvântul* bastard *este înregistrat în dicţionare cu semnificaţiile următoare: 1. copil din flori, nelegitim; 2. (despre animale, plante) rezultat din încrucişarea a două specii diferite; corcitură, metis.*

a. ***dezambiguizare lexicală****: cuvântul* bastard *este polisemantic, sensul 2 derivând din sensul fundamental 1. Cele două semnificaţii pot avea nuanţe peiorative, în anumite contexte însemnând «ticălos, necinstit, rău».*[14]

b. ***dezambiguizare pragmatică****: numai cunoaşterea contextului permite receptorului să identifice semnificaţia pe care locutorul (în cazul nostru Barack Obama) a vrut să o transmită: nu sunt dificultăţi în identificarea sensului sintagmei* câine bastard *care corespunde sensului 2; dar ce a vrut să spună preşedintele Statelor Unite calificându-se pe sine ce fiind 'un bastard'? Pentru o persoană care nu ştie nimic despre Barack Obama, nici măcar nu a văzut o fotografie cu el, semnificaţia reţinută ar fi, probabil, o evaluare a propriei persoane (calificare negativă şi autoironică); dacă însă receptorul cunoaşte contextul pragmatic va putea identifica semnificaţia pertinentă: Barack Obama are un tată kenian, de rasă neagră şi de religie musulmană şi o mamă americană, de rasă albă şi de religie creştină. Barack Obama este, deci, un*

[14] Dicţionarele limbii române nu au înregistrat acest sens, dar o cercetare pe *Google* arată că există români care îl folosesc, probabil sub influenţa limbii engleze, unde cuvântul este foarte frecvent şi funcţionează şi ca marcator de discurs din domeniul insultelor. În română pare să fie folosit cu această semnificaţie mai ales în context politic (*regim bastard şi ilegitim*, *bastard al familiei sale politice*, *bastard al occidentului* etc.).

metis (persoană provenind din părinți aparținând unor rase diferite), deci, precum câinii bastarzi, provine dintr-o încrucișare de rase. Sensul peiorativ și autoironic rămâne ca o 'nuanță' de background, ceea ce face jocul de cuvinte încă mai amuzant, dar acesta e o alegere secundară din punctul de vedere al pertinenței.]

Contextul de comunicare îl ajută mult pe receptor să aleagă interpretarea corespunzătoare intențiilor locutorului, fapt ce se vede foarte clar din exemplele (7), (8), (9) sau (10).

Deoarece pertinența este invers proporțională față de efort, receptorul se oprește la prima interpretare care îi satisface așteptările deoarece, în principiu, ar trebui să nu existe mai mult de una. La rândul lui, comunicantul care dorește ca mesajul să fie înțeles ușor ar trebui să-l formuleze în așa fel ca prima interpretare să fie cea pe care are intenția să o transmită, dar reușește să o facă în limitele abilităților și preferințelor sale. Un enunț cu două interpretări concurente ar necesita din partea receptorului un efort suplimentar, de a alege una din ele, ceea ce este în contradicție cu clauza (b) a Definiției 5.

11.4. Pertinență și înțelegere

După cum am arătat, spre deosebire de pragmatica lingvistică, pragmatica cognitivă se ocupă de comunicare în general, nu numai de cea verbală ci și de cea non verbală. Deși cele două tipuri de comunicare au multe proprietăți comune, există și un număr de diferențe pe care Sperber și Wilson le-au evidențiat.

Deseori, comunicarea non verbală adaugă pur și simplu un nou indiciu recunoașterii intenției printre alte posibilități dintre care auditorul ar putea să-și aleagă interpretarea. De exemplu, în cursul unei petreceri, invitația de a bea poate fi făcută printr-un gest: persoana îți arată paharul gol, imită gestul de a bea etc. Totuși acest stimul non verbal poate fi ambiguu: indicarea paharului gol poate indica dorința persoanei de a bea, dar poate corespunde și intenției de a spune lucruri diferite: că paharul e murdar sau crăpat, că forma acestuia indică faptul că este un pahar de apă și nu un pahar de vin, că invitații au băut prea mult etc. Gestul persoanei nu furnizează dovada directă a intenției sale, motiv pentru care receptorul face efortul de prelucrare a noii informații numai dacă presupune că gestul este pertinent pentru comunicare.

Seria de sensuri pe care o persoană le poate transmite prin mijloace non verbale este limitată, legată mai ales de elemente observabile care existau înainte în contextul extralingvistic al comunicării sau au fost produse special pentru acest scop și, deci, care pot fi desemnate printr-un un gest.

Din contra, evantaiul semnificațiilor unui mesaj verbal este mult mai larg, iar locutorii nu au nevoie neapărat de un context situațional pentru a ști că este vorba de un stimul ostensiv. Diferența dintre cele două tipuri de comunicare

derivă din faptul că, spre deosebire de comunicarea non verbală, comunicarea verbală prezintă un grad înalt de codificare, enunțurile traduc gânduri, desemnate de termenul tehnic de 'formă logică';[15] ca urmare a acestui fapt, comunicarea verbală prezintă un grad de explicitare pe care comunicarea non verbală nu îl poate atinge.

Forma logică

Cadrul cognitivist al pragmaticii lui Sperber şi Wilson implică obligația de a arăta legătura care există între funcționarea creierului şi comunicare. Ei fac o diferență între două tipuri de procese care se manifestă în interpretarea enunțurilor:

- un proces de codificare, caracteristic comunicării lingvistice (transpunerea informației în codul lingvistic al unei anumite limbi) şi
- procesele deductive sau inferențiale, care nu sunt specifice interpretării limbajului, având un caracter general uman şi universal.

Sperber şi Wilson propun ca studiul proceselor deductive să fie integrat în analiza pragmatică printr-o reprezentare ierarhizată a prelucrării informației de către creierul uman, model inspirat de teoria filozofului cognitivist Jerry Fodor (1983). Punctul de plecare al acestui demers pare să fie ideea că structura frazei trebuie să aibă ceva în comun cu structura gândului.

Primul nivel al interpretării lingvistice şi al codificării este constituit de **forma logică**, care stabileşte ce anume spune enunțul. Orice formă logică explicitează conținutul care se manifestă într-un enunț prin intermediul relațiilor semantice care există între elementele sale constitutive. Dat fiind că relațiile semantice de referențialitatea se găsesc în centrul cercetărilor de logică simbolică, cercetătorii au exprimat de multe ori prin formule ale limbajului logic formalizat forma (logică) ce corespunde unui anumit enunț:

(11) Ion citeşte o carte.

[***Forma propozițională***. *Nume propriu* Ion, *verbul* a citi *la indicativ prezent, persoana a* 3^a *singular, articolul nehotărât* o, *forma de feminin singular, substantivul* carte, *la acuzativ singular.*

Forma logică. $(\exists x)[(Carte(x) \wedge Citi(i, x)]$: *există un x astfel că x este o carte şi Ion citeşte x.*]

Forma logică are capacitatea de a fi adevărată sau falsă, valoare determinată de faptul dacă constituie sau nu o descriere exactă a unei situații din universul extralingvistic. Receptorul trebuie să fie în măsură să facă o evaluare a enunțurilor în termeni de adevăr sau fals. Conform lui Sperber şi Wilson, o

---

[15] Termenul 'formă logică' desemnează reprezentările conceptuale pe care se bazează codificarea lingvistică. Forma logică este constituită de un şir ordonat de simboluri care traduc concepte ce corespund elementelor lingvistice care formează fraza.

asemenea evaluare se obţine prin aplicarea la forma logică a unei serii de procese pragmatice care îmbogăţesc enunţul şi pe care îl numesc **conţinut explicit comunicat** (pe scurt, **explicatură,**[16] engl. *explicature*) (Sperber/Wilson, 1986: 176-193, 2004: 261).[17] Explicaturile ar trebui să lămurească de ce conţinutul explicit al unui enunţ poate depăşi cu mult ceea ce este codificat lingvistic.

Explicaturile

Înţelegerea unui enunţ este legată nu numai de gradul său de accesibilitate, dar şi de ipotezele comunicate de locutor. Ascultătorul trebuie să construiască ipoteze legate de sensul pe care intenţionează să-l transmită, ipoteze care să satisfacă prezumţia de pertinenţă a enunţului. Explicaturile şi implicaturile sunt definite în felul următor:

Definiţia 7. Explicatură şi implicatură.

a. O ipoteză comunicată de un enunţ, E, este EXPLICITĂ (deci o '**explicatură**') dacă şi numai dacă constituie dezvoltarea unei forme logice codificată în E.

b. O ipoteză comunicată de E care nu este explicită, este implicită (o '**implicatură**')[18] (Sperber/Wilson, 1986: 182; Carlston, 2004: 635).

Aceste definiţii îşi propun să facă diferenţa între informaţiile exprimate clar de cuvintele locutorului (explicatura) şi informaţiile pe care receptorul le-ar putea deduce (implicatura). Să examinăm dialogul următor:

---

[16] În franceză termenul din engleză *explicature* a fost tradus cu *explication* «explicaţie». În felul acesta se pierde paralela cu un alt termen care s-a impus, şi el construit 'ad hoc' de Grice, şi anume 'implicatură', motiv pentru care am optat pentru cuvântul *explicatură*, chiar dacă nu există în limba română.

[17] Introducerea acestui concept implică definirea modului în care trebuie să fie făcută diferenţa între implicit şi explicit, problemă care a stârnit unele dezbateri. Wilson/Sperber (2004: 266) au răspuns la criticile lui Levinson (2000: 195-196). Pentru distingerea celor două concepte, Sperber/Wilson au prezentat un număr de criterii posibile, criterii pe care Levinson le-a respins, cu argumente, ajungând la concluzia că distincţia este nejustificată. Sperber şi Wilson insistă pentru păstrarea ei: noţiunea de 'explicitare' este motivată de teste care arată că unele procese pragmatice contribuie la conţinutul vericondiţional şi altele nu. De exemplu, implicaturile nu au consecinţe vericondiţionale (Sperber/Wilson, 1986: 80). Distincţia este necesară şi pentru includerea informaţiilor deduse (care sunt implicite), importante pentru că permit să se ajungă la o concluzie conformă aşteptărilor receptorului privind pertinenţa, deducţii garantate în primul rând de conţinutul explicit al enunţului, la care se adaugă contextul.

[18] «a. An assumption communicated by an utterance U is EXPLICIT (hence an 'explicature') if and only if it is a development of a logical form encoded by U. b. An assumption communicated by U which is not explicit is implicit (hence an 'implicature')».

(12) MARIA: «- Cum se simte Ana?»
ION: «- Dl. doctor Petrescu a spus că trebuie să mai facă câteva analize.»
[*Maria înțelege din răspunsul lui Ion că Ana trebuie să mai facă câteva analize, ceea ce este o explicatură. Dar ar putea înțelege că analizele precedente nu au fost suficiente și că, probabil, starea de sănătate a Anei nu este foarte bună sau, oricum, există dificultăți în stabilirea unui diagnostic. Aceste deducții sunt implicaturi.*]

Explicaturile se situează la două niveluri: există explicaturi legate direct de îmbogățirea formei logice a enunțului, numite «explicaturi de primul ordin». Explicaturile mai complexe, produse de atitudinile propoziționale ale locutorului, cum ar fi ironia, hiperbola, litota, sunt numite «explicaturi de ordin superior».

Explicaturi de primul ordin

Spre deosebire de teoria lui Grice, care își propune să expliciteze fenomenul colaborării între interlocutori cu ajutorul principiului de cooperare și al maximelor conversaționale, Sperber și Wilson postulează că identificarea conținutului explicit se realizează prin intermediul Principiului Comunicativ de Pertinență – proces inferențial care conduce, între altele, la recuperarea implicaturilor. În felul acesta Teoria Pertinenței își propune să explice în ce mod receptorul rezolvă impreciziile lingvistice la cele două niveluri (explicit și implicit): în legătură cu semnificația pe care locutorul vrea să o transmită, receptorul elaborează o ipoteză conformă prezumției de pertinență. Procesul general de înțelegere este detaliat astfel:

Definiția 8. Procesul general de înțelegere

a. Construiți o ipoteză adecvată despre conținutul explicit (o **explicatură**) prin folosirea decodării, dezambiguizării, prin soluționarea problemelor de referențialitate și prin alte procese pragmatice de îmbogățire.
b. Construiți o ipoteză adecvată despre premisele contextuale intenționate (**premise implicate**).
c. Construiți o ipoteză adecvată despre implicaturile contextuale intenționate (**concluzii implicate**)[19] (Wilson/Sperber, 2004: 615).

---

[19] «Sub-tasks in the overall comprehensive process. a. Constructing an appropriate hypothesis about explicit context (in relevance theoretic term, EXPLICATURES) via decoding disambiguation, reference resolution, and other pragmatic enrichment processes. b. Constructing an appropriate hypotheses about the intended contextual assumptions (in relevance-theoretic terms IMPLICATED PREMISES). c. Construction an appropriate hypothesis about the intended contextual implications (in relevance-theoretic terms, IMPLICATED CONCLUSIONS).»

Aceste procese nu se constituie ca o serie de operaţii ordonate: nu se poate spune că receptorul decodează **mai întâi** forma logică, că **apoi** construieşte o explicitare adecvată contextului, şi că **la sfârşit** deduce o serie de informaţii implicate. După Sperber şi Wilson, procesele descrise de Definiţia 8 se manifestă în paralel şi implică operaţii de inferenţe non demonstrative conţinute în procesul general prin care se construieşte ipoteza privind semnificaţia pe care o transmite emiţătorul.

Procesul care îl conduce pe Petru la înţelegerea răspunsului Mariei, conform Teoriei Pertinenţei, poate fi reprezentat în felul următor:

(13) PETRU: «- Ion ţi-a înapoiat datoria?»
MARIA: «- A uitat să se ducă la bancă şi în casă nu avea nici un ban.»

(14) a. ***Forma logică a enunţului pronunţat de Maria (pe moment decodată incomplet) este integrată într-o descriere a comportamentului ostensiv al Mariei:***
Maria i-a spus lui Petru «∅ a uitat să se ducă la bancă şi în casă nu avea nici un ban»
[∅ = *subiectul inclus (neinterpretat)*, ban_1 = «*unitate monetară egală cu a suta parte dintr-un leu*»; ban_2 = «*orice monedă*»; ban_3 = «*mare dregător în Ţara Românească, începând cu sec. al XV[lea]*»]

b. ***Aşteptările suscitate de identificarea comportamentului ostensiv al Mariei şi acceptarea prezumţiei de pertinenţă care produce un asemenea comportament.***
Fraza pronunţată de Maria trebuie să prezinte o pertinenţă ideală pentru Petru.

c. ***Aşteptările suscitate de (b) împreună cu faptul că o asemenea explicaţie ar trebui să fie pertinentă pentru Petru:***
Fraza Mariei poate fi recunoscută ca pertinentă numai dacă este interpretată ca explicaţie a faptului că Ion nu i-a înapoiat suma de bani datorată.

d. ***Ipoteza lui Petru cu privire la caracterul pertinent al frazei pronunţate de Maria, împreună cu premisele adecvate poate satisface aşteptarea (c); această ipoteză este acceptată ca premisă implicită a enunţului pronunţat de Maria:***
Faptul de a uita să mergi la bancă şi de a nu avea $bani_2$ *în casă poate împiedica o persoană să plătească banii pe care îi datorează.*

e. ***Prima îmbogăţire a formei logice a enunţului pronunţat de Maria, care se combină cu (d) pentru a obţine un (c) satisfăcător, acceptat ca explicatură a enunţului pronunţata de Maria.***
Ion a uitat să se ducă la bancă şi în casă nu avea nici un ban_2.

f. ***Concluzia la care se ajunge prin procesul deductiv, care are ca premise (d) şi (e), care satisface aşteptările din (c) şi care e acceptată ca rezultat implicit al enunţului pronunţat de Maria plus cunoştinţele de background; satisface aşteptările din (b):***
Ion nu a înapoiat banii pe care îi datorează Mariei pentru că a uitat să se ducă la bancă şi nu a avut în casă $bani_2$.

g. ***Ion ar putea să dea înapoi*** $bani_2$ ***pe care îi datorează Mariei după ce se va duce să scoată bani din contul de la bancă.***

Petru presupune că enunţul pronunţat de Maria şi decodat conform etapelor precizate în (14) este pentru el pertinent: vrea să ştie dacă Ion şi-a plătit datoria, presupune în (c) că fraza Mariei este un răspuns la întrebarea pe care a pus-o, deci fraza este pentru el pertinentă. Una dintre formele logice codificate în (d) – şi anume, faptul că Ion a uitat să se ducă la bancă şi că nu avea bani în casă – ar putea fi folosită ca premisă pentru procesul deductiv care se încheie cu informaţia că Ion nu şi-a plătit datoria. Acest proces trece în mod necesar prin operația de dezambiguizare a cuvântului *ban*, interpretat contextual ca *ban*$_2$. Vorbitorul realizează explicaturile şi implicaturile (formate din premisele implicite şi din concluzii) printr-un proces de ajustări reciproce şi paralele.

O prezentare ca cea din (14) constituie o descriere simplificată a procesului de înţelegere, în care unele aspecte lexicale şi pragmatice nu figurează. Am lăsat de o parte, de exemplu, restrângerea semantică şi pragmatică a sensului explicit. În (14) receptorul reține pentru sintagma *a (nu) se duce la bancă* sensul restrâns (la nivel lexical şi pragmatic) care îi permite să ajungă la concluzia că Ion nu şi-a plătit datoria. Sintagma trebuie să fie interpretată ca făcând referinţă nu la acțiunea de a merge la o bancă oarecare; trebuie să fie vorba de o anumită bancă (cea la care Ion are un cont) şi Ion ar fi trebuit să se ducă acolo nu ca să o viziteze, nu ca să depună bani şi nici ca să întâlnească un prieten, ci ca să retragă o sumă de bani. Dacă sensul explicit nu ar fi restrâns în acest mod, Petru nu ar putea ajunge la concluzia că datoria nu a fost plătită şi de ce. Teoria Pertinenţei tratează această îngustare semantică ca pe un proces de îmbogățire, deoarece permite să se ajungă la pertinența unui anumit enunț. Deci conținutul explicit al răspunsului Mariei din (13) trebuie să fie îmbogățit din punct de vedere semantic pentru a garanta concluzia aşteptată de receptor. Din acest motiv, autorii teoriei propun să trateze îngustarea lexicală şi pragmatică ca aparţinând mai degrabă conţinutului explicit decât celui implicit al enunțului (Wilson/Sperber, 2004: 615-617).

Explicaturile de nivel superior: actele de limbaj

Pentru a ajunge la explicaturi de ordin superior, e necesar să luăm în considerare atitudinile propoziţionale ale locutorului.

O atitudine propoziţională exprimă poziţia intelectuală şi/sau psihologică a locutorului față de enunț. Atitudinile propoziționale cele mai frecvente sunt exprimate de verbe ca *a crede, a gândi, a considera, a dori* etc. care, în fraze ca *Ion crede că* p, *Ion se gândeşte că* p, *Ion spune că* p, *Ion doreşte să* p etc., fraze care exprimă atitudinea persoanei numite *Ion* față de gândul/convingerea/afirmaţia/dorinţa exprimate de subordonata *p*.

Atitudinile propoziționale au fost studiate mai întâi de filozofi şi de logicieni, începând cu propunerile din cadrul logic creat de Gottlob Frege, cadru logic dezvoltat ulterior mai întâi de Bertrand Russell (1905) şi apoi de Willard Van

Orman Quine (1956). Aceşti logicieni au relevat caracterul opac al construcţiilor de mai sus, deoarece valoarea de adevăr a subordonatei *p* nu influenţează valoarea de adevăr a enunţului în ansamblul său, fapt contrar principiului lui Leibniz.

După Leibniz, dacă două propoziţii au aceeaşi valoare de adevăr, pot fi înlocuite una cu alta într-o expresie complexă *salva veritate*, adică conservând valoarea de adevăr a expresiei complexe. Astfel dacă p, q şi r simbolizează propoziţii, iar p şi q sunt adevărate, propoziţiile complexe $p \wedge r$ («*p* şi *r*») sau $q \wedge r$ («*q* şi *r*») vor avea aceeaşi valoare de adevăr, iar expresia $[(p \vee r) \wedge q]$ («(*p* sau *r*) şi *q*») va fi adevărată indiferent de valoarea de adevăr a lui r.

Frege a descoperit că principiul lui Leibniz nu se aplică în cazul verbelor ce exprimă atitudinilor propoziţionale. Fie propoziţiile *Oedip a dorit să se căsătorească cu Iocasta* şi *Iocasta era mama lui Oedip.*[20] Totuşi nu putem înlocui numele propriu, *Iocasta*, cu descripţia definită *mama lui Oedip* deoarece, dacă propoziţia *Oedip a vrut să se căsătorească cu Iocasta* este adevărată, propoziţia *Oedip a vrut să se căsătorească cu mama lui* este, evident, falsă pentru că Oedip nu a ştiut mulţi ani după căsătorie că Iocasta îi era mamă.

În mod similar, Paul poate fi o persoană care crede că Mihai Eminescu a scris poemul *Luceafărul* dar poate să nu ştie că numele *Eminescu* este un nume adoptat de poet în 1866, la insistenţa lui Iosif Vulcan care îi publică poezii în revista *Familia* şi că adevăratul nume al poetului era Mihail Eminovici. După principiul lui Leibniz, dacă propoziţia *Paul crede că Mihai Eminescu a scris 'Luceafărul'* este adevărată, atunci propoziţia *Paul crede că Mihail Eminovici a scris 'Luceafărul'* ar trebuie să fie şi ea adevărată, ceea ce nu este cazul deoarece Paul poate să nu ştie că Eminovici este numele adevărat al lui Eminescu.

În comparaţie cu semnificaţia propusă de Frege, termenul de «atitudine propoziţională» este folosit în ştiinţele cognitive într-un sens diferit, el desemnează stările mintale ale locutorului, intenţiile şi scopurile ilocuţionare ale acestuia (afirmaţie, ordin, întrebare etc.).

---

[20] Conform legendei, regele Tebei, Laios şi soţia lui, regina Iocasta, au fost preveniţi de un oracol că fiul lor îşi va ucide tatăl şi se va căsători cu mama. Hotărăsc să îl încredinţeze pe noul născut, Oedip, unui cioban, cu ordinul de a-l omorî. Ciobanului îi e milă de copil şi-l dă unui alt cioban care, la rândul lui, îl încredinţează regelui Corintului, Polybus. Pentru că nu are fii, Polybos îl adoptă pe Oedip şi îl creşte ca pe propriu său fiu. Când a devenit adult, Oedip a aflat tot de la oracol care îi va fi destinul. A încercat să-l evite părăsind Corintul şi plecând în exil. Pe drum a întâlnit un bătrân cu care intră în conflict şi îl ucide. Acest bătrân este Laios. A ajuns apoi la Teba care era terorizată de un monstru, sfinxul şi a reuşit să salveze cetatea rezolvând o întrebare – enigmă. În semn de recunoştinţă tebanii l-au proclamat rege şi i-au dat ca soţie pe Iocasta, de puţin timp văduvă. Deci, încercând să fugă de destin Oedip îl îndeplineşte fără s-o ştie. Mai târziu, în urma unor cercetări ca să afle cine l-a omorât pe Laios (ca să salveze Teba de o molimă cumplită) Oedip şi Iocasta au aflat teribilul adevăr. Ca să se pedepsească, Iocasta s-a sinucis, iar Oedip şi-a scos ochii. Apoi a părăsit Teba şi a plecat să cerşească pe drumurile Greciei, însoţit numai de fiica sa (şi a Iocastei), Antigona.

În Pragmatica Cognitivă, primul nivel de explicitare complexă este reprezentat de identificarea forţei ilocuţionară. Să reluăm parţial exemplul (14):

(15) «- Ion ţi-a înapoiat datoria?»

Formă logică: înapoia(ion, datoria, interlocutor)

Forma propoziţională: «Ion a înapoiat datoria interlocutorului (Maria)»

Explicitare de ordin superior: *întrebare (locutorul solicită să i se comunice o anumită informaţie).*

Discutând clasificările actelor de limbaj făcute de predecesori, Sperber şi Wilson identifică două mari categorii: acte de limbaj **instituţionale** şi acte de limbaj **non instituţionale**. Actele de limbaj instituţionale corespund unei părţi a performativelor lui Austin: botezul, depunerea de jurământ, sentinţa pronunţată de un judecător, declaraţia de război, numirea într-o funcţie, acordarea unei decoraţii, căsătoria etc. Actele de limbaj non instituţionale cuprind atitudinile propoziţionale, ca afirmaţia, îndemnul, avertizarea, sugestia etc.

Spre deosebire de Austin, care considera că actele de limbaj trebuie să fie identificate ca atare pentru a fi înţelese, Sperber şi Wilson consideră că numai actele de limbaj instituţionale nu se pot realiza în afara unei proceduri consacrate. În schimb, pentru actele de limbaj non instituţionale identificarea procedurii nu este necesară.

(16) Paul va reuşi să fie ales consilier municipal.

[***Interpretare***:

- ***Teoria clasică a actelor de limbaj***: *enunţul reprezintă o predicţie, pe care interlocutorul trebuie să o identifice pentru a înţelege ce i se spune («prevăd că Paul va fi ales consilier municipal»);*
- ***Teoria Pertinenţei***: *nu este necesar ca actul de predicţie să fie identificat ca atare, este suficient ca interlocutorul să înţeleagă că locutorul a spus ceva despre un eveniment viitor (alegerea consilierilor municipali, şi în particular alegerea lui Paul).*]

După Sperber şi Wilson, actele de limbaj instituţionale ar trebui să fie studiate de sociologie sau de ştiinţele ce cercetează instituţiile şi nu de către pragmatica lingvistică, care ar trebui să se ocupe numai de actele de limbaj non instituţionale. Această poziţie le permite să reducă clasificarea scopurilor ilocuţionare la trei: aserţiunea, directiva (ordin, îndemn etc.) şi întrebarea. Aceleaşi forme logice pot să apară în forme propoziţionale diferite, cu scopuri ilocuţionare diferite:

(17) a. «- Ai deschis fereastra.» [*afirmaţie, constatare*]

b. «- Deschide fereastra!» [*directivă*]

c. «- Ai deschis fereastra?» [*întrebare*]

Spre deosebire de filozofi ai limbajului care i-au precedat, Sperber şi Wilson contestă corespondenţa între forma enunţului (asertivă, imperativă sau interogativă) şi scopul ilocuţionar al enunţului, deoarece aceeaşi formă sintactică poate exprima scopuri ilocuţionare diferite:

(18) a. «- Avionul pleacă de la Bucureşti la 13.45.» [*aserţiune*]
b. «- Pleci mâine.» [*dispoziţie, comandă*]

[*Propoziţia (b), pronunţată cu un ton imperativ, poate avea forţa ilocuţionară a unui ordin, în ciuda formei sale, identică cu cea a propoziţiei asertive (a).*]

(19) a. «- La ce oră pleacă avionul Bucureşti-Londra?» [*întrebare*]
b. «- Cine nu a greşit niciodată? » [*întrebare retorică*]

[*Propoziţia (b) este la o formă interogativă, ca şi (a), dar exprimă o aserţiune, şi anume că orice persoană a greşit cel puţin o dată în viaţă.*]

(20) a. «- Pleacă imediat»/«- Termină!»/«- Ieşi afară!» [*directive - ordin*]
b. «- Sparge că plătesc!» [*ironie*]

[*În ciuda formei morfologice identice (la imperativ), numai verbele din (a) exprimă ordine. Pronunţată cu o mimică care să arate ironia locutorului, propoziţia (b) este mai degrabă un sfat sau un avertisment: cine începe să spargă vesela sau mobilele într-un local public (de obicei sub influenţa alcoolului), după aceea va trebui să plătească despăgubiri, el şi nu locutorul.*]

Cadrul cognitivist al teoriei lui Sperber şi Wilson contestă un alt aspect fundamental al teoriei «clasice» a actelor de limbaj. Austin a fundamentat identificarea actelor de limbaj pe distincţia între enunţurile constatative (caracterizate de capacitatea de a fi adevărate sau false) şi enunţurile performative (lipsite de valoare de adevăr dar care pot fi o reuşită sau un eşec). Un act de limbaj este reuşit dacă este executat conform regulilor de procedură, dar devine un eşec dacă etapele de executare nu sunt respectate, total sau parţial, în conformitate cu regulile de procedură (*v.* Capitolul 10).

Pentru cognitivişti, toate enunţurile sunt expresia unui gând, formulat în limbajul mintal. Din acest punct de vedere, enunţurile asertive (*fereastra e deschisă/închisă*) descriu stări de lucruri. Indicaţiile/ordinele (*deschide fereastra!*) exprimă o stare de lucruri dorită. Întrebările (*ai deschis fereastra*?) îi cer interlocutorului un răspuns care să elimine îndoielile în legătură cu o anumită stare de lucruri (fereastra este deschisă sau este închisă). În ceea ce priveşte interogativele parţiale, locutorul consideră pertinent un anumit răspuns la întrebare (*de ce ai deschi fereastra? când ai deschis fereastra? care fereastră a fost deschisă?* etc.).

Deşi orice act de limbaj stabileşte un anumit raport cu stări ale lumii, numai aserţiunile sunt apreciate în termeni de valoare de adevăr, deoarece exprimă un angajament pe care şi-l ia locutorul pe plan vericondiţional (fapt indicat de Maxima de Calitate a lui Grice şi de regula de sinceritate a lui Searle).

Noutatea adusă de teoria lui Sperber şi Wilson este aceea că angajamentul locutorului nu priveşte adevărul **enunţului** ci adevărul **gândului** reprezentat de propoziţia care descrie o anumită situaţie. O aserţiune, ca (18a) ar proveni din:

(17) d. «- Cred/consider/constat că ai deschis fereastra.»

O asemenea distincţie permite Pragmaticii Cognitive să explice faptul că, uneori, locutorii fac aserţiuni false deşi le fac cu bună credinţă (cum ar fi *balena e un peşte*, *soarele se învârteşte în jurul pământului* etc.): ei se angajează în privinţa adevărului convingerilor lor, şi se poate întâmpla să se înşele (Bracops, 2006: 115-116).

Implicaturile şi pertinenţa

Sperber şi Wilson încorporează implicaturile lui Grice în Teoria Pertinenţei, unde acestea constituie ansamblul de ipoteze necesare pentru a-i da enunţului o interpretare pertinentă şi, în acelaşi timp, coerentă. Din punct de vedere cognitiv, forma logică (adică relaţiile semantice între entităţi pe care le exprimă enunţul) şi forma propoziţională (care corespunde interpretării a ceea ce propoziţia spune, deci a gândului pe care locutorul vrea să-l comunice) declanşează procese inferenţiale ce implică mai multe tipuri de premise.

O primă categorie de premise este constituită de **cunoştinţele enciclopedice**, deci de ansamblul cunoştinţelor despre lume de care dispune o persoană (*v.* 1.2, p. 3).

(21) PROFESORUL: «- De ce Hannibal a trimis la Cartagina inelele cavalerilor romani căzuţi în bătălia de la Cannae?»
STUDENTUL: «- Ca să dea conducerii cartagineze o dovadă convingătoare a victoriei sale zdrobitoare împotriva romanilor.»
[*În acest dialog profesorul verifică dacă studentul are o serie de cunoştinţe de natură enciclopedică; studentul dovedeşte că are cunoştinţe despre cetatea antică Cartagina, despre războaiele punice, ca şi despre celebra victorie în bătălia de la Cannae, în apropierea oraşului cu acelaşi nume din sudul Italiei. În această bătălie generalul cartaginez Hannibal Barca a câştigat o victorie zdrobitoare asupra armatelor Republicii Romane, conduse de consulii Varro şi Paullus, în 216 î. Hr.*]

Alte grupuri de premise sunt constituite din cunoştinţele comune unui mare număr de persoane (**cunoştinţe general împărtăşite**) sau de un grup ceva mai restrâns de persoane (**cunoştinţe parţial împărtăşite**).

(22) PETRU: «- Mai ia o prăjitură!»
MARIA: «- Dulciurile îngraşă.»

[*Din răspunsul Mariei, Petru deduce că Maria nu o să mănânce o altă prăjitură, pe baza unui număr de cunoştinţe generale, cum ar fi aceea că dulciurile îngraşă şi că faptul de a fi gras este un lucru negativ atât pentru aspectul fizic, cât şi pentru sănătate.*]

(23) PETRU: «- Vrei un pahar de limonadă?»

MARIA: «- Băuturile acidulate îmi fac rău.»

[*Răspunsul Mariei este negativ, deci nu vrea să bea limonadă, bazat pe o informaţie specifică, şi anume că limonada oferită de Petru conţine gaz carbonic (cunoştinţe particulare împărtăşite).*]

O altă categorie de premise e legată de situaţia de comunicare lingvistică şi extralingvistică, adică de informaţiile obţinute din interpretarea enunţurilor precedente (pentru ca interpretarea noului enunţ să fie pertinentă şi coerentă cu informaţiile precedente) la care se adaugă poziţia spaţio-temporală a vorbitorilor:

(24) PETRU: «- Mai ia o prăjitură!»

MARIA: «- Ssst! Să nu te audă Victor!»

[*Răspunsul Mariei are ca primă premisă implicită că Victor nu ar trebuie să ştie că ea mănâncă mai multe prăjituri sau că ar putea fi tentată (de Petru) să mănânce mai mult de una. O asemenea premisă nu este disponibilă decât dacă dialogul se desfăşoară în anumite condiţii: dacă dialogul are loc după o remarcă a lui Victor, din care să rezulte că Maria ar trebui să evite dulciurile (s-a îngrăşat, are o cantitate peste normal de zahăr în sânge etc.), dacă Victor se găseşte în apropiere de Petru şi Maria şi ar putea să îi audă etc.*]

Deseori mai multe tipuri de cunoştinţe sunt implicate în procesele deductive:

(25) ION: «- Merg la alimentara din colţ să cumpăr cafea.»

MARIA: «- E trecut de ora nouă!»

[*În acest dialog, nici situaţia de comunicare, nici interpretarea enunţurilor precedente nu îl ajută pe Ion să interpreteze răspunsul Mariei, deoarece între mersul la alimentară şi oră nu există în aparenţă nici o legătură. În acest caz, Ion trebuie să folosească observaţia Mariei ca o premisă suplimentară, propoziţia (*e trecut de ora nouă*) fiind o reacţie la fraza pronunţată de Ion. Enunţul Mariei nu este pertinent decât dacă Ion recurge la cunoştinţe enciclopedice, şi anume că multe magazine se închid la ora 9 seara (cunoştinţe general împărtăşite). Această premisă permite să se deducă o altă informaţie – alimentara din colţ închide la ora 9 seara (cunoştinţe parţial împărtăşite), deci este inutil ca Ion să se ducă acolo.*]

Premisele suplimentare constituie pentru Sperber şi Wilson o **ambianţă cognitivă** caracteristică fiecărei persoane, formată din totalitatea cunoştinţelor de care dispune acea persoană, din ansamblul cunoştinţelor care îi sunt accesibile

etc. Contextul de comunicare este format dintr-o parte a acestei ambianţe cognitive, deoarece, în momentul interpretării unui enunţ, interlocutorul se găseşte în faţa unei multitudini de informaţii şi o alege pe cea care îi este folositoare pentru deducerea informaţiei pertinente.

Sperber şi Wilson oferă o nouă definiţie a contextului, care ar putea fi calificată drept «cognitivistă»:

Definiţia 9. Contextul unui enunţ

> Contextul cognitiv al unui enunţ este o construcţie psihologică, constituită din ambianţa cognitivă pe care interlocutorul o selecţionează pentru o submulţime a ipotezelor auditorului despre lume, folosite pentru a da enunţului o interpretare coerentă cu împrejurările comunicative generale. Acest context nu se limitează la ambianţa fizică sau la enunţurile care l-au precedat imediat, ci cuprinde şi aşteptări privind viitorul, ipoteze ştiinţifice sau credinţe religioase, amintiri despre diverse incidente, ipoteze culturale generale, păreri despre starea mintală şi psihică a vorbitorului; toate aceste elemente pot juca un rol în interpretare[21] (după Sperber/Wilson, 1986: 15-16).

Contextul cognitiv se schimbă mereu, practic pentru fiecare enunţ şi în fiecare circumstanţă; datorită principiului de pertinenţă, interlocutorul identifică şi delimitează din ansamblul informaţiilor disponibile pe acelea care conduc cu o mai mare probabilitate la o interpretare rezonabilă, coerentă şi pertinentă.

Interlocutorul alege informaţiile susceptibile să-l conducă la o interpretare pertinentă printr-un efort mintal rezonabil şi pertinent. Poate selecţiona: (i) informaţiile susceptibile să aibă un efect mai mare (în acest caz mărimea efortului este justificată de importanţa efectului) sau (ii) informaţiile cele mai accesibile (deci cele care necesită un efort mai mic).

Ambianţa cognitivă este importantă pentru comunicare în ansamblul ei şi priveşte pe toţi participanţii: se vorbeşte în acest caz de o **ambianţă cognitivă reciprocă** (constituită din informaţii lingvistice şi extralingvistice), care antrenează **principiul de manifestare reciprocă**. Acest concept exprimă faptul că, în comunicare, participanţii interacţionează prin manifestări explicite, în măsură mai mare sau mai mică.

Ambianţa cognitivă reciprocă este mai amplă dacă interlocutorii sunt prezenţi, în comparaţie cu o comunicare la telefon, printr-o scrisoare sau printr-un

---

[21] «A context is a psychological construct, a subset of the hearer's assumptions about the world. [...] [It] is not limited to information about the immediate physical environment or the immediately preceding utterances: expectations about the future, scientific hypotheses or religious beliefs, anecdotal memories, general cultural assumptions, beliefs about the mental state of the speaker may all play a role in interpretation.»

e-mail. Un dialog ca cel dintre profesor şi student în timpul unui examen are scopul de a verifica dacă ansamblul cunoştinţelor enciclopedice ale studentului corespunde unei anumite programe, pentru ca profesorul să poată să-l promoveze. La începutul predării unui curs, profesorul şi studenţii au în comun o anumită cantitate de cunoştinţe enciclopedice, această ambianţă cognitivă reciprocă se măreşte treptat de-a lungul săptămânilor sau lunilor în care se desfăşoară cursul. (Bracops, 2006).

Inferenţe non demonstrative

Ca şi teoria lui Grice, sistemul de inferenţe pe care se bazează Teoria Pertinenţei este non demonstrativ, stabilit printr-o logică 'prin predefinire' (*by default*), în sensul că este o logică care nu prezintă două categorii de garanţii: (i) nu se garantează adevărul premiselor şi (ii) adevărul premiselor nu garantează adevărul concluziei. Ipotezele privind intenţiile comunicative ale locutorului pe care şi le formulează interlocutorul sunt nesigure: uneori desfăşurarea ulterioară a conversaţiei confirmă ipoteza interlocutorului, dar aceasta nu poate fi demonstrată, deoarece ţine deseori de domeniul credinţelor sau convingerilor şi nu de domeniul cunoştinţelor. Premisele pot fi false sau neadecvate.

(26) PAUL: «- Mariei nu-i plac romanele istorice.»

PETRU: «- I-am cumpărat *Patul lui Procust* de Camil Petrescu. Ar fi trebuit să-i aleg altceva, poate un roman poliţist.»

[*Fraza arată că, în mod greşit, Petru crede că romanul* Patul lui Procust *de Camil Petrecu este un roman istoric; propoziţia lui Paul îl poate face să decidă să schimbe cartea pe care vrea să o dăruiască Mariei.*]

(27) [*Paul este întins în pat, pentru că este bolnav. În cameră, la oarecare distanţă de pat se găseşte un radio, de la care se poate auzi muzică*]:

PAUL: «- Muzica asta mă adoarme.»

PETRU: a. «- Atunci sting radioul.»
b. «- Atunci las radioul aprins.»

[*În acest exemplu, răspunsurile lui Petru arată că propoziţia lui Paul se pretează la două interpretări: răspunsul (a) pleacă de la ipoteza că Paul nu vrea să doarmă, iar (b) se bazează pe supoziţia contrară, că Paul vrea să doarmă. Dacă una dintre premise este neadecvată, înseamnă că la mijloc e o neînţelegere: dacă Paul vrea să doarmă, răspunsul (b) al lui Petru arată că nu a înţeles intenţiile comunicative ale lui Paul; dacă, dimpotrivă, Paul vrea să doarmă, răspunsul (a) a lui Petru arată că a interpretat greşit propoziţia pronunţată de Paul. Mai sunt, desigur, şi alte interpretări posibile, de exemplu că lui Paul respectiva muzică nu îi place, pentru că i se pare plictisitoare, sau dimpotrivă, că îi place pentru că i se pare relaxantă.*]

După ce a îmbogăţit enunţul prin intermediul explicaturilor, locutorii pot trece la o a doua fază, cea a proceselor inferenţiale propriu zise, care le permit să ajungă la o concluzie. Am arătat că primul nivel de interpretare (reprezentat de interpretarea lingvistică) este urmat de un al doilea nivel constituit de **interpretarea pragmatică şi inferenţială**, care conduce la o implicatură contextuală.

(28) PETRU: «- Vrei un pahar de coniac?»

PAUL: «- Sunt cu maşina, nu pot bea alcool.»

[*Prima explicitare pentru răspunsul lui Paul ar putea fi formulată ca «locutorul nu bea alcool», cu concluzia implicită «coniacul este o băutură alcoolică». Paul ar fi putut spune «nu beau coniac», dar alege forma de mai sus pentru a transmite, prin implicatură, ceva în plus, legat de relaţia hiponimelor cu hiperonimul lor: nu numai «coniacul este o băutură alcoolică», dar şi «whiskyul este băutură alcoolică», «rachiul este o băutură alcoolică», «ţuica este o băutură alcoolică» etc. Paul a avut intenţia să lărgească sfera de aplicaţie a răspunsului său, motiv pentru care a ales răspunsul de mai sus, considerându-l mai pertinent.*]

Teoria lui Sperber şi Wilson este vericondiţională: locutorul exprimă o propoziţie care este traducerea unui gând care descrie o stare de lucruri considerată reală. Locutorul garantează nu numai adevărul enunţului său, dar şi adevărul implicaturilor care sunt deduse din acest enunţ. Pentru Teoria Pertinenţei, procesul de interpretare pragmatică este un proces deductiv ce se manifestă atât la nivelul explicaturilor cât şi la nivelul implicaturilor.

Modelul lui Sperber şi Wilson dă socoteală şi de eşecul comunicării, care poate avea mai multe cauze:

(i) locutorul poate să deducă, de bună credinţă, o informaţie falsă:

(29) [*Paul se află în faţa casei familiei Popescu*]:

PAUL *se gândeşte*: «- La familia Popescu este cineva acasă, lumina e aprinsă în bucătărie.»

[*Paul crede sincer că familia Popescu, sau cel puţin o persoană din această familie este acasă; de fapt toţi membrii familiei sunt plecaţi, dar au uitat să stingă lumina în bucătărie.*]

(30) [*Maria priveşte calendarul din perete*]:

MARIA: «- Deci Ana a sosit azi, 15 mai.»

[*Maria face afirmaţia de bună credinţă. Totuşi informaţia nu este exactă pentru că Maria se uită la un calendar care nu a fost pus la zi.*]

(ii) locutorul îşi poate face inferenţele pornind de la premisă falsă sau inadecvată. Să reluăm exemplele (26) şi (27):

(31) PAUL (*care vorbeşte cu Petru*): «- Mariei nu îi plac romanele istorice.»

[***Inferenţele lui Petru:***
Context cognitiv (normă socială). *Un obiect oferit cadou trebuie să corespundă gusturilor persoanei care îl primeşte, în cazul nostru Maria.*
Premisa 1 (falsă). *Romanul* Patul lui Procust *de Camil Petrescu, cumpărat pentru a fi oferit Mariei, este un roman istoric.*
Premisa 2 (corectă). *Mariei nu îi plac romanele istorice.*
Concluzie: *Petru n-ar trebuie să-i facă cadou Mariei acest roman.*]

PETRU (*care îi răspunde lui Paul*): «- I-am cumpărat *Patul lui Procust* de Camil Petrescu. Ar fi trebuit să-i aleg altceva, poate un roman poliţist.»

(32) PAUL *(care îi răspunde lui Petru)*: « - Muzica asta mă adoarme.»

[a. ***Inferenţa$_1$ a lui Petru***:
Context cognitiv (normă socială): *Un prieten/o rudă trebuie să împlinească dorinţele rezonabile ale unui bolnav care nu poate să se ridice din pat.*
Premisă (posibil greşită)*: Paul vrea să doarmă.*]
PETRU *(care îi răspunde lui Petru):* «- Atunci las radioul aprins.»

[b. ***Inferenţa$_2$ a lui Petru***:
Context cognitiv (normă socială): *Un prieten/o rudă trebuie să împlinească dorinţele rezonabile ale unui bolnav obligat să nu se ridice din pat.*
Premisă (posibil greşită)*: Paul nu vrea să doarmă.*]

PETRU *(răspunde lui Paul)*: «- Atunci, sting radioul».]

(iii) locutorul poate produce un enunţ ambiguu, fără să-şi dea seama:

(33) PETRU: «- Unchiul meu e instructor.»
PAUL: «- Şi te-a ajutat să-ţi iei carnetul de şofer?»
PETRU: «- Sigur că nu, e instructor de schi.»

[*În română cuvântul* instructor *desemnează o persoană care instruieşte în mai multe domenii: instructor auto, de zbor, de schi, de tir, de înot, de fitness, de dans, de scufundare etc., iar Paul nu ştie la ce tip de instructor se referă Petru. E posibil că unele cunoştinţe enciclopedice (de exemplu faptul că Paul şi-a luat carnetul de şofer de curând) să-l facă să ajungă la ipoteza (greşită) că Paul vorbeşte despre un instructor auto.*]

(iv) locutorul produce un enunţ ambiguu pentru a-l surprinde pe interlocutor:

(34) PAUL: «- Sâmbătă toată gaşca am făcut-o lată rău!»
PETRU: «- De data asta ce prostie aţi mai făcut?»
PAUL: «- Nici o prostie, am petrecut pe cinste până dimineaţă.»

[*Paul se 'joacă' cu cele două semnificaţii ale expresiei familiare* a o face lată *care are două sensuri contrare: (i) «a face o poznă, o gafă o prostie» sau (ii) «a petrece straşnic, a face un mare chef» (DEX). Cunoştinţele enciclopedice*

(probabil faptul că respectivul grup de prieten mai face prostii) l-au făcut pe Petru să facă ipoteza (greşită) că Paul a folosit expresia în sensul (i).]

(v) locutorul poate să spună un lucru inexact, voluntar sau nu, iar mistificarea se poate situa la nivelul formei propoziţionale, la un nivel superior al explicaturii sau la nivelul premiselor:

(35) «- Rochia roşie cu mâneci bufante îmi place mult.»

[*Propoziţia este spusă unui interlocutor daltonist despre o rochie verde, pentru a-l induce în eroare.*]

(36) «- Este zece fără un sfert.»

[*Locutorul ştie că ceasul lui funcţionează bine şi că indică ora zece şi un sfert, dar vrea ca interlocutorul să nu plece imediat.*]

(37) «- Mă simt foarte rău.»

[*Informaţia este falsă, locutorul nu este bolnav dat nu vrea să se ducă la şcoală.*]

(38) «- Domnul director nu poate fi deranjat, este în şedinţă.»

[*Informaţia este dată de o secretară care ştie foarte bine că directorul este liber, dar că nu vrea să-l primească pe interlocutor.*]

În enunţurile (35) – (38) locutorul prezintă o informaţie despre care ştie că e falsă sub forma unei aserţiuni, înşelătoria fiind, deci, la nivelul explicaturii.

În alte situaţii, locutorul poate pleca de la premise incorecte, ca în exemplul (39); poate da informaţii incorecte intenţionat sau pentru că nu dispune de anumite informaţii enciclopedice, ca în exemplul (40):

(39) «- Maria nu este acasă, fereastra e deschisă, dar lumina e stinsă.»

[*Locutorul nu ştie că Maria stinge lumina când deschide fereastra ca să nu intre ţânţarii.*]

(40) PETRU: «- Ştii cine a fost Hannibal Barca?»

PAUL: «- E un personaj din filmul *Tăcerea mieilor* interpretat de Anthony Hopkins.»

[*Paul îi dă interlocutorului o informaţie greşită, făcând confuzie (intenţionat sau nu) între Hannibal Barca, general cartaginez (247-183 î. H.) considerat ca unul dintre cei mai mari tacticieni militari din istorie şi Hannibal Lecter, un personaj de ficţiune creat de scriitorul Thomas Harris, care apare în mai multe film, între altele în* Tăcerea mieilor, *unde acest rol este interpretat de actorul britanic Anthony Hopkins.*]

11.5. Discursul non literal

Distincţia dintre semnificaţia literală (semnificaţia elementelor constitutive ale enunţului conform codului lingvistic) şi semnificaţia non literală

(semnificaţia pe care locutorul vrea să o transmită şi care este diferită de semnificaţia literală) este fundamentală pentru teoria lui Paul Grice, care face diferenţa dintre semnificaţia naturală (sensul literal) şi cea non literală (sensul implicitat) (*v.* 8.1, p. 331).

John Searle a discutat de asemenea opoziţia sens literal *vs.* sens non literal în analiza actelor de limbaj indirecte (*v.* 10.3.4, p. 482) şi mai ales în analiza discursului metaforic sau ironic (*v.* 10.3.5, p. 488). Searle a arătat şi că sensul literal este o parte a sensului non literal: dacă propoziţia *poţi să-mi dai sarea?* este folosită pentru a formula un act de limbaj indirect, o solicitare (*dă-mi sarea!*), sensul literal (capacitatea interlocutorului de a da sarea) este o condiţie preliminară pentru actul de limbaj indirect ce se află în centrul sensului enunţiativ al propoziţiei.

Poziţia lui Sperber şi Wilson privind discursul non literal este divergentă faţă de ideile exprimate de predecesorii lor. Paul Grice şi John Searle s-au ocupat în principal de constituirea discursului literal, adică de un discurs în întregime explicit datorită prezenţei diferitelor categorii de informaţii asociate cu reguli pragmatice.[22] Un asemenea cadru teoretic implică ideea că discursul literar reprezintă modul de comunicare tipic şi foarte frecvent, faţă de care discursul non literal ar fi o folosire non literală şi marcată.[23] Din acest punct de vedere, opoziţia între termenii «discurs literal» *vs.* «discurs non literal» a trecut printr-o modificare similară cu cea a termenilor «figurat» *vs.* «non figurat».[24]

---

[22] Informaţiile la care ne referim sunt numite 'informaţii contextuale' în teoria lui Grice şi 'informaţii de background' în teoria lui Searle. Regulile pragmatice pentru sensul literal sunt maximele conversaţionale în sistemul lui Grice, iar pentru Searle – regulile constitutive ale actelor ilocuţionare.

[23] Reamintim că aici, termenii *marcat* vs. *non marcat* sunt folosiţi în sensul consacrat de Trubeţkoi care, în definirea neutralizării unei opoziţii fonologice, face diferenţa între termenul care prezintă o anumită caracteristică (termenul marcat) şi termenul lipsit de această caracteristică (termenul non marcat). De exemplu, trăsătura [± sonor] se manifestă sub forma sa marcată în cazul unei consoane sonore ca /b/, [+sonor], şi sub forma non marcată, [- sonor], pentru consoana surdă corespunzătoare /p/. Termenul non marcat are o distribuţie, deci o întrebuinţare, mai largă. În poziţie de neutralizare (adică când caracteristica opoziţiei este suspendată) elementul care apare este unitatea non-marcată; de exemplu în limba germană în poziţie finală, /b/ este pronunţat /p/. Acelaşi gen de suspendare (adică de neutralizare) a opoziţie se manifestă în cazul opoziţiei între lexemele *zi* şi *noapte*, pereche în care termenul non marcat este *zi*, folosit mai extins decât termenul non marcat *noapte* (sens marcat: *toată ziua/toată noaptea*; sens non marcat: *luni de zile/*luni de nopţi*, *ziua are 24 de ore/*noapte are 24 de ore* etc.). În sfârşit, în multe limbi trăsătura de gen se prezintă sub forma [±feminin], femininul fiind trăsătura marcată, nominalele având această trăsătura non marcată, [- feminin], deci masculinul cunoscând o folosire mai largă, ce include situaţiile de neutralizare.

[24] Poziţia acordată discursului literal de Grice şi Searle este similară cu poziţia clasică din retorică care considera discursul figurat în general şi figurile de stil în special ca reprezentând un ecart, o îndepărtare de discursul fără procedee stilistice particulare, care ar constitui norma. Tratarea figurilor de stil ca 'ecart', ca 'depărtare' de la un stil 'normal' a fost contestată de Tzvetan Todorov în cartea *Literatură şi semnificaţie* (Todorov, 1967).

Sperber şi Wilson au arătat că discursul non literal este mult mai frecvent decât discursul literal, deci discursul non literal pare să fie cel preferat de locutor, constituind, aşadar, un fel de «normă».

Dacă ne raportăm la clasificarea tripartită a actelor de limbaj acceptată de Teoria Pertinenţei (aserţiunea, îndemnul, interogaţia), constatăm că discursul non literal se regăseşte mai ales în aserţiuni, deci în clasa actelor de limbaj susceptibile de a avea o evaluare semantică vericondiţională.

Am arătat deja că, spre deosebire de Austin, Grice şi Searle, în Teoria Pertinenţei se consideră că angajamentul locutorului priveşte nu adevărul **propoziţiei**, ci adevărul **gândului transmis** de această propoziţie. Sperber şi Wilson disting în felul acesta adevărul gândului de adevărul propoziţiei, ceea ce le permite să traseze diferenţa între discursul literal şi cel non literal: valoarea de adevăr a gândului şi a propoziţiei sunt identice în discursul literal, dar aceste valori sunt diferite în cazul discursului non literal. Această definiţie poate relativiza caracterul literal sau nu al unui discurs, adică raportul care se manifestă între gândul pe care locutorul vrea să-l comunice şi enunţul prin care îl comunică.

Dacă un enunţ traduce exact gândul locutorului, enunţul are un sens literal:

(41) [*O vânzătoare, cinci minute înainte de ora de închidere a magazinului*]:

«- Doamnelor şi domnilor, magazinul se închide în cinci minute, vă rugăm să treceţi la casă!»

[*Enunţul traduce exact gândul locutorului, are sensul său literal.*]

Dacă înţelegerea enunţului implică operaţii deductive, atunci enunţul este folosit în sens non-literal:

(42) [*O vânzătoare, cinci minute înainte de ora de închidere a magazinului*]:

a. «- Doamnelor şi domnilor, este ora 12 fără cinci.»

b. «- Doamnelor şi domnilor, vă rugăm să achitaţi acum obiectele alese la casă.»

c. «- Doamnelor şi domnilor, vă mulţumim că aţi vizitat magazinul nostru şi vă aşteptăm din nou între 15 şi 19.»

[*Nici unul dintre enunţurile de mai sus nu exprimă literal gândul locutorului («magazinul se închide repede/în cinci minute»), dar clienţii pot deduce acest gând sau un gând foarte asemănător din oricare din enunţurile (a)-(c) printr-un proces deductiv:*

- în cazul enunţului (a), procesul deductiv este declanşat în mintea clienţilor de comportamentul neobişnuit al vânzătoarei, pentru că ştiu că o vânzătoare nu are obligaţia de a anunţa ora; informaţia dată de vânzătoare se explică numai dacă este legată de funcţionarea magazinului (cunoştinţe enciclopedice); datorită aceluiaşi tip de cunoştinţe, cel puţin o parte a clienţilor ştiu că multe magazine se închid între orele 12 şi 15; aceste două categorii de informaţii le permit să deducă gândul locutorului;

- *receptorii pot deduce gândul ce se află în spatele enunțului de la (b) tot datorită cunoştinţelor enciclopedice: un vânzător nu îi întrerupe pe clienții aflați în magazin şi care examinează mărfurile, pentru că speră că vor cumpăra ceva; dacă un vânzător întrerupe acest proces, înseamnă că a intervenit un alt motiv, probabil faptul că magazinul se va închide curând, situație care justifică apelul de a trece repede la casă ca să plătească ce au ales;*
- *pronunțând enunțul (c), vânzătoarea îşi ia rămas bun pe cumpărătorii ce se găsesc în magazin; regulile sociale ne învață că două sau mai multe persoane îşi iau rămas bun înainte de a se despărți – deci fraza este o invitație politicoasă de a pleca din magazin, solicitare care se justifică numai prin faptul că magazinul se va închide curând; altminteri, vânzătorii au interesul să îi lase pe clienți în magazin cât mai mult, în speranța că mărfurile expuse le vor place şi le vor cumpăra.*]

Procesele descrise în (42) arată că interlocutorul poate deduce corect dintr-un enunț non literal gândul locutorului pentru că, între altele, implicaturile sunt adecvate. Dacă contextul nu este adecvat, raționamentul nu reuşeşte să identifice gândul locutorului:

(43) [*O vânzătoare, cinci minute înainte de închiderea magazinului*]:

«- Doamnelor şi domnilor, afară continuă să ningă.»

[*Dintr-un asemenea enunț, interlocutorul nu poate deduce gândul «magazinul se închide peste cinci minute» pentru că între enunț şi gând nu există nici un punct comun.*]

O altă constatare originală a teoriei lui Sperber şi Wilson priveşte încă o caracteristică importantă a procesului de interpretare: mecanismele interpretative sunt aceleaşi pentru enunțurile literale şi pentru cele non literale. Locutorul decide să recurgă la o interpretare non-literală a discursului conform principiului pertinenței şi această opțiune este extrem de frecventă.

Din acest motiv, fondatorii Teoriei Pertinenței au acordat o importanță deosebită discursului non literal, pe care îl clasifică în patru categorii: acte de limbaj indirecte, discursul aproximativ, discursul figurat şi discursul fictional.

11.5.1. Acte de limbaj indirecte

După cum am arătat, actele de limbaj indirecte au fost studiate de Austin, Grice şi Searle (*v.* 10.3.4, p. 482), care au numit astfel actele de limbaj realizate indirect, prin intermediul unui alt act de limbaj. De exemplu, o întrebare ca *vrei să deschizi uşa?* realizează deseori o solicitare: *deschide uşa!*

Locutorul este liber să se exprime folosind un act de limbaj direct sau indirect: alege actul de limbaj indirect dacă îl consideră mai adecvat (din punct de vedere al cantității de informație, al efortului deductiv, al regulilor de politețe etc.) ca să-şi transmită mesajul în integralitatea sa.

Există o întreagă serie de motive care fac ca actul de limbaj indirect să fie, pentru locutor, mai pertinent decât un act de limbaj direct, cum ar fi regulile de politeţe, dorinţa de a câştiga bunăvoinţa interlocutorului, dorinţa de a atrage atenţia prin folosirea unui enunţ mai puţin banal, deci mai frapant etc. În exemplele care urmează, locutorul a ales să exprime un îndemn, o indicaţie, o rugăminte într-o formă indirectă, printr-o frază interogativă sau printr-un condiţional (în locul unei fraze la imperativ sau la indicativ) pentru că e mai amabilă, mai politicoasă, deci cu şanse mai mari de a suscita adeziunea interlocutorului:

(44) «- Vrei să deschizi uşa?»

[*Gândul locutorului: «Deschide uşa!»*]

(45) «- Aici în cameră e foarte frig.»

[*Gândul locutorului: «Închide fereastra!»*]

(46) «- Poţi să-mi dai solniţa?»

[*Gândul locutorului: «Dă-mi solniţa!»*]

(47) «- Aş prefera să nu văd spectacolul!»

[*Gândul locutorului: «Hai să nu mergem la spectacol»*]

Actele de limbaj indirecte prezintă două caracteristici fundamentale: (i) **propoziţia ce rezultă seamănă cu gândul pe care îl exprimă,** iar această similitudine trebuie să fie suficient de mare ca să conţină cel puţin o implicaţie comună; (ii) **parafraza literală este întotdeauna posibilă.**

11.5.2. Discursul aproximativ

Uneori condiţiile de comunicare impun locutorilor să transmită informaţii aproximative, dar care să prezinte suficiente similitudini cu gândul lor.

(48) [*Dialogul se desfăşoară între Paul, care e economist, şi Maria, care a făcut studii de lingvistică*]:

PAUL: «- De ce unele cuvinte din limba chineză se scriu în două feluri, *Peking* şi *Beijing*, *taoism* sau *daoism*?»

MARIA: «- Pentru că în limba chineză nu se face diferenţă între sunetele /p/ şi /b/, /t/ şi /d/, /f/ şi /v/ etc.»

[***Gândul Mariei****: Trăsătura fonologică de sonoritate nu este fonologică în chineză, în această limbă tranşele sonore /p/ şi /b/, /t/ şi /d/ etc. nu comută, aceste tranşe sonore nu sunt foneme, ci variante de foneme.*

Explicaţia răspunsului aproximativ*: Maria nu dă o descriere ştiinţifică fenomenului ci îl descrie folosind termeni cât mai simpli pentru că presupune că Paul*

nu cunoaşte sensul unor termeni tehnici cum ar fi «fonem», «comutare», «variante de fonem» etc. Ea îşi adaptează discursul la cunoştinţele enciclopedice ale interlocutorului, căruia îi dă un răspuns aproximativ dar pe care este în măsură să-l înţeleagă.]

(49) [*Pierre, care este francez, face cunoştinţă cu Paul, un tânăr român*]:

RADU: «- Unde locuieşti?»
PIERRE: «- Locuiesc în Paris. Dar tu?»
RADU: «- Locuiesc în Bucureşti.»

[***Gândul lui Pierre:*** *«Locuiesc la Neuilly-sur-Seine»;*
Gândul lui Radu: *«Locuiesc în comuna Chiajna»;*
Explicaţia răspunsului aproximativ: *Pierre presupune că un străin, ca Radu, nu a auzit de comuna Neuilly-sur-Seine, dar e sigur că Radu cunoaşte numele oraşului Paris. Deoarece comuna Neuilly-sur-Seine este situată foarte aproape de Paris, lângă pădurea Bois de Boulogne, consideră că răspunsul său este suficient de precis şi mult mai uşor de înţeles pentru Radu decât «Locuiesc la Neuilly-sir-Seine». Acelaşi tip de raţionament l-a făcut şi Radu, dat fiind că localitatea unde locuieşte, comuna Chiajna, se găseşte în nordul Bucureştiului, în continuarea cartierului Militari.*]

(50) PAUL: «- Cât e ceasul?»
MARIA: (*îşi priveşte ceasul*) «- E zece şi cinci.»

[***Gândul Mariei:*** *Este ora zece, 4 minute, 35 de secunde.*
Explicaţia răspunsului aproximativ: *Datorită cunoştinţelor enciclopedice Maria ştie că, de obicei, o persoană vrea să ştie ora cu o oarecare aproximaţie, de obicei de 2-3 minute. De altfel, dacă ar fi spus ora specificând secundele, în momentul în care şi-ar fi terminat enunţul ora ar fi diferită. Decide deci să răspundă la întrebarea lui Paul spunându-i ora cu o aproximare inferioară unui minut.*]

În cadrul teoriei lui Searle, enunţuri ca (48) – (50) ar fi considerate ca inexacte, deci mincinoase, constituind infracţiuni la regula de sinceritate. Sperber şi Wilson consideră că aceste enunţuri aproximative nu sunt minciuni, deoarece locutorul nu a avut intenţia manifestă de a-şi înşela interlocutorul. Dimpotrivă, un răspuns aproximativ este de multe ori manifestarea unei preocupări a locutorului de a-şi adapta discursul la universul de cunoştinţe al interlocutorului (cel mai adesea, la cunoştinţele sale enciclopedice). Este un efort pe care îl fac constant învăţătorii sau profesorii în explicaţiile date elevilor, medicii în dialogul lor cu pacienţii, şi în general specialiştii într-un anumit domeniu când se adresează publicului larg.

Enunţul aproximativ poate avea o parafrază literală; în plus, universul de cunoştinţe al interlocutorului este îmbogăţit cu un anumit număr de cunoştinţe adevărate (că în limba chineză nu se face diferenţa între tranşe sonore

care în limbile indo-europene au o funcţie distinctivă, că Pierre locuieşte în zona de centru-nord a Franţei, în regiunea Île-de-France, iar Radu în judeţul Ilfov, în regiunea care istoric face parte din Muntenia etc.)

De multe ori caracterul aproximativ al enunţului este determinat de un singur cuvânt, care poate fi caracterizat ca «vag»:

(51) MARIA: «- Paul mi-a adus un buchet de flori mare.»

[*Paul i-a adus Mariei un buchet format din 15 trandafiri roşii.*]

(52) [*Maria îi spune lui Paul care îşi face valiza*]:

MARIA: «- Ţi-ai luat prea multe pulovăre»

[*Paul a pus în valiză 12 pulovăre.*]

(53) PAUL: «- Ioana este prea tânără ca să se mărite.»

[*Ioana are 14 ani, trei luni şi 15 zile.*]

Este vorba de enunţuri în care raportul dintre termenul vag şi termenul exact poate să fie: de hiponim – hiperonim (trandafir $\supset$ floare), evaluare subiectivă (privind numărul de pulovere necesare într-o călătorie), constatări legale (vârsta minimă permisă de lege pentru căsătorie).

După Sperber şi Wilson, locutorul alege un răspuns aproximativ dacă este mai pertinent într-un anumit context comunicativ. Un răspuns aproximativ cere un efort de interpretare mai puţin mare, dar asigură în acelaşi timp un efect cognitiv satisfăcător.

Faptul că enunţurile aproximative nu constituie nişte minciuni rezultă din cadrul conceptul general al Teoriei Pertinenţei: persoana care pronunţă un enunţ asertiv nu îşi ia nici un angajament privind adevărul gândului reprodus de propoziţie (în procesul de codificare) şi nici privind implicaţiile contextuale pe care interlocutorul le poate deduce (procesul de decodificare-interpretare).

11.5.3. Discursul figurat

Explicitarea caracterului pertinent al discursului figurat în general şi al figurilor de stil în particular se bazează pe critica adusă teoriei lui Grice în legătură cu figurile retorice ce apar în conversaţie.

În cadrul general al teoriei implicaturilor conversaţionale, enunţurile sunt susceptibile să primească o interpretare compatibilă cu maximele conversaţionale, ce pot fi respectate sau exploatate (adică nerespectate în mod intenţionat, pentru că locutorul vrea să obţină un anumit efect). În cazul figurilor retorice, implicaturile par să înlocuiască semnificaţia enunţului, după un mecanismul descris şi de retorica clasică, unde se consideră că sensul 'propriu' este înlocuit de sensul 'figurat'.

O asemenea prezentare ar implica, după Sperber şi Wilson, ipoteza existenţei unui dublu mecanism de interpretare, ipoteză pe care Grice, de altminteri, nu o explicitează: ar exista un anumit proces de interpretare pentru figurile retorice şi un alt tip de proces pentru înţelegerea enunţurilor 'normale'. Înlocuirea semnificaţiei enunţului cu implicaturile sale arată că, după Grice, în discursul figurat, locutorul afirmă ceea ce ştie că e fals, situaţie care conduce la o violare reală a Maximei de Calitate şi nu o simplă exploatare (adică o violare aparentă) a acestei maxime.

În afara acestei observaţii, Sperber şi Wilson formulează alte câteva obiecţii la teoria lui Grice:

(i) figurile retorice nu ţin cont de toate posibilele relaţii semantice şi/sau sintactice ale enunţului. De exemplu, o inversare a funcţiilor semantice ale sintagmelor nominale însoţite de o permutare a rolurilor sintactice: în multe limbi nu există figuri de stil bazate pe inversarea rolurilor subiect – obiect/agent – pacient (*ursul l-a mâncat pe vânător* vs. *vânătorul l-a mâncat pe urs*) dacă o asemenea modificare conduce la o informaţie evident falsă (Bracops, 2006: 131). Există, deci, mecanisme sintactice şi/sau semantice care nu sunt exploatate în producerea figurilor retorice. Totuşi, exemplul din Martine Bracops nu este bine ales pentru că în română, de exemplu, se întâlnesc folosiri prin antifrază[25] a mecanismului invocat: dacă o persoană mai slabă (din punct de vedere social, economic, fizic etc.) ajunge să domine sau să învingă pe cineva mai tare, se spune *de data asta am văzut un lup mâncat de oaie*.

Am putea cita în favoarea tezei lui Sperber şi Wilson cazul metaforelor imposibile tratate de Grupul μ (Dubois *et alii* 1970), grup care a introdus o unitate semantică nouă (alături de semem, arhisemem, arhilexem, clasem), şi anume metasememul, definit ca «figura care înlocuieşte un semem cu un altul» (Dubois *et alii*, 1970: 92). Aceste înlocuiri nu sunt posibile întotdeauna. De exemplu, o metaforă este posibilă numai dacă cele două sememe (cel al cuvântului ce va fi înlocuit şi cel al cuvântul pe care îl va înlocui) au cel puţin un sem în comun (intersecţie semică). De exemplu *mesteacăn* poate fi folosit ca metaforă pentru *tânără*, pentru că cele două lexeme au în comun semul [+flexibil]. În schimb, *flexibil* nu poate constitui o metaforă pentru *verde*, în ciuda faptului că cele două adjective pot indica proprietăţi ale mesteacănului, pentru că cele două sememe nu prezintă o intersecţie semică. În acest caz, transferul metaforic ce constă din înlocuirea unui semem cu un altul nu poate fi făcut, metafora fiind, în consecinţă, imposibilă (Dubois *et alii*, 1970: 108-109).

---

[25] Amintim că antifraza este o figură retorică în care, din cauză că locutorului îi e teamă, are scrupule sau este ironic, se foloseşte un nume propriu, o frază, o locuţiune cu intenţia de a exprima contrariul a ceea ce se spune. De exemplu, un locutor poate spune despre cineva: *a moştenit inteligenţa de la tatăl lui* (despre care se ştie că este o persoană nu tocmai inteligentă) pentru a spune contrariul – nu e deloc inteligent, iar ceea ce a moştenit e mai degrabă prostia.

Metaforele imposibile fac parte dintre cazurile în care mecanismele figurilor retorice nu pot fi folosite.

(ii) violarea Maximei de Calitate nu este suficientă pentru producerea figurilor de stil:

(54) [*Paul îi face cadou Mariei trei cărţi de George Călinescu şi spune*]:

a. «- Îţi fac cadou aceste trei cărţi scrise de George Călinescu.»

b. «- Îţi fac cadou aceste trei cărţi scrise de Camil Petrescu.»

c. «- Îţi fac cadou aceste patru cărţi scrise de George Călinescu.»

d. «- Îţi fac cadou aceste două cărţi scrise de George Călinescu.»

[*Violarea Maximei de Calitate nu produce figuri de stil, o asemenea încălcare nu transformă pe (b) în antifrază ironică sau într-o metaforă, nici pe (c) în hiperbolă sau pe (d) în litotă.*]

(iii) există figuri de stil care nu violează Maxima de Calitate, ca o litotă (exemplul 55) sau o hiperbolă (exemplu 56), care nu sunt false; locutorul numai situează informaţia la un grad mai scăzut, respectiv mai înalt decât în realitate:

(55) Paul nu e **deosebit de frumos**.

[*În realitate Paul este destul de urât.*]

(56) Am pe birou **un munte de hârtii**.

[*Oricâte hârtii s-ar găsi pe biroul locutorului, grămada pe care o formează nu poate avea dimensiunile unui munte; afirmaţia este, evident, o exagerare.*]

(iv) figurile retorice care violează Maxima de Calitate, ca hiperbola sau antifraza ironică, pot fi reluate sub forma unor propoziţii interogative. Această modificare permite păstrarea caracterului figurat al enunţului care, în plus, devine veridic, adică conform Maximei de Calitate. La fel, metafora asertivă dacă este supusă transformării negative sau interogative îşi păstrează caracterul metaforic dar devine veridică:

(57) a. «- Vă mulţumesc pentru această petrecere atât de reuşită!»

b. «- Îmi permiteţi să vă mulţumesc pentru această petrecere atât de reuşită?»

[*Dacă petrecerea nu a fost reuşită, enunţul (a) este o antifrază ironică, în contradicţie cu Maxima de Calitate. Enunţul (b) continuă să fie ironic, dar a devenit veridic.*]

(58) a. «- Am o **tonă de cărţi** de citit pentru şcoală.»

b. «- Chiar ai **o tonă cărţi** de citit pentru şcoală?»

[*În (a) sintagma* o tonă de cărţi *este o hiperbolă care violează Maxima de Calitate. Aceeaşi hiperbolă în (b) nu mai încalcă Maxima de Calitate, pentru că enunţul este interogativ.*]

(59) a. Viorel e un **măgar**.

b. Oare Viorel e un **măgar**?

c. Viorel nu e un **măgar**.

[*În (a) metafora asertivă* Viorel e un măgar *nu respectă Maxima de Calitate, Viorel fiind un băiat. În propoziția (b) cuvântul* măgar *își păstrează sensul metaforic dar nu mai este în contradicție cu Maxima de Calitate. Propoziția (c) conține metafora dar respectă și Maxima de Calitate, pentru că forma sa negativă se pretează la două lecturi: (i) Viorel nu e un măgar, e un băiat (negarea sensului propriu); (ii) Viorel nu e un măgar, pentru că nu e nici mărginit, nici încăpățânat, nici obraznic (negarea sensului metaforic).*]

În urma acestor considerații, Sperber și Wilson ajung la concluzia că operațiile de codificare și de interpretare al figurilor retorice nu se reduce la violarea Maximei de Calitate, așa cum sugera Grice. Discursul figurat nu funcționează numai pe baza implicaturilor, deoarece implicaturile pragmatice caracterizează nu numai discursul figurat ci și discursul non figurat.

Interpretarea discursului figurat implică, în plus, factori psihologici, ce cuprind universul imaginativ, care prezintă particularități de la individ la individ sau de la grup de indivizi la grup de indivizi: anumite elemente aparțin unei singure persoane, altele – unui grup (o familie, mai mulți prieteni, un grup de colegi), sau comunității lingvistice (în întregime sau în mare parte).[26]

Folosirea discursului figurat se supune unui alt principiu fundamental din teoria lui Sperber și Wilson, conform căreia acest tip de discurs este folosit de locutor pentru că îl consideră cel mai pertinent posibil. Discursul figurat nu funcționează diferit de enunțurile literale sau de actele de limbaj indirecte: toate aceste tipuri de discurs reprezintă transpunerea lingvistică a gândurilor pe care locutorul vrea să le transmită. Enunțul figurat ales de locutor în locul enunțului literal trebuie să prezinte suficiente similitudini contextuale cu gândul pentru a face ca interpretarea sa să fie suficient de ușoară.

[26] Cuvântul care desemnează măgarul are semnificații metaforice diferite în diferitele culturi. În franceză și în italiană, *âne*, respectiv *asino*, desemnează metaforic un individ mărginit, care înțelege greu sau nu înțelege de loc, fiind sinonim cu *prost*, *idiot*, *ignorant*, *imbecil* (cf. *Petit Robert*). Termenul era foarte folosit în mediul școlar, iar în școlile franceze în trecut elevii leneși erau pedepsiți uneori cu obligația de a purta așa numita *bonnet d'âne*, o tichiuță pe care erau cusute două urechi lungi ca cele de măgar. În tradiția biblică măgarul sau asinul este animalul care muncește pentru om, un simbol al umilinței și al suferinței. Acest sens se regăsește în expresia din limba engleză *the donkey work*, lit. «munca măgarului» ce desemnează o muncă grea, chinuitoare. În română, după *DEX*, cuvântul desemnează metaforic un om prost, încăpățânat sau obraznic.

11.5.4. Ironia

În cadrul efectelor semantice, Sperber și Wilson discută și despre efectele stilistice, mai ales despre ironie, tratată de Grice ca un fenomen apropiat de sensul metaforic sau de sensul hiperbolic.[27] După Grice, un enunț ironic spune explicit ceva și implicit altceva, deseori sensul implicitat fiind în contrast cu sensul explicit.

Spre deosebire de Grice, Sperber și Wilson consideră că ironia nu implică o procedură semantică specială. După ei, ironia rezultă dintr-o interpretare semantică «în ecou», exprimând atitudinea sau opiniile pe care emițătorul o atribuie tacit altcuiva.[28]

(60) [*Petru și Maria au fost la o petrecere și se pregătesc să plece*]:

PETRU: « - A fost o petrecere grozavă!»

MARIA: a. [*veselă*] «- Grozavă!»

b. [*mirată*] «- Grozavă?»

c. [*cu dispreț*]: «- Grozavă!?!»

[*În (a) Maria răspunde în ecou, ca să indice că este de acord cu Petru; în (b) Maria indică că este uimită de remarca lui Petru, iar în (c) exprimă faptul că este în dezacord cu părerea lui Petru despre petrecere.*]

Interpretările (60a-c) ar putea fi reformulate astfel:

(61) a. Maria crede că este corect să se spună/să se considere că petrecerea a fost grozavă.

b. Maria se întreabă dacă este corect să se spună/să se considere că petrecerea a fost grozavă.

c. Maria crede că nu este corect să se spună/să se considere că petrecerea a fost grozavă.

Mesajul transmis de enunțurile din (60) se găsește incorporat într-o descriere de ordin superior, constând dintr-un act de limbaj de atitudine propozițională, care comunică părerile ce aparțin, după Maria, altcuiva (în exemplul nostru, lui Petru, căruia îi atribuie o sinceră apreciere a petrecerii) și propria părere. Pentru a înțelege ceea ce Maria vrea să transmită, Petru trebuie să identifice nu numai semnificația enunțului, dar și părerea Mariei ca și evaluarea pe care Maria i-o atribuie.

---

[27] După cum am menționat deja, Searle a subliniat faptul că acest cadru conceptual conduce la dificultăți teoretice. A arătat că între enunțurile metaforice sau ironice, pe de o parte, și enunțurile având o semnificație non-naturală (care formează între altele acte de limbaj indirecte) există nu numai similitudini între ceea ce locutorul **spune** și ceea ce locutorul **vrea să spună**, dar și diferențe importante (*v.* 10.3.5, p. 488).

[28] Sperber și Wilson asociază folosirea ironică a unui enunț cu distincția dintre folosirea unei expresii și menționarea unei expresii. În folosirea ironică, e vorba deseori de o menționare implicită, apropiată de stilul indirect liber.

Dintre aceste enunţuri «în ecou», emiţătorul poate transmite un evantai de semnificaţii, mergând de la susţinerea afirmaţiei interlocutorului, (60a), până la o totală respingere, ca în (60c). Un enunţ «în ecou» poate exprima multe alte atitudini, cum ar fi uimirea, iritarea, scepticismul, amuzamentul, perplexitatea etc. Enunţul (60c) e simultan ironic şi în ecou: ironia verbală constă în reluarea frazei interlocutorului (Maria îi atribuie un anumit gând – o foarte bună părere despre petrecere), la care adaugă propria atitudine de contrarietate faţă de acest gând atribuit lui Petru. Explicaţia tuturor acestor efecte se bazează tocmai pe tratarea ironiei ca menţionare, ca «ecou».

Există mai multe forme de ecou în discursul ironic. Unele enunţuri ironice sunt rezultatul unui ecou imediat (ca în (60), (61) şi (62)). Altele – un ecou depărtat, ca în (63):

(62) PETRU: «- Ana este o persoană bine crescută, foarte politicoasă.»

MARIA: «- Da, **bine crescută şi politicoasă**! Grosolăniile pe care le spune o dovedesc.»

[***Ecou imediat:*** *ironia se realizează prin reluarea unui fragment din propoziţia interlocutorului, menţionarea este explicită.*]

(63) [*Petru vorbeşte la telefon cu Maria*]:

PETRU: « - Ştiu că eşti în timpul unei şedinţe, dar a trebuit să te sun pentru că am nevoie de un document care e acasă şi am uitat să iau cu mine cheile. **Da, ştiu că tu nu uiţi niciodată nimic!**»

[***Ecou depărtat:*** *partea evidenţiată a enunţurilor lui Petru trimite la o frază pronunţată în precedenţă de Maria, de tipul* ***eu nu uit nimic niciodată****, frază pronunţată probabil de mai multe ori; această propoziţie a Mariei nu este prezentă în conversaţia din (63), ci numai ecoul ei.*]

Mai există şi alte tipuri de «ecouri»: Sperber şi Wilson citează enunţurile ironice provenind în (64) de la un ecou foarte depărtat, în (65) de la un ecou anticipat, în (66) de la un ecou subînţeles, sau chiar de la un ecou evocat, ca în (67):

(64) Când am văzut ce greşeli face secretara în redactarea corespondenţei am concediat-o. **Ştiu, ar fi trebuit să-mi spun «numai cine nu munceşte nu greşeşte»** şi să o las să continue.

[***Ecou foarte depărtat:*** *ironia se manifestă faţă de o expresie ce face parte din cunoştinţele enciclopedice ale locutorului. Locutorul îşi exprimă ironia faţă de această zicală, pe care o consideră prea tolerantă.*]

(65) Paul a cumpărat cartea asta de filozofie ca să-şi impresioneze prietenii, nu ca să o citească. Desigur, **cu cartea pusă la vedere pe birou, o să tot vorbească despre ea, cu un surâs de falsă modestie!**

[***Ecou anticipat:*** *ironia în ecou este anticipată şi priveşte viitoarele comentarii ale lui Paul despre cartea de filozofie pe care nu o va citi, dar pe care se va preface că o cunoaşte.*]

(66) «- **De ce nu îmi dai numerele câştigătoare la loto,** dacă tot le ştii pe toate?!»

[***Ecou subînţeles:*** *ironia în ecou este subînţeleasă şi provocată de părerea excesiv de bună despre sine şi despre cunoştinţele proprii afişate de interlocutor.*]

(67) «- **Ce cameră confortabilă!** Chiar trebuie să dormim aici?»

[***Ecou evocat:*** *acest enunţ este pronunţat de un călător care ajunge într-o cameră de hotel sordidă; enunţul face ecou speranţei dezamăgite, ca şi cum proprietarul hotelului i-ar fi spus: «camera dumneavoastră e foarte confortabilă».*]

Discursul ironic prezintă o întreagă serie de caracteristici. Ironia poate să se exprime printr-o schimbare bruscă de registru, cu trecerea la un stil pompos sau invers, la un stil familiar, prin citarea greşită a unor expresii etc.

(68) a. «- Ce vrei de la sufletul meu, **domnule** Finichi?» «- Să participaţi la completarea albumului meu de imagini fotografice. Am şi un titlu. Formidabil. Cam **ciupit** după un film, dar merge. „Pensiunea nebunilor"! Ce ziceţi?» «- Eşti **diliu**! Asta-i tot ce pot să spun.» «- Sunt! Nu vă contrazic! Acum vă las în braţele lui **Orfeu**, să faceţi **nani**! Cred că simţiţi o **ţârişică** de somn, nu?» «- Vrei să zici, în braţele lui **Morfeu**...» «- Nu, nu! Orfeu! Pentru că lângă odaia dumneavoastră locuieşte cel mai zgomotos reprezentant al său. N-are **liră**, dar posedă magnetofon. Pe mâine, **maestre** Conan!» (Vlad Muşatescu, *De-a puia gaia*)

[*Efectul comic rezultă din ironia şi autoironia locutorului-narator ca şi din ciocnirea unui stil politicos (*domnule, maestre, *forma de politeţe a verbelor şi pronumelor (*să **participaţi**, nu **vă** contrazic*), a unor termeni a căror folosire necesită cunoştinţe de cultură (*Orfeu, Morfeu, liră*) cu termeni din registrul familiar (*ciupit, diliu, a face nani, o ţârişică*).*]

În alte situaţii ironia derivă din contrastul între 'realitatea' din universul narativ al povestirii şi cuvintele unuia dintre personaje, uneori dublate de repetiţii care, a doua oară, devin ironii în ecou depărtat :

(69) **Mi s-a-ntâmplat să pierz un amic, un bun amic,** şi nu mă pot căi îndestul de această nereparabilă pierdere; de aceea trebuie să spun, oricui vrea să m-asculte, trista mea întâmplare. [...]

[*Naratorul povesteşte că i-a solicitat acestui prieten o scrisoare de recomandare; prietenul scrie o scrisoarea pe care i-o citeşte – e plină de laude. Din păcate la birt, chelnerul varsă din greşeală borşul peste scrisoare şi plicul se dezlipeşte. Naratorul vede că în scrisoarea «amicul» îl bârfeşte şi insistă ca să nu fie ajutat. Se întoarce la prieten şi îi citează fragmente din scrisoare.*]

«– De unde ştii astea?»
«– Din scrisoarea d-tale. »
«– A! domnule, strigă indignat amicul... Ai deschis scrisoarea!... Asta e o infamie!»

Se-nţelege că după infamia ce am comis, orice legătură între mine şi amicul meu a trebuit să se rupă... **Ah! cât de rău îmi pare! am pierdut un atât de bun amic.** (I. L. Caragiale, *Infamie*)

[*Cuvintele naratorului sunt auto-ironice, aşa-zisul 'bun amic' este în realitate o persoană ostilă, un duşman care poartă ipocrit masca de prieten. Produce un efect comic şi faptul că autorul scrisorii, în loc să recunoască că a avut un comportament ostil şi ipocrit, se indignează că naratorul i-a citit scrisoarea şi califică gestul drept o infamie. Naratorul reia, ironic, expresia (*infamia ce am comis*) şi repetă fraza din incipitul textului privind pierderea 'bunului amic', afirmaţie acum evident ironică, în ecou depărtat, ca ironiile din (63) sau (64).*]

Mecanismul ironiei prezintă, deci, o anumită asimetrie: pentru a face o evaluare negativă se foloseşte termenul pozitiv (*foarte isteţ* pentru *o mare prostie*, *ce eleganţă* pentru *ce grosolănie*, *mare succes* pentru *jalnic eşec* etc. (v. Bracops, 2006: 135). Acest tip de discurs ironic face apel la norme generale împărtăşite.

Alte enunţuri ironice sunt mai speciale, de exemplu cele care exprimă judecăţi critice ale locutorului faţă de persoane sau situaţii:

(70) Victor e şiret ca o vulpe.

[*Acest enunţ este ironic dacă locutorul crede că Victor este o persoană naivă sau credulă.*]

(71) Ana e o femeie de o mare frumuseţe.

[*Propoziţia este ironică dacă Ana este considerată o femeie urâtă.*]

(72) «- Mulţumesc, sunteţi extrem de amabil.»

[*Dacă locutorul îi spune aceste cuvinte la ghişeu unui funcţionar care a fost nepoliticos, enunţul este ironic.*]

Enunţurile ironice exprimând criticile personale ale locutorului de obicei nu sunt ecoul unei amintiri, fac mai degrabă referinţă la o normă (de şiretenie, de frumuseţe, de amabilitate) căreia situaţia prezentată nu i se conformează.

Interlocutorul reuşeşte să identifice folosirea ironică dacă reuşeşte să identifice ţinta ironiei:

(73) Hitler a fost o personificare a toleranţei şi a pacifismului.

[*Receptorul identifică sensul ironic (prin antifrază) şi critic al propoziţiei dacă înţelege că ţinta ironiei este Adolf Hitler, cancelar al Germaniei (1933-1945), figură sinistră a secolului trecut, celebru pentru rasismul şi belicismul său, căruia istoricii îi reproşează, crime extrem de grave: crima de a fi declanşat cel de al doilea război mondial, crima de a fi întreprins exterminarea evreilor, a ţiganilor, a persoanelor cu handicap şi a adversarilor politici, genocid numit 'holocaust'.*]

Dacă ţinta ironiei este locutorul, vorbim despre autoironie:

(74) BABA SAFTA: Apoi, avem ceva de vorbit.
TAKE: Spune.
BABA SAFTA: Că nu pot spune aşa... îi lucru cam anevoie şi nu-i bine de spus faţă de toată lumea.
IANKE: **Mă rog, dacă-i nevoie eu pot să surzesc urgent.** Numai să nu mă trimiteţi în casa, că-i cald şi nici la tren, că nu mă duc! (Victor Ion Popa, *Tache, Ianke şi Cadâr*, Actul II, Scena 8)

[*În propoziţia evidenţiată cu aldine, personajul Ianke se auto-ironizează. Este curios, ar dori să audă ce anume vrea baba Safta să-i spună prietenului său, Take. Deoarece baba Safta evocă nevoia de discreţie, Ianke se oferă (auto-ironizându-se) să se facă că nu aude, aşa cum nu aud surzii.*]

Dacă interlocutorul nu percepe ironia, va interpreta enunţul în sensul său propriu şi, din această cauză, poate deveni lui el însuşi ţinta ironiei:

(75) a. PETRU: «- Ce film admirabil!»
b. PAUL: «- Chiar ţi-a plăcut? »
c. PETRU: «- Ei, şi tu acuma! Nu vezi că glumesc?»

[*În (a) Petru consideră că filmul pe care tocmai l-au văzut este foarte prost. Răspunsul lui Paul din (b) arată că nu şi-a dat seama de sensul ironic al enunţului (a), pe care îl interpretează în sens literal; de aceea este mirat de remarca lui Petru. Reacţia lui Petru din (c) este tot ironică, dar de data aceasta ţinta ironiei nu mai este filmul ci Paul, pentru că nu a recunoscut sensul ironic al primei fraze.*]

După Sperber şi Wilson, ironia reclamă o capacitate meta-reprezentativă, care joacă un rol important şi în interpretarea actelor ilocuţionare. Ca şi în cazul interpretării ironiei, interpretarea actelor ilocuţionare indirecte implică faptul că interlocutorul îi atribuie locutorului un anumit gând, o anumită intenţie.

(76) a. PETRU: «- Îmi dai banii înapoi până marţi?»
b. MARIA: «- Îţi dau banii înapoi până marţi.»
c. Petru o întreabă pe Maria dacă îi va da banii înapoi până marţi.

[*Forma logică din (76b) conţine informaţia că Maria va da înapoi banii împrumutaţi de la Petru înainte de ziua de marţi (zi deictic identificabilă de interlocutori). Forma logică din (76a) conţine acelaşi tip de informaţie, dar propoziţia este interogativă, deci conţinutul semantic este exprimat fără să fie asumat (Petru nu îşi asumă caracterul adevărat sau fals al frazei pronunţate). (76a) poate fi parafrazată cu (76c).*]

În înţelegerea unei fraze (constituită din decodificarea şi din inferenţele pe care le declanşează), intervin explicaturi bazate pe repere lingvistice şi non lingvistice: expresia feţei, 'limbajul corpului' (gesturi, postură), ordinea cuvin-

telor, tonul vocii, sensul compoziţional al structurii sintactice etc. Toate aceste elemente aparţin unei explicaturi de primul nivel. Spre deosebire de (76a), înţelegerea enunţului (76b) implică nu numai procesele incluse în înţelegerea lui (76a), dar şi explicaturi de ordin superior, cum sunt cele ilustrate de parafrazele (77b-c):

(77) a. Maria îşi va plăti datoria până marţi.

b. Maria promite că îşi va plăti datoria până marţi.

c. Maria crede că îşi va plăti datoria până marţi.

Un enunţ poate transmite mai multe explicaturi, fiecare contribuind la pertinenţă şi asigurând deducerea implicaturilor.

Din acest punct de vedere, enunţurile ironice sunt mai apropiate de enunţurile ilocuţionare sau de atitudinile propoziţională decât de metaforă sau hiperbolă. Fiecare enunţ include o capacitate meta-reprezentativă, implicând o atribuire de stări mintale complexe şi se manifestă la mai multe niveluri. Această constatare impune studierea modului în care o persoană îşi achiziţionează abilităţile pragmatice şi în ce raport se găsesc acestea cu arhitectura gândirii.

11.5.5. Metafora

Precum mulţi cercetători care au studiat discursul figurat, Sperber şi Wilson consideră că metafora are un rol fundamental în folosirea limbajului. Totuşi, spre deosebire de majoritatea retoricienilor, ei nu consideră metafora ca pe un fenomen deosebit şi folosit numai într-un anumit tip de discurs, ci ca pe un mijloc de expresie ce poate fi întâlnit frecvent în limbajul obişnuit. Trebuie să menţionăm mai întâi metaforele lexicalizate, pentru care sensul figurat aproape că nu mai este înţeles ca atare de locutori, care percep deseori expresiile numai cu sensul lor denotativ:

(78) S-au întâlnit la **gura** de metrou de la Universitate.

[*Enunţul ilustrează una dintre folosirile metaforice ale cuvântului* gură *cu sensul de «deschizătură prin care se intră şi se iese» (DEX), metaforă lexicalizată care se găseşte şi în alte sintagme, cum ar fi* gura vulcanului, gura cuptorului, gura furtunului, gură de canal etc.]

(79) Fotoliul este un scaun mare şi comod, cu spătar şi **braţe**, de obicei capitonat, pentru o singură persoană. (*DEX*)

[*Cuvântul* braţ *apare în multe metafore lexicalizate, care se referă la formă sau la folosire, ca în exemplul de mai sus: se vorbeşte despre* braţele fotoliului *pentru că această formă a mobilei seamănă cu un braţ şi, în plus, persoanele care se aşază îşi sprijină aici propriile braţe. Alte expresii de acelaşi tip ar fi* braţele

ancorei *(din cauza formei)*, braţul macaralei *(forma + mobilitatea + capacitatea de a deplasa obiecte)*, a fi braţul drept al cuiva, *spus despre un colaborator apropiat (metaforă bazată pe funcţie)*, un braţ de flori, *expresie ce se referă la cantitate (cantitatea maximă de flori pe care cineva o poate duce cu braţele) etc.*]

(80) Lucrează de mai mulţi ani să stabilească **arborele genealogic** al familiei sale.

[*Metafora* arbore genealogic *se referă la o reprezentare grafică a mai multor generaţii ale unei familii, începând cu strămoşul cel mai depărtat care a putut fi identificat şi care se găseşte la 'rădăcina arborelui' în timp ce descendenţii sunt reprezentaţi pe diferitele 'ramuri'. Metafora arborelui genealogic (care este simultan lingvistică şi grafică) se foloseşte şi pentru reprezentarea evoluţiei şi înrudirii biologice a speciilor (arbore filogenetic), evoluţiei limbilor (arborele lingvistic al limbilor indo-europene, al limbilor romanice, al limbilor fino-ugrice) etc.*]

Prezenţa cotidiană a metaforelor în limba comună[29] derivă şi din faptul că multe dintre ele se regăsesc în cugetări şi proverbe:

(81) Câinii latră, caravana trece.

[*Semnificaţie: 1. «nu trebuie să ne lăsăm influenţaţi de vorbele răuvoitoare ale invidioşilor, ale bârfitorilor, trebuie să ne vedem de drum»; 2. «cineva continuă să facă lucruri condamnabile (cum ar fi acte de corupţie, abuzuri, alcoolism etc.) fără să-i pese de protestele celor din jur (presă, familie etc.).*]

(82) Şi cu capra sătulă şi cu varza întreagă.

[*Este o zicătoare care se referă (i) la o persoană care doreşte lucruri care nu se pot realiza simultan sau (ii) la o persoană care vrea să aibă numai avantaje.*]

(83) La plăcinte înainte şi la război înapoi.

[*Semnificaţie: «multe persoane se înghesuie când e vorba de un avantaj (metaforizat de locuţiunea* la plăcintă*) dar fug de dificultăţi şi riscuri (exprimate metaforic de expresia* la război*).»*]

În cazul zicătorilor şi proverbelor, se manifestă deseori o comparaţie globală, conţinută în sensul propriu, expresia oscilând între sensul propriu şi sensul figurat. Este vorba aproape întotdeauna de un lanţ de metafore structurate prin apartenenţa la aceeaşi sferă semantică. Să analizăm o zicătoare preluată în română din limba franceză, *fiecare (nebun) cu marota lui* semnificând că fiecare om are o anumită slăbiciune, idee fixă sau manie, care îl caracterizează (*DEX*). Proverbul este rezultatul unui proces semantic complex:

---

[29] Este titlul unei cărţi a lui George Lakoff şi Mark Johnson (Lakoff/Johnson, 1980) care au încercat să arate modul în care metaforele ne structurează percepţiile şi înţelegerea. Pentru o panoramă a teoriilor despre metaforă *v.* şi George Lakoff (1992).

- bufonul de la curţile nobiliare avea ca semn al funcţiei sale un fel de sceptru, numit *marotă* împodobit cu panglici şi clopoţei, având în vârf un cap caraghios cu o tichie fistichie;

- bufonul avea întotdeauna la el marota, semn al funcţiei sale;

- printr-o dezvoltare semantică, cuvântul *marotă* se foloseşte pentru a desemna metaforic o idee fixă sau o manie;

- expresia *fiecare (nebun) cu marota lui* semnifică, în sensul propriu că fiecare bufon avea în permanenţă cu el marota; în plus, prin convenţie socială, bufonul era considerat nebun - deci cu manii, cu idei fixe (reale sau nu);

- sensul metaforic derivă dintr-o analogie: marota este pentru bufon ceea ce o manie sau o idee fixă este pentru o anumită persoană, adică ceva ce îl însoţeşte în permanenţă.

În exemplu (81), în semnificaţia cel mai des folosită *câinii latră* este o metaforă pentru persoane agresive, care fac mult zgomot, care se manifestă cu intenţia evidentă de a intimida, în timp ce *caravana trece* se referă la persoanele insultate, defăimate, calomniate, care îşi văd liniştit de viaţa şi activitatea lor. Dar expresia poate fi folosită şi într-un sens foarte apropiat de cel literal, dacă, de exemplu, un grup de persoane ce fac o plimbare împreună nu se lasă oprite sau intimidate de lătratul câinilor din curţile pe lângă care trec.

Zicala *a fi cu mâna în buzunar* poate fie folosită în sensul propriu (*e cu mâna în buzunar, pentru că e frig şi şi-a pierdut mănuşa*), dar şi în sens metaforic («a fi darnic, foarte, poate excesiv de cheltuitor; a fi obligat să faci cheltuieli mari»).

La originea metaforelor lexicalizate se găsesc **metaforele creative**, care apoi au intrat în patrimoniul cunoştinţelor comune pentru că au plăcut locutorilor care le-au preluat şi repetat; altele sunt preluări sau adaptări ale unor metafore ce au apărut în alte limbi. De multe ori metaforele creative au fost propuse de mari scriitori, mai ales de poeţi, alteori de ziarişti din presa scrisă sau vorbită, dar şi de alţi membrii al comunităţii lingvistice. Mecanismul semantic de formare a metaforelor creative sau al metaforelor lexicale este acelaşi, şi asistăm tot timpul la o trecere a de la prima la a doua categorie.

Spre deosebire de Grice, Sperber şi Wilson au arătat că metaforele nu sunt legate neapărat de propoziţii false. Există şi propoziţii metaforice adevărate, care se comportă ca celelalte propoziţii adevărate, adică negaţia lor produce o propoziţie falsă.

(84) a. În fiecare cătun trăieşte câte un mic Cezar.
b. În nici un cătun nu trăieşte vreun mic Cezar.

[*Provenind din numele generalului roman Caius Iulius Cezar (101-44 î. Hr.), substantivul* Cezar *a fost folosit ca titlu pentru împăraţii romani şi, apoi, pentru împăraţi în general (Eminescu îl foloseşte pentru Napoleon al III*[lea]*). Metaforic, substantivul semnifică «suveran absolut» şi, prin extensie, «persoană care tinde*

să-şi aroge o autoritate tiranică, cu care să-şi domine anturajul». În plus sintagma Cezarul unui cătun *se raportează la o frază atribuită de Plutarh lui Iulius Cezar: se relatează că discutând cu anturajul său despre posibilele rivalităţi şi lupte de putere într-un biet cătun din Alpi, Cezar ar fi spus «Din partea mea, aş prefera să fiu primul om între aceşti barbari, decât al doilea la Roma» (Plutarh, Viaţa lui Cezar, XII). Enunţul (a) semnifică, în sensul metaforic, că în fiecare comunitate umană, chiar şi în cea mai mică şi umilă, există persoane care vor să îşi aroge o autoritate dictatorială. Propoziţia (a) este adevărată, deci (b) este falsă.*]

În afară de aceste cazuri, este sigur că multe enunţuri metaforice sunt false, dar rămân pertinente, situaţie care constituie o problemă pentru cadrul teoretic general. Pentru că teoria ar trebui să explice modul în care o informaţie falsă, în contradicţie cu celelalte informaţii, poate fi pertinentă pentru un anumit discurs.

(85) Pensiunea asta e un adevărat balamuc.

[*Cuvântul* balamuc *este vechiul termen pentru clinicile de alienaţi mintali, fiind un sinonim pentru «casă de nebuni»; metaforic înseamnă o casă unde e multă gălăgie, dezordine, zăpăceală. Enunţul este contradictoriu pentru că o pensiune (adică o casă particulară care primeşte clienţi cărora le oferă contra cost cazare şi hrană) nu este un spital. Locutorul vrea să spună că în pensiune e multă gălăgie, dezordine, iar clienţii se comportă ca şi cum ar fi nebuni.*]

(86) Camera lui Paul e un bazar.

[*În sensul propriu, enunţul poate fi interpretată în două moduri: (i) dă o informaţie contradictorie pentru că sintagma* camera lui X *desemnează o încăpere dintr-o locuinţă care este la dispoziţia lui X (unde acesta doarme, ascultă muzică, lucrează etc.); iar cuvântul* bazar *semnifică o piaţă (mai ales în orient şi în nordul Africii) unde se vând tot felul de mărfuri, de obicei la preţuri mici. Acest sens a fost modificat, iar cuvântul desemnează şi un magazin unde se vând tot felul de mărunţişuri. Contradicţia intervine pentru că o cameră în care locuieşte o persoană nu este un magazin; (ii) o schimbare de destinaţie, camera în care dormea Paul a fost transformată în magazin. Metaforizarea intervine când cuvântul este folosit cu sensul «loc în care conţine multe obiecte eteroclite în dezordine».*]

(87) Copilul a adormit, cu capul sprijinit de **perna braţului**.

[*Este evident că* braţ *şi* pernă *oferă informaţii contradictorii,* pernă *având sensul «obiect de forma unui sac, umplut cu pene, lână sau vată, care se pune sub capul unei persoane culcate». Metaforizarea intervine într-o folosire cu sens lărgit al cuvântului* pernă, *pentru orice entitate pe care cineva îşi sprijină capul.*]

(88) Sportivele românce au **culeș lauri** la ultimul campionat de patinaj din Italia.

[*În acest enunţ metaforizarea implică o depărtare încă mai mare de sensul iniţial. Expresia* a culege lauri *poate fi folosită în sens propriu, dacă o persoană*

recoltează frunzele dafinului (numit și laur*) ce sunt folosite în bucătărie. Sensul figurat derivă din obiceiul antic, de a pune pe fruntea învingătorului o coroană din frunze de laur, ce a devenit simbolul victoriei, al succesului; în felul acesta,* laurii *au ajuns să aibă sensul metaforic de glorie, victorie, celebritate.*]

Conform ipotezei Teoriei Pertinenței, premisele contradictorii nu pot să constituie baza unei deducții, situație care conduce la concluzia că enunțurile metaforice nu sunt interpretabile, ceea ce este, evident, fals. Sperber și Wilson depășesc această dificultate postulând că în procesul de interpretare locutorii înlătură temporal din forma logică a enunțurilor informațiile contradictorii. Locutorii ajung, deci, să interpreteze enunțurile metaforice eliminând informațiile contextuale contradictorii. Să reluăm exemplul (86):

(86) a. Camera lui Paul e un bazar!

Implicații contextuale:

b. Camera lui Paul e în dezordine.
c. Camera lui Paul conține un mare număr de obiecte disparate.
d. Camera lui Paul e plină de obiecte de proastă calitate.

[*Într-o interpretare metaforică, enunțul (a) este integrat în contextul comunicativ – și anume locutorul elimină din context (ca informație non pertinentă), informația «camera lui Paul este încăperea din locuință în care Paul doarme, citește, ascultă muzică, lucrează etc.» sau «camera lui Paul e folosită ca magazin» etc. în favoarea implicărilor contextuale care devin accesibile, (b) – (d).*]

Această accesibilitate semantică și pragmatică provine dintr-o serie de proprietăți asociate cuvântului *bazar* (ansamblu de obiecte heteroclite, obiecte disparate în dezordine, mărfuri la prețuri modeste, de obicei de proastă calitate etc.); prin folosirea metaforică locutorul transferă camerei lui Paul cel puțin o parte dintre aceste proprietăți.

Există o altă proprietate care asigură caracterul pertinent al enunțurilor metaforice: spre deosebire de frazele ironice, sensul unui enunț metaforic nu poate fi parafrazat în așa fel încât să se păstreze **întreaga complexitate**, deoarece sensul literal al enunțului redă numai o parte a semnificației prezente în gândul locutorului. Locutorul este, deci, obligat să folosească enunțul metaforic care poate fi echivalat cu mai multe enunțuri, după cum am văzut în exemplul (86 b-d). Această proprietate are două consecințe: enunțul metaforic fiind interpretabil, sensul metaforic este instabil și variază, într-o oarecare măsură, de la persoană la persoană.

11.5.6. Discursul ficțional

Problema valorii de adevăr speciale a propozițiilor formând un discurs ficțional continuă în Teoria Pertinenței o dezbatere care a început în Statele Unite în anii '80 ai secolului trecut, despre măsura în care lumile ficționale pot fi considerate lumi posibile.

Conceptul de 'lumi posibile' s-a dezvoltat în filozofie timp de mai multe secole, începând cu sec. al XVIII[lea]. Se pare că Gottfried Wilhelm von Leibniz (1646-1716), filozof, om de știință, matematician, diplomat, a fost creatorul conceptului, introdus în *Eseuri de teodicee*, unde exprimă ideea că lumea ar fi putut fi diferită, într-o măsură mai mare sau mai mică: cum s-ar fi desfășurat viața dacă personajul X ar fi făcut alegeri diferite în viață (dacă ar fi devenit avocat și nu inginer, dacă s-ar fi mutat în China și nu în Statele Unite, dacă s-ar fi căsătorit cu doamna Z și nu cu domnișoara Y etc.)?

Această apropiere, mai mare sau mai mică, de real a fost vizualizată de Leibniz sub forma unei piramide care are la bază situațiile cele mai depărtate de situația actuală și, în vârf, lumea așa cum e, lume considerată cea mai frumoasă și cea mai bună dintre lumile posibile. Această judecată de valoare este legată de o argumentare de tip teologic: dacă Dumnezeu există, atunci este perfect, omnibenevolent și unic. Ori, dacă Dumnezeu este perfect și atotputernic, atunci este sursă a bunătății, dreptății și înțelepciunii. Deci, dacă Dumnezeu există, e oare posibil să fi vrut, să fi știut sau să fi creat o lume imperfectă dintre toate lumile imperfecte, lumea cea mai puțin adaptată scopurilor sale supreme?[30]

Conceptul de 'lume posibilă' al lui Leibniz a devenit foarte important în logica și în filozofia anilor '60 ai secolului trecut, după ce mai mulți logicieni importanți, în mod deosebit Saul Kripke (1963), au axiomatizat logica modală. Noțiunea de 'lumi posibile' e folosită pentru analiza conceptului de 'necesitate' și de 'valoare de adevăr'. Din acest punct de vedere

- o propoziție este '(în mod) necesar adevărată' dacă este adevărată în toate situațiile posibile, adică în toate lumile posibile (*toți oamenii sunt muritori*);
- o propoziție este 'posibil adevărată' dacă este adevărată în cel puțin o lume, deci cel puțin într-o situație reală: propoziția *unii băieți sunt blonzi* este posibil

[30] Ideea că lumea actuală este cea mai bună dintre lumile posibile a condus la interpretări eronate, dintre care cea mai cunoscută este ce a lui Voltaire (1694-1778) care, în 1759, în povestirea filozofică *Candid*, introduce personajul Pangloss, perceptorul tânărului Candid și profesor de filozofie, transformat de autor în purtătorul de cuvânt al providențialismului lui Leibniz. Voltaire denaturează intenționat doctrina lui Leibniz pe care o reduce la formula «totul merge minunat în cea mai bună lume posibilă», pronunțată de fiecare dată când lui Candid și prietenilor lui li se întâmplă nenorociri: măceluri în timp de război, naufragii, cutremure, autodafeuri (arderi pe rug) făcut de Inchiziție, corupție, violuri etc. Trebuie observat că această formulă nu se găsește în opera lui Leibniz.

adevărată, dacă cel puţin într-o situaţie (= o lume posibilă) există cel puţin o entitate care să fie în acelaşi timp băiat şi blond.

Saul Kripke a făcut o construcţie abstractă a fiecărei «lumi», care este un ansamblu de stări de lucruri care trebuie să aibă două proprietăţi: (i) să fie consistentă, adică ne-contradictorie (o propoziţie oarecare *p* şi negaţia ei, *non-p* nu pot fi ambele simultan adevărate); (ii) să fie completă, adică despre orice propoziţie pe care o conţine să putem spune dacă este adevărată sau falsă. Pentru Kripke, lumea actuală este înconjurată de o infinitate de lumi posibile, între care există o relaţie de accesibilitate.[31] Lumile posibile nu sunt preexistente, ca pentru Leibniz, ci sunt numai stipulate, deci definite pentru un anumit individ.

Interpretând o 'lume posibilă' ca pe o «alternativă credibilă la lumea actuală», cercetătorii au remarcat afinităţile dintre aceste lumi posibile cu 'universurile' create de literatura de ficţiune. Thomas Pavel (1986) consideră, de exemplu, că celebrul ciclu de romane ce constituie *Comedia umană* de Balzac este o alternativă credibilă la societatea franceză de la începutul sec. al XIX[lea].

> «Dacă nimic nu limitează stipularea lumilor posibile, cu excepţia principiilor de cauzalitate şi de non-contradicţie, nu ne este deloc clar de ce opera literară nu ar putea fi o lume posibilă. Ar fi suficient să admitem că universurile făcute din texte au aceeaşi natură cu universurile postulate de spirit şi că au caracteristici proprii, dintre care incompletitudinea» (Lavocat 2005).

Sperber şi Wilson au o propunere oarecum diferită de cea a lui Thomas Pavel, deoarece pun valoarea de adevăr în centrul consideraţiilor lor: nu există un tip special de adevăr în discursul ficţional, pentru că acest tip de discurs este manifestarea reflecţiilor sau gândurilor autorului.

Comentariu

Discuţia despre lumile posibile şi universurile ficţionale se împleteşte cu o altă problemă discutată de filozofia limbajului, cea a numelor proprii. Dezbaterea privind statutul filozofic şi logic al numelor proprii începe cu filozoful britanic John Stuart Mill (1806-1873) care face distincţia între denotaţia unui nume (entitatea desemnată de respectivul nume) şi conotaţia acestuia (ansamblul proprietăţilor pe care le desemnează).[32] După Mills, numele proprii prezintă

[31] Relaţia de accesibilitate, *R*, se manifestă între lumile posibile (Rw_1w_2 = lumea w_2 este accesibilă din lumea w_1). De exemplu expresia ϕ este necesar adevărată în lumea w_1 dacă şi numai dacă ϕ este adevărată în toate lumile accesibile din w_1; expresia ϕ este posibil adevărată ($\Diamond\phi$) în lumea w_1 dacă şi numai dacă există o lume w_2 accesibilă din w_1 astfel ca ϕ să fie adevărată în lumea w_2.

[32] Această semnificaţie a cuvântului 'conotaţie' se regăseşte numai parţial în lingvistică, unde cuvântul desemnează semnificaţia afectivă sau figurată a unui item sau a unei expresii (*DEX*). La Bernard Pottier (1974) conotaţia este formată din sensurile virtuale ale unui lexem. De exemplu, cuvântul *scaun* are un sens denotativ («mobilă pe care te aşezi, pentru o persoană, cu

particularitatea de a avea o denotaţie (individul, animalul, localitatea etc. desemnat(ă) de acel nume propriu, antroponim, zoonim sau toponim), dar să fie lipsite de conotaţie, de semnificaţie.

După cum am arătat (*v.* 2.1.1, p. 29), Gottlob Frege a legat numele proprii de descripţiile definite: planeta Venus poate fi desemnată în germană de două descripţii definite *Morgenstern* «steaua/Luceafărul de dimineaţă» şi *Abendstern* «steaua/Luceafărul de seară». De aici, Frege trage concluzia că numele propriu are nu numai o denotaţie (entitatea pe care o desemnează) dar şi un sens. Frege a fost cel dintâi care s-a ocupat de folosirea ficţională a numelor proprii: o frază ca *Ulise a fost adus de valuri pe ţărmurile Itacăi pe când dormea adânc* are un sens pentru că numele propriu *Ulise* are un sens, ce poate fi exprimat de descrieri definite ca «eroul epopeii *Odiseea* de Homer», «regele insulei Itaca», «soţul Penelopei», «inventatorul calului troian» etc. Pentru Frege, în folosirea lor ficţională, numele proprii au un sens dar sunt lipsite de denotaţie. Această direcţie de interpretare al numelor proprii este numită «descriptivistă».

«Descriptivismul» lui Frege a fost dezvoltat de Bertrand Russell, pentru care numele proprii sunt descripţii definite prescurtate. De exemplu Ion Luca Caragiale este un mod deghizat şi prescurtat pentru «autorul *Scrisorii pierdute*». Este totuşi greu să se precizeze care este semnificaţia exactă a unui anumit nume propriu. De exemplu, numelui *Aristotel*, ce aparţine unui celebru filozof grec (382-22 î. Hr.), îi putem ataşa mai multe descripţii definite: «filozoful născut la Stagira» (de aceea este desemnat şi cu numele 'Stagiritul')», «discipolul lui Platon», «maestrul lui Alexandru cel Mare», «autorul *Poeticii*» etc. De aceea, neo-descriptiviştii au propus ca sens al unui nume propriu un mănunchi (un *cluster*) de descripţii definite care, toate, explicitează semnificaţia acelui nume propriu.

Statutul filozofic al numelor proprii ficţionale, al personajelor din operele literare, ca Sherlock Holmes, Ana Karenina, Hamlet, Tartuffe, domnul Goe, se găsesc în centrul unei lungi dezbateri care traversează tot secolul trecut şi continuă şi azi. Există mai multe direcţii de cercetare (Kroom/Voltalini, 2011):

- posibilismul (Kripke, 1972; Kaplan, 1973): entităţile ficţionale nu există în lumea reală, ci în alte lumi posibile. Această concepţie se bazează pe ceea ce se numeşte 'indeterminare ontologică': personajele numite Sherlock Holmes există în diferite lumi posibile (create de poveştile lor) şi nu sunt identice –

---

spătar, fără braţe») şi o serie de sensuri conotative: (1) simbol al echilibrului, al stabilităţii (*om cu scaun la cap, a sta între două scaune* «a ocupa o poziţie nesigură»), (2) simbol al puterii unui suveran (*a pune pe scaun* «a face domn», *a coborî din scaun* «a abdica», *cetate de scaun* «capitală», *Sfântul scaun, Scaunul pontifical/apostolic* «reşedinţa/funcţia papei»; (3) faptul de a fi membru într-o adunare electivă (*scaun de deputat/de senator/de consilier comunal*); (4) poziţia (bună) pe care o ocupă o persoană într-o ierarhie (*ar face orice să nu-şi piardă scaunul, se ţine cu ghearele şi cu dinţii de scaun*) etc. Catherine Kerbrat-Orecchioni (1977) aplică termenul de 'conotaţie' (definit ca 'ansamblu de semnificaţii adiţionale') şi la diferenţele stilistice sau de nivel de limbă, pentru a desemna diferenţe între cuvinte care au aceeaşi denotaţie, dar 'conotaţii' diferite (*câine* vs. *javră*, *maşină* vs. *rablă*, *zăpadă* vs. *nea*, *cal* vs. *mârţoagă* etc.).

deci care dintre aceşti detectivi foarte inteligenţi este Holmes? David Lewis (1986) a încercat să ocolească obstacolul 'legând', ca un cuantificator, fiecare individ posibil de o (anumită) lume posibilă: un individ posibil este un 'candidat' pentru Holmes dacă are toate caracteristicile lui Holmes în lumea posibilă în care anchetele lui Holmes sunt povestite. Aceşti 'candidaţi pentru Holmes' corespund informaţiilor pe care le are comunitatea cititorilor textelor lui Arthur Conan Doyle;

- pentru filozoful austriac Alexius Meinong (1853-1920, mai ales în Meinong 1904) entităţile ficţionale sunt lipsite de proprietăţi spaţio-temporale, pentru că faptul că nu există le împiedică să aibă acest tip de proprietăţi. Pentru continuatorii lui Meinong (*v.* Parsons, 1980; Routley, 1980; Jacquette, 1989), un obiect, real sau ficţional, este un corelat al mulţimii de proprietăţi care îl caracterizează. Din acest punct de vedere Holmes este un corelat concret al unui ansamblu de proprietăţi ('a fi detectiv particular', 'a locui la Londra, în strada Brutarilor (Backer street) nr. 221', 'a cânta la vioară', 'a fi extrem de inteligent şi competent' etc.) în ciuda faptului că este vorba de un individ care nu există. Din acest punct de vedere, entităţile ficţionale seamănă mult cu entităţile abstracte, în propoziţii ca *preşedintele Statelor Unite trebuie să se prezinte la alegeri din patru în patru ani*, unde descripţia definită *preşedinte al Statelor Unite* nu se referă la un anumit preşedinte (Abraham Lincon, F. D. Roosevelt, George Bush (senior sau junior), sau Barack Obama), ci la **funcţia** de preşedinte al Statelor Unite (Zalta, 1983);
- creaţionismul (*v.* Searle, 1979a; Salmon, 1998; Thomasson, 1999; Voltolini, 2006) este a treia direcţie de cercetări privind situaţia filozofică a entităţilor ficţionale şi a discursului ficţional, care repune în dezbatere pe producătorii de ficţiune (principalele categorii de naratori, în primul rând scriitorii), într-un cuvânt pe creatorii de ficţiune. Obiectele formând ficţiunea sunt entităţi abstracte, concepute de autorii lor, entităţi care depind rigid şi istoric de autorii lor şi de epoca în care au fost create. Un obiect ficţional are proprietăţile care îi sunt atribuite de istorisirea din care face parte. Sherlock Holmes este un bărbat de vârstă adultă, celibatar convins, de meserie detectiv particular, prieten cu un medic care se numeşte Watson, pentru că aşa este prezentat în cele patru romane şi cincizeci şi cinci de nuvele scrise de Conan Doyle (Thomasson, 1999).

În lunga dezbatere despre discursul ficţional, teoria pertinenţei pare apropiată de abordarea creaţionistă, deoarece discursul ficţional este considerat ca o manifestare a unui gând complex, mult prea complex pentru a putea fi exprimat de un discurs literal.

Să examinăm situaţia a două celebre personaje ale ficţiunii narative realiste, Julien Sorel, personajul central al romanului *Roşu şi Negru* de Stendhal (publicat în 1830) şi Emma Bovary, eroina creată de Gustave Flaubert (*Doamna Bovary*, 1857). Enunţurile (90) şi (91) sunt ficţionale, dintr-un tip de ficţiune care 'imită' realitatea:

(89) Despre **Julien Sorel** [...] se spunea că este favoritul abatelui Pirard. (Stendhal, *Roșu și Negru*)

(90) **Emma [Bovary]** și-a pus un șal pe umeri, a deschis fereastra și s-a sprijinit de pervaz. Era noapte. (Gustave Flaubert, *Doamna Bovary*)

Pentru Sperber și Wilson, acesta fraze sunt adevărate pentru că sunt considerate manifestări ale gândirii autorului.

Forța artistică, socială, psihologică a «gândurilor» unor autori de o asemenea talie face posibilă folosirea non ficțională a numelor proprii ale personajelor care se comportă *grosso modo* ca niște nume proprii reale, adică ca expresii denotând un ansamblu de proprietăți ale unei entități individuale.[33]

(91) Umanist, bunicul nu aprecia prea mult romanele; ca profesor, îi plăceau mult din cauza vocabularului lor. Până la urmă, a ajuns să suporte numai fragmente alese și l-am văzut, câțiva ani mai târziu, delectându-se cu un extras din ***Doamna Bovary***. (Jean Paul Sartre, *Mots*, 1964, *apud* TLFi, s.v. *morceau*; t. a.)

(92) **Julien Sorel**, [...], **Emma Bovary** sunt persoane dezorientate și declasate. (Maurice Barrès, *Cahiers apud* TLFi, s.v. *déclassé*; t. a.)

(93) **Julien Sorel**, acel Julien despre care Stendhal a scris că era «beat de ambiție, și nu de vanitate», este înclinat spre eroism tot atât cât spre reușită. (Emmanuel Mounier, *Tratat despre caracter*, *apud* TLFi, s.v. *déclassé*; t. a.)

Astfel de personaje sunt creații mintale deosebit de complexe, concepute de Stendhal sau de Gustave Flaubert și prezentate sub forma unor personaje ficționale, cărora le-a dat numele de Julien Sorel, respectiv de Emma Bovary. Datorită geniului autorilor lor, aceste personaje au intrat în mentalul colectiv al persoanelor cu un anumit nivel de cultură pretutindeni în lume; trăsături ale lui Julien le putem regăsi la mulți tineri ambițioși și ariviști, după cum putem întâlni în societate persoane care își distrug viața pentru că evadează din banalul cotidian într-o lume imaginară, romantică, ca Emma Bovary. În afara textului creatorilor lor, numele lor apar nu numai când se face aluzie la textul originar (ca în ex. 91), dar și ca prototipuri ale unor persoane reale, atunci când se fac considerații sociologice sau psihologice (ex. 92 și 93).

Aceleași observații sunt valabile, dar într-o măsură mai redusă, pentru personajele unor ficțiuni non realiste:

(94) Frodon, Sam, Pippin și Merry sunt toți hobiți.

---

[33] Asemenea folosiri non ficționale sunt considerate adevărate chiar în accepția creaționismului. Pe de altă parte, comentatorii care au recurs la astfel de nume ca expresie a unui ansamblu de proprietăți par mai aproape de viziunea descriptivistă a lui Meinong.

(95) Vrăjitorul Gandalf l-a prevenit pe Frodon să ascundă inelul care îl făcea pe purtătorul lui invizibil.[34]

(96) Înainte de a vizita cele şapte planete Micul Prinţ trăia pe asteroidul B612, care era un pic mai mare decât o casă.

(97) Micul Prinţ şi aviatorul au descoperit un puţ în deşert.[35]

Pentru ca să recupereze semnificaţiile discursului ficţional, ca reprezentare a gândului, receptorul (cititor sau spectator) trebuie să încerce să recupereze cât mai mult posibil din enunţurile adevărate prin intermediul unor procese deductive care îi vor îmbogăţi propria viziune despre lume. Din acest punct de vedere, enunţurile constitutive ale unei ficţiuni se comportă ca enunţurile aproximative şi ca enunţurile metaforice. Aceste trei categorii de enunţuri prezintă o particularitate comună, care explică caracterului lor non literal: din cauza complexităţii gândului pe care vrea să îl transmită, locutorul-autor consideră că discursul non-literal poate să-l comunice mai bine.

Un enunţ fictiv seamănă şi cu un enunţ aproximativ pentru că locutorul alege să îşi exprime gândul printr-un enunţ care este literal inexact, dar care este pertinent, în sensul că oferă un număr rezonabil de implicaţii contextuale comune cu gândul reprezentat pentru ca acesta să poată fi recuperat de receptor.

Asemănarea dintre enunţurile fictive şi enunţurile metaforice derivă din **mecanismul de supoziţie**: locutorii trebuie să armonizeze informaţiile transmise de forma logică a enunţului şi cunoştinţele lor enciclopedice. Să examinăm un fragment adaptat din textul basmului *Motanul Încălţat* de Charles Perrault (1628-1703):

(98) Ajuns într-un castel frumos, stăpânit de un căpcăun, Motanul Încălţat a cerut să-i vorbească. Căpcăunul l-a primit pe cât de politicos poate un căpcăun şi l-a invitat să se aşeze.

«- Mi s-a spus, zise Motanul, că aveţi darul de a vă transforma în tot felul de animale; că puteţi, de exemplu, să vă transformaţi într-un leu sau într-un elefant.» «-E adevărat», răspunse căpcăunul «şi ca să vă convingeţi, am să devin un leu.»

---

[34] Personaje din trilogia *Stăpânul Inelelor*, scrisă de filologul şi scriitorul britanic, J. R. R. Tolkien (1892-1973). Alegorie a luptei pentru putere (simbolizată de un inel magic). Alături de oameni, naraţiunea conţine fiinţe fantastice, cum sunt hobiţii (persoane care măsoară între 0,60 - 1,20 m. şi care trăiau fericiţi în Ţinuturile de Mijloc), vrăjitori, elfi, pitici, spectre etc.

[35] Este vorba de povestirea poetică şi filozofică *Micul Prinţ* de Antoine de Saint-Exupéry (1900-1944), scriitor şi aviator francez. Este povestirea unui aviator, care eşuează în deşert pentru că avionul său a avut o pană de motor. Aici întâlneşte un copil misterios, pe Micul Prinţ, care îşi părăsise planeta natală exasperat de o floare foarte frumoasă, cochetă şi pretenţioasă, de care e îndrăgostit. Fiinţele pe care le întâlneşte în timpul călătoriei sale pe Terra îl fac să descopere profunzimea prieteniei şi sentimentul de responsabilitate faţă de cei pe care îi iubim. Micul Prinţ se întoarce pe planeta lui datorită veninului unui şarpe (deci prin moarte) şi va râde etern printre stele.

Motanul a fost atât de înspăimântat să se trezească cu un leu în faţă că s-a cocoţat imediat pe acoperişul palatului, deşi cizmele sale alunecau pe olane. (după Charles Perrault, *Motanul încălţat*)

Pentru interpretarea enunţurilor de ficţiune trebuie să aşezăm forma logică în context şi să deducem de aici informaţiile necesare. Există un contrast evident între cunoştinţelor enciclopedice ale locutorilor şi forma logică a enunţurilor, adică informaţiile privind entităţile şi proprietăţile sau acţiunile acestora. Cunoştinţele enciclopedice privind lumea reală conţin informaţii de tipul «nu există pisici încălţate», «nu există pisici care să vorbească», «nu există căpcăuni», «nici o făptură nu se poate transforma în diferite animale» etc. În interpretarea lui Nathan Salmon (1998), motanul încălţat cu cizme, căpcăunul care se transformă în diferite animale etc. există numai în calitate de entităţi abstracte create de Charles Perrault. Aceste contradicţii se rezolvă, după Searle, adăugând enunţului fictiv o 'prefaţă implicită': «în povestea *Motanul Încălţat* ...», «în *Micul Prinţ*...» etc., mecanism numit 'de prefixare' (*v.* secţia 10.3.6, p. 492).

Ficţiunea, realistă sau nu, are cel mai des această caracteristică importantă care se manifestă în orice ansamblu de propoziţii care descriu o stare (posibilă) a universului, şi anume aceea de a nu fi contradictorii. În general, mecanismul de prefixare a enunţurilor evită asemenea situaţii:

(99) Mi-am vândut maşina lui Frodo, hobitul.

(100) Micul Prinţ şi-a părăsit planeta, dar sora lui continuă să locuiască acolo.

Interpretarea enunţurilor de mai sus pune probleme: dacă sintagma 'Frodo, hobitul' se referă la personajul lui Tolkien (deci nu e vorba de porecla unei persoane reale pe care locutorul a întâlnit-o), enunţul îl implică pe un locuitor din universul ficţional al trilogiei *Stăpânul Inelelor*, ceea ce e contradictoriu. Mecanismul de prefixare o exclude, deoarece propoziţia (99) este incompatibilă cu «În *Stăpânul Inelelor* ....». Fraza (100), care se menţine în universul ficţional, pune un alt tip de problemă: în textul lui Saint-Exupéry, Micul Prinţ nu are nici o soră. Ne putem imagina un tip de adaptare contextuală cum ar fi «în această nouă variantă a *Micului Prinţ* ...».[36]

Spre deosebire de Searle, Teoria Pertinenţei nu propune această 'prefixare' pentru enunţurile din textele ficţionale:[37] contextul se construieşte pentru fiecare enunţ, deci se schimbă şi se adaptează la fiecare frază constitutivă a discursului.

---

[36] E vorba de o procedură în prezent destul de frecventă, de exemplu când un text literar este folosit ca bază pentru un film. Foarte des scenaristul sau regizorul fac modificări importante în universul ficţional, schimbând astfel semnificaţia textului iniţial, uneori în acord, alteori în dezacord cu textul originar. Toţi am văzut, de exemplu, desene animate în care Scufiţa Roşie împreună cu bunica îl alungă sau chiar îl omoară pe lup, ceea ce este în contradicţie cu faptele din textul clasic al povestirii, de Charles Perrault.

[37] Searle a propus introducerea acestei 'prefeţe implicite' în faţa fiecărui enunţ dintr-un text ficţionat (*v.* Capitolul 10). Problema care apare derivă din faptul că numărul de enunţuri fanteziste

11.6. Concluzii

Teoria pragmatică propusă de Sperber şi Wilson se numeşte «cognitivă» pentru că autorii săi îşi propun să examineze mecanismele mintale, în primul rând procesele deductive care se găsesc la baza utilizării şi înţelegerii enunţurilor. În teoriile «cognitiviste», enunţurile sunt considerate expresie a unei stări mintale sau a unui gând, formulat mai întâi într-un limbaj mintal şi, apoi, comunicate interlocutorilor prin mijloace lingvistice sau non-lingvistice (gesturi, mimică, priviri etc.). Trăsătura caracteristică a acestui mecanism complex constă în capacitatea unei anumite informaţii comunicate de a fi mai mult sau mai puţin pertinentă într-un anumit context. Pertinenţa fiecărui gest, a fiecărui enunţ rezultă din raportul între efortul de interpretare (care trebuie să fie cel mai mic posibil) şi efectele contextuale, care trebuie să fie cele mai mari posibil.

Teoria Pertinenţei propune o serie întreagă de principii, cum ar fi principiul comunicativ al pertinenţei, distincţia dintre intenţia informativă, intenţia comunicativă, prezumţia de pertinenţă optimală etc. Aceste principii au permis lui Sperber şi Wilson să corecteze şi să depăşească unele dintre dificultăţile teoriei «clasice» a actelor de limbaj (teoria lui Austin dezvoltată de Searle) sau probleme legate de metaforă (la Grice).

După ce au arătat caracterul de multe ori ambiguu al comunicării non lingvistice, Sperber şi Wilson au pus bazele unei pragmatici lingvistice vericondiţionale, având în centru conţinutul semantic al frazei (aşa numita 'formă logică' a acesteia) îmbogăţit de o serie de procese cognitive numite 'conţinut explicit comunicat'. Fiecare explicitare este formată din două categorii de informaţii: explicite (conţinute în codificarea lingvistică a frazei) şi implicite (informaţiile pe care receptorul le-ar putea deduce din forma logică interpretată în contextul comunicării). Actele de limbaj, metaforele şi ironia, ca şi discursul ficţional se găsesc la un nivel superior de explicitare.

Sperber şi Wilson exclud din domeniul studiilor de pragmatică lingvistică actele de limbaj instituţionale (botezul, declaraţia de război, sentinţele sau jurămintele pronunţate la tribunal etc.) care ar trebui să fie descrise de ştiinţele care se ocupă de studiul instituţiilor. Pragmatica lingvistică ar trebui să se dedice studiului actelor de limbaj pur lingvistice, care nu necesită identificarea unei proceduri şi care se limitează, fundamental, la exprimarea lingvistică a atitudinilor locutorului. Pentru actele de limbaj, există numai trei scopuri ilocuţionare:

---

dintr-un text ficţional variază, în sensul că un text poate conţine o cantitate mai mare sau mai mică de astfel de enunţuri: un roman de Balzac, de Tolstoi sau de Camil Petrescu va conţine mai puţine enunţuri ficţionale, deci false, decât un roman de Boris Vian sau un basm ca cele ale lui Perrault sau ale lui Petre Ispirescu. Orice text narativ conţine şi enunţuri care nu sunt false. De exemplu, în opera lui Stendhal, Marcel Proust, Caragiale sau Călinescu multe elemente sunt adevărate: descrierile unor oraşe sau cartiere, ale Parisului sau Bucureştiului, restaurante ale epocii, prezentarea evenimentelor istorice ce afectează, într-un fel sau altul, personajele naraţiunii etc.

afirmaţia, interogaţia şi enunţurile directive, scopuri ce pot fi atinse prin forme lingvistice diverse (există propoziţii interogative care au un scop ilocuţionar diferit: un directiv (*poţi să deschizi uşa? = deschide, te rog, uşa*), sau o aserţiune (*cine să se descurce? = nimeni nu se poate descurca/e imposibil ca cineva să se descurce*) etc.)

Am arătat în secţiunile precedente că una dintre dificultăţi legate de regula sincerităţii la Austin, care apare oarecum şi în teoria lui Grice sau în cea a lui Searle, derivă din cazurile în care locutorul pronunţă enunţuri false sau, cel puţin, parţial inexacte. În anumite cazuri, locutorul pronunţă un asemenea enunţ fără nici o intenţie de a-şi înşela interlocutorii, ci pur şi simplu pentru că îl consideră adevărat. Punând în centrul teoriei lor adevărul **gândului** şi nu pe cel al **enunţului** ce îl exprimă, Sperber şi Wilson depăşesc această dificultate subliniind că locutorul, pronunţând aserţiuni, prezintă deseori convingeri, idei sau aprecieri pe care le consideră adevărate.

Un alt parametru luat în considerare de Sperber şi Wilson este cel al contextului non lingvistic, definit ca «mediul cognitiv» al comunicării, format din ansamblul cunoştinţelor participanţilor la comunicare, cunoştinţe utile pentru deducerea pertinenţei. Contextul cognitiv prezintă un grad de variabilitate mult mai mare decât contextul lingvistic, pentru că se schimbă cu fiecare enunţ.

În Teoria Pertinenţei, gândul locutorului este pus în centrul a ceea ce este comunicat, teoria luând în considerare şi contextul cognitiv. Aceste două caracteristici au permis Teoriei Pertinenţei să propună un nou demers în studiul discursului non literal (actele de limbaj indirecte, discursul aproximativ, discursul figurat, ironia, metafora, discursul ficţional). Diferenţa esenţială dintre cele două tipuri de discurs constă în faptul că, pentru discursul literal, adevărul gândului este identic cu adevărul enunţului, în timp ce această coincidenţă nu există pentru discursul non literal.

Sperber şi Wilson consideră că discursul non literal, folosit foarte des, se supune unor reguli care sunt fundamental comune cu discursul literal: locutorul recurge la un discurs non literal pentru că îl consideră mai pertinent decât echivalentul său literal. Mai mult, în cazul metaforelor şi discursului ficţional, un asemenea echivalent literal nici nu există, pentru că frazele de acest tip pot fi parafrazate în mai multe feluri, fiecare parafrază ilustrând numai una dintre semnificaţiile declanşate de semnul complex al metaforei sau de interpretările posibile ale textului ficţional.

Teoria Pertinenţei priveşte fundamental relaţiile dintre enunţuri şi interpretarea lor, înscriindu-se, deci, în tipul de pragmatică inaugurat de Grice, care acordă un rol primordial proceselor inferenţiale. Deducţiile sunt aplicate conţinutului propoziţional codificat într-un anumit context (şi el sursă de implicaturi) şi datorită lor utilizatorii limbajului reuşesc să identifice informaţia pertinentă pe care locutorul a vrut să o transmită.

Bibliografie

Abbott, Barbara (2000), 'Presupposition as nonassertions', în *Journal of Pragmatics* 32, 1419-1437.

Abbott, Barbara (2004), 'Definiteness and Indefiniteness', in Horn/Ward (eds.), 122-149.

Agerri, Rodrigo/Kepa Korta (2001), 'Pragmatically determined aspects of meaning: explicature, impliciture and implicature', Report No. ILCLI-01-LIC-10 (http://www.cs.bham.ac.uk/~rxa/papers/report.pdf).

Alston, William (1964), *Philosophy of Language*, Engleood Cliffs, Prentince Hall.

Alston, William (1994), 'Illocutionnary act and linguistic meaning', în Savas Tsohatzidis (ed.), *Foundation of Speech Act Theory. Philosophical and Linguistic Perspective*, London, Routledge, 29-49.

Amsili, Pascal (2006), 'L'annulation des implicatures et des présuppositions', *4e Rencontres de Sémantique et Pragmatique, 13-15 Juin 2006, Université d'Orléans* (http://www.linguist.univ-paris-diderot.fr/ ~amsili/ papers/ sub RSP4).

Andersen, Hanne Leth (2007), 'Marqueurs discursifs propositionnels', în *Langue française* 154, 13-28.

Anderson, John M. (1971), *The Grammar of Case: Toward a Localistic Theory*, Cambridge, Cambridge University Press.

Anscombre, Jean-Claude (1990), 'Les syllogismes en langue naturelle: déduction logique ou inférence discursive', în *Cahiers de linguistique française de Genève* 11, 215-240.

Anscombre, Jean-Claude (2012), 'Article défini, présupposé d'unicité et description sémantique: de l'avantage d'avoir une table ronde', în *Langages* 186, 53-68. <DOI 10.3917/lang.-186.0053>; (https://www.cairn.info/revue-langages-2012-2-page-53.htm).

Antonelli, Aldo (2008), 'Non monotonic Logic', în Edward N. Zalta (ed.).

Arjoca-Ieremia, Eugenia (2011), 'Peut-on parler de «concordance des temps», en roumain?' în Eugenia Arjoca-Ieremia/Cécile Avezard-Roger/Jan Goes/Estelle Moline/Adina Tihu (eds.), *Temps, aspect et classes de mots: Études théoriques et didactiques*, Arras, Artois Presses Université, 35-53.

Arnaud, Antoine/Claude Lancelot (1660), *Grammaire générale et raisonnée*, ou *La grammaire de Port Royal*, édition critique présentée par Herbert E. Brekle, Stuttgart-Bad Cannstatt, Friedrich Frommann, 1966.

Asher, Nicolas (1993), *Reference to Abstract Objects in Discourse*, Dordrecht, Kluwer.

Asher, Nicolas (1996), 'L'Interface pragmatique-sémantique et l'interprétation du discours', în *Langages* 123, 30-50.

Asher, Nicolas/Alex Lascarides (1993), 'Temporal Interpretation, Discourse Relations and Common Sense Entailment', în *Linguistics and Philosophy* 16, 437-493.

Asher, Nicolas/Alex Lascarides (1998a), 'Bridging', în *Journal of Semantics* 15, 83-113.

Asher, Nicolas/Alex Lascarides (1998b), 'The Semantics and Pragmatics of Presupposition', în *Journal of Semantics* 15, 239-299.

În seria *ŞTIINŢELE LIMBAJULUI* au apărut:
(selectiv)

- *Analiza textelor de comunicare*, Dominique Maingueneau
- *Argumentarea publicitară*, Jean-Michel Adam, Marc Bonhomme
- *Bucate din bătrâni. Frazeologie şi cultură românească*, ediţia a II-a revăzută, Petronela Savin
- *Condensarea lexico-semantică*, Emil Suciu
- *Discursul literar*, Dominique Maingueneau
- *Discursul repetat*, Cristinel Munteanu
- *Elemente de filosofia limbii*, Ioan Oprea
- *Frazeologie românească. Formare şi funcţionare*, Cristinel Munteanu
- *Iniţiere în semiotica generală*, Jean-Marie Klinkenberg
- *Iniţiere în lingvistica textuală*, Doina-Paula Spiţă
- *Introduction to Linguistics*, Călina Gogălniceanu
- *Limbaje şi comunicare* (vol. 1, 2), autor colectiv
- *Limbajul politic eminescian. Perspective semiotice,* Mihaela Mocanu
- *Lingvistica limbilor lumii*, Dorel Fînaru
- *Lingvistică generală, semiotică, mentalităţi*, Mariana Neţ
- *Lingvistică şi filosofie*, Ioan Oprea
- *Lingvistica pentru textul literar*, Dominique Maingueneau
- *Lingvistica limbilor lumii*, Dorel Fînaru
- *Lingvistica textuală*, Jean-Michel Adam
- *Lingvistică şi terminologie. Hermeneutica metaforei în limbajele specializate,* Doina Butiurca
- *Manipularea cuvântului*, Philippe Breton
- *Mitologii nominale în proza lui Mircea Eliade,* Monica Borş
- *Periferia textului*, Philippe Lane
- *Pragmatica pentru discursul literar*, Dominique Maingueneau
- *Sintaxa limbii române actuale*, Rodica Nagy
- *Teoria şi practica semnului*, Ioan S. Cârâc
- *Timp şi limbaj. Introducere în lingvistica lui Gustave Guillaume*, Iulian Popescu
- *Textul descriptiv*, Jean-Michel Adam, André Petitjean, în colaborare cu F. Revaz
- *Textele. Tipuri şi prototipuri*, Jean-Michel Adam
- *Un univers dans une cuillère. Sur la terminologie alimentaire du roumain*, Petronela Savin
- *Universul din lingură. Despre terminologia alimentară românească*, Petronela Savin

LIBRĂRII în care puteți comanda cărțile editurii *Institutul European*
(selectiv)

ALBA-IULIA

Librăria *Humanitas*, str.1 Decembrie 1918, bloc M10, tel. 0258826007

ARAD

Librăria *Corina*, str. Mihai Eminescu nr. 2, tel. 0257284749
Libraria *Artium*, str.Aurel Vlaicu nr.10-12, Artium Center Arad, tel. 0732003066

BRAŞOV

Librăria *ST O Iosif*, str. Mureşenilor nr.14, tel. 0268477799
Librăria *Ralu*, str. Republicii nr. 54, tel. 0268411508
Librăria *Cărtureşti*, Piața Sfatului nr. 20 (Mureşenilor spre Schei), tel. 0368409015

BUCUREŞTI

Librăria *Mihai Eminescu*, Bd. Regina Elisabeta nr. 5, tel. 0213158761
Librăria *Verona*, str. Pictor Artur Verona nr. 13 -15, tel. 0732003002
Librăria *Kretzulescu*, Calea Victoriei, nr. 45, tel. 0213135035
Librăria *Qunet*, str. Edgar Qunet, nr 9, tel. 0213110646
Librăria *MTR* (Muzeul Țăranului Român), Şoseaua Kiseleff nr. 3, sector 1, tel. 0314251480 0732 003 015
Libraria *Afi Palace* (Cotroceni Mall), Bd.Vasile Milea nr. 4, sector 6, tel. 0734554426
Librăria *Băneasa* (Shopping Mall), Băneasa Shopping City etaj 1, Şoseaua Bucureşti-Ploieşti, 42D, tel. 0734554 445
Librăria *Cărtureşti* (Promenada Floreasca), Calea Floreasca nr. 246 B, sector 1, tel. 0734 554 444
Librăria *Humanitas* (Auchan) ,str. 1 Decembrie 1918 nr. 33 A, tel. 0213452202
Librăria *Humanitas Cişmigiu*, Bd. Regina Elisabeta nr. 38 , tel. 0213114001
Librăria *Humanitas GDS*, Str. Calea Victoriei 120, vizavi de Magazinul L'Oreal, tel. 0212128821
Librăria *Bastilia*, str. Independenței nr. 315-317-319,OB LD, nr. 18, sector 6, tel. 0213154314

CLUJ

Librăria *Logos*, Republicii nr. 11A, tel. 0264590297
Librăria *Cărtureşti* (Iulius Mall), str. Al.Vaida Voievod nr. 53 -55, Iulius Mall, Parter, tel. 0732 003 008
Librăria *Book Corner*, str. Eroilor, nr. 15, tel. 0264 450130
Librăria *Humanitas „Nicolae Steinhardt"*, Str. Universității nr. 4, tel. 0264439475

CONSTANȚA

Librăria *Cărtureşti* (City Park Mall), B-dul Al. Lăpuşneanu nr. 116C, City Park Mall, Parter, tel. 0341462879

GALAȚI

Librăria *Humanitas*, Str. Domnească nr. 45, tel. 0236468822

IAŞI

Librăria *Casa Cărții*, Bd. Ştefan cel Mare nr. 56, tel. 0232270610

Librăria *Junimea*, Piața Unirii nr. 4, tel. 0232412712
Librăria *Esculap*, B-dul. Independenței nr. 22, tel. 0232270479
Librăria *Avant Garde*, str. Lăpușneanu nr. 16, tel. 0332408447
Librăria *Cărturești* (Palas Mall), str. Ștefan cel Mare și Sfânt nr.1 A, tel. 0734554439
Librăria *Cărturești* (Iulius Mall), str. Tudor Vladimirescu nr. 2, Iulius Mall, etaj 2, tel. 0732 003 005
Librăria *Humanitas Piața Unirii*, Piața Unirii nr. 6, tel. 0232 215 568
Librăria *Humanitas* (Centrul Comercial Felicia), Str. Bucium nr. 36, tel. 0232 239698

ORADEA

Librăria *Humanitas „Mircea Eliade"*, Bd. Republicii, nr. 5, tel. 0259472955

PIATRA NEAMȚ

Librăria *Humanitas*, Piața Ștefan cel Mare nr. 15, tel. 0233 212 015

PLOIEȘTI

Librăria *Humanitas*, Piața Victoriei nr. 3, tel. 0244 519 475
Librăria *Cărturești*, Afi Palace Ploiești, Parter, str. Calomfirescu nr. 2, tel. 0734554 446

SIBIU

Librăria *Humanitas „Constantin Noica"*, str. Nicolae Bălcescu, nr. 16, tel. 0269211434
Librăria *Habitus*, Piața Mică nr. 4, tel. 0269 250 383

SUCEAVA

Librăria *Cărturești*, Calea Unirii, nr. 22, Iulius Mall, tel. 0330803086

TIMIȘOARA

Librăria *Humanitas „Emil Cioran"*, str. Mercy nr. 1, tel/fax. 0256433180
Librăria *Cărturești Mercy*, str. Mercy nr. 7, tel. 0356 458210
Librăria *Esotera*, str. Lucian Blaga nr. 10, tel. 02564311340
Librăria *Cărturești*, str. Demetriade nr.1, extindere Iulius Mall, et. 1, tel. 0356459855: 0732003007

Librării ON-LINE

www.euroinst.ro
www.librarie.net
www.librariaeminescu.ro
www.libris.ro
www.emag.ro
www.cartedesucces.ro
www.edicart.ro
www.elefant.ro
www.carturesti.ro
www.extracarti.ro
wwww.humanitas.ro

ACADEMICA

Prin bogăția ei *Pragmatica lingvistică* (apărută în franceză în 2013 și acum în română) este o carte de bază a acestei discipline. Numele e foarte des folosit de mulți specialiști în științele umane, dar noțiunile pe care le cuprinde sunt din nefericire puțin cunoscute. Bogăția tablei de materii și a indexului permite tuturor punerea la punct nu numai cu termenii, dar și cu noțiunile legate de pragmatică.

Ediția românească pe care o prezint aici nu e folositoare numai pentru toți cei care nu cunosc suficient limba franceză, ci și pentru faptul că prezintă multe părți noi și interesante.

Maria Iliescu (Universitatea din Innsbruck)

Trebuie să subliniem o înclinație și o clarviziune pedagogică neobișnuite manifestate de autoare. Claritatea exprimării este remarcabilă și autoarea posedă un dar pedagogic rar, care îi permite să explice cu simplitate noțiuni care simple nu sunt. A acordat o atenție deosebită noțiunilor dificile, recurgând la o abundență de exemple, autentice sau nu, care nu sunt numai prezentate în legătură cu ideea teoretică pe care trebuie să o ilustreze, dar care sunt în plus însoțite de un comentariu, pus între paranteze drepte sub fiecare exemplu, care arată în ce mod idea teoretică prezentată se manifestă în exemplul în chestiune.

Se cuvine să subliniem dubla competență, destul de rară în zilele noastre la lingviști, de care dă dovadă autoarea cărții. Adriana Costăchescu se dovedește competentă în logică și în filozofia limbajului dar, în aceeași măsură, și în lingvistica empirică, demonstrând că este o lingvistă de teren, apropiată de fapte. Este în largul ei când manipulează regulile rigide ale logicii propozițiilor sau când trece de la logicile monotone la logicile nonmonotone de tipul „punct fix" sau „pe bază minimalistă", dar și când descurcă firele unor distincții subtile ca cele dintre imperfectul de ruptură și imperfectul narativ.

Recomandăm lectura acestei cărți atât studenților filologi și profesorilor de lingvistică, cât și tuturor celor care se interesează de probleme de lingvistică, filozofi, logicieni, cognitiviști, psihologi sau pur și simplu iubitori și cultivatori ai limbajului.

Georges Kleiber (Universitatea din Strasbourg), din revista *Scolia*, 2014

• *Referință, deixis, anaforă* • *Deicticele de persoană* • *Deicticele spațiale* • *Adverbialele temporale (valori deictice și anaforice)* • *Timpurile verbului (valori deictice, aspectual, anaforice și modale)*• *Timpurile verbului între semantică și pragmatică* • *Implicaturile conversaționale* • *Presupoziția* • *Acte de limbaj* • *Pragmatica cognitivă*.

INSTITUTUL EUROPEAN